

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TÜRKMENİSTAN SAHASI DESTANCILIK GELENEĞİ
VE
TÜRKMEN DESTANLARI**

DOKTORA TEZİ

Halil İbrahim ŞAHİN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali DUYMAZ**

Balıkesir, 2009

ÖN SÖZ

Türkiye dışındaki Türk topluluklarının bağımsızlıklarına kavuşmasıyla birlikte ülkemizde destanlar üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir artış yaşanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde kısıtlı bilgiler elde edilen, hatta varlığından bile haberdar olunmayan bölgelerdeki destan gelenekleri ve destan metinleri üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmaya başlanmış ve kısa sürede bu alanda ciddi bir birikim oluşmuştur. Türkiye’deki destan araştırmalarına bakıldığında genellikle bunların iki şekilde yapıldığı görülür. İlk olarak Köroğlu ve Alpamış gibi çeşitli Türk topluluklarına ait destanların kaynakları, şekil ve muhteva özellikleri tespit edilerek destan metinleri, Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış ve bunlar üzerinde mukayeseli araştırmalar yürütülmüştür. Yani destan metinleri üzerinde monografik çalışmalar yapılmıştır. İkinci yol olarak ise Kazak, Özbek, Tıva, Şor Türklerinin destan araştırmalarında olduğu gibi, bir Türk topluluğuna ait destan geleneği bütün halde değerlendirilerek geleneği tayin eden destancı, destan anlatımı, destan metinlerinin şekil, muhteva, yapı, işlev ve üslup özellikleri tespit edilmiş ve elde edilen sonuçlar, diğer destan gelenekleriyle mukayese edilmiştir.

Doktora tezi olarak hazırladığımız bu çalışma da “Köroğlu”, “Yusuf-Ahmet”, “Dövletyar”, “Tulum Hoca” gibi destanlarıyla tanınan Türkmenlerin destancılık geleneğini konu etmektedir. Türkmen destancılık geleneğiyle ilgili olarak Türkiye’de yeterli çalışmanın bulunmaması ve bu gelenekle ilgili çözüm bekleyen problemlerin varlığı bu çalışma konusunun tercih edilmesinde etkili olmuştur. Türkmenistan’daki destan anlayışı, destan repertuarı, destanların kaynakları, şekil, muhteva ve yapı özellikleri, destancılar ve destan anlatımı üzerinde tespit ve değerlendirmeler yapmayı ve bu geleneği diğer Türk destan gelenekleriyle de mukayese etmeyi hedefleyen bu çalışma, “Giriş” in dışında altı bölümden oluşmaktadır.

“Giriş” kısmında öncelikle çalışmanın problemi, amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgiler verilerek, destan türünün genel özellikleri üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

“Birinci Bölüm”de, Türkmen destanları ve destancıları üzerine yapılan çalışmalar, Türkmenistan’ın tarihte yaşadığı siyasi ve kültürel süreç dikkate alınarak “Çarlık Rusyası Dönemi”, “Sovyetler Birliği Dönemi” ve “Sovyetler Birliği Sonrası” olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Çalışmaların künye bilgilerinin

yanı sıra içerikleri üzerine de değerlendirmelerin yer aldığı “Giriş” bölümünde, konuyla ilgili Avrupa’da ve Türkiye’de yapılan çalışmalara da yer verilmiştir.

“*Türkmen Destanlarının Tür Özellikleri, Tasnifi ve Kaynakları*” adını taşıyan “*İkinci Bölüm*”, Türkmenistan’daki destan terimlerine, destanların tasnifine, kaynaklarına, konularına, dil ve üslup özelliklerine ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle “*epos*”, “*dessan*”, “*avtorlu dessan*”, “*anonim dessan*”, “*halk dessanı*”, “*gahrımançılıklı halk dessanı*”, “*erteki eposu*” gibi destan terimlerinin anlamları ve kullanım şekilleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Türkmen destanları üzerine yapılan tasniflerin değerlendirildiği ve destanların muhteva açısından tasnif edildiği bu bölümde Türkmen destanlarının konuları ve kaynakları araştırılmış, destanlarda kullanılan dil, üslup ve kompozisyon özellikleri üzerine de bilgiler verilmiştir. Türkmen destanlarının oluşumu, gelişimi, destanlardaki konuların kaynakları, metinlerin yapısal özellikleriyle yakından ilgili olan bu bölümün amacı, Türkmen destanlarının tür özelliklerini tespit etmek olmuştur.

“*Üçüncü Bölüm*”, “*Türkmen Destancıları ve Destan Anlatımı*” başlığını taşımakta olup ve esas olarak iki kısımdan oluşmaktadır. “*Anlatıcı*” başlığı altında geçmişten günümüze Türkmenistan’da destan anlatımıyla ilişkili “*ozanlık*”, “*kıssaçılık*” ve “*bağşılık*” gelenekleri üzerinde durularak “*ozanlık*” ve “*kıssaçılık*” gelenekleri ve Türkmen destanlarının asıl anlatıcıları bağşılar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Türkmenistan’da “*bağşı*” kelimesinin anlamları, ozan-bağşı ilişkisi, bağşıların eğitimleri ve bağşılığa geçiş törenleri, bağşılık mektepleri, mekteplerin karakteristik özellikleri, bağşıların destan anlatımında kullandıkları müzik aletleri gibi çeşitli hususlarda değerlendirmelerin yapıldığı birinci kısmın sonunda Türkmenistan’da adı sanı belli on yedi destancı bağşının hayat hikâyesi ve destan repertuarı yer almaktadır. “*Bağşılar ve Destan Anlatımı*” başlığını taşıyan son kısımda ise bağşıların destan anlatma zamanları, mekânları, düzenleri ve dinleyiciyle ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan ikinci bölümde, bağşılık geleneği, destan anlatımı ve bağşıların destan anlatımıyla ilişkilerinin irdelendiğini söyleyebiliriz.

Türkmen destanlarının yapısal özelliklerini araştıran “*Dördüncü Bölüm*” de iki kısımdan oluşmaktadır. Kahramanlık ve aşk destanlarındaki yapısal farklılık dikkate alınarak bu destanlar ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Kahramanlık destanlarında alp tipinin, aşk destanlarında ise âşık tipinin yer alması, Türkmen destanlarının yapısını da etkilediğinden böyle bir ayrıma gitmek gerekli görülmüştür. Bilindiği gibi

kahramanın doğumu, gençliği ve mücadeleleriyle ilgili olarak şekillenen destan yapısı, aynı karakterli ve aynı geleneğe mensup bütün destanlarda benzerdir. Bu yönüyle Türkmen destanlarında standart bir yapı vardır ve destanın kaynağı ne olursa olsun bütün destanlara bu yapı hâkimdir.

Türkmen destanlarındaki tipler, “*alp tipi*”, “*düşman tipler*”, “*yardımcı tipler*” ve “*kadın tipler*” olmak üzere dört başlık altında “*Beşinci Bölüm*”de incelenmiştir. Destanlarda yer alan tiplerin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeye çalışıldığı bu bölümde, tiplerin genel özellikleri ve destanlarda üstlendikleri işlev üzerine bilgiler verilmiş ve ayrıca Köroğlu gibi bazı tiplerin, diğer Türk boylarının destanlarındaki tiplerle de mukayesesi yapılmıştır. Özellikle düşman tiplerin konu edildiği kısımda Türkmen kahramanlık destanlarının oluşumuna zemin hazırlayan tarihi olaylara ve bu olayların destanlara yansıma şekillerine de temas edilmiştir.

Çalışmanın, “*Türkmen Destanlarının Motif Yapısı*” adlı “*Altıncı Bölüm*”ü destanlarda yer alan motiflerin tahlilini içerir. Türkmen destanlarındaki motifler, “*Sosyal Hayatla İlgili Motifler*”, “*Olağanüstülüklerle İlgili Motifler*”, “*Büyü ve Sihirle İlgili Motifler*”, “*Dini Motifler*” ve “*Diğer Motifler*” başlıkları altında öncelikle Türkmen destanlarındaki konumları, anlamları, işlevleri açısından değerlendirilmiş ve bazen de diğer Türk destanlarındaki motiflerle de mukayese edilmişlerdir.

“*Destan Metinleri*” kısmında Türkmen destancılık geleneğinden alınmış beş destan metnine yer verilmiştir. “*Tulum Hoca*”, “*Ali Bey-Balı Bey*”, “*Gövher Kız ve Şirali Bey*”, “*Necep Oğlan*” ve “*Şah Senem-Garip*” adlı destanlardan Ali Bey-Balı Bey Destanı hariç, diğerleri daha önce Türkmenistan’da yayımlanmıştır. Ali Bey-Balı Bey Destanı’nı ise araştırmalar yapmak üzere Türkmenistan’da bulunduğumuz sırada Aşgabat’taki “*Türkmenistan Milli Elyazmaları Enstitüsü*”nden temin ettik. 1953 yılında derlenerek arşivlenen ve Yusuf Bey-Ahmet Bey Destanı’nın devamı olarak bilinen bu destan, kahramanlık konulu bir destandır. Ayrıca çalışmada bu destanların, hem Türkmen Türkçesi’ndeki orijinal metinlerine hem de Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış şekillerine de yer verilmiştir. Metinlerin Kiril alfabesinden Türk harflerine aktarımı yapılırken sadece nazal n’leri göstermek için “ñ” ve kapalı e’ler için de “ä” işareti kullanılmış, bunun dışında bir transkripsiyon işareti kullanılmamıştır.

Çalışmada yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonuçları “*Sonuç*” kısmında, inceleme kısımlarında kullanılan kaynaklar da “*Kaynakça*” bölümünde sıralanmıştır.

Türkmen destancılık geleneği üzerine hazırlanmış bu çalışma, şüphesiz bu gelenekle ilgili bütün problemleri çözme iddiasında değildir. Bu geleneğin sınırlarını çizmeyi, kendine özgü yanlarını tespit ve tahlil etmeyi, elde edilen bulguları diğer Türk destanlarıyla mukayese ederek Türkmen destancılık geleneğinin Türk destancılık geleneği içindeki konumunu belirlemeyi hedefleyen çalışmamızın, konuyla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını ummaktayız.

Bu çalışmanın her safhasında emeği olan, konunun tespitinde, kaynakların temininde, inceleme aşamasında karşılaşılan güçlüklerin aşılmasında hep yardımlarını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Ali DUYMAZ'a, değerli mesailerini bana ayırarak fikirleriyle çalışmaya katkı yapan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Aa'ya ve konuyla ilgili Rusça kaynakları çevirerek bana ulaştıran Bibigöl OSPANALİYEVA'ya teşekkür ederim.

Halil İbrahim şAHİN

Balıkesir 2009

ÖZET

TÜRKMENİSTAN SAHASI DESTANCILIK GELENEĞİ VE TÜRKMEN DESTANLARI

Halil İbrahim ŞAHİN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali DUYMAZ

2009, XV+904 sayfa

Türkmenistan sahası destancılık geleneğinin ve Türkmen destanlarının diğer Türk topluluklarının destanları ve destancılık geleneği ile mukayeseli bir şekilde incelenmesini hedefleyen bu çalışma, “Giriş”in haricinde altı bölüm ve metinler kısmından oluşmaktadır. “Giriş” kısmında çalışmanın problemi, amacı, kapsamı ve yöntemi gibi hususların yanında, destan kavramı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Türkmen destanlarının araştırılma tarihi, “Çarlık Rusyası Dönemi”, “Sovyetler Birliği Dönemi” ve “Sovyetler Birliği Sonrası” olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir. İkinci bölüm, Türkmen destanlarının tür özelliklerine, tasnifine ve kaynaklarına ayrılmıştır. Ayrıca bu bölümde Türkmen destanlarının kaynakları, konuları, şekil ve üslup özelliklerine de temas edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkmen destan anlatıcıları ve destan anlatımı üzerinde durulmuş, “Ozan” ve “Kıssaçı” başta olmak üzere Türkmen “bağşı”larının eğitimi, okulları, kullandıkları müzik aletleri, destan anlatma zamanları ve mekânları üzerine bilgiler verilmiştir. Türkmen destanlarının yapısal özellikleri çalışmanın dördüncü bölümünde “kahramanlık” ve “aşk” destanları olmak üzere iki başlık altında tespit edilmiştir. Destanlarda yer alan kahramanlar, beşinci bölümde “alp tipi”, “düşman tipler”, “yardımcı tipler” ve “kadın tipler” başlıkları altında incelenmiştir. Altıncı bölümün konusu Türkmen destanlarının motif yapısıdır. Motifler, sosyal hayatla, olağanüstülüklerle, sihir-büyü ve dinle ilişkisine göre tasnif edilmiş ve diğer Türk destanlarıyla da mukayeseli bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmanın son kısmında beş destanın hem Türkmen hem de Türkiye Türkçesi’ndeki şekilleri yer almaktadır.

Yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonunda Türkmen destancılık geleneğinin anlatıcı, repertuar, destanların şekil, muhteva, yapı, dil ve üslup özellikleri açısından Türk destancılık geleneğinin bir kolu olduğunu söyleyebiliriz. Türkmen destanları; aşk, kahramanlık ve din ekseninde şekillenmiş, yerli kaynakların yanı sıra yabancı kaynaklardan da beslenmiş olmasına rağmen kendine has özellikleri olan özgün bir geleneğin ürünüdürler.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan, Destan Geleneği, Bağşı.

ABSTRACT

EPIC TRADITION OF TURKMENİSTAN AND TURKMEN EPICS

Halil İbrahim ŞAHİN

Thesis of Ph.D., Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Ali DUYMAZ

2009, XV+904 pages

Its aim being comparative analysis of Turkmenistan epic tradition and Turkmen epics with other Turkish communities' epics and epic tradition, the study consists of six sections and an introduction. In introductory section, as well as given information about the problem, purpose, scope and methods of study and concept of epic. In first section, the research history of Turkmen epics is evaluated under three headings, the period of Czarist Russia, Soviet period and Post Soviet period. The second section is devoted to class properties, classification and sources of Turkmen epics. In addition, the sources, subjects, forms and styles features of Turkmen epics are mentioned in this very section. In the third section, the Turkmen epic narrators and epic narrative are told and some information on "Ozan" and "Kıssaçı" in particular, the education of Turkmen "bagshi"s, their schools, their musical instruments, their narrative time and space are given. The structural characteristics of Turkmen epics are the subject of fourth section. These determined features are divided into two titles which are heroism and love epics. Heroes in the epics are examined under the headings of hero, enemy, ancillary and women types in the fifth section. The subject of sixth section is of the motif structures of Turkmen epics. Motifs are classified according to the relation with social life, extraordinary events, magic and religion. They are comparatively analyzed with the other Turkish epics. In the final section, five epics are present in the forms of both Turkmen Turkish and Turkey's Turkish.

After some determination and evaluation made on narrating, reputation, the forms of epics, content, structure, language and style features of Turkmen epic tradition it can be said that Turkmen epic tradition is a branch of Turkish epic tradition. Formed by love, heroism and religion axis nourished by domestic and alien sources, Turkmen epics have their own features and are original traditional products.

Key Words: Turkmen, Epic tradition, Bagshi.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Problemi, Amacı, Kapsamı ve Yöntemi.....	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	2
1.3. Kapsam.....	3
1.4. Yöntem.....	5
2. Destan Kavramı	7
BİRİNCİ BÖLÜM	16
TÜRKMEN DESTANLARI VE DESTANCILARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	16
1. Çarlık Rusyası Döneminde Yapılan Çalışmalar.....	17
2. Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalar.....	25
3. Sovyetler Birliği Sonrası Yapılan Çalışmalar	51
İKİNCİ BÖLÜM	69
TÜRKMEN DESTANLARININ TÜR ÖZELLİKLERİ, TASNİFİ VE KAYNAKLARI	69
1. Türkmenistan’da Destan Türü ve Bu Türü Adlandırmada Kullanılan Terimler	69
2. Türkmen Destanlarının Tasnifi.....	83
2.1. Kahramanlık Destanları.....	89
2.2. Aşk Destanları	102
2.3. Dini Destanlar	106
3. Türkmen Destanlarının Kaynakları	109
4. Türkmen Destanlarında Konu	127
5. Türkmen Destanlarının Şekil ve Üslup Özellikleri	145
5.1. Şekil Özellikleri.....	145
5.2. Anlatım Tekniği ve Kompozisyon.....	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	183
TÜRKMEN DESTANCILARI VE DESTAN ANLATIMI	183
1. Anlatıcı.....	183
1.1. Ozan	183
1.2. Kıssaçı	187
1.3. Bağşı.....	190
1.3.1. Bağşların Eğitimi ve Bağşılığa Geçiş Törenleri	203
1.3.2. Bağşılık Mektepleri (Yolları).....	218
1.3.2.1. Daşoğuz / Yomut-Gökleñ Mektebi (Yolu)	221
1.3.2.2. Çarçev / Çovdur Mektebi (Yolu).....	224
1.3.2.3. Damana Mektebi (Yolu)	225
1.3.2.4. Ahal-Teke Mektebi (Yolu).....	225
1.3.2.5. Merv / Salır-Sarık Mektebi (Yolu)	226
1.3.3. Bağşların Kullandıkları Müzik Aletleri.....	227
1.3.3.1. Dutar	227
1.3.3.2. Gıcak	232
1.3.3.3. Tüydük	232
1.3.4. Bazı Destancı Bağşlar	233
1.3.4.1. Pälvan Bağşı.....	233
1.3.4.2. Magtıngulı Garlıyev	234
1.3.4.3. Gurbangılıç Ozan.....	235
1.3.4.4. Nazar Hoca.....	235
1.3.4.5. Nazar Baga	236
1.3.4.6. Mämmetmırat Bağşı	236
1.3.4.7. İmamnazar Bağşı.....	237
1.3.4.8. Palta Bağşı.....	237
1.3.4.9. Girman Bağşı.....	237
1.3.4.10. Bayar Bağşı	238
1.3.4.11. Öre Kábäyev (Öre Şih/Oglan Bağşı)	238
1.3.4.12. Öre Seyitmädov	239
1.3.4.13. Bazar Bağşı	240
1.3.4.14. Artık Bağşı	240
1.3.4.15. İlamannayev.....	241
1.3.4.16. Gurt Yakup.....	242

1.3.4.17. Agamirat Yagmırov	243
2. Destan Anlatımı	244
2.1. Destan Anlatma Zamanı ve Mekânı	244
2.2. Destan Anlatımı	251
2.3. Anlatıcı ve Dinleyici İlişkisi	258
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	264
TÜRKMEN DESTANLARININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ.....	264
1. Kahramanlık Konulu Destanların Yapısal Özellikleri.....	264
1.1. Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu	266
1.2. Kahramanın Eğitimi, Ata ve Silaha Sahip Olması	273
1.3. Kahramanın Alplık, Ganimet ve Evlenmek için Akına Çıkması ..	280
1.3.1. Kahramanı Harekete Geçiren Olaylar ve Sözler	281
1.3.2. Kahramanın Akına Hazırlanması	284
1.3.3. Kahramanın Yakınlarıyla Vedalaşması	286
1.3.4. Kahramanın Düşmanlarıyla Mücadelesi	287
1.4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç	290
2. Aşk Konulu Destanların Yapısal Özellikleri.....	296
2.1. Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu	296
2.2. Kahramanın Âşık Olması	302
2.3. Kahramanın Sevgilisine Ulaşma Yolculuğu ve Engeller	307
2.4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç	311
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	315
TÜRKMEN DESTANLARINDA TİPLER.....	315
1. Alp / Batır Tipi	317
1.1. Mezarda Dünyaya Gelen Köroğlu	317
1.2. Peri Kızının Oğlu Aytgeldi (Edige)	330
1.3. Ürgenç Yurdunun Alpları: Yusuf-Ahmet ve Oğulları Alı Bey-Balı Beyler	332
1.4. Çandıbil'in Genç Alpları: Övez (Ayvaz), Er Hasan ve Nuralı.....	335
1.5. Gongrat Yurdunun alpi Dövletyar Bey	338
2. Düşman Tipler	341
2.1. Kızılbaş Tipler	343
2.2. Reyhan Arap ve Kardeşi Arap Reyhan	345
2.3. Bezirgân.....	346

2.4. Osmanlı Padişahı Hünkâr, Hive Hanı ve Balı Bey	348
2.5. Kılıç Kesmeyen Olağanüstü Tipler	350
2.6. Hilekâr Tipler.....	351
3. Yardımcı Tipler	354
3.1. At.....	354
3.2. Kırk Yiğit.....	359
3.3. Olağanüstü Yardımcılar	362
3.4. Kalenderler, Çobanlar, Bezirgânlar	366
3.5. Yardımcı Kadınlar	367
4. Kadın Tipler	368
4.1. Anne, Eş ve Sevgili Tipi.....	369
4.2. Savaşçı Tipi	373
4.3. Büyücü ve Falcı Tipi.....	374
ALTINCI BÖLÜM.....	377
TÜRKMEN DESTANLARININ MOTİF YAPISI.....	377
1. Sosyal Hayatla İlgili Motifler	378
1.1. Çocuksuzluk	379
1.2. Beşik Kertmesi.....	382
1.3. Ad Verme	383
1.4. Toy	386
1.4.1. Doğum ve Ad Verme Toyu	387
1.4.2. Evlilik Toyu	388
1.4.3. Akından Dönüş Toyu	391
1.4.4. Geñeş / Sohbet Toyu	392
1.4.5. Tahta Çıkış Toyu.....	392
1.5. Bağşılık Geleneği ve Bağşılar	393
1.6. Yas	396
2. Olağanüstülüklerle İlgili Motifler.....	398
2.1. Ölüp-Dirilme	398
2.2. Rüya	400
2.3. Fal.....	403
2.4. Olağanüstü Varlıklar	404
2.4.1. Ejderha.....	404
2.4.2. Dev	407

2.4.3. Peri	408
2.4.4. Berzeñni (Yamyam)	411
2.5. Olağanüstü Kuşlar.....	412
2.5.1. Simrug / Simurg	412
2.5.2. Bilbilgöye	413
2.5.3. Devlet Kuşu	414
2.6. Olağanüstü Unsurlar	414
2.6.1. Olağanüstü Toprak.....	414
2.6.2. Olağanüstü Su	416
2.7. Olağanüstü Mekânlar	417
2.7.1. Kaf Dağı	417
2.7.2. İrem Bağı	418
3. Büyü ve Sihirle İlgili Motifler.....	418
3.1. Büyü	419
3.2. Şekil değiştirme	421
3.3. Sihirli Saç	425
3.4. Sihirli Yüzük.....	426
3.5. Sihirli Asa.....	426
3.6. Sihirli Şapka	427
3.7. Sihirli Ayakkabı.....	427
3.8. Sihirli Elbise	427
3.9. Sihirli Kuşak	427
3.10. Sihirli Ağaç.....	427
4. Dini Motifler.....	428
4.1. Allah/ Huda / Hak	428
4.2. Peygamberler	430
4.3. Melekler.....	431
4.3.1. Azrail	431
4.3.2. Cebrail	432
4.4. Erenler / Pirlər.....	432
4.4.1. Baba / Eren / Pir/ Evliya.....	432
4.4.2. Hz. Ali	433
4.4.3. Hızır	435
4.5. Dua.....	436

5. Diğer Motifler.....	438
5.1. Av ve Avcılık.....	438
5.2. Hile.....	440
5.3. Tuzaklar ve Tutsaklık.....	441
5.4. Kılık Değiştirme	443
5.6. Sınavlar.....	446
5.7. Ödöl ve Cezalar	449
SONUÇ	452
DESTAN METİNLERİ.....	462
1. Tulum Hoca.....	462
1.1. Türkmen Türkçesi.....	462
1.2. Türkiye Türkçesi.....	501
2. Ali Bey-Balı Bey	541
2.1. Türkmen Türkçesi.....	541
2.2. Türkiye Türkçesi.....	563
3. Gövher Kız ve Şıralı Bey	586
3.1. Türkmen Türkçesi.....	586
3.2. Türkiye Türkçesi.....	654
4. Necep Oğlan	723
4.1. Türkmen Türkçesi.....	723
4.2. Türkiye Türkçesi.....	751
5. Şah Senem-Garip	780
5.1. Türkmen Türkçesi.....	780
5.2. Türkiye Türkçesi.....	831
KAYNAKÇA	884

KISALTMALAR

- A. : Aşkabat
akt. : Aktaran
bk. : Bakınız
C : Cilt
çev. : Çeviren
drl. : Derleyen
ed. : Editör
hzl. : Hazırlayan
M. : Moskova
s. : Sayfa
TDK : Türk Dil Kurumu
TET : Türkmen Edebiyatı Tarihi
THDH : Türkmen Halk Dörediciligi Hrestomatiya I
TMGİ : Türkmenistan Milli Golyazmalar Enstitüsü
TTK : Türk Tarih Kurumu
vd. : Ve diğeri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Problemi, Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

1.1. Problem

Türk kültürünün kendine has özellikleri ile diğer pek çok kültürden ayrılan büyük bir destancılık geleneği vardır. Türk toplumlarının bulunduğu hemen her yerde Türk destanlarının sözlü veya yazılı olarak var olduğu görülür. Coğrafi anlamda birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, Türk toplumlarının destanları ve destan anlatma gelenekleri arasında önemli ortaklıklar bulunduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu ortak unsurlar, büyük ve bütün bir Türk kültürünün varlığını da gözler önüne serer.

Türkiye’de Türk toplumlarının (Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tıva, Hakas, Altay vb.) halk edebiyatı ürünleri, özellikle de destanları üzerine yapılan çalışmalar oldukça önemli bir seviyeye gelmiştir, ancak halen bazı gelenekler, istenilen ölçülerde incelenmiş değildir. Türkmenistan sahası destancılık geleneği de bu çerçevede ele alınabilecek gelenekler arasındadır. Başka bir ifadeyle Türkiye’de Türkmen destanları üzerinde kapsamlı bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Tarih boyunca siyasi, kültürel, ekonomik vb. alanlarda sıkı ilişki içinde olduğumuz Türkmenistan bölgesinin destancılık geleneğinin ayrıntılarıyla ele alınması, Türk destan araştırmalarına da büyük faydalar sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan’daki Türklerin, Oğuz boyuna mensup olmaları nedeniyle destan gelenekleri arasında çok daha fazla ortaklıklar vardır. Bununla birlikte Türkmen destancılık geleneği, Orta Asya’da merkezi gelenekler olarak nitelenen Kazak, Özbek ve Karakalpak sahaları ile de etkileşim içindedir. Bütün bunlar, Türkmen destancılık geleneğinin araştırılmasını önemli kılmaktadır.

Türkmen destancılık geleneğinin Türkiye’de az tanınan bir gelenek olmasının yanında başka problemlerinin olması da bu çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Türkmenistan’daki destan terimi veya terimleri, Türkmen destan araştırmalarının tarihi, destanların kaynakları, tasnifi, konusu, şekil, muhteva ve yapı özellikleri hakkında yeterli bilginin ve incelemenin bulunmaması bu problemlerden bazılarıdır. Ayrıca Türkmen destanlarını geçmişten günümüze anlatan başlıklarla ilgili de yok denecek kadar az sayıda çalışma vardır. Türkmen destancılarına verilen adlar, eğitimleri, mesleğe geçiş törenleri, destan mektepleri, mekteplerin oluşumu,

tarzları ve temsilcileri, Türkmen destancılarının kullandıkları müzik aletleri, Türkmenistan'daki ünlü destancılar, destancıların destan anlatma yerleri ve zamanları, destan anlatma düzenleri, dinleyiciyle ilişkileri gibi konularda da cevap bekleyen sorular vardır.

Türkmenistan'daki destan ve destancı terimleri etrafında değerlendirilebilecek problemlerden bir diğeri de destanların yazılması veya yazıya geçirilmesi hususudur. Türkmen destancılık geleneğinde “destancı şair” adı verilen ve destan kaleme aldıkları söylenen şairler vardır. Mağrupi, Şabende, Andalıp gibi destancı şairlerle birlikte anılan destanlar, Türkmen destancılık geleneğinin yazılı gelenekle olan ilişkisini de sorgulamayı gerektirmektedir. Destancı şairlerin kimlikleri, beslendikleri kaynaklar, destanlarda kullandıkları dil ve üslup, bu destanların şekil ve muhteva özellikleri gibi konularda da çözülmemiş problemler bulunmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de Türkmenistan’daki destan türü ve destan anlatıcıları konularında yeterli çalışma yoktur. Bu bakımdan çalışmanın problemini, öncelikle Türkmen destancılık geleneğinin sınırlarının tayin edilmesi ve bu geleneğin Türk destancılık geleneğindeki yerinin belirlenmesi oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı, Türkmen destancılık geleneğinde destan türü ve anlatıcıları ile ilgili olarak kullanılan kavramların tahlili, bu gelenekte yer alan bazı problemler hakkında (yazarı belli destanların adlandırılması problemi, destanların kaynakları ve tasnifi ile ilgili problemler vb.) sonuçlara ulaşılması, Türkmen destanlarının epizot ve motif yapısının ortaya konması; destan anlatıcılarının eğitimi, destan anlatmaya başlamaları, repertuarları, ait oldukları destan mektepleri ve destan anlatma teknikleri hakkında bilgiler verilmesi, Türkmen destanlarının anlatım düzeninin, şekil ve muhteva özelliklerinin tespit edilmesi neticesinde Türkmenistan sahası destancılık geleneğinin Türk destancılık geleneği içindeki yerinin belirlenmesidir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Türkmen destanları ve destancılarıyla ilgili ilk çalışmalar ne zaman başlamıştır?

2. Türkmen destanları ve destancıları üzerine Türkmenistan’da ve Türkmenistan dışında yapılan çalışmaların içerikleri ve yöntemleri üzerine neler söylenebilir?

3. Türkmenistan'da destan türüyle ilintili hangi terimler kullanılmaktadır?
4. Türkmenistan'daki destan türünün özellikleri nelerdir?
5. Türkmen destanları hangi açılardan tasnif edilmiştir, bugün nasıl tasnif edilebilir?
6. Türkmen destanlarının kaynakları nelerdir? Bütün destanlar, Türkmen tarihi ve kültürünün etkisiyle mi teşekkül etmiştir?
7. Türkmen destanlarında hangi konular yer almaktadır?
8. Türkmen destanlarının şekil özelliklerini, anlatım tekniğini ve kompozisyonunu belirleyen ilkeler nelerdir?
9. Geçmişten günümüze Türkmen destancılarına hangi adlar verilmiştir?
10. Türkmen bağışlık geleneğinin oluşumu ve gelişimi nasıl gerçekleşmiştir?
11. Türkmen bağışlarının eğitimi ve destan anlatmaya başlamaları hangi süreçlere tabidir?
12. Türkmen bağışları neden farklı mekteplere bağlıdır, mekteplerin oluşumuna zemin hazırlayan nedir, bugün Türkmenistan'da hangi bağışlık mektepleri vardır?
13. Türkmenistan'da destan anlatmada ünlü bağışlar kimlerdir ve bunların repertuarında hangi destanlar bulunmaktadır?
14. Bağışlar, destanları ne zaman, nerede ve nasıl anlatırlar?
15. Türkmen destanlarında kullanılan ortak yapı nedir? Bütün destanları kapsayan bir yapıya ulaşmak mümkün müdür?
16. Türkmen destanlarındaki kahraman modelini belirleyen özellikler nelerdir? Destanlarda hangi tiplere rastlıyoruz ve bunların karakteristik özellikleri nelerdir?
17. Türkmen destanlarının motif yapısını nasıl belirleyebiliriz? Bu motiflerin destandaki işlevi nedir? Diğer Türk destanlarındaki motiflerle benzer yanları var mıdır?

1.3. Kapsam

Bu araştırma, veri kaynağı olarak Türkmenistan'ın çeşitli kurumlarında (kütüphane, araştırma enstitüleri vb.) yer alan Türkmen destanlarıyla ilgili arşiv bilgileri, Türkmenistan ve Türkiye başta olmak üzere Türk cumhuriyetlerinde ve dünyada Türkmen destanlarıyla ilgili olarak yayımlanan kitaplar, dergiler, tezler, sözlükler gibi yazılı bilgi kaynaklarıyla sınırlıdır. Çalışma planı için daha önce Türk

destanları ve halk hikâyeleri üzerinde Türkiye’de ve Türkiye dışında yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır. Planlama yapılırken çalışmaya destan geleneğini oluşturan bütün elementlerin dâhil edilmesine dikkat edilmiştir.

Türkmenistan sahası destancılık geleneğini incelerken kullanılacak kaynaklar, büyük oranda Türkmenistan’da yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra diğer Türk topluluklarında, Avrupa’da, Amerika’da, bir başka ifade ile Türkmen destanlarıyla ilgili daha önce yapılmış pek çok çalışmadan istifade edilmiştir. Özellikle geleneğin araştırılma tarihi ve gelenekteki temel kavramların izahında bu kaynaklar önemli bilgiler sunmuşlardır.

Çalışmanın birinci bölümünde Türkmen destanları ve destancıları üzerine yapılan çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmalar, Türkmenistan’ın siyasal tarihi de dikkate alınarak üç dönemde toplanmış ve her dönemin değerlendirilmesi kendi içinde yapılmıştır. Bu bölüme Avrupa’da ve Türkiye’de, Türkmen destanlarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar da dâhil edilmiştir. “*Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği Üzerine Yapılan Çalışmalar*” adını taşıyan ve kronolojik olarak düzenlenmiş çok sayıda yayının künye bilgilerinin yanı sıra değerlendirmelerinin de yer aldığı bu bölüm, Türkmen destan araştırmalarının tarihini içermektedir.

Türkmenistan’daki destan türünün sınırlarını çizmeyi hedefleyen “*Türkmen Destanlarının Tür Özellikleri, Tasnifi ve Kaynakları*” başlıklı ikinci bölümde Türkmenistan’daki destan terimleri, destanların tasnifi, kaynakları, konuları, dil ve üslup özellikleri üzerinde durulmuştur. Türkmenistan’da destan olarak adlandırılan metinlerin pek çok özelliği üzerinde yoğunlaşan bu bölüm, Türkmen destanları üzerine çalışan çok sayıda araştırmacının fikrini ve konuyla ilgili çözümlerini içermektedir.

Türkmenistan’da destanları “*dessançı bağı*” adı verilen profesyonel sanatçılar anlatmaktadır. Destan geleneği açısından oldukça önemli olan Türkmen bağıları, çalışmanın “*Türkmen Destancıları ve Destan Anlatımı*” adlı üçüncü bölümünde inceleme konusu yapılmıştır. Bölüm başlığından da anlaşılacağı üzere bu bölüm, iki kısımdan, destancılar ve destan anlatımından ibarettir. Türkmen destancılarına verilen adlar, bağıların eğitimi, destan anlatma tarzları, mektepleri, kullandıkları müzik aletleri, belli başlı destancı bağılar birinci kısımda, bağıların destan anlatma zamanları, mekânları, destan anlatma düzenleri ve şekilleri de ikinci kısımda değerlendirilmiştir. Bu bölüm, Özbek, Karakalpak Türklerinde de bulunan

başlılık geleneğinin Türkmenistan ayağı üzerine değerli bilgiler ve tahliller içermektedir. Ayrıca destancılar ve destan anlatımı konularında yapılacak mukayeseli çalışmalara da ciddi katkılar yapabilecek seviyededir.

Dördüncü bölüm, Türkmen destanlarının yapısal özellikleriyle ilgilenmektedir. Kahramanlık ve aşk olmak üzere iki başlık altında değerlendirdiğimiz Türkmen destanlarının yapısal özellikleri, bu destanların farklı konuları ele almalarına rağmen benzer bir yapıda olduklarını göstermektedir. Beşinci bölüm ise destan araştırmalarının önemli konularından “kahraman” a ayrılmıştır. Türkmen destanlarındaki kahraman modellerinin incelendiği bu bölümde çeşitli başlıklar altında kahramanlar, genel karakterlerine göre değerlendirilmiştir.

Destanlardaki motiflerin diğer Türk destan ve halk hikâyeleriyle mukayesesi ise altıncı bölümde yapılmıştır. Beş başlık altında değerlendirilen motifler, Türkmen destanlarının muhteva özellikleri konusunda önemli bilgiler verdikleri gibi, ayrıca bu geleneğin Türk destanlarıyla ortak yanlarını da yansıtmaktadırlar.

Görüldüğü gibi çalışmanın kapsamına Türkmen destanları ve destan anlatımıyla ilgili olan pek çok husus dâhil edilmiştir. Başka bir ifadeyle tez çalışmasının sınırlarını Türkmen destan geleneğinin özellikleri belirlemiştir. Türkmen destanlarının şekil, muhteva ve yapı gibi metne ait unsurlarının yanı sıra bağlamıyla da ilgili hususlar çalışma kapsamına alınmıştır.

1.4. Yöntem

Halk edebiyatı inceleme yöntem ve tekniklerine bakıldığında bunların birkaç guruba ayrıldıkları görülür. Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı ve Propp Yöntemi gibi halk edebiyatı türlerinin metin boyutuyla ilgilenen yöntemlerin yanı sıra, türlerin toplum içindeki işlevi ve konumu üzerine odaklanan kuram ve yöntemler de vardır. Bunlarla birlikte tıpkı tiyatro örneğinde olduğu gibi halk edebiyatı türlerinin aslında bir sunum veya gösterim olduğu düşüncesinden hareketle oluşmuş bağlam merkezli kuramların varlığı da bilinmektedir. Avrupa’da ve Amerika’da çeşitli halk edebiyatı türlerine uygulanan bu kuram ve yöntemler, çok geçmeden Türk halk edebiyatı araştırmalarında da kullanılmaya başlanmış, ancak bu yöntemler Türkiye’de daha farklı şekillerde uygulanmıştır. Örneğin Fin yönteminin esas alındığı bazı çalışmalarda sadece metinler değil, metinlerin bağlamıyla ilgili hususların da değerlendirmeye alındığını görüyoruz. Veyahut Fin yöntemiyle birlikte başka yöntemler de bir arada kullanılmıştır.

Bu çalışmada tek bir yöntem kullanılmamıştır. Hem metin hem de bağlam merkezli yöntemlere başvurulmuştur, çünkü çalışmanın konusu ve kapsamı bunu gerektirmektedir. Türkmen destan geleneğini incelemeyi hedefleyen bu çalışmada ister istemez geleneği oluşturan bütün öğeler/parçalar üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Başka bir ifadeyle konunun kendisi çeşitli yöntemleri bir arada kullanmayı zorunlu kılmıştır. Destan geleneğinde anlatıcı, metin, anlatım ortamı gibi geleneği belirleyen temel yapı taşları vardır. Bunlardan biri bile dışarıda kaldığında geleneği anlamak veya tahlil etmek geşir. Bu bakımdan çalışmada geleneği temsil eden bütün öğeler dikkate alınmış, destan metinleri incelendiği gibi, metinleri icra eden bağşılar ve onların anlatım ortamı üzerinde de durulmuştur. Türkmen destanlarının anlatıldığı veya nakledildiği ortamlar; destan anlatıcılarının (bağşı) destan anlatma teknikleri, destan repertuarları, destancılık mektepleri, eğitimleri, destan anlattıkları meknlar; metinlerin Şekil ve muhteva özellikleri, üslupları, kurguları ayrıntılı bir Şekilde ele alınmıştır. Türkmen destanlarının Şekil, muhteva ve üslup özelliklerinin değerlendirildiği bölümlerde daha çok metin merkezli yöntemler, anlatıcı, anlatım ortamı, dinleyici gibi hususların ele alındığı kısımlarda ise bağlam merkezli yöntemler kullanılmıştır.

Ayrıca, Türkmen destanları üzerine yapılan bu araştırmada kullanılan en önemli yöntemlerden birisi mukayese yöntemidir. Tezi hazırlama amaçlarımız arasında bulunan Türkmen destancılık geleneğinin Türk destancılık geleneği içindeki yerini belirlemeyebilmek için bu bölgenin destancılık geleneği diğer Türk topluluklarının destanları, destan anlatıcıları, destan anlatma ortamları ile de karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Bir başka ifade ile Türkmen destanlarının hem metin özellikleri hem de destan anlatımındaki bağlam hususiyetleri mukayeseli bir Şekilde ele alınmıştır. Bu yöntem sayesinde Türkmenistan sahası destancılık geleneği ile diğer pek çok geleneğin benzerlikleri, farklılıkları, etkileşimleri üzerinde yorumlar yapılabilmıştir.

2. Destan Kavramı

Çalışma konumuz Türkmen destan geleneği olmakla birlikte, konumuzla ilgili olduğu için destan kavramı üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Farsçadan dilimize giren “destan” kelimesi, anlatmaya dayalı bir halk edebiyatı türünü karşılar. Kelimenin geniş bir kullanım alanı vardır. Şükrü Elçin’in verdiği bilgilere göre kelime, Türkiye’de “Oğuz Kağan”, “Manas ve Köroğlu” gibi kahramanlık konulu destanlar, “Yusuf ve Zeliha”, “Cümcüme Sultan” gibi aruz vezni ve mesnevî şekliyle yazılmış dini hikâyeler; “Risâlet-ün Nushiyye”, “Mantık-ut Tayr” ve “Fakr-nâme” gibi fikri-tasavvufî eserler; “Husrev u Şirin”, “Leyli vü Mecnun” gibi aşkî hikâyeler; “Kabusnâme” tarzındaki mensur nasihatnâmeler, “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman” ile “Düsturnâme” gibi manzum vakayinâmeler, “Tâc-üt Tevârih” gibi mensur tarihler, “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” gibi manzum masallar, “Destân-ı İmam Ali” gibi mensur biyografik hikâyeler, “Cengiznâme” gibi epik karakterli eserler ve âşıkların hayatın içinden konuları işledikleri ve daha çok sekizli veya on birli şiirler için kullanılmıştır (Elçin 2003: 26-27).

Türkiye’de “destan” kelimesiyle karşılanan metinler, Türkiye dışındaki Türk toplulukları arasında aynı kelimenin farklı şekilleri veya başka kelimelerle de ifade edilir. Destan türünü karşılamak için Yakut Türkleri, “olongho” veya “olongho”; Altay Türkleri, “kay çörçök”; Tıva Türkleri, “tool”; Hakas Türkleri, “alıptıg nımah”; Kırgız Türkleri, “comok”, “epos”, “dastan”; Kazak Türkleri, “epos”, “cır”, “dastan”, “añız”; Uygur Türkleri, “dastan”; Özbek Türkleri, “dastan”; Türkmen Türkleri, “dissan”; Azerbaycan Türkleri, “dastan”; Başkurt Türkleri, “epos”, “dastan”, “kobayır”, “poema”, “kissa”; Tatar Türkleri (Sibirya, Kazan, Kırım ve Dobruca) “dastan” (Kırım ve Dobruca Tatarları “destan”) “epos” gibi terimler kullanmaktadırlar (Elçin 2003: 18-19, Aça 1998a: 1-90). Ancak, Türkiye dışındaki Türk topluluklarındaki destan anlayışıyla Türkiye’deki destan anlayışı arasında bazı farklılık vardır. Ülkemizde kahramanlık konulu geleneksel anlatılar için “destan” terimi, aşk konulu anlatılar içinse “halk hikâyesi” terimi kullanılmaktadır. Diğer Türk topluluklarında böyle bir ayırım söz konusu değildir. Bu yüzden Türkiye dışındaki Türklerin destan geleneği üzerinde yapılan çalışmalarda terim problemleri ortaya çıkabilmektedir.

Türk destanlarının oluşumuyla ilgili olarak bugüne kadar pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu konudaki ilk görüşlerden birisi M. Fuat Köprülü’ye aittir.

Köprülü'ye göre destanın oluşabilmesi için bir kavmin medeniyet açısından oldukça aşağı bir seviyede olması, hayatının büyük sarsıntılara maruz kalması ve halk şairlerinin bu olayları müstakil parçalar halinde anlatması gerekir. Toplumun yaşadığı göçlerden sonra bu parçalara yeni parçalar eklenir veya buna benzer menkıbeler bir kahraman etrafında toplanarak yeni bir daire oluşur. Daha sonraki dönemlerde medeni seviye açısından yükselişe geçen kavmin içinden çıkacak bir halk şairi, bu dağınık parçaları daireler halinde bir araya getirerek “milli destanı” oluşturabilir (Köprülü 2003: 13-14).

Destanın teşekkülüyle ilgili olarak Şükrü Elçin'in de bazı görüşleri vardır. Elçin'e göre “tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kobuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir “yaratma zemini” ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır.” (Elçin 1986: 72). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Elçin de destanın oluşumu için çekirdek bir olayın veya olayların gerekli olduğunu düşünmektedir.

Köprülü gibi Öcal Oğuz da destanın oluşabilmesi için belli safhaların gerekli olduğunu ileri sürer. Oğuz'a göre destanı yaratan topluluğun “destan devri” adı verilen bir dönemi yaşaması gerekir. Ayrıca bu topluluk, sözlü geleneğe de sahip olmalıdır. Destan oluşumu için bir çekirdek bir olay, bu olayı edebi bir metin haline getirecek “ozan” ve destan devri bitmeden metnin tespiti gereklidir (Oğuz 2004: 7).

Destanların teşekkülü konusunda öne sürülen görüşlerde, destanların oluşabilmesi için bir “çekirdek olay”a ihtiyaç olduğu belirtilir. Bu olay, çoğunlukla toplum hayatında “iz” bırakmış bir olaya yaslanır (Ekici 2002b: 18). Toplumun bütününe ilgilendiren bu olay, kolay kolay hafızalardan silinmez, hatta toplumsal şuurdaki yerini de alır. Büyük savaşların, göçlerin veya doğal afetlerin tesiriyle oluşan çekirdek olaydan destan için gerekli malzemeyi veya parçaları çıkaracak olan destancı, yani bilinen adıyla “ozan”dır. Bu bakımdan destanların teşekkülünde çekirdek olayın yanı sıra destancıların rolünü de dikkate almak gerekir. Onlar, sözlü kültür ortamında yetişmiş, bir müzik aletini profesyonel seviyede kullanabilen ve hikâye etme yeteneğine sahip sanatçılardır. Tarihten aldıkları malzemeyi edebiyat mantığı içinde yeniden kurgulayarak destan türünün oluşumuna zemin hazırlarlar. Ozanlar, mensubu oldukları toplumun tarihçileri gibi toplum için önemli olayları destanlar vasıtasıyla toplumsal hafızaya aktarmışlardır. Başka bir ifadeyle destanlardaki olayların tespitinde, bir olayın destan türü içinde kullanılmasında,

daireler halindeki rivayetlerin bir araya getirilerek bütün bir destanın oluşturulmasında destancının önemli bir rolü vardır.

Destanların oluşumunda toplumun yaşadığı tarihi, sosyal ve kültürel şartlar da dikkate alınmalıdır. Destanlarda, kahramanlık ve mücadele anlatılır. “Alp” sıfatıyla nitelendirdiğimiz kahraman, toplumun düşmanlarıyla savaşır ve onlara üstünlük sağlar. Bu bakımdan destanlar, fiziki mücadelenin esas olduğu toplumlarda veya toplumların mücadele içinde geçirdikleri dönemlerinde ortaya çıkarlar. Örneğin Orta Asya Türk destanlarında düşmanlar genellikle Kalmuklar ve Kızılbashlardır. Tarihi kayıtlara bakıldığında bu bölgedeki Türk topluluklarının sürekli olarak kuzeyden ve güneyden gelen saldırılara karşı koymak zorunda kaldıkları görülür. Tarihi süreç içinde yaşanan bu olaylar, Köroğlu ve Alpamış gibi destanların oluşumu veya zenginleşmesi için uygun zemini sağlamışlardır. Bu nedenle destanların teşekkülü için veya içerik olarak genişleyebilmesi için uygun şartların oluşmasının bir zorunluluk olduğunu belirtmeliyiz.

Destanlarda kahramanların maceraları, hayat hikâyeleri anlatılır. Kahramanın yaşlı bir anne babanın oğlu olarak dünyaya gelmesi, olağanüstü bir şekilde büyümesi, alplık göstermesi, ad alarak alplar sınıfına katılması, kendisine eş arayarak evlenmesini anlatan destanlar, kahramanın tutsak olan ailesini kurtarması veya öldürülen yakınlarının öcünü almasıyla devam eder. Bunu, kahramanın düşmanlarını tamamen ortadan kaldırarak büyük bir imparatorluğun kurulması izler. Destan, kahramanın yaşlılığı veya ölümüyle sona erer. Manas gibi bazı destanlarda ise kahramanın oğlu, babasından sonra mücadeleyi kaldığı yerden devam ettirir. Destan kahramanı çoğunlukla yeryüzündeki düşmanlarıyla savaşa da, olağanüstülüklerin yoğun olduğu destanlarda yeraltı dünyası da destanlara dâhil edilir. Destan kahramanı, tarihi bir kişi veya efsanevi bir tip olabilir. Kahraman, düşmanlarıyla giriştiği mücadelelerinde atından, kırk yiğidinden ve sıra dışı silahlarından yardım alır. Özellikle destanlarda kahramanın atıyla ilgili önemli ayrıntılar yer alır. Tıpkı kahramanda olduğu gibi, atın doğumu ve eğitimi de ayrıca anlatılır (Yıldırım 1998b: 150-151).

Destanın konusu, atlı göçebe hayatın gerekli kıldığı, toplum hayatının bir parçası olan yiğitlik, alplıktır¹, ancak destandaki konu, “sonuçları itibariyle bir

¹ Alpların genel vasıfları için bk. Kaplan 1991. Kaplan bu çalışmasında alp, gazi, veli gibi tipler üzerinde tahlillerde bulunur. Oğuz Kağan Destanı’ndan hareketle alp tipinin genel vasıfları

milletin tamamını içine alacak bir konu”dur (Ekici 2002b: 18). Tabii ki destanda alpların dünyaya gelişleri, eğitimleri, ad almaları, alplığa geçişleri, mücadeleleri v.b. ortak nitelikleri verilir, ancak alpların giriştikleri mücadele tüm toplumu ilgilendirir. Kahraman, kendinden daha ziyade toplumu için savaşır, bu yönüyle destan kahramanı, kendi idealleriyle toplumun ideallerini birleştirmiş bir tiptir.

Türkiye’de destanın manzum ve uzun soluklu bir anlatı olduğu yönünde genel bir görüş vardır. Pertev Naili Boratav’ın da (Boratav 1995: 35) ifade ettiği bu özelliği, Şükrü Elçin de *“bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir.”* (Elçin 1986: 72) sözleriyle dile getirir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, destanın sadece nazım olmadığını, nazım-nesir veya sadece nesir halde destanların bulunduğunu göstermektedir. Türk destanları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Karl Reichl, destanı şekil ve hacim özelliklerine göre *“Şiir halinde veya nazım ve nesir karışık halde bir anlatı, birden fazla epizodu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsî sahneleri ayrıntılı olarak (tek kişilik konuşmalar ve şiirlerle veya karşılıklı konuşmalar ve şiirlerle) anlatmaya izin veren bir anlatıdır. Bu şekil özelliklerinden daha önemli olan bir özellik ise ölçüdür”* şeklinde tanımlar (Reichl 2002: 130).

Reichl’in da vurguladığı gibi destanlar, birden fazla epizodu içine alan anlatılar oldukları için uzun soluklu, yani hacimli anlatılardır. Bir kahramanın doğumunu, gençliğini ve maceralarını anlatan bir tür, ister istemez diğer halk edebiyatı türlerine göre daha hacimli olacaktır, ancak bu, destanların olmazsa olmaz bir özelliği de değildir.

Türk destanları, şekil olarak nazım, nazım-nesir ve nesir haldedir. Nazım esasına dayalı destanlarda genellikle hece vezninin 7-8’li ve 11’li şekilleri kullanılır, ancak bütün destanlar da bu ölçüler içinde kalmaz. Nazım birimi olarak dörtlüğü kullanan destanlar bulunduğu gibi, çok sayıda mısramın bir araya gelmesiyle oluşmuş

üzerinde duran Kaplan’a göre alplar, toplumun ideal tipleridir. Onların vasfını, avcılık, akınlar, toplumunu tehlikelere karşı koruma, kahramanlık gibi hususlar tayin eder. Alplar toplumun aktif şahsiyetleri olduğu için onlar hep dışı doğru bir hareket yönüne sahiptirler. Dünyaya gelmeleri genellikle güç şartlar altında gerçekleşir. Göz açıp kapayınca kadar hızlı büyürler, genç yaşta kahramanlık gösterip ad alırlar. Akınlara çıkarlar. Onların sade bir hayat anlayışına dayalı bir felsefeleri vardır. Toplumun örnek bir ahlak anlayışına sahip, toplumu yönlendiren bir yapıları vardır. Türk destanlarındaki alplar ve onların eğitimiyle ilgi olarak ayrıca bk. Duyamaz 2000, 2004.

nazım birliklerinin yer aldığı destanlar da vardır. Bu tarz destanlarda ahengi, müzik, kafiye, redif, aliterasyon ve asonanslar sağlar. Nesir halde anlatılan destanlarda destancı daha rahattır, çünkü uyması gereken sıkı kurallar yoktur. Ancak, bu destanların dilinde de ahenkli yapılar vardır, bunlar sentaktik tekrarlarla inşa edilir. Türkmen, Özbek, Karakalpak ve Kazak Türklerinin destan geleneklerinde olduğu gibi bazı destanlar nazım-nesir karışık halde anlatılırlar. Nesir kısımları anlatan destancı, şiirleri bir müzik aletiyle icra eder (Yıldırım 1998b: 154-155).

Destanlar, geleneksel bir dile, üsluba ve kompozisyona sahiptir, çünkü destanın icra tarzı ve ortamı bunu gerektirir. Destan anlatıcıları, destan icrasına geleneksel bir eğitimin sonunda başladıklarından destanların kurgusunda da geleneksel yapılar dikkati çeker. Diğer bir ifadeyle destancılar, destanı hangi anlatım tekniği veya teknikleriyle, nasıl bir girişle, olayları hangi sırayla aktaracağını, ne tür bağlayış kalıpları kullanacağını ve destanı ne şekilde sonuçlandıracağını gelenekten öğrendiklerinden destanlar, sınırları tayin edilmiş bir üsluba sahiptirler. Destanların girişlerinde sahnelerin birbirine bağlandığı geçiş kısımlarında ve sonuç bölümlerinde kalıplaşmış ifadeler vardır. Destan kahramanının, atının, düşmanlarının ve onunla bağlantılı canlı cansız hemen bütün varlıkların geleneksel sıfatları yer alır. Kahramanın savaşa hazırlandığı ve yurdundan ayrıldığı sahneler, başta olmak üzere bazı durumlar ve olaylar, kalıplaşmış bir üslupla anlatılır. Kahramanların karşılıklı konuşmalarında veya duygularını ifade ettikleri bölümlerde de farklı anlatım teknikleri kullanılır.

Destanların metin özelliklerini ve toplum hayatındaki rolü başta olmak üzere pek çok özelliğini destan anlatıcıları belirlerler. Daha genel bir ifadeyle destan geleneğinin temel taşlarından birisi destancılarıdır. Anlatım esasına dayalı bu geleneğin metni ve bağlamı kadar anlatıcısı da dikkate değerdir. Türkiye’de destan anlatanlara “ozan” denir, ancak Türk topluluklarındaki destan türünü adlandırmadaki farklı tutum, destan anlatıcıları için de geçerlidir. Destan anlatıcısını karşılayabilmek için Yakut Türklerinde “olonhohut”, Altay ve Hakas Türklerinde “kayçı”; Tıva Türklerinde “toolçu”, Hakas Türklerinde “haycı” veya “nımahçı”, Kırgız Türklerinde “comokçu”, “Manaşçı”, “ırçı” ve “akın”; Kazak Türklerinde “jırav”, “akın”, “cırşı”; Uygur Türklerinde “dastançı”, “koşakçı”, “bahşi”; Özbek Türklerinde “bahşi”, “dastançı”, “şair” ve “cırav”; Karakalpak Türklerinde “bahşi”, “jırav”; Türkmen Türklerinde “bagşi”, Başkurt Türklerinde “sesen”, “yırav” ve “kobayırısı”; Kazan ve

Sibiryada Tatarlarında “ien” gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz (Aa 1998a: 1-90, Ekici 2002b: 17).

Türk topluluklarında destan anlatıcılarına farklı adlar verilse bile bu sanatçıların kimlikleri ve destan icraları arasında önemli benzerlikler vardır. Bazı istisnalar hariç, destancılar, geleneksel bir eğitimden geçerler. Küçük yaşlarda usta bir destancının yanında bir müzik aleti çalmayı ve destan anlatımını öğrenmeye başlayan destancı, uzun yıllar ustasının yanında kalarak onunla toylara, yani destan anlatılan ortamlara gider, bu ortamlarda bilgisini, görgüsünü ve tecrübesini arttırır. Usta destancının gözetiminde eğitimini tamamlayan destancı, bütün bir destanı anlatabilecek duruma gelir ve yalnız başına toylara katılmaya, destan anlatmaya başlar. Karl Reichl, destanın, “*bir şölen havasında, usta bir şair-destancı tarafından (ve sadece ustaların anlattıklarından öğrendiklerini söyleyebilen ıracak/amatör şair-destancılar tarafından) zel bir söyleyiş ve anlatış tarzıyla ve bir kural olarak da bir müzik aleti eşliğinde icra edilen bir anlatma*” olduğunu söyleyerek (Reichl 2002: 131) destan icrasında anlatıcının yerini vurgular.

Destancının eğitim aşamasında olduğu gibi destan icrasında da bazı kurallar vardır. Türk destan geleneği sözlülük esasına dayalıdır, diğer bir ifadeyle sözlü gelenekte icra edilirler. İrtical yeteneğine sahip bir destancı, destancılık eğitimi aldığı dönemde destanın içindeki hikyeyi ve geleneksel destan üslubunu iyi bir şekilde öğrenmiştir. Güçlü bir hafızaya sahip destancı, destan anlatımında gerekli olan melodi ve ritimleri de yerli yerinde kullanabilme özelliğine de sahiptir. Bütün bu şartları sağlayan destancıya kendisini teşvik edecek bir dinleyici gurubu lazımdır (Yıldırım 1998b: 153). Dinleyiciler de alelade zamanlarda değil, özel zamanlarda bulunabilir. Başka bir deyişle destan anlatımı belirli günlerde ve dönemlerde yapılan bir etkinliktir. Eğlence amaçlı çeşitli toylar, destan anlatımının gerçekleştiği en önemli alanlar arasındadır. Bununla birlikte bazı Türk boylarında destan icrası, sürek ve balık avı mevsimlerine de rastlamaktadır (Reichl 2002: 124, Aa 2007).

Günümüzde yaşayan destan geleneklerinden takip edebildiğimiz kadarıyla destan anlatımı, geleneksel bir düzen içinde gerçekleşir. Genellikle icraya gece başlayan destancı, öncelikle hem kendisini hem de dinleyiciyi icraya hazırlayabilmek için usta malı şiirler söyler. Bu sayede destancı, dinleyicilerin destan anlatımı için yerleşmesine izin verirken bir taraftan da müzik aletini kontrol eder ve ses tellerini ısıtır. Destancı, kendisinin ısındığına ve dinleyicinin destan anlatımına hazır olduğuna kanaat getirince destana başlar. Bazen bütün bir gece, bazen de birkaç gece

destan anlatır. Girişte olduğu gibi, destanı yine geleneksel bir kapanış şiirleriyle bitirir. Bu şiirler çoğunlukla öğüt veren veya kahramanların ruhu için dua edilmesini telkin eden şiirlerdir (Yıldırım 1998b: 154). Destan anlatımı, çoğunlukla destancının çeşitli hediyelerle takdir edilmesiyle son bulur.

Destanlar, öğretici, bilgilendirici, eğlendirici bir edebiyat türü olmanın yanında, “*eski dönemlerden itibaren var olan ayinleri canlandırma ve toplumsal değerleri güncelleştirerek aktarma*” gibi işlevlere de sahiptir (Elçin 1986: 72, Çobanoğlu 2001: 89). Toplumsal anlamda ise “*milli değerleri, şahsi değerlerin üstünde tutmayı benimseten anlatımlar*”dan birisidir (Ekici 2002b: 18). Destan, dinleyicilere hoşça vakit geçirtir, onların hayal dünyalarını besler, geliştirir ve ayrıca kültürel kimliğin oluşumuna ve aktarılmasına da katkıda bulunur. Diğer bir deyişle destanlar, bir toplumun atalarına ait hikâyeleri ve kahramanlarının başarılarını anlattığından, dost-düşman, iyilik-kötülük, doğru,-yanlış, adalet-adaletsiz, hak-haksızlık gibi kültürel kimliği oluşturan temel kavramlar hakkında bilgiler verir, bireyin sosyalleşmesinde, kendi kültürel kimliğini bulmasında önemli bir işleve sahiptir.

Destan, evrensel olmaktan daha ziyade milli olma vasfıyla ön plana çıkan ve bir milletin ortak şuurunu yansıtan bir türdür. Bu yönüyle destanlar, anonim ürünler arasında değerlendirilirler, çünkü destanın oluşmasına zemin hazırlayan olayı toplumun tümü yaşar. Destan parçalarını da bir araya getiren yine adeta toplumun bir temsilcisi gibidir. Bu açıdan bakıldığında destan, ait olduğu toplumun felsefesini, duyusunu, düşüncesini, yaşam tarzını, inandığı, saygı duyduğu değerleri kısacası toplumunun karakterini yansıtan bir türdür. Destan; kaynaklandığı toplumun tarihinden, coğrafyasından v.b. konularda toplumun geçirmiş olduğu evrelere ait pek çok değerli bilgiyi bünyesinde barındırır. Bu özelliği destanları sözel tarih kaynağı yapar.

“Türk destancılık geleneği” ifadesinin içine derin bir tarihi geçmiş ve geniş bir coğrafya girer. Geçmişten günümüze çok sayıda destan farklı coğrafyalarda teşekkül etmiş, bunlardan bazıları yok olmuş, bir kısmı yazıya geçirilmiş ve bu sayede günümüze kadar gelmiştir. Birkaç yüzyıldır tutulan kayıtlardan ve yapılan çalışmalardan Türk destancılık geleneğinin yakın bir dönemlere kadar canlılığını koruduğunu öğrenebiliyoruz. Bugün de destan geleneğini yaşatan Türk toplulukları vardır. Bu kadar farklı coğrafya ve tarihi dönemlerde yaşamış bir gelenekte doğal olarak bazı değişimler ve farklılaşmalar olmuştur, ancak Türk destancılık

geleneğinde yer alan Oğuz Kağan, Manas, Alıp Manaş gibi destanlar, ortak bağlara sahiptirler. Başka bir ifadeyle coğrafi anlamda dağınık bir tablo çizen Türk topluluklarının destan gelenekleri arasında, anlatıcı, metin ve icra ortamı gibi temel açılardan ortaklıklar bulunmaktadır. Bu bakımdan konuyla ilgili mukayeseli çalışmalar, bu ortaklıkların ve benzerliklerin tespiti noktasında faydalı sonuçlar vermektedir.

Türk destanlarının genel özellikleri şüphesiz bu bilgilerle sınırlı değildir, ancak konuyla ilgili daha fazla bilgi vermek, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Destan kavramıyla ilgili bu bahsi, son yıllarda yapılan bir destan tanımıyla sonlandırmak istiyoruz. Bu tanıma göre destan, *“Bir millet veya toplumun hayatında derin iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır.”* (Ekici 2002b: 18).

Türk destanlarıyla ilgili ülkemizde bugüne kadar çok sayıda metin neşri ve inceleme yapılmıştır. Destanların oluşumu, özellikleri, tasnifi² gibi konuların yanı sıra Oğuz Kağan, Köroğlu, Manas ve Alpamış başta olmak üzere çok sayıda destanın

² Destan kavramı, destanların teşekkülü, özellikleri ve tasnifiyle ilgili olarak bk. Şükrü Elçin, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul 2003: Ötüken Neşriyat A. Ş., 18-27; Dursun Yıldırım, “Türk Kahramanlık Destanları”, **Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları**, Ankara 1998: Akçağ Yayınları, 149-157; Şakir İbrayev, **Destanın Yapısı (Kazak Destanlarında İnsan, Zaman ve Mekân)**, aktaran: Ali Abbas Çınar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları; Karl Reichl, **Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)**, çev.: Metin Ekici, Ankara 2002: Türk Dil Kurumu Yayınları; Metin Ekici, “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I”, **Millî Folklor**, 14(53), 2002 Bahar, 27-33; Metin Ekici, “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II”, **Millî Folklor**, 14(54), 2002 Yaz, 11-18; Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul 2003: Ötüken Neşriyat A. Ş.; Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara 2003: Akçağ Yayınları; Öcal Oğuz, “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, **Millî Folklor**, 8(62), 2004 Yaz, 5-7.

metni yayımlanmış ve bunlar üzerinde monografik çalışmalar yürütülmüştür³. Belirli destanlar üzerinde yapılan monografik çalışmaların yanında Türkiye dışındaki Özbek, Kazak, Tıva, Şor gibi Türk topluluklarının destan gelenekleri üzerine de mukayeseli çalışmalar yapıldığını görüyoruz⁴. Türkiye dışında da Türk destanları üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır, ancak bu çalışmaların tamamı hakkında bilgi verebilmek ayrı bir çalışma konusu olduğu gibi, bu çalışmanın sınırlarını da aşmaktadır. Bu nedenle burada sadece Türk destanları üzerine Türkiye’de yapılmış bazı çalışmaların künyelerine yer verilmiştir⁵.

³ Türk destanları üzerine monografik çalışmalar için bk. Pertev Naili Boratav, **Köroğlu Destanı**, İstanbul 1984: Adam Yayıncılık A. Ş.; İsa Özkan, **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı**, Ankara 1989: Kültür Bakanlığı Yayınları; Naciye Yıldız, **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara 1995: Türk Dil Kurumu Yayınları; Metin Ergun, **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş**, Konya 1997: Günay Ofset. Zekeriya Karadavut, **Köroğlu’nun Ortaya Çıkışı Türk Dünyasındaki Varyantlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Bişkek 2002: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları; Metin Ekici, **Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler-**, Ankara 2004: Akçağ Yayınları.

⁴ Türk topluluklarının destanları ve destancılarıyla ilgili olarak bk. Mehmet Aça, **Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, 1. Cilt İnceleme**, Konya 1998 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1-89; Kazak Türklerinin destan geleneği için bk. Mehmet Aça, **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği**, Konya 2002: Kömen Yayınları; Özbek destan geleneğiyle ilgili olarak bk. Selami Fedakar, **Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003; Tıva destanları ve destancıları hakkında bk. Metin Ergun-Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları I-II**, Ankara 2004, 2005: Akçağ Yayınları. Şor destan geleneği için bk. Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara 2006: Akçağ Yayınları.; Başkurt destan geleneği hakkında bk. Metin Ergun-G. İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Ankara 2000: Türksoy Yayınları.

⁵ Türkiye’deki destan araştırmalarının tarihi için bk. Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara 2003: Akçağ Yayınları, 24-34.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKMEN DESTANLARI VE DESTANCILARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkmen folkloru üzerine yapılan ilk çalışmalarda İ. N. Berezin, F. A. Bakulin, V. V. Barthold ve A. N. Samoyloviç gibi araştırmacıların önemli bir yeri vardır. (Gandımov 1984: 307-308). Bu araştırmacılar, Çarlık Rusyasının son dönemlerinde ve Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Türkmen sözlü geleneğine ait malzemeleri toplayıp yayımlamaya ve bunlar üzerinde bilimsel araştırmalar yapmaya başlarlar. Sovyet Devrimi'nden itibaren V. V. Bartold, V. A. Gordlevskiy, A. N. Samoyloviç, E. Bertels ve A. P. Potseluyevskiy, öncelikle Türkmen Türkçesi olmak üzere Türkmen folkloru ile ilgilenmeye başlarlar; H. G. Koroglu, M. A. Sakali ve A. S. Mirbadaleva da Türkmen folkloru üzerine yürüttükleri çalışmalarla tanınırlar. 1924'ten sonra ise Türkmenistan genelinde başlatılan geniş çaplı derleme faaliyetlerinde destan, masal, fıkra, türkü, ağıt, atasözü ve deyim, bilmece, tekerleme gibi çok sayıda halk edebiyatı ürünü kayıt altına alınır. Pelvan Bahşı'dan Köroğlu kolları derlenir ve yayımlanır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında “Şahsenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra” ve “Aslı-Kerem” gibi aşk konulu Türkmen destanları, Türkmenistan'da müstakil kitaplar halinde yayımlanmaya başlanır. Bu dönemde B. A. Garriyev, A. Govşudov, B. Kerbabayev, M. Köseyev, Y. Nasırlı ve M. A. Sakali'nin folklor araştırmalarında aktif oldukları görülür. Savaş sonrasında ise N. A. Aşırov, S. M. Annanurova, B. Çarıyarov, N. Gurayev, K. Berkeliyev, K. Gurbanov, R. Nazarov, B. Ahundov, A. S. Mirbadaleva, Ş. Halmuhammedov, A. Durdıyeva, B. Veliyev, P. Kiçikulov, S. Gutlıyeva ve A. Baymuradov gibi araştırmacılar, Türkmen folklorunun teorik boyutu ile de ilgilenmeye başlarlar.

Türkmen folklor araştırmalarının daha sistematik hale geldiği 1960'tan sonra, daha önce metin neşirleri yapılan destanlar ve diğer halk edebiyatı ürünleri üzerine geniş çaplı incelemeler yapılmaya başlanır. A. S. Mirbadaleva, “Hüyrlukga-Hemra”; B. Mämmedyazov, “Sayatlı-Hemra”; A. Durdıyeva, “Aslı-Kerem”; S. Gutlıyeva, “Necep Oglan” üzerine monografik çalışmalar hazırlarlar. S. M. Annanurova, halk şiiri; K. Berkeliyev, atasözü ve deyimler; K. Gurbanov, bilmece; Ş. Halmuhammedov, fıkralar hakkında kitaplar yayımlar. Köroğlu Destanı'nın yeni

kolları derlenir ve yayımlanır. Koroğlu Destanı'nın kaynakları, teşekkülü, şekil ve muhteva özellikleri, kahramanları vb. konularda daha ayrıntılı çalışmalar yapılır. Özellikle 1970 ile 1990 arasında Türkmen folklorundaki pek çok tür üzerine günümüzde de önemini koruyan çalışmalar hazırlanmıştır (Mamedyazov 1990b). Bağımsızlık sonrasında özellikle Dede Korkut Kitabı üzerine yapılan çalışmalarda bir artış görülür. Önceki yıllarda hazırlanan kitaplar, yeni dönemde öncelikle Kiril, daha sonraki yıllarda ise Latin harfleriyle tekrar yayımlanmaya başlanır.

Yukarıdaki cümleler, Türkmen folklor araştırmaları tarihini özetlemeye yetmez, ancak destan araştırmalarının seyrine dair bazı ipuçları vermektedirler. Türkmen destanlarının uzun bir araştırılma tarihi vardır. Türkmenistan bölgesindeki sosyal ve siyasi gelişmeler de dikkate alınarak destan araştırmaları bu bölümde “Çarlık Rusyası”, “Sovyetler Birliği” ve “Sovyetler Birliği” sonrası olmak üzere üç dönemde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Avrupa ve Türkiye’de yapılan bazı çalışmalara da yer verilmiştir.

1. Çarlık Rusyası Döneminde Yapılan Çalışmalar

Türkmenlerin Çarlık Rusyası egemenliğinde kaldıkları ve Sovyet tarihçilerince “Kolonial Dönem” olarak adlandırılan dönem 1881-1917 yıllarını kapsamaktadır, ancak Rusların Türkmenlerle ilgilenmeye başlaması çok daha öncelere dayanır (Necf 2003: 278). Çarlığın Türkmenler üzerine yürüttüğü faaliyetler aslında diğer bölgelerde yaptığından farklı değildir. Çarlık Rusyası, hâkimiyeti altındaki veya hâkimiyet altına almayı düşündüğü bölgelerde sadece askeri değil, kültürel çalışmaları da belirli bir disiplin içinde yürütmüştür. Asya halklarını tanıyabilmek için daha 1804 yılında “Şark Dilleri Kürsüsü”nü kurmuş ve Kazan Üniversitesi’ni de şark dilleri eğitiminde merkez haline getirmiştir. 1854’te de Petersburg’da “Şark Dilleri Fakültesi”ni kurarak Şarkiyat araştırmalarını Bilimler Akademisi’nin dışına çıkardığı gibi Rusya Coğrafya Derneği ve Doğal Tarih, Antropoloji ve Etnoloji Bilimleri Derneği’nin Asya şubelerini de tesis etmiştir (Barthold 2004: 321-322).

Çarlık Rusyasının Asya politikası, büyük oranda Avrupa’nın sömürge bölgelerinde uyguladığı politikalara benzemektedir. Başta İngiltere olmak üzere Asya’da ve Afrika’da sömürge sahibi Avrupa devletleri, buradaki insanları daha yakından tanımak ve sömürge bölgesinde tesis edeceği yönetim tarzını

belirleyebilmek için antropolojik çalışmalardan faydalanmışlardır⁶. Çarlık Rusyasında da Avrupa'daki antropoloji ve sömürgecilik ilişkisini takip eden bilim adamları, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Çarlığın hâkimiyet alanındaki topluluklar üzerinde çalışmaya başlarlar. Kazan'ın işgaliyle başlayan yayılma ve genişleme politikaları neticesinde Çarlık, kısa sürede Kafkasya'ya, Orta Asya'ya ve Sibiryaya doğru ilerlemiştir. Sınırlarına dâhil ettiği bölgelerde sadece askeri faaliyetler değil, kültürel birtakım çalışmalar yürütmüştür. Çeşitli devlet kurumlarında görevli pek çok Rus bilim adamı, siyasi otoritenin ilgilendiği bölgeleri yakından tanımak ve elde ettiği bulguları kendi kurumlarına rapor edebilmek için çeşitli araştırma faaliyetleri yürütmüşlerdir (Aça 2003a, Aça 2004). Bu çalışmalar çoğunlukla bölge üzerinde uygulanacak politikaları da etkilemiştir.

Rusya, 1819-1846 yılları arasında Türkmenistan'ın doğal kaynaklarını, kervan yollarını tespit etmek ve etnografik malzemeler toplayabilmek için Türkmenistan'a çeşitli araştırma gezileri düzenlemiştir (Kominek 1997: 27). Türkmenlerin Çarlık idaresine girmesinden sonra Çarlık Arkeoloji Komisyonu, bu bölgenin arkeolojik özelliklerini araştırması için V. A. Jukovsky'i görevlendirir. Jukovsky, 1890 ve 1896 yıllarında bölgeye yaptığı gezilerin sonucunda Merv'in kültürel geçmişini anlatan bir eser yayımlar. Rus Coğrafya Derneği'nden gelen görevliler ise bölgenin fiziki özelliklerini belirlerler ve yaptıkları çalışmaların sonuçlarını 1887 tarihli raporlarında yayımlarlar (Barthold 2004: 359-360). Bölgenin antropolojik özelliklerine de ayrıca önem verilmiş ve A. N. Samoyloviç, bölgenin tarihi, edebiyatı, dili, folkloru, kısacası kültürel özellikliklerini araştırmakla görevlendirilmiştir. Samoyloviç, 1902, 1906, 1907 ve 1908 yıllarında Türkmenistan'a araştırma gezileri düzenleyerek bölgeyi daha yakından tanımaya başlar. 1902 yılının haziran ve temmuz aylarına rastlayan araştırma gezisini, Aşgabat, Göktepe ve Merv civarlarına yapan Samoyloviç, daha sonraki yıllarda da Türkmenistan'ın değişik bölgelerine de seyahatler düzenlemiştir. Saha araştırmalarında elde ettiği malzemeyi bilimsel süzgeçten geçirerek özellikle Moskova'daki çeşitli dergilerde yayımlayan Samoyloviç, Türkmen atasözleri,

⁶ Avrupa'da Antropoloji çalışmaları ile sömürgecilik faaliyetleri arasındaki ilişki için bk. **Antropoloji ve Sömürgecilik**, drl.: Talal Asad, Ankara 2008: Ütopya Yayınları.

masalları, bilmeceleeri ve halk şiiri üzerine Sovyet döneminden çok önceleri ciddi çalışmalar ortaya koymuştur (Nuraliyev 1971: 14-15)⁷.

A. N. Samoyloviç, Türkmenistan'daki araştırmalarında Hocalı Molla Miratberdi Oğlı ile tanışmış ve araştırmalarında ondan yardım almıştır. Türkmen kökenli ilk folklor araştırmacısı sayılabilecek Hocalı Molla, Samoyloviç'e gezilerinde kılavuzluk ettiği gibi, Türkmen kültürüyle ilgili pek çok dokümanı da ulaştırmıştır. Kazaklardaki Şokan Velihanov ve Ibray Altınсарın'ın üstlendiği görevi, Türkmenlerde Hocalı Molla yerine getirmiştir. Hocalı Molla, Samoyloviç'in Türkmenistan'daki temsilcisi gibi çalışmış, çok geçmeden Petersburg'da yayımlanan ve Çarlık Rusyasının doğu bölgeleri üzerine yapılan araştırmalara yer veren bir derginin Türkmenistan temsilcisi olmuştur. Hocalı Molla'nın sadece Samoyloviç'e ve Rusya'dan gelen diğer araştırmacılara yardım etmekle yetinmediğini, kendisinin de 1914 yılından itibaren Türkmenistan'da yayımlanan **Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta**'da Türkmen edebiyatı ve folkloru üzerine yazılar yazmaya başladığını görüyoruz. Gazetenin editörü A. Belyaev, Hocalı Molla'dan Türkmen sözlü ürünleriyle ilgili yazılar hazırlamasını ister ve Hocalı Molla'nın hazırladığı pek çok yazıya gazetesinde yer verir. Hocalı Molla'nın yazıları arasında Türkmen destancılık geleneğini ilgilendiren bilgi ve malzemeler de vardır (Nuraliyev 1971: 98-130). Daha çok derleme faaliyetlerine dayanmasına rağmen Hocalı Molla'nın bu çalışmaları, Türkmen folklor araştırmaları tarihi için oldukça önemlidir.

A. N. Samoyloviç'in çalışmalarına baktığımızda onun Türkmen folklorunun pek çok türü hakkında olduğu kadar Türkmen destan geleneği üzerinde de çalıştığı görülür. Özellikle Dede Korkut Kitabı'nın Türkmen halk edebiyatı ile ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalar önemlidir. Türkmen edebiyatını çeşitli dönemlere ayıran Samoyloviç, Türkmen edebiyatını Dede Korkut Kitabı ile başlatma eğilimdedir. Samoyloviç'e göre Dede Korkut, Türkmenlerin Kayı boyuna mensuptur, sekizinci yüzyılda yaşamış ve Kayı boyundan teşekkül eden üç devlete danışmanlık yapmıştır.

⁷ A. N. Samoyloviç'in Türkmen folkloru ve edebiyatı hakkında yaptığı çalışmalar için bk. D. Nuraliyev, **Akademik A. N. Samoyloviç Türkmen Edebiyatı Hakında**, Aşgabat 1971: İlim Neşiryatı; D. Nuraliyev, "A. N. Samoyloviç-İssledovatel Turkmenskoy Literaturı i Folkloru", **Sovetskaya Turkologiya**, 5, Sentyabr-Oktyabr, Baku 1973, 66-70; P. Azimov-B. Çarıyrov, "A. N. Samoyloviç Turkmenskoye Yazıkoznaniye", **Sovetskaya Turkologiya**, 5, Sentyabr-Oktyabr, Baku 1973, 71-75.

Bu bilgilerin yanı sıra Samoyloviç'in tespit ettiği bazı kaynaklarda Dede Korkut, Melikşah döneminde yaşamış olarak gösterilmiştir (Nuraliyev 1971: 32).

1822 yılında Moskovo'da yayımlanan **Puteşestviye v Turkmeniye i Hivu 1819 i 1820 Godah** adlı kitabın birinci cildinde (s. 151-153) N. Muravyev, “Şasenem ve Garip” arasında geçen bir aşk hikâyesinin halk arasında anlatıldığını söylemiş ve anlatılara ait bazı parçalara da yer vermiştir (Seyidov 1969: 50). Bu kitap, Türkmenler arasındaki Şahsenem Garip hikâyesi hakkında bilgi veren ilk kaynaklardan birisi olması nedeniyle dikkat çekicidir.

Rus etnografya araştırmacısı A. P. Arhipov, 1846 yılında Mangışlak Türkmenlerinin bahşılarını dinlemiş ve buradaki gözlemlerini daha sonra yayımlamıştır. Arhipov, bu araştırma gezisinde Süleyman Bağşı, Allagulu Bahşı ve Acımirat Bahşı'yı tanıma imkânı bulmuş ve bu bahşılardan Köroğlu'na ait bazı şiirleri de derlemiştir (Veliyev 1983: 5).

Aleksandr Borns'un Buhara bölgesine yaptığı seyahat, 1849 yılında Moskova'da **Puteşestviye v Buharu** (Buhara'ya Seyahat) adıyla kitaplaşmıştır. Borns'un gezi esnasında aldığı notlara dayanan bu eserde Marı civarında söylenen bazı Köroğlu şiirlerine yer verilmiştir. Borns, ayrıca Köroğlu'nun ve onun savaş arkadaşı atının halk arasında çok popüler olduğunu ve özellikle Köroğlu'nun atına ait övgü dolu şiirlerin varlığından haber verir (Garriyev 2007: 104-105).

Rus araştırmacı M. Mihailov da 1860'lı yıllarda Türkmenler arasında gözlemler yapmış ve bunları Moskova'da yayımlamıştır. Mihailov'un kayıtları arasında Türkmen bahşılarının kış gecelerinde kahramanlık konulu şiirler söyleyip hikâyeler anlattıkları ve bunları çok sayıda kişinin dinlediği yönünde bilgiler vardır (Kominck 1997: 43).

İ. N. Berezin'in Kazan'da, 1862 yılında yayımlanan **Turetskaya Hrestomatiya** (Türkçe Okuma Kitabı) adlı çalışmasının “Turkmenskiye Pesni” adlı bölümünde Köroğlu Destanı'ndan dört şiire yer verilmiştir. Berezin, bu şiirleri kendisine ait el yazmalarından aldığına dair bir de not eklemiştir (Garriyev 2007: 84). Berezin'in hazırladığı bu kitapta Dövletyar destanından bazı parçalar da yer almıştır (Durdıyev 1977: 3).

Tiflis'te yayımlanan **İzvestiya Kavkazskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva** (1872-1873) adlı kitabın birinci cildinde F. Bakulin, “Pesni u Turkmen i poet ih Magdum Kuli” (Türkmenlerde Şarkılar ve Onların Şairi Mahtumkulu) adlı bir yazı yayımlar. Yazıda bazı Türkmen bahşıları hakkında önemli

bilgiler veren ve Köroğlu'ndan da bahşı olarak bahseden Bakullin, bahşıları dinlemek isteyenlerin çadırda toplandığını, hatta çadırın dışında da çok sayıda dinleyicinin olduğunu, bahşının icrasının gece boyunca sürdüğünü ve şiirlerin bazen doğaçlama söylendiğini, bazen de Aman Molla, Köroğlu ve Mahtumkulu gibi sevilen halk şairlerine ait olduğunu nakletmiştir (Garriyev 2007: 85). Bahşılarda icra ortamına ait önemli bilgiler aktaran bu yazı, 1997 yılında İngilizceye çevrilerek yeniden yayımlanmıştır (Bakulin 1997). Yukarıda adı geçen kitapta yayımlanan A. N. Samoyloviç'in "Literatura Turetskih Naradov" adlı makalesinde Köroğlu Destanı'nın Türkmenler arasında çok yaygın olduğu ve bahşılar tarafından icra edildiği kaydedilmiştir (Mämmetyazov 1982: 5-6).

1873 yılında Petersburg'da yayımlanan ve kim tarafından yayımlandığı bilinmeyen **Naşi Sosedi v Sredney Azii. Hiva i Turkmeniya** adlı kitapta da Türkmen bahşılılarıyla ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Kitapta bahşılarda icra tarzları, şiir söyleme tarzları, icrayı takip eden dinleyicilerin tavırları ve bahşının aldığı hediyeler üzerine bilgiler yer almaktadır. Aynı şekilde K. Gel'man da, 1882 tarihli **Put ot Krasnovodska v Hivu** adını verdiği kitabında Türkmen bahşılarının icra tarzları ve zamanları konusunda bazı bilgileri kaydetmiştir (Kominek 1997: 43-44).

Samoyloviç, "Stareyşiye Turkmenskiye Poeti" adıyla 1906 yılında kaleme aldığı yazısında Korkut Ata ile birlikte Köroğlu'nu da Türkmen edebiyatının ilk temsilcileri arasında kabul eder. Dokuzuncu ve on yedinci yüzyılları Türkmen edebiyatının "kadim dönemleri" olarak adlandıran Samoyloviç, Köroğlu'nun on birinci yüzyılda yaşamış bir kahraman olduğunu ileri sürer (Nuraliyev 1971: 33).

24 Ocak 1908 tarihli Rus Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü Oturum Protokolleri'nden Samoyloviç'in "Leganda o Korkuda i Köroğlu" (Korkut ve Köroğlu Efsanesi) adlı bir bildiri sunduğu ve bildirisinde o güne kadar Köroğlu ve Dede Korkut hakkında literatürde yer alan bilgileri bir araya getirdiği ve devamında ise bu iki halk kahramanı ile ilgili olarak tespit ettiği bir hikâyenin özet çevirisini verdiği anlaşılmaktadır. Buna göre Köroğlu rüyasında Hz. Ali'yi görmüş ve Hz. Ali, Köroğlu'ndan İslam inancını; silahı, örnek yaşamı ve sözünün gücüyle yaymasını istemiştir, bunun üzerine Tanrı, mutluluğu ve zaferi İran hükümdarı Arap Reyhan'dan alıp Köroğlu'na vermiştir. Samoyloviç, aynı bildirisinde 1908 yılında Eski Ürgenç'te bulunduğu sırada Köroğlu'nun babasının Korkut değil, Kurdbal olduğunu, Pers bölgesinde ise bir bahşıda Köroğlu'nun ölen bir kadının mezarında doğduğunu işittiğini söylemiştir (Garriyev 2007: 85). Bu yazı, 1909 yılında **Zapiski**

Vostochnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşcestva adlı kitabın IV-V. sayfaları arasında yayımlanmıştır (Seyidov 1969: 38).

A. N. Samoyloviç'in 1909 yılında A. A. Bolodin'in **Truhenskaya Step i Truhmeni** (Truhmen Bozkırı ve Truhmenler) adlı çalışmasına yazdığı tanıtım yazısı ve "Literatura Turetskih Narodov" adlı makalesi de Türkmen destancılık geleneği ile alakalı ilk çalışmalar arasında gösterilebilir (Garriyev 2007: 85).

Türk toplulukları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan N. P. Ostrovmov'un 1909 tarihli "K İzuçeniyu Turkmenskoy Literaturı" (Türkmen Edebiyatının Araştırılması Hakkında) adlı makalesi, Türkmenlerin yazılı bir edebiyat geleneğine sahip olduğunu iddia etmektedir. Makalesinde Samoyloviç'in çalışmalarını da değerlendiren Ostrovmov, Türkmen edebiyatının sözlü ve yazılı olmak üzere iki koldan geliştiğini söyler. Ona göre sözlü edebiyatı, Dede Korkut ve Köroğlu hakkındaki anlatılar ve çeşitli halk şiir örnekleri, yazılı edebiyatı ise Mahtumkulu gibi şairlerin şiirleri temsil etmektedir (Nuraliyev 1971: 10-11).

1913 yılında Moskova'da yayımlanan çalışmasında V. N. Gartevel'd, Aşgabat'ta dinlediği bağşların müzik aletleri, şiir söyleme tarzları ve icra ortamları üzerine önemli bilgiler vermiştir (Kominek 1997: 45-47).

V. V. Barthold, 1917 yılında kaleme aldığı bir yazısında Türkmenler arasında tanınan Köroğlu'nu "kahraman şair" olarak nitelendirir ve onun ideal bir kahraman tipi olduğunu, mertliği ve konukseverliği ile ön plana çıktığını ifade eder (Nuraliyev 1971: 10).

Burada Sovyetler Birliği'nden önce Hive, Semerkant, Taşkent ve Kazan gibi bazı mekezlere Arap harfleriyle basılan destan metinlerine değinmek gerekmektedir. Örneğin Türkmenistan İlimler Akademisi'nden Aşır Orazov, Türkmen Köroğlu Destanı'ndan bazı parçaların Bolşevik İhtilali'nden önce Taşkent'te ve Kazan'da yayımlandığını söyler (Nurmemmet 1996: XII). Bu bilgiyi B. Ahundov da doğrulamaktadır. Ahundov'un verdiği bilgilere göre Türkmen Köroğlusunu ilk kez 1902 yılında Kazan'da, daha sonra 1916-1917 yıllarında Taşkent'te Arap harfleriyle yayımlanmıştır (Yazberdiyev 2005: 136). 1802-1917 yılları arasında basılan Arap harfli Türkmen kitaplarının katalogunu hazırlayan Almaz Yazberdiyev de "Sayatlı-Hemra", "Aslı-Kerem", "Şahsenem-Garip" ve "Hüyrlukga-Hemra" gibi hikâyelerin 1917 yılından önce Kazan'da ve Taşkent'te yayımlandığını söyler (Yazberdiyev 2005: 136). Yukarıda adı geçen yayınlara bakıldığında bunların Orta Asya Türklerinin ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesi ile

basıldıkları görülür. Bu konuda Almaz Yazberdiyev, Orta Asya'da kitap basanların yayımladıkları metinlerin hangi halka ait olduğunu belirtmediklerini, dolayısıyla Türkmenlerde Sovyetlerden önce yazılı edebiyatın olmadığı izleniminin yaratıldığını söylemiştir. Yazberdiyev, Çağatay yazı dili ile basılmış olmasına rağmen bazı eserleri Türkmenlere ait olarak kabul etmekte ve Türkmenlerin 1917'den önce de yazılı bir edebiyata sahip olduğunu ileri sürmektedir (Yazberdiyev 2005: 98-99). Mesela Türkmen El Yazmaları Enstitüsü'nde "Sayatlı-Hemra" veya "Hüyrlukga-Hemra" gibi hikâyelerin taşbaskıları vardır ve bunlar 1917 yılından önce yayımlanmıştır.

Çağatay Türkçesi'ni ve Arap harflerini esas alan elyazması kitaplara 19. yüzyılda matbaada basılmış taşbaskı eserler de eşlik etmeye başlar. Özellikle Çarlık Rusyası'nın Orta Asya'ya yayılma siyasetiyle birlikte bu bölgeye matbaa da giriş yapmıştır. İlk matbaalardan birisi askeri yönetim tarafından 1868 yılında Taşkent'te kurulmuş ve burada çeşitli kitap ve gazeteler basılmıştır. 1874'ten itibaren Hive'de de matbaacılık faaliyetlerinin başladığını çeşitli kaynaklar haber vermektedir (Yazberdiyev 2005: 53-55). Orta Asya Türklerine ait eserler sadece bu merkezlerde değil, Petersburg'da, Moskova'da ve özellikle Kazan'da da basılmıştır. 19. yüzyılda Kazan, Rus oryantalizminin en önemli merkezlerinden birisi haline gelirken Orta Asya ile ilgili çok sayıda kitabın da yayımlandığı şehir olma özelliğini de kazanmıştır (Yazberdiyev 2005: 41-43). Taşkent, Hive, Buhara ve Kazan'daki matbaalarda çok sayıda edebi eser defalarca basılmıştır. Konumuzla ilgili olarak Mağrupi'nin Yusuf-Ahmet Destanı, 1917 yılına kadar "Boz Oglan Yusup Beg Hem Ahmet Beg", "Yusup Beg, Ahmet Beg ve Boz Oglan" adlarıyla Buhara'da, Taşkent'te, Semerkant'ta ve Kazan'da on dört defa basılmıştır. Şabende'nin, Andalıp'ın, Mollanepes'in destanlarıyla birlikte "Sayatlı-Hemra"nın, "Şasenem-Garıp"ın, "Melike-Dilaram"ın ve "Aslı-Kerem"in baskıları 1917 yılından önce pek çok kez yapılmıştır (Yazberdiyev 2005: 133-136). Bu metinlerin herhangi bir yerinde Özbeklere, Türkmenlere veya başka bir Türk boyuna ait olduğu yönünde bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak böyle bir kaydın bulunmaması, bu eserlerin Türkmenlerle bir ilgisinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu kitaplar, Özbek, Türkmen ve Karakalpak Türklerinin yaşadığı bu bölgede ortak bir yazı dilinin varlığına delil olduğu gibi Sovyetler Birliği öncesinde de Türkmen destanlarından bazılarının yayımlandığını da göstermektedir.

20. yüzyıla kadar Orta Asya bölgesinde Türkmenlerin, Özbeklerin, Kazakların, Kırgızların ve diğer Türk topluluklarının katkısıyla klasik bir edebiyat ve ortak bir yazı dili oluşmuştur. Bu edebiyat, mahalli şivelerin üzerinde ortak bir yazı dilinde Orta Asya Türklerinin vücuda getirdiği bir edebiyattır. Bu edebiyat dairesinde çok sayıda eser kaleme alınmış ve ortak bir edebiyat üslubuna ulaşılmıştır. Halk kültürü ile çok yakın ilişkileri olan bu edebiyat sayesinde yazılı edebiyat ile sözlü edebiyat arasındaki çizgi incelmış, halk edebiyatı ile bireysel edebiyat iç içe yaşamış ve felsefi-didaktik bir eserdeki en ince noktalar bile halk edebiyatından yapılan alıntılarla izah edilmiştir (Bodrogligeti 1998: 54-55). Sovyet döneminden itibaren Orta Asya Türk toplulukları, bu ortak geçmişten uzaklaştırılmaya başlanmış, devamında ise geçmişteki ortak edebiyat ve yazı dilinden bağımsız yeni bir edebiyat ve yazı diline doğru yönlendirilmişlerdir. Sovyet dönemini yansıtan ve geçmişle bağlarını koparmış bir edebiyat idealini besleyen Sovyet edebiyat tarihçileri, Orta Asya Türklerinin oluşturdukları ortak edebiyatın modern milli edebiyatlarla bir ilişkisi olmayan, içine kapanık tarihi bir dönem olduğu görüşünü paylaşmışlardır (Bodrogligeti 1998: 62).

Böyle bir dönemi yok sayarak bazı Türk topluluklarının yazılı edebiyata 20. yüzyılda geçtiğini söylemek bilimsel bir yaklaşım değildir. Tarihi ve kültürel şartları dikkate aldığımızda Türkmenlerin de 1917 öncesinde yazılı bir edebiyata sahip olduğunu ve dolayısıyla Türkmen destanları üzerine yapılan yayınların Sovyetler Birliği döneminden çok önceleri başladığını söyleyebiliriz. Çünkü Türkmenler, 1924 öncesi Çağatay yazı dilini kullanmışlar ve edebi eserlerini bu yazı dili ile kaleme almışlardır. Türkmenlerin Yomut ağzına dayalı bir yazı dili kullanmaları ve bu yazı diliyle edebi metinler oluşturmaları Sovyetler Birliği dönemine rastlar (Özkan 2002: 225). Bu nedenle Çağatay Türkçesi'yle yazılan ve basılan eserleri Türkmenlerden bağımsız değerlendirmek doğru değildir. Bu görüşü destekleyen Rus araştırmacı N. P. Ostroumov da 1909 yılında kaleme aldığı "Türkmen Edebiyatının Araştırılması Hakkında" adlı yazısında Türkmenlerin asırlardan beri yazılı bir edebiyata sahip olduklarını söyler ve Mahtumkulu'yu da Türkmen yazılı edebiyatının önemli temsilcileri arasında gösterir (Nuraliyev 1971: 10-11).

Çarlık Rusyası döneminde Türkmen destancılık geleneği üzerine yapılan çalışmalar, diğer Türk topluluklarında olduğu olduğu gibi, derleme ve derlenen malzemenin yayınlanmasından ibarettir. Türkmenistan'a çeşitli amaçlarla seyahatler düzenleyen gezgin ve araştırmacıların aldıkları notlar, tespit ettikleri metinler ve

bilgiler, başta Moskova olmak üzere Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde yayınlanmıştır. Bu dönemde Türkmen destanlarından bazı şiir parçaları ve destan anlatan bahşılardan icraları ile ilgili bazı bilgiler yazıya geçirilmiştir. Çarlık Rusyasının kurumlarından aldığı destekle bizzat Türkmenistan'a gelerek saha araştırmaları yapan A. N. Samoyloviç'in çalışmaları, bu dönemin önemli faaliyetleri arasındadır. Bilim adamı kimliği ile Türkmen destanları üzerine ilk ciddi yayını yapan Samoyloviç, Türkmenlerden Hocalı Molla'yı da Türkmen kültürü ile ilgilenmeye sevk etmiştir. Barthold, Berezin ve Bakullin gibi Rus araştırmacıların yanı sıra bölgeyle Rusya dışından Vambery de ilgilenmiş, Türkmen kültürü ve destancılık geleneğiyle ilgili Avrupa'daki ilk yayını yapmıştır.

Sonuç olarak Çarlık Rusyası döneminde Türkmen destanları ve destancılık geleneği üzerine sistematik çalışmalar yapılamamıştır, ancak geleneği tanıtıcı bilgiler elde edilmiş ve başta Moskova olmak üzere Rusya'nın çeşitli merkezlerinde yayınlanmıştır. 1914 yılından itibaren ise Çarlık Rusyasının Aşgabat'ta tesis ettiği gazetede olduğu gibi bu konuda Türkmenistan'da da bazı yayınlar yapılmaya başlar.

2. Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalar

Sovyetler Birliği döneminde Türkmen destanları üzerine yapılan araştırmalar, Sovyet dönemi folklor politikalarından bağımsız değildir. Sovyet Rusyası folklorcuları, folklor ürünlerinin kaynağı ve göçü meselelerinden daha ziyade folklorun fayda boyutunu ön plana çıkarmışlar ve bu ürünleri Sovyet ideolojisi çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Devlet eliyle yürütülen bu faaliyetlerde esas amaç, yeni rejimi halka benimsetmek ve bu şekilde kalıcı hale getirmek olmuştur. Bu yüzden de folklor ürünleri derlenirken ve incelenirken yeni ideolojiyle uyumlu sonuçlar elde etme fikri hep canlı tutulmuştur (Günay 1993). Bu tutum, Sovyet idaresi altındaki Türk topluluklarının folklor araştırmalarında da devam ettirilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminin ilk yıllarında Türkmen folkloru üzerine V. V. Barthold, V. A. Gordlevskiy, A. N. Samoyloviç ve E. Bertels gibi araştırmacılar çalışmaya başlarlar. Bu dönemde öncelikle "Şasenem-Garıp", "Hüyrlükga-Hemra", "Sayatlı-Hemra", "Aslı-Kerem", "Necep Oglan", "Kasım Oglan" gibi aşk konulu destanların metinleri yayımlanmıştır. Bu destanların yayımlanmasında A. Ahundov, B. A. Garriyev ve M. Köseyev'in önemli katkıları vardır (Mamedyazov 1990: 3-4). Tabii ki yayımlanan metinler, dini ve milli konularda ayıklanmaya tabi tutulmuşlardır (Özkan 2002: 228). Hangi türde olursa olsun, Sovyet ideolojisi ile

çelişmeyen folklor ürünlerinin derlenmesi ve yayımlaması istenmiş, Sovyet döneminde oluşmuş folklor ürünlerinin araştırılmasına öncelik verilmiştir (Durdıyev 1967: 198-209).

Bu dönemde Türkmen destanları üzerine çok sayıda yayının yapıldığını görüyoruz. Rus bilim adamlarının yönlendirdiği bu dönemin ilk çalışmaları çoğunlukla metin derleme ve derlenen metinlerin yayımlanması esasına dayalıdır. Abdülhekim Gulmuhammedov'un yayına hazırladığı ve ön sözünü yazdığı Sayatlı-Hemra hikâyesi, Sovyet döneminin ilk yayınlarından birisidir. Eser, 1927 yılında **Sayad ile Hemra Dastanı** adıyla ve Arap harfleriyle Aşgabat'ta yayımlanmıştır. Kitabın iç kapağına ayrıca "Türkmen Milletiniñ XV inci Asırdakı Ahvallarını Añladyan Dastanlarından" ibaresi eklenmiştir. Gulmuhammedov, ön sözde hikâye metninin 1924 yılında Molla Kabil'den aldığı bir kitaba dayandığını ve kitabın dilinin Oğuzca olduğunu söyler (Gulmuhammedov 1927). Aynı yıl A. P. Potseluyevski, "Sobiraniye Turkmenskogo Folklor" (Türkmen Folklor Derlemesi) adlı makalesinde destanların da yer aldığı Türkmen halk kültürü ürünlerinin ihmal edildiğini öne sürmüştür (Garriyev 2007: 86).

1920'li yıllarda Türkmenistan'ın çeşitli bölgelerine araştırma gezileri düzenleyen V. Uspenskiy ve V. Belyayev, 1928 yılında **Turkmenskaya Muzıka** (Türkmen Müziği) adlı çalışmalarını yayınlamışlardır. Türkmen müziği ve bahşılılarıyla ilgili olan bu çalışmada özellikle Türkmen bahşılıları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Kitap, iki bölümden oluşmaktadır. Viktor Belyaev'in hazırladığı ve "Turkmenskaya Muzıka" adını taşıyan birinci bölümde Türkmenler hakkında tarihi bilgiler verilmiş, Türkmen müziğinin genel karakteri tespit edilmiş, bahşılıların kullandığı dutar hakkındaki efsaneler aktarılmış ve belli başlı Türkmen bahşılılarının isimleri, çıraklarıyla birlikte sırlanmıştır. Kitabın bu bölümündeki bilgiler doğrudan saha araştırmalarına dayandığı için 1928 yılından sonra Türkmenistan bahşılıları üzerine hazırlanan hemen bütün çalışmalarda kullanılmıştır. V. Uspenskiy tarafından hazırlanan ikinci bölüm, "Moya Muzıkalno-Etnografiçeskaya Ekspeditsiya v Turkmenistan v 1925-26 Godu" adını taşımaktadır. Kitabın bu kısmında Uspenskiy; Merv, Tahta-Bazar, Serahs, Tahta, Porsi gibi merkezlerden derlemiş olduğu şiirleri notalarıyla birlikte vermiştir (Uspenskiy-Belyaev 1928). Bu şiirlere yakından bakıldığında pek çoğunun Türkmen destanlarından, özellikle de Köroğlu Destanı'ndan alındığı görülür (Garriyev 2007: 87). Kitapta Türkmen destanlarını icra eden bahşılılar ve onların kullandığı müzik

aletleri ile ilgili olarak verilen bilgiler, bu çalışmayı hem Türkmen müziği hem de destan geleneği açısından önemli kılmaktadır.

A. N. Samoyloviç, Türkmen folklor araştırmaları tarihinde önemli bir yere sahip olan **Oçerki po İstorii Turkmenskoy Literaturı** (Türkmen Edebiyat Tarihi Üzerine Yazılar) adlı çalışmasını 1929 yılında yayımlamıştır. Samoyloviç, bu çalışmasında Köroğlu Destanı ile bazı aşk destanları arasında bir ilişkinin olduğunu ileri sürerek Dede Korkut Kitabı, Yusuf-Ahmet Destanı ve Bamsı Beyrek hikâyesi üzerinde durmuştur. Köroğlu Destanı'nı, Dede Korkut hikâyeleri ve Yusuf-Ahmet Destanı ile mukayese eden Samoyloviç, bunlar arasında bazı ortaklıklar tespit etmiştir (Garriyev 2007: 87, Garriyev 1982: 7).

A. M. Arşaruni ile S. L. Veltman'ın birlikte 1930 yılında hazırladıkları **Epos Sovetskogo Vostoka** (Sovyet Doğusu'nun Destanı) adlı çalışmada Köroğlu Destanı üzerine bazı izahlar yapılmıştır. Köroğlu Destanı'nın sürekli çatışma ve kabile savaşları üzerine kurulu olduğunu söyleyen yazarlar, Köroğlu'nun haydutluğunun babasını kör eden bir beyden öç alması ile açıklandığını ve Köroğlu'nun sonunda İran şahının adamlarından birisi tarafından öldürüldüğünü söylemektedirler (Garriyev 2007: 88).

Abdülhekim Gulmuhammedov'un **Materialı po Sredne-Aziatskim Literaturnım Pamyatnikam** (Orta Asya Edebiyat Yadigârları Hakkında Materyaller) adıyla 1931 yılında yayımlanan kitabı, beş bölümden oluşmaktadır. Ahmet Yesevi, Ali Şir Nevai, Mahtumkulu, Seydi, Zelili, Mollanepes, Kemine gibi şairlerle ilgili bilgiler verildikten sonra "Köroğlu", "Şasenem-Garıp", "Hüyrlukga-Hemra", "Yusup-Ahmet", "Zeynel-Arap", "Gül-Bilbil", "Zöhre-Tahir" gibi anlatıların oluşma zamanları, yaratıcıları ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur (Gulmuhammedov 1931).

1934 yılında Maksim Gorki, "Birinci Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi"nde halk edebiyatı, halk bilimi ve çalışma hayatı arasındaki ilişkiyi ele alan bir konuşma yapar. Bu konuşma, Komünist Parti'nin halk bilimine ve halk edebiyatına bakışını tamamıyla değiştirir. Gorki, halk bilimi çalışmalarının sadece mitler ve dinsel fikirlerle sınırlı kalamayacağını, halkbiliminin gerçek çalışma hayatıyla, tarihsel gerçeklerle ve insanlar arasındaki ilişkilerle ilginlenmesi gerektiğini söyler. Bu konuşmadan sonra Komünist Parti, halk edebiyatının hem eski hem de yeni örnekleri toplamayı, bunları bir yandan bilim adamlarının incelemesine sunarken, bir yandan da sosyalist ilkelere göre yeniden düzenleyerek köylerde, kolhozlarda, fabrikalarda

burjuva sanat anlayışını yok etmek için kullanmayı hedeflemiştir (Azadovski 1992: 18-19). Bu bağlamda hem Rusya’da hem de Sovyetler Birliği çatısı altındaki tüm topluluklarda geniş çaplı derleme faaliyetlerine girişilir. 1937 yılında yapılan çalışmaların bir sonucu olarak **Tvorçestvo Narodov SSSR** adlı bir kitap yayımlanmıştır. 1930’lu yıllarda Türkmenistan’da da halk edebiyatı alanında pek çok derleme yapılmış, derlenen malzemeler arasında destan metinleri de yer almıştır (Durdıyev 1967: 218-219).

B. A. Garriyev, Mollanepes’in “Zöhre ile Tahir” adlı eserini **Zöhre bilen Tahir** adıyla 1940 yılında yayımlamıştır (Garriyev 1940). Aynı yıl Ata Govşudov, **Sovet Türkmenistanı** gazetesinde Köroğlu Destanı ile ilgili olarak “Narodniy Geroişeskiy Epos” (Halk Kahramanlık Destanı) adlı bir makale yayımlamış ve bu makaleyi 1941 yılında yayımladığı kitaba da almıştır (Garriyev 2007: 87).

Köroğlu Destanı üzerine Türkmenistan’daki ilk çalışmalar, destanın derlenmesi ve yayımlanması faaliyetlerinden oluşur. 1930’lu yıllarda meşhur Köroğlu anlatıcıları Pelvan Bahşı ve Mahtıngulu Garliyev’den, ayrıca Aşgabat ve Çarçev civarındaki bahşılardan destanın pek çok kolu derlenmiştir. Derleme çalışmalarından sonra Türkmenistan’da Köroğlu Destanı’nın bilimsel anlamda ilk metin neşri, 1941 yılında **Göroglı Türkmen Halk Eposı** adıyla Aşgabat’ta yapılmıştır. Ata Çepov’un Pelvan Bahşı’dan derlediği 13 Köroğlu kolunu içeren bu kitap, Ata Govşudov tarafından hazırlanmış ve M. Köseyev’in redaktörlüğünde yayımlanmıştır. Kitabın 3-10. sayfaları arasında A. Govşudov, “Göroglı Eposı Hakında” adıyla bir bölüm kaleme almıştır (Mämmetyazov 1982: 6, Nurmemmet 1996: XII).

Köroğlu Destanı’ndan alınmış bazı şiirlerin, “Göroglı (Eposdan Bölekler)” adıyla 1941 tarihli **Vatan ve Gahrımançılık Hakındaki Aydınlar** adlı kitabın 6-19. sayfaları arasında yayımlandığını görüyoruz (Seyidov 1969: 35). Aynı yıl Köroğlu Destanı’nın “Ar Alış” diğer bir şekliyle “Araptan Ar Alış” kolundan bazı parçalar, 1941 yılında “Göroglı (Eposıñ Ar Alış Şahasından Bölekler)” adıyla **Sovet Türkmenistanı**’nda yayımlanır (Seyidov 1969: 35).

B. A. Garriyev, “Hüyrlükga-Hemra” hikâyesinin metin neşrini 1941 yılında yapmış ve giriş kısmında hikâyeyi tanıtmıştır (Garriyev 1941: 3-13). Yine Garriyev’in 1941 tarihli **Pesni o Rodine i Geroizme** (Vatan ve Kahramanlık Üzerine Şiirler) adlı kitabında on beş Köroğlu şiiri açıklamalı bir şekilde yer almıştır

(Garrıyev 2007: 88) Garrıyev ayrıca, 1946'da "Melika-Dılarım"ı ve 1948'de Şabende'nin "Gül-Bılbıl"ını yayımlamıştır.

1942 yılında P. G. Bogatırev, **Sovet Edebiyatı** dergisinde "Patriotizm i Geroizm v Turkmenskoy Narodnoy Peyezii" (Türkmen Halk Şiirinde Yurtseverlik ve Kahramanlık) adlı bir makale yayımlamıştır. Türkmen Türkçesi ile kaleme alınan bu yazıda Köroğlu türkülerinin halk kahramanı idealini yansıttığı söylenmiş ve Köroğlu Destanı'na önemli bir yer ayrılmıştır (Garrıyev 2007: 88).

1943 yılında Magrupi'nin Yusup-Ahmet Destanı Aşgabat'ta yayımlanır. Bu çalışmanın ön sözünü yazan M. Köseyev, destanın Türkmenlerin ünlü şairi Gurban Alı Magrupi'ye ait olduğunu söyleyerek Magrupi'yi tanıtmıştır. Köseyev, yazısında destanı özetlediği gibi destanın muhtevası üzerinde de kısaca durmuştur (Köseyev 1943, Özkan 1989: 19).

Kerem ile Aslı hikâyesinin ilk neşirlerinden birisini de B. A. Garrıyev, **Aslı-Kerem (Folklor Dessanı)** adıyla 1943 yılında yapmıştır. Ayrıca Garrıyev, aynı yıl Magrupi'nin "Seypelmelek-Medhalcemal", Şeydayi'nin "Gül-Senuber" ve Şabende'nin "Şabâhrem" adlı hikâyelerini de yayımlamıştır (Garrıyev 1943a, 1943b, 1943c, 1943ç).

Necep Oglan Destanı'nın ilk metin neşirini N. Hocayev ve P. Agalıyev, 1943 yılında **Neceboglan (Dessan)** adıyla Aşgabat'ta yapmışlardır. N. Hocalıyev, destan hakkında "Neceboglan Dessanı Hakında" adıyla kitabın ön sözünde destanla ilgili kısaca bilgi vermiştir. (Seyidov 1969: 42)

Magrupi'nin Alı Beg-Balı Beg destanına ait metin neşri B. A. Garrıyev tarafından 1944 yılında yapılmıştır (Garrıyev 1944b). Aynı yıl A. Garrıyev, "Şasenem i Garib" adıyla (**Turkmenskaya İskra**, 7 Kasım 1944) bir makale yayımlar ve adı geçen hikâye üzerine değerlendirmeler yapar (Seyidov 1969: 49). Garrıyev, bunun dışında Köroğlu tipini ve onun kahramanlıklarını ele aldığı "Drevnyaya Turkmenkaya Literatura" (Eski Türkmen Edebiyatı) adlı bir makale daha yayımlamıştır (Garrıyev 2007: 89).

A. Y. Yakubovskiy'e ait olan "Kitabi Korkut i yego Znaçenie dlya İzüçeniya Turkmenskogo Obşçestva v Epohu Rannego Srednevekoviya" adlı makale, Dede Korkut Kitabı ile Türkmenlerin hayatları arasında mukayeseye dayanan bir çalışma olarak değerlendirilebilir (Yakubovskiy 1944). E. Y. Bertels, **Sovet Edebiyatı** dergisinde, 1944 yılında yayımladığı "Literaturnue Proşloe Turkmen" (Türkmenlerin Edebi Geçmişi) adlı makalesinde Köroğlu Destanı'nın oluşum ve gelişim tarihi

üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Bertels'e göre bu destanın tarihi eskidir, destanın özellikle bazı unsurları derin bir geçmişe sahiptir. Yazara göre Köroğlu Destanı'nın bu denli yaygın bir anlatma olmasında farklı halkların yüzyıllar boyunca girdikleri toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin önemli bir yeri vardır. Ayrıca Bertels, makalesinde "Yusuf-Ahmet" ve "Dede Korkut" üzerine de değerlendirmeler yapmıştır (Garriyev 2007: 89).

II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Sovyet Türkmenistanında kahramanlık konulu destanların yayınlanmasına özellikle destek verildiği görülür. Bu şekilde halkın ve cephedeki askerin moral değerlerini yüksek tutabilmek amaçlanmıştır. Türkmenistan'da Dede Korkut Kitabı üzerine yapılan ilk yayınlar da bu yıllara rastlar. 1944 yılında A. Yakubovskiy, "Kitabi-Korkud i ego Znaçeniye dlya İzuçeniya Turkmenskogo Obşçestva v Epohu Rannego Srednevekovya" adıyla **Sovet Edebiyatı** dergisinde bir yazı yayımlar (Garriyev 1947: 16). M. Köseyev, **Sovet Edebiyatı**'nın 1945 (1-2, 4-5, 6, 7, 8, 9-10. sayılar) ve 1946 (1-2 ve 5. sayılar) yıllarındaki çeşitli sayılarında Dede Korkut Kitabı ile ilgili makaleler yayımlamıştır. Köseyev'in bu yayınları büyük oranda metin neşirlerinden ibarettir, bunun yanı sıra Dede Korkut tipi ve hikâyeleri üzerine de değerlendirmeler yapmıştır. Köseyev, **Sovet Edebiyatı** dergisinde başladığı bu çalışmalarını bir kitapta toplamak ister ve 1950 yılında bunu gerçekleştirir, ancak savaş yıllarındaki hava geride kalmıştır. M. Köseyev'in bu çalışmasına yayın yasağı konur ve kendisi de milliyetçilik yaptığı gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılır. Bu olayla birlikte Türkmenistan'da 1940-1950 yılları arasında yürütülen Dede Korkut araştırmaları 1990'lı yıllara kadar kesintiye uğrar (Köseyev 1990, Duymaz 2007a: 731).

Savaş yıllarında gündeme gelen destanlardan biri de Dövletyar Destanı'dır. İlk olarak 1943 yılında M. Köseyev'in redaktörlüğünü yaptığı bir çalışmada kısaltılarak yayımlandıktan sonra, destanın kahramanlık boyutundan faydalanmak için **Sovet Türkmenistanı** gazetesinde destandan bazı parçalar yayımlanır. N. Volpin kahramanlık konulu bu destanın bazı şiirlerini Rusça'ya tercüme eder. Hatta destandan bazı parçalar ders kitaplarına girmiştir, ancak bu olumlu hava 1950'li yıllarda sona erer. Dövletyar Destanı, okul kitaplarından çıkarıldığı gibi, destana ait herhangi bir yayın da yapılmaz (Durdıyev 1977: 3-4).

P. Skosırev, **Turkmenskaya Literatura. Oçerk Razvitiya** adlı kitabını 1945 yılında Moskova'da yayımlar. Skosırev, Köroğlu'nun Orta Asya ve Kafkasya'nın pek çok halkında bilindiğini söyledikten sonra destanın on üç kolunun içeriğini

Alexandre Chodzko'nun kitabından özetlemiş ve Köroğlu'nu Türkmenlerin Robin Hood'u olarak nitelendirmiştir (Garrıyev 2007: 89). Aynı yıl Aşgabat'ta neşredilen **Turkmenskoye Narodnoye Tvorçestvo** başlıklı kitabın 8-16. sayfalarında Köroğlu'na ait bazı metinler "Ger-Oğlı (Fragmentı iz Eposa) adıyla yayımlanmıştır (Seyidov 1969: 36).

G. Veselov, "Narodniye Destanı" adlı yazısına, yine kendisine ait olan **Oçerki Turkmenskoy Literatürü** adıyla 1945 yılında Aşgabat'ta yayımlanan kitabında yer vermiştir. Yazıda Veselov, Türkmenistan'da "dessan" adı verilen anlatılar üzerinde durmuştur (Seyidov 1969: 40).

1945 yılında "Sayatlı-Hemra" hikâyesi, Rusça olarak **Sayat i Hemra Destan** adıyla ve P. Skosrev'in redaktörlüğünde neşredilmiştir. Aynı yıl hikâye üzerine B. A. Garrıyev, "Roman Sayat i Hemra" adıyla **Sovet Edebiyatı** dergisinde bir yazı yayımlamıştır (Seyidov 1969: 43, 45). B. A. Garrıyev, aynı dergide Kerem ile Aslı hikâyesini değerlendirdiği "Narodniy Roman Asli-Kerem" adlı makalesini de 1945 yılında yayımlar (Seyidov 1969: 41).

"Şahsenem-Garıp" hikâyesi, Rusça olarak 1945 yılında **Şasenem i Garib Narodniy Destan** adıyla Aşgabat'ta yayımlanırken 1946 yılında da **Şasenem i Garib Narodniy Roman** adıyla Moskova'da yayımlanır (Seyidov 1969: 48). Daha önce (1941) Köroğlu Destanı'nı Türkmen Türkçesi ile yayımlayan Ata Govşudov, 1946 yılında Türkmenistan'ın Daşoğuz bölgesinden derlediği ve Köroğlu ile Övez'in (Ayvaz) başarılarını anlatan "Servican" kolunu yayımlamıştır (Garrıyev 2007: 89).

"Melike-Dilaram" destanını B. A. Garrıyev, **Melike-Dilaram Folklor Dessanı** adıyla 1946 yılında yayımlar. Kitabın 3-6. sayfaları arasında Garrıyev, "Melike-Dilaram Dessanı" adlı bir bölüm kaleme almış ve destan üzerine değerlendirmeler yapmıştır (Garrıyev 1946: 3-6). Bu destan üzerine 1946 yılından önce "Melike-Dilaram (Dessandan Parçalar) (**Sovet Edebiyatı**, 1943, 2, 88-93), "Melike-Dilaram (Otrivok iz Destana)" (**Turkmenskoye Narodnoye Tvorçestvo**, A. 1945, 21-26) ve "Melike-Dilaram Dessanı" (B. A. Garrıyev, **Sovet Edebiyatı**, 2, 1943, 83-88) gibi kitap bölümleri ve yazılar yayımlanmıştır (Seyidov 1969: 41).

E. Y. Bertels de Türkmen destanları üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bertels, 1947 yılında yayımladığı "Turkmenskaya Poema o Poete" başlıklı makalesinde Necep Oğlan destanı üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. Makalede, Türkmen bahşılık geleneği ile çok yakın bir ilişkisi olan destanın, bir bahşının hayatını konu edinmesi ve bahşılık geleneğinin bir Türkmen destanına kaynaklık

etmesi üzerinde durulmuştur. (Bertels 1947: 75-87). Bertels, bu yazıya benzer bir yazıyı da “Nedcef-Oglan, Turkmenskiy Roman o Poete” adıyla 1946 yılında yayımlamıştır (Seyidov 1969: 42)

Bertels, 1947 tarihli “K Vaprosu o Traditsiyah v Geroičeskom Epose Tyurkskih Naradov” (Türk Halklarının Kahramanlık Destanında Gelenek Sorunu) adlı makalesinde, halk kültürünün bazı gelenekleri uzun yıllar koruduğunu belirttiikten sonra destanlarda epitet adı verilen bazı unsurlar üzerinde durmuştur. Hayvan dünyası ile bağlantılı kahraman sıfatlarının var olduğunu söyleyen yazar, “şir pençeli”, “laçın gözli” gibi sıfatların Köroğlu Destanı’nda da yer aldığını söylemiştir (Garriyev 2007: 89).

Özbek destancılık geleneği üzerine V. M. Jirmunskiy ve H. T. Zarifov’un birlikte hazırladıkları **Uzbekskiy Narodniy Geroičeskiy Epos** adlı çalışmada da Türkmen destanları hakkında bilgiler yer almaktadır. Çalışmada Özbek ve Türkmenlerde destan türünün on altıncı yüzyıldan itibaren asli türlerden birisi haline geldiği ve özellikle Şeybani Han döneminden sonra hem Özbek edebiyatında hem de Türkmen edebiyatında yeni romantik temaların yer almaya başladığı vurgulanır. Jirmunskiy ve Zarifov, Türkmen destanlarının Fars kaynaklarından etkilendiği yönünde de tespitler yapmışlardır (Garriyev 1982: 17-18). Bu çalışmada dikkati çeken bir diğer husus ise Köroğlu Destanı’nın teşekkül ettiği coğrafya olarak Türkmenistan’ın gösterilmesidir (Jirmunskiy 1947: 181-184).

1947 yılında B. A. Garriyev’in Aşgabat’ta yayımladığı **Türkmen Folklorından Usuli Gollanma** adlı kitap, hem Türkmen destanları hem de Türkmen folklor araştırmaları için önemli bir çalışmadır. Türkmen folklorunda yer alan türlerin de tasnif edildiği kitapta Garriyev, Dede Korkut Kitabı, Köroğlu Destanı ve diğer aşk konulu destanlar hakkında bilgiler vermiştir. Türkmen halk edebiyatı türlerinin tanıtıldığı bu çalışma, Türkmenlerdeki destan türünü teorik boyutuyla ele alan ilk çalışmalardan olmasıyla dikkat çekicidir (Garriyev 1947).

“Şasenem-Garıp” destanı üzerine Rusça yayınlardan birisi S. Lihodziyevskiy’e aittir. Lihodziyevskiy, 1947 yılında “Destan Şasenem i Garib” (Zvesda Vostaka, 9, 91-94) adlı bir makale yazarak hikâyeyi değerlendirmiştir (Seyidov 1969: 50).

Nurmuhammet Andalıp’ın **Leyli-Mecnun** adlı destanı, 1948 yılında yayımlanır. Nepes Hocayev, bu metin neşrine yazdığı ön sözde Andalıp, Leyli-Mecnun ve hikâyenin varyantları hakkında bilgiler vermiştir (Hocayev 1948a). Aynı

yıl B. A. Garriyev, **Şabende, Gül-Bilbil**, ve **Hüyrlukga-Hemra**, adlı metin neşirlerini yaparken (Garriyev 1948a, Garriyev 1948b) N. Hocayev ise “Şasenem-Garıp” destanını yayımlamıştır (Hocayev 1948b).

1949 yılında Moskova’da yayımlanan **Antologiya Turkmenskoy Peozii** adlı kitabın 29-39. sayfaları arasında “Ger-Oğlı (Otrivki iz Eposa)” başlığı altında Köroğlu Destanı’ndan bazı şiirlerin yer aldığını görüyoruz (Seyidov 1969: 36).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkmen folklor araştırmalarının iki şekilde devam ettiği görülmektedir. Birincisi, halk kültürü ürünlerinin derlenmesi ve yayınlanması iken ikincisi ise folklor türleri ve diğer problemler üzerinde bilimsel araştırmalar yürütmektir. Bu hedeflerin başarıya ulaşması için 1950 yılında Türkmenistan Bilimler Akademisi bünyesinde Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü kurulmuştur. Daha önce dağınık ve bireysel halde yapılan folklor araştırmaları bu tarihten itibaren daha planlı yapılmaya başlanır. Çok geçmeden Mahtumkulu Garliyev, Palta Bahşı, Kurt Bahşı gibi pek çok ünlü Türkmen bahşısından geniş çaplı derlemeler yapılmıştır. Bu derlemeler, antolojiler halinde yayımlandığı gibi ders kitaplarında da kullanılmıştır. Ülke çapında sürdürülen folklor ürünlerini derleme ve toplama faaliyetlerinden sonra B. A. Garriyev, M. A. Sakali, M. Köseyev, N. A. Aşirov gibi araştırmacıların halk edebiyatı türleri üzerine teorik boyutu ağır basan çalışmalar yaptıkları görülür. Özellikle B. A. Garriyev’in Köroğlu Destanı üzerine ve M. A. Sakali’nin masal kaynaklı destanlar hakkında yaptığı çalışmalar dikkat çekicidir (Mamedyazov 1990b).

1950 yılında Moskova’da yayımlanan **Hrestomatiya po Literature Narodov SSSR** adlı kitabın 559-560. sayfalarında Köroğlu Destanı’ndan bazı parçalar “Ger-Oğlı (Otrivki iz Eposa)” adıyla yer almıştır. Aynı şekilde Aşgabat’ta 1950 yılında basılan **Hrestomatiya po Turkmenskoy Literature XVIII-XIX Vekov i Narodnomu Tverçestvu** adlı çalışmanın 62-77. sayfaları arasında Köroğlu Destanı’ndan bazı parçalar yayımlanmıştır (Seyidov 1969: 36).

A. Kekilov’un **Sovet Edebiyatı** dergisinde (1950, 5, 71-88) yayımlanan “Türkmen Edebiyatındaki Dessançılık Hesiyeti Hakkında” başlıklı makalesi, klasik Türkmen edebiyatı olarak nitelendirdiği dönemde oluşan destanların nitelikleri üzerinde durmaktadır. Kekilov, **Mollanepes** adlı çalışmasında da Türkmen destancılık geleneği üzerine bilgiler vermiştir (Garriyev 1982: 7-10).

B. A. Garriyev, “Hüyrlukga-Hemra” destanını **Hürlukga-Hemra** adıyla 1950 yılında yayımlamış ve kitabın girişinde “Hürlukga-Hemra Dessanı Hakkında” adıyla

kaleme aldığı bölümde Hüyrlukga-Hemra üzerine bilgiler vermiştir (Garriyev 1950: 5-11).

1930 yılında N. K. Dmitriyev, O. Şadskaya ve Lebedev, SSCB Bilimler Akademisi Araştırma Gurubu Dil Bilim-Folklor Bölümü'nün hazırladığı bir proje kapsamında Marı bölgesindeki Türkmenlerin folklor ürünlerini derleme faaliyetlerine girişirler. N. F. Lebedev, Türkmenistan'da birkaç yıl çalışır. Bu dönemdeki çalışmalarında önemli sayıda halk edebiyatı ürünü derler. N. K. Dmitriyev, N. F. Lebedev'in derlediği ve Rusça'ya tercüme ettiği masalları, **Turkmenskiye Narodniye Skazki Mariyskogo Rayona** (Marı Bölgesi Türkmen Halk Masalları) adıyla 1954 yılında Moskova'da yayımlanır. Bu kitabın ön sözünde Dmitriyev, Marı Türkmenlerinin masal geleneği üzerine bilgiler verdiği gibi bu bölgenin destancıları olan bahşilar hakkında da değerlendirmeler yapmıştır. Kitapta Köroğlu'nun mezarda doğduğunu anlatan “Göroğlu'nın Eneden Doguşı Hakında Ravayat” adıyla Köroğlu'nun ilk kolu yer almıştır. Bunun yansıra Dmitriyev, Köroğlu adı üzerinde bazı etimolojik değerlendirmeler de yapmıştır (Garriyev 2007: 91). Lebedev'in topladığı bu materyalleri, G. İ. Karpov ve N. F. Lebedev'in birlikte hazırladıkları **Tvorçestvo Narodov Türkmenistana** (Türkmenistan'ın Halk Yaratmaları) adlı eserde bulmak mümkündür (THDH 1992: 8-9).

Mollonepes'in Zöhre-Tahir destanına ait metin neşirlerinden birisi 1954 yılında yapılmıştır. Nagım Aşirov ve Aman Kekilov'un hazırladıkları kitaba A. Kekilov bir “Sözbaşı” yazmış ve destan üzerine bilgiler vermiştir (Aşirov 1954).

H. G. Koroglı, 1955 yılında Şasenem-Garıp destanını **Şasenem-Garib Narodniy Destan** adıyla Moskova'da Rusça olarak yayımlar (Koroglı 1955). Köroğlu Destanı'ndan alınmış şiirler, “Ger-Oğlu (Otriki iz Eposa)” başlığıyla aynı yıl Aşgabat'ta yayımlanan **Pesni i Dumı Naroda** adlı kitabın 83-84. sayfaları arasında neşredilmiştir (Seyidov 1969: 36).

M. A. Sakali, 1956 yılında Rusçada “Skazoçniy Epos” ve Türkmen Türkçesinde “Erteki Eposı” terimleriyle karşılanan türle ilgili **Turkmenskiy Skazoçniy Epos** adıyla bir çalışma yayımlamıştır. “Ertegilik Epos” olarak bilinen bu tür destanlar, genellikle masal kaynaklı olarak kabul edilmektedir. Türkmen destancılık geleneğinde yer alan “Hatamtay” gibi anlatıların kaynakları, şekil ve muhteva özellikleri, anlatıcıları vb. hususlar Sakali'nin çalışmasında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir (Sakali 1956, Aça 2002a: 50).

1956 yılında Andalıp'ın Leyli-Mecnun hikâyesi yine yayımlanır. Bu neşre ön söz yazan B. Şamuradov, Leyla ile Mecnun'un yaygın bir tema olduğundan, nüshalarından ve Andalıp'ın Leyli-Mecnun'undan bahsederken (Şamuradov 1956). H. G. Koroglu, "Destanniy Epos Turkmenskogo Naroda" adıyla (**Trudı İnstitutı Yazıkı i Literaturı**, Aşgabat, 122-140) yayımladığı makalede kahramanlık konulu Türkmen destanları üzerine değerlendirmeler yapmıştır (Seyidov 1969: 40).

1957 yılında Türkmenistan Dövlət Neşiryatı'ndan Şasenem-Garıp hikâyesinin metni **Şasenem-Garıp Türkmen Halk Dessanı** adıyla yayımlanmıştır. Bu kitabın "Sözbaşı"yı yazan Bayrammämmet Ahundov, destan üzerine genel bilgiler vermiştir (Ahundov 1957).

SSCB BA A. M. Gorki Dünya Edebiyatı Enstitüsü Halk Yaratıcılığı Bölümü'nce hazırlanan **Vaprosı İzüçeniya Eposa Narodov SSSR** (SSCB Halklarının Destanlarını Araştırma Problemleri) adlı çalışma 1958 yılında yayımlanmıştır. Burada V. M. Jirmunskiy, A. K. Borovkov, L. İ. Klimoviç ve İ. S. Braginskiy'in Köroğlu destanının problemlerine değinen makaleleri yer almıştır (Garriyev 2007: 91)

Türk destanları üzerine pek çok çalışması olan V. M. Jirmunskiy, "Nekotorıye İtogi İzüçeniya Geroiçeskogo Eposa Narodov Sredney Azii" (Orta Asya Halklarının Kahramanlık Destanının İncelenmesinin Bazı Sonuçları) adlı makalesini 1958 yılında **Voprosı İzüçeniya Eposa Narodov SSSR** adlı kitapta yayımlamıştır. Jirmunskiy, bu yazısında Aşgabat'ta yayımlanan 1941 tarihli çalışmanın Köroğlu ile ilintili anlatıların çeşitliliğini ve zenginliğini ortaya koymaktan uzak olduğunu söylemiş ve Köroğlu'nun iki çizgide geliştiğini ileri sürmüştür. Buna göre Celali isyanlarındaki tarihi olayların yer alındığı Azerbaycan anlatmaları birinci çizgiyi, Orta Asya (Türkmen, Özbek, Tacik ve Kazak) anlatmaları ise ikinci çizgiyi oluşturmaktadır. Bu kitapta ayrıca A. K. Borovkov'un "Voprosı İzüçeniya Tyurkoyazıçnogo Eposa Narodov Sredney Azii i Kazakstana" (Orta Asya ve Kazakistan'ın Türkçe Destanlarını İnceleme Sorunları) ve L. İ. Klimoviç'in "Zametki ob Epiçeskom Tvorçeste v Narodov Sovetskogo Vostoka" (Sovyetler Birliği'nin Doğusundaki Halklarda Epik Yaratıcılık Üzerine Notlar) gibi makaleleri de yayımlanmıştır (Garriyev 2007: 91-92).

Türkmenistan'da Köroğlu Destanı'nın kitap hacminde ikinci metin neşri 1958 yılında N. Aşirov tarafından yapılmıştır. Türkmenistan İlimler Akademisi bünyesinde hazırlanan **Göroğlu** adlı çalışma, daha önceki metin neşirlerinden de

faydalanılarak hazırlanmıştır. Ancak çalışmaya Daşoğuz ve Çarçev etrafından derlenen yeni kollar da eklenmiştir. “Göroğlının Döreyşi”, “Göroğlının Öylenişi”, “Ar Alış” “Övez”, “Övezin Halas Edilişi”, “Övez Öylenen”, “Arapreyhan”, “Kırk Münler”, “Servican”, “Kempir”, “Harmandäli”, “Gülayım ve Erhasan”, “Bezirgen” ve “Göroğlının Ölümi” kollarının yer aldığı çalışmanın giriş kısmında N. Aşirov, “Göroglı Eposı Dogrusında” adıyla kaleme aldığı bölümde Türkmen Köroğlu anlatmaları hakkında bilgiler vermiştir (Aşirov 1958).

1958 tarihli P. Kiçilov’un “Ob Epose Göroglı” adlı makalesi, Köroğlu Destanı’nın metinlerini içeren N. Aşirov’un **Göroglı** adlı kitabını tanıtmaktadır. Yazar, bu kitabın 1941 yılında yayımlanan daha önceki çalışmadan, 1954 yılında yapılan derlemelerden, Kazan ve Taşkent basmalarından ve Leningrad’daki elyazmalarından faydalanılarak hazırlandığını belirtmiş, ancak derleme yapılan anlatıcılar ve kaynakların yapısı hakkında ise herhangi bir bilginin verilmediğini eklemiştir (Garriyev 2007: 92, Aşirov 1958). Aşirov’un bu kitabına A. Meredov da aynı yıl bir tanıtma yazısı yazmıştır (Seyidov 1969: 35).

Köroğlu Destanı’na ait bazı metinler, 1958 yılında Aşgabat’ta yayımlanan **Türkmen Poeziyasının Antologiyası** adlı kitabın 87-123. sayfaları arasında yer almıştır (Seyidov 1969: 35).

N. Aşirov ve A. Kekilov’un birlikte hazırladıkları **Mollanepes Zöhre-Tahir** adlı kitap, 1959 yılında yayımlanır. Kitaba bir ön söz yazan A. Kekilov, Zöhre-Tahir’ın içeriği ve daha önce yapılan metin neşirleri üzerine bilgiler vermiştir (Aşirov 1959). 1959 yılında Moskova’da neşredilen **İz İstorii Literatur Sovetskogo Vostoka** adlı diğer bir kitabın 181-199. sayfalarında L. İ. Klimoviç, “K İstorii İzuçeniya Eposa Köroglı-Geroglı” adıyla bir yazı kaleme almış ve Köroğlu üzerine yapılan bazı çalışmaları tanıtmıştır (Seyidov 1969: 38). B. Ahundov da aynı yıl Şasenem-Garıp hikâyesinin metin neşirini yapmış ve hikâye üzerine bilgiler aktarmıştır (Ahundov 1959).

“Sayatlı-Hemra” destanının metin neşirlerinden birisi 1960 yılında Aşgabat’ta yapılmıştır. M. Köseyev’in yayına hazırladığı bu kitaba B. Kerbabayev bir ön söz yazmış ve destan üzerine bazı bilgiler vermiştir⁸ (Köseyev 1960).

⁸ Kitap hakkındaki yazılar için bk. “Söygülü Dessanımız”, *Yaş Kommunist*, 2 Kasım 1960; A. Şihdurdıyev vd., “Sayatlı-Hemra Dessanı”, **Mugallımlar Gazeti**, 21 Ocak 1961.

A. S. Mirbadeleva'nın yayına hazırladığı "Hüyrlükga-Hemra" destanı, 1960 yılında Türkmenistan Neşriyatı tarafından yayımlanır. Metin neşri mahiyetindeki bu yayında destan üzerine bazı bilgiler verilmiştir. Ayrıca Mirbadeleva'nın, "Hüyrlükga-Hemra" üzerine **Turkmenskiy Destan Hurlukga i Hemra** adıyla Moskova'da bir tez de hazırladığı bilinmektedir (Durdıyeva 1979: 5-6).

1960 yılında Moskova'da yayımlanan **İstoriya Literatur Narodov Sredney Azii i Kazakstana** (Orta Asya ve Kazakistan Halklarının Edebiyat Tarihi) adlı çalışmada M. İ. Bogdanova, İ. S. Braginskiy, S. A. Garrıyev, H. G. Köroğlu gibi yazarların yazıları yer almıştır. Köroğlu'nun çeşitli versiyonlarının ele alındığı kitapta H. G. Köroğlu, Türkmen Köroğlu anlatmalarının içeriği ve yapısı hakkında kısa bilgiler vermiştir (Garrıyev 2007: 93)

1960 yılında Necep Oğlan Destanı'nın metni, **Neceboglan (Dessan)** adıyla Aşgabat'ta yayımlanır. Kitaptaki metni B. Ahundov yayına hazırlamış, kitabın girişi olan "Neceboglan Dessanı Hakkında" adlı kısmı ise N. Hocayev ve B. Ahundov birlikte yazmışlardır. M. Köseyev de kitaba redaktörlük yapmıştır (Seyidov 1969: 42)⁹.

P. Kiçigulov'un 1960-1962 tarihlerinde özellikle Köroğlu Destanı üzerine çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. Bu makalelerden bazıları "Göroglı Eposı ve Magtımğulı", "Göroglı Eposında Vatançılık İdeyası", "Göroglı Eposınıñ Birinci ve İkinci Neşirlerine Sın", "Göroglı Eposınıñ Övrenilişi Hakkında (Oktyabr Revolyutsiyasından Öñki Dövürde)", "Göroglı Eposınıñ Övrenilişi Hakkında (Oktyabr Revolyutsiyasından Soñki Dövürde)", "Göroglı Eposınıñ Övrenilişi Hakkında Kebir Bellikler", "Göroglı Eposınıñ Teze Şahaları Hakkında" başlıklarını taşımaktadır (Seyidov 1969: 37). Kiçigulov'un özellikle Köroğlu Destanı'nın araştırılma tarihini konu ettiği yazıları dikkate değerdir.

Köroğlu Destanı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan B. Mämmetyazov, "Edebi Mirasımıza Gımmatlı Goşant (Halk Bağşılarınıñ Dessanları Hakkında)" adlı yazısını **Kommunizm Yolu** gazetesinde (13 Ekim 1961) yayımlar. Mämmetyazov, bu yazısında Türkmen bahşılarının anlattığı destanlar ve bu destanların içerikleri hakkında bilgiler vermiştir (Seyidov 1969: 39).

⁹ Bu kitabın eleştirisi için bk. S. Miradov, "Neceboglan", **Mugallımlar Gazeti**, 24 Ekim 1960; B. Sahedov, "Neceboglan Dessanınıñ Taze Neşiri", **Sovet Edebiyatı**, 8, 1960, 114-116.

Mollanepes'in "Tahir ile Zühre" hikâyesi, 1961 yılında **Mollanepes, Eserlerinin Bir Tomluğu (Lirikası ve Zöhre-Tahir)** başlığı altında yayımlanmıştır. Aynı yıl basılan **Uzbek Tili ve Adabiyati Masallari** adlı kitapta M. Muradov, Özbekistan'ın Buhara'ya bağlı Garaköl rayonunda Sayatlı-Hemra'nın çok yaygın olduğunu ve bunun nedeni olarak da Abdışettar Bahşı'nın hem Özbek hem de Türkmen destanlarını söylemiş olmasını gerekçe göstermiştir (Garrıyev 1982: 99).

A. Gareyeva ile M. Annamammedov, "Dessanıñ Taze Variantı (Şasenem-Garıp Dessanı Barada)" (**Yaş Kommunist**, 22 Ekim 1962) adıyla Şasenem-Garıp hikâyesinin yeni bir varyantını yayımlamışlardır (Seyidov 1969: 49).

V. M. Jirmunskiy'in 1962 yılında Moskova'da yayımladığı **Narodniy Geroişeskiy Epos** (Halk Kahramanlık Destanı) adlı çalışmada Köroğlu Destanı üzerine değerlendirmeler yapılırken, Türkmenlerdeki Köroğlu tipine de değinilmiştir. Jirmunskiy, Köroğlu'nu "Azeri Köroğlu cesur bir yiğit, ozan, asil bir haydut, feodal boyunduruğa karşı savaştan cesur bir savaşçıdır. Türkmen Köroğlu, savaşçı bir göçebe kabilesinin önderidir, Özbek Köroğlusu ise idealize edilmiş epik bir hükümdar, emekçi halkın savunucusu, güçlü, adaletli ve bilge bir insandır." şeklinde değerlendirmiştir. Jirmunskiy ayrıca Türkmenistan'daki Köroğlu yayınlarından bahsederek destana ait bütün kolların derlenip neşredilmesi gerektiğini söyler (Garrıyev 2007: 93, Mämmetyazov 1982: 8).

İ. T. Sagitov, 1962 tarihli **Karakalpakskiy Geroişeskiy Epos** adlı çalışmasında Karakalpak Türklerindeki "Sayatlı-Hemra" hikâyesi üzerinde değerlendirmeler yaparken bu destanın Türkmen bahşılarında Karakalpaklara geçtiğini söyleyerek Karakalpak ve Türkmen destancıları arasındaki etkileşime dikkat çekmiştir (Garrıyev 1982: 90). G. O. Çarıyev, **İzvestiya Akademiya Nauk TSSR Seriya Obşçestvenih Nauk**'un 1962 tarihli 6. sayısında (s. 11-13) "O Geroglı" adıyla bir makale yayımlamış ve Köroğlu'nun kimliği üzerine değerlendirmeler yapmıştır (Seyidov 1969: 38).

B. Mämmetyazov, 1962-1963 yıllarında "Sayatlı-Hemra" üzerine üç makale neşreder. **TSSR İlimler Akademiyasının Habarları**'nda yayımlanan bu yazılar, "Sayatlı Hemra Anonim Dessandır", "Sayatlı Hemra Dessanıñ Kompozitsiyası ve Suceti" ve "Sayatlı Hemra Dessanıñ Tematik Ayratınlığı" adlarını taşımaktadır (Seyidov 1969: 44-45).

Türkmen destanlarından "Şabehram Destanı" üzerinde A. Mülkamov, 1963 yılında bir doktora tezi hazırlamıştır. Tezde Şabende'nin destanı ile Sovyetler Birliği

sınırları içinde kalan toplulukların “Behram-ı Gur” hakkındaki eserleri mukayeseli bir şekilde incelenmiştir (Mülkamov 1963).

Meti Köseyev, **Edebiyat Tarihiniñ Kebir Meseleleri** adıyla Aşgabat'ta basılan kitapta “Şasenem-Garıp Dessanı” adlı bir bölüm kaleme alarak anlatı üzerine bilgiler vermiştir (Seyidov 1969: 49).

A. Kekilov'un **Velikiy Lirik** adıyla Aşgabat'ta, 1963 yılında yayımlanan kitabında Türkmen destanlarının ilk örnekleri arasında Dede Korkut Kitabı gösterilir. Kekilov, burada Dede Korkut Kitabı'nın şekil özellikleri üzerinde durmuş, bu eserde nesir kısımların daha önemli bir yeri varken şiirin ise ikinci planda kaldığını iddia etmiştir (Garrıyev 1982: 19).

T. Gumanayev'in “Göroglı Eposında Hesiyetiñ Açılış Terleri” adıyla sunduğu bildirisi, Aşgabat'ta 1963 yılında basılan **Orta Aziya ve Gazagıstan Studentleriniñ IV Ilmi Konferentsiyasınıñ Cemleri Boyunça Ilmi İşleriñ Yığındısı** adlı kitapta yayımlanmıştır (Syidov 1969: 37). Şabende'nin **Gül-Bilbil** hikâyesi 1963'te, Şeydayi'nin **Gül-Senuber** hikâyesi ise 1964 yılında yayımlanmıştır.

A. Mirbadaleva'nın yayına hazırladığı Hüyrlukga-Hemra hikâyesi, B. A. Garrıyev'in redaktörlüğünde 1963 yılında yayımlanır. Diğer pek çok metin neşrinde olduğu gibi Mirbadaleva da “Hüyrlukga-Hemra Dessanı” adıyla kitaba bir giriş yazmış ve anlatı hakkında bilgiler vermiştir (Mirbadaleva 1963a: 3-13).

P. Kiçigulov, 1964 yılında **Göroglı Halk Gahrımançılık Eposıdır** başlıklı bir doktora tezi hazırlar. Çalışmada Köroglı Destanı'nın araştırılma tarihi, Türkmen folklorundaki yeri ve önemi üzerine bilgiler verildikten sonra bahşılardan derlenmiş bazı Köroglı kolları da incelenmiştir. Kiçigulov'un bu tezi, 1978 yılında **Göroglı Hakında Söhbət** adıyla kısaltılarak yayımlanmıştır (Kiçigulov 1964, Kiçigulov 1978).

A. Meredov'un 1964 tarihli **Şeydayı** adlı çalışmasında on sekizinci yüzyılda Türkmen edebiyatı ve destanları arasındaki ilişki tartışma konusu edilmiştir. Meredov, on sekizinci yüzyılda çeşitli nedenlerle Türkmen edebiyatçılarının destan geleneğine yöneldikleri ve bunun neticesinde yeni destanların ortaya çıktığını öne sürer (Garrıyev 1982: 18-19).

H. G. Koroglı, Türkmenistan'daki aşk konulu destanları ele aldığı “K Harakteristike Turkmenskih Romantiçeskih Destanov” adlı makale makalesini **Narodı Azii i Afriki** (1964, 6, 100-106) dergisinde yayımlamıştır (Seyidov 1969: 40)

Mäti Köseyev'in ve B. Ahundov'un birlikte hazırladıkları "Kasım Oğlan" destanını **Kasımoğlan Halk Dessanı** adıyla 1964 yılında yayımlanmıştır. Metin neşri olan bu kitaba Ahundov, "Kasımoğlan Dessanı Hakkında" adıyla bir giriş bölümü yazmış ve burada Kasımoğlan destanını tanıtmıştır (Köseyev-Ahundov 1964: 3-16).

Amangül Durdıyeva, "Kerem ile Aslı" hikâyesini **Aslı-Kerem Halk Dessanı** adıyla 1965 yılında yayımlamıştır. Durdıyeva, çalışmanın "Sözbaşı" kısmında "Aslı Kerem Dessanı Hakkında" başlığı ile Kerem ile Aslı hikâyesini tanıtan bilgiler vermiştir (Durdıyeva 1965: 3-8).¹⁰ A. Durdıyeva'nın bu yayınına kadar Kerem ile Aslı'dan bazı parçalar çeşitli kitaplarda ve dergilerde yayımlanmıştır. "Gacar İlinde (Aslı-Kerem Dessanı'ndan Goşgı)" (**Türkmen Halk Aydımları**, Aşgabat 1944, 19-20), "Gacar İlinde-Aslı Gelmedi (Aslı-Kerem Dessanı'ndan Goşgı)" (**Türkmen Aydımları**, A. 1960, 59-60), "Aslı i Kerem (Otrivki iz Destana)" (**Antologiya Turkmenskoy Poezii**, M. 1949, 77-80), "Aslı i Kerem (Otrivok iz Destana)" (**Turkmenskoye Narodnoye Tvorçestvo**, A. 1945, 26-31) ve "Aslı i Kerem (Otrivki iz Destana)" (**Sovet Edebiyatı**, 3, 1945, 99-103) gibi yayınlar bunlardan bazılarıdır (Seyidov 1969: 40).

R. Nazarov, 1965 yılında yayımlanan **Oktyabr Revolyutsiyasından Öñki Türkmen Halk Poeziyası** adlı kitabın 91-103. sayfaları arasında "Görogli Eposı" ve 121-124. sayfalarda ise "Aslı-Kerem Dessanı" adıyla birer bölüm kaleme almıştır (Seyidov 1969: 38, 41).

B. A. Garriyev, "Ob Epose Gerogli" ve "Problema Proishojdeniya (Epiçeskogo Skazaniya) Gerogli" adlı makalelerini **İzvestiya Akademiya Nauk TSSR Seriya Obşçestvenih Nauk**'un 3. ve 5. sayılarında 1965 yılında yayımlamıştır (Seyidov 1969: 38).

N. Kürreyev ve B. Mämmetyazov, **Mugallımlar Gazeti**'nde (31 Ocak 1965) "Bağşılar Dessanları Yayradıcılarıdır" adlı bir makale yayımlamışlardır. Türkmen destan anlatıcıları bahşıların destanları oluşturma aşamaları üzerine bilgiler veren yazıda destan anlatımında bahşıların konumu değerlendirilmiştir (Seyidov 1969: 39).

¹⁰ A. Durdıyeva'nın bu çalışması üzerine iki değerlendirme yazısı yazılmıştır. Bunlardan ilki B. Mämmetyazov ve P. Kiçigulov'a ait olan "Gızıklı Dessanıñ Taze Neşiri" (**Sovet Türkmenistanı**, 17 Şubat 1966), diğeri de Y. Nuraliyev'in yazdığı "Aslı-Keremiñ Taze Neşiri" (**Edebiyat ve Sungat**, 22 Haziran 1966) adlı makalelerdir (Seyidov 1969: 40).

R. Nazarov'un **Oktyabr Revolyutsiyasından Öñki Türkmen Halk Poeziyası Hakında** (Aşgabat 1965) adlı kitapta Türkmen destanları üzerine çeşitli bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerde başta Köroğlu olmak üzere kahramanlık ve aşk konulu destanlar üzerine ayrı ayrı bilgiler verilmiştir (Seyidov 1969).

S. Annanurova, 1966 yılında Şahsenem-Garip dairesinden bir anlatı olarak kabul edilen "Helalay-Garip" destanını yayımlar. Metin neşri olan bu kitapta Annanurova, "Helalay-Garip Dessanı Hakında" adıyla bir ön söz yazmış ve burada metinini yayımladığı destanı tanıtmıştır (Annanurova 1966: 3-6).

A. Aşirov, "Aydımların Esası Çeşmesi (Halk Dessanları Hakında)" adıyla **Edebiyat ve Sungat** gazetesinde (17 Ağustos 1966) yayımladığı makalesinde aydımların kaynağı olarak destanları değerlendirmeye almıştır (Seyidov 1969: 38).

S. Garriyev, "Kebir Türkmen Dessanları ve Sovet Gündogar Halklarının Edebiyatı" adlı makalesini **TSSR İllmlar Akademiyası Habarları Cemgıyetçilik İllmların Seriyası** (1966, 3, 76-84) adlı dergide yayımlamış ve sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. Garriyev, aynı yıl **Sovet Edebiyatı** dergisinde (1966, 2, 66-77) Türkmen destanları hakkında bilgi verdiği "Türkmen Dessanları hem Gündogar Halklarının Folklorı" adlı makalesini neşretmiştir (Seyidov 1969: 39).

D. Ökdiröv, "Söygi Romantıkası (Türkmen Dessanlarında Söygi Meselesi)" adlı makalesini **Sovet Türkmenistanının Ayalları** (1966, 8, 10) dergisinde yayımlamış ve destanlardaki aşk konusu üzerinde durmuştur (Seyidov 1969: 39).

Aşgabat'ta 1967 yılında yayımlanan **XVIII-XIX Asır Türkmen Edebiyatının Tarıhı Boyunça Oçerkler** adlı çalışmada da Türkmen destanları ile ilgili bazı yazılar bulunmaktadır. Bu kitapta A. Meredov'un kaleme aldığı "XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı" adlı giriş bölümünde Türkmenistan'da destan türünün teşekkülü üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Meredov'un Türkmenistan'da destan türünün on sekizinci yüzyılda ortaya çıktığı yönündeki düşüncesini eleştiren Seyit Garriyev, Meredov'un Türkmen klasik edebiyatındaki destanların Köroğlu Destanı ve Şahsenem-Garip hikâyeleriyle de bağlantılı olduğu ve bu nedenle yazarı belli destanlarla anonim destanlar arasında bariz farkların olmadığı yönündeki görüşünün doğru olduğunu söyler. Aynı çalışmada Andalıp üzerine bir yazı yazan H. G. Köroğlu da Türkmenistan'da "avtorlu destan" olarak bilinen destanlar üzerinde durmuştur. Andalıp'ta olduğu gibi yazarlı destanların özellikle şekil ve muhteva özellikleri üzerinde daha fazla durmuştur (Garriyev 1982: 11-16).

Bertels'in 1967 tarihli "Türkmen Halkının Edebi Geçmişi (İn Gadımı Dövrden XVIII. Asıra Çenli)" başlıklı makalesi, Türkmen destancılık geleneğinin eskiliğini vurgulaması ile dikkat çekmektedir. Bertels, bu makalesinde Oğuz Kağan Destanı'nın kökenleri üzerinde durduktan sonra Oğuz Kağan hakkındaki rivayetlerin kozmogonik mitlerle eş değer olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Bertels'in, Türkmen destancılık geleneğini ile Orhun Yazıtları arasında da mukayeseler yaptığı görülür. Hatta Divanü Lügat'it-Türk'teki bazı şiirlerle kahramanlık konulu Türkmen destanları arasında da bir ilişkinin varlığını öne süren Bertels, Türkmen destancılık geleneğinin erken dönemlerde kahramanlık konuları üzerine kurulu iken daha sonraları aşk ve sevgi konularının yer aldığını belirtir. Bunun yanı sıra Bertels, çalışmasında "Kıssa-yı Yusuf" ve "Muhabbetname" gibi eserlerin Türkmen destanlarına kaynaklık ettiği görüşündedir (Garrıyev 1982: 7-10).

B. Mämmetyazov, "Epos hem Dessan Terminleri Düşündürilende", adıyla **Mugallımlar Gazeti**'nde (24 Şubat 1967) bir makale yayımlamıştır. Türkmen destancılık geleneğinde kullanılan "epos" ve "dessan" terimlerinin tanımlandığı bu yazıda Türkmenistan'da epos ve dessan olarak nitelendirilen anlatılar şekil, muhteva, kaynaklar vb. açılardan mukayese edilmiştir (Mämmetyazov 1967).

T. Durdıyev, K. Cumayev ve B. Şamıradov'un 1967 yılında birlikte hazırladıkları **Türkmen Halk Dörediciliği Boyunça Oçerk** adlı kitapta Türkmen destanları hakkında bir bölüm yer almaktadır. Burada destanların kaynakları, yayılma sahaları, şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak bazı destanlar tanıtılmıştır. Aynı kitabın "Göroğlı Eposı" adlı başka bir bölümünde ise Köroğlı Destanı'nın diğer Türk topluluklarındaki varyantları, Türkmen Köroğlusunun teşekkül tarihi, kolları, kollardaki konular, kahramanlar, destanın kompozisyonu gibi hususlarda bilgiler verilmiştir (Durdıyev 1967: 56-104)

Köroğlı Destanı üzerine hazırlanan önemli çalışmalardan birisi de B. A. Garrıyev'in, 1968 yılında Moskova'da yayımladığı **Epiçeskie Skazaniya o Ker-Oğlı u Tyurkoyazıçnih Narodov** (Türk Dilli Halkların Köroğlı Hakkındaki Epik Anlatıları) adlı kitabıdır. Bu kitap 2007 yılında Fikret Türkmen, Muvaffak Duranlı ve Feyzullah Rahmankul tarafından **Türk Dünyasında Köroğlı Anlatmaları** adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve Türk Dil Kurumu Yayınları arasından basılmıştır. Türk boylarındaki Köroğlı anlatmaları üzerine ayrıntılı bilgiler veren Garrıyev, destanın Ermeni, Gürcü, Tacik anlatmalarını da tanıtmıştır. Türkmenlerdeki Köroğlı bahsine geniş bir yer ayıran Garrıyev, destanın araştırılma tarihi, oluşumu ve gelişimi

üzerinde durduktan sonra Köroğlu Destanı ile Türkmen bahşılarının ilişkisini ele almıştır. Köroğlu'nun ortaya çıkışını ve evliliğini anlatan kollar başta olmak üzere pek çok Köroğlu kolunu da ayrıca değerlendirmiştir (Garriyev 2007: 84-156).

N. Gullayev, “Gündogarda Meşhur Sujet ve Andalıbın Leyli-Mecnun Dessanı” adıyla 1968’de yayımladığı yazıda Leyla ile Mecnun’un yaygın bir tema oluşundan bahsetmiş ve yazısının ikinci bölümünü ise Andalıp’ın Leyla ile Mecnun konulu destanına ayırmıştır (Gullayev 1968).

“Hüyrlukga-Hemra” üzerine yapılan yayınlardan birisi de 1971 tarihlidir. “SSSR Halklarının Eposu” serisi içinde SSSR İlimler Akedemisinin A. M. Gorki Adındaki Dünya Edebiyatı ve TSSR İlimler Akademisinin Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün bilim adamları “Hüyrlukga-Hemra” üzerinde ortak bir çalışma yapmışlardır. A. S. Mirbadaleva, B. Mämmetyazov ve A. Durdiyeva’nın birlikte hazırladıkları “Hüyrlukga-Hemra” destanı, Rusça ve Türkmençe olarak Moskova’da yayımlanmıştır (Durdıyeva 1979: 5-6).

H. Kor-Oğlı’nın kaleme aldığı ve 1972 yılında yayımlanan **Turkmenskaya Literatura** adlı çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. On sekizinci yüzyıla kadarki Türkmen edebiyatını konu edinen birinci bölüm, hem sözlü hem de yazılı edebiyatı ayrı başlıklar altında değerlendirmiştir. Oğuznamelerin, Dede Korkut Kitabı’nın, Köroğlu Destanı’nın ve çoğunlukla yazılı kaynaklardan Türkmen destan geleneğine geçmiş anlatıların Türkmen edebiyatına tesirinin ele alındığı birinci bölüm, Türkmen destancılık geleneği üzerine verdiği bilgiler açısından önemlidir. On sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadarki Türkmen edebiyatının değerlendirildiği ikinci bölümde de yazılı destanlar üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, Türkmen destancılık geleneğinde ayrı bir yere sahip destan yazma geleneği hakkında verdiği bilgilerle dikkat çekmektedir (Kor-Oğlı 1972).

H. Koroglı’nın bir diğer çalışması olan “Turkmenskiy Epos Ger-Oğlı i Osobnosti yego İstorizmi” adlı makalesi 1973 yılında yayımlanır. Yazar, **Turkmenskaya Literatura** adlı kitabın “Geroiçeskiy Epos Ger-Oğlı” bölümünde dile getirdiği görüşlerini burada tekrar vurgulayarak Türkmen Köroğlu Destanı’nın ortaya çıkışı ve tarihi özellikleri üzerinde değerlendirmeler yapmıştır (Koroglı 1973: 134-145)

V. M. Jirmunskiy’in 1974 tarihli **Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos** adlı çalışması doğrudan Türkmen destan geleneği ilgili olmamasına rağmen, özellikle Orta Asya’da Alpamış Destanı’nın izlerini sürdürdüğü bölümde Yusuf-Ahmet Destanı üzerinde

durmuş ve bu destanın Türkmen şairi Magrupi tarafından on sekizinci yüzyılda kaleme alındığını belirtmiştir. Magrupi'nin Yusuf-Ahmet Destanı ile Vambery'nin Almanca olarak yayınladığı varyantı da karşılaştıran Jirmunskiy, bu iki metin arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen büyük benzerliklerin olduğunu söyler (Jirmunskiy 1974: 190).

Babiş Mämmetniyazov ve Amangül Durdıyeva'nın 1975 yılında birlikte hazırladıkları **Türkmen Halk Eposında Prozanın Oranı** adlı çalışmada "Görogli", "Şasenem-Garıp", "Sayatlı-Hemra", "Hüyrlükga-Hemra", "Aslı-Kerem" gibi halk anlatıları esas alınarak destanlardaki nesir kısımların yapısal özellikleri ele alınmıştır (Mämmetniyazov 1975).

B. Mämmetyazov ve A. Durdıyeva, 1976 yılında **Kasım Oglan, Gövher Gız ve Şıralı Beg** adlı bir kitap yayımlarlar. Bu çalışmada yukarıda adları geçen iki Türkmen destanının metinleri neşredilmiştir. Kasım Oglan Destanı'nın metninden sonra B. Mämmetyazov, "Kasım Oglan Dessanı Hakkında" adıyla bir bölüm kaleme almış ve destanın diğer varyantlarından, destandaki kahramanlardan, olaylardan, mekânlardan, kısacası destanın şekil ve muhteva özelliklerinden bahsetmiştir. A. Durdıyeva da diğer destan metninden sonra "Gövher Gız ve Şıralı Beg Dessanı Hakkında" adıyla bir yazı yazmış ve Mämmetyazov'un yaptığı gibi destanla ilgili bilgiler vermiştir (Mämmetyazov-Durdıyeva 1976).

1976 tarihli çalışmalardan **Türkmen Folkloru Hâzırkı Zamanda** adlı kitap, K. Seyitmıradov'un ve Ş. Halmuhammedov'un redaktörlüğünde Aşgabat'ta yayımlanmıştır. Türkmenistan'ın çeşitli bölgelerinde yapılan alan araştırmalarının sonucunda elde edilen malzemenin değerlendirilmesi esasına dayalı bu çalışmada Türkmen destancılık geleneği üzerine de bilgiler verilmiştir. Özellikle Köneürgenç, Tagta, Marı, Gızılbat bölgelerinde anlatılan destanlar ve destan anlatıcıları üzerine ayrıntılı bilgiler veren çalışma, Türkmenistan'daki destancılık geleneğinin 1970'li yıllardaki durumunu tespit etmiş olmasıyla önemlidir (Seyitmıradov 1976).

H. Koroğlu, 1977 tarihli "Tekstologičeskiya Harakteristika Publikatsiy Eposa Görogli i Gurugli" (Görogli ve Gurugli Destanlarının Yayımlanan Karakteristik Metinleri) başlıklı yazısında Türkmenistan'da 1941 ve 1958 yıllarında yayımlanan Köroğlu metinlerinin araştırmacılar tarafından değişikliklerle ve genişletmelerle yayımlandığını öne sürmüştür (Arslan 1997). Yine 1977 yılında Necep Oglan Destanı'nın M. Sopiyeve anlatması, **Necep Oglan (Dessan)** adıyla yayımlanır. K. Seyitmıradov'un yayına hazırladığı bu eserin "Sözbaşı"nda Seyitmıradov, destanın

daha önceki neşirleri, varyantları ve içeriği hakkında bilgiler aktarmıştır (Seyitmıradov 1977). Dövletyar Destanı'nın metin neşirlerinden birisi de aynı yıl **Gurbanalı-Magrupı Dövletyar (Dessan)** adıyla ve Kakacan Durdiyev'in katkılarıyla Aşgabat'ta yapılır. Kakacan Durdiyev, "Magrupı ve Onıñ Dövletyar Dessanı" adıyla yazdığı giriş kısmında destan üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler, Dövletyar Destanı üzerine yapılan ilk araştırmalar, II. Dünya Savaşı'nda Dövletyar'ın gördüğü ilgi, bu destanın sözlü varyantları, Mağrupı'nın hayatı, Dövletyar Destanı'nın teşekkül tarihi ve destanı anlatan bahşılar gibi hususlar hakkındadır (Durdıyev 1977)

Şabende'nin Şabähram Destanı, 1978 yılında Aşgabat'ta yayımlanmıştır. Destan metnini yayına hazırlayan Abdırähman Mülkamanov, çalışmaya yazdığı "Sözbaşı" kısmında destanın yazılı kültürdeki Behram-ı Gûr ile ilgisini araştırmış ve çeşitli yazma versiyonları üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Mülkamanov'un da belirttiği gibi çalışma, Şabähram Destanı'nın tenkitli metninden ibarettir (Mülkamanov 1978).

Şasenem-Garıp hikâyesinin metin neşirlerinden bir diğeri 1979 yılında, Aşgabat'ta **Şasenem-Garıp** adıyla yapılmıştır. A. Allanazarov'un redaktörlüğünde yayımlanan kitapta metnin kaynağı konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir (Allanazarov 1979).

Amangül Durdiyeva, 1979 yılında yayımladığı **Hüyrlukga-Hemra (Dessan)** adlı kitapta hikâye üzerine yapılan çalışmaları değerlendirmiş, elde bulunan metinlerini tanıtmış ve hikâyenin teşekkül tarihi, konusu, kahramanları gibi konularda bilgiler vermiştir. Durdiyeva, yazdığı bu ön sözden sonra hikâyenin mevcut yirmi varyantını mukayese ederek oluşturduğu "Hüyrlukga-Hemra" hikâyesinin metnine de yer vermiştir (Durdıyeva 1979).

1980 yılında Mäti Köseyev, Ata Govşudov'un daha önce yayımladığı metinleri iki kol daha ilave ederek yeniden yayımlar. Köseyev, **Göroğlu Türkmen Halk Eposı** adlı çalışmasının ön sözünde Şecere-i Terâkime'deki Oğurcık Alp ile Köroğlu arasında bir bağlantı kurmuş ve Köroğlu anlatmalarındaki olayların onuncu yüzyıla kadar gidebileceğini söylemiştir. Bunun yanı sıra Köseyev, ön sözde Köroğlu'nun tespit edilen mevcut kolları ve Köroğlu Destanı anlatan Türkmen bahşıları üzerinde de durmuştur. Bu kitapta "Göroğlının Döreysi", "Göroğlının Öylenişi", "Ar Alış", "Övez Getiren", "Övezin Halas Edilişi", "Övez Öylenen", "Arap Reyhan", "Kırk Münler", "Övez Öykelän", "Kempir", "Harmandäli",

“Göroglu hem Bezirgen”, “Servican”, “Gülayım hem Ärhasan”, “Göroglu’nun Ölümü” kolları yer almaktadır (Köseşev 1980).

“Hüyrlukga-Hemra” ve “Sayatlı Hemra”nın Türkmen varyantları, A. Allanazarov’un redaktörlüğünde **Hüyrlukga-Hemra, Sayatlı Hemra (Halk Dessanları)** adıyla 1980 yılında Aşgabat’ta yayımlanmıştır. Ayrıca aynı yıl Ahmet Baymıradov, **Epiki Obrazda Evolyutsiya: Göroglu Eposundaki Öveziñ Obrazınıñ Mısalında** adıyla yayımladığı kitabında destan kahramanındaki değişimleri irdelemiştir (Baymıradov 1980).

A. Bekmıradov, **Sovet Edebiyatı** dergisinde “Göroglu’nun Dövri Hakda Bellikler” adıyla yayımladığı makalesinde Arap Reyhan kolundan hareketle Köroglu’nun yedinci yüzyılın sonları, sekizinci yüzyılın başlarında Araplara karşı savaşı ve halka önderlik eden bir hükümdar olduğunu söyler (Bekmıradov 1981).

Necep Oglan Destanı’na ait metin neşirlerinden birisi 1981 yılında S. Gutlıyeva tarafından yapılmıştır. Gutlıyeva, diğer pek çok metin neşrinde olduğu gibi destan üzerine kısa bilgiler de vermiştir (Gutlıyeva 1981).

Türkmen destanları ve destancılık geleneği üzerine Türkmenistan’da yapılmış önemli çalışmalardan birisi Seyit Garrıyev’in **Türkmen Eposı, Dessanları ve Gündogar Halklarının Epiki Dörediciliği** adlı kitabıdır. 1982 tarihli kitabın giriş kısmında Garrıyev, Türkmen destanları üzerine yapılan bazı çalışmalardan bahsettikten sonra “Epiki Debin Kökleri ve Baylanışı” başlığı altında destanların tasnifine yer vermiştir. Türkmen destanları ile diğer toplulukların destanlarını mukayese ettiği “Türkmenlerin ve Gonşı Halkların Epiki Eserlerinin Özera Bağlanışı Hakında” adlı ikinci bölümde “Göroglu”, “Sayatlı-Hemra” ve “Necep Oglan” üzerinde durmuştur. Garrıyev, çalışmasının son bölümü olan “Türkmen Klassıklarının Dessanları ve Gündogar Halklarının Edebiyatı” başlıklı bölümde “Leyli-Mecnun”, “Seypelmelek-Medhalemal”, “Zöhre-Tahir”, “Vagzı-Azat” gibi hikâyelerin şekil ve muhteva özellikleri, sözlü gelenekle ilişkileri ve Türkmen destancılık geleneği içindeki konumları gibi konulara değinmiştir (Garrıyev 1982).

1982 yılında yayımlanan **Dessanlar** adlı kitapta Magrupı’nın “Seypelmelek-Medhalemal”, Şeydayı’nın “Gül-Senuber”, Şabende’nin “Gül-Bilbil” hikâyelerinin metinleri yer almıştır (Dessanlar 1982).

Köroglu Destanı’nın ortaya çıkışı meselesini B. Mämmetyazov, **Göroglu Eposınıñ Döreyşi Hakında** (Aşgabat 1982) adlı kitabında ele almıştır. Üç bölümden oluşan kitabın giriş kısmında yazar, Köroglu Destanı üzerine yapılan çalışmaları

değerlendirir. Birinci bölüm, destanın oluşumunu hazırlayan şartlara ayrılırken ikinci bölümde destadaki ilk konuların teşekkülü meselesi ele alınmaktadır. Kitabın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Köroğlu Destanı'nın ortaya çıkışında diğer Türk boylarının tesiri değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Köroğlu Destanı'nın kaynaklarını araştırması ve incelemede diğer Türk boylarının destan geleneklerini de kullanması ile dikkat çekmektedir (Mämmetyazov 1982).

1983 yılında Köroğlu üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan B. A. Garrıyev, **Göroglı Türkmen Gahrımançılık Eposı** adıyla bir kitap yayımlamıştır. Sovyet İlimler Akademisi'nin yayınları arasından Moskova'da basılan bu kitapta Köroğlu Destanı'nın Türkmençe ve Rusça metinleri yer almaktadır. Kitabın giriş kısmında Garrıyev, "Turkmenkiy Geroıçeskiy Epos Gör-Oglı" adıyla bir bölüm kaleme almış ve burada Köroğlu'nun yayılma sahaları, tarihle ilişkisi ve kolları hakkında bilgiler vermiştir. Bu metin neşrinde "Göroglınıñ Döreysi", "Göroglınıñ Öylenişi", "Arapdan Ar Alış", Övez Getiren", "Övez Dara Çeken", "Övez Öylenen", "Arap Reyhan", "Kırk Münler", "Övez Öykelän", "Kempir", "Harman Däli" ve "Bezirgen" kolları yer almıştır (Garrıyev 1983, Türkmen 1985: 14).

Baba Veliyev'in **Türkmen Halk Poeziyası** adlı çalışmasını da burada anmak gerekir. Veliyev'in 1983 tarihli bu kitabında Türkmen halk şiiri üzerinde durulmuştur. Kitapta yer alan değerlendirmelerin pek çoğu Türkmen destanlarındaki şiir bölümleri ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile Veliyev bu çalışmada, Türkmen destanlarının manzum kısımları üzerine tespit ve değerlendirmeler yapmıştır (Veliyev 1983).

B. Mämmetyazov, **Göroglı Eposınıñ Poetikası Hakında**, adlı çalışmasını 1984 yılında Aşgabat'ta yayımlamıştır. Köroğlu Destanı'nın şekil, yapı, üslup vb. özelliklerini ele alan çalışmanın giriş kısmında yazar, bu konuda daha önce Türkmenistan ve Türkmenistan dışında yapılan çalışmaları değerlendirmiştir. "Eposınıñ Kompozitsiyasınıñ ve Sujetiniñ Käbir Ayratınlıkları" ve "Eposınıñ Prozasınıñ ve Poeziyasınıñ Özboluşılıgı" şeklinde iki bölümden oluşan bu çalışma, Köroğlu Destanı'nın kompozisyonu ve anlatım özellikleri konusunda ortaya koyduğu sonuçlar açısından önemlidir (Mämmetyazov 1984).

1985 yılında Aşgabat'ta yayımlanan **İskusstvo Turkmenskih Bahşı (Osnovi Muzikalno-Poetiçeskogo Stroeniya)** adlı kitapta Türkmen bahşılık geleneği üzerine bilgiler verilmiştir. Çalışmada özellikle Türkmen bahşılık geleneğinin müzik boyutu üzerinde durulmasına rağmen destancı bahşılar bahsinde bahşılardan destan anlatma

geleneği ve anlattıkları destanlar hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Türkmen destanlarının bahşılırla ilişkisi bağlamında ayrıntılı bilgiler veren Ş. Gullıyev'in bu kitabı, Türkmen bahşılık geleneği için temel başvuru kaynaklarındanr (Gullıyev 1985).

“Andalıp Oğuznamesi”nin ve Oğuznamecilik geleneğinin değerlendirildiği **Andalıp hem Oğuznamaçılık Däbi** adlı çalışmayı Ahmet Bekmıradov, 1987 yılında yayımlar. Bekmıradov bu çalışmada Oğuz Türklerindeki destan yazma geleneği, Oğuz Kağan ile ilgili yazmalar, bu yazmaların içeriği ve Andalıp'ın kaleme aldığı Oğuzname metnini incelemeye almıştır (Bekmıradov 1987).

Andalıp'ın “Yusup-Züleyha”sı, Geldi Nazarov tarafından 1987 yılında yayımlanmıştır. **Yusup-Züleyha** adını taşıyan kitap bir metin neşri olmasına rağmen, Nazarov, yazdığı “Söz Başı”nda hem hikâye hakkında hem de aynı tarzdeki diğer hikâyeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (Nazarov 1987).

Ahmet Bekmıradov'un hazırladığı ve 1988 yılında yayımlanan **Göroğlınıñ Izları** adlı çalışmada Türkmenistan'da “Gadımlı Epos” olarak nitelendirilen Oğuz Kağan Destanı ve bu destanın Köroğlı Destanı'na tesiri üzerinde durulmuştur. Ayrıca kitapta Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur harfli nüshası da yer almaktadır (Bekmıradov 1988).

Köroğlı Destanı'ndaki epitetleri A. B. Kırıyeva, 1988 tarihli “Hudojestvenno-Opredelitel'naya Sistema Eposa Göroğlı” adlı yazısında incelemiştir. Makalede Köroğlı kollarında kullanılan epitetler ve bu epitetlerin anlatının yapısı içindeki yeri destan metinlerine yapılan atıflarla değerlendirilmiştir (Kırıyeva 1988).

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasındaki hikâyeler, “Gorkut Ata Halk Eposı” adı altında **Sovet Edebiyatı** dergisinin 1989 yılına ait sayılarında neşredilir. Ata Annanurov ve Toylı Guzuçıyev'in birlikte hazırladıkları metinlerin dili Türkmen Türkçesine uygun bir hale getirilmiştir (Annanurov 1989).

N. Gullayev, **Leyli hem Mecnun Hakda Söhbət** adıyla 1989 yılında yayımladığı kitapta Leyla ile Mecnun'un hem yazılı hem de sözlü edebiyattaki konumu üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir (Gullayev 1989).

B. Mämmetyazov, A. Durdıyeva, Ş. Halmammedov, K. Seyitmıradov'un birlikte hazırladıkları **Göroğlı Türkmen Gahrımançılık Eposı** adlı çalışma, 1990 yılında B. A. Garrıyev'in editörlüğünde yayımlanmıştır. Türkmenistan'da yapılan Köroğlı neşirlerinin en hacimlilerinden birisi olan bu kitaba Garrıyev ve

Mämmetyazov, “Göroğlu Eposı” adlı bir ön söz yazmışlar ve burada Köroğlu Destanı’nın kökeni, kolları, dil hususiyetleri ve Türkmen kültürü ile ilişkisi gibi konular üzerine bilgiler vermişlerdir. Kitapta Köroğlu’nun “Göroğlının Döreyşi”, “Göroğlının Öylenişi”, “Arapdan Ar Alış”, “Övez”, “Övezin Halas Edilişi”, “Övez Öylenen”, “Servican”, “Övez hem Gırat”, “Arap Reyhan”, “Kırk Münler”, “Övez Öykelän”, “Kempir”, “Göroğlu hem Balı Beg”, “Bezirgen”, “Göroğlu Beg Bilen Davur Serdar”, “Tebli Batır”, “Harmandalı”, “Erhasan hem Tellihan”, “Övezin Oğlu Nuralı”, “Göroğlının Ölümü” adlı kolları yer almıştır (Mämmetyazov 1990a).

Aba Gılıçdurdıyev’in 1990 tarihli **Korkut Ata** adlı kitabı, Türkmenistan’da Dede Korkut Kitabı üzerine yapılmış inceleme çalışmalarındadır. “Bu Eposıñ Tarihi”, “Gorkut Atanıñ Obrazı ve Onuñ Prototipi Hakında”, “Gorkut Ata ve Garaca Çopan”, “Salır Gazanıñ Çeper Şekli ve Onuñ Tarihi Esasları”, “Eposıñ Gımmatı” gibi bölümlerden oluşan çalışma, Dede Korkut Kitabı’nın içeriği, kahramanları, tarihle bağlantısı gibi konular üzerinde durarak eserin Türkmen edebiyatındaki yerini tespit etmeyi hedeflemiştir. Bu çalışma, özellikle Türkmenistan’da Dede Korkut Kitabı’na bakış açısını yansıtması açısından önemlidir (Gılıçdurdıyev 1990).

Dede Korkut ile ilgili olarak Mäti Köseyev’in 1950 yılında hazırladığı kitap, 1990 yılında **Gorkut Ata Gadımı Türkmen Eposı** adıyla ve B. A. Garrıyev’in redaktörlüğünde yayımlanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Köseyev, 1945 yılından itibaren Dede Korkut Kitabı üzerine **Sovet Edebiyatı** dergisinde bazı yazılar yayımlamış ve 1950 yılında bu konuda bir kitap hazırlamıştır. 1951 yılında basılması kararlaştırılan bu kitaba yayın izni verilmemiştir. Kitap, ancak elli yıl sonra yayımlanabilmiştir. Kitabın girişine yazdığı bölümde Dede Korkut tipinin tarihi ve efsanevi boyutunu irdeleyen Mäti Köseyev, hikâyeler hakkında bilgiler verdikten sonra Türkmen boyları arasında bilinen Dede Korkut hikâyelerini tanıtmıştır. Dede Korkut Kitabı’ndaki on iki hikâyeden parçaların yer aldığı kitapta ayrıca “İza Berlediren Nesilsiz”, “Makav”, “Yekegöz”, “Törelı Beg”, “Bamsım Birek”, “Salır”, “İgdir”, “Gorkutuñ Gabrı Gazılıgı”, “Salır Gazan ve İtemcek Hekayası” gibi hikâye metinlerine yer verilmiştir (Köseyev 1990).

A. B. Karrıyev’in “Poetiçeskiy Obraz Geroın Turkmenskogo Romaniçeskogo Destana” adlı makalesi, Türkmen aşk destanlarındaki kadın kahramanların tasvirinde kullanılan sıfatları ele almaktadır. “Aslı-Kerem”, “Şasenem-Garıp” ve “Sayatlı-Hemra” hikâyelerinden hareketle yazılan makale, Türkmen destancılık geleneğindeki kadın tipini ve bu tipin tasvirini konu etmesiyle önemlidir (Karrıyeva 1990: 8-15).

H. Koroglu, **Şasenem i Garıp, Kasım-Oglañ i Drugiye Turkmenskiye Narodniye Povesti** adıyla 1991 yılında yayımladığı kitapta “Gövher Gız ve Şıralı Beg”, “Necep Oglañ”, “Gül ü Senuber”, “Aslı-Kerem”, “Seypelmelek-Medhalcemal”, “Şabehram”, “Şasenem-Garıp”, “Yusup-Züleyha”, “Kasım Oglañ” gibi Türkmen destanları yer almıştır. H. Koroglu’nın kaleme aldığı ön sözde Türkmen destanları ve destancılık geleneği üzerine bilgilerin verildiği de görülür. Koroglu’nın bu kitabı, dokuz Türkmen destanının Rusça versiyonlarını içermesi bakımından dikkat çekicidir (Koroglu 1991).

Türkmen destanları üzerine Sovyetler Birliği döneminde yapılan çalışmaları, büyük oranda Sovyet ideolojisi şekillendirmiştir. Hanlara, beylere karşı savaşıñ bir kahraman olarak kabul gören Köroğlu ve aşk konulu destanlar üzerine daha fazla yayın yapılırken Dede Korkut Kitabı gibi Sovyet ideolojisi açısından “sakıncalı” eserler daha az rağbet görmüştür. Bununla birlikte Türkmen destancılık geleneğinin sınırları Sovyetler Birliği döneminde çizilmiş, Türkmen destanları ve bağışları üzerine ilk bilimsel çalışmalar da bu dönemde yapılmıştır. Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarında Türkmenistan’da yoğun bir derleme faaliyeti başlamış ve destanlarla birlikte çok sayıda halk edebiyatı ürünü yazıya geçirilmiştir. Daha önceki dönemlerde Çağatay yazı dilinin kullanıldığı Türkmenistan’da Sovyet döneminde ilk kez Türkmen Türkçesi ile halk edebiyatı metinleri yayımlanmaya başlanır. İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar derleme faaliyetleri şeklinde yapılan destan araştırmaları, 1950’lilerden sonra başka bir şekil alır. Bu dönemden itibaren derlenen ve yayımlanan destanlar üzerine teorik çalışmalar yapılır. Türkmen destanlarının kaynakları, şekil ve muhteva özellikleri, anlatıcıları ve dinleyicileri bu çalışmalara konu olur. 1980’li yıllara gelindiğinde artık Türkmen destancılık geleneğiyle ilgili çok sayıda inceleme ve araştırma çalışması vardır.

Sonuç olarak Sovyetler Birliği dönemi, Türkmen destanlarının derlenmesi, yayımlanması ve incelenmesi faaliyetleri açısından verimli bir dönemdir. Yapılan çalışmalarda ideolojik birtakım müdahaleler olsa da bu dönemde, Türkmen destancılık geleneğiyle ilgili terimler oluşturulmuş ve tanımlanmış, destanların metinlerinin üzerinde olduğu kadar destan anlatıcıları hakkında da saha araştırmalarına dayanan nitelikli çalışmalar yapılmıştır.

3. Sovyetler Birliği Sonrası Yapılan alışmalar

Sovyetler Birliği'nden sonra Türkmenistan'daki destan araştırmaları bir süre daha önceki dönemin tesirinde devam eder. Sovyet döneminde yayımlanamayan veya bazı müdahalelerle yayımlanmasına izin verilen Dede Korkut Kitabı ve Köroğlu Destanı zerine daha fazla yayın yapılır. Tabii ki bu çalışmalarda yeni bir Türkmen kimliğinin ve bilincinin oluşturulması ihtiyaı da etkili olmuştur. Dede Korkut Kitabı'nın hem Dresden hem de Vatikan nüshaları ayrı ayrı yayımlanmış; Köroğlu Destanı'nın teşekkülü, yayılma sahaları, tür özellikleri ve anlatım düzeni üzerine çalışmalar yapılmıştır. "Tulum Hoca" gibi daha önce yayımlanmayan destan metinleri de bu dönemde neşredilir. "Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmaları Enstitüsü"nde bulunan ve henüz yayınlanmamış destan metinleri de yayına hazırlanmaktadır. Ayrıca bu dönemde Türkmenistan, Kiril alfabesinden Latin harflerine dayalı bir alfabege geçiş yapmıştır. Bu yüzden daha önce Kiril harfleriyle basılan destan konulu pek çok çalışmanın, özellikle destan metinlerinin, yeni harflerle yeniden yayımlandığı görülür. Yeni harflerle hazırlanan destan metinlerinin basımını "Türkmenistan'ın Milli Medeniyet "Miras" Merkezi "stlenmektedir. Ülkedeki "Türkmenistan Bilimler Akademisi", Magtngl Devlet niversitesi"ne bağlı "Magtngl Dil ve Edebiyat Enstitüsü" ve "Türkmenistan Milli Golyazmalar Enstitüsü" de destan araştırmalarına önemli katkılar yapmaktadır.

Bağımsızlık sonrasında "şasennem-Garıp" hikyesi üzerine en hacimli yayımlardan birisi 1992 yılında Ata Rahmanov tarafından yapılır. **şasennem-Garıp** adıyla yayımlanan kitapta "şasennem-Garıp", "Aysennem-Garıp", "Helalay-Garıp", "Ay Peri", "Baysennem-Garıp", "Handaz Gız (Handan Peri)" ve "Uzuk Gız (Uz Peri)" adlarıyla Aşık Garip dairesine ait yedi kola yer verilmiştir. Ata Rahmanov, "Szsonu" kısmında hikyeleri anlatan bağşıyı tanıtır ve hikyeler hakkında bazı notlar verir (Rahmanov 1992).

1992 yılında Amanmırat Baymıradov ve Ata Hocagliyev'in birlikte hazırladıkları **Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya** adlı eserde Türkmen folklor araştırmalarının tarihi ele alınmıştır. Kitabın n sözünde Türkmen destanları üzerine yapılan bazı çalışmalar kronolojik bir şekilde sıralanmıştır (Baymıradov 1992: 3-17).

Andalıp'ın "Leyli-Mecnun", "Yusup Züleyha", "Babarövşen", "Zeynelarap" destanları, 1992 yılında Aşgabatta yayımlanır. A. Mülkamanov, G. Nazarov, M.

Çarıyev, O. Maşayeva ve A. Nuryagdiyev'in katkılarıyla yayına hazırlanan kitabın "Söz Ussadı" adlı ön sözünde Andalıp ve eserleri üzerine bilgiler verilmiştir (Mülkamanov 1992).

N. Yusupov ve C. Yusupova'nın 1992 yılında ortaklaşa hazırladıkları **Türkmen Dili ve Edebiyatı** adlı çalışma, Türkmenistan'daki destan türünün tanımı, anlatımı ve "Şahsenem-Garıp", Köroğlu gibi çeşitli Türkmen destanları hakkında bilgiler vermektedir (Yusupov 1992).

Babiş Mametyazov'un hazırladığı **Turkmenskiy Geroičeskiy Epos Göroğlı** (Türkmen Kahramanlık Destanı Köroğlu) adlı çalışma 1992 yılında yayımlanır. Köroğlu'nun Türkmen versiyonu üzerine yapılmış bir inceleme olan bu kitap, yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Köroğlu Destanı'ndaki çekirdek olayın ortaya çıkışı, ikinci bölümde Türkmen Köroğlusunun diğer Türk topluluklarındaki şekilleriyle ilişkisi, üçüncü bölümde destanın tür özellikleri, dördüncü bölümde kompozisyonu, beşinci bölümde nazım ve nesir kısımların nitelikleri, altıncı bölümde Türkmen bahşıları ve repertuarları, son bölümde ise Köroğlu Destanı'nın sözlü gelenekteki durumu ele alınmıştır (Mametyazov 1992).

A. B. Kariyeva'nın **Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Habarları Gumanitar İlimleri Seriyası**'nda 1992 yılında yayımladığı "Syujetika Turkmenskogo Narodnogo Lyubovno-Romaničeskogo Destana" (Türkmen Halk Aşk ve Romantik Destanlarının Konusu) adlı yazısına da değinmek gerekir. Kariyeva, "Dede Korkut", "Şahsenem-Garıp", "Aslı-Kerem" ve "Sayatlı-Hemra" hikâyelerinden hareketle Türkmen aşk destanlarının muhteva özelliklerini incelemiştir. Aşk konulu destanların tür özelliklerine de değinen Kariyeva, adı geçen hikâyelerdeki çocuksuzluk, beşik kurtması, aşk ve imtihan motiflerini tahlil etmiştir (Kariyeva 1992: 51-56).

K. Borcakova, Alishir Nevayi ve Hüseyin Baykara etrafında anlatılan destanı, **Mıralı hem Soltansöyün (Dessan)** adıyla 1992 yılında yayımlamıştır. Destan metninin yer aldığı kitaba Nazar Gullayev de bir ön söz yazmış ve destanı anlatan bahşılar ve destanın içeriği hakkında bazı bilgiler vermiştir (Borcakova 1992).

Akmuhammet Aşırov'un 1992 yılında yayımladığı **Köne Güzer** adlı çalışmada Türkmen bağşılık geleneği ve destan anlatımı üzerine çeşitli notlar yer almaktadır. Bağşıların hayatlarına ait bilgilerin ve değerlendirmelerin de bulunduğu çalışmada destancı bağşılardan bazıları tanıtılmış ve onların icra ortamı üzerine bazı gözlemlere ve hatıralara yer verilmiştir (Aşırov 1992).

Seyitnazar Seydi'nin "Goşa Pudagım" adlı destanı, 1993 yılında Aşgabat'ta yayımlanmıştır. Ahmet Bekmıradov'un **Goşa Pudagım Dessan** adıyla yayına hazırladığı bu kitap, bir metin neşridir (Bekmıradov 1993).

Şabende'ye ait olarak bilinen Hocamberdi Han Destanı'nın metin neşrini 1993 yılında Annagurban Aşırov yapmıştır. Aşırov, kitabın giriş kısmına "Dessan Hakda Kelam Agız" adıyla bir bölüm yazmış ve burada destan hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda "Hocamberdihan Dessanınıñ Dövri Hakında" adıyla Ahmet Annanepesov, bir yazı kaleme almıştır. Annanepesov, burada Haocamberdi Han Destanı'nda geçen olayların tarihi boyutu ile ilgilenmiştir (Aşırov 1993).

Türkmen destanlarıyla ilgili önemli metin neşirlerinden olan **Türkmen Halk Dessanları I** adlı kitap 1993 yılında yayımlanır. İki cilt halinde yayımlanan çalışmanın birinci cildini Amangül Garrıyeva, Kakalı Berkeliyev ve Kakabay Seyitmıradov birlikte hazırlamışlardır. Birinci ciltte "Názdepe", "Melike Dıllaram", "Ray Çini", "Helalay Garıp" ve "Kasım Oglan" destanları yer almış ve destanlar hakkında bilgiler verilmiştir. **Türkmen Halk Dessanları II** adlı ikinci cildi ise Akmuhammet Aşırov hazırlamış ve bu cilde "İbrayım Halıl", "Gülpam", "Hatamtay" ve "Muhammethanapıya" gibi destanları dahil etmiştir (Garrıyeva 1993, Aşırov 1993).

Baba Veliyev, 1993 yılında Edige Destanı'nın Türkmen varyantını **Tulum Hoca (Dessan)** adıyla yayımlar. Veliyev, Özbeklerde "Tulum Biy", Türkmenlerde ise "Tulum Hoca" olarak bilinen bu destanın teşekkül ettiği dönem, destandaki kahramanların kimliği, destanın aktarılma yolları gibi hususlar hakkında kitabın giriş kısmında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca çalışma, Tulum Hoca Destanı'nın daha önce yayımlanmayan tam metnini içermesi bakımından da değerlidir (Veliyev 1993).

Māti Köseyev'in 1950'de hazırladığı ve 1990 yılında ancak yayımlanabilen Dede Korkut'la ilgili kitabı 1994 yılında **Gorkut Ata (Halk Dörediciligi)** adıyla tekrar yayımlanır (Köseyev 1994).

Destan geleneği içinde değerlendirebilecek cenknâmeler üzerine Türkmenistan'da ilk çalışmalar, 1943 yılında B. A. Garrıyev tarafından yapılır, ancak bu çalışmaların devamı gelmez. Cenknâme türüyle ilgili olarak 1994 yılında **Abdisetdar Kazı Ceñnama Tekeleriñ Uruş Kıssa Kitabı** adıyla Aşgabat'ta bir kitap yayımlanır. M. Annamammedov ve A. Nuryagdıyev'in hazırladıkları kitapta

bir cenknâme metni ve “Halk Göreşlerinin Çeper Yazgısı” adıyla yazılmış bir değerlendirme kısmı vardır (Annamammedov 1994).

1994 yılında **Şabendâniñ Hocamberdi Han Dessan-Elegiyası** adıyla yayımlanan kitap, Hocamberdi Han Destanı üzerine yapılmış bir inceleme çalışmasıdır. Sâdi Sâdiyev’in hazırladığı kitap, girişin haricinde “Şabendâniñ Edebi Sredası hem Edebiyatda Dessançılık Dâpleri”, “Dessan Elegiyaların Özboluşlılığı” ve “Hocamberdi Han Dessan-Elegiyasınının Obrazlar Dünyâsi” adlı üç bölümden oluşmaktadır. Yazar, çalışmasında Hocamberdi Han Destanı’nı çeşitli açılardan incelemeye almış ve onun Türkmen destanı olduğu sonucuna varmıştır (Sâdiyev 1994).

1995 yılında Kakacan Durdiyev ve Tecen Nepesov, Yusuf- Ahmet Destanı’nın metin neşrini yapmışlardır. Çalışmanın son kısmında Kakacan Durdiyev, “Magrupınıñ Yusup-Ahmet Dessanınıñ Tarihi-Gahrımançılıklı Tebigatı Hakında” adıyla bir bölüm kaleme almış ve destan hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmıştır (Durdıyev 1995).

Dede Korkut Kitabı’nın Dresden nüshası, Türkmenistan Bilimler Akademisi Magtımğulı Adındaki Edebiyat Enstitüsü bünyesinde A. Annanurov ve T. Guzuçıyev’in çalışmalarıyla ve çalışmanın girişini yazan Aşır Orazov’un redaktörlüğünde **Kitabı Dedem Gorkut ala Lisanı Tayfanı Oguzan (Gorkut Atanıñ Kitabı Oguz Taypalarınıñ Dillerinde)** adıyla 1995 yılında yayımlanmıştır (Orazov 1995).

1996 yılında Aşgabat’ta yayımlanan Öde Abdıllayev’in **Miras hem İhlas** adlı kitabında “Gahrımançılıklı Epos” adlı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde yazar, Köroğlu tipinin tarihi şahıslar ve olaylarla ilişkisi, Köroğlu anlatmalarının menşei, Köroğlu’nun ve diğer kahramanların fiziki ve psikolojik nitelikleri, Köroğlu anlatmalarının muhteva, şekil ve yapı özellikleri üzerinde değerlendirmeler yapmıştır (Abdıllayev 1996).

S. Hanov’un “Alılda Galan Yakın Gelcek” başlıklı makalesi 1996 yılında **Türkmenistan İhmlar Akademiyasının Habarları Gumanitar İhmları** adlı dergide yayımlanır. Yazısında Türkmen halk edebiyatı ürünlerinin 1920’li yıllardan itibaren toplanmaya ve araştırılmaya başlandığı söyleyen Hanov; A. Gürgenli, M. Köseyev, B. A. Garriyev, B. Kerbabayev ve A. Govşudov’un Sovyet ideolojisinin izin verdiği ölçüde çalıştıklarını belirtir. Hanov ayrıca, Türkmen destanlarının yayımlanma sürecine ele alan bazı eserleri tanıtmıştır (Hanov 1996: 75-78).

Dede Korkut Kitabı'nın hem Dresden hem de Vatikan nüshalarını içeren **Kitabı Dedem Gorkut ve Hekayati Oguznamayı Gazan Beg ve Gayrı** adlı kitap, 1997 yılında Türkmenistan Milli Golyazmalar Enstitüsü'nce yayımlanır. Kitabı yayına hazırlayan Annagurban Aşirov, çalışmaya geniş bir giriş yazmış ve Dede Korkut Kitabı'nı değerlendirmiştir. Bu kitapla birlikte Türkmenistan'da Dede Korkut Kitabı'nın tam metni araştırmacıların dikkatine sunulmuştur (Aşirov 1997).

Akmuhammet Aşirov'un destancı bahşı Gurt Yakup'tan derlediği ve Şehnâme kaynaklı destan kahramanı Rüstem ile ilgili destan metni, 1997 yılında **Rüstem Zal (Dessanlar)** adıyla yayımlanır. Kitapta ayrıca Hatemtay hikâyelerinden bazı parçalar da yer almaktadır (Aşirov 1997).

Kerem ile Aslı'nın Türkmen varyantları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Amangül Durdıyeva, bu konuda daha önce yapılan metin neşirlerini de gözden geçirerek 1998 yılında hikâyeyi yeniden yayımlamıştır. **Aslı-Kerem (Dessan)** başlığını taşıyan kitabın "Söz Başı"nda yazar, hem Türkmen folkloru hem de Kerem ile Aslı'nın kaynakları, yayılma sahaları, şekil ve muhteva özellikleri gibi hususlar üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir (Durdıyeva 1998).

1998 tarihli diğer bir metin neşri de Araznepes Mämmetcumayev'e aittir. Cumayev, Sayyadi'nin "Zöhre-Tahr" hikâyesini, "Seyitmuhammet Sayyadi ve Onuñ Zöhre-Tahr Eseri Hakında" başlıklı bir girişle yayımlamıştır. Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanan bu girişte Sayyadi ve eseri üzerine önemli bilgilere yer verilmiştir (Mämmetcumayev 1998).

Annagurban Aşirov'un yayına hazırladığı ve Türkmenistan Milli Elyazmaları Enstitüsü'nce yayımlanan kitabın, 1999 yılında bazı değişikliklerle ve **Kitabı Dedem Gorkut** adıyla tekrar yayımlandığına tanık olunmaktadır. Kitapta daha önce hem Dresden hem de Vatikan nüshaları yer alırken yeni yayınında ise sadece Dresden nüshasına yer verilmiştir (Aşirov 1999).

Son yıllarda Türkmen destanlarını "Türkmenistanın Milli Medeniyet Miras Merkezi" Latin harfleriyle yeniden yayımlamaya başlamıştır. Bu yeni yayınlar, daha önce Kiril harfleriyle yayınlanan destan metinlerinin Latin harflerine aktarılmasından ibaret olduğu gibi, diğer bir kısmı da yeni bilgilerin ışığında tekrar gözden geçilerek yayımlanmıştır. Mesela Miras Merkezi, Amangül Durdıyeva'nın hazırladığı Kerem ile Aslı hikâyesini, **Aslı-Kerem (Türkmen Halk Dessanı)** adıyla 2004 yılında yeni harflerle yeniden yayımlamıştır. Durdıyeva'nın "Bir Söyginin Tarihi" başlığı altında verdiği bilgilere göre Kerem ile Aslı'nın yeni metnini hazırlarken Türkmenbaşı

Adındaki Türkmenistan Milli Golyazmalar Enstitüsü'ndeki yayınlanmamış varyantları da dikkate almıştır. Varyantları kendi arasında mukayese eden Durdıyeva, bu konudaki tespitlerini “Çıkgıtlar ve Düşündürişler” bölümünde sıralamıştır (Durdıyeva 2004).

Miras Merkezi'nin yayınladığı bir diğer çalışma, **Seyitmuhammet Sayadı Zöhre-Tahir** adını taşımaktadır. Kitapta Zöhre-Tahir hikâyesi ile birlikte Araznepes Mämmetcumayev'in kaleme aldığı “Zöhre-Tahirı Meşhur Eden Şahir” bölümünde “Zöhre-Tahir Yordumunuñ Tarihi ve Bu Yordum Boyunça Döredilen Ertekiler, Hekayatlar, Halk Dessanları”, “Seyitmuhammet Sayadı ve Onun Zöhre-Tahir Poeması”, “Seyitmuhammet Sayadınıñ XVIII-XIX Asır Türkmen Edebiyatına Tesiri” ve “Sayadınıñ Edebi Mirasına Değişli Golyazma Çeşmeleri” gibi çeşitli başlıklar altında Türkmenlerdeki Zöhre-Tahir anlatıları üzerine ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Mämmetcumayev 2004).

Türkmenistan'da destan olarak adlandırılan “Varka-Gülşa”nın da 2005 yılında Nuri Seyidov tarafından Latin harfleriyle yayımlandığı görülmektedir. **Varka-Gülşa (Türkmen Halk Dessanı)** adlı çalışmada Varka-Gülşa'nın üç ayrı varyantı yer almaktadır. Bu varyantlardan ilki yazılı bir kaynaktan alınmış, diğeri destancı başşıdan ve sonuncusu ise başşılık niteliği olmayan bir kaynak şahıstan derlenmiştir. Bu şekilde hikâyenin yazılı ve sözlü gelenekteki şekilleri bir kitapta toplanmıştır. Seyidov, kitabın sonunda “Varka-Gülşa Dessanı ve Onun Türkmen Nusgaları” başlığı altında hikâyenin varyantalarını tanıtmıştır (Seyidov 2005).

2006 yılında Maman Övlüyäguliyeva'nın yayına hazırladığı **Sayatlı Hemra Dessan** adlı kitabı Miras Mekezi tarafından basılır. “Sayatlı-Hemra”nın metin neşri olan kitapta Övlüyäguliyeva'nın yazdığı “Aydıma Övrülen Söygi” başlıklı bir bölüm vardır. Bu bölümde yazar, “Sayatlı-Hemra”nın Türkmenistan Milli Golyazmaları Enstitüsü'nde yer alan varyantlarını ve hikâyenin içeriğini tanıtmıştır (Övlüyäguliyeva 2006).

Türkmenistan'ın bağımsızlık yıllarında Türkmen destancılık geleneği üzerine yazılan makaleler, özellikle **Garagum** dergisinde yayımlanmıştır. Doğrudan bir folklor dergisi olmamasına rağmen Garagum dergisinde Türkmen folkoruyla ilgili yazılara rastlanılmaktadır. Dergide özellikle Dede Korkut Kitabı'yla ilgili çok sayıda yazı yer almaktadır. “Depegöz Suceti ve Onuñ Variantları” (Annanurov 1997), “Gorkut Ata Eposınıñ Döremegine Täsir Eden Çeşmeler” (Rahmanov 2004:), “Payhas Kämilligi Gorkut Ata” (Aydogdıyev 2006), “Miras Çeşmeleri” (Töreveya

2006), “Gorkut Ata Düypsüz Çeşme” (Rahmanov 2007) gibi başlıklar altında yazılan seri makalelerle Dede Korkut ile Türkmen kültürü arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bununla birlikte Köroğlu Destanı üzerine yapılan incelemeler ve “Şasenem Garıp Dessanınıñ Täge Parçası” yazısında olduğu gibi bazı Türkmen destanlarının yeni varyantları da dergide neşredilmiştir (Mämmetyazov 1997, Veyisov 2003: 153-171).

Sovyetler Birliği sonrası Türkmen destan araştırmaları daha çok Dede Korkut ve Köroğlu gibi kahramanlık konulu destanlar üzerinde yoğunlaşır. Bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan’ın kimlik ve köken arayışı da destan araştırmalarının yönünü tayin etmiştir. Dede Korkut’un ve Köroğlu’nun Türkmen tarihi ve kültürü ile ilişkisini araştıran çalışmalar neticesinde özellikle Dede Korkut Kitabı, Türkmenistan’ın milli mirası olarak kabul görmüştür. İlk yıllardaki bu tarz çalışmaları metin neşirleri izler. Metin neşirlerinde öncelik Sovyet döneminde yayımlanmayan veya yayımlanmasına izin verilmeyen destanlara verilmiştir. Türkmenistan’ın alfabe değiştirmesiyle birlikte ise Kiril harfleriyle yayımlanan destan metinleri ve destan türüyle ilgili çalışmalar, yeni alfabeye yeniden neşredilmektedir.

Türk destanları üzerine Batı’da yapılan çalışmaların Sibiryaya ve Orta Asya sahalarında yoğunlaştığı görülür. Özellikle Yakut, Altay, Kazak, Kırgız ve Tatar Türklerinin destan gelenekleri hakkında daha fazla yayın vardır. Türkmen destancılık geleneği üzerine Avrupa ve Amerika’da da sayıları az olmakla birlikte yayınların varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar çoğunlukla seyyahların aldığı notlar şeklindedir. 1990’lı yıllardan itibaren ise konuyla ilgili bazı inceleme ve araştırma çalışmaları yapılmıştır.

Henri de Couliboeuf de Blocqueville’nin 1866 yılında Fransa’da yayımladığı ve Türkçe’ye **Türkmenler Arasında** adıyla çevrilen seyahat notlarında Türkmen destancılık geleneğini ilgilendiren kayıtlar bulunmaktadır. Bir Fransız olan Henri de Couliboeuf de Blocqueville, İran ordusunda fotoğrafçılık yaparken Türkmenlere esir düşer. 1860-1861 yıllarında toplam on dört ay Türkmenlerin arasında yaşar, bu esnada Türkmen kültürüyle ilgili pek çok şey görme fırsatı bulur ve daha sonra gözlemlerini yazıya döker. Türkmen gelenekleri, bayramları, kutlamaları, çadırları, yemekleri vb. hususlarda bilgiler veren bu Fransız, eserinde Türkmen bahşılarna da yer ayırmıştır. Verilen bilgilere göre Türkmenler dutar çalmaya ve dinlemeye çok düşkündürler. Bahşılarn halk arasında çok sevildikleri, gittikleri yerlerde el üstünde

tutuldukları, gece boyunca şiir söyledikten sonra çeşitli hediyelerle konuk oldukları evden ayrıldıklarını söyleyen Henri de Couliboeuf, bazı bahşılardan hikâye anlattıklarını, Hive veya Buhara'ya ait şiirler söylediklerini, bu arada dutar çalarak hikâyedeki sahneleri canlandırdıklarını ve Türkmenlerin İran ordusunu nasıl bozguna uğrattığını anlattıklarını bildirmektedir (De Blocqueville 986: 70-73).

Orta Asya'da özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası ve İngiltere sıkı bir rekabete girişmiştir. Her iki devletin de bölge üzerinde çeşitli planları olduğu için bölgeyi daha yakından tanıyabilmek amacıyla çalışmalar yürütmüşlerdir. İngiliz, Rus ve Alman hükümetlerince görevlendirilen seyyahlar bu bölgeye giderek bölgenin tarihi, coğrafi ve kültürel yapısı hakkında gizli notlar almışlardır. Bu Seyyahlardan birisi olan Arminius Vambery Buhara'ya gizlice gitmiş ve Buhara paltosunun kalın yünlerine, boynunda taşıdığı mushafın sayfalarına bölgede yaptığı gözlemlerini yazmıştır. İstanbul ve Tahran üzerinden bölgeye ulaşmayı planlayan Vambery, Macar dilinin kökenlerini bulmak, Macarcanın Türkçe ile akrabalık boyutunu belirlemek için öncelikle İstanbul'a gelmiş, oradan da Orta Asya'ya geçmiştir. Pek çok Avrupa dilinin yanında Arapça ve Farsça bilen, Osmanlı Türkçesini ve Çağatayca'yı bölge insanı kadar iyi konuşabilen Vambery Orta Asya'ya derviş kılığında gitmeye karar vermiştir. Bu kararı vermesinde güvenlik endişesi kadar doğudan batıya uzanan tekke zincirinden faydalanmak istemesi de etkili olmuştur. İstanbul'da kaldığı sıralarda İslamiyet ve Türk kültürü hakkında ayrıntılı bilgiler edinen Vambery, bazı aksaklıklar yaşamasına rağmen başarılı bir seyahat geçirmiş, aldığı notlar ve topladığı malzemelerle Macaristan'a geri dönmüştür (Zarcone 2001: 8, 15, 45, 50).

Vambery'nin seyahatine ait notların Londra'da, Paris'te ve Sen Petersburg'da yayımlanmasından sonra Batılı araştırmacılar, bu alana daha fazla ilgi duymaya ve çalışmalarında Vambery'nin gözlemlerine yer vermeye başlarlar. Orta Asya'ya doğru derviş kılığında seyahate çıkan Vambery, 1863 yılında Türkmenler arasında da bulunur. Ziyaret esnasında kaleme aldığı notlarında Türkmenlerin, bahşılardan söylediği Köroğlu ve Mahdumkulu şiirlerini dinlemekten büyük zevk aldıklarını söyler. Türkmen destancılık geleneğini de yakından ilgilendiren Vambery'nin kayıtları, özellikle Türkmen bahşıları hakkında bilgi veren ilk kaynaklar arasında gösterilmektedir. 19. yüzyılda Türkmenlerin kültürel hayatı, tarihi ve efsanevi kahramanlarına ait hikâyeleri, müzik ve şiir anlayışı üzerine bilgiler veren

Vambery'nin, bahşılardan icra ortamları üzerine değerli gözlemleri vardır. (Garriyev 2007: 103-104).

Vambery, Orta Asya seyahatinin sonuçlarını çok geçmeden bilim dünyasına sunmaya başlar. 1867 yılında yayımladığı **Çağatay Etütleri** adlı çalışmasında “Yusup-Ahmet” destanının Harezmi versiyonundan, Andalıp ve onun “Yusup-Züleyha” adlı eserinden bahsetmiştir. Andalıp'la Ali Şir Nevayi'nin aynı kişi olduğunu ve Yusup-Züleyha'yı da Nevayi'nin yazdığını söyleyen Vambery'in yanlışını daha sonra Samoyloviç düzeltmiştir (Nuraliyev 1971: 56-57).

1964 yılında Johannes Benzing'in kaleme aldığı “Die Türkmenische Literatur” adlı yazı, **Philologie Turcicae Fundamenta**'da yayımlanmış ve 1997 yılında da “Türkmen Edebiyatı” adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Türkmenlerin tarihi, yazı dili ve halk edebiyatı hakkında bilgilerin yer aldığı makalede az da olsa Türkmen destan geleneğine değinilmiştir (Benzing 1997).

Orta Asya'daki destan geleneğini araştıran **Oral Epic of Central Asia** adlı kitap, Nora Chadwick ve Victor Jirmunskiy tarafından 1969 yılında yayımlanır. Bu kitabın “Epic Songs and Singers in Central Asia” adlı ikinci bölümünü hazırlayan Jirmunskiy, Türkmen destancılık geleneği ile ilgili olarak bazı bilgiler vermişler. Bu bilgilere bakıldığında Türkmenistan'da 1940-1960 yılları arasında yayımlanan destanlar, Köroğlu Destanı'nın kaynağı ve yayılma alanları, Türkmen bahşılalarının eğitimi konularıyla ilgili olduğu görülür (Chadwick 1969).

G. M. H. Shoolbraid tarafından hazırlanan **The Oral Epic of Siberia and Central Asia** (Bloomington 1975) adlı kitapta Moğol destanlarının yanı sıra Türk destanlarına da değinilmiştir. Kitabın “Form and General Content: The Turkic Epic” başlıklı üçüncü bölümünde Türk destanlarının şekli, yapısı ve muhtevası üzerine bilgiler verilmiştir. Manas, Alpamiş, Kırk Kız, Kambar Batır gibi Türk destanlarıyla birlikte dördüncü bölümde Köroğlu Destanı'na da yer verilmiştir. Türkmen destancılık geleneği hakkında ayrıntılı bilgiler içermemiş olmasına karşın, çalışmada özellikle Köroğlu bağlamında Türkmen destan geleneğine temas edilmiştir. Ayrıca Shoolbraid, “A Bibliography of the Siberian Epic and Related Material” adlı bölümde Türkmenistan'da yayımlanmış bazı destanların künyelerini de vermiştir (Shoolbraid 1975).

Viktor Belyayev'in Kırgız, Kazak, Türkmen ve Özbek Türklerinin müzik kültürüyle ilgili çalışmaları 1975 yılında **Central Asian Music. Essays in the History of the Music of the Peoples of the U.S.S.R.** adıyla yayımlanmıştır. Mark ve

Greta Slobin'in birlikte hazırladıkları kitabın üçüncü bölümü "The Music Culture of Turkmenia" adıyla Türkmen müziğine ayrılmıştır. Belyayev bu bölümde, "Turkmen Epic Art" başlığı altında bazı Türkmen destanlarını ve destan anlatıcılarını tanıtmış, Türkmen destanlarını önceleri ozanların anlattıklarını, daha sonra ise ozanların yerini bahşılardan aldığını söyler. Türkmen destan repertuarından da bahseden yazar, kahramanlık destanı olarak "Oğuzname" ve "Köroğlu Destanı"ndan, aşk konulu destanlardan ise "Şasenem-Garıp", "Aslı-Kerem", "Hüyrlukga Hemra" ve "Sayatlı Hemra"dan bahsetmiştir (Beliaev 1975: 141-142).

Walter Robert Feldman, 1980 yılında, Columbia Üniversitesi'nde **The Uzbek Oral Epic: Documentation of Late Nineteenth and Early Twentieth Century Bards** adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır. Özbek destanlarının kaynakları, destan anlatıcıları ve destan repertuarı üzerine incelemelerin yer aldığı çalışmada Türkmenlerdeki Köroğlu Destanı üzerine de bazı bilgiler verilmiştir. Türkmen Köroğlu dairesinin Özbek ve Azerbaycan bölgeleriyle ilişkisini değerlendiren Feldman, Türkmenlerdeki Köroğlu kollarının Azerbaycan'daki Köroğlu'na daha yakın olduğu sonucuna varmıştır (Feldman 1980: 76-80).

Karl Reichl'in, hazırladığı **Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure** adlı çalışması 1992 yılında New York'ta ve 2002 yılında Metin Ekici'nin çevirisiyle Ankara'da yayımlanmıştır. Bu çalışmada da Türkmen destancılık geleneği üzerine bazı bilgiler yer alır. Çalışma hakkında ayrıntılı bilgi, Türkiye'de yapılan çalışmalar kısmında verilmiştir (Reichl 2002).

Almanya'da yayımlanan **Enzyklopädie des Märchens, Handwörterbuch zur Historischen und Vergleichenden Erzählforschung** adlı çalışmanın sekizinci cildinde Halık Koroğlu, "Köroğlu" maddesini kaleme almıştır. Bu maddede Koroğlu, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'daki Köroğlu anlatımları üzerine bilgiler vermiştir (Ranke vd. 1996: 304-308).

Batı'da Türkmen destanları üzerine hazırlanan önemli yayınlardan birisi Slawomira Zeranska Kominek ve Arnold Lebeuf'a aittir. Kominek ve Lebeuf'un birlikte hazırladıkları **The Tale of Crazy Harman The Musician and the Concept of Music in the Türkmen Epic Tale, Harman Däli** adlı bir kitap 1997 yılında yayımlanır. Bu çalışma, asıl olarak Köroğlu kollarından "Harman Däli"yi konu almasına rağmen, Türkmen bahşıları ve destan geleneği üzerine de bilgiler vermiştir. Ayrıca "Harman Däli"deki kahramanlar, epizotlar ve motifler de incelenmiştir (Kominek 1997).

Türkmen destanları ve destancıları konusunda Avrupa’da yayımlanan dikkate değer yazılardan birisi de Karl Reichl’in editörlüğünü yaptığı **The Oral Epic: Performance and Music** (Berlin 2000) adlı kitapta yayımlanmıştır. D. Kurbanova’nın kaleme aldığı “The Singing Tradition of Turkmen Epic Poetry” başlıklı yazıda bahşılının eğitimleri, müzik aletleri, repertuarları gibi Türkmen destancılık geleneği ilgilendiren bilgiler bulunmaktadır (Kurbanova 2000: 115-128).

Türk destan geleneği üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Karl Reichl, 2000 yılında **Singing the Past Turkic and Medieval Heroic Poetry** adlı bir kitap yayımlar. Reichl, kitabının “Turkic Bards and Oral Epic” adlı birinci bölümünde Türk toplulukları ve onların destan gelenekleri üzerine değerlendirmeler yaparken Türkmen destancılık geleneği ile Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin destancılık geleneklerinin aynı çizgide olduğunu söyler. Reichl’a göre bu toplulukların destanlarında prosimetrik (Ölçülü Nesir) bir yapı hâkimdir, aşk ve macera yaygın konulardır, özellikle macera konulu destanların ana kahramanı Köroğlu’dur (Reichl 2000: 20).

2001 yılında yayımlanan Carole Blackwell’in **Tradition and Society in Turkmenistan. Gender, Oral Culture and Song** adlı kitabında Türkmen destanlarının anlatımı ve anlatıcıları hakkında bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Türkmen halk şiiri örneklerinden laleler, toy aydımları, moncukatdılar, hüvdüler, agılar üzerine hazırlanan bir çalışma olmasına rağmen yazar, Türkmen destanlarının bahşılar tarafından düğünlerde ve diğer toplantılarda anlatıldığını, destanların dutar eşliğinde ve çoğunlukla erkekler tarafından anlatıldıklarını söylemiş ve daha çok destanlarının şiir bölümlerine temas etmiştir (Blackwell 2001).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkmen destanları ve destancılık geleneği üzerine Batı’da yok denecek kadar az çalışma vardır. Vambery’den sonra 1990’lı yıllara kadar Türkmen destan geleneğiyle ilgilenen araştırmacı olmamıştır. Ancak Türkmenistan’ın bağımsızlığından sonra konuyla bazı araştırmacılar ilgilenmeye başlamıştır. Daha çok Türkmen müziğiyle ilgilenen Polonyalı Slawomira Zeranska Kominek’in, Türkmen bahşıları ve destanları üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekicidir.

Türkiye’de de Türkmen destancılık geleneği üzerine, özellikle 1990 yılından sonra bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarını tanıtarak Türkmen destan araştırmalarının Türkiye’deki durumunu değerlendirmek istiyoruz.

Türkiye’de Türkmen destan geleneğine temas eden ilk çalışmalarda daha çok Vambery ve Samoyloviç’in çalışmalarından faydalanılmıştır. Pertev Naili Boratav’ın 1931 yılında yayımladığı **Köroğlu Destanı** adlı eserinde Türkmen destan geleneğine değinilmiştir. Boratav, Vambery’nin verdiği bilgileri aktararak Köroğlu’nun Türkmenler arasında da bilindiğini, hatta Köroğlu Destanı’nın Türkmen kökenli olabileceğini söyleyerek çalışmasına Samoyloviç’in Türkmenler arasından Köroğlu ile ilgili tespit ettiği bilgileri de eklemiştir (Boratav 1984: 43-44, 126, 139).

M. Fuat Köprülü, 1942 yılında kaleme aldığı “Bahşı” maddesinde Türkmen bahşılarının “Köroğlu”, “Sayatlı-Hemra” ve “Yusuf-Ahmet” gibi destanları anlattıklarını söylemektedir. Vambery’nin kayıtlarından faydalanarak bilgiler veren Köprülü, Türkmenlerin bu hikâyeleri dinlemekten büyük zevk aldıklarını da belirtmiştir (Köprülü 1966b: 152).

Köprülü ve Boratav’dan sonra Türkmen destanlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler 1970’ten sonraki çalışmalarda yer alır. Fikret Türkmen, 1972 yılında doktora tezi olarak hazırladığı ve 1974 yılında kitaplaştırdığı **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma** başlıklı çalışmada Âşık Garip hikâyesinin Türkmen varyantları hakkında bilgiler vermiştir. Hikâye üzerine Türkmenistan’da yapılan çalışmaları tanıtan Türkmen, hikâyenin teşekkülünü, şekil ve muhteva özelliklerini incelerken Türkmen varyantını çalışmaya dahil etmiş ve varyantın özetini de vermiştir (Türkmen 1995).

Dursun Yıldırım, Köroğlu Semineri’nde sunduğu ve 1983 yılında yayımlanan “Köroğlu Destanı’nın Orta Asya Rivâyetleri” adlı yazısında Köroğlu’nun Kazak, Özbek, Tacik ve Türkmen varyantlarını tanıtmış ve Köroğlu’nun tarihi, efsanevi, destani kimliği üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. Yıldırım ayrıca, Türkmenlerdeki Köroğlu tipinin, Orta Asya’daki diğer Köroğlu tipleriyle benzer olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım 1998a).

“Tahir ile Zühre” hikâyesi üzerine 1983 yılında **Tahir ile Zühre** adıyla bir kitap hazırlayan Fikret Türkmen, hikâyenin varyantlarını tanıtırken Türkmen varyantı üzerine yapılan çalışmaları değerlendirmiş ve hikâye üzerine yaptığı mukayeseli incelemelerde Türkmen varyantını da kullanmıştır (Türkmen 1998).

Türkmen destancılık geleneği üzerine önemli yazıları olan Fikret Türkmen, 1985 yılında “Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşe Meselesi” adlı bir makale kaleme alır. Köroğlu Destanı’nın doğu ve batı versiyonlarına sahip olduğunu ifade eden Türkmen, destanın Türkiye, Bulgaristan, Azerbaycan, Gürcistan, Özbek,

Kazak, Tobol-Tatar ve Türkmen varyantlarını ve bu varyantlar üzerine yapılan çalışmaları tanıtmış, Köroğlu'nun bir eşkıya değil, bir destan kahramanı olduğunu, destanın mahalli tesirlere maruz kaldığını ve bu etkilerin daha ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerektiğini ifade etmiştir (Türkmen 1985).

Fikret Türkmen'in, Köroğlu Destanı'nın Anadolu ve Türkmen varyantlarını mukayese ettiği "Köroğlu Hikayelerinin Anadolu ve Türkmen Varyantları" adlı makalesi de Türkmen destan geleneği üzerine yazılmış önemli yazılardandır. Türkmen, bu yazısında öncelikle Köroğlu'nun batı ve doğu versiyonları üzerinde durmuş ve Anadolu'daki ve Türkmenistan'daki Köroğlu kollarını çeşitli açılardan değerlendirmiştir (Türkmen 1989a).

Fikret Türkmen, "Anadolu'da Türkmen Destanı Yusup-Ahmet'in Bir Varyantı" başlıklı diğer bir yazısında destanın Ağrı'dan derlenmiş olan bir varyantını incelemeye almıştır. Yusup-Ahmet Destanı ve araştırılma tarihi hakkında bilgiler veren Türkmen, Türkiye'den derlenen metni, Türkmenlerin Yusup-Ahmet Destanı ile mukayeseli olarak incelemeye almıştır (Türkmen 1989b).

İsa Özkan, 1989 yılında yayımlanan **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı** adlı çalışmasında destan üzerinde Türkmenistan'da yapılan çalışmalar, destanın Türkmen dairesindeki durumu ve Türkmen bahşılılarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Özkan ayrıca Yusup-Ahmet destanının motif yapısını da incelemiştir (Özkan 1989).

Nerin Köse, 1994 yılında yayımladığı "Gül Bilbil Destanı" adlı makalesinde destanın 1982 tarihli bir metnini esas alarak destanın şekil ve muhteva özelliklerini değerlendirmiştir. Klasik edebiyattaki Gül ve Bülbül hikâyelerinden de bahseden Köse, yazılı edebiyattan alınan bir konunun Şabende tarafından Türkmen anlatı geleneğine göre düzenlendiğini belirtmiştir (Köse 1994).

Metin Ekici, **Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri** adıyla 1995 yılında yayımladığı çalışmasında Türkmen dairesinden "Hüyrlükga Hemra" hikâyesini incelemeye almıştır. A. Durdıyeva ve B. Mehmetyazov'un 1979 yılında yayımladıkları metni esas alan Ekici, hikâyeyi "Hazırlık", "Âşık Olma", "Sevgiliyi İsteme ve Engeller", "Sonuç" epizotları çerçevesinde incelemiş ve Dede Korkut Kitabı ile mukayese etmiştir (Ekici 1995: 97-116).

Fikret Türkmen, 1996 yılında yayımladığı "Türkmenistan ve Anadolu Arasında İki Destan" adlı yazısında Yusup-Ahmet Destanı'nın Anadolu varyantı ve

Karacaoğlan Destanı'nın Türkmenistan varyantı üzerinde durmuştur. Yusup-Ahmet'in Türkmenistan'dan Anadolu'ya, Karacaoğlan'ın da Anadolu'dan Türkmenistan'a taşındığını belirten Türkmen, bu iki destanın Anadolu ile Türkmenistan arasındaki kültürel bağı gösterdiğini, bu tarz mukayeseli çalışmaların yapılması halinde hem orijin araştırmalarında hem de tarihi olayların takip edilmesinde başarılı sonuçlar alınacağını söylemiştir (Türkmen 1996).

Konuyla ilgili araştırmalar yürüten Ali Abbas Çınar, Türkmen halk kültürüyle ilgili yazılarını **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler** (Muğla 1996) ve **Türkmen Halk Kültürü İncelemeleri/Metinler** (İzmir 2004) adlı kitaplarında toplamıştır. “Türkmenistan'da Folklor Faaliyetleri” adlı yazısında Türkmen destanlarının araştırılma tarihine de temas eden Çınar, “Türkmen Türkleri Halk Edebiyatı Türleri” başlıklı yazısında ise Türkmenlerdeki destan türü hakkında bazı bilgiler vermiştir. Çınar'ın ayrıca “Türkmenistan'da Karacaoğlan Destanı” ve “Köroğlu Destanının Türkmenistan Versiyonunda Hz. Ali” gibi yazıları da bulunmaktadır (Çınar 1996, İzmir 2004).

1996 yılında Annagulu Nurmehmet, **Göroğlu Türkmen Halk Destanı** adıyla Türkmenistan'daki Köroğlu kollarını Türkiye'de yayımlamıştır. Sekiz ciltten oluşan çalışmada Köroğlu'nun Türkmen kolları, hem Türkmen hem de Türkiye Türkçesi ile yer almıştır (Nurmehmet 1996).

Nerin Köse ve Alimcan İneyet'in 1996 yılında birlikte hazırladıkları “Aşık Garib”in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine” adlı makalede Türkmenistan'daki ve Uygur bölgesindeki Âşık Garip anlatmaları, şekil, muhteva ve yapı özellikleri açısından incelenmiştir (Köse 1996: 43-57).

Ali Duymaz, **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan** başlıklı kitabında Dede Korkut Kitabı'nın önemli kahramanlarından Salur Kazan'ın tarihi, efsanevi ve destani kimliğini irdelenmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki, Şecere-i Terâkime, Câmîü't-Tevârih gibi tarihi kaynaklardaki ve Türkmen sözlü rivayetlerindeki Salur Kazan'la ilgili kayıtları değerlendiren Duymaz, Salur Kazan'ın bir destan kahramanı olduğu sonucuna varmıştır. Çalışmada Salur Kazan'ın yer aldığı Türkmen anlatmaları incelendiği gibi, bu anlatmaların metinlerine de yer verilmiştir (Duymaz 1997).

Mustafa Arslan, 1997 yılında tamamladığı **Köroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme** adlı doktora tezinde Köroğlu'nun Türkmen anlatmalarını incelemiştir. Bu çalışmada Arslan, öncelikle Türkmen destan

geleneği ve bahşılar üzerine bilgiler vermiş, Köroğlu'nun Türkmen versiyonu üzerine yapılan çalışmaları değerlendirmiş, destanla ilgili problemlere temas etmiş, destanın Türkmen ve Anadolu anlatmalarını karşılaştırarak destandaki şiirleri incelemiş ve çalışmanın son kısmına Köroğlu'nun Türkmen kollarını eklemiştir (Arslan 1997).

Türkmenistan'da sözlü gelenekten derlenen Dede Korkut hikâyelerini İsa Özkan, 1997 yılında yayımlanan “Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları” adlı yazısında değerlendirmiştir. Aşgabat'ta **Gorkut Ata, Gadımı Türkmen Eposu** adıyla yayımlanan kitaptaki metinlerin esas alındığı çalışmada derlenen metinler başta Dede Korkut Kitabı ile olmak üzere diğer Türk topluluklarındaki Dede Korkut konulu hikâye ve efesanelerle de mukayeseli olarak incelenmiştir (Özkan 1997a).

Zekeriya Karadavut, 1997 tarihli “Türk Destan Geleneği İçinde Köroğlu'nun Doğuşu ve Çocukluğu” adlı bildirisinde Kazak, Özbek ve Türkmen varyantlarındaki Köroğlu'nun doğuşu ve çocukluğuyla ilgili motifleri Oğuz Kağan, Manas ve Alpamiş gibi Türk destanlarıyla karşılaştırmıştır (Karadavut 1997: 327-332).

Mehmet Aça, 1998 yılında tamamladığı **Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma** adlı doktora tezinin “Giriş” kısmında Türk dünyası destanları ve destancılık geleneği üzerine bilgiler verirken Türkmenlerdeki destan kavramı, destanların tasnifi, şekil ve muhteva özellikleri, destancı bahşılar gibi hususlarda değerlendirmeler yapmıştır (Aça 1998a).

Mustafa Arslan, “Köroğlu'nun Türkmen Versiyonuna Ait Anlatmaların Tespiti ve Bazı Problemler” adlı makalesinde Türkmenistan'da Köroğlu Destanı'nın araştırılma tarihine değinmiş, Sovyet döneminde yayımlanan Köroğlu anlatmalarına ideolojik bazı müdahalelerin yapıldığını ve metinlerin kaynakları konusunda problemlerin olduğunu belirtmiş, bu alanda yapılacak çalışmalarda destanın bütün versiyonlarının görülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Arslan 1998).

Melek Erdem'in 1998 yılında tamamladığı ve Dede Korkut Kitabı'nın dil özelliklerini incelediği **Dede Korkut Türkmenistan Varyantları** adlı doktora tezinde Dede Korkut Kitabı üzerine Türkmenistan'da yapılan çalışmalar tanıtılmış ve Türkmen varyantları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türkmen destan geleneği içinde Dede Korkut anlatmalarının konumu irdelleyen Erdem, Türkmenistan'daki Dede Korkut metinlerini ve rivayetlerini çalışmanın sonuna eklemiştir (Erdem 1998).

Nergis Biray, Türkmenistan’da Ali Şir Nevâyi etrafında anlatılan hikâyeleri, “Türkmenler Arasında Ali Şir Nevâi Hakkında Anlatılan Halk Destanları” adlı iki seri makale ile ele almıştır. Ali Şir Nevâyi’nin bir anlatı kahramanı olarak değerlendirildiği yazıda Aşgabat’ta yayımlanan metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmış şekillerine de yer verilmiştir (Biray 1998a, 1998b).

Sadık Tural ile Annagulı Nurmemmet’in birlikte hazırladıkları **Gorkut Ata Türkmen Halk Destanı** adlı çalışma 1999 yılında yayımlanır. Türkmenistan’daki Dede Korkut üzerine yazılan bir girişten sonra kitapta Annagurban Aşrov’dan alınan Dede Korkut Kitabı’nın Dresden ve Vatikan nüshaları, Mâti Köseyev’in yayımladığı metinler ve Ata Rahmanov’un derlediği hikâyeler yer almaktadır (Tural 1999).

2000 yılında sonuçlanmış bir doktora tezi olan Bayram Şamuradov’un **Âşık ve Bahşı Gelenekleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma** adlı çalışmasında Türkiye’de âşıklık ve Türkmenistan’daki bahşılık gelenekleri mukayese edilirken Türkmen bahşılarının destan anlatma gelenekleri üzerine de bilgiler verilmiştir (Şamuradov 2000: 257-274).

Ali Duymaz’ın doktora tezi olarak hazırladığı **Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma** adlı çalışma, 2001 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmada Duymaz, Kerem ile Aslı üzerine Türkmenistan’da yapılan çalışmaları tanıtmış, Türkmen varyantının yapısal özelliklerini, motif ve şiirlerini diğer varyantlarla mukayeseli olarak incelemiş ve ayrıca çalışmanın “Metinler” kısmına Kerem ile Aslı’nın Türkmen varyantını da eklemiştir (Duymaz 2001).

Mustafa Arslan, “Köroğlu Destanının Türkmen Benzer Metninde Genç Kahramanlar Hakkında Hikâyeler” adıyla yayımladığı yazısında Ayvaz, Erhasan, Nurali, Harmandeli gibi genç kahramanların hikâyelerini ve bu hikâyelerdeki kahraman modelini incelemeye almıştır (Arslan 2001).

Naciye Yıldız, **Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç Eş-Metni Üzerine Bir Değerlendirme** adlı çalışmasında Hüyrlukga-Hemra hikâyesinin Türkmen varyantına da yer vermiştir. 1980 yılında Aşgabat’ta yayımlanan **İki Dessan** adlı kitaptan alınan Hüyrlukga-Hemra hikâyesi, Kazak ve Uygur varyantlarıyla mukayeseli olarak incelenmiştir (Yıldız 2001).

Karl Reichl’in **Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure** adlı çalışması, Metin Ekici tarafından **Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)** adıyla Türkçeye çevrilmiş ve 2002 yılında

yayımlanmıştır. Çalışma, büyük oranda Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak ve Sibirya bölgesi Türklerinin destan gelenekleri ile ilgili olmasına rağmen, Türkmen destancılık geleneği üzerine bazı bilgiler vermiştir. Özellikle “Türk Boylarında Destancılar İçin Kullanılan Terimler” ve destan türünün tanımlandığı “Destan” bölümlerinde Türkmen bağışları ve destan geleneğiyle ilgili kayıtlar yer almaktadır (Reichl 2002: 65-66, 130).

Ali Berat Alptekin, **Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi**'ne yazdığı “Halk Hikâyeleri” adlı bölümde “Türkmenistan’da Dastanlar (Halk Hikâyeleri) Üzerinde Yapılan Çalışmalar” alt başlığı ile Türkmenistan’da destan ve epos kavramları üzerinde durmuş, Türkmen destanlarını “Ortak Dönem/Eposlar ve Anonim Halk Dessionları” ve “Klâsik Dönem/Avtorlu Dessionlar” olmak üzere iki bölümde değerlendirmiştir (Alptekin 2002a: 423-430).

İsa Özkan, 2002 tarihli “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Çalışmaları” adlı yazısında Türkmen destanlarının yayınlanma süreci ve Sovyet ideolojisinin destanlara bakış açısı üzerine bilgiler vermiştir (Özkan 2002).

Zekeriya Karadavut’un 2002 yılında yayımladığı **Köroğlu’nun Ortaya Çıkışı Türk Dünyasındaki Varyantlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma** adlı çalışmada Köroğlu’nun Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kırım ve Anadolu’daki ilk kolları incelemeye alınmıştır. Karadavut, Köroğlu Destanı’nın Türkmenistan varyantı üzerine yapılan çalışmaları değerlendirmiş, Türkmen kolunun özetini vermiş ve metinlerde geçen mekânları, kahramanları, motifleri ve şiirleri mukayeseli bir şekilde incelemiştir. Karadavut ayrıca, Köroğlu’nun zuhurunu anlatan Türkmen anlatmasının hem asıl metnini hem Türkiye Türkçesine aktarılmış şeklini çalışmasına eklemiştir (Karadavut 2002).

Mustafa Arslan’ın kaleme aldığı “Türkmenistan’da Destan Dünyası” adlı yazıda da Türkmen destanları ve destan anlatıcıları hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir (Arslan 2002).

Mustafa Aça, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı **Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi** adlı çalışmayı 2003 yılında kitaplaştırmıştır. Aça, Andalıp Oğuznamesini diğer Oğuzname metinleriyle mukayeseli bir şekilde incelemiştir. Andalıp’ın hayatı ve eserleri üzerine de bilgiler ihtiva eden çalışmada Andalıp Oğuznamesi, hem Türkmen Türkçesiyle hem de Türkiye Türkçesine aktarılmış şekliyle yer almaktadır (Aça 2003).

2004 yılında **Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler-** adıyla Köroğlu Destanı'nın ilk kolu üzerine bir kitap yayımlayan Metin Ekici, Türkmenistan'daki Köroğlu Destanı bağlamında Türkmen destan geleneği hakkında bilgiler vermiştir. Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Doğu Türkistan (Uygur), Azerbaycan ve Türkiye Türklerindeki Köroğlu'nun ilk kolunu mukayeseli bir şekilde inceleyen Ekici, Köroğlu üzerine Türkmenistan'da yapılan çalışmaları tanıtmış, Türkmen bahşılık geleneği üzerine bilgiler aktarmış ve Türkmenlerden derlenen Köroğlu'nun ilk kolunu çalışmaya ilave etmiştir. Köroğlu Destanı'nın ortaya çıkışıyla ilgili görüşleri değerlendirdiği ve destan metinlerini mukayeseli bir şekilde incelediği bölümlerde de Ekici, Köroğlu'nun Türkmen anlatmalarına değinmiştir (Ekici 2004).

Türkiye'de Türkmen destanları üzerine yapılan çalışmaların daha çok Köroğlu Destanı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Köroğlu'nun teşekkülü, yayılma alanları ve varyantları üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra “Yusup-Ahmet”, “Kerem ile Aslı”, “Dede Korkut” üzerine de mukayeseli çalışmalar yapılmıştır, ancak Türkmenistan'daki destan kavramı, destanların tasnifi, kaynakları, şekil ve muhteva özellikleri, Türkmen bahşıları ve destan anlatımı gibi konularda problemler ve eksiklikler varlığını korumaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKMEN DESTANLARININ TÜR ÖZELLİKLERİ, TASNİFİ VE KAYNAKLARI

1. Türkmenistan’da Destan Türü ve Bu Türü Adlandırmada Kullanılan Terimler

Türkmenistan’da destan türüyle ilgili olarak “Epos”, “Dessan”, “Avtorlu Dessan”, “Anonim Dessan”, “Halk Dessanı”, “Gahırmançılıklı Halk Dessanı”, “Erteki Eposu” gibi terimler kullanılmaktadır. Bu terimlerden bazıları destanın hacmine ve muhtevasına, bazıları ise yaratıcısına veya aktarıcısına işaret ederken bir kısmı ise ideolojik bir bakış açısının ürünü olarak görülmektedir. Bu bölümde öncelikle “epos” teriminden başlanarak Türkmen destancılık geleneğinde kullanılan belli başlı destan terimleri üzerinde durulacaktır.

Türkmenlerde özellikle Köroğlu destanı için kullanılan “epos” terimi, kahramanlık konulu ve hacim bakımından büyük destanları adlandırmada kullanılmaktadır. Bu terim, Köroğlu destanını diğer destanlardan ayıran ve ona ayrıcalık kazandıran, adeta Köroğlu destanına özel bir terim halini almıştır. Batı kaynaklı bir terim olan “epos”, Aristo’dan bu yana Avrupa’da “destani anlatma” anlamında kullanıla gelmiştir. Türk topluluklarına Rusça vasıtasıyla geçiş yapan “epos” kelimesi, daha çok Manas gibi hacmi büyük ve kahramanlık konulu destanlar için, “epope” ve “epik” kelimeleri ise bir tür adı ve küçük veya büyük çaplı kahramanlık konulu eserler, özellikle destanlar için kullanılmıştır (Ekici 2002a: 28-29). Özbek Türklerinde “epos”un, kahramanlık konulu destanlar için; Kırgızlarda ise “Kööne Epos”, “Batırdık Epos”, “Sotsialdık-Turmuştuk Eposlar” şeklinde destan türünü karşılamak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Kazak Türklerinde ise “Arhaik Epos”, “Köne Epos”, “Batırlık Epos”, “Kahramandık Köne Epos”, “Liro-Epos”, “Ğaşıktık Epos”, “Romandık Epos” gibi kullanımları vardır. Başkurt ve Tatar Türklerinde de destan karşılığı olarak “epos” terimi kullanılır (Aça 1998a: 21-23, 30,66, 73; Aça 2002b: 79).

Türkmenlerde “epos” terimi, Kazak ve Kırgızlarda olduğu gibi geniş anlamda değil, sadece Köroğlu, Dede Kokut ve Oğuz Kağan gibi eski ve hacimli anlatmaları karşılamak için kullanılmaktadır. **Türkmen Diliniñ Sözlügi**’nde “epos”,

“kahramanlık konulu halk rivayetleri, efsaneleri ve edebi tür” olarak tanımlanırken (s. 815) R. Recebov ise eposu, *“kahramanlık konulu, hacimli halk edebiyatı türü Göroğlı eposu.”* şeklinde tanımlar. Ayrıca Recebov, bu türdeki eserlerin toplumun gelişimi ile alakalı tarihi bir devrin bütün boyutlarını ele aldığını, pek çok kahramanın yer aldığı eposların uzun karakterli eserler olduğunu da ekler (Recebov 1966: 262).

Babiş Mämmetyazov, “epos”un halkın milli duygularının uyanışını, bağımsızlık uğrunda mücadelelerini anlattığını söyleyerek “epos”larda halkı ve vatani korumanın esas olduğunu, böyle bir eserin Türkmenlerde “Göroğlı” adıyla bilindiğini ifade eder (Mämmetyazov 1975: 4). Bunun yanı sıra Mämmetyazov, “epos”un olayları ayrı ayrı kahramanlar üzerinden anlatan epik eserleri karşılamak için kullanıldığını da belirtir. Ona göre bu terim, “Köroğlı”, “Kırk Kız”, “Alpamış” ve “Manas” gibi büyük kahramanlık destanlarını adlandırmada kullanılmaktadır (Mämmetyazov 1967).

Seyit Garriyev’e göre “epos”, sözlü geleneğin kadim eserlerini karşılamada kullanılır. Garriyev, yazılı edebiyattaki epik eserlerin yakın dönemlerde yaratıldıklarını, çoğunlukla kahramanlık konulu olan “epos”ların, alpların kahramanlıklarını ve savaşlarını tasvir ettiklerini söyler. Ona göre eposlara konu olan olaylar aslında rivayet, efsane, hatta bazen masal olarak halk arasında yıllarca anlatılırlar ve daha sonra “epos”lara giriş yaparlar. Ancak halk, efsane ve rivayetlerdeki olayları idealize eder, değiştirir, onlara mitik ve fantastik elementler dâhil eder (Garriyev 1982: 55).

A. Baymıradov, “epos”un halkın idealinden, düşüncesinden, sosyal, siyasi, iktisadi şartlarından, tarihinden kaynaklandığını söyler. “Epos”ların yaratılması için bir “hikâye”ye ihtiyaç vardır. “Epos”lar, halkın gerçek hayatından kaynaklanan, ideallerine hizmet eden estetik olayları konu alır (Baymıradov 1982: 84-85, 95).

Başka bir görüşe göre “epos”, hacimli, uzun eserlerdir. “Köroğlı”nun her bir kolu, “Necep Oğlan” veya “Sayatlı-Hemra” destanlarının hacmine denktir. Ayrıca Köroğlı kollarının her birinin kendine özgü bir kompozisyonu vardır, bütün kollarda ana kahraman Köroğlı’dur. “Epos”lar, kahramanlık konulu eserlerdir, ancak bazen kahramanlığın yanında tali konular da yer alabilir. Örneğin Köroğlı kollarında kahramanlıkla birlikte aşk konusu da yer alır, ancak buradaki aşk, kahramanlığın önüne geçmez (Mämmetyazov 1967).

Türkmen folklor araştırmalarında kullanılan “epos” terimi, daha çok Rus araştırmaların görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bakımdan Rus folklor araştırmacılarının epos tanımlarına da bakmak gerekir. Rus kahramanlık destanları üzerinde çalışan V. P. Anikin, eposların toplumların tarihi ve sosyal gelişmeleri ile yakın ilişki içinde olduğunu, ulusların bağımsızlık mücadelelerini, sosyal ve ahlaki değerlerini bu eserlerden takip etmenin mümkün olduğunu söyleyerek eposun ulusal kimlikleri belirlemedeki rolüne dikkat çekmektedir. Bir diğer Rus araştırmacı V. G. Belinskiy, eposun oluşumunda üç aşama tespit etmiştir:

1. *Dini-mitik dönem*

2. *Kahramanlık dönemi*

3. *Toplumsal dönem*

Belinskiy’e göre birinci aşamada epos, mitik ve dini düşüncelerle iç içedir. İnsanlığın özellikle tabiat unsurlarına, hayvanlara karşı verdiği mücadelelerin yer aldığı bu dönemde kahramanlık yine ön plandadır. Tıva ve Yakut bölgesinde karşılaştığımız eposlarda bu mücadeleyi görmek mümkündür. Tarihi dönemlerde toplumların mücadeleleri de zamanla eposların oluşumuna katkı yapar (Mämmetyazov 1982: 14-15). Görüldüğü gibi Belinskiy, eposun oluşumu için uzun bir sürecin gerekli olduğunu ileri sürmektedir.

Türkmen kaynaklarındaki “epos” terimiyle ilgili açıklamalara baktığımızda “epos” terimiyle eski, kahramanlık konulu, hacim bakımından büyük destanlar kastedilmektedir. Daha yakın dönemlerde teşekkül ettiği düşünölen “Yusuf-Ahmet”, “Ali Bey-Balı Bey”, “Tulum Hoca”, “Dövletyar” gibi kahramanlık konulu anlatılar için “epos” yerine “dessan” terimi tercih edilmektedir. Bu da Türkmenistan’da “epos” olabilecek tek destanın Köroğlu destanı olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

“Epos” teriminden sonra Türkmen destancılık geleneğinde yaygın bir şekilde kullanılan diğer bir terim ise “dessan”dır. Bu terim genellikle iki şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan ilkinde “dessan”, kahramanlık, aşk ve dini içerikli anlatmalar için, başka bir ifade ile bağşlıların repertuarındaki “Köroğlu” dışındaki diğer anlatmalar için kullanılırken, ikinci olarak ise sadece aşk konulu hikâyeler için kullanılmaktadır. Bu bakımdan terimin olduğuça geniş bir kullanım alanı ve anlam dünyası vardır. Konuşma dilinde “olmuş vaka”, “tarihi vaka”, “hikâye”, “povest”, “şiir”, “poema” gibi anlamları olan “dessan”ın terim olarak da birkaç anlamı vardır. Örneğin Andalıp’ın “Oğuznamesi”nde yer alan her bir bölüm “dessan” olarak adlandırılır. “Birinci Dessan”, “İkinci Dessan”, “Cengiz Han Hakkında Dessan” gibi

kullanımlarda kelime, rivayet veya hikâye anlamlarına gelmektedir (Garrıyev 1982: 26-27).

Türkmen Diliniñ Sözlüğü'nde “dessan”ın, “*halk edebiyatında ve klasik edebiyatta nazım-nesir karışık olarak yazılan edebi eser*” (s. 252) olduğu, **Türkmen Sovyet Ansiklopedisi**'nde şiir ve kıssa (nesir) bölümlerinden oluşan bütün bir epik eser olmasının yanında kahramanlık, aşk, fantastik konulu olayları ve bağşılının hayatlarını konu edebilecekleri belirtilmiştir (s. 131).

Türkmen Halk Dörediciligi Boyunça Oçerk adlı çalışmada destanların kişisel ve halk destanları olmak üzere iki kısma ayrılmasına rağmen, dış özellikler açısından önemli farklılıklar göstermedikleri öne sürülmüştür. Ayrıca destanların, konu, dil ve stil bakımından ortaklılara sahip oldukları, bunun da Türkmenlerdeki yazılı ve sözlü edebiyatın iç içe gelişmesinden kaynaklandığı ve destanlarda çok sayıda kahramanın ve çeşitli olayların bulunduğu belirtilir (Durdıyev 1967: 57).

S. Garrıyev, Türkmenistan'da “dessan” kelimesinin “*nazım ve nesir halde yazılan, bir olay örgüsüne sahip, geçmişin sözlü ve yazılı eserleri*” anlamına geldiğini söyler. Ona göre “Halk dessanı” olarak da adlandırılan bu eserlerde genellikle birbirini seven kız ve erkeğin kavuşmak için karşı koydukları engeller, bu engellerin aşılarak maksatlarına ulaşmaları anlatılır. Ayrıca Garrıyev'e göre “halk dessanları” eposlara göre daha sonra teşekkül etmiştir. “Sayatlı-Hemra”, “Şah Senem-Garip”, “Hüyrlukga-Hemra” gibi “dessan”lar, “Göroğlu” eposundan türemişlerdir (Garrıyev 1982: 28, 82-83). Garrıyev bu görüşüyle, “dessan” terimini Türkiye'deki “halk hikâyesi”ne yaklaştırmakta ve terimi sadece aşk konulu hikâyeleri karşılamak için kullanmaktadır.

Babiş Mamedyazov'a göre “dessan”; “Şah Senem-Garip”, “Aslı-Kerem” gibi liro-epik eseler için ve klasik Türkmen edebiyatındaki bazı şiir türleri için kullanılmıştır:

“Eposlar, kahramanlık konulu eserlerdir, bu eserler içinde doğdukları toplumun tarihte yaşadığı savaşları, mücadeleleri anlatırlar. Her millet eposundaki kahraman vasıtasıyla yurdunu, milletini kahramanca koruduğunu anlatmaktadır. Şekil ve muhteva açısından milletlerin eposları farklılık gösterir. Örneğin Türkmenlerin Köroğlu destanı, nazım-nesir halde iken Karakalpakların Kırk Kız destanı, tamamen manzum haldedir. “Dessan”ların teşekkülünde de toplumların yaşamı ve tarihi etkili olmuştur. “Dessan”lar, büyük oranda masal ve tarihi olaylar esasında oluşmuşlardır. Eposta olduğu gibi “dessan”larda da eski toplumların

sosyal, iktisadi ve felsefi düşünceleri yer almaktadır. Epos ve dessionların şekil olarak birbirlerinden farkı yoktur. Her ikisi de nazım ve nesir karışımı eserlerdir. Nesir kısımlar, olayları izah eden bir bölüm olduğu gibi, şiirleri de birbirine bağlayan bir fonksiyona sahiptir. Bu ortaklığı belirleyen Türkmen destanlarını anlatan başlılardır. Şiir kısımları, dinleyicinin estetik duygularını beslerken, nesir kısımlar, destanın konusunu verir” (Mämmetyazov 1967). Mämmetyazov’un “dession” anlayışı S. Garriyev’e benzemektedir. O da kahramanlık konulu anlatıları “epos”la, aşk konularını ise “dession” terimiyle ifade etme taraftarıdır.

R. Recebov, Türkmenlerde epik türlere “dession” denildiğini söyler. Klasik edebiyatta destanın kahramanlık, aşk ve aşk-kahramanlık konularında olduğunu, ancak destan geleneğinin esas olarak sözlü geleneğe ve masallara dayandığını ifade eder. Yazar ayrıca ilk önce teşekkür eden destanların kahramanlık konulu olduğunu, “Köroğlu” kollarından “Arapdan Ar Alış”, “Arap Reyhan”ın Arapların Orta Asya’ya yöneldiği 7. ve 8. yüzyıllarda oluştuğunu söyler. 16. ve 17. yüzyıllarda ise aşk konulu destanlar oluşmuştur. Diğer bir ifade ile destanın muhtevası genişlemiş, aşk gibi konular da destana dâhil olmuştur (Recebov 1966: 55). Recebov, Köroğlu’nu da “dession” teriminin içinde değerlendirerek kelimenin kullanım alanını daha da genişletmekte ve Türkmen destancılık geleneğindeki tüm anlatımlar için “dession” teriminin kullanılabilirliğini öne sürmektedir.

Agamırat Gılıcov, destanın halk edebiyatında ve klasik edebiyatta nazım-nesir karışımı eserleri karşılamak için kullanılan bir terim olduğunu ileri sürer. Yazarlı veya yazarsız olabilen destanların “kıssa” bölümlerini başlıklar anlatırlar, şiir kısımlarını ise ezgili bir şekilde söylerler (Gılıcov 1995: 19).

“Dession” terimiyle ilgili olarak görüş belirten diğer bir araştırmacı A. Kekilov’dur. Kekilov’un, terim hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

1. Destanlar genellikle masal konularına tarihi vakaların eklenmesiyle oluşturulurlar.

2. Destanlar şekil olarak nazım ve nesir bölümlerden ibarettir. Destanın asıl konusu nesir bölümünde verilir, şiir kısımları da edebi değerleri ile dikkat çekicidir.

3. Kompozisyon açısından destanlar birbirlerine çok benzerdirler, kahramanları kalıplaşmış sözlerle tasvir edilirler ve her ne kadar zor durumda kalsalar da sonunda amaçlarına uğraşmaları onların ayırt edici özelliklerindedir (Sädiyev 1994: 21-22).

Türkmen destan geleneğinde bazı anlatmalar “epos”, bazıları da “dessan” olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, ister istemez Türkmenistan’daki destan tanımını da etkilemektedir. Bu ikiliğin oluşumunu açıklamada Karl Reichl’in şu değerlendirmesi bazı ipuçları verecektir:

“Aristo’dan bu yana destan hakkındaki Batılı düşünceler, Homer’in şiirlerini örnek veya esas kabul etmek suretiyle ayrıntılı hale gelmiştir. Aralarındaki bütün farklılıklara rağmen Odissey ve İlyada, herhangi bir eseri destan türü içine dahil etme konusunda adayların modeli olarak kabul edilmiştir. Destanın, bir kahramanlık anlatması olarak düşünülmesi, kahramanca hareketleri temsil eden bir anlatma olarak düşünülmesi, hep aynı noktadan kaynaklanmaktadır.” (Reichl 2002: 128).

Batılı anlamdaki “epos” anlayışı ile Türkmen destanları değerlendirildiğinde veya tasnif edildiğinde, Reichl’in da belirttiği gibi, bazı anlatılar destan olarak kabul edilirken bazıları da destan kapsamının dışında bırakılacaktır (Reichl 2002: 129). Daha somut bir ifade ile destanı sadece kahramanlık konulu ve hacimli eserler olarak kabul ettiğimizde başlı Magtımğulı Garlıyev’in repertuarındaki Köroğlu anlatmalarını destan olarak kabul edilirken aynı destancının “Şasenem-Garıp” ve “Hüyrlukga-Hemra” gibi anlatmaları aşk konulu olduğu için destan olarak değerlendirilmeyecektir. Hâlbuki hem Köroğlu kolları hem de aşk ve din konulu diğer anlatmalar, aynı anlatıcı tarafından, benzer şekil özellikleri ve icra ortamı içinde anlatılmaktadırlar. Bu nedenle Türkmenistan’daki destan türünü tanımlarken ve bu türün sınırlarını çizerken yerel sınıflandırmalara ve tutumlara da dikkat etmek gerekmektedir.

Türkmen destanlarının icra tarzı, metin özellikleri, anlatıcısı ve bağlamı gibi hususlar dikkate alındığında bu geleneğe “Göroğlu”, “Yusup-Ahmet”, “Dövletyar” gibi kahramanlık anlatılarıyla birlikte “Şasenem-Garıp”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Sayatlı-Hemra” gibi aşk konulu ve “İmam Hüseyin” gibi dini içerikli hikâyeler de dâhil edilmelidir. Çünkü bu anlatılar da başlılar tarafından tıpkı kahramanlık destanlarında olduğu gibi nazım ve nesir halde, eğlence ve öğüt verme gibi çeşitli amaçlarla toylarda ve toplantılarda destan olarak anlatılmaktadır. Diğer bir ifade ile konuları farklı olmasına rağmen bu anlatılar; anlatıcı, icra ortamı, şekil özellikleri ve işlev yönlerinden benzerdirler. Bütün bu anlatıları, “dessançı” unvanını taşıyan bir başlı anlatmaktadır. Bu bakımdan Türkmen destancılık geleneğinde “eposlar”ı destan olarak kabul edip “dessanlar”ı hariç tutmak yerine destan kavramının içine hem kahramanlık hem aşk hem de dini içerikli anlatıları dâhil etmek daha doğru bir

yaklaşımıdır. Aksi takdirde Türkmen destanlarını anlatan bagşların repertuarı daraltılmıştır veya budanmış olacaktır.

Türkmen destan geleneğinde karşımıza çıkan bir diğer terim, “avtorlu destan”dır. Bu terim, destanların yaratımı ve aktarımı ile ilgili olarak özellikle destanların tasnifinde kullanılmaktadır. Türkmen destanları arasında gösterilen “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Dövletyar”, “Hocambedi Han” gibi anlatıların Andalıp, Şabende, Şeydayı, Magrupı, Mollanepes gibi şair kimliği olan kişilerce yazıldığı veya yazılı hale getirildiği düşünülmektedir. Bu nedenle bu destanlar, genellikle 18. yüzyıl yazılı Türkmen edebiyatı dairesinde değerlendirilir. Ancak burada hemen ifade etmeliyiz ki, “avtorlu” olarak nitelendirilen destanların sözlü geleneğe yaratılmış ve aktarılmış destanlarla şekil, yapı, işlev, icra ortamı açılarından pek çok ortaklığı vardır. Bu destanların pek çoğu bagşların repertuarına girmiş, bagşlar tarafından anlatılmış ve sözlü geleneğe yeni şekilleri oluşturmuştur. (Garrıyev 1947: 8).

Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Türkmen edebiyatında destan yazma geleneğinin geliştiği görülür. Bu yüzyılda Andalıp gibi Türkmen şairleri yazdıkları destanları ile dikkat çekerler. Ayrıca bu yüzyıl, yazılı edebiyat ile sözlü geleneğin iç içe olduğu bir dönem olarak da bilinir. Magrupı, Şabende, Şeydayı gibi şairler, tarihi kaynaklardan, rivayet ve efsanelerden, masallardan aldıkları konuları destan formunda yeniden işlemişlerdir. 19. yüzyılda Abdısetdar Kazı, “Ceñnama”; Mollanepes, “Zöhre-Tahrı” “adıyla destanlar kaleme almışlardır. Seydi’nin, Talıbı’nın ve Mollamurt’un da bu dönemde düzenledikleri destanlar vardır. Andalıp’ın “Leyli-Mecnun”u, Magrupı’nın “Seypelmelek-Medhalecema”i, Şabende’nin “Gül-Bilbil” ve “Şabehram”ı, Şeydayı’nın “Gül-Senuber”i destan tasniflerinde “avtorlu destan” terimi altında değerlendirilir (Garrıyev 1982: 120-121).

Bertels, Türkmenlerdeki destan yazma geleneğinin eski köklere sahip olduğunu, Andalıp veya Magrupı gibi “destancı şairler”in 18. yüzyılda ortaya çıkmasının tesadüfi olmadığını, büyük oranda değişikliğe uğramış eski rivayetlere, efsanelere, tarihi olaylara bağlı olarak gelişen bu geleneğe orijinal olarak bakmak gerektiğini söyler (Garrıyev 1982: 9). Türkmen destanlarını yazılı Türkmen edebiyatındaki destanlar ve sözlü gelenekteki destanlar olmak üzere iki kısımda değerlendiren Babış Mamedyazov, birinci kısımdaki destanların (Leyla-Mecnun, Yusup-Züleyha, Zöhre-Tahrı, Gül Senuber) adları belli yazarlar tarafından

yaratıldıklarını, bunların yazmalar halinde ve bağşların anlattığı yeni varyantlar halinde günümüze ulaştığını söyler. Ona göre destancı şairlerin destanlarını, sözlü gelenekte bağşlar da söylemişler ve bu destanların yeni sözlü varyantları oluşmuştur, ancak bağşlar bu destanların, özellikle nesir kısımlarında, yazmalardaki üslubuna sadık kalmadan günlük konuşma diline yakın bir şekilde anlatmışlardır. Yazarı belli destanların yazılı kaynaklarda aktarılan şekilleriyle bağşların anlattıkları şekiller arasında nesir bölümlerinde kısaltmaların yanı sıra üslupta da farklılaşma oluşmuştur (Mamedyazov 1998: 41).

Avtorlu destanlarla anonim destanlar arasında ayırım yapmanın zor olduğunu söyleyen S. Garriyev, avtorlu destanların zamanla halk arasında yayıldığını ve sözlü gelenekte yeni varyantlarının oluştuğunu, hatta bu destanlardaki bazı şiiirlerin Köroğlu gibi başka destanlarda da kullanıldığını söyler (Garriyev 1982: 6). Bunu başka bir şekilde ifade edersek, avtorlu destanlarla anonim destanlar arasındaki çizgi zamanla kaybolmuştur, çünkü bu destanları, ister avtorlu olsun ister anonim, bağşlar anlatmış, dinleyenler de destan olarak dinlemiştir.

Yukarıda Bertels'in de kullandığı "destancı şair" ifadesi, Türkmen destan geleneğinde kullanılan özel bir terim olarak görülüyor. "Avtorlu destanlar" olarak adlandırılan bu destanları daha iyi tanıyabilmek ve tahlil edebilmek için bu metinlerin yaratıcılarına daha yakından bakmak gerekir. Öncelikle destancı şairler, yazılı kültürü tanımakta ve eserlerini yazılı olarak oluşturmaktadırlar. Bu şairler, çoğunlukla bugün Özbekistan sınırları içinde kalan Hive ve Buhara gibi yazılı kültürün geliştiği edebi muhitlerde bulunmuşlar, buralarda eğitim almışlar hatta yöneticilerden iltifat görmüşlerdir. "Leyli-Mecnun", "Yusup-Züleyha", "Zeynelarap", "Babarövşen", "Oguznama" gibi eserlerin sahibi olan Andalıp'ın Hive bölgesinde yetiştiği yönünde rivayetler vardır. Hem sözlü gelenekten hem de yazılı edebiyattan faydalanarak çeşitli destanlar yazmıştır (TET 1975: 83, 101-102).

"Gül-Bilbil", "Şabähram", "Hocamberdi Han" gibi eserlerin sahibi olarak tanınan Şabende'nin 1720 yılında Daşoğuz'daki Vas bölgesinde doğduğu ve Yomut Türkmenlerinden olduğu tahmin edilmektedir. 1800 yılında vefat eden şairin mezarının Âşık Aydın'ın türbesinin yanında olduğu söylenir. Şabende bir süre Hive medreselerinde eğitim görmüş Arapça ve Farsça bilen birisi olmakla birlikte halk arasında tanınan bir "sazanda"dır. Kendi şiiirlerini ve başka şiiirleri dutarla çalarak söylemiştir. V. Uspenskiy ve V. Belyayev, **Türkmen Müziği** adlı kitaplarında Şabende'nin bağşlık vasfının olduğunu yazmışlardır. Ayrıca Daşoğuz bağşlarından

Öre Şih, usta bagşılardan Şabende'nin "Sayatlı-Hemra" ve "Necep Oglan" gibi destanları anlatan bir destancı bagşı olduğu yönünde rivayetlerin bulunduğunu söyler (TET 1975: 180-183, 207).

Şeydayı'nın "Gül-Senuber" destanı, sözlü gelenekte büyük itibar görmüş, hem destanın tamamı hem de destandaki şiirler müstakil olarak bagşılardan repertuarına girmiştir. "Gül-Senuber" destanının ve Şabende'ye ait pek çok şiir bagşılardan delenmiş ve arşivlenmiştir (TET 1976: 99). Şeydayı, zamanın bilim ve kültür merkezlerinden Buhara'da uzun süre kalmış ve burada kendini yetiştirmiştir. Yazılı kültürü iyi tanıyan şair, halk kültürüne de derinlemesine etki yaptığından "Haktan içmiş" lakabını almıştır. Halk arasındaki rivayetlere göre Şeydayı, Buhara emiri Şamırat'ın himayesinde bulunmuş, toylarda, meclislerde ağırlanmış, hanlar ve beyler ondan kendileri için şiir söylemesini istemişlerdir (TET 1976: 109).

Görüldüğü gibi Harezm bölgesinde yetişen destancı şairler, sadece yazılı edebiyatla değil, sözlü gelenekle de iç içedirler. Tıpkı destancı bagşılar gibi, bazı destancı şairlerin de dutar çaldıkları ve şiirleri müzikle birlikte icra ettikleri rivayet edilmektedir. Örneğin "Yusup-Ahmet", "Dövletyar", "Seypelmelek-Medhalemal", "Alı Beg-Balı Beg" ve "Tulum Hoca" gibi destanların yazarı olduğu düşünülen destancı şair Magrupı'nın da dutar çaldığı, şiirlerini ezgili bir şekilde söylediği yönünde bilgiler vardır. Hatta Magrupı'nın bagşı olduğunu ileri süren Türkmen bagşıları da olmuştur (TET 1976: 167, 170).

Destancı şairlerin bagşılıkları üzerine somut kayıtlar olmamasına rağmen, bagşılar arasında böyle rivayetlerin dolaşması, hem "destancı" hem de "tirmeci" bagşılardan repertuarında bu şairlerin destan ve şiirlerinin yer alması bunların sözlü gelenekle olan bağlarını değerlendirirken ciddiye alınmalıdır. Bu bakımdan bu şairlerin eli dutarlı, destan anlatıp şiir söyleyen, oba oba gezen bagşılarla önemli benzerlikleri vardır (Garrıyev 1982: 33). Yakın dönemlerde destancı şairler gibi Türkmenistan'da hem bagşı hem de şair olarak tanınan kişiler de tespit edilmiştir. Daşoğuz bölgesinin bagşı-şairlerinden Oraz Şahr, halk arasında hem bagşı hem de şair olarak tanınmış ve şiirlerini dutarsız, gıcaksız söylemiştir. Oraz şair, repertuarındaki "Zöhre-Tahir" destanını da herhangi bir müzik aleti çalmadan anlatmıştır (Seyitmıradov 1976: 72-73).

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise destancı şairlerin destanları yaratma şekilleridir. Bu destanların kaynak, konu, şekil ve yapı açısından şairlerin kendi üretimleri mi, yoksa sözlü geleneğin ürünleri mi olduğu meselesi bugün de

güncelliğini koruyan problemlerendir. Örneğin Türkmen destan geleneği üzerine çalışmaları olan S. Kominek, “*Yusup-Ahmet destanını, Magrupı yazmıştır, ancak onun yazması, sözlü gelenekte şekillenmiş bir destanın yazıya geçirilmesi şeklindedir.*” diyerek bu şairlerin sözlü gelenekte yaratılmış ve aktarılmış destanları yazıya geçirdiklerini ileri sürmektedir (Kominek 1997: 70). Bu durumda destancı şairler, sözlü gelenekteki destanları yazıya geçirerek onları muhafaza eden ve onları yazılı kültür ortamlarına taşıyan sanatçılar olarak dikkat çekmektedirler. Halık Koroglu, hem anonim destanların hem de avtorlu destanların benzer şekil özelliklerine sahip olmasını ve benzer kalıp ifadeleri kullanmasını, her iki grup destanın da bağışlar tarafından anlatılmış olmasına bağlar. Koroglu’na göre yazılı olarak günümüze ulaşan destanlar öncelikle sözlü gelenekte oluşmuş ve aktarılmışlardır. Daha sonraki aşamalarda bazı şairler bunları yazıya geçirmiştir (Koroglu 1991: 7-8).

Bu konuda görüş bildiren A. Garriyev’e göre Türkmen sözlü edebiyatı ile yazılı edebiyatı arasında yakın bir ilişki vardır. Yazılı edebiyat dairesindeki şairler, halk kültürüne yabancı kalmamışlar, halka ait dili, üslubu ve konuları eserlerinde kullanmışlardır. Bu şairlerden 18. yüzyılda yaşamış Andalıp, “Leyli-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”, “Zeynelarap”, “Oguznama” gibi epik eserlerin konularını halk kültüründen almıştır. Aynı dönem şairi Şeydayı’nın “Gül-Senuber” destanı masal kaynaklıdır. Magrupı’nın “Yusup-Ahmet” destanı ile Dede Korkut Kitabı’nda geçen Bamsı Beyrek boyu arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu şairin “Seypelmelek-Medhalcamal” destanı da masal kaynaklıdır. Şabende’nin “Gül-Bilbil”i ve “Şabâhram”ı da halk kültürüyle yakından ilintilidir (Garriyev 1947: 8). Bu destanlarda kullanılan şiir şekillerine bakıldığında bunların sözlü destanlarla büyük oranda benzer olduğu görülür. Sadece şiirlerde değil, destanların nesir kısımlarında sözlü gelenekteki destanlarda karşılaştığımız özellikler büyük oranda korunmuştur. “Klasik şairler” diye de adlandırılan “destancı şairler”, bazı konuları yazılı kaynaklardan almış olmalarına rağmen, eserlerini kendi kültürlerindeki destan geleneği çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Bu bakımdan “halk dessionı” olarak nitelendirilen “Şasenem-Garıp” ile “avtorlu dession” adı verilen “Zöhre-Tahir” arasında kompozisyon, üslup, kahramanların nitelikleri vb. açılardan önemli ortaklıklar vardır (Garriyev 1982: 6).

Destancı şairler, ister sözlü gelenekteki bir destanı yazıya geçirmiş, isterse yazılı veya sözlü kaynaklardan aldığı bir konuyu destan formu içinde yeniden işlemiş

olsunlar, onlar büyük oranda sözlü gelenekteki destan türünü örnek almışlardır. Çünkü bu şairler, sözlü olarak destan anlatılan, hatta destan anlatma geleneğinin en yoğun olduğu Daşoğuz, eski adıyla Köneürgeç bölgesinde yetişmişlerdir. “Yusup-Züleyha”, “Leyli-Mecnun”, “Baba Rövsen”, “Zeynelarap” destanlarının sahibi Andalıp, “Şabâhram”ı ve “Hocamberdi Han”ı yazan Şabende, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg” ve “Dövletyar” gibi destanların yazarı Magrupı, bu bölgede yaşamışlardır (Garlı 2002: 16). Önlerinde sözlü destan geleneğinde şekillenmiş “Köroğlu”, “Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra” gibi destanlar vardır (TET 1975: 14). Bu yüzden konularını yazılı kaynaklardan alan ve destancı şairlerin elinden çıkan “Leyli-Mecnun”, “Seypelmelek-Medhalcemal”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber” gibi destanlarla tamamıyla sözlü geleneğe ait bir destan arasında şekil, yapı ve üslup açısından fark yoktur. Arap ve Fars yazılı kaynaklarından alınan destanlar, orijinal şekilleriyle değil, Türkmen destan geleneğinin özellikleri doğrultusunda yeniden yaratılmışlardır. Şabende’nin “Gül-Bilbil” destanı Farslardan, Şeydayı’nın “Gül-Senuber” ve Magrupı’nın “Seypelmelek-Methalcemal” destanlarının konuları ise “Bin Bir Gece” masallarından alınmıştır (TET 1975: 15-16). Ancak bunlar, Türkmen destan geleneğine adapte edilerek yeniden yaratılmışlardır. Bu bakımdan Türkmenistan’daki “avtorlu” destanları büyük oranda sözlü geleneğin şekillendirdiğini söylemek gerekir (TET 1975: 14).

Türkmenistan’da “avtorlu destan” terimine bağlı olarak ortaya çıkan bir diğer destan terimi ise “anonim dessan”dır. Bu terim de destanların yaratım ve aktarım aşamalarına vurgu yaparak destanın bir şair veya kimliği belli bir kişi tarafından yaratılmadığını ifade eder. Diğer bir söyleyişle “anonim dessan” terimi, “avtorlu” destanların dışında kalan destanlar için kullanılmaktadır. “Göroğlu”, “Şasenem-Garıp”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Necep Oglan” gibi destanlar “anonim destan” kategorisine girer ve bu destanlar bahşılar tarafından doğrudan sözlü gelenekte yaratılmış ve aktarılmışlardır. Bu bakımdan bu terim aslında destanın yaratıcısına işaret ettiği kadar sözlü geleneğe ait olduğunu da vurgulamaktadır (Mamedyazov 1998: 42).

Anonim destanların oluşum süreci üzerine Māti Kösäyev bazı tespitler yapmıştır: “Ülkesinde veya başka bir ülkede olan olay hakkında şâir veya hikâyeci kısa bir kıssa yaratır. Bu kıssaya bazı şiirler ilave etmiş olması da mümkündür. Bu kıssa, şairler, bahşılar, hikâyeciler tarafından anlatılıp halk arasında yayılır. Kıssayı anlatan kişi onu biraz değiştirerek anlatır. Destanın nesir ve nazım bölümünde

değişiklik yapar. Destan değiştikçe gelişmeye başlar ve bu gelişme destanı anlatan kişinin kabiliyeti, sosyal düşüncesi, ölçüsü bakımından çeşitli olabilir... Bu da eserin asıl yazarının ya da yaratıcısının kaybolmasına neden olur, çünkü hikâyeci, bahşi veya kıssayı yazıya aktaran şair, eserin yazarının kimliğini önemsememektedir.” (Şamuradov 2000: 271).

Altay, Tıva, Hakas, Şor, Kazak, Tatar ve Başkurt Türklerinde “mögelik tool”, “batırlık ertegi”, “batırlar turındaki ekiyetler”, “batırlar turahındaki ekiyetter/tılsımlı ekiyetler” adlarıyla geçen kahramanlık masalı, Türkmenlerde “erteki eposu” terimiyle karşılanmıştır. Kahramanlık konulu mensur anlatılar için kullanılan “erteki eposu”, destanın masalla ilişkisini veya destanla masal arasındaki bir türü işaret eder, ancak bu kategoriye giren anlatılan hangi terimle adlandırılacağı ve bu anlatıların sınırının nasıl çizileceği destan ve masal araştırmacılarını bekleyen bir problemdir (Aça 2006: 90).

Karl Reichl, kahramanlık masalının Türk boylarının destanî şiirinin, özellikle Altay Türkleri ve Sibiryada yaşayan diğer gurupların, en alt katmanını oluşturduğunu, bu katmandan da Kırgız, Kazak ve diğer Türk boylarının manzum destanlarının gelişmiş olabileceğini düşünmektedir. Reichl’a göre bir Kırgız destanı olan Er Töştük’ün Tatar, Kırgız ve Kazak Türkleri arasında bulunan masallaşmış şekilleri bu türün örneklerini teşkil etmektedir (Reichl 2002: 147, 144).

Türkmenlerdeki kahramanlık konulu masallar üzerine en önemli çalışmayı M. A. Sakali, **Turkmenskiy Skazoçnyy Epos** adıyla yapmıştır. Sakali, Türkmen sözlü geleneğinde anlatılan “Totukuş”, “Mirali-Şir ve Sultan-Söyün”, “Hatamtay” gibi hikâyeleri “erteki eposu” terimi altında toplamıştır (Sakali 1956: 8) Masal olarak anlatılan metinleri Sakali, “Köroğlu”, “Gül-Senuber”, “Sayatlı-Hemra” gibi destanlarla da mukayese ederek benzerliklerini değerlendirmiştir. “Erteki eposu” teriminin içeriğini oldukça geniş tutan Sakali, kahramanlık, savaş, mücadele içeren masalları çalışmasında kullanmış, bu masalların şekil, muhteva ve yapısal özelliklerinin yanı sıra anlatıcılarını da değerlendirmiştir (Sakali 1956: 8).

Türkmen “erteki epos”ları, destanlarla bazı ortaklıklar taşısa da tür ayrımı noktasında, özellikle Güney Sibiryada Türk topluluklarında olduğu kadar, problem yaratmamaktadır. Öncelikle bu anlatılar, büyük oranda nesir haldedirler, destanda olduğu gibi nazım-nesir karışık bir şekil özelliğine sahip değillerdir. Destanların anlatım ortamından farklı bir icra ortamına sahiptirler. Destanlar, toylarda bağışlar tarafından anlatılırken kahramanlık masalları ise masalcı kimliğine sahip kişilerce

daha küçük topluluklar karşısında anlatılmışlar ve masal olarak yayımlanmışlardır. Tabii ki, kahramanlık masallarındaki kahramanlar ile bazı destanlardaki kahramanlar arasında önemli paralellikler vardır. Özellikle fantastik konulu destanların kahramanları ile masal kahramanları arasında yakınlık görülür (Sakali 1956).

Türkmenlerde “erteki eposu” olarak değerlendirilen anlatıların birkaçına yakından bakmak faydalı olacaktır. Türkmenistan’da “erteki eposu” olarak nitelenen “Hatam-Tay”ın, Türkiye’de “Zümrüdü Anka”, Azerbaycan’da “Melikmemmed” adlarıyla bilinen masalda geçen motiflerle önemli benzerlikleri vardır. “Hatam-Tay”, masal formunda olmasına rağmen muhtevastaki bazı destan motifleri nedeniyle destanla masal arası bir tür olarak değerlendirilir (Duymaz 1993). *Masalda Hatam, üç kardeşin en küçüğü ve horladığı bir tiptir. Kardeşlerinin kötü davranışlarına dayanamayan Hatam, evini terk ederek başka bir memlekette çok çalışıp zengin ve cömert bir insan haline gelir. Şöhreti giderek artar, ancak Hatam bir gün kendisinden de zengin “Tay”ın varlığından haberdar olur, bütün malını mülkünü dağıtıp o kızla evlenmek için onun memleketine doğru yola çıkar. Tay’ı bulur ve onunla evlenmek istediğini söyler. Tay, bunu kabul eder, ancak bir şart koyar. Tay, kendinden daha zengin bir kadın olan Gül’ün sırrını öğrendikten sonra Hatam’la evleneceğini söyler. Şartı kabul eden Hatam yola çıkar ve aradan beş yıl geçer. Bir gün çölde uyuyakalan Hatam, uyandığında bir büyük ağaç ve ağacın üstünde de bağırarak üç kuş yavrusu görür. Bu yavruları da bir ejderha yemek istemektedir. Ejderhayı kılıcıyla öldüren Hatam, kuşların anası Simurg¹¹ kuşu ile dost olur. Simurg, Hatam’ı gitmek istediği uzak memlekete götürür. Gül’ün köşkü zenginlikler içinde sohbetin, bol yeme içmenin olduğu, bahşılardan çalın söylediği bir yerdir. Hatam burada Gül’ün meclisine gelen bazı insanları altına dönüştürdüğünü, zenginliğinin de buradan geldiğini öğrenir ve Simurg kuşuyla tekrar Tay’ın memleketine döner. Verilen görevi yerine getiren Hatam, Tay’ın da zenginliğinin nereden geldiğini öğrenir ve onunla evlenir (Geldiyeva 2006: 171-194).*

Bu masalda Hatam’ın sevgilisini bulmak için uzak ülkelere yolculuk etmesi, yolculuğu sırasında olağanüstü varlıklarla mücadele etmesi ve bu mücadelenin sonunda âşık olduğu kadınla evlenmesi, kısacası fantastik içerikli aşk destanlarında gördüğümüz bazı durumların masalda yer alması, onun destan türüne yakın bir anlatı olduğu sonucunu doğurmuştur. “Akpamık” masalında da avcılıkla uğraşan yedi

¹¹ Zümrüdü Anka ve Simurg hakkında bk. Duymaz 1998.

erkek kardeşin tek kız kardeşi olan Akpamık, kardeşlerinden ayrı büyür. Akpamık, erkek kardeşlerinden haberdar olunca onları bulur ve onlarla yaşamaya başlar. Bu esnada yedi erkek kardeş ve Akpamık bazı devlerle mücadele etmek zorunda kalırlar. Devler, yedi erkek kardeşi öldürür. Akpamık kardeşlerinin kemiklerini bir yere toplar ve onları yeniden hayata döndürecek çareler aramaya başlar. Tehlikeli bir maceranın sonunda sihirli bir sütle kardeşlerini diriltir ve daha sonra ise yedi kızla evlendirir (Geldiyeva 2006: 33-45).

Türkmenlerde “erteki eposu” olarak adlandırılan metinler, sadece kahramanlık konulu değildir, aşk gibi başka konularda anlatılan “erteki epos”ları da vardır. Ayrıca bu metinler, kahramanlık destanlarında olduğu gibi yoğun bir mücadelenin yaşandığı, kahramanlıkların sergilendiği anlatılar da değildir. Ancak Türkmen destanlarıyla bazı ortaklıkları olduğu için “erteki eposu” olarak adlandırılmışlardır.

2. Türkmen Destanlarının Tasnifi

Türkmen destanları üzerine hem Türkmenistan’da hem de Türkmenistan dışında bazı tasnif çalışmaları yapılmış ve destanlar muhtevalarına, şekil özelliklerine, teşekkül dönemlerine ve anonim olup olmamalarına göre sınıflandırılmışlardır. Türkmen destanları üzerine ilk tasniflerden birisini Baymuhammet Ataliyeviç Garrıyev yapmıştır. Garrıyev, **Türkmen Folklorından Usuli Gollanma** adlı çalışmasında Türkmen halk edebiyatı türlerini tasnif etmiş, tasnifinde destanlara da yer vermiştir. Destanları nesir türler arasında gösteren Garrıyev, muhteva açısından Dede Korkut ve Köroğlu’nu “Kahramanlık Eposu”, “Şasenem-Garıp” ve “Hüyrlukga-Hemra” gibi anlatıları ise “Dessanlar” başlığı altında değerlendirmiştir. Garrıyev’in tasnifi şu şekildedir:

I. Nesir Türler

A. Kahramanlık Eposu

1. Gorkut Ata Kitabı

2. Göroğlu eposu

B. Ertekiler, Hekayalar

1. Ertekiler, legendalar

2. Totuniñ hekayaları

C. Dessanlar

1. Hüyrlukga-Hemra

2. Aslı-Kerem

3. Şasenem-Garıp

4. Melike-Dilaram

D. Anekdotlar, Şorta Sözler

1. Miralı ve Soltansöyün

2. Ependi (Garrıyev 1947: 13)

R. Recebov, Türkmen destanlarını “kahramanlık”, “aşk” ve “kahramanlık-aşk” konulu olmak üzere üç başlık altında tasnif etme eğilimindedir. Türkmenistan’da “dessan” teriminin içine Köroğlu anlatmalarını da dahil ederek terimin sınırlarını genişleten Recebov’a göre Türkmen destanları şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Kahramanlık Destanı: Türkmen destancılık geleneğinde kahramanlık destanlarına en iyi örnek “Göroğlu Destanı”dır. Kahramanlık destanının merkezinde

efsanevi bir kahraman vardır. Bu kahramanın doğumu, çocukluğu ve gençliği diğer sıradan insanlardan farklıdır. Köroğlu'nun mezarda doğması ve çocukluğunda çevresine rahat vermeyişi buna örnektir. Ayrıca bu kahraman, efsanevi bir ata ve kırk yiğide sahiptir. Bu destanlarda kahraman kadar güçlü düşman tipler (Köroğlu'nda Reyhan Arap) de vardır. Türkmen kahramanlık destanlarının ilk basamağını Köroğlu Destanı, ikinci basamağını ise "Yusup-Ahmet", "Alı Beg-Balı Beg" ve "Dövletyar" gibi destanlar oluşturmaktadır (Recebov 1966: 56).

2. Aşk Destanları: "Şahsenem-Garıp", "Hüyrlukga-Hemra", "Sayatlı-Hemra", "Zöhre-Tahir" ve "Leyli-Mecnun"un yer aldığı bu destanlarda asıl konu aşktır. Bu destanlarda iki sevgilinin zorluklar içindeki aşkı anlatılır. Kahramanları, savaşçılıkları ve güçleriyle değil, duygularıyla ön plana çıkarlar. Bu destanlar genellikle padişahın ve vezirin çocuksuzlukları ile başlar. Allah'a yalvarma ve yakarmadan sonra padişahın kızı, vezirin de oğlu olur. Bu çocuklar, "Leyli-Mecnun", "Şahsenem-Garıp" ve "Zöhre-Tahir"da olduğu gibi, beraber gittikleri okulda birbirlerini sevmeye başlarlar. Bu olay kısa sürede gençlerin anne babalarına ulaşır ve kızı okula göndermekten vazgeçerler. Artık iki sevgili arasında bir ayrılık baş gösterir. Kızın padişah babası, kızını kendinden daha düşük mevkideki birine vermek istemez ve oğlanı ülkesinden kovar. Âşık artık uzak diyarlarda çeşitli güçlüklerle uğraşırken maşuk da ayrılık acısıyla yanmakta ve kendisiyle evlenmek isteyenlerle mücadele etmektedir. Bu destanların tümü aynı şekilde sonuçlanmaz, bazılarında trajik bir son varken bazılarında hem trajedi hem de mutlu son vardır (Recebov 1966: 55-57).

3. Kahramanlık-Aşk Destanları: Macera destanları da denilen bu guruba "Seypelmelek-Methalcemal", "Gül Bilbil", "Gül-Senuber" gibi destanlar girer. Aşkın konu edildiği bu destanlarda kahraman, bir padişah oğludur, rüyasında veya bir resim aracılığıyla gördüğü sevgilisine ulaşmak için uzak ülkelere seyahate çıkar. Bu yolculuğunda dev gibi, ejderha gibi olağanüstü varlıklarla mücadele eder ve sonunda sevgilini bularak yurduna geri döner (Recebov 1966: 59). Recebov ayrıca, aşk ve kahramanlığın bir arada yer aldığı destanlarda aslında kahramanlığın sevgi için, sevgili uğruna yapıldığını söyler (Recebov 1966: 55).

Recebov'un destan anlayışına yakın bir şekilde Köroğlu'nu "dessan" terimiyle karşılayan bir tasnif de **Türkmen Sovyet Ansiklopedisi**'nde yer alır. Orada Türkmen destanları, muhtevalarına göre şöyle tasnif edilmiştir:

1. Kahramanlık Destanları

“Göroglı”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Dövletyar”

2. Aşk Destanları

“Leyli-Mecnun”, “Zöhre-Tahir”, “Şasenem-Garıp”

3. Bağşuların Hayatını Anlatan Destanlar

“Necepoglan”

4. Fantastik Destanlar

“Seypelmelek-Methalcemal”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber” (1981: 131)

Bu tasnifte “fantastik destanlar” başlığı altında yer alan destanlar aslında aşk konulu destanlardır, ancak fantastik unsurların yoğun bir şekilde yer alması nedeniyle ayrı bir başlık altında değerlendirilmişlerdir. Türkmen, Özbek ve Karakalpak Türklerinde bilinen bir destan olan Necep Oglan da ayrı bir başlık altında görülmektedir. Bir bağşının hayatını anlatması ile ayrı bir muhteva özelliğine sahip bu destanda aşk unsuru da vardır, ancak destan tasniflerinde aşk konulu destanlardan ayrı olarak bağşılığı anlatan bir destan olarak gösterilmiştir.

Seyit Garrıyev, **Türkmen Eposı, Dessanları ve Gündogar Halklarının Epiki Dörediciligi** adlı kitabında bir destan tasnifi yapmıştır, ancak bu tasnif, Türkmen klasik edebiyatındaki “dessan”ları içermektedir. Türkmen destan geleneği üzerine önemli çalışmaları olan Garrıyev’in tasnifini şu şekildedir:

1. Realist Aşk Destanları: Aşk konulu bu destanlarda hayatın içinden tipler, gerçek olaylar veya gerçeğe yakın hadiseler yer alır. Kahramanlar, aşkları uğruna olağanüstü tavırlar sergileyebilirler, sevgililer büyük acılar çekerler. Destanlardaki şahıslar, mekânlar, olaylar, gelenek ve görenekler gerçek hayatın yansımalarıdır. “Leyli-Mecnun” ve “Zöhre-Tahir” gibi gerçek aşkın konu edildiği destanlar bu guruba girmektedir.

2. Fantastik Aşk Destanları: Realist aşk destanları gibi bu destanların da merkezinde aşk vardır. Her iki guruptaki destanlarda birbirlerine âşık olan iki kahramanın hikâyesi anlatılır, ancak realist aşk destanlarında kız ve erkek daha çocukluklarından itibaren birbirlerini tanırlar, hatta birlikte okula giderler ve daha sonra aralarında bir aşk peyda olur. Fantastik aşk destanlarında ise olay, erkek kahramanın sevgilisini rüyasında veya onun bir resmini görerek ya da namını duyarak âşık olmasıyla başlar. Sevgilisine kavuşmak isteyen âşık, uzak diyarlara gider ve burada çoğunlukla masallarda gördüğümüz olağanüstü durumlarla karşı karşıya gelir. “Seypelmelek-Methalcemal” ve “Gül-Senuber” gibi fantastik aşk

destanlarında periler, devler, büyücüler olayların içindedirler. Bütün bu unsurlar, fantastik aşk destanlarının masallarla yakın bir ilişki içinde olduğunu gösterir.

3. Kahramanlık Destanları

a. Aşk ve Kahramanlık Konulu Destanlar: Realist ve fantastik aşk destanlarıyla da ortaklıklara sahip bu destanlarda genellikle bir padişah oğlu rüyasında bir peri kızına âşık olur ve babasının ordusuyla bu kızı almak için uzak memleketlere sefere çıkar. Şabende'nin "Gül-Bilbil" destanında olduğu gibi, sefer esnasında pek çok ülkeden geçilir, buralarda büyük savaşlar yapılır ve çeşitli kahramanlıklar sergilenir.

b. Savaş Destanları: Bu destanlarda savaş, aşka göre daha ön plandadır. "Yusup-Ahmet", "Alı Beg-Balı Beg", "Hocamberdi Han" gibi destanların yer aldığı bu grup destanlarda yiğitlik, kahramanlık gösterileri vardır.

4. Realist Destanlar: Geleneksel konu ve kahramanlardan daha ziyade bu destanlarda şairlerin hayatları ve onlar etrafında cereyan eden tarihi olaylar işlenir. Bu destanlar büyük oranda 18. ve 19. yüzyılda yaratılmışlardır.

a. Tarihi-Kahramanlık Destanları: Magrupı'nın "Dövletyar", Misgin Gılıç'ın "Batır Nepes" destanı, Muhammetrahım ve Dovan gibi şairlerin destanları tarihi kahramanlık destanları arasında gösterilebilir.

b. Biyografik Destanlar: Şairlerin başından geçenleri anlatan bu destanlar arasında Seydi'nin "Goşa Pudagım", Bahrı'nın "Dervüş Bahrı", Talıbı'nın "Talıbı ve Sahıpcemal" destanları vardır.

c. Aşk ve Sosyal Konulu Destanlar: Mollamurt'un "Emir-Zerli"si bu grup destanlara örnektir.

5. Dini Destanlar: Bu destanlar, konularını dini kitaplardan ya da dini rivayetlerden almışlardır.

a. Din Konulu Aşk Destanları: Konusunu dini kitaplardan alsa da bu destanlarda aşk da vardır. Andalıp'ın "Yusup-Züleyha" adlı destanında işlenen konu, dini kitaplarda, halk edebiyatında ve rivayetlerinde geçmişten günümüze yer almaktadır. Destan, dini kaynaklardan geliyor olsa da anlatının merkezinde dinden daha ziyade Yusuf ile Züleyha arasındaki aşk ve bu bağlamda gelişen olaylar yer alır.

b. Din ve Din Ulularıyla İlgili Destanlar: Dini ve dini geniş kitlelere yaymayı konu edinen bu destanların da konuları genellikle dini kitaplardan alınmıştır, ancak efsane ve rivayet olarak da halk arasında bilinmektedir. Bu destanlara "Babarövşen", "Zeynelarap", "İbrahim Edhem" örnek teşkil ederler.

6. Tercüme Destanlar: Bu destanlar, başa bir dilden tercüme yoluyla elde edilmişlerdir. Andalıp'ın Farsçadan çevirdiği “Mürze Hemdem” tercüme destanlara örnektir (Garrıyev 1982: 38-54).

S. Garrıyev, aşk destanlarını “realist” ve “fantastik” olarak iki farklı bölümde değerlendirek bunların birbirlerinden farklı olduklarını öne sürer. Dini konulu destanları da tasnife dahil eden Garrıyev, tasnifinde çeşitli kriterleri bir arada kullanmıştır. Bazı madde başlıkları destanın muhtevasına göre düzenlenmişken bazıları ise destanın yaratım ve aktarım şekli ile ilgilidir. Örneğin “Tercüme Destan” terimi, bir muhteva özelliğinden daha ziyade destanın kaynağını veya yaratım şeklini ifade etmektedir, ancak “kahramanlık destanları” ve “dini destanlar” ifadeleri muhtevaya ait kullanımlardır.

N. Yusupov ve C. Yusupova da Türkmen destanlarıyla ilgili bir tasnif çalışması yapmışlardır. Destanların muhteva özelliklerine göre yapılan tasnif şöyledir:

1. Kahramanlık Destanları

“Göroğlu Eposı”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Dövletyar”

2. Aşk ve Lirik Konulu Destanlar

“Leyli-Mecnun”, “Zöhre-Tahir”, “Şasenem-Garıp”

3. Bağşuların Hayatını Anlatan Destanlar

“Necep Oglan”

4. Fantastik Destanlar

“Seypelmelek-Medhalcema”, “Gül-Bilbil”, “Gül Senuber” (Yusupov 1992: 95).

Bu tasnifte Yusupov ve Yusupova, Köroğlu’nu da “dessan” terimi altında değerlendirerek bu anlatıların sadece “epos”la değil, “dessan” terimiyle de karşılanabileceğini savunan araştırmacıların görüşüne katılmışlardır. Aşk konulu destanların iki farklı başlık altında değerlendirildiği tasnifte “Necep Oglan” destanına ayrı bir başlık açılmıştır.

Özellikle Köroğlu destanı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Babış Mamedyazov, “Türkmen Halk Destanları” adlı makalesinde Türkmen destanlarını, kahramanlık, aşk ve fantastik olmak üzere üç başlık altında tasnif etmiştir:

1. Kahramanlık Destanları

“Köroğlu Destanı”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Bey-Balı Bey”

2. Aşk Destanları

“Şasenem-Garıp”, “Necepoglan”, “Sayatlı-Hemra”

3. Fantastik Destanlar

Şeydayı'nın “Gül-Senuber”i, Magrupı'nın “Seypelmelek-Methalcemal”i, Şabende'nin “Gül-Bilbil”i, “Hüyrlukga-Hemra” ve “Kasım Oglan” (Mamedyazov 1998: 42-43).

Yakın dönemlere ait bir destan tasnifi ise Camilya Kurbanova'ya aittir. Bu tasnif, S. Garriyev'in tasnifinden hareketle yapılmıştır:

1. *Realist aşk destanları*

2. *Fantastik aşk destanları*

3. *Kahramanlık Destanları*

4. *Tarihi Destanlar*

5. *Dini Destanlar*

6. *Tercüme Destanlar* (Kurbanova 2000: 118-119)

Bayram Şamuradov, Türkmen destanlarının kahramanlık, aşk, fantastik, dini, konularında şekillendiğini düşünerek bir destan tasnifi oluşturmuştur. Kahramanlık destanlarıyla tarihi-kahramanlık destanlarını ayrı kabul eden Şamuradov, aşk destanlarını da ikili başlık altında değerlendirerek Necep Oglan destanına da “Bahşılık Destanı” adı altında yer vermiştir:

1. Kahramanlık Destanları: Bu destanlarda halkın birlik ve bağımsızlığını sağlamak amacı ve dış düşmanlarla yapılan savaşlar anlatılmıştır. “Köroğlu”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg ve Balı Beg”.

2. Tarihi ve Kahramanlık Destanları: Memleketin ve halkının bağımsızlığı konu edilmiştir. Kahramanlık eposlarına göre daha kısadır. Bu destanlarda tarihi ve kahramanlık konularının yanı sıra örf ve adetlere de yer verilmiştir. “Dövletyar”, “Hocamberdi Han”, “Ceñname” bu guruba girer.

3. Aşk Destanları: Aşk destanlarında savaş yoktur, bu destanların bazıları yazarlı bazıları ise anonimdir. “Şasenem-Garıp”, “Aslı-Kerem”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Leyli-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”.

4. Aşk ve Fantastik Destanlar: “Melike-Dilaram”, “Gül-Senuber”, “Seypelmelek-Medhalcemal”, “Gül-Bülbül”.

5. Dini Destanlar: “Ray Çini”, “İmam Batır”, “Baba Rövsen”, “Zeynelarap”.

6. Bahşılık Destanı: “Necep Oglan” (Şamuradov 2000: 261-267).

Türkmen destanları, “Anonim” ve “Avtorlu” şeklinde de sınıflandırılmıştır. “Köroğlu”, “Şasenem-Garıp”, “Hüyrlukga-Hemra” ve “Necep Oglan” gibi destanlar

“anonim destanlar” olarak, “Yusup-Ahmet”, “Dövletyar”, “Hocamberdi Han”, “Melike-Dilaram”, “Gül-Senuber” gibi destanlar ise “avtorlu destanlar” olarak değerlendirilmiştir (Mamedyazov 1998: 42).

Seyit Garrıyev gibi bazı Türkmen halkbilimcileri, “Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Aslı-Kerem” ve “Necep Oglan” gibi anonim destanların 16. ve 17. yüzyıllarda teşekkül ettiğini ve 18.-19. yüzyıllarda yaratılan avtorlu destanların oluşmasında etkili olduklarını söyleyerek Türkmen destanlarının dönemlere göre eski ve yeni destanlar şeklinde de tasnif edilebileceğini ileri sürerler (Garrıyev 1982: 198).

Türkiye’de Türkmen destanlarını tarihi dönemlere göre Ali Berat Alptekin tasnif etmiştir. Alptekin’in tasnifinde “Göroğlu Eposu” ve “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra” ve “Necep Oglan” gibi “anonim halk destanları”, “Ortak Dönem / Eposlar ve Anonim Halk Dessionları Dönemi”ne; “avtorlu dessionlar” olarak adlandırılan “Leyli-Mecnun”, “Yusup-Züleyha” gibi destanlar ise “Klâsik Dönem / Avtorlu Dessionlar Dönemi”ne dahil edildiği görülür (Alptekin 2002: 425-429).

Yukarıda değerlendirdiğimiz tasnif çalışmalarında görüldüğü gibi Türkmen destanları, farklı açılardan tasnif edilmiştir. Tasnifler, büyük oranda destanların muhteva özelliklerine göre yapılmıştır. Türkmen destanları muhteva açısından değerlendirildiğinde olayların kahramanlık, aşk ve din etrafında kümelendikleri görülür. Bu bakımdan Türkmen destanlarının “1. Kahramanlık destanları”, “2. Aşk Destanları” ve “3. Dini Destanlar” olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmesinin uygun olacağı düşüncesindeyiz. Şimdi sırasıyla bu guruplara dâhil ettiğimiz destanlara ve özelliklerine göz atalım.

2.1. Kahramanlık Destanları

Kahramanlık destanları olarak nitelendirdiğimiz “Göroğlu”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Tulum Hoca”, “Dövletyar” gibi destanlarda “kahramanlık” ve “askeri mücadele” destanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu destanlarda kahramanlığın yanında aşk ve din konuları da vardır, ancak bunlar kahramanlığın önüne geçmezler. Türkiye’de, Azerbaycan’da¹², Özbekistan’da¹³,

¹² Azerbaycan’da “Köroğlu”, “Koroğlu”, “Rövşen”, “Rövşen” gibi adlarla bilinen destanın bazı kolları 1969 tarihli **Azerbaycan Dastanları**’nın dördüncü cildinde yayımlanmıştır. Bu ciltte Köroğlu’nun, “Alı Kişi”, “Koroğlu ile Deli Häsän”, “Koroğlu’nun İstanbul Seferi”, “Demirçioğlunun Çenlibele Gelmeği”, “Koroğlunun Erzurum Seferi”, “Äyvazın Çenlibele Getirilmeyi”, “Durna Tâli”,

Karakalpakistan'da¹⁴ ve Kazakistan'da¹⁵ da anlatılan Koroğlu Destanı, Türkmenistan'da "Göroğlu" (Mezarın Oğlu), "Keroglu" (Sağırın Oğlu), "Köroğlu" (Körün Oğlu) şeklinde bilinir ve pek çok kolu ile Türkmen destancılık geleneğinin en önemli destanları arasında yer alır. Türkmenistan'da Koroğlu destanının bugüne kadar "Göroğlının Döreyşi", "Göroğlının Öylenişi", "Arapdan Ar Alış", "Övez", "Öveziñ Halas Edilişi", "Övez Öylenen", "Servican", "Övez hem Gırat", "Arap Reyhan", "Kırk Müñler", "Övez Öykelän", "Övez Dara Çeken", "Kempir", "Göroğlu hem Balı Beg", "Bezirgen", "Göroğlu bilen Davut Serdar", "Tebli Batır", "Harmandäli", "Ärhasan hem Tellihan", "Öveziñ oğlu Nuralı", "Ayçemen", "Sapar Mährem", "Bela Gerdan", "Gencim Beg ve Hıdıralı Bay", "Ahmet Begiñ Öylenişi", "Handan Batır" ve "Göroğlının Ölümü" gibi "şaha" adı verilen kolları yayımlanmıştır (Aşırov 1958, Garriyev 1983, Mämmetyazov 1990a, Nurmemmet 1996, Arslan 1997). Türkmenistan'da Koroğlu Destanı'nın ilk metin neşri 1941 yılında **Göroğlu Türkmen Halk Eposı** adıyla yapılmıştır. Ata Çepov'un Pelvan Bahşı'dan derlediği 13 Koroğlu kolunu içeren bu çalışma, Ata Govşudov tarafından hazırlanmış ve M. Köseyev'in redaktörlüğünde yayımlanmıştır (Mämmetyazov 1982: 6, Nurmemmet 1996: XII, Garriyev 2007: 84).

"Hemzenin Gıratı Aparmağı", "Mehub Hanımın Çenlibele Gelmeyi", "Koroğlunun Bayazid Seferi", "Gulun Gaçmağı", "Duratın İtmeyi", "Koroğlu ile Bolu Bey", "Koroğlunun Gars Seferi", "Koroğlunun Derbend Seferi", "Hasan Paşanın Çenlibele Gelmeyi", "Koroğlunuñ Gocalığı" adlı 17 kolu yer almaktadır. Bu konuda bk. Tehmasib 1969. Yine Tehmasib tarafından 1982 yılında yayımlanan **Koroğlu** adlı kitapta da yukarıdaki on yedi kola "Mercan Hanımın Çenlibele Gelmeyi" de eklenerek toplam on sekiz kol yayımlanmıştır (Tehmasib 1982).

¹³ Koroğlu'nun Özbek Türkleri arasında da bazı kollarının yer aldığı tespit edilmiştir. "Göroğlu" adıyla bilinen destanın "Göroğlining Tuğilişi", "Göroğlining Balaligi", "Çartakli Çambil", "Rayhan Arab", "Yunus Bilan Miskal", "Hasanhan", "Kırk Yigit Bilan Kırk Kız", "Hasan Kolbar", "Avazhan", "Sarvinaz", "Zulfizar" gibi kolları yayımlanmıştır (Jirmunskiy 1947: 165-279, Mirzayev 1996, Mirzayev 1997).

¹⁴ Tarihte Türkmen, Özbek ve Kazak Türkleriyle yakın kültürel ilişki içinde oluş olan Karakalpak Türklerinde Koroğlu'nun "Harmandäli", "Bezirgen" gibi kolları anlatılmaktadır (Mämmetyazov 1982: 89).

¹⁵ Kazak Türkleri arasında ise destanın "Ravşenbeg", "Görde Tugan Körugli", "Köruglınıñ Rayhan Arabpen Sogısı", "Körugli men Bzergen", "Kissa Körugli", "Gavazhannıñ Kissası", "Türikmen Kasımhan" gibi kolları yayımlanmıştır (Mämmetyazov 1982: 88, Gumarova 1973, Arıkan 2007).

Köroğlu destanı, destancı bagşılar arasında en fazla rağbet gören destanlardandır. Destancı bagşıların repertuarında çoğunlukla bir Köroğlu kolu/şahası yer almıştır. Türkmenistan'da Köroğlu anlatıcısı olarak ün kazanmış pek destancı bagşı vardır. Bu bagşıların önde gelenleri, Ata Bagşı ve oğlu Pälvan Bagşı'dır. Babası da destancı bagşı olan Ata Bagşı'nın, Köroğlu'nun 44, Pälvan Bagşı'nın ise 20 kolunu bildiği rivayet edilmektedir. Bunların yanı sıra Daşoğuz bölgesi bagşlarından Magtimgulu Garlıyev, Nuri Bagşı, Gurbandurdı Bagşı, Palta Bagşı, Gılıç Ödäyev, Ballı Mätgeldiyev, İlamann Annayev, Gurban Övezov, Öre Kakacanov; Lebap'tan Övlüyägülü Bagşı, Yazgulu Berdi, Mustak Aymedov, Hudayberdi Çiştelpokov; Merv bölgesinden Babacan Saparov, Aşgabat civarından Nedir Bagşı, Berdi Esen Oğlu gibi bagşılar Köroğlu destanını anlatmaları ile tanınmışlardır (Abdillayev 1996: 66-67).

Türkmenistan'daki Köroğlu tipi ve destanın oluşumu veya kökeni üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmış ve değişik fikirler öne sürülmüştür¹⁶. Çoğunlukla Köroğlu üzerinde odaklanan bu görüşler, destanın tarihini zeminini tespit etmeye yöneliktir. Burada Türkmen Köroğlu anlatmalarının oluşumu ve gelişimi ilgili olarak belirtilen görüşleri değerlendirmek istiyoruz.

Köroğlu'nun Türkmen varyantlarının oluşumu konusunda B. A. Garrıyev, bazı görüşler ileri sürmüştür. Garrıyev, Köroğlu destanının 16.-17. yüzyıllarda Azeri ve Türkmen öğelerinin de bulunduğu Güney Azerbaycan'da oluştuğunu ve Köroğlu'nun bu yüzyıllarda ortaya çıkmış bir isyancı olduğunu savunur. Destanın değişik katmanlardan, ekleme ve çıkarmalardan oluştuğunu düşünen Garrıyev, Türkmenlerin İran hükümdarları ile yaptıkları savaşların da Köroğlu destanına aksettğini özellikle Safeviler döneminde Şah İsmail'in saldırılarının, destanda Şii-Sünni çatışması olarak yer aldığını ve bu durumun da destan üzerinde önemli bir etki bıraktığını savunur. Bu yüzden Köroğlu pek çok macerasında Kızılbaşlarla savaşmaktadır. Garrıyev bunu şöyle ifade eder:

¹⁶ Köroğlu Destanı'nın ve Köroğlu tipinin kökeni ve tarihi üzerine Ziya Gökalp, M. Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav, Fikret Türkmen, Dursun Yıldırım, Metin Ekici, Zekeriya Karadavut, B. A. Garrıyev, B. Mämmetyazov, M. Köseyev, Rıza Mollov gibi Türkiye'den ve Türkiye dışından pek çok araştırmacının tespit ve değerlendirmeleri vardır. Bu görüşlerin değerlendirmesi için bk. Arslan 1997: 21-41, Karadavut 2002: 150-160, Ekici 2004: 63-100.

“Kabileler arasındaki düşmanlıkla parçalanmış Türkmen kabileleri güçlü devletler arasındaki yıkıcı savaflara çekilmiş, komşu despotlara karşı koyacak güçte değillerdi. Komşu devletler için Türkmenistan parçalanmış bir elmaydı. Sonu gelmez seferler ve saldırılar sonucunda Türkmenistan’ın uzak bölgeleri ya İran şahının ya Hiva hanının ya da Buhara emirinin iktidarı altına girmişti. Bu durumda Türkmenler sadece bir fatihin yanında diğer fatihlere karşı değil, aynı zamanda kendi akrabaları olan Türkmenlere karşı da savaflara ve seferlere katılmak durumunda kalmışlardı. XVI.-XIX. yüzyıllarda Türkmenistan’a katılan zengin vahalar yüzünden feodallerin savafları ve süregelen kabile içi çekişmeler ülkeyi yıkmıştır. XVI. yüzyılda Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail Türkmen topraklarına defalarca saldırmıştır. İlerlemesi için göçebe aristokrasisini ve ruhanî sınıfı yanına alması gerekiyordu, onlardan destek alan Şah İsmail fanatik yapılı güçlü Kızılbaş ordusunu kurdu.” (Garrıyev 2007: 95-96).

Garrıyev’in verdiği bilgilere göre Şah İsmail’den sonra I. Tahmasb, Türkmenlerin ürettiği ürünün üçte birini almış ve buna karşı çıkanlara baskı yapmıştır. Buna karşın Türkmenlerin, Aba Serdar liderliğinde büyük isyanlara katılarak vergi toplayan şah temsilcisini öldürdükleri görülür. Bu olaydan sonra İranlı yöneticiler on yıl boyunca Türkmen topraklarına defalarca saldırmışlar, ancak önemli bir sonuç alamamışlardır. Garrıyev, 16. yüzyılda Türkmenlerin vergi vermemek için İranlılara karşı verdikleri mücadelelerin, savafların ve isyanların Türkmenistan’daki Köroğlu kolları üzerinde tesir bıraktığına inanır. Ayrıca daha sonraki yıllarda Türkmenlerin ve diğer Orta Asya halklarının Nadir ve Abbas Şahlarla yaptıkları mücadelelerin de Köroğlu destanına malzeme verdiğini savunan Garrıyev, Köroğlu destanının çekirdeğinin Güney Azerbaycan’da oluştuğuna ve daha sonra İran-Türkmen savaflarındaki olaylarla zenginleşerek günümüze kadar geldiğini ileri sürmektedir. Türkmenlerin, kendi hâkimiyetini kabul etmeyenlerin gözlerini oyduran ve çok sayıda isyancıyı öldüren Nadir Şah’la yaptığı mücadeleler hakkında Garrıyev’in tespitleri şu şekildedir:

“Nadir kendisine tabi olan kabilelerden büyük ölçüde vergi ve haraç almış, ayrıca zorla yerel süvarileri ordusuna katmıştır. Türkmen kabileleri Nadir’le kanlı çarpışmalar yaparak, ona karşı isyanlara girişerek silahlı direnişi sürdürmüşlerdir. Bu dönemde kabilelerin kendileri su kaynakları, otlaklar yüzünden birbirleriyle sürekli savaş yapmalarına karşın bu tehlikeli fatihe karşı sık sık bir araya gelmişlerdir. Bunlar yansımaları sözlü halk şiirinde ve edebiyatında bulmuştur.”

(Garrıyev 2007: 97-99) Garrıyev, Türkmenlerin XVI.-XVIII. yüzyıllarda verdikleri mücadelelerin Köroğlu destanının gelişmesi için yeterli malzemeyi sağladığını savunurken, komşu ülkelerdeki tarihi olayların da destana malzeme sağladığını kabul eder ve bu konudaki değerlendirmesini şu cümlelerle sonuçlandırır:

“Böylelikle diğer halklarda olduğu gibi Türkmenlerde de Köroğlu destanının oluşumu ve gelişimi tarih gerçeklikle sıkı bağlara sahiptir. Bitmez tükenmez feodal savaşlar, güçlü komşuların özellikle şahlık İnan’ının saldırıları döneminde dayhanlar, hayvancılıkla uğraşanlar ve zanaatkarlardan oluşan fakir halkın sömürüsünün artması sonucunda bölgesel ve daha geniş çapta antifeodal pek çok hareket olmuştur. Köylülerin, zanaatkarların isyanlarına halk tarafından sevilen cesur yiğitler “haydutlar” başkanlık etmiştir. Halk savunucularından biri Köroğlu’dur, onun aydınlık tipi doğu halklarının folklorunda ve edebiyatında verilmiştir.” (Garrıyev 2007: 100, 102).

B. A. Garrıyev ve B. Mmmetyazov, birlikte kaleme aldıkları **Göroğlu Türkmen Gahrımançılık Eposu** adlı kitabın n sözünde destanın güney Azerbaycan bölgesinde ortaya çıktığını ve daha sonra Orta Asya’ya doğru yayıldığını savunurlar. Bu anlatılar, taşındıkları yeni coğrafyalarda yeni şekiller almışlardır. Bu bakımdan Türkmenistan’daki Köroğlu anlatmalarının oluşumunda Türkmen boylarının hayatlarıyla ilgi olayların da etkili olduğunu öne sürerler (Mmmetyazov 1990a: 7). Bu araştırmacılara göre Türkmen “Göroğlu”sı ile Ebul Gazi Bahadır Han’ın **şecere-i Terkime** adlı eserinde bilgi verdiği “Ogurcık alp” (Ugurcık) arasında bir ilişki vardır. 12.-13. yüzyıllarda bugünkü Türkmenistan topraklarında çeşitli mücadelelere katılmış, kahramanlıklar göstermiş olan “Ogurcık alp”a ait rivayetler Türkmen “Göroğlu”sına bağlanmıştır. şeydayı’nın “Ogurcık alp” için yazdığı bir şiir de buna delil olarak gösterilmiştir:

“Kırk şherden hıra aldı

Oguz ili leme doldı

oh dövran geldi, sovuldu

Kakı onuñ dbi, yolu?

Krhan oğlu Ugurcık alp,

Girdi Türk ilin at salıp

Göroğlu ona at galıp

Pa alıp geçdi sag-solı.” (Mmmetyazov 1990a: 9-10)

Türkmen Halk Döreciligi Boyunça Oçerk adlı editörlü kitapta “Göroğlu Eposı” adlı bölümün yazarı M. Ahundov, Köroğlu’nun Türkmen anlatmaları üzerine bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre destanda içkiye, meclise, sohbeta önem verilmesi, bu destanı klasik Türkmen edebiyatındaki eserlerden ayrı bir konuma koymaktadır. Bu unsurlar, Arapların Türkmen coğrafyasına gelmeden, yani İslam dininin halk arasında derinlemesine tesir bırakmadan önceki dönemlere ait olmalıdır. Ahundov, bu dönemin 8. yüzyıldan sonra Orta Asya’ya yönelen Arap saldırılarıyla başlayan süreç olduğunu, Araplara karşı verilen şiddetli mücadelelerde ön plana çıkan kahramanların hikâyelerinin folklorla, dolayısıyla Köroğlu’na yansıdığını ifade eder (Durdıyev 1967: 83-84).

Türkmen destanları üzerine önemli çalışmaları olan Seyit Garriyev, **Türkmen Eposı, Dessanları ve Gündogar Halklarının Epiki Dörediciligi** başlıklı kitabında Köroğlu destanının Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Özbek, Karakalpak, Tacik ve Türkmen anlatmaları arasında mukayeseli değerlendirmeler yaparken destanın Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin Kafkasya’da, Anadolu’da ve Azerbaycan’da hâkimiyet sağladıkları dönemde oluşumunu tamamladığını, ancak Arapların Orta Asya’ya hücumlarının ve at kültürünün yer aldığı bu anlatmaların çok daha eski köklere sahip olduğunu öne sürer (Garriyev 1982: 76). Garriyev, bu konudaki tespit ve değerlendirmelerini şu cümlelerle sonuçlandırır:

“Göroğlu, “Köroğlu” hakkındaki söylediklerimizi toparlarsak bu eposun pek çok halk arasında yaygın olduğunu, ancak öncelikle bir halk ya da halk gurubunda oluştuktan sonra çeşitli ekleme ve değişikliklerle çeşitlendiğini, bu nedenle de farklı versiyon ve varyantlarının ortaya çıktığını söylemek gerekir.” (Garriyev 1982: 82).

B. Mämmetyazov, **“Göroğlu” Eposının Döreyişi Hakkında** adıyla yayımladığı çalışmasında Türkmen Köroğlu anlatmalarının oluşumu üzerine çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Mämmetyazov’a göre Köroğlu destanının oluşumunda,

1. Dini-mitik düşüncelerin,
2. Fantastik düşüncelerin,

3. Tarihi olayların etkisi vardır. Köroğlu’nun ve atının olağanüstü doğumları, destanda İslam dininin ulu, kutsal olarak kabul ettikleri tiplerin (Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hıdır vb.) yer alması, Köroğlu’nun bir peri kızıyla evli olması ve ejderhalarla mücadele etmesi destanın dini, mitik ve fantastik köklerinin olduğunu göstermektedir (Mämmetyazov 1982: 16-26). Mämmetyazov da B. A. Garriyev’in görüşüne benzer bir şekilde Köroğlu destanının 16.-18. yüzyıllarda güney Azerbaycan ve Anadolu’da

yaşayan Türkmenlerin arasında ortaya çıktığını ileri sürer. Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönelerindeki tarihi olayların da Köroğlu'na tesir ettiğine inanan Mämmetyazov, destanın geniş bir coğrafyaya yayılmış Türkmen gurupları arasında rahatlıkla dolaştığını söyler. Ayrıca araştırmacı, Türkmenistan'daki Köroğlu destanı üzerinde Türkmenlerin Araplarla ve İranlılarla giriştikleri mücadelelerin de etkisi olduğunu savunur (Mämmetyazov 1982: 31-33, 42-43).

Ata Govşudov, Köroğlu'nun 9. yüzyılda Sultan Mahmut'a karşı savaşan efsanevi bir kahraman olduğunu, halkın bu kahraman hakkında destan yaratarak Araplarla ilgili daha önce oluşturulmuş rivayetleri de bu destana ilave ettiğini ileri sürer, ancak bu görüşünü doğrulayacak yeterli delil sunamaz (Abdıllyev 1996: 55).

Mäti Köseyev, Köroğlu destanının 12. yüzyıldan önce oluşmaya başladığını iddia ederken A. Bekmiradov ise Köroğlu'nun "Arap Reyhan" kolunu dikkate alarak Köroğlu tipinin, 7. yüzyılın sonlarında ve 8. yüzyılın başlarında Hazar Denizi kıyılarına saldırılar düzenleyen Araplara karşı savaşmış "Körsulu" olabileceğini söyler (Abdıllyev 1996: 56-57).

Görüldüğü gibi Köroğlu'nun Türkmen varyantlarının oluşumuyla ve Köroğlu tipiyle ilgili olarak çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bazı görüşlerin doğrulanabilirliği zayıf olmakla birlikte tutarlı görüşlerin de öne sürüldüğü söylenebilir. Özellikle Köroğlu'nu, Orta Asya'daki Türk topluluklarıyla İran ve Arap coğrafyaları arasında yaşanan mücadelelerin tesiriyle ortaya çıkmış bir kahraman olarak gösteren görüşlerin, destanda geçen olaylar, tipler ve motiflerle de desteklendiğini söyleyebiliriz.

Kahramanlık destanları dairesinde değerlendirdiğimiz destanlardan Yusup-Ahmet / Bozoğlan destanı, Magrupı'ya ait olarak gösterilir, ancak sözlü gelenekte de bu destanı anlatan çok sayıda destancı başı bulunmaktadır. Türkmenistan'da Yusup-Ahmet destanını anlatmakla meşhur olmuş Daşoğuzlu İlamın Bağşı'dan destanın bazı bölümleri derlenmiş ve yayımlanmıştır. İlamın Bağşı, Köroğlu destanında olduğu gibi, bu destanı da "Yusuf ile Ahmet'in Esir Düşüşü", "Yusuf ile Ahmet'in Yurtlarına Geri Dönüşleri", "Düşmandan İntikam Alma" gibi bölümler halinde anlatmıştır (Miradov 1992). Şüphesiz destanın bu şekilde anlatılmasında hacmin etkisi vardır. Oldukça hacimli bir destan olan Yusup-Ahmet destanını bağşılar, olay örgüsünü de dikkate alarak daha rahat kontrol edebilecekleri bir yapıda anlatmayı tercih etmişlerdir.

Destan, İsfahan yurdunun padişahı Bozoğlan'ın, Ağa Bey ve Baba Bey adlarında iki serdarını kız kardeşleriyle evlendirmesiyle başlar. Bir yıl sonra Ağa Bey'in "Yusuf", Baba Bey'in ise "Ahmet Mirza" adlı bir oğlu dünyaya gelir. Kısa sürede İsfahan yurdunun yiğit, cesur, savaşçı, alp yiğitleri haline gelen Yusuf ve Ahmet'e halk itibar etmeye ve onların etrafında toplanmaya başlar. Bu durum, Bozoğlan Han'a, "Yusuf ve Ahmet senin tahtına el koyacak" şeklinde aktarılır ve han, Yusuf ile Ahmet'in İsfahan yurdunu terk etmelerini ister. On bin çadırılık halkını yanına alan Yusuf ve Ahmet önce Sebzaver'a, daha sonra da Ürgenç'e gelirler. Hive hanı Äralı Han, kızı Gülhatice Peri'yi Yusuf'la evlendirir, Ahmet Bey de Nadir Sultan'ın kızı Adına Kız ile nişanlanır. Bir müddet sonra Müsür yurdunun padişahı putperest Gözel Şah, bir rüya görür ve rüyasını Baba Gambar'a yorumlatır. Baba Gambar'dan, Yusuf ile Ahmet'in Müsür ilini alacaklarını öğrenen Gözel Şah, Yusuf ve Ahmet'i Müsür'e getirmek için bir adamını gönderir ve bu adam hile ile Yusuf ve Ahmet'i Gözel Şah'ın adamlarına teslim eder. Yedi yıl zindanda kalan kahramanlar, Yusuf'un Gözel Şah'ın bağışını atışmada yenmesiyle serbest kalırlar ve yurtlarına geri dönerler. Yusuf Bey, nişanlısı Adına kızın başkasıyla evlendirilmek üzere olduğunu öğrenir ve düğün evine giderek Adına Kız ile evlenir. Yusuf Bey, Gözel Şah'tan intikamını alması için Aşır Beg'i görevlendirir, önce Aşır Beg, daha sonra Sapa Oğlu Çakan Gözel Şah'ın ordusunu mağlup ederler. Gözel Şah, Yusuf Bey ile anlaşmak ister, ancak Yusuf Bey, Müsür ilini, Gözel Şah'ın tahtını ve Lat-Minat'ı ister. Müsür iline sefere çıkan Yusuf ve Ahmet Beyler, Gözel Şah'ın Müslüman olması üzerine tahtını ona iade ederek Ürgenç'e geri dönerler (Durdıyev 1995, Özkan 1989).

V. M. Jirmunskiy, bu destanı **Tyurkskiy Geroičeskiy Epos** adlı kitabının "Orta Asya Destanında "Alpamiş"ın Yansıtılması (Yusuf ve Ahmet, Canış ve Bayış, Kozı Körpeş, Yadigar ve Diğerleri)" başlıklı bölümünde değerlendirmeye almıştır. Yusuf-Ahmet'in Alpamiş destanıyla önemli ortaklıklarının olduğunu düşünen Jirmunskiy, destanın öncelikle "akın"lar tarafından anlatıldığını, 19. yüzyıldan itibaren ise el yazması şekillerinin yanı sıra, halk kitabı olarak Kazan'da, Semerkant'ta ve Buhara'da (1889 yılından itibaren) yayımlanmış olduğunu ifade eder. Türkmenistan'da ise 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir el yazmasından hareketle B. A. Garrıyev destanı 1944 yılında yayımlanmış, G. Şengeli de bu çalışmayı Rusçaya çevirmiştir (Jirmunskiy 1974: 191).

Jirmusnkiy, Yusuf-Ahmet destanındaki kahraman tipini Alpamış'la mukayese ederken şunları söyler: “Bu askeri hikâyenin kahramanı, Alpamış gibi bozkırların kahramanı değil de göçebe kabilesinin beyi, kendi ailesinin, kabile ve boyunun koruyucusu, doğulu şövalye, göçebe feodali, kendi müfrezesi ile kafirlere karşı onur savaşı yürüten Müslüman hanzadesidir.” (Jirmunskiy 1974: 193) Bu değerlendirmeleriyle Yusuf ve Ahmet'in Alpamış'a göre çok daha dar alanların kahramanları olduklarını ileri süren Jirmunskiy, destandaki güçlü İslami tesirlerden hareketle destanın çok daha yakın zamanlarda bir destancı veya “Emreli kabilesinden bir Türkmen, eski, tanınmış, modernize edilmiş, epik bir efsaneden yararlanarak” yaratmış olabileceğini söyler (Jirmunskiy 1974: 194).

Halig Koroğlu, **Oğuz Gehrmanlıg Eposu** adıyla yayımladığı çalışmasında Yusuf-Ahmet destanının yazılı edebiyat ürünü olduğunu, ancak Türkmen coğrafyasında mevcut gelenekleri de aksettirdiğini öne sürer. Ayrıca Türkmenlerin İran'a, Azerbaycan'a ve Anadolu'ya doğru ilerleyişlerinin de destana tesir ettiğini söyleyen Koroğlu, Yusuf-Ahmet'i Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Köroğlu ile de mukayese ederek destanın, “Oğuznamecilik” geleneği çerçevesinde oluşmuş olduğu sonucuna varır (Koroğlu 1999: 46-53).

Türk destan geleneğindeki pek çok unsuru bünyesinde barındıran Yusuf-Ahmet destanında özellikle Horasan ve Harezmi bölgesindeki tarihi olayların da önemli tesiri vardır. Jirmunskiy de destanın, muhtemelen bu bölgede yaşayan Türkmen ve Özbekler arasında yaratıldığını öne sürer (Jirmunskiy 1974: 194). Dede Korkut ve Köroğlu gibi kahramanlık konulu anlatıların hem sözlü hem de yazılı gelenekte aktarıla geldiği bu coğrafyada Yusuf-Ahmet destanı da kahramanlık destanlarının taşıdığı niteliklere uygun olarak oluşmuştur. Yusuf-Ahmet'in esir düşerek uzun yıllar zindanda kaldıktan sonra uzun bir yolculuğun sonucunda yurtlarına dönmeleri ve Yusuf Bey'in nişanlısının düğününe son anda yetişmesi, Türk destanlarındaki yaygın sahnelerdendir. Kahramanların olağanüstü güçlerden yardım almaları, sıra dışı atlara ve kırk yiğide sahip olmaları da bu destanın destan geleneğinin canlı bir şekilde yaşadığı bir zamanda ve mekânda yaratıldığını göstermektedir.

Destanda Türk destan geleneğinin yanı sıra İslamiyet'le birlikte Türk kültürüne giriş yapan Arap-Fars kaynaklarının da izleri vardır. Destanda kahramanların Mısır'a seferler düzenleyerek putperest bir padişahı devirmeleri ve onu Müslüman yapmalarında Kur'an-ı Kerim kaynaklı Hz. Yusuf kıssasının da etkili

olduğu söylenebilir. Rüya motifleri, zindana atılma, kör gözlerin toprakla açılması gibi unsurlar da bu görüşü desteklemektedir (Özkan 1989: 30). Bu tesirlere rağmen Yusuf-Ahmet destanının, yapısı, kurgusu ve motifleriyle Türk destancılık geleneği dairesinde oluşmuş kahramanlık konulu bir destan olduğunu özellikle söylemek gerekir.

Yusuf-Ahmet dairesinde değerlendirilebilecek destanlardan “Ali Beg-Balı Beg” destanının da Magrupı’ya ait olduğu yönünde rivayetler vardır (Özkan 1989: 59). Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü’nde 4338-7 numarada kayıtlı ve 1953 yılında derlenmiş metne göre destan, Yusuf ve Ahmet’in Mısır’dan döndükten sonra Ali Bey ve Balı Bey adlı oğullarının dünyaya gelmesiyle başlar. Yusuf ve Ahmet beylerin dışında da Aşır Bey serdarın Dövdeş, Ay Han ile Garlavaç’ın Muzrap adlı oğulları doğar. Bu dört çocuk, yedi yaşına geldiklerinde okula başlarlar ve on yaşına kadar okula giderler. Bu arada Şehr-i Galgala’nın hükümdarı ŞaPolat Şah, Mısır’ın padişahı Gözel Şah’ın Müslüman olduğunu öğrenince “*Gözel Şah, şimdi hemen o yoldan dönsün, kendi dinine girsin, atalarının babalarının dinini harap etmesin. Eğer sözümü kabul etmezse ordu ile varır, şehrini toz duman eder, şehrinin kumunu bir torbaya koyar, Şehr-i Galgala’da tepe yaparım*” diye mektup yazdırır ve Gözel Şah’a gönderir. Gözel Şah, Şapolat Şah’ın çağrısına uymaz ve ona dininden dönmeyeceğini ifade ettiği bir mektup gönderir. Şapolat Şah, beklemediği bu cevaba çok kızar ve ordusuyla Mısır üzerine yürür. Gözel Şah’la Şapolat Şah’ın orduları arasında altı ay savaş olur ve sonunda Gözel Şah, Ürgenç’te yaşayan Yusuf ve Ahmet Beylerden yardım istemeye karar verir. Ürgenç’e gönderilen elçi durumu Yusuf Bey’e ve Ahmet Bey’e anlatır. Ali Bey ve Balı Bey, Mısır’a gitmek için ısrar edince Ali Bey, Balı Bey, Dövdeş Muzrap, Şah Cihangir’in önderliğinde kurulan büyük bir ordu Mısır’a hareket eder. Bu arada Şapolat Şah’ın oğlu Mirza Polat da ordusuyla Ürgenç’e doğru yola çıkmıştır. İki ordu, Asal Dağı’nda karşılaşır, girişilen mücadeleden Ali Bey ve Balı Bey galip ayrılarak yola devam ederler. Mısır’da Şapolat Şah’ın ordusunu bozguna uğratan Gözel Şah’ın ülkesini istiladan kurtaran Ali Bey ile Balı Beyler, uzun bir yolculuktan sonra Ürgenç’e geri dönerler.

Görüldüğü gibi bu destan, Yusuf-Ahmet destanının devamı niteliğindedir. Köroğlu ve Manas destanlarında karşılaştığımız daireleşme, bu destanda da vardır. Yusuf-Ahmet’in Müslüman yaptığı Gözel Şah’ı, bu kez başka bir putperest Şapolat Şah’ın elinden Ali Bey ve Balı Beyler kurtarmışlardır. Ürgenç ve Mısır arasında

yapılan yolculuklarda oğullar, babalarının geçtikleri yolların hikâyelerini Aşır Serdar'dan dinlemişler, daha önceki savaşlarda şehit düşmüş Türkmenlerin ve pek çok evliyanın mezarını ziyaret etmişlerdir. Özellikle Ali Bey, Balı Bey, Dövdeş ve Mızrap Şah'ın teke tek mücadelelerindeki kahramanlık sahneleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Hem destanın genel karakterinden hem de dövüş sahnelerinden bu destanın kahramanlık konulu bir destan olduğu sonucunu çıkarabiliyoruz. Başka bir ifade ile bu destan, Yusuf ve Ahmet Beylerin oğulları, Ali Bey ve Balı Bey'in kahramanlık göstererek kendilerini ispatladıkları ve babalarının misyonunu devam ettirdikleri bir destandır.

Türkmen kahramanlık destanlarından “Tulum Hoca” destanı, diğer Türk topluluklarında “Edige / Edigey” adıyla bilinen destanla önemli benzerlikler taşımaktadır. Daha çok Kıpçak sahasında bilinen Edige destanı, Tulum Hoca ile Oğuz Türklerinin destan geleneğine girmiştir. Türkmenistan'da Tulum Hoca destanı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Baba Veliyev, destan metnini ve destanla ilgili bilgileri 1993 yılında yayımlamıştır. Veliyev'e göre Tulum Hoca destanı, Daşoğuz bölgesinde yaygın olarak anlatılmaktadır, çünkü bu bölgede Edige destanının oluşumunda rol sahibi gurup olarak bilinen Nogaylarla Çovdur Türkmenleri uzun süre bir arada yaşamışlardır. Nogay ve Çovdur temasları neticesinde 19. yüzyılda Edige'nin Türkmen varyantı Tulum Hoca oluşmuştur. Özbek Türkleri arasında bu destan, “Tulum Biy” adıyla yer almaktadır (Veliyev 1987: 73). Tulum Hoca'yı Edige destanı ile mukayese eden Veliyev, destanın konu, tipler ve olay örgüsü açısından Edige ile benzer olduğu sonucuna varmıştır (Veliyev 1993: 3).

Destandaki Tulum Hoca'nın, “Tulı Hoca” adlı tarihi bir şahıs olduğunu ileri süren Veliyev, Edige'deki Timur'un yerine Türkmenlerin Tüke Şah'ı koyduklarını, Edige adını da “Aytgeldi” şekline dönüştürdüklerini söyler. Tulum Hoca da tıpkı Edige gibi olağanüstü şartlarda Tükli Baba'nın oğlu olarak doğar, ancak Tulum Hoca'ya oğul olur ve Togtamiş Han'la mücadeleye girer. Destan, Goñrat, Maññışlak, Deşt-i Kıpçak ve Volga civarında Tulum Hoca, Togtamiş Han ve Aytgeldi arasında geçer (Veliyev 1993: 4-8). Destandaki olaylar şöyle gelişir:

Goñrat adlı bir memlekette padişahlar sürekli öldüğü için tahta yeni çıkarılan padişaha “dursun, kalıcı olsun” diye “Togtamiş” adını verirler. Totamiş Han'ın çok sayıda beyi ve veziri vardır, ancak bunların içinde Maññıt'tan gelen Tulum Hoca, akıllı ve ileri görüşlülüğü ile kısa sürede hanın sempatisini kazanır. Hanın beyleri arasında Gencebay Köse adıyla kıskanç ve yalancı bir bey vardır. Gencebay Köse,

diğer beylere Togtamiş Han'ın Tulum Hoca'ya daha çok itibar ettiğini, bir yolunu bulup Tulum Hoca'yı handan uzaklaştırmak gerektiğini söyler. Tulum Hoca'nın çocuksuzluğunu bahane ederek Togtamiş Han'a Tulum Hoca'yı kovdururlar. Goñrat'tan çıkan Tulum Hoca, Hakim Ata'nın kabrine gelir ve eşiyle birlikte burada ağlayarak dua ederler. Bu arada Tükli Aziz ve Saçlı Aziz adlı iki aziz vardır. Tükli Aziz dağlarda ve çöllerde gezerken Saçlı Aziz ise Kaf dağındaki perilere padişahlık yapmaktadır. Her yıl belli zamanlarda dünyayı gezen ve güzelliği ile meşhur Saçlı Aziz'in yolu Celil Aleyhisselam'ın havuzuna düşer. Havuza girmeye karar veren Saçlı Aziz'i çok geçmeden Tükli Aziz görür ve âşık olur. Saçlı Aziz, yıkanırken vücuduna, yürürken ökçesine, saçını tararken başına bakmaması şartıyla Tükli Aziz'le evlenmeyi kabul eder. Bir peri kızı olan Saçlı Aziz bir süre sonra hamile kalır, ancak Tükli aziz verdiği sözde durmamış ve peri kızı yıkanırken vücuduna, yürürken topuklarına ve taranırken başına bakmıştır. Saçlı Aziz, verdiği sözde durmayan Tükli Aziz'i güvercin kılığına girerek terk eder ve Astrahan denizinin kenarındaki bir çınarın başında çocuğunu doğurarak Simurg kuşunun yuvasına bırakır. Tulum Hoca'nın hizmetçisi Gülnahal, bu çocuğu bulur ve hemen Tulum Hoca'nın karısına getirir. Tulum Hoca, çocuğu evlatlık alır ve Goñrat'a geri döner.

Oğluyla Togtamiş Han'ın huzuruna çıkan Tulum Hoca kırk gün kırk gece toy yaparak oğlunun adını "Rahimberdi" koyar. Rahimberdi'nin adı, arkadaşlarıyla yaşadığı bir olaydan sonra "Aytgeldi" halini alır. Aytgeldi çok geçmeden Goñrat beylerinin dikkatini çeker ve bu beyler Togtamiş Han'a Aytgeldi'yi oğul olarak almasını salık verirler, ancak Togtamiş Han'dan sonra tahtın sahibi olacak olan Aytgeldi'yi bir hile ile ülkeden uzaklaştırmak isterler. Çok geçmeden altı aylık mesafedeki Galmık yurdunun padişahı Tüke Şah'tan haraç alması için Aytgeldi, Barsagelmez yurduna gönderilir. Yarı yolda ordudaki askerler geri döner ve Aytgeldi, yola yalnız devam eder. Asıl babası Tükli Aziz'in de yardımıyla Galmıkları mağlup ederek Tüke Şah'a şartlarını kabul ettirtir. Tüke Şah, Aytgeldi'yi kızı Aksluv ile evlendirir. Bir müddet Galmık ülkesinde yaşayan Aytgeldi, ülkesine dönmek ister ve eşi Aysluv'ı da alarak Goñrat'a gelir. Kırk gün kırk gecelik toyun ardından Aytgeldi Gencebay Köse'yi affeder, Togtamiş Han da kendisinden sonra Aytgeldi'nin tahta çıkmasını vasiyet eder. (Veliyev 1993).

Destanda Aytgeldi'nin, Kaf dağında yaşayan peri kızı Saçlı Aziz'in ve olağanüstü yetenekleri sahip Tükli Aziz'in oğlu olarak Simurg kuşunun yuvasında doğması ve devlerle mücadele etmesi gibi masallarda rastladığımız fantastik unsurlar

vardır. Ancak bu unsurlar, Aytgeldi'nin sıra dışı bir kahraman olmasına ve karşılaştığı engelleri aşmasında yardımcı olmuştur. Aytgeldi'nin, kara ve ak devlerle, Kalmuklarla çetin mücadeleler verdiği ve kahramanlıklar gösterdiği bu destanı kahramanlık konulu destanlar arasında göstermek doğru olacaktır.

Kahramanlık konulu olarak değerlendirdiğimiz “Dövletyar” destanı da Türkmen şairi Magrupı'ya ait bir destan olarak gösterilir. Bu destanın da yazma nüshalarının yanı sıra sözlü varyantları da vardır. Dövletyar destanının sözlü varyantlarından birini Kakacan Durdıyev, 1966 yılında Daşoğuz bölgesinde yaşayan Yollı Tuvakoğlu'ndan derlemiştir. Bu bağışı, destanı “Dövletyarçı” lakabıyla tanınan Baba Bağşı'dan öğrenmiştir (Durdıyev 1977: 4-5, 22). Destanın metin neşrini ve destanın tarihi zemini, teşekkülü ve tipleri üzerine de bazı tespitler yapan Kakacan Durdıyev'e göre Dövletyar, tarihi bir şahıs ve Magrupı ile de çağdaştır. Durdıyev, Dövletyar hakkında bazı tarihi kayıtlar olduğunu, bu kayıtlarda Eşmirat Goñrat'ın oğlu olarak geçen Dövletyar'ın, Hangeldi Inak'la işbirliği yaparak Misgin serdarı 1768-1769 yılları civarında öldürdüğü yönünde bilgilerin yer aldığını söyler. Bu olaydan sonra Özbeklerin Goñrat, Mangıt ve Türkmenlerin de Yomut tayfaları arasında savaşların yaşandığını söyleyen Durdıyev, Hive Hanlığı'nda cereyan eden bu olaylardan sonra Dövletyar Bey'in, Ahal dolaylarına göç ettiğini ve burada İran üzerinden gelen saldırılara karşı mücadele verdiğini söyler. (Durdıyev 1977: 6-7, 11, 13). Durdıyev'in 18. yüzyılda teşekkül etmiş bir destan olarak kabul ettiği Dövletyar, Köroğlu ve Yusuf-Ahmet gibi anlatmaların temsil ettiği geleneksel daire içinde oluşmuş ve destancı bağşılar sayesinde de sözlü geleneğe geçiş yapmıştır.

Yollı Bağşı'nın anlatımına göre destanda, Goñrat yurdunda serdarlık yapan Eşmirat vefat eder. Bunu işiten Hive hanı, Eşmirat'ın oğullarını da öldürerek Goñrat halkına isyan etmemeleri ve kendisine itaat etmeleri için gözdağı verir. Hive hanının karşısında çaresiz kalan Goñratlıları savunmak isteyen Dövletyar Bey, Hive hanına karşı savaşmaya karar verir, ancak bunu Goñrat'ın ileri gelenleri kabul etmedikleri gibi ondan Goñrat'ı terk etmesini isterler. Dövletyar Bey, Goñrat'tan çıkıp Maññışlak yurduna gider, burada yaşamaya başlar. Bir süre sonra Astrabat yurdunun şahı Allayar Han'ın üç kızı olduğunu ve bunları ünü dünyaya yayılmış yiğitlere vereceğini, ancak bunun için de üç tane şart koyduğunu öğrenir. Hanın kızına talip olan Dövletyar Bey, hana bunu açıkça söyler ve şartını sorar. Hanın şartı, ülkesini harap eden, yağmalayan Kızılbaşları ortadan kaldırması olur. Dövletyar Bey, büyük bir ordu kurarak Kızılbaşları mağlup eder, ancak savaş esnasında Allayar Han'ın

adamlarından Yakup Serdar, Kızılbaşları tek başına yendiğini ve Dövletyar Bey'in de öldüğünü Astrabat'a bildirir. Allayar Han'ın kızlarından Gülçemen, bunu işitince Dövletyar olmadan yaşayamayacağını söyleyerek kendini öldürür. Dövletyar, tekrar Maññışlak'a dönmek ister, ama yolda Allayar Han, geri çağırır, onu diğer kızı Humay Hanım'la evlendirir. Maññışlak'ta yaşamaya başlayan Dövletyar'ın karşısına bir baba çıkar ve Goñrat'a gitmesini söyler, bunun üzerine Dövletyar, Goñrat'a gelir, Hive hanı bunu duyar duymaz yine Goñrat'a saldırır. Dövletyar'ın ordusu, hana karşı başarılı olmasına rağmen Goñrat halkı Dövletyar'ın Goñrat'ta kalmasını istemezler. Dövletyar, bu kez Horasan bölgesine doğru hareket eder, Arkaç yurduna geldiğinde karar kılar. Bu bölgede de Kızılbaş ordularıyla savaşır, pek çok maceranın ve savaşın sonunda Dövletyar, bir dervişle birlikte *“beni yaşıyor diye beklemeyin, ancak öldü de demeyin”* diyerek kaybolur (Durdıyev 1977).

Dövletyar Bey'in maceralarını ve savaşlarını anlatan bu destan, oldukça hacimli bir destandır. Hive hanı ve Kızılbaşlarla yapılan savaşların ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı destanda Dövletyar, Köroğlu gibi olağanüstü bir kahraman olmasa da savaş dehası ve yeteneği ile geniş bir alanda tanınan bir kahramandır. Onun da etrafında sıkıştığı anlarda yardıma koşan “baba” adı verilen ruhani tipler vardır ve destanın sonunda da Dövletyar, bir dervişle birlikte kayıplara karışır.

Kahramanlık destanlarında olayların merkezinde alp tipi yer alır. Olağanüstü gücü, atı ve silahlarıyla bu tip, kendini sürekli bir mücadelenin içinde bulur. Türkmen destanlarındaki Köroğlu, Yusuf Bey, Ahmet Bey, Aytgeldi ve Dövletyar, bu bağlamda değerlendirilebilecek tipler arasındadır. Kahramanlık yapmak, ganimet almak ve düşmanlara karşı yurdunu korumak gibi çeşitli sebeplerle bu tipler, fiziki mücadeleye girişmektedirler. Alpların yer aldığı kahramanlık destanlarında kahramanın doğumuna, gençliğine ve silahlarına özel bir yer ayrılarak onun savaşçı bir tip olduğu mesajı verilir. Bu tipin yer aldığı destanlar da doğal olarak kahramanlığı ve savaş konu etmektedir.

2.2. Aşk Destanları

Bu bölüme “Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Aslı-Kerem”, “Leyla-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”, “Zöhre-Tahir”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber”, “Necep Oglan”, “Gövher Gız ve Şıralı Beg” gibi anlatılar dâhil edilebilir. Bu anlatıların merkezinde aşk vardır. Âşık ile maşukun aşkları uğruna verdikleri büyük, çoğunlukla olağan dışı mücadeleyi anlatırlar. Türkiye’de “halk hikâyesi”

terimi ile karşılanan bu anlatılar, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Türkmenler arasında destan olarak kabul görmektedir. Türkmenistan'daki kahramanlık konulu destanlarda olduğu gibi bunlar da nazım ve nesir halde “dessancı bağı”larca anlatılmışlardır. Şekil, yapı, işlev, anlatıcı ve anlatım ortamı açısından kahramanlık destanlarıyla benzer olan bu anlatılar, Türkmen destancılık geleneğinin büyük bir bölümünü teşkil etmektedirler.

Karl Reichl'in da ifade ettiği gibi bir aşk konulu anlatılarda ana tema, aşk ve bu aşka bağlı olarak gelişen maceradır. Bu maceranın kahramanları, birbirini seven iki gençtir ve bunlar anlatının sonuna kadar felaketler, engeller ve ayrılıklarla uğraşırlar (Reichl 2002: 139-140). Sevgilisini gerçek hayatta, rüyasında veya bir suret şeklinde gören âşık, uzun bir yolculuğa çıkar, bu yolculukta çeşitli güçlüklerle, sıkıntılarla karşılaşır ve bunlarla mücadele etmek zorunda kalır. Genellikle sözünün ve olağanüstü yardımcı kahramanların yardımıyla engelleri aşan kahraman, bazen de engelleri kılıcıyla aşmayı dener. Kahramanlığın ve aşkın bir arada bulunduğu bu destanları da aşk konulu destan olarak değerlendirmek daha doğrudur, çünkü yapılan savaşlar ve gösterilen kahramanlıklar, sevgiliye ulaşmak için yapılır ve olaylar da aşk konusu etrafında şekillenir (Durdıyev 1967: 76).

Türkmenler arasında “Gövher Gız ve Şıralı Beg” adıyla bilinen ve aşk destanları kategorisinde yer alan destanda Şıralı Beg, babasının mezarı başında bir rüya görür. Rüyasında “açık sarı renginde bir elbise giymiş, yeşil asalı, aksakal” olarak nitelendirilen Hz. Ali, Gövher'i gösterir ve “Ey kuzum Şıralı, senin dünyada alacağın kız budur. Kendisi Söyün Şah'ın kızıdır, adına Gövher derler. Bu şehir İsfahan şehridir. Bu bağına adına “Bağ-ı Hövesdar” derler. Ama burasının yolu çok uzaktır, çok cefalar çekersin, her nerede başına bir iş gelse inşallah ben yetişirim” diyerek kaybolur. Bu rüyadan sonra Şıralı Beg, Gövher'i bulmak ve onunla evlenmek için uzun bir yolculuğa çıkar. Bu yolculukta rüyasına giren Hz. Ali, Şıralı'ya “Kuşkanat” adlı bir at ve “Almaz Kılıç” adını verdiği bir kılıç verir. İsfahan'a Gövher'i almaya giden Şıralı'ya kızın babası üç şart koşar, bunlardan ilki ülkeyi perişan eden bir ejderhayı öldürmek, diğeri ünlü bir kahramanı tutsak olarak İsfahan'a getirmek ve sonuncusu ise oldukça yüksek bir yerden atını aşırıdır. Bu şartları yerine getirmeyi kabul eden Şıralı, piri Hz. Ali'nin de yardımıyla söylenenleri yapar ve Gövher'i almaya hak kazanır (Mämmetyazov 1976). Destandaki olayların pek çoğu kahramanlıkla ve mücadele etrafında gelişse de bunlar, aşkın önünde

değildir, bu nedenle “Gövher Gız ve Şıralı Beg”i aşk konulu bir anlatı olarak değerlendirmek gerekir (Koroglu 1991: 6).

Aşk konulu destanlardan “Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Aslı-Kerem”de kahramanlar, engelleri çoğunlukla sözle veya mistik güçlerin yardımıyla aşarlar. Garıp veya Kerem gibi âşıklar, kılıç kullanarak ata binerek, yani kahramanlık yaparak mücadele vermezler. Onların elinde dutarları vardır, aşk ateşiyle yana yakıla sevgililerini ararlar. Aşk konulu bütün destanlar aynı özelliklere sahip değildir, bazılarında sadece aşk varken bazılarında ise aşkın yanında kahramanlığın da yer aldığını belirtmek gerekir.

Türkmenistan’daki destan araştırmalarında aşkın ele alınışı açısından aşk destanları arasında bazı ayrımlar yapılmıştır. “Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra” gibi destanlardaki aşk, “realist” olarak nitelendirilirken “Gül-Bilbil” ve “Gül-Senuber”deki aşk ise olağandışı bir dünyada yaşanır. “Şasenem ve Garıp” gibi realist aşk destanlarında kahramanlar, bir padişah veya vezir kızı/oğlu olarak gerçek dünyadan seçilmişlerdir. “Gül-Senuber” gibi anlatılarda ise bir peri kızı kahraman olabildiği gibi, ejderhalar, devler anlatıda yer alır. Masal dünyasında karşılaşılan unsurların yer aldığı bu tarz aşk maceraları, “fantastik aşk destanları” şeklinde adlandırılmışlardır. Özellikle “Seypelmelek-Medhalcemal”, “Gül-Bilbil” ve “Gül-Senuber” gibi anlatıların masallarla önemli benzerlikleri vardır. Bu bakımdan bu destanlar, “fantastik” sıfatıyla nitelendirilmekte ve “Bin Bir Gece Masalları” gibi masal kitaplarının tesiriyle oluştuğu öne sürülmektedir (Mamedyazov 1998: 43). Fantastik kaynaklı bu hikâyelerde kahraman, genellikle bir peri kızına âşıktır ve ona kavuşabilmek için uzun bir yolculuk yapar. Bu esnada pek çok ülkeden geçilir ve büyük savaşlar yapılır. “Gövher Gız ve Şıralı Beg” destanında olduğu gibi burada da asıl hedef sevgiliye ulaşmaktır. Kahramanlık, anlatının ana karakterini değiştirmez, aşk yine ana temadır (Recebov 1966: 59).

Bu destanlardan “Gül-Bilbil”de Turan vilayetinin padişahı Nasır, çocuksuzluktan muzdariptir. Bir gün rüyasında bir bağ ve bu bağda bir bülbül görür. Rüyasını yorumlatmak için o bölgede yaşayan bir babaya gider, padişah çok yakında bir oğul sahibi olacağını, adını “Bilbil” koymasının gerektiğini, oğlunun büyüünce bir peri kızına âşık olacağını öğrenir. Bilbil söylendiği gibi okula gitme çağı geldiğinde rüyasında Hoca Hafız’ı görür. Hoca Hafız, Bilbil’e İran perilerine padişahlık yapan Şaalıca’nın kızı Gül’ü gösterir ve Bilbil’in ağzına tükürdükten sonra ona dua eder. Rüyadan uyanan Bilbil, artık Hak âşığı olmuştur. Bir peri kızı olan Gül’ün yaşadığı

yeri günlerce süren uğraştan sonra öğrenen Bilbil, büyük bir ordu ile Gül'ün ülkesine doğru yola çıkar. Gül'e giden yolda pek çok ülkeden geçerler, bu ülkelerin bazılarında savaşır, savaştıkları varlıklar bazen ejderha gibi olağanüstü yaratıklardır. Sonunda Gül'ün ülkesine ulaşan Bilbil, Gül'ü babasından almayı başarır ve yine uzun bir yolculuğun ardından Turan ülkesine geri döner (Dessanlar 1982).

“Gül-Bilbil”de olduğu gibi aşkın ve kahramanlığın bir arada yer aldığı diğer bir destan da “Seypelmelek-Medhalcemal”dir. Mısır padişahının oğlu olarak dünyaya gelen Seypelmelek, rüyasında Hz. Süleyman'ı görür ve ondan bir yüzük alır. Bu yüzüğün içinde Medhalcemal adlı bir peri kızının resmi vardır. Medhalcemal'a âşık olan Seypelmelek, bütün ısrarlara rağmen sevgilisini bulmak için uzun bir yolculuğa çıkmaya karar verir. Seypelmelek'in babası, dört yüz gemi ve büyük bir ordu vererek oğlunu yolcu eder. Seypelmelek, bu yolculukta cinlerle, devlerle ve ejderhalarla mücadele eder ve sonunda Medhalcemal'a kavuşur (Dessanlar 1982).

“Fantastik Destanlar” olarak adlandırılan “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber” ve “Seypelmelek-Medhalcemal”de bir padişahın olağanüstü gelişmelerden sonra doğan bir oğlu ile periler ülkesinde yaşayan bir peri kızı arasındaki aşk anlatılır. Realist aşk destanlarında görülmeyen olağanüstü varlıklar ve olaylar, bu destanlarda yer alırlar. Şehzadeler, peri kızlarına kavuşmak için yıllar süren maceralara atılırlar, yolda karşılaştıkları engelleri aşmak için çoğunlukla savaşmak zorunda kalırlar, ancak yolculuğun sonunda peri kızını elde etmeyi başarırlar. Bu üç destanda da olayların pek çoğu kahramanların yolculuğu esnasında vuku bulur ve destanın önemli bir kısmı savaşlara, olağanüstü varlıklarla mücadelelere ayrılmıştır. Bütün bu kahramanlık ve savaş sahnelerine rağmen bu anlatıları aşk konulu olarak kabul etmek gerekir. Çünkü destadaki problemin kaynağında aşk vardır, kahraman aşkı için savaşır, uzun bir yolculuğa çıkar ve sevgilisine kavuşunca da destan sona erer.

“Avtorlu Dessan” terimiyle karşılanan “Leyla-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”, “Varka-Gülşa”, “Zöhre-Tahir” gibi anlatılarda Arap ve Fars edebiyatlarının tesiri vardır. Arap ve Fars yazılı edebiyatında yazılı şekilleri bulunan bu hikâyeler, “destancı şair”ler tarafından Türkmen destan geleneğine uygun bir şekilde yeniden kaleme alınmışlar ve daha sonra destancı bagşların repertuarına da girmişlerdir. Mollanepes'in “Zöhre-Tahir”ı, Andalıp'ın “Yusup-Züleyha”sı ve “Leyla-Mecnun”u, Şabende'nin “Gül-Bilbil”i bunlardan bazılarıdır. Bugün bu anlatmaların yazma nüshalarının yanında sözlü gelenekte bagşların anlattıkları varyantları da

bulunmaktadır. 2005 yılında Türkmenistan Miras Merkezi'nin "Türkmen Halk Dessanı" sıfatıyla yayımladığı "Varka-Gülşa" kitabı konumuzla doğrudan ilgilidir. Bu kitapta "Varka-Gülşa"nın üç farklı kaynaktan alınmış metinleri yayımlanmıştır. Bunlardan ilki yazma bir nüshaya ait iken ikincisi bir bağşı anlatması ve son anlatma ise bağşı sıfatı bulunmayan sıradan bir anlatıcıdan derlenmiştir. Yazılı kaynaktan alınan destanın üslubu kitabi iken bağşı anlatması sözlü gelenekte anlatılan diğer destanlarla benzerdir. Son varyant ise destan anlatma geleneğine yabancı, başka bir ifade ile destancılık eğitimi almayan birisi tarafından anlatıldığı için masal formundadır ve hacim açısından da oldukça kısalmıştır (Seyidov 2005). Hem yazılı hem de sözlü şekilleri olan bu tarz anlatılar, Türkmen sözlü geleneği ile yazılı edebiyat arasındaki sınırın inceliğini gösterdiği gibi, bu anlatıların yazıdan söze veya tam tersi bir seyir izleyip izlemediğini takip etmenin güçlüğüne de gözler önüne sermektedir.

Aşk konulu destanlar bahsinde üzerinde durulması gereken bir diğer husus, "Şasenem-Garıp"la ilgilidir. Türkmen destan geleneğinde aşk konulu destanlar genellikle tek bir macera olarak anlatılırsalar da "Şasenem-Garıp" gibi bazı destanların kollara ayrılarak anlatıldığı görülür. "Şasenem-Garıp", çeşitli kollar halinde anlatılmaktadır. Ata Rahmanov'un Gurbangılıç Ozan'dan derlediği "Şasenem-Garıp" kollarında bunu görmek mümkündür. "Şasenem-Garıp", "Aysenem-Garıp", "Helalay-Garıp", "Ay Peri", "Baysenem-Garıp", "Handan Gız (Handan Peri)" ve "Uzuk Gız (Uz Peri)" adlı bu kollar, Ata Rahmanov tarafından yayımlanmıştır. Kolların tümü bir araya getirildiğinde oldukça hacimli bir destan olan Şasenem-Garıp'ta kahramanların çeşitli maceraları farklı adlar altında birer kol halinde düzenlenmiştir (Rahmanov 1992).

2.3. Dini Destanlar

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk anlatı geleneğine İslam diniyle ilgili konular da girmeye başlar. Çok geçmeden İslam dairesinde kahramanlıkları ile ön plana çıkmış Hz. Ali ve Hz. Hamza gibi dini şahıslar etrafında anlatılan hikâyeler, Türk coğrafyasında sevilerek okunan/dinlenen metinler haline gelir. Hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan alınan bu hikâyeler, "cenknâme" adıyla anılan yeni türü meydana getirirler. Din ve kahramanlık konularının birlikte yer aldığı cenknâmeler

arasında Hz. Ali ile ilgili olanları daha fazla ilgi çekmiştir¹⁷. Hamzanâme, Danişmendnâme ve Battal Gazi gibi anlatıların yanı sıra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi Müslüman kahramanların hikâyeleri de halk arasında büyük itibar görmüştür. Bu hikâyeler, büyük oranda meddahlar ve kıssahanlar vasıtasıyla geniş halk kitlelerine ulaşmıştır (Çetin 2007: 639).

Türkmen destancılık geleneğinde de din ve kahramanlığın bir arada bulunduğu sözlü ve yazılı anlatılar vardır. Bunların pek çoğu, Anadolu’da olduğu gibi, Hz. Ali ile ilgilidir. “Baba Rövsen”, “Zeynelarap”, “Muhammethanapıya” gibi destanlar, Hz. Ali’nin çevresinde gelişmektedir. Bu anlatılar, ister destancı şairler tarafından yazılsın isterse bağışlar tarafından anlatılsın benzer özellikleriyle dikkati çekerler. Daha çok Arap ve Fars yazılı kaynaklarından alınan bu anlatılar, Türkmen destan dairesinde yeniden işlenerek hem sözlü hem yazılı olarak aktarılmışlardır. Andalıp’ın kaleme aldığı söylenen ve Özbek destancılık geleneğinde de yer alan “Baba Rövsen”, Hz. Ali’nin İslam dini için yaptığı mücadeleleri konu etmektedir. Peygamber zamanında Medine’de yaşayan ve fakir bir adam olan Baba Rövsen’in bir Yahudi’ye borcu vardır. Yahudi, bir gün gelir ve Baba Rövsen’den parasını vermesini, yoksa ya kendi dinine girmesini veya kızını vermesini ister. Baba Rövsen, bu durumu Hz. Muhammet’e iletir. Hz. Peygamber’in huzurunda Hz. Ali, Baba Rövsen’in bu derdini gidereceği sözünü verir. Baba Rövsen’in borcunu ödemek için kendini köle pazarında sattırmak isteyen Hz. Ali’yi, Mergup Şah almayı kabul eder, ancak üç şart öne sürer. Hz. Ali, şartları yerine getirmeyi kabul ederek Baba Rövsen’in bin altı kazanmasını sağlar. Baba Rövsen, artık borcunu ödemiş ve Yahudi’den kurtulmuştur. Destanın geri kalan kısmı, Hz. Ali’nin mücadelelerini içerir. Destanın sonunda Hz. Ali, Mergup Şah’ı ve adamlarını Müslüman yapar, puthaneler yıkılır, yerlerine mescit ve camiler yapılır, Hz. Ali ise beraberindeki pek çok ganimet ile Medine’ye geri döner¹⁸ (Çetin 2007: 640).

Türkmenler arasında Hz. Ali’nin yanı sıra oğlu “Muhammethanapıya” hakkında da bir destan vardır. Rum padişahı ile yapılan savaşta Hz. Ali, Rum padişahının kızı Hanapıya ile teke tek günlerce savaşır. Sonunda mağlup olan kıza Hz. Muhammet, Müslüman olmasını telkin eder, ancak kız bunu ancak üç şartının

¹⁷ Türk anlatı geleneğinde Hz. Ali cenknâmeleri ilgili daha geniş bilgi için bk. Çetin 1997.

¹⁸ Bu destanın bir kısmı **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**’nin 10. cildinde de (s. 353-360) yer almıştır.

yerine getirilmesi ile kabul edeceğini söyler. Birinci şartı, Hz. Ali ile evlenmek, ikincisi Hz. Fatma'nın buna üzülmemesi, üçüncüsü ise çocuklarının olması halinde "Muhammethanapıya" isminin verilmesidir. Kızın istekleri gerçekleşir, Hz. Ali ile evlenirler ve bir oğulları olur. Adına "Muhammethanapıya" koyarlar, çocuk, dört beş yaşlarında okula gönderilir, bir müddet sonra başka diyarlara gitmek için anne babasından izin ister. Zor da olsa izni alan "Muhammethanapıya", uzun bir yolculuğa çıkar. Yolculuğunda putperestlerle savaşır, Zeynelarap adlı bir kızla karşılaşır ve artık mücadeleyi sadece din için değil, aşk için de vermeye başlar. Zor durumda kaldığında imdadına babası Hz. Ali yetişir, putperestlerin mağlup edilmesiyle "Muhammethanapıya" ile "Zeynelarap" evlenirler ve hep birlikte Medine'ye geri dönerler (Aşırov 1993: 73-136).

Türkmen bağışları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili olarak "İmam Hasan ve İmam Hüseyin" destanı da tasnif etmişlerdir (Muhammedov 1981). Hz. İbrahim ve İsmail arasında geçen ve kurbanla ilişkilendirilen olay, Türkmen destan geleneğinde "İbrahim Halil" adıyla destanlaşmıştır (Aşırov 1993: 7-21). "Ray-Çini" ve "İbrahim Edhem" gibi destanlar da yine dini içerikleri ile ön plana çıkan ve bu başlık altında değerlendirilebilecek diğer destanlardır. Kahramanlar, zaman ve mekân gibi unsurlardaki değişimlere rağmen bu tarz destanların oluşmasında ve halk arasında rağbet görmesinde dinleyicilere dini-ahlaki bilgiler ve öğütler veriyor olmasının da etkisi vardır. Ayrıca topluma "tarih bilgisi" ve "şuuru" kazandıran, "topluma moral kaynağı" olan bu destanların (Çetin 2007: 643), İslam dininin yayılmasında, sevilmesinde ve dini değerlerin özümsemesinde önemli rol oynadığını da belirtmek gerekir.

3. Türkmen Destanlarının Kaynakları

Slavomira Zeranska Kominek, Türkmen destanlarının eski mitlerden, efsane ve masallardan kaynaklanarak sözlü geleneğe nesilden nesile aktarıldığını ve genellikle de Türkmenlerin atası olan Oğuzların kahramanlık tarihini anlattıklarını söyler. Oğuz Kağan Destanı'nı Oğuz'un mitik hikâyesi olarak değerlendiren Kominek, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerde pek çok mitik unsurun yer aldığını, bu hikâyelerin Türkmen destanlarının oluşumunda da etkili olduğunu ve özellikle Özbek ve Karakalpak Türklerinde de bilinen Yusuf-Ahmet Destanı'nda bu etkinin açıkça görüldüğünü ileri sürer. (Kominek 1997: 69-70). Türkmen nesri üzerine çalışmalarıyla tanınan A. Baymıradov, destanların da yer aldığı Türkmen anlatı türlerinin mitolojik köklere sahip olduğunu düşünmektedir. Baymıradov'un mitik düşüncenin bir tezahürü olarak kabul ettiği "fetişizm" in kalıntıları, efsanelerde, masallarda, rivayetlerde, hikâyelerde ve destanlarda yaşamaya devam etmektedir. Aynı şekilde totemizmden kalma hayvanlarla ilgili mitler ve efsaneler de anlatılarda yaşamaktadır. (Baymıradov 1982: 13-14).

Oğuz Kağan ve Dede Korkut gibi mitolojik motifler barındıran eserlerin Türkmen destancılık geleneğinde yer alması, bu geleneğin mitik kaynaklara sahip olduğunu gösterir, ancak doğrudan mit kaynaklı bir destandan veya hikâyeden bahsetmek mümkün değildir. Bunun yerine mitik unsurların yer aldığı destanlardan bahsetmek daha doğru olur.

Türkmenlerin de mensubu olduğu Oğuzlarda destanları yazma/yazıya geçirme geleneğinin Oğuz Kağan Destanı'ndan bu yana süre geldiğini çeşitli kaynaklardan takip edebiliyoruz. Bu konuda B. Erşidinov'un tespitleri de bu yöndedir: "*Oğuzlardaki halk destancılığı ile Kıpçak destancılığı birbirlerinden farklıdır. Kıpçaklar, destanlarını büyük oranda sözlü geleneğe yaratmalarına rağmen, Oğuzlarda destanları yazma geleneği vardır.*" (Bekmıradov 1987: 14). Oğuzlardaki bu yazma geleneği, Türkmenlerdeki adıyla "destancı şairler" denilen bir zümrenin oluşmasını sağlamıştır. Sözlü geleneğin yanı sıra kendilerinden önce yazılan destanî eserleri de takip edebilen bu şairler, hem yerli hem de yabancı kaynaklardan alınan konuları destan formunda yeniden düzenlemişlerdir. Destancı şairlerin tasnif ettikleri bu eserlerin, zamanla bağışların repertuarına girerek sözlü geleneğin ürünü haline geldikleri görülür. Bu bağlamda Türkmen destancılık geleneğinin, Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı gibi eski ve yazılı

kaynakları vardır. Türk destan geleneği için temel kaynaklar olan bu iki eserin Türkmen destancılık geleneğine de etki ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Dede Korkut hikâyelerinin yakın zamanlara kadar Türkmen bağışlarınca icra edildiği bilinmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nın İslami versiyonu, destancı şair Andalıp tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Bütün bunlar, Oğuz Kağan ve Dede Korkut'un Türkmen destancılık geleneğindeki yerinin önemine işaret ettiği gibi bu kaynaklara daha yakından bakmayı da zorunlu kılmaktadır.

Oğuz Kağan destanıyla ilgili günümüze pek çok yazılı metin ulaşmıştır. Daha çok tarihçilerin eserlerinde rastlanan bu metinler, destan ve tarih ilişkisine işaret ettiği gibi, "Oğuz" adı etrafında destan yazma geleneğinin, diğer bir ifade ile "Oğuznâmecilik" geleneğinin varlığını da göstermektedir. Uygur harfli Oğuz Kağan destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Şecere-i Terakime ve Şecere-i Türkî'deki Oğuznâmeler, Tarih-i Cihan-Güşâ Oğuznâmesi, Yazıcıoğlu Oğuznâmesi ve Ebülğazi Bahadır Han'ın, "*Türkmenin mollaları, şeyhleri ve beyleri benim tarihi iyi bildiğimi işitmişler, bir gün hep birlikte gelip "bizde Oğuznâme çoktur, ama hiç iyisi yok, pek çoğu yanlış, birbirlerini tutmuyorlar, her biri ayrı bir çeşit, bunun yerine itibar edebileceğimiz bir tarih olsa iyi olurdu" diye ricada bulundular. Onların ricalarını kabul ettim*" şeklindeki ifadeleri de bu gelenek etrafında çok sayıda eserin verildiğini ispatlamaktadır (Bekmiradov 1987: 21). Harezmi muhitinde yetişen ve destancı şair olarak bilinen Andalıp, bir "Oğuznâme" kaleme almıştır¹⁹. 18. yüzyıla ait olarak gösterilen bu Oğuznâmede Andalıp, kendinden önce yazılmış veya yazıya geçmiş pek çok Oğuznâme metninden faydalanarak Oğuz Kağan'ın seferlerini ve savaşlarını anlatan kısımları yeniden düzenlemiştir (Bekmiradov 1987: 83-86). "Oğuznâme"nin içeriğine bakıldığında,

Giriş

- 1. Oğuz Han'ın İt Barak Han ile Savaşı*
- 2. Kıpçak Han'ın Doğumu*
- 3. Cengiz Han Destanı*
- 4. Oğuz Han'ın İt Barak Han'dan İntikam Alması*
- 5. Oğuz Han'ın Kara Hitay'ı Alması*
- 6. Oğuz Han'ın Yurduna Dönüşü*
- 7. Oğuz Han'ın Saltanata Ulaşması*

¹⁹ Andalıp Oğuznâmesinin diğer Oğuznâmelerle mukayesesi hakkında bk. Aça 2003.

8. *Damgalar Hakkında Halkın Anlattıkları*
9. *Oğuz Han'ın Şam-Şerif'e Gitmesi*
10. *Oğuz Han'ın Hakanlığı Oğullarına Vermesi*
11. *Oğuz Han'ın Oğullarına Nasihat Etmesi*
12. *Andalip'in Oğuz Han'ın Vefatına Mersiyesi* (Baymiradov 1987: 105-123)

gibi bölümlerden oluştuğu görülür. Oğuznâmelerde karşılaştığımız bu yapısal durum, bazı Türkmen destanlarında da kullanılmıştır. Kahramanlık konulu destanlardan Yusuf-Ahmet,

1. *Yusuf ve Ahmet'in Türemesi*
2. *Yusuf-Ahmet'in Ürgenç'e Gelişi*
3. *Yusuf-Ahmet'in Esir Düşmesi*
4. *Yusuf ve Ahmet'in Zindandan Kurtuluşu*
5. *Yusuf ile Ahmet'in Vatanlarına Dönüşleri*
6. *Düşmandan İntikam Alış* (Özkan 1989: 409-664) şeklinde bölümlere

ayrılarak anlatılmıştır. Tabii ki Yusuf Ahmet'teki bu yapılanmanın tamamıyla Oğuznâmecilik geleneğinden kaynaklandığını söylemek mümkün değildir, ancak Oğuznâmeler ile bazı Türkmen destanlarının yapısal bir benzerlik taşımaları da bu gelenekler arasında ilişki açısından önemlidir. Başka bir ifade ile Andalip'in tarihi ve mitolojik kaynaklara sahip Oğuz Kağan destanı ile ilgili bir destan kaleme alması, Oğuz Kağan'la ilgili rivayetlerin ve destanların diğer Türkmen destanlarıyla birlikte 17.-18. yüzyıllarda yaşadığını ve Türkmen destancılarının Oğuz Kağan destanı gibi eski kaynaklardan da haberdar olduklarını göstermektedir. Ayrıca Türkmen destancılık geleneğinde Andalip Oğuznâmesi'nin ve Yusuf-Ahmet gibi yazılı veya yazıya geçirilmiş destanların varlığı da Oğuzlardaki destan yazma/yazıya geçirme geleneğinin tesiri olarak da değerlendirilebilir.

Türkmen destancılık geleneğinin kaynakları arasında Dede Korku Kitabı da vardır. Mâti Köseyev, 1950 yılında kaleme aldığı yazısında “Gorkut Ata”nın Türkmen şairleri, yazarları ve başlıları için kahramanlığın kaynağı olduğunu ve bu eserlerden hareketle vatani korumayı, sevmeyi konu edinen “epos” ve “dessan”ların yaratıldığını söyler. Köseyev'e göre Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boy da Türkmen boyları arasında bilinmektedir ve bu boyların yeni varyantları da oluşmuştur. Örneğin “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu”, Çovdur Türkmenleri arasında “Bugaçar Beg Şahamçası” veya “İza Berilediren Nesilsiz” adıyla; “Deli Dumrul”, “Makav”; “Tepegöz”, “Yekegöz”; “Kanturalı Boyu”, “Törelî Beg”;

“Bamsı Beyrek” ise “Bamsı Birek” adlarıyla bilinirler. Daşoğuz bölgesinden Ata Rahmanov, Çovdur ve İgdir Türkmenlerinden Dede Korkut hikâyelerinin pek çok kolunu ve bu hikâyelerle ilişkili bazı efsaneleri derlemiştir. Cumamırat Oraz Bağşı’dan “İza Berilediren Nesilsiz”, “Yekegöz”, “Salır”ı; Gurbangılıç Çakanoglı’ndan “Makav”, “Bamsım Birek” ve “İgdir”i; Orazmet Mätcuma Oglı’ndan ise “Gorkudıñ Gabrı Gazılığ” adlı boyları kayde geçirmiştir (Aşırov 1999: 213). Marı bölgesinde Nurmırat Esenmıradov da “Salır Gazanıñ İtemcegi Öldürmeği”, “Salır Gazanıñ Öylenişi”, “Salır Gazanıñ Öldürilmegi” gibi boyları yazıya geçirmiştir (Kösejev 1994: 16-17).

Dede Korkut’un Türkmen destan geleneğine etkisi bağlamında öncelikle Köroğlu Destanı’na bakmak gerekir. Çünkü Dede Korkut boyları ile Köroğlu Destanı arasında önemli ortaklıklar vardır. Öncelikle her iki eserdeki olaylar benzer yaşam şartlarında gerçekleşmektedir. Bu hayat, hareketli, savaşçı ve sürekli akınların düzenlendiği bir ortama denk gelmektedir. Dede Korkut hikâyeleri, çeşitli boylardan oluşmasına rağmen her boyda diğer boylarda da karşılaştığımız kahramanlar yer alır. Köroğlu da aynı şekilde çok sayıda kola sahip bir destandır ve destanın kollarındaki kahramanlar çoğunlukla diğer kollarda karşımıza çıkan kahramanlardır. Köroğlu, Övez, Agayunus, Kempir, Bezirgân bu kahramanlardan bazılarıdır. Dede Korkut Kitabı’ndaki kahramanların karakterleri ile Köroğlu ve Yusup-Ahmet gibi destan kahramanları arasında da benzerlikler göz çarpar. A. Aşırov’a göre Dede Korkut’taki alplar, sayıca kendilerinden kat kat daha kalabalık ordulara saldırırlar ve sonunda galip gelirler. Aynı şekilde Köroğlu ve Yusup-Ahmet de kendinden sayıca fazla düşmana karşı büyük savaşlar vererek zafer elde ederler. Bazen de tıpkı Dede Korkut alpları gibi düşmanlara tutsak olurlar (Aşırov 1999: 237).

Köroğlu ve Yusuf-Ahmet gibi Türkmen destanlarında Dede Korkut kahramanlarından Salur Kazan’ın ismi geçer. Köroğlu destanında Salur Kazan,

“Yedi veli bilen duşan,

Duşman bilen gılıçlaşan,

Otuz yaşa başın goyan,

Salır Gazan soltan gelsin.” (Mämmetyazov 1990a: 396-397) diye anılır.

Yusuf-Ahmet destanında ise Salur Kazan, kurtarıcı bir alp olarak geçer:

“Birbirinden nusga alan,

Yezide yovuz gün salan,

Gılıcından ganlar daman,

Külli Salır Gazan gelsin.” (Durdıyev 1995: 179-180)

Şasenem-Garıp'ta da Salır Kazan'dan ve Dede Korkut'tan yardım beklenmektedir:

“Sataşmasın saña azan,

İl-ulusıñ hanı Gazan,

Korkut ata pirim ozan,

Garıbım size tabşırdım” (Rahmanov 1992: 206-207)

Bağışlarının 1940'lı yıllarda Dede Korkut hikâyelerinden bazılarını anlatıyor olmaları, Türkmen destan geleneğinin Dede Korkut'tan etkilendiğini gösterir. Bu etkilene hikâyedeki bazı motifleri destanlarda kullanma şeklinde olduğu gibi destan kahramanlarının ve bazı sahnelerin tasvirinde Dede Korkut üslubundan faydalanma şeklinde de olmaktadır. Konuyu daha anlaşılır kılmak için Türkmen destanlarından Yusup-Ahmet Destanı üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Türkmen destancılık geleneğinin kahramanlık konulu destanlarından olan Yusup-Ahmet, Dede Korkut Kitabı'nda “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu” ile önemli benzerlikler gösterir. Bilindiği gibi Bamsı Beyrek, Banı Çiçek'le evlendikten sonra Bayburt Hisarı'nın beyi yedi yüz kâfirle gelerek Beyrek'i ve otuz dokuz yiğidini tutsak eder. Aradan on altı yıl geçmesine rağmen Beyrek'ten haber yoktur. Bunun üzerine Banı Çiçek'in ağabeyi Delü Karçar, Bayındır Han'a başvurarak Beyrek'in öldüğü haberi getirene kız kardeşini vereceğini söyler. Yalancı oğlu Yaltacuk, vaktiyle Beyrek'in verdiği gömleği kana bulayarak Beyrek'in öldüğü haberini getirir ve Banı Çiçek'i almaya hak kazanır. Beyrek'in babası, bezirgânları Beyrek'i aramaları için gönderir, onlar da Bayburt'ta Beyrek'i bulurlar, durumdan haberdar ederler. Beyrek tutsak olduğu zindandan Bayburt beyinin yardımıyla kurtulur. Beyrek, Oğuz'a dönerken Yaltacuk ve Banı Çiçek'in düğünlerinin yapılmakta olduğunu öğrenir ve düğüne ozan kılığında katılır. Burada asıl kimliğini açıklar, Yaltacuk'u affeder, ağlamaktan kör olan Beyrek'in ana babasının gözleri, Beyrek'in serçe parmağının kanı ile açılır. Beyrek, Bayburt hisarındaki otuz dokuz yiğidini ve kâfir beyinin kızını alıp Oğuz'a getirir. Kırk gün kırk gecelik düğün yapılır ve Beyrek'le Banı Çiçek evlenirler (Ergin 1994: 7-10).

Beyrek'in tutsak düşmesi, zindana atılması, zindandan kurtulması ve nişanlısının düğününe son anda yetişmesine benzer olaylar, Yusup-Ahmet Destanı'nda da vardır. Öncelikle Ahmet Bey, Nadir Sultan'ın kızı Adine ile nişanlıdır. Yusuf ve Ahmet Beyler, hile ile Mısır şahına tutsak olurlar. Mısır'da yedi

yıl zindanda kalırlar, bu esnada Baba Kambar'la dostluk kurarlar. Mısır'daki zindan muhafızının kızı Karagöz'e Yusuf Bey, "Seni alırım Karagöz" diye söz verir, kız da beyler zindanda iken onlara devamlı yiyecek içecek getirir. Mısır'a Harezmi yurdundan getirilen Bibiniyaz da zindanda beylerin yardımcısı olur. Beyler, zindandan Yusuf Bey'in, Mısır padişahının bahşısını atışmada yenmesiyle kurtulurlar. Bu arada beylerin yurdu Ürgenç'te Yusuf Bey'in, derisinin yüzülerek minareden sallandırıldığı, Ahmet Bey'in ise kale kapısına asıldığı yönünde söylentiler dolaşmaya başlar. Yurda dönüş yolunda Yusuf Bey, atının sesini duyar. Beyrek ise hisardan kurtulduğunda kâfirlerin yıkları arasında deniz kulunu boz aygırına rastlar ve onunla dönüş yolculuğuna çıkar (Ergin 1994: 136). Bu arada Yusuf Bey'in anne babasının da gözleri kör olmuştur. Yusuf Bey'e Baba Kambar, zindanda bir toprak vermiştir. Bu toprak, Hz. Ali'nin atı Döldül'ün ayak izinden alınmış ve görmeyen göze sürüldüğünde iyileştirmektedir. Yusuf Bey de anne babasının gözlerine bu toprağı sürer ve gözleri açılır. Ahmet Bey, nişanlısı Adine Kız'ın Alladat Bay'ın oğlula evlenmek üzere olduğunu öğrenir. Dokuz günlük düğünün yedi günü geçmiş, iki günü kalmıştır. Ahmet Bey, düğün bitmeden yetişir, nişanlısı ile nikâh kıyar, kendisinin öldüğü haberini yayan Alladat Bay'ı affederek Mısır üzerine sefere çıkar. Mısır padişahıyla yaptığı savaşı kazanan beyler, Mısır sultanı Gözel Şah'ı Müslüman yaparlar, yurdunu ona teslim ederek zindandaki Karagöz'ü ve Bibiniyaz'ı da yanlarına alarak Harezmi'e geri dönerler (Özkan 1989: 409-664).

Yukarıdaki benzerlikler, iki anlatı arasında yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bamsı Beyrek'in tutsaklığı, zindana atılması ve evine dönüşü esnasında gelişen olayların neredeyse aynıları Yusup-Ahmet destanında da yer almaktadır. Tabii ki sadece olay örgüsünde değil, bazı sahnelerin ve kahramanların tasvirinde de Dede Korkut Kitabı'nın tesiri vardır. Dede Korkut Kitabı'ndaki toylarda yeme içmenin büyüklüğünü ifade edebilmek için "*atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurdu. [...] Depe gibi et yığıdı göl gibi kıımız sağdurdı*" şeklinde ifadeler kullanılır (Ergin 1994: 81). Ahmet de nişanlısının toyuna geldiğinde "*üç yüz koyun, yüz sığır, altmış at, otuz devenin kesilmiş olduğunu*" görür (Özkan 1989: 589). Ayrıca Dede Korkut kahramanlarından bazıları "*Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah itse kulaklarını örtmeyen, kolu budı harança, uzun baldırları ince*" ifadeleriyle anlatılırlar (Ergin 1989: 113). Yusup-Ahmet destanında da buna benzer tasvirler vardır. Mısır

padişahının zindancısı tasvir edilirken *“gürültüsünden gök gürlüyormuş gibi oldu. O altmış dört koyunun derisinden yapılmış abasını sırtına giydi. Yirmi koyunun derisinden yapılmış başlığını başına koydu, iki yüz yirmi bir metre ipek kuşağını beline sarıp bağladı. Otuz iki metrelik bastonunu eline alıp Baba Kamber’in yanına gitti.”* ifadeleri kullanılır (Özkan 1989: 434).

Bu benzerliklerin dışında yakın dönemlere kadar Dede Korkut’un ozanların piri olduğu düşüncesinin Türkmen bagşılarınca yaşatılması, Dede Korkut Kitabı’ndaki bazı boyların Türkmen bagşılarınca anlatılması, “Yusuf-Ahmet” gibi Türkmen destanlarında Dede Korkut hikâyelerinin olay örgüsünden ve üslubundan faydalanılmış olması, Türkmen destancılık geleneğinin temel kaynaklarından birisinin de Dede Korkut Kitabı olduğunu doğrulamaktadır.

Türkmen destanları, kaynaklar açısından genellikle iki grupta değerlendirilmiştir. Birincisi yerli kaynaklardan beslenen destanlar, ikincisi ise Arap, Fars, ve Hint kaynaklı destanlardır. “Köroğlu”, “Yusuf-Ahmet”, “Dövletyar”, “Ali Bey-Balı Bey” ve “Tulum Hoca” gibi destanlar birinci guruba girerken “Rüstem Zal”, “Şabâhram”, “Gül-Senuber”, “Seypelmelek-Medhalemal” ve “Gül-Bilbil” gibi destanlar ise ikinci guruba dâhil edilmektedir. Birinci grupta yer alan destanlar, Türkmenlerin yaşadıkları coğrafyalarda teşekkül etmişlerdir veya Özbek, Kazak, Karakalpak vb. diğer Türk topluluklarıyla temaslar sonucunda oluşmuşlardır. Örneğin Köroğlu destanının teşekkül ettiği coğrafya konusunda kesin bir yargıya varamasak da destanın Türk kültür dairesinde oluştuğunu ve Türkmen varyantlarında da Türkmen tarihiyle ilgili unsurların bulunduğunu söyleyebiliyoruz. Aynı şekilde Yusuf-Ahmet destanının teşekkül devri ve yeriyle ilgili kesin bilgilerimiz yoktur, ancak destanın çekirdeğini teşkil eden olaylar Harezmi bölgesinde vuku bulmuş ve bunlar etrafında çok sayıda efsane oluşmuştur. Sözlü gelenekte uzun yıllar yaşayan efsaneleri Magrupi bütün bir destan haline getirmiştir Kominek de Yusuf-Ahmet’in, Harezmi bölgesinde 17. yüzyıldan sonra Özbek hanlığı zamanında Özbek veya Türkmen topluluklarınca yaratıldığını belirtir (Özkan 1989: 28-29, Kominek 1997: 70). Alı Bey-Balı Bey destanı da benzer bir süreçte oluşmuş bir Türkmen destanıdır.

Kahramanlık konulu Türkmen destanlarından “Tulum Hoca” destanı, daha çok Kıpçak Türkleri arasında bilinen ve Özbekler arasında da “Tulum Biy” olarak geçen “Edige” destanının bir varyantıdır. Kıpçak Türklerinden alındığı düşünülen destan, Türkmenlerin yaşadığı tarihi olaylarla da zengileştirilmiştir. Destanın önemli

kahramanlarından Tulum Hoca, Mangışlak Türkmenlerinin 14. yüzyılda hükümdarlığını yapmış tarihi bir şahıstır. Türkmenler arasında sevilen bir devlet adamı olan Tulum Hoca, destana bir kahraman olarak giriş yapmıştır (Veliyev 1987: 75). Ayrıca “Edige” destanının kahramanlarından Timur, Türkmen varyantında yoktur, onun yerine Türkmenler Kalmuk şahı Tüke Şah’ı koymuşlardır. Çünkü İğdir ve Çovdur gibi Türkmen boyları 17. yüzyılda Kalmuklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Hatta bu yüzden bir gurup Türkmen Kafkasya’ya göç etmiştir. Kalmuklar, Türkmenler için tarihte düşman bir topluluk olduğu için Tulum Hoca destanında da aynı özellikleriyle yer almışlardır (Veliyev 1993: 7-8).

“Hocamberdi Han” destanı ise 18. ve 19. yüzyıllardaki Türkmen-İran ilişkilerinden doğmuş bir destandır. Destan, İran şahının emrinde çalışan bir Türkmen beyinin hayatını anlatmaktadır (Aşırov 1993: 4-5). Türkmenlerin İranlılar ve Hive Hanlığı ile münasebetlerini anlatan “Dövletyar” destanı da Türkmen tarihi ile yakından alakalıdır. Destan üzerine çalışmaları bulunan Kakacan Durdiyev, Dövletyar’ın tarihi bir şahıs olduğunu ve Magrupi ile aynı yüzyılda yaşadığını ileri sürer. Düşüncesini ispat için de bazı tarihi belgeler sunar. Bu belgelerde 1768-1769 yıllarında Hive’de bulunduğu ve burada bazı olaylara karıştığı yönünde bilgiler vardır. Özbek ve Türkmenlerin karşı karşıya geldiği bu olayların neticesinde Hive hanlığında kargaşa baş göstermiş ve halk açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Dövletyar ise bu mücadelelerde öne çıkmış kahramanlardandır. Hive’den sonra Ahal bölgesine gelen Dövletyar burada da İran üzerinden gelen saldırılara karşı Türkmenleri savunmuştur. Kendini şiddetli çarpışmaların içinde bulan Dövletyar’la ilgili halk arasında onlarca rivayet oluşmuştur. Tarihi bilgilerin yanı sıra halk içindeki rivayetleri de toplayan Magrupi, Dövletyar destanını vücuda getirmiştir. Bugün bu destanın hem yazılı hem de sözlü şekilleri Türkmen destancılık geleneğinde yer alır (Durdiyev 1977: 6-16). Destan, tamamıyla Türkmenlerin tarihi mücadelelerini konu almasıyla tarihi olayların destanlara kaynaklık yapmasına iyi bir örnektir.

Kahramanlık konulu destanlarla birlikte “Necep Oglan”, “Şasenem-Garıp”, “Aslı-Kerem”, “Hüyrlukga-Hemra” ve “Sayatlı Hemra” gibi aşk konulu anlatılar da Türk kültür dairesinde oluşmuş eserlerdir. Bu anlatılar üzerinde Arap ve Fars edebiyatlarındaki aşk konulu hikâyelerin etkileri olsa bile kaynak açısından yerli anlatılardır ve pek çoğu Türkmen, Özbek, Karakalpak, Azeri ve Anadolu Türkleri arasında anlatılan ortak hikâyelerdir.

Türkmen destancılık geleneği, yerli kaynakların yanı sıra yabancı kaynaklardan da faydalanmıştır. Bu kaynaklar, çoğunlukla yazılı kaynaklardır. Bunlar arasında Firdevsi'nin 10. yüzyılda kaleme aldığı ve Orta Asya destanları üzerinde önemli etkileri olan “Şehname” de vardır. Şehname'deki bazı olaylar ve kahramanlar, özellikle destancı şairler tarafından Türkmen destan dairesine dâhil edilmiştir. Ancak bu yapılırken doğrudan tercüme yolu tercih edilmemiş, konuyla ilgili başka rivayetler de dikkate alınarak yeni destanlar yaratılmıştır. Şabende'nin “Şabâhram” destanı, meseleyi daha somut bir şekilde değerlendirmemize yardımcı olacaktır. Behrâm veya Behrâm-ı Gûr, Şehname'de adı geçen kahramanlardandır. Tarihte Sasani hükümdarı olarak bilinen Behrâm-ı Gûr, I. Yezdicerd'in oğludur. Ava, özellikle de yaban eşiği avına düşüncünlüğü nedeniyle ismine “gûr” kelimesi de eklenmiştir. Behrâm'ın hayatı, Firdevsî'nin Şehnâmesi'nin yanı sıra Nizami-yi Gencevî'nin “Heft Peyker”, Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin “Heşt Bihişt”, Ali Şir Nevâyî'nin “Seb'a-yi Seyyâre” gibi mesnevilerine de konu olmuştur (Yıldırım 2008: 148-150). Bu kaynakların dışında da Behrâm, pek çok eserde yer almış efsanevi bir kahramandır. Onun efsanevi yönünü ve kahramanlıklarını anlatan ilk kaynak ise şehnâme'dir. Şehname'de Behrâm'la ilgili bölümü şu şekilde özetleyebiliriz:

Yezdecürd'ün Behrâm adlı bir oğlu dünyaya gelir. Görenler, Behrâm'ın bir dünya padişahı olacağını söylemeye başlarlar. Behrâm eğitim için Yemen şahı Numan'a gönderilir. Büyüyüp bir delikanlı olan Behrâm, Numan Şah'la birlikte avlara gitmeye başlar. Evlilik çağı geldiğinde ise Rum'dan getirilen iki kızla evlenir. Numan Şah, Behrâm için eşi benzeri görülmemiş bir köşk yaptırır ve Behrâm da karısı Dilaram ile birlikte burada defa sürmeye başlar. Bu arada sık sık yaban eşiği avlamaya çıktığı için ona Behrâm-ı Gûr denmeye başlanır. İran'da ise babası tahttan zulümleri nedeniyle indirilmiş yerine Keykubad'ın soyundan gelen Hüsrev geçirilmiştir. Bunu kabullenmeyen Behrâm, büyük bir ordu ile İran üzerine hareket eder ve tahtı Hüsrev'den alır. Behrâm'ın hükümdarlığı döneminde halk yine eski huzuruna kavuşur. Behrâm, bir av dönüşü altınlarla dolu bir hazine bulur ve orada halka zulüm eden bir ejderhayı da öldürür. Yine güzel bir köşkte karısı Dilaram'la sefa sürmeye devam eden Behrâm, devlet işlerinden elini eteğini çekmiştir. Bu boşlukta faydalanan Çin hakanı İran'a saldırır, bunu öğrenen Behrâm, Çin ordusunu savaşta bertaraf eder. Bu olaydan sonra halkın şikâyet ettiği bir ejderhayı da öldüren Behrâm'ın yerine tahta oğlu geçer (Şişman 2007: 73-75).

Türkmenler arasında Behrâm'ın maceralarını anlatan “Şabâhram” adlı bir destan vardır. Bu destanı, 18. yüzyılda yaşayan Şabende, halk arasındaki masal ve rivayetleri de dikkate alarak düzenlemiştir. Diğer Türkmen destanları gibi nazım ve nesir karışık bir şekle sahip olan destan, Behrâm'ın Fars ülkesinde yaşadığı, avcılığa meraklı olduğu, çocuk sahibi olmadığı, ancak güzelliği ile tanındığı gibi bilgilerin verilmesiyle başlar. Bir av sırasında bindiği uçan atla gökyüzüne çıkan Behrâm, burada güzel bir bağa girer. Bu bağda Behrâm, Dövsepit'le karşılaşır ve kendisini gökyüzündeki bu bağa Dövsepit'in getirdiğini öğrenir. Dövsepit'in bağlarında dolaşırken dört peri kızının havuzda yıkandığını görür, bunlardan birine âşık olan Behrâm, onun elbiseleri saklar. “Balahusn” adlı peri kızı, Behrâm'ı görünce hemen kuleye doğru uçar. Burada Behrâm'la yaptığı konuşmaların sonunda Behrâm'ın kendine âşık olduğunu gören peri kızı, saçlarını kuleden aşağı sarkıtarak Behrâm'ın yanına gelmesini sağlar. Dövsepi'in de âşık olduğu bu kızı Behrâm, devin elinden kurtarmayı başarır. Bu arada Behrâm'ın yerine hükümdar olan vezir, Behrâm'ın eşi Sahıpcemal'a da sahip olmak ister, ancak buna karşı çıkan Sahıpcemal'i zindana atar. Rüyasında bu olaylardan haberdar olan Behrâm, kılık değiştirerek yurduna döner. Dövsepit'in de yardımıyla tahtını vezirden geri alır, ancak Balahusn adlı peri kızı uçarak Şährisebz'e gider, Behrâm'ın kendisini orada bulmasını ister. Behrâm, günlerce peri kızının gittiği yeri arar, sonunda Hz. Süleyman'ın külâhı ve asası ile peri kızına ulaşır, burada da bazı devlerle mücadele ettikten sonra peri kızını alarak yurduna döner (Mülkamanov 978: 36-67).

Pek çok masal unsurunun yer aldığı bu destan, fantastik kökleri olan “Seypelmelek-Medhalcemal” ve “Gül-Senuber” gibi destanlarla önemli benzerliklere sahiptir. Şabende, Şehname'deki Behrâm'la ilgili bilgilerden daha ziyade masal kaynaklı motiflerin daha fazla yer aldığı bir Türkmen destanı kaleme almıştır. Türkmen destancılık geleneğinde bu destanın varlığı, Şehname kaynaklı konu ve kahramanların Türkmenler arasında bilindiğini, destancı şairlerin ve bağşılının da ilgisini çeken bu unsurların Türkmen destanlarına giriş yaptığını gösterir.

Şehname kaynaklı kahramanlardan bir diğeri ise Zal oğlu Rüstem'dir. Rüstem'in babası Zal, saçları ağarmış halde doğduğu için bu adı almıştır. Şehname'de ise Zal'ın babası Sam, oğlunun ak saçlı olduğunu görünce onu Elburz dağına bırakır. Burada Simurg kuşu Zal'ı bulur ve onu büyütür. Tekrar yurduna dönen Zal, Sistân hükümdarlığını alır. Daha sonra Kâbil sultanının kızı Rüdabe'yle evlenen Zâl'ın Rüstem adlı bir oğlu olur (Yıldırım 2008: 735-736). Rüstem, doğar

doğmaz on dadı tarafından emzirilir. Biraz büyüyünce ekmek ve et yemeye başlar. İştahıyla tanınan Rüstem'in ilk kahramanlığı bahçede şarap içerken bir fili öldürmesi olmuştur. Rüstem büyüdükçe gücü ve ünü artmıştır. Devler ondan korkup kaçmış, gürzüyle dağlar ve kaleler ufalanmıştır (Şıman 2007: 33-34). Kahramanlıklarıyla efsanevi bir kahraman olan Rüstem, Fars kültürünü olduğu kadar diğer kültürleri de derinden etkilemiştir. Onun etrafında pek çok efsane oluşmuş, bazı kültürlerde adına destan söylenmiştir. Bu destanlardan birisi de Türkmenler arasında "Rüstem Zal" olarak bilinmektedir.

Türkmen bagşısı Gurt Yakup'tan derlenen destanda Güştasb'ın oğlunu annesi zezem suyuna düşürür, bu suda yıkanan kişiye ok batmazmış, ancak suya batan çocuk gözlerini kapattığı için ok onun sadece gözlerine batacaktır. Zemzem suyuna düşen bu çocuğa "İspendiyar Royöten" adı verilir. İspendiyar Royöten, büyüdüğünde babasından tahtı ister, kendi rızasıyla vermezse zorla alacağını söyler. Babası da buna engel olmak için oğluna zor şartlar koşar. Taht için verilen görevleri başarıyla yapan İspendiyar Royöten'den son olarak Rüstem pehlivanı yakalayıp getirmesi istenir. Bu görevi de kabul eden İspendiyar Royöten, Şemhur adlı bir pehlivanla Rüstem'in yurdu olan Seyistan'a doğru yola çıkar. Önce Rüstem'in babası Zal'la karşılaşır, ondan oğlunun dağda arkadaşı Giyevishalar ile birlikte avda olduğunu öğrenir ve o dağa yönelir. Rüstemle karşılaşan İspendiyar Royöten, onunla savaşmak niyetinde olduğunu bildirir. Savaş için hazırlıklar tamamlandıktan sonra iki kahraman meydana çıkarlar. Rüstem, gürzüyle İspendiyar Royöten'i öldürmek ister, ancak Rüstem'in gürzü dokuz parçaya bölünür. Onlarca yerinden yara alan Rüstem'i İspendiyar Royöten, sağ olarak babasına götüreceği için öldürmez. Rüstem'in yaralarını o yurdun ünlü büyücüsü Argup iyileştirir. Aynı büyücü İspendiyar Royöten'in ancak iki gözünden öldürülebileceğini, ancak onu okla öldürenlerin kendisinin de altı ay sonra öleceğini, sadece Körkap dağının başındaki sarı yayın attığı okla öldürülürse öldürene bir şey olmayacağını söyler. Rüstem, sarı yayı ve büyücünün verdiği tek oku alarak İspendiyar Royöten'in karşısına çıkar. Sarı yayla attığı ok, İspendiyar Royöten'in gözünden girip ensesinden çıkar. İspendiyar Royöten, ölmek üzere iken Rüstem'i öldürmek istemesinin hata olduğunu söyler, cesedinin ulu orta yerde kalmamasını, uygun bir yere gömülmesini ister. Rüstem de İspendiyar Royöten'i öldürdüğüne pişman olur, onu Seyistan yurdunda defneder, karalar giyip kırk gün yas tutar (Aşırov 19973-32).

Şehname kahramanı Zal oğlu Rüstem’le İspendiyar Royöten arasındaki mücadeleyi anlatan bu destan, Rüstem’in Şehname’deki hikâyesinden farklı olarak tasnif edilmiştir. Yazılı kaynaklardan alınan hikâye ve destanları anlatmasıyla tanınan Gurt Yakup, Şehname kaynaklı bir kahraman olan Rüstem hakkında pek çok rivayetin olduğunu söyler. Onun anlattığı destan da bu rivayetlerden birisine dayanmaktadır. Olağanüstü iki kahramanın savaşını anlatan Rüstem Zal destanı, Şehname gibi yazılı kaynaklardan alınan konu ve kahramanların Türkmen destancılık geleneğinde yeni şekiller aldığı göstermesi açısından önemlidir.

H. Koroglu, Türkmen destanları üzerine yaptığı değerlendirmelerde “Şasenem-Garip”, “Aslı-Kerem” ve “Necep Oglan” gibi bazı destanların “milli” karakterli, diğer pek çoğunun da Fars ve Tacik edebiyatından etkilenmeyle oluştuğunu söyler. Şabende’nin “Şabehram”ı, konusunu “Bin Bir Gece Masalları”ndan aldığı düşünülen Magrupı’nın “Seypelmelek-Medalcemal”i, Andalıp’ın “Yusup-Züleyha”sı yabancı kaynaklardan Türkmen destan geleneğine geçiş yapmıştır (Koroglu 1991: 7). Bu anlatılardan “Yusup-Züleyha”nın, Andalıp tarafından yazılmış nüshaları vardır, bunun yanı sıra sözlü geleneğe de geçiş yapan Yusup-Züleyha, hem bagşılının hem de destancı şairlerin ilgi duyduğu bir anlatı haline gelmiştir. Andalıp’tan önce destan formunda olmasa da Ali Şir Nevayi başta olmak üzere pek çok şair Yusuf ü Züleyha hakkında çok sayıda eser kaleme almışlardır. H. Koroglu’nun verdiği rakama göre 10.-20. yüzyıllar arasında 117 kişi Yusuf ü Züleyha’yı konu edinen eser yazmıştır (Koroglu 1991: 8-9).

Andalıp, Şabende, Şeydayı, Magrupı, Mollanepes, Misgingılıç; Farsların, Arapların, Azerilerin ve Özbeklerin klasik edebiyatından, halk arasında bilinen efsane ve hikâyelerden de faydalanarak destan yazmışlardır. (Durdıyev 1967: 80). Hatta Türkmenler arasında destancı şairlerin kaleme aldığı ve yazılı edebiyatın tesiriyle oluşmuş destanların bazıları Hindistan’da da bilinmektedir. Pencap edebiyatında “Gül-Senuber”, “Yusuf u Züleyha”, “Ferhat ve Şirin”, “Leyla ve Mecnun”, “Seyfülmülük” gibi hikâyeler yazılı olarak yer almışlardır (TET 1976: 147-148).

“Yusup-Züleyha”, “Leyla-Mecnun”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber” ve “Varka ve Gülşa” gibi Türkmen destanlarının büyük çoğunluğu destancı şairler tarafından destan formuna sokulmakla birlikte sadece sözlü şekillere sahip destanlar da vardır. Örneğin “Varka ve Gülşa” gibi klasik kaynaklardan alınan bazı destanların “destancı şair”ler tarafından yazılan şekilleri yoktur, ancak sözlü gelenekte oluşmuş varyantları

vardır. Ayrıca bu tarz destanların yazılı kaynaklardaki şekilleri ile sözlü varyantları arasında önemli farklılıklar oluşmuştur, Türkmen anlatı geleneği içinde yeniden şekillendirilen bu eserler, artık ilk kaynaklarından çok farklı bir hal almışlardır (Meredov 1980: 144-145).

“Yusup-Züleyha”, “Leyla-Mecnun” ve buna benzer destanlar, İran-Türkmenistan bölgeleri arasında gidip gelen bağşılar vasıtasıyla da Türkmenistan’a taşınmıştır. Özellikle Damana yolundaki bağşıların hayat hikâyelerine ve şiir söyledikleri ortamlara bakıldığında bu iki bölge arasında sürekli bir iletişimin kurulduğu ve bunun sonunca etkileşimlerin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Bu bakımdan “Leyla-Mecnun” gibi yazılı kaynaklardan sözlü geleneğe geçmiş anlatımların sadece yazılı kaynaklarla Türkmenistan’a giriş yaptığını düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Daha İran bölgesinde bu tarz yazılı kaynaklara dayanan anlatılar sözlü gelenekte anlatılmaya başlanmış ve destancı bağşılarca Türkmenistan’a taşınmışlardır (Ilyasov 1998: 89).

Türkmen bağşılarının destanlarını yaratırken faydalandıkları yazılı kaynaklar, genellikle Orta Asya bölgesinde yazılı olarak aktarılan aşk ve fantastik konulu hikâyelerdir. Arap ve Fars edebiyatlarında yazılmış bu hikâyelerden okuma yazma bilmeyen Türkmen bağşısı, doğrudan faydalanamaz, ancak bir “kıssaçı”yı dinleyerek öğrenebilir. “Kıssaçı”nın anlattığı hikâyelerdeki konuyu, olay örgüsünü, kahramanların karakterlerini vb. öğrenen bağşı, bu malzemedeki yeni bir destan tasnif edebilir. 18. yüzyıl şairlerinden Abdulla Şabende’ye ait olarak gösterilen “Şabehram” ve “Gül-Bilbil” destanları bu duruma iyi bir örnektir. Andalıp’ın “Leyli-Mecnun”u ve “Baba Rövsen”i; Şeydayı’nın “Gül-Senuber”i aynı çerçevede değerlendirilebilir (Kominck 1997: 73-74).

“Seypelmelek-Medhalemal”, kaynağını Bin Bir Gece Masalları’nın 757-778. gecelerindeki “Seyfölmülük” hikâyelerinden almıştır. Bu masalla Türkmen destanını mukayese eden H. Koroglu, Mısır’da geçen olayların birbirine benzediğini, ancak Türkmen bağşılarının da anlatı üzerinde bazı tasarruflar yaptıklarını söyler (Koroglu 1991: 10-11).

“Şabehram”, Farslardaki Behramgur hakkındaki efsanelerden hareketle oluşturulmuş bir destandır. “Gül-Senuber” de aynı şekilde Fars kaynaklarından alınmıştır (Koroglu 1991: 11-12). Orta Asya’da “Kitab-ı Senuber”, “Senuber Can”, “Dastan-ı Şazada Senuber” adlarıyla da bilinen “Gül-Senuber”i Şeydayı yeniden düzenlemiştir. Bu hikâyenin aslı “Gül ve Senuber” adlı Farsça bir hikâyeye ve bin bir

gece masallarına dayanmaktadır. Hikâyenin Taşkent, Buhara, Semarkant, Kazan ve Aşgabat'ta çeşitli taşbaskıları vardır. (TET 1976: 147-148).

Yabancı kaynaklardan alınan hikâyeler, olduğu gibi alınmamış, bunlara Türkmenlerdeki yerel unsurlar da dâhil edilmiştir. Hatta konular ilk kaynaktan daha ziyade başka kaynaklardan da alınmıştır. Örneğin Şeydayı'nın "Gül-Senuber" destanının 13. ve 14. yüzyıllarda yazılan Farsça "Gül ve Senuber" adlı eseriyle önemli benzerlikler gösterdiğini V. M. Jirmunskiy ve H. T. Zarifov ifade etmişlerdir. Magrupı'nın "Seypelmelek-Medhalcemal"i yazarken 16. asır Özbek şairi Meclisi'nin "Seyfulmuluk" adlı eserinden faydalandığı da bilinmektedir (TET 1975: 16). Destancı şairler, halk kültüründen aldıkları hikâyeleri, masalları veya hikâyeleri destan formuna sokarken bir yandan da Arap ve Fars kaynaklarını da takip etmişlerdir. Örneğin Andalıp'ın "Leyli-Mecnun"una Nevayi ve Fuzuli gibi şairlerin tesiri olsa da eserin şekline, yapısına, üslubuna Türkmen destan geleneği daha fazla etki yapmıştır (TET 1975: 10-11).

Türkmen destanlarına "Sinbadname", "Kelile ve Dinme", "Bin Bir Gece Masalları"nın da tesir ettiğini söylemek gerekir. "Seypelmelek-Methalcemal" ve "Gül-Senuber" gibi Türkmen destanları, "Bin Bir Gece Masalları"ndan alınmıştır. (Garrıyev 1982: 46). Türkmen destanlarındaki pek çok masal unsuru, "Seypelmelek-Medhalcemal", "Gül-Senuber", "Gül-Bilbil", "Kasım Oglan" gibi hikâyeler aracılığıyla girmiştir. Türkmen destanlarında masallarda görülen pek çok unsur vardır. Devler, periler ve ejderhalar bunlardan bazılarıdır. Destandaki devlerin, masallarda olduğu gibi, ruhları denizin dibindeki bir sandığın içindeki güvercinde saklıdır. "Hüyrlukga-Hemra" destanında bir bağın içinde bir ev, evin içinde sandık, sandığın içinde bir kafes, kafesin içinde de bir kuş vardır. Ayrıca bu tarz destanlarda masallarda olduğu gibi yardım için "tüy yakmak" gibi detayların yanında dev, cadı, peri, yılan, simurg, ejderha gibi varlıklar vardır (Durdıyev 1967: 77) Bağşılar devleri, insana benzer, ancak oldukça büyük ve çirkin yaratıklar olarak tasvir ederler. Sesleriyle ve görünüşleriyle korkunç olan devler, bağşıların anlatımına göre Kaf dağında yaşarlar ve genellikle cadılara hizmet ederler (bk. Şabehram, Seypelmelek-Medhalcemal, Gül-Senuber). Kendi hükümdarlıklarını ilan eden bazı devlerin kanatları vardır, bunlar bazen destan kahramanına yardım edebilirler. Devler, destanlarda bazen padişahların kızlarını esir alırlar, destan kahramanları da bu kızları kurtarırlar (Koroglı 1991: 15).

Masal dünyasının kahramanlarından periler de Türkmen destanlarında sık sık sahne alırlar. Bunlar, uzun saçları, kusursuz vücutları, büyüleyici beyaz tenleri ve kanatlarıyla mükemmel kadın tipini sembolize ederler. Köroğlu'nun eşi Aga Yunus da bir peri kızıdır. Masallarda büyüklüğü ve olağanüstü menşei ile tanınan Simurg, destan kahramanlarını uzak mesafelere götürür ve onları sevgililerine kavuştururlar (Koroglu 1991: 16).

Türkmen destanlarından “Hüyrlukga-Hemra”nın masal kaynaklı olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüştür. “Hüyrlukga-Hemra” ile “Padişa ve Vezir”, “Üç Oğul”, “Gara Batır”, “Bibicemal”, “Padişanın Üç Oğul” masalları arasında önemli benzerlikler vardır. Türkmenlerdeki “Mämmetcan” masalındaki olaylar ile “Hüyrlukga-Hemra”daki olayların benzer olduğu söyleyen S. Garrıyev, Özbekler arasında da bilinen bu masalla “Hüyrlukga-Hemra”nın sıkı bir ilişkisinin olduğunu iddia eder (Garrıyev 1982: 86-88). Aynı şekilde “Melike-Dilaram” ile “Maksadına Yeten Gız” masalı arasında ortak unsurlar vardır (Durdıyev 1967: 76).

Türkmen destanlarından Kasım Oğlan destanında çok sayıda masal unsuru yer alır. Destan, çocuk sahibi olmak için yurdunu terk eden Kazım'ın başından geçen olağanüstü olayların anlatımıyla başlar. Çöldeki evliyaları gezerek çocuk isteyen Kazım, bir gün çölde uyuyakalır. Kırkların meclisine katılan Kazım'a burada pirlere bir kâse şarap ve bir elma vererek bir oğul sahibi olacağını müjdeliler. Kırkların yardımıyla evine dönen Kazım'ın, Hz. Yusuf gibi güzel, Hz. Davut gibi güzel sesli ve Mecnun gibi aşka istidatı olan bir oğul dünyaya gelir. “Kasım” adını alan oğlanın ünü her yana yayılır. Bir gün bir kalenderin elindeki kitapta güzel bir peri kızı görür ve ona âşık olarak yurdunu terk eder. Yolda iki kuşun konuşmalarını dinleyen Kasım Oğlan, onların kendi aralarında çınar ağacının olağanüstü özelliklerinden bahsettiklerini duyar. Çınar ağacının yapraklarını çiğneyen Kasım, onlarca uzak mesafeyi göz açıp kapayıncaya alır.

Bu arada şehir-i Zerniger'in padişahı ölümcül bir hastalığa tutulmuştur. Tabipler bu hastalığın ancak Simurg kuşunun kanıyla iyileşeceğini söyleyince padişah da Simurg kuşunu kim yakalayıp getirirse ona yurdunun dörtte birini ve on sekiz yaşındaki kızını vereceğini söyler. Herkes Simurg avına çıkar. Bu şehirden bir “Baba” da Simurg'u avlamak istemektedir. Kasım'la karşılaşan Baba, onları Kasım'a anlatır, birlikte kuşu yakalamamaya karar verirler. Simurg, su içerken başına bir ip geçirmeyi başarırlar, ancak kuş o kadar büyüktür ki, onu yakalamak mümkün olmaz. Simurg, boynundaki iple birlikte Baba'yı da alarak uçar gider. Bir

çınarın başına konan Simurg'u başkaları yakalar ve padişaha götürürler. Simurg'un öldürülmesini emreden padişaha Kasım karşı çıkar, bu kuşun hastalığa çare olmadığını, hastalığın ab-1 hayat suyuyla iyileşeceğini söyler. Kaf Dağı'nın ardındaki Zulmat yurdunda bulunan ab-1 hayat suyunu ancak Simurg'un getirebileceğini söyleyen Kasım, Simurg için padişahın kırk gün mühlet ister. Simurg, kırk günün sonunda ab-1 hayat suyunu getirir, padişah bu sudan içince on dört yaşında bir delikanlı olur. Kasım'ın yanındaki Baba da sudan içer o da delikanlı çağlarındaki gibi olur. Padişahın kızını gençleşen Baba alır, Kasım ise Simurg'la birlikte âşık olduğu peri kızını aramaya devam eder.

Kasım, Simurg'dan peri kızının Yemen padişahının kızı olduğunu öğrenir. Oldukça uzak olan bu yurda gitmek için yol hazırlığı yapar. Simurg'un söylediği gibi kuşun bir yanına et, bir yanına su bağlar, kuş sağa bakınca et, sola bakınca su verecektir, ancak otuz altı gün sonra et de su da tükenir, Simurg'un hali kalmaz ve bir çölde ölür. Yola yaya olarak devam eden Kasım, aradağı yurda ulaşır. Burada kitapta suretini gördüğü kızla da buluşan Kasım, Yemen padişahı Hurşit Şah'ı, Katran Şah'ın saldırılarından kurtarınca kızı Melike'yi almaya hak kazanır. Kırk gün kırk gecelik toydan sonra Kasım, âşık olduğu ve günlerce aradığı peri kızıyla evlenir (Garrıyeva 1990:165-228)

Aşk konulu bir destan olan Kasım Oglan'da olayların fantastik kaynakları vardır. Destan ve halk hikâyelerinde rastlanan çocuksuzluk durumu ile başlayan destanın büyük bir kısmı Simurg kuşu etrafında gelişmektedir. "Zümrüdü Anka" ve "Karakuş" gibi adlarla da bilinen olağanüstü niteliklere sahip bu kuş, Türk masallarında yaygın olarak görülür. Hintlilerdeki "Garuda", İranlılarda "Simurg", Araplarda "Anka", Yunanlılarda "Phoneix" gibi kuşlarla önemli benzerlikleri olan "Zümrüdü Anka" kuşu gibi Türkmen destanlarında "Simurg" da masal kaynaklı bir kuştur (Duymaz 1993: 25). Ayrıca "Kaf Dağı", "ab-1 hayat", konuşan kuşlar, sihirli nesnelere vb. diğer unsurlarla Kasım Oglan destanı masal motifleri açısından oldukça zengindir.

Türkmen destanlarındaki masal unsurlarının bu kadar yoğun olmasında destan anlatıcılarının da etkisi vardır. Pek çok destancı bagşı, destanın yanında masal da anlatmıştır. Daşoğuz bölgesinin bagşı-şairlerinden Oraz Şahir, halk arasında hem bagşı hem de şair olarak tanınmıştır. O, şiirleri dutarsız, gıcaksız söylemiştir. Ustası Durdu Gılıç, ona destanla birlikte masalları ve fıkraları da öğretmiştir (Seyitmıradov 1976: 72-73). Öre Bagşı'nın, diğer adıyla Öre Şih'in, "Dört Adamın Başından

Geçenler” adlı bir masalı anlattığı tespit edilmiştir. Halk şairi olarak da bilinen Durdu Gılıç da masal anlatanlar arasındadır (Seyitmıradov 1976: 118-119).

Türkmen destanlarının diğer bir kaynağı ise efsanelerdir. Destanların teşekkülünde efsanelerin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Köprülü’nün de ifade ettiği gibi destanların pek çoğu bir kahraman etrafında oluşan efsanelerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur (Köprülü 2003: 13-14). Efsane, destancı için işlenmemiş bir malzemedir. Efsanede geçen olayın, destan geleneği çerçevesinde geliştirilmesiyle ancak bir destan ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile efsane, destana bir olay örgüsü verir, destancı bu olay örgüsünü destan geleneğinin şekil, muhteva, yapı vb. özelliklerini de dikkate alarak yeniden düzenler. Bu işlem aslında âşıkların halk hikâyesi tasnif etmelerine benzemektedir. Nasıl âşık bir “kara hikâye”yi alıp onun ilgili yerlerine şiirleri yerleştiriyor, halk hikâyelerinde kullanılan yapılarla birlikte bir hikâye “tasnif” ediyorsa (Alptekin 1997: 7) destancı da benzer şekilde bir destan tasnif etmektedir.

Kahramanlık konulu Türkmen destanı Köroğlu’nun bazı kolları, efsanelerin tesiriyle teşekkül etmiştir. Köroğlu’nun son kolu olan “Köroğlu’nun Ölümü” kolunda bu tesir daha açıktır. Köroğlu’nun ölümünü kabullenmeyen veya istemeyenler, onun kırlara karıştığını anlatan efsanelerden bahsederler. Ancak Türkmenler arasında onun öldüğünü anlatan kollar da vardır. Özbeklerdeki “Köroğlu ile Kırlar” adlı kolda da Köroğlu’nun ölmediği, kaybolduğu anlatılır. Aynı şekilde Azerbaycan Türklerinde de Köroğlu’nun ölmediği ve zorda kalanlara yardım için bazen geri geldiği yönünde rivayetler yer alır (Garrıyev 1982: 80-81). Behçet Mahir’in anlattığı “Köroğlu’nun Sonu” kolunda da Köroğlu kırlara karışıp kaybolmuştur (Kaplan 1973: 586-587).

S. Garrıyev, Köroğlu’nun sonunu konu edinen boyların çok daha sonraları oluştuğunu ileri sürer. Çünkü ona göre son kolda adı geçen tüfek ve top gibi silahlar yakın dönemlere aittir. Geçmişten gelen efsane ve rivayetler, yeni unsurla birleştirilerek bu son kol elde edilmiştir (Garrıyev 1982: 81-82). Garrıyev’in izahlarından da anlaşılacağı üzere Köroğlu’nun son kolu efsane kökenli bir koldur.

Kazak, Türkmen, Azerbaycan ve Karakalpak Türkleri arasında yaygın olarak bilinen Dede Korkut’un ölümden kaçmasını anlatan efsaneler, Türkmen destanlarına da girmiştir. Pek çok varyantı olan efsanelerde Dede Korkut, rüyasında kendi kabrinin kazıldığını görür. Ölümden kaçabilmek için dünyanın öbür ucuna gider, ancak orada da aynı rüyayı görür. Gittiği her yerde benzer rüyaları gören Dede

Korkut, sonunda dünyanın merkezinde, Sır Derya nehrinin kıyılarında yaşamaya karar verir. Nehrin kıyısında da ölüm korkusunu yenemeyince elbisesini nehrin ortasına yayar ve üstüne oturup dombırasıyla şiirler söyler. Bu şekilde yüz yıl daha yaşayan Dede Korkut, sonunda ölüme mağlup olur (Bayat 2003: 8, 41-42) Şasenem-Garıp destanında ölümün kaçınılmaz son olduğunu anlatmak isteyen destan kahramanı, Dede Korkut'un da ölümden kaçmak istediğini, ancak bunu başaramadığını şiirle dile getirir:

“Atam Gorkut söz sözledi

Akıl hem manı sazladı

Ölüm çaresin gözledi

Ol akli kamal galmadı” (Rahmanov 1992: 250-251)

Kaynaklar konusunu toparlayacak olursak, Türkiye'ye göre Hazar ötesinde yaşayan ve bir Oğuz boyu olan Türkmenler, tarih boyunca Özbeklerle, Kalmuklarla ve İran üzerinden gelen saldırılarla mücadele etmişlerdir. Tarihte vuku bulan bu olaylar “Koroğlu”, “Yusuf-Ahmet”, “Ali Bey-Balı Bey”, “Dövletyar” ve “Tulum Hoca” gibi destanlara yansımıştır. Tabii ki bütün Türkmen destanlarının oluşumunda bu tarz mücadeleleri aramak yanılıcı olacaktır. Türkmen destacılık geleneğindeki bazı destanlar, Türk destancılık geleneğinin temel kaynakları olan Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nın tesiriyle oluşmuştur. Eski destan geleneğiyle yeni konuları da birleştirebilen Türkmen destancıları, çok sayıda yeni destan yaratmışlardır.

Türkmen kültüründe yer alan ve “milli” olarak nitelendirilen kaynakların yanında Türkmen destancılarının, Arap, Fars ve Hint'in yazılı kaynaklarından da faydalandıklarını görüyoruz. Özellikle Çağatay edebiyatıyla Orta Asya Türklerinin edebiyatına tesir etmeye başlayan klasik kaynaklar ve bu kaynaklardan alınan konular, destancı şairler ve kıssaçıların yardımıyla sözlü gelenekte kullanılmaya başlanmıştır. Destancı şairlerin kaleme aldığı destanlar, çok geçmeden bağışların repertuarına girerek sözlü geleneğin malı haline gelmişlerdir. Ayrıca bu geçişler, tek taraflı da olmamıştır. Sözlü gelenekteki efsaneleri ve rivayetleri destancı şairler rahatlıkla destan formunda düzenlemişlerdir.

Türkmen destanları için masal ve efsaneler önemli kaynaklardır. Yazılı kaynaklardan gelen “Seypelmelek-Medhalemal”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber”, “Şabehram” gibi pek çok destanda Türk, Fars, Arap ve Hint masallarının etkisi açıkça görülmektedir. Ayrıca sözlü gelenekte yaratılmış Koroğlu gibi Türkmen

destanlarında da masal unsurları dikkat çekicidir. Örneğin Köroğlu'nun eşi Agayunus bir peri kızıdır, düşmanları arasında devler ve masallarda karşımıza çıkan olağanüstü yaratıklar yer alır.

Sonuç olarak, Türkmen destancılık geleneğinin çeşitli kaynakları vardır. Bazı destanlar, Özbek, Karakalpak ve Kazak Türkleriyle temaslar neticesinde oluşmuş veya alınmıştır. Bazıları ise Arap-Fars edebiyatından ve Hint masal kitaplarından alınan konular üzerine inşa edilmişlerdir. Destanların büyük bir çoğunluğu da Türkmenlerin tarihte yaşadıkları olayların etkisiyle oluşmuştur. Ancak burada özellikle vurgulanması gereken asıl husus, destanın kaynağı ne olursa olsun, konu nereden alınmış olursa olsun destanlar, Türkmen destancılık geleneğine özgü şekil ve yapı özelliklerine uygun olarak tasnif edilmiş olmalarıdır.

4. Türkmen Destanlarında Konu

Muhteva özellikleri açısından zengin bir yapıya sahip Türkmen destanları, büyük oranda “kahramanlık” ve “aşk” konuları etrafında şekillenmişlerdir. Bu konuların bir arada bulunduğu destanlar da vardır. Bu destanlarda kahramanlık aşka hizmet eder. Kahraman, sevgilisine kavuşabilmek için karşısına çıkan engelleri kahramanlık göstererek aşar. Destanlarda adı geçen tipler, mekânlar ve olaylar birbirlerinden farklı olsa da Türkmen destanları aslında birkaç tip ve konu etrafında toplanmıştır. Bu tiplerden ilki, yurdunu veya yakınlarını korumak için düşmana karşı fiziki mücadele veren kahraman modelidir. Köroğlu, Yusuf Bey, Ahmet Bey, Dövletyar Bey, Ali Bey, Balı Bey, Ayvaz, Nurali vb. bu çerçevede değerlendirilebilir. Bir diğer kahraman modeli ise sevgilisine kavuşabilmek için mücadele verir, ancak bu mücadele genellikle savaş meydanlarında değil, kahramanın kendi içinde verdiği bir mücadeledir.

Bu çerçevede baktığımızda Türkmen destanları arasında tip, konu, zaman, mekân vb. açılardan önemli benzerlikler vardır. Bu benzerlikler bazı destanlar arasında çok daha belirgindir. Bu ortaklıkların kaynağında öncelikle geleneksel doku, daha sonra ise bazı destanların daireler halinde anlatılması geleneği vardır. Köroğlu gibi daireleşmiş destanlardaki kollar, birbirlerinden ayrı birer anlatı gibi görünse de tip, zaman, mekân ve olay örgüsü açılarından birbirleriyle yakından ilişkilidirler.

Destan daireleşmesinin ilk anlamı, toplumun hafızasında hatrası zayıflayan kahramanın yerini oğlunun veya torununun almasıdır (Ergun 1997: 73). Gelenekte meşhur kahramanların çocuklarının da babaları gibi kahramanlık göstermeleri veya

kahramanlık maceralarında yer almaları, destan dinleyicisinin beklentileri arasındadır. Dinleyicinin bu temayülüne destancılar, geleneğin sınırları dâhilinde kahramanların çocukları etrafında da yeni destanlar tasnif ederek cevap vermişlerdir. Daireleşmenin ikinci anlamı ise destanın çeşitli kollar halinde anlatılmasıdır. Bu bakımdan daireleşmenin oluşmasında destan icrasının da etkili olduğunu belirtmek gerekir. Destancılar, destanları daha kolay anlatabilmek ve destanı makul bir sürede bitirmek için destan kahramanının maceralarını bölümlere ayırarak anlatmayı tercih etmişlerdir. Bilindiği gibi Köroğlu gibi destanlar, oldukça hacimli anlatılardır. Bunun gibi destanları tek bir destan olarak anlatmak hem anlatan hem de dinleyen açısından güçlük doğuracaktır. Bu nedenle destancılar, Köroğlu’nu kollar halinde anlatmışlardır (Fedakar 2003: 98-99).

Destanların daireleşmesi konusunda Özbek araştırmacı Muazzam Mirzayeva, “*Aynı türe ait birden fazla destanın konu, kahraman, epik mekân, belirli bir amaç veya eserde tasvir edilen olayların kronolojisi bakımından gruplar oluşturmasına ‘daire’ denilmektedir.*” diyerek Köroğlu gibi kollar halinde anlatılan destanların oluşumuna ışık tutmaktadır. Özbek destan geleneğinde olduğu gibi Türkmenlerde de Köroğlu, Köroğlu’nun evlatlığı Ayvaz ve Ayvaz’ın oğlu Nurali etrafında anlatılmaktadır (Fedakar 2003: 97-99). Köroğlu, Ayvaz ve Nurali hakkındaki kollar, aynı soydan gelen kahramanların maceralarını anlatırlar. Yine Türkmen destancılık geleneğinin kahramanlık konulu destanlarından Yusuf-Ahmet ile Ali Bey-Balı Bey arasında da böyle bir ilişki vardır. Yusuf-Ahmet destanının devamı olarak gösterilen Ali Bey-Balı Bey destanının kahramanları Yusuf ve Ahmet’in oğullarıdır. Kırgız destan geleneğindeki Manas, Semetey ve Seytek arasında da böyle bir ilişki vardır.

Daireleşmenin bir diğer şekli ise bir kahraman etrafında birden fazla müstakil anlatının oluşmasıdır (Fedakar 2003: 99). Türkmenler arasında Köroğlu’nun zuhuru, evlenmesi, çeşitli mücadeleleri ve ölümü ayrı birer kol halinde anlatılmıştır. Benzer şekilde Ayvaz’la ilgili olarak “Ayvaz’ın Kurtarılması”, “Ayvaz’ın Evliliği”, “Ayvaz ve Kırat”, “Ayvaz’ın Kızması” gibi kollar oluşmuştur. Bu tarz, daireleşmeler de kollar arasında konu, tip ve motif benzerliklerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Köroğlu dairesindeki ilk kol, “Göroglıñ Döreysi” adını taşır ve Köroğlu’nun doğumunu ve bir kahraman olarak ortaya çıkışını anlatır. Pälvan Bağşı’dan derlenen ilk kol, “Çardaglı Çandıbil” adı verilen ve dört büyük dağın bulunduğu bir yurdun tasviriyle başlar. Hayvancılıkla uğraşan bu yurdun hükümdarı Cıgalı Bey’dir. Cıgalı Bey’in Gencim Bey, Mömin Bey ve Adı Bey adında üç oğlu

vardır. Büyük oğlu Gencim, evli ve ticaretle uğraşan zengin birisidir, ancak çok cimridir. Mömin ise hasta gözlü ve gel git akıllı birisidir. Adı Bey, en küçük oğul olmasına rağmen diğerlerinden daha cesur ve sözünün eri bir yiğittir. Bu yüzden babası Cıgalı Bey, onu yurda hükümdar yapar. Adı Bey gibi bir yiğide daha sahip olma umuduyla Çandibil'in ilerigelenleri Adı Bey'i evlendirirler. Adı Bey'in eşi hamile kalır, ancak çocuğu doğuramadan ölür. Karnında çocuğuyla ölen eşinin acısına dayanamayan Adı Bey de bir av esnasında vefat eder. Bir gün Adı Bey'in eşinin gömüldüğü mezarda bir çocuğun görüldüğü haberi duyulur. Cıgalı Bey, torununu mezarlıktan eve getirir ve ona karanlık mezardan aydınlık dünyaya çıktığı için "Rövşen" adını verir. Ancak orada bulunan bir fukara çocuğun kendi adıyla doğduğunu, adının "Göroglı" olması gerektiğini söyler, ancak hiçkimse buna itibar etmez.

Rövşen, yedi yaşına geldiğinde okula gönderilir, ancak okuldaki çocuklar kavga etmekten derslere vakit ayıramaz. Cıgalı Bey, onu okuldan alır, beline altın bir kemer, ayağına altın ökçeli bir çizme, başına kalpak ve eline de altın bir aşık vererek diğer çocuklarla oynamasını söyler. Rövşen, burada da çocuklara rahat vermez. Rövşen'in babası Adı Bey'e benzemesinden çekinenler, onu ortadan kaldırmaya karar verirler. Bunu haber alan Cıgalı Bey, Rum padişahına gider ve onun hizmetine girer. Kısa sürede yüksek mertebelere ulaşır. Cıgalı Bey'in bu yükselişini kıskananlar, Hünkâra gelerek Cıgalı Bey'in kendilerinden ne farkı olduğunu sorarlar. Hünkâr, onun tecrübeli bir seyis olduğunu söyleyince arza gelenler, o zaman size eşi benzeri olmayan bir at bulsun derler. Bunu kabul eden Cıgalı Bey, denizden çıkan atla çiftleşmiş bir kısrağın tayını hünkâra getirir, ancak tay küçük ve zayıftır. Buna kızan Hünkâr Cıgalı Bey'in gözünü kör ettirir. Cıgalı Bey, bu cılız tay ve Rövşen'le birlikte "Üçgümmez" dağına çıkar. Burada Rövşen'e ok atma ve kılıç kullanma eğitimi verir.

Günlerden bir gün Cıgalı Bey'in evine kalenderler uğrarlar ve misafir olurlar. Bu kalenderler Arabistan'a vardıklarında Reyhan Arap'a Üçgümmez dağında Gülendam adlı güzel bir kadını gördüklerini söylerler. Reyhan Arap hemen Gülendam'ı almak için yola çıkar. Rövşen daha küçüktür, babası da kördür. Reyhan Arap Rövşen'in yengesi, Mömin'in eşi Gülendam'ı alıp kaçar. Rövşen, Reyhan Arap'tan intikam için kısrağın doğum yapmasını bekler. Kısrağın doğurduğu tayı, iki derviş su kenarında sıvazlarlar. Cıgalı Bey, torununa bir çukur kazmasını ve tayı kırk gün yeraltında tutmasını söyler. Çukur, hiç ışık sızmayacak şekilde kapatılır ve at

kırk gün burada kalır. Yeraltındaki eğitimden sonra at gözden kaybolur, atını aramaya çıkan Rövsen, kırklarla ve Hz. Ali ile karşılaşır. Rövsen, atıyla birlikte kırklardan savaş aletleri, atına ve kendisine yüz yirmi yıllık ömür alır. Kırklardan yaralarının yıldız gördüğünde iyileşmesini, düşman elinden kolay kurtulmayı ve yetmiş iki milletin dilini bilmeyi ister. Kırat'a ve savaş takımlarına kavuşan Köroğlu, Çandıbel'e, babasının ve dedesinin yurduna geri döner. Hanlığı geri alır, etrafına topladığı kırk yğitle Çandıbil'den geçen kervanlara saldırmaya başlar. Bu arada dedesinin gözlerini kör eden Hünkâr'dan intikam almayı da unutmamıştır. Yiğitleri ve ordusuyla birlikte Hünkâr'a karşı verdiği mücadeleyi kazanarak intikamını alır (Mämmetyazov 1990a: 15-62).

Köroğlu'nun ilk kolunda, kahramanın mezarda doğması, dedesinin kör edilmesi, yengesinin Reyhan Arap tarafından kaçırılması, Köroğlu'nun efsanevi bir ata, "Kırat"a sahip olarak Çandıbil'e han olması ve dedesinin gözlerini kör eden Hünkâr'dan intikam alması anlatılmıştır. Ayrıca bu kolda mücadeleden daha ziyade Köroğlu ve atının olağanüstü güçler tarafından kutsanması dikkat çekmektedir. Mezarda doğmakla sıra dışı bir insan olabileceğini gösteren Köroğlu, dedesinin eğitiminden geçtiği gibi kırklardan normal insanlarda olmayan özellikler almıştır. Aynı şekilde Köroğlu'nun atı da su menşeli bir atın tayıdır. O da kırklar tarafından kutsanmıştır. Bu bakımdan Köroğlu da Kırat da olağanüstü kaynaklardan gelmekte ve yine olağanüstü güçler tarafından korunmaktadır. Köroğlu, babası Adı Bey'in bıraktığı yerden hanlığı geri alır, oterisini dedesinin gözlerini kör eden Hünkâr'ı mağlup ederek sağlamlaştırır. Bu aynı zamanda Köroğlu'nun kahramanlık göstererek toplum içinde saygınlık kazanması anlamına da gelir. Bu bakımdan ilk kol, Köroğlu'nun ve Kırat'ın zuhurunu anlattığı gibi onun ilk kahramanlığını ve başarısını konu edinmiştir.

Köroğlu'nun evliliğini anlatan "Göroğlınıñ Öylenişi" kolunda Gencim, sürüsünden koyun alan Köroğlu'nun adamlarına kızar ve daha evlenmediği için çocuğu bulunmayan Köroğlu'na "uğursuz ve zürriyetsiz" anlamlarına gelen tahkir edici sözler söyler. Buna üzülen Köroğlu, hastalanıp yatar, seher vakti rüyasına giren bir derviş, beraberinde güzel bir kız getirmiştir. Derviş, Köroğlu'na "Oğlum hastalanıp yatma, senin eşin budur. Bu, Kuhıkap'taki Cahan padişahın kızıdır. Adına Agayunus peri derler" diyerek kaybolur. Köroğlu, rüyasında âşık olduğu Agayunus'u bulk için yola çıkar. Uzun bir yolculuktan sonra Agayunus'un köşkünü bulur, ancak köşkün önünde bir ejderha yatmaktadır. Köroğlu, ejderhayı öldürür ve köşke girer.

Bu arada Agayunus da günlerdir rüyasında Koroğlu'nu görmektedir. Köşkte Agayunus'u bulan Koroğlu, onunla bir süre kalır, ancak bir gün aklına Çandibil gelir ve Agayunus'dan kendisiyle Çandibil'e gelmesini ister. Anne babasının rızasını alan Agayunus, Koroğlu ile Çandibil'e doğru yola çıkar. Çandibil'e ulaştıklarında büyük bir toyla Koroğlu, Agayunus'la evlenir (Mämmetyazov 1990a: 63-80).

Diğer kollara nazaran hacim olarak daha küçük olan ve Koroğlu'nun evliliğinin anlatıldığı kol, Pälvan Bağşı'dan derlenmiştir. Koroğlu'nun bu kolunu çok az Türkmen bağşısı anlatmıştır, bazı bağşılar Koroğlu'nun evliliğini bir cümle ile geçiştirmişlerdir (Garriyev 2007: 121). Özbek varyantları arasında yer alan “Yunus Peri” adlı kolda da Koroğlu'nun evliliği anlatılmaktadır. Türkmenlerdeki kolla büyük oranda aynı olan Özbek anlatmasına Türkmelerde olmayan bazı şahıslar ve olaylar girmiştir, ancak her iki kolda da Koroğlu Kaf Dağı'nda yaşayan bir peri ile evlenmektedir (Garriyev 2007: 163). Anadolu ve Azerbaycan varyantlarında da Koroğlu çeşitli maceraların sonunda Çamlıbel'e getirdiği kızlarla evlenmektedir, ancak sadece onun evliliğini anlatan bir kol yoktur. Azerbaycan'da “Mahbup Hanım'ın Çamlıbel'e Gelişi” adıyla yayımlanan kolda Koroğlu, Rumistan'a yaptığı seferin dönüşünde bir şah kızı olan Mahbup Hanım'ı Çamlıbel'e getirir ve onunla evlenir (Garriyev 2007: 55). Anadolu kollarında da Koroğlu'nun, bey ve han kızlarıyla evlendiğini görürüz. Bunlardan “Koroğlu-Han Nigar” kolunda Koroğlu, Dağıstanlı Han Nigar ile evlenir (Kaplan 1973: 77-104). Aslında Koroğlu'nun pek çok macerası Karl Reichl'in da ifade ettiği gibi “sevgiliyi elde etmek” içindir (Reichl 2002: 162-173). Namını duyduğu bey ve han kızlarını Çamlıbel'e getirmek için mücadeleye girişen Koroğlu, elde ettiği kızların bazıları ile kendisi evlenmiş, pek çoğunu ise yanındaki yiğitleri ile evlendirmiştir.

“Ar Alış” veya “Arapdan Ar Alış” adlarıyla anlatılan kol, Koroğlu'nun Reyhan Arap'tan intikam almak için kahramanlık sergilediği bir anlatmadır. İlk kolda Reyhan Arap'ın eşi Gülendama çölde kaybolur ve onu Adı Bey bularak kardeşi Mömin'le evlendirir, ancak daha sonra Reyhan Arap, Gülendama gelir, bulur ve Arabistan'a kaçar. “Arap'tan Ar Alış” kolu da Koroğlu'nun Reyhan Arap'tan öğ almasını konu etmektedir. Koroğlu'nu, evlilik kolunda olduğu gibi, yine Gencim harekete geçirir. Gencim'in sürüsünden koyun alan Sapar Köse'ye kızan Gencim, Koroğlu'na kendisinin koyunlarıyla uğraşacağına, yengesi Gülendama kaçırarak Reyhan Arap'la uğraşmasını söyler. Buna içerleyen Koroğlu, Reyhan Arap'ın yurduna gelir. Reyhan Arap, derin bir uykudadır, yengesi Gülendama bulur, ancak

Gülendam, Köroğlu ile Çandibil'e gitmek istemez. Onun yerine Reyhan Arap'ın biricik kızı Bibican'ı kaçırmasını, bu şekilde Reyhan Arap'tan öcünü alacağını söyler. Bibican'ı kaçıran Köroğlu'nu zorla uyandırılan Reyhan Arap kovalamaya başlar. Köroğlu'na galip gelemeyeceğini anlayan Reyhan Arap, kızını Köroğlu'na verdiğini söyler. Köroğlu, Çandibil'de büyük bir toyla Bibican'ı Gencim'le evlendirir (Mämmetyazov 1990a: 81-115).

Köroğlu, Çandibil'in tek hâkimidir, peri kızıyla evlidir, namı uzak aşırı ülkelere yayılmıştır, ancak çocuğu yoktur. Köroğlu'na çocuksuzluğun eksiklik olduğunu Çandibil'e uğrayan bir kalender “çocuksuz insan kuru bir ağaçtır” diyerek bildirir ve onun için Övez'in (Ayvaz) uygun bir evlat olacağını söyleyerek kaybolur. Ayvaz, Buldur Kasap'ın oğlu olarak dünyaya gelmiş, ancak Yusuf Şah onu himayesine almıştır. Köroğlu, ne kadar aradıysa Övez'i bulamaz, sonunda Yusuf Şah'ın düşmanlarından birisi Köroğlu'na Övez'in Veyennam şehrinde olduğunu haber verir. Köroğlu, kılık değiştirerek Övez'in yurduna gider ve onu Çandibil'e getirip evlatlık alır. Köroğlu Övez'i alıp Çandibil'e dönerken çok sayıda engelle karşılaşmış ve onları kahramanlığı ile aşmıştır (Mämmetyazov 1990a: 116-205). Övez koluyla ilişkili olarak Köroğlu'nun mücadelelerini içeren “Övez'in Halas Edilişi” kolunda Hünkâr, Övez'in namını duymuş ve onu kendisine alıp gelmesi için Mustafa adlı adamını bir orduyla Çandibil'e göndermiştir. Çandibil'de yapılan savaşta Övez Hünkâr'ın askerlerine esir düşer. Hünkâr'ın sarayına getirilen Övez'i Köroğlu kurtarır ve Çandibil'e doğru yola çıkar. Peşinden gelen Mustafa'yı yenen Köroğlu bu yiğitle dost olur. Köroğlu, Mustafa'nın dışında Hünkâr'ın ordusuyla mücadele ederek Övez'i Çandibil'e getirmeyi başarır (Mämmetyazov 1990a: 206-248).

Köroğlu, “Övez Öylenen” kolunda mücadelesini Övez'in evleneceği kızı Çandibil'e getirebilmek için verir. “Servican”da esir düşen Övez'i Hünkâr'ın kızı Servican'la kurtarır. Servican'ı da Çandibil'e getirir ve yiğitlerinden biriyle evlendirir. “Kırk Müñler”de Çandibil'e yapılan saldırıyı bertaraf etmek için savaşır. “Övez Öykelän” kolunda kızıp Çandibil'i terk eden Övez'i Çandibil'e geri getirir. “Kempir” kolunda yaşlı bir kadın tarafından Balı Bey için çalınan Kırat'ı geri alır. “Harmandäli” kolunda ise bağışlıkta ve güreşte kendisine rakip tanımayan bir kadına karşı verdiği mücadele anlatılır. Burada değinmediğimiz başka kollarda da olduğu gibi Köroğlu, değişik amaçlar için kahramanlıklar yapar. Birkaç kol hariç, Köroğlu hemen bütün kollarda asıl kahramandır. Çandibil ciarındaki ve daha uzak yurttaki

düşmanlarıyla sürekli savaş halindedir. Bazen zorlansa da çoğunlukla düşmanlarına galip gelir.

Türkmenistan'daki Köroğlu dairesindeki kolların bir kısmı Ayvaz'la ilgilidir. Türkmen anlatmalarında Ayvaz, "Övez" olarak geçmekte ve Köroğlu gibi kahramanlıklar gösterebilmektedir. "Övez ve Gırat" kolunda Ayvaz, Kırat'ın da yardımıyla Adil Şah'ın kızını almaya hak kazanır (Mämmetyazov 1990a: 304-326). "Arap Reyhan" kolunda Ayvaz, asıl kahramanlığını sergiler. Destanda Arap Reyhan, sarhoş halde uyuyan Köroğlu'nu tutsak almış, ancak Kırat'ı yakalayamamıştır. Kırat, Çandıbil'e yalnız dönünce Ayvaz ve yiğitler Köroğlu'nu aramaya çıkarlar. Kırat'la Arap Reyhan'ı takip eden Ayvaz ona yetişir. Ayvaz, Arap Rehan'la karşılaşmadan önce kendi kendine şöyle der:

"On beşten on altı yaşına adım attın. Ne zaman iş bitirip, ne zaman er olacaksın? Burada bir iş yapamazsan ömrün boyunca yapamazsın. Neden çekiniyorsun? Kırat ayağının altında, kılıç belinde, mızrak elinde." (Mämmetyazov 1990a: 370)

Ayvaz, bunları söyledikten sonra Arap Reyhan'a doğru at salar. Arap Reyhan'ın atı, Kırat'ın sesinden korkup kaçmaya başlar. Arap Reyhan, atını durdurmak isterken Ayvaz, mızrağını Arap Rehyan'a saplar, Reyhan attan düşer. Diğer yiğitler de bu teke tek vuruşmanın üstüne gelirler. Arap Reyhan'ı yaralı halde yerde görünce hemen onun başını keserler. Ayvaz'ın bu kahramanlığını gören Köroğlu, oğlunu takdir eden bir şiir söyler:

*Bu meydanda kovup yetdin,
Berekalla, han Övezim!
Maña tüys ogulluk etdiñ,
Sana gurban han Övezim!*

***Bu meydanda kovalayıp yetiştin,
Maşallah, han Övez'im!
Bana dosdoğru oğulluk ettin,
Sana kurban olayım han Övez'im!***

*Yañına yakın barayın,
Gıratım sana bereyin,
Çalma damagın göreyin,
Berekalla, han Övezim!*

***Yanına yaklaşayım,
Kıratımı sana vereyim,
Kesme boğazını göreyim,
Maşallah, han Övez'im!***

*Yiğit gerek asıl zatdan,
Hüner övrense ussatdan,
Arabı agdardın atdan,*

***Yiğit gerek asil soydan,
Hüner öğrense üstaddan,
Arap'ı düşürdün attan,***

Berekalla, han Övezim!

Maşallah, han Övez'im!

Açılan güllerin zari,

Açılan güllerin zari,

Yetmedi sabrı-kararı,

Yetmedi sabrı kararı,

Göroglı begiñ hossarı,

Göroglı beyin kardeşi,

Berekalla, han Övezim!

Maşallah, han Övez'im!

(Mämmetyazov 1990a: 371)

Ayvaz'ın on beş, on altılı yaşlarda gösterdiği bu kahramanlığın benzerlerine diğer Türk destanlarında da rastlanır. Dede Korkut Kitabı'ndaki genç kahramanlar, on beş veya on altı yaşlarında kahramanlık yaparak ad alırlar ve alplığa geçiş yaparlar. Boğaç, boğayı yenerek, Bamsı Beyrek ise bezirgânları düşman elinden kurtararak ad alıp alplar sınıfına katılmışlardır. Yigenek ve Begil gibi gençler ise babalarını kâfirlerin elinden kurtarırlar (Duymaz 2004). Tutsak babayı kurtararak kahraman olan genç alplar, kendini öncelikle babalarına, daha sonra ise toplumlarına ıspat etmişlerdir. Uruz, kâfir elinde tutsak babası Salur Kazan'ı kurtarmak için gittiği kalede farkında olmadan babasıyla savaşır ve babasına üstünlük sağlar. Salur Kazan, Dede Korkut Kitabı'nda alplar başı olarak nitelendirilen bir kahramandır. Uruz, genç yaşta babası gibi büyük bir kahramanı yenerek gücünü ıspatlar. Bu başarısını kafir kalesini fethederek sağlamlaştırır (Ergin 1994: 20-21). Ayvaz da Dede Korkut alpları gibi babası Köroğlu'nu Arap Reyhan'dan kurtararak at binmedeki ve silah kullanmadaki hünerini göstermiş ve kahramanlığı ile Köroğlu'nun takdirini kazanmıştır.

Köroğlu'nun torunu, Ayvaz'ın oğlu Nurali'nin maceraları "Öveziñ Oglı Nuralı" kolunda anlatılmıştır. Köroğlu dairesinde üçüncü nesli temsil eden Nurali, dedesi Köroğlu'ndan Kırat'ı alarak kırk yiğidi ile ava çıkar. Avda Nâhen Şah'ın toyuna varırlar. Misafir olarak katıldıkları toyda Nurali, koyun kapma yarışına katılır. Bu yarışmadan devam galip çıkan Karahan'dan koyunu almayı başaran Nurali, Nâhen Şah'tan takdir görür. Toydaki yarışmaları izleyen Nâhen Şah'ın kızı Zülpüzerrin, Nurali'ye âşık olmuştur. Bir gece gizlice Nurali'nin çadırına girer. Bu durumdan haberdar olan şah, Nurali'yi ve yiğitlerini tutsak eder. Köroğlu, torununu kurtarmak için Nâhen Şah'ın yurduna gelir. Nâhen Şah, Köroğlu'nun karşısına torunu Nurali'yi çıkarır. Yüzünde bir peçe ile meydana çıkan Nurali'ye oku ve mızrağı ile kâr edemeyen Köroğlu bu duruma şaşırır. Şahın kızı Zülpüzerrin'in haber

vermesiyle karşısındaki yiğidin torunu Nurali olduğunu anlar. Nâhen Şah, kızını Nurali'ye verir ve Köroğlu ile dost olur (Mämmetyazov 1990a: 798-822).

Nurali kolunda dikkatimizi, kahramanlığın iki boyutu çekmektedir. Nurali, ilk mücadelesini bir oyunda vermiş, daha sonra ise Köroğlu'nun karşısına çıkarak cesaretini ve gücünü kanıtlamak istemiştir. Bu ve buna benzer destanlar, kahramanlık mücadelelerinin artık değişmekte olduğunu göstermektedir. Destan mantığı içinde Karahan pehlivanı savaşıarak yenmesi gereken Nurali, bunu oyun yoluyla yapmıştır. Köroğlu'nun karşısına savaşmak için çıksa da herhangi bir silah kullanmamıştır. Onu Köroğlu'nun darbelerinden pirlere kurtarmıştır. Artık Nurali, bu kolda Köroğlu gibi bir destan kahramanı değildir, mücadelenin şekli ve destan kahramanın özellikleri değişmeye başlamıştır.

Köroğlu dairesindeki kollar, Köroğlu, Ayvaz, Nurali'nin yanı sıra, Köroğlu'nun yanındaki diğer yiğitlerin maceralarını da anlatır. Çandıbil'de başlayan kollar, genellikle uzak yurtlarda gelişir. Köroğlu veya diğer yiğitler, sultanlara ve onların güçlü pehlivanlarına, ordularına karşı verdikleri mücadelelerden başarıyla çıkarlar. Çandıbil'e dönüşte ise ganimetlerin yanında çoğunlukla güzel ve ünlü bir kadını da beraberlerinde getirirler. Kollardaki hâkim unsur, kahramanlık göstermektir. Kahramanlığın amacı ve içeriği değişebilmektedir. Köroğlu'nun veya Ayvaz'ın evleneceği kadını bulmak için yaptıkları yolculuklar, mücadele konusu olabildiği gibi Kırat'ın çalınması, Ayvaz'ın ve Nurali'nin esir düşmeleri, Bezirgânın haraç vermemesi, Reyhan Arap'ın, Köroğlu'nun yengesini kaçırmaması ve bazı hanların, beylerin Çandıbil'e saldırmaları da kahramanlık göstermek için geçerli nedenler arasındadır.

Türkmenistan'da Yusuf-Ahmet destanı da daireleşmiş destanlar arasındadır. Yusuf ve Ahmet Beyler, Mısır üzerine düzenledikleri seferden döndükten sonra birer erkek çocukları doğar. Yusuf Bey oğluna Ali, Ahmet Bey ise Balı ismini koymuştur. Birbirine yakın zamanlarda doğan bu iki çocukla birlikte Aşır Bey'in Dövdeş ve Ayhan'ın Muzrap adlı çocukları da dünyaya gelir. Destandan anlaşıldığı kadarıyla bu dört çocuk akrandır, ancak destanın merkezinde Ali Bey ve Balı Bey vardır.

Ali Bey-Balı Bey destanının Yusuf-Ahmet Bey destanı ile olan ilişkisinde ilk dikkati çeken husus, Ali Bey-Balı Bey destanındaki kahramanların, Yusuf-Ahmet destanındaki kahramanların çocukları olmalarıdır. Ayrıca destanda geçen olaylar da önceki destanla sıkı ilişki içindedir. Yusuf-Ahmet, putperest Mısır padişahı Gözel Şah'ı Müslüman ederek geri dönmüşlerdir. Gözel Şah'ın Müslüman olduğunu duyan

Şehr-i Galgala padişahı Şapolat Şah, onun tekrar eski dinine dönmesini ister, aksi takdirde Mısır'ı yağmalayacağını söyler. Ali Bey-Balı Bey destanındaki gençlerin kahramanlık yapmalarına olanak tanıyan olaylar, Mısır padişahı Gözel Şah'ın Yusuf ve Ahmet'ten yardım istemesiyle başlar. Ali Bey, Balı Bey, Dövdeş, Muzrap dördü birlikte büyük bir ordu ile Mısır'a doğru yola çıkarlar. Yolda babalarının savaştıkları veya uğradıkları yerleri görürler ve onları yâd ederler. Günler sonra Mısır'ı kuşatmış kâfir ordusuna rastlarlar. İki ordu saf bağlar. Sırasıyla genç alplar düşmana saldırırlar ve yüzlerce kâfir öldürürler. Ali Bey ve Balı Bey'in kahramanlıkları destanda şu şekilde anlatılır:

“Balı Bey, hiddetlenerek kâfirlerle savaşmaya başladı. Balı Bey, kısa sürede o kadar öldürdü ki, onlar gurup gurup kaçiverdiler. Koyun sürüsünü kurt dalamış gibi oldu. Kamışa ateş düşmüş gibi oldu. Kızılbaş'ın pehlivanları, binlerce askeriyile birlikte hücum ettiler. Balı Bey de Ürgenç askerlerini düzene koydu ve Yezitlere doğru at saldılar. Ali Bey, Dövdeş, Muzrap da at saldılar. Sonra öyle bir mağlubiyet oldu ki, yer gök titredi. Düşman leşinden tepe oldu. Türkmen beyleri ejder gibi savaştılar. Sonra iki ordu arasında yedi gün şiddetli savaş oldu. Sonunda Yezitler dayanamayıp parça parça oldular ve kaçmaya başladılar. Şapolat Şah da sınırsız devletini bırakarak kaçıp gitti. yezitlerin kanından ırmak oldu, akmaya başladı. Düşmanın ölenleri öldü, kırılanları kırıldı. Pek çoğu da at ayağının altında helak oldu. Geri kalanları da bütün her şeyini bırakıp kartaldan kaçan kuş gibi Mısır'dan kaçıp gittiler.”²⁰

Müslüman Gözel Şah'ı kâfirlere karşı korumayı hedefleyen genç kahramanlar, kâfir ordusunu dağıttıktan sonra yüklüce bir ganimetle babalarının yanına, Ürgenç'e doğru yola çıkarlar. Yusuf-Ahmet'in Mısır'da tesis ettikleri düzenin bozulmasına izin vermeyen Alı Bey ve Balı Bey, kahramanlık göstererek babaları gibi güçlü ve yetkin birer alp olduklarını ispatlamışlardır.

Bazı destan kahramanları ise olağanüstü varlıklarla mücadele ederek kahramanlık gösterirler. Tulum Hoca destanında Aytgeldi, Konrat'tan Barsagelmez'e vergisi vermeyen Tüke Şah'tan vergi almaya gönderilir. Kalmukların yurduna gidenin geri gelmeyeceğini bilmelerine rağmen, Aytgeldi'nin düşmanları onun Kalmuk yurdu Barsagelmez'e gönderilmelerini sağlar. Burada Ak ve Kara devlerle savaşır. Ak devi, okla öldürür. Kara devi itaati altına alır ve sonunda başını keser.

²⁰ Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Elyazmaları Enstitüsü, No: 4338-7.

Yurdun padişahı Tüke Şah'ın ordusunu helak eder. Sonunda Tüke Şah, Aytgeldi'nin istediklerini kabul eder. Kalmukların yurduna vergi almak için gelen Aytgeldi, gösterdiği kahramanlıklardan sonra Tüke Şah'ın kızını da alarak Konrat'a geri döner. Aytgeldi, kimsenin gidemediği yere gidip Tüke Şah'ı alt ederek alplık göstermiş, düşmanlarının planlarını bozmuş ve Konrat'a hükümdar olmaya hak kazanmıştır.

Kahramanlığın yapılma amacında ve şeklinde bazı değişimler olabilmektedir. “Gövher Kız ve Şıralı Bey” destanında kahramanlığın asıl hedefi sevgiliyi elde etmektir. Türk destanlarının yaygın temalarından olan “sevgili için mücadele etme”, Köroğlu destanının pek çok kolunda işlenmiştir. “Gövher Kız ve Şıralı Bey” destanının kahramanlarından Şıralı Bey, rüyada görüp âşık olduğu Gövher için kahramanlık gösterir. Gövher'in babası Isfahan şahıdır ve kızını almak isteyenlere üç şartı vardır. Bunlardan ilki bir ejderha öldürmek, ikincisi ünlü pehlivan Pirnazar Alp'ı tutsak almak ve üçüncüsü ise oldukça yüksek bir köşkten atımı aşmaktır. Şıralı Bey, sırasıyla bu şartları yerine getirir, sevgili için konulan engelleri aşar ve Gövher'e kavuşur.

Şıralı Bey'in sevgilisi için verdiği mücadelenin benzerlerini Türk destancılık geleneğinden takip etmek mümkündür. Dede Korkut Kitabı'ndaki Kanturalı hikâyesi konumuzla yakından alakalıdır. Evlenmek için kendisi gibi kahraman bir kız talep eden Kanturalı, Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun'un kendisi için uygun olduğunu düşünür, ancak kızın babasının üç şartı vardır. Bunlar, bir aslanı, boğayı ve deveyi öldürmektir. Kanturalı sırasıyla bu üç hayvanı mağlup eder ve Selcen Hatun'u almaya hak kazanır. Selcen'in savaşçı özellikleri, Oğuz'a dönüş yolunda ortaya çıkar. Selcen Hatun, peşlerinden gelen kâfirlere karşı Kanturalı ile birlikte mücadele verir (Ergin 1994: 13-14, Duymaz 1999a).

Kanturalı ve Bamsı Beyrek örneklerinde olduğu gibi bazı destan kahramanları doğrudan kızın kendisiyle mücadele ederler. Köroğlu'nun Türkmen dairesindeki “Harmandâli” kolu böyle bir mücadeleyi anlatır. Rum vilayetinin zenginlerinden Arslan Bey'in kızı Harmandâli, babası tarafından erkek gibi yetiştirilmiştir. Kızın evlilik çağı geldiğinde kız, kendisini güreşte ve bağışlıkta yenecek bir yiğitle evleneceğini söyler. O civardaki bütün ünlü pehlivanlar ve bağışlar Harmandâli ile karşılaşır, ancak onu yenemezler. Üç yılda üç yüz bağışı ve pehlivan Harmandâli'ye mağlup olur ve artık kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemez. Bu arada fal bakan yaşlı bir kadın Harmandâli'yi ancak Köroğlu'nun yenebileceğini söyler. Harmandâli, yaşlı kadını Çandibil'e gönderip Köroğlu'nu yanına çağırır. Daveti geri

çevirmeyen Koroğlu, gelip Harmandäli ile dutarla atıştır ve güreşir, ancak her ikisinde de yenilir. Harmandäli'nin elinden kurtulan Koroğlu, Türkmen bağşılarının piri Âşık Aydın'a gider, ondan bağşılık eğitimi almaya başlar. Harmandäli ise kendisini mağlup eden Âşık Aydın'ın öğrencilerinden Kerem dâli ile evlenir. Buna rağmen Koroğlu Harmandäli'yle tekrar karşılaşmak ister. Yapılan atışmada bu kez Koroğlu galip gelir, ancak Harmandäli'nin yerine Koroğlu Çandıbil'e başka bir kızla döner ve onu da Köse ile evlendirir (Mämmetyazov 1990a: 668-740).

Koroğlu, pek çok kolun sonunda Çandıbil'e geri dönerken yanında bir kızla döner. Bu kızlar için hep mücadele vermek zorunda kalır, ama Harmandäli kolunda durum biraz daha farklıdır. Diğer kızları elde ederken onlarla savaşmaz veya karşı karşıya gelmez. Bu kolda ise kızı elde etmek için onunla güreşmiş ve atışmıştır. Bu bakımdan Harmandäli, Türk destan geleneğindeki "savaşçı kadın" tipini temsil etmektedir. O da, diğer erkek kahramanlar gibi yanında kırk kişi bulundurur, ancak bunlar erkek değil, kızdır.

Harmandäli kolundaki bağşılık karşılaşmaları / atışmaları ve bağşılarının pir kabul ettikleri Âşık Aydın'ın destan kahramanlarından biri olması, bağşılık geleneğinin destana tesiri olarak değerlendirilebilir. Harmandäli ve Koroğlu arasında sadece kas gücüyle değil, aynı zamanla söz gücüyle de mücadele gerçekleşmiştir. Koroğlu, destanda dutar çalan, şiir söyleyen ve atışma yapabilen birisidir. Diğer bir ifade ile bir bağşıda bulunması gereken özellikler Koroğlu'nda vardır. Âşık Aydın'dan eğitim alması da onun bağşılıkta geldiği noktayı göstermektedir.

Türkmen destanlarındaki bağşılık etkisi Harmandäli koluyla sınırlı değildir. Necep Oglan gibi bazı destanlarda bağşılarının eğitimi ve icra ortamıyla ilgili değerli bilgiler vardır. Necep Oglan, Türkmen destancılık geleneğinde konuyla dikkat çeken bir destandır. Bağşı olmak isteyen bir gencin Âşık Aydın'dan eğitim alması, bağşılığa geçişi ve şiir söylemeye başlaması gibi süreçleri konu edinen destan, özellikle Türkmen bağşılık geleneği açısından oldukça kıymetlidir. Bu bakımdan destan üzerinde daha geniş değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

Necep Oglan'ın Memmedanna Sopyev anlatmasının özeti şu şekildedir: Yemen hükümdarı Soltanesen'in Elbent adlı bir bağşısı vardır. Elbent Bağşı, bir gün sabaha karşı rüyasında Sona adlı bir kız görür ve ona gönül verir. Bu kızı aramaya karar veren Elbent Bağşı, Gence-Garabag'dan Yemen'e ticaret yapmaya gelen bir gurup tüccardan onun Gence-Garabag'da olduğunu öğrenir. Soltanesen'in bağşılığını yapan Elbent, hükümdarından izin alarak Gence-Garabag'a Sona'yı aramaya gider.

Uzun bir yolculuğun sonunda vardığı Gence-Garabag'da yaşlı bir kadının yardımıyla Sona ile haberleşir. Sona, kendisinin Necep adlı küçük bir oğlunun olduğunu, Elbent Bağşı'nın bu çocuğu kabul etmesi durumunda kendisiyle evlenebileceğini söyler. Elbent de Sona'nın bu şartını kabul eder. Elbent, Sona'yı ve onun oğlu Necep'i alır ve geri döner. Elbent'in bağşılığını yaptığı Soltanesen padişah, büyük bir toy düzenleyerek Elbent'le Sona'yı evlendirir. Bu arada yedi yaşına gelen Necep'i Elbent Bağşı okula gönderir, ancak Necep sürekli okuldan kaçar. Bunun üzerine üvey baba konumundaki Elbent, atıyla Necep'in ilgilenmesini ister. Necep yine bütün gün oynar, akşam eve gelen Elbent Bağşı, atının açlıktan zayıfladığını görür ve Necep'i verdiği görevi yapmadığı için döver. Necep, annesine bu bağşının öz babası olup olmadığı sorar. Annesinden asıl babasının öldüğünü ve daha sonra bu bağşıyla evlendiğini öğrenir. Necep, annesine Âşık Aydın adlı bir pire yedi yıl hizmet ederek bağşı olacağını ve geriye gelip Elbent Bağşı'yı atışmada yeneceğini ve böylece öcünü alacağını söyler. Âşık Aydın'ın memleketine giden bir kervanla Âşık Aydın'a ulaşan Necep yedi yıl ona çiraklık yapar. Yedinci yılın sonunda Âşık Aydın'ın evine odun getirmeye gittiğinde oturduğu bir köşede uyuya kalır ve rüyasına kırklar girer. Necep kırkların her birinin elinden bir bade içer. Uyandığında etrafında kimsenin olmadığını görür ve odunlarıyla birlikte Âşık Aydın'ın evine döner. Âşık Aydın'dan gitme ruhsatı isteyen Necep'i Âşık Aydın, bir imtihana tabi tutar. Ondan şiir formunda sorduğu sorulara cevap vermesini ister. Âşık Aydın'ın sorduğu bütün sorulara cevap veren Necep'e piri, artık kendisinin bir bağşı olabilecek kadar yeterli olduğunu söyleyerek kendisine “gökyüzünden inen kara bir dutar” hediye eder. Eve dönmeye karar veren Necep dönüş yolunda Âşık Aydın'ın daha önceki çırağı ile karşılaşır ve onunla atışır. Novruz adını taşıyan bu bağşı da Necep'in artık bir bağşı olduğunu kabul eder. Aradan geçen yedi yılda Necep'in üvey babası Elbent Bağşı yaşlanmış ve Soltanesen padişah da kendisine başka usta bir bağşı aramaktadır. Necep, Soltanesen padişahın huzurunda Elbent Bağşı ile atışır ve onu yener. Padişah, Necep'e yaldızlı bir elbise giydirir ve başına altın süslemeli bir taç takar. Bu esnada padişahın düzenlediği toyda kırk gün kırk gece bağşılık yapmayı kabul eden Necep Oglan, toydaki icrası sırasında Mılayım ile tanışır ve ona âşık olur. Necep'i kendi istediği bir kızla evlendirmeyi düşünen padişah Soltanesen, bu düşüncesini Necep'e söyler, ancak Necep bunu kabul etmez. Ölüm cezasıyla cezalandırılan Necep'i padişahın kardeşi Ahmet Bey kurtarır ve onu Mılayım'la evlendirir. (Seyitmıradov 1976)

Bagşların eğitim süreçlerini ele alan çalışmalarda onların müzik aletini çalmaya başlamaları, şiirlerin ezgilerini öğrenme yolları ve destan anlatma yeteneklerinin gelişimi gibi hususlara temas edilir. Bunları bagşı adayına öğreten ve onu bagşı yapan “halıpa” unvanını kazanmış usta bir bagşıdır. Diğer bir ifade ile bagşı olmak isteyen ve bunun için yeteneği olan kişi, bir bagşıya çıraklık yapmalıdır. Bagşı adayı kendisini çıraklığa kabul eden ustasının yanında uzun bir süre yaşayarak ondan eğitim alır, onunla şiir meclislerine katılır, diğer zamanlarda ustasının günlük işleriyle meşgul olur. Aday, usta bir bagşı olana dek ustasının evinde kalır ve onun gözetiminde eğitimini tamamlar.

Necep, kendisine kötü davranan Elbent Bagşı’yı yenebilecek ölçüde usta bir bagşı olabilmek için bagşların saygı duyduğu ve pir olarak kabul ettiği Âşık Aydın’a çırak olmaya karar verir. Necep, bunu Âşık Aydın’a ifade ettiğinde Âşık Aydın ona: *“Bagşı olmak istiyorsan aşhanedeki oğlanlar ne yapıyorsa sen de onu yap”* der (Seyitmıradov 1976: 30). Âşık Aydın, bu sözüyle Necep’i çıraklığa kabul etmiş ve onu diğer çırakların yanına, günlük işlerle uğraşmaya göndermiştir. Bu arada Necep’in işleri sadece aşhane ile sınırlı kalmaz, sonraki aşamalarda ustasının evine odun taşımakla da görevlendirilir.

Destanda çıraklığa başlama ve çıraklık süresi konusunda da kayıtlar geçmektedir. Necep, Âşık Aydın’a çırak olmaya karar verdiğinde yedi yaşındadır. Yedi yıl çıraklığın ardından on dört yaşında bagşı olabilmıştır. Buradaki yedi yıl, formel bir ifade olabileceği gibi çıraklık süresini göstermesi bakımından da önemlidir. Günümüz kaynaklarında Türkmen bagşlarının geleneksel eğitimlerinin beş on yıl sürebileceği bilgisinin yer alması, Necep Oglan destanında verilen süreyi doğrular niteliktedir (Şamuradov 2000: 146).

Necep Oglan destanında bagşılık eğitimi ile ilgili en fazla ayrıntı, Necep’in yedi yıl çıraklığının ardından rüyasında kırkların elinden bade içtiği ve ustası Âşık Aydın tarafından sınava tabi tutulduğu kısımlarda bulunmaktadır. Destanda Necep, her zamanki gibi Âşık Aydın’ın evine odun getirmeye gittiğinde, yolda dinlenmek için duraklar ve bu esnada uyuyakalır. Rüyasında “kırk erenler” Necep’in etrafını çevreleyip otururlar. Bu kırkların arasında ustası Âşık Aydın da vardır. Kırkların her birisi Necep’e bir kâse içinde şarap sunar ve ondan içmesini ister. Kırk kâse şarabı içen Necep, son olarak Âşık Aydın’ın büyük bir kâse dolusu verdiği şarabı içer. Uykudan uyanan Necep hemen ustası Âşık Aydın’ın yanına gider ve ondan geldiği memlekete geri dönmek için ruhsat ister. Ustası, Necep’in kendisine yedi yıl hizmet

ettiğini, bununla birlikte ona şiir sanatını öğrettiğini söyler ve ruhsat için soracağı sorulara cevap vermesini ister. Âşık Aydın, çeşitli soruları içeren şiirleri Necep'e yöneltir ve ondan istediği cevapları alır. Karşılıklı atışmanın (aydışma) ardından Âşık Aydın, Necep'e "Sen bağşı olmuşsun" der ve ona gökten inen kara bir dutar hediye eder. "Yolun açık olsun" diyerek "ak pata"sını, yani hayır duasını veren Âşık Aydın, Necep'e kibirli olmaması yönünde nasihatte bulunur (Seyitmıradov 1976: 31-35).

Necep'in, bağşılığı tercih etmesinde etkili olan Elbent Bağşı'yı atışmada yenme ideali gerçekleştiğinde, han ona yaldızlı bir elbise giydirir ve başına da altın süslemeli bir taç takar. Hanın bu uygulaması, Necep'in usta bir bağşı olduğunu gösterdiği gibi hanın iyi bir bağşıya verdiği değeri de göstermektedir.

Necep Oğlan destanı, Türkmen bağşılarının eğitim süreçlerini ve icra ortamlarını diğer destanlara nazaran çok daha ayrıntılı bir şekilde sunan bir anlatıdır. Doğrudan doğruya bir bağşı adayının çıraklığını ve bağşılığa geçişini anlatmasıyla Türkmen destanları arasında farklı bir konumda bulunan Necep Oğlan destanı, destan icrasının önemli bir ayağı olan bağşılar hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu bakımdan tıpkı Dede Korkut Kitabı'nın ozanların toplum içindeki konumlarını yansıtmaya veya ozanlar hakkında pek çok bilgiyi bize aktarmaya gibi Necep Oğlan destanı da bağşılar hakkında, bilimsel araştırmalardaki bilgilerle örtüşen kayıtları günümüze taşımıştır. Bağşılık geleneği ile ilgili olarak destanda bağşılarının bir ustanın yanında çıraklık yaparak veya rüya yoluyla bağşı olması, bağşılığa geçiş yaparken sınava tabi tutulması, ustasından sembolik hediyeler alması, yöneticilerden takdir görmesi, hanların huzurunda ve toylarda icrada bulunması gibi hususlar yer almaktadır. Bağşılar üzerine yapılan çalışmalardan da takip edebildiğimiz bu hususların Necep Oğlan destanında da bulunması, Türkmen bağşılık ve destan geleneği arasında sıkı ilişkinin varlığını göstermektedir.

Türkmen destancılık geleneğinde Şasenem-Garip da Köroğlu gibi daireler halinde anlatılmıştır. Gurbangılıç Ozan'dan derlenen Şasenem-Garip destanı, "Şasenem-Garip", "Aysenem-Garip", "Helalay-Garip", "Ay Peri", "Baysenem-Garip", "Handan Gız (Handan Peri)" ve "Uzuk Gız (Uz Peri)" gibi kollardan oluşmaktadır. Türkiye'de "halk hikâyesi" olarak bilinen "Âşık Garip" hikâyesi ile önemli benzerlikleri olan Garip adına bağlı bu kollarda kahraman modeli farklıdır. Kahramanlık konulu destanlardaki alp tipi yerini "âşık tipi"ne bırakmıştır. İki âşık arasındaki aşkı anlatan bu destanlar, kahramanların ailelerinin ve çevrelerinin tanıtılmasıyla başlar. Yüksek zümreye mensup aileler, her şeye sahip olmalarına

rağmen çocuksuzluktan muzdariptirler. Olağanüstü güçlerin yardımıyla dünyaya gelen çocuklar, çok geçmeden aşka yakalanırlar ve bu uğurda mücadele vermeye başlarlar. Buradaki mücadele ata binerek ve silah kullanarak verilen bir mücadele değildir. Kahraman, engelleri sözünün gücüyle ve olağanüstü yardımcılarıyla aşmaya çalışır. Ancak “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber” ve “Seypelmelek-Medhalemal” gibi anlatılarda âşık, sevgilisini aramak için çıktığı yolculukta engeller için savaşmakta, dolayısıyla fiziki güç kullanmaktadır.

“Şasenem-Garip” adlı ilk kolda Diyarbakır’da Şah Abbas ve veziri Hasan, bir av esnasında gebe bir tavşan görürler ve her ikisi de birbirlerinden habersiz bu tavşanı, kendi eşleri de hamile olduğu için öldürmezler. Avdan sonra birbirlerine gebe bir tavşana rastladıklarını, ancak onu öldürmediklerini söylerler. Bunun üzerine Şah Abbas, “İkimizin de gönülleri bir imiş. Onun için senin oğlun benim de oğlum olursa bunlar dost olsunlar. Senin kızın, benim de oğlum olursa nişanlı olsunlar. Benim kızım senin de oğlun olursa onlar da nişanlı olsunlar” der (Rahmanov 1992: 3). Bu olaydan sonra padişahın oğlu, vezirin de kızı dünyaya gelir. Bunlar birlikte okula giderler, birlikte eve dönerler. Bir gün rüyalarında kırk erenlerden bâde içerler, nişanlı olduklarını öğrenirler ve aralarındaki sevgi daha da artar. Bu arada Garip’in babası Hasan vezir vefat eder. Bunun üzerine Şah Abbas, karısı Gülşirin’in de etkisiyle kızını Garip’e vermekten vazgeçer ve onu şehirden kovar. Garip, bazen bir kul olarak bazen de bahçıvan olarak Şasenem’i görmeyi başarır, ancak Şah Abbas onu her defasında şehirden uzaklaştırır. Garip adına bağlı diğer kollar, Garip’in doğduğu yerden çıkıp gurbetteki maceralarını anlatır.

“Aysenem-Garip” kolunda Garip, Şamahşirvan’a gider. Bu yurdun padişahı Āralı Han’dır, onun da Aysenem adlı bir kızı vardır. Aysenem, Garip’i görünce ona âşık olur, ancak Garip, dönüp ona bakmaz. Şasenem de Garip’in Şamahşirvan’da olduğunu işitir ve buraya yanındaki yardımcısı Akça kızı gönderir. Akça kız, Garip’i bulur ve Diyarbakır’a Şasenem’e dönemeye razı eder. Aysenem, babası Āralı Han’a Garip’e âşık olduğunu söyler ve ondan yardım ister. Āralı Han, Garip’i kendine damat etmek ister, ancak Garip kabul etmez ve Diyarbakır’a Şasenem’e döner (Rahmanov 1992: 79-124). Bu kol, Garip’in Şamahşirvan’a gidişine, Aysenem’in Garip’e âşık olmasına ve Garip’in tekrar Şasenem’e dönmesine ayrılmıştır. Garip, Diyarbakır’a döner, ancak çok geçmeden Şah Abbas bunu haber alınca Garip yine burayı terk etmek zorunda kalacaktır.

“Helalay-Garip” kolunda Garip, Şah Abbas’tan kaçmak için Bağdat’a gider. Çünkü Garip’in babası, Şah Abbas’a vezirlikten önce Bağdat’ta şahlık yapmıştır. Bağdat’ın o zamanki sultanı İzmikşir Şah’ın yanına gider ve olanı biteni anlatır, şah da onun Bağdat’ta kalmasını, kızı Helalay’la evlenmesini ister, ancak Garip, Şasenem’i sevdiğini söyler. Helalay, Garip’e âşıktır, ancak Garip Helalay’a da Şasenem’e âşık olduğunu ve kendisiyle evlenemeyeceğini söyler. Bir süre sonra tıpkı daha önceki koldaki gibi Şasenem, Akça’yı Bağdat’a gönderir ve Garip’i Diyarbakır’a getirmesini söyler. Söylediği gibi de olur, Garip yine Diyarbakır’a döner (Rahmanov 1992: 127-194).

“Ay Peri” kolunda Şasenem ve Garip, Halepşirvan’a gitmeye karar verirler, yolda Şasenem yorulur ve geri döner, Garip yola yalnız devam eder. Halepşirvan’da Ay Peri ile karşılaşır, Ay Peri, Garip’e âşık olur. Ay Peri’nin babası Halepşirvan’ın padişahıdır. Padişah, kızını Garip’le evlendirmek ister, ancak Garip bunu kabul etmez. Ay Peri, günlerce ağlar, onu gören hayvanlar bile ağlama başlar. Sonunda Ay Peri çöllere, dağlara çıkmaya, etrafında kızları toplamaya başlar. Zamanla kırkı bulan kızlara ata binmeyi ve silah kullanmayı öğretir, bunlarla yurdu korumaya başlar (Rahmanov 1992: 197-222). “Baysenem-Garip” kolunda ise Garip’e Baysenem âşık olur, Ay Peri gibi o da Garip’le evlenmek ister, ancak Garip kabul etmez. Bu kolda diğer kollardan farklı olarak Garip’in öldüğü haberi yayılır. “Tansuk” adlı bir kişi, Garip’in öldüğünü bizzat gördüğünü söyler. Bunun üzerine Şasenem, Babahan’la Halepşirvan’a gidip olanları öğrenmek ister, ancak Babahan, Şasenem’i başka bir yere götürüp onunla evlenmek ister. Şasenem, Babahan’ın yanından kaçır ve yine kendi yurduna gelir (Rahmanov 1992: 225-260). “Handan Gız” kolunda Şah Abbas kızı Şasenem’i Şah Velet ile evlendirmek ister, düğün hazırları başlar, bu haberi Garip’e Ezber Hoca ulaştırır. Garip, Şasenem için Diyarbakır’a dönme kararı alır (Rahmanov 1992: 263-288).

Şasenem-Garip destanının son kolu, “Uzuk Gız” (Uz Peri) adını taşır ve Garip’in yurduna dönüşünü anlatır. Garip’in dönüş yolculuğu şu aşamalardan oluşur:

- Garip, dönüş yolculuğuna çıkarken yüzüne kara sürer ve başına karın giyerek kel bir Habeşi kul kılığına girer.

- Yolda Uz Peri ile karşılaşır ve kimliğini ona açıklar. Yüzünü yıkar, başındaki karını çıkarır. Uz Peri, Garip’e kırk aylık yolu kırk günde, üç aylık yolu üç günde alan bir “tulpar” verir.

- Diyarbakır'e yaklaştığında Şah Abbas'ın zulmünden başka bir yurda göç eden hekim Allam ile karşılaşır. Ondan Şah Velet'in yedi aydır toy yaptığını öğrenir. Ayrıca hekim, Garip'in annesinin ve kız kardeşinin ağlamaktan gözlerinin kör olduğunu söyleyerek Garip'e bir ot verir. Bu otu kısarak sütünde ezip gözlerine sürdüğünde gözlerinin açılacağını söyler.

- Şehirde Âşık Aydın'ın evine uğrar, orada tulparını bırakır ve giyimlerini çıkarır. Üstüne eski püskü şeyler giyer ve kendi evlerine gelir. Annesine ve kardeşine kimliğini açıklamaz. Onlardan Şahsenem'in yedi aylık toyunun son günü olduğunu öğrenir.

- Evlerinin duvarında asılı olan dutarı alır ve Şahsenem'in düğününe gider.

- Garip, toyda söylediği şiirlerle yurda döndüğünü Şahsenem'e bildirir. Bu olaylar olurken Garip'in dostu kalender, hekimin verdiği otu Garip'in annesinin ve kız kardeşinin gözüne sürer ve gözleri açılır.

- Garip'in ölmediğini gören Şah Abbas ve Şah Velet, onu öldürmek isterler, ancak Uz Peri buna mani olur, yapılan konuşmaların neticesinde Şah Abbas, Şahsenem ve Garip'in evlenmesine razı olur. Büyük bir toyla Şahsenem ve Garip evlenirler (Rahmanov 1992: 291-324).

Âşık Garip'in Anadolu varyantlarında da Garip, gurbete çıkmış ve burada öldüğü haberi yayılmıştır. Annesinin ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Şah Senem, Garip'i bulması için bie bezirgândan yardım ister, Garip, Halep'ten olağanüstü şahısların yardımıyla döner, atının ayağından alınan toprakla annesinin gözleri açılır. Şah Senem'in düğününe âşık kılığında katılır ve Şah Senem'le evlenir (Türkmen 1995: 29).

Türkmen destanlarından "Yusuf-Ahmet"te de kahramanların dönüşleri, anlatının önemli bir kısmını oluşturur. Yusuf ve Ahmet Beyler, Mısır'da Gözel Şah tarafından zindana atılırlar. Aradan yıllar geçer, beylerin yurdu olan Ürgenç'te her ikisinin de öldüğü yönünde haberler yayılmaya başlar. Ürgenç'ten Mısır'a gelen turnalar, Yusuf ve Ahmet Bey'in sağ olduğunu Ürgenç'e bildirirler. Yusuf ve Ahmet'in zindanda tanıştıkları Baba Kambar, atışmada Gözel Şah'ın bağışını yener ve serbest kalırlar. Sekiz lın ardından beyler, yurtlarına dönerler. Bu arada Ahmet Bey'in nişanlısı zorla başka biriyle evlendirilmek üzeredir. Ahmet Bey toy yerine giderek nişanlısına ölmediğini söyler ve düğünü iptal eder. Ayrıca Yusuf Bey, ağlamaktan kör olan annesinin gözüne Hz. Ali'nin atı Döldül'ün ayağından alınmış toprağı sürünce gözü açılır (Özkan 1989: 68-77). Şahsenem-Garip'tan farklı olarak

destan bu şekilde bitmez, Yusuf ve Ahmet Bey, Gözel Şah'tan intikam almak için Mısır'a sefere çıkarlar.

Türkmen destancılık geleneğinde dini konular işleyen destanlar da görülür. Bu destanlarda kahraman, dini değerler için kahramanlık gösterir. Dini destanların pek çoğunda, Hz. Ali ve onun maceraları vardır. “Baba Rövsen”, “Zeynelarap”, “Muhammethanapıya” gibi destanlarda Hz. Ali, aktif bir kahramandır. Ayrıca bagşılarmın repertuarında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili olarak tasnif edilmiş “İmam Hasan ve İmam Hüseyin” destanı da bulunur. “Ray-Çini” ve “İbrahim Edhem” de dini içerikli destanlar arasında değerlendirilebilir.

Türkmen destanları, büyük oranda kahramanlık ve aşk konuları etrafında şekillenmişlerdir, ancak bunların dışında Arap-Fars edebiyatlarından ve masal kaynaklarından alınan farklı konular da destanlara girmiştir. Bu da konu açısından zengin bir destan geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Türkmen destanları konu açısından birkaç başlık altında değerlendirilebilir. Kahramanlığın esas olduğu Köroğlu gibi destanlarda destan kahramanı ata binerek ve kılıç kullanarak fiziki bir mücadele verir. Bu tarz destanlarda sık sık savaş sahneleri görülür, rakiplerine galip gelen kahraman destanın sonunda amacına ulaşır. Aşk konulu destanlarda kahraman bir âşıktır, sevgilisine ulaşmak ister, ancak engeller buna mani olur. Buradaki kahraman, artık fiziki güç yerine mistik güçleri kullanmaktadır. Birkaç cümleyle değerlendirdiğimiz destanlarındaki bu çeşitlilikleri tespit edebilmek için daha geniş tahlillere ihtiyaç vardır. Destan metinlerinin yapı ve muhteva özellikleri bakımından incelendiği diğer bölümlerde, bu konular üzerinde daha fazla durulacaktır.

5. Türkmen Destanlarının Şekil ve Üslup Özellikleri

5.1. Şekil Özellikleri

Türkmen destanları şekil olarak nazım ve nesir bölümlerin nöbetleşe kullanılmasından oluşur. Bu bakımdan Azerbaycan ve Türkiye'deki hikâye ve destanların şekil özellikleriyle önemli benzerlikleri vardır. Mensur kısımlar “kıssa”, manzum bölümler ise “goşgi” veya “aydım” terimleri karşlanır. “Kıssa”, Türkmenler arasında nesrin dışında “anlatmak” veya “ezberden anlatmak” gibi anlamlara da gelir. “Aydım” kelimesi ise destanların şiir bölümlerini karşılamada kullanıldığı gibi bir halk edebiyatı türünün de adıdır (Mämmetyazov 1975: 5). “Halk Aydımı” olarak da kullanılan bu kelime, Türkmenlerde büyük oranda bagşılarmın

söylediği, ancak anonim halk edebiyatına da geçiş yapabilen aşk, kahramanlık, dini ve tarihi konularda söylenmiş şiirleri ifade eder. Destanlardaki aydım/goşgi bölümleri, özellikle sözlü gelenekte yaratılmış ve icra edilmiş destanlarda oldukça düzenlidir. Bağşılardan anlattıkları destanlardaki manzum kısımlar, 8’li ve 11’li hece ölçüsüne sahip, koşma şeklinde kurulmuş, ortalama 3-5 hanelik şiirlerden oluşur.

Türkmen destanlarının şekil özellikleriyle ilgili olarak yapılan inceleme ve değerlendirmelerde destanların,

1. Şiir ve nesir bölümlerden oluştuğu,
2. Asıl konunun nesir kısmında yer aldığı,
3. Şiir bölümlerinin kahramanların duygularını ifade ettiği,

4. Şiir bölümlerinin nesir kısımlara göre sanat ve ustalık açısından daha değerli olduğu gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca mensur kısımların anlatılan, şiirlerin ise dutarla ezgili bir şekilde söylenen bölümler olduğu da yapılan çalışmalarda yaygın kanaatlerdendir (Mamedyazov 1984: 41).

Şekil açısından Türkmen destanlarının böyle bir yapıya kavuşmasını izah eden veya etmeye çalışan görüşler de olmuştur. B. Mämmedazov, Türkmen destanlarının nazım-nesir halde olmasını bağşılardan ilişkilendirir. Bağşılardan nesir kısımları anlatarak şiirleri ise dutar ve gıcak eşliğinde müzikle icra ettiklerini söyleyen Mämmedazov, şekil özelliklerinin oluşumunda bağşılardan rolüne işaret eder (Mämmedyazov 1975: 7). Karl Reichl’in de destanın nazım ve nesir karışımı olmasını, destanın müzik aleti ile şair kimliği olan bir destancı tarafından anlatılmasına bağlaması Mämmedazov’un görüşünü desteklemektedir (Reichl 2002: 135).

Türkmen destan geleneği, bağşılık geleneğine bağlı bir gelenektir. Destanlar bağşılardan sayesinde sözlü gelenekte aktarılmış ve dinleyici ile buluşmuştur. Bu bakımdan destanların şekil ve yapı özelliklerini büyük oranda bağşılardan belirlemişlerdir. Bağşılardan icralarda dutar kullanmaları, ayrıca beraberlerinde tüydük ve gıcak gibi müzik aletleri bulundurmaları destanın şeklini etkilemiştir. Özel bir ezgiyle söylenen destan parçaları, müziğin de tesiriyle standart bir yapıya kavuşmuştur. Bu ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için destancı bağşılardan eğitim süreçlerine bakmak gerekir. Bağşı adayları bağşılık eğitiminde ilk önce dutar çalmasını, daha sonra ise ezgileri öğrenir. Her destancı bağşı, aynı zamanda “tirmeci” bağşılardan niteliklerine sahiptir. Onlar gibi iyi dutar çalıp şiirleri ezgileriyle söylerler. Bağşının destanı anlatabilmesi için dutar çalması ve şiir söylemesi temel

koşullardandır. Bu iki yeteneği kazanan bağşı için geriye destanı öğrenmek ve anlatmak kalır.

Türkmenistan'da 2005 yılında **“Varka ve Gülşa” (Türkmen Halk Dessanı)** adıyla yayımlanan kitapta “Varka ve Gülşa”nın üç farklı varyantına yer verilmiştir. Bu varyantlardan ilkinin yazılı bir kaynaktan alındığı, ikincisi bir bağşıdan, diğeri ise şair veya destancı kimliği olmayan bir kaynak şahıstan derlendiği görülmektedir. Metinler mukayese edildiğinde hikâyenin yazılı nüshasında gazel tarzında bir şiir yer alırken bağşı anlatmasında otuz dört şiir vardır, ancak üçüncü varyantta ise şiir bulunmamaktadır. Bağşının anlattığı hikâyedeki şiirler 8’li ve 11’li şiirlerdir ve Türkmen halk şiirindeki “aydım”larla benzer özelliklere sahiptirler. Yazılı kaynaktan alınan hikâyedeki şiir ve üslup ise kitabi geleneğe daha yakındır (Seyidov 2005). Aynı konunun üç kaynaktan alınan varyantlarının şekil olarak birbirlerinden oldukça farklı olmaları, dikkatleri destanların aktarım ortamına ve destancıların kimliğine yöneltmektedir. Destancı şairin elinden çıkan ilk varyant, yazılı edebiyatla daha ilintili iken bağşının varyantı ise hem şekil olarak hem de üslup olarak sözlü destanların özelliklerini taşımaktadır. Son varyant ise masal formunda anlatılmıştır. Şiir söyleme yeteneği olmayan anlatıcı, hikâyedeki olayları, şiir kullanmadan mensur bir yapıda anlatmıştır. Kitaptaki bir destanın üç ayrı anlatması, anlatıcının destanın şekli üzerindeki etkisini göstermeye yetmektedir.

Konu ne olursa olsun nazım-nesir karışımı bir yapı, Türkmen destanları için karakteristik özellik haline gelmiştir. Tabii ki bu genel yargıyı bozan birtakım örnekler de vardır. Örneğin Köroğlu kollarından “Övez ve Gırat”, “Övez’in Oğlu Nuralı”, “Ahmet Bey’in Evlenmesi” gibi destanlar, mensur haldedir (Mamedyazov 1998: 39). Bu kollar da bağşı anlatmasıdır, ancak şiir yer almamaktadır. Bu örnekler, Türkmen destanlarının nazım-nesir tarzında bir şekil özelliğine sahip olduğu sonucunu değiştirmez, ancak bağşıların anlattığı bütün destanların nazım ve nesir halde olmadığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Yukarıda adı geçen kolların nesir olarak anlatılmasında destanı tasnif eden bağşıların etkisi olmalıdır. Bilindiği gibi destanlardaki olay örgüsünü bütün bir anlatı haline getiren destancıdır. Türkmenistan’daki adıyla destancı bağşıların, olay örgüsü ile şiirleri uygun bir düzende bir araya getirerek tasnif ettikleri destanlar, nazım ve nesir bölümlere sahiptirler. Bazı Köroğlu kollarında olduğu gibi olay örgüsüne şiirler yerleştirilmediği takdirde destan mensur bir yapıya bürünmüştür. Ayrıca

Köroğlu'nun nesir haldeki kolları diğer kollara göre daha yeni kollardır. Muhtemelen bu kolları “yaratıcı” bir bağışı düzenlememiş veyahut tasnif etmemiştir.

Türkmen destanlarındaki nazım ve nesir sabitliğinin yanı sıra anlatım esnasında hem nesir hem de nazım kısımlarında değişimler olabilmektedir. Bu değişimler, nesir bölümlerinde daha fazla iken şiirlerde ise daha azdır. Çünkü şiirler, daha sağlam ve düzenli bir yapıya sahiptir. Bu bölümler üzerinde değişiklik yapmak ustalık işidir, tecrübe ve yaratıcılık gerektirir. Nazım birimi, ölçü, hacim, kafiye düzeni ve ezgi şiirlerin sabit bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Nesir kısmında ise bağışı daha rahattır, olayı tercihine göre uzatıp kısaltabilir, tasvirleri de aynı şekilde genişletip daraltabilir. Nesir kısımlarda yapılan değişiklikler, anlatımın akışına engel olmuyorsa normal karşılanırken şiirlerdeki değişimler ise daha fazla dikkat çekici olmuştur. Konuya örnekler üzerinden devam edelim. Köroğlu'nun ortaya çıkışını anlatan kolun farklı varyantlarındaki bağışların anlatım tutumu nesir ve nazım bölümlerde farklıdır. İlk olarak 1958 yılında yayımlanan ilk kolda Cıgalı Bey'in oğulları şöyle anlatılır:

“Cıgalibegiñ üç oğlu bardı. İñ ulı oğlınıñ adına Gencim diyerdiler, ortancı oğlınıñ adına garrı atası Mömüniñ adını dakıpdı, iñ kiçi oğlınıñ adına hem Adıbeg diyerdiler. Cıgalıbeg ulı oğlunu öylendirdi-illendirdi. Gencim yanına bir gıllı kelle getirilip öylendirilenden soñ, dünyä talap bolup, atasına payanı degmedi. Ol harsıdünyälige yüz urup, mal-mülk yıgnamak bilen boldı. Atasından öyünü ayırıp, oñşuk-oñalgasını başgalap, öz ugruna dünyä yıgnamak bilen mübtela bolup gidiberdi. Mömün diyen ortancı oğlunuñ bolsa akılı gelip gitmeliräk, gözem şullurak boldı. Cıgalıbeg: “Her zat-da bolsa, bu meniñ perzendim, atalık borcumı ödemegim gerek” diyip bu oğlunam öyermegin ugruna düşdi. Ol yere bardı gız sorap, bu yere bardı gız sorap, nirä barsa da: “Her bir märekede oynalıp yörlen oynatga, gözi şulla gız bermiyäs” diyip gaytarıp goyberyärler. Şunlukda Mömün öylenip bilmän, äntek şol bolşuna galıbersin. [...] Adıbeg sahıphuruş, akıllı, edermen, il-halka peydalı gerçek goç yigit bolup yetişdi. Ol bu günlüğini tapsa, ertirligini gaygı etmezdi.” (Aşırov 1958: 40)

“Cıgalı Bey'in üç oğlu vardı. En büyük oğlunun adı Gencim idi, ortanca oğluna yaşlı babası Mömin'in adını vermişti, en küçük oğlunun adı ise Adı Bey idi. Cıgalı Bey büyük oğlunu evlendirdi, illendirdi. Gencim, yanına kullı kelle getirilip evlendirildikten sonra dünya malına düşüp babasına destek olmadı. O, dünya malına gönül bağlayıp, mal mülk yıgnamakla meşgul oldu. Babasının evinden

ayrı dirliğini düzenini kurup, kendisi için dünya malı yığmak hevesine kapılıp gitti. Mömin adlı ortanca oğlunun ise aklı gelmeli gitmeli, gözü de akıntılı idi. Cıgalı Bey, “Ne olursa olsun bu benim oğlum, babalık borcumu ödemem gerek” diyerek bu oğlunu da evlendirmenin derdine düştü. Oraya varıp kız istedi, buraya varıp kız istedi. Nereye gittiyse “Her meclisde alaya alınan maskaraya, gözü akıntılı birine kız vermeyiz” deyip geri çevirdiler. Bu şekilde Mömin evlenmeden öylece kalıversin. Adı Beg isyankâr, akıllı, cesur, halkına faydalı bir koç yiğit olarak yetişti. O, bugün yetecek kadar kazansa yarını düşünmezdi.”

1990 yılındaki metin neşrinde yayımlanan ilk kolda ise Cıgalı Bey’in oğullarıyla ilgili bölüm şu şekildedir:

“[...] Onuñ Gencim Beg, Mömin Beg, Adı Beg diyen ogulları bardı. Gencim ayallıdı, mallıdı yöne gatı gısgançdı. Ol malını köpeldip, başga yurtlar bilen sövda ederdi. Zadını özi iyip-içmezdi, başga dogan-garındaş, dost-yarlarını çağırıp, hezzet-hormat etmezdi. Her günde goyun-geçisiniñ ençemesini möcek yarıp, gara lâş edip giderdi. Şonda da Gencim oları çopana bermezdi. Mömin bolsa ne sag, ne dälidi, üstesine de gözi şullıdı. Onuñ özi cuvana yalı, işleyşi eşek yalı, iyşi sığır yalı. Däliligi tutanda, aqlamalı yerde gülübirdi. Biri bir zat sorasa, turup ötägiderdi. Muni öylendircek bolsalar, ilki özi almadı, son bolsa oña gız beren bolmadı. Muña bolsa onuñ kellesiniñ kel yanı hem gicemedi. Şunlukda, bu öylenmän galibersin. Adı begiñ gözi gırgınıñki, gulagı hüviniñki yalıdı, murtları garlavaciñ ganatı yalı caytarışıp durdı. Özi akıllı-başlıdı. Bir zadı diline alsa şonu etmän goymazdı.” (Mämmetyazov 1990a: 15-16)

“[...] Onun Gencim Beg, Mömin Beg, Adı Beg adlı oğulları vardı. Gencim evliydi, zengindi, ancak çok cimriydi. O malını çoğaltıp başka yurtlarla ticaret yapardı. Malını kendi yiyip içmezdi, diğer kardeşlerini, dostlarını çağırıp ikramda bulunmazdı. Her gün birkaç koyununu, keçisini kurt parçalayıp öldürürdü. O zaman bile Gencim onları çobana vermezdi. Gencim ise ne akıllı, ne deliydi, üstelik gözü akıntılıydı. Kendisi öküz gibi, çalışması eşek gibi, yiyişi sığır gibiydi. Deliliği tuttuğunda ağlanacak yerde gülüverirdi. Birisi bir şey sorsa kalkıp öte giderdi. Bunu evlendirmek istediklerinde önce kendisi evlenmedi, sonra ise ona kız veren olmadı. Bunun için onun kellesinin kel yanı bile kaşınmadı. Bu şekilde bu evlenmeden kalıversin. Adı Bey’in gözü bozdoğanın gözü gibi, kulağı puhu kuşunun kulağı gibiydi, bıyıkları kırlangıcın kanadı gibi oynayıp dururdu. O, akıllı usluysu. Bir şeyi ağzına alsa onu yapmadan bırakmazdı.”

İki farklı varyanttan alınan bu bölümlerde Cıgalı Bey'in oğullarının karakterleri ve fiziki özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Metinler mukayese edildiğinde anlatılmak istenen düşüncenin aynı kaldığı, ancak üslupta değişmelerin olduğu görülür. Her iki metinde de Cıgalı Bey'in üç oğlu vardır. Adları Gencim, Mömin ve Adı Bey'dir. Bunlardan en büyüğü Gencim, evli ve zengindir, ancak ailesine faydası yoktur. Mömin ise hem fiziki hem de ruhi açıdan hastalıklı bir tiptir. En küçükleri Adı Beg ise cesur, yiğit ve sözünün eri birisidir. Destancı, dinleyiciye Cıgalı Bey'in üç oğlundan ikisinde çeşitli kusurların olduğunu, üçüncü oğulun ise Cıgalı Bey'in ve toplumunun istediği özelliklere sahip olduğunu anlatmak istemektedir. Her bir metinde kahramanlar tasvir edilirken farklı kelimeler ve benzetme unsurları tercih edilmiştir. Üsluptaki farklı tercihler ve değişmeler özellikle Mömin ve Adı Bey'in tasvirinde daha belirgindir. Birinci metinde kahramanlarla ilgili daha az sığara ve benzetmeye yer verilmişken ikinci metinde ise Mömin ve Adı Bey'le ilgili özel sıfatlar kullanılmıştır.

İlk anlatmada Mömin'in gel git akıllı ve gözünün akıntılı olduğu belirtilmiş, başka bir özelliği verilmemiştir. İkinci anlatma, bunların yanında görünüşünün öküz, çalışmasının eşek, yiyip içmesinin sığır gibi olduğu, deliliği tuttuğunda ağlanacak yerde güldüğü ve kendine bir şey sorulduğunda cevap vermediği gibi başka bilgiler de içermektedir. İkinci kolu anlatan destancının, Mömin'in fiziki özelliklerini anlatabilmek için kullandığı "öküz", "eşek" ve "sığır" gibi hayvanlar, onun hantallığını da yansıtmaktadır. Adı Bey'de ise ilk metin, onun asiliğini ve cesurluğunu herhangi bir benzetmeye gitmeden doğrudan ifade etmiştir. Ancak ikinci metinde Adı Bey için vahşi ve yırtıcı kuşlar kullanılmıştır. Gözleri, doğan gibi keskin, kulakları puhu kuşu gibi iyi duymakta, bıyıkları kırlangıcın kanatları gibi dik ve hareketlidir. Mömin'in hantallığını sembolize eden hayvanların aksine Adı Bey'in benzetildiği hayvanlar onun çevikliğini göstermektedir.

Yukarıdaki metinlerde de görüldüğü gibi destanların nesir kısımlarında değişme, genişleme ve daralma olabilmektedir. Destancının tercihi ve yeteneği bu değişmelerde etkili olmaktadır, ancak değişim asıl olarak geleneğin izin verdiği ölçüde gerçekleşir. Pálvan Bağşı gibi yetenekli ve yaratıcı bağşılar, geleneksel destan üslubunu daha başarılı bir şekilde kullanırlarken yeteneği sınırlı bağşılar ise olay örgüsünü aktarmakla yetinmişler, geleneksel ifadelerle ve sanatlarla destanın üslubunu zenginleştirme yoluna gitmemişlerdir. Bu şekildeki farklı tutumlar ise destana değişme olarak yansımıştır.

Nesir kısımlardaki diğerk bir değişim ise bağşların olayları naklediş tarzından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan destandaki nesir kısımlar, büyük oranda bağşının yeteneği ölçüsünde şekillenir. Türkmenistan'ın Daşoğuz bölgesinden Pälvan Bağşı ve Magtımgulı Garlıyev, nesir bölümlerde başarılı bağşlardandır, ancak bunların anlatımında bazı farklar vardır. Pälvan Bağşı, olayları daha kısa anlatırken, Garlıyev ise daha geniş ve ayrıntılı anlatmıştır. Garlıyev'den derlenen Köroğlu'nun "Harmandäli", "Övez Getiren", "Bezirgen" kolları, onun anlatım tutumunu yansıtmaktadır. Bu kollardaki epizotlar, Pälvan Bağşı'nın anlattığı kollara göre daha hacimli, dolayısıyla daha ayrıntılıdır. Ayrıca Garlıyev, Köroğlu kollarını anlatmaya daha önceki kolları kısaca hatırlatarak başlamayı gelenek haline getirmiştir. Örneğin "Bezirgen" kolunu anlatan bağşı, daha önce anlattığı "Harmandäli" kolunun son kısmını hatırlatarak yeni kolu anlatmaya başlamıştır:

"Köroğlu Bey, atıcılıkta ve binicilikte usta Şirvan vilayetinden Badam'ın kızını getirdikten sonra, getirip Sapar Köse'ye verdikten sonra, yedi gece gündüzlük toy hazırlığı yaptı." (Mämmetyazov 1975: 8-9)

Şiir bölümlerinde ise değişme daha azdır. Şiirlerin ezgileri ve şekil özellikleri bu bölümler üzerinde yapılan müdahaleleri zorlaştırmıştır. Bu bakımdan nesir bölümlerindeki büyük değişmeler şiirlerde görülmez. 1958 ve 1990 tarihlerinde yayımlanan Köroğlu'nun ilk kollarında Gencim, babası Cıgalı Bey'e torununun yaşadığını müjdelerken bir şiir söyler. Sekizli hece ölçüsüyle söylenen şiirler, dört haneden oluşurlar ve küçük farklılıkların dışında büyük oranda benzerdirler:

*Eşit atam Cıgalı Beg,
Saña dövrän geldi bolgay;
Eyäm saña **ogul berdi**,
Seniñ günüñ **dogdı** bolgay.*

*Atam, rövşen **boldı** gözüñ,
Hatası yokdur bu sözüñ,
Açıldı talıg yıldızıñ,
Saña dövlet geldi bolgay.*

*Seniñ işiñ küşat boldı,
Är-pirleriñ nazar saldı,*

*Eşit atam Cıgalı Beg,
Saña dövrän geldi bolgay;
Eyäm saña **berdi ogul**,
Seniñ günüñ **galdı** bolgay.*

*Atam, rövşen **bolsun** gözüñ,
Hatası yokdur bu sözüñ,
Açıldı talıg yıldızıñ,
Saña dövlet geldi bolgay.*

*Seniñ işiñ küşat boldı,
Är-pirlerden medet bodı,*

*Maña görden bir ses geldi,
Seniň ogluň boldı bolgay.*

*Maña görden bir ses geldi,
Seniň ogluň boldı bolgay.*

*Gencim Beg diyr, ya mähriban,
Könlümüzde **yokdur** arman,
Çandibile dönüp dövrän,
Bize döwlet geldi bolgay.
(Aşırov 1958: 45)*

*Gencim Beg diyr, ya mähriban,
Könlümüzde **galmaz** arman,
Çandibile dönüp dövrän,
Bize döwlet geldi bolgay.
(Mämmetyazov 1990a: 21)*

Bu şiirlerdeki değişmeler kelime ve ek düzeyinde kalmıştır. Hacimde, mısra kümelenmesinde, nazım biriminde ve ölçüde bir değişme yoktur. Bazı kelimelerin yerine aynı ölçüde başka kelimeler kullanılmış, ancak bunlarla da şiirin şekil ve anlamında bir bozulma olmamıştır. İcra ortamına, dinleyicinin durumuna göre bağşı, destanın nesir kısımlarını uzatmada veya kısaltmada serbest olmasına rağmen şiirlere çok az müdahale edebilir, çünkü onların yapısı gelenekte sabit kurallarla belirlenmiştir. Bu bakımdan “dessançı bağşı”nın şiirleri icra edişi ve bu bölümde kullandığı müzik tarzı, “tırmeçi bağşı”nın kullandıkları ile aynıdır (Kurbanova 2000: 121). Destancının tasarrufta bulunabileceği, istediği gibi uzatıp kısaltabileceği asıl kısım, “kıssa” bölümüdür. Bağşı, anlatım ortamına göre veya kendi tercihiine bağlı olarak olayların yer aldığı mensur bölümleri yeniden düzenleyebilir, ancak şiirler üzerinde değişiklik yapmak oldukça zordur (Koroglu 1991: 8).

A. Kekilov’a göre kıssa, destanlarda yardımcı rolü, vakaları genişletmek, kahramanların söylediği şiirleri belirli düzende bir vakaya bağlama ve bu şekilde eserin bütünlüğünü sağlama görevini üstlenmiştir. “Kıssa”nın yanı sıra “proza” terimini de kullanan S. Garriyev, “*Destanların mensur kısımlarında olay örgüsü, olayların gelişimi, kahramanların hareketleri, onların dış ve iç özellikleri, monologları, diyalogları ve çeşitli epizotlar vardır. Destanların kıssa bölümlerinde de destancı ustalığını gösterir, bu bölümleri destandan çıkarırsanız geriye kalan şiirlerden destanın muhtevası anlaşılabilir*” diyerek kıssanın destan için önemini vurgular (Garriyev 1982: 15-16).

Türkmen destanlarında destanlardaki asıl olayların, mekânların, kahramanların ve çeşitli sahnelerin nesir bölümünde verildiğini söyleyebiliriz. Manzum bölümlerdeki gibi ölçülü ve kuralları tam anlamıyla belli olan bir yapı arz etmese de mensur bölümlerde destancının uyması gereken veya kullanmak zorunda olduğu geleneksel ifadeler ve sahneler vardır. Destanın başlangıcında, zaman ve

mekân değiştirmelerde ve bitiş bölümlerinde, destan kahramanlarının ruhi ve fiziki özelliklerini tasvir etmede kullanılan kalıplaşmış ifadeler ve çeşitli sözler mensur kısımlarda kullanılan destan kompozisyonunun birer parçasıdır.

Türkmen destanlarında olayların anlatımı “kıssa” bölümlerinde gerçekleşir. Şiirlerde ise tahkiyevi bir anlatım yoktur. Şiirler, kahramanların duygularını, düşüncelerini, heyecanlarını, sevinç ve üzüntülerini yansıtır. Şiirler, daha ziyade kahramanların haberleştikleri, söylemek istediklerini edebi bir üslupla söyledikleri bölümlerdir. Ancak az da olsa bazı şiirlerde kahramanlar, yaşadıkları olayları ve hatıralarını anlatırlar. Destancı, bu şiirlerle destanı özetler, anlatımını manzum bir yapıda yapar. Diğer şiirlere göre daha hacimli olan bu şiirlerden birisi Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında yer alır:

*Baştan geçenleri beyan edeyim,
Yüksek yüksek dağlardan aştım yaranlar.
Önceki atım kaldı yolda yaramadan,
Hazret-i Ali bana rastladı yaranlar.*

*Kuşkanat'ı verip kılıç tut dedi,
Sağ selamet muradına er dedi,
Ölüm vaktinde bizi hatırla dedi,
Deli gönlüm kaynayıp coştı yaranlar.*

*Yola çıktım uzak yola atlanıp,
Gönül coştı kalbim hızlı atıp,
Gider idim bir meydanda sevinip,
Bey oğlu bey bize rastladı yaranlar.*

*Bey oğlu bey kapıldı şöyle hayale,
Seksen atlı kılıç tutup yola,
Uğrattılar beni güç ahvale,
Başaramadı kaçtı yaranlar.*

*Düşmanları aç kurt gibi ürküttüm,
Hemedan şahına gücümü gösterdim,
Mömin Şah'ın düşüncesini bozdum,*

Gövher'in aşkına düştüm yaranlar.

*Böyle ben çok yürüyüp Isfahan'a vardım,
Söyün Şah'ın yanında arza durdum,
Dokuz kez baş eğip selamımı verdim,
Şah benim sözümü kesti yaranlar.*

*Felek bize nice işler hazırladı,
Şahım bizi ejderhaya gönderdi,
Bütün insanlar bakmakta idi,
Gönlümde hayalim coştı yaranlar.*

*Yardım dileyip Yaradan'ın özünden,
Kılıç vurdum ejderhanın gözünden,
Kan akıttım Sapar dağının düzünden,
Ejderha yatan bir leşti yaranlar.*

*Sonra gittim Pirnazar'ın izinden,
Varıp haber aldım Sülgün kızından,
Güreştik biz önce sorup özünden,
Ali kola kuvvet verdi yaranlar.*

*Üç gün dinlenmeden serdarla çekiştim,
Sonra Harazmin ile kardeş oldum,
Serdarın askeri ile çarpıştım,
Hepsi kara yere yıkıldı yaranlar.*

*Pirnazar'ı tutup şaha getirdim,
Sonra atımı köşk üstünden aşurdım,
Şahın dediği şartları yerine getirdim,
Şahın fikri haddeni aştı yaranlar.*

*Şah-ı merdan kapattı yolumu,
Rakipler hile ile bağladı elimi,*

*Şah kırpmaq istedi ömür gülümü,
Şöyle kötü hayale kapıldı yaranlar.*

*Başım gamlı üç ay zindanda yattım,
Hasrete, külfete, gam kedere battım,
Candan geçip aşkın yolunu sıkı tuttum,
Taktir dar altına düştü yaranlar.*

*Rakipler zora soktu benim işimi,
Cellatlar bağırap aldı etrafımı,
Gövher benim için döktü kanlı yaşını,
Gışık'ın mutluluğu arttı yaranlar.*

*Atını koşturup Harazmin yetişti,
Kardeşlik sözünü sağlam tuttu,
Darın ipini kesip o azat etti
Rakiplerin aklı şaştı yaranlar.*

*Savaşırken iki kardeş bir durduk,
Kellelerini hışırdatıp düşürdük,
Üstün gelip Söyün Şah'ı kaçırdık,
Tahtından, bahtından kaçtı yaranlar.*

*Harazmin, Pirnazar gitti yoluna,
Şahın tacını, tahtını verdik eline,
Şıralı Bey hareket edip iline,
Bugün sizinle karşılaştı yaranlar.*

On yedi haneden oluşan bu şiirin hacmi ve içeriği destandaki diğer şiirlerden farklıdır. Destanın son kısmında yer alan şiirde bağışı, destan kahramanı Şıralı Bey'in yaşadığı maceraları onun ağzından özetleyerek anlatmıştır. Türkmen destancılarının şiir bölümlerinde de hikâye etme unsurlarını kullanmaları, şiirlerin bazı durumlarda tahkiyevi bir yapıya büründüklerini gösterir.

Türkmen destanlarının manzum kısımları, çoğunlukla sekizli veya on birli hece ölçüsüyle kurulu şiirlerden oluşur. Türkmen destanlarında kullanılan ölçü,

“bogun”, “barmak hasabı”, “barmak” gibi adlarla bilinen hece ölçüsüdür. Bu ölçünün yedili, sekizli ve on birli şekilleri oldukça yaygındır. Ayrıca bağışlar destanlarda on dört, on beş ve on altı heceli şiirler de kullanmışlardır (Şamuradov 2000: 211, 214). Bu şiirlerin büyük bir kısmı dörtlük esasında ve koşmanın şekil özelliklerine sahipken bazıları ise beyitle oluşturulmuş klasik edebiyat şekil ve türlerinden (muhammes, murabba, gazel vb.) etkilenmiştir (Kurbanova 2000: 120).

Sözlü geleneğe ait destanlardaki şiirler, “aydım” veya “goşuk” adı verilen şiirlerin şekil özelliklerini kullanırlar. Bu şiirlerin hacmi, nazım birimi, kafiye örgüsü ve ölçüsü Anadolu âşıklarının kullandıkları koşmalarla benzerdir. Köroğlu’nun son kolundan alınan aşağıdaki şiirler, her yönüyle bu benzerliği desteklemektedir:

<i>Ey ganımlar, bu dünyäde,</i>	<i>a</i>	<i>Gırgı gulak can Gıratım,</i>	<i>a</i>
<i>Ölmän ömür galan bar mı?</i>	<i>b</i>	<i>Daga-daşa dolanırdıñ.</i>	<i>b</i>
<i>Mundan gidip bakı yurda,</i>	<i>a</i>	<i>Meñ başıma iş düşende,</i>	<i>c</i>
<i>Yene gaydıp gelen bar mı?</i>	<i>b</i>	<i>Bedevlerden saylanardıñ.</i>	<i>b</i>
<i>Gaflat gamlan, oyalığıñ,</i>	<i>c</i>	<i>Dirilik galmandır sende</i>	<i>ç</i>
<i>Gam-gussa görmedik çağıñ,</i>	<i>c</i>	<i>Bu gün har düşüpsiñ sen de</i>	<i>ç</i>
<i>Hassa bolmayan sağlığıñ,</i>	<i>c</i>	<i>Söveş bolsa yovuz günde</i>	<i>ç</i>
<i>Ganımadın bilen bar mı?</i>	<i>b</i>	<i>Çarh uruban aylanardıñ.</i>	<i>b</i>
<i>Bu dünyä deşdi-pırakdır,</i>	<i>ç</i>	<i>İki ganım alışanda,</i>	<i>d</i>
<i>Yarı gara, yarı akdır,</i>	<i>ç</i>	<i>Gurt oynunu salışanda,</i>	<i>d</i>
<i>Menzil iki, yol yırakdır,</i>	<i>ç</i>	<i>Çeşme gana bulaşanda,</i>	<i>d</i>
<i>Onuñ pikriñ kılan bar mı?</i>	<i>b</i>	<i>Dönüp dönüp dolanırdıñ.</i>	<i>b</i>
<i>Bu dünyä kimi şat etdi,</i>	<i>d</i>	<i>Sen düşmanlara abaylap,</i>	<i>e</i>
<i>Aşna bolanı yat etdi,</i>	<i>d</i>	<i>Çarh urup goyun dek kovlap,</i>	<i>e</i>
<i>Kim oynadı, onu utdı,</i>	<i>d</i>	<i>Yüvrüp, kakıp, köñül hovlap,</i>	<i>e</i>
<i>Mundan razı bolan bar mı?</i>	<i>b</i>	<i>Laçın kimin aylanardıñ.</i>	<i>b</i>
<i>Göroglı Beg, gerçek özi,</i>	<i>e</i>	<i>Göroglı gurban yaşına,</i>	<i>f</i>
<i>Garadır namardıñ yüzi,</i>	<i>e</i>	<i>Täcler edeyin başına,</i>	<i>f</i>
<i>Hakikatdır merdiñ sözi,</i>	<i>e</i>	<i>Gözünü dikip daşına,</i>	<i>f</i>
<i>Bu sözümde yalan bar mı?</i>	<i>b</i>	<i>Aylanardıñ, aylanardıñ.</i>	<i>b</i>

(Mämmetyazov 1990: 843)

(Mämmetyazov 1990: 829)

Bazı Türkmen destanlarında mani tarzında şiirlere da rastlanır:

Buldur aga, Buldur aga, a

Meyhanañız şudur aga, a

Sen-ä kaza etdiñ gitdiñ, x

Heleyleriñ duldur aga. a

(Mämmetyazov 1990b: 146)

Bunlara ek olarak şiirlerin kafiye şeması aaab cccb cççb dddb eeeb şeklinde de olabilir. Dört mısralık şiirlerle birlikte destanlarda mısra sayısı beş olan şiirlere de rastlanır, ancak bu destanlar çoğunlukla kitabi veya şairlere ait destanlardır. Arap ve Fars edebiyatlarında kullanılan nazım şekillerinin tesiriyle oluşmuşlardır. Kasım Oğlan gibi bazı destanlarda on beş heceli ve beş mısralı şiir örnekleri vardır.

Ey meniñ gövñümni algan gülgüzarım kanda sen, a

Nahlı-şemşadım, perizadım, intizarım kanda sen, a

Gülşeni-bagında gülbergi-baharım kanda sen, a

Hesretiñden zar boldum, şasuvaram kanda sen, a

Ey meniñ gövñümni algan novbaharım kanda sen? b

Barça canım şundadır ruhi-rovanım sendedir, c

Aklı-huşum ıgtıyarım belki canım sendedir, c

Nahlı-ömri sen hayatı-cavudanım sendedir, c

Şemgi cövlanım, şebistan belki canım sendedir, c

Ey meniñ gövñümni algan novbaharım kanda sen? c

...

Herki hummat, herki şeb, göge yetmiş nalışım, ç

Senden özge yok meniñ arzım aydara bir kişim, ç

Müñ belalarga giriftardır meniñ munda başım, ç

Ebri-neysan dek cahanı doldurandır göz yaşım, ç

Kasım'ın gamhorı sen, gamgusarım kanda sen? b

(Garriyeva 1993: 173-174)

Türk boylarının geleneksel şiirinde ahengi, dolayısı ile şiirselliği sağlayan paralel ifadeler, Türkmen destanlarındaki şiirlerde de karşımıza çıkar. Şiirde ölçü ve uyakla birlikte önemli ahenk unsurlarından birisi olan paralelizmle ilgili olarak Kâmil Veliyev, bazı tespitler yapmıştır. Veliyev'e göre paralelizm,

1. Paralel inşaların aynı miktarda uzuvları (parça) olmalıdır
2. Paralel inşaların dâhilindeki nispet (ilişki) aynı olmalıdır
3. Sentaktik tekrarın bütün inşalarında sözler aynı dizilişte olmalıdır (Veliyev 1989: 41) Veliyev ayrıca,

1. Dil-nutuk (normativ-uslûbî) paralelizm

2. Cümle içi-metin içi paralelizm

3. Tam-yarımcık paralelizm

4. Ortak sözlü ortak sözsüz paralelizm

5. Düz-aksi paralelizm (Veliyev 1989: 43) gibi çeşitli paralelizm türlerinin olduğunu da belirtir.

Köroğlu destanından alınan aşağıdaki şiirde düzenli bir paralel söyleyiş vardır:

“Daglarıñ arslanı gitdi

Çölleriñ gaplanı gitdi

Çandıbil’in hanı gitdi

Atlarıñ Reyhan üstüne” (Mämmedyazov 1990b: 359)

Kendi arasında kafiyeli ilk üç mısra “Daglarıñ arslanı”, “Çölleriñ gaplanı” ve “Çandıbil’in hanı” tamlamaları nicelik ve nitelik açısından paraleldir, bu tamlamalar ortak “gitti” sözüyle de birbirlerine bağlanmıştır.

Köroğlu ve Yusuf-Ahmet destanlarında yer alan “kırk bin” savaş aleti, askerin ve başka eşyaların istendiği şiirde hem tekrarlar hem de paralel ifadeler, şiirin ahengini güçlendirmiştir:

“Kırk müñ gul gerekdir, zergär hünärli,

Kırk müñ bedev gerek, tulla eyerli,

Kırk müñ sagdık gerek, okları perli,

Kırk müñ gılıç, baş müñ şemhal gerekdir.” (Mämmetyazov 1990a: 790)

Öncelikle şiirdeki mısraların 11 heceli olması ve mısra sonralarında kafiyenin bulunması ahengi güçlendiren hususlardır, ancak mısralar arasındaki şekil ve anlam açısından paralellikler de oldukça güçlüdür. Destancı, her mısra da bir ismin sıfatlarını sayarak diğer mısralarda da paralel bir yapının oluşmasını hazırlamıştır. İlk mısra da kırk bin askere ihtiyaç olduğu söylenmiş, ancak bunların da hünerli kul olması istenmiştir. İkinci mısra da aynı yapı geçerlidir. Kırk bin at, ancak altın eyerli; diğer mısra da kırk bin sadak, ama özel oklarla doldurulmuş olmalı. İçerik

olarak birbirinden farklı mısralar gibi görünmesine rağmen, buradaki üç mısra da aynı kalıba göre düzenlenmiştir:

Kırk müñ ----- gerek -----li

Bu kalıpta da görüldüğü sabit yapıların yanına geleneksel sıfatları ile bazı isimler yerleştirilmiştir. Bu isimler ve sıfatlar, Türkmen halk şiirinde sıkça kullanılan ve geleneksel bir hal almış dil birlikleridir. Köroğlu destanından aldığımız bu şiir parçasının bir benzeri Yusuf-Ahmet destanında da vardır:

*“Kırk müñ bedev bersin tilla eyerli,
Kırk müñ düye bersin mayalı, nerli,
Kırk müñ gul ibersin zerrin kemerli,
Kırk müñ cuvan çeşmi-şahla ibersin.”* (Durdıyev 1995: 197)

Burada da mısralar 11 heceli ve kafiyelidir. Yukarıdaki dörtlükte olduğu gibi bu dörtlükte de mısra sonu kafiyesinin yanında “Altay Aliterasyonu” olarak da bilinen mısra başı kafiyesi vardır. Paraleliği sağlayan yapı diğer dörtlükten biraz farklı olsa da mısralar arasında hem nicelik hem de nitelik açısından paralel bir durum görülmektedir. Kırk bin altın eyerli at, kırk bin erkekli dişili deve, kırk bin altın kemerli asker aynı yapı içinde talep edilmektedir:

Kırk müñ ----- bersin -----li

Türkmen destanlarındaki buna benzer paralel ifadeler, sadece şekil açısından değil, içerik olarak da değerlendirilmelidir. Çünkü paralel mısralarda verilmek istenen mesaj büyük oranda aynıdır, değişen ise kullanılan malzemedir. Köroğlu destanından alınan bir dört üzerinden söylemek istediklerimizi örnekleyelim:

*“Bedev atlar köpük saçar,
Goç yigitler meydan açar,
Muhannesler taşlap gaçar,
Yoldaşın meydan içinde”* (Mämmetyazov 1990a: 407)

Ezgisi bir yana, şiirin ölçüsü ve tekrar edilen bazı seslerin varlığı bu şiiri ahenkli hale getirmektedir. Buradaki paralellik, özellikle ilk iki mısrada daha düzenlidir:

*Bedev at-lar köpük saç-ar
Goç yigit-ler meydan aç-ar*

Şiirde söylenmek istenen “cins at nasıl köpük saçarsa, koç yiğit meydan açar, namertler de bırakıp kaçar”dır. Atın yaptığı eylemle yiğidin yaptığı iş arasında yapısal bir paralellik kurulmuştur. Her iki varlık da kendilerine özgü epitetlerle

birlikte anılmış, aynı çekim eklerini ve ölçüyü kullanmışlardır. Buna benzer çok sayıda paralel ifadeyi Türkmen destanlarında tespit etmek mümkündür:

At-dır yiğid-iñ yoldaş-ı

Ogul-dır dövlet-iñ baş-ı (Mämmetyazov 1990a: 65)

Şekil açısından bakıldığında bütün isimlerin, aynı yapı ve göreve sahip ekleri aldıkları ve aynı ölçü değerine sahip oldukları görülür. Bu yapı da iki mısra arasında tam bir paralelliğin doğmasını sağlamıştır. Mısralara içerik açısından bakıldığında da kuruluş mantığı açısından da bener bir yapının olduğu görülür “at, yiğit, yoldaş” ve “ogul, devlet, baş” kelimeleri arasında aynı oranda bir anlam bağı vardır. Genel olarak Türk kültüründe özelde ise destanlarda bu kavramlara ayrı bir önem verildiği bilinmektedir. At ile yiğit, yani destan kahramanı arasında yoldaşlık, arkadaşlık ve dostluk vardır. Yiğit açısından at, dostluk kaynağıdır. Çocuğa, özellikle erkek çocuğa önem veren bir kültürde oğul da devletin, saadetin, mutluluğun kaynağıdır, hatta en büyük devlettir. At ile yoldaşlık ve oğul ile devlet arasındaki güçlü bağ bu şiirde paralelizm mantığı içinde kullanılmıştır.

Şiir bölümlerinde ahenk unsuru olarak karşımıza çıkan diğer bir husus ise tekrarlardır. Şiirdeki tekrarlar ses, kelime, kelime gurubu ve mısra boyutunda olabilmektedir. Kelime tekrarına özellikle Köroğlu'nun “Kırk Binler” kolundaki şiirlerde çok sayıda örnek vardır:

“Kırk müñi serkendir, kırk müñi darga,

Kırk müñi mürzedir, müneni yorga,

Kırk müñi bezzatdır, gelerler zorga,

Kırk müñ yine şerbet-ballı gelmişdir.

Kırk müñi mayalı, kırk müñi nerli,

Kırk müñi beg oğlu, bili kemerli,

Kırk müñi ussatdır, golı hünärli,

Kırk müñ tirendaz, belli gelmişdir.

Kırk müñi bahadır, yörirler ızga,

Kırk müñi bahadır, sancarlar gözge,

Kırk müñi görseñ müneni özge,

Kırk müñ yine atlı, pilli gelmişdir.” (Mämmetyazov 1990a: 387-388)

Türk destanlarında kullanılan aliterasyonlar üzerine ilk çalışmaları yapan W. Radloff, Altay Türklerinin şiirindeki güçlü aliterasyon yapısına dikkat çeker ve bazı örnekler üzerinden Altaylardaki aliterasyon kullanımını izah eder. Altay, Yakut ve Kırgız Türklerinin halk şiirinde daha fazla kullanılan aliterasyonun çeşitleri üzerine de ilk bilgileri yine Radloff aktarır. Radloff, hem mısra başı hem de mısra sonunda kullanılan ses tekrarlarından bahsederek “Altay Aliterasyonu” gibi yeni terimlerin oluşumuna da katkı yapmıştır (Reichl 2002: 193). Mısra başı kafiyesi olarak da bilinen Altay aliterasyonuna bazı Türkmen destanlarında da rastlanır:

*“Gurmuş sagdagını, çekmiş yayını,
Goşun tutmuş Rumuñ niçe cayını,
Görogly bil Esen şanıñ oyunu,
Uly yığın yığıp yörüşün gördüm.”* (Mämmetyazov 1990a: 635)

Mısra sonlarının yanı sıra mısra başındaki ve mısra içindeki ses tekrarları şiirdeki ritmi arttırmıştır. Karl Reichl’in “yatay aliterasyon” ve “dikey aliterasyon” adını verdiği aliterasyon türlerini hem yukarıdaki hem de aşağıdaki dörtlüklerde görmek mümkündür:

*“Altmış mergen avçım şikara çıkısa,
Altmış tebilbazım tebilni kakısa,
Altmış yüvrük atım atını çapsa,
Olar bile balam-bagtım bolsadı.”* (Durdıyev 1977: 86)

İlk üç mısranın başında ve sonunda; ilk mısranın dışındaki diğer mısralarda da yatay halde aliterasyonlar ahengi arttırmışlardır. Türkmen destanlarında üçlü mısra başı aliterasyon örneklerine ek olarak dört mısranın da aynı sesle başladığı şiir parçalarına da rastlıyoruz:

*“Balam, gider bolsañ özge illere,
Bagdat bolar seniñ aslı mekanıñ,
Biliñ baglap düşseñ uzak yollara,
Bagdat bolar seniñ aslı mekanıñ.”* (Rahmanov 1992: 130)

Paralelizm ve aliterasyon gibi teknikler, Türkmen destanlarındaki şiirin ahenk unsurları olarak öne çıkırsa da destanlardaki ahengi ve düzeni sağlayan çok daha güçlü teknikler vardır. Türkmen destanlarının manzum kısımlarında Türkmen halk şiirinde yaygın olarak kullanılan nazım şekilleri kullanılmaktadır. Bu nazım şekillerinin de kalıplaşmış hacimleri, ölçüleri ve kafiye düzenleri vardır. Bütün bunlara ek olarak destandaki şiirlerin ezgiyle icra edildiğini söylersek şiirlerdeki

düzenli yapının kaynağı gün yüzüne çıkmış olur. Bu bakımdan müzikle standart bir yapıya kavuşturulan şiirler, destanların ölçülü ve ritmik bölümleri olarak karşımıza çıkarlar.

A. Kekilov gibi Türkmen destanlarının şekil özelliklerini inceleyen araştırmacılarda şiir bölümlerinin estetik açıdan farklı olduğu ve bağşının yeteneğinin şiir parçalarında ortaya çıktığı yönünde bir kanaat vardır. Buna neden olarak ise nesir kısımlardaki dilin belirli bir edebi seviyeye sahip olmaması, şiir bölümlerinde ise daha edebi ve estetik bir dilin kullanılmış olması gösterilir (Mamedyazov 1998: 40-41). Böyle bir düşüncenin oluşmasında bağşının şiirleri icra ederken dutar çalmadaki ustalığını göstermesi ve ezgiyle şiir metnini bir araya getirmesi etkili olmuştur. Destan anlatan bağşılarda da ustalık, şiirlerin doğru ve mükemmel icrasından geçmektedir. Bunun yanında destandaki şiir bölümleri heyecanın ve coşkunun arttığı bölümlerdir. Ayrıca dinleyicinin bağşı ve icra hakkındaki düşüncesinin şekillendiği bölümlerdir. Ancak destandaki nesir kısımlar da şiir bölümleri kadar değerlidir. Destanların başlatılması ve bitirilmesi, olayların geliştirilmesi, kahramanların ve mekânların tasvir edilmesi, şiirlerin söylenmesi için alt yapının oluşturulması nesir bölümünde yapılır. Bu bölümde bağşı, kalıplaşmış ifadeleri ve geleneksel sıfatları kullanır. Destandaki olayları, kahramanları, zamanı, mekânı uygun bir şekilde bir araya getirmek sanatçı işidir. Bağşı, gelenekten aldığı malzemeyi beğenisi ve yeteneği doğrultusunda kompoze ederek ortaya edebi bir metin koyar. Bu metnin hem nesir hem de şiir bölümleri aynı ölçüde sanat değerlerine sahiptir ve ayrı ayrı tahlil edilmelidir. Destanın manzum kısımlarındaki düzenli yapı, mensur bölümlerin tamamında görülmesi de bazı destanlardaki mensur parçalar ritmik bir yapıya sahiptir. Sayatlı-Hemra destanında Sayat'ın tasvirinde destancı şiirsel bir üslup kullanmıştır:

“Tilla tagt üstünde başı tilla cıgalı bir gız, ay diyseñ agzı bar, gün diyseñ gözi bar. Siya saçlı, hünci dişli, galam gaşlı. Gara gözli, şirin sözli, güler yüzli, bilbil ovazlı, zöhre yıldızlı. Boyları uzun, billeri inçe. Badam gabak, yuka dodak. Pisse dahan, şirin suhan, nâzleri ganhor, gamzası cellat, kirpigi polat, lebleri nabat, kamatı ar-ar, sagraş mermer, boyı servi-senevber. Mahbubıklub, müşteri sagadat, hoş kaddı-kamat. Bir kaddı mövzun, gözleri meftun, aşıkı-cigerhun, bir apati-can, gudratı-subhan, ondag yaratgan. Kirpigi peykam, lebleri handan, çekgesi alma zenehdan, yüzleri göyü mehi-taban, zarı-hayran, bagrı büryan, sına suzan, gözi

giryān, akli hayran edip tagta çıkıp gaşın kakıp zülpün döküp yolga bakıp gözün süzüp sülmürüp oturıdır.” (Allanazarov 1980: 98)

Bu bölümde hem halk hem de klasik edebiyattan alınma üslup özellikleri dikkat çekse de ritmik yapıyı sağlayan başka unsurlar da vardır. Şiir dilinde daha sık rastlanan paralelizm burada da kullanılmıştır. “ay diyseñ agzı bar” ve “gün diyseñ gözi bar” ifadelerinde tam bir paralellik söz konusudur. Hemra’nın diğer özelliklerinin sıralandığı kısımlarda hem şekil hem de anlam açısından sanatlı kullanışlar vardır. “Sıya saç-lı, hünci diş-li, galam gaş-lı” buradaki kelime guruplarında “saç, diş, gaş” kelimeleri son sesleri itibari ile birbirleriyle kafiyelidir, aldıkları eklerle de ses benzerlikleri pekişmiştir. Şekil yönünden olduğu kadar anlam olarak da bu yapılar arasında bir uyum göze çarpar. İsimleri niteleyen sıfatlar (sıya, hünci, galam) hem sözlü hem de klasik edebiyatta sevgili için kullanılan epitetlerdendir. Bu durum diğer söz gurupları için de geçerlidir:

“Gara gözli, şirin sözli, güler yüzli, bilbil ovazlı, zöhre yıldızlı”

“Bir kaddı mövzun, gözleri meftun, aşığı-cigerhun”

“Kirpigi peykan, lebleri handan, çekgesi alma zenehdan, yüzleri göyâ mehitaban, zarı-hayran, bagrı büryan, sına suzan, gözi giryān, akli hayran”

Buna benzer bir parça Zöhre-Tahir’da vardır. Bu destanda kalender, Zöhre’nin zor durumda olduğunu Tahir’a haber verir ve ekler:

“Ey yigit, Tahir sen bolsañ men Tatar velayatından saña gelen savçı, Tatar gızlarınıñ şahın-şahu Zöhre canıñ yüregi gan, cigeri biryan, didesi giryān, akılı hayran, bagları biseyran, aşifta dövran, ornı özine zından, işi efgan, duşmanlar şadyan. Köñli elemde, gözi nemde, hatırı gamda, canı sütemde, dünyäden geçip gice gündiz seniñ yolña garap seni arzu edip duradır.” (Aşırov 1954: 81)

Türkmen bagşılarının destanın nesir kısımlarında böyle şiirsel ifadeler yer vermeleri, destancuların nesir bölümlerde de sanatlı bir söyleyişi benimsediklerini ve bu bölümlerin anlatımına da ayrıca önem verdiklerini göstermektedir.

5.2. Anlatım Tekniği ve Kompozisyon

Türk destanlarının nazım, nazım-nesir ve sadece nesir halde anlatıldıkları bilinmektedir. Özellikle Güney Sibiryā (Altay, Tıva, Şor vb.) Türk destanları daha çok manzum, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Azerbaycan gibi sahalardaki destanlar ise hem manzum hem de manzum-mensur halde icra edilirler (Chadwick 1969: 334-339, Yıldırım 1998b). Türk destanlarının anlatım teknikleri üzerinde

günümüze kadar pek çok değerlendirme yapılmıştır. Mevcut bilgileri tekrarlamadan Türkmen destanlarında kullanılan anlatım tekniğinin nazmın ve nesrin nöbetleşe kullanılması olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlatım tekniği, özellikle Oğuz gurubu olarak bilinen Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin destanlarında ve halk hikâyelerinde görülür. Özbek, Karakalpak, Kazak Türklerinin destancılık geleneklerinde de rastladığımız bu anlatım tekniğinde destandaki olaylar mensur kısımlarda, destan kahramanlarının konuşmaları, duygu ve düşünceleri ise manzum bölümlerde verilmektedir.

Manzum ve mensur kısımlarda da özel birtakım teknikler kullanılır. Manzum kısımlarda Türkmen bahşıları bazen karşılıklı şiirleri kullanırlar. Bu anlatım tekniği, bahşılının çeşitli toylarda, meclislerde ve bahşılık karşılaşmalarında sergiledikleri şiir yarışmalarının bir yansımasıdır. Bilindiği gibi sözlü gelenekte usta çırak ilişkisi içinde yetişerek bir müzik aleti çalan ve şiir söyleyen sanatçıların önemli meziyetlerinden birisi atışma yapma yeteneğine sahip olmalarıdır. Türkmenlerde “aydışik” olarak adlandırılan bu yarışmalarda galip gelen bahşılar, maddi anlamda bazı hediyelerin sahibi oldukları gibi ustalıklarını da pekiştirmektedirler. Çeşitli vesilelerle düzenlenen toylarda “*bahşı ayttırmak, at çaptırmak*” geleneksel uygulamalar arasındadır (Özkan 1989: 33-34). Toylarda bahşılar, dutar çalıp “aydım” söyledikleri gibi, aynı zamanda kendi aralarında hüner yarışına, yani atışmalara da girişmektedirler. Ustalığını kanıtlayan, diğer bahşılara üstünlük kuran bahşılar toy sahibinin belirlemiş olduğu hediyeleri de almaya hak kazanırlar (Aşırov 1992: 37).

Bahşılık geleneğinde güç gösterisi olarak da algılanan şiir yarışmaları, Türkmen destanlarına bir anlatım tekniği olarak dâhil edilmiştir. Destan kahramanları tanımadığı kişilerle tanışmak, bir yeri veya birini sormak, hatta kendisine uygulanan imtihandan başarılı bir şekilde çıkabilmek için karşılıklı şiirler söylemektedirler. Köroğlu destanının “Arapdan Ar Alış” adlı kolunda “*Habar bergin yigit, kaydan geler sen?*” diye başlayan Köroğlu (Göroğlu) ile Bibican arasındaki söyleşme (aydışma) veya haberleşme, tanışma; “Bezirgen” kolundaki Köroğlu’nun “*Yürek bilen bolduk dogan*” demesiyle başlayan söyleşme, dostluğun pekiştirilmesi; “Öveziñ Halas Edilişi” adlı kolda yer alan Köroğlu ve Mustafa Bey arasındaki söyleşme de savaşı, mücadeleyi bitirme amaçlıdır (Mämmetyazov 1990a: 95-96, 552-553, 238-239).

Necep Oğlan destanında Necep, bahşı olabilmek için Türkmen bahşılarının piri olarak kabul edilen Aşıgaydın’a yedi yıl çıraklık yapar, onun yapmasını istediği

günlük işlerle meşgul olur. Yedi yılın sonunda Âşık Aydın, Necep'i imtihana tabi tutar. Necep, ustasıyla iki kez söyleşir ve bu söyleşmelerde Âşık Aydın her dörtlükte birkaç soru yöneltir, Necep de bu soruların cevabını yine şiirle verir:

Âşık Aydın:

*Ol nedir kim, iki başlı,
Parası bar, çâresi yok?
Ol nedir kim, baş yüz yıllık,
Menzili bar, arası yok?*

Necep:

*Bu dünya bir iki başlı,
Parası bar, çâresi yok.
Yer bilen gök baş yüz yıllık,
Menzili bar, arası yok.*

Âşık Aydın:

*Ol ne meylisdir araksız?
Ol ne mövsümdir oraksız?
Ol ne kitapdır varaksız?
Galamı bar, garası yok?*

Necep:

*Hakıñ meylisi araksız,
Acal mövsümi oraksız,
Cebrayıl özi varaksız,
Galamı bar, garası yok. (Seyitmıradov1977: 30-33)*

Türkmen destanlarından Şasenem-Garıp'ta Garıp, Âşık Aydın'ın şiirle sorduğu sorulara cevap verir. Buradaki aydıışmanın sonunda Âşık Aydın, Garıp'ın çiraklığı tamamladığını ve artık usta (halıpa) bir sazanda, ozan olduğunu söyler. Âşık Aydın ile Garıp arasında geçen söyleşmeye (aydıışık) baktığımızda bu bölümün soru cevap şeklinde geçtiğini ve imtihan amaçlı olduğunu görürüz:

...

Âşık Aydın:

Näme oldur ara bozar?

*Näme oldur oba gezer?
Insana ol mäkäm dözer,
Şunu diygil kimse bolar?*

*Garıp:
Yaramaz gep ara bozar,
“Mış-mış” sözi oba gezer,
Insana ol mäkäm dözer,
Töhmetçiler şeyle bolar.*

...
*Âşık Aydın:
Aydın aydar her kes tanı,
Diygil sözüň göni-göni,
Yüz görýäni bil sen tanı,
Şeyle etseň niçik bolar?*

*Garıp:
Garıp tanadı her kesi,
Govı bildi belent-pesi,
Yüz görmez diyer ol besı,
Şeyle etsem yagsı bolar. (Rahmanov 1992: 20-22)*

Destan kompozisyonu açısından bakıldığında Türkmen bagşıları destan anlatmaya “tirme” adı verilen şiirlerle başlarlar. Bagşının kendini destan anlatımına hazırladığı sesini ve dutarını kontrol ettiği ve ayrıca dinleyicilerin de icraya hazırlandığı “tirme” bölümünde bagşı anlatacağı destanın içeriği hakkında ipucu vermeye başlar. Tirme şiirleri bitiren bagşı, geleneksel bir kompozisyon içinde destan anlatmaya başlar. Bagşının ilk sözleri, destana giriş işlevi gören formel ifadelerdir. Sonrasında destandaki problem ortaya konur, problemin çözümü için destan kahramanları yakınlarıyla vedalaşarak evlerinden ayrılırlar ve evden uzak yerlerde mücadeleye girişirler, genellikle başarılı bir şekilde gerçekleşen mücadeleden sonra tekrar eve dönüş gerçekleşir. Bütün bu safhalardaki zaman ve mekân geçişlerinde destancı formel ifadeler kullanır. Türkmen destanlarındaki bu anlatım düzenini şöyle ifade edebiliriz:

Giriş Formeli

Problem

Veda

Mücadele

Dönüş

Bitiş Formeli

Formel ifadeler, sadece girişte ve son bölümde değil, olayların anlatıldığı bölümlerde daha fazla kullanılır. Destandaki olaylar, destancılar tarafından geleneksel bir üslup içinde sunulur ve her geleneğin ayrı bir destan üslubu vardır. Türkmen destancıları da Türkmen bağşılarının oluşturduğu kompozisyon içinde destanları icra ederler. Bu bakımdan Türkmen bağşılarının destan anlatımında kullandıkları kompozisyon öğeleri üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir.

Türkmen destanlarında karşımıza çıkan ilk kompozisyon unsuru formel ifadelerdir. Destanların başından sonuna pek çok yerinde kullanılan formel ifadeler, yapıları ve işlevleri ile çeşitlilik arz etmektedir. “Formel ifade” kavramı üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmış, bu çalışmalarda bazı tespitler eksik bulunup reddedilmiş ve bazıları ise kabul görmüştür. Günümüz destan araştırmalarında formelleri tespit etme amaçlı çalışmalarda daha çok M. Parry’nin görüşlerine başvurulmaktadır. Parry tarafından “*esas itibarıyla verilmek istenen bir fikri ifade etmek için, aynı ölçü şartlarına uygun ve düzenli olarak kullanılan bir kelime gurubudur.*” şeklinde tanımlanan formel ifadeyi, öğrencisi A. B. Lord da aynı şekilde tanımlamış ve hocasının görüşlerini bazı eklemeler yaparak konuyu örneklemiştir (Reichl 2002: 188). Verilen tanımda da dikkati çektiği gibi bu tespitler, daha çok manzum destan gelenekleri ile ilgili görülmektedir, ancak mensur veya manzum-mensur karakterli destanları anlatan destancılar da formel ifadeler oluşturmuşlardır.

Türkmen destanlarında geçişler için en yaygın kullanılan formel ifade “*Habarı kimden al?*”dır. Soru cümlesi niteliğindeki bu ifadeye destanla ilgili bir şahıs veya yer adı da eklenir. Bu formel ifadede birinci kısım sabit, ikinci kısımda, yani cevap niteliğindeki bölümde ise ne hakkında bilgi verilecekse onun adı yer alır. “*Habarı kimden al? Kösedan al, Aysoltandan al, Göroglıdan al, Gencim Begden al, Telli Hanım bilen Arhasandan al, Hünkeriñ galasından al, Elbent bağşidan, Necepeden al, Diyarbekir diyen yurtdan al, Şasendemden al, Şaapbas bilen onuñ yalı Gülşirin periden al, vb.*” gibi örneklerde bu görülmektedir. Zaman zaman bu ifadenin başına “*indi*” veya “*Ol vagtda*” kelimeleri eklenir veya cümlenin yapısı

değiştirilerek soru sorulmadan “*İndi habarı Agayunus periden eşidiñ, Ärhasandan eşidiñ*” şeklinde bir ifade elde edilir.

Destanların giriş bölümlerinde kullanılan formel ifadelerin bir kısmında sözlü, diğer bir kısmında ise yazılı geleneğin etkisi vardır. “*Gadım gürrüñçiler şeyle gürrüñ beryärler*”, “*Ol vagtda habarı kimden al?*”, “*Gepiñ gısgası yağşı. Habarı kimden al? Sapar Mähremden al.*”, “*Elkıssa, habarı kimden al? Göroglıdan al.*” gibi formel ifadeler, sözlü destanlarda kullanılırken “*Emma raviyan ahbar ve nakılanı destan andag rovayat kırlar kim*”, “*Ravılar andag rovayat kırlar kim Tatar diyen bir ulı velayat bar erdi*”, “*Ravılar şeyle rovayat edipdirler.*”, “*Emma raviyanı depder ve nakılanı şirin muğtaber söz tayın kırlar kim gadımıl eyyämünde öten zamanda Eyran velayatında Akmuhammet Şa atlı patışa bar erdi.*”, “*Bostan, destan andag rovayat kırlar kim, gadım vagtda Goñrat diygen bir yurt bar erdi.*” şeklindeki formel ifadeler ise destancı şairlerin destanlarında daha fazla kullanılmaktadır.

Bu örneklerin yanı sıra bazı destancılar, destan anlatımına kendine özgü bir üslupla giriş yapmaktadır. Destancı başşı Gurt Yakup’un Rüstem Zal destanına giriş sözleri diğer destanlarda rastlamadığımız bir tarzın ürünüdür: “*Kadim zamanlarda kendini dünyaya tanıtmış cihan pehlivanları gelip geçmiş. Eski zamanlardaki kıssa ve rivayetlerde anlatıldığına göre Rüstem Zal da böyle cihan pehlivanlarından birisiymiş. Rüstem pehlivanla ilgili rivayetler, yıllardır dilden dile geçip halk arasında anlatılmaktadır. Bu şekilde Rüstem Zal’ın rivayetleri günümüze kadar gelmiştir. Kıssaçılar ve rivayetçiler Rüstem pehlivanı tasvir edip şan ve şöhretini dünyaya yaymışlardır. Sizin dinleyeceğiniz kıssa ve rivayetler de kadim zamanlardan beri anlatılan hikâyelerden birisidir. Kıssaçıların Rüstem pehlivan hakkında yarattıkları kısa bir ömür defteridir. Gelin şimdi Rüstem pehlivan hakkındaki bu ömür defterini karıştıralım. O defter gör, bak neler anlatır. Cahan pehlivanı Rüstem Zal hakkında raviler şöyle rivayet ederler [...]*” (Aşırov 1997: 3-4)

Destanlardaki bazı formel ifadelerin masallardan etkilendiği görülür. Gövher Kız ve Şıralı Bey’in giriş kısmındaki formel ifade, masalların girişine benzemektedir:

“*Bir bar eken, bir yok eken, gadım eyyamlarda Tövriş şäherinde Alım Şa diyen bir patışa bar ekeni.*” (Mämmetyazov 1976: 91)

Destanda geçişler için ise,

“*Habarı kimden al? Gencim Begden al*”

“İndi habarı kimden al? Göroglınıñ atasının yanında gezen kırk atlı nökerden.”

“İndi bu söz bu yerde galibersin. Habarı başga yerden eşideliñ”

“Yol uzak gepiñ gısgası yagşı.”

“Az yöräp köp yöräp sürüp geldiler”

“Bular atlanıp çıkıp gidibersinler”

“Bu gep bu yerde galsın, habarı kimden al?”

“Yagşı, bular bu yerde bolubersinler. İndi habarı kimden al?”

“Az yöräp köp yöräp, av avlap gulan kovlap geldi”

“Elkıssa”

“Elgaraz” gibi ifadeler kullanılır.

Destanların başlangıç kısımlarında olduğu gibi sonuç bölümlerinde de formel ifadeler kullanılır. Bunlardan bazıları şiir formunda iken büyük bir bölümü kısa bitiş formelleri halindedir. Köroğlu kollarında en fazla kullanılan bitiş formeli mani tarzında söylenmiş bir şiirdir:

“Yagşı yetsin mırada

Yaman galsın uyada

Olar galıp nâmbolcak

Hemme yetsin mırada”

Türkmen destanlarının son kısmında görülen diğer bir şiir şeklindeki formel ifade ise şöyledir:

“Yok meni hergiz gıssan,

Tamam boldı bu dessan”

Bağşılar, destanları iyi dileklerini ifade ettikleri çeşitli cümlelerle de bitirmişlerdir:

“Herkes bunlar gibi iş bitirip muradına ersin, toy edip yurda birlik getirsin”

“Her kişi Göroglı yalı iş bitirip maksadına yetsin!”

“Övez ve Kırat” kolunun bitişinde büyük bir toy yapılır, toyun ardından Çandıbil halkı: “Devletin berkarar olsun, kıyamete kadar adın yitmesin, “yagşıdan at, yamandan set galar”, toyun eksiği yok” deyip evine gider. Destan, “Esen Pehliva ile Karagöz, maksat muratlarına yetip mutlu mesut yatıversinler” ifadesi ile son bulur.

Bazı Köroğlu kollarında anlatı, “Çandıbil’in ili şat boldı, duşmanları mat boldu” diye biter. Arap Reyhan kolunun son bölümünde düzenlenen toyda kırk yiğit

sarhoş olup yatarken Koroğlu da Agayunus'la birlikte sefa sürmektedir. Destancı, anlatıyı “*Goy, sürübersinler!*” diyerek bitirir. “*Arhasan ve Tellihan*” kolunda anlatı, bir toyla ve toyun ardından Koroğlu'nun nasihatnamesi ile biter, on üç hanelik bu şiir, Dede Korkut hikâyelerinin son kısmında söylenen soylamalara benzemektedir. Yusuf-Ahmet destanı da şiirle biter, şiirde Yusuf Bey dünyaya dair bir ukdesinin kalmadığını söyler ve destanda gelişen olayların da bir değerlendirmesini yapar (Durdıyev 1995: 218-219). Alı Bey-Balı Bey destanı “*Elkissa, beyler yüce dağlardan, susuz çöllere geçip kendi vatanlarına ayak bastılar. Dostlar şad oldu, düşmanlar mat oldu.*”; Dövletyar, “*Ay garaz, Dövletyar beg barada diyilmeyän gep galdı mı? Emma Dövletyar begniñ özi rast aydıpdır: “Dövletyar begni diri diyip gözlemeñ, yöne öldi diyip hem sözlemäñ!”* şeklinde sona erer (Durdıyev 1977: 180).

Anlatım tekniği olarak nazmın ve nesrin bir arada kullanıldığı destan geleneklerinde iki bölüm arasındaki bağlantıları sağlamak için de bazı formel ifadeler oluşturulmuştur. Bunlar mensur kısımdan manzum bölüme geçerken “*Men görüp eşidenimi saz bilen beyan edeyin*”, “*Baş kelime söz aydar boldı*”, “*Baş keleme söz aydar gerek*”, “*Bir gazal aytdı*”, “*İki keleme sözi Bezirgenden eşideliñ*”, “*Bu aydışik tamamlanyar*”, “*Bir nama aydyar*”, “*Necep canıñ elinde sazı, dilinde sözi, şol gelne garap bir baş keleme söz diyse gerek*”, “*Baş keleme söz aydar gerek, gör bak näme diyer*”, “*Bu gazalı okadı*”, “*Bir söz aydar boldı*” şeklinde kullanılmış, manzum kısımdan mensur kısma geçerken ise “*Göroğlu bu sözi aydan soñ*”, “*Rövşen bu sözi aydıp dönüp ızına gaydıberdi*”, “*Göroğlu bu sözi aydıp yene sürüp gidibersin*”, “*Göroğlu sözüni tamam etdi*”, “*Arhasan bu sözi aydıp bolansoñ her haysı öz atına atlanıp niredesiñ Çardaglı Çandibil diyip yola düşdiler*”, “*Elbent bağı bu gazalı tamam edenden soñ yorgasına münüp basaydı gamçını*”, “*Bular sözlerini gutardılar*”, “*Elkissa, Tulum beg bu sözlerini aydandan soñ*” vb. gibi ifadeler yer verilmiştir.

Yukarıdaki formel ifadelerin yanı sıra destanın geleneksel kurallar çerçevesinde kalmasını sağlayan başka kullanımlar da bulunmaktadır. Destanda yer alan kahramanlar, çeşitli nesnelere, diğer canlılar ve bazı mekân adları gelenek tarafından belirlenmiş bazı sıfatlarla birlikte kullanılmaktadır. “*Epitet*” adı verine bu sıfatlar bazen tek kelimedenden ibaret olabildiği gibi bazen de kelime gurubu şeklinde de olabilmektedir. Destanın sözlü gelenekte icrasını kolaylaştıran epitetler, her bir destancılık geleneğinde kendine has bir görünüm sergilemektedir.

İlhan Başgöz, epiteti, “Epitet, bir ismi veya folklor araştırmalarında kahramanın ismini bir sıfatla veya isimle veya bir sıfat cümlesi ile tamamlayan söz ve cümlelere verilen addır” diye tanımlayarak epitetleri “kısa ve isme doğrudan bağlı epitetler” ve “uzun, söz kalıpları halinde epitetler” olmak üzere iki kısımda değerlendirir (Başgöz 1998: 35, 24) Kamil Veliyev ise epitet kelimesine karşılık olarak “bedii vasıf” ifadesini kullanır ve bu vasıfların toplumun dünya görüşü ve düşünce tarzı ile ilgili olduğunu belirtir. Veliyev’e göre epitetler, “tasvir edilen hâdisenin bu veya diğer karakter alametlerinin meydana çıkarılmasında, onun kıymetlendirilmesinde mühim rol oynar, hakkında söz sarfedilen eşyaya aydınlık, sûret verir, onun hakkında canlı tasavvur” yaratır (Veliyev 1989: 82). Veliyev, iki tür epitetin varlığından söz eder. “Daimi sıfatlar” adını verdiği epitetler, belli eşya ve varlıklarla sürekli olarak birlikte kullanılırlar. Dede Korkut Kitabı’ndaki “ala çadır”, “ala sayvan” gibi epitetler, niteledikleri isimler için vazgeçilmez sıfatlar haline gelmiştir. “Genişletilmiş sıfatlar” adı verilen epitetler ise eşya veya varlığın sıfatını geniş dil birlikleri ile karşılırlar. Genişletilmiş sıfat örneklerine Dede Korkut Kitabı’nda sıkça rastlanır, özellikle kahramanların nitelikleri sayılırken epitet olarak kullanılan yapılar vardır (Veliyev 1989: 90). Bu tarz epitetler, zorda kalan kahramana yardıma koşan Oğuz alplarının sırasıyla takdim edildiği bölümlerde daha fazla kullanılır:

“Bu mahalda kalın Oğuz bigleri yetdi. Hanum görelim kimler yetdi: Kara Dere ağzında Kâdir viren, kara buğa derisinden bişigünün yapuğı olan, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen, bıyığın eñsesinde yidi yirde dügen, erenler evreni, Kazan Bigün kartaşı Kara Göne çapar yetdi. Çal kılıcuñ kardaş Kazan yetdüm didi. Bunuñ ardınça görelüm kimler yetdi: Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyu depüp alan, altmış tutam ala gönderinün uçında er böğürden Kıyan Selçük oğlu Delü Dundar Çapar yetdi. Çal kılıcuñ kardaş Kazan yetdüm didi. Bunuñ ardınça görelüm kimler yetdi: Hemid-ilen Merdin kal’asın depüp yıkan, demür yaylı Kapçak Melike kan kusduran, gelüben Kazanuñ kızın erlik-ile alan, Oğuzuñ ak sakallu kocaları görende ol yigidi tahsinleyen, al mahmûzî şalvarlu, atı bahri hotazlu Kara Göne oğlu Kara Budak çapar yetdi...” (Ergin 1994: 112)

Dede Korkut Kitabı’nda daha başka Oğuz alpları için de genişletilmiş epitetler kullanılmıştır. Özel sıfatları olan bu alplar ne zaman sahneye çıkarsa benzer özellikleri ile tanıtılırlar. Başka bir ifade ile adı sanı belli Oğuz alpları takdim edilirken kalıplaşmış epitetler kullanılır, her kahramanın kendine özgü epiteti vardır

ve o epitet sadece ona aittir. Yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi genişletilmiş epitetler, alpların kahramanlıkları, gücünü kuvveti, fiziki özellikleri, atı, silahları ve giyim kuşamı hakkında bilgi verirler. Kara Göne, taşı ufalaması, bıyığını ensesine bağlaması ve Kazan'ın kardeşi olması ile öne çıkarken Kara Budak ise akınları, düşmanla mücadelesi, erlik göstererek evlenmesi, yaşlılardan takdir görmesi, atının ve giysisinin özellikleri ile anılmıştır. Gregory Nagy'nin de belirttiği gibi "*epitet, niteliği isimle bağlantılı olan olayı, minicik bir biçim içinde anlatır. Epitet, küçük bir kapsüle sıkıştırılmış epizottur.*" (Başgöz 1998: 23) Kara Budak'ın Kapçak Melik ile mücadelesi ve Mardin kalesine yaptığı akın, küçük bir epiteye sığdırılarak anlatılmıştır.

Herbiri bir macerayı, kahramanın başından geçen bir olayı ve toplum içindeki konumunu yansıtan epitetler, Dede Kokut dünyasındaki alp tipinin niteliklerini, kahraman tipine bakış açısını vermesi açısından da önemlidir. Başgöz'ün ifadesi ile "*Dede Korkut Kitabı'ndaki kahramanın adına bağlanan epitetler, onun göçebe toplum içindeki yerini, göçebelerin kahramanlık anlayışlarını, kahramanın kişisel özelliklerini ve başarılarını yansıtır.*" Diğer bir ifadeyle Dede Kotkut Kitabı'ndaki kahraman epitetleri, Oğuzlarda nelerin kahramanlık olarak kabul gördüğünü ve hangi değerlerin saygın bulunduğunu anlatırlar²¹ (Başgöz 1998: 29, 34).

Türkmen destanlarında başta alplar olmak üzere onların savaş aletlerinin, kutsal kişilerin, kadınların epitetleri vardır. Destanlarda alplar için "*goç yigit*", "*gerçek goç yigit*", "*batır arslan*", "*aç gurt*", özellikle Köroğlu için "*bürgüt yalı*", "*bedev atlı*", "*şir yürekli*", "*demir donlu*", "*algır bazlı*", "*laçın gözli*", "*arslan yürek*", "*yalnız yigit*", "*yeke yigit*", "*esrik ner*", "*algır guş*", "*boz şuñkar*", "*mert yigit*", "*garaguş ganatlı*", "*yagırnu galkanlı*", "*yüvrük atlı*", "*yolbars sıpatlı pelvan*", "*böri sıpatlı bahadır*", "*Salır Gazan sıpatlı*" gibi epitetler kullanılmıştır. Bazı kahramanların ise daha farklı epitetlerle tanıtıldığı görülür. Köroğlu, Hünkâr'ın kalabalık ordusuna karşı koyabilmek için bütün Türkmen boylarından ve alplarından yardım ister. Onları sıfatlarıyla anar:

*“Her meylisde ulı adı,
Aslın diysem asılzadı,
Yıldız Babanıñ züryadı,
Okun göni atan gelsin.*

²¹ Türk destanlarındaki epitetler üzerine yapılan çalışmalar hakkında bk. Aça 1998b.

*Keser gılıç dağı davlı,
Yaşıl nayzası yalavlı,
İl içinde atlı çavlı,
Teke begi Zaman gelsin.*

*Yedi veli bilen duşan,
Duşman bilen gılıçlaşan,
Otuz yaşa başın goyan,
Salır Gazan soltan gelsin.” (Mämmedyazov 1990b: 396-397)*

Buradaki epitetler, genişletilmiş epitelere örnektir. Görüldüğü gibi her bir dörtlükte bir kahramanın sıfatları sayılmıştır.

Alpların kullandığı savaş aletlerinin de epitetleri vardır. Mızrak için “çar perreli polat nayza”, “sırlı nayza”, “polat cıda”, “Çar perre almaz suvı berlen nayza”; yay için “gatı yay”, “sarı yay”, “polat yay”; kılıç için “düyrme gılıç”, “almaz gılıç”, “kesgir gılıç”, “Tövrizi gılıç”; ok ve sadak için “keymir ok” ve “tilla sagdak”; at ile ilgili olarak “bedev at”, “dutar boyunlu at”, “gargı gulak bedev at”, “boz at”, “ak at”, “gır at”, “zerevşan tilla eyerli”, “kadife keçeli” gibi epitetlerin kullanıldığı görülmektedir.

Türkmen destanların alp sıfatlarıyla birlikte kadın kahramanlar için de çok sayıda epitet kullanılmıştır. Yüz için “giceniñ on dördi”, “giceniñ ayı”, “gün şuglası”, “minevver ay”, “mahtı-taban”, “hurşit yüzli”, “gül yüzlü”, “gülgün”, “gızıl yüz”, “ak yüzli”, “ayın on dördü”; gözler ve bakış için “ala gözlü”, “gıya bakışlı”, “laçın bakışlı”, “ceren bakışlı”, “gara göz”, “nemli göz”, “sürmeli göz”, “mestan göz”, “algır göz”; dudaklar için “gant”, “şeker”, “bal”, “yuka”; saç için “sıya zülp”, “tel tel”, “topuğa kadar”, “anbar saç”, “gara zülp”; kaş için “egri keman”, “kaşları keman”, “hilal kaşlı”, “gara”, “galam”, “kemana”; bel için “mürçemiyan”, “inçe”, “nâzik”; gamzeler için “gamza tıg”; kirpik için “ok”, “neşder”; el ve kol için “ak gollı”, “ter hınalı gol”, “nâzik kol”; boy için “belent”, “uzın”, “dal”, “Buharı gamış”, “servi”²²; dil ve ağız için “şeker dil”, “şirin dil”, “gaymak dodak”, “bal ağız”; yanaklar için “gızıl alma”, “al” gibi epitetler

²² Türkmen destanlarındaki kadınların sıfatları için bk. Karriyeva 1990.

kullanılırken kadın için ayrıca “*perileriñ tayı*”, “*nâzik beden*”, “*tâze gül*” ve “*sona başlı*” gibi sıfatlar da kullanılmıştır.

Kadın kahramanlar için kullanılan epitetler destanda çoğunlukla ayrı ayrı yerlerde kullanılırlar, ancak bazı destanlarda bir kadının tasvirinde sıfatlar sıralanabilmektedir. Yusuf-Ahmet destanında Äralı Han’ın kızı, Yusuf Bey’in eşi Gülhatıca’nın tasvirinde çok sayıda sıfat peş peşe sıralanmıştır: “*hoş surat, nâzik beden, päkize huyi dilruba, mähveş bir fahrı cahan, gunça dahan, nurı ayan, mürçe miyan, kaddı ziba, lebi humra, gözi şahla, yüzi anvar, mahı peyker, günça ter, kâkili zer, zülpi sünbül, avudı anbar, müşki zagfar, yanaklarına dâne-dâne hal goyulgan bir nâzenin dilruba erdi*” (Durdıyev 1995: 17). Dövletyar destanında Allayar Han’ın kızı Gülçemen’in tasvirinde de aynı durum söz konusudur: “*Ay diyseñ agzı bar, gün diyseñ gözi bar, güler yüzli, süyci sözli, bilbil ovazlı, agzı gunça yalı, lebi lağl yalı, gözleri mestan mestan, gaşları kalam yalı, dişleri hinci yalı, saçı sıya, kaddı ziba, bili vallahı gıla barabar, yüzi cennetde güle barabar, gepiñ gısgası, ovadanlığı hut on dördi gicäniñ ayı yalı, serediniñ iki dünyäsini minevver edip durardı*” (Durdıyev 1977: 42)

Destanlarda genellikle yardımcı kahraman olarak karşılaştığımız derviş ve evliyalar için de “*mele donlu*”, “*mele peşli*”, “*garrı baba*”, “*golı yaşıl hasalı*”, “*dili senalı*”, “*ag sakgal*”; çeşitli eşyalarla ilgili olarak “*tulla tegbent*”, “*tulla kemer*”, “*tulla nallı ädik*”, “*zer pota guşak*”, “*altın cam*”, “*ak öy*”; çeşitli varlıklarla ilgili ise “*gızıl gül*”, “*gunça gül*”, “*garrı düşman*”, “*al şerap*”, “*yalan dünyä*”, “*ala dag*”, “*top cıgalı durna*” gibi epitetler Türkmen destanlarında sık sık karşımıza çıkar.

Destanlarda sayılarla da ilgili formel kullanımlar bulunmaktadır. Özellikle üç, yedi, kırk ve üç yüz altmış, Türkmen destanlarında sıklıkla yer alan formel sayılardır. Köroğlu destanında Cıgalı Bey’in üç oğlu vardır; Övez, yemin ederken Kuran’ı üç kez öper, Köroğlu düşmanları ile üç gün savaşır, Gövher Gız ve Şıralı Bey destanında Alım Şah’ın Nuralı, Pıralı ve Şıralı olmak üzere üç oğlu vardır. Adı Bey, eşi doğum esnasında vefat edince hasta olup yedi gece gündüz yatar, Reyhan Arap ve Gülendam’ın evlendikleri toy, yedi gece gündüz sürmüştür; Övez, büyücü Gövdürgül’ün evinde yedi gün dinlenir, Adıl Şah’ın yedi seyisi vardır; Köroğlu, İspihan’a yedi günde gider, burada Esen Han’la yedi gün savaşır, İspihan’dan Çandıbil’e yedi günde gelir; Yusuf ve Ahmet, zindanda yedi yıl, yedi ay, yedi gün, yedi saat kalırlar.

Kırk sayısı ile ilgili çok sayıda kullanım vardır. Adı Bey, yanına kırk yiğit alır, Gülendâm'a babası kırk atlı muhafız, kırk katır yükü altın verir, Kırat yer altında kırk gün kalır, Reyhan Arap'ın kızı Bibican'ın boyu kırk gezdir, Övez'in de kırk yiğidi vardır, evliyalarda genellikle kırk kişidir; Esen pehlivanın yemeği kırk öküzdür, bunlar kırk kazanda pişirilir; Köroğlu yiğitlerinden kırk türlü av ister, Köroğlu yaralandığında kırk gün yatıp dinlenir; Helalay Peri, ava çıkmak için babasından kırk at, kırk çadır, kırk erkek kıyafeti, kırk peçe, kırk kalkan, kırk kılıç, kırk yay ister; ayrıca kırkla ilgili olarak “*kırk gün, kırk sanı keramat, kırk galkan zer, kırk gulaç zından, kırk teñne, kırk atlı nöker, kırk yaran, kırk gez, kırk çilten, kırk tulla, kırk kamçı, bir ay kırk gün, kırk sıpayı, kırk sanı gul, kırk garakçı, kırk yıl, kırk eren, kırk kişi, kırk galandar, kırk at, kırk çadır, kırk nikap*” gibi kullanımlar da vardır.

Formel sayılar arasında gösterilebileceğimiz üç yüz altmışla ilgili de çeşitli örneklere rastlıyoruz. Âşık Aydın'ın üç yüz altmış sofusu vardır, Harmandâli'ne üç yüz altmış hizmetçi hizmet eder, ayrıca Harmandâli güreşte üç yüz altmış pehlivanı yenmiştir ve onun bağında üç yüz altmış çardak vardır, Alı Bey-Balı Bey destanında Mısırlılarla yapılan savaşlarda üç yüz altmış altı adam ölmüştür, aynı destanda geçen Balasal dağında üç yüz altmış evliya vardır.

Türkmen destanlarında formel haline gelmiş başka ifadelerin varlığından da söz edebiliriz. Bağşılar, destanlardaki bazı sahneleri veya durumları benzer sözlerle anlatırlar. Düşman askerinin içine giren kahramanın savaşı “*ur, yık, sanç, agdar, bas, öldür, gañur, bas*” veya “*bar-ha, al-ha, bas-ha*” şeklinde anlatılır. Destan kahramanının düşman ordusunu perişan etmesi, koyun sürüsünü kurdun dalmasına benzetilir (Mämmetyazov 1976: 107) Düşman ordularının çadırları “*aklı-gızıl çadır*”dır, düşman askerinin kalabalık olduğunu ifade için “*çöpde çörde san bar, onda san yok*” veya “*ok atsañ biri yere degyâ mi?*” sözleri kullanılır (Durdıyev 1977: 34). Bir kişinin nereli olduğu sorulurken “*nireden gelip nire baryarsıñ sen haysı bağıñ güli, haysı çemeniñ bilbili bolarsın, bu yerlere nireden pervaz urup düşdüñ?*” denir, Bir kızın güzelliğini veya savaşta olayları anlatmanın mümkün olmadığını ifade etmek için “*tarıpını aydıp diyip soñuna çıkar yalı bolmadı*” gibi geleneksel söz kalıpları kullanılır.

Formel ifadelerin yanı sıra destan kompozisyonu için önemli hususlardan bir diğeri de anlatıcının destana dahil ettiği kişisel değerlendirmeleri ve sözleridir. Destancının bir olay veya kahraman hakkında dile getirdiği sözler, onun dünya görüşünü yansıttığı gibi destanın bağlamı üzerine de yorumlar yapma fırsatı verir.

Destancı ve destanın ait olduğu kültür üzerine değerli bilgiler içeren bu kullanımlara “*ara söz*” adı verilmektedir. Halk anlatılarının kompozisyon özelliklerinden olan bu terime daha yakından bakalım.

Türkçe Sözlük’te “doğrudan doğruya konuşulan veya yazılan konuyu ilgilendirmeyen dolaylı söz, istitrat” olarak tanımlanan “*ara söz*” başka sözlüklerde “ana temadan sapan bir pasaj” ve “ana konudan ayrılma, ana konudan uzaklaşma” gibi anlamlara gelir ve Batı dillerinde “digression” olarak bilinir (Türkçe Sözlük 2005: 115, Başgöz 2003: 192) Halk anlatılarında bir anlatma tekniği olarak göze çarpan *ara söz*ler, anlatıcının anlatıdaki olaylar ve olgular hakkındaki yorumunu ve çeşitli açıklamalarını ihtiva ederler. Başka bir ifade ile anlatıda geçen kelimeleri açıklamak, anlatıdaki bir olayı dinleyicilere yorumlamak veya şahsi serzenişte bulunmak amacıyla anlatıcının yaptığı şahsi değerlendirmelere *ara söz* denmektedir (Ekici 1998: 29). *Ara söz*lerin, “geleneksel sözlü anlatımda, metin içinde geçen olayları, kavram ve deyimleri, karakterleri açıklamak, tamamlamak veya geçmişteki bir olayı çağdaş hâle getirmek” gibi işlevleri vardır (Türkmen 2004: 153) *Ara söz*ler, içerikleri açısından çeşitli guruplarda değerlendirilmişlerdir. İlhan Başgöz, Türk hikâyecilerinin *ara söz*lerini üç guruba ayırır:

1. Açıklayıcı ve öğretici *ara söz*ler: Hikâyecinin hikâyede geçen arkaik kelimeleri ve ifadeleri açıklamak için kullandığı *ara söz*lerdir.

2. Görüş, yorum ve eleştiriler: Anlatıcının ideolojik tutumu, düşünce tarzı, eleştirisi bu tarz *ara söz*lerle gün yüzüne çıkar.

3. Şahsi serzeniş ve itiraf: Anlatıcının kişisel problemlerini dile getirdiği *ara söz*lerdir (Başgöz 2003: 197-199)

Destan, hikâye, masal gibi anlatmaya daylı türleri icra edenler, anlatım esnasında zaman zaman metin dışına çıkabilmektedirler. Bu çıkışlar, metni daha anlaşılır hale getirmek için yapılır. Anlatıcı, bir eleştirmen gibi kahramanların hal ve tavırları, olayların gelişiminde kendi tutumunu, yorumunu dile getirir. Bazı yerlerde metinde geçen kelimeleri açıklar, bazen olayları yorumlar, eleştirir, geçmişle günümüz arasında mukayese yapar, bu tutumu da anlatıdan sapmayı, yani *ara sözü* doğurur. *Ara söz*ler, anlatının başarılı bir şekilde dinleyiciye ulaştırılması açısından önemlidir. Bu *söz*ler, bir motifin veya epizotun anlamını açıklayabilir, anlatıda savunulan fikrin veya mesajın daha iyi anlaşılması için birer delildir. Anlatıdaki tarihi ve kültürel zemin ile anlatım zamanı arasındaki uyumsuzluklar ve boşluklar *ara söz*ler vasıtasıyla giderilir. Başgöz’ün ifadesiyle “*bilinmeyi bilinen, mantıksız*

mantıklı, anlamsız açık ve net, inanılmaz inanılır, kabul edilmezi kabul edilebilir” yapar (Başgöz 2003: 194-196, 204), bazen yeni bilgiler verir, bazen de mevcut bilgiyi onaylar.

Ara sözler, anlatıcının şahsi değerlendirmeleridir, ancak buradaki “şahsi” ifadesinin izaha ihtiyacı vardır. Anlatıcının yorumu her ne kadar kişisel bakış açısının yansıması olsa da kültürel yapıdan kopuk değildir. Anlatıcının yorumunu şekillendiren sosyal değerler ve geleneksel ortam, ara sözlerin şahsi olmaktan daha ziyade çoğunluğun paylaştığı ortak tavır ve düşüncenin ürünü olduğunu gösterir (Başgöz 2003: 208). Böyle olduğu için ara sözler, anlatının ait olduğu kültürü ve toplumu tanıma imkânı sağlar. Başka bir deyişle anlatıcının dilinden dökülen ara sözler, aslında toplumun hayata bakış açısını yansıtır, bu sözler toplumsaldır, toplumun ortak değerlerini barındırırlar.

Türkmen destanlarındaki ara sözlerin pek çoğu destancının görüşünü, yorumunu veya eleştisini dile getirdiği sözlerden oluşur. Destancı bazen destan kahramanını eleştirir, bazen de yaptığını onaylayan sözler kullanır. Kimi zaman da olayların vardığı noktayı yorumlar, çalışma, adalet, kadın ve erkek, siyaset, yönetim, devletle ilgili kendi düşüncelerini dile getirir. Türkmen destanlarında anlatıcı bir ara söz kullanacağında genellikle “*özüne belli*”, yani “*malum*” ifadesini kullanır ve bu şekilde kendine ait bir sözü aktardığını belli eder. Şimdi destanlardan alınan örnekler üzerinden destancıların ara sözlerini ve bu sözlerin içeriklerini irdeleyelim.

Köroğlu, Çandıbil’e han olduktan sonra yiğitleriyle zevke ve sefaya dalar, halkın verdiği malı da beş altı günde yiyip bitirir. Bu durum karşısında destancı “*Allah vermezse kulun verdiği mal kaç gün yeter*” der. Hazıra dağların dayanmayacağını, eninde sonunda verilen malın tükeneceğini anlatan bu ara sözle destancı, Köroğlu’nun bu tavrını da eleştirmiştir.

Köroğlu, Agayunus’la Kaf Dağı’ndan dönerken destancı “*Pah, kadın bir kere kuşkulanınca, gideceği yere kadar rahat durur mu? İnsan bir sevdiğinde bir de inandığında laf etmez.*” der. Bu ara söz, dönüş yolculuğunda Agayunus’un vesveseye kapılacağı ve Köroğlu’na güvenebilmek için ona sürekli sorular soracağına bir habercisidir. Ayrıca destancı, kadınlarla ilgili şahsi düşüncesini de ortaya koymaktadır. Bu konuda Köroğlu’nun diğer kollarında da bazı ara sözler vardır. Gülendam, Bibican’a Köroğlu’nu över ve Bibican’dan onu görmesini ister. Bu esnada destancı “*Kıza “yakışıklı, görülmemiş bir yiğit var” dersin az da olsa gönlü ona meyleder*” der. Böyle bir ara söz, Övez (Ayvaz) için de kullanılmıştır. Övez

kolunda Yusuf Şah'a Köroğlu'nun çok güzel dutar çaldığını söylerler, ancak şah bununla ilgilenmez iken Övez merak eder. Bağşı ise *“Oğlan halkı hevesli oluyor, “bir yerde iyi bir şey var” desen gönlü ona meylediyor.”* der. Birbirine benzer bu ara sözlerde erkek veya kız olsun genç insanların gönlünün çabuk meylettiği ve bunların olgun insanlara göre daha fazla meraklı oldukları vurgulanmıştır.

Köroğlu, “Övez”i Çandıbil'e getirmek için çıktığı yolculuğunda dört adamla karşılaşır. Bunlar, Köroğlu'na kulluk yapmaya gitmektedirler. Bu duruma destancının yorumu *“Yurdun düzgün sahibi olmazsa “bir yerde iyi bir yiğit var” desen herkes onun yanında toplanır”* olmuştur. Yurdun düzgün insanlarca yönetilmesi ve sahiplenilmesi gerektiği mesajını veren bu ara söz, Köroğlu'nun etrafında toplanan insanların düzgün bir yönetici bulamadıkları için bu yola başvurduklarını dile getirmektedir.

Destan anlatıcıları, kullandıkları ara sözlerle destan kahramanlarının kişilikleri hakkında da bilgiler verirler. Köroğlu, Övez'i Çandıbil'e götürürken yolda Övez'den konuşmasını, birşeyler anlatmasını ister, bağşı ise *“Övez'de konuşma ne arasın, söz ne arasın?”* diyerek Övez'in toyluğunu, korkmuşluğunu, sözde mahir olmadığını, söz söylemenin ve bir şeyler anlatmanın tecrübe ve bilgi gerektirdiğini vurgular. Bir diğer kolda Köroğlu, Övez'i kurtarmak için Hünkâr'ın kalesine yiğitleriyle gider, burada Köse'ye ne yapmaları gerektiğini sorar. O zaman bağşı *“Pah, kırk dört kapılı şehrin yanına geldikten sonra Köse'de söz ne arasın, fikir ne arasın?”* ara sözünü kullanır. Köroğlu'nun yiğitleri arasında gösterilen Köse, kaba saba, ganimet için Köroğlu'na eşlik eden, zaman zaman Köroğlu'na ihanet de edebilen bir tiptir. Bu özellikleri nedeniyle Köroğlu'nun, Köse'den fikir veya yardım istemesi destancının garibine gitmiştir. Köse, savaşmayı bilen, ancak savaş planı yapamayacak kadar cahil bir tiptir, bunu da destancı kullandığı ara sözle dile getirmiştir. Köroğlu'nun eşi Agayunus'un akıllı mantıklı bir tip olduğunu belirtmek için ise *“Akıllı, ihtiyatlı insanın işi bir başka”* sözü kullanır, çünkü Köroğlu ve yiğitleri yaşlı kadının verdiği ilacı içerler, ancak Agayunus, önce yaşlı kadının içmesini ister. Destandaki kalenderlerin gezgin tipler oldukları *“Kalenderin başka işi var mı?”* şeklindeki bir ara sözle ifade edilir. Köroğlu'nun savaşlarda kolay kolay yenilmediği veya yakalanmadığını anlatabilmek için de bazı ara sözler kullanılmıştır. Köroğlu “Kırk Binler” kolunda Esen Han'ın ordusunu darmadağın eder, bunu gören Esen Han, askerlerine Köroğlu'nu yakalamalarını emreder, destancı ise *“yakalayın deyince Köroğlu kendini yakalatacak mı”* der. (Mämmedyazov 1990b: 391)

Türkmen destanlarındaki ara sözlerde ahlaki değerlerle ilgili de bazı değerlendirmeler göze çarpar. Köroğlu'nun "Bezirgan" kolunda Bezirgan, "dünyada bir düşmanım Köroğlu idi, onunla da dost olduk, artık bana dünyada ölüm yok" anlamına gelen sözler söyler, ancak daha sonra Köroğlu'nun saldırısına uğrar ve hayatını kaybeder. Büyüklük taslayan Bezirgan'ın bu halini destancı "*İnsanın başına ne gelirse kibirden gelir*" (Mämmedyazov 1990b: 555) diyerek eleştirir.

Destancıların kullandıkları bazı ara sözler, destancının dinleyiciyi de icrasının içine dahil ettiğini ve destancının dinleyicileri ile konuşuyormuş gibi destan anlattığını gösterir. Bu tarz ara sözlerde destancı, anlatacağı olay veya bilgi vereceği durum hakkında dinleyicinin de bilgisinin olabileceğini ima eder. "*Korkak insanı, kaba insanı bilirsin*", "*Akılsız insanı bilirsin*", "*Pah, pazarda bilirsin, işsiz adam çok*", "*Aşka tutulan insanı bilirsin*" diye seslenen destancı, dinleyicisini de icranın içine çekmektedir.

Destancıların bilgi ve tecrübeleri de ara sözlerle destana girmiştir. Köroğlu'nun, "Kempir" kolunda keçileri kulağından tutarak rahat bir şekilde götürdüğünü söyleyen anlatıcı, bunun normal olduğunu ifade edebilmek için "*Pah, sakallı adamın sakalından tutsan, kadının saçından tutsan, keçinin de kulağından tutsan gücü kuvveti kalmaz.*" (Mämmetyazov 1990a: 467) diye bir açıklama yapar.

Türkmen destanlarında geçen ara sözler, çoğunlukla bir cümleden, bazen ise birkaç cümleden ibarettir, ancak küçük hikâyelerden oluşan ara sözlere de rastlanır. Köroğlu'nun "Övez" kolunda destancı, çocuğun aileye mutluluk getirdiğini söyleyebilmek için bir hikâye anlatır. İki aile vardır, bir aile her gün neşe içinde günlerini geçirirken diğer aile sanki yas evi gibi sessiz ve mutsuzdur. Bir gün mutsuz çift, neşeli aileye sorar, bu neşenin kaynağı nedir diye. Onlar da "*Bizim altın aşığımız var, onu oynayıp gülüyoruz*" derler. Bunun üzerine mutsuz çift, hemen altın bir aşık alır, ama mutlu olamaz. Mutsuz aile, sonunda altın aşığın, çocuk olduğunu öğrenir. Hikâye, Köroğlu'nun çocuksuzluğunu ve buna çare bulunması gerektiğini vurgulamak için anlatılmıştır. Destancı, hikâyeyle birlikte "*çagalı öy bazar, çağasız öy mazar*", yani "çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar" atasözünü de kullanarak toplumun çocuğa verdiği değeri net bir şekilde dile getirir (Mämmetyazov 1990a: 117).

Destan anlatımında atasözü kullanmak, sadece Türkmenlerde değil, diğer Türk boylarındaki destancılar da görülen tekniklerden birisidir. Sözlü kültürün oluşturduğu bu kalıp sözler, destan anlatımında olayları özetlemek, anlatılmak

isteneni, kısa ve etkili bir şekilde anlatabilmek için destanın çeşitli bölümlerinde kullanılırlar. Atasözleri, belirli bir şekle ve kalıba kavuşmuş sözlerdir, bu bakımdan formel ifade teriminin karşıladığı özelliklere de sahiptirler. Örneğin Dede Korkut Kitabı'nda geçiş sözü olarak yer alan “*At ayağı külüg ozan dili çevük olur*” şeklindeki formel ifade aslında bir atasözüdür, ancak Dede Korkut Kitabı'nda bu atasözü geçiş formeli olarak kullanılmıştır (Ergin 1994: 81). Türkmen destanlarında da çok sayıda atasözü benzer işlevle olmasa bile belirli bağlamlarda kullanılmışlardır. Türkmen kültürü ile destanları arasında köprü rolü üstlenmiş atasözleri, aynı zamanda destancı tavrını da yansıtır. Destan boyunca kahramanı ve kahramanın etrafındaki olayları anlatan destancı, olaylar karşısındaki düşüncesini veya yorumunu bir atasözü ile dile getirir, bu yönüyle atasözleri “ara söz” olarak da değerlendirilebilir.

Türkmen destanlarında atasözleri, destanın hemen her safhasında kullanılır, bu daha çok destancının tercihine ve atasözünü yerli yerinde kullanabilme yeteneği ile ilgilidir. Destan kahramanları evden ayrılıp akına veya gurbete giderken mutlaka yakınları ile vedalaşırlar, bu esnada destancı bazı atasözleri kullanır. Kahramanı uğurlamaya gelenlerin geri dönmeleri gerektiğini anlatabilmek için destancı “*Uzadandan yoldaş bolmaz*” (Yolcu edenden yoldaş olmaz), kahramanın bir an önce yola koyulması gerektiğini ise “*Yol oğlu yolda yağşı*” veya “*Yolagçı yolda gerek*” (Yolcu yolunda gerek) gibi atasözleriyle bildirir. Kahraman eve dönecekken “*Tovşanıñ dogduk depesi*”, (Tavşanın doğduğu tepe) “*Müsür’de şa bolandan Kenganda geda bol*” (Mısır’da şah olacağına Kenan’da köle ol), “*Ogul yurta çeker*” (Oğul yurda çeker), “*Aşna bolmak asan, ayrılışmak yaman*” (Tanışmak kolay, ayrılmak zor) gibi atasözleri kullanılır, bu sözlerle destancı kahramanın evine geri döneceğini haber verir.

Atasözlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı bölümler arasında kahramanının düşmanlarıyla savaştığı veya mücadele ettiği sahneler yer alır. “*Dost-yarı söveşde tanı*” (Dostunu savaşta tanı), “*Urşuñ geñeşi bolmaz*” (Savaşın münazarası olmaz), “*Yurdu duşman bozar*”, “*Duran tutular, kaçan gutular*” (Duran tutulur, kaçan kurtulur), “*Gaçanı kovucı bolma*” (Kaçanı kovma), “*Bir başa bir ölüm*”, “*Köne duşman dost bolmaz, gara keçe ak bolmaz*”, “*Govgasız baş görde yağşı*” (Kavgasız baş mezarda iyidir) gibi savaş sahnelerinde kullanılan atasözleri destancının, dolayısı ile Türkmen insanının savaş kültürüne bakış açısını da yansıtmakla birlikte birtakım öğütler de içerir. Gerçek dostun savaşta ortaya çıkacağı, bazen savaştan kaçmanın

faydalı olduğu, kaçanın peşinden kovalamanın riskli olabileceği ve eski düşmanın dost olmayacağı, atasözlerinde öne çıkan fikirlerden bazılarıdır.

Destanlarda kullanılan atasözleri ahlaki değerleri, toplumun insana ve sosyal hayata bakışını anlatabilmek için de kullanılır. Dosdoğru gidip Şirvan padişahının kızını isteyen Reyhan Arap hakkında destancı, “*Doğru gelen keyigiñ iki gözünden başga ayıbı yok*” (Doğru gelen geyiğın iki gözünden başka günahı yok), misafirlikte fazla kalanlar için “*Mihman birinci gün altın, ikinci gün kümüş, üçüncü gün mis, dördüncü gün pis*”, hainlik yapanlar için “*Kişi ođlunuñ vepası bolmaz*” veya “*Adam alası içinde, hayvan alası daşında*”, selamı önce büyüklerin vermesi gerektiğini anlatabilmek için “*Salam ulugdan*”, mal sahibi olunca değişenler için “*Gızıl görse Hıdır azar*” (Altın görse Hızır azar), insanların konuşarak anlaşabileceklerini dile getirmek için “*Hayvan ısgaşa ısgaşa, adam soraşa soraşa*” (Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa), bazı insanların eski huyundan vazgeçmeyeceğini ifade için “*Gurt çagası ekdi bolmaz*” (Kurt yavrusu evcilleşmez), yapılan kötülüklerin bu dünyada mutlaka cezalandıracağını dile getirmek için ise “*Kasas kıyamata galmaz*” (Kıyas kıyamete kalmaz) gibi atasözleri kullanılır.

Evlilikten sonra karı koca arasındaki yakınlaşmanın normal olduğunu anlatmak isteyen destancı, “*Şerigatda şerim yok*” (Şeriatte ayıp yok), deli de olsa insanın doğru söyleyebileceğini anlatırken “*Däliniñ müñ gepi telek bolsa da, bir gepi gerek*” (Delinin bin sözü yanlış olsa da, bir sözü doğrudur), kahramanın doğru insanla karşılaştığını belirtmek için “*Keseliñ gutulası gelse tebibi garşı geler*” (İyi olacak hastanın doktor ayağına gelir), başlanan bir işin bitirilmesi gerektiğini söylemek için “*Atılan ok daşdan gaytmaz*” (Atılan ok geri dönmez), birlik ruhunu vurgulamak için “*Köpüñ dilegi köl bolar*” (Çoğunluğın dileği göl olur), gezgin tiplerin herşeyden haberdar olduğunu söylemeye çalışan destancı, “*köp yaşandan sorama, köp gezenden sora*” atasözünü kullanır.

Destanda kullanılan atasözleri hem destancının hem de Türkmen insanının düşünce yapısını, önem verdiği değerleri ve yaşam tarzını yansıtan geleneksel sözlerdir. Destan kompozisyonunda aynı zamanda bir anlatım tekniği olarak da dikkati çeken atasözleri, destanın icra ortamı ve bağlamı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Destanlardaki kahraman, düşman, kutsal, günah, iyi, kötü, doğru, yanlış, değerli, değersiz, sıradan, olağanüstü vb. kavramların izahında ve çeşitli sahnelerin doğru bir ve tam olarak dinleyiciye ulaştırılmasında atasözlerinin önemli bir işlevi vardır. Bu bakımdan destanlardaki atasözlerinin ve buna benzer sözlerin

tahlili, destanı anlatan ve dinleyen zümreleri tanıma açısından olumlu sonuçlar verecektir.

Türkmen bagşılarının toylarda, toplantılarda, özel günlerde icra ettikleri destanların kompozisyonu geleneksel kurallara dayanır. Destandaki olay, belirli bir anlatım tekniğiyle, formel ifadelerin ve kalıplaşmış sahnelerin yardımıyla geleneksel bir üslupla sunulur. Bu sunumu yapan bagşı, ustasının veya usta bagşılardan destan anlattığı ortamlarda bulunmuş, destan anlatma geleneğini özümsemiş, destanda kullanması gereken üslubu öğrenmiş, başka bir ifade ile usta-çırak ilişkisi içinde yetişmiş bir sanatçıdır. Destancı, aslında eğitim süreci boyunca bir destanı kompoze etmeyi öğrenir, destana nasıl başlanır, nesir bölümlerde nasıl bir üslup kullanılır, şiirler hangi ezgilerle icra edilir, anlatım nasıl bir ses tonuyla yapılır, destanın ayrıntılı ve kısa anlatılan sahneleri hangileridir? Bütün bunları öğrenen destancı geleneksel sınırlar içinde kendi yaratıcılığının da elverdiği ölçüde destanı kompoze eder.

Türkmen bagşısı, destanı nazmın ve nesrin nöbetleşe yer aldığı bir teknikle anlatır, destana formel bir ifade ile başlar, pek çok sahneyi yine formel ifadelerle birbirine bağlar, son kısımda da anlatıyı formel halini almış bir söz gurubu ile bitirir. Nesir bölümlerde diyaloglar, monologlar, konuşma üslubuyla aktarılırken bazı diyaloglar kahramanların karşılıklı şiir söylemesinden oluşur. Şiirlerin hacmi, ölçüsü, mısra kümelenmesi, kısacası şekil özellikleri gelenekseldir. Manzum ve mensur kısımları birbirine bağlayan sözler de formel vasfı kazanmıştır, destanda adı geçen kahramanlar, canlı cansız bütün varlıklar geleneğin tayin ettiği sıfatlarla tasvir edilirler. Bütün bunlar, Türkmen destanlarının kendine özgü bir kompozisyonun olduğu ve destanların bu kompozisyon içinde sunulduğu sonucunu doğurur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMEN DESTANCILARI VE DESTAN ANLATIMI

1. Anlatıcı

Türkmenistanda bir destanı baştan sona anlatabilen bağşıya “*dessançı bağşı*” adı verilmektedir. “Dessançı” kelimesi, sözlü gelenekte destan icra eden anlatıcıyı karşıladığı gibi destan yazmış şairler için de kullanılmıştır (Yusupov 1992: 95, Gılcov 1995a: 19). “Dessançı bağşı” ve “dessançı şair” ifadelerinde de görüldüğü gibi “dessançı” kelimesi daha çok bir sıfat olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde Türkmenistan’da destan anlatanlara “dessançı bağşı” denmesine rağmen daha önceki dönemlerde “ozan” ve “kıssaçı”ların da destan anlattıklarını hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan takip edebiliyoruz. Bu bakımdan bağşılık geleneğine geçmeden önce Türkmenlerdeki “ozanlık” ve “kıssaçılık” geleneklerini de değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle bağşılık geleneği ile sıkı bir ilişki içinde olan ozanlığın Türkmenlerdeki durumunu irdelemek, Türkmen bağşılık geleneğinin oluşum sürecini takip edebilmeyi kolaylaştıracaktır.

1.1. Ozan

Türkiye’de ozanlık geleneği ile ilgili ilk bilgileri veren M. F. Köprülü’ye göre Oğuz Türkleri arasında asırlardan beri kopuzla destan anlatanlara “ozan” denmiştir. Kelimenin muhtelif coğrafya ve tarihlerdeki şekillerini tespit eden Köprülü, geleneğin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yer aldığını pek çok tarihi kayda dayanarak ifade etmiştir. Oğuz gurubu içinde değerlendirilen Azerbaycan ve Türkmenistan sahalarında da ozanlık geleneğinin yaygın olduğunu söyleyen Köprülü, bu konudaki düşüncelerini şöyle özetler:

“Çevik dilli, yüksek sesli, halk ananelerini ve halk hikmetlerini taşıyan ozan, daha eski zamanlarda Oğuzlar arasında adeta yarı-kutsi bir içtimai unsurdu. Edebi tekâmülün umumi gidişi, şüphesiz, Oğuzlar arasında da aynı akışı takip etti ve içtimai tekâmül derecesinin yükselmesi ile ozanlar, eski kutsiliklerini kaybetmekle beraber, hususi bir cümle şeklinde Oğuz aşiretleri arasında yaşadılar ve XV. asırdan sonra ‘Âşık adını aldılar.’” (Köprülü 1966a: 140).

Ozanlık geleneğinin Türkiye ve Azerbaycan’ın dışında Türkmenler arasında da tespit edildiğini de M. F. Köprülü haber verir. Türkmen edebiyatı ve halk bilimi üzerine değerli çalışmalarıyla tanınan Samoyloviç’ten aldığı “*Kaysı yere devlet gelse bahı bilen ozon gelir*” şeklindeki atasözündeki “ozon”un ozan olması gerektiğini öne süren Köprülü, Oğuzların Seyhun kıyılarında otururlarken bu kelimeyi “*halk şair-musikişinas*” ve “*halk hekimi*” anlamlarında kullandıklarını, ancak Türkmenlerin daha sonraki dönemlerde kelimeyi unuttuklarını söyler. Köprülü, üzerinde fazla durmasa da Türkmenlerde ozan kelimesinin yerini zamanla “baksı” kelimesine bıraktığını ifade eder (Köprülü 1966a: 140-141).

Türkmenler arasında başlıktan önce “ozanlık” geleneğinin bulunduğunu öne süren çalışmalar, dayanağını çoğunlukla sözlü kaynaklardan almışlardır. Türkmen atasözleri arasında gösterilen ve Mahtumkulu gibi şairlerin eserlerinde de rastlanan “*devlet ile geler bolsa, baştan burun ozan gelir*” veya “*ile dövlət geler bolsa, bağısı bilen ozan geler*” şeklindeki atasözlerinden hareketle “ozan” kelimesinin başlık geleneğinden önce Türkmenler arasında bilinmekte olduğu ileri sürülmüştür (Biray 1992: 470, Aşırov 1992: 6).

20. yüzyılda sözlü kaynaklardan elde edilen bilgiler, Türkmenlerde ozanlık geleneğinin yakın dönemlere kadar yaşadığını göstermektedir. Ata Rahmanov, Daşoğuz bölgesinde yaşayan Çovdur Türkmenleri arasında destancı başlıklar üzerine araştırmalar yaparken “Gurbangılıç Ozan” adına rastlar ve onunla görüşme fırsatı bulur. Asıl adı Gurbangılıç Çakanoğlu olan bu kişi, “Gorkut Ata”nın 16, “Göroğlu”nın 25, “Şasennem-Garıp”ın da 7 kolunu bilmektedir. Gurbangılıç Çakanoğlu’na göre ozan, “*kahramanlık eposlarını, halk destanlarını, anlatan, atışma/aydışik yapmada ünlü, akıllı, danışman, akıl veren, sazanda, şiir söyleyici, şair, halk arasında saygın*” bir kişidir. Rahmanov, “Gurbangılıç Ozan”dan destanların yanı sıra çok sayıda efsane, rivayet, Çovdur ozanlarının ve başlıklarının adlarını, repertuarlarını da kaydetmiştir (Rahmanov 1992: 327). Çakanoğlu’ndan başka “ozan” adını taşıyan destancıların da tespit edilmiş olması, ozanlığın yakın dönemlere kadar bu bölgede yaşadığını göstermektedir.

Bazı Türkmen destanlarında “ozan” bir anlatıcı olarak geçmektedir. Köroğlu’nun evliliğini anlatan kolun sonunda bir toy düzenlenir. Bu toy için Köse diğer yiğitlere “*Aydıcı ozan, bağısı bolsa getiriberiñ. Çalıcı sazanda bolsa getiriberiñ*” der (Mämmetyazov 1990a: 78). Köse’nin bu ifadesi, yirminci yüzyılda yazıya geçen bir destanda “ozan” kelimesinin yer alması ve ozanın, başlı kelimesiyle

eş anlamlı kullanılması açısından önemlidir. Destancı, hem ozan hem de bağşı için “aydırcı” sıfatını kullanmış ve her iki tipi de benzer kabul etmiştir. Köprülü’nün de belirttiği gibi bu kayıt, ozan ve bağşı kelimelerinin bir arada kullanıldığı dönemlere ait olmalıdır.

Günümüz Türkmen bağşılarının eski dönemlerde kopuz çaldıklarını, ancak zamanla dutar kullanmaya başladıklarını söyleyen B. Şamuradov, bağşıların ozanlık geleneğiyle ilişkisine temas eder. Şamuradov’a göre, Türkmen bağşıları ile Oğuzlardaki ozanlık geleneği arasında organik bir bağ vardır ve Oğuzlardan gelen destan anlatma geleneğini, Türkmenlerdeki destancı bağşılar sürdürmüşlerdir (Şamuradov 2000: 167, 176).

Türkmen araştırmacı A. Ahmedov, ozan kelimesinin VI.-VIII. yüzyıllarda yaşayan Oğuzlar zamanında ortaya çıktığını ileri sürerken, R. Recebov, edebiyat terimleri sözlüğünde “ozan”ın, Türkmenlerin eski dönemlerindeki halk sanatçısı, halk şairi ve halk anlatıcısı olduğunu söyler (Ahmedov 1983: 40, Recebov 1966: 135). A. Gılcov ise “ozan”ın, “destancı bağşı” anlamına geldiğini ve yakın dönemlerde Türkmenler arasında bazı bağşılara “ozan” dendiğine dair kayıtlar olduğunu belirtir (Gılcov 1995a: 60).

Konuyla ilgili Azerbaycanlı araştırmacı Meherrem Gasımlı’nın görüşleri de dikkate değerdir. Gasımlı, Baba Kambar’ın dutarı icat etmesi ile ilgili efsanelerle Dede Korkut’un kopuzu icat ettiği efsaneler arasında bir bağın bulunduğunu söyleyerek aslında Türkmenlerin, Dede Korkut’un (Ozan) yerine Baba Kambar’ı (Bahşı), kopuzun yerine ise dutarı ikame ettiklerini belirtir. Gasımlı’ya göre Türkmenler, İslamiyet’i kabul edince eski dünya görüşünün temsilcilerinden olan Dede Korkut’u Baba Kambar’la değiştirmekle aslında İslamiyet’e kadarki dünya görüşünden ayrıldıklarını ve yeni sisteme bağlandıklarını göstermişlerdir. Baba Kambar, Hz. Ali’nin en yakınlarından biri olduğu gibi, atı Düldül’ün de bakıcısıdır. Bu nedenle Baba Kambar, atların koruyucusu olduğu yönünde inanışlara da konu olmuştur. Ayrıca kopuzun icadının ruhlar âlemiyle ilintili olması gibi dutarın oluşumunda da benzer şekilde olağanüstü varlıklarla temas bulunmaktadır. Kopuzun ve dutarın icadında karşımıza çıkan olağanüstü varlığın şeytan olması, müziğin ve müzik aletlerinin şeytanla bağlantılı icatlar olduğu düşüncesi tabii ki İslamiyet’ten sonraki dönemlerin düşünce tarzıdır. Buna rağmen bu rivayetler, hem kopuzun hem de Türkmenlerdeki dutarın ruhlar âlemi ile ilintili olmasına bağlı olarak sıra dışı bir güce sahip olduğunu göstermektedir (Gasımlı 1996: 42-43).

Türkmenlerde Dede Korkut'tan Baba Kambar'a, dolayısıyla ozandan bahşıya ve kopuzdan dutara geçişte tarihi şartlar etkili olmuştur. Yeni bir dini benimseyen Türkmenler, eskiyi, sihiri, büyüyü sembolize eden "kopuz"u bırakmışlar ve onun yerine İslam kültüründe önemli bir yeri olan Hz. Ali'nin yardımcısı Baba Kambar'ın icat ettiği dutarı kullanmaya başlamışlardır (Gasımlı 1996: 56). Esasen bahşılık, Oğuzlardan daha ziyade Kıpçak Türklerine ait bir gelenek olarak bilinmektedir. Oğuzlara mensup Türkmenlerin bu geleneği kabullenmeleri daha sonraki dönemlere rastlamaktadır. Ozanlık ve bahşılık gelenekleri arasındaki icra ve repertuar yakınlığı ozandan bahşıya geçişi kolaylaştırmıştır. Hatta muhtemelen ozanlık ve bahşılık, Türkmenler arasında bir müddet bir arada yaşamış ve daha sonra bu bölgeye tamamıyla bahşılık geleneği hâkim olmuştur (Gasımlı 1996: 73-75).

D. Kurbanova'nın da belirttiği gibi, bağşılardan destan anlatma gelenekleri uzun bir geçmişe sahiptir. Türkmenler, ozanlık geleneğinin piri olarak tanınan Dede Korkut'u, dessançı bağşılardan prototipi kabul ederek bağşılığın köklerini ozanlıkla ilişkilendirmektedirler. Günümüzde Türkmen bağşıları anlattıkları destanların eski formlarının Dede Korkut Kitabı'nda olduğunu ve ozanların piri olan Dede Korkut'un da bağşılardan atası olduğunu düşünmektedirler (Kurbanova 2000: 118). Bağşılardan arasında "Gorgut Ata ozanların atası" şeklinde neredeyse atasözü özelliği kazanmış bir sözün varlığı, bağşılardan ozanlık geleğinden haberdar olduklarını gösteriyor. Türkmen bağşılardan üzerine çalışmaları olan Ş. Gulliyev'in ozanların piri olarak gördüğü Dede Korkut'u destancı bağşılardan prototipi olarak kabul etmesi de oldukça önemli bir tespittir (Gılıcov 1995b: 24, Gulliyev 1985: 22).

Türkmen destanlarında bu inanışın yansımaları açıkça görülebilir. Şasenem-Garıp destanının "Ayperı" kolunda,

"Sataşmasın saña azan,

İl-ulusıñ hanı Gazan,

Korkut Ata pirim ozan,

Garıbım size tabşırdım" (Rahmanov 1992: 206-207) şeklinde bir dördlük yer alır. Burada Dede Korkut kahramanlarından Salur Kazan'ın ismine de yer verildiği gibi Dede Korkut'un ozanların piri olduğu da ifade edilmiştir. Aynı destanın başka bir yerinde ise "Sığındım ey pirim Gorkut" (Rahmanov 1992: 206) mısrası yer alır. Bu mısra da Dede Korkut'un pir olarak kabul edildiği düşüncesini desteklemektedir.

Türkmen destanlarında ozanların destan anlatan gezginci tipler olarak yer aldıklarını görüyoruz. Şasenem-Garıp destanında geçen dörtlükte Türkmenlerde ozanlık geleneğiyle ilgili bilgiler yer almaktadır:

*“Dörvüş misiñ ya da ozan,
Sazı çalıp kiriş sozan,
Dessan aydıp ili gezen,
Nirden düşdüñ bu mekana?”* (Rahmanov 1992: 218)

Ozanlık geleneğinin oluşumunu ve gelişimini bütün olarak aydınlatacak tarihi kayıtlar bulunmasa da, bu geleneğin özellikle Oğuzlar arasında yaygın olduğunu destekleyen kaynaklar vardır. Elimizdeki bilgilerden hareketle ozanlık geleneğinin yayılma alanlarına Türkmenistan bölgesini de dahil etmek gerekmektedir. Hem sözlü hem de yazılı kaynaklardan alınan bilgiler, bağışlık geleneğinin ozanlık geleneğiyle sıkı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Türkmenlerin ilk destancıları ozanlardır. Bugün bile Türkmenistan’da ozanlık geleneğinin tesirlerini görmek mümkündür. Fuad Köprülü’nün “Ozan” ve “Bahşı” maddelerinde ifade ettiği gibi, Türkiye ve Azerbaycan sahasında ozandan âşığa doğru bir geçiş yaşanırken, Türkmenlerde de ozanlık geleneği zamanla yerini bağışlık geleneğine bırakmıştır (Köprülü 1966a, Köprülü 1966b).

1.2. Kıssaçı

Türkmen destancılık geleneğinde destanları okuyarak icra edenlere “kıssaçı” denmektedir. Bağışların yanı sıra profesyonel okuyucular olarak öne çıkan “kıssaçı”lar, halk arasında destan ve hikâye anlatmaları/okumaları ile meşhur olmuşlardır. Türkmenlerde “kıssaçı” adı verilen anlatıcıların hepsi benzer özellikleri taşımaz. Örneğin bir gurup “kıssaçı”, destanın nesir kısımlarını anlatıp, şiirleri de yüksek sesle okurken bazıları hem nesir hem de nazım kısımları ezberden nakletmişlerdir. Hatta bazı “kıssaçılar”, destanların şiir bölümlerini çıkararak masal formunda destan anlatmışlardır. Kelimenin kullanım alanının genişliğini gösterebilmek için bazı bağışlara da “kıssaçı” dendiğini belirtmek gerekir. Örneğin Merv bölgesi bağışlarından Gurt Yakup’a ve öğrencilerine “kıssaçı” denmiştir, çünkü Gurt Yakup’un repertuarında yazılı kaynaklardan alınmış çok sayıda anlatı vardır. Yazılı kaynaklarla bu denli içli dışlı bu bağışya ve çıraklarına “kıssaçı” adı verilmiştir (Kurbanova 2000: 120, Gılcov 1995a: 19-20).

Araplarda “*kussas*”, Farslarda “*kıssahân*” olarak geçen bu anlatıcılara Anadolu Türkleri “*meddah*” demişlerdir. Araplarda Kur’an kaynaklı hikâyeleri, “Binbir Gece Masalları”nı ve dini-kahramanlık hikâyeleri anlatan “*kussas*”lar, İran’da Şehnâme’yi saraylarda veya halk arasında okuyan/anlatan “*kıssahân*”lar ve hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan gelen hikâyeleri taklitler yaparak anlatan “*meddah*”larla Türkmenlerdeki “*kıssaçı*”lar arasında yakın ilişki vardır (Köprülü 1966c: 362-367). Farklı adlar almalarına rağmen yazılı kaynakları kullanmaları, halk arasında okuyarak veya anlatarak icra yapmaları, âşıklar/bağşılar gibi bir müzik aleti kullanmamaları onların ortak noktaları olarak görünmektedir.

Türkmenlerin asırlardır temas halinde oldukları Özbekistan ve Karakalpakistan bölgelerinde de kıssa anlatan/okuyan tipler vardır. Özbekler arasında halk destanlarının yeniden işlenmiş şekillerini, sevilen tercüme hikâyeleri, klasik edebiyat örneklerinin “folklorlaşmış” varyantlarını, cenknameleri kahvehanelerde, pazarlarda ve davet edildikleri evlerde okuyanlara “*kıssahan*” denmektedir (Fedakar 2003: 47). Özbek kıssahanları, metinlerin nesir ve nazım kısımlarını ayrı ses tonlarıyla okumuşlardır. Repertuarlarında “Yusuf Bey ile Ahmet Bey”, “Hikayet-i Göroğlı Sultan”, “Leyla ve Mecnun”, “Ferhat ve Şirin”, “Yusuf ve Züleyha”, “Rüstem-i Destan”, “Kıssa-i Cemşit”, “Vamık ile Azra”, “Varka ile Gülşah”, “Baba Ruşen”, “İbrahim Ethem” gibi çeşitli kaynaklardan alınmış destan ve hikâyeler vardır. Harezm bölgesinde yazılı metinlerin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan “*kıssahanlar*”, okuyuculuğun veya anlatıcılığın yanında bazı hikâyeler yarattıklarına dair bilgiler de bulunmaktadır. Daha çok şehirlerde görülen kıssahanlar, bu bölgede kitap basma faaliyetlerinin artması ve okuma yazma oranının yükselmesi ile yavaş yavaş toplumdan çekilmişlerdir (Mirzayev 1979: 13, Aça 2002b: 85).

Karakalpaklarda kıssa okuyanlara “*kıssahan*”, bu mesleğe de “*kıssahanşılık*” denir. Yazılı edebiyat ürünlerini okudukları için Karakalpak kıssahanlarının, yazılı metinlerin yaygınlaşmasından sonra ortaya çıktıkları düşünülmektedir (Ahmetov 1992: 54). Kıssahanlar, tıpkı jıravlar ve baksılar gibi halk arasında “Âşık Garip”, “Tahir ile Zühre”, “Kerem ile Aslı”, “Sayatlı-Hemra” gibi hikâyeleri ve çeşitli halk şiiri örneklerini okuyan, anlatan ve söyleyen tiplerdir. Kıssahanların pek çoğu okuma yazma bildiği gibi, dini eğitim almışlardır. Güzel bir sese sahip kıssahanlar, genellikle yazılı veya basılı metinleri okurlar. Bazıları ise doğrudan metne bağlı kalmaksızın hikâye anlatmakla tanınmışlardır (Ergun 1996: 279-280).

A. Garriyev, devrimden önce Türkmenistan'da Köroğlu ve diğer Türkmen destanlarının bagşılarla birlikte “kıssaçı” denilen çok az sayıdaki okuryazar tarafından halka aktarıldığını söyler. “Kıssaçı”lara saygı ifadesi olarak “molla” kelimesiyle de hitap edildiğini, Kemine, Mollanepes ve Molla Puri'nin de bu unvanı aldıkları söyleyen Garriyev, “kıssaçı”ların, kendi köylerinde veya başka köylerde destan okuduklarını, ancak bagşılarda olduğu gibi çok fazla dinleyiciye sahip olmadıklarını, ancak dinleyicileri arasında bagşıların da yer aldığını ifade eder. Okuma yazma bilmeyen bagşılar, “kıssaçı”ların okuduğu metinleri dinleyerek onlardan yeni hikâyeler öğrenmişler ve bunları yeniden düzenleyerek anlatmışlardır (Garriyev 2007: 104).

Türkmenistan'da “kıssaçılık” daha çok Merv bölgesinde yaygındır. Bu bölge, tarihte büyük medreselere ev sahipliği yaparak kültür merkezi haline gelmiş ve burada yazma eser okuma geleneği daha çok gelişmiştir. Ayrıca bu bölgede “dessançı bagşı”ların olmaması veya çok az olması da kıssaçılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Bölgenin “kıssaçı”ları daha çok İslamiyet'le ilgili kaynakları ve yazılı pek çok destanı okumuşlardır. Bunlardan “kıssaçı” Bopbi Nurberdi, “Hatam Tay” ve “Zeynelarap” gibi hikâyeleri yazılı metinlerden kalabalık dinleyici kitlesi önünde okumakla ünlü yapmıştır (Seyitmıradov 1976: 133-134).

Kıssaçılar, tıpkı bagşılar gibi, oba oba, toy toy gezerek repertuarlarındaki destanları anlatmaları ile meşhurdurlar (Aşırov 1992: 24). “Kıssaçılık” ile bagşılık geleneği arasında da yakın bir ilişki vardır. Okuma yazma bilmeyen bazı bagşılar, kıssaçıların okudukları destanları dinleyerek repertuarlarına almışlardır (Kurbanova 2000: 120). Hıdır Bagşı'nın oğlu, babasının sık sık “kıssaçı”larla ve şairlerle bir araya geldiğini, akşamları sohbetler düzenleyip burada çeşitli şiirler söylediklerini nakletmiştir (Aşırov 1992: 120).

Dutar çalma ve yeni destanlar yaratma gibi nitelikleri olmasa da okuma yazma bilen “kıssaçılar”, destanların yazılı olduğu yazmaları veya taşbaskı metinleri güzel bir ses tonuyla okumuşlardır (Garriyev 1982: 33). Daha çok yazılı kaynaklardan gelen anlatıları okudukları için kıssaçıların yazılı eserlerle sözlü gelenek arasında köpü görevi üstlendiklerini söylebiliriz. Destanları dinleyerek öğrenen bagşılara yazılı kaynaklardaki destanları anlatan kıssaçılar, yazılı ürünlerin sözlü kültüre geçmesini kolaylaştırmışlardır.

Türkmenlerdeki “kıssaçılar” ile Özbek ve Karakalpak arasındaki “kıssahanlar” arasında icra tarzı ve repertuar açılarından önemli benzerlikler vardır.

Harezm bölgesi olarak adlandırılan ve Çağatay edebiyatının hakim olduğu bu coğrafyada Türk, Arap ve Fars kaynaklarından alınmış ve yazılı hale getirilmiş eserleri bu tipler, halka ulaştırmışlardır. Zamanla yazılı eserleri okuyan tipler olmaktan daha da ileri giden bazı kıssahanlar, bahşılının, jıravların anlattıkları hikâyeleri ve destanları da anlatmaya başlamışlardır. Tabii ki “kıssaçı”nın anlatımı, bağşıdan farklıdır. Herhangi bir müzik aleti kullanmayan kıssaçıları, ya okudukları metnin şekil ve muhteva özelliklerine sadık kalmışlar ya da metni mensur bir yapıda anlatmışlardır. Sonuçta kıssaçıları, Türkiye’deki meddahlık geleneğinde olduğu gibi, daha çok şehir ortamlarında, yazılı kültürün geliştiği merkezlerde ortaya çıkarak çeşitli hikâye ve destanları okuyan veya anlatan tiplerdir. Repertuarlarında bazı Türkmen destanlarının bulunması sebebiyle kıssaçıları da Türkmen destancıları arasında değerlendirmek doğru olacaktır. Sayıları çok fazla olmasa da Türkmen destanlarının halk arasında yayılmasında, dinlenmesinde ve yeni şekiller almasında kıssaçıların da önemli katkıları olmuştur.

1.3. Bağşı

Bahşılık üzerine yapılan araştırmaların pek çoğunda öncelik, kelimenin kökenini tespit etmeye yönelik olmuştur. Bugüne kadar kelimenin etimolojisiyle ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu konudaki belli başlı görüşleri M. F. Köprülü, kaleme aldığı “Bahşı” maddesinde özetlemiştir. Buna göre kelimenin kökeni üç dilde aranmaktadır. İlk görüşe göre kelime Sanskritçe “*bhikṣu*”dan, ikincisine göre Moğolcadan Türkçeye giren Çince “*boshi*”, “*fa-şe*” veya “*po-şe*” kelimesinden geldiğine inanırlarken W. Radloff gibi bazı araştırmacılar da kelimenin, “*dikkatle bakmak, seyretmek, gözden geçirmek, su yüzeyinden geleceği okumak*” gibi anlamlara gelen “*bakmak*” fiilinden türediğini söylemektedirler (Köprülü 1966b: 145-146). Buna göre bahşı, suya bakarak geleceği okur, insanları koruyan bir şaman ve öğreticidir. Örneğin Kazakistan’da yaşayan Özbekler arasında ve Özbekistan’ın bazı bölgelerinde şaman tarzı sağaltma törenlerine “*bokim*” (bokmok: bakmak) adı verilir. Kırgız ve Kazaklardaki “*baksı*”, Uygurlar arasındaki “*baksa*” kelimeleri de şaman, falcı, büyücü anlamlarına gelmektedir. Özbeklerdeki “*bahşı*”ler ve Karakalpaklarda “*baksı*”lar ise destan anlatıcılarıdır (Kominek 1997: 39, Mirzayev 1979, Ahmetov 1992: 15). Özbek Türkçesinde “*bahşı*” kelimesi, anlatıcının yanı sıra iyileştirici (doktor), büyücü, halk hekimi anlamlarına da gelir (Putilov 1997: 60).

Türkmen halk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan A. N. Samoyloviç, “*Bahşı*” kelimesinin Sanskritçe kökenli olduğunu ve Türklere Budizm vasıtası ile “*öğretici*” anlamıyla geçiş yaptığını ileri sürer. Samoyloviç, ayrıca bahşının Türklere arasında 15. yüzyıla kadar Uygur yazısını bilen kişi ve şaman anlamlarında da kullanıldığını belirtir. Bu nedenle Kazak ve Kırgızlardaki “baksı”lar, şaman özelliklerini yakın döneme kadar korumuşlardır²³. İslamiyet’le birlikte bahşılar, din adamlığını “molla” adı verilen din adamlarına devretmişler ve sadece müzik ve şiirle uğraşır olmuşlardır (Ahmedov 1983: 36).

V. V. Bartold’a göre Türkçeye Moğol kültürünün tesiriyle girmiş olan bahşı kelimesi, Sanskritçe “*Bhikṣu*”dan türemiştir. Bartold da kelimenin Budizmle ilintili olduğunu kabul ederek Çin’deki “*ho-şan*”, Tibet’teki “*lama*”, “Uygurlardaki “*toyın*” kelimelerinin bahşı ile eş anlamlı olduğunu söyler. Moğollarda kırık kemikleri tedavi eden hekimlere, Babür Devleti’ndeki esirleri çalıştırıp onlara yemek verenlere de bahşı dendiğini, Kalmuklarda ve Moğollarda kelimenin din adamlarının bilgeliğini, Kazaklarda hasta sağaltan hekimleri, Türkmenlerde ise şiir söyleyenleri karşıladığını da Bartold’dan öğrenmekteyiz (Miradov 1992: 10).

A. N. Kononov, **Şecere-i Terakime**’yi Rusçaya tercüme ederken “bahşı” kelimesine rastlar ve kelimenin anlamı üzerine açıklamalar yapar. Kononov’a göre “bahşı”, eski devirlerde Uygurların yazıcılarını ifade etmek için kullanılmış Budizm kaynaklı bir sözdür. Moğollarda “yazıcı” ve “tabip” anlamlarında, Türkmenlerde ise “bagşı” şeklinde “şair”, “bilgili adam” ve “kabile başkanı” gibi anlamlarda kullanılmıştır (Miradov 1992: 10).

Bağşılardan eski dönemlerde hekimlik yaptığını ve kelimenin Sanskritçe “*bhikṣu*” ve Çince “*pak-şi*” ile ilgisinin olmadığını, Türkçe “bakmak” fiilinden türediğini söyleyen Kazak araştırmacı E. D. Tursinov’un görüşünü destekleyen Amanbay Miradov, “bakmak” ile bağşılardan hekimliği arasında bir ilişki olduğunu, Türkmenlerde bağşılardan tabiplik yaptıklarına dair bazı delillerin yer aldığını söyler.

²³ Kazak bahşılarının esas işi büyüdür, onlar kopuzda oynayarak hırıltılı sesiyle cin, şeytan çağırırlar, kızgın demirin üzerinde dururlar, demiri yalarlar, yani cinlerle ilişkilerinin olduğuna inanırlar. Özellikle hastalara bunu yaparlar. Her soru sorana şöyle derler: hastanın iyileşmesi için ak veya kara koyun kesip kesilen koyunun ciğeri ile hastayı dövmek, etini haşlayıp halkı doyurmak gerek. Bu koyunun döşü ve derisi bahşıya aittir. Veya atını, ineğini kaybeden bulamazsa, birinin uzaklara giden kocasının zamanında gelmemesi durumunda bunların çok yakında ve sağlam döneceğine inanılmaktadır (Putilov 1997: 56)

Salgın hastalıklara karşı bağşların “meşrep” adlı şiirleri söylemeleri Miradov’un bahsettiği delillerden birisidir (Miradov 1992: 12).

V. A. Uspenskiy ve V. Belyayev’e göre ise bağşı, halk etimolojisinde “bağışlamak” kelimesinden türemiştir. Bağşlar, toplum hayatının pek çok evresi ve durumu için onlarca şiir ve destan yaratarak bunları halkın hizmetine sunmuşlar, halka bağışlamışlardır. Bu yüzden bu halk sanatçılarında bağışlayan veya bağışlayıcı anlamlarındaki “bağşı” adı verilmiştir (Ahmedov 1983: 37). Bağşlardan alınan bu bilgi, kelimenin yapısını izah etmese de bağşının toplum içindeki görevini yansıtması açısından değerlidir.

Kelimenin etimolojisi konusunda kesin bir sonuca ulaşılammıştır, ancak kelimenin tarihi süreç içinde gelişimini takip edebileceğimiz kaynaklara sahibiz. Uygur döneminden kalma metinlerde “bakşı” veya “bahşı” olarak geçen kelime, “ruhani rahip” ve “Budist rahip” anlamlarında kullanılmıştır (Köprülü 1966b: 146-147). 13. yüzyıl Türk edebiyatında bahşı kelimesi, “Budist rahip” ve “bilgin” olarak yer alır. Bu yüzyılda Marco Polo, Kubilay Han’ın sarayında bahşları tasvir etmiştir. Bunlar, hava yağmurlu, bulutlu ya da fırtınalı iken büyü yaparak bulutları dağıtırlar, fırtınaları saraydan uzaklaştırırlar ve hava birden açar, masmavi ve güneşli olur. Bu rahipler büyü bilir, şeytani hünerleri vardır. Hava olaylarını kontrol etmenin yanı sıra hanın huzurunda da çeşitli büyüsel işlemler yaparak herkesin takdirini toplarlar (Kominek 1997: 39-40). Bahşlar, 14. yüzyılda Kırım, İran bölgesinde, Hindistan’da ve Orta Asya’da, Moğol ve Uygur yazılarını yazabilen yazıcılar olarak kayıtlara geçmiştir. 16. yüzyılda ise “bağşı” kelimesi, “baksı, baksa” gibi yeni şekilleriyle büyücü hekim ya da şaman ve şair anlamlarında da kullanılmıştır (Radloff 1994: 73-82).

Bahşılık geleneği, büyük oranda Kazak, Kırgız, Özbek ve Karakalpak gibi Kıpçak gurubu arasında daha fazla yaygın olsa da Oğuz guruplarını da etkilemiştir. Azerbaycan ve Türkiye’de bahşılığa ait bazı kayıtlar olmakla birlikte bu gelenek asıl olarak Türkmenler arasında “bağşı” adıyla daha fazla rağbet bulmuştur. Türkmen bahşılık geleneği ile ilgili olarak ilk bilgileri veren M. F. Köprülü, Hazar ötesi Türkmenleri arasında “bağşı”nın, *“iki telli tanburaları ile koşuklar okuyan halk şairi”* anlamında kullanıldığını, Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin “âşık” unvanlı saz şairlerinden farksız bu bağşılara âşık da denildiğini, ancak “bağşı” unvanının daha yaygın olduğunu söyler. Ayrıca Köprülü’nün, Türkmenlerdeki bahşılık geleneğinin tarihi geçmişiyle ilgili bir değerlendirmesi de vardır: *“Bir taraftan İran,*

diğer taraftan Mâverâünnehr Müslüman kültür merkezlerinin nüfûzu altında kalan Türkmen kabileleri arasında ve civar muhitlerde bahşı kelimesinin bu mânada yayılması, hiç şüphesiz, Timurlular devrinden önce olmamış ve belki de XVI. asırda vücuda gelmiş olmalıdır.” (Köprülü 1966b: 152). Köprülü'nün düşüncesine göre bahşılık, Türkmenler arasında 15. veya 16. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Azerbaycan ve Anadolu Türklerinde âşık tipinin belirmeye başladığı bir zamana denk gelir.

Türkmen bagşıları üzerine ilk ciddi araştırmaları yürüten V. A. Uspenskiy, 17. yüzyılın ortalarından 20. yüzyıla kadar “tirmeci” ve “destancı” bagşılarının Türkmenistan'da görüldüğünü söyler, ancak bu konuda somut deliller sunamaz. Türkmenlerdeki bagşılık geleneği, on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren sağlıklı bir şekilde takip edilmeye başlanır. Örneğin on dokuzuncu yüzyılda destan anlatan bagşılar hakkında Henri de Couliboeuf de Blocqueville, bagşıların Hive'ye ve Buhara'ya ait şiirler okuduklarını, dutar çalarak pek çok sahneyi canlandırdıklarını ve Türkmenlerin İran ordusunu nasıl bozguna uğrattığını anlattıklarını söyler (De Blocqueville 1986: 73). Henri de Couliboeuf de Blocqueville'de olduğu gibi bölgeye giden seyyahlar, satır aralarında Türkmen bagşılarından bahsetmişlerdir. Bunlar da daha çok bagşıların icra zamanları ve mekanlarını kapsayan bilgilerdir. Bunun dışında bagşılık geleneği üzerine derinlemesine bilgi veren kaynaklar yoktur. Ancak yirminci yüzyıldan sonra bagşılardan alınan bilgilerle bagşılığın geçmişi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Günümüz Türkmenlerinde “*bagşı*”lar, dutar çalarak çeşitli şiirleri ve destanları icra etmesiyle tanınmakla birlikte, Kazak ve Kırgız Türklerinde olduğu gibi, özellikle geçmiş dönemlerde Şamanlık geleneği ile de ilişki içinde olmuşlardır (Radloff 1994: 73-82, Miradov 1992: 9). Türkmen müziği, bagşıları ve destanları üzerine önemli çalışmaları olan S. Kominek, “*Turkmenskiy Bahşı: Şaman i/ili Artist*” (Türkmen Bagşısı: Şaman ve/veya Sanatçı) adlı yazısında Türkmen bahşılarının şamanlarla ilişkisini değerlendirmeye almıştır. Kominek, Türkmen bagşılarının kendilerini bir şaman olarak tanımlamadıklarını, ancak onların şamanlık geçmişine sahip olduğunu söyler. Kominek'e göre Türkmen bagşıları, uzun süre önce dini ve büyüsel işlemleri, din adamlığının yanında hekimik ve kâhinlik görevlerini de “*porhan*” ve “*işan*”lara devretmişlerdir. Bu bakımdan günümüzde Türkmen bagşıları dini ve büyüsel uygulamalardan bağımsız destancı veya şair olarak bilinmektedirler (Kominek 1997: 41, Kominek 1992: 68-69).

H. Koroglu da Türkmen bağışlık geleneği ile şamanlık geleneği arasında bir ilişkinin varlığını öne sürer. Ona göre Türkmenlerde şamanlar, İslamiyet’le birlikte mollalara ve bahşılara dönüşmüştür. Bağışlar, şamanların kullandıkları müziği ve şiiri devam ettirmişlerdir (Koroglu 1991: 9).

Rusya’daki ve Orta ve Kuzey Asya’daki destan anlatıcıları üzerine tipolojik bir çalışma hazırlamış olan B. N. Putilov, Şamanlarla destan anlatıcıları arasındaki ilintiyi incelerken Şamanlar üzerine şöyle bir değerlendirme yapar:

“Şamanla anlatıcıyı birleştiren nokta onların yetenekleri ile ilgilidir. Bilindiği gibi her isteyen şaman olamaz. Şaman inançlarına göre bazı şaman ruhları gelir ve insan vücuduna yerleşir. Bu esnada o insan gizli bir ses duyar, bu demektir ki ruhlar onu seçmiştir. Şaman ruhları rüyaya hayvan şeklinde girebilir. İnsan şarkı duymaya başlar, daha sonra bu şarkıyı kendisi söyler. Şamanlık insanın isteğine göre değil, bazen tam tersi istemediği halde ruh, şamanı seçer. Şamanlık birisini yakaladığında aniden hastalık olarak ortaya çıkar. Şaman olmak, kimin kaderinde var ise, hastalığa, fiziki ıstıraba dayanmak zorundadır. Şaman, aynı zamanda gücünü, yeteneğini, kendi soyundan alır. İstese de istemese de şanını, yeteneğini çoğunlukla babadan alır. O, ruhların seçmiş olduğu kişi olduğu için şiir söylemek ve Şamanlık yapmak zorundadır. Yoksa onu seçen ruhlar ona ağır ceza verir. Geleceğin şamanı çocukluğundan ruhlara tutulmuş gibi davranır. Sık sık rüya görür, herkesten ayrı yaşar, ruhi bozukluk belirtileri gösterir, bazen hastalanır, canlılığını kaybeder, uyusuk davranır. Sonunda ilham perisinin peşini bırakmayacağını anlayarak istediklerini yapmaya başlar. Rüyalarında söylemesi gereken şarkıları duymaya başlar.” (Putilov 1997: 60).

Şamanın daha çok rüya görmesi ve rüyadan sonra değişmeye başlamasıyla ilgili bu değerlendirmeden sonra Putilov, Şamanların eğitimine de değinir. Şaman olacak öğrenciler, tanrılara söylenen methiyeleri, tanrının isimlerini, soyunu, huyunu, hangi tanrının ölüm getireceğini öğrendikten sonra usta şamanın sınavından geçerler, sınavda öğrenciden herhangi bir metindeki kutsal şeyleri çağırması istenir, eğer öğrenci hata yaparsa şaman onu kamçısıyla döver, çünkü kamçı şamanın şerefının simgesidir. Eğitim, birkaç günden başlayarak üç seneye kadar sürebilir. Eğitimdeki bazı detaylar, “anlatıcı okulu” ile benzerdir. Örneğin önce şaman söyler, öğrenciler parçaları şamandan sonra tekrarlar. Öğrenci onunla beraber yaşar ve bütün dersler şamanın kontrolü altındadır (Putilov 1997: 61-64).

Yukarıda aktarılan bilgilerden ve Şamanlık geleneği üzerine bugüne kadar yapılan pek çok çalışmadan hareketle Şamanlığın olağanüstü güçlerle bağlantılı özel bir meslek olduğunu söyleyebiliriz²⁴. Sibirya Türkleri arasında yakın dönemlere kadar canlılığını koruyan bu geleneğin, destan anlatıcıları ile de ilişkileri olmuştur. Başka bir ifade ile Türk topluluklarındaki pek çok destan anlatıcısı, Şamanlık geleneğinden önemli izler taşımaktadır. Şamanların eğitimleri ve mesleğe geçişleri ile destan anlatıcılarının eğitimleri arasında önemli benzerlikler vardır. Şaman adaylarının rüyada Şaman ruhlarını görerek mesleğe başmaları ile destancıların da rüyalarında meslek pirini görerek müzik aleti çalma ve şiir söyleme yeteneğini kazanmaları bu iki gelenek arasındaki ortaklıklardan sadece birisidir.

Kırgızlarda “Manasçı”lar, Manas destanını anlatamaya rüyalarında Manas’ı veya Manas’la birlikte kırk yiğidini görerek başladıklarını söylerlerken “Semeteyciler” ve “Seytekçiler” ise rüyalarında Semetey ve Seytek’i gördüklerini iddia etmektedirler²⁵ (Ergun 1995: 601). Kazak “akınlık” geleneğinde de akın olacak gencin rüyasına nurani bir derviş veya usta bir akın girer ve gence bir sıvı içirir. Bazen de sıvı içirmeden akınlık hakkında bilgi verir ve gence bir dombıra hediye eder. Genç, o dombırayı çalmaya ve şiir söylemeye başlar. Altay Türklerinde destan anlatan “kayçı”lara destan anlatma yeteneğinin “tayga eezi”nden, yani orman iyisi tarafından rüyada verildiğine inanılmaktadır. “Tayga eezi” kayçı adayının rüyasına girerek ona destan (kay çörçök) öğretir ve “kayçı”nın daha sonraki icralarını da takip eder, eğer kayçı, destanı yanlış veya eksik anlatırsa yeniden rüyasına girer ve onu dövebilir (Ergun 1994: 9-10).

Özbek bahşıları, rüyalarında genellikle bir İslam büyüğünü gördüklerini söylemişlerdir. Jirmunskiy ve Zarifov’un verdiği bilgilere göre daha önce yorumculuğu (şairliği) olmayan bir çoban, bir ağacın altında uyuyakalır. Rüyasına birisi girer ve ona “*Sen bahşı olacaksın!*” diyerek bir dombıra uzatır, şiir söylemesini ister. Rüyada şiir söylemeye başlayan çoban, uyandığında artık bahşı olmuştur (Fedakar 2003: 52). Karakalpak baksıları, öncelikle usta bir baksının yanında uzun yıllar dutar çalma ve şiir söyleme eğitimi alırlar, ustasının takdirini kazandıktan sonra elinde dutarla ya evliya mezarında ya da dağ başında yatar ve bir rüya görür. Rüyasına ustası veya ölmüş bir baksı girip ona “ayan” verir. Çıracık uyanınca ustasına

²⁴ Daha fazla bilgi için bk. Eliade 1999.

²⁵ Kırgız Türklerindeki “Manasçı”lar hakkında daha fazla bilgi için bk. Musayev 1995.

döner ve rüyasını yorumlatır. Ustası da çırağına “bata” verir (Ergun 1996: 278). Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür, ancak Türk destan anlatıcılarının gördükleri rüyaların şekillerinde bazı değişiklikler olsa da, özünde rüyada olağanüstü bir kaynaktan müzik aleti çalma ve şiir söyleme yeteneğinin alınması söz konusudur. Bu yönüyle de destancılar ve destan anlatımı, tıpkı Şamanlık geleneğinde olduğu gibi olağanüstü güçlerle ilişkilendirilmiş olmaktadır.

Türkmen bağşılık geleneğinde de rüyada meslek pirini veya çeşitli kutsal şahsiyetleri görerek şiir söyleme yeteneğini elde etme söz konusudur. Türkmen bağşıları arasında saygı duyulan ve meslek piri olarak kabul gören “Baba Gammar” ve “Âşık Aydın” veya bazı durumlarda ak sakallı bir derviş, bağşı olmak isteyen gencin rüyasına girer ve ona içmesi için bir kâse içinde şarap verir. Bunu içen genç uyandığında artık farklı birisi olmuştur. Türkmen bağşılarında Altıbay Bağşı’nın uzun yıllar gıcakçılığını yapan Ayıtmämmet Pirnazarov, Altıbay Bağşı’nın Bir gün bozkırda koyun güderken aniden düşüp uykuya daldığını, uykusunda yaşlı, aksakallı bir adam görüldüğünü, onun elinden bir bardak şarap içtiğini, ertesi sabah hasta olarak uyandığını ve üç ay zihinsel rahatsızlıktan acı çektiğini söylemiştir. Ailesi Altıbay Bağşı’yı iyileştirmesi için altı hafta bir “ışan” çağırılmışlardır. Altıbay Bağşı, iyileştikten sonra müziğe meyleder ve şiirleri bir kez duyduktan sonra rahatlıkla hatırlar (Kominek 1997: 50-51). Bunun gibi rüya gördüğünü söyleyen başka bağşılar da vardır, ancak bağşılarda eğitimi ve bağşılaşma geçiş kısmında konu daha ayrıntılı ele alıncağı için bu konuda daha fazla değerlendirme yapmıyoruz. Şu kadarını söylemek gerekir ki, Şamanların başlangıç rüyaları ile bağşılarda rüyaları arasında benzerlik vardır. Şaman da bağşı da rüyada seçilmişler ve meslekte gerekli olan yeteneği mesleğin ünlü bir şamanından/bağşısından alarak atalarının mesleğini yürütmekle yükümlü hale gelmişlerdir (Reichl 2002: 59). Ayrıca çaldıkları müzik aleti ve söyledikleri şiirler kutsanmış, sıradan insanlarda olmayan sıra dışı bir yapıya kavuşmuşlardır.

Rüyadan sonra bağşılarda çektikleri acılar ve yaşadıkları hastalık safhaları da Şamanizm bağlamında değerlendirilebilir. Eliade, şaman olacak kişinin mesleğe çağrılırken acı çektiğini, temsili olarak öldüğünü ve dirildiğini öne sürer (Eliade 1999: 55-56). Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, Türkmen bağşılarda da rüyadan uyandıktan sonra bir müddet hasta olarak kalırlar, daha sonra şiirle ve dutarla ilgilenirler. Bu bakımdan Şamanın ve bağşının mesleğe başlarken acı çekmeleri, onların benzer şekillerde mesleğe başladıklarını gösterir.

Türkmen bagşılarının çaldıkları dutarın kökeniyle ilgili efsaneler de geleneğin şamanizmle ilişki olduğunu gösterir. Türkmen bagşıları, dutarın Hz. Ali'nin seyisi Baba Gammar tarafından icat edildiğini, bu nedenle de kutsal olduğunu düşünürler. Bagşılar, iki telli bir müzik aleti olan dutar çalarlar. Dutar, kopuzun yerini almış bir müzik aletidir. Pek çok Türk topluluğunda bilinen kopuz, Şamanlık geleneğinden bu yana ozanlar ve farklı adlarla anılan halk şairleri tarafından kullanılmış eski bir müzik aletidir. Türk toplulukları, sihirli bir güce sahip kopuzun ozanlara yardım ettiğine inanmışlar, şamanlar ise kopuzu olağanüstü güçleri kontrol altına almak ve insanların hayatını etkilemek için kullanmışlardır. Tıva Türklerinde şaman, “homus”u, yardımcı ruhu “Kırgız eren” ile birlikte insanlara uykusunda yaklaşıp musallat olmaya çalışan kötü ruhları uzaklaştırmada kullanmıştır. (Kominek 1997: 56, 58). Kopuz gibi dutarın da insanlar üzerinde sağaltma etkisinin olduğunu düşünen ve hastalıkları dutar ve şiirle tedavi etmeye çalışan bagşılar da olmuştur (Uspenskiy 1928: 35-36).

Dutarla ve şiirle sağaltma işlemi, bagşıların Şamanlık özellikleri ile ilgilidir. Türkmen bagşılarının hekimliği veya büyücülüğü konusunda çok fazla kayıt bulunmasa da bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Başka bir ifade ile Türkmen bagşıları, günümüzde tedavi etme fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Ancak 1989 yılında bagşıların su çiçeğini dutarla tedavi ettiklerini Kakabay Nazarov, Hudayberdi Sapargeldiyev ve Hocamırat Orayev nakletmişlerdir. Günümüzde Türkmen bagşıları herhangi bir sağaltma töreni icra etmemektedirler, daha çok erkek çocukların doğumlarında, sünnetlerinde, ilk saç kesimlerinde, evliliklerde ve altmış iki yaşına basan kişiler için düzenlenen aile kutlamalarına katılmaktadırlar (Kominek 1997: 55-56). Türkmen bagşılara benzer bir şekilde Yakut anlatıcıları da “olonho”yu epideminin yaygın olduğu zamanlarda söylemişlerdir. İnsan şeklinde gezen kötü ruhun gözünü “olonho” bürüdüğü için insanları görmezmiş. Bu yüzden eskiden “olonho”, salgın hastalıkların olduğu yıllarda da çok söylenirmiş (Putilov 1997: 53).

V. Belyayev ve V. Uspenskiy'nin Türkmen bagşıları üzerine yürüttükleri araştırmalarda eskiden Türkmen bagşılarının özel ezgilerle bazı hastalıkları sağalttıklarını tespit etmişlerdir. Örneğin “*Hörelle Kuvam*” adlı ezgi, çıldıran veya hırçınlaşan bir deveyi tedavi etmek için kullanırken “*Darayı Donlım*” ezgisi ise koyun sürüsünü teskin etmek kullanılmıştır. “*Kırmızı Köynekli*” ezgisi kızamık hastalığını sağaltmada; “*Meşreb*”, veba, kolera gibi hastalıklarda, doğal afetlerde kullanılmıştır. Uspenskiy ayrıca deliliği tedavi için Türkmen bagşılarının

“*Porhannama*” adı verilen ezgileri kullandıklarını da eklemiştir (Uspenskiy 1928: 35-36).

Bagşların yanı sıra onlarla birlikte destan anlatma ve şiir söyleme ortamlarına katılan ve bagşıya eşlik eden tündükçülerin de sağaltma özellikleri vardır. Gızılbatlı Sapardurdi Tagandurdiyev 1990’lı yıllarda yaptığı bir sağaltmayı şöyle anlatmıştır:

“Tündükçü bir doktordur. O hastanın evine geldiğinde iyi dileklerde bulunur. Hasta, müziği duyabilecek şekilde yatar haldedir. Tören, en düşük tondaki Nevayi ezgileriyle başlar. En az iki saat müzik devam eder. İki saat sonra sağaltıcı, uykuya dalmış hasta ile iletişim kurmaya başlar. Bu şekilde su çiçeğini tedavi eden tündükçünün kırmızı bir elbise giymesi gerekir.” (Kominék 1997: 55).

Şamanların törenleri ile Türkmen bagşlarının destan anlatımı arasında da bazı benzerlikler vardır. Türkmen bagşları destan anlatımına “yol” derler. Onlar için destan anlatmaya başlamak, bir yola çıkmak demektir. Tıpkı Şamanların esrime törenlerinde farklı dünyalara seyahate çıkmaları gibi bagşlar da destan anlatarak veya “yola girerek” dinleyicileri başka bir dünyaya yolculuğa çıkarmaktadır. Türkmen bagşısı, destan anlatımına adeta bir törene katılacakmış gibi hazırlanır. Bir toyda destan anlatacak bagşı, toya temiz bir ruh hali ile gelir, toyun esas unsuru ve onur konuğudur. Bagşı toy günü destan icrasından önce toy sahibini tebrik eder, toydaki eğlencelerden uzak kaldığı gibi yemeği de kalabalıkla beraber değil, tek başına yalnız yer. Özellikle Harezmi bölgesi bagşlarında gördüğümüz üzere, destan anlatımından önce bagşı, afyon almakta ve bu sayede “yol”a, destan anlatımına daha kolay girmektedir (Kominék 1997: 75-76). Bagşının bir yolculuğa çıktığı ve bir şaman gibi yükselişe geçtiği destan anlatımı esnasında seçtiği ezgilerden anlaşılabilir. Bagşı, destanın baş kısmındaki şiirleri daha düşük perdelere söylerken ilerleyen dakikalarda perdesini yükseltmeye, ritmini arttırmaya ve dinleyiciyi coşturmaya başlar. Böyle bir teknik sayesinde bagşı, dinleyiciyi de yanına alarak “yol”da daha fazla ilerlemeye/yükselmeye çalışır (Kominék 2005: 246-247).

Bu kısa bilgiler ve değerlendirmeler, Türkmen bagşlarının Şamanlık geçmişine veya Şamanlık geleneğinden önemli izler taşıdığını göstermektedir. Ş. Gulliyev’in de belirttiği gibi Türkmen bagşları, 15.-16. yüzyıla kadar halka çeşitli konularda bilgi veren ve Şamanlık geleneğinden özellikler taşıyan bir tip iken 16. yüzyıldan itibaren ise şiir söyleyen, destan anlatan ve dutar çalan saygın bir sanatçı haline almışlardır (Gulliyev 1985: 21).

Tagtabazarlı bağış Ödeniyaz Nobatov, “*bağış, insanlara bilmedikleri şeyleri anlatır*” der. Bu ifadeler, Türkmenlerin bağışya bakış açısını ve bağışlardan beklentilerini yansıtmakla birlikte bağışların Şamanlar gibi bilinmeyenleri söylediğini de göstermektedir. Ayrıca bağışlar, onlarca şiiri ve destanı ezberledikleri ve bunları saatlerce durmaksızın icra edebildikleri için de olağanüstü hafızaları ve zihin güçleriyle dinleyicileri kendilerine hayran bırakırlar (Kominek 1997: 53-54). Bu konuda bağış Hezret Çarıyev, şöyle der:

“Bağış, diğer insanlardan çok daha fazla şeyler bilir, bu aynı zamanda onun doğru söylediğinin de kanıtıdır. Pek çok insan problemleri için bağışdan öğüt almaya gelir ve uyuşmazlıkları halletmesini ister. Sonunda onun hükmüne uyarlar. Bu yüzden bağışlar adil, dürüst, temiz, alçak gönüllü ve iyiliksever olmalıdır.” (Kominek 1997: 54)

Bağışlar, toplum içindeki problemleri çözerek aynı zamanda toplumsal denetimde önemli rol sahibidirler. Gönübek Bağış’ının Ahal civarındaki anlaşmazlıkları çözdüğü, düşmanlıkları ve kan davalarını kaldırdığı bilinmektedir (Niyazliyev 1999: 70).

Türkmen bağışları, toplum içinde saygın kişiler arasındadır. Katıldıkları toyların veya toplantıların saygı gören, talep edilen, beklenen tipleridir. Sadece yakın dönem kaynaklarında değil, Türkmen bağışlarını gören seyyahların kayıtlarında da durum aynıdır. 1860-1861 yılları arasında Türkmenler arasında yaşayan Henri de Couliboeuf de Blocqueville’nin, Türkmen bağışlarının toplum içindeki konumları ve saygınlıklarıyla ilgili notları oldukça kıymetlidir:

“Baksı adı verilen müzisyenin ölçülü bir davranış tarzı ve çeşitli özellikleri vardır. Sakalı zevkine göre bazen fevkalade bakımlı bazen de kısa, topludur. Giydiği elbiseler temiz, pak hatta bir parça da değişik ve orijinaldir. Başındaki bört her zaman son moda ve çizmeleri son derece zariftir. Baksı gittiği her yerde dostça karşılanır, başkalarına nisbetle daha fazla itibar ve saygı görür. İlk çay, ilk çelim, kendisine verilir. Sohbet esnasında yine ilk söz baksıya aittir. Baksı iyi para ödenmesine, rica ve ısrar edilmesine rağmen keyfi istemezse dutar çalmaz. Kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman iki üç atlı çadırına gider ve o akşam teşrifinin kabil olup olmadığını sorar, gidiş ve dönüş için atın hazırlanmış olduğunu söylerler. Tabii bu arada bir hediye alacağını, sazının sözünün çok takdir edildiğini de ima ederler. Daveti kabul etmesi halinde baksının yapacak birçok işi vardır. Mesela bazı ziyaretlerde bulunacak ve yemek vaktine kadar herkesi merak ve heyecan içinde

bekletecektir. Akşam yemeğinden sonra da kendini iyi hissetmediğini, bir parça yatıp dinlenmesi gerektiğini söyler. Herkes çevresinde pervane olur. Kendisine çayın en iyisini ve şekerlisini ikram ederler. Uykudan uyanacağı an sabırsızlıkla beklenir.” (De Blocqueville 1986: 71-72).

Rus araştırmacı Petr Skosirev'e göre ise bağşılar, köy ve göçebe çevrenin saygın kişileridir, onlar köylerde en çok aranan, beklenen misafirlerdir. Düğünlerde, yiğitlerin seferden veya avdan dönüş kutlamalarında, çocukların doğumlarının kutlandığı törenlerde, şölenlerde bağşılar daima baş misafirdir (Şamuradov 2000: 133). Tabii ki bağşılara ulaşmak, onları toya çağırarak da kolay değildir. Şükür Bağşı'yı toya çağırmaya giden birisi bağşının evinde iki gün kalmış, kalabalıktan derdini anlatamamıştır. İki gün sonra Şükür Bağşı'nın dikkatini çeken kişi, Şükür Bağşı'ya evdeki kalabalığın dağılmasını umduğunu, ancak bu olmayınca sessizce bir kenarda beklediğini söyler ve kendisini toya davet eder. Şükür Bağşı, daveti kabul edip toy günü köye gittiğinde çocuklar hep bir ağızdan *“Geliyor, geliyor bağşı geliyor, heybesinde dutar da var”* diye bağırışıp toya katılanlara haber verirler. Toydakiler hep birlikte bağşıyı karşılamaya çıkarlar (Berdiyev 1991: 40-41). Bağşılar, toylara yapılan davetleri kabul ettiklerinde toy sahibi çoğunlukla özel bir atla onu evinden aldırır. Bağşının toy yerine gelişi merakla beklenir ve geldiğinde de saygı hürmetle selamlanır (Aşırov 1992: 162).

Bağşılar da gerek giyimleriyle gerekse tavırlarıyla bu saygıyı hak ederler. Sâhet Bağşı, Hıdır Bağşı'nın evinden çıkıp bir dostunun evine giderken deriden dikilmiş, bukle bukle uzun tüyleri olan kalpağını ve Hive işi elbiselerinin en iyilerini giydiğini, usta Gelencä'nin yaptığı nakışlı dutarını eline aldığını ve Marı dolaylarında bir eve gittiklerini anlatır. Ev sahibi Muhammetmırat Nepesliyeve, Hıdır Bağşı'yı karşıladıktan sonra:

“Ulu ilin bağşısı Hıdır Bağşı. Böyle ulu bağşılar çok olsa olmaz mı? Siz il adamısınız. Her zaman insanların toplandığı yere gidersiniz. Bu yüzden de hep temiz giyinmelisiniz. Bağşı kısmı süslü olmalı. Göz alıcı insan olmalı. Sende bunların hepsi var. Ama bütün bağşılarda bu yok. Onlara da kendin gibi güzel giyinmeyi öğretsen.” der. (Aşırov 1992: 114-115). Şükür Bağşı'nın, toya gelirken beyaz bir ata bindiği, başında deriden yapılmış kıvrıcık tüylü şapka, kırmızı elbisesinin üstünde *“çäkmen*”*,

* Deve ipinden dokunup yapılan astarsız giysi.

belinde deve yününden dokunmuş kuşak, ayağında gün ışığında parlayan çizmeleri, elinde nakışlı kamçısı olduğu kaydedilmiştir (Berdiyev 1991: 41-42).

Bagşların Türkmenler arasında saygınlığını gösteren “*Bagşı bilen yagşı atıñ belli bahası yok*” ve “*Toyıñ bezegi bagşı*” gibi atasözleri de oluşmuştur (Gulliyev 1985: 21). A. N. Samoyloviç de Türkmen bagşlarını “canlı kitap”a benzeterek onlara hayranlığını dile getirir. Bagşlar, Türkmen insanı için iyilik habercisi, sevinç ve mutluluk kaynağıdır (Aşırov 1992: 6). Özellikle Harezmi Türkmenlerinde yaşlılara, büyüklere han, beg, serdar, batır gibi isimler verildiği gibi “bagşı” da denmiştir (Kurbanova 2000: 120). Türkmenlerde yaşlılara gösterilen saygı ve sevgi göz önüne alındığında Türkmen bagşlarının toplumda saygın bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yomut Türkmenleri arasında da önder, büyük insanlara saygı için “bagşı” lakabı verilmiştir (Durdıyev 1977: 22).

Bagşlara gösterilen saygı, toplumun her kesimi için geçerlidir. Marı’da hanlık yapan Nurberdi Han’ın, Ahal vilayetine geldiğinde Gönübek Bagşı’yı ziyaret etmesi ve onun şiirlerini dinlemesi bagşıya verilen değer bir göstergesidir. (Durdıyev 1967: 26-28). Türkmen bagşlarının eski dönemlerde toplumun uluları arasında kabul edildiklerini, hatta hanlara danışmanlık yaptıklarını biliyoruz. Örneğin Amangeldi Gönübek Bagşı, Nurberdi Han’ın yardımcılığını yapmış, ona öğütleriyle yol göstermiş ve onunla birlikte danışman statüsünde çeşitli maslahatlara katılmıştır. Han, Gönübek’e danışmadan genellikle bir karar vermemiştir. Devlet işlerinin dışında ise hanın huzurunda şiir söylemiştir (Nıyazlıyev 1999: 26).

Devlet görevlerinin yanında bazı bagşlar, orduya katılarak savaşlarda yer almışlardır. Bu bagşlardan Amangeldi Orazalı’ya bir gün birisi şöyle der: “*Bizim çok sayıda cesur yiğidimiz var, sen müzik için yaratıldın, sen insanları sanatınla mutlu etmelisin, şimdi atından in, silahlarını bırak ve artık müzikle hücum et.*” Amangeldi de söylenenleri kabul eder (Recebov 1995: 16).

Bagşların büyük çoğunluğu düğünlerde ve çeşitli toplantılarda bagşılık yaparak hayatlarını devam ettirirken, bazıları da bagşılığın yanında başka işlerle de uğraşmışlardır. Çiftçilik yapan bagşlar olmuştur. (Şamuradov 2000: 134). A. Garriyev, her köyde, hatta her kabiledede tarımla birlikte anlatıcılıkla uğraşan bir bagşının olduğunu söyler (Garriyev 2007: 103).

Günümüzde bagşlar, halk şiirlerini dutar eşliğinde söyleyen profesyonel sanatçılardır. Anonim ve şairlere ait şiirleri halk arasında yayan kişidir. Onlar, şairlerin şiirlerini ezgili bir şekilde icra ederler. Bazı bagşlar, bütün bir destanı

baştan sona ezbere bilir. Obadan obaya gezerek destanların “nesir” bölümlerini anlatır, şiir kısımlarını ise dutarla icra eder. Bağşı sadece icracı veya bestekâr değil, aynı zamanda destanların da yaratıcısıdır (Recebov 1966: 25).

Türkmenlerin gözünde bağşı, sadece müzisyen değil, kültür uzmanı, şair, anlatıcı, doğaçlama yeteneğine sahip usta bir sanatçısıdır. Bağşılar, Türkmenlerde halk müziğinin ve destanlarının taşıyıcılarıdır. Geçmişten günümüze, dutar çalmaları, çalarken şiir söyleyebilmeleri ve anlatımda bulunmalarıyla tanınmışlardır. Ancak bütün Türkmen bağşıları aynı yeteneklere ve özelliklere sahip değildir. Bu nedenle Türkmenlerde “tırmeçi bağşı” ve “dessançı bağşı” olmak üzere iki tip bağşı vardır. Destanlardan şiirler söyleyen, ancak destan anlatamayan veya klasik şairlerin şiirlerini icra eden bağşılara “tırmeçi bağşı” denir. “*Tirmeçi*” kelimesi, “*toplamak*”, “*bir araya getirmek*” anlamlarındaki “*tirmek*”, fiilinden türemiştir. Kelime, şiirleri derleyen, toplayan, bir araya getiren anlamlarına gelir (Kurbanova 2000: 116, Gulliyev 1985: 22). Marı bölgesinden Ödeniyaz Nobatov ve Damana mektebinden/yolundan Sahı Cabbarov Türkmenistan’da yakın dönem tirmeçi bağşılarının önde gelen temsilcileridir. Günümüzde tirmeçi bağşılardan derlenmiş 1000 civarında şiir vardır, bunların bazılarının ezgisi kaydedilmiş, ancak pek çoğunun kaydı henüz yapılmamıştır (Kurbanova 2000: 116-117). Tirmeçi bağşılar, Türkmenistan’ın hemen her yerinde popülerdir. Bunlar, çeşitli tarzlarda ve melodik renklerde şiir söylemelerine rağmen destan icra edemezler. Destan icrası, ayrı bir sanattır, ayrı bir eğitim gerektirir (Kurbanova 2000: 117-118).

Türkmenistan’ın Daşoğuz ve Çarçäv bölgelerinde yaygın bir şekilde görülen ve destan anlatan bağşılara “*dessançı bağşı*” adı verilir (Durdıyev 1967: 201). Bir “*dessançı bağşı*”da olması gereken özellikleri Ş. Gulliyev şu şekilde tespit etmiştir:

- a. *Destanın nesir kısımlarını anlatabilme*
- b. *Destandaki şiirleri ezgisiyle söyleyebilme*
- c. *Dutar çalabilme*
- ç. *İrtical yeteneği*
- d. *Belagat bilgisi* (Gulliyev 1985: 22).

Destancı bağşılar da tirmeci bağşılar gibi öncelikle dutar çalmasını ve şiirlerin ezgilerini öğrenir. Ancak bu bağşılar, müzik bilgisini ve eğitimini aldıktan ve tirme şiirleri söylemeye başladıktan sonra destan öğrenmeye başlarlar. Tabii ki destan anlatmak da uzun bir eğitim sürecinin sonunda gerçekleşir. Diğer bölüm, destancı bağşılarının eğitimine ve bağşılığa törenlerine ayrılmıştır.

1.3.1. Bağşuların Eğitimi ve Bağşılığa Geçiş Törenleri

Bağşuların profesyonel anlamda destan icra edebilmeleri veya destanları yeniden düzenleyebilmeleri için geleneksel bir eğitimden geçmeleri zorunludur. Başka bir ifade ile Türkmenlerde bağşı adayının, bağşı unvanını alabilmesi ve usta bir bağşı olarak kendi başına destan anlatabilmesi için uzun bir eğitim sürecini tamamlaması ve ustasından “pata”, yani “icazet” alması gerekir. “Pata” almak, bağşılığa geçiş, yeteneğin usta bağşularca onanması ve icazet alma anlamlarına gelir (Kurbanova 2000: 116). Bağşılık eğitiminin süresi ve şekli konusunda sabit bir uygulama olmasa da geleneğin belirlediği değişmez kurallar vardır. Yaygın uygulamaya göre bağşı adayı, eğitimini Türkmenlerin “halıpa” dedikleri usta bir bağşının yanında tamamlamalıdır. Türkmenistan’da bağşuların ustalaşmış, kendine ait bir tarzı oluşmuş, şiir söylemede, dutar çalmada veya destan anlatmada yetkin, çıraklara bağşılık eğitimi veren bağşulara “halıpa”, bağşılık eğitimi alanlara ise “şägirt” adı verilir (Gılıcov 1995a: 21). Bağşı olmanın en yaygın yolu usta-çırak ilişkisi içinde yetişmektir, ancak bazen de bağşılık yeteneği adaya olağanüstü güçler tarafından verilir. Bu bakımdan Türkmen bağşılık geleneğinde “eğitim” ve “rüya” yoluyla olmak üzere iki şekilde bağşılığa geçiş söz konusudur.

Türkmenlerde, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, destan anlatma veya şiir söyleme yeteneğini rüya yoluyla kazanmış bazı bağşular vardır. Seçilmiş bir bağşı adayı, rüya yoluyla olağanüstü bir insan, sıra dışı bir müzisyen ve gerçek bir bağşı olur. (Kominek 1997: 50). Bağşular, genelde çobanlık yaptıkları bir sırada açık bir alanda uyuyakalırlar ve rüyalarında olağanüstü güçler tarafından bağşılığa davet edilirler. Onlara rüyalarında bağşılık yeteneği ve dutar verilir. Uykudan uyanan bağşı, artık dutar çalabilmekte ve şiir söyleyebilmektedir (Şamuradov 2000: 141).

Altıbay Bağşı’nın uzun yıllar gıcakçılığını yapan Ayıtmämmet Pirnazarov, Altıbay Bağşı’nın rüyada bağşılığa geçiş yaptığını anlatır:

“Bir gün bozkırda koyun güden Altıbay Bağşı, aniden düşer ve uykuya dalar. Uykusunda toyda meşhur bağşuların şiir söylediklerini, kendisini de onların arasında çobandeğneği çalan birisi olarak görür. Sonra yaşlı, aksakallı bir adam görünür, ona içmesi için bir bardak şarap verir. Ertesi sabah onu bulduklarında Altıbay Bağşı farklı bir adam olmuştur. Üç ay zihinsel rahatsızlıktan acı çeker. Ailesi onun iyileşmesi için altı hafta “işan” çağırır. Altıbay Bağşı, iyileştikten sonra müziğe meylettir. Bütün şiirleri bir kez duyduktan sonra hatırlayabiliyordu. Bu yüzden müzik

ve şiir eğitimi almak için Jumbay Bağşı'ya gitti. Jumbay Bağşı, onu üç yıl eğitti ve ona "pata" (dua) verdi." (Kominek 1997: 50-51).

Rüyada bağşılığa geçiş her zaman kendiliğinden olmaz. Bağşı adayı, uzun süre eğitim görmeli, ruhunu arıtmalı ve rüya için istekli olmalıdır. Bağşı adayı rüyasında genellikle şiir ve müziğin pirlere Baba Gammar'ı (Doğu ve güney Türkmenistan'da) veya Âşık Aydın'ı (Türkmenistan'ın kuzeyinde) görür. Bağşı adayı, dutar çalma ve şiir söyleme yeteneğini geliştirirken düzenli olarak bir evliya mezarını ziyaret eder ve kurban keser. İnanişâ göre en iyi ziyaret günü çarşambadır. Akşamüstü ziyaretlerinde evliya mezarının başına oturulmalı, karanlık çökünceye kadar veya uyuyuncaya kadar dutar çalmalıdır. O zaman mezardaki evliya, bağşı adayının rüyasına girer ve içmesi için su veya şarap verir. Bu arada rüyadaki evliya, adaya "Hepsini içersen bağşı olacaksın, içmezsen uyanacak ve sadece müzisyen olacaksın." der. Rüyadaki evliya bazen adaya dutar, mahmuz veya değnek de hediye edebilir. Rüyada Baba Gammar görünmeden önce aday, bir kâbus görür. Kâbusta zehirli bir yılan veya dev gibi deve tarafından korkutulur. Eğer aday bundan korkmazsa Baba Gammar gelir ve dua eder (pata verir). Eğer aday korkarsa delirebilir. Bir rivayete göre ise aday, mezarın başında uykuya dalmadan önce kötü ruhlardan korunabilmek için etrafını bir çemberle korumaya almalıdır. V. N. Basilov bu durumu şöyle ifade eder:

"Baba Gammar'ın mezarına üç kişi geldi ve dutar çaldı. Ansızın acayip bir hayalet görüldü. Adamlardan birisi korktu ve kaçtı. İkincisi korktu, ama kaçmadı. Üçüncü adam ise çok az korktu, Baba Gammar onun dutarını akort etti. Şimdi bu bağşı çok güzel dutar çalar." (Kominek 1997: 51-52).

Baba Gammar'ın Türkmen bağşıları üzerindeki tesiri son yıllara kadar devam etmiştir. Sovyet döneminde bağşılık, geleneksel çizgisinden yavaş yavaş ayrılmaya, geleneksel tarzın yerine yeni bir bağşılık tarzı oluşmaya başlamasına rağmen Türkmen bağşılarının piri Baba Gammar'la ilgili etkinlikler ve inanişlar varlığını korumuştur. 1990 yılında Baba Gammar'ın Yolöten'deki mezarı başında bir anma töreni düzenlenmiştir. Kırk beş bin ziyaretçinin katıldığı bu anma günlerine diğer yıl yüz bin kişi katılmış, bunların içinde bağşılar ve öğrencileri de yer almıştır (Kominek 1997: 68).

Baba Gammar'ın yanı sıra Âşık Aydın da bağşıların piri olarak kabul görür. Türkmenler onu, bağşıların "halıpası", üstadı olarak kabul ederler. Bağşı olmak isteyen yetenekli gençler, onun türbesini ziyaret ederler, orada bir süre kalırlar. Bu

türbeyi ziyaret edenlerin anlattıklarına göre bağşı olmak isteyen birisi türbeyi ziyaret ederse Âşık Aydın, onun rüyasına girer ve onu bağşı yapar. Pir, bazen insanların gözüne görünür, ancak piri görenler bunu başkalarına anlatmamakla yükümlüdürler. Bu kurala uymayıp sırrı başkalarıyla paylaşanlar akıllarını yitirirler (Şamuradov 2000: 145).

Âşık Aydın'la ilgili çeşitli rivayetler ve inanışlar sadece bağşılar arasında değil, halk arasında da dolaşmaktadır. Türkmenistan'da ünlü bir dutar ustası olan Pirberdi Orazberdiyev, kendisi doğmadan önce pek çok kardeşi dünyaya gelmiş, ancak kısa sürede vefat etmişlerdir. Yıllar sonra iki kız çocuğu dünyaya getiren Bibitagan'ın oğul isteği bitmemiş, ancak yaşı da elliyi geçmiştir. Erkek çocuk için Âşık Aydın'ın mezarını ziyaret eden Bibitagan bir gün rüyasında Âşık Aydın'ı görür ve elli üç yaşında iken bir oğul doğurur, adına da "Pirberdi" koyar. Pirberdi, on yaşına geldiğinde bir gün uykusundan ağlayarak uyanır ve dutarının nerede olduğunu sorar. Anne babası, "*senin dutarın yok*" demesine rağmen Pirberdi, "*var, az önce ak sakallı bir yaşlı elime dutar verip gitti*" der. Bu yaşının Âşık Aydın olduğunu düşünen Pirberdi, dutar yapmaya heves eder ve ülkenin en iyi dutarlarını yapan bir usta olarak tanınır. Onun dutar yapma yeteneğini Âşık Aydın'dan aldığına inanılmaktadır (Garlı 2002: 4-5).

Türkmenlerde olduğu gibi diğer pek çok Türk topluluğunda da destan anlatma yeteneği çeşitli kutsal ruhlar tarafından verilir. Yakutlarda anlatıcılar tanrı ve ruhlar tarafından seçilmiş kişiler olarak kabul edilir. Bir anlatıcının söyledikleri bunu doğrulamaktadır: "*Eğer sen gece rüyanda "olonhocu"yu görmezsen senden iyi bir anlatıcı olmaz. Ben anlatıyı ondan öğrendim. Uyurken her gece başında kırmızı örtüsüyle gelir ve "olonho" anlatır.*" Kazak Türklerindeki yaygın bir efsaneye göre "akın" olacak kişi, rüyasında ünlü bir anlatıcıyı görür ve ondan bir "dombıra" alır (Putilov 1997: 45-46).

Hakaslarda destan anlatıcıları, rüyada veya gerçek hayatta "hay"la görüşür gibi olurlar ve ondan ilham alırlar. Örneğin, E. S. Burnakov "hay"ın ruhuyla etkileşime girdiğini anlatmıştır. Burnakov gençliğinde rüyasında bir dağın içine girmiş ve orada beyaz elbiseli bir adamla karşılaşmıştır. O adamın elinde "homıs" (iki telli çalgı) vardır. Burnakov, onun tellerine dokunur ve "komıs"tan hoş bir ses çıkar. Beyaz elbiseli adam Burnakov'a "*çal oğlum, çal, "homıs" öğrenirsin.*" der. Rüyadan uyanan Burnakov, bundan sonra "çathan" ("homısa" göre daha zor, 7 telli çalgı) çalmaya ve şiir söylemeye başlar. Karakalpaklarda ise bahşı, bir çocuğa müzik

aleti çalmayı öğretmeden önce uzak bir yere gidip yol kenarında gecelemesini ve bir melodi duyuncaya kadar, yani “destanı söylemek için lazım olan sesi duyuncaya kadar” orada kalmasını ister. Bundan sonra o, öğretmenin yanında bulunabilir ve dutar çalabilir (Putilov 1997: 46).

Kazaklarda olağanüstü güçlerinin emriyle “jırav” olunabilir. Dede Korkut, “jırav” adayının rüyasına girer ve hiç “dombıra” çalmasını, şiir söylemesini bilmeyen adaydan “dombıra” ile şiir söylemesini ister. Bu emri yerine getirmeyen kimse ya hastalığa ya da uğursuzluğa mahkum olur (Putilov 1997: 47). Anlatma yeteneğini rüyada elde etme Özbek Türklerinde de görülür. Çobanlık yapmakta olan anlatıcı aday, rüyasında aksakallı bir dede görür. Dede ona: “*Şan mı istersin, yoksa boğazına bir şey mi?*” O anda aç olduğunu hisseden çoban, “*boğaz dediği yemektir*” diye düşünür ve “*boğaz isterim*” der. Dede, gözünü kapatıp ağzını açmasını söyler. Ağzını açtıktan sonra ağzına tükürür, bazılarında dut üzümü koyar, alnına dokunur, eline “dombıra”yı verir ve “*sen bahşı olacaksın*” der. Çoban rüyasında hemen destan anlatmaya başlar ve uyandıktan sonra artık destancıdır. Rüyadaki dedenin yerini İslam diniyle ilgili başka biri de alabilir (Putilov 1997: 48).

Kırgız Türklerinde anlatıcılar, rüyada Manas’ı ve onun silah arkadaşlarını görürler. “Manasçı”nın rüyasında destan kahramanları dirilir. Manas’ı görmüş gibi anlatırlar, gerçek olduğundan emindirler. Bazı versiyonlarda geleceğin Manasçısı, eve dönüş yolunda uyuya kalır ve rüyasında Manas’ı görür. Rüyanın görüldüğü yer bazen dağdaki bir mağara, bazen de Manas’ın türbesidir. Bazı durumlarda rüya başka şekillerde görülür. Aday, yolculuk esnasında fenalaşır, bayılıp attan düşer, sayıklar ve o esnada rüya görür. Hatta Manasçı Sagımbay’ın, topluluk içinde otururken, aniden Manas’ı ve arkadaşlarını gördüğünü söyleyenler olmuştur (Putilov 1997: 48-49).

Örneklerde Türk destancılarının mesleklerini olağanüstü kaynaklarla ve güçlerle ilişkilendirdikleri görülür. Bu sıradışı yeteneğe sahip destancılara toplumun bakışı da farklıdır. Türkmenlerde bağşılar, mucizevî yaratıcılık gücüne sahiptirler (Garriyev 2007: 107). Çünkü onlar, şiir ve müzik için seçilmişler, ömür boyu olağanüstü kişi ve güçlerin koruması altına girmeyi kabul etmişlerdir (Kominek 2005: 243). Bazı bağşılar Türkmenistan’da evliya olarak kabul görmüştür. Sakar civarındaki bir dağda Mırat Bağşı adlı bir evliyanın mezarı vardır. Bu mezar, bağşılar tarafından ziyaret edilir (Atakov 1997: 7). Halk, bağşılardan yeteneğini ve sanatını yüceltmek için onların “*Hak’tan içmiş*” olduklarını söylerler (Durdıyev 1970: 10).

Bazı bağşılar, rüya yoluyla bu mesleğe başladıklarını söyleseler de bağşılığa giden yol, eğitimden geçmektedir. Rüyalarında Baba Gammar'ı veya Âşık Aydın'ı gördüğünü söyleyen bağşılar da rüyanın öncesinde veya sonrasında bağşılık eğitimine katılmışlardır (Kominek 1997: 50-51). Başka ifade ile bağşılık yeteneği ilahi kaynaklardan verilmiş olsa bile, bağşının yeteneğini geliştirebilmek için geleneksel eğitimden geçmesi beklenir.

Geleneksel eğitim aslında kültürlere göre değişir, fakat bu değişikliklere rağmen eğitim, benzer bir süreçte gerçekleşir. Geleceğin destancıları, destan anlatım ortamlarında küçüklükten itibaren bulunmaya, büyüklerle beraber usta destancıları dinlemeye başlarlar. Fakat bu süreci yaşayan herkes de anlatıcı olamaz, çünkü meslek sadece dinlemekle, destanda anlatılanları kavramakla olmaz, aday aynı zamanda “yeniden üretebilme” yeteneğine sahip olmalıdır (Putilov 1997: 12).

Destan anlatımı çoğunlukla müzikle yapıldığı için öncelikle destancılar müzik aleti çalmayı öğrenirler. Bunun için de en iyi zamanın çocukluk dönemi olduğu söylenir. Putilov'un bir hatırası da konumuzla ilgilidir:

“Derleme çalışmasındayken bir olayı hatırladım. Nikşiça topluluğundan “diploma” ile birlikte “pusli”yi (eski Rus müzik aleti) hediye aldım. Hediye için teşekkür ettim, ama bu müzik aletini bu yaştan sonra kullanmanın zor olacağını üzümlere anlattım. “Evet” dediler, o konunun uzmanları gusleyi çalmak için 5 yaşında başlamak gerektiğini ve o aletle şarkı söylememin mümkün olmadığını ve bu işi beceremeyeceğimi söylediler.” (Putilov 1997: 13).

Kazak destancıları da anlatıcı olabilmek için çocukluktan itibaren dombıraya karşı ilgi duyulması gerektiğini, bu şekilde melodinin hafızaya yerleşmesinin şart olduğunu söylerler. Onlara göre söz, kalbe kendiliğinden yerleşir, ancak dinlenen anlatı tekrar yaratılabilir. Dinlemeyle birlikte destan öğrenmede izlemek de önemlidir. Bir Kazak destancısı, müzik aleti çalan jıravın el hareketlerine bakarak melodiyi öğrendiğini belirtir. Ona göre eller öğrenirken, kalp de kelimelerle dolar. Ancak ikisi birleştiğinde anlatım gerçekleşir (Putilov 1997: 13-14).

Hakaslarda destancılar, 10-12 yaşlarında, bazen de yedi yaşındayken bile herhangi bir destandan parçalar anlatabilirler. “Komıs, çathan” gibi müzik aletlerini öğrenme safhası çoktan geride kalmıştır. Bunlar, 12-14 yaşlarında “kay”ları taklit etmeye ve gırtlaktan söyleme başlarlar (Putilov 1997: 15) “Olonho” söyleyicileri de anlatı sanatını genç yaştan başlayarak çeşitli ustaları dinleyerek, akraba, aile ve komşu ortamlarında tecrübe edinerek öğrenirler. Zamanla dinleyicileri artmaya

başlar. Tecrübe ve birikim kazanan olonho anlatıcısı, değer kazanmaya ve büyük törenlere de çağrılmaya başlanır. Bu meslek, daha çocuklukta benimsenir. Bir Yakut anlatıcısına göre olonho, dinleyerek ve taklit ederek öğrenilir (Putilov 1997: 15). Olonho geleneğini bilen Yakut folklorcusu P. A. Oyunskiy, şöyle der:

“Platon’un çocukluğunda ciddi bir uğraşı vardı, hayatı boyunca onu gizledi. O sık sık yaşlı ve bilgin komşusuna “olonho”ya giderdi. Saatlerce komşu dedesinin yanında onun irticalen anlattıklarını dinlerdi. 8-9 yaşlarında kendisi “olonho” anlatmaya, arkadaşlarına şarkı söylemeye başlardı. Daha sonra onu büyükler de evlerine davet etmeye başladılar” (Putilov 1997: 16).

Türkmen destancı bagşılarının da eğitimi ilk olarak dutar çalmayı öğrenmekle başlar. Mervli Karlı Bagşı Yolamanov ve Şükür Bagşı 14, Karlı Bagşı Soltan 7, Sarı Bagşı 9, Nobat Bagşı 7, Pelivan Hoca 10 yaşında dutar çalmayı öğrenirler (Şamuradov 2000: 154, 156). Bunun gibi daha pek çok Türkmen bagşısı, çok küçük yaşlardan itibaren dutara heves etmiş ve onu çalmaya başlamıştır. Küçük yaşlarda bagşılılık yapmaya başlayan Girman Bagşı’nın asıl adı “Orazsâhet”tir, ancak aynı zamanda Marı bölgesinin ünlü bagşlarından olan babası Yagşısâhet, oğlu Girman’a “küçücük” anlamına gelen “girman” demiştir. Girman gençliğini babasının yanında dutar çalarak şiir öğrenerek geçirmiştir (Aşırov 1992: 152). Girman Bagşı büyüse de “Girman”, onun lakabı olarak kalmıştır. Sahı Cepbarov da genç yaşta pek çok bagşıyı tanıdığı ve bagşılık yaptığı için kendisine “oğlan” lakabı takılmıştır (Recebov 1995: 28).

Bagşılık eğitiminde aile ortamlarının yeri yadsınamaz. Bagşılar ilk eğitimlerini genellikle baba, ağabey, amca, dayı gibi yakın akrabalarından alırlar. Oraz Salır, dutar çalmayı babası Mâti ve ağabeyi Çarı Bagşı’dan öğrenmiştir (Recebov 1995: 22). Sahı Cepbarov ise, ilk eğitimini ağabeyi Allaberdi’den aldıktan sonra Şıhdurdı Gara’ya çırak olur (Recebov 1995: 28). Muhı Bagşı, Aman Bagşı’nın oğludur, bir bagşı oğlu olarak baba mesleğini devam ettirmiştir (Recebov 1995: 27). Nobat Bagşı’nın amcası Gurban Bagşı, Nobat’ı 4-5 yaşından itibaren dutarla çalıştırmaya başlar. Nobat, 7 yaşında dutar çalmayı ve şiir söylemeyi öğrenerek babasıyla toylara gitmeye başlar. 10-12 yaşlarında ise usta bagşılardan yanında toylarda şiir söylemeye başlar (Annayev 1981: 9-11).

Türkmenlerde babadan oğula bagşılık mesleğini devam ettiren Daşoğuz bölgesinin iki ailesi vardır. Pälvan Bagşı’nın babası, Ata Bagşı; Ata Bagşı’nın babası Atanazar Bagşı ve onun babası da Goç Bagşı’dır. Takip edilebildiği kadarıyla Pälvan

Bagşı'dan önce birkaç kuşak bagşılık mesleği ile ilgilenmişlerdir. Daşoğuz'un diğer bir ünlü bagşı İlanman Bagşı'nın babası Annamämmet ve dedesi Annagurban da bagşılık yapmışlardır (Mıradov 1992: 32). Türkmen bagşıları mesleğin babadan oğla geçmesinin doğal olduğu ifade için “*Ata kesbi ogla halal*” (Baba mesleği oğla helal) atasözünü kullanmaktadırlar (Gılıcov 1995b: 23) Kazak destancıları da mesleğin babadan oğla geçmesinin önemini “*Tulpardan tulpar doğar*” diyerek anlatırlar.

Türkmen bagşılarının dışında diğer Türk topluluklarında da durum benzerdir. Altay “kayçı”sı A. G. Kalkın, “kay” anlatmayı/söylemeyi babasından öğrenmiştir. Sürekli ve sıkı çalışarak, babasını taklit ederek 7 yaşında babasından Maaday Kara'yı öğrenmiştir. Babasıyla ava çıktıklarında çalışmışlardır. Maaday Kara'yı defalarca babasından dinlemiştir. Kırgız Türklerinden Cusun Mamay, ağabeyi ve babasının gözetimi altında 8 yaşında Manas'ı öğrenmiştir. Ağabeyi, destanı öğrenirken anlatımını kontrol etmiş ve hatalarını düzeltmiştir (Putilov 1997: 23, 28).

Bazı Türkmen bagşıları oğlunun bagşılık yapmasını istememiştir, ancak bazıları buna rağmen bagşılığa meyletmiştir. Meti Salır, oğlunu bagşı yapmak istemez ve bu sebeple oğlunu bir kervana vererek başka bir iş yapmasını sağlamaya çalışır, ama hedefine ulaşamaz. Oraz Salır, kervanda bulunduğu günlerde sürekli şiirle, şiir söylemekle meşgul olur. Oraz'ın küçük yaşta bu denli şiire hâkim olması pek çok kişiyi hayretlere düşürür. Meti Bagşı'nın istemediği durum gerçekleşmeye başlamış, Oraz bagşılık yoluna girmiştir. Oraz Salır'ın şiir söylemekteki ünü kervandan şehirlere yayılınca Meti Bagşı, oğlunu bagşı olarak yetiştirmeye karar verir. Almış olduğu kararından sonra Meti Bagşı, oğlunu gittiği her yere, bütün toylara, meclislere götürür. Oraz'ı pek çok bagşı ile karşılaştırır, oğlunun eğitimine sadece kendisini değil, pek çok bagşiyı da dâhil eder (Aşırov 1992: 83).

Bu bakımdan destancıların yetişmesinde, destan anlatmaya heves etmelerinde, küçük yaşlardan itibaren destanların melodilerine, muhtevalarına, müzik aletlerine ve destan anlatma ortamlarına aşına olmalarında ailenin önemli rolü vardır. Hepsi olmasa bile pek çok Türkmen bagşısı, özellikle Pälvan Bagşı gibi sanatında meşhur olmuş ve kendine ait bir yol yaratmış destancı bagşılar, mesleğe aile ortamında başlamıştır. Bazı bagşıların ustalığını (halıpası) bizzat babaları veya ağabeyleri yapmıştır.

Tabii ki bütün Türkmen bagşılarının aile ortamının etkisiyle bagşılığa heves ettiğini söylemek yanlış olur. Bazen usta bagşılar, bagşılığa meyilli ve yetenekli gençleri tespit etmişlerdir. Eğitimin en klasik türü, usta kendi öğrencisini bulur, ona

özel vakit ayırır, onu hazır duruma getirir ve halkın karşısına çıkarır (Putilov 1997: 30) Aman Bağşı, bir sığır çobanlığı yaparken şiir söylemeye başlar. Bunu da oradan geçmekte olan Marı'nın usta bağşısı Agacan Arık duyar, oğlanın yanına gelir ve aralarında şöyle bir diyalog geçer:

- *Ey çoban, az önceki "Aycemal"ı söyleyen sen miydin?*

- *Evet, ben söyledim.*

- *Sen kimin oğlusun?*

- *Ben Anna'nın oğluyum.*

- *Sen çoban mısın?*

- *Evet, sığır çobanıyım.*

- *Yok, senin çoban olarak kalman olmaz. Sende hanın ödülünü alacak ses var.*

Sesin güzel. Eğer bana çırak olmak istersen sığırları sahiplerine ver ve peşime düş.

- *Benim gibi sığır çobanından bağşı olur mu?*

- *Oraz Salır da çobandı, ama şimdi usta bir bağşı."*

Bu konuşmadan sonra çobanlık yapan Aman, Agacan Bağşı'nın öğrencisi olur ve uzun yıllar onun yanında kalır (Aşırov 1992: 134-135).

Durdı Bağşı'yı da Gurbandurdı Bağşı, bir toy esnasında yanına çağırılmış ve ona dutar çalmayı öğretmeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda Gurbandurdı'ya çıraklık yapan Durdı Bağşı, gününü dutar çalarak, ustasının verdiği ödevleri yaparak geçirir, gün sonunda ise öğrendiklerini ustasının karşısında çalar (Aşırov 1992: 163).

Her zaman usta bağşılar, çırağı bulmaz, bazen de çıraklar ustalarını talep ederler. Ustaların da çıraklardan bazı talepleri olabilir. Daşoğuz'un ünlü bağşılarından İlanan Bağşı, Magtımğulı Garlıyev'e çırak olmak istediğinde Garlıyev İlanan'a: *"Bağşı olmak istiyorsan bir şartım var. Ben ne yaparsam kabul edeceksin. Döverim, azarlarım."* der. İlanan bir süre düşündükten sonra bunu kabul etmez ve oradan ayrılır. Yolda Magtımğulı Garlıyev'i tanıyan birine olanları anlatır. Adam, İlanan'a: *"Magtımğulı çok yumuşak huyludur. Dövmek, sövmek şöyle dursun ağzından kötü söz bile çıkmaz. Siz ustayı anlamamışsınız. O, sizin zoru görünce kaçıp kaçmayacağını anlamak istemiş. Siz de bu sınavdan geçememişsiniz."* der. İlanan, hemen geri döner, ustasının şartlarını kabul ettiğini söyler ve ona çırak olur (Miradov 1992: 25).

H. Durdıyev'in de söylediği gibi bağşı olabilmek için bu işin mektebinden geçmek gerekir. Müziğe ve şiire ilgi duyan kişi daha çocukluğundan itibaren dutar çalmayı öğrenir. Daha sonra istediği ustanın peşine düşer, onunla toylara gitmeye

başlar, zamanını ustasının yanında geçirir (Durdıyev 1970: 68). Daha önceki dönemlerde Türkmen bagşıları, hem kendi evinde hem de ustasının yanında çok daha karmaşık ve uzun bir eğitim sürecine tabi tutulmuşlardır. Bagşı adayı, sadece bagşılık eğitimiyle uğraşmamış, ustasının evinde ona günlük işlerinde de yardımcı olmuştur (Gullıyev 1985: 15). Sovyetler Birliği döneminde ortaya çıkan bagşılık mekteplerinde bagşı adayları usta bagşıları görmüşler, onlardan dutar çalmasını, şiir söylemesini ve destan anlatmasını öğrenmişlerdir, ancak daha önceki dönemlerde böyle bir okullaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Onun yerine çırağın ustasının evinde kalması belirli bir süre onunla birlikte yaşaması, ona evdeki günlük işlerde yardım etmesi ve bu arada da bagşılık öğrenmesi söz konusu olmuştur (Koroglu 1991: 10). Geleneksel eğitimde bagşı adayı, diğer öğrencilerle birlikte ustasının yanında kalır, bazı günlük işleri yapar ve bagşılık öğrenir. Eğitim süresince aday, dutar çalmayı, şiir söylemeyi öğrenir ve ustasının destan repertuarını ezberler. Ustası, öğrencisine dutar çalma tekniklerini ve şiirlerin ezgilerini öğretir. Daha sonra ise öğrenciden bu ezgileri dikkatli bir şekilde dinler ve yanlışlar varsa düzeltir (Şamuradov 2000: 145).

Amangeldi Gönübek, oğlu Pirzalı dutar çalıp şiir söylerken onu dinler ve yanlışlarını düzeltir. Bir gün küçük bir dost meclisinde dutar çalan Pirzalı, ezgide hata yapar. Babası ünlü bagşı Gönübek, hemen müdahale eder ve doğrusunu gösterir. Oğlu, bir çırağın böyle hatalar yapabileceğini söylediğinde Gönübek de ona “çırak isen çırağın çalabileceği ezgileri çal” der (Durdıyev 1967: 16-17). Bu diyalog, çıraklarla ustaların çaldıkları ezgilerin zorluk derecesinin aynı olmadığını, çırakların her türlü ezgiyi hemen çalamayacaklarını göstermesi açısından değerlidir.

Bagşı adayları, ezgileri öğrenirken önce ustasını dinler, bu arada onun dutarı çalış şeklini el ve parmak hareketlerini takip eder. Kendisi de onun gibi çalmaya çalışır. Çalamadığı veya anlamadığı kısımları ustasından tekrar tekrar dinler. Ezginin karakterini kavrayan çırak, artık kendi başına çalışmaya devam eder, ne zaman ki ezgiyi tam olarak çaldığına inanır o zaman tekrar ustasının karşısına gelir ve çalar. Ustası, çırağının varsa hatalarını düzeltir, yoksa doğruluğunu tasdikler (Durdıyev 1967: 34-35). Usta Bagşı, çırağına ezgileri öğretirken kendi ustasından öğrendiği gibi öğretir. Eğer ezgi üzerinde değişiklik yaptıysa veya farklı bir çalma tarzı varsa “*bu da benim çalışım*” diye belirtir (Durdıyev 1970: 69).

Destancı bagşılar, destanı sözlü olarak öğrenirler. Örneğin okuma yazma bilmeyen Palta Bagşı, destan öğrenmek için genç yaşta usta bir bagşının yanında

bulunur. Destandaki şiirlerin ezgilerini öğrenir, destandaki olayları ezberler. Bunun için de uzunca bir zaman gerekir. Çırac hep ustasının yanındadır Ustası bir toyda veya başka bir yerde destan anlatsa yanında oturur, onu dinler ve seyreder. Palta Bağşı da ustası Cumamırat Bağşı'dan bu şekilde Köroğlu'nun “*Göroglınıñ Döreysi*”, “*Bezirgen*”, “*Kırk Müñler*”, “*Övez Getiren*”, “*Arapdan Ar Alış*”, “*Kempir*” kollarını, “*Şasenem-Garıp*”, “*Sayatlı-Hemra*” gibi destanları öğrenmiştir (Miradov 1992: 27-28).

Sovyetler Birliği döneminde kitaptan okuyarak da destan öğrenen ve anlatan bağşılar olmuştur. Örneğin Bağşı Minevver Kerimov, ilk önce Magtımgulı Garlıyev'e çırac olur, ancak ustası ona destan öğretmeden vefat eder. Minevver Bağşı da Köroğlu'nun “*Göroglınıñ Öylenişi*” kolunu ve “*Hüyrlukga-Hemra*” destanını kitaptan öğrenmiştir. Kitaptan destan öğrenen bağşılar, genellikle şiirleri olduğu gibi ezberleyip nesir kısımlardaki olay örgüsünü öğrenerek destan anlatmışlar, bağşının anlatım gücüne göre de destanın üslubu şekillenmiştir (Seyitmıradov 1976: 75-76).

Müzik ve şiir eğitimi kadar usta (halıpa) bağşı, öğrencisine bir yaşam tarzı da verir, ona sosyal ve ahlaki değerleri öğretir. Anagulı Sarıyev'e Ersarı Ussa Batır Oglu, şu öğütlerde bulunmuştur:

1. *Asla insanları aşağılama.*
2. *Ne olursa olsun verilen hediyeler için teşekkür et.*
3. *Sana göre yeteneği zayıf bir “tüydükçü” ile çalmayı reddetme.*
4. *Hırsızlık yapma.* (Kominek 1997: 52)

Magtımgulı Garlıyev'in toylarda veya evinde öğrencilerine verdiği öğütler, bağşılık eğitimi için değerli bilgiler içermektedir:

“Bağşı olmak için çok şeye ihtiyaç yok. Para ile bağşı olmak mümkün değildir. Bu yola giren insana zekâ, ses ve yetenek gereklidir. Bu üç şey yoksa bağşılığın kapısından giremezsin. Halkın gönlünde yer edinip onların kulağının pasını ve gönlündeki kederini alamazsın. İnatçılık, kibir, gurur ve akılsızlık hiç kimseye uygun olmadığı gibi bağşı için de uygun değildir. Bağşı, mülayim bir saz gibi yumuşak kalpli olmalı ve aynı zamanda su gibi dalgalanmalıdır. Bağşı için büyük, küçük, kadın, erkek aynıdır. O, insanlara hizmet etmelidir, bildiğini saklamamalı, öğrencilerine öğretmeli, onların iyi taraflarını almalıdır. Bunlar olmazsa meslek de olmaz.” (Miradov 1992: 20).

Gurbandurdi Bagşı, çırağı Durdı Bagşı'yı yanında toya götürürken ona öğütlerde bulunur:

“Bu yollardan nice bagşılar gelip geçmiştir. Dünya malı dünyada kalır. Vardığın yerlerde herkes kendi bildiğini söyleyebilir. Baskı yapıp saz çaldırmak isterler, ancak onun da bir vakti vardır. O zaman elinden geleni ardına koyma. Akıllı olmak gerekir. Senden daha iyisi vardır. Her şeyin hesabı vardır, öğrenmek gerekir. Günü boş geçirmek olmaz, sen fark etmesen bile kara dutar bunu sana gösterir. Veyran Bagşı, Şükür Bagşı, doğduklarında sazanda değillerdi. Dosdoğru çalışırsan senden bir şey olur.” (Aşırov 1992: 164).

Bagşılının yetişmesinde ustaların verdikleri bilgilerin ve öğrettikleri teknikler kadar “toy”ların da önemli bir katkısı vardır. Türkmen insanının doğum, düğün ve askere uğurlama gibi çok çeşitli amaçlar için düzenlediği toylarda bagşılının şiir söylemesi ve destan anlatması gelenek halini almıştır. Toylar, bagşılının yeteneklerini sergiledikleri, adlarını duyurdukları etkinliklerdir. Bagşılının dinleyici ile bulunduğu yegane icra ortamı olan toyların, bagşılar için ekonomik anlamları da vardır. Toya katılan bagşılının, hem toy sahibinden hem de dinleyiciden aldığı hediyelerin günlük yaşamı için önemi büyüktür. Toylar, yetişmekte olan bagşı adayı için bulunmaz bir fırsattır. Bu toylar, ustanın şiir söylediği ve destan anlattığı yerlerdir. Çırak buralarda, gerçek bir icra ortamında ustasını takip eder, dutar çalışını, söyleyiş ve anlatım tarzını öğrenir. Bir başka ifade ile bir bagşılının icra öncesinde, esnasında ve sonrasında neler yaptığını, dinleyicilerle nasıl iletişim kurduğunu, icrasını nasıl düzenlediğini görür. Bagşılık yapıp da çıraklığında toya gitmeyen bagşı neredeyse yoktur. “Halıpa” bagşı, çırağını yavaş yavaş bu toylarda bagşılara ve etrafa tanıtmaya başlar, onun da zaman zaman “tırme”ler söylemesine izin verir. Mesela Nazar Baga, öğrencisi Bayar Bagşı'yı uzun yıllar toylara götürmüş, destan anlattırmadan önce “tırme” adı verilen şiirler söyletmiştir. Bayar Bagşı, ustanın destanlarını tam olarak öğrendikten sonra toylarda destan da anlatmaya başlamıştır (Aşırov 1992: 127).

Bu ortamlarda aday, pek çok usta bagşılıyı da görme fırsatı bulur. Eğitim hayatında verilen teorik bilgilerin yanında bagşılığın uygulamalı olarak öğrenmeye başlar. Anlatıcı, dinleyici, anlatma zamanı, şekli, dinleyi, toy sahibi, hediyeler vb. gibi daha sonraki hayatında sık sık karşılaşacağı hususları gözlemleme fırsatı bulur. Bagşı adayı, hem eğitim sırasında hem de eğitim sonrasında yeteneğini ve bilgisini snayabileceği bu toylara öncelikle ustasıyla birlikte katılır, eğitimini tamamladıktan

sonra ise kendi başına katılmaya ve icrada bulunmaya başlar. Muhı Bağşı'yı, babası Aman Bağşı, toylara yanında götürmeye başladığında daha dokuz yaşını doldurmamıştır. Babası Aman Bağşı'nın vefatından sonra Muhı Bağşı'yı çevresindeki tanıdıkları, Aman Bağşı'nın öğrencilerinden Soltannıyaz Sazanda'ya öğrenci olarak verirler. Soltannıyaz Sazanda da Muhı Bağşı'yı yanına alıp pek çok toya götürür (Aşırov 1992: 72).

Geleneksel eğitim süresi ortalama dört veya beş yıldır. Bu süre çırağın yetneğine ve çalışmasına göre kısalıp uzayabilir. 10-15 yılda ustasından icazet alan bağşılar olduğu gibi, 3-4 yılda eğitimini tamamlayanlar da vardır (Miradov 1992: 16). Bağşılık eğitiminin bittiğine karar veren, adayın yetkin ve usta bir bağşı olduğuna inanan usta bağşı, öğrencisinin halk önünde icra yapmasına izin verir. Tabii ki usta bağşı, eğitim sürecini sadece kendi görüşü doğrultusunda sona erdirmez, aynı zamanda bu gelenekte saygın bir yeri olan diğer usta bağşıların da görüşlerine başvurur. Usta bağşıların huzurunda icra yapma fırsatı verdiği çırağın durumu, onu dinleyen ustalar topluluğunun kararına bağlıdır. Çuval Bağşı'nın çıraklığı buna güzel bir örnek teşkil eder. Çuval Bağşı'nın usta bir bağşı olmasını halk çok istemiştir, ancak halkın bir diğer isteği de eğitim süresinin hızlı bir şekilde atlatılmasıdır. Çuval Bağşı'nın ustası Çarı Bağşı ise halkın bu isteğine uymaz, eğitim sürecini usta bağşıların kararıyla sonuçlandırır (Aşırov 1992: 92-93).

Eğer bir bağşı, eğitimini tam anlamıyla tamamlamadıysa veya bağşılık yolunda kendini geliştiremediyse bu onun icrasında ortaya çıkacaktır. İcra esnasında yapılan hatalara hem dinleyenlerin hem de bağşıların tepki gösterdiğini görüyoruz. Sâhet Gultak adlı bağşı, toyda şiirleri düzgün söylemeyen bağşılarla: *“Ulu bağşıların şiirlerini onlar gibi dosdoğru söyleyemeyekseniz hiç söylemeyin. Sizin söylediğiniz şiirlerin bir sahibi vardır. Nobat Bağşı, Hıdır Bağşı, Garlı Bağşı olmak kolay değildir. Herkes öyle olamaz. Söyleyekseniz onlar gibi söyleyin.”* der ve şiirlerin doğru şekillerini icra eder (Aşırov 1992: 113).

Sözlü gelenekte destan anlatmayı öğrenen çıraklar, eğitimi tamaladıktan sonra son defa hocasının isteğiyle halkın huzuruna çıkar. Böyle bir sınav, ya anlatıcının evinde ya da kendisinin sıklıkla gittiği bir yerde, özellikle sanata değer veren, çok destan dinlenmiş büyüklerin çok olduğu yerde yapılır. Ustası öğrencisine bir destan anlatmasını teklif eder veya öğrenci anlatacağı destanı kendisi belirler. Herhangi bir müdahale yapılmadan destanı sonuna kadar anlatır. Destanı dinleyenlerin fikri alınır. Eğer düşünceler olumlu ise eğitim sürecinin sona erdiği düşünülür ve öğrenci,

“bagşı” unvanını alır ve kendi başına destan anlatmayı hak kazanır (Putilov 1997: 45). Başka bir deyişle eğitimin tamamlanması için bagşı adayının gerçek bir icra ortamında destan anlatması ve dutar çalması gerekir. Eğitim süresi ne kadar uzarsa uzasın bir kitle önüne çıkmamış ve kitle karşısına çıkmak için kendini hazır hissetmeyen anlatıcının eğitimi devam eder. Ancak bir dinleyici kitlesi karşısına çıkınca veya çıkmasına izin verilince eğitim tamamlanmış sayılır (Putilov 1997: 12).

Türkmenlerde usta bagşılar, çıraklarını sınavabilmek ve bagşılığı öğrenip öğrenmediklerini görebilmek için zaman zaman onları sınavlara tabi tutarlar. Yeterli olduğunu düşündükleri çıraklarına öncelikle küçük toplantılarda, daha sonra ise toylarda bagşılık yapma izni verirler (Şamuradov 2000: 138). Amansähet Bagşı, oğlu Nobat Bagşı'nın toylardaki başarılı icrarına ve “aydışik”larına bakarak artık iyi bir bagşı olduğuna karar verir ve obasındaki yaşlıları çağırarak oğluna/çırağına “ak pata” verir (Annayev 1981: 17).

Bagşı adayının eğitim süreci, usta bagşının, öğrencisine törenle “pata” (dua) vermesi ve onun yeteneğini tasdiklemesi ile tamamlanmış kabul edilir. “Pata”, bagşılardan kendi başlarına bagşılık yapabilmelerine izin ve imkân veren sözlü diplomadır. Usta kolay kolay “pata” vermez. Özellikle Köroğlu destanı anlatacak bagşılardan titiz olmaları, ezgileri doğru çalmaları ve olayları tam anlatmaları istenir. Usta bagşı, destanı düzgün anlatan, dutarı ve ezgileri istediği gibi çalabilen öğrencisine topluluk önünde “pata” verir (Kominek 1997: 52, Miradov 1992: 16). Pata alan bagşı, artık toylara katılarak kendi başına bagşılık yapabilecektir. Türkmen bagşılarının “*Pata bermek*” şeklinde ifade ettikleri törenlerin birinde Şükür Bagşı, Durdımırat Bagşı'ya şöyle pata vermiştir:

“Bismillahirrahmenirrahim,

İyi bir insan olursun inşallah

Dört Halife seni korur inşallah

Gönlün temiz, Allah seninle olur inşallah

Allah sana uzun ömür verir ve soyunu hayırlı kılar inşallah

Senin öğrencilerinin de Baba Gambar yanında olur inşallah

İyi ruhlar, ustalığını kutsar inşallah

Kıskanç insanlar senden uzak olur inşallah

Ve kötü istekleri asla gerçekleşmez inşallah

Sanatının ustası olursun inşallah

Mesleğinde yüce ve erdemli olursun inşallah” (Kominek 1997: 53)

Bir diğer “pata” örneği Daşoğuz bölgesinin ünlü destancı bağşlarından Magtımđulu Garlıyev’in, dört yıllık eğitimin ardından öğrencisi İlamın Bağşı’ya verdiği “pata”dır:

*“Benim gibi meslek sahibi ol
Mesleğinde bereketli ol
Toprak diye tuttuğun altın olsun
Ağzından kötü söz çıkmısin
İki şeye sahip ol: nefsine ve diline
Dilin çevik, aklın keskin olsun”* (Mıradov 1992: 16)

Ustanın duası, eğitim sürecinin tamamlanması için oldukça önemlidir. Bu şekilde bağşı kendi başına ve helal bir şekilde mesleğini icra edebilir. Ustasının patasını/duasını alamayan veya almayan bağşların yaptıkları icranın “haram” olduğu düşünülür ve bu bağşlar, gerçek bir bağşı olarak kabul edilmezler. 1930’lardan sonra ise bu geleneksel eğitimin yerini başka yöntemler almıştır. Bağşlar artık müzik okullarında guruplar halinde modern tekniklerle eğitim almaktadırlar. Farklı bir eğitim olmasına rağmen, günümüz Türkmen bağşları da değişik yollardan “pata”ya ulaşmakta ve seçkin bağşlar sırasına girmektedirler (Kominek 1997: 52-53). Pata veren usta bağşı, öğrencisinin başarısını takdir edebilmek için ona bazen kendi dutarını da verebilir. Bazen öğrenci, ustasına bir elbise hediye eder, ustası da karşılığında güzel temennilerde bulunur (Gulluyev 1985: 15).

Bağşılık eğitiminin sonuçlanması safhasında dinleyicinin teklifi ve ustanın izni ile yapılan sınavdan sonra öğrenciye verilen hediyeler, oldukça anlamlıdır. Usta, çırağına eğitiminin başarıyla tamamladığını, tek başına bağşılık yapabilecek seviyede olduğunu sembolize eden bir cüppe, dutar veya dombıra hediye eder. Aynı şekilde Karakalpak Türklerinde eğitim sürecinin sonunda jırav olduğuna kanaat getirilen öğrenciye de özel olarak yaptırılan bir kopuz veya ünlü bir jıravın kopuzu hediye edilir. Böylece çırak konumundaki bağşı adayı, bağşılığa ayak basmış, bağşı unvanını alarak ustasının vermiş olduğu ve diploma anlamına da gelen dutarla veya dombırayla şiir söyleyip yeni çıraklar yetiştirebilecektir. Çırağa verilen hediyeler, onun ustalığını, yeni hayatını temsil ettiği gibi, gelenekte bağşılık yapmasına izin verici bir fonksiyon da üstlenmişlerdir (şahin 2006: 443).

Ustaların öğrencilerine hediye verme geleneği Türkmen destanlarına da yansımıştır. Bağşılık eğitiminin konu edinen Türkmen destanı Necep Oğlan’da Necep, rüyasında “kırklar”ı ve Türkmen bağşılık sanatının piri olarak kabul edilen Âşık

Aydın'ı görür, onun elinden bade içer ve bahşılık yeteneğini kazanır. Bu rüyada bahşılardan piri Âşık Aydın, Necep'e hediye olarak bir dutar verir, Necep de bu dutarla şiir söyler. Görüldüğü gibi rüyada da olsa pir olarak kabul edilen usta bahşı, çırağa dutar hediye etmektedir. Böyle bir rivayet, bahşının sanatına kutsallık ve saygınlık kazandırmakta, çevresindeki dinleyicilerinin ona ve dutarına bakış açısını değiştirmekte, sanatının devamlılığını sağlamaktadır (Şahin 2006: 444, Şahin 2007).

Türkmen anlatı geleneğinde yer alan Şasenem-Garıp'ta bahşılardan piri Âşık Aydın, Garıp'la yaptıkları atışmanın neticesinde Garıp'ın ozan olduğuna kanaat getirir ve ona bir hediye verir. Garıp'ı kendisine öğrenci alan Âşık Aydın, uzun süre eğitim verdiği Garıp'a en sonunda bazı sorular yöneltir ve cevaplarını alır. Sorduğu sorulara Garıp'ın başarılı bir şekilde cevap verdiğini gören Âşık Aydın, Garıp'a: *“Sen ozan, sazanda olmuşsun”* der. Âşık Aydın'ın kırk adet kerametli kara dutarı vardır, kendisine çiraklık yapıp ustalıkta erişen öğrencilerine bu dutarlardan birisini vermektedir. Garıp'a da *“Oğlum sen halife olmuşsun, bu kerametli kara dutarı sana hediye ediyorum. Bu dutar sana, nesline daima yoldaş olsun”* diyerek bir dutar verir. Ustanın çırağına verdiği bu dutar, onun ustalığını, olgunluğunu sembolize etmektedir (Şahin 2006: 444).

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi bahşılığa geçişi, adaya verilen “pata” (dua) ve hediyeler sembolize eder. İster eğitim sonunda, isterse rüyada bahşı olunsun, mutlaka önceki hayattan yeni hayata, mesleğe, sanatkârlığa geçiş, ustaların düzenlediği törenlerle anlamlı hale getirilmiştir. Bu bağlamda Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki anlatımdan birisi olan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu”ndaki Boğaç'a ad verilirken yapılan dua ve ona verilen hediyelerle (taht, at, ev, çüppe vb.) bahşılardan eğitim sonucunda veya rüyalarında aldıkları “pata” ve hediyeler arasında fonksiyon açısından bir fark yoktur. Ad alabilecek yetkinliği sağlayan Boğaç, Dede Korkut'tan ad, babasından çeşitli hediyeler almış ve alplığa geçiş yapmıştır. Beyliğini, alplığını sembolize eden hediyelerini alan Boğaç, toplum önünde saygın bir konuma yükselirken bahşılardan da ustalarından aldıkları sembolik hediyelerle (Çüppe, dutar veya dombıra) benzer bir konuma gelmişlerdir (Duymaz 2004, 2000). Bu örnekler, geleneksel kültürde bir noktadan diğer noktaya geçişlerde benzer bir sürecin işlediğini, belirli koşulları yerine getiren bireylere yeni unvanların ve sembolik bazı hediyelerin verildiğini göstermektedir.

1.3.2. Bağşılık Mektepleri (Yolları)

Türkmenistan'da bağşılık geleneği, farklı kollara ayrılarak gelişmiştir. Türkmen bağşıları, farklı müzik tarzı ve stilde icra etmeye “sistem”, “düzen”, “kural” anlamlarına da gelen “yol” adını verirler (Kominek 2005: 247). Bu ayrışmada, büyük oranda Türkmenlerdeki boy sistemi etkili olmuştur. Farklı boyların bağşıları çeşitli vesilelerle karşılaştıklarında veya bir araya geldiklerinde birbirleriyle tanışırken “*Siz hangi yolun temsilcisisiniz?*”, “*Ustanız kimdir?*”, “*O hangi yoldandır?*” gibi sorular sorarlar (Ahmedov 1983: 52). Türkmen bağşılarının dutar çalışmalarında, söyleyiş ve destan anlatma tarzlarında, repertuarlarında mensubu oldukları “yol”un bariz etkisi vardır.

Teke, Yomut, Ersarı, Çovdur, Salır ve Göklen gibi çeşitli boylara ayrılmış olan Türkmenlerde bağşılık yolları da büyük oranda bu boy adlarını taşır. Bu ortaklık, bağşılık mekteplerinin/yollarının oluşumunu Türkmen boy sisteminin belirlediğini öne sürenlerin görüşünü destekler (Kurbanova 2000: 115). Hodayberdi Durdiyev, ayrı ayrı bağşılık yollarının oluşumunda Türkmen boylarının birbirlerinden bağımsız ve dağınık bir halde yaşamalarının etkili olduğunu söyler. Ona göre birbirlerinin sanat anlayışını ve icra tarzlarını takip edemeyen bağşılar, kendi bölgelerinde kendi yaşam tarzlarına uygun söyleyiş ve dutar çalma tarzı, yani yolu geliştirmişlerdir (Durdiyev 1970: 11). Durdiyev'in bu düşüncesi bazı açılardan doğru olabilir, ancak bağşılık mekteplerinin oluşumunda sadece coğrafi farklılıkları sebep göstermek mümkün değildir. Örneğin Daşoğuz bölgesindeki bir bağşı, daha güneye Aşgabat civarına veya ülkenin doğu kısmında kalan Marı bölgesindeki toylara katılmıştır. Tam tersi örnekler de vardır. Bu dolaşım, bağşıların sürekli olarak birbirleriyle görüşmesine ve birbirlerinin şiir ve müzik anlayışını öğrenmelerine imkan vermiştir. Sadece Türkmen boyları arasında değil, günümüzdeki İran, Özbekistan ve Karakalpakistan bölgelerine de Türkmen bağşıları sık sık gitmişler, oralardan da Türkmen boylarına bağşılar gelmiştir. Hatta Bağşılık yolları içinde bile ayrı kollar oluşmuştur. Örneğin Damana yolu beş ayrı kola ayrılmıştır (Ilyasov 1998: 91). Bu bakımdan bağşılıkta kolların oluşumunda sadece coğrafyayı neden olarak göstermek eksik kalmaktadır. Yolların oluşumunda çok değişik şartlar etkili olmuştur.

Bagşılık yollarının oluşumunda etkili olan bazı hususlar vardır ve yollar belli özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Yolları birbirinden farklı kılan özellikler şunlardır:

1. *İcrada kullanılan müzik aleti*
2. *Prelüt* ve interlude** müzikleri*
3. *Ağız özellikleri*
4. *Geleneksel giysiler*
5. *Sesin tınısı ve ses stili*
6. *Müzikte süslemeler* (Kurbanova 2000: 115).

Türkmen bahşılık mekteplerinin hemen hepsinde gırtlaktan söyleme, ortak bir tarz haline gelmiştir. Ancak gırtlaktan icra tarzı bagşılık mekteplerine göre bazı farklılıklar gösterir. Bu farklılığın oluşmasında ses tellerini ve yollarını kullanmadaki farklı yorumlar etkili olmuştur. Örneğin Daşoğuz bölgesinde bagşılar, icrada “*alkım söz*” adını verdikleri gergin bir ses kullanırlarken, Ahal bagşıları ise açık ve çınlayan bir sesi tercih ederler. “*Sarıklı*” bagşılar, yüksek bir ses genişliğini tarz edinmişlerdir. Bu gibi farklılıklar ve “*çukguldamak*”, “*hümlemek*”, “*kapalı burundan söyleme*” gibi Türkmen bagşılarına has söyleyiş tarzları, Türkmen bagşılarının farklı icra metotlarına sahip olduğunu gösterdiği gibi, onları Orta Asya’nın diğer icracılarından da ayırmaktadır. Bazı farklılıklara rağmen, bütün mektepler, ortak bir dil, din, yaşam tarzı ve kültürü ile birbirlerine bağlıdırlar. Çünkü bagşılar, sözlü gelenekte dini hayatın, toplumsal törenlerin ve günlük yaşamın önemli bir parçası olan profesyonel halk müziğini icra eden kişilerdir (Kurbanova 2000: 116).

Türkmen bagşılarının kullandıkları müzik tarzları da ayrı bagşılık yollarının oluşmasında etkili olmuştur. Bagşılar genel olarak;

1. *Mırıltı (Sesin boğuk olması, iç çekme)*
2. *Bağırma/nidalar*
3. *Türkmenistan’da “cuk cuk” olarak bilinen havlama/hıçkırma* tarzlarında şiir icra ederler. Mırıltı ve ağlamalar, kuzey doğu Türkmenistan’da daha fazla

* Ses ve çalgı ile ilgili bir kompozisyona girişi sağlayan yazılı veya doğaçtan olan müzik parçası.

** Bir yapıtın ana bölümleri arasında yorumlanan parça.

görülür. Güneyde ise mırıldanarak, dudağı kapatarak ve boğuk bir sesle söylemek yaygındır (Kominek 2005: 250).

S. Z. Kominek ise Türkmen bağşılık yollarının ayrılmasında dört temel prensibin olduğunu söyler:

“1. Destan ve şiir repertuarı,

2. İcrada kullanılan müzik aletleri,

3. Müzik tarzı ve teknikleri

4. İcra esnasındaki beden hareketleri (Özellikle el kol hareketleri ve yüz ifadeleri)” (Kominek 1997: 77, Kominek 2005: 249).

Türkmenistan’daki bağşılık yollarının sayısı ve adlandırılması konusunda da bazı farklı yaklaşımlar vardır. Bazı kaynaklar, boy esasına dayalı bir tasnif verirken bazıları ise bölgeyi esas almışlardır. S. Z. Kominek’in verdiği bilgilere göre Türkmen bağşıları sekiz “yol”da toplanmıştır:

1. Yomut-Gökleñ Yolu

2. Çovdur Yolu

3. Ata Yolu,

4. Ārsarı Yolu

5. Salır-Sarık Yolu

6. Ahal-Teke Yolu

7. Damana Yolu

8. Kazancık Yolu (Kominek 2005: 249).

Şahım Gullıyev, **İskusstvo Turkmenskih Bahşi** (Türkmen Bahşılık Sanatı) adlı çalışmasında Türkmen bağşılık yollarını şöyle ifade eder:

1. Marı Mektebi

2. Aşgabat Mektebi

3. Daşoğuz Mektebi

4. Çarçev Mektebi

5. Balkan Mektebi

Gullıyev’in bu tasnifi tamamiyle bölgeler dikkate alınarak yapılmıştır. Halbuki bu tasnifte yer almayan Yomut, Karadaşlı ve Çovdur kolları Daşoğuz mektebine; Teke, Sarık ve Salır kolları, Marı mektebine; Ahal, Damana kolları Aşgabat mektebine; Yomut ve Göklen kolları da Balkan mektebine dahildir (Gullıyev 1985, 28-29).

Başka bir tasnif A. Ahmedov’a aittir:

1. *Damana yolu*
2. *Ahal-Teke Türkmenlerinin yolu*
3. *Salır-Sarık yolu*
4. *Yomut-Gökleň yolu*
5. *Çovdur yolu*
6. *Öykünmeklik usulü* (Ahmedov 1983: 52-64).

Sözlü geleneğe oluşmuş bu mekteplerin yanında Sovyetler Birliği döneminden itibaren Türkmenistan'da bağşılık okulları da açılmıştır. Bağşı olmak isteyenler bu okullarda dutar çalmayı ve şiir söylemeyi belli bir eğitim sürecinin sonunda öğrenmiş ve bir sertifika almışlardır. Ulusal kurumların yanı sıra yerel topluluklar ve köy kültür evleri de bağşılık eğitimi vermiştir (Şamuradov 2000: 146-147).

Bagşılık mektepleriyle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus, mekteplerdeki destan anlatma geleneğinin durumudur. Türkmen bağşılık yollarının tümünde destan anlatma geleneği yoktur. Destancı bağşılar, Türkmenistan'ın kuzey kısmını içine alan yollarda daha fazladır. Diğer pek çok yolda ise "tirmeci" bağşılar daha yaygındır. Destancı bağşıların mektepleşmesinde veya ayrı yollara mensup olmalarında destanların metni üzerindeki tasarruflar, olay örgüsündeki değişiklikler, nesir kısımların farklı kompozisyonlarda kullanılması ve şiirlerin de farklı ezgilerle icra edilmesi etkili olmuştur (Kurbanova 2000: 118).

Destan anlatma geleneğinin yer aldığı bağşılık mektepleri başta olmak üzere belli başlı bağşılık mekteplerinin temsilcileri, repertuarları, dutar çalış şekilleri, şiir söyleyiş ve destan anlatma tarzları üzerinde durmak istiyoruz.

1.3.2.1. Daşoğuz / Yomut-Gökleň Mektebi (Yolu)

Günümüz Türkmenistanında destancılık geleneği, ülkenin kuzey kısmında, yani Daşoğuz bölgesinde canlılığını korumaktadır. Bu bölge, destan anlatan bağşılıklarıyla tanınmaktadır. Destancıların merkezi olarak nitelendirilebilecek bu bölgede destan anlatılmayan bir düğün veya kutlama neredeyse yoktur. Bölge insanı, pek çok destanı bilir ve severek dinler. Daşoğuz mektebi, tarihte Harezmi adı verilen bölge ile sıkı ilişkileri olmuş bir mekteptir. Harezmi bölgesinde destan anlatımında ve şiir söylemede "Hoca Bağşı" mektebini de kurmuş olan Ovlad (Evlat) Hoca gurubunun etkisi büyüktür. Ovlad Hoca'nın oğlu Goç Bağşı, Goç Bağşı'nın oğlu Atanazar Bağşı, Atanazar'ın oğlu Ata Bağşı, bu bölgenin en meşhur bağşılıkları

arasında gösterilir. Ata Bağşı'nın, 44 Koroğlu kolunu bildiği söylenmektedir. Daşoğuz mektebinin en meşhur bağşısı olan ve yirminci yüzyılda yaşamış Pälvan Bağşı da Ata Bağşı'nın oğludur. İyi bir Koroğlu anlatıcısı olan Pälvan Bağşı'dan, 1937 yılında Koroğlu'nun on iki kolu derlenmiştir. (Kurbanova 2000: 118, 122).

Babiş Mämmetyazov, Daşoğuz bölgesindeki bağşılık geleneğinin,

1. *Yomut Bağşıları*

2. *Garadaşlı Bağşıları*

3. *Çovdur Bağşıları* olmak üzere üç alt kola ayrıldığını belirtir. Mämmetyazov'a göre Goç Hoca, Atanazar Hoca, Ata Hoca, Pälvan Hoca, Sapar Süyrentgi, Nazar Baga gibi bağşılar "Yomut yolu"nun eski bağşıları; Öre Seyitmädiv, Hekim Gurbanov, Annageldi Mähemov, Hocamirat Öräyev, Gılıç Ödäyev de yakın dönemin bağşıları olduğunu söyler. "Garadaşlı yolu"nda ise Magtımğulı Garlıyev, Artık Durdıyev, İlamannayev, Minevver Kerimov, Begcan Bayramdurdıyev gibi bağşılar vardır. Çovdur bağşıları arasında da Gammar Bağşı, Allanur Bağşı, Gurbandurdı Bağşı, Palta Garayev vardır. Bu üç destan yolunda da "Göroğlu", "Sayatlı-Hemra", "Şasenem-Garıp", "Hüyrlukga-Hemra" ve "Necep Oğlan" gibi destanlar anlatılmaktadır (Seyitmıradov 1976: 66-67).

Bu yolda destanların şiir bölümleri, iki stille icra edilmektedir: "Däli Yol" ve "Nagışlı Yol". "Däli Yol" tarzını kullanan bağşı, şiirlerin müzik kısmına çok dikkat eder. Sesi sert, inişli çıkışlıdır; şiir söylerken sıçrar gibi hareketler yapar; başını sağa sola doğru hızlı hızlı hareket ettirerek "deli" sıfatının gereklerini yerine getirir. Destan anlatımında kullanılan bu stil, sadece Daşoğuz bölgesinde bulunmaktadır. Ünlü destancı Magtımğulı Garlıyev bu stille destan anlatmıştır. Garlıyev'in bu stilini T. Ötüzov ve B. Mätgeldiyev gibi bazı öğrencileri devam ettirmiştir. Daha çok durağan icra etmeyi seven bağşılar ise "Nagışlı Yol"u tercih etmişlerdir. Ahal mektebinin etkilerini görebildiğimiz bu yolda yumuşak, sakin ve süslü bir icra hâkimdir. Bu stile Türkmenistan'ın doğu kısmında Özbek sınırına yakın Çarçev bölgesinde de rastlanılmaktadır (Kurbanova 2000: 123-124).

Daşoğuz mektebi, kendine has bazı ezgilerle diğer mekteplerden ayrılır. "Hak Üçin", "Babam Gammar", "Oyan", "Yaşılbaş", "Sandık", Torgay Kuşlar", "Tay Atım", Dağı men Dağı" ve "Zer Döküler" gibi Daşoğuz bölgesine özgü ezgileri bağşılar, değişik destanlarda kullanmışlardır (Kurbanova 2000: 122).

Türkmenistan'ın kuzey kısmını içine alan Daşoğuz bölgesinde pek çok bağşı yetişmiştir. Bölgenin bilinen ilk bağşıları arasında Koroğlu'nun 44 kolunu bildiği

söylenen Ata Bağşı, Ata Bağşı'nın babası Atanazar Bağşı, onun babası Goç Bağşı vardır. Bu neslin devamı Pälvan Bağşı da bölgenin tanınmış bağşıları arasındadır. Magtımğulı Garlıyev, Söyeg Bağşı, Annagulı Bağşı, Agamırat Bağşı, Orazgulı Bağşı, Nazar Hoca, Recep Bağşı, Mämmedanna Bağşı, Gölli Bağşı, Bayram Bağşı, Nuri Halıkov, Artık Durdıyev, Öre Kakacanov, Bayar Bayramov, Atacan Aşırov Nazar Baga, İlaman Bağşı, Tüyli Bağşı gibi çok sayıda destancı bağşının bu bölgede yaşamış olduğunu söyleyebiliyoruz (Seyitmıradov 1976: 12-20, Mıradov 1992: 15).

Daşoğuz bölgesindeki bağşılar, destan anlatımında yanlarında bir de “gıcakçı” bulundururlar. Gıcakçı, “gıcak” adı verilen ve kemana benzeyen bir müzik aleti çalar. Her bağşı, kendine uygun bir gıcakçı seçer ve hayatının sonuna kadar onunla birlikte destan anlatır. Gıcakçı, destan icrasında şiir kısımlarında devreye girerek dutara eşlik eder, müzikal yapıyı hem güçlendirir hem de zenginleştirir (Kurbanova 2000: 122). Kaynaklar, “Gıcak”ın aslında bugünkü Özbekistan ve Karakalpakistan'dan da bazı bölümleri içine alan Harezmi bölgesinin çalgısı olduğunu söylemektedir. Harezmi bölgesindeki destan geleneğini inceleyen Selami Fedakar da bu bölgede “gıcak”ın yer aldığını belirtir: *“Harezmi bölgesi destan anlatıcılarının kendine özgü yönlerinden biri “bahşı”ve “sazcı” olarak adlandırılan destan anlatıcılarının sanatlarını diğer Türk boylarında olduğu gibi tek başına değil, “icrâcılar grubu” diyebileceğimiz 3-5 kişiden oluşan grup halinde anlatmalarındır. Bu grup usta bahşı rehberliğinde “balaman” ve “gıccak” çalan ve yer yer bahşıya eşlik eden müzisyenlerden oluşmaktadır.”* (Fedakar 2007: 874). Harezmi bölgesinin Türkmen destancılık geleneğine tesiri olarak değerlendirebileceğimiz “gıcak”, destan anlatımında ve “tırme” söylemede dutara eşlik ederek Türkmen bağşılık geleneğinin geleneksel çalgıları arasına girmiştir.

Daşoğuz bağşılık mektebinin Karakalpak ve Özbek bahşılık gelenekleri ile bağlantısına değinmek gerekir, çünkü bu bölgedeki Türkmen bağşılık geleneği ile Karakalpak ve Özbek bağşılık gelenekleri arasında tarih boyunca sürekli ve yakın bir ilişki olmuştur. Türkmen bağşıları, Karakalpak ve Özbek Türkleri arasında toylara katılıp bu bölgelerden çırak ve usta sahibi olurlarken Karakalpak ve Özbek bağşıları da Türkmenler arasında aynı ilişkileri kurmuşlardır. S. Garriyev'in verdiği bilgilerden Söyeg Bağşı gibi bazı Türkmen bağşılarının, Kazak Türkleri arasında da destan anlatıp şiir söylediğini öğreniyoruz. Karakalpaklar arasındaki Altıbay Bağşı, Köroğlu destanının pek çok kolunu ve bazı Türkmen destanlarının yanı sıra Magtımğulı'nın şiirlerini icra etmiştir. Özbek ve Karakalpaklar arasında

Türkmenistan'da da anlatılan “Necep Oglan”, “Sayatlı-Hemra” ve “Hüyrlukga ve Hemra” gibi destanları dinleyicinin niteliğini de dikkate alarak bölgede kullanılan üç şivede (Türkmen, Özbek, Karakalpak) anlatmışlardır (Garrıyev 1962).

Harezmi'de yaşayan Özbek bagşısı Hedaybergen Bagşı, Köroğlu'nun “Övez Öylenen”, “Kempir”, “Kırk Müñler”, “Arap Dañan” kollarını, “Sayatlı-Hemra”, “Garıp Aşık” destanlarını hem Türkmen hem de Özbek Türkçesiyle anlatmıştır. Ayrıca bagşının anlatım tarzında da Türkmen bagşılarının etkisi vardır. 19. yüzyılın ikinci, 20. yüzyılın birinci yarısında yaşayan Türkmen Söyeg Bagşı, Karakalpak ve Özbek Türkleri arasında da şiir söylemiştir. Ayrıca Karakalpaklar arasında onun tarzı “Söyeg Yolu” olarak adlandırılmış ve bu tarzı temsil eden bagşılar da yetişmiştir (Garrıyev 1962).

Daşoğuz bölgesinin günümüzde en meşhur destanları, “Göroğlınıñ Döreşi”, “Harman Däli”, “Bezirgen”, “Kempir”, “Övez Getiren”, “Övezi Dara Çeken”, “Göroğlınıñ Öylenişi”, “Kırklar”, “Kırmüñler” gibi Köroğlu kollarıdır. Ancak Köroğlu kollarından son yıllarda daha çok “Övez Getiren”, “Bezirgen” ve “Harmandäli” kolları anlatılmıştır (Seyitmıradov 1976: 78). Bunların yanı sıra “Yusup-Ahmet”, “Şasenem-Garıp”, “Zöhre-Tahir”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Sayatlı-Hemra”, “Necep Oglan”, “Gül-Bilbil” gibi kahramanlık ve aşk konulu destanlarla birlikte Baba Rövsen ve Zeynelarap gibi dini içerikli destanlar da anlatılmaktadır. Bu bölgede destan anlatımında dikkati çeken bir diğer husus, destan anlatımı, icra alanlarına göre değişebilmektedir. Kahramanlık konulu destanlar, oldukça hacimli olduğu için baştan sona çok az anlatılmaktadır. Örneğin Yusup-Ahmet Destanı'nı anlatmak, ortalama yirmi dört saat sürmektedir, bu da tek oturumda yapılamayacağı için bagşı, destanı yedi bölüme ayırır ve dinleyicilerin talep ettiği kısımları anlatır (Kurbanova 2000: 123).

1.3.2.2. Çarçev / Çovdur Mektebi (Yolu)

Geleneksel adı “Çovdur Yolu” olan Çarçev bölgesindeki destan anlatma geleneği ile Daşoğuz mektebi arasında özellikle “tirme” söyleme açısından büyük benzerlikler vardır (Kurbanova 2000: 124). Çovdur yolunun bagşıları Dede Korkut hikâyelerini anlatmaları ile de meşhurdurlar. Aba Garrıyev, bu hikâyeleri bagşılardan derlemiş ve M. Kösayev yayına hazırlamıştır (Şamuradov 2000: 263).

İsmayıl Bagşı, Gammar Bagşı, Çovdur Bagşı, Cumamırat Bagşı, Palta Bagşı ve Gurbandurdı Goturov bölgenin meşhur bagşılardanındır. Bu bölgenin bagşılarna

“dessañçı bağışı” denir. Destan anlatan Çovdur yolunun bağışları aynı zamanda destanlarda yer alan şiirleri de “tırme” olarak söylemişlerdir, ancak bu yolun bağışları toylarda genellikle destan anlatmayı tercih etmişlerdir. Bölgede destanlar, oldukça hacimlidir, öyle ki bağışı, bir toyu sadece “Şasenem-Garıp” destanını anlatarak tamamlayabilir (Ahmedov 1983: 62-63).

1.3.2.3. Damana Mektebi (Yolu)

“Dağlık yer” veya “Dağ eteğinde yaşayan” anlamına gelen “Damana” kelimesiyle karşılanan bu yol, Duşak ile Gızılarbat’a kadarki bölgeye karşılık gelir. Kelteçinar, Änev, Bağır Germev, ukuragılı gibi yerler Damana yolunun merkezi yerleşim yerleridir. Bu yolun ünlü siması, Durdı Bağışı’dır, onun oğullarından Hocamırat Bağışı, Halmırat Bağışı ve torunu Begmırat Bağışı da bu yolun diğer tanınmış bağışlarındanır. Durdı Bağışı’dan sonra Abdılesen Bağışı, Damana yolunu, kendi memleketi Bağır’a ve Gızılarbat’a doğru genişletmiştir (İlyasov 1998: 87).

Damana yolunun kendi içinde de bazı kollar oluşmuştur:

1. *Bavart Kolu*

2. *Änev-Manış Kolu*

3. *Bağır-Gıpçak Kolu*

4. *Nohur Kolu*

5. *Gızılarbat* gibi beş kola ayrılan yolun “Gızılarbat” kolunda Batır Gagşal, Abılesen ve Gazak Gara da ekol haline gelmişlerdir. Özellikle Batır Gagşal’ın tarzını daha sonra Giğgeldi Amanov, Ata Gurbanov, Mämmet Hallımämmedov gibi bağışlar devam ettirmişlerdir (İlyasov 1998: 91, 95, 106). “Daşoğuz” ve “Damana” gibi bazı Türkmen bağışlık yollarının içinde kollar ve kolların içinde de çeşitli tarzların oluştuğu görülmektedir.

Bu yolun bağışları, bir müzik tarzı olan “cuk-cuk” tarzını benimsemeleri ile tanınırlar. Bu bölgenin ezgileri ile Azerbaycan sahasındaki âşıkların kullandıkları ezgiler arasında benzerlik vardır. “Teşnit”, “Ak yüzlü maralım”, “Cigi-cigi” ve “Nar ağacı” gibi ezgilerle tanınmış bu yolda, destan anlatımına da rastlanır. Bu bölgede daha çok “Şasenem-Garıp” anlatılmıştır. Ayrıca, bağışların karşılıklı “tırme” söylemeleri ile de meşhur “Damana yolu”, yakın dönemlerde Sarı Bağışı, Sahı Cepbaraov ve Orazgeldi İlyasov gibi ünlü bağışlar da yetiştirmiştir (Ahmedov 1983: 53-54).

1.3.2.4. Ahal-Teke Mektebi (Yolu)

Bu yolun merkezi, Göktepe'dir ve "makamlar yolu" olarak tanınır. Damana yoluyla yakın bir ilişkisi olan bu yolda "Goñurbaş makamı", "Ayrılık makamı", "Erkeklik makamı", "Gökdepe makamı", "Görogliniñ at oynadıñı" ve "Hacıgolak" gibi ezgiler meşhur olmuştur. Amangeldi Göni, Yov Bağşı, Aşır Ata, Şükür Bağşı, Millı Tăcmıradov, Pürli Sarıyev, Çarı Tăçmemmedov gibi bağşılar bu yolun temsilcileridir (Ahmedov 1983: 55).

1.3.2.5. Merv / Salır-Sarık Mektebi (Yolu)

Merv civarındaki Saragt, Yolöten ve Tagtabazar civarlarını kapsayan bu yolun Nobat Bağşı, Garlı Bağşı, Yolaman Muhi Bağşı, Oraz Salır önemli bağşıları arasındadır. Yolda dutarın yanında "tüydük" veya "gargı tüydük" adı verilen üflemeli bir çalgı da kullanılır. Hatta uzun yıllar önce bu bölgede şiirlerin dutardan çok "tüydük"le söylendiği bilinmektedir. Dutar, daha sonra bu bölgeye gelmiş ve tüydükle birlikte çalınmaya başlanmıştır (Ahmedov 1983: 55-57). Tüydük, esasında tek başına çalınabilen bir müzik aleti olduğu gibi, başka müzik aletlerine de eşlik eden bir yapıya sahiptir. Merv bağşılarının genizden, çok süslü, ses tellerini farklı şekillerde oynatarak ve titretilen bir sesle icra etmelerinde tüydüğün önemli bir yeri vardır (Kurbanova 2000: 125).

Gurt Yakup'tan önce bu yol, dessançı bağşılarından daha ziyade "tirmeçi" bağşılarıyla tanınmıştır. Bu bölgede Aman Kör Bağşı'dan "Şasenem-Garıp"ın bir parçası derlenmiştir, ancak bu metnin de son kısmı yoktur, bağşı ancak baş kısmını anlatabilmiştir. Aman Kör Bağşı, bu destanı ustası Muhi Bağşı'dan öğrenmiştir. Muhi Bağşı ise hasta atağında yatarken kendisini ziyarete gelen bir dostunun anlatımından bu destanı ezberlemiş ve bir süre anlatmıştır, ancak zamanla destanı unutmuştur. Bölgede destan anlatma geleneği zayıf olsa da destanlardan alınan şiirleri/tirmeleri söyleme geleneği oldukça yaygındır (Seyitmıradov 1976: 128-129).

Merv (Marı) destan yolu, diğer bağşılık yollarından oldukça farklıdır. Bu yol, oldukça yenidir. Başka bir ifade ile Türkmenistan'ın meşhur dessançı bağşısı Gurt Yakup ile var olmuş bir yoldur. Gurt Yakup'tan önce bu bölge, destan anlatımıyla tanınmazken Gurt Yakup, geniş repertuarı ve kendine has anlatım tarzı ile bu bölgenin ayrı bir destan yolu olmasını sağlamıştır. "Salır-Sarık Yolu" adı da verilen Merv bölgesinin destan icrası, zengin melodileriyle dikkat çekicidir. Hacimli ve farklı özelliklere sahip ezgileriyle tanınan Sarık bağşıları çoğunlukla "Garıbım", "Novayı", "Dilber", "Hemrayım", "Ala Gözli", "Servi Agaçı" gibi ezgileri

kullanmışlardır. Günümüzde Merv bölgesinin bağşlarına, “dessañçı bağşı”, mensup oldukları mektebe de “Gurt Yakup’uñ yolu” denmektedir (Kurbanova 2000: 124-125).

Bu yolda daha çok aşk ve dini konulu destanlar anlatılır. “Leyli-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”, “Baba Rövsen”, “Zeynelarap”, “İbrahim Ethem”, “Soltan Söyün Baykara”, “Gül-Bilbil”, “Dövletyar”, “Seypelmelek-Methalcemal”, “Gül-Senuber” gibi destanlar bölgenin destan repertuarını oluşturmaktadır. Merv, Tagtabazar bölgesinde 18. yüzyılın sonları ve 19. yüz yılın başlarında Hacı Bağşı, Nobatniyaz Bağşı, Hacı Golak Bağşı, Cabbar Bağşı, Gurban Bağşı, Şükür Bağşı, Garlı Bağşı, Gurban Bağşı gibi bağşılar yaşamışlardır. 20. yüzyılda ise Ulu Garı, Kiçi Garlı, Oraz Salır, Girman Bağşı ve Gurt Yakup bu yolun belli başlı temsilcileridir (Kominek 1997: 48-49).

Bağşılık mekteplerinden de görüleceği üzere Türkmenistan’da destan anlatma geleneği Karakalpakistan ve Özbekistan sınırına yakın yerlerde, Daşoğuz ve Çarçev bölgelerinde yaygındır. Güney ve güneydoğu bölgelerinde destan türüne rastlanmaktadır, ancak ülkenin orta ve batı bölgelerinde ise destan anlatımı, oldukça zayıftır (Kurbanova 2000: 118). Aşgabat’ın batısında kalan Gızılarbat bölgesinde Pälvan Hupba, Hocamgılı Bağşı, Bayram Bağşı, Bay Tekäyev destancı bağşı olarak tanınmışlardır. Yine bu bölgede son yıllarda yetişen bağşılardan Gurban Amanov, “Yusup-Züleyha” ve “Zeynelarap” gibi destanları; Pälvan Hupba, “Hüyrlukga-Hemra”, “Zeynelarap”, “Şabähram” gibi destanları anlatmıştır. Bölgenin bağşılardan Satlık Dövletov’un repertuarında ise “Hüyrlukga-Hemra”, “Zeynelarap”, “Şabähram” gibi destanlar vardır. Türkmenistan’ın batı kısımlarına destan anlatma geleneği, Balkan Bağşı, Pircan Bağşı, Öre Bağşı gibi Daşoğuzlu bağşılar tarafından getirilmiştir. Nazar Bağşı Daşoğuz’dan bu Gızılarbat ve Gazancık civarlarına destan anlatımı için çeşitli kereler gelmiştir. Bu bölgenin bağşıları destanlarından daha çok tirmeleri ile tanınmışlardır (Seyitmıradov 1976: 188-189).

1.3.3. Bağşılardan Kullandıkları Müzik Aletleri

1.3.3.1. Dutar

Türkmen bağşıları, destan anlatırken iki telli bir müzik aleti olan “*dutar*”ı çalarlar. Dutar, kopuzun yerini almış bir müzik aleti olarak bilinir. “Kobus”, “kubız”, “kubas”, “kupas”, “kumuz”, “homuz”, “komıs”, “gopuz” gibi adlarla pek çok Türk topluluğunda bilinen kopuz, Şamanlık geleneğinden bu yana ozanlar ve farklı adlarla anılan halk şairleri tarafından kullanılmış eski bir müzik aletidir (Ögel 2000: 237-

268). Türk toplulukları, sihirli bir güce sahip kopuzun ozanlara yardım ettiğine inanmışlar, şamanlar ise kopuzu olağanüstü güçleri kontrol altına alarak insanların hayatını etkilemek için kullanmışlardır. Tıva Türklerinde şamanın, “homus”u, yardımcı ruhu “Kırgız eren” ile birlikte insanlara uykusunda yaklaşarak musallat olmaya çalışan kötü ruhları uzaklaştırmada kullandığı kayıtlara geçmiştir. Altay Türklerinde kopuzun kullanıldığını, Kırgızlarda ise “baksı”ların ayinlerde yakın dönemlere kadar kopuz çaldıklarını Radloff kaydetmiştir (Köprülü 1966ç: 103-104) Kazaklar, Karakalpaklar, Hakaslar, Altaylar, Yakutlar, Tatarlar, Başkurtlar ve Türkmenler (gopuz) kopuzun farklı şekillerini kullanmışlardır (Kominek 1997: 56, 58). Günümüzde Karakalpak destancısı kopuzun piri olarak kabul ettiği Dede Korkut’a saygı duyar ve tıpkı onun gibi destan anlatır. Kazaklardaki baksılar da kopuzu çeşitli ayinlerinde kullanırlar. Hakaslarda hastalıkları tedavi etmede kopuzdan faydalanılmıştır (Beydili 2005: 318). Türkmen bağşılarının da kopuz çaldıklarını G. S. Karelin 1836 yılında tuttuğu kayıtlardan takip edebiliyoruz (Kominek 1997: 57).

Türklerde iki tip kopuzdan bahsedilir:

1. *Kemençe şeklindeki yaylı kopuz*

2. *Günümüzdeki saza benzer kopuz*

“Kıl Kıyak”, “Temir Komuz” adları da verilen kemençe şeklindeki kopuz, Oğuzlardan daha ziyade Hakas, Şor, Kırgız ve Kazaklarda daha yaygındır. Bazı bölgelerde bu kopuz türü ile kemençe tipi kopuz bir arada kullanılmış, ancak kemençe tipi çok fazla yaygınlaşmamıştır (Gasımlı 1996: 51).

Ozandan bağşıya doğru bir geçişin söz konusu olduğu Türkmenlerde dutarın atası olarak kopuz gösterilebilir. Kopuz, bilindiği gibi Türklerin en eski müzik aletlerindedir. Türkmenler arasında bağşılık geleneğinden önce hâkim olan ozanlık geleneğinin de yegane müzik aleti kopuzdur. Kopuz, Türkmenlerde ozanlarla birlikte yavaş yavaş hayattan çekilse de yerine kendine benzer bir müzik aleti olan dutarı bırakmıştır.

Geçmişten günümüze Türkmen bağşılık geleneğinde en fazla kullanılan müzik aleti “dutar”dır. “Dutar”, iki telli, dut veya erik ağacından yapılmış bir gövdeye sahip, 45-50 cm’lik bir sap üzerine yerleştirilmiş 13 perdeli bir müzik aletidir (Gılıcov 1995a: 30). Kelimenin anlamı üzerine bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların ilkinde göre “dutar”, Farsça “iki tel” anlamına gelmektedir. Özbeklerde ve Taciklerde üç tel anlamına gelen “setar” ve dört tel anlamındaki

“çartar” çalgıları gibi, Türkmenlerdeki “dutar”ın da iki tel anlamına geldiği düşünülmektedir. Diğer bir izaha göre “dutar”, “tuttar” kelimesinden gelmektedir. “Dutar”, Türkmenlerde genellikle dut ağacından yapıldığı ve üzerine tel takıldığı için adına “tut-tar” denilmiş ve daha sonra kelimenin “dutar” şekline dönmüş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. “Dutar”ın, Özbeklerde, Taciklerde, Karakalpaklarda, Kırgızlarda ve Uygurlarda kullanılan “dombıra”, “komuz”, “tambur” gibi müzik aletleri ile akrabalığı bulunmaktadır. Türkmenler arasında “dutar”la birlikte dombıra kelimesinden bozma “tamdıra” kelimesi de yaygındır. Bu aslında başka bir müzik aletine verilen isim değildir, “dutar”ı karşılamak için Çovdur gibi bazı Türkmen boylarında kullanılmıştır (Ahmedov 1983: 11-12).

V. Uspenskiy, **Turkmenskaya Muzıka** (Türkmen Müziği) adlı çalışmada Türkmen dutarını şöyle tasvir eder:

“Dutarın gövde kısmı yakılmış ve oyulmuş dut ağacından yapılır. Bu nedenle gövde armut şeklindedir. Dutarın sapı, iki parmak ile rahatça tutulması ve elin hızlı bir şekilde hareket ettirilebilmesi için dar ve yuvarlaktır. Ortalama bir dutarın uzunluğu 87 cm, sapı 37 cm, gövdesi de 48.5 cm’dir. Dutar on üç perdeden ibarettir.” (Uspenskiy 1928: 90-91)

Dutarın icadı üzerine Türkmen bagşları arasında bazı efsaneler vardır. Bunlardan ikisini V. Uspenskiy, Şükür Bagşı’dan derlemiştir. İlk efsane şöyledir:

“Hz. Muhammet’in dostu Hz. Ali’nin Düldül adı verilen çok güzel bir atı varmış. Bu atın seyisliğini Baba Kambar yaparmış. Bu seyis, dutarı icat etmiş ve çok güzel çalarmış. At da bu ince ezgileri dinledikçe üzülmüş ve zayıflamaya başlamış. Hz. Ali, atın keyifsiz, zayıf ve az yem yediğini fark etmiş ve endişelenmeye başlamış. Bir gün Hz. Ali, ansızın atın ahırına girdiğinde Baba Kambar’ın dutar çaldığını görmüş. Kambar, korkusundan dutarı kırmak istemiş, ancak Hz. Ali ona izin vermemiş ve ona icat ettiği bu aletin ne olduğunu sormuş. Baba Kambar, dutarı gizlice icat ettiğini, şeytanın yardımı ile de aletin ses vermeye başladığını söylemiş.” (Uspenskiy 1928: 89).

Uspenskiy’nin derlediği ir efsane daha vardır:

“Eski dönemlerde Eflatun adlı çok akıllı bir insan yaşamış. Zamanının kuşlarından kaknus kuşu, kanatlarını çırptığında güzel sesler çıkarırmış. Eflatun bu ezgileri öğrenerek dutarı icat etmiş ve kanus kuşunun kanat seslerini anlatan bir beste yapmış.” (Uspenskiy 1928: 89).

Eflatun'la ilgili bu efsaneye rağmen Türkmen bağşıları ve Türkmen insanı, dutarın piri ve yaratıcısı olarak Baba Gammar'ı kabul etmiştir. Bu yüzden Baba Gammar, hem dutarın mucidi hem de ilk bağşı olarak düşünülmüş ve halk arasında saygın bir tip haline gelmiştir.

Diğer bir efsaneye göre Baba Kambar, dutarı icat etse de bu müzik aletiyle sihirli, efsunlu ezgiler çıkaramaz. O, ne kadar eklemeler ve değişiklikler yapsa da dutardan sihirli musiki çıkmaz. Bir gün Baba Kambar, elinde dutarla düşünceli bir halde yürürken birden karşısına şeytan çıkar. Şeytan, Baba Kambar'a neden böyle düşünceli olduğunu sorar. Baba Kambar, dutar yaptığını, ancak ondan herhangi bir ezginin çıkmadığını söyler. Şeytan, dutarla sihirli ezgiler yaratmanın sırrını sadece kendisinin bildiğini söyler. Şeytan, Baba Kambar'dan dutarın kendisiyle ortaklaşa icat edildiğini kabul etmesini ister, bunun karşılığında dutarın sırrını ona söyleyeceğini vaat eder. Baba Kambar, çaresiz kaldığı için razı olur. Şeytan, Baba Kambar'a dutarın hangi bölgelerine perde koymasını gerektiğini öğretir. Baba Kambar, şeytanın öğrettiklerini yapınca dutardan sihirli nağmelerin çıktığını görür, ancak şeytana verdiği sözü tutmak istemez ve şeytanla ortak olmayacağını söyler. Şeytan, Baba Kambar'a kendisiyle ortaklığını asla inkâr edemeyeceğini söyleyerek incinmiş bir halde çıkıp gider. Baba Kambar, obasına geri döner ve insanları etrafına toplayarak dutar çalar. Her zamankinden farklı olarak sihirli nağmeler dinleyen insanlar, bunun sebebini sorduklarında Baba Kambar, gayri ihtiyari eliyle dutarın yeni perdesini gösterip *"Her şey bu şeytan perdesindedir"* der. Baba Kambar, istemeyerek de olsa sihirli dutarın icadında şeytanla ortak olduğunu ifşa eder. O günden itibaren de dutarın en güzel ses çıkaran perdesine *"şeytan perdesi"* denmeye başlanır (Gasımlı 1996: 41-42).

Dutarın icadında şeytan gibi olağanüstü varlıkların müdahil olduğu yönündeki inanışların yanı sıra Türkmen bağşıları arasında dutarın gökyüzünden indiği yönünde de bir inanış vardır. Bu inanışı Muhı Bağşı, *"Gökyüzünden inen kara dutar"* diyerek dile getirir (Aşırov 1992: 75).

Yukarıdaki dutarın icadıyla ilgili efsanenin içeriğine benzer bir efsane, koyunun göz yapısını açıklamak için anlatılmaktadır:

"Hz. Ali'nin koyunlarına Baba Gammar bakmıştır. O, her gün Düldül ile Bayramalı'dan çıkıp Darganata'nın yaylalarında koyunları otlatmış. Baba Gammar, koyunların başında saz çalmayı öğrenmiş. Pek çok ezgiyi ustalıklı çalabiliyormuş. Onun çaldığı ezgileri Düldül de dinlemiş ve yemeden içmeden"

kesilerek zayıflamış. Hz. Ali, atın neden zayıfladığını öğrenebilmek için Baba Gammar'ın peşine düşmüş. Baba Gammar'ın saz çaldığını, Düldül'ün de dinlediğini gören Hz. Ali, çobana "Berekalla" (Aferin) demiş ve ona dua etmiş. Koyun çobanlığını da kendisi yapmaya başlamış. Hz. Ali, o gün koyunları otlu yerlerde olatmış, gün battığında koyunlara "Doydunuz mu?" diye sormuş. Onlar da "Hayır" diye cevap vermişler. Hz. Ali, koyunlara üç gün bakmış. Koyunlar, doyduk dememişler. Sonunda sinirlenen Hz. Ali, "Gözüne dursun, gözün çıksın!" diyerek koyunun gözüne vurmuş. Hz. Ali'nin değneği, koyunun gözünün yukarısına denk gelmiş ve bu olaydan sonra koyunların gözlerinin üstünde bir çukur meydana gelmiş. Bugün, Hz. Ali'nin Bayramalı'dan Darganata koyun bakmak için aldığı yol, "Ali'nin yolu" diye bilinmektedir." (Baymıradov 1982: 56).

Bağşılının icra ettikleri bir ezginin oluşumunu anlatan efsanede de Baba Gammar ile dutar arasında bir alaka kurulur. Hz. Ali, müzik dinlemeyi istemezmiş. Seyisi Baba Gammar, bunu biliyormuş, ancak o bir gün Düldül'e bakarken dutar çalmaya başlamış. Hz. Ali, namazını bozup Baba Gammar'ın yanına koşmuş, Düldül'ün dutar dinlediğini gören Hz. Ali, bu olaya hayran kalmış ve namazına devam etmeyi de unutmuş. Baba Gammar'ın çaldığı ezgiye Düldül dinlediği için "Düldül Dinleyen" adı verilmiş (Baymıradov 1982: 77-78).

Sakar Bağşı'nın rivayet edişini göre Baba Gammar, dutarı yaptığında yanına dut ağacı ve ipek gelmiş. Dut ağacı, Baba Gammar'a "Ben insanlara tatlı meyveler veren bir ağaçtım, benim meyvemi yiyip de bana dua etmeyen yoktur. Sen şimdi benden dutar yaptın, bunu çalan kişiler tabiatın türlü güzelliklerini anlatırsa mutlu olurum." derken, ipek de sızlanarak "Ben bir zamanlar ipek kurdu idim, dut yaprağını yerdim, lezzet alırdım. Beni çeke çeke tel yaptılar, dutara taktılar. Belime vurulan şelpelerle iki yana sallandığım için başım dönüyor." der. İpeğin bu sızlanması yüzünden dutar da o zamandan beri inilermiş. (Durdıyev 1967: 62). Türkmenistan'da dutarlar genellikle dut ağacından yapılmaktadır. Bu ağacın tercih edilmesinde dutun kolay işlenen ve sağlam bir ağaç olmasının yanı sıra efsanelerin de etkisi olmuştur.²⁶

Dutar, iki telli bir çalgıdır. Tel sayısının iki olmasıyla ilgili bağşılın arasında bilinen bir efsane vardır. Efsaneye göre Babagammar dutarı önce çok telli yapmıştır. O haliyle tabiattaki bütün sesleri çıkarabilmektedir. Bu yüzden de bütün tabiatı

²⁶ Türkmen dutarının yapılışı ile ilgili olarak bk. Orazberdiyev 1992.

kendine tabi kılmıştır. Bitkiler, ağaçlar, dutarla çalınan ezgilerin kederli bölümlerinde kurumuşlar, sevinçli yerlerinde büyümüşlerdir. Hayvanlar da müziğin esiri olduklarından yemeden içmeden kesilmişlerdir. Hatta Tanrı da müziğin mübtelası olmuştur. Tanrı otoritesini, gücünü aybetmemek için Baba Gammar'dan dutarın tellerini azaltmasını, insan kalbinin kabul edebileceği şekilde yeniden düzenlemesini ister. Bunun üzerine Baba Gammar, tellerin sayısını ikiye indirir. Dutar, o zamandan beri iki telli kalmıştır (Gılıcov 1995b: 4-5).

Türkmenistan'da dutarın etrafında anlatılan pek çok efsane, onun kutsal bir müzik aleti olarak algılandığını göstermektedir. Bu yüzden de dutar etrafında bazı inanışlar da gelişmiştir. Türkmenlerde dutarın, tıpkı muska gibi sahibini, özellikle de savaş esnasında, çeşitli tehlikelere karşı koruduğu yönünde bir inanış vardır. Örneğin *“çölde seyahat eden birisi yanında bir dutar taşırsa ona kimse dokunmaz”* şeklindeki bir inanış oldukça dikkat çekicidir (Kominek 1997: 58). Bağşının dutarı, diğer bazı Orta Asya topluluklarındaki müzik aletleri gibi kutsaldır. Bağşığı dinleyenler, bağşı kadar dutara da ilgi ve saygı gösterirler, çünkü dutar, bağşının ruhsal dünya ile bağlantısını kuran bir semboldür. Bu dünyadan bağşılar, insanların duymak istediği gizemli haberler getirirler (Kominek 1997: 58, Koroglu 1991: 10).

1.3.3.2. Gıcak

Daşoğuz bölgesindeki Türkmen bağşılarının icra esnasında yanlarında buldukları müzik aletleri arasında *“gıcak”* da vardır. *“Kıpçak”* kelimesinden türediği düşünülen *“gıcak”*, yaylı bir müzik aletidir ve bunu çalanlara *“gıcakçı”* denir (Uspenskiy 1928: 93-94). Yaylı kopuz olarak da bilinen gıcak, Yomut-Göklen, Çovdur, Damana, Ahal-Teke bağşılık yollarında kullanıla gelmiştir (Gılıcov 1995a: 43). Türkmenistan'da Sapar Beki, Garyagdı Alı, Ata Ablı, Annageldi Cülgä, Hemra Gıcakçı, Annameret Gıcakçı, Annadurdı Gıcakçı, Babacan İşan, Orazberdi Gurbanmiradov, Pürli Sarıyev, Hanmämmet Allanur, Ali Seyit ünlü gıcakçılar arasında gösterilir (Recebov 1995: 27).

1.3.3.3. Tüydük

Bağşılardan icralarına eşlik eden müzik aletlerinden biri de *“tüydük”*tür. *“Gargı tüydük”*, *“dilli tüydük”*, *“iki dilli tüydük”* gibi şekilleri vardır (Gılıcov 1995a: 49). Tüydükle ilgili bazı rivayetleri Uspenskiy kaydetmiştir. Buna göre ilk insan Âdem (a.s.) topraktan yaratılır, ancak ruhu yoktur. İsrail, Cebrail ve diğer melekler *“tüydük”* çalarak onu canlandırmışlardır. Diğer bir rivayete göre İskender-i

Zülkarneyn (Makedonyalı İskender), çok çirkinmiş ve çirkinliğini insanlardan gizlemiş. Hatta saçını kesen berberin bile öldürülmesini istemiş. Yine günlerden bir gün onu yakışıklı bir genç tıraş etmiş. İskender, ona acımış, öldürmemiş, ancak ondan çirkinliğini kimseye anlatmaması hususunda söz alarak serbest bırakmış. Ama genç, bu sırrı birine anlatmak istiyormuş. Çölde karşısına çıkan kuyuya bu sırrı anlatarak içini rahatlatmış. Daha sonra orada yetişen kamışlardan çobanlar “tüydük” yapmışlar. Bu tüydük de İskender’in sırrını dünyaya bildirmiş (Uspenskiy 1928: 95).

Türkmen bagşılarının dutarına “gıcak” ve tüydük” gibi müzik aletlerinin eşlik etmesinde, büyük oranda Harezmi bölgesindeki destancılık geleneği etkili olmuştur. Çünkü daha güneydeki ve doğudaki Türkmen bagşılık mekteplerinde çok seyrek olarak bu müzik aletlerine rastlanır. Özbek ve Karakalpak sınırına yakın yerlerde ise yaygın bir şekilde “dutar, “gıcak” ve “tüydük” birlikteliği görülür.

1.3.4. Bazı Destancı Bagşılar

1.3.4.1. Pälvan Bagşı

Daşoğuz bölgesine bağlı Tagta’da 1890 yılında doğan ve burada 1939 yılında da vefat eden Pälvan Bagşı’ya Yomutların “Hocalar” kabilesinden olduğu için “Hoca” lakabı da verilmiştir. Pälvan Bagşı’nın ustası / halıpası babasıdır. Küçük yaşlardan itibaren babasından dutar çalmayı ve destan anlatmayı öğrenmeye başlayan Pälvan Bagşı, onunla birlikte pek çok toya, meclise katılmıştır. On beş yaşına geldiğinde artık dutar çalmayı ve şiir söylemeyi öğrenmiş olan Pälvan Bagşı, babasından Köroğlu Destanı’nı öğrenir. Pälvan Bagşı’nın babası, Ata Bagşı, Ata Bagşı’nın babası Atanazar Bagşı ve onun babası Goç Bagşı’nın, Köroğlu Destanı’nın 44 kolunu bildiği rivayet edilmektedir, ancak Pälvan Bagşı, babasından destanın 12 kolunu öğrenmiştir. Çünkü Pälvan Bagşı’nın babası Ata Bagşı, yaşlılık nedeniyle bütün kolları Pälvan Bagşı’ya öğretememiş ve Pälvan Bagşı’ya öğrendiği Köroğlu kollarıyla bagşılık yapabileceğini söyleyerek eğitimi sonlandırmıştır. Pälvan Bagşı’nın bildiği 12 Köroğlu kolu, Ata Çepov tarafından 1937 yılında derlenmiş ve 1941 yılında da yayımlanmıştır (Seyitmıradov 1976: 67-68).

Okur yazarlığı bulunmayan Pälvan Bagşı, Köroğlu destanını anlatmakla meşhur bir ailede yetişmiştir. Destanı dutarın yanı sıra gıcakla da anlattığı rivayet edilmektedir. Pircan Gıcakçı, onun gıcakçısı olarak tanınmıştır. Pälvan Bagşı, Köroğlu kollarıyla birlikte “Hüyrlukga-Hemra”, “Sayatlı-Hemra” ve “Baba Rövsen” gibi destanları da anlatmıştır (Garriyev 2007: 114).

1.3.4.2. Magtımğulı Garlıyev

Repertuarının genişliği ve Alili tayfasının çuval kabilesine mensup olması nedeniyle öncelikle “Magtımğulı uval”, daha sonra “uval Bağşı” olarak tanınan Magtımğulı Garlıyev, 1889 yılında Ahal vilayetinin Kaka rayonunda dünyaya gelir. Küçük yaşlardan itibaren dutar çalmaya başlayan Garlıyev, kısa sürede çevresinde tanınan ve sevilen bir bağşı haline gelir. Ustası Gılıç Bağşı ve kardeşi arı Bağşı, onu obaya gelen bütün bağşılarda tanıştırdılar, gittiği bütün toylara götürürler. Gün geçtikçe başka obalardan bağşılarda, Magtımğulı Garlıyev’i dinlemeye gelirler. Hatta meşhur Şükür Bağşı, Anna Bağşı, Aman Bağşı, Durdı Bağşı, Hallı Bağşılarda uval Bağşı’yı obalarına davet edip dinlemişlerdir. Uzun toy gecelerinde bir söylediği şiiri bir daha söylemeyen Magtımğulı Garlıyev’e halk, Magtımğulı uval demeye başlamışlardır, ancak bağşı gençlik yıllarında obasını terk edip Daşoğuz bölgesine gitmek zorunda kalmıştır. Hive’de Cüneyt Han’ın huzurunda diğer bağşılarda alt ederek “han bağşısı” unvanı alır. Daşoğuz bölgesindeki Yılanlı rayonuna yerleşen Garlıyev, destan anlatma geleneğinin olmadığı bir yerde yetiştiği için destan anlatamaz, bu yüzden de Daşoğuz’da tam anlamıyla bağşı olarak nitelendirilmez. Bu bölgede Pälvan Bağşı ve Nazar Baga gibi ünlü bağşılarda Garlıyev’i dinler. Nazar Baga: “Eğer destan anlatmayı da öğrenirse Magtımğulı Tüm Harezmi bağlar.” diyerek yeteneğini över. Pälvan Bağşı: “Bu bizim yolumzu devam ettirecek bir bağşı olur.” der. Garlıyev bu bölgede Nazar Baga’dan, Atabay Bağşı’dan Öre Şih’tan, Anna Bağşı’dan ve Pävän Bağşı’dan eğitim alır. Onlardan “Şasenem-Garıp”, “Zöhre-Tahir”, “Hüyrlukga-Hemra” ve Köroğlu’nun “Bezirgen”, “Harmandäli”, “Kempir”, “Övez Getiren”, “Öveziñ Halas Edilişi”, “Övez Öylenen”, “Kırk Müñler”, “Ar Alış”, “Arap Dañan” gibi pek çok kolunu öğrenir ve Daşoğuz’da tanınmayan ezgileri de bu bölgeye öğretir. Oğlunun verdiği bilgilere göre ömrünün son döneminde “Gül-Bilbil” ve “Zöhre-Tahir” destanlarından da parçalar öğrenmiş ve anlatmıştır (Miradov 1992: 18)

Magtımğulı Garlıyev, Hive yıllarından sonra Daşoğuz bölgesindeki Yılanlı rayonuna geri döner. Toylarda destanlarla birlikte Şabende’nin, Seydi’nin, Zelili’nin, Mollanepes’in ve Kemine’nin şiirlerini de söyler. Rızagulı Atayev, Tăciğül Cumayeva, Gurban Seyitmămmedov, İlamann Annayev ve Aygöl Aliyeva onun ilk ıracıdır. Onlarla obalarda, fabrikalarda ve kulüplerde bağşılık yapmıştır. 1936 yılında Moskova’da düzenlenen şiir konulu toplantıya Türkmenler adına katılmış,

burada bazı şiirleri kaydedilmiş, Türkmenistan'ın diğer bölgelerinden pek çok bagşı ile tanışmıştır. Hatta Karakalpakların bagşısı Altıbay Bagşı'yı kendine üstat kabul etmiştir (Aşırov 1992: 90-101).

1937 yılında Daşoğuz'da kurulan bagşılar topluluğuna başkanlık etmiş, burada pek çok bagşıya dutar çalmasını, şiir söylemesini ve destan anlatmasını öğretmiştir. Onun bagşılık stili, Pälvan Bagşı, Nazar gibi ünlü bagşılara benzerliği ile dikkat çekmiştir. Daşoğuz bölgesinde Garlıyev döneminde ve sonrasında bagşılık yapanlar onun stiline öykünmüşler, onun gibi çalıp söylemek istemişlerdir (Seyitmıradov 1976: 75). Magtımğulı Garlıyev'in bagşılıкта vardığı noktayı Sahı Cepbarov şöyle dile getirir:

“İlde günde bagşı da çoktur, sazanda da, ancak Magtımğulı ve Girman Bagşı gibi bagşıların olabileceğini düşünemiyorum. Onları dinledikten sonra şiire dilin, dutara da elin varmaz. Bu nedenle onları dinledikten sonra şiir söylemek istemedim. Bunlar, gerçek ve usta bagşılardır. Onlar sadece kendi obalarının değil, tüm Türkmenlerin bagşılarıdır.”

Repertuarında Köroğlu Destanı'nın 7 kolu ve 5 destan olduğu söylenen Magtımğulı Garlıyev, 1957 yılında vefat eder. 1989 yılında Garlıyev'in doğumunun 100. yılı törenlerle kutlanmış, adına da bir müze açılmıştır (Aşırov 1992: 103, Aşır 1993: 55-56).

1.3.4.3. Gurbangılıç Ozan

Gurbangılıç Çakanoğlu, Daşoğuz bölgesindeki Çovdur Türkmenlerinin destancı bagşılarında olduğu gibi “ozan” sıfatıyla anılan ender kişilerdendir. Çakanoğlu, ustası Tâç Ozan'dan “Gorkut Ata”nın 16, “Göroğlı”nın 25, “Şasenem-Garıp”ın 7 kolunu, ayrıca “Hüyrlukga-Hemra”, “Necep Oglan”, “Yusup-Ahmet” ve “Kırk Kız” destanlarını öğrenmiştir. 1958 yılında vefat eden Çakanoğlu, Daşoğuz bölgesinde ozanlık geleneğini temsil eden son destancılar arasında gösterilmektedir (Rahmanov 1992: 328).

1.3.4.4. Nazar Hoca

Köneürgenç bölgesindeki Gızıl Güyç'te dünyaya gelmiş ve yine burada 1922 yılında vefat etmiştir. “Halıpa”sı, yani ustası Begenç Bagşı'dır. Nazar Hoca, halk arasında Köroğlu Destanı'nın 41 kolunu bilmesi ve anlatması ile meşhur olmuştur. Yakın dönem Türkmen bagşılarının söylediklerine göre Nazar Hoca neredeyse bütün Türkmen destanlarını içeren bir repertuara sahip olmuştur. Nazar Hoca,

destancılığının dışında toplum içinde çıkan tartışmaları veya anlaşmazlıkları çözmesi ve düşünlere yardım etmesiyle de meşhurdur. Bu derece toplumun içinde olan Nazar Bağşı'nın söyledikleri yerine getirilmiş, geri çevrilmemiştir. Bu özelliği ile de bağşıların Türkmen toplumundaki yeri ve konumu konusunda da iyi bir örnektir (Seyitmıradov 1976: 13).

1.3.4.5. Nazar Baga

Morsı oğlu Nazar Baga, 1873 yılında Daşoğuz'un Akdepe bölgesinde dünyaya gelmiştir. Bagalar tiresinden olduğu için Nazar Baga denmiştir. Küçüklükten itibaren bölgedeki bağşıların yanında bulunmuş ve onların icralarına katılmıştır. Bağşılığının ilk yıllarında "tirme"ler söylemiş, gençlik yıllarından sonra destan öğrenmeye ve anlatmaya başlamıştır. "Hüyrlukga-Hemra", "Şasenem-Garıp" ve "Göroglı"nın birçok kolunu toylarda anlatmıştır. Detan icralarında Bayram gıcakcayı ve Gazak gıcakcayı yanında bulundurmıştır. "Hüyrlukga-Hemra" destanının ilk derlemesi de Nazar Baga'dan 1939 yılında yapılmış ve 1941 ve 1950 yıllarında yayımlanmıştır (Durdıyev 1967: 207)

Ata Bağşı, Pelvan Bağşı, Mämmedanna Bağşı, Recep Bağşı onun çağdaşlarıdır. Nazar Baga, 1930'lu yıllarda meşhur bağşılar sırasına girer ve Ahallı, Marılı, Balkan'ın meşhur bağşılarıyla birlikte Aşgabat'ta düzenlenen bağşılık toplantılarına çağırılır. 1939 yılında yine pek çok ünlü Türkmen bağşısıyla Moskova'ya gider ve şiirlerini söyler. Bugün Türkmenistan Elyamaları Enstitüsü'nde ondan derlenmiş çok sayıda destan metni bulunmaktadır. Destanlarının yanında "Nalış", "İñdarma", "Mekanım", "Gızıl Donlu" gibi şiirleri ile de tanınan Nazar Baga, 1942 yılında vefat etmiştir (Aşır 1993: 28-29).

Nazar Baga'nın öğrencilerinden Köneürgeñ civarından Bayar Bağşı, ondan pek çok tirme ve destan öğrenmiştir. Nazar Baga'nın yolunu da daha sonra Bayar Bağşı devam ettirmiştir (Aşırov 1992: 110-112).

1.3.4.6. Mämmetmırat Bağşı

1880 yılında Sakar etrafındaki Hocalıgarık obasında dünyaya gelmiştir. Bazar Bağşı'nın çırağı olarak başladığı bağşılık eğitimini Övezmırat Bağşı ile tamamlar. Türkmen müziği üzerine önemli çalışmaları bulunan V. Uspenskiy, pek çok şiirini derlemiş ve yayımlamıştır. Köroglu kollarını anlatmasıyla bilinen destancı bağşı, dutarın yanı sıra "tüydük"ü de çalmıştır. Tagan Bağşı ve Çarı Bağşı onun bilinen çıraklarıdır (Atakov 1997: 19).

1.3.4.7. İmamnazar Bağşı

Lebap bölgesi bağşılarından İmamnazar Bağşı, “Yeniş” obasında 1870-1947 yıllarında bir destancı bağşıdır. Bu bölgede yetişen bağşılar daha çok “tirmeci bağşı” olarak bilinirken İmamnazar gibi bazı bağşılarla bölgede destan anlatma geleneğinin varlığı görülmektedir. Tabii ki İmamnazar’ın destan anlatmasında Bazar Bağşı’nın çırağı olmasının önemli etkisi vardır, çünkü Bazar Bağşı da destancı bağşı olarak bilinir. Dutar çalmanın yanında dutar yapmayı da bilen bağşı halk arasında “Hak’tan içmiş bağşı” olarak tanınmaktadır. “Hüyrlukga-Hemra”, “Sayatlı-Hemra”, “Leyli-Mecnun”, “Zöhre-Tahr”, “Şasenem-Garıp” ve “Göroğlu”nın pek çok kolu repertuarında yer almaktadır (Atakov 1997: 21).

1.3.4.8. Palta Bağşı

Palta Bağşı’nın doğum tarihi kesin olarak belli değildir, ancak 1900’lü yılların başlarında Daşoğuz’da Buldumsaz civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Küçüklüğünden itibaren Cumamirat Bağşı’ya çıraklık yapmış, “tırme” aydımları öğrendikten sonra destancı bağşı olmaya karar verir. “Şasenem-Garıp”, “Hüyrlukga-Hemra” destanlarını ve Köroğlu’nun pek çok kolunu öğrenip anlatmaya başlar. Destan anlattığı toylarda yanında Bayrammät, Gazak Kaka ve Yazbay gıcakçıları da bulundurmıştır. Ayrıca birçok toya Daşoğuz bölgesinin meşhur bağşılarından Gurt Bağşı ile birlikte katılmıştır. 1950’li yıllarda “Geler Sallana”, “Gola Gel”, “Suv Ber İçeli”, “Selbinyaz” gibi şiirlerin derlendiği Palta Bağşı’nın repertuarında destanların yanı sıra Kemine, Mollanepes gibi şairlerin şiirleri de vardır. Bağşı, 1970’li yılların başında vefat etmiştir (Aşır 2003: 67-68).

1.3.4.9. Girman Bağşı

Girman Bağşı, 1906 yılında Ahal vilayetinin Tecen etrafındaki Amaşagapan obasında doğmuştur. Asıl adı Orazsähet’tir, ancak babası “küçük” anlamına gelen Girman’ı ona lakap takmıştır. Gençlik yıllarını doğduğu obada geçiren Girman Bağşı’nın ilk ustası babası Yağşısähet’tir. Babası bağşılar “yanamaçılık” yapan bir sazandadır. Girman’ı da erken yaşlardan itibaren pek çok sazanda ile tanıştırmıştır. Girman’ı gittiği her yere yanında götürmüş, bağşılığın icra ortamlarını tanıtmıştır. Girman’a Şükür Bağşı’yı, Millı Täçmırat’ı, Annaesen’i, Oğlan Bağşı’yı, Garlı Bağşı’yı dinletmiştir. Otuzlu yıllarda Girman Bağşılar, Tecen’den Marı dolaylarına taşınırlar, Girman da ömrünün geri kalan kısmını burada geçirir. Burada Girman

Bagşı, Annaesen Bagşı'dan da bagşılık eğitimi alır ve sonunda ustasının “ak pata”sını elde eder. Girman, babasından, Oglan Bagşı'dan, Magtımğulı Garlı'dan da eğitim almış olmasına rağmen usta bir bagşı olmasında, cuk-cuklamayı, sekdirmeyi, atışmayı (aydışmayı), Köroğlu pek çok kolunu ve başka Türkmen destanlarını anlatmayı Annaesen Bagşı'dan öğrenmiştir (Aşırov 1992: 153-154) Marı civarında uzun yıllar toylara katılmış, devlet tarafından taltif edilmiş ünlü bir bagşı olan Girman Bagşı, 1950 yılında vefat etmiştir (Aşır 1993: 82-83).

1.3.4.10. Bayar Bagşı

Daşoğuz bölgesinde Nazar Baga, Pälvan Bagşı ve Magtımğulı Garlıyev'den sonra Bayar Bagşı da ünlü bagşılar arasında kabul edilmektedir. Adı geçen usta bagşılar gibi iyi bir destancı bagşıdır. Bayram oğlu olarak tanınan ve 1908 yılında doğan Bayar Bagşı, Daşoğuz'un Köneürgeç civarındaki Ötürme obasında yaşayan Öküzler tiresindedir. Babası çiftçidir, oğlunun da çiftçilikle uğraşmasını ister, anca Bayar Bagşı on, on bir yaşından beri dutara, şiire ve usta bagşılara hayrandır. Babası ne kadar öğüt verse de onu bagşılıktan uzaklaştırmak istesede o bunu kabul etmez. Önce Inak Bagşı'ya çıraklık yapar, daha sonra ise çıraklığını bölgenin ünlü bagşısı Nazar Baga'nın yanında tamamlar (Aşırov 1992: 124-126) Ustası Nazar Baga'dan öncelikle “tirme” şiirler öğrenir, ancak toylara sadece bu tirmelerle katılamayacağını düşünür. Ustasının destan anlattığı toylara onunla birlikte katılan Bayar Bagşı, Nazar Baga'nın destan repertuarını öğrenmeye başlar. Onun destan anlatma tarzını takip eder. Bu şekilde öncelikle “Hüyrlukga-Hemra” destanını öğrenir ve toylarda anlatmaya başlar. Daha sonra “Şasenem-Garıp”ı da öğrenen bagşı, toylara daha zengin bir destan repertuarı ile katılır. 1942 yılında ustası Nazar Baga vefat edince Bayar Bagşı, onun yerini alır, onun anlattığı “Şasenem-Garıp”, “Hüyrlukga-Hemra” ve Köroğlu gibi destanları toylarda anlatmaya devam eder.

Bayar Bagşı, sadece toylarda değil, Sovyet döneminde kurulan kültür evlerinde de bagşılık yapmıştır. İceralarında önce ustasının gıcakçıları, Bayram ve Gazak gıcakçıları, daha sonra ise Esen Söyün gıcakçıyı yanında bulundurmıştır. Bayar Bagşı, Türkmenistan'ın ünlü bagşıları arasına girmiş, radyo ve televizyonlara çıkmış ve 1974 yılında vefat etmiştir. Ölümünden sonra da unutulmamış, adına bir müze düzenlenmiştir. Bayar Bagşı'nın tarzını, öğrencileri Tüylü Otuz, Mämmet Meret, Cumamırat Hamı devam ettirmişlerdir (Aşırov 1993: 88-89).

1.3.4.11. Öre Kábäyev (Öre Şıh/Oglan Bagşı)

Daşoğuz bölgesine bağı Tagta'da 1879 yılında doğan ve 1964 yılında da aynı yerde vefat eden Öre Şih'in yaşamı hakkındaki bilgiler, onun yoksul bir ailede dünyaya geldiğini ve çocuk yaşlarda çobanlık yapmaya başladığını haber verir. Öre Bağşı'nın müziğe ve şiire karşı ilgisi çok küçük yaşlarda başlamış, kendine bir dutar alamadığı için başkalarının dutarlarında dutar çalmayı öğrenmiştir. Öre önce Kiçicihan Bağşı'ya çırak olur ve ondan Köroğlu'nun "Övez Getiren" kolunu öğrenir. Daha sonra ise ustasından izin alarak kendi başına bağşılık yapmaya başlar. Genç yaşlarda bağşı olarak ismini duyuran Öre Bağşı'ya "Oglan Bahşı" lakabı verilmiştir.

Öre, tanınmış bir bağşı iken onu "halıpa bağşı" İsa, yanına çağırır ve Öre Bağşı'nın büyük bir bağşı olabileceğini, ancak bağşılık eğitimine devam etmesi gerektiğini, bu yüzden bir süre kendisiyle çalışmasını öğütler. Öre Bağşı, İsa Bağşı'nın bu teklifini kabul eder, ona çırak olur ve ondan "Şasenem-Garıp" destanını öğrenir. Öre Bağşı, ustası İsa Bağşı'ya çıraklık yapmanın, ondan eğitim almanın kendisi için çok faydalı olduğunu daha sonra ifade etmiştir. Bağşı, otuzlu yaşlara geldiğinde halk arasında "Öre Şih" olarak tanınmaya başlar ve bu yıllarda Öre Bağşı, Şacan sazanda ile tanışır. Şacan, Daşoğuz bölgesinin usta gıcakçılarındandır, gıcağın yanında dutarı da ustalıkla çalan, sesiyle herkesi kendine hayran bırakan birisidir. Öre Bağşı, ondan "Hüyrlukga-Hemra" ve "Necep Oglan" gibi destanların yanı sıra pek çok "tırme" şiir de öğrenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Öre Bağşı Daşoğuz'da kurulan müzik topluluğuna katılmış, burada "Vatanım", "Azatlık" gibi yeni şiirler söylemiş ve Moskova'da düzenlenen bağşılık konserlerine de katılmıştır. Oğlu Hocamırat da meslek olarak bağşılığı seçmiş, babasından aldığı eğitimin sonunda babasının repertuarındaki destanları öğrenip anlatmaya, şiirlerini de söylemeye başlamıştır (Seyitmıradov 1976: 68-70).

1.3.4.12. Öre Seyitmädo

Daşoğuz bölgesinde bağşılık yapmış Öre Seyitmädo, 1898 yılında doğmuş ve yine aynı bölgede 1971 yılında vefat etmiştir. Küçük yaşlardan itibaren bağşı olmak isteyen Öre'ye babası karşı çıkmıştır. Öre Bağşı, obalarına gelen bağşıları dinleyerek ve onun bunun dutarını çalarak bazı şiirleri öğrenir. Öre'nin bağşılığa hevesinin ve yeteneğinin olduğunu anlayan babası onu ünlü bağşı Seyit Mämiyev'e öırak olarak verir. Seyit Mämiyev, çırağına Köroğlu'nun "Övez Getiren" kolunu, "Şasenem-Garıp" ve "Hüyrlukga-Hemra" destanlarını öğreterek ona "bağşıçılık

patası”nı verir. Bağşının anlattıklarına göre yirmi yaşlarında yakalandığı bir hastalık neticesinde gözlerini kaybeder, ancak o bağşılıktan vazgeçmez. Aksine hafızası daha da güçlenir, “Necep Oglan” destanını elyazmadan okutturarak ezberler ve anlatmaya başlar.

Öre Seyitmädov, 1940 yılına kadar Daşoğuz’da kurulan bağşılar gurubuna katılır, Magtımğulı Garlıyev gibi Daşoğuzlu bağşılarla birlikte pek çok konser vermiştir. Öre Bağşı, hem halk edebiyatındaki hem de klasik edebiyattaki şiirlerin halk arasında yayılmasına önemli katkılar yapmıştır (Seyitmıradov 1976: 70).

1.3.4.13. Bazar Bağşı

1837-1913 yıllarında Sakar civarındaki Ugurtepe obasında yaşayan Bazar Bağşı, Cihangir İşan’ın çırağıdır. Marı, Ahal ve Daşoğuz bölgesindeki toyların aranan bağşılarında olan Bazar Bağşı, Övezmırat Bağşı (1861-1918), Mämmetmırat Bağşı (1880-?), Meret Bağşı (1871-1937), İmamnazar Bağşı (1870-1947), Annagulı Bağşı (1866-1933), Omar Bağşı (1893-1957) ve Sarı Bağşı (1872-1959) gibi çok sayıda çırak yetiştirmiştir. Oğlu Meret Omar, babasını pek çok toyda dinlediğini, dört yüzden fazla şiir ve onlarca destan bildiğini söylerken onu dinleme fırsatı bulan Cuma Hayıt adlı bir yaşlı ise “*Bazar Bağşı, Hak’tan içmiş bir bağşıdır. Onun sesi çok güçlüydü, sesi çok uzaklardan duyulurdu.*” diyerek farklı bir bağşı olduğunu vurgulamıştır. Destancı bir bağşı olmasına rağmen Bazar Bağşı’nın repertuarı kayda alınmamıştır, ancak kendisini dinleyenler, “Köroğlü” ve “Şasenem-Garıp” gibi destanları anlattığını söylemektedirler (Atakov 1997: 4-11)

1.3.4.14. Artık Bağşı

1900 yılında Köneürgenç’te doğan Artık Durdıyev, zengin repertuara sahip olması ile ün yapmıştır. Küçük yaşta babasını kaybeden Artık Bağşı’nın gençlik yılları yoksulluk içinde geçmiştir. Gızılarbat taraflarında bir süre çobanlık yapan bağşı, Köneürgenç’ten Gızılarbat’a göç eden Agamät Pışık Bağşı’ya çıraklık yapar. Ondan dutar çalmayı, şiir söylemeyi ve öncelikle “Necep Oglan” destanını öğrenir. Gızılarbat bölgesinde iken Artık Bağşı, Nebitdaglı Hudayberdi Bağşı’dan da bağşılık eğitimi almış ve ondan “Zöhre-Tahir” destanını öğrenmiştir.

1938-1941 yıllarında Daşoğuz bölgesinde Magtımğulı Garlıyev’in önderliğinde kurulan topluluğun bağşısı olur. Türkmenistan’ın pek çok yerinde şiir icra eden veya destan anlatan Artık Bağşı’nın destan repertuarı her geçen gün zenginleşmiştir. Köroğlü Destanı’ndan “Harmandäli”, “Bezirgen” kolları, “Sayatlı-

Hemra”, “Necep Oglan” repertuarında yer alan destanlardandır. Ayrıca bağı, Magtımğulı, Şabende, Kemine, Seydi, Zelili gibi klasik şairlerin şiirleri ve sözlü gelenekteki daha pek çok şiir de repertuarında yer almıştır (Seyitmıradov 1976: 16-17).

1.3.4.15. İıaman Annayev

Daşoğuz bölgesinin meşhur destancılarından biri olan İıaman Anna, 1920 yılında Daşoğuz bölgesindeki Yılanlı’da dünyaya gelmiştir. Meşhur destancı bağı Magtımğulı Garlıyev’in çırağı ve yolunu devam ettiricisidir, ancak bağılıkla ilgili ilk bilgileri ve eğitimi, “Yusup-Ahmet”, “Harmandäli”, “Övez Getiren” ve “Bezirgen” estanlarını anlatan babası Annamämmet’ten almıştır. Annamämmet’in babası Annagurban, uzun süre önce Garrıgala’dan Daşoğuz bölgesine göç etmiş ve burada destan anlatma geleneğini öğrenmiştir. İlk toylarına babasıyla birlikte katılmış, onun icrasını izlemiştir. İıaman Bağı’nın babası da bağılık yaptığı için evlerinde sürekli olarak Daşoğuz’un meşhur bağılıları bulunmuş, bağılık üzerine uzun sohbetler yapılmıştır. Bu ortam içinde İıaman Anna, küçük yaşlardan itibaren pek çok bağıyı tanımaya, bağılık sanatı öğrenmeye başlamıştır. Babasının genç yaşta vefatıyla Annayev, eğitime destancı bağı Rızagulı ile devam eder. Nazar Baga’yı, Öre Şıh’ı kendi evlerinde tanıyan İıaman Bağı, 1930’lu yılların ortalarında Magtımğulı Garlıyev’in genç kız ve erkeklere bağılık eğitimi verdiğini duyar ve onun derslerine katılmaya karar verir. Gurban Seyitmämmet, Rızagulı Ata, Aygöl Alı, Sülgün Meretgeldi, Tăcigöl Cuma gibi bağı adaylarıyla birlikte Garlıyev’den bağılık öğrenir. Burada bağılık yeteneğini ve bilgisini daha da geliştirir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Daşoğuz ve civarında çok sayıda kutlamada destan anlatmış ve şiir söylemiştir. Savaş başladığında hayatın her alanında olduğu gibi bağılıkta da gerileme olmuş, daha az toya katılmıştır. Bu dönemde İıaman Bağı’ya savaşa gidenleri şiirle uğurlama görevi verilmiş, uzun süre bu görevde kalmıştır.

İıaman Bağı, tirmelerin yanında Koroğlu’nun özellikle “Harmandäli” ve “Bezirgen” kollarını ve “Yusup-Ahmet” destanını anlatmasıyla ünlü bir destancıdır. 1957 yılında ustası Magtımğulı Garlıyev’in vefatından sonra Daşoğuz’un ustalığı ve ünüyle öne çıkan bağısı olur. 1950’li yıllarda repertuarındaki şiirler kayda geçirilmiş, Türkmenistan’da düzenlenen kutlamaların daimi bağısı haline gelmiştir. İıaman Bağı, Pircan Moşçu, Bazar Gurbandurdı, Söyün Aman, Durdı Babayev,

Çokullu Mämmedov (Çoklu Bağşı) gibi pek çok destancı bağşı yetiştirmiş, oğullarını da kendi yolunda yürüyen birer bağşı olarak eğitmiştir (Aşır 1993: 106-107, Miradov 1992: 22-30).

1.3.4.16. Gurt Yakup

Yolöten’de 1929-1985 yılları arasında yaşayan Gurt Yakup, kısık, boğuk, gergin sesiyle diğer bağşılardan farklıdır. Ona benzer bir bağşı, diğer destan yollarında yoktur. Babasından Arapça da öğrenen bağşı, dini kaynakları küçük yaşlardan itibaren takip etmiştir. Okuma-yazma düzeyi oldukça yüksek olan Gurt Yakup’un repertuarında yazılı kaynaklardan alınmış çok sayıda anlatı vardır (Yagmır 1991: 34).

Meslek hayatının ilk yıllarında Gurt Yakup’un sesi, keskin, tuhaf ve sıra dışı iken daha sonraları sakin bir tona geçmiş, dinleyenleri bilinmeyen yerlere götüren ve adeta onları hipnotize eden bir yapıya bürünmüştür. Gurt Yakup, olağanüstü hafızası ve özel anlatma yeteneği ile usta bir destancıdır. Çağdaşları, onun onlarca destanı, efsaneyi ve masalı hafızasında tutmasına hayran kalmışlardır. Oldukça geniş repertuarı arasında “Baba Rövsen”, “Zeynelarap”, “İmam Hüseyin”, “Leyli-Mecnun”, “Zöhre-Tahir”, “Yusup-Züleyha”, “Aslı-Kerem”, “Mıralı hem Soltansöyün”, “Gül-Senuber”, “Hatamtay” gibi destanların yer aldığını görüyoruz. Gurt Yakup’un anlattığı destanların büyük bir kısmı dini içeriklidir. Bu yüzden Sovyetler Birliği döneminde dini motiflerin yer aldığı destanları anlatması ve çırak yetiştirmesi yasaklanmış ve toplumdaki tecrit edilmiştir. Talihsiz bir yaşam sürmüş olan Gurt Yakup, elli dört yıllık ömründe iyi bir bağşı olmasına rağmen herhangi resmi bir ilgiye mazhar olamadığı gibi repertuarındaki pek çok anlatı da kayıt altına alınmamıştır. Yine de Gurt Yakup’un geleneği/yolu günümüzde bazı bağşılarca devam ettirilmektedir. Onun anlatım tarzını ve şiir söyleme stilini sevam ettirenler arasında oğlu Çarı Yakubov ve Cumadurdı Durdiyev, Gurvan Nuriyev, Allaberdi Ödeyev, Hezret Çarı gibi bağşılar vardır. Gurt Yakup, Merv bölgesinin yetiştirdiği en ünlü bağşı olduğu gibi “Gurt Yakup yolu”nu şekillendirmiş ve bu bölgenin bağşılarını destan anlatmaya heveslendirmiştir (Kurbanova 2000: 124-125, Borcakova 1992: 3-4). Ayrıca Gurt Yakup, Merv bölgesinin dışında Özbekler ve Karakalpaklar arasında da destan anlatmıştır (Yagmır 1991: 35).

Gurt Yakup’un anlattığı destanların pek çoğunu kitaplardan okuyarak öğrendiği, okuduğu bu hikâyelere veya rivayetlere manzum kısımlar ilave ederek

Türkmen destancılık geleneğine uygun hale getirdiği yönünde rivayetler vardır (Şamuradov 2000: 266). Repertuarında “Şanama”, “Baba Rövsen”, “Yusup-Ahmet”, “Oguznama”, “Necep Oglan”, “Kasım Oglan”, “Dövletyar”, “Seypelmelek-Medhalcemal” gibi çok çeşitli konularda ve kaynaklardan alınmış destanlar da vardır (Yagmır 1991: 16-17).

Sözlü geleneğin yanı sıra yazılı kaynaklara da hâkim olmasıyla dikkat çeken Gurt Yakup, destan anlatma geleneğinin yaygın olmadığı bir bölgede destan mektebi oluşturarak Türkmen destancılık geleneğine yeni bir boyut katmıştır. Gurt Yakup’un vurgulanması gereken bir diğer özelliği ise onun dutar olmadan da destan anlatabiliyor olmasıdır. Bu yönüyle o, kıssacıların icra tarzına da yaklaşmaktadır, ancak onun dutar çaldığı ve destanların şiir kısımlarını dutarla söylediği de bilinmektedir (Yagmır 1991).

1.3.4.17. Agamırat Yagmırov

1931 yılında Tagtabazar civarındaki Horasanlı obasında dünyaya gelen Agamırat Yagmırov, obasındaki yedi yıllık okulu tamamlayıp Marı’da ve Çarçev’de de eğitim alır. Türkmen Devlet üniversitesinde de tarih ve hukuk alanında eğitim alan Yagmırov, destancı bağşılardan Garlı Bağşı’nın öğrencisidir. Ustasından “Göroglı”nın bazı kollarını, “Şasenem-Garıp” ve “Zöhre-Tahr” gibi bazı destanları öğretilmiş ve anlatmıştır (Gılıcov 1994: 3-4). Bir süreliğine Afganistan Türkmenleri arasında da bulunan Agamırat Bağşı, Afganistan’daki bağşılık geleneği ve bağşılardan icra ortamları üzerine de hatıralarını Agamırat Gılıcov’a anlatmış, o da bunları kitaplaştırmıştır. Agamırat Bağşı, Afganistan Türkmenlerinin bağşılara bakış açılarını “*Onların bağşıya hürmeti başka. Beni Afgan parasına ve Türkmen halısına boğdular.*” diyerek anlatır (Gılıcov 1994: 8). Üniversitede usta bağşı olarak öğrencilere bağşılık eğitimi veren Yagmırov, derslerinde Baba Gammar’ı, dutarla ilgili efsaneleri anlatarak geleneksel bağşılık eğitiminde verilen bilgileri okul sıralarındaki öğrencilerine aktarmıştır (Gılıcov 1994: 13).

2. Destan Anlatımı

2.1. Destan Anlatma Zamanı ve Mekânı

Türk anlatı geleneğinde destan ve masal gibi türlerin özel zaman ve mekânlarda anlatıldığı görülür. Pek çok Türk topluluğunda destan sadece eğlence amaçlı değil, dini ve büyüsel amaçlarla da anlatılır, bu bakımdan anlatımın kutsal bir boyutu da vardır. Yakutlardaki “olonhocu”lar, Kazaklardaki “jırav”lar, çeşitli dini törenlerde kutsal kabul ettikleri destanları anlatmışlardır (Kominek 1997: 75). Tıva, Altay, Şor ve Hakas Türkleri, av ruhunu etkileyerek avın bereketli geçmesi ve avcılarının sağ salim yurtlarına dönmeleri için av zamanlarında destan anlatmışlardır (Reichl 2002: 97). Bu durum, Buryatlar gibi Sibiryâ'nın diğer topluluklarında da görülür. Destanın av sırasında anlatılması, aslında onun büyüsel bir işleve sahip olduğunu gösterir. Buryat anlatıcısı B. Barnakov, dedesi “Bohal” hakkında şöyle der: *“O büyük avlar sırasında şarkı söylerdi. Avcılar da sabaha kadar yabani hayvanları kurdukları tuzağa çağırırlardı.”* Buryatlar, ava çıkarken ava değil de misafirlige gider gibi güzel giysiler giymişler, hayvanların, avcılarının karşısına koşarak çıkmalarını sağlamışlardır. Ormanın ve hayvanın ruhuna iyilik etmek amacıyla (ruhlarını okşamak) av yerine gelindiğinde bazı törenler düzenlenmiştir. Örneğin akşam uyumadan önce beyaz bir keçe serilmiş, üzerine fincanla şarap veya süt konmuş, sabaha kadar destan anlatılmıştır. Bu tören olmadan Buryatlarda avın başarılı olamayacağına inanılmıştır. Destan söylemenin anlamı ise Şamanların söylediklerine göre tayga iyesini memnun etmektir (Putilov 1997: 53). Şor Türklerinde “kayçı”lar, destan anlatmaya genellikle gece başlarlar. Aksi takdirde “kayçı”nın, “kay iyesi”nin gazabına uğrayacağına inanılmıştır. Tıva Türklerinin destan anlatıcıları “toolçu”lar, destanları uzun kış gecelerinde, günlük işlerin az olduğu, buna bağlı olarak seyircinin çok olduğu zamanlarda anlatmışlardır. Hakas Türklerinde “haycı”nın, ölümden sonra ölen kişiyi ve evini kötülüklerden koruyabilmek için sabaha kadar destan anlattığı görülür (Aça 2007: 14-15).

Türkmen destancılık geleneğinde de destan anlatmanın zamanı ve mekanı konusunda geleneksel bir tutum oluşmuştur. Bağşılar, genellikle hava karardıktan sonra destan anlatmaya başlamışlar ve destan anlatımını, gün ağarıncaya kadar devam ettirmişlerdir. Eğer bağşı, destanı bir gecede bitirememişse ertesi gün yine hava karardıktan sonra kaldığı yerden anlatmaya devam etmiştir. Özellikle Köroğlu gibi uzun soluklu destanların anlatımı bir gecede bitmediği için icra birkaç gece

sürmüştür (Gariyev 2007: 103, Şamuradov 2000: 175, Duriyev 1967: 201). Sadece destancı bagşılar değil, “tirmeci” bagşılarının da genellikle geceleri şiir söyledikleri görülür. Örneğin sabah erkenden bir toy için yola çıkan Şükür Bagşı, toy evine öğleye doğru varır ve dinlenmek için akşama kadar uyur. Akşam olduğunda uyanan bagşı, icrasına başlar ve gece geç saatlere kadar şiir söyler (Berdiyev 1991: 42).

Türkmenistan’ın bazı bölgelerinde bagşı, toy yerine geldiğinde onun için bir hayvan kesilir ve yemekler yenir. Bagşı uzak yoldan geldiyse dinlenmeye çekilir, bazen akşama kadar uyur. Akşam olduğunda artık icra vakti gelmiştir (Durdıyev 1967: 6). Gönübek Bagşı, katıldığı bir toyda icrasına başlamak için akşamı bekler. At yarışları, güreşler ve tüfek atışları yapıldıktan ve hava kararmaya başladıktan sonra bagşı icraya başlar ve şafak vaktine kadar şiir söyler (Durdıyev 1967: 22-23). İmamnazar Bagşı’yı dinleyenler, onun onlarca toyda gün batımından tan ağarınca kadar destan anlattığını rivayet ederek destan anlatma zamanına vurgu yapmışlardır (Atakov 1997: 21).

Elimizdeki kayıtlara bakarak destan anlatımının hava karardıktan sonra, yani gece yapıldığını söyleyebiliriz. Tabii ki bu zamanlamada dinleyicilerin günlük uğraşları da dikkate alınmış olabilir, çünkü destan anlatımı oldukça uzun süren bir etkinliktir. Ancak destanın gece anlatılmasını sadece bu şekilde izah etmek de eksiktir. Çünkü toylarda gündüz vakti at yarışı, güreş gibi pek çok yarışma ve eğlence düzenlenirken destan anlatılmamaktadır. Halbuki bu etkinliklere katılanların vakti vardır, hatta bagşı, toy yerine gündüz vakti ulaşır, ama destan anlatmaz, geceyi bekler. Bu yönüyle destan anlatımı, sıradan bir zamanda değil, “özel” bir zamanda ve mekanda gerçekleşen bir töreni, ayini andırmaktadır. Bagşının liderliğinde dinleyicilerin, müziğin ve şiirin ritmiyle kendinden geçtikleri, yoğunlaştıkları bu seanslarla dini ve büyüsel amaçlarla düzenlenen törenler arasında önemli benzerlikler vardır.

Türkmenlerde destan anlatımının belirli bir mevsimde yapıldığını gösteren bilgiler oldukça azdır. Diğer bazı destan geleneklerinde destan anlatımı, belli mevsimlere bağlı olarak yapılır. Özbek Türklerinde destanlar, sonbaharın son günlerinde anlatılmaya başlanır ve ilk baharın sonuna kadar devam eder (Fedakar 2003: 68). Türkmenlerde de Özbek Türklerinde olduğu gibi destanların daha çok sonbahar ve kış aylarında anlatıldığı söylenebilir. Tabii ki yaz aylarında düzenlenen toylarda da destan anlatılmıştır, ancak bölgenin iklim koşulları dikkate alındığında

kış aylarında insanlar daha çok kapalı alanlarda vakit geçirmek zorunda kalmışlardır. Günlük işlerin azaldığı bu dönemlerde destan veya masal dinlemek, diğer zamanlara göre daha uygundur. Ancak değişmeyen kural, ister kışın isterse yazın anlatılsın destanın her zaman gece anlatılmasıdır. Bu konuda bazı bağşılardan alınan bilgiler, destan anlatımı için uygun dönemlerin olduğunu da işaret eder. Destancı bağşılardan Nobat Bağşı, destanların güz aylarında icra edildiğini söyler. Nobat Bağşı'dan alınan bu bilgi, Türkmenlerde anlatım için bir mevsim algısının bulunduğunu göstermektedir (Annayev 1981: 7).

Destanlar, büyük oranda toylarda ve benzeri toplantılarda anlatılırlar. Türkmenlerin *“Toy görki bağşı”*, *“Toyun bezegi bağşıdır”*, *“Her işin vakti yağşıdır, toyun gelişigi bağşıdır”* (Her işin zamanında yapılması iyidir, toyun süsü bahşıdır) gibi atasözlerinden de toy ve bağşı ilişkisini takip etmek mümkündür (Gılıcov 1995b: 23, Garriyev 2007: 103). Buradaki *“toy”* kelimesinin oldukça geniş bir kullanım alanı vardır. Türkmenler, günlük hayatlarının her safhasında düzenledikleri yemeli içmeli, dini veya sosyal içerikli kutlamalara *“toy”* adını vermektedirler²⁷. İçeriği ve amacı ne olursa olsun bu toyların gözde misafirleri bağşılardır.

Türkmenistan'da bu toylardan bazıları yeni doğan çocuklar için yapılır. Çocuğun doğumunu kutlamak, bazen çocuğa ad vermek ve hayatının hayırlı ve bereketli geçmesi için iyi temennilerde bulunmak için düzenlenen bu toylarda bağşı dinlemek gelenek haline gelmiştir. Özellikle doğan çocuk, bir bağşı çocuğu ise yapılan toya her zamankinden daha fazla bağşının katılması beklenir. Türkmen bağşılarından Meti Bağşı'nın oğlu Oraz Salır dünyaya geldiğinde pek çok bağşı, düzenlenen toya katılmıştır. Bu toyu A. Aşırov şöyle tasvir eder:

“1876 yılı Yalavaçlılar için güzel bir yıl olmuştur. Meti Bağşı'nın ocağında hiç sönmeyecek ateş yandı. Meşhur Oraz Salır, dünyaya geldi. Yalavaç obasının “oğul toyu” bir hafta sürdü. Meti Salır'ın evine civarda ne kadar bağşı varsa toplandı. Şairlerin hepsi üşüştü. Uzun geceler aydım söyleyerek geçti.” (Aşırov 1992: 81).

Bağşının toy yerine gelirken karşılanması ve toydaki yerine oturtulmasına büyük itina gösterilir, bu itina bağşılar verilen değerden kaynaklanır. Toy sahibi günler öncesinden bağşının evine gider ve onu toyuna davet eder. Toyun vakti, bağşı için uygunsa bu daveti kabul eder. Toy günü bazı toy sahipleri bağşiyı özel bir atla

²⁷ bk. **Türkmeniñ Gadımdan Gelyän Milli Dini Adatları**, Aşgabat 2006, 119-124.

evinden aldırır. Bağşların toya gelişi dört gözle beklenir. Agamirat Yagmırov, bir toya gittiğinde toy sahibinin “bağşı geldi” demesiyle yaşlısı genci büyük bir odaya toplanır, bağşı ise evin “tör”ünde kendisi için hazırlanmış dört kat döşeğe oturur. Bundan sonra toy artık bağşı etrafında gelişir. Bağşlar, toy yerine ayak bastıktan sonra artık bütün ilgi onların üzerindedir (Gılıcov 1994: 16-17).

Nazar Baga'nın destan anlattığı bir toyla ilgili bir kaydı, bağşların anlatım ortamını görebilmek için buraya almak faydalı olacaktır:

“Bağşların toplandığı kalabalık bir toydu. Gündüz şenlikleri bitmiş, gecenin coşkusu başlamıştı. Bağşlar hazırlanıp oturdular. Dünyayı gecenin karanlığı bürümüştü. Obadakilerin ilgisi bu bağşlı evde idi. Sıra Nazar Bağşı'daydı. O halkı yalvartmadı, önce yavaşça başladı. Zaten destana başlamasa dinleyenler bırakmazdı. Bağşı bir süre sonra sustu. Topluluk da bir şeye bakıyormuş gibi sustu. Bir zaman sonra bağşı dikkatle etrafına baktı ve topluluğa “İnsanoğlu saza sohbeta doymaz” dedi ve Göroglı'na başladı. Bağşının bu “yol”u zordu, Göroglı'nın onlarca kolunu şiirleriyle kıssalarıyla baştan sona anlatacaktı. Göroglı, yarıyı geçmişti. Bağşının sırtındaki iki kat elbise sıyrılıp düştü. Göroglı henüz tamamlanmamıştı, ancak gece de epey ilerlemişti. Hatta günün ilk ışıkları görünmeye ve güneş doğmaya yüz tuttuğunda bağşının dinlenmesi gerektiğine karar verildi. Şiire ara verildi ve saygı faslı başladı. Dinleyicilerden bir yaşlı, “İşitirdik, çok işitirdik, Nazar Baga usta bağşı derlerdi. Büyük ustalar arasında gösterilirdi. Konuşmasını, şakalarını ve başka özelliklerini de anlatırlardı” dedi. Yanındaki diğer yaşlı ise, “Görmeyenlerin yanında onu anlatsak onu övüyor gibi oluruz. O bağşı, destanları çevirir çevirir vurur, şiirleri büküp büküp fırlatır”, dedi.” (Aşırov 1992: 109-110).

Görüldüğü gibi toylarda destan anlatımı, gece yapılmış ve günün ilk ışıklarına kadar sürmüştür, ancak destan sona ermemiştir. Bağşının dinlenmesi için destan anlatımına son verildiği söylene de bunun destan anlatma zamanıyla ilişkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. Uzun gecenin ardından bağşıya saygı ifade eden sözler söyleyen dinleyiciler, bir destan icrasında dinleyicinin takınması gereken tavrı ortaya koymuşlardır.

Türkmen insanının düzenlediği toylar, bahşların önemli icra alanlarından birisidir. Bahşılık geleneğini ekonomik açıdan da destekleyen bu toylara pek çok ünlü bahşı davet edilmiş, toya gelenleri söyledikleri şiirlerle ve anlattıkları destanlarla eğlendirmişlerdir. Hatta toyların itibarı ve başarısı, katılan bahşların sayısına ve kalitesine göre belirlenmiştir (Aşırov 1992: 37). Toylar, bahşların

ustalıklarını sergiledikleri, diğer bagşılar arasında konumlarını güçlendirdikleri, aldıkları çeşitli hediyelerle ekonomik hayatlarını destekledikleri alanlar olması sebebiyle pek çok bagşının katılmak istediği icra ortamlarındandır. Diğer bir ifade ile bahşılar, sanatını talep edenlerle genellikle toylarda buluşma fırsatı elde ettikleri için toylara katılarak dutar çalmak ve şiir söylemek onlar için son derece önemlidir.

Toylarda destan anlatıldığını Türkmen destanlarından da takip edebiliyoruz. “Şasenem-Garip” destanının “Helalay-Garip” kolunda düzenlenen toyda at yarışı ve güreş yapılır, ok atma yarışması düzenlenir, çeşitli hayvanlar döğüşürülür, *gece* ise ozanlar destan anlatır, bagşılar saz çalıp şiir söylerler (Rahmanov 1992: 184).

Toyların dışında bagşıların kendi aralarında düzenledikleri toplantılarda veya bagşıların sıklıkla uğradığı bazı ev ortamlarında da destan anlatılmıştır. Hallı Bagşı'nın evi bu merkezlerden birisidir. Bagşılığın yanında dutar yapımıyla da uğraşan Hallı Bagşı, yaptığı dutarların kalitesi ile hem halk hem de bagşılar arasında meşhur olmuş, bu nedenle de evi dutara ilgi duyan insanların uğrak yeri olmuştur. Özellikle dutarını tamir ettirmek, bagşılık ve dutar hakkında bilgi almak isteyen bagşılar, Hallı Bagşı'nın evinde toplanarak sohbet etmişler ve birbirlerine destan anlatmışlardır. Bu sayede repertuarlarını da gözden geçirme fırsatı bulan başşılar, yeni destanları ve şiirleri de öğrenmişlerdir (Recebov 1995: 19).

Türkmen bagşılarının hanların huzurunda şiir söyleyip destan anlattıklarına dair bazı kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Ünlü Türkmen bagşısı Magtımğulu Garlıyev (Çuval Bagşı), kendi obasından ayrılarak Cüneyt Han'ın hakim olduğu Hive bölgesinde bagşılık yapmaya karar verir. O bölgenin usta bagşıları bunun için Cüneyt Han'ın huzuruna çıkarak ondan izin alması gerektiğini söylerler. A. Aşirov'un verdiği bilgilere göre bu görüşme şöyle gerçekleşir:

“Hanın kapısı bagşılara her zaman açıktı. Üç bagşı açık kapısından içeri girdi, hanın adamları bagşıların geldiğini hana bildirdiler ve gelen bagşıları hanın huzuruna çıkardılar. Cüneyt Han, içmekte olduğu tütününü bir kenara koydu, gelen bagşılarla selamlaştı, hal hatır sordu. Daha sonra ise Magtımğulu Çuval'a bakarak,

“Yanınızdaki genci tanıyamadım. Bu da bagşı mıdır?” diye sözünü bitirir bitirmez diğer bagşılar cevap verir,

“Han ağa, bu yiğit tam sizin seveceğiniz birisidir. Bagşıdır. Çeşitli sebeplerden sizin memleketinize çıkıp geldi biz de onu buraya alıp geldik.”

Cüneyt Han, Çuval Bagşı'nın başına gelenleri öğrendikten sonra Çuval'a,

“Gördüklerin buraların şiirine hakim bağşılardır, daha da çoktur, bağşımız çok miktardadır. Her önüne gelen buralara dutarını alıp gelemmez. Eğer buradaki bağşılara denk olduğunı gösterirsen burada kalır, Hiveli olursun, yok eğer gösteremezsen buradan çıkıp gidersin.” der. (Aşırov 1992: 94-95)

Cüneyt Han, Çuval Bağşı için bir sınav düzenler. Bu sınava da Hive’de bulunan tüm bağşı ve sazandaları davet eder. Çuval Bağşı, buraya gelen bağşılardan çokluğunu görünce şaşırır. Cüneyt Han, öğleyin şiir söylemeye başlayan Çuval Bağşı’yı o gece sabaha kadar, hatta o günün ikinci vaktine kadar dinlemiştir (Aşırov 1992: 95-98) Han, Çuval Bağşı’dan son şiirini söylemesini ve sunumunu bitirmesini istediğinde Çuval Bağşı, dua niteliğinde bir şiir söyler. Bu şekilde hem Yaratıcıya hem de hana seslenerek himaye ister:

“Ya Yaradan rehim eyle halıma

Oval adın Rahım, Rahman hakı için

İslegen dileğim bergil goluma

Yedi gat yer, yedi asman hakı için” (Aşırov 1992: 98)

Bu şiirden sonra Cüneyt Han, Hiveli bağşılara Çuval Bağşı’yı beğenip beğenmediklerini sorar. Bağşılardan cevap gelmez, ancak Nazar Baga, sessizliği bozar. Nazar Baga, bağşının destan anlatmadığını söyler. Çuval Bağşı ise daha destan anlatmadığını söyler. Cüneyt Han, Çuval Bağşı’nın icrasını dinleyen bağşılardan olumlu cevap aldıktan sonra Çuval Bağşı’nın Hive’de kalmasına izin verir. Ama ondan ve diğer bağşılardan *“han bağşısıyım”* diye tembellik etmemelerini, halka hizmet etmelerini ister. Böylece Çuval Bağşı, Cüneyt Han’ın bağşılığına kabul edilmiştir (Aşırov 1992: 99).

Bağşılardan hanlarla münasebetlerini içeren başka örnekler de vardır. Bunlar arasında Türkmen bağşılardan hanların huzurunda destan anlattıklarını ve dutar çaldıklarını gösteren kayıtlar olduğu gibi diğer Türk topluluklarında da hanların şiir söyleyen ve destan anlatan halk şairlerine değer verdiğini gösteren kayıtlar da vardır. Örnek vermek gerekirse Özbek bahşıları da çeşitli beylerin, hanların huzurunda şiir söylemişler, onlardan da çeşitli hediyeler almışlardır (Feldman 1980: 49). Töre Mirzaev’in verdiği bilgilere göre Özbek bahşılarının bir gurubu devamlı olarak hanların, beylerin yanında yaşamışlar ve hanlarla birlikte savaşa da katılmışlardır. Buhara Emiri’nin yanındaki Ernazar Kaban, Hive Hanı’nın sarayındaki Rıza Bahşı bunlara örnektir (Mirzaev 1979: 25). Yine Harezmi bahşıları, Köroğlu Destanı’nı hanlarının huzurunda yedi gün anlatmışlardır. On dokuzuncu yüzyılda yaşayan

Ernazar Şair, Buhara Emiri'nin önünde Alpamiş Destanı'nı altı ay anlatmıştır (Mirzaev 1979: 21). Radloff'un Kırgız Türklerinden tespit ettiği "*Sultanlardan birinin bir şarkı boyunca nasıl aniden ayağa fırladığını ve ipek pelerinini nasıl savurup hediye olarak verdiğine şahit oldum*" şeklindeki kayıttan Türk kültüründe hanların huzurunda şiir söylendiğini ve bunun da han tarafından ödüllendirildiği sonucunu çıkarabiliyoruz (Jirmunskiy 2000: 17).

Hanların, beylerin başlılara verdiği değeri gösteren örnekler, Türkmen destanlarında da yer alır. Başlılık geleneği ile yakından alakalı bir destan olan Necep Oglan'da bunu görmek mümkündür. Necep'in başlı olmak istemesinde itici bir güç olan Elbent Başlı'yı bir şiir karşılaşmasında yenme ideali gerçekleştiğinde, yani hanın ve usta başlıların huzurunda Elbent Başlı'yı mağlup ettiğinde han, Necep'e yaldızlı bir elbise giydirir ve başına da altın süslemeli bir taç takar. Hanın bu uygulaması, Necep'in usta bir bahşı olduğunu gösterdiği gibi hanın iyi bir bahşıya verdiği değeri de göstermektedir. Ayrıca bu şekilde Necep, çok az kişinin sahip olabileceği bir itibara da kavuşmuştur. Necep'e verilen yaldızlı elbise ile taç, tıpkı Boğaç'ın ad aldıktan sonra cübbe giyerek ve taht sahibi olarak beyliğe, alplığa geçiş yapması gibi onun bahşılıkta yeni bir hayata başladığını ve bu alandaki yetkinliğini sembolize etmektedir (Duymaz 2004, Duymaz 2000). Bu destanda hükümdar tarafından altın yaldızlı elbiselerle ve taçla donatılmış bir başlığın kırk gün şiir söylemesi, toplumun en üstünde yer alan hükümdarın başlılara verdiği değer bir göstergesidir.

Sonuç olarak aslında başlıların icra ortamları, "âşık"ların, "akın"ların, "jırav"ların, "Manaşçı"ların ve "toolçu"ların anlatım ortamlarından çok farklı değildir. Anadolu sahasında âşıklar, uzun kış gecelerinde, Ramazan aylarında, köy odalarında, kahvehanelerde şiir söylerken Türk dünyasının en uzak yerlerinden olan Tıva bölgesinde destancılar (toolçu), günlük işlerin sonunda çadırlarda, av esnasındaki dinlenme vakitlerinde, yeni doğan çocuk için düzenlenen ziyafetlerde, yeni yıl bayramı "şagaa" ve cenaze törenlerinde şiirler söylemişlerdir.²⁸ Yakutlarda "Olongho" büyük çaplı eğlence ve toplantılarda, balık avlarının ve at yarışlarının aralarında, "ıhiah" adlı festival ve düğünlerde, akşam ve gece vakitlerinde anlatılmaktadır (Reichl 2002: 98). Sözlü gelenekte şiir sanatıyla uğraşan, şiiri çeşitli şekillerde ve formlarda sunma yeteneğine sahip sanatçılar (anlatıcılar, söyleyiciler

²⁸ Bk. Boratav 1995: 58-59; Ergun 2004: 74-77; Çobanoğlu 2003: 84-88.

vb.) dinleyici kitlesi ile toplumun çeşitli vesilelerle bir araya geldiği ortamlarda buluşabilmektedirler. Bu ortamlara örnek olarak düğünler, çocuk doğumu nedeniyle düzenlenen ziyafetler, bazı yerlerdeki şiir veya destan dinleme amacını güden toplantılar, hanların veya beylerin davetleri gösterilebilir.

Türkmenistan'da da katılımcıları memnun etme ve eğlendirme amacını güden düğünlerin, ziyafetlerin, kutlamaların ilgi çeken, en çok aranan tipleri ve vazgeçilmez asli unsurları başşılardır. Başşılardan katılmadığı veya katılımlarının az olduğu toplantılar, eksik olarak görülmüş ve bu nedenle bu tarz mekânlarda mümkün olduğunca çok ve aynı oranda meşhur başşının yer alması talep edilmiştir. Çeşitli vesilelerle düzenlenen toylarda “başşı ayttırmak” en önemli gelenekler arasındadır.²⁹ Bu toylarda başşılar dutar çalıp destan anlattıkları gibi, aynı zamanda kendi aralarında hüner yarışına da girişmektedirler.

2.2. Destan Anlatımı

Türkmen başşıları, destan anlatımından bahsederken “yol” kelimesini kullanırlar. Bu ifade, başşılardan destan anlatımı ile Şamanların kendinden geçer halde yaptıkları yolculuklar arasında bir ilinti olduğunu gösterir. Şamanlar gibi seçilmiş kişiler olan başşılar, anlatımları ve çaldıkları nağmelerle dinleyenleri bir yolculuğa çıkarır, bu yolculuk Şamanların esrime yolculuğuna benzer. Başşılar, anlattıkları ile dinleyenleri gerçek dünyanın dışında bir seyahate çıkarırlar. Türkmen başşısı, destan anlatımına bir törene katılacakmış gibi hazırlanır. Toyda destan anlatacak başşı, toya temiz bir ruh hali ile gelir, toyun esas unsuru ve onur konusudur. Başşı toy günü destan icrasından önce toy sahibini tebrik eder, toydaki eğlencelerden uzak kaldığı gibi yemeği de kalabalıkla beraber değil, tek başına yalnız yer. Özellikle Harezmi bölgesi başşılarında gördüğümüz üzere, destan anlatımından önce başşı afyon almakta ve bu sayede “yol”a, destan anlatımına daha kolay girmektedir (Kominik 1997: 75-76). Başşı, kalabalığın orta yerinde, merkezi bir konumda kendisi için hazırlanan yere oturur, ev sahibine, iyi dileklerde bulunur ve icraya başlar. Eğer toya katılan başşı sayısı fazla ise onlara birer “aydım” söylenir ve kim daha başarılı olursa ona destan anlatılır (Şamuradov 2000: 189).

Destan anlatımı, başşı ve dinleyiciler için eğlence amaçlı bir toplanmadan daha öte anlamlara sahiptir. Aslında destan anlatımıyla başşı, şamanın uzak

²⁹ Bk. Özkan 1989: 33-34.

dünyalara ve olağanüstü varlıklara ulaşma yolculuğuna benzer bir yolculuğa çıkar, kendisiyle birlikte etrafındakileri de bu yolculuğa dahil ettiğini kullandığı müzikten anlayabiliriz. Bu yüzden Türkmen bagşıları destan anlatımına “yol” demektedirler. Bagşı, yola girerek yükselmeyi icra esnasında çaldığı dutarın perdelerini yükselterek yapar. İcranın başında bagşı, dutarın akordunu mümkün olduğu kadar düşük tutar, alt perdeleri kullanır. Vakit geçtikçe ses perdelerini yarım ya da çeyrek ton yükseltir, bu da dinleyicileri memnun eder. Dinleyiciler, anlatımın güçlenmesini ve bir an önce anlatı atmosferine girmeyi isterler. Yaygın inanışa göre bir bagşı icra esnasında yedi kez dutarının akordunu değiştirmelidir, ancak bu sıra her zaman dikkate alınmamış ve değişen sıklıklarda akort yapılmıştır. Türkmen bagşıları icra esnasında genellikle 1. Düşük (Telin en güçsüz hali), 2. Orta (Telin orta ayarda çekimi), 3. Yüksek (Yüksek, güçlü ayarda) olmak üzere üç çeşit akort kullanırlar. Bu üçlü akort aslında icranın/yolculuğun üç aşamasına denk gelir. İlk aşama yola girişe hazırlığı ve yola girişi, ilkinden daha uzun süren ikinci aşamada esrimeye/yolun sonuna ulaşmak için gerekli kuvvet toplanır ve üçüncü bölümde sona ulaşılır. Bu durumu, destanlarda icra edilen şiirlerin tonlarına baktığımızda da görebiliriz. Bagşısının şiirleri, belirli bir sıra ile tertip edilmiştir, bir sonraki şiir, bir öncekinden daha güçlü bir ezgi ile söylenir. (Kominek 2005: 246-247, Kurbanova 2000: 121-122).

Vambery'nin kayıtlarında da buna benzer bir ica tasviri vardır. Etrek civarında şahit olduğu icrada, bagşının etrafına gençler toplanmış, kahramanlık konulu şiirler dinlemektedirler. Bagşı önce dutarı yavaş çaldığı gibi ses tonunu da oldukça düşük tutmuştur. Bagşı, dutarını tam olarak ayarlayıp ısındıktan sonra hem dutarın hem de kendi sesini yükseltmiş, şiirde anlatılan savaş sahnelerini hem bagşı hem de dinleyiciler yaşamaya başlamıştır. Heyecandan külahlarını yere vuran gençler, saçlarını yolup sanki kendi kendileriyle mücadeleye girişmişlerdir (Abdillayev . 1996: 115).

Türkmen bagşısı, destan anlatmaya başlamadan önce “*tirme*” adı verilen şiirler söyler. Anlatım öncesi söylenen bu şiirler, destanın konusuyla ilgili olmasa da, hem anlatıcıyı hem de dinleyiciyi destan anlatımına hazırlar³⁰. “Tirme”ler, genellikle

³⁰ Türkiye’de âşıklar halk hikâyesi anlatmaya “fasıl”la başlarlar. Çeşitli tür ve şekillerde söylenen şiirlerden oluşan bu fasıl kısmı da hikâye anlatmaya hazırlık işlevini görür. Fasıl genellikle bir “divânî” tarzı şiirle başlar, bunu cinaslı bir tükü takip eder. Daha sonra fasılda “tekerleme” adı verilen ikinci bir türkü, cinassız bir koşma, bir destan, Köroğlu’ndan şiirler, bazen bir muamma yer

Mahtumkulu'ndan ve Koroğlu'ndan alınma şiiirlerdir. Öğüt ve nasihat verici bu şiiirler, insanın meclis içinde nasıl hareket etmesi gerektiğini, değerli insanının niteliklerinin neler olduğunu, doğru ve yanlışları, güzeli ve çirkini anlatırlar. Destan anlatmaya başlamadan önce bağşı, bu şiiirlerle dinleyicisine adeta ders verir. Onları düzene, sessizliğe ve saygıya davet eder. Dinleyici de bu şiiirler söylenirken destan dinlemek için yerini alır. Bunların yanı sıra “tirme” şiiirler, bağşının destan anlatmaya fiziken ve ruhen hazırlanmasını da sağlar. Bağşı, “tirme”leri söylerken dutarının akordunu ve sesini kontrol eder. Ses tellerini ve ellerini ısıdırır. Müziğin ve şiiirin havasına girer ve destan anlatmaya hazır hale gelir (Seyitmıradov 1976: 11).

C. Kurbanova'nın da belirttiği gibi destan anlatımı, genellikle “tirme aydımları” denilen ve konu bakımından anlatı ile alakası olmayan beş veya altı şiiirler başlar. Bu şekilde destan anlatımına başlamak, Türkmen bağşıları için değişmez bir kural haline geldiği gibi Türkmen destanlarının yapısal özellikleri arasında da yer almıştır. Destan anlatımında tirme aydımlarının çeşitli fonksiyonları vardır. Bunlardan ilki, bağşı bu şiiirlerle icra önce boğazını ısıtır, destan anlatmaya hazır hale getirir. İkinci olarak giriş şiiirlerinden birisi dini içerikli olmalıdır, bu da zor bir işe başlamadan önce Allah'a dua ederek rahatlama yoludur. Tirmelerin diğer bir işlevi ise dikkat çekmeye yardımcı olmasıdır. Destan anlatımı, ileri derecede ustalık gerektirdiği oldukça zor bir sanat olduğu gibi aynı zamanda yoğunlaşmayı gerektiren de bir faaliyettir. Bu şiiirler, hem anlatıcıya hem de dinleyiciye hazırlanma fırsatı verir. Başka bir ifade ile bağşı tirmelerle kendini fiziki ve psikolojik açıdan icraya

alabilir. Fasl kışmını “döşeme” bölümü izler. Bu bölümde âşık mensur bir tekerleme söyler. Tekerlemedeki olaylar âşığın başından geçmiş gibi nakledilir. Tekerlemeden sonra âşık bir dua eder ve hikâyeye başlar (Alptekin 1997: 26-30). Azerbaycan sahasında anlatılan hikâyelerde de “Ustadname” adlı bir giriş bölümü vardır. Hikâyelerin yapısal bir özelliği haline gelmiş bu bölümdeki şiiirler, genellikle sekizli veya on birli koşmalardan ve geraylılardan oluşur. Hikâyenin konusuyla doğrudan ilintili olmayan bu bölümde öğüt ve nasihat içerikli şiiirler yer alır. Şiiirlerin sayısı da çoğunlukla üçtür (Alptekin 1997: 32). Özbek bahşıları da destan anlatmaya doğrudan giriş yapmazlar, öncelikle “terme” adını verdikleri şiiirleri söylerler. Bahşı, “terme” şiiirlerle dinleyiciye aslında “Bu destanlardan hangisi anlatayım?” ve ya “Ne anlatayım” demek ister (Fedakar 2003: 69). Kazak destancıları destan anlatımından önce bazı şiiirler söylerler. İlk şiiir olan “bastav”la anlatıcı, kendini, ustasını ve repertuarını tanıtır. Devamında ise konuyla alakalı veya bağımsız birkaç şiiir daha söyler. Bunu ise hayatın geçiciliğini konu edinen “tolgavlar” izler, bu şiiirlerden sonra destan anlatmaya başlar. Destandan önce “terme” söyleme geleneği Karakalpak destancılarında da vardır (Reichl 2002: 104).

hazırlarken dinleyiciler de bu esnada sevdikleri destan kahramanlarının olağanüstü yaşamlarını ve şiirlerini dinlemeye, olağan zamandan çıkıp destan dünyasına dâhil olmaya hazırlanırlar (Kurbanova 2000: 121).

Destancı İlaman Bağşı'nın destan anlatımından önce söylediği "tırme"lerden bazılarını bakıldığında tirmelerin içerikleriyle ilgili değerlendirme yapılabilir:

*Adam bolup adam gadrın bilmeyen,
Ondan yine otlap yören mal yağşı.
Sözlegende söz manısın bilmeyen,
Ondan yine sözlemeyen lal yağşı.*

*Her kimiñ özüne Müsürdir cayı,
Yadından çıkmayı bayramı-toyı,
Can sağlığıñ bolmaz hiç deñi-tayı,
Ağşam yatıp ertir şükürün kıl yağşı.*

*Bir bivepa yara gülüp bakandan,
Şirin canı ışk odunayakandan,
Yat illerde mısapırlık çekenden,
Ursa, sökse horlasa da il yağşı.*

*Hudayım saklasın şerden, gahardan,
Minnetli aş acı bolar zäherden,
Ey yaranlar, biz bazarsız şäherden,
Ondan ki bir gurap yatan çöl yağşı.*

*Magtımğulı, sözlegin sen her bapdan,
Bu dünyä tutdurmaz, çüyrükdir düypden,
Añırsı gelmeyen guri, boş gepden,
Ondan ki bir şuvlap ösen yel yağşı. (Miradov 1992: 53)*

Diğer bir tirme:

*Aklıñ bolsa yağşılar hemdem bol,
Akmak özün nadan bilen yar eylär.
Hak aşıklar nızli yarıñ cemalın,*

Bir görsem diyp gice-gündiz zar eylär.

*Näçe sıırım bolsa aydardım merde,
Kerven yatabilmez gorkulı yerde,
Ulug namıslarda yaramaz derde,
Namart öyde sähel işi ar eylär.*

*Namart öz öyünde merde söz aydar,
Hak aña kâr etmez, damagın darta,
Goç yigit mal tapsa hümmeti artar,
Namart bayadıkça könlün dar eylär.*

*Magtulgulı imdi özüni gözle,
Hayır işiñ artdır, yamanı düzle,
Aklñ bolsa märekede az sözle,
Köp söz seni il içinde har eylär. (Miradov 1992: 56)*

Mahtumkulu'yla birlikte Köroğlu'ndan da bazı tirmeler söylenir:

*Bedeviñ aslı behiştde,
Berekella Gırat saña.
Nalıñ tılladan-kümüşden,
Berekella Gırat saña.*

*Haykırar sen göge bakıp,
Dört ayagıñı yere dikip,
Deryayı-Nillerden böküp,
Berekella Gırat saña.*

*Şebsin uruplar gezer sen,
Ceren gaçsa tiz alar sen,
Gelin-gız dek süzüler sen,
Berekella gır at saña.*

*Keroglı geldi cahana,
Sen yetir meni mekana,*

Bermenem Rum-İspihana,

Berekella gır at saña. (Miradov 1992: 63)

“Tirme”leri söyleyen bağşı, destan anlatımına geçmeden önce destan anlatımının birazdan başlayacağını bildirebilir. Bayar Bağşı, tirme bölümünde bir ara durarak *“Âşıkların hiçbirini daha hatırlayamıyorum. Şasenem de Ezber Hoca da Âşık Garip’i arıyor. Onlar Garip’i buluncaya, Hüyrlukga ve Hemracan görününceye kadar yine biraz daha şiir söyleyeyim, belki o zaman âşıklar da görünür. Görünmezlerse “gıcakçı”m Esen can ile birlikte onların peşine düşeriz.”* der ve şiir söylemeye devam eder. Bu arada dinleyiciler de birbirlerine destan anlatma vaktinin yaklaştığını söylerler (Seyitmıradov 1976: 77). Bir süre sonra bağşı, *“Garip’ten de, Şasenem’den de, Hoca’dan da haber yok. Sanki bunlar kaçtı. Onlar olmadan bu toyu geçirmek olmaz. Ben onları arayayım, belki bulurum.”* der ve destan anlatmaya başlar (Aşırov 1992: 130).

“Tirme” şiirler bittiğinde bağşı artık terlemeye başlamış ve ısınmıştır. Bağşı, destan anlatmaya başladığında dinleyiciler dikkatle ve sessizce destanı dinler haldedirler (Şamuradov 2000: 189). Destanlar, toy akşamlarında en az üç veya dört saat olmak üzere gece boyunca anlatılır. Bağşı bir destanı anlatmaya başlar, ancak o gece bitiremediği destanı diğer gece anlatmaya devam eder. Destana uygun yerden başlayıp ve yine uygun bir yerde bırakabilmek için bazı bağşılar, bir destanı iki üç parçaya bölerek anlatmışlardır. Örneğin Minevver Bağşı, “Hüyrlukga-Hemra” destanını üç parçaya bölmüş ve her bir parçasını bir gecede anlatmıştır (Seyitmıradov 1976: 77-78). Eğer destan uzun ise bağşı anlatım esnasında destana ara verir. Sonra bıraktığı yeri unutmuş gibi görünür ve dinleyicilerin de dikkatini ölçmek için onlara nerede kaldığını sorar. Dinleyicilerin hatırlatması ile anlatmaya devam eder (Şamuradov 2000: 273).

Sözlü gelenekte müzik icra eden veya destan anlatan kişiler, dinleyicilerin beklentilerini dikkate almak zorundadır. Bir icracıdan beklenen, dinleyici ile ilişkileri yönetmesi, ustalıkla duruma göre kendisini ayarlaması, repertuarını hazırlarken dinleyicilerin yaşını, cinsiyetini, statüsünü, tercihini ve estetik kaygılarını gözetmesidir (Kominek 2005: 248). Bağşılar, anlatacakları destanları anlatım ortamına göre belirleyebilir. Daşoğuz bölgesi bağşılarının toyun içeriğine göre farklı bir destanı veya bir destanın farklı bölümlerini anlattıkları görülür. Örneğin erkek çocuğu dünyaya gelmiş birisinin düzenlediği toyda bağşı, “Hüyrlukga-Hemra” destanının giriş kısmını, yani kahramanların çocukluklarının anlatıldığı kısmı; oğlunu

evlendiren birinin toyunda destanın ikinci kısmını, kahramanların birbirlerine âşık oldukları bölümü; bir oğlanın askerden veya başka bir yerden dönüşüne bağlı olarak düzenlenen toyda ise destanın son kısmını anlatır (Seyitmıradov 1976: 77-78).

Bagşılar, destanların nesir kısımlarını anlatıp şiir bölümlerini ise dutar çalarak müzik eşliğinde icra ederler. Nesir kısımlar, bagşının anlatım gücüne göre uzayıp kısalabilir, ancak şiir bölümlerinde bagşının tasarrufu oldukça azdır. Şiirlerin geleneksel bir ezgisi, şekli ve yapısı vardır. Bu bakımdan bagşılar, şiirleri icra ederken daha fazla dikkat etmek zorundadırlar, ezginin yanlış çalınması ve şiirin eksik söylenmesi acemilik, tecrübesizlik olarak görülür ve bu da kabul edilebilir bir şey değildir (Garrıyev 1982: 33). Bazı durumlarda bagşılar, destadaki şiirlerin yerini dinleyiciye ve kendi tercihihine göre değiştirebilmektedir (Durdıyev 1977: 23). Daşoğuz bölgesindeki Türkmen bagşıları ise destan anlatımında dutarın yanı sıra “gıcak” ve “tüydük” gibi müzik aletlerinden de faydalanırlar. Bagşı, şiirlerin ezgisi çalarken “gıcakçı” ve “tüydükçü” de ona eşlik eder. Bu sayede çok daha güçlü ezgilerle ve yüksek sesle şiirler söylenir (Gılıcov 1995a: 43, 49).

Bagşı, destan anlatırken destanın içindeki bazı sahneleri canlandırır, kahramanları taklit eder ve ses tonunu yükseltip alçaltır. Kakacan Durdıyev, “Dövletyar” destanını anlatan Yollı Bagşı’nın destanı anlatırken coştuğunu, savaş sahnelerini ayrı bir heyecanla anlattığını, elini kolunu sallayıp yüzünü gözünü oynatarak son derece gür bir sesle, ancak savaş sahneleri bittiğinde ise anlatıma başını öne eğerek sakin bir ses tonuyla devam ettiğini söyler (Durdıyev 1977: 23).

İmamnazar Bagşı’yı uzun yıllar dinleme imkanı bulan Rozi Soltan, bagşının destan anlatırken takındığı tavrı şöyle anlatır:

“İmamnazar Bagşı, babamla dosttu, obalarımız da birbirine yakındı. Bagşı sık sık evimize gelirdi. O kadar güzel çalardı ki, onun iki telden böyle sesler çıkarışına hayran kalırdık. Destanları dosdoğru ve tam anlatırdı. Bir süre destan anlatıp ısınınca o başka bir adama dönüşürdü. Bir bakarsın Tahir, bir bakarsın Garip veya Köroğlu olurdu.” (Atakov 1997: 22).

Bagşıların, destan icrasında kendilerini destan kahramanlarının yerine koymaları ve onları taklit ederek çeşitli sahneleri canlandırmaları, bu geleneğin sadece anlatı geleneği olmadığını, aynı zamanda sunum boyutuna sahip olduğunu göstermektedir. Bagşı, bir tiyatrocu gibi müziği, sözü ve taklidi bir arada kullanarak destanı adeta sahneler ve onu görsel bir boyuta da taşır. Türkmen araştırmacı Babış Mämmetyazov da bu düşünceyi paylaşarak Türkmenistan’da modern tiyatro

öncesinde tiyatroyu, bagşların icra ettiklerini öne sürer. Ona göre toylarda ve meclislerde destan anlatan bagşı, bir tiyatro oyuncusu gibidir. Destan anlatan bagşı, tiyatro sahnesindeki oyuncu gibi herkesin dikkatini çeker. Bagşı, destandaki olayları anlatır, kahramanların ağzından şiirler söyler, adeta olayları canlandırır. (Mämmetyazov 1967). Akmuhammet Aşirov da destan anlatan bir bagşının tıpkı bir aktör gibi davrandığını, anlattığı kahramanların hal ve hareketlerini taklit ettiğini belirtir (Aşirov 1992: 28).

Destan anlatımı, genellikle bagşının, “*kulağın karnı olmadığı için doymaz*” veya “*sözün sonu olmaz*” anlamlarına gelen “*Gulagiñ garnı bolmaz, siñegiñ erni*” (Kulağın karnı, sineğin de dudağı olmaz) şeklindeki atasözünü söylemesiyle sona erdirilir (Gılıcov 1995b: 23). Bu aşamadan itibaren anlatım biter, ancak anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişim bitmez, dinleyiciler bagşmayı hem sözle hem de çeşitli hediyelerle takdir ederler.

Bagşların destan anlatımını sonlandırma yollarından bir diğeri ise “*Balsayat*” adı verilen şiir söylemeleridir. Bu sadece destan anlatımında değil, Türkmenistan’ın hemen her yerinde şiir söyleyen “*tirmeçi*” bagşların da icraya son verme geleneklerinde de vardır. Balsayatlar, destan anlatımını sonlandırmak için oldukça uygun şiirlerdir, çünkü bu şiirler, sade bir ritme, canlı, neşeli ve iyimser bir içeriğe sahiptirler. Destanın bitiminde yorulan, üzülen veya sevinen dinleyiciyi diğeri bir destan anlatımına hazırlamak gibi de bir işlev üstlenmişlerdir (Kurbanova 2000: 122).

2.3. Anlatıcı ve Dinleyici İlişkisi

Destan anlatımı, sözlü gelenekte ve belli bir seyirci kitlesi önünde gerçekleşen bir etkinliktir. Bu etkinliğin başarılı olabilmesi için bazı şartların oluşması gerekir. Dursun Yıldırım’ın tespitlerine göre öncelikle destancı, anlatacağı destanın olay örgüsünü ve geleneksel yapısını iyi bilmeli, doğaçlama söz söyleme yeteneğine ve güçlü bir hafızaya sahip olmalıdır. İkinci olarak destancı, anlatım esnasında geleneksel ezgileri ve ritimleri kullanabilmelidir. Anlatımın üçüncü ayağını ise destancıyı teşvik eden ve destan anlatımına aşına bir seyirci topluluğu oluşturmaktadır. Bu şartlar oluştuğunda destancının başarılı bir icrada bulunması beklenebilir (Yıldırım 1998b: 153). Destancının anlatım gücü ve yeteneği ne kadar önemliyse, icrayı izleyen bir topluluğun bulunması da o kadar önemlidir. Çünkü

anlatamaya dayalı gelenekler, ancak dinleyici/izleyicinin hem maddi hem de manevi desteği ile varlığını devam ettirebilirler.

Sanatın devamlılığını sağmalanın yanında dinleyicilerin doğrudan destan anlatımına da etki yaptığı bilinmektedir. Dinleyici, özellikle destanın hacmine, yani uzunluğuna kısalığına tesir edebilmektedir. Destancı, dinleyicilerin sıkıldığını ve icradan hoşnut olmadıklarını sezdiğinde destanı kısa tutmaya, aksi durumda uzatmaya meyillidir (Çobanoğlu 2003: 78). Türkiye’de dinleyicinin hikâye anlatımına etkisini irdeleyen İlhan Başgöz, hikâyelerdeki bazı değişimleri dinleyiciyi ile ilişkilendirir. Âşık Sabit Müdami’ye “Öksüz Vezir” hikâyesini iki farklı ortamda anlattıran Başgöz, her iki anlatımda da birbirinden farklı hikâye metinlerinin oluştuğunu fark eder. Müdami, hikâyeyi önce bir kahvede, daha sonra ise Öğretmenler Birliği salonunda anlatmıştır. Kahvede anlatılan hikâye çok daha hacimli iken Öğretmenler Birliği’ndeki ise oldukça kısadır. Başgöz, bunun sebebini dinleyiciye bağlar, çünkü kahvedeki dinleyici, hikâye anlatma geleneğini bildiği için âşığa daha yakın davranmış ve sıcak bir ortam oluşturmuştur. Diğer salonda ise âşığın dilinden çok fazla anlamayan kişiler bulunduğundan âşık, dinleyici ile temasa geçememiş ve daha resmi bir anlatım olmuştur. Böyle bir ortam da âşığın hikâyeyi kısa tutmasına sebebiyet vermiştir. Başgöz, bu deneyin sonunda dinleyicinin icraya etkisini daha somut bir şekilde görmüştür:

“Halk hikâyesinin hem sözlü kurgusu, hem de hikâye anlatım olayı dinleyici kitlesinin yapısından, konumundan ve isteklerinden etkileniyor. Hikâyeyi yaratan, ona biçim veren unsurlardan ikisi hikâye anlatan âşık ile geleneksel hikâye metni ise, üçüncüsü de dinleyici kitlesidir. Bu üç gücün el birliği ve etki alışverişi hikâyeyi yaratıyor, biçimlendiriyor ve değiştiriyor. Bu nedenle hikâyenin geleneksel metni yanında, hikâyeyi anlatan âşığı ve hikâyenin dinleyicisini iyi tanımak gerekmektedir. Bunların üçü üzerinde durmayan bir araştırma eksik kalacaktır. Çünkü, hikâyenin metnini doğru anlamak için bile dinleyici kitlesini tanımak gerekmektedir. Anlatıcı, hikâyeye bir hayli yeri, dinleyicinin istekleri için katmakta veya hikâyeden düşürmektedir.” (Başgöz 1986: 64).

Dinleyicinin, destanın muhtevasına etki yapabildiğini W. Radloff’un Manas destanı ile ilgili derleme kayıtları ortaya koymuştur. Destanı anlatan Manasçı, Radloff’u devlet görevlisi olarak gördüğü için destanın kurgusunda ve kahramanlarında bazı değişiklikler yapmıştır. Radloff da bu değişiklikleri fark etmiştir:

“Bu epizot [üçüncü epizot] hakkında konuşurken dikkatinizi, anlatıcının bütün icra boyunca Manas’ı Beyaz Çar’ın (Rus İmparatoru) ve Rus halkının dostu gibi göstermesi gerçeğine çekmek isterim.

Çar, anlatma boyunca çok hareketli, ama bir kahraman gibi her yerdeki olaylara karışır. Çar’ın olaylara bu şekilde dahil edilmesi benim orada bulunmamdan dolayı, anlatıcı tarafından yapıldı. Anlatıcı, Manas’ın Rusları da yendiğini söylese, bunun Rus devlet memurunu gücendireceğini düşündü ve bundan dolayı beni memnun edeceğini sandığı bir değişikliği ilâve etti. Bu hadise bize, anlatıcının icrası sırasında dinleyicilerine ne kadar dikkat ettiğini açıkça gösterir.” (Reichl 2002: 121)

Türkmen destancılık geleneğinde de dinleyicilerin destan icrasına aktif olarak katıldıklarını söylemek mümkündür. Dinleyiciler, bağşının anlatacağı destanı belirlemede etkili oldukları gibi, anlatımın başarı bir şekilde yapılmasında da önemli rol oynarlar. Bağşıya sergilenen tavır, söylenen sözler ve takdim edilen hediyeler, icranın kalitesini etkilemektedir. Ayrıca anlatım esnasında bağşı ile dinleyici arasında bir ilişki vardır. Bağşı, dinleyicilerin kendisini dinlediğinden ve anladığından haberdardır. Çünkü anlatım esnasında dinleyenler, bağşmayı yüreklendirici, şevkini ve isteğini arttırıcı birtakım sözler söylerler. “Aferin”, “Ömrün uzun Olsun”, “Ömrün uzun olsun bağşı, istediğini söyle, ezandan beri seni dinlemek için bekliyoruz, aferin, aferin!”, “Çok yaşa” gibi destek verici sözler sarfeden dinleyiciler, bağşının anlatma isteğini arttırırlar (Aşırov 1992: 74, 129). Bağşı ile dinleyicilerin bütünleştiği böyle bir ortam, bağşıya itici bir güçtür. Beğenildiğini anlayan bağşı, dinleyiciye layık olabilmek için daha fazla gayret eder (Kurbanova 2000: 121).

Pek çok destancı bağşı, anlatacağı destanı dinleyicilerin yaşına ve seviyesine bakarak belirlemiştir. Magtımğulı Garlıyev, Köroğlu şiirlerinin üç farklı söyleyiş tarzının olduğunu, yaşlılara daha çok akılla, mantıkla ilgili, gençlere ise aşk konulu şiirleri, dinleyenler yaşlı genç ise herkese uygun şiirleri tercih ettiğini söylemiştir (Kakabayev 1993:49).

Dinleyiciler, başarılı buldukları bağşmaları sadece sözle değil, bazı hediyelerle de takdir ederler. İcra sırasında veya sonrasında bağşıya hediye veren dinleyici, anlatıcı ile temasa geçmekte ve bu şekilde onun icrasına verdiği değeri de göstermektedir. Türkmen bağşlarına verilen hediyeler konusunda ilk bilgileri bölgeyi gezen ve bir süre Türkmenlerle yaşayan seyyahların notlarından alıyoruz.

Henri de Couliboeuf de Blocqueville, 1866 yılında Fransa’da yayımladığı seyahat notlarında bağşılara icra sonunda çeşitli hediyelerin verildiğini kaydetmiştir:

“Eğlence gün ışıncaya kadar sürer. Takdir, heyecan, hayranlık en son hududundadır artık. Hane sahibi hediyesini verir. Dinleyenler de keseye davranırlar. Baksı göz ucuyla olanı biteni süzerken dutarını çalmaya devam eder. Ortaya konulan hediye ve para beklediğinden azsa “Gün yükselinceye kadar şarkı söylemeye devam edeceğini” söyler. Bu sözün ne manaya geldiği pekâlâ bilindiği için hemen arzusu yerine getirilir ve para arttırılır. Aksi takdirde komşuların hane sahibini ayıplayacağını ve hakkında “Adam hem baksı davet ediyor hem de hakkını vermiyor” diyeceklerini bilirler. Türkmenlerin böyle müzik şölenlerinde hiç tereddüt etmeden para keselerini boşaltmaları nadir görülen hallerden değildir. Dutar çalmak iyi para getirdiği için hemen bütün baksılar zengindir.” (De Blocqueville 1986: 72-73).

Şükür Bağşı, bir toy esnasında dutar çalıp şiir söylerken dinleyiciler *“Benim için de güzel bir türkü söyle bağşı”* diyerek bağşının önüne çeşitli hediyeler bırakırlar. Hediyelerin gittikçe arttığını, hatta ömründe görmediği kadar çoğaldığını gören bağşı: *“Her şiirde verdiklerinizin haddi hesabı yok. Ben her toydan bu kadar hediye alsaydım, bana bağşı demezlerdi, “Zengin Şükür” derlerdi. Verdiğiniz malları üst üste koysanız karşığı Nagışlı dağ kadar olacak. Benim bu kadar malı alıp götürmem mümkün değil, sizden isteğim artık sadece müzik dinleyin, benim için uzun ömür dileyin.”* der (Berdiyev 1991: 42-43).

Agamırat Yagmırov’un “Gardaşım” adlı şiirini çok beğenen bir dinleyici bir deveyi yavrusuyla birlikte bağşıya hediye etmiştir. (Gılıcov 1994: 15). Bazar Bağşı, büyük toylara katıldığında icrasına hayran kalan kadınlar, saçlarının ucundaki gümüş paraları çıkarıp bağşının üzerine fırlatmışlardır (Atakov 1997: 6). Başka bir toyda Bazar Bağşı’yı gece boyunca dinleyen Gülcemal Han, sabah bağşıya bir at ve bir halı hediye etmiştir (Atakov 1997: 7) Yine Bazar Bağşı, iki yıl boyunca Marı bölgesinde toylara katılmış, toy sahipleri ve dinleyiciler kendisine çok sayıda at, deve ve koyun verdiklerinden hayvanların sayısı her geçen gün artmış ve Bazar Bağşı, hayvanlarına bir çoban tutmak zorunda kalmıştır. Eve döndüğünde hayvan sürüsünü satarak akrabalarına yardım etmiştir (Atakov 1997: 8).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi toylarda ustalığını kanıtlayan veya diğer bağşılara üstünlük kuran anlatıcılar, toy sahibinin belirlemiş olduğu hediyeleri almaya hak kazanırlar. Mesela Türkmenistan bölgesinde düzenlenen bir çocuk

toyunda bahşılardan toylardaki konumlarını ve hediye verme geleneğini görmekteyiz. Toy sahibi bahşılara gelip “*Bagşılar, itibar edip geldiğiniz için beni bahtiyar ettiniz. Bu toy, benim 40 yaşında sahip olduğum oğlumun toyudur. Bu toyda bagşı söyletmeyi, at koşturmayı niyet edindim. Siz elinizden geleni arkaya koymayın. Toyu, toya benzetelim.*” demesiyle başlayan ve Nepes Bagşı, Körgocalı, Yegenoraz ve Köseleç (Gulyagmır) Bagşı gibi destancılardan katılmış olduğu toyda dinleyicilerin kararıyla diğer bagşılara üstün geldiği kabul edilen bagşıya iki yaşında bir koyunun (işçek), ipek mendilin ve Hive cüppesinin armağan olarak verileceği ifade edilmiştir (Aşırov 1992: 37). Bu toydaki hüner yarışı, birçok bagşının iştiraki ile başlamış, ancak daha sonra Nepes Bagşı ile Köseleç Bagşı arasında geçen bir karşılaşmaya dönüşmüştür. Nepes Bagşı’nın üstünlüğü ile tamamlanan yarışmanın sonucunda Nepes Bagşı sadece ipek mendili almış, diğer hediyeleri ise daha uzak bölgelerden gelen bahşılara bırakmıştır (Aşırov 1992: 42). Yine 1900’lü yılların başında Merv bölgesinde bir obada düzenlenen toyda Agacan Bagşı ile Meti Salır’ın oğlu Oraz Salır atışmış ve bu karşılaşmanın sonucunda dinleyicilerin verdiği karar neticesinde galibe “İki yaşındaki deve” (ogşuk) verilmiştir (Aşırov 1992: 75).

Övezmirat Bagşı’yı küçük bir çocuk iken dinleyen Hudaynazar Gılıç’ın bir anısı bagşılardan hediye geleneği ile ilgilidir. Övezmirat Bagşı, bir toyda şiir söylerken küçük bir çocuk olan Hudaynazar Gılıç da hemen yanında onu dinlemektedir. Bagşı şiiri tamamlayınca küçük Gılıç’ın başındaki şapkayı alır ve ortaya koyar. Buna kızan Gılıç, yerinden kalkar ve ağlamaklı bir halde annesinin yanına gider. Bir süre sonra birisi gelir ve onu bagşının yanına getirir. Bagşının ortaya koyduğu şapka parayla dolmuştur. Para dolu bu şapkayı Hudaynazar Gılıç’a verir (Atakov 1997: 11). Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür, ancak şahıslar, mekânlar ve zamandaki değişikliklerin dışında dinleyicinin bagşıya hediye verme geleneğinde bir değişim yoktur.

Türkmen bagşılarının icra ortamları üzerine yapılan yok denecek kadar az çalışma vardır. Bu da dinleyicilerin icraya etkisi konusunda yapılan değerlendirmeleri eksik bırakmaktadır. Bu bakımdan dinleyici ve anlatıcı ilişkisini daha iyi tahlil edebilmek için daha fazla kayda ve çalışmaya ihtiyaç vardır. Halbuki bugüne kadar pek çok Türkmen destanı derlenmiş ve yayımlanmıştır, ancak bu metinlerin bağlamıyla ilgili ise çok az bilgi yazıya geçirilmiştir. Eldeki bilgilerden hareketle dinleyicilerin icradan kopuk olmadıklarını, anlatılacak destanın seçiminden icranın sonuna kadar sözleriyle, çeşitli beden hareketleriyle ve hediyeleriyle icraya

karşı tutumlarını bağşıya ilettiklerini, buna karşın bağşının da dinleyicinin isteklerini dikkate aldığını ve onların beğenisini kazanmak için bütün hünerini sergilediğini söyleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMEN DESTANLARININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Destanların yapısını belirleyen büyük oranda destan kahramanının hayat hikâyesi ve maceralarıdır. Kahramanın doğumu, büyümesi, ata ve silahlara sahip olması, kahramanlıkları gibi aslında her biri kendi içinde bütün olan bölümlerin arka arkaya sıralanması ve bu sıranın geleneksel bir hal alması destanın yapısını şekillendirir. Destancı, her destanda farklı bir kahramanı ve onun mücadelelerini anlatıyormuş gibi görünse de esasında aynı yapı üzerinde gezinmektedir. Kahramanın doğumu ile başlayan macera, akınlar ve kahramanın yurda dönüşü ile sona erer, her safhanın kendine özgü bir kurgusu ve motif yapısı vardır. Bu sadece destanlar için değil, diğer halk edebiyatı türleri için de geçerlidir, türler geleneksel bir şekil ve yapıya sahiptirler. Başka bir ifade ile halk edebiyatı türleri, zamanla standart bir yapıya ulaşırlar ve her icra bu yapıyı tekrar eder. Ancak kültürel yapıdaki, dolayısı ile icracıdaki değişim ve dönüşümler türlerin yapısal özellikleri üzerinde birtakım değişiklikler yapabilir.

Bu bölüm, Türkmen destanlarının yapısal özellikleri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapmayı hedeflemektedir. Destanların konuları ve tipleri göz önüne alındığında bazı destan guruplarının farklı yapısal özelliklere sahip olduğu ve bu bakımdan kahramanlık ve aşk konulu destanların ayrı ayrı ele alınması gerektiği görülecektir. Fiziki mücadele ile öne çıkan alp tipinin yer aldığı kahramanlık destanları ile sevgilisini arayan âşığın maceralarını anlatan aşk destanları farklı çizgilerde ilerlerler. Bu bakımdan Türkmen destanları, yapı açısından kahramanlık ve aşk konulu olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak kahramanlık konulu destanların yapı özelliklerine göz atalım.

1. Kahramanlık Konulu Destanların Yapısal Özellikleri

Kahramanlık konulu destanların yapısal özellikleri “Koroğlu” kolları, “Yusuf-Ahmet”, “Tulum Hoca”, “Ali Bey-Balı Bey” ve “Döwletyar” gibi destanlar üzerinden tespit edilecektir. Ancak şunu hemen ifade etmeliyiz ki kahramanlık konulu Türkmen destanlarının tamamı aynı yapıda değildir. Destanların büyük çoğunluğu kahramanın doğumu ve çocukluğu ile başlarken bazı destanlarda doğum kısmı yer almamakta, kahraman, düşmanlarıyla savaşabilecek yaşta karşımıza

çıkılmaktadır. Örneğin Dövletyar destanında durum böyledir. Destan, Dövletyar'ın Hive hanı ile yaşadığı problemler nedeniyle yurdunu terk etmesiyle başlar. Bunun yanı sıra Köroğlu'nun, Edige'nin, Yusuf ve Ahmet'in, onların oğulları Ali Bey ve Balı Beylerin doğumları, çocuklukları ve gençlik yılları destanların giriş kısmında anlatılmıştır. Destan kahramanının hayatını ve maceralarını doğumdan itibaren anlatan Türkmen destanları çoğunluktadır, bu nedenle yapısal incelemelerin doğumdan itibaren başlatılması uygun olacaktır.

Kahramanlık konulu Türkmen destanları yapısal olarak incelendiğinde destanların ilk olarak kahramanın ailesinin tanıtılmasıyla başladıkları görülür. Burada genellikle çocuksuzluktan muzdarip ve yaşlı anne babanın tasviri yer alır, ancak Köroğlu gibi bazı destanlarda kahramanın dedesi ve amcaları da tanıtılır. Bu giriş kısmı, kahramanın doğumunun anlatıldığı bölümün bir parçasıdır. Kahramanın doğumu öncesinde yaşananlar, doğumundan sonraki ilk günleri, çocukluğu ve ad alması destanın ilk epizodunu veya parçasını teşkil eder. Bu bölümü, kahramanın çocukluktan çıktığı, ergenliğe geçtiği, eğitimini tamamladığı, ileride savaşlarda kullanacağı atına ve silahlarına kavuştuğu diğer bölüm izler. Çocukluk ve gençlik yıllarından sonra kahraman artık akına çıkabilecek, savaşabilecek yaşa ve olgunluğa erişmiştir, bu nedenle destan yeni bir bölüme, "kahramanın akınları"na geçiş yapar. Destan kahramanı çeşitli amaçlar için mücadele verir, kahraman olabilmek, evleneceği kadını elde etmek veya ganimet sahibi olmak için akına çıkar, sonunda mutlaka amacına ulaşır, yurduna muzaffer bir kahraman olarak dönmeye hazırlanır. Destan, kahramanın dönüş yolculuğu ve bu yolculukta karşılaştığı olayların anlatımı ile sona erer. Türkmen destanlarındaki bu yapı şöyle ifade edilebilir:

1. *Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu*
2. *Kahramanın Eğitimi, Ata ve Silaha Sahip Olması*
3. *Kahramanın Alplık, Ganimet ve Evlenmek için Akına Çıkması*
4. *Kahramanın Dönüşü ve Sonuç*

Bu yapı, Türk destanlarının yapısal özellikleriyle uyum içindedir. Türk destanları, kahramanın olağanüstü doğumunu, kahramanlığını ispat ettiği ve toplumu için verdiği mücadelelerini anlatır. Oğuz Kağan'da, Manas'ta ve Köroğlu'nda zaman, mekân ve şahıslar değişse de özde değişmeyen ortak noktalar vardır ve bunlar kahramanın hayat hikâyesini esas alan bütüncül bir Türk destan geleneğinin varlığını ortaya koyar. Türkmen destan geleneği bu bütünün bir parçasıdır, parçanın bütünlükle ilişkisini daha iyi belirleyebilmek için öncelikle geleneği kendi içinde, daha

sonra ise ait olduğu daire ile olan bağlarını tespit etmek gerekir. Aşağıdaki bölümlerde Türkmen destanlarındaki mevcut yapı ve bu yapının Türk destan geleneği içindeki yeri araştırılmaktadır.

1.1. Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu

Türkmen destanları, kahramanın doğumundan önce ailesinin tasviri ile başlar. Öncelikle ailenin yaşadığı yer, günlük uğraşları, özellikle babanın toplum içindeki konumu ve statüsü hakkında bilgiler verilir. Bu sayede destan kahramanının nasıl bir coğrafyada ve aile ortamında dünyaya geldiği anlatılmış olur. Köroğlu destanına bu açıdan baktığımızda destanın, “Çardaglı Çandıbil” adlı yurdun sultanı Cıgalı Bey’in, oğullarının ve halkının tasviriyle başladığını görürüz. Bu tasvirde Çandıbil’in etrafında dört tane büyük dağın bulunduğu, halkının hayvancılıkla uğraştığı, Cıgalı Bey’in üç oğlunun olduğu yönünde bilgiler vardır. Köroğlu destanında, ailenin tanıtılmasına kahramanın dedesinden başlanmıştır, bu diğer Türkmen destanlarında karşılaştığımız bir durum değildir. Cıgalı Bey, Adı Bey’in babası, Adı Bey de Köroğlu’nun babasıdır. Bunların yanı sıra Köroğlu’nun amcaları Gencim ve Mömin de tanıtılan diğer aile fertlerindedir. Köroğlu’nun babası Adı Bey, fiziki ve karakter özellikleri ile hem Cıgalı Bey’in hem de Çandıbil halkının takdirini kazanmış bir koç yiğittir, Cıgalı Bey’in yerine Çandıbil’e sultan olmuş güçlü kuvvetli, sözünün eri bir yiğittir (Mämmetyazov 1990a: 15-16).

Köroğlu kollarından “Harmandäli”de erkek gibi yetiştirilen kadın bir alpın hikâyesi anlatılır. Bu kolda, bir alpın nasıl dünyaya geldiğini, büyüdüğünü ve kahramanlık yaptığını gösteren sahneler vardır. Harmandäli’nin babası Arslan Bey’in, yedi padişahın sahip olabileceği bir hazinesi vardır, ancak çocuğu yoktur. Arslan Bey, çocuğum olur umudu ile on iki eş alır, on ikinci eşinden bir kız çocuğu dünyaya gelir, ancak onu erkek gibi yetiştirmeye karar verir (Mämmetyazov 1990a: 668) Yusuf ve Ahmet Beylerin aileleri, İspihan’da yaşayan Bozoglan adlı padişahın Aga Bey ve Baba Bey adlı komutanlarıdır. Bozoglan Han, bu ikisine kendi kız kardeşlerini verir ve onlarla akraba olur. Bir yıl sonra her birinin bir oğlu dünyaya gelir (Durdıyev 1995: 3). Tulum Hoca destanında Edige’nin babası, Goñrat’ta, Toktamış Han’ın veziridir (Veliyev 1993: 22). “Ali Bey-Balı Bey” destanında kahramanların babaları Yusuf ve Ahmet Beylerdir. Görüldüğü gibi Türkmen destan kahramanları, toplumun üst katmanlarında yer alan hükümdar, vezir gibi hem yönetici hem de varlıklı ailelere mensupturlar. Her yönüyle güçlü ve zengin bu

aileler, çocuk sahibi olamadıkları için sıkıntıya düşerler, ancak çeşitli yolların denenmesi sonucu çocuk dünyaya gelir, genellikle geç doğan veya olağanüstü şartlarda dünyaya gelen bu çocuklar, destanın ilerleyen bölümlerinde yapacakları büyük işlerin haberini daha doğum aşamasında verirler.

Türkmen destan kahramanlarının doğumuyla ilgili olarak özellikle “Köroğlu” ve “Tulum Hoca” destanları diğer destanlara nazaran daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu destanlarda kahramanlar, sıradan insanların doğumlarından farklı bir şekilde dünyaya gelirler. Köroğlu, mezarda doğmuştur. Adı Bey, babası Cıgalı Beyin yerine hükümdarlığa geçtikten sonra Çandıbil halkının isteği ile evlenir, Cıgalı Bey’in ve Çandıbil halkının bu evlilikten beklentisi, Adı Bey’in kendisi gibi bir oğla sahip olmasıdır, ancak bu gerçekleşmeden Adı Bey’in eşi, doğum sırasında vefat eder, çok geçmeden de bunu Adı Bey’in ölümü takip eder. Çandıbil halkı, Adı Bey’in, yerine bir oğul bırakmadan vefat etmesine üzüldükçe sevindirici haber mezarlıktan gelir. Adı Bey’in eşine ait mezarda bir erkek çocuk görülmüştür. Mezarda dünyaya gelen Köroğlu, bir keçi tarafından emzirilmiş ve her tarafı tüylerle kaplı olağanüstü bir çocuktur³¹. Cıgalı Bey, bu çocuğu yakalayıp evine getirir (Mämmetyazov 1990a: 19-22).

Köroğlu’nun kendine oğul edindiği Övez de çocuksuz bir anne babanın geç dünyaya gelen çocuğudur. Övez’in Babası Buldur Gassap, Veyenñam yurdunda yaşayan zenginlerden birisidir, onda yedi padişahın sahip olabileceği bir hazine vardır, ancak uzun yıllar erkek çocuğa hasret kalmıştır. Buldur Kasap’ın on ikinci eşinden Övez dünyaya gelir (Mämmetyazov 1990a: 119).

“Tulum Hoca” destanında Toktamış Han’ın vezirliğini yapan Tulum Hoca’yı diğer beyler kıskanmaya başlarlar, çünkü Toktamış Han, Tulum Hoca’ya onlardan daha fazla değer vermektedir. Kendi aralarında Tulum Hoca’yı divandan uzaklaştırmanın yolunu arayan beylerden Gencebay Köse, Tulum Hoca’nın çocuksuz olduğunu, bu yönünü Toktamış Han’a karşı kullanmayı teklif eder. Beylerden Gencebay Köse, Toktamış Han’a gelerek “*Padişahım, çocuksuzun yüzünü görmek doğru değildir. Çocuksuzun haysiyeti olmaz, diye duymuştum.*” der. Toktamış Han, kimin çocuğunun olmadığını sorar, beyler hep bir ağızdan Tulum Hoca’yı işaret ederler. Bunun üzerine Toktamış Han, Tulum Hoca’nın ülkeden kovulmasına ilişkin bir karara mühür basar. Tulum Hoca, divana geldiğinde kimse yerinden kalkmaz,

³¹ Köroğlu’nun diğer Türk topluluklarındaki doğumu için bk. Karadavut 2002, Ekici 2004.

onun selamını da almaz. Bunun sebebini soran Tulum Hoca'ya cevap olarak “*Ey Tulum Hoca, bu divanda, bu köşkte kimin oğlu ya da kızı varsa ona yer var. Çocuğu olmayana horlama, eziyet, zulüm var. Çocuksuza hiçbir zaman gün aydın olmaz.*” derler ve onu ülkeden kovarlar. Tulum Hoca, malını mülkünü dağıtır, dostlarıyla vedalaşarak Goñrat'tan ayrılır. Günlerce çöllerde aç susuz yol alır, dağlar, denizler aşar ve Hakîm Ata'nın mezarına ulaşır, burada Hakîm Ata'ya yalvarır, başındaki belayı savmasını ister. Tulum Hoca'nın, pirlerin yardımı ile çocuk sahibi olması beklenirken olaylar daha farklı gelişir. Tulum Hoca, bir peri kızına ait bir çocuğu Simurg'un yuvasında bulur ve evlat edinir.

Destanda anlatıldığına göre Tükli Aziz, Saçlı Aziz adlı bir peri kızıyla evlenir, ancak evliliğin sürmesi için peri kızının bazı şartları vardır. Buna göre Saçlı Aziz, suya girdiğinde Tükli Aziz, asla yıkanırken vücuduna, yürürken ökçesine ve saçını tararken de başına bakmayacaktır. Saçlı Aziz, şartlardan birinin bile ihlali halinde geldiği gibi uçup gideceğini söyler. Tükli Aziz, bir zaman sonra peri kızının yasaklarına uymaz ve peri kızını kaybeder. Peri kızı, güvercine dönüşüp üç aylık mesafedeki Acdarhan denizinin kenarındaki çınar ağacına konar. Peri kızı bu arada hamiledir ve doğumu da yaklaşmıştır. Ağacın başında peri kızının sancısı tutar, ne yapacağını bilemeyen peri kızı, bu ağacın başında doğum yapar. Peri kızı, daha yeni doğum yapmasına rağmen gitmek zorundadır, çocuğu perilerin arasına götürmek istemez, çaresiz çocuğu çınarın başındaki Simurg'un yuvasına bırakır. Bu oğlan çocuğunu Tulum Hoca'nın hizmetçisi Gülnahal bulur ve Tulum Hoca'ya verir (Veliyev 1993: 22-40)

Tulum Hoca'nın oğlu olarak bilinen Edige, aslında bir peri kızı ile evliya niteliklerine sahip bir azizin çocuğudur. Bu nedenle Edige'ye anne babası, destanın ilerleyen bölümlerinde karşılaştığı engelleri aşmada yardımcı olacaklardır. “Tulum Hoca” destanında Türk destanlarının tipik motiflerinden birisi haline gelmiş olan çocuksuzluğu, çocuksuzluğa kesilen cezayı ve çocuksuzluğu gidermenin yollarını takip edebiliyoruz. Tulum Hoca, çocuksuz olduğu için ülkeden kovulduğu gibi, “uğursuz” damgasını da yemiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi”nde çocuksuz bir beyin düştüğü zor durumla Tulum Hoca'nın maruz kaldığı muamele birbirine benzemektedir. Bayındır Han, yılda bir kez düzenlediği toyların birinde beyleri sahip oldukları çocuklara göre ağırlamaya karar verince oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, çocuğu olmayanı ise kara otağa oturtup altına kara keçe, önüne kara koyun yahnisinden konmasını emreder ve “*oğlu kızı olmayanı*

Allah Taala kargayupdur, biz dahı kargaruz” diyerek bu uygulamasının sebebini de açıklar. Dirse Han, çocuksuz olduğu için toydan incinmiş halde ayrılır (Ergin 1994: 77-79).

Tulum Hoca'nın çocuk için yurdunu terk edip çölleri dolaşması, bulduğu bütün evliya mezarlarında dua edip geceleme ve çocuk hasreti çekmesi, Türk destanlarının kalıplaşmış sahnelerindedir. Fazıl Yoldaşoğlu'nun anlattığı Alpamış destanında Baybörü ile Baysarı bir düğüne katılırlar, ancak burada kendilerine kötü muamele yapılır, bunun nedenini sorduklarında çocukları olmadığı için kötü muameleye maruz kaldıklarını öğrenirler. Düğünden ayrılıp Şahımerdan pirin mezarına gitmeyi ve orada kırk gün kalıp çocuk istemeyi kararlaştırırlar. Mezarın başında geçen kırk günün sonunda beyler çocuk sahibi olacaklarını Hz. Ali'nin ağzından öğrenirler (Yoldaşoğlu 2000: 25-27). Manas destanında Cakıp Han da çocuksuzdur, eşi Çırçı ile evliliğinin üzerinden on dört yıl geçmiştir, ancak bir çocuğu doğmamıştır. Cakıp Han, buna sebep olarak Çırçı'nın evliya mezarlarını ziyaret etmemesini, elmalı yerlerde yuvarlanmamasını ve şifalı sulara gecelememesini gösterir (Yıldız 1995: 537). Dirse Han, eşinin fikrine uyarak büyük bir toy düzenler, çıplakları giydirir, borçluları borcundan kurtarır, bir ağzı dualının duasıyla bir oğul sahibi olur. Salur Kazan'ın oğlu Uruz için annesi kuru çaylara su salmış, kara donlu dervişlere adak adanmış, açları doyurmuş, çıplakları giydirmiş ve ancak bu şekilde bir oğul doğurmuştur (Ergin 1994: 81, 164-165).

Çocuksuzluğun içeriği ve çözüm yolları farklı olsa da pek çok Türk destanında destan kahramanının çocuksuz bir ailenin, hatta yaşlılık çağına gelmiş bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesi, Türk destanlarının değişmez bir özelliği halini almıştır³². Yıllarca çocuk özlemi duyan kahramanın ailesi, olağanüstü güçlerin yardımı ile çocuk sahibi olur, geç ve sıra dışı bir şekilde doğan çocuk, kahraman olmaya, diğer insanlarda olmayan güce ve cesarete sahip olmaya adaydır. Hatta bazı destan kahramanları, farklı olduklarını gösteren birtakım işaretlerle doğarlar. Oğuz Kağan doğduğunda yüzü gök, ağzı ateş kırmızısı, gözleri al, saçları ve kaşları kara, perilerden daha güzeldir. Oğuz, *“ışık, renk ve gökyüzü cisimlerinin adlarıyla örülü bir simgeler dünyası”* ile tasvir edilir (Duymaz 2007: 51). Doğumda olmasa da bebeklik döneminde Köroğlu'nun bütün vücudu kıllarla kaplıdır. Oğuz'un beden tasvirlerinde de yer alan bu özelliği Ali Duymaz, *“Tüylü olma veya vücudun tüylerle*

³² Türk destanların kahramanının doğumu ile ilgili olarak bk. Ekici 2001a.

kaplı olması mitolojik bir tasavvur olduğu gibi olağanüstü gücün ve direncin de göstergesidir.” şeklinde yorumlar (Duymaz 2007: 51).

Türkmen destanlarının tamamında kahramanın doğumu olağanüstü niteliklere sahip değildir. Yusuf ve Ahmet Beyler ve onların oğulları Ali ve Balı Beyler olağan bir şekilde dünyaya gelmişlerdir. Ali Bey-Balı Bey destanında Yusuf ile Ahmet Bey, Mısır’dan geldikten sonra aradan yıllar geçer. Yusuf Bey ile Ahmet Bey ayrı ayrı şehirlerde hayatlarına devam ettirirler. Günlerden bir gün Gül Hatice Ayım, hamile kalır ve bir oğlan doğurur. Yusuf Bey sevinir, toy düzenler. Bundan bir yıl sonra Ahmet Bey’in karısı da hamile kalır, o da bir oğlan doğurur. Ahmet Bey de büyük bir toy düzenler, Ürgenç yurdunda tellal çağırır, halkını bir araya toplayıp günlerce toy yapar. Babalarının doğumunda olduğu gibi Ali ve Balı Beylerin doğumunda da olağandışı bir durum yoktur, ancak burada şunu da belirtmeliyiz ki, Yusuf-Ahmet ve Ali Bey-Balı Bey gibi destanların, yazılı olarak oluşturulduktan sonra sözlü geleneğe geçtiği yönünde bilgiler vardır. Bu bakımdan destancı şairlerin elinden çıkan destanlarda geleneksel kahramanda bulunması gereken bazı niteliklere yer verilmemiştir, ama Köroğlu ve Tulum Hoca gibi sözlü geleneğin ürünleri olan destanlarda ise kahramanların doğumunun geleneksel bir şekilde gerçekleştiği görülür.

Doğumdan sonra Türkmen destan kahramanları, büyük bir toyda ad alırlar. Köroğlu’nu, Cıgalı Bey mezarlıktan eve getirdikten sonra bütün Çandıbil halkı için hayvan kestirerek yemek verir. Yemeğin sonunda Cıgalı Bey, halktan torununa ad koymalarını ister. Kalabalıktan birisi çocuğun karanlık mezardan aydınlık dünyaya çıktığı için adının “Rövşen” olması gerektiğini söyler ve bu teklifi kabul görür. Ancak bir kenarda oturan bir fukara adam, çocuğun dünyaya kendi adıyla geldiğini, adının “Göroglı” olduğunu söylese de kimse bu adamı dikkate almaz, ama kahramanın adı daha sonra “Göroglı”na döner (Mämmetyazov 1990a: 24). Köroğlu, içlerinde Hz. Ali ve Hızır’ın da bulunduğu üç yüz altmış evliyanın huzurunda ikinci bir törenle “Göroglı” adını alır. Erenler de bu adı koyarken Köroğlu’nun mezarda doğmuş olmasını gerekçe gösterirler (Mämmetyazov 1990a: 42).

Övez’in adı, on günlük toyun sonunda konmuştur. Harmandäli’nin babası Arslan Bey, oğlan beklerken bir kız çocuğu dünyaya gelir, ama o çocuğu erkek gibi büyütme kararı verir. Koyun kestirir, kırk gece gündüz toy düzenler, bütün halkı toya davet eder, toyda at yarışı ve güreş yapılır, ok atma yarışması düzenlenir. Toyun

sonunda Arslan Bey, halktan kızına hiç duyulmamış bir ad koymalarını talep eder (Mämmetyazov 1990a: 119, 668).

Edige'nin adı da büyük bir toyla konmuştur. Toy öncesi bütün Harezim yurtlarına ve şehirlerine “*Tulum Hoca'nın toyu var*” diye haber verilir. Toya ne kadar sazanda, şair, pehlivan, at binicisi varsa katılır. Tulum Hoca, kırk gece gündüz toy yapıp kethüdalara elbiseler verir. Sonra halka “*Ey yaranlar, Allahütealâ kerem edip bana bir çocuk verdi. Bu yüzden bu oğlanın adı Rahıberdi olsun*” diyerek Tulum Hoca, oğlunun adını kendisi koyar ve çocuksuz damgası yemekten kurtulur. Bu isim daha sonra Edige'nin bir çocukla yaşadığı olayın neticesinde “Aytgeldi”ye dönüşür (Veliyev 1993: 43-46).

Yusuf-Ahmet'in isimlerini İspihan yurdunun padişahı Bozoglan koyar. Ad vermeden sonra toy düzenlenir (Durdıyev 1995: 4) Yusuf ve Ahmet'in oğulları Ali ve Balı Beylere de toyda ülkenin önde gelen âlimlerinden olan Pir Alav Hoca ve Şihşerep Hoca ad verirler.

Ad verme, bazı Türk destanlarında doğumdan hemen sonra gerçekleşirken Dede Korkut Kitabı'nda olduğu gibi ergenlik döneminde yapılan kahramanlığa bağlı olarak ad alan kahramanlar da vardır. Boğaç, boğayı, Bamsı Beyrek ise bezirgânlara saldıran yağmacıları yenerek ad almaya hak kazanmışlardır. Dede Korkut Kitabı'nda kahramana ad verme bir törenle yapılır ve bu tören de ergenlik çağına erişen genci kutsama anlamına gelir. Dede Korkut, bütün ad verme törenlerinde yer alır, kahramana ad koyar, Oğuz beyleri el açıp dua ederler, tıpkı bir kam gibi Dede Korkut da kopuzla efsunlu şiirler söyler (Duymaz 2004: 45). Türkmen destanlarında kahramanlara adı Dede Korkut gibi birisi koymasa da ad veren kişilerin toplum içinde saygın bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ali Bey-Balı Bey destanında çocuklara adı Pir Alav Hoca ve Şihşerep Hoca verirler. “Hoca” unvanını taşıyan bu şahıslar, Yusuf ve Ahmet Beylerin yanı sıra bütün halkın sevgisini ve takdirini kazanmış itibarlı kişilerdir. Onlar da ad verme törenini Dede Korkut gibi bir şiirle bitirirler. Pir Alav Hoca, Yusuf Beyin oğluna Ali ismini koyar ve bir şiir söyler:

Allah razı olursa, pirlers olursa yar,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.
Yedi ulu, kırklar olsun yardımcı,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Sizler makul görürseniz insanlar,

Hoca, molla, sofı ve şeyhler,
Hepiniz münasip görürseniz eğer,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Yiğitlerin içinde olsun şahin,
Bir Allah'ım versin aslanın gücünü,
Dostlarım, düşmandan alsın öcünü,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Savaş meydanında Rüstem gibi kuvvetli,
Saltanatın esası, şahtan şevketli,
Cömertlik yolunda Ali gibi gayretli,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Erenler terbiye etsin kendisini,
Şöhreti yayılsın yeryüzüne,
Kabul edersen Alav Hoca sözünü,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Şiirden anlaşıldığına göre ad verme çok sayıda din adamının bulunduğu bir ortamda yapılmıştır. Alav Hoca, çocuğa kırkların yardımcı olmasını, çocuğun Rüstem'in ve arslanın gücüne sahip olmasını ve Hz. Ali gibi cömert bir insan olarak yetişmesini temenni etmiştir. Bu istekler aslında kahramanın iki boyutunu vurgulamaktadır: güç ve cömertlik. Dede Korkut Kitabı'nda bu kavramlar "hüner" ve "erdem" olarak karşımıza çıkar. Bu iki kavram, bir alpta bulunması gereken önemli meziyetlerdendir. Hünerle fiziki güç, kahramanın iyi ata binmesi, iyi silah kullanması anlatılırken erdemle cömertliği ve iyi karakteri kastedilir. Bir alpta bunların her ikisi de yer almalıdır, biri bile eksik olsa kahramanlık, alplık askıya alınır (Duymaz 1999b). Bu anlayış, Türk destanlarındaki kahraman modelinde belirleyici bir rol oynar; kahraman, gücünü kuvvetini toplumu için, iyi sonuçlar alacağı işlerde kullanılmalıdır. Türkmen destanlarında da kahramandan beklentiler büyük oranda bu şekildedir.

Destanda kahramanların doğumunda yavaşlayan zaman, doğumdan sonra hızlanır, kahramanın çocukluk dönemi anlatılmaz, doğrudan kahramanlık yapacağı, fiziki olarak güçlü olduğu döneme geçilir. Dede Korkut Kitabı'nda kahramanın

doğumundan sonra on beş yaşına gelene kadarki dönemi anlatmayan ozan, bu kısmı “*At ayağı külüg ozan dili çevük olur. Eyegülü ulalur kapurgalu büyür. Oğlan on biş yaşına girdi.*” şeklinde geçirir (Ergin 1994: 81). Oğuz’un çocukluğu, “*Bu çocuk, anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı... Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu.*” (Ergin 1988: 13-14) şeklinde kısaca anlatılır. Destancının, doğumdan kahramanlığa kadar geçen dönemi anlatmamakta hakkı vardır, çünkü destanlar, kahramanın sıra dışı hayatını ve mücadelelerini anlatır, hâlbuki çocukluk döneminde kahraman sadece biyolojik bir varlıktır, kahramanlık yapabilecek yetkinlikte değildir. Bunun için destan hızla kahramanın ergenliğe geçtiği ve kahramanlığa başladığı döneme odaklanır.

Köroğlu, mezardan Cıgalı Bey’in evine gedikten ve ad aldıktan sonra kısa sürede yedi yaşına gelir. Ayvaz’ın hızla büyüdüğü, “*Övez birine, ikisine, üçüne, dördüne, beşine ayakbastı. Akranları ile aşık, çelik, top oynamaya başladı*” sözleriyle anlatılır. Harmandalı’nın hızla büyüdüğü, “*birini, ikisini, üçünü doldurup yedi yaşına geldi. Kulağını delip mollaya verdiler. Yedi yıl okulda okuyup on dört yaşına ayak basdı.*” denilerek anlatılır (Mämmetyazov 1990: 25, 119, 668-669). Yusuf Bey, adını aldıktan sonra hemen on dört yaşına, Ahmet Bey daha sonra doğduğu için yedi yaşına gelir, at biner, ava çıkar. Her ikisi de kısa sürede pehlivan, bahadır olurlar (Durdıyev 1995: 4-5). Tulum Hoca, Novbahar Bibi ile Edige’yi yetiştirmeye başlarlar. Aradan bir yıl geçer. Tulum Hoca, oğlunun saçını kestirip kâkül bırakarak yine toy düzenler ve Rahıberdi (Aytgeldi) kısa sürede beş yaşına girer (Veliyev 1993: 44).

Kahraman, olağanüstü şartlarda dünyaya geldikten ve adını aldıktan sonra mücadeleye hazırlanır. Kahramanın eğitimi olarak ifade edebileceğimiz bu süreçte kahramana yardımcı olan yaşlı, tecrübeli ve olağanüstü özelliklere sahip kişiler vardır, bunlar kahramanın ata sahip olmasında, savaş aletlerini kullanmada, kısacası genç bir insanın kahraman olabilmesi için gerekli olan eğitimi almasında yardımcı olurlar.

1.2. Kahramanın Eğitimi, Ata ve Silaha Sahip Olması

Destanlarda kahramanın doğumundan sonra eğitim süreci, ata ve silahlara sahip olması anlatılır. Destan kahramanı, çocukluktan çıkıp gençliğe adım attığında kılıç kullanmayı, ok atmayı öğrenir, kendine uygun sıra dışı yetenekleri olan bir ata

sahip olur. Köroğlu destanında bu süreci bütün ayrıntılarıyla takip edebiliyoruz. Cıgalı Bey, Köroğlu'nu mezarlıktan evine getirir, ona toyda ad koyar ve torununu kendisi eğitmeye başlar. Köroğlu, yedi yaşına geldiğinde okula gider, ancak okuldaki çocuklara rahat vermediği, bütün çocukları d vduğu için okuldan ayrılmak zorunda kalır. Cıgalı Bey, torununu alıp Üçgümmez dağına çıkar, orada Köroğlu'nun eline ok ve yay verip avlanmasını söyler. Köroğlu, avlanmaya başlar, attığı ok yere düşmez, geyik, kulan, tavşan ne bulduysa avlayıp getirmeye başlar (M mmetyazov 1990a: 25, 28). Burada olduğu gibi destan kahramanlarının eğitimi çoğunlukla avlarda gerçekleşir. Ali Duymaz'ın da ifade ettiği gibi *“avcılık başlangıçta bir geçim kaynağı olarak daha fonksiyonel bir yapı arzederken sonraları daha ziyade savaş tatbikatı ve eğitimi görevi üstlenmeye başlamıştır.”* (Duymaz 1999b: 188). Dede Korkut Kitabı'ndaki alpların büyük kısmı avda eğitilir, avda silah kullanmayı, savaşmayı öğrenirler. Salur Kazan, on altı yaşına gelmesine rağmen kahramanlık gösterip alp olamayan oğlunu eğitebilmek için ava götürür, ancak karşlarına düşman çıkar, Salur Kazan'ın sözünü dinlemeyen Uruz, düşmana esir düşer (Duymaz 1999b: 192-193).

Köroğlu kollarında başta Köroğlu olmak üzere  vez (Ayvaz),  vez'in oğlu Nurali sık sık ava çıkarlar ve av esnasında kendilerini beklenmedik olayların içinde bulurlar. Karşlarına çıkan düşmanla mücadele eden veya karşlaştıkları g c l kleri aşan kahramanlar, ekonomik veya sportif amaçlı düzenledikleri avlarda kazandıkları tecrübeyi ve gücü düşmanlarıyla yaptıkları savaşlarda kullanırlar. Av, destan kahramanı için özellikle ok kullanmayı ve ata binmeyi öğrendiği veya bu konudaki yeteneklerini arttırdığı bir alandır. Sonuçlarını kontrol edebileceği, kendisinin zarar görme ihtimalinin düşük olduğu avlar sayesinde kahraman, yeteneğini kontrol eder, kendini geliştirme imk nı bulur.

Destan kahramanlarının eğitimi de vaktinde yapılmalıdır. Köroğlu, oğlu  vez'e vaktinde ata binmeyi, kılıç kullanmayı ve düşmanla savaşmayı öğretmediği için pişman olur,  nk   vez, düşmanla karşlatığında hiçbir Şey yapamamaktadır. Köroğlu, Arap Reyhan kolunda tutsak düşer,  vez de Köroğlu'nu arayıp bulur. Burada Köroğlu,  vez'e savaşmayı öğretmediği için pişmanlığını dile getirir, hemen orada  vez'e nasıl savaşması gerektiğini anlatmaya başlar. Köroğlu,  vez'e iyi ata binip cesaretli olması gerektiğini söyler.  vez, Arap Reyhan'la karş karşıya gelir; Arap,  vez'e iki defa ok atar,  vez bu oklardan kurtulur. Köroğlu, elleri bağlı, Arap'ın tutsağıdır, bu nedenle düşmanla savaşması gereken  vez'dir. Burada

Köroğlu, Övez'e şöyle der: "*Övez, on beşten on altı yaşına ayakbastın. Ne zaman iş bitirip ne zaman er olacaksın? Burada bir iş yapamazsan, ömrün boyunca bir iş yapamazsın. Neden korkuyorsun? Kırat altında, düyrme kılıç belinde, sırlı mızrak elinde.*" Bu sözlerden sonra Övez, Arap Reyhan'a hücum eder ve mızrakla onu attan düşürür. Kırk yiğit de yere düşen Arap'ın üstüne atılıp onu öldürür. Köroğlu, Övez'i öven bir şiir söyler ve kendisine Kırat'ı verdiğini bildirir. Övez'in annesi de destanın sonunda Övez'in kahramanlığını öven bir şiir söyler. Bu şiirde Övez'in büyük bir iş yaptığı, kırk yiğide serdar olduğu, Arap Reyhan'ı yenmesiyle namının Anadolu'ya ve Isfahan'a ulaştığı ve Çandıbil'e han olduğu ifade edilir (Mämmetyazov 1990a: 369-371, 380).

Yusuf-Ahmet destanında Ahmet Bey'in doğumu ve ad alması anlatılır ve kahraman, hemen yedi yaşına gelir, ata biner, ava çıkar. Eğitimle ilgili daha fazla bilgi verilmese de kahramanın gençlik çağında ata binmesi ve ava çıkması, eğitim sürecini tamamladığını gösterir (Durdıyev 1995: 4-5). Alı Bey ve Balı Bey destanı gibi bazı destanlarda kahramanlar okulda eğitim alırlar. Edige de beş yaşına geldiğinde okula başlar (Veliyev 1993: 44).

Kahramanın eğitimi konusuna bir başka boyuttan da bakmak gerekir. Destanlarda eğitim bölümleri destanın yaratıldığı toplumun medeni seviyesine göre de değişiklik gösterir. Örneğin Köroğlu destanında Köroğlu'nun okula gitmesi destana sonradan eklenmiş olmalıdır. Köroğlu tipine ve kollarına bakıldığında Köroğlu'nun okulla, okuma yazmayla bir ilgisinin olmadığı, böyle bir bilgiye ve tecrübeye de gerek duymadığı görülür. Ali Bey-Balı Bey destanında her iki kahraman, Tulum Hoca destanında ise Aytgeldi, okula gider. Kahramanlık konulu destanlarda kahramanların okulda eğitim alması, daha çok aşk hikâyelerinin tesiridir, özellikle Arap ve Fars kaynaklarından alınan aşk hikâyelerinde kahramanların hemen hepsi okula gider, hatta kahramanlar arasındaki yakınlaşma okulda gerçekleşir. Aşk konulu hikâyeleri anlatan bağşılar, okula gitme bölümünü kahramanlık destanlarına da taşımışlardır, ancak aşk hikâyelerinde bir işleve sahip olan okulda eğitim, kahramanlık destanları için aynı ölçüde işlevsel değildir. Alp tipinin esas alındığı kahramanlık destanlarında asıl eğitim, at binmeyi, kılıç ve ok gibi savaş aletlerini kullanmayı öğrenmek, bu alanda gelişim göstermektir.

Bir başka husus, kahraman daha doğarken sıra dışı bir insan olduğunun ipuçlarını verir, olağanüstü yollardan dünyaya gelen kahramanın güçlü bir insan olduğu tartışma götürmez. Geriye bu gücün eğitim yoluyla işlenmesi ve geliştirilmesi

kalır. Kahraman, hareketli, avcı, hayvancılıkla uğraşan bir toplumda yaşıyorsa zaten ister istemez ata binmeyi ve silah kullanmayı öğrenecektir. Onun ayrıca özel bir eğitimden geçmesine lüzum yoktur. Destanlarda da durum böyledir, kahraman avda, toylarda düzenlenen at yarışlarında, ok atma yarışmalarında eğitilir. Her ne kadar ata iyi binse de silahları diğer insanlara göre daha çevik kullansa da destan kahramanı atının ve silahlarının özel oluşu ile farklıdır. Destan kahramanları, kendileri gibi sıra dışı atlara ve silahlara sahiptirler, bu atların ve silahların efsaneleri vardır, herkesin sahip olmak istediği bu at veya silahlar destan kahramana aittir. At ve silahlar kahramanın hünerini tamamlayan, kahramanın gücüne güç katan, düşmanları karşısında ona üstünlük sağlayan unsurlardır. Bu nedenle destanlarda kahramanın atına ve silahlarına ayrıca dikkat çekilir.

Türkmen destanlarında kahramanlar belirli adlarla bilinen olağanüstü atlara ve silahlara sahiptirler. Kahramanların akından önce ata ve silaha sahip olmaları destanda ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Köroğlu'nun doğumunu ve alplığa geçişini konu edinen ilk kolda kahramanın atına ve silahlarına kavuşmasına geniş yer ayrılmıştır. Çandıbil'den ayrılmak zorunda kalan Cıgalı Bey, torunu Köroğlu ile birlikte Rum padişahı Hünkar'ın yurduna gider, burada kısa sürede Hünkar'ın gözdesi haline gelince Hünkar'ın adamları onu kıskanırlar ve Hünkar'a bir Türkmeneye neden bu kadar değer verdiğini sorarlar. Hünkar da Cıgalı Bey'in iyi bir seyis olduğunu söyler. O zaman Hünkar'ın adamları, Cıgalı Bey'den eşi benzeri olmayan bir at bulmasını isterler, Hünkar da bu isteği onaylar. Cıgalı Bey, Hünkar'ın istediği atı bulabilmek için üç ay Arabistan'da dolaşır, ancak istediği atı bulamaz. Bir gün Cıgalı Bey, Şor nehrinin kenarında iken nehirden bir at çıkar ve Hünkar'ın kısraklarından birisi ile çiftleşerek tekrar geldiği yere, nehre döner. Bu sahneyi gören Cıgalı Bey "*Allah, 'su atı vardır' diye duyardım, gerçekmiş.*" der. Bu olaydan sonra Cıgalı Bey, Hünkar'ın huzuruna gelir, istediği atın bir yıl sonra dünyaya geleceğini söyler. Bir yılın ardından su atıyla çiftleşen kısrak, tazı yavrusu gibi tay doğurur, Cıgalı Bey, bu tayı Hünkar'a getirir, ancak Hünkar'ın yanındaki adamlar, cılız tayı görünce Cıgalı Bey'in Hünkar'la dalga geçtiğini söylerler. Hünkar da onların fikrine uyarak Cıgalı Bey'in gözlerini oydurur. Cıgalı Bey, bu kadar eziyetin karşılığı olarak Hünkar'ın beğenmediği tayı ister ve Üçgümmez dağına getirir, büyüyüp yetişkin bir kısrak olduğunda bu at, Reyhan Arap'ın atıyla çiftleştikten bir yıl sonra erkek bir tay doğurur (Mämmetyazov 1990a: 26-36).

Köroğlu'nda geçen bu kısım, Kırat'ın menşei ile ilgilidir. Kırat'ı doğuran kısırak, deniz menşeyli bir atın yavrusudur, ayrıca bir Arap atıyla da çiftleşmiştir. Türklerde sudan çıkan atlarla ilgili çok sayıda rivayet vardır, Zeki Velidi Togan'ın verdiği bilgilere göre bu motif, Türklere hastır, Türklere komşu bütün milletler bu atlara sahip olmak istemişlerdir. Türklerin Bağdat civarında Arap devletleri için yetiştirdikleri atların su menşeyli olduğuna inanılmıştır. Türkler arasında uzun yıllardan beri yaşayan sudan çıkan atlarla ilgili efsane ve inanışların, özellikle destanlarla günümüze kadar ulaştığını söyleyen Şükrü Elçin, bu atlarla ilgili bazı efsanelerin Anadolu'da yaşadığını da tespit etmiştir (Elçin 1997: 505-506). Köroğlu'nun yardımcısı haline gelecek olan Kırat, daha doğumunda sıradışıdır, ileride farklı bir at olacağını belli etmektedir.

Kırat, doğduktan sonra Araz nehrinin kenarına bırakılır, Cıgalı Bey atın insan gözünün değmediği yerde kalmasını ister. Burada atın yanına iki derviş gelip atı sıvazlarlar, her iki yanına birer tokat vururlar, at sıçrayıp Araz nehrini aşar. Köroğlu, bu olaydan sonra atını yakalayıp Cıgalı Bey'e getirir ve olanı biteni olduğu gibi anlatır. Cıgalı Bey, Köroğlu'ndan yerin altında bir hücre yapmasını ve ata burada kırk gün bakmasını ister. Köroğlu, dedesinin istediği gibi bir çukur kazar, üstünü gün ışığı girmeyecek şekilde kapatır, at burada kırk gün kalır. Kırk günün sonunda Cıgalı Bey, atı kontrol eder, atın artık yetiştiğini, eksikinin kalmadığını, yine Araz nehrinin kenarına bırakılması gerektiğini söyler. Köroğlu, söylendiği gibi Kırat'ı nehrin kenarına bırakır, ancak Kırat bir anda gözden kaybolur, buna üzülen Köroğlu, atı nehir kenarına bırak diyen dedesine kızar, dedesi de Köroğlu'na atını nasıl bulacağını anlatır (Mämmetyazov 1990a: 37-40).

Köroğlu'nun batı versiyonlarında yer alan atın karanlık bir yerde uzun süre kaldıktan sonra değişmesi ve olgunlaşması motifi, Türkmenlerdeki Köroğlu destanında da vardır. Kırat, iki derviş tarafından kutsadıktan sonra bir de yeraltında, karanlık bir odada kalarak olağanüstü yeteneklerini geliştirir, ancak Kırat'ın eğitiminin bitmesi ve akınlara hazır hale gelmesi için bir safhanın daha geçilmesi gerekmektedir ki, o da üç yüz altmış evliyanın Kırat'ı Köroğlu'na teslim etmesi aşamasıdır.

Cıgalı Bey, Kırat'ı kaybeden Köroğlu'na kible tarafına doğru gitmesini, üç gün yol aldıktan sonra bir çınara rastlayacağını, orada yaşlı bir babanın namaz kılmakta olacağını, onunla birlikte namaza durması gerektiğini, onların önce on iki, gece yarısı kırk, sabaha karşı üç yüz altmış kişi olacaklarını söyler. Köroğlu, Cıgalı

Bey'in söylediği yere gider, üç yüz altmış evliyayı bulur, Hz. Ali'nin elinden atını alır, erenler Kırat'ı ve Köroğlu'nu baştan ayağa giydirirler, atına ve kendine yüz yirmi yıl ömür verirler (Mämmetyazov 1990a: 40-42). Bu yolculuğun sonunda Kırat, her yönüyle mükemmel bir at halini almıştır. Menşei, geçirdiği eğitim süreci ve erenlerin himayesine girmesiyle, Köroğlu'nun Hünkar'dan intikam alacağı gün için hazır hale gelmiştir. Köroğlu, atına kavuştuktan sonra artık savaşlarda kullanacağı silahları elde etmeye çalışacaktır.

Köroğlu, silahlarını nasıl bulacağını tıpkı atında olduğu gibi yine Cıgalı Bey'den öğrenir. Cıgalı Bey, Köroğlu'na Isfahan'da dört ustanın üç yılda altın gibi değerli madenlerden bir yay yaptıklarını, bu yayı çekebilene bedava vereceklerini haber verir. Köroğlu, Isfahan'da bu ustaları bulur, yayı piri Hz. Ali'nin de yardımı ile çekmeyi başarır, ustalar yayı Köroğlu'na vermek için son bir şart daha koyarlar, ok atma hünerine dayalı bu sınavı da geçen Köroğlu, yayı almaya hak kazanır. Yay alan Köroğlu, Isfahan'daki yardımcısı kalender Abdullah'ın götürdüğü başka bir yerde giyimi kuşamı, saçları, sakalı, hatta kirpikleri bile beyaz olan yaşlı birine rastlar. Bu yaşlı adam, kalender Abdullah'ın piri ve Köroğlu'nun daha öce karşılaştığı üç yüz altmış evliyadan birisidir, odasında yeşil bir mızrak durmaktadır. Kalender Abdullah, pirinden mızrağı Köroğlu'na vermesini ister, ancak piri mızrağı herkesin taşıyamayacağını, ancak piri güçlü bir yiğidin bu mızrağa sahip olabileceğini söyler. Köroğlu, pirini beyan edince yaşlı adam, mızrağı Köroğlu'na verdiği gibi ona başka silahlar da bağışlar. Bu şekilde Köroğlu, Isfahan'da istediği savaş aletlerine kavuşur ve tekrar Üçgümmez dağına, Cıgalı Bey'in yanına geri döner.

Köroğlu'nun elde ettiği silahlara göz attığımızda yayın üç usta tarafından yapılmış değerli bir yay, daha da önemlisi o zamana kadar hiç kimsenin çekemediği bir yay olduğu görülür. Köroğlu, gücü ve hüneri ile yayı almayı başarmıştır. Mızrağını ve diğer savaş aletlerini veren kişi olağanüstü niteliklere sahiptir, üç yüz altmış evliyadan birisidir. Bu bakımdan Köroğlu'nun ondan aldığı silahlar da herkesin elde edemediği sıra dışı özelliklere sahip savaş aletleridir. Silahlarına da kavuşan Köroğlu, bir kahramanda bulunması gereken şartları tamamlamış ve mücadeleye hazır hale gelmiştir. Bu durumu Cıgalı Bey de dile getirir: *“Oğlum, seni adam edecek olup dağda gezdim, derede gezdim, başım yarıldı, gözüm oyuldu. Şimdi seni adam ettim. Bu atlar ile şu silahlarla kendi işini kendin yapmazsan gerisini sen bilirsin.”* (Mämmetyazov 1990a: 45-50, 51) Cıgalı Bey, bu sözlerden sonra Köroğlu'nu Çandıbil'e yurduna sahip çıkmaya gönderir.

Köroğlu destanında anlatıldığı kadarıyla olmasa da diğer Türkmen destanlarında da kahramanın ata ve silaha sahip olmasına temas edilmiştir. Tulum Hoca destanında “Barsagelmez” yurduna akına çıkacak olan Aytgeldi, Togktamış Han’ın hazinesinden altın kabzalı bir kılıç ve sarı bir yay, ayrıca padişahın atları arasından “Sandal” adı verilen atı alır (Veliyev 1993: 52). Dövletyar Beyin, “Govşutgir”, “Hemdem”, “Gara Burkut”, “Serhoş” adlı atları vardır (Durdıyev 1977: 75) Şıralı Bey de sevgilisini bulmak için çıkacağı yolculuk öncesi şehrindeki atlardan bir at ve bir de kılıç seçer. Yola çıktığında bir süre sonra atı yürümez olur, Şıralı yola yaya olarak devam eder, çaresiz halde çölde yapayalnız kalmışken piri Hz. Ali yetişir, Şıralı’ya bir at ve kılıç verir. Destanda bu bölüm şöyle geçer:

“Bütün ervahı, Huda’yı anarak dert tasa içinde kaldı. O esnada kible tarafından siyah atlı, yeşil asalı birisi geldi, Şıralı Bey’in başını yukarı kaldırıp “Ey oğlum Şıralı, sen neden böyle dertlisin? Mert yiğide ağlamak ayıptır, ağlamak namerdin işidir” dedi. Şıralı bu dostane sözleri duyunca kalkıp selam verdi ve bir akrabasını görmüş gibi oldu. “Ey baba, siz beni nasıl tanıdınız ve nerede görmüştünüz?” diye sordu. Burada o kişi Şıralı’ya:

- Ey oğlum, sen nereden ve niçin bu çöllere çıktın? Kimin neslisin? diye sordu. Şıralı Bey:

- Ben Tebriz şehrinden Alim Şah’ın oğluyum, diyerek başından geçenleri bir bir anlattı. O zaman o kişi:

- Ey oğlum, ben rüyanda gördüğün kişiyim. Hiç hiçbir şeye üzülme. Ben seni Isfahan şehrine ulaşabilecek bir duruma getiririm, dedi. O zaman Şıralı, rüyasında gördüğü adamı ve “Başına bir iş geldiğinde yetişirim” dediğini hatırladı. Sonrasında o kişi koynundan iki yüzük çıkarıp Şıralı’nın parmaklarına geçirdi. O anda doğudan dizgini eyerin önüne bağlanmış, gök bir tazı gibi oynayan bir at geldi. Bütün takımları üzerinde, gün ışığının altında parlayıp göz kamaştırıyor. Bu kişi atı dizginlerinden tutarak Şıralı Bey’in yanına getirdi. Şıralı’ya:

- Ey oğlum, atın yolda kaldıysa bu atı vereyim. Bu ata binip dünyayı dolaşsan da bu at durmaz. Bu atın adı Kuşkanat’tır, dedi. Belinden bir kılıç çıkarıp:

- Bu kılıcın adı Almaz kılıçtır. Bu kılıcı dağa taş vursan da keser, diyerek atın dizginlerini Şıralı’nın eline verdi. Kılıcı da beline taktı. Sonra “Oğlum, âşıklık zor iştir, üzülme, bana Hz. Ali derler. İnşallah muradına ulaşırsın” diye dua etti ve gözden kayboldu.” (Mämmetyazov 1976: 99-100)

Şıralı'nın "Kuşkanat" adlı atı ve "Almaz" kılıcı, Hz. Ali tarafından verildiği için olağanüstü niteliklere sahiptir. Şıralı, sevgilisi Gövher kıza ulaşabilmek için alplığını, kılıcını ve atını kullanacaktır, Hz. Ali'nin kahramana verdiği bu savaş takımlarının destanın ilerleyen bölümlerinde birtakım görevler üstlendikleri görülür. Şıralı Bey de atını, Köroğlu gibi, Hz. Ali'nin elinden alarak hem bazı güçler tarafından korumaya alınmış hem de mücadeleye hazır hale gelmiştir. Kahramanlık konulu Türkmen destanlarının pekçoğunda rastladığımız bu durum, destanlarda kahramanın eğitimine, atına ve silahlarına ayrıca değer verildiği sonucunu doğurur. Kahraman, doğumdan itibaren yavaş yavaş mücadeleye hazırlanır, öncelikle fiziki olarak olgunluğa erişir, son olarak iyi cins bir ata ve özel yapılmış veya olağanüstü güçler tarafından verilen savaş aletlerine kavuşarak akın öncesi eğitim sürecini tamamlar.

1.3. Kahramanın Alplık, Ganimet ve Evlenmek için Akına Çıkması

Türkmen destan kahramanları, gençlik çağlarına eriştiklerinde karşılıklarına aşılması gereken engeller ve yapılması lüzumlu görevler çıkar. Bunlar, kahraman için birer sınav, hüner gösterme fırsatıdır. Düşman üzerine akına çıkan genç kahraman, başarılı bir şekilde geri döndüğünde alplar sınıfına katılır, kendini ispat etmiş birisi olarak toplumdaki yerini alır. Destan kahramanları, hangi amaçla olursa olsun çıktıkları akınlarda düşmanla mücadele ederler, hünerleri, atları ve kılıçlarının yardımı ile engelleri aşip amaçlarına ulaşırlar. Akınlarda değişmeyen unsur mücadele, değişen ise gayedir. Bazı destanlarda kahraman ülkesini tehdit eden bir düşmanla savaşarak kahraman olur, kahramanlığını tüm yurduna ispat eder. Bazı destan kahramanları evlenecekleri eşlerini bulabilmek veya elde edebilmek için mücadele ederken bir kısmı ise ganimet için akına çıkar.

Köroğlu'nun ilk akını dedesi Cıgalı Bey'in gözlerini kör ettiren Hünkar üzerinedir. "Göroğlınıñ Döreysi" adlı kolun sonuna denk gelen bu akın, aynı zamanda Köroğlu'nun alplığını kanıtladığı, atını, silahlarını ve daha da önemlisi kendini sınavdığı ilk mücadelesidir. Köroğlu'nun evliliğinin anlatıldığı kolda Köroğlu, rüyasında gördüğü Agayunus'u Çandıbil'e getirebilmek için Kaf Dağı'na sefere çıkar. Bu akın, tamamıyla evlilik için yapılmıştır. "Arapdan Ar Alış" kolunda ise Köroğlu, yengesi Gülendama'ı kaçıran Reyhan Arap'tan intikam alabilmek için Arabistan'a gider, Reyhan Arap'ın kızı Bibican'ı kaçırp Çandıbil'e getirerek Reyhan Arap'tan intikam alır. Övez'i (Ayvaz) Çandıbil'e getirebilmek için Veyeñnam

yurduna, Övez'i tutsaklıktan kurtarabilmek için Hünkar'ın yurduna, Övez'in evleneceği kızı Çandıbil'e getirmek amacıyla Gürcistan'a, kaçırılan Kırat'ı bulabilmek amacıyla Nişabur'a, Harmandäli ile mücadele için Rum vilayetine, torunu Nuralı'yı tutsaklıktan kurtarabilmek için Kızılbaş ülkesine gider. Bütün akınlarında düşmanla savaşır, bazen yenilir gibi olsa da, hatta bazı durumlarda tutsak düşse de akınlarından başarılı bir şekilde döner.

Köroğlu'nun bazı akınları ganimet için, mal içindir. "Kempir" kolunda Köroğlu'nun Nişabur üzerine defalarca çapula gittiği ve Nişaburlulara rahat vermediği belirtilir. Övez'i kurtarıp Çandıbil'e gelirken Hünkar'ın adamı Şasepit'in ordusunu dağıtır ve ganimetlerle birlikte kalesine döner (Mämmetyazov 1990a: 439, 247).

Yusuf-Ahmet, önce tutsak olup Mısır'da atıldıkları zindandan şiirin gücüyle kurtulup yurtları Ürgenç'e dönerler, ancak zindanda bıraktıkları Baba Kamber'i kurtarmak için Mısır üzerine tekrar sefer düzenlerler. Mısır ordularını mağlup eden Yusuf ve Ahmet Beyler, Gözel Şah'ı Müslüman yaparlar ve yüklüce bir ganimetle yurtlarına geri dönerler. Alı Bey-Balı Bey'in akını Yusuf-Ahmet'in Mısır seferi ile ilgilidir, onlar Gözel Şah'ı kâfir Şahpolat Şah'tan koruyabilmek için Mısır'a giderler, Şahpolat Şah'ın ordusunu mağlup edip aldıkları ganimetlerle Ürgenç'e dönerler. Dövletyar, Astrabat hanının kızını alabilmek için Kızılbaşlarla savaşır, hanın kızını alarak Goñrat'a geri döner. Bir süre sonra Goñrat'tan çıkıp Horasan bölgesindeki Arkaç'a gelerek buradaki Kızılbaş askerleri ile savaşır. Tulum Hoca destanında Edige, Kalmuk ülkesinde yaşayan Tüke Şah'tan yıllarca vermediği vergiyi almaya gider.

Destan kahramanının akına çıkmasını hazırlayan sebepler ve süreç, akının sonunda elde edilmek istenen amaç değişik olsa da destan kahramanlarının evinden ayrılıp başka bir yurda gidişleri, orada düşmanlarıyla mücadele etmeleri ve muzaffer bir şekilde geri dönmeleri destanlarda benzer yapılar içinde anlatılır. Şimdi destan kahramanının yurdundan ayrılma ve mücadele sürecine bir göz atalım.

1.3.1. Kahramanı Harekete Geçiren Olaylar ve Sözler

Kahramanlık yapabilecek çağa ve yetkinliğe erişen kahramanla daha önce gizlenen bazı bilgiler paylaşılır. Bu paylaşım, kahramanın harekete, alplığa geçme, kahraman olma vaktinin geldiğini gösterir. Köroğlu'nun ilk kolunda torunun eğitimiyle uğraşan, ata ve silahlara sahip olmasında yardımcı olan Cıgalı Bey,

Köroğlu'nun alplık çağına geldiğine inanır ve onu geçmişte olanlardan: “*Sen benim torunumsun. Senin baban yurdun hanydı. Çardaglı Çandıbil denilen yerde on iki bin evli Tekeli-Türkmenli yurdun vardır. Oğlum, Çandıbil'e git, yurda sahip çıkalım*” diyerek haberdar eder (Mämmetyazov 1990a: 51).

Dedesı Cıgalı'nın sözleriyle Çandıbil'e hareket eden Köroğlu, yurda tekrar sultan olur, ancak Köroğlu'nun yiğitleri, Gencim'in sürülerine, malına mülküne zarar vermeye başlayınca Köroğlu'nu asıl harekete geçirecek sözleri Gencim söyler. Köroğlu'nun Türkmen varyantlarında hareketi başlatan ilk sözler genellikle Gencim Bey'den ve Köroğlu'nun eşi Agayunus'dan çıkar. Köroğlu, bazen onuruna dokunan, bazen sinirlendiren veya kendisini üzen sözler üzerine akın hazırlığı yapar. İlk kolda Köroğlu'nun yiğitleri, Gencim'in koyunlarını çalıp zevki sefa yaparlar, Gencim ise Köroğlu'na gelip:

“Ey deyyus Köroğlu, Köroğlu deyyus, ben malımı mülkümü senin için mi kazandım? Kendi işini kendin yapamayacak mısın deyyus! Ben sana mı bakayım, yanındaki uğursuzlara mı? Yeni han olmuş, hâkim olmuş yiğide bak hele! Hanın büyüğü küçüğü olmaz. Yılanın da büyüğü küçüğü olmaz. O tarafta Hünkar padişah, biricik amcanı öldürmüş, dedenin gözünü oydurmuş, onların intikamı dururken burada beni yağmalayacaksın, Allah belanı versin deyyus.” gibi ağır sözler söyler (Mämmetyazov 1990a: 54). Bu sözlerden sonra Köroğlu, Hünkar üzerine yiğitleriyle at salar, Hünkar'ın kırk yiğidi ile ava çıkmış oğluna rastlar, onları öldürerek Hünkar'dan intikamını alır.

Köroğlu'nun evliliğini anlatan kolda Köroğlu'nun evlenmek için harekete geçmesini yine Gencim sağlar. Koyunlarına musallat olan Köroğlu'nun yiğitlerini paylamaya gelen Gencim, Köroğlu'na evli olmadığını ve çocuksuz olduğu için de uğursuz olduğunu ağır bir dille söyler. Gencim'in lafları, Köroğlu'nu derinden sarsar, bunun üzerine Köroğlu, rüyasında gördüğü Agayunus'u aramaya Kaf Dağı'na gider (Mämmetyazov 1990a: 63-66). Köroğlu'nun Reyhan Arap'tan intikam aldığı kol da Gencim'in Köroğlu'na yengesi Gülendam'ı kaçıran Reyhan Arap'tan intikamını almadan evlenip karısıyla yattığını söylemesi ile başlar (Mämmetyazov 1990a: 81-82). Övez'in (Ayvaz) Çandıbil'e getirildiği kolda kahramanı harekete geçiren yaşlı bir adamdır. Çandıbil'e uğrayan yaşlı bir adama Köroğlu, kendisinde herhangi bir eksiklik görüp görmediğini sorar, yaşlı adam ise Köroğlu'nun her şeyinin tamam olduğunu, ancak bir çocuğunun olmadığını ve ona uygun çocuğun Övez (Ayvaz) olduğunu söyleyerek gözden kaybolur. Bu sözlerden sonra Köroğlu Övez'i aramaya

çıkart, güçlölkle bulduğu Övez'i Çandıbil'e getirir (Mämmetyazov 1990a: 116-117). Övez'in evleneceği kızı Gürcistan'a almaya giden Köroğlu'nu bu akına çıkaran eşı Agayunus'tur. Agayunus, Övez'in evlilik çağının geldiğini ve ona uygun kızın Gürcistan padişahının kızı Gülrüh olduğunu söyler, Köroğlu Gürcistan'a giderek bu kızı getirip Övez'le evlendirir (Mämmetyazov 1990a: 249-281). Köroğlu'nun Bezirgan'la mücadele ettiği ve Bezirgan'ı öldürdüğu kolun başlangıcında Agayunus'un sözleri vardır. Agayunus, Bezirgan'ın yıllardır Çandıbil yakınlarından geçtiğini, ancak Köroğlu'na haracını vermediğini söyler, bunun üzerine Köroğlu, Bezirgan'la savaşmaya gider ve onu öldürür (Mämmetyazov 1990a: 534-535).

“Harmandäli” ve “Kempir” kollarında Köroğlu'nu akına çıkaran yaşlı kadınlardır. Bazı kollarda ise kahraman kendi tercihleri ile mücadeleye girer. “Övez ve Girat” kolunda Övez, Esen pehlivanla ava çıkmak ister, av esnasında tutsak düşer. “Servican” ve “Övez'in Kurtarılışı” kollarında Köroğlu'nu Övez'in düşman elinde tutsak düşmesi harekete geçirir. Köroğlu'nun yanına oğul olarak aldığı ve Türkmenler arasında adına bağlı bir kolun bulunduğu Er Hasan'ı akına rüyası çıkarır. Er Hasan, rüyasında gördüğu kızı bulmak için sefere çıkar (Mämmetyazov 1990a).

Tulum Hoca destanında Aytgeldi'yi, hain beyler Kalmuk ülkesine, Tüke Şah'ın üzerine gönderirler. Beylerin gösterdiği neden ise, Kalmukların yıllardan beri vergi vermemeleridir. Bu ülkede yer alan “Barsagelmez” kalesine giden bir daha geri gelememiştir. Aytgeldi'nin akını, kıskanç beylerin Aytgeldi'yi öldürebilmek için kurdukları tuzakla başlar, ancak bu akın, Aytgeldi için alplığa geçiş sınavına dönüşür. Yusuf ve Ahmet Beyler ise yurtlarından tutsak düşerek uzaklaşırlar, yurtlarına geri döndükten sonra Yusuf-Ahmet, kendilerini yedi yıl zindanda tutsak eden Gözel Şah'la savaşmak ve Baba Gammar'ı zindandan kurtarmak için Mısır'a akına çıkarlar (Durdıyev 1995: 179). Ali Bey ve Balı Bey, gençlik çağına geldiklerinde Mısır hükümdarı Gözel Şah'tan Yusuf-Ahmet Beylere yardım çağrısı gelir. “Şehr-i Galgala” adlı bir şehrin padişahı Şapolat Şah, Mısır'ın padişahı Gözel Şah'ın, iki Türkmen'e söz vererek Lat-Mınat'tan vazgeçip Müslüman olduğunu duyunca “*Gözel Şah, şimdi hemen o yoldan dönsün, kendi dinine girsin, atalarının babalarının dinini harap etmesin. Eğer sözümü kabul etmezse ordu ile varır, şehrini toz duman eder, şehrinin kumunu bir torbaya koyar, Şehr-i Galgala'da tepe yaparım*” diye bir mektup yazdırıp Mısır'a gönderir. Gözel Şah, mektupta yazanları kabul etmeyince Şapolat Şah, Mısır üzerine yürür, Mısırlılar düşmanı bertaraf etmeyi başaramaz, sonunda Gözel Şah, Yusuf ve Ahmet Beylerden yardım istemeye karar

verir. Ürgenç'e Gözel Şah'ın mektubu ulaşınca Ali Bey ve Balı Bey, bu göreve talip olunca Yusuf ve Ahmet Beyler de onların isteğini kırmayıp onları ordunun başına koyup Mısır'a gönderirler.

Dövletyar Bey, Hive Hanı'nın Gonrat'a saldırması ve Gonrat halkının isteği üzerine yurdunu terk etmek zorunda kalır. Dövletyar Bey, yurdu terk ederken akına çıkan bir kahraman edası takınır. Gonrat'tan Maññışlak'a gidip orada bir süre kalır, oradan da Astrabat yurduna geçer. Astrabat'ta Kızılbaş ordusu ile savaşı, onları yener. Allayar Han'ın kızı Huma ile evlenip önce Maññışlak'a, oradan da Gonrat'a gelir (Durdıyev 1977).

Akınların ilk basamağını teşkil eden hareket bölümünde kahramanın yurdundan ayrılıp akına çıkmasının sebepleri anlatılır. Kahramanı harekete geçiren olaylar ve sözlerden sonra akın hazırlığı başlar.

1.3.2. Kahramanın Akına Hazırlanması

Kahraman yurdundan ayrılmadan önce kendini, atını ve yiğitlerini savaşa hazırlar. Bu hazırlık, bazen geniş çaplıdır, çünkü bazı kahramanlar akına orduyla birlikte çıkarlar, ordunun toplanması ve hazırlanması uzunca bir süre alır. Köroğlu destanında olduğu gibi akın öncesinde kahraman, öncelikle atını itinayla hazırlar. Kahramanın atını savaşa hazırladığı sahneler, destanların kalıplaşmış sahneleri arasındadır. Türkmen destanlarından özellikle Köroğlu'nda hem kahramanın hem de atının hazırlanması ayrıntılı ve kalıplaşmış bir şekilde anlatılmaktadır. Köroğlu'nun Bezirgân (Bezirgen) kolunda Köroğlu, Bezirgân'la savaşmaya çıkar, ancak akın öncesi hem Kırat'ı hem de kendini savaşa hazır hale getirir:

“Göroglı Gırat'ı seyishanadan çıkarıp yalañaçlap sıpap-sıpap, gaşap garbap, zerteñ-zeberteñ eyerläp guşgun sınabendini mäkämläp içeri girip geyim-gecimlerini engine geyip egrı gılıcını bilinden asıp sarı yayı egnine ildirip sagdakları hatara gısdırıp öñünden-ardından goşa hancarı urup çakmağı telpegi başına geyip tilla nallı ädigi ayagina dartıp otuz iki tüysli uruş esbabından göterip nayzanı gapdalından kese taşlap Gırat'a galıp bolup Sapar Kösä'ni baş edip kırk yigidi öñüne salıp atlanıp çıkıp gidiberdi.” (Mämmetyazov 1990a: 540)

Köroğlu, Kırat'ı ve kendisini “Kempir” kolunda da akına hazırlar:

“Göroglı Sünni muña altın nal kakardı, üstüne de bir gıldan zer goyardı. Mahmal derlik, gülnarı yona, tilla gayışlı eyer, zerevşan köyneke, güderi güpcek, cüp aylı tegmeden dartıp zümerretten bezelen alagayşı Gıratı'nıñ başına salardı.

Yene bir cüp nalı yeñilrāk çekiç bilen eyeriñ gaşına gısdırıp goyardı. Onsoñ özem birkemsiz geynerdi. Tılla mıhlı sagır ädik, şahana geyimler, tılla gülbentli pıçaga çarpara gısdırıp altın yakalı sovut, golcak, tuvulga, çar ayna, tılla tegbendi biline dakıp gündüz sopbaç, pereñi mavut çekmān geyardi, üstesine de Göroglı nire atlancak bolsa kırk günlük, elli günlük haracat sırtında elmıdam tayar bolardı.” (Mämmetyazov 1990a: 540).

Köroğlu'nun yanı sıra Nuralı'nın da sefer hazırlığı yaptığı sahneler vardır. Kuyruğu yedi kez düğümlenmiş, altın yularlı Kırat'ı Nuralı'ya getirdiklerinde Nuralı'nın yaptıkları “*Sekiz örüm kākilini bir yüpek yağlıga toplaş düvdi. Şahana libaslarını giyip mavutdan bolan egin-eşiklerini geyip zerrin kemerlerini biline urdı, iki sıyını biline gısdırıp teletin ädigini geyip Girat'ıñ yanına gelip ‘Ya Şah-ı Merdan’ diyip üzeñne basıp at üstüne mündi*” (Mämmetyazov 1990a: 802) şeklinde anlatılır.

“Arap Reyhan” kolunda Köroğlu (Göroglı), Arap Reyhan'a esir düşer ve onu kurtarma işi, Övez'e verilir. Ayvaz, Reyhan Arap'ın yurduna akına çıkmadan önce Kırat'ı ve kendisini akına hazırlar:

“Övez Girat'ıñ ozalkı derini gazav bilen sıpalap sermelāp ayırışdırıp onı tazedden bir gıldan eyerlemāge aylanışdı. Mahmal derlik, gülnarı, yene tılla gayışlı eyer, zerevşan seçekli köyneke, güderi güpçek, cüp aylı tegmeden dartıp kemsiz bezedi. Ala gayşı da Girat'ıñ başına saldı. Özem bir gıldan yasanıp elin geyniberdi. Tılla mıhlı sargı ädik ayagında, şahana geyimler egninde tamamı zer guşak, tılla gınlı pıçağı hem çar para gısdırdı. Altın yakalı sovut, golçak, tuvulga, çar ayna, gıyak-hemmesini bağlap çar perre almaz suv berlen nayzanı da goluna alıp Girat'a atlandı.” (Mämmetyazov 1990a: 360) Bu örnekler, destan kahramanlarının benzer şekilde savaş hazırlığı yaptığını gösterir. Kahramanlar, savaş meydanına çıkmadan önce “kesgir gılc”ı, “kırk gez nayza”yı, “sarı ok yayı” alıp “uruş geyimleri”ni giyer; Kırat, bütün seferlerden önce Köroğlu veya yanındaki diğer kahramanlarca güzelce süslenir ve savaşa hazır hale getirilir (Mämmetyazov 1990a: 819, 69).

Yusuf ve Ahmet Beyler, akına çıkmadan önce halkıyla konuşurlar, onların hayır dualarını alırlar, akına gidecek ordunun kurulması için dört bir yana haber gönderirler. Ordunun kurulmasından sonra sıra vedalaşmaya gelir (Durdıyev 1995: 179-181) Dövletyar Bey, Astrabat'a evleneceği kızı almaya giderken atı eyerler, yol hazırlığını yapar, kılıcını kuşanır, sazını da yanına alır, yiğitleriyle birlikte yola çıkar. (Durdıyev 1977: 32) Aytgeldi, Kalmuk ülkesine sefere çıkarken hazırlık yapar. Bu hazırlıklar destanda: “*Toktamış Han, Aytgeldi'nin bütün hazırlıklarını görüp askerini*

hazırladı. Aytgeldi can, padişahın hazinesine girip istediklerini aldı. Altın kabızlı bir kılıç ile bir sarı yay vardı. Onları da aldı. Ayrıca atlar arasında Sandal adlı bir at vardı. Aytgeldi can, bu ata bindi.” (Veliyev 1993: 52) şeklinde anlatılır. Ali Bey-Balı Bey’in akın hazırlıkları yapılırken Yusuf Bey, üç yüz altmış askeri dört bir tarafa gönderir, bir ay içinde ordu hazırlanır, Ali Bey, Balı Bey, Dövdeş Muzrap, Şah Cihangir orduyla birlikte yurttan ayrılırlar.

1.3.3. Kahramanın Yakınlarıyla Vedalaşması

Akın hazırlıkları gibi yurdundan ve yakınlarından ayrılan kahraman, yolculuğuna vedalaşarak başlar. Özellikle kahramanın ailesi ile vedalaşmasına, destanlarda geniş yer ayrılır. Bu bölümlerde hem kahraman hem de aile fertleri karşılıklı şiirler söyleyerek vedalaşırlar. Kahraman, yurdundan ayrılırken ailesinin yanı sıra bütün ülke, kahramanı yolcu etmeye çıkar, bir süre kahramanla birlikte yürürler, şehirden uzaklaşmaya başladıklarında kahraman, “*yolcu edenden yoldaş olmaz*” diyerek yola kendi başına devam edeceğini bildirir ve yolculuğuna başlar.

“Kempir” kolunda Nişabur hükümdarı, Kırat’ı yaşlı bir kadına çaldırır. Köroğlu, atını geri alabilmek için Nişabur’a gitmeye karar verir, ancak eşi Agayunus ağlayarak bir şiir söyler, bu şiire Köroğlu da yiğitlerinin ve Agayunus’un geri dönmelerini istediği bir şiirle cevap verir. Karşılıklı şiirlerden sonra Köroğlu, yalnız başına yola çıkar. “Bezirgan” kolunda da Köroğlu, eşi Agayunus’la vedalaşır. Köroğlu, yıllardır haracını vermeyen Bezirgan’la savaşmaya giderken Kırat’ı eyerler, kırk yiğidini hazır eder ve Çandıbil’den ayrılırken Agayunus’a şiirle “hoşçakal” der. Agayunus’la Köroğlu’nun yanı sıra Övez’in de akın önceleri vedalaştığını görürüz. Arap Reyhan’a tutsak olan Köroğlu’nu aramaya çıkacak olan Övez’e Agayunus, gitmemesini söyler, yalvarır, ama Övez yolundan dönmez, Köroğlu’nu Arap Reyhan’ın elinden kurtarmaya gider (Mämmetyazov 1990a: 453-454, 539, 357-358).

Yusuf Bey, Gözel Şah’la savaşmaya giderken annesi Lagıl Han’dan izin ister, annesi yedi yıl tutsak kaldığı bir yurda tekrar gitmemesini ister, ancak Yusuf Bey zindanda kendilerine yardım eden Baba Gammar’ı kurtarmak zorunda olduğunu söyleyerek bunu reddeder. Annesinin “ak patası”nı, yani hayır duasını alır, yurdun diğer ileri gelenlerinin de duasıyla büyük bir ordu ile yola çıkar (Durdıyev 1995: 181-182). “Tulum Hoca” destanında Edige, anne ve babası ile şiirlerle vedalaşır, annesi oğluna gitmemesini söyler, ama kahraman bunu kabul etmez (Veliyev 1993: 53-54). Ali Bey-Balı Bey, Mısır’a sefere çıkarken Erali Han, Ahmet Bey ve Yusuf

Bey, genç kahramanlara birer şiirle veda ederler, sonrasında geride kalanlar dua edip evlerine dönerler. Beyler ise orduyla yola koyulurlar.

Dövletyar Bey, Goñrat'tan ayrılırken yurdun büyüğü küçüğü kaleden dışarı çıkıp Dövletyar'ı yolcu etmek isterler. Bir süre kahramanla birlikte yürürler, bir süre sonra Dövletyar, annesi ile vedalaşır, bu vedalaşma da şiir formundadır (Durdıyev 1977: 29-30). Türkmen destanlarından "Hocamberdi Han"da vedalaşma sahneleri, dramatik olduğu kadar oldukça da hacimlidir. Hocamberdi Han, İran'a doğru yola çıkmak üzere iken, eşi yolunu keser ve gitmemesini söyler, çünkü rüyasında Hocamberdi Han'ın bu seferden dönemeyeceğini görmüştür. Kahraman, kötü bir rüya gördüğünü, bu yüzden yola çıkmamasını isteyen eşini dinlemez, kahramanın oğlu da aynı şekilde babasına gitmemesi için yalvarır, ama o da sonuç alamaz. Ağlayıp sızlamaktan kendinden geçen eşi, sonunda Hocamberdi Han'ın gideceğini anlar ve onunla vedalaşır (Aşırov 1993: 7-12).

Destanlardaki veda bölümleri, duygusal yoğunlaşmaların yaşandığı sahnelerdir. Türklerdeki vedalaşma veya yolcu etme kültürünün de yansımalarını bulduğumuz bu sahnelerde kahraman ve kahramanın yakınları şiirlerle duygularını ifade ederler, her ne kadar ayrılık nedeniyle karamsar sahneler olsa da vedalaşmalarda ileriye dönük umutlar da ifade edilir, bu da büyük oranda kahramanın savaşlardan galip çıkacağı ve sağ salim yurduna döneceğinin ilk belirtileridir.

1.3.4. Kahramanın Düşmanlarıyla Mücadelesi

Destan kahramanı, yurdundan ayrıldıktan sonra uzun bir yolculuk yapar, aradığı ülkeyi ve düşmanı bulur. Yolculuk esnasında atının hızından ve olağanüstü yardımcılardan faydalanan kahraman, aylar sürecektir yolculuğu, birkaç gün içinde tamamlar. Yolculuk sırasında insanların yanısıra dev veya ejderha gibi olağanüstü varlıklarla da mücadele eder. Akınlarda genellikle başarılıdır, rakiplerine üstünlük sağlar, onları mağlup eder, kahramandan da beklentiler bu yöndedir. Türkmen destan geleneğinde en fazla akına çıkan ve düşmanla mücadele eden kahramanlar arasında Köroğlu ilk sırada yer alır. İlk kolda Hünkar'la savaşır, evlilik kolunda Agayunus'u Kaf Dağı'ndan getirir, Arap'tan öç aldığı kolda Reyhan Arap'la mücadele eder, Bezirgan'ı öldürür, sık sık Kızılbaş yurdunun hükümdarı ile karşı karşıya gelir. Mustafa Bey gibi ünlü yiğitlerle dövüşür, bazı kollarda Kaf Dağı'ndaki ejderha ile savaşır ve bütün bu akınlardan başarı ile döner.

Destan kahramanları düşmanlarıyla mücadele ederken veya mücadeleye hazırlanırken bazı yollara başvururlar. Özellikle Köroğlu kollarında rastladığımız kahramanın kılık değiştirmesi, akınlarda kahramanların kimliklerini gizlemek için başvurdukları yollar arasındadır. Destan kahramanı, akınlarda bazen kimliğini gizler, farklı bir kişiliğe bürünür. Bu sayede bilmediği, yabancı olduğu yurtlarda rahat bir şekilde yol alır, düşmanları ve yurtlarıyla ilgili rahatça bilgi toplar, hatta bazı durumlarda kılık değiştirmiş halde düşmanın yanına kadar sokulur, ancak onu tanıyamazlar. Köroğlu, Övez'i almaya çoban kılığında gider, elbiselerini ve atını yaşlı bir çobana verir, ondan eski çoban kıyafetleri alır. Bu halde istediği ülkeye rahatça giren Köroğlu, son olarak ise bağşı kılığına girer, eline aldığı bir dutarla kalenin yanında güzel nağmeler çalarak kaledekilerin dikkatini çeker, hükümdar da onu kaleye davet eder. Köroğlu, önce çoban, daha sonra da bağşı kılığına girerek kolayca kaleye giriş yapar (Mämmetyazov 1990a: 139, 142-143, 151).

Kılık değiştirme sadece kıyafet değiştirerek değil, kendini farklı bir şekilde tanıtarak da gerçekleşir. Köroğlu, Övez'i tutsaklıktan kurtarmaya gittiğinde kendini Azerbaycanlı bir tüccar olarak tanıtır. Övez'i kurtarmak için Hünkâr'in kalesine giderken ise, kırk yiğidini kalender kılığına sokar, kendisi de baş kalender olur. "Arap Reyhan" kolunda Köroğlu, Leke Şah'ın askerleri ile çoban kılığında konuşur, kendini tanıtmaz. "Kempir" kolunda, Nişabur'a kaçırılan Kırat'ı almak için kalender kılığında yola çıkar. "Köroğlu ve Balı Bey" kolunda ise, Nisbican'a kendine âşık olan Dilber'i almaya giderken dilenci kılığına girer. Köroğlu'nun dışında diğer kahramanlar da kılık değiştirir. "Ärhasan ve Tellihan" kolunda Tellihan, erkek kılığına girip düşmanlarla savaşır. Nuralı, kızını almak istediği Kızılbaş ülkesinin padişahı Nâheñ Şah için Köroğlu ve yiğitleriyle kimliğini gizleyip savaşır (Mämmetyazov 1990a: 292, 229, 333, 449, 527, 786, 819).

Akınlarda kahramanlar kendilerini şiddetli savaşların içinde bulurlar, bu savaşlar, destanlardaki aksiyonun zirveye ulaştığı sahneler arasındadır. Yusuf-Ahmet destanında Aşır Bey Serdar, Teke beyi Zaman ve Köroğlu'nun yiğitlerinden yüz kırk beş yaşındaki Çakan pehlivan, kâfir üzerine giderler, onları tutsak edip mallarıyla Yusuf Bey'in karşısına getirirler. Yusuf Bey gelen esirleri ve malları "alaman"a (çapula) katılanlar arasında bölüştürür (Durdıyev 1995: 188-194).

Dövletyar Bey'in Kızılbaşlarla yaptığı savaşlar anlatılırken verilen mücadelenin büyüklüğünü gösteren sahneler vardır: "Öyle bir savaş oldu ki, sanki kıyamet kopmuş da yer gök dağılıyordu. Dağlar parça parça oldu, atların nefesinden

gökyüzü karardı, dünyayı karanlık kapladı, gökteki yıldızlar görüldü, insan kanı sel gibi olup aktı, meydanda kalan cesetlerden küçük küçük tepeler oluştu, böyle bir savaş üç gün devam etti.” (Durdıyev 1977: 37). Bu sahneyi diğer kahramanlık destanlarında da görmek mümkündür.

Aytgeldi, Toktamış Han’ın askeri ile yola çıkar, ancak Kalmuk’a gitmeye korkan askerleri geride bırakarak yola tek başına devam eder. Kalmuk yolunda Ak Dev’i babası Tükli Aziz’in da yardımı ile mağlup eder ve yola devam eder, bu kez Ak Dev’in kardeşi Kara Dev ile karşılaşır, devin saçını tutunca kendisine itaat eder. Tüke Şah’ın kalesine giden Aytgeldi, Ak Dev’in başını şahın önüne atar, Kara Dev’e ise istediği gibi hükmeder. Bunu görenler, şahtan istediği parayı, haracı vermesini isterler. Aytgeldi, vergi olarak Kalmuklardan kırk deve yükü altın, gümüş ve mücevher alarak Goñrat’a doğru yola çıkar. Kalmuklar, Aytgeldi’yi hemen bırakmazlar, peşinden gidip saldırırlar, Aytgeldi bunları yine mağlup eder, bu kez bütün Kalmuk saldırır, onu da Aytgeldi babası Tükli Aziz’in yardımı ile bertaraf eder. Aytgeldi’nin Kalmuklarla savaşı: *“bundan sonra öyle savaş oldu ki atların ayaklarından çıkan toz, dünyayı kararttı. Kırk bin Galmık askerinden üç yüz kişinin kaldığını gördüler. Şahı, ellerini kaldırıp Aytgeldi’nin önünde af diledi”* şeklinde anlatılır, bu satırlardan kahramanın büyük bir orduya karşı olağanüstü bir mücadele verdiği anlaşılır (Veliyev 1993: -50-77).

Alı Bey-Balı Bey, Mısır’ı kuşatan Şapolat Şah’ın askeri ile savaşırlar, orada da ayrıntılı savaş tasvirleri vardır:

“Balı Bey, hiddetlenerek kâfirlerle savaşmaya başladı. Balı Bey, kısa sürede o kadar öldürdü ki, onlar gurup gurup kaçiverdiler. Koyun sürüsünü kurt dalamış gibi oldu. Kamışa ateş düşmüş gibi oldu. Kızılbaş’ın pehlivanları, binlerce askeriyle birlikte hücum ettiler. Balı Bey de Ürgenç askerlerini düzene koydu ve Yezitlere doğru at saldılar. Ali Bey, Dövdeş, Muzrap da at saldılar. Sonra öyle bir mağlubiyet oldu ki, yer gök titredi. Düşman leşinden tepe oldu. Türkmen beyleri ejder gibi savaştılar. Sonra iki ordu arasında yedi gün şiddetli savaş oldu. Sonunda Yezitler dayanamayıp parça parça oldular ve kaçmaya başladılar. Şapolat Şah da sınırsız devletini bırakarak kaçıp gitti. yezitlerin kanından ırmak oldu, akmaya başladı. Düşmanın ölenleri öldü, kırılanları kırıldı. Pek çoğu da at ayağının altında helak oldu. Geri kalanları da bütün her şeyini bırakıp kartaldan kaçan kuş gibi Mısır’dan kaçıp gittiler.”

Destan kahramanı bütün savaşlarından başarıyla çıkamaz, bazı durumlarda tutsak düşer. Kahramanın tutsak düşmesi de çoğunlukla hile ile gerçekleşir. Kahraman ya uykudadır veya dost bildiği, ancak aslında hain olan birisi tarafından kalabalık bir düşman gurubunun içine çekilir. Köroğlu “Arap Reyhan”a uyurken tutsak düşer. Övez, “Servican” kolunda sarhoş halde iken düşmanın eline geçer. Diğer bir kolda Övez ve Kırat’ı düşmanın büyücüsü sihirle tutsak eder (Mämmetyazov 1990a: 347, 287, 308).

Yusuf ve Ahmet Beyler, putperest Gözel Şah’a tutsak olurlar, tutsaklık savaşta gerçekleşmez. Gözel Şah’ın casusu beyleri kandırır, onları pusuya düşürür. Beyler zindanda yedi yıl kalırlar (Durdıyev 1995: 104) Dövletyar Bey, Kızılbaş hükümdarı Agamuhammet’e esir düşer (Durdıyev 1977: 136-138, 140-141).

Destan kahramanı, ne kadar tutsak kalırsa kalsın, sonunda mutlaka düşman elinden kurtulur ve yurduna dönmek ister. Köroğlu, Arap Reyhan’a esir düştüğünde onu Övez kurtarır, Servican’da Övez’in kurtulmasına padişahın kızı Servican yardımcı olur. Yusup-Ahmet, şiirin gücüyle zindandan kurtulurlar. Yusuf Bey, Gözel Şah’ın bağışısı ile atıştır, atışmadan galip çıkan Yusuf Bey’i ve dostu Ahmet’i Gözel Şah serbest bırakır (Durdıyev 1995: 116-121). Dövletyar, zindandan kurtulmak için Kızılbaş şahının şartlarını yerine getirir (Durdıyev 1977: 150).

1.4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç

Kahramanın tutsaklıktan kurtulup düşmanlarını mağlup etmesiyle birlikte destanda dönüş yolculuğu başlar, kahramanın dönüş yolculuğu, akın yolculuğundan biraz daha ayrıntılı anlatılır, kahraman uzun yıllar uzak kaldığı yurduna yaklaşırken yolda dağlara, nehirlere, hayvanlara veya karşılaştığı tanıdık insanlara şiirle duygularını dile getirir. Tabii ki bütün dönüşler rahat bir ortamda gerçekleşmez; bazen kahraman, ardından gelen düşmanlarla savaşmak zorunda da kalır. Bunu Köroğlu’nun pek çok kolunda görmek mümkündür. Köroğlu’nun akın sonrası Çandıbil’e dönüşleri genellikle mücadeleyle geçer, peşinden gelen düşmanlarıyla uzun uğraşlar verir. Reyhan Arap’tan intikam aldığı koldaki mücadeleler, dönüş yolculuğunda gerçekleşir. Reyhan Arap, uykuda iken Köroğlu, Arap’ın kardeşi Bibican’ı kaçıtır, kendisini zorla uyandıranlar durumdan onu haberdar ederler. Reyhan Arap, hemen Köroğlu’nun peşine düşer, ona yetişir, Köroğlu ile aralarında çeşitli konuşmalar geçer, bu konuşmalar bazen şiir formundadır. Köroğlu, Reyhan

Arap'ın atını oklar, Köroğlu'na yetişemeyeceğini anlayan Reyhan Arap, kardeşini Köroğlu'na verir ve geri döner (Mämmetyazov 1990a: 101-109).

Yusuf-Ahmet, Baba Gammar'ı zindandan kurtarıp Gözel Şah'ı Müslüman yaptıktan sonra Ürgenç'e develere yükledikleri altınlarla dönerler. Dönüşte yanlarında zindanda kendilerine yardım eden Garagöz ve Bibiniyaz da vardır. Garagöz'ü, Babagammar'la yedi günlük bir toy yapıp evlendirirler. Baba Gammar Çın-Maçın'a doğru yola çıkar (Durdıyev 1995: 214-216).

Aytgeldi, Kalmuk ülkesinde bir süre kaldıktan sonra padişaha "Ey padişahım, evden ayrılalı çok oldu. İzin verirsen kendi yurduma döneceğim" diyerek eve dönmek istediğini dile getirir. Padişah da "Herkesin evi kendine Mısır'dır, gideceksen yolun açık olsun" der ve onlara kırk deve yükü altın, kırk kadın hizmetçi, kırk erkek hizmetçi, yüz yiğit ile yolcu eder. Kahraman uzun yolları, nice dağ ve çölleri aştıktan sonra yurduna ulaşır (Veliyev 1993: 82, 85).

Ali Bey-Balı Bey, düşman ordusunu yenip Gözel Şah'ı sıkıntıdan kurtarıp yurtlarına dönerler. Destanda bu bölüm şöyle anlatılır: "*Türkmen askerlerinin eline pek çok ganimet, giysiler, elbiseler, altın ve gümüş geçti. Karun'un zenginliği buna denk gelmezdi. Sonra Gözel Şah, Ali Bey'e, Balı Bey'e, Dövdeş'e, Muzrap'a ve onların askerlerine kırk gün hizmet etti, onlar vakitlerini mutlu mesut, saz sohbeti, yemede içmede geçirdiler. Kırk gün sonra Ali Bey, Balı Bey serdarlar, Mısır halkından izin aldılar, kırk heybeye aldıkları ganimetleri koydular, büyük bir törenle Ürgenç'e doğru yola çıktılar.*" Kahramanlar, Mısır'a gelirken geçtikleri uzun yollardan tekrar geçerek yurtlarına ulaşırlar. Destanda kahramanların uzun bir yolculuk yaptığı "*beyler yüce dağlardan, susuz çöllerden geçip kendi vatanlarına ayak bastılar*" sözleriyle ifade edilir.

Destan kahramanı, akına çıkarken yaptığı gibi akından dönerken uzun yıllar uzak kaldığı yurdunda olup bitenleri olduğu gibi görebilmek ve dostunu, düşmanını tanıyabilmek için kılık değiştirebilir. Bu sayede kahraman, geride kalanların kendisiyle ilgili düşüncelerini öğrenir ve yalan söyleyenleri, hile yapanları, vefasızlık yapanları görme fırsatı bulur. Hiç kimsenin beklemediği bir anda kimliğini açıklayan kahraman, her şeyi altüst ederek bozulmuş olan düzeni yeniden tesis eder. Böyle bir son da özellikle dinleyici açısından oldukça ilgi çekicidir.

Köroğlu, "Kempir" kolunda Kırat'ı Balı Bey'in elinden kurtarır, Çandabil'e dönerken kılık değiştirir ve çobanlarla görüşür, "*içlerinde hangisi ihlashı, hangisi*

değil onu öğreneyim, yurtta neler olmuş onu bileyim” diyerek niçin kılık değiştirdiğini kendisi açıklar (Mämmetyazov 1990a: 509-510).

Bazı destanlarda kahraman, dönüşte kılık değiştirerek sevgilisinin düğününe katılır. Kahramanın uzun yıllar ayrı kaldığı sevgilisinin düğününe son anda yetişmesi, Türk destan geleneğinin yaygın unsurları arasındadır. Destanlarda, halk hikâyelerinde ve bazı masallarda kahramanın evine dönüşü ve sevgilisinin düğününe son anda yetiştiği görülür. Bu dönüş, özellikle Alpamış Destanı, Bamsı Beyrek ve Âşık Garip hikâyelerinde benzer özelliklere sahiptir. Alpamış, Kalmuk ülkesinde yedi yıl zindanda kalır, bu arada Alpamış’ın yurdu Kongırat’ta onun öldüğü yönünde söylentiler yayılır. Kahraman, Kalmuk hanının kızı Tavke’nin yardımıyla zindan kurtulup yurduna dönerken sevgilisi Barçın, hilekâr Ultantaz ile evlenmek üzeredir. Alpamış yolda babaannesi, kız kardeşi ve dostlarıyla karşılaşır, onlardan, olan bitenleri öğrenir. Düğün yerine kılık değiştirerek gider ve hilekâr Ultantaz’ı idam ettirip Kongırat’ın hükümdarı olur (Reichl 2002: 177-178).

Alpamış destanındaki bu dönüşün bir benzeri Dede Korkut Kitabı’ndaki “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde de vardır. Beyrek de Alpamış gibi olağan bir doğum sonucunda değil, duaların ve yapılan toyların sonunda dünyaya gelir. Banı Çiçek, beşik kertmesidir. Beyrek, kahramanlık gösterip adını, beyliğini aldıktan sonra sıra düğüne gelir, ancak Beyrek gerdeğe girmeden Bayburt kalesine tutsak olarak götürülür. Zindandan bey kızının yardımıyla kurtulur. Yalancı oğlu Yaltacuk’la evlenmek üzere olan Banı Çiçek’in düğününe ozan kılığında gider. Burada kimliğini ifşa eder, kendisinin öldüğü haberini Oğuz’a yayan Yaltacuk’u cezalandırır ve Banı Çiçek’le evlenir (Ergun 1997: 64-70).

Garip’in yurduna dönüşü ve Şah Senem’in düğününe son anda yetişmesi, Alpamış ve Beyrek’in dönüş maceralarıyla hemen hemen aynıdır. Bu dönüşlerdeki ortak noktalar şu şekildedir:

- Kahraman, tutsak olduğu için veya başka sebeplerden uzun yıllar (çoğunlukla yedi yıl) yurdundan uzak kalır.
- Kahramanın öldüğü yönünde yalan bir haber yurduna ulaşır.
- Kahramanın sevgilisi genellikle ölüm haberini getiren kişi ile evlendirilmek istenir.
- Kahramana sevgilisinin evlenmek üzere olduğunu bir bezirgân, bir kız veya bir turna bildirir.

- Kahraman yanında getirdiği toprağı, ağlamaktan kör olan anne babasının veya yakınlarının gözüne sürer ve gözleri açılır.

- Kahraman kılık değiştirerek sevgilisinin düğününe ozan, âşık veya bağşı kılığında katılır.

- Düğünde kimliğini açıklar ve suçlular cezalandırılır.

Buna benzer bir dönüş hikâyesi, Türkmen destanlarından Yusuf-Ahmet'te de görülür. Yusuf-Ahmet, Gözel Şah'ın elinde tutsak iken Ürgenç'te Yusuf ve Ahmet Beylerin öldürüldüğü yönünde yalan haberler yayılır. Ahmet Bey'in nişanlısı, Alladat Bey'in oğlu ile evlenmek üzeredir. Dokuz günlük toyun yedi günü geçmiş, iki günü kalmıştır. Ahmet Bey, toy yerine gider, Alladat Bey, suçlu olduğunu anlar, Ahmet Bey onu affeder, nişanlısı Adına ile büyük bir toyla evlenir (Durdıyev 1995: 147, 170-171).

Ahmey Bey'in düğün vesilesi ile düzenlediği toy, çoğunlukla destanlarda kahramanların dönüşünün kutlandığı kalıplaşmış sahnelerdir, bazı toylar evlilik törenlerine de sahne olur. Oğuz Kağan destanından ve Dede Korkut Kitabı'ndan da takip edebildiğimiz kadarıyla akın dönüşü toylarda hem eğlenilmiş hem de akında elde edilen ganimetler paylaştırılmıştır (Duymaz 2005: 55). Türkmen destanları akın dönüşü toylar açısından Türk destanlarıyla benzer bir yapıyı paylaşırlar. Türkmen destan kahramanlarının dönüşleri ülkedeki bütün halkın katılımıyla düzenlenen büyük toylarla kutlanır. Köroğlu, akından Çandıbil'e döndüğünde mutlaka toy yapılır. Köroğlu, eşi Agayunus'u Çandıbil'e getirdiğinde Köse, diğer yiğitlere "*Söyleyici ozan, bağşı varsa getiriverin. Çalıcı sazanda varsa getiriverin. Semiz goyunları çıkarıp kesin*" der. Toy hazırlıkları tamamlandığında Köse, on gece gündüz toy yapar, ekmek isteyene ekmek, para isteyene para, elbise isteyene elbise verir. At yarışı düzenler, ok attırır, bağşı söylettirir, herkesi memnun eder, toyun sonunda bir molla getirip Köroğlu ile Agayunus'un nikâhlarını kıydırır. (Mämmetyazov 1990a: 78).

Köroğlu, Övez'i Çandıbil'e getirince Çandıbil halkı mutlu olup toy hazırlığına başlarlar. Toya bağşılar, sazandalar gelir, Köroğlu toya gelenlere bir şiirle hitap eder. Övez'in gelişi ve Köroğlu'nun zaferi için tertip edilen toy, üç gün sürer, toyda at yarışı düzenlenir, yarışmacılara ödülleri verilir (Mämmetyazov 1990a: 204). "Övez ve Kırat" kolunda ise Övez, Adıl Şah'ın kızını Çandıbil'e getirir, Esen Pehlivan'la evlendirir. Burada dokuz gece gündüz süren bir toy yapılır. Sazendeler

saz çalar, sakiler şarap dağıtır, başlılar şiir söyler, surnayçılar surnay çalar. (Mämmetyazov 1990a: 326).

Dönüş toylarından sonra destan kahramanı ailesi ve halkıyla mutlu bir şekilde yaşamaya devam eder, bazı kahramanlar akında gösterdikleri cesaret ve kahramanlık için ödüllendirilirler. Örneğin Yusuf Bey, Mısır üzerine yaptığı seferin dönüşünde bütün Türkmen boylarına han olur (Durdıyev 1995: 177). Aytgeldi, Kalmuk ordunu mağlup ederek hem birikmiş vergiyi hem de Kalmuk şahının kızını alarak Goñrat'a geri döner, kendisini hile ile Kalmuk ülkesine gönderen Gencebay Köse'yi affeder. Toktamış Han, Aytgeldi'yi ülkeye hükümdar yapar (Veliyev 1993: 85-86). Yusuf Bey, Ahmet Bey, Ali Bey, Balı Bey, Edige gibi destan kahramanlarının ölümü veya kırklara karışmaları anlatılmazken Köroğlu ve Dövletyar gibi bazı destan kahramanlarının trajik sonları destanda yer almıştır. Halkbuki destan geleneğinde kahramanların ölümü genellikle anlatılmaz. Bu durumu Ali Duymaz şöyle yorumlar: *“Hemen hiçbir destanda kahramanın ölümü, en azından ayrıntılarıyla anlatılmaz. Bunun mitolojik açıdan anlamı, mitlerin evreni ve tabiat olaylarının açıklayıcı olmalarının yanı sıra kutsal bir hikâye anlatmaları ve ileriye yönelik bir mesaj taşımaları olsa gerektir. Çünkü kahramanın ölümü, mitleri dinleyen yeni nesiller için örnek teşkil edecek durumlar değildir.”* (Duymaz 2004: 39)

Türkmen destanları arasında kakramanın ölmünün anlatıldığı tek destan Köroğlu destanıdır. Köroğlu destanının son kolu olan “Köroğlu'nun Ölümü” kolunda, Köroğlu ile Kırat'ın yaşlılığı ve düşmanlar tarafından öldürülmeleri anlatılır. Köroğlu'nun ölümünü anlatan bu kolu başlılar, çok nadir anlatmışlardır. Bunun nedeni ise başlıların Köroğlu'nun ölümünü kabullenememeleri veya ölümüne çok üzülmeleridir. Köroğlu'nun kırk kolunu bilmesiyle ünlü Pelvan Bağşı'nın atalarından Goç Bağşı bile son kolu çok az anlatmıştır. Bu konuda Daşoğuz bölgesi destancı başlılarından İlamın Bağşı'nın anlattıkları ilgi çekicidir. Rivayete göre Mahtumkulu, Hive'de eğitim görürken her seferinde Tagta'daki Goç Bağşı'ya uğrar ve ondan Köroğlu destanını dinler. İki yılda Köroğlu'nun otuz dokuz kolunu anlatan Goç Bağşı, kırkıncı kola geldiğinde dutarını kılıfına koyar ve duvara asar. Mahtumkulu'nun bütün ısrarına rağmen Köroğlu'nun ölümü kolunu anlatmaz. Mahtumkulu, Hive'de Goç Bağşı'nın Köroğlu'nun son kolunu anlatmadığını, ancak bu kolu merak ettiğini söyler, ancak kimse derdine çare bulamaz. Başka bir gün Mahtumkulu, Goç Bağşı'ya uğradığında bütün halk Goç Bağşı'nın evinde toplanmış haldedir. Mahtumkulu, dünyanın faniliği üzerine yazdığı şiirleri okur, bunun üzerine

Goç Bagşı da dutarını eline alır ve Köroğlu'nun ölümü kolunu anlatır. Bu kolu dinleyenler feryat edip kendilerinden geçerler. Bagşı, destanı bitirine kadar kan ter içinde kalır. Destan anlatımı bitince ise hiç kimseden ses seda çıkmaz, herkes kedere boğulmuştur. Mahtumkulu, yine devreye girerek gönül açıcı şiirler okur, ama Goç Bagşı bu olaydan sonra bir daha eline dutar almaz (Mıradov 1992: 207-208).

Köroğlu'nun ölümüyle ilgili kolu, Pälvan Bagşı da derlemeci Ata Çepov'a anlatmak istemez, çünkü bagşılar dinleyenleri üzmemek için bu kolu anlatmamaya yemin etmişlerdir. Pälvan Bagşı, bu yemini bozmak istemez. Ata Çepov ise bütün Köroğlu kollarını derlemek ve yayımlamak istemektedir. Bu nedenle Pälvan Bagşı'yı ikna etmesi için Nepes Hocayev gönderilir. Hocayev, Pälvan Bagşı'ya bu destanın gelecek nesillere kalabilmesi için kaydedilmesi gerektiğini söyler. Hocayev'in izahlarını makul bulan bagşı, Köroğlu'nun son kolunu anlatır (Kösejev 1980: 9).

Dövletyar gibi bazı destan kahramanlarının ölümü yerine, yok oluşları anlatılır. Dövletyar Bey, akınların sonunda elde ettiği malları ve Arkaç hanının verdiği hediyeleri yiğitlerine ve ihtiyacı olanlar arasında paylaştıktan sonra ak atlı birinin yanına gider ve yiğitlerine *“Dövletyar Bey yaşıyor diye beklemeyin, ama öldü de demeyin. İnşallah kıyamete kadar ben savaşıcı yiğitlerin yanında gezerim”* diyerek gözden kaybolur. Yıllar sonra Dövletyar'ın Hive Hanı tarafından öldürüldüğü yönünde söylentiler çıkar, ancak kimse Dövletyar'ın nereye gittiğini öğrenemez (Durdıyev 1977: 179-180). Bu destanın sonu hem anlatıcının hem de dinleyicinin beklentilerine uygundur. Destan kahramanın ölümü yerine kimsenin bilmediği bir yere gönderilmesi ve kıyamete kadar yaşayacak olması destan mantığına daha uygundur.

2. Aşk Konulu Destanların Yapısal Özellikleri

Türkmenistan'daki aşk konulu destanlar, şekil ve muhteva açısından Anadolu sahasındaki halk hikâyeleriyle önemli benzerliklere sahiptirler. “Aslı-Kerem”, “Şasenem-Garıp”, “Zöhre-Tahir” gibi bazı Türkmen aşk destanlarının benzerlerinin Anadolu'daki âşıkların repertuarlarında da yer aldığı görülür. Hem bağşılarmın hem de âşıkların anlattıkları bu hikâyelerde sevgilisini arayan bir âşığın maceraları anlatılır, âşık sevgilisine ulaşmak için pek çok engeli aşmak zorundadır, ancak kahramanlık destanlarında olduğu gibi engeller fiziki mücadeleyle değil, sözün veya olağanüstü birtakım güçlerin yardımıyla aşılr. Türkmen bağşılarmın repertuarında yer alan aşk destanları yapısal olarak birbirlerine benzerler. Bu destanlar, genellikle çocuksuz bir ailenin sıradışı yollardan çocuk sahibi olması ile başlar, hızla büyüyen çocuk, gençlik çağında bir kıza âşık olur ve bu kıızı aramaya çıkar. Çoğunlukla mutlu bir sonla biten aşk destanlarının yapısı şu şekilde belirlenebilir:

1. Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu
2. Kahramanın Âşık Olması
3. Kahramanın Sevgilisi İçin Mücadele Etmesi ve Karşılaştığı Engeller
4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç

Kahramanlık destanlarının yapısıyla bazı benzerlikler taşıyan aşk destanlarında da kahramanın doğum şartları, ad alması, âşıklığı bütün ayrıntılarıyla anlatılır, âşık da tıpkı alp gibi yurdunu terkeder, uzak ülkelerde sevgilisini arar ve sonunda tekrar yurduna geri döner. Yapısal olarak bu benzerliklerin yanında kahramanlık ve aşk destanlarını birbirinden özellikle destanın merkezindeki tip ayırır. Kahramanlık destanları alp tipinin hayat hikâyesini anlatırken aşk destanları ise âşık tipini konu edinir. Tiplerdeki bu farklılık da destanların karakterini şekillendirir.

2.1. Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu

Türk destanları, kahramanın yaşadığı ülkenin, ailesinin ve ailenin sosyal statüsünün tanıtılması ile başlar. Verilen bilgiler, kahramanın doğumuna hazırlıktır, kahramanın hangi şartlar içinde dünyaya geldiğini izah etmeye yöneliktir. Türkmen aşk destanlarında kahramanlar çoğunlukla padişah, vezir gibi yönetici sınıfa mensup bir ailenin geç doğan çocuklarıdır. “Şasenem-Garıp” destanında Şasenem'in babası Şah Abbas, Garıp'ınki ise Hasan vezirdir ve bunlar Diyarbekir'de yaşamaktadırlar (Rahmanov 1992: 3). “Hüyrlukga-Hemra” destanında Hemra'nın babası, Mısır

padişahı Hırov'dur (Allanazarov 1980: 3). Kerem'in babası yedi iklim padişahlık yapan Tövriz vilayetinin padişahı Zıyat Han'dır. Aslı'nın babası ise Rum'dan Gara Melek'tir, o da padişaktır (Durdıyeva 2004: 8, 10). Zöhre, Tatar yurdunda yaşayan padişah kızı, Tahır ise onun vezirinin oğludur (Aşirov 1954: 11). Şıralı Bey, Tebriz şehrinin padişahı Alım Şah'ın üç oğlundan en küçüğüdür, babası vefat edince onun yerine tahta geçmiştir. Sevgilisi Gövher Kız ise İsfahan şehrinin padişahı Söyün Şah'ın tek çocuğudur (Mämmetyazov 1976: 91-93, 101). Seypelmelek'in babası Mısır padişahı Asım (Dessanlar 1982: 7), "Gül-Senuber"de Senuber'in babası Çin padişahı, Gül'ünki ise Şähri-Şebistan'ın padişahıdır (Dessanlar 1982: 77).

Babası yönetici sınıfından olmayan kahramanlar da vardır. "Sayatlı-Hemra"da Hemra'nın babası Âşık Ahmet'tir, yönetici değildir, ancak Sayat, Gızılalma şehrinde padişahlık yapan Mämmet Han'ın kızıdır (Allanazarov 1980: 83-84). Kasım Oglan destanında Kasım'ın babası sıradan insanlardandır, ancak Kasım, büyüdüğünde çocuksuz bir padişaha oğul olur (Garriyeva 1993: 165, 171).

Türkmen aşk destanlarında zenginlik ve statü bakımından eksiği olmayan aileler çocuk hasreti çekerler. Çocuksuzluk, aşk konulu destanlarda karşımıza çıkan ilk problemdir, bu problem, sıradan yollardan değil, olağanüstü güçlerin yardımıyla çözülür. Kahramanın sıradışı doğumu büyük oranda ileri yönelik bir hazırlıktır, diğer insanlara göre farklı bir sürecin sonunda dünyaya gelen kahramanın aşkının ve mücadelesinin de farklı olacağı düşüncesine hazırlıktır. "Hüyrlukga-Hemra" destanında Hırov padişahın çocuğu yoktur, bunun için de üzülmemektedir, çünkü vezirinin oğul toyunda yaşadıkları oldukça üzücüdür. Çocuksuzlukla ilgili bir uygulamaya göre oğul olmayan bir adam toya geldiğinde toy sahibi onun beline bir kemik kıstırmakta ve atının kuyruğuna ise çalı bağlamaktadır. Padişah, oğulsuz olduğundan bir toyda bu uygulamaya maruz kalır ve üzüntüsünden kırk gün bir odadan dışarı çıkmaz (Allanazarov 1980: 3).

"Aslı-Kerem"de Zıyat Han, ülkeler yönetmesine ve onca mala mülke sahip olmasına rağmen çocuksuzluktan muzdariptir. Özellikle aynada kendine bakıp yaşlandığını görünce daha da üzülür ve vezirinden bu işe bir çare bulmasını ister (Durdıyeva 2004: 8). "Zöhre-Tahır"da Tatar yurdu padişahı Babahan ile veziri Bahır'ın çocukları yoktur (Aşirov 1954: 11). "Seypelmelek-Medhalemal"de Asım padişah, çocuksuzluktan tahtını bırakıp kırk gün bir odada yalnız kalır, ülke karışmaya başlar, sonunda vezirleri onun derdine çare bulmaya çalışırlar (Dessanlar

1982: 7). Gül-Bilbil’de Nasır padişah, “*biz bunca malı kim için biriktirdik, malım mülkün, tacım yabancılara kalacak*” diye çok ağlayıp sızlar (Dessanlar 1982: 161).

Örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak aşk destanlarındaki çocuksuzluk algısı aşağı yukarı aynıdır. Destanda çocuksuzluğun anlatımından sonra bu probleme çare arama kısmı başlar. Çocuksuzluğa çare farklı şekillerde bulunabilir, bunlardan ilki yurdu terkedip evliya mezarlarına çocuk dilemeye gitmektir. “Hüyrlukga-Hemra”da Hırov padişah, evliyaların ve Hz. Ali’nin mezarını bulup çocuk istemek için dağlarda ve çöllerde gezer. Karşısına Hıdır (Hızır) çıkar, ondan dua alır, Hz. Ali’nin mezarını bulup orada birkaç gün kalır, bir gün mezarın başında uyuyakalan padişaha rüyasında kendisine üç oğlun ve kızın verileceğini, ancak on dört yaşında geri alınacağını haber verirler. Bu rüyadan sonra padişahın üç oğlu ve bir kızı dünyaya gelir (Allanazarov 1980: 5-8). Çocuk için ülkesini terkeden hanlardan birisi de Ziyat Han’dır. “Ashı-Kerem”de Ziyat Han’ın çocuksuzluğunu gidermek için veziri sadaka vermeyi önerir, bu şekilde bir fukaranın duası ile çocuk sahibi olabilecektir. Han, vezirin tavsiyesine uyarak hazinesini fakire fukaraya açar, kendi de fakir fukara kılığında İmam Rıza’nın kabrine çocuk dilemeye gider. İmam Rıza’nın kabrinde ona yalvarır, birkaç gün burada ağlayarak yatar, bir gece rüyasında kendine Allah tarafından bir oğul bağışlandığını haber alır, uyanıp yurduna geri döner (Durdıyeva 2004: 8-10). “Zöhre-Tahir”da da benzer bir süreç işler. Zöhre’nin babası Babahan ve Tahir’in babası Bahır, birlikte yurtlarından uzaklaşırlar. Padişah vezirine “*Ey Bahır vezir, ikimizin de çocuğu yok, çocuksuz adama bu yurt haramdır, gel ikimiz başımızı alıp gidelim, bu vatani terk edelim*” der. Bunun üzerine birlikte atlanıp çöle doğru yola çıkarlar, bir süre yol aldıktan sonra karşılına eski bir mezarlık çıkar, geceyi burada geçirmeye karar verirler. Mezarlıkta uyuyakalan vezir Bahır, rüyasında padişahın da kendisinin de çocuk sahibi olduğunu görür (Aşırov 1954: 11-12).

“Kasım Oglan” destanında çocuk istemek için Kâzım, çöle çıkar, çölde açlık ve susuzluktan bayılır. Kâzım’ın bayıldığı yerin yakınında kırkların mekânı vardır, orada cem kurmuş olan kırklara Hz. Ali başkanlık yapmaktadır. Kâzım’ın kırklarla görüşmesi ve buradan çocuk sahibi olarak ayrılması destanda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır:

“Kırklar toplandılar. Kırkların başı Şir-i Hüda:

- Bir er yiğit gelip yatmaktadır. Onu alıp gelin, halini hatırını soralım, niçin geldiğini öğrenelim, dedi. Hıdır peygamber:

- Efendim, izin verirseniz ben getireyim, dedi.

- Bir kâke şarap alıp da gidin. Onu içsin, dedi.

Hıdır peygamber, bir kâse şarabı alıp Kâzım'ın yanına gitti. Kâzım'ın yıkılıp yattığını gördü. Hemen başını kaldırıp:

- Şu şarabı için, dedi.

Kâzım, şerabı içtikten sonra doğruldu, tokmak gibi oldu.

Hıdır peygamber:

- Benim ayağımın üstüne ayağını koy, dedi. Kâzım, ayağını koydu. Hıdır peygamber onu götürüp kırkların önüne bıraktı. Kâzım, selam verip kırkların her biri ile ayrı ayrı görüştü [...]

Şir-i Hüda:

- Siz bizimle kalın Allah size çocuk verir, dedi. Ondan sonra Kâzım üç gün kırklarla birlikte gezdi. Diğer gün Şir-i Hüda:

- Size Allah bir oğul verdi, dedi.

- Nasıl oğul verdi?

- Oğlunuzuna üç vasıf verildi. Birinci, Hz. Yusuf'un güzelliği, ikincisi Davut'un sesi, üçüncüsü Mecnun'un aşkı verildi. Üç vasfı budur, dedi.

- Eyvallah şahım! diyerek Kâzım teşekkür etti.

Hz. Ali, ona büyük bir elma verdi. O, elmayı alıp:

- Şahım, bunu ne yapayım? diye sordu:

- Elmayı bıçakla ortasından kesip yarısını eşin, yarısını sen ye, Allah'ın emri ve bizim duamızla Allah sana oğul verir, dedi. Kâzım:

- Eyvallah şahım! dedi.

Sonra dua edip Kâzım'ı yolcu ettiler.” (Garriyeva 1993: 166-169)

Destanlardan alınan örnekler, çocuksuzluğun çözümünde bazı ortak noktalara vurgu yapar. Bunlar arasında çocuk sahibi olmak için yurdu terketme ve bir evliya mezarı arama vardır. Evliya mezarının yanında uyuyakalan veya kendinden geçen çocuksuz kişi, rüyasında Hz. Ali'yi, Hızır'ı veya herhangi bir dervişi ya da kırkları görür, onların elinden bade içerek, bazen bir elma alarak çocuk sahibi olur.

Çocuksuzluğun başka yollarla çözüldüğü destanlar da vardır. “Seypelmelek-Medhalcema”de falcılar fal bakar, münecimler kitapları karıştırır ve Asım padişahın, Bağdat padişahı Yemen Sultan'ın kızı Gülcemile ile evlenmesi halinde bir oğul sahibi olacağını söylerler. Asım padişah, Yemen Soltan'ın kızını isteyip alır ve dokuz ay sonra bir oğul sahibi olur (Dessanlar 1982: 7-9). “Gül-Bilbil”de Nasır padişah, rüyasında bir bağ, bağda açılmış kırmızı bir gül ve sesiyle büyüleyen bir

bülbül görür, bu bülbülü alıp koynuna koyar. Bülbülün sesine hayran kalıp uyanan padişah, rüyasını dağ başında yaşayan bir dervişe yordurur. Derviş, padişahın bir oğul sahibi olacağını, ancak adını “Bilbil” koymasını gerektiğini, oğlan yedi yaşına geldiğinde bir peri kızına âşık olup onun peşinden gideceğini söyler. Dervişin söylediği gibi dokuz ay on gün sonra padişahın bir oğlu dünyaya gelir (Dessanlar 1982: 161-162).

Çocuksuzluğa çare arama aşamasında kahramanlarla ilgili ileriye yönelik bazı planlar yapılır, “beşik kertmesi” geleneği olarak bilinen uygulama da bunlardandır. Kahramanlar daha doğmadan aileler kendi aralarında çocukları nişanlarlar, büyüdüklerinde evleceklerini peşinen kabullenirler, hatta bazı aileler bunu yazılı olarak beyan ederler. “Şasenem-Garıp”ta Şah Abbas ve veziri Hasan, av esnasında hamile bir tavşana rastlar ve kendi eşlerinin de hamile olduğunu hatırlayarak tavşanı avlamazlar. Daha sonra bu olayı birbirleriyle paylaşınca gönüllerinin bir olduklarını görürler. Şah Abbas, vezirine: *“İkimizin de gönülleri bir imiş. Onun için senin oğlun benim de oğlum olursa bunlar dost olsunlar. Senin kızın, benim de oğlum olursa nişanlı olsunlar. Benim kızım senin de oğlun olursa onlar da nişanlı olsunlar”* der, bir anlaşma yazıp mühürleyerek vezire verir (Rahmanov 1992: 3-4). “Sayatlı-Hemra”da buna benzer bir anlaşmayı Âşık Ahmet ile Âşık Mahmut yapar (Allanazarov 1980: 83). “Zöhre-Tahir”da da aynı anlaşma yapılır, padişah, anlaşmayı sözde bırakmaz, bir kağıda yazarak mühürleyip vezire verir (Aşırov 1954: 13).

Beşik kertmesi uygulaması, aşk destanlarında olayların gelişimini de etkiler. Çocuklar büyüüp ergenliğe eriştiklerinde birbirlerine âşık olurlar, ailelerin daha önce yaptığı anlaşmadan da haberdar olunca iki genç evlenmek ister, ancak taraflardan biri sözünde durmaz, anlaşmayı bozar. Anlaşmanın bozulması, âşıkların ayrılması ve araya engellerin girmesi anlamına gelir, bu da destandaki olayları şekillendirir.

Sıkıntılı bir sürecin sonunda dünyaya gelen kahramanlar için toy düzenlenmesi ve bu toyda kahramanlara ad verilmesi, Türkmen aşk destanlarının karakteristik özelliklerindedir. Çocuk sahibi olmaktan mutlu olan kahramanın ailesi, bütün yurdu bir araya toplayarak büyük toylar düzenler, bol miktarda yeme içme olur, toyun bir bölümü de çocuğa ad verme törenine ayrılır. “Hüyrlukga-Hemra”da Hırov padişah, oğullarına “Ziver”, “Hurşit” ve “Hemra”, kızına da “Gülcemile” adlarını koyar. Adları verdikten sonra kırk gece gündüz süren bir toy yapar, gelenlere hediyeler verir (Allanazarov 1980: 8-9). Aslı-Kerem’de Ziyat Han, zorla sahip

olduğu oğluna “Mahmıt” adını verir, ancak bu ad daha sonra “Kerem”e dönüşecektir (Durdıyeva 2004: 10, 11). Zöhre’nin doğumunda babası Babahan padişah, dokuz günlük bir toy verir, fakire fukaraya hediyeler dağıtır. Toyun sonunda padişah ülkesindeki bütün bilginleri, müneccimleri toplar ve kızına ad vermelerini ister. Onların teklifleri beğenilmez, Bostantâç adlı Allah’ın nazarına mazhar olmuş bir kadından gökyüzü ile ilgili bir isim isterler o da Zöhre adını koyar. Vezir’in de bir oğlu olur, ona da bir toyla “Mürze Tahir” adını koyarlar (Aşırov 1954: 14, 15). Gül-Bilbil’de yıllar sonra oğul sahibi olan Nasır, padişah kırk gün toy yapar, açları doyurur, çıplakları giydirir. Toyun sonunda ulemaları çağırıp oğluna ad vermelerini isteyince onlar da oğlana “Bilbil” adını koyarlar (Dessanlar 1982: 162).

Kahramanlık destanlarında olduğu üzere aşk destanlarında da kahramanların çocukluk çağları uzun uzadıya anlatılmaz, kahramanlar hızla büyür, hemen yedili sekizli yaşlara, yani okula gidebilecek çağlara gelirler. Aşk destanlarında kahramanlar okula giderek eğitim alırlar, destanda kısaca anlatılan eğitim safhasında kahramanlar kitap okuyup âlim olurlar. Okulda alınan eğitim, aslında kahramanın hayatında çok fazla bir değişiklik yapmaz, başka bir ifade ile kahramanlık destanlarında eğitim, kahramanı değiştirir, daha sonra yapacağı mücadelelere hazırlar, ancak aşk destanlarında durum öyle değildir. Okul, kahramanlar için bir görüşme yeri, bazı gizli anlaşmalardan haberdar olma ve bazen de ilk yakınlaşmaların yaşandığı yerdir. Örneğin, “Hüyrlukga-Hemra”da *“Elkissa, aydan ay, günden gün geçip oğlanlar yedi yaşına yetdiler, oları molla berdiler.”* denir. Çocuklar okulda okuyup âlim olurlar, pekçok şeyi öğrenirler (Allanazarov 1980: 8-9). Destanda eğitimle ilgili daha fazla bilgi yoktur. “Sayatlı-Hemra”da Hemra, yedi yaşına geldiğinde Âşık Mahmıt’ın kızı Selbiniyaz’la birlikte okula gider. Okulda Selbiniyaz’ın kitabının içinden çıkan mektubu okuduklarında birbirleriyle nişanlı olduklarını öğrenirler. Sayat’ın ve Hemra’nın babaları da çocuklarının evlenme çağının geldiğini düşünüp bir toyla Sayat’ı Hemra’ya verirler (Allanazarov 1980: 83-84). Şasenem ve Garıp yedi yaşına geldiklerinde okula gönderilirler. Kahramanlar okula birlikte gidip birlikte gelirler. Aralarındaki yakınlaşma da bu yıllarda gerçekleşir (Rahmanov 1992: 4) Zöhre ve Tahir arasındaki ilk yakınlaşmalar ve aşk da okulda ortaya çıkar (Aşırov 1954: 15).

“Aslı-Kerem” gibi bazı aşk destanlarında kahraman, eğitimi okulda aldığı gibi alpların tabii olduğu eğitim sürecinden de geçer. Kerem, yedi yaşına geldiğinde okula verilir, bilge birisi haline gelir. Kerem’in eğitimi bununla sınırlı kalmaz, o

ayrıca silah kullanmayı öğrenir, yüz adama bedel bir yiğit olur, vaktini avda geçirmeye başlar (Durdıyeva 2004: 10).

Aşk destanlarında eğitime başlama yaşı yedi veya sekiz, eğitimin sona erdiği yaşlar ise on ikili ve on dörtlü yaşlardır. Senuber, yedi yaşına geldiğinde okula gönderilir ve on iki yaşına kadar eğitim alır (Dessanlar 1982: 77). Kasım Oğlan, yedi yaşında okula başlar, on dört yaşına geldiğinde okuldan ayrılır (Garrıyeva 1993: 171). Eğitimin sona ermesi, kahramanın ergenliğe geçme ve âşık olacağı dönemin geldiğine işaretler. Kahraman, bazen okul döneminde, bazen de okuldan sonra âşık olur, sevgilisi ile arasına engeller girer, destanın sonuna kadar bu engelleri aşmakla uğraşır.

Kahramanın doğumu, ad alması ve çocukluğu bağlamında Anadolu sahasındaki halk hikâyelerine bakıldığında Türkmen aşk destanlarıyla önemli benzerliklerinin olduğu görülür. Kerem, Tahir ve Hurşit gibi kahramanlar, padişah oğullarıdır, soylu bir aileye mensupturlar, bu aileler aynı zamanda çocuk hasreti çeken ve çocuksuzluğa çare arayan yaşlı anne ve babalardan oluşurlar. Kahraman, anne rahmine olanağüstü şartlarda düşer, kahramanın doğumunda “pir, derviş” gibi adlarla anılan sıradışı tiplerin katkısı vardır, doğumdan sonra kahramanın çocukluğu ayrıntılı bir şekilde anlatılmaz, sadece okula gidip eğitim aldığı belirtilir ve doğrudan kahramanın âşık olduğu gençlik çağına geçiş yapılır³³.

2.2. Kahramanın Âşık Olması

Aşk destanlarında kahramanların âşık olduğu bölümler, destanların yapısal bir özelliği olduğu gibi kahramandaki değişimin ve yeni maceraların habercisidir. Ergenlik çağına ulaşan kahraman, rüyasında veya çevresinde gördüğü bir kıza âşık olur, bu da kahramanın hayatında pek çok şeyi değiştirir. Âşıklıktan önce sıradan bir insan olan kahraman, artık bir müzik aleti çalıp şiir söyleyebilen ve gönlünde aşk ateşini hisseden birisi haline gelir. Diğer bir ifade ile âşıklığa geçiş yapan kahraman, yeni bir hayata başlar, adeta yeniden doğar, bu bakımdan kahraman için âşıklık, bir geçiş dönemidir. Kahraman için olduğu kadar destan açısından da âşıklık, yeni maceraları başlatan ve destandaki aksiyonu hızlandıran bir geçiş sürecidir.

³³ Bu konuda bk. Duymaz 1996, Duymaz 2001, Türkmen 1995, Türkmen 1998, Sakaoğlu-Duymaz 1996, Alptekin 1997.

Türkmen aşk destanlarında kahramanların âşıklığa geçişleri birkaç şekilde gerçekleşir. Bunlardan ilkinde kahramanlar rüyalarında bir derviş veya pir görürler, onların elinden bade içerek âşık olurlar. Garıp ve Şasenem de rüyada âşık olmuşlardır. Aynı anda her ikisi de rüyalarında kırkları görürler. Kırklar, Şasenem'e ve Garıp'a kırkar kâse şarap verip *“Siz ikiniz birbirinize uygunsunuz. Siz Hak aşığısınız. Ne tür ceza verirlerse versinler bu yolunuzdan dönmeyin. Garıp'te sözleşme vardır. O doğrudur. İkiniz de o sözleşmeyi okuyun. İkiniz de bunu bilin, dikkatli olun”* derler (Rahmanov 1992: 5). Rüyadan uyanan kahramanlar artık âşıktır.

Bazı destanlarda rüyadan önce kahraman, bir evliya mezarının başında, bir sohbet meclisinde veya güzel bir bahçede uyuyakalır. Hemra, babası Hırov padişahın rüyada gördüğü Bilbilgöye adlı İrem Bağı'nda yaşayan kuşu bulmak için yurdundan ayrılır (Allanazarov 1980: 21) Yolda Hz. Ali'nin mezarında uyuyakalır ve rüyasında kırkları görür. Kırklar, Hz. Ali'ye *“Burada yatan bu yiğit niçin yatıyor? Belki sizden bir istediği olduğu için yatmaktadır.”* derler. Hz. Ali ise, *“O yiğit bizim oğlumuzdur”* der. Daha sonra “Kırklar”, Hemra'nın “Bağı-Erem”de yaşayan Şâhruh Şah'ın kızı Hüyrlukga ile nikahını kıymayı Hz. Ali'ye teklif ederler, Hz. Ali de bunu kabul eder. Kırklar, Hüyrlukga'yı getirip Hemra ile nikahını kıyarlar ve her ikisine de şarap içirirler (Allanazarov 1980: 23-24).

Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında Şıralı Bey de mezarın başında uykuya dalar, burada gördüğü rüya ile âşık olur. Şıralı'nın babası Alım Şah, öldüğünde kırk gün mezarını ziyaret etmelerini oğullarına vasiyet bırakır. Alım Şah öldüğünde kardeşler sırayla mezarı ziyaret etmeye, her ziyarette de geceyi mezarlıkta geçirmeye başlayacaklardır, ancak büyük ve ortanca kardeşler mezarlığa gider gibi yapıp geceyi dayılarının yanında geçirirler. Şıralı Bey kardeşleri gibi yapmadan mezarlığa gelir ve burada gecelerken sabaha doğru rüyasında açık sarı renkte bir elbise giymiş, yeşil asalı, aksakal bir kişinin *“Oğlum elini ver”* dediğini duyar. Yaşlı adam, Şıralı'nın elinden tutup büyük bir bahçeye getirir ve *“Oğlum sen burada ben gelinceye kadar bekle”* der. Bir süre sonra gittiği yerden bir kızla dönen baba, iki genci bir araya getirir, her ikisine de birer kâse şarap verir. Sonra *“Ey kuzum Şıralı, senin dünyada alacağın kız budur. Kendisi Söyün Şah'ın kızıdır, adına Gövher derler. Bu şehir İsfahan şehridir. Bu bağın adına “Bağ-ı Hövesdar” derler. Ama burasının yolu çok uzaktır, çok cefalar çekersin, her nerede başına bir iş gelse inşallah ben yetişirim”* diyerek kaybolur. Şıralı, kızla yalnız kalır; kız, Şıralı'ya nereli olduğunu sorar ve

kendisini almak isteyenlere babasının zor şartlar koyduğunu haber verir. Şıralı ise bu şartları yerine getirmeye çalışacağını söyleyerek uyanır (Mämmetyazov 1976: 94).

Şıralı, rüyasında Gövher’i görüp âşık olurken destanın devamında Gövher de rüyasında Şıralı’yı görerek âşıklığa geçer. Destanda Şıralı’nın sevgilisi Gövher, kırk kızıyla birlikte bir mecliste şarap içip sarhoş halde tahtın üstünde uyuya kalır. Seher vakti Gövher’in rüyasına açık sarı renkte bir elbise giymiş, yeşil asalı bir adam gelip tahtın üstüne çıkıp: *“Ey kuzum Gövher, kalk yerinden, kalk”* diyerek elinden tutar, “Bağ-ı Hövesdar”a götürür. Gövher, orada bir gül fidanının dibinde bir oğlanın oturduğunu görür. Gövher kız, bu oğlanı görünce vücudu titrer, akli başından gider. Yaşlı adam: *“Kuzularım, ben sizi birbirinize münasip görüp kavuşturdum”* deyip her birine bir kâse şarap verir ve *“inşallah muradınıza yetersiniz”* diyerek gözden kaybolur. Baş başa kalan iki sevgili, bir süre konuşurlar, birbirlerinin nerelerde yaşadıklarını öğrenirler. Şıralı, kıza *“Ey peri, ben hangi yurttan olursam olayım seni arayıp bulurum”* der. Kız ise *“Ey yiğit, sen benim uğrumda çok eziyet çekersin, çünkü benim babamın çok ağır şartları vardır”* diyerek Şıralı’yı bekleyen büyük engellerin olduğunu bildirir (Mämmetyazov 1976: 101).

“Seypelmelek-Medhalemal” gibi bazı destanlarda kahraman, bir bağda veya bahçede rüya görür. Seypelmelek, on iki yaşına geldiğinde bağ seyrine çıkar, bir ara dinlenmek için oturduğu yerde uyuyakalır. Rüyasında Hz. Süleyman ona bir yüzük ve bir elbise verir. Kahraman, yüzüğü parmağına takıp, elbiseyi de üstüne giyerek bağda dolaşmaya başlar. Bu arada parmağındaki yüzüğün içinde bir yüzüğün daha yer aldığını ve bu yüzüğün üzerine bir suretin nakşedilmiş olduğunu görür. Bu suret, Erem Bağı’ndaki Medhalemal’e aittir. Seypelmelek, bu sureti görünce ona âşık olur ve kendinden geçer (Dessanlar 1982: 11-12).

“Gül-Bilbil”de Bilbil, babasının bağındaki havuz başındaki bir servi ağacının altında uyuyakalır. Rüyasında yeşil asalı, yeşil sarıklı, derviş cübbeli, aksakallı birini görür. O adam Bilbil’e yerinden kalkmasını söyler ve ayrıca babasının bağından daha güzel Dilaram bağına gitmeyi teklif eder. Teklifi kabul eden Bilbil, yaşlı adamın asasının ucundan tutar, gözünü yumup açınca cennetten bir bağda bulur kendini. Bu bağda başı gökyüzüne kadar uzanan bir binanın penceresinden bakan Bilbil, içeride her yana ışık saçan güzel bir peri kızı görür, ona âşık olur ve kendinden geçer. Bir süre sonra kendine gelen Bilbil, yaşlı adama bu kızın kim olduğunu sorar ve ondan kızın Eyran şahının kızı Gül olduğunu öğrenir. Yaşlı adam, Bilbil’e ağzını açmasını söyler, Bilbil ağzını açınca tükürür, el açıp âmin derler,

adının Hafız olduğunu söyleyen yaşı adam Bilbil'in sırtına üç kez vurarak "git şimdi, Allah yarın olsun" der ve kaybolur. Gül'e âşık olan Bilbil, başından geçenleri uyandığında bir şiirle beyan anlatır (Dessanlar 1982: 163-165, 171).

Rüyada âşık olan kahramanlardan bir diğeri de Senuberdir, bir gece rüyasında bir kız görür ve buna âşık olur. Kızın, Şähri-Şebistan padişahı Ferruh Şah'ın kızı olduğunu öğrenir. Uyandığında ise sırrını kimseye söylemez, şehzade hastalanır, bütün münecimler toplanır, bir perinin tesir ettiğini, bir porhanın (şaman) iyi edebileceğini söylerler (Dessanlar 1982: 77-81).

Rüyanın yanı sıra sevgilisiyle karşılaşarak, resmini görerek veya namını duyarak da âşık olan destan kahramanları vardır. Kerem ve Aslı'nın karşılaşmaları, Kerem'in av esnasında kovaladığı kuşun peşinden gitmesi ile gerçekleşir. Kerem, Karabağ taraflarına doğru ava çıkar, bir geyiğin peşinden giderken av kuşu bir bağa girer ve havuz başındaki çınarın dalına konar. Kerem, kuşunu alabilmek için bağa girdiğinde Aslı'yı görür ve burada kahramanlar birbirlerine âşık olurlar. Kuş yüzünden tartışmalarında birbirlerine "bedasil" ve "bikerem" dedikleri için adları "Aslı" ve "Kerem" şeklini alır (Durdıyeva 2004: 11). Zöhre ve Tahir'm âşıklığı da okulda birbirlerini görerek gerçekleşir. Okula birlikte gidip birlikte dönerler ve bir süre sonra aralarında aşk ortaya çıkar (Aşırov 1954: 15).

Sevgilinin suretini görerek âşık olma, Kasım Oğlan destanında yer alır. Bir gün Kasım Oğlan, otururken bir kalender gelir, kitap açar ve gülererek kitabı kapatıp gider. Birkaç kez bunu tekrarlayan kalenderden Kasım Oğlan kitabı ister, ama kalender kitabı vermez. Bütün ricalara rağmen kitabı alamayan Kasım, sonunda kalenteri öldürür ve kitabı alır. Kitapta bir perinin sureti vardır, Kasım bu resmi gördüğünde kendinden geçer ve o surete âşık olur (Garrıyeva 1993: 171-172).

Kahramanların âşık oldukları sahnelerde bazı ortak unsurlar yer alır. Türkmen aşk destanlarında kahramanlar, çoğunlukla rüyada bade içerek âşık olurlar. Bir mezarın başında, bir bahçede, havuzun başında veya bir mecliste uyuyakalan kahraman, rüyasında kendi kültüründe kutsal ve olağanüstü kabul edilen bir kişiyi görür. Kahramanların rüyada gördükleri olağanüstü kişiler, Hz. Ali, Hızır ve Hz. Süleyman gibi adı belli dini şahıslar olabildiği gibi adı verilmeyen, ancak fiziki özelliklerden ve giyim kuşamından pir veya derviş oldukları anlaşılan tipler de olabilmektedir. Bu tipler, kahramana ya sevgilisinin tasvirini veya kendisini gösterir, sevgilinin kim olduğunu, nasıl bir aileye mensup olduğunu, nerede yaşadığını söyler. Kahramana, bazen sevgilisine de bir kâse bade sunar, badeyi içen kahraman

değişmeye, içinde aşkın ateşini duymaya başlar. Sevgilisiyle tanışan ve badeyi içen âşık, uyandığında gördüklerini bir şiirle anlatır, kahramanın saz çalmaya ve şiir söylemeye başlaması, kahramana rüyada âşıklık/bağşılık yeteneğinin de verildiğini gösterir.

“İlk görüşte aşk” olarak nitelendirebileceğimiz âşık olmalarda kahraman, sevgilisiyle karşı karşıya gelir, onu gördüğünde aklı başından gider ve o karşılaşmadan sonra her iki kahraman da âşıklığa geçiş yapar. Görerek âşık olma bazen tek taraflıdır, âşık sevgilisinin bir suretini görür ve ona âşık olur. Rüyada ve görerek âşık olmanın yanında bir de Türkmen destanlarında sevgilinin namını duyarak âşık olma söz konusudur. “Sayatlı-Hemra”da Hemra, Sayat’a bezirgânın verdiği bilgiler üzerine âşık olur. Gara Pudak adlı bezirgân Gızılalma şehrinde Mâmmet Han’ın kızı Sayat’ın çok güzel ve Hemra’ya uygun bir kız olduğunu söyleyince Hemra, Sayat’ı aramaya çıkar (Allanazarov 1980: 84).

Yukarıda verilen örneklerde Türkmen aşk destanlarında kahramanların üç şekilde âşık oldukları görülür:

1. Rüyada bade içerek
2. Görerek
3. Sevgilinin resmine bakarak

Türkmen aşk destanlarındaki âşık olma şekilleri, Anadolu’daki halk hikâyelerinde de kullanılır³⁴. Kerem, Aslı’ya; Garip, Şah Senem’e; Hurşit, Mahmihi’ye; Emrah, Selvihan’a rüyada bade içerek âşık olurlar (Duymaz 2001: 46, Türkmen 1995: 17, Alptekin 1997: 375). Tahir ile Zühre ve Şah İsmail ile Gülizar birbirlerini görerek âşık olurlarken Köroğlu’nun yiğitlerinden Hasan Bey, Telli Nigâr’in dolaptaki resmini görerek, Mahmut da Elif’in mağarada resmini gördükten sonra âşık olmuştur (Alptekin 1997: 375). Anadolu’daki âşıklık ve halk hikâyesi geleneklerinin önemli unsurlarından olan rüyada bade içerek âşıklığa geçiş yapma hem şekil hem de içerik olarak Türkmen aşk destanlarında da yer almaktadır. Bu açıdan âşıklık ve bağşılık geleneklerindeki paralellikler, halk hikâyeleri ve aşk destanları arasında da vardır.

³⁴ Anadolu sahası âşıklık geleneğindeki ve bazı halk hikâyelerindeki rüyaların tahlili için bk. Günay 1986.

2.3. Kahramanın Sevgilisine Ulaşma Yolculuğu ve Engeller

Ülkesinden oldukça uzak bir memleketteki sevgiliye gönül veren kahraman, onu bulabilmek için yurdunu terk etmeye hazırlanır. Bunu fark eden anne baba ve kahramanın diğer yakınları, onu bu kararından vazgeçirmek isterler, aramaya gideceği sevgilisinin yerine başka kızları teklif ederler, teklif edilen kızları beğenmezse kahramandan istediği kızı kendisinin seçmesini isterler, ancak bütün bunlar boş çırpınışlardır. Kahraman, geri adım atmaz, kararını vermiş, sevgilisini aramaya gidecektir. Bu kararlılığı gören kahramanın yakınları, onu yolundan döndüremeyeceklerini anlarlar ve ona yolculuğunda yardım etmeye karar verirler. Genellikle padişah veya vezir oğlu olan kahramanın yolculuğu için hazırlıklar başlar, bazen kahramanın yanına asker verilir, ancak kahraman, çoğunlukla askerleri yolda bırakarak yola yalnız devam eder.

Aşk destanlarının tamamında kahraman yola çıkarken yakınlarıyla vedalaşır. Bu vedalaşma sahnelerinde de kahramanın anne babası oğullarına gitmemesi için şiirle yalvarırlar, ancak kahraman gitmek zorunda olduğunu yine şiirle bildirir. Hemra, Sayat'ı aramaya çıkarken dostlarıyla, babası ve Selbiniyaz'la vedalaşır. Onlar, Hemra'ya gitmemesi söylerler, ama Hemra onları dinlemez yola çıkar (Allanazarov 1980: 84-86, 91). Kerem ile Aslı, kendi aralarında anlaşmışlardır, ancak Aslı'nın babası Gara Melek, Aslı'yı Kerem'e vermek istemez ve Aslı'yı Anadolu'ya gizlice kaçıtır. Kerem de Aslı'nın peşinden gitmek ister. Zıyat Han, Kerem'i alıkoymak istese de ikna edemez ve Kerem, şiirle babasına veda ederek Aslı'yı aramaya çıkar (Durdıyeva 2004: 23-25). Tahır'ı, Zöhre'nin babası bir sandığa koyup nehre attırmak isteyince Tahır, Zöhre ve annesi ile vedalaşır, onlara şiirle "elveda" der (Aşırov 1954: 29-31). Şıralı, rüyasında âşık olduğunu hocasına bir şiirle söyleyince hocası rüyasında gördüğü yurdun çok uzak olduğunu, istediği her kızı alabileceğini, başını derde sokmaması gerektiğini söyler, Şıralı buna kulak asmayarak "*Ben onun uğrunda Hz. Circis'in azabını çeksem de bana bu cennet gibidir. Şimdi ben dönmem.*" der ve atını eyerlemeye başlar. Halkı ve hocasıyla vedalaştıktan sonra yola koyulur (Mämmetyazov 1976: 95-98). Aynı şekilde Şıralı'nın sevgilisi Gövher'i de sevdadan vazgeçirmek isterler, Gövher onlara "*ben bu işten el çekemem, çünkü bu işi benim başıma Huda'nın kendisi saldı. Aşkın ateşi yüreğime işledi ve ben ona pirin yanında söz verdim. Ben bundan vazgeçmem*" diye cevap verir (Mämmetyazov 1976: 106).

Seypelmelek, Medhalcemal adlı peri kızını bulmak için Erem Bağı'nı aramaya gitmek için yola çıkar, anne babası onu yoldan döndürmek isterler, ancak başarı olamazlar. Bunun üzerine Seypelmelek'in babası oğlu için dört yüz gemi yaptırır, içine yedi yüz asker ve yüz yıllık yiyecek koyar, oğlunun eline de Hz. Süleyman'ın yüzüğünü verir, başı sıkıştığında kullanmasını öğütler (Dessanlar 1982: 13-14). Gül-Bilbil'de Bilbil, rüyada âşık olduğu Gül'ü aramaya gideceğini söyler, ancak babası oğlunu bu hayalden vazgeçirmek ister, ama Bilbil yolundan dönmez. Babasının ordusu ve dostları ile Gül'ü aramaya çıkar (Dessanlar 1982: 171-173). Kasım, âşık olduğu peri kızını aramaya çıkarken hocaları ve okul arkadaşları ile vedalaşır (Garriyeva 1993: 172-173). Garıp da şehirden çıkarken annesi ile vedalaşır (Rahmanov 1992: 23-24).

Şasenem-Garıp gibi bazı aşk destanlarında kahraman, yurdunu zorunlu olarak terk eder. Şah Abbas, verdiği sözden cayarak kızı Şasenem'i Garıp'a vermekten vazgeçer ve Garıp'la birlikte annesini şehirden kovar. Garıp da kervanlara katılıp uzak memleketlere gider, gittiği yerlerde çobanlık, bahçıvanlık yapar, kul gibi satılır, Âşık Aydın'a çıraklık yapar ve usta bir bağşı olur (Rahmanov 1992). Tahır da Garıp gibi yurdunu zorla terk eden kahramanlardandır. Tahır, Zöhre'yle bağlarda gezmeye başlayınca Zöhre'nin babası Babahan, Tahır'ı bir sandığa koydurup nehre attırır, Tahır üç ay nehirde sandık içinde kalır. Sandıktan Bağdat'ta Adıl Şah'ın bağında çıkar, orada Adıl Şah'ın kızı Mahım'la evlendirilir (Aşırov 1954: 28, 44, 52). Bu arada Zöhre de Gara Batır'la evlendirilir, ama o bu evliliği Zöhre kabul etmez, ancak Gara Batır günde beş kere gelip Zöhre'yi babasından istemektedir (Aşırov 1954: 67, 81). Bu iki destanda kahramanların sevgilileri kendi yurtlarındadır, ancak araya giren engeller nedeniyle kavuşamazlar, kahraman ülkesini terk etmek zorunda kalır.

Hemra, Hüyrlukga'ya âşık olduğu rüyadan uyandıktan sonra günlerce Erem Bağı'nı arar ve sonunda bağa ve orada yaşayan Hüyrlukga'ya ulaşır, bir süre onunla birlikte orada kalır, ancak babasına verdiği sözü hatırlar, Bilbilgöye adlı kuşu alarak Hüyrlukga'yı bağda bırakıp döner (Allanazarov 1980: 35, 49-50). Dönüş yolunda kardeşlerini bulur, onları evlendirdikten sonra Mısır'a doğru yola çıkarlar, ancak kardeşleri Hemra'nın gözlerini oyup Bilbilgöye kuşa verirler, kendini de kuyuya atarlar (Allanazarov 1980: 56-57). Bir süre kuyuda kalan Hemra'yı anne babası, Bilbilgöye'nin yardımıyla bulur. Hemra kuyudan çıktıktan sonra Hüyrlukga'nın verdiği tüyleri yakarak Hüyrlukga'yı yanına çağırır, Hüyrlukga kırk kızı ile gelir ve Hemra'nın gözlerini tedavi eder (Allanazarov 1980: 67-71).

Sayatlı-Hemra'da Hemra babasıyla birlikte Sayat'ı bulmaya gider, Gızılalma şehrinde Sayat'ı bulur, onunla birlikte yaşamaya başlar. Bir süre sonra Sayat, Hemra'nın babasını geri gönderir. Bir süre daha Sayat'ın bağında kalan Hemra, yurduna dönmek ister, Sayat da erkek kılığına girip gizlice Hemra ile Hâzirbecan'a kaçar. Bunu haber alan Sayat'ın babası arkalarından Mämmetsöyün serdarı gönderir, ancak Sayat'ın direncini kıramayan serdar eli boş geri döner (Allanazarov 1980: 150, 158). Sayatlı-Hemra, Gızılalma şehrinden Hâzirbecan'a dönerken yolda “berzeññiler” ile karşılaşılır. Bunlar, insan eti yiyen bir guruptur, destanda “*dişlerinden başka ak yerleri yoktu*” diye tasvir edilirler. Bunlar Sayat'ı ve Hemra'yı yakalayıp götürürler (Allanazarov 1980: 161). Kalelerine geldiklerinde Hemra'yı cellata verirler ve onu kebab etmesini isterler. Cellat da Hemra'nın yurdundandır ve bunların eline düşmüştür; cellat, Hemra'yı öldürmez, onların yamyamların elinden kurtulmasına yardımcı olur (Allanazarov 1980: 164-165). Hâzirbecan'a yaklaştıklarında Hemra tek başına geride bıraktığı Selbiniyaz'ın bağına gider ve bağbanın eski kıyafetlerini giyip eline de bir sopa alarak kılık değiştirir, Selbiniyaz'a neden karalar giyip üzüldüğünü sorar ve kendisi için bunları yaptığını öğrenince kimliğini ifşa eder (Allanazarov 1980: 189-190, 194).

Kerem, Gara Melek'in kaçırdığı Aslı'yı bulabilmek için günlerce yol alır, dağ aşar, çöl geçer. Bazen Aslı'ya rastlar, kısa süreli de olsa yanında kalır, bazen de onunla evlenmek isteyenlerle mücadele eder (Durdıyeva 2004: 45-47).

Şıralı Bey, Gövher'i aramaya çıktığında çölde atı ölür, yaya halde aç susuz günlerce yol alır, Allah'a ve piriine yalvarınca Hz. Ali çıka gelir, ona “Kuşkanat” adlı bir at ve “Almaz” adlı da bir kılıç verir. İsfahan'a Gövher'in şehrine ulaşan Şıralı'ya padişah üç şart koyar. Bunlardan ilki ülkeye zarar veren ejderhayı öldürmek, ikincisi Harasat Dağında yaşayan çapulcu Pirnazar Alp'ı tutsak edip padişaha getirmek, üçüncüsü ise Gövher'in bağındaki yüksek köşkten atını aşırırmaktır. Şıralı, sırası ile bu şartları yerine getirir, ama padişah, kızını Şıralı'ya vermek istemez, onu zindana attırır. Daha sonra ise Şıralı'dan tamamen kurtulmak için astırmaya karar verir, Şıralı darağacında asılmak üzere iken dostu Harazmin gelip onu kurtarır. Şıralı ve dostları Söyün Şah'ın askerlerini mağlup ederler, padişah kızını Şıralı'ya vermeye razı olur (Mämmetyazov 1976: 166).

Seypelmelek, sevgilisini bulmak için çıktığı yolculukta önce Çın-Maçın'a uğrar, burada insan eti yiyen “berzeññiler”e rastlar, üç ay burada kalır, cinlerin eline geçer bir süre de orada vakit geçirir. Kaf dağına bir kuşun yardımı ile ulaşan

Seypelmelek, burada devlerle mücadele eder. Erem Bağı'na ulaşan Seypelmelek, burada devlere tutsak düşer, ama Medhalcemal'in padişah babasının da yardımı ile onlardan kurtulur (Dessanlar 1982: 15, 17, 20, 26, 62).

Senuber, sevgilisini aramaya gemiler ve askerlerle çıkar, denizde yol alırken çıkan fırtınada Senuber'in gemileri ve askerleri kaybolur. Dostlarını da fırtınada kaybeder, Simurg kuşunun yardımıyla Gül'ün ülkesine ulaşır, burada devlerle ve perilerle mücadele ederek Gül'e kavuşur (Dessanlar 1982: 87, 90, 113, 135). Bilbil, Turan ülkesinden çıkıp yedi yıl yol alır ve ancak sekizinci yılın sonunda İstanbul'a ulaşır ve Eyran perilerinin padişahı Şaalıcan'ın kızı Gül'ü vermek için üç şart koyduğunu öğrenir. İstanbul padişahını savaşta öldürür, karşısına Nil nehri çıkar, o nehirde kırk gün yol alır ve bir dağa rastlar, Küvhi-Salar adı verilen bu dağın başında altından bir şehir vardır, burada bir süre kalır. Yiğitleri ile burada ejderhalarla savaşır, uğradıkları her ülkede Bilbil'i yolundan döndürmek isterler, ama o yoluna devam eder, sonunda Gül'ün ülkesine ulaşır, babasından Gül'ü isteyip alır ve dönüş yolculuğuna hazırlanır (Dessanlar 1982: 173, 178, 199, 215, 243).

Kasım Oğlan, sevgilisini aramaya çıktığında konuşan kuşların tavsiyesi ile sihirli ağaçların yaprağından yiyerek çok hızlı yol alır. "Şehri-Zerniger" padişahının ölümcül hastalığını tedavi edecek olan ab-ı hayatı Simurg kuşuna buldurur. Kasım, padişahı iyileştirince izin isteyip sevgilisini Simurg'la aramaya gider. Sevgilisinin Yemen'de Hurşit Şah'ın kızı Melike Zernigâr olduğunu öğrenir. Bu arada Katran Şah, Hurşit Şah'tan kızını istemiş, kızın kendisine verilmemesi halinde zorla alacağını söylemiştir. Hurşit Şah, Katran Şah'ın talebini reddederek kızını vermez ve iki hükümdar savaşa hazırlanırlar. Kasım, Katran Şah'ın ordusunu Hurşit Şah'ın askerleriyle mağlup eder ve padişahın kızını almaya hak kazanır (Garrıyeva 1993: 188, 196, 202, 206, 224, 228).

Kahramanların yolculuklarında ve karşılaştıkları engellerde çeşitlilik söz konusudur, yolculuk esnasında kahraman, sevgilisinin yurduna ulaşmada engellerle karşılaşır, uzun mesafeleri olağanüstü varlıkların (derviş, sıra dışı hayvanlar vb.) yardımıyla aşar, "Gövher Kız ve Şıralı Bey", "Seypelmelek-Medhalcemal", "Gül-Senuber" gibi destanlarda olduğu gibi kahraman sevgilisi için fiziki mücadele de verebilir. Şıralı Bey, Gövher Kız'ı elde edebilmek için üç şartı yerine getirir, bunlar fiziki mücadele gerektiren şartlardır. Kahraman, bazı durumlarda bir süre zindanda kalır, sevgilisiyle evlenmek isteyen rakipleriyle mücadele eder, sadece sevgilisini değil, kahramanın kendisini de evlendirmek isterler, ama o bunu kabul etmez.

Özellikle kahramanın uğradığı ülkelerin padişahları ülkelerini ve kızlarını kahramana vermek isterler, kahraman bunları reddeder, sevgilisine kavuşmak istediğini söyler. Tahir’a Bağdat hükümdarı Adıl Şah, kızını ve saltanatını verir, ama Tahir, Zöhre’yi tercih eder (Aşırov 1954: 84, 94). Aşk destanlarındaki kahramanlar engeller karşısında pasif ve çaresiz gibi görünmelerine rağmen, bir şekilde engelleri aşmayı ve sevgililerine ulaşmayı başarırlar.

Önüne çıkan engelleri aşmayı başaran kahramanın sevgilisi ile buluşmalarının anlatıldığı sahneler de oldukça dramatiktir. Sevgilinin bağında gerçekleşen bu buluşmalarda âşık ve maşuk kendilerinden geçerler, baygın halde günlerce yıkıldıkları yerde kalırlar. Şıralı Bey ve Gövher kızın karşılaşmaları destanda *“iki âşık birbirlerine baktılar, her ikisinin de akılları başlarından gitti, birbirlerini kucakladılar ve kendilerinden geçip yıkıldılar. Kızlar, bu sahneyi görünce parmak ısırıp şaşırıldılar. Bu durumu Gövher’in annesi de gördü, “Bunlar öldüler mi acaba?” diye çok korktu. Kızlar gelip bunların üstünü örttüler. Bir müddet sonra bunlar kendilerine geldiler. Her ikisi de sevindi, başlarından geçenleri birbirlerine anlattılar”* (Mämmetyazov 1976: 117). ifadeleriyle verilir. Diğer aşk destanlarında da kahramanlar ilk görüşmeleri bu sahneye benzer bir şekilde gerçekleşir.

Kahramanın engellerle dolu dışarıya, uzak diyarlara doğru yolculuğu bir süre sonra tersine döner ve kahraman kendi ülkesine dönüş yolculuğuna çıkar. Sevgilisini aramaya çıkan veya sevgilisinin yakınları tarafından ülkesinden uzaklaştırılan kahraman, sevgilisini elde ederek veya geride bıraktığı sevgilisine kavuşabilmek için geri döner. Kahramanın geri dönüşü, bazı destanlarda kısaca, “Şasenem-Garıp” gibi bazı destanlarda ise ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

2.4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç

Türkmen aşk destanlarında kahraman, sevgilisini uzak diyarlarda arayıp bulur ve kendi yurduna getirir. Şasenem-Garıp’ta ise kahraman, kendi yurdunda bıraktığı sevgilisi için dönüş yapar. Yıllarca yurdundan uzak kalan Garıp’ın öldüğü yönünde haberler yayılınca Şah Abbas, kızını yedi aylık toyun sonunda Şah Velet’e vermeyi kabul eder. Bezirganbaşı Ezber Hoca, Şasenem’in başka biriyle evlenmek üzere olduğunu Garıp’a haber verir (Rahmanov 1992: 245-247, 286). Garıp’ın dönüş yolculuğu bu aşamadan sonra başlar. Garıp, Şamahşirvan’dan tulpar atının da yardımıyla hızlı bir şekilde Diyarbakır’a ulaşır, yolda yurdunu terk eden bir gurup insana rastlar, onlar Garıp’ı tanırlar, bir süre durup Garıp’la sohbet ederler. Garıp,

Diyarbakır'da olup bitenleri bu insanlardan öğrenir, Şasennem için Şah Velet altı aydır toy yapmaktadır ve Garıp'ın annesinin ve kız kardeşinin gözleri ağlamaktan kör olmuştur. Göç eden bu insanların içinde Allam adlı bir tabip, Garıp'a bir ot verir, bu otu Garıp, tulparın sütünde ezip annesinin ve kız kardeşinin gözüne sürdüğünde gözleri açılacaktır. Garıp, buradan ayrıлып Âşık Aydın'ın evine uğrar, tulparını, güzel elbiselerini orada bırakır, eski elbiseleri giyerek evlerine doğru yola çıkar. Garıp, Âşık Aydın'ın evinde giydiği eski elbiselerle kılık değiştirmeye başlamıştır.

Garıp, evine vardığında annesini ve kız kardeşini gözleri kör olmuş halde bulur, orada Şasennem için düzenlenen toyun seslerini duyar, toya gidebilmek için duvarda asılı dutarı annesinden ister, gelenin oğlu olduğunu anlamayan annesi, dutarı istemeyerek de olsa Garıp'a verir, Garıp evdekilere kendini tanıtmadan toya gider. Anadolu varyantlarında da Garıp'ın düğüne âşık kılığında gittiği görülür (Türkmen 1995: 26). Toyda çaldığı dutarla ve şiirleriyle kendini Şasennem'e tanıtır, Şasennem hemen gelip Garıp'a sarılır, bunu gören Şah Velet, Garıp'ı öldürtmek ister, ancak çevre şehirlerden ve ülkelerden gelmiş hanlar, beyler arasında Garıp'ın dostları vardır, onların sayesinde Şah Velet, Garıp'a zarar veremez, Şah Abbas kendine yapılan baskılara dayanamayarak kızı Şasennem'i Garıp'a vermeyi kabul eder (Rahmanov 1992: 308-325).

Garıp gibi sevgilisi için yurduna dönen kahramanlardan birisi de Tahir'dır. Tahir, dağlar aşarak, çöller geçerek zaman zaman eşkıyaların saldırısına uğrayarak zor da olsa Tatar yurduna geri döner (Aşırov 1954: 112). Tahir'ın, Zöhre'nin köşküne döndüğünü haber alan padişah, onu yakalatır ve öldürtmek ister, ancak Zöhre üç gün süre ister, dördüncü gün Tahir'ın başı kesilir. Buna dayanamayan Zöhre de kendini öldürür (Aşırov 1954: 140, 146) Gördüğü rüya üzerine Adıl Şah'ın kızı Mahım, Tatar yurduna, Tahir ve Zöhre'yi görmeye gitmek ister, ama babası yalnız göndermez. Büyük bir ordu ile yola çıkan Adıl Şah, Babahan'ın Tahir'ı öldürdüğünü, ardından da Zöhre'nin kendi canına kıydığını öğrenir. Babahan padişahla savaşan Adıl Şah, onu mağlup eder. Hz. İsa ve Hıdır aleyhisselam da Tahir ve Zöhre'yi yeniden hayata döndürürler. Babahan'ı âşıklar affeder, Mahım ve Tahir arasında da nikâh yapılır, Adıl Şah Bağdat'a döner. Tahir, Zöhre ve Mahım üçü birlikte Tatar yurdunda kalırlar (Aşırov 1954: 159-160, 163-164).

Tahir'ın dönüşünde olaylar trajik bir hal almışken olağanüstü güçlerin yardımıyla hikâye mutlu sonla bitmiştir. Bu destanda olduğu gibi bazı aşk destanlarında kahramanlar öldükten sonra tekrar dirilirler. Kerem, Hünkar'ın da

yardımıyla Aslı ile evlenir, ancak Gara Melek ve Meryem, Aslı'ya kırk düğmeli ve sihirli bir elbise diktirirler. Aslı, bu durumu daha önceden bildiği için iki testi su hazırlar, ancak annesi suların yerine petrol koymuştur. Kerem, Aslı'nın düğmelerini açtığı anda düğmeler hemen yine kapanıp yanmaya başlar, Aslı o sırada testideki su sandığı petrolü Kerem'in üstüne döker ve Kerem yanmaya başlar. Bir süre sonra tamamen yanan Kerem'in küllerini Aslı, Hünkar'a getirince Hünkar da Aslı'nın anne babasını aynı şekilde yaktırır. Kerem'in külleri defnedilir, Aslı da onun mezarında kırk yıl bekler. Allah, Cebrail vasıtası ile Peygamberi ve Hz. Ali'yi Kerem'in mezarına gönderir, onların duası ve Allah'ın inayeti ile Kerem dirilir, Aslı genç bir kız haline gelir, orada nikahlanırlar. Birlikte Tövriş'e dönerler, üzüntüden gözleri kör olan Zıyat Han'ın gözlerine Kerem, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin ayağından aldığı toprağı sürer ve gözleri açılır. Yedi günlük toyun ardından Kerem ve Aslı evlenirler, Kerem ülkenin hükümdarı olur (Durdıyeva 2004: 77-97).

Genellikle mutlu sonla biten aşk destanlarının son kısmı kahramanların evlendikleri toylara ayrılmıştır. Böyle bir son, Gövher Kız Şıralı Bey destanında *“Nuralı Bey kırk gün kırk gece düğün yaptı. Dana Molla, Şıralı Bey ile Gövher'i nikahladı. Şıralı Bey, ağabeyi Pıralı Bey'e de Cemal'i nikahlayıp verdi. Nuralı Bey “Yine yirmi gün yirmi gece düğün var” diye yurduna ferman okuttu. Altmış gün altmış gece düğün yaptı.”* şeklinde anlatılır, diğer destanlarda da durum benzerdir (Mämmetyazov 1976: 183-184).

Seypelmelek ile Medhalcemal'in nikâhı Erem Bağ'ında kıyılır, kahramanlar dört devin taşıdığı tahtın üzerinde Mısır'a dönerler. Burada da kırk gün boyunca toy yapılır ve âşıklar muratlarına ereler (Dessanlar 1982: 63-64). Senuber, Gül'le birlikte ülkesine geri döner, kırk günlük toyun ardından kahramanlar evlenirler (Dessanlar 1982: 135). Bilbil, beş yüz yıllık uzaklıktaki Gül'ün memleketinden dostlarıyla birlikte geri döner. Dönüşte kırk gün kırk gece toy yapılır (Dessanlar 1982: 253). Kasım Oğlan, Yemen padişahının düşmanını yenerek kızı Melike Zernigâr ile yedi günlük bir toyla evlenir. Padişah tahtını da Kasım'a verir, Kasım Yemen'de hükümdarlık sürmeye başlar (Garrıyeva 1993: 228). İrem Bağ'ından dünyaya gelen Hüyrlukga, Hemra ile birlikte Mısır'da yaşamayı kabul eder, Mısır'da büyük bir toy düzenlenir ve iki âşık evlenirler (Allanazarov 1980: 71-74).

Görüldüğü üzere aşk destanlarının son kısımları büyük oranda âşığın ve maşukun kavuşma sahnesine ayrılmıştır. Âşıklığa geçiş aşamasından itibaren yurdunu terk ederek sıra dışı onlarca engeli aşmaya çalışan âşık, sonunda muradına

erer ve sevgilisiyle evlenmeyi başarır. Bazı istisnalar olsa da kahraman, sevgilisini arayıp bulduktan sonra mutlaka yurduna geri dönmektedir, bu durum Türklerdeki ataerkil yapıyla ve düğün gelenekleriyle de örtüşmektedir. Âşığa kızın yaşadığı ülkede hükümdarlık teklif edilmesine rağmen, kahraman geri evine dönmeyi seçer, kız da gelin olarak âşığın ülkesinde yaşamaya başlar. Kahramanlık destanlarında da gördüğümüz gibi kahramanın dönüşü, ailesi ve ülkesi için sevinç kaynağıdır, eğlence için önemli sebeptir, bu yüzden aşk destanları büyük toylarla sona erer.

Türkmen destanlarının yapısal özelliklerini değerlendirdiğimiz bu bölümün sonunda yapısal olarak Türkmen destanlarının Türk destan geleneğinin temel özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Kahramanın doğumu, alplığı, akınları ve dönüşü gibi safhalardan oluşan Türk destanlarındaki yapısal özellikleri Türkmen destanlarında da takip edebiliyoruz. Bu yapı, Köroğlu gibi geleneksel destanlarda çok daha sağlam iken destancı şairlerin kaleme aldığı bazı destanlarda yapısal değişiklikler olabilmektedir. Ayrıca kahramanlık destanlarıyla aşk destanlarının yapılarında da farklılıklar vardır, bunda bir gurup destanda alpların, bazı destanlarda ise âşıkların maceralarına yer verilmesi belirleyici olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKMEN DESTANLARINDA TIPLER

Köroğlu'nun maceralarını anlatan bir bağşının ya da onu dinleyenlerin zihninde Köroğlu'nun mezarda doğmuş bir kahraman olduğu, olağanüstü güçler tarafından kutsandığı ve atının da aynı şekilde farklı olduğu düşüncesi vardır. Bu, diğer destanlar için de geçerlidir, Aygeldi'nin (Edige) Kalmuk ülkesine yaptığı yolculukta kahramanın olağanüstü karakterinin ve yardımcılarının karşısına çıkacak engelleri aşmada yardımcı olacağı beklentiler arasındadır. Öyle de olur, kahraman olağanüstü yardımcısıyla iki devi mağlup eder ve amacına ulaşır. Destan kahramanın yanı sıra, diğer kahramanların da destanda hangi işlevi üstleneceği ve neler yapabilecekleri büyük oranda bellidir, çünkü destandaki pek çok kahraman, tiplleşmiştir. Bu yüzden onlara artık sabit karakterler diyebiliriz. Tiplerin fiziki ve psikolojik özellikleri geleneksel yaşam tarzı içinde şekillendiği için onlarda hızlı değişim ve dönüşümler gözlenmez. Köroğlu, bütün kollarda benzer bir tutum içindedir, düşmana bakışı, dostlarına, topluma, kutsala vb. olan yaklaşımı bellidir. Bu tutum, onun bütün maceralarında kendini gösterir.

Destan gibi anlatı esasına dayalı geleneksel türlerde karşımıza çıkan tipleri toplumun yaşam tarzı ve hayata bakış açısı belirler. M. Kaplan, "*Tipler sosyal bakımdan mânâlıdır. Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler.*" diyerek bunu tasdik eder (Kaplan 1991: 5). Tipler ile toplumsal yapı ve yaşam şartları arasında yakın bir ilişki vardır. Hayvancılıkla uğraştığı için göçer bir hayat tarzını benimseyen toplumlarda dışa dönük, ata ve silaha hükmeden güçlü tiplerin olduğu görülürken toprağa yerleşmiş ve tarımı bir ekomonik kaynak olarak kabul etmiş toplumlarda ise daha pasif ve içe dönük tiplerin öne çıktığı görülmektedir (Kaplan 1991: 5-6). Bu bakımdan tiplerin incelenmesi ve değerlendirilmesi neticesinde toplumun geçirdiği tarihi, kültürel ve iktisadi aşamalar hakkında da ipuçları elde edilmesi muhtemeldir. Diğer bir ifade ile destanlar, toplumun doğru-yanlış, iyi-kötü, dost-düşman anlayışını, inancını, korkularını, mutluluk kaynağını, geleneklerini, kısaca kültürünü, bütün bir yaşam tarzını yansıtan halk edebiyatı türlerindedir. Toplumsal yaşamla bu denli yakın ilişki içinde

şekillenmiş bir türdeki tiplerin tahlili doğal olarak toplumun kültürünü tanımaya hizmet edecektir.

Tip araştırmalarında değinmek istediğimiz ikinci bir husus, Türk topluluklarının destanlarındaki tipler, öncelikle Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Altay, Tıva, Şor vb. olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu sayede her bir destan geleneğindeki tiplerin genel özellikleri ortaya konarak diğer Türk topluluklarının destan tipleriyle mukayese yapmak daha kolay olacaktır. Özellikle Türk destanlarındaki kahraman modelinin veya modellerinin tespitinde ve Türk toplulukları arasındaki ortak değerlerin belirlenmesinde bu tarz çalışmaların olumlu sonuçlar vereceğini söyleyebiliriz. Çünkü “Türk destan geleneği” denildiğinde, “Türk kültürü” ifadesinde olduğu gibi, oldukça geniş bir coğrafya ve zengin bir destan geleneği anlaşılmaktadır. Bu kadar geniş bir alan ve zaman içinde yaratılan destanlardaki tipler, bazı farklılıklar gösterecektir. Bunların tespit edilebilmesi ve Türk destanlarındaki tiplerin ortak yönlerini belirleyebilmek için öncelikle her geleneğin diğerlerinden bağımsız olarak incelenmeye ihtiyacı vardır. Konuyu daha da açarsak Türk destanlarında yer alan alp tipinin bütün destan geleneklerinde aynı özelliklere sahip olmadığını görürüz. Mehmet Aça'nın ifadeleriyle “*Türk kahramanlık destanlarındaki bahadır ya da alp tipini, Türk topluluklarının tarihte uğramış oldukları sosyal, siyasi, iktisadi, coğrafi ve kültürel değişimler sebebiyle iki ana grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Güney ve Kuzey Sibiry Türklerinin destanlarında görülen ve daha çok esaret altındaki ya da yabancı hanlar tarafından yağmalanmış kabilesini ve obasını esareten kurtarma; esir edilen ya da öldürülen aile fertleriyle kendi hanları tarafından zulme uğrayan ulusun intikamını alma düşünceleriyle harekete geçen mazlum bahadırları kapsarken ikincisi de Oğuz Kağan örneğinde olduğu gibi, büyük devlet kurma idealine sahip, törenin sürerekliliğini sağlamaya çalışan, daha medeni bir toplumun temsilcisi olan bahadırları içine almaktadır.*” (Aça 2003b: 163-164). Bu bilgiler göz önüne alınarak tipler konusunda genellemeler yapılırken destancılık gelenekleri arasındaki farklılıklara dikkate çekmek gerekir.

Türk destanlarındaki tip bilgisine katkısı olması ve diğer destan gelenekleriyle mukayese yapılabilmesi amacıyla bu bölüm, Türkmen destanlarındaki tiplere ayrılmıştır. Alp tipinden başlanarak düşman tiplerin, yardımcı tiplerin ve kadın tiplerin inceleneceği bu bölümde tipler, öncelikle kendi içinde daha sonra da Türk destanlarında yer alan diğer tiplerle de mukayese edilecektir.

1. Alp / Batır Tipi

Türkmen destanlarında alp tipini karşılamak için “batır” ve “koç yiğit” ifadeleri kullanılır ve bu tipin bazı özelliklerinden bahsedilir. Bu özellikler arasında alpin fiziki tasvirinin yanında karakter özelliklerine de değinilmiştir. Fiziki açıdan Türkmen alpları güçlü, dayanıklı, olağanüstü yeteneklere sahip olarak tasvir edilirler. Daşoğuz bölgesi bagşlarından Gurbangılıç Çakanoğlu, alpi/batırı anlatırken “*Ayı gibi asılan*”, “*Pars gibi atılan*”, “*Kaplan gibi dağıtan*” gibi sıfatlar kullanır (Rahmanov 1992: 20). Çakanoğlu’nun alpları benzettiği hayvanlara bakıldığında bunlardan ayının gücüyle pars ve kaplanın ise hem güç hem de çevikliği ile tanındığı görülür. Bu bakımdan alptan da beklenen onlar gibi hızlı ve güçlü olmasıdır.

Özellikle Köroğlu destanının pek çok yerinde koç yiğidin nasıl olması gerektiği sıralanır, bunlara göre yiğidin sahip olması gereken özellikleri şunlardır:

1. “Bedevi” At
2. “Kesgir” kılıç
3. “Kati” yay
4. Zırh
5. Aslan pençeli, laçin gözlü
6. Devlet
7. Tatlı dil, güler yüz, gönül açıklığı
8. Akıl (Mämmetyazov 1990a: 377)

Bu özellikleri daha da arttırmak mümkündür, ancak burada bir alpta olması gereken pek çok özellik vardır. Alpin fiziken güçlü olması kadar silahlarının da aynı şekilde sıra dışı olması gerekmektedir. Türkmen alplarının sahip olduğu atların, kılıcın ve yayın bir epiteti vardır ve epitetler onların özel yeteneklere sahip olduğunu gösterir. Alptan beklenen sadece kaba kuvvet sergilemesi değildir, sahip olduğu olağanüstü gücü aynı zamanda akıllıca da kullanabilmesidir. Alpin, talih, baht, uğur, bereket gibi anlamlara gelen “devlet”e de sahip olması beklentiler arasındadır.

Türkmen destanlarındaki alp tipi üzerine genellemelere gitmeden önce Köroğlu, Yusuf Bey, Ahmet Bey, Aytgeldi, Nurali, Dövletyar gibi alp olarak nitelendirebileceğimiz destan kahramanlarına yakından bakalım.

1.1. Mezarda Dünyaya Gelen Köroğlu

Köroğlu, oldukça geniş bir coğrafyada ve farklı bir süreçlerden geçmiş topluluklar arasında bilinen bir kahraman olması nedeniyle onun tip özellikleri

üzerine çok çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kahramandan eşkıyaya doğru uzanan bu süreç içinde Köroğlu'yla ilgili değerlendirmelerdeki çeşitlilik konusunda Karl Reichl, *“Türk boylarının geleneklerinden ve Türk olmayan geleneklerden kaydedilmiş olan çok sayıda versiyonun bulunmasından dolayı, Köroğlu/Göroğlu figürü çok farklı görünümlere sahiptir. O, kahramanca işleri, kuvvet ve cesareti ile oldukça etkileyicidir; fakat aynı zamanda her zaman ona mal edilmeyen utanılacak durumlarda da bulunabilir.”* diyerek farklı Köroğlu tiplerinin oluşumunu izah eder (Reichl 2002: 308).

Köroğlu'nun Anadolu varyantlarıyla önemli benzerlikleri olan Azerbaycan varyantlarında babası Ali Kişi'nin gözlerinin kör edilmesi nedeniyle Köroğlu adını alan kahraman, yiğit ve atlı bir âşıktır. Etrafında “deli” lakaplı kırk yiğidi vardır, paşalarla, beylerle savaştığı gibi yiğitlerine hanların ve beylerin kızlarını gelin olarak almaktadır. Girat, Durat ve Arapat adlı üç ata sahip olan Köroğlu'nun babasının gözleri kör edilir, babası Köroğlu'nu bir yiğit haline getirir. Babasının intikamını almak için beylerle olduğu kadar İranlılarla şiddetli savaşlar veren Köroğlu, aynı zamanda tüccarlardan da haraç alır (Garriyev 1997: 44-46).

Özbekler arasında Köroğlu, Türkmenlerin ve Özbeklerin hükümdarıdır, babasının gözleri Zangar ülkesinin hükümdarı Şahdar Han kör ettirmiştir, onun düşmanları arasında Temir Han (Timur) da vardır. Özbek kollarında Köroğlu ideal bir hükümdar ve yenilmez bir savaşçıdır. Yunus Peri, Miskal Peri ve Gülnar Peri adlarında üç eşi olan Köroğlu olağanüstü bazı yeteneklere de sahiptir. Rahatlıkla kuşa veya yaşlı bir adama dönüşebilmekte ve devlerle mücadele etmektedir. Özbek varyantlarında Köroğlu, Merv Türkmenlerinden bir seyisin torunudur, babası Ravşan da dedesi gibi usta bir seyistir, o da seçtiği atı beğenmeyen bir han tarafından kör edilmiştir. Özbeklerde de Köroğlu mezarda doğan ve bir kısrak tarafından emzirilen bir çocuktur, ancak Köroğlu'nun Özbek varyantlarındaki olaylar, yer ve şahıs isimleri oldukça farklıdır (Garriyev 2007: 162-163).

Türkmenlerdeki Köroğlu tipiyle ilgili olarak B. A. Garriyev, “Bitmez tükenmez feodal savaşlar, güçlü komşuların özellikle şahlık İran'ının saldırıları döneminde, dayhanlar, hayvancılıkla uğraşanlar ve zanaatkarlardan oluşan fakir halkın sömürsünün artması sonucunda bölgesel ve daha geniş çapta antifeodal pek çok hareket olmuştur. Köylülerin, zanaatkârların isyanlarına halk tarafından sevilen cesur yiğitler, “haydutlar” başkanlık etmiştir. Halk savunucularından biri Köroğlu'dur, onun aydınlık tipi doğu halklarının folklorunda ve edebiyatında

verilmiştir.” diyerek meseleye ideolojik bir tutumla yaklaşmış, Köroğlu’nun İran şahlarına karşı savaştan bir halk önderi, asi olduğu sonucuna varmıştır (Garriyev 2007: 102).

Tartışmaya açık bu görüşleri bir kenara bırakarak asıl konumuz olan Türkmenlerde Köroğlu’nun nasıl bir tip olduğunu ve üstlendiği misyonun ne olduğunu izah edebilmek için onun ortaya çıktığı kültürel ve toplumsal yapıya daha yakından bakmak gerekmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi tiplerin oluşumunda toplumların yaşam tarzı etkili bir rol oynamaktadır. Toplumsal yapı iyi tahlil edildiğinde tipler üzerine daha sağlıklı sonuçlar elde edileceği aşikârdır. Köroğlu’nun ortaya çıkışını anlatan ilk koldaki genel tasvir, Köroğlu’nun ait olduğu toplumu tanıtıcı niteliktedir:

“Kadim zamanlarda Çandıbil adlı bir yurt vardı. O yurttta büyük büyük dört dağ vardı. Bu nedenle ona Çardaglı Çandıbil de diyorlardı. Halkı göçebeydi, deve, at, sığır bakardı, Aral Gölü’nde sulardı. Bunlar Türkmendi. Hâkimine Cıgalı Bey derlerdi.” (Mämmetyazov 1990a: 15)

Çandıbil’in dört büyük dağın arasında kurulması ve halkının hayvancılıkla uğraşması, toplumda göçebe kültürünün hâkim olduğunu gösterir. Hayvancılıkla uğraşan ve hareketli bir yaşam tarzına sahip kültürler için fiziki gücün her zaman ön planda olması ve güçlü insan tiplerinin ortaya çıkması son derece normaldir. Hayvanların bakımı ve korunmasında olduğu kadar toplumsal birlikteliğin devamlılığı amacıyla dışardan gelen tehditlere karşı koyabilecek ata binen ve kılıç, yay, mızrak gibi silahları iyi kullanabilen savaşçılara sahip olmak bir gerekliliktir. Her an tehlikeye açık göçer toplumlar ancak bu şekilde ayakta kalabilmiş ve varlığını koruyabilmişlerdir. İlk koldaki bu bilgilerden Köroğlu’nun, alp tipinin oluşumuna müsait bir yaşam tarzının içinde dünyaya geldiğini ve alp olmaya aday bir kahraman olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Köroğlu, Mezarda Doğar: Türk destanlarındaki alp tipinin karakteristik özelliklerinden birisi olan olağanüstü doğum, Köroğlu’nda da karşımıza çıkar. Cıgalı Bey’in oğlu Adı Bey’i Çandıbil halkı bir araya gelip evlendirmeye karar verir, çünkü Adı Bey, Çandıbil’in koç yiğitlerindedir, sözünün eri, güçlü ve çevik bir tiptir. Böyle bir yiğidin ardından bir oğlu kalsın düşüncesiyle evlendirilen Adı Bey, çok geçmeden bir çocuk sahibi olmayı beklemektedir, ama eşi doğum yapmadan vefat eder ve karnındaki çocuğuyla birlikte defnedilir. Bu dramatik ölüme fazlaca üzülen Adı Bey de eşinin hemen ardından vefat eder. Cıgalı Bey ve Çandıbil halkı, Adı Bey

gibi birini daha ararken Adı Bey'i de kaybeder, ancak onları, mezarda yaşamayı başaran Köroğlu teselli eder. Köroğlu, annesinin gövdesinden mezarda çıkmış ve bir keçinin sütüyle beslenmeye başlamıştır. Köroğlu'nun mezarlıkta yaşadığını öğrenen Cıgalı Bey, torununu evine getirir ve ona toyda ad koyar (Mämmetyazov 1990a: 18-24).

Köroğlu, mezarlıkta görüldüğünde vücudu kıllarla kaplıdır. Bu özelliği onun farklılığını vurguladığı gibi diğer destanlardaki alp tipiyle de ortak noktalarından birisidir. B. A. Garriyev, bunun "*kahramanın alışılmadık gücünü ve dayanıklılığını sembolize ettiğini*" söyler (Garriyev 2007: 151). Köroğlu'nun mezarlıktaki tasviri insandan daha çok hayvana benzemektedir, onu ilk kez gören çoban da, onun korkunç bir varlık olduğunu söyler. Alpların vücudunu hayvanlara benzetme, Türk destanlarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Oğuz'un ayakları öküz ayağı, beli kurt beli, omuzları samur beli, göğsü ayı göğsü gibidir ve vücudu tüylerle kaplıdır. Bu tasvirle Oğuz'un ne denli güçlü bir insan olduğu anlatılmaya çalışılsa da görüşündeki farklılık da dikkat çekicidir. Dede Korkut Kitabı'nda geçen Basat da hayvan bedenli insan modelleri arasındadır, aslan elinde büyüyen Basat, hareketleriyle aslanı çağrıştırır. Vücudu tüylerle kaplı kahramanlara Yakutlarda ve Altay Türklerinde de rastlıyoruz (Duymaz 2007b: 55-57). Köroğlu da daha doğum aşamasında vücut tipiyle sıra dışı bir insan ve olağanüstü güçlere sahip bir kahraman olmaya adaydır.

Köroğlu, fiziki yapısıyla farklı olduğu gibi mezarda doğmuş bir kahraman olarak da oldukça sıra dışıdır. Tabii burada sorulması gereken bazı sorular vardır. Bunlardan ilki Köroğlu'nun mezarda doğmasının özel bir anlamı var mıdır? Yoksa mezarda doğum, şekil farklılığından, yani farklı bir mekânda gerçekleşen doğum olmaktan öte bir anlama sahip değil midir? Mezarda doğumun bir anlamı varsa, kahramanın fiziki ve ruhi yapısını etkileyen bir doğum ise kahraman üzerinde nasıl bir etki bırakmıştır? Buna benzer bir doğumun başka örnekleri var mıdır? Daha başka sorular da sorulabilir, ancak bu sorular da meselenin izahı için yeterlidir.

Mezarda olmasa da mağara gibi kapalı ve karanlık yerlerde doğmuş ya da bir süre kalmış destan kahramanlarının varlığı bilinmektedir. Altay ve Hakas destanlarının bazılarında kahraman ve atı bir mağarada veya karanlık bir kayanın içinde cansız halde dururken bozkurt şekline girebilen bir kişi tarafından diriltip yeryüzüne çıkarlar. Altın Arığ destanında bunun örneği vardır. Er Töştük destanında kahraman ve atının yeraltı dünyasına indiklerini görüyoruz. Altay ve Şor

destanlarında destan kahramanları zaman zaman yeraltına inip “Erlık”le mücadele ederler (Özkan 1997b: 228, Ergun 2006: 78).

Azerbaycanlı araştırmacı Celal Beydili Koroğlu’nun mezarda doğumuyla ilgili bazı tespitler yapar. Ona göre Koroğlu’nun mezarda doğumu, kahramanın Yer Ana’yla ilişkisini göstermektedir: “*Koroğlu, yeraltı dünyasına ait mitolojik bir varlıktır. O, Ulu Ana’nın evladıdır ve genellikle de lmszdr. Onun mezarda doğup, sonradan ışıklı dünyaya çıkması, mitolojik anlamına göre, şamanın yeraltı dünyasında manevı atadan (koruyucu ruhtan) eğitim alıp kamlık öğrenmesine benzemektedir.*” (Beydili 2005: 343, 344). Beydili’nin, Koroğlu’nu yerin oğlu olarak nitelendirmesi daha fazla izaha ve başka verilerle de desteklenmeye ihtiyaı vardır, ancak yer veya toprak ana ile Koroğlu’nun doğumu arasındaki ilişkiye dikkat çekilmesi oldukça önemlidir. Bu düşünceden hareket edildiğinde Koroğlu için mezar, annedir; tıpkı bir anne rahmi gibi Koroğlu’nu korumuş ve doğurmuştur. Bu yüzden de ona olağanüstü özellikler vermiş ve Koroğlu yenilmez bir kahraman halini almıştır.

Koroğlu’na verilen ilk ad Rövşen’dir. Bu adı vermelerinde Koroğlu’nun karanlık dünyadan aydınlık dünyaya çıkması etkili olmuştur. Belli bir süre karanlık dünyada kalan kahraman, yer yüzüne çıkararak adeta yeni bir hayata başlar. Burada karanlığın kahraman üzerindeki etkisini ayrıca sorgulamak gerekir. Takip edebildiğimiz kadarıyla karanlık ortamlar, bir halden diğer hale geçişin sağlandığı uygun ortam arasındadır. Koroğlu’nun atı Kırat, sıradan, zayıf ve cılız bir at iken karanlık ortamdaki eğitiminin ardından bambaşka bir at haline gelir. Kırat, bir süre karanlık ortamda kalarak sembolik anlamda ölmüş ve yeni bir at olarak tekrar dirilmiştir. Diğer bir ifade ile Kırat, karanlıkta olgunlaşmış, sıra dışı yetenekler kazanmış, içindeki cevheri karanlık, ortaya çıkarmıştır. Karanlıkta eğitim, onun için bir ölüp-dirilme, yeni bir aşamaya geçiş anlamına gelmiştir.

Karanlığın mutasavvıflar için de özel bir anlamı vardır. Başta Ahmet Yesevi olmak üzere bazı mutasavvıflar belli dönemlerde yeraltında bulunan ilehanelerde yaşamışlardır (Gzel 1999: 126). Nefsi öldürmek, ölmeden önce ölmek, dünyevi zevklerden vazgeçmek, ile ve acı çekerek vücudu terbiye etme gibi anlamları olan ilehaneye girmede de asıl unsur, karanlıktır. Karanlık bir ortamda kalan mutasavvıf, acı ekcekerek sıkıntılı bir sürece girecektir, ancak ilenin sonunda nefsini öldürmüş halde yeni bir hayata adım atacaktır. Yeraltındaki karanlık ilehanelerde kalan

mutasavvıf, çilenin sonunda olgunlaşmış, idrak yolları açılmış ve bazı durumlarda olağanüstü yetenekler kazanmış halde aydınlık dünyaya çıkar.

Karanlığın, ölüp-dirilme, olgunlaşma ve farklılaşmayla yakın ilişkisi vardır. Özellikle Köroğlu destanında kahramanın doğduğu yerin mezar olması bunu daha da güçlendirir. Köroğlu, mezardan, topraktan, hatta atalarının ruhundan bazı özellikler almış olabilir, ancak asıl olan onun mezarda sembolik olarak ölmesi ve yeniden dirilmesidir. Tabii ki burada mezar ve ata ruhları ilişkisini de dikkate almak gerekir. M. Eliade'nin ifade ettiği gibi bir yaş gurubundan ötekine geçebilmek, gizli topluluklara ve kabileye üye olabilmek isteyenler, mezarlıklarda yatarlar, bir ölü gibi hiçbir şey yiyip içmeden kapalı bir yerde günlerce beklerler, ölülerin bulunduğu bir mekanda geceler boyu kalırlar ve ölümü sembolik olarak yaşarlar (Aça 2002c: 75-76). Köroğlu'nun da günlerce mezarlıkta, karanlık ve kapalı bir ortamda kalması onun ölümü yaşadığı ve yeni bir hayata geçiş yaptığını gösterir niteliktedir.

Köroğlu, mezardaki doğumdan sonra asıl ölüp-dirilme törenine gençlik döneminde maruz kalır. Bu tören, Köroğlu'nun yanı sıra Kırat'ın da kutsandığı bir törendir. Köroğlu'nun, dedesi Cıgalı Bey'in tavsiyeleriyle yetiştirdiği Kırat, kırk gün yeraltında kaldıktan sonra Araz çayının kenarında kaybolur, Rövsen onu bulabilmek için dedesi Cıgalı Bey'in tarif ettiği çınarın yanına gelir. Burada aksakal bir baba namaz kılmaktadır. Rövsen de onunla birlikte namaza durur. Bu erenlerin sayısı önce on iki, gece yarısı kırk, sabaha karşı üç yüz altmış olur. Burada uyuyakalan Rövsen'i Hıdır, erenlere *"bu bizim nefes oğlumuz"* diye tanıtır. Rövsen'in, Adı Bey'in oğlu, Cıgalı Bey'in ise torunu olduğunu öğrenen erenler, Rövsen'in karnını yararlar, içini yıkarlar ve nurla doldururlar. Vücudunu tekrar eski haline getiren erenler, dua ederler. Rövsen aksırıp uyanır, ona bir kadeh şarap verirler, onu içen Rövsen, tekrar yıkılır. Erenler tekrar dua edince aksırıp bir kez daha uyanır ve tayını ister. Hz. Ali, bir nara ile tayı yanına çağırır ve ipini Rövsen'e verir. Bu kadarla bırakmazlar, atın koşum takımlarını da verirler. Rövsen'i baştan ayağa değerli giysilerle giydirebilirler. Erenler, Köroğlu'na ve atına 120 yıl ömür verdikleri gibi, her ikisi de 120 yerinden yaralansalar bile yıldız gördüklerinde iyileşeceklerdir, düşman elinden çabuk kurtulacaklardır, Köroğlu diğer dünyada imanlı olacak ve yetmiş iki dili bilecektir. Ayrıca Hz. Ali, Köroğlu'nun mezardan çıkması nedeniyle Rövsen olan adını "Göroğlu" olarak değiştirir ve beline bir kılıç takar (Mämmetyazov 1990a: 40-42).

Köroğlu'nun bu rüyasında ilk dikkati çeken husus, Köroğlu'nun karnının yarılması, içinin yıkanması ve nurla doldurulmasıdır. Rüya bu şekilde bir işleme

maruz kalmayı Şamanlık geleneğinde ve daha sonraki dönemlerde ozanlık ve âşıklık geleneklerinde de takip edebiliyoruz. Şamanlık geleneğinde şaman adayının vücudu, ruhlar veya şaman atalar tarafından parçalara ayrılıp yıkanır ve daha sonra yeniden birleştirilip aday yeniden diriltilir. Bu törenden sonra aday, Şamanlık yapabilecek yeteneğe ve yetkinliğe ulaşmaktadır. Ozanlık ve âşıklık geleneklerinde de aday, rüyada gördüğü kutsal kişilerin, bunlar genellikle derviş veya pir olarak adlandırılır, yardımıyla yeni bir hayata geçiş yaparlar. Ozan veya âşik adayı, rüyadan sonra saz çalmaya ve şiir söylemeye başlar, o artık şairlik yeteneği elde etmiş, mesleğe giriş yapmıştır (Aça 2002c: 75-76). Köroğlu'nun rüyada benzer sürece tabi tutulması onun da bir geçiş aşamasında olduğunu gösterir. Bu rüyada, Türklerdeki Şamanlık-Kamlık geleneğinin etkisi olduğu gibi İslamiyet'in de etkisi vardır. Erenlerin temizledikten sonra Köroğlu'nun içine nur doldurmaları bu yüzdendir.

Kısaca ölüp-dirilme olarak nitelendirebileceğimiz bu törende Köroğlu'na yapılanlara ve vaat edilenlere bakıldığında bunun aynı zamanda alplığa geçiş töreni olduğu da görülecektir. İlk aşamada Köroğlu, fiziki olarak değiştirilmiş, daha sonra ise alplık alameti olan silahlarla donatılmıştır. Karnının yarılması ve nurla doldurulması, yüz yirmi yıl ömür verilmesi ve ne kadar yaralanırsa yaralansın yıldız gördüğünde yaralarının iyileşecek olması onun artık farklı bir bedene sahip olduğu sonucunu doğurmaktadır. Kırat'ın koşum takımlarıyla birlikte Hz. Ali tarafından Köroğlu'na teslim edilmesi, Köroğlu'na verilen ayrıcalıkların ata da verilmiş olması, yine Hz. Ali tarafından Köroğlu'nun beline kılıç takılıp adının da "Göroğlu" olarak değiştirilmesi, alplığa geçişin açık göstergeleridir. Özellikle kahramanın yeni bir ad alması, bir geçiş sürecinin yaşandığını ve kahramanın adeta yeniden doğduğunu simgeler. Ali Duymaz'ın "*yeniden doğum simgeciliği*" olarak adlandırdığı bu durum, "*erişkinler topluluğuna katılma töreninde delikanlının yeni doğmuş gibi değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu da daha önceki hayatı kayda değer bulunmayan delikanlıya bir ad koyma veya eski adın terk edilip başka bir ad koyma şeklinde olmaktadır*" (Duymaz 2004: 43). Başta Dede Korkut Kitabı olmak üzere çeşitli kaynaklarda alplığa geçmeyi hak etmiş kahramanlara bir ad verme töreni düzenlenir. Bu ad, kahramanın yetkinliğini, alplık vasıfları taşıdığını ve yeni bir hayatın başladığını sembolize eder. Bir törenle ad alan kahraman adeta yeniden doğmakta, toplumunda yeni bir yer edinmektedir.

Köroğlu'nun durumu da bunlardan farklı değildir, olağanüstü bir ortamda, olağanüstü güçlerin gerçekleştirdiği bir törende Köroğlu, alplık vasıfları kazandığı

gibi bir de ad almıştır. Hızır'ın “*nefes oğlumuz*” diye tanıttığı, Hz. Ali'nin bizzat atını, adını ve silahını verdiği Köroğlu, bu törende olağanüstü güçlerin korumasına girmiş, sıra dışı bir bedene, ata ve silaha sahip olmuş ve alplığa geçiş yapmıştır. Her yönüyle güçlü bir kahraman haline gelen Köroğlu, artık mücadelesine başlayabilecektir.

Olağanüstü bir ata ve silahlara sahiptir: Köroğlu için Kırat çok önemlidir, hatta Köroğlu'nun kahramanlığı büyük oranda Kırat'a bağlıdır, bunu bilenler sık sık Kırat'ı Köroğlu'ndan çalmayı denemişlerdir, bunlardan birisi Balı Beydir. Balı Beyin veziri, Köroğlu'nun Kırat adlı bir atının olduğunu, Köroğlu'nun bu atla nam yaptığını, Kırat olmazsa Köroğlu'nun küçücük bir taşa bile güç yetiremeyeceğini söyler, hatta Köroğlu'nun eşi Agayunus bile “*Köroğlu, sen Kırat ile Köroğlu'sun. Kırat altında olmazsa sen itten daha aşağıdasın*” der (Mämmetyazov 1990a: 440, 446).

Türkmenlerde Köroğlu'nun dedesi Cıgalı Bey, iyi bir seyistir. Pelvan Bağşı'nın anlattığı ilk kolda Cıgalı Bey, Çandıbil'den ayrılıp “Hünkâr” adlı bir padişahın seyisliğini yapmaya başlar. Cıgalı Bey'in kısa sürede Hünkâr'ın gözünde değer kazanmasını çekemeyen bazı beylerin de kışkırtmasıyla Hünkâr, Cıgalı Beyden dünyada eşi benzeri olmayan bir at bulmasını ister. Cıgalı Bey, günlerce Hünkâr'a layık bir at arar, bir gün denizden çıkan bir aygırın bir kısraqla çiftleşip tekrar denize girip kaybolduğunu görür ve Cıgalı Bey'e istediği atın bir yıl sonra elinde olacağını müjdelir. Bir yıl sonra deniz kulunu ile çiftleşen kısrağın bir yavrusu dünyaya gelir. Cıgalı Bey, tayı alıp Hünkâr'a getirir, ancak tay cılızdır, bu tayı gören Hünkâr, Cıgalı Bey'in gözlerini oydurur. Gözlerini kaybeden Cıgalı Bey, Hünkâr'dan son olarak getirdiği cılız tayı ister. Torunu Köroğlu'yla birlikte Hünkâr'ın kalesinden çıkıp Üçgümmez dağına gelen Cıgalı Bey'in tayı zamanla büyür ve bir başka su menşeyli at olan Reyhan Arap'ın atıyla çiftleşir. Bir yıl sonra Cıgalı Bey'in atı yine cılız bir tay dünyaya getirir, bu kez atı Köroğlu beğenmez, ancak Cıgalı Bey, atı eğitmeye başlar. Tay önce Araz çayının kenarında yalnız başına bırakılır, burada atı iki derviş sıvazlar ve iki yanına da tokat vururlar. Daha sonra Cıgalı Bey, Köroğlu'na bir çukur kazdırır, Kırat'ı buraya koydurup üstünü de sıkıca kapattırır. Kırat, yeraltında ilk önce kırk gün kalır, ancak Cıgalı Bey, atın bazı yerlerine güneş ışığı değdiğini söyleyerek bir kırk gün daha yeraltında kalmasını öğütler. Kırk gün daha karanlık bir hücrede kalan Kırat, yeniden Araz çayının kenarına bırakılır ve burada kaybolur. Köroğlu, kaybolan atını dedesine sorar, o da

atını nasıl bulacağını anlatır. Cıgalı Bey'in tarif ettiği yere giden Köroğlu, rüyasında kırkları görür, onların elinden bade içer, olağanüstü birtakım yetenekler kazanır ve burada Kırat'ı bizzat Hz. Ali'nin elinden alır (Mämmetyazov 1990a: 26-42)

Köroğlu'nun Türkmen varyantlarında Kırat, doğumu ve gelişimi ile olağanüstü bir attır. İyi bir eğitimden geçirilmiş ve olağanüstü güçlerce kutsanmıştır. Kırat, sadece Türkmenlerde değil, Köroğlu'nun diğer varyantlarında da kahraman kadar dikkat çekici bir attır. Türkiye, Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türklerinin anlatmalarında da Kırat'ın ortaya çıkışı ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Özellikle Batı varyantlarında Köroğlu'ndan daha ziyade Kırat ön plandadır, Köroğlu'nun doğumu anlatılmazken Kırat'ın nasıl bir at olduğuna, hangi şartlarda eğitildiğine, özelliklerine geniş yer ayrılmıştır. Doğu varyantlarında ise hem Köroğlu'nun hem de Kırat'ın doğumu ve gelişimi ayrıca anlatılır (Ekici 204: 116-123)

Köroğlu'nun savaşlarda kullandığı silahları da özeldir, onlar Isfahan'da yapılmış ve herkesin sahip olamadığı silahlardır. Bu silahlardan önce Köroğlu, Hz. Ali'nin elinden bir sihirli kılıç almıştır, ancak Köroğlu, başka silahlar için Isfahan'a gider, burada değerli madenlerden üç yılda yapılmış bir yaya rastlar, ancak o yayı çekmek güç ve hüner işidir. Köroğlu, var gücünü kullanarak bu yayı çekip almaya hak kazanır. Mızrağını ve diğer savaş aletlerini de üç yüz altmış erenden birisi olan bir babadan alır (Mämmetyazov 1990a: 45-50). Bu silahlar destanda “*düyrme kılıç*”, “*kırk gez mızrak*”, “*sarı yay*” şeklinde geçer. Kılıcı bir vuruşta on on beş kişinin başını keser, yayının bir duası vardır, ancak o dua okunduğunda çekilebilir, aksi takdirde onlarca kişi uğraşsa yayı çekemez (Mämmetyazov 1990a: 746, 545).

Sıra dışı bir gücü vardır: Köroğlu, bütün kollarda güçlü bir kahraman olarak tasvir edilir, kendinden cüsse olarak daha iri düşmanlarla savaşır ve sonunda galip gelmeyi başarır. Köroğlu, bir pehlivanla güreştiğinde onun kaburgalarını kırar, tuttuğu yerlerde pençe izi kalır, kaplan ve aslan gibi yırtıcı hayvanlara benzetilir, “*çöl kurdu*”, “*dağ aslanı*” gibi sıfatlarla anılır. Yaralandığında yıldız görünce iyileşir, sırtında pençe izi vardır, yüzü gözü çelik suyu verilmiş gibidir (Mämmetyazov 1990a: 261, 248, 511, 671). Köroğlu'nun görünüşünden bazı kollarda kadınlar korkar, Kaf dağında peri kızları Köroğlu'nu görünce kaçırlar, Arabistan'da Arap Reyhan'ın kızı, Köroğlu'nu görünce ona su vermekten vazgeçer (Mämmetyazov 1990a: 94).

Onun yemesi içmesi de olağanüstüdür. Köroğlu, bir kuzuyu tek başına birkaç lokmada bitirebilir. “Kempir” kolunda Çandıbil'e dönerken yolda bir çobana rastlar,

ondan bir koyun pişirmesini ister, çoban hemen bir koyun pişirip Köroğlu'na sunar. Köroğlu, karnını doyurup yola devam edecekken çoban, Köroğlu'nun yemek yiyişi ile kurda benzediğini söyler (Mämmetyazov 1990a: 481, 506).

Olağanüstü doğumu, atı ve silaharıyla alp tipinin gerektirdiği şartları yerine getiren Köroğlu, bazı sözleriyle de alp olduğunu gösterir. Köroğlu, *“Men atadan yeke boldum”* diyerek tek çocuk olduğunu bildirir. Akın sonrası ganimetleri halka dağıtmak istemeyen Köse'ye *“mert yiğidin işi garibe fukaraya vermek düşkünlere hayırda bulunmak”* olduğunu söyleyerek yiğitlerin cömert ve erdemli olması gerektiğini söyler. Reyhan Arap'ı uykuda yakalar, ancak *“namertlik edip uyuyan adamı öldürmeyeyim”* diyerek onun uyanmasını bekler (Mämmetyazov 1990a: 35, 248, 88).

Kaf Dağı'ndaki perilerin padişahı Aga Yunus'la evlenir: Köroğlu'nun evliliği alplara mahsus bir evliliktir. B. A. Garriyev bu evliliği, *“Türkmen epik yaratıcılığı için geleneksel bir motif olan kahramanın uykusunda gördüğü genç kıza aşkı ve onun için çeşitli tehlikeleri yenme gayreti Köroğlu'nda da korunmuştur. Bahadır güçleriyle donatılmış aşık ve müzisyenlik sanatına sahip epik kahraman bütün engelleri kaldırır, sevdiği peri Aga Yunus'u bulur ve onunla birleşir”* şeklinde yorumlar (Garriyev 2007: 153). Köroğlu, rüyasında bir dervişin gösterdiği ve âşık olduğu Kaf Dağı'ndaki Cahan padişahın kızı Aga Yunus'u aramaya çıkar. Kırat'ın yardımıyla uzak yolları kısa sürede alır, yolda karşısına bir ejderha çıkar, onunla giriştiği mücadeleyi kazanır, ejderhayı öldürüp yoluna devam eder. Kaf Dağı'nda üç yüz altmış ejderha yaşamaktadır, bunların başı Aga Yunus'tur. Bu arada Agayunus da rüyasında Köroğlu'nu görmüş ve onun gelmesini beklemektedir. Köroğlu, Agayunus'la karşılaşır, bir süre onunla Kaf Dağı'nda kalır, ancak daha sonra peri kızı Agayunus'u da alıp Çandıbil'e döner (Mämmetyazov 1990a: 63-80). Köroğlu, bu şekilde bir peri kıızıyla evlenerek olağanüstü bir evlilik yapar. Agayunus, bu aşamadan sonra Köroğlu'nun eşi olduğu gibi, sırdaşı, yoldaşı, yardımcısı ve destekçisidir.

Çandıbil yakınından geçen kervanlardan haraç alır: “Kempir” kolunda bir kervancı, gece vakti hızla yol almaktadır, bu durumun sebebini merak eden bir yaşlı, kervancıya neden böyle acele yol aldığını sorar, kervancı ise yollarının Çandıbil'in yakınından geçtiğini, eğer gün doğmadan geçemezlerse Köroğlu'nun kendilerinden haraç isteyeceğini söyler. “Bezirgân” kolu, Köroğlu'nun Çandıbil yakınlarından geçen bir bezirgândan haraç almak istemesini ve bu yüzden bezirgâna

karşı verdiği mücadeleyi anlatır. Koroğlu, Bezirgân'dan haracını ister, yiğitleriyle ona saldırır, ama bezirgân Koroğlu kadar güçlü bir yiğittir, kırk yiğidi ve Koroğlu'nu çaresiz bırakır. Sonunda bezirgân, Koroğlu'na haraç vermeyi kabul eder, zaten bezirgânın malda mülkte de gözü yoktur, zengin bir ailenin çocuğudur, farklı yerleri gezebilmek için ticaret yaptığını söyler. Bezirgânın bu tutumunu gören Koroğlu da kendisinin mala çok hevesli olmadığını, gününü kurtardığında yarımı dert etmediğini, haracı da sırf mertlik için aldığını, artık onu da almayacağını söyler. Kızılbaş şahı Esen Han ise, Koroğlu'nu “*Çöllerde gezip yolda rastladığı yolcuyu yağmalayan, malını mülkünü zorla alan bir deli*” olarak tarif eder. “Harmandâli” kolunda Koroğlu, Osmanlı kervanlarını yağmalar. Koroğlu'nun nasıl biri olduğunu Hünkâr'a anlatanlar “*seni bugün gelir yağmalar, öbür gün gelir yağmalar. Çölde hayvancılık yapanı, karda çiftçini koymaz. Hayvan baktırmaz, tüccarını çıkarmaz. Etrafını sarıp usandırır*” diyerek Koroğlu tipiyle ilgili önemli tespitler yapar (Mämmetyazov 1990a: 441, 553, 641, 722, 228).

Hileyi savaş taktiği olarak kullanır: Koroğlu bazı kollarda düşmanlarını hileyle de alt eder. Gürcistan'a Övez'in evleneceği kızı almaya gittiğinde bir bahçivandan yardım ister ve dövüşmeden, vuruşmadan kızı nasıl hileyle alabileceğini sorar. Kızı büyücü bir kadının yardımıyla alarak kimseyle savaşmadan doğruca Çandıbil'e hareket eder (Mämmetyazov 1990a: 264, 272). Bibican'ı Gülcemal'in yardımıyla kaçıır, Övez'i de hile ile kaçırmaya çalışır, ona kendisine ait koyunları getirdiğini söyler, ancak bu doğru değildir. Övez, onun Koroğlu olduğu bilmez, çoban zanneder, daha sonra gerçeği öğrenir. (Mämmetyazov 1990a: 149, 158). Arap Reydan kolunda Leke Şah'ın askerlerini, çaylarına uyku ilacı koyarak yakalar, onların kulaklarını, burunları kesip atlarına ters bindirip Leke Şah'a gönderir. Çandıbil'e casusluğa gelen dört Kızılbaş Korođu, çaylarına koyduğu ilaçla uyutur ve öyle tutsak eder. Kırat'ı aramaya gittiği Nişabur'da Balı Bey'in adamlarını ilaçla uyutarak kuyuya atar (Mämmetyazov 1990a: 335, 336, 335, 481).

Bazen alp tipinde görülmeyecek hallere düşer: Koroğlu, Veyeñnam yurduna Övez'i almaya giderken yolda çobanlara rastlar, onların rızasını almadan pişirdikleri yemekleri yemeye başlar, çobanlar ise onun yemesini istemezler, Koroğlu'nu yumruklamaya başlarlar. Koroğlu bir yandan başına yumruk, bir yandan da yahni yemektedir, çobanların yumruklarına aldırış bile etmez. Çobanların bütün yemeğini yediği gibi onlardan zorla çoban kıyafeti ve para da alır (Mämmetyazov 1990a: 136-140). Övez'i aramaya çıktığı kolda Koroğlu, Yusuf Şah'ın sarayından

dayak yiyerek dışarı atılır (Mämmetyazov 1990a: 150). Övez'i, Çandıbil'e kaçırdıktan sonra Musrafâ Bey, gelip Övez'i Köroğlu'nun elinden alır, Mustafâ Bey'e bir türlü üstünlük sağlayamayan Köroğlu, dostu kalenderi görünce ağlamaya başlar (Mämmetyazov 1990a: 185). Arap Reyhan'a tutsak düşen Köroğlu, ona kendisini öldürmemesi için yalvarır, Arap Reyhan'a hizmet etmeyi kabul ederek canını zor kurtarır. Balı Bey, Köroğlu'nu çıplak halde eşeğe ters bindirir ve bütün yurda rezil eder. Bezirgan'ın kız kardeşi Aysoltan, Köroğlu'nu hem at üzerinde hem de güreşte mağlup ettiği gibi Harmandâli de Köroğlu'na şiirde ve güreşte üstünlük sağlar (Mämmetyazov 1990a: 347-348, 530, 570, 688).

Bu özellikleriyle Köroğlu Oğuz Kağan ve Manas gibi idealize edilmiş tiplerden ayrılır. Toplumunun idealleri doğrultusunda hareket eden ve yenilmez bir kahraman imajı, Köroğlu tipinde bazı değişiklikler gösterir. Öncelikle Köroğlu, sadece Çandıbil'in sultanıdır, bu sultanlık da mutlak oteriteye dayanmaz, zaman zaman en yakınlarına bile sözünü dinletemez. O, büyük bir ülkenin ve kalabalık bir halkın lideri ve kahramanı değil, küçük bir gurubun koruyucusudur. Akınları yeni ülkeler fethetmek için değil, çapul ve yağma yapabilmek, kervanlardan haraç almak ve meşhur bir kadını Çandıbil'e getirebilmek gayesini güder. Ayrıca Köroğlu, yenilmez bir kahraman da değildir, insani zaafı olan, zaman zaman hileye başvuran, bazen de düşmanına mağlup olabilen bir tiptir. Ancak bütün bunlar, onun kahraman olmasına, engel değildir, düşman karşısındaki mağlubiyeti geçicidir, mücadelenin sonunda mutlaka galip gelir, Çandıbil'e muzaffer bir kahraman olarak döner.

Saz veya dutar çalar, şiir söyler, usta bir bağşıdır: Köroğlu, destanda bir bağşı olarak geçer, bazı kollarda yanında dutarı vardır, karşılaştığı kişilere dutarıyla şiirler söyler. Köroğlu şiirleri, Türkmen bağşıları arasında destan anlatımının dışında da müstakil şiirler halinde söylenmektedir. "Tirmeci bağşı" adı verilen ve destan anlatmaktan daha ziyade şiir söylemeleri ile tanınan bağşıların repertuarında Köroğlu ezgileri ve şiirleri vardır. "Dessañçı bağşı"lar ise Köroğlu şiirlerini destan anlatımından önce "tırme" bölümünde söylerler. Bazı kollarda Köroğlu'nun çaldığı ezgileri kolay kolay kimse çalamaz. İlk kolda amcası Gencim'e kendini, sırtından aldığı bir sazla tanıtır. Gürcistan'a Övez için kız almaya giderken bir toya katılır, burada bağşıların yanına, evin törüne oturtulur, çaldığı ezgileri duyan diğer bağşılar, bütün hediyeleri Köroğlu'na verirler. Bağşılığı sayesinde Övez'in yanına kadar sokulur ve onu Çandıbil'e kaçırdıktan sonra Harmandâli kolunda evleneceği erkekle güreşme

ve atışma yapmak isteyen kızla şiir yarışmasına girer, bir süre bağşılının piri Âşık Aydın'ın yanında kalır (Mämmetyazov 1990a: 52, 257-258, 152-158, 682-683, 698). Sonuç olarak Köroğlu, Türkmenlerde Anadolu sahasında olduğu gibi bir âşık/bağşıdır. Maceralarında bazı durumlarda bağşılının yaptığı gibi toylara katılır, gizlice girmek istediği kalelere bağşı kılığında giriş yapar, çaldığı ezgilerle ve söylediği şiirlerle herkesi kendine hayran bırakır.

Yaşlılık çağında Kırat'la birlikte Yıldız dağında öldürülür: Köroğlu, yaşlandığında kırk yiğidinden ayrılıp eşi Agayunus ve Gülşirin'le birlikte yaşamaya başlar. Bu arada Kırat da yaşlanmıştır, kuyruğu düşmüş, yeleleri dökülmüş, tırnakları kırılmış halde başı boş dolaşmaktadır. Köroğlu, Çandibil'le vedalaşarak Agayunus'la birlikte Yıldız dağına gelir, burada ne su vardır ne de yemek, Allah'a yalvarınca hemen yemekler gelir, yakınlarında bir su akmaya başlar, bunu gören Agayunus, Köroğlu'nun kırklara karıştığını söyler. Çok geçmeden Köroğlu, piri Hz. Ali'nin isteğiyle Agayunus'u geldiği yere, Kaf dağına gönderir, Hünkar padişah Köroğlu'nun Yıldız dağında yalnız başına yattığını öğrenir, adamlarını üzerine gönderir, öldürmeden getirin demesine rağmen askerleri Köroğlu'nun başını keserler, Çandibil halkı Yıldız dağına geldiğinde Köroğlu'nu ve Kırat'ı ölü halde bulurlar, onları yan yana defnederler (Mämmetyazov 1990a: 826-845).

Türkmen bağşılının anlatmaktan genellikle kaçındıkları Köroğlu'nun sonuyla ilgili farklı kollar vardır. Çarçev'den derlenen kola göre Köroğlu, yüz yirmi yaşını doldurunca eşi Agayunus'dan kendisini Sulduz dağında bir mağaraya götürmesini ister, burada yanına gelen düşmanlar ondan savaş sanatını öğrenmek isterler, bu teklifi kabul etmeyen Köroğlu'nu başını keserek öldürürler. Aşgabat varyantında ise Köroğlu mağarada iken yüz tane beyaz kuş, su ve yiyecek getirirler. Bunu gören Agayunus, Köroğlu'na "*sen erenlere karıştın*" der. Başka bir varyantta ise yaşlı bir kadın, Köroğlu'nu kanını emerek öldürür ve oğlan doğurur, bu çocuğa "Eroglı", bazı varyantlarda "Ganoglı", adını verirler (Garriyev 2007: 148-151). Köroğlu tipinin bazı özelliklerinde olduğu gibi sonu kısmında da bağşılar, destana değişik unsurlar dâhil etmişlerdir. Özellikle bazı kollarda, masal motifleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır, ancak Köroğlu'nun sonuyla ilgili anlatılar, onun öldürülmüş olduğu ya da kırklara karıştığı noktasında birleşmektedir.

1.2. Peri Kızının Oğlu Aytgeldi (Edige)

Aytgeldi'nin annesi peri kızı Saçlı Aziz, babası ise çöllerde ve dağlarda gezen Tükli Aziz'dir: Saçlı Aziz, Kaf dağında yaşıyan perilerin padişahıdır, her yıl dünyayı bir kez tek başına dolaşma gibi bir âdete sahiptir, yine dünyayı dolaşmaya karar verdiğinde, yolu Hazret-i Sultan Veyis Ata dağlarındaki Celil aleyhisselamin havuzuna düşer ve burada yıkanmaya başlar. Tükli Aziz, havuzda yıkanan peri kızını görür ve ona âşık olur. Bir anlaşmayla evlenirler, ancak Tükli Aziz anlaşmayı bozunca peri kızı Saçlı Aziz de geldiği yere gidebilmek için havalanır. Bu arada Saçlı Aziz, hamiledir ve doğumu da yaklaşmıştır, yolda ağrılarını tutunca deniz kenarındaki bir çınarın başında doğum yapmak zorunda kalır. Bir erkek çocuğu dünyaya getiren peri kızı, çocuğu Kaf dağına götürmek istemez ve çınarın başındaki Simurg yuvasına bırakır (Veliyev 1993: 31-39)

Aytgeldi, evliyelerin özelliklerine sahip Tükli Aziz ve bir peri kızı olan Saçlı Aziz'in oğludur. Edige destanının hemen bütün varyantlarında Edige'nin babası "Baba Tüktü"dür. Kazak, Karakalpak, Nogay varyantlarında geçtiği şekliyle Baba Tüktü, bir ermiştir. Kazaklar arasında Baba Tüktü'nün mezarını çocuğu olmayanlar ziyaret eder, ondan çocuk isterler. Ayrıca Baba Tüktü'nün, Orta Asya'da din için savaşıyan kutsal bir şahıs olduğu, hatta Ahmet Yesevi ile bir tutulduğu yönünde bilgiler vardır. Edige'nin annesi ise bir peridir. Baba Tüktü'nün peri kızına ulaşma şekilleri, varyantlarda farklılık gösterir, ancak Türkmen varyantında olduğu gibi peri kızı, Baba Tüktü'ye bazı şartlar koşar. Bunlar, peri kızının bazı hallerini takip etmeme ve vücudundaki bazı yerlere bakmamadır. Peri kızının şartlarını kabul eden baba, bir süre sonra yasağı çiğner, anlaşmayı bozar, bunun üzerine de peri kızı, evliliği sonlandırır (Schmitz 2004: 38-43).

Türkmenlerdeki Aytgeldi, anne ve baba açısından Edige destanının diğer varyantlarıyla örtüşmektedir. Bu dünyadan mistik güçleri olan Tükli Aziz ile Kaf dağından bir peri kızının oğlu olan Aytgeldi'nin doğumu olağanüstüdür. Annesi onu bir ağacın başında doğurmuş ve simurg kuşunun yuvasına bırakmıştır. Bütün bu özellikleriyle Aytgeldi, destan kahramanlarının dünyaya geliş şartlarındaki olağanüstülükleri yaşamıştır.

Peri kızının Simurg'un yuvasına bıraktığı Aytgeldi'yi, çocuksuz olduğu için ülkesinden kovulan Tulum Hoca bulur: Tulum Hoca, Gonrat yurdunun hanı Toktamış'ın gözde veziridir, bu durumu kıskanan diğer beyler, Tulum Hoca'yı

ülkeden uzaklaştırmak için plan yapmaya başlarlar. Tulum Hoca'nun çocuğu yoktur, çocuğu olmayanın uğursuz ve bereketsiz olduğunu Toktamış Han'a söyleyen beyler, Tulum Hoca'yı çocuksuzluğu yüzünden yurttan kovdururlar. Tulum Hoca, malını mülkünü fakire fukaraya dağıtarak eşiyile birlikte yurttan ayrılır, çöllere çıkar, günlerce çölde aç susuz dolaşır, Hakim Ata'nın mezarına uğrar, çaresiz halde çölde dolaşırken çocuğun bulunduğu çınara gelir, burada simurgun yuvasındaki çocuğu bularak evlat edinir (Veliyev 1993: 22-30, 39-42).

Aytgeldi, Tulum Hoca'nın öz çocuğu olmasa da çocuksuz bir dönemin sonunda dünyaya gelmiştir. Diğer bir ifade ile destan kahramanları genellikle geç doğan çocuklardır, anne babası yaşlılık çağına gelmesine rağmen çocuk sahibi olamamışlardır ve sıra dışı güçlerin yardımıyla dünyaya gelirler. Tulum Hoca ve Aytgeldi de bu kategoriye uygundur. Çocuksuz olduğu için "uğursuz" damgası yiyen ve çöllerdeki evliyalardan çocuk istemeye çıkan Tulum Hoca, peri kızının doğurduğu çocuğu bularak çocuksuzluğuna son verir.

Tulum Hoca, çölde bulduğu çocukla Gonrat'a döner ve bir toyla ona ad koyar: Tulum Hoca, çınarın başında bulduğu Aytgeldi'yle Toktamış Han'ın huzuruna çıkar, Allah'ın kendilerine bir evlat verdiğini, buna bir toyla ad vermek gerektiğini söyler. Bütün Harezmi ülkesine haber gönderilir, hazırlıklar yapıldıktan sonra kırk günlük bir toy düzenlenir, toyun sonunda Tulum Hoca "*Ey dostlar, Allah rahim edip bana bir çocuk verdi, bu yüzden bu oğlanın adı "Rahimverdi" olsun*" der (Veliyev 1993: 42-44).

"Rahimverdi" hızla büyür ve bu arada ismi "Aytgeldi"ye dönüşür: Destanda Aytgeldi'nin çocukluğu birkaç cümle ile geçiştirilir, Aytgeldi bir yaşına girdiğinde saçları kesilir, toy yapılır, beş yaşında okula gider, bu çağlarda bir çocukla yaşadığı problemden sonra Rahimverdi'nin adı "Aytgeldi" şeklinde değişir. Çok geçmeden namı bütün yurda yayılmış bir genç haline gelir (Veliyev 1993: 44-46).

Togtamış Han, Aytgeldi'yi yanına alır ve onu Kalmuk ülkesine akına gönderir: Daha önce hile ile Tulum Hoca'yı ülkesinden kovduran beyler, bu kez de Aytgeldi'yi kıskanmaya başlarlar, onlara göre Aytgeldi, ülkeye sahip olursa beylere yaşam hakkı vermeyecektir, bu yüzden de hemen ortadan kaldırılmalıdır. Hasis beyler, kendi aralarında konuşurlar, Aytgeldi'yi Kalmuk ülkesindeki Barsagelmez'e gönderme kararı alırlar ve konuyu Toktamış Han'la da paylaşırlar. Togtamış Han'a verilen bilgiye göre Gonrat'tan altı ay uzaktaki Kalmuk yurduunun hükümdarı Tüke Şah, daha önceleri haraç gönderirken göndermez olmuştur, yıllardır gelmeyen haracın

alınması gerekmektedir. Togtamiş Han da beylerin fikrine katıldığını söyler ve Kalmuk ülkesine gidecek orduya kimin kumandan olacağını sorduğunda beyler hep bir ağızdan Aytgeldi'yi işaret ederler. Togtamiş Han, bu görevi Ayteldi'ye tebliğ eder ve onun da onayını alır. Aytgeldi akına çıkmadan önce büyük bir ordu hazırlar, hanın hazinesinden altın kabızalı bir kılıç, sarı bir yay, "Sandal" adlı bir at alır ve yolculuğa hazır hale gelir.

Aytgeldi, Kalmuk ülkesinde Tükli Aziz'in de yardımıyla devlere ve Kalmuk askerine galip gelir, yüklüce bir ganimetle ve Tüke Şah'ın kızıyla Gonrat'a geri döner, ülkeye hükümdar olur: Yakınlarıyla vedalaşır Kalmuk ülkesine doğru yola çıkan Aytgeldi, yolda askerleri geri gönderip yola yalnız devam eder. Yolda önce Ak Dev'i öldürür, sonra Kara Dev'i esir alıp Tüke Şah'ın huzuruna çıkar, dev esir alan Aytgeldi'den şah korkar ve birikmiş ne kadar haracı varsa hepsini verir. Aytgeldi, develere yüklenmiş malları alıp ülkesine doğru yola çıktığında Kalmuk ordusu saldırıya geçer, ancak Aytgeldi, Tükli Aziz'in de yardımıyla Kalmuk askerini bozguna uğratar. Aytgeldi'ye üstünlük sağlayamayacağını anlayan Tüke Şah, Aytgeldi'den af diler, onu ülkesine davet eder. Daveti kabul eden Aytgeldi, burada Tüke Şah'ın kızıyla tanışır ve onunla evlenir. Bir süre daha Kalmuk ülkesinde kalan kahraman, ganimetlerle ve Tüke Şah'ın kızıyla yurduna geri dönünce Toktamiş Han'ın takdirini ve hükümdarlığı kazanır.

Aytgeldi, alp tipinin özelliklerine uygun bir kahramandır. Bir evliyanın ve perinin oğlu olarak yapılması güç bir iş olan Kalmuk ülkesine gitmiş, düşman askerleriyle birlikte devlerle mücadele etmiş, babası Tükli Aziz'in de yardımıyla ganimetler ve Kalmuk padişahının kızıyla geri dönmüştür. Özel bir ata, kılıca ve yaya sahip Aytgeldi, bir alp olarak büyük bir orduya ve devlere olağanüstü yardımcısı Tükli Aziz'in de yardımıyla üstünlük sağlamıştır. Evliya ve peri oğlu olarak dünyaya gelen Aytgeldi, önce vezir oğlu, daha sonra da ülkeye hükümdar olmuştur.

1.3. Ürgenç Yurdunun Alpları: Yusuf-Ahmet ve Oğulları Alı Bey-Balı Beyler

Yusuf ve Ahmet Beyler, Isfahan yurdunun padişahı Bozoğlan'ın kız kardeşleriyle evli olan Aga Bey ve Baba Beylerin oğullarıdır. Her iki kahraman da sıradan yollardan dünyaya gelirler ve adlarını Bozoğlan Han koyar (Durdıyev 1995: 3-4). Beylerin babaları, yönetici değilse bile han kızlarıyla evli oldukları için

yönetimle ilgilidirler, kısa sürede halkın takdirini ve sevgisini kazanıp gözde beyler haline gelirler. Yusuf ve Ahmet Beyler, Bozoğlan'ın kıskanç beyleri yüzünden İsfahan'dan ayrılmak zorunda kalırlar, çünkü onların namı tüm dünyaya yayılmaktadır, bir gün hanlığa sahip olurlarsa Bozoğlan'ın etrafındaki beyler için iyi olmayacaktır (Durdıyev 1995: 4-5). Beyler, İsfahan'dan Ürgenç'e davet üzerine göç ederler. Yusuf Bey, Āralı Han'ın kızı Gülhatice ile evlenir, Ahmet Bey ise Nadir sultanın kızıyla nişanlanır (Durdıyev 1995: 10, 17, 20). Yusuf-Ahmet Beyler, tıpkı babaları gibi han kızlarıyla evlenirler, hanlıkta kendilerine ait bölgelere yönetici olurlar.

İsfahan'dan Ürgenç'e doğru sürekli hareket halindeki beyler, Ürgenç'te karar kılıp yerleşince destanın önemli bir kısmını teşkil eden olaylar başlar. Mısır'ın hükümdarı Gözel Şah, Yusuf ve Ahmet Beylerin tutsak edilip Mısır'a getirilmesini ister, bunun için hilekâr bir adamını gönderir ve amacına ulaşır. Hileyle Gözel Şah'a tutsak düşen beyler, yedi yıl zindanda kalırlar. Zindanda Baba Kamber'le birlikte kalan beyler, şiir yarışmasında Gözel Şah'ın şairine üstünlük sağlayarak zindandan çıkıp Ürgenç'e dönerler ve tekrar Mısır üzerine sefer düzenlerler. Gözel Şah, savaşta mağlup edilir, Müslüman yapılır, Mısır'dan alınan ganimetlerle Ürgenç'e geri dönülür (Durdıyev 1995).

Bu kısa özetten Yusuf ve Ahmet Beylerde gazi tipinin bazı özelliklerinin olduğu görülür, ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, beyler Mısır'a gaza için gitmemişlerdir. Tutsak düşerek Mısır'a gitmişler, zindandan kurtulduktan sonra da geriye zindanda bıraktıkları Baba Kamber için dönmüşlerdir. Tabii ki Gözel Şah'ın Müslüman yapılması, Gözel Şah'ın beylere putlara secde edip kendi dinini kabul etmeleri halinde istedikleri herşeyi vereceğini söylemesine rağmen beylerin bu teklifi geri çevirmeleri, onların dini hassasiyetlerini göstermektedir (Durdıyev 1995: 114-115). Ancak bunlar, beyleri gazi tipi yapmaz. Dede Korkut Kitabı'ndaki kahramanlar da kâfirler üzerine yaptıkları akınların öncesinde abdest alıp namaz kılarlar, savaş sonunda da kilisenin yerine cami yaparlar, ancak bütün bunlar, kahramanları din uğruna savaşan tipler haline getirmez. Yusuf ve Ahmet Beyler de Mısır seferlerinde öncelikle kendilerin korumak, ganimet elde etmek ve Baba Kamber'i zindandan kurtarmak amacını gütmüşler, destanın sonunda Gözel Şah'ı Müslüman yaparak Ürgenç'e dönmüşlerdir.

Alp tipindeki akın ruhu Yusuf ve Ahmet Beylerde Mısır'a yapılan seferlerde tecelli eder. Yurtlarından uzaktaki bir ülkede yaşayan düşmanı alplık sergileyerek

mağlup eden beyler, bol ganimetle ve daha güçlü bir şekilde geri dönerler. Bu akınlarda beyler olağanüstü güçlerin koruması altındadırlar. Yusuf Bey'e kırklar görünür, Hz. Ali'nin ve Hızır-İlyas'ın da içinde bulunduğu kırklar, Yusuf Bey'e şarap içirirler, ayrıca Hz. Ali, Yusuf ve Ahmet beylere dua eder (Durdıyev 1995: 8-9) Destanın ilerleyen bölümlerinde de görüldüğü gibi kırklar, özellikle Hz. Ali, beylerin zor anlarında imdada yetişecektir. Destanda beyler, kaplana, kurda ve Salur Kazan'a benzetilirler. Yusuf Bey'in meşhur alp uykusu vardır, o uyumadığı zaman kırk gün uyumamakta, ancak uyuduğunda ise üç gün aralıksız uyumaktadır (Durdıyev 1995: 35).

Yusuf-Ahmet'in oğulları Ali Bey ve Balı Beyler, babalarının bıraktığı yerden mücadeleye devam ederler. Türkmenlerde "Ali Bey-Balı Bey" adıyla bilinen destanda iki genç alp, babalarının Müslüman yaptığı Mısır padişahı Gözel Şah'ı putperest Şah Polat Şah'a karşı korurlar. Yusuf-Ahmet, Mısır'dan döndükten sonra Gözel Şah'ın kendi dinini bırakarak İslamiyet'e geçtiğini duyan Şah Polat Şah, Gözel Şah'tan dinine geri dönmesini ister, aksi takdirde Gözel Şah'ın ülkesini yağmalayacağını haber gönderir. Bu durum karşısında Gözel Şah da Yusuf-Ahmet'ten yardım istemeye karar verir ve Ürgenç'e elçi gönderir. Durumdan haber olan beyler hemen Mısır üzerine sefere hazırlığı yaparlar, ancak beylerin oğulları bu göreve talip olurlar. Büyük bir ordunun başında Mısır'a giderler, Şah Polat Şah'ı mağlup edip pek çok ganimetle geri dönerler.

Ali Bey ve Balı Beylerin alplikları destanda çeşitli sahnelerde tasvir edilir. Bu sahnelerin birinde beyler, Şah Polat Şah'ın ordusu ile savaşır:

"Balı Bey, hiddetlenerek kâfirlerle savaşmaya başladı. Balı Bey, kısa sürede o kadar öldürdü ki, onlar gurup gurup kaçiverdiler. Koyun sürüsünü kurt dalamış gibi oldu. Kamışa ateş düşmüş gibi oldu. Kızılbaş'ın pehlivanları, binlerce askeriyle birlikte hücum ettiler. Balı Bey de Ürgenç askerlerini düzene koydu ve Yezitlere doğru at saldılar. Ali Bey, Dövdeş, Muzrap da at saldılar. Sonra öyle bir mağlubiyet oldu ki, yer gök titredi. Düşman leşinden tepe oldu. Türkmen beyleri ejder gibi savaştılar. Sonra iki ordu arasında yedi gün şiddetli savaş oldu. Sonunda Yezitler dayanamayıp parça parça oldular ve kaçmaya başladılar. Şapolat Şah da sınırsız devletini bırakarak kaçıp gitti. Yezitlerin kanından ırmak oldu, akmaya başladı. Düşmanın ölenleri öldü, kırılanları kırıldı. Pek çoğu da at ayağının altında helak oldu. Geri kalanları da bütün her şeyini bırakıp kartaldan kaçan kuş gibi Mısır'dan kaçıp gittiler."

Ali Bey ve Balı Beyler, tıpkı babaları gibi Mısır üzerine sefere çıkarak hem Gözel Şah'ı korumuşlar hem de bol miktarda ganimet elde etmişlerdir. Ürgenç ordusunu kumanda eden beyler için bu sefer, kahramanlık gösterme ve kendilerini ispat etme fırsatıdır. Yeni yetişen Ali ve Balı Beyler, babalarının verdiği görevi başarılı bir şekilde yerine getirerek hem ilk kahramanlıklarını sergilemişler hem de Yusuf-Ahmet'in soyundan gelen alplar olarak babalarına layık oğullar olduklarını göstermişlerdir.

1.4. Çandıbil'in Genç Alpları: Övez (Ayvaz), Er Hasan ve Nuralı

Köroğlu destanında Köroğlu'nun yanında oğlu Övez'in ve torunu Nuralı gibi bazı genç alpların da maceraları anlatılır. Çandıbil'de yaşayan bu genç alplar, Köroğlu gibi akına çıkarlar, düşmanla savaşırlar ve genellikle amaçlarına ulaşarak Çandıbil'e geri dönerler. Bu alplar akınlarda Köroğlu'nun atını, kılıcını, yayını ve namını kullanırlar, onun savaş taktikleri ile savaşıp düşmana üstünlük sağlarlar.

Buldur Kasap'ın geç doğan oğlu Övez: Köroğlu'nun kendine oğul yaptığı Övez, Harazmin yurdunun Veyeñnam şehrinde yaşayan Buldur Kasap'ın oğludur. Buldur Kasap'ta yedi padişahın hazinesine denk gelen mal mülk vardır, ama çocuğu yoktur. Çocuk için on iki kadınla evlenir, son evlendiği kadından bir oğul dünyaya gelir, büyük bir toyda çocuğa Övez adını koyar, kısa sürede Övez'in namı yurda yayılır, yurdun şahı Yusuf Şah, kasaptan Övez'i ister. Kasap, istemeyerek de olsa oğlunu Yusuf Şah'a verir. Övez, Yusuf şahın verdiği kırk yiğide han olur (Mämmetyazov 1990a: 119-120). Övez'in namını duyanlar arasında Köroğlu da vardır. Köroğlu, günlerce Övez'i arar, sonunda Yusuf Şah'ın kalesinde bulunduğu Övez'i Çandıbil'e kaçıtır. Övez, Çandıbil'e geldiğinde on dört, on beş yaşlarındadır. Köroğlu'nun eşi Agayunus, kendi yakasını yırtar, Övez'i üç kez yakasından sokup eteğinden çıkarır ve bu şekilde onu oğul edinir. Onun eğitimi Köroğlu, Köse'ye verir (Mämmetyazov 1990a: 201).

Övez, fiziki olarak diğer alplar gibi tasvir edilmez, onun başında teller vardır, uyurken altın rengindeki kâkülü yüzüne dökülür, güneşin altında parlar (Mämmetyazov 1990a: 166). Yakışıklılığı ile ünlü Övez, pek çok şiirde nazikliğiyle öne çıkar:

Bizim beyler arzu eder,
Goncadır güllerin Övez.
Sihah zülfün güzel yaraşır,

Ak yüzde benlerin Övez.

Bizim meclisde olmaya,

Mestane mestane yürümeye,

El uzatıp kâse vermeye,

Naziktir ellerin Övez. (Mämmetyazov 1990a: 157)

Destanda Övez'in alplık gösterdiği sahneler de vardır. Köroğlu'nu tutsaklıktan kurtararak alplığını ispatlar. Köroğlu, Arap Reyhan'a tutsak düşer, Övez ise Köroğlu'nu kurtarmaya gelir, ancak Köroğlu, Övez'e savaş eğitimi vermemiştir, hemen orada elleri bağlı da olsa nasıl savaşacağını Övez'e anlatmaya başlar, hatta Övez'e oldukça sert cümleler sarfeder. Övez'in on beş yaşından on altı yaşına ayak bastığını, artık bir iş becermenin vakti geldiğini söyler. Övez, Köroğlu'nun sözlerinden sonra Arap Reyhan'a saldırır, onu attan düşürür, diğer yiğitlerin de yardımıyla Arap Reyhan'ı öldürür (Mämmetyazov 1990a: 370-373). Başka bir kolda Övez, Köroğlu yokken Hünkâr'ın adamlarından Şasepit'in askerlerini diğer yiğitlerle birlikte mağlup eder. Ancak Övez, babası Köroğlu'nun "kaçanı kovalama" öğüdünü tutmaz, Hünkâr'ın kaçan askerlerini kovalayıp öldürmek ister, üstelik Övez, sarhoştur da. Hünkâr'ın askerleriyle savaşa giren Övez ve yiğitleri mağlup olurlar, Övez düşmana tutsak düşer (Mämmetyazov 1990a: 286-287). Övez'in buna benzer başka toylukları daha vardır. Köroğlu'nun yiğitlerine sinirlenip geldiği yurda geri döner, Yusuf Şah'ın ordusuyla Çandıbil'e savaşmaya gelir, ancak Köroğlu'nu ve yiğitlerini mağlup edemez, yaptığı yanlışları anlar ve Köroğlu'ndan af diler. Köroğlu, Övez'in gençliğine verip onu affeder (Mämmetyazov 1990a: 437).

Köroğlu'nun torunu Nurali: Övez'in oğlu Nuralı, on altı on yedi yaşlarında dedesi Köroğlu'nun Kırat'ı ile ava çıkar, yanında kırk yiğidi de vardır, av esnasında Kızılbaş ülkesinde düzenlenen bir toya katılır, burada oğlak kapma yarışmasında öne çıkar, şah kızının dikkatini çeker, ancak ülkenin ünlü pehlivanı Garahan, bu durumdan rahatsızdır, Nuralı ile savaşmak ister, ancak Nuralı'nın, Köroğlu'nun torunu olduğunu öğrenince pişman olur, ondan af diler. Garahan pehlivanı affeden Nuralı, bu kez Kızılbaş şahına tutsak olur, Kızılbaş ülkesinin şahı ve kızı için dedesi Köroğlu ile teke tek savaşır, Kızılbaş'ın kızını kendine eş olarak alır (Mämmetyazov 1990a: 820-821).

Nuralı'yle ilgili kolda kahramanın doğumu ve çocukluğu hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle Nuralı'nın hangi şartlarda dünyaya geldiğini

ve doğumunda sıra dışı bir durumun olup olmadığını öğrenemiyoruz, ancak onun alp niteliklerine sahip olduğunu gençlik döneminde Kızılbaş'a karşı verdiği mücadeleden anlayabiliyoruz. Çandibil'in genç alplarından Nurali'nin Kızılbaş ülkesine giderek bir kızla geri dönmesi onun ilk kahramanlığı ve aynı zamanda alplik gösterisidir. Nurali, Köroğlu kadar olmasa da ona karşı koyabilecek bir güce sahiptir. Kızılbaş ülkesinde tutsak düştüğünde Kızılbaş şahı, Nurali'yi Köroğlu'nun karşısına çıkarır, yüzü örtülü olduğu için torununu tanıyamayan Köroğlu, onunla teke tek mücadele etmeye başlar. Bir süre sonra savaştığı gencin Nurali olduğunu anlayan Köroğlu, torununun cesaretini ve savaş yeteneğini takdir eder.

Destan kahramanlarının çocuklarına ve torunlarına olan ilgi, destaların daireleşmesine neden olur. Yusuf-Ahmet ve Ali Bey-Balı Bey destanlarında olduğu gibi Köroğlu, Övez ve Nurali arasında da benzer bir ilişki vardır. Gelenekte Köroğlu gibi büyük kahramanların soyundan gelen genç alpların maceralarını da anlatmak gibi bir tavrın geliştiği görülür. Bu tavır sayesinde efsanevi destan kahramanlarının hatıraları genç kahramanlarla uzun yıllar yaşatılmıştır. Nurali etrafında bir kolun oluşturulması ve bu kolda Köroğlu'nun atının, silahlarının ve kendisinin yer alması, genç alpin Köroğlu gibi savaşçı niteliklere sahip olması, Köroğlu tipinin Nurali gibi genç kahramanlarla yaşamaya devam edeceği mesajını vermektedir.

Köroğlu destanında yer alan çok sayıdaki genç alptan birisi ve kendi adına bir kola da sahip olan Er Hasan, Köroğlu gibi akın yapabilen bir kahramandır. Bir demirci ustasının oğlu olan Er Hasan, anne babası öldükten sonra Çandibil'e Köroğlu'nun yanına gelmiştir. Köroğlu kollarından "*Er Hasan ve Tellihan*" kolu, onun maceralarını anlatmaktadır. Er Hasan, rüyasında gördüğü Tellihan'ı Çandibil'e getirebilmek için Arzılum'a Köroğlu'nun Kırat'ı, kılıcı ve yayı ile gider. Tellihan'ı alır, dönüş yolculuğunda Hasan Şah'ın askerleriyle savaşır, onları mağlup eder, Hasan Şah'ın pehlivanlarıyla da mücadele eder, onları da aciz bırakır. Hasan Şah'la günlerce süren savaşta yer gök ceset ve kan olur, sonunda Telli Han'ın da yardımıyla Çandibil'e ulaşır.

Er Hasan tipinde de görüleceği üzere Köroğlu destanındaki genç alplar, Köroğlu gibi ata binen, kılıç ve yay kullanan kahramanlardır. Köroğlu tipinin karakteristik özelliklerinden olan bir kadın için veya düşman ülkesini yağmalamak için akına çıkma düşüncesi ve ideali bu genç alplarda da vardır. Bu da doğaldır, çünkü bu genç kahramanlar Köroğlu'nun yanında, Çandibil'de yaşamaktalar, Köroğlu ve yiğitlerinden akının ne anlama geldiğini ve niçin yapıldığını görerek

öğrenmektedirler. Bunun yanı sıra destancının ve dinleyicilerinin de Köroğlu'nun çevresindeki alplardan beklentisi de bu yöndedir.

1.5. Gongrat Yurdunun alpi Dövletyar Bey

Dövletyar Bey, Gonrat'ta yaşamaktadır: Dövletyar Bey'in doğumu ve gençliği hakkında destanda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Destan, Hive Hanı'nın Gonrat'ı hâkimiyeti altına almak istemesi ve buna Dövletyar'ın karşı çıkması ile başlar. Dövletyar Bey, Hive Hanı ile savaşmak ister, ancak halk bunu kabul etmez, bunun yerine Dövletyar'dan Gonrat'ı terk etmesini isterler.

Dövletyar Bey, Gonrat'tan çıkıp Mangışlak'a gider: Gonrat halkı, Hive Hanı'nın Gonrat'a saldırmasına sebep olarak Dövletyar Bey'i gördüğü için ondan bir süreliğine yurdu terk etmesini isterler. Bunun üzerine Dövletyar Bey, Gonrat'tan çıkıp Mangışlak'a hareket eder, orada bir toyla karşılaşır.

Astrabat hanı Allayar'ın kızı için Kızılbaşlarla savaşır: Dövletyar Bey, Mangışlak'ta iken Astrabat'ta Allayar Han'ın üç kızının olduğunu ve kızları almak isteyen üç şartı yerine getirmesi gerektiğini öğrenir. Şartları öğrenmek için Astrabat'a giden Dövletyar Bey, hanın Kızılbaşlardan rahatsız olduğunu ve onlardan kurtulmak istediğini görür. Dövletyar, hanın ilk şart olan Kızılbaşları ortadan kaldırmayı kabul eder, ancak onun asıl amacı Kızılbaşlardan kalacak olan ganimetlerdir. Dövletyar, Astrabat ordusuyla Kızılbaşlar'a karşı günlerce savaş verir, yer gök cesetle dolar, sonunda Dövletyar'ın ordusu galip gelir. Dövletyar, han kızı için ilk şartı yerine getirmiştir, ancak Yakup Bey adlı bir hainin yalanı yüzünden han kızı kendini öldürmüştür.

Astrabat hanı Allayar'ın kızı Humay Han'la güreşir: Dövletyar Bey, Gülçemen ölünce Astrabat'tan ayrılır, yolda bir ulak, Allayar Han'ın diğer bir kızı Humay Han'ın Dövletyar'a âşık olduğunu, kendisiyle güreşmek istediğini haber verir. Dövletyar da bu çağrıyı kabul edip geri döner. Humay Han'la uzunca bir güreş tutar, Humay Han epey direnir, ancak sonunda Dövletyar Bey'in gücü fazla gelir. Dövletyar, Humay Han'ı yenebilecekken güreşi berabere bitirir, kırk günlük bir oyun ardından Dövletyar, han kızıyla evlenir ve Mangışlak'a geri döner.

Dövletyar, Gonrat'a döner, ancak Hive Hanı yüzünden yine yurdunu terk ederek Arkaç'a hareket eder: Kahraman, Mangışlak'ta iken bir babanın sözleriyle geride bıraktığı ailesi için Gonrat'a döner. Dövletyar'ın dönüşünü haber alan Hive Hanı, Gonrat'a büyük bir ordu gönderir, Dövletyar da hemen çevredeki

Türkmen boylarına haber göndererek bir ordu hazırlar, savaşta Gonrat ordusu Hive ordusuna galip gelir, ancak Gonratlılar Hive Hanı ile mücadele edilemeyeceğini, bu nedenle Dövletyar'ın Gonrat'ı terk etmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine Dövletyar Bey, ikinci defa Gonrat'tan çıkar ve Horasan bölgesindeki Arkaç'a gitmeye karar verir. Arkaç'ta Mämmetce Serdar'a konuk olur, onun yanında yaşamaya başlar.

Arkaç'ta da Kızılbaşlarla mücadele eder: Dövletyar, Arkaç'a gelir gelmez, bu bölgede de Kızılbaşların kervanları yağmaladığını, çobanların hayvanlarına el koyduklarını, obalara saldırıp talan ettiklerini öğrenir. Hemen Arkaç ordusuyla İran üzerinden gelen Kızılbaş askeriyle savaşmaya başlar, günlerce savaş olur, ordular defalarca savaşıp geri çekilirler, sonunda Dövletyar savaştan galip ayrılır, ancak Kızılbaş askeri daha sonra da Arkaç'a saldırmaya devam eder. Dövletyar, Merv'den, Harezm'den, Hoten'den, Kaşkar'dan, Anadolu'dan, Arabistan'dan, Hindistan'dan ve Afkanistan'dan yardım alır.

Arkaç'ta Kızılbaş Agamuhmet Şah'a tutsak düşer: Kızılbaş askeri defalarca Dövletyar'a saldırmasına rağmen ona üstünlük sağlayamaz. Dövletyar'ı savaşarak ele geçiremeyeceklerini anlayan Kızılbaş hükümdarı Agamuhmet Şah, bir adamını göndererek onu hileyle yakalatıp zindana atar. Dövletyar'ı zindandan çıkarmak için Arkaç'tan bir gurup, Kızılbaş Agamuhmet Şah'a gelir, şah da Dövletyar'ı bırakmak için at yarışında, atışmada ve güreşte Dövletyar ve yiğitlerinin şahın adamlarına galip gelmesini şart koşar. Dövletyar ve yiğitleri, bütün yarışmalardan galip ayrılırlar, özellikle başlıklar arasındaki atışmaya Dövletyar Bey katılır, şahın başlığını mağlup eder ve zindandan kurtulur.

Gonrat'a dönmek ister, ancak yolda kırklara karışır: Dövletyar Bey, yaşlılığında Gonrat'a dönmeye karar verir, ancak yolda beyaz atlı yaşlı bir adamın çağrısına uyar ve onunla gider. Giderken "*Dövletyar Bey'i hayatta diye beklemeyin, ama öldü de demeyin*" diyerek veda eder (Durdıyev 1977).

Dövletyar, Gonrat'ın tanınan beylerinden birisidir, Hive Hanı'nın bir yakını öldürenlerin içinde olduğu için hanla karşı karşıya gelmiştir. Savaşçı bir tip olmasına ve Hive hanını birkaç kez mağlup etmesine rağmen halkının desteğini alamaz ve yurdunu terk etmek zorunda kalır. Hem Mangışlak'ta hem de Horasan bölgesinde Kızılbaşlarla savaşır, onlara üstünlük sağlar. Orduları iyi kumanda ederek ve savaşlara bizzat katılarak düşmanlarına galip gelen Dövletyar Bey, iyi bir savaşçıdır. Destanda onun için "*atıcılıkta, binicilikte dengi yok*" ifadesi kullanılır (Durdıyev

1977: 33). Serhoş, Hemdem, Govşutgır, Gara Burkut adlarını taşıyan özel yeteneklere sahip atları olan Dövletyar'ın içinde olduğu çok sayıda savaş sahnesi vardır, bunlarda onun iyi ata bindiğini ve iyi kılıç kullandığını görürüz (Durdıyev 1977: 75). Dövletyar'ın savaştığı tipler olan Kızılbaşlar, kahraman tarafından ganimetleri olan düşman olarak görülür. Başka bir ifadeyle Dövletyar için savaşlardaki birinci amaç ganimettir, ancak evleneceği kız için de mücadele verdiği olmuştur.

Türkmen destanlarındaki alpların tanıtıldığı ve alp tipiyle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı bu bölümün sonunda bazı genellemelere gidebiliriz:

1. Kahraman, soylu bir aileye mensuptur. “Han”, “bey” gibi unvanları olan ve bir ülkeyi veya bölgeyi yöneten bir babanın oğlu olarak dünyaya gelir.

2. Kahramanın doğumunda olağanüstü unsurlar vardır. Çocuksuz bir anne babanın geç doğan çocuğu olabileceği gibi, sıra dışı bir mekânda veya olağanüstü güçlerin yardımıyla doğmuş bir çocuk olabilir.

3. Kahraman, genellikle tek çocuktur, ailesinin başka çocuğu yoktur. Destanlarda kahramanın kardeşine rastlanmaz.

4. Kahramanın doğumu büyük bir toyla kutlanır ve adı konulur, ancak bazı durumlarda bu ad, kahramanın ergenlik döneminde değişir.

5. Kahraman, hızla büyür ve gençlik çağına, alplık gösterebileceği çağa gelir.

6. Kahramanın olağanüstü bir gücü vardır, genellikle aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanlara benzetilir.

7. Kahraman, akın öncesi olağanüstü bir ata ve silahlara sahip olur.

8. Kahraman, ganimet ve evleneceği kızı elde edebilmek için akına çıkar.

9. Akında olağan ve olağanüstü düşmanlarla savaşır ve onlara üstünlük sağlar.

10. Kahramanın olağan (atı ve yiğitleri) ve olağanüstü (kırklar, erenler) yardımcıları vardır.

11. Kahraman, muzaffer bir şekilde yurduna döner.

12. Kahraman, yaşlanır. Öldüğü veya kırklara karıştığı yönünde bilgiler verilir.

13. Kahramanın oğlu veya torunu mücadeleyi kaldığı yerden devam ettirebilir.

2. Düşman Tipler

Türk destanlarındaki düşmanlar, destan kahramanının mensubu olduğu topluma zarar veren veya ülkeyi istila eden tiplerdir. Özellikle Manas, Alpamiş, Kambar Batır gibi Türk destanlarında düşman, Kalmuklardır. Kalmuklar, Oyrat diye adlandırılan Moğol asıllı bir boydur (Yıldız 1995: 268-269). Tarihte putperest Kalmuklarla özellikle Kırgız, Kazak ve Özbek coğrafyalarında Türk topluluklarının pek çok mücadelesi olmuştur. Bu mücadelelerdeki olayların ve kahramanların hatıraları bu sahada teşekkül eden destanlarda daha sonraları da yaşamıştır.³⁵ Destanlardaki düşman anlayışı, destanın teşekkül ettiği dönemin şartlarına göre şekillenmektedir. Mitolojik özellikleri daha baskın destanlarda, Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca versiyonunda olduğu üzere, düşman, tabiatın bir hayvan veya olağanüstü niteliklere sahip bir insan iken, tarihi niteliği daha baskın destanlarda ise daha gerçekçi tiplerdir.

Bu bakımdan destanlardaki düşman tiplerin incelenmesi, toplumun geçirdiği tarihsel sürecin de değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile destanlar, tarihi bir zeminde oluşurlar ve oluştukları zeminden pek çok unsuru da bünyesine alırlar. Özellikle toplumların tarihte mücadele ettiği gruplar, destanlara düşman tipler olarak girerler. K. Reichl'in, *“Özellikle ‘Merkezî Gelenekler’in kahramanlık destanlarında, anlatmanın kendisi tarih olmasa bile, bu destanlarda bir tarih kokusu vardır. Bu noktada onlar, kayda değer şekilde, daha doğudaki geleneklerden, özellikle de Altay ve Yakut Türklerinin geleneklerinden farklıdır.’”* sözleriyle ifade ettiği gibi Türkmen destancılık geleneğinin de içinde bulunduğu

³⁵ Orta Asya Türk topluluklarının tarihinde oldukça önemli olan Kalmuklar, Moğolistan'ın kuzey kesimindeki göçebe boylardan birisi Oyratlardır. 15. yüzyılda bütün Moğol boylarını hâkimiyeti altında toplayan Kalmuklar, Tanrı Dağlarından Sır-Derya bölgesine kadar olan bölgeye akınlar düzenlemişlerdir. 17. yüzyılda ise Oyratların Cungiya hanlığı adı altında toplandıklarını ve güneybatı yönünde saldırılara başladıklarını görmekteyiz. 17. yüzyıldan itibaren Oyratların Kırgız, Kazak ve Özbek sahalarına yaptıkları seferleri Rus kaynakları kaydetmeye başlamıştır. Hatta Kalmuk istilalarından bıkan bazı Kırgızlar, Fergana vadisine göç etmişlerdir. Cungar hanlığının sürekli saldırılarına karşı Kazak ve Kırgızların, hatta diğer Orta Asya topluluklarının birlikte hareket ettiklerini de görmekteyiz (Saparaliyev 2006: 209, 220). Düzenledikleri saldırılarla Orta Asya topluluklarını uzun süre tehdit eden Kalmuklar, doğal olarak bu bölgedeki halkın destanlarına esas düşmanlardan birisi olarak yerleşmişlerdir. Kalmukların Orta Asya'daki hemen bütün Türk topluluklarının ortak düşmanı olduğu söylenebilir.

destan geleneklerinde tarihi unsurlar çok daha baskındır (Reichl 2002: 329). Türkmen destanlarındaki düşman tiplere bakıldığında bu etki açıkça görülür.

Destan, tabii ki tarihin kendisi değildir, tarihi olayları bir tarih kaynağı gibi değiştirmeden, olduğu gibi koruyan bir tür değildir, ancak onda tarihi unsurların yansımaları vardır. M. Ekci, bu durumu “*destanlar bir toplumun tarihinde meydana gelen önemli sosyal, kültürel ve siyasal olaylarla ilgili anlatımlar olmakla beraber destanların tarihi birer vesika olmadığını, tarihi gerçekleri doğru bir şekilde yansıtmadıklarını da belirtmeliyiz. [...] Destanlar; bir tarihi olayın oluşu ve sonuçlarının aktarılması ve bunların yorumunu değil, tarihi olayların bir kahraman tarafından yaşanış şeklini, kahramanın bu olaydaki rolünü, yaptığı işleri ve gösterdiği başarıları anlatırlar.*” diyerek ifade eder. (Ekici 2001b: 15).

Türkmen destanlarındaki Kızılbaş ve Arap tipler, Türkmenistan bölgesi başta olmak üzere Orta Asya Türkleriyle İran ve Arap toplumları arasında yapılan savaşların birer yansımalarıdır. Özellikle Köroğlu'nun savaştığı pek çok düşman, İran veya Arap menşelidir. On altıncı yüzyıldan itibaren şiddetlenen İran-Orta Asya savaşları, Şii-Sünni mücadelesi halini alır. Bu yapının, olduğu gibi Türkmen destanlarına yansıdığı görülür. B. A. Garriyev, “*İsmail ve sonraki Safeviler İslamiyetteki Şiiliği, Orta Asya halkları ise Sünniliği desteklediler, bu yüzden de XVI. yüzyıldan başlayarak İran şahlarıyla bu halkların çatışması din savaşı formunu almıştır Türkmen, Özbek ve Kazakların bir dizi folklor ve edebi eserinde ve sonuç olarak Köroğlu destanında bu form kendi yansımasını bulmuştur. Son yüzyıllarda Kızılbaş*” adı İran'ın bütün halkı için kullanılmış, geçmiş yüzyılların diğer sanat eserlerinde bu ad Müslüman olmayan, dinsiz ve putperest olarak tasvir edilmiştir.” şeklindeki tespitiyle İran'la Orta Asya Türklerinin savaşlarının dini içeriğine dikkat çeker (Garriyev 2007: 96).

Şah İsmail'in Türkmen ve Özbekler üzerine düzenlediği saldırılar, ondan sonra iktidara gelen diğer şahlar tarafından da devam ettirilmiştir. Özellikle I. Tahmasb, Türkmenlerin ürettiği ürünün üçte birine el koymuş, bunu kabul etmeyen halka baskı ve şiddet uygulamıştır. Ona karşı Türkmenler, çok sayıda isyan düzenlemiş, İran üzerinden isyanları bastırmak için defalarca bu bölgeye saldırı yapılmıştır. Mücadele bunlarla da sınırlı kalmamış, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda da Türkmenlerle İran bölgesi arasında çok sayıda savaş yaşanmıştır (Garriyev 2007: 96-). Türkmen destanlarında Kızılbaş tiplerin yer almasında ve Köroğlu'nun âsi, yağmacı tip olmasında bu tarihi zeminin etkisi büyüktür.

Orta Asya Türkleriyle Araplar arasındaki savaşlar da bölgenin diğer önemli tarihi olayları arasında yer alır. İslâmiyet’i yaymak için Arap Yarımadası’nın dışında da savaşlara girişen Araplar, günümüzde İran ve Türkmenistan’ın yer aldığı bölgelere akınlar düzenlemişlerdir. (Necef 2003: 102-108). Tarihin belli bir döneminde bölge halkının yaşamını etkileyen bu savaşlar da hafızalarda kaldığı şekliyle edebi eserlere yansımıştır. Köroğlu’nun Türkmen varyantlarındaki Arap adını taşıyan tipler, tarihte yaşanan savaşların ve Orta Asya Türkleriyle Araplar arasındaki temasların bakiyeleridir.

Hive Hanlığı ve Türkmenler arasında yaşanan savaşlar ve Osmanlı Devleti’nin Orta Asya’yla ilişkileri de Türkmen destanlarında iz bırakmıştır. Köroğlu kollarında Hünkâr, Osmanlı padişahı olarak geçer. Davut Serdar kolunda Köroğlu’nun toyuna Osmanlı’dan ziyaretçiler katılır. Köroğlu, Harmandâli kolunda Osmanlı kervanından haraç alır. Dövletyar Destanında Hive Hanlığı ile Türkmenler arasındaki sürtüşme anlatılır (Mämmetyazov 1990a: 246, 620, 722; Durdiyev 1977). Bölgede yaşanan bu olaylardan pek çok tip, düşman olarak destanlarda yer almıştır.

Türkmen destanlarında “Arap Reyhan”, “Bezirgân”, “Giciroğlu Mustafa Bey”, “Karahân”, “Şemgun Pehlivan” gibi gerçek hayattan alınan tiplerin yanında “Gara Dev”, “Ak Dev”, “Hebeşi Dev” “Ejderha” gibi daha çok masallarda karşılaştığımız olağanüstü varlıklar da düşman tipler arasındadır. Bu tiplerin destanlarda yer alış şekillerini ve Türkmen destanlarındaki düşman algısını daha iyi tespit edebilmek için bazı tiplere daha yakından bakmak gerekmektedir.

2.1. Kızılbaş Tipler

Türkmen destanlarında “Kızılbaş” kelimesi, düşmanla eş anlamlı hale gelmiş bir kelimedir. Pek çok destanda düşmanın yeri yurdu, inancı ve milleti ne olursa olsun “Kızılbaş” olarak ifade edilmiştir. Mısır’daki putperest Gözel Şah veya Şah Polat Şah, Osmanlı padişahı Hünkâr için destanlarda “Kızılbaş” sıfatı kullanılmıştır. Bütün bunlar, Kızılbaş olgusunun Türkmen destanlarında ne denli güçlü olduğunu gösterdiği gibi destanlarda düşman olarak kabul edilen ve ilk akla gelenlerin “Kızılbaşlar” olduğu tezini güçlendirmektedir.

Köroğlu’nun savaştığı pek çok düşman, Kızılbaş olarak nitelendirilir. Köroğlu kollarında “Kızılbaş ülkesi” veya “Kızılbaş padişahı” gibi ibarelerle Kızılbaşların bir ülkede yaşadıkları ve Köroğlu ile mücadele ettikleri anlatılır. Destanda Köroğlu, Sünni olarak verilir. Savaştıkları ise genellikle Kızılbaş’tır. Bu

düşünceyi B. A. Garrıyev de destekler: “Köroğlu'nun birçok olayında kahraman Kızılbaş zorbalarla çetin çarpışmalara girmektedir. Kahramanın hem Türk sultanlarına hem de Arap feodallerine karşı savaştığı bilinmektedir, fakat İran'ın çok yakın olması ve Türkmen kabilelerinin Safavi Kacar şahlarıyla defalarca çarpışması Türkmen folkloru ve edebiyatında daha çok XVI.-XIX. yüzyıllar İran hükümdarlarıyla savaşların tasvir edilmesine neden olmuştur.” (Garrıyev 2007: 96).

Türkmen destanlarında Kızılbaş hanlar ve şahlar, destan kahramanlarıyla mücadele ederler. Kızılbaş hükümdarlarından biri olan Esen Han, Köroğlu'yla pek çok kez karşı karşıya gelir, Köroğlu onun kervanlarını yağmalar, Esen Han'ın ülkesine rahat vermez. Nāheñ Şah da Kızılbaş hükümdarlarından birisidir (Mämmetyazov 1990a: 634, 800). Yusuf-Ahmet destanında da putperest Gözel Şah ve adamları Yezit ve Kızılbaş olarak nitelenir (Durdıyev 1995: 45, 47).

Dövletyar Bey destanında Astrabat hanı Allayar, Kızılbaşlardan şikâyetçidir. Kızılbaşlar, sarayın etrafını sarmışlar, ne bezirgânları ne de askelerini geçirmektedir, çöldeki hayvanlarını ve kervanlarını talan etmektedir, han bunlarla anlaşmak için onlarca mal vermiştir, ama karşılık alamamıştır. Üstüne üstelik hanın tahtını, tacını ve kızlarını istemektedirler (Durdıyev 1977: 83-84). Bu destandaki mücadeleler, Kızılbaşlara karşı verilir. Horasan bölgesindeki bir Türkmen yurduna Kızılbaşların saldırıları ve bu saldırılara verilen karşılık destanda uzun uzun anlatılır. Buradaki Mämmetce Serdar, Kaşgar ve Hotan'a kadar bütün Harezmi halkına “*Hemen gelin, Kızılbaşlar ile savaşımız var*” diye haber gönderir. Kızılbaşlar şehre girerse obaları, evleri yağmalayacakları, hayvanları sürüp götürcekleri, her yeri ateşe verecekleri, ekinleri harap hale getirecekleri destanda belirtilir (Durdıyev 1977: 94-95).

Ali Bey-Balı Bey destanında kahramanlar Mısır'da Kızılbaşlarla savaşır. Yusuf-Ahmet destanında putperest Gözel Şah'ın “Hemze” adlı Kızılbaş bir zindancısı vardır. Onun destandaki tasvirine bakıldığında Kızılbaş'ın dev gibi olduğu görülür. O yerinden kalkıp yürüdüğünde gök gürlüyormuş, dağ yıkılıyormuş gibi olur, altmış dört koyunun derisinden yapılmış bir kürkü vardır, başına yirmi bir koyunun derisinden yapılmış bir şapka takar, belinde iki yüz yirmi gez kuşağı, otuz iki gezlik asası vardır (Durdıyev 1995: 23) Destanda Kızılbaş zindancının tasvirinde de bu açıkça görülür:

“Altı meşik suvdan gollarını yuvdı. Kırk meşik suvni depesinden goyberip sekiz ner, dokuz mayanıñ etini kebab edip iyip altı meşik suvı ızından bir gult, iki gult yuvutdı. Onuñ on altı öküzüñ derisinden edilen bir ökcesi inçe ädigi bardı, kırk

gariş biyzi ayagina dolap onı geydi. Altmış bir şahı saldan bir kiçiräk sellesi bardı, onı başına altı çolam orap aldı. Kırk dört düyeniñ boynagından bir kemeri bardı, onı biline bir çalıp düvdi. Bir kem segsen cüre edresden bir donı bardı, munı daşından yelbegey edip çignine atdı. Belentligi baş gez, durkı dokuz gez gürlen surhiñ gızıl gır yorga yabısı bardı. Onuñ iki gövüsbendi, üç guşgunı, on bir çekisini biline tartıp köyneqçaniñ üstünden küpcek goyup üstüne böküp mündi de gidiberdi. Onuñ on sekiz geçiniñ tasmaından edilen bir gamçısı bardı ve ona bir batman yüpekden bilderge edip goluna alıp gitgir yorgasını sürüp gaytdı.” (Durdıyev 1995: 75-76)

Türkmen destanlarından Köroğlu destanında Kızılbaş olarak geçen önemli tiplerden birisi Mustafa Bey’dir. O, Övez’i kaçıran Köroğlu’yla savaşmış Kızılbaş tiplerden birisidir. Mustafa Bey, Köroğlu’nun üstünlük sağlayamadığı bir kahramandır. Hünkâr’in adamlarındandır, oldukça güçlü bir kahraman olarak dikkat çeker. Destanda Mustafa ile Köroğlu’nun savaşları ayrıntılı olarak anlatılır, kılıç kullanışları, birbirine kalkan tutuşları, mızrak vuruşları, ata binişleri tasvir edilir. Mustafa Bey, teke tek dövüşte Köroğlu’nu yere yıkar, başını kesmek ister, o esnada Hz. Ali’nin yardımı ile Köroğlu, Mustafa Bey’den kurtulur. Köroğlu, Mustafa Bey’e “*Ben Kızılbaş’ta böyle mert insan görmedim*” diyerek Mustafa Bey’le dost olur (Mämmetyazov 1990a: 182, 238, 240).

Kızılbaş tipler, destanlarda “egri yüzlü, bedrekler”, “burnu kıllı”, “ağzı kapaklı”, “ağırnısı gapak yalı, baldırları küyze yalı, nagra çekende ayagıñ astındaki yer sarsıp gidyä. O biri ondan hem esse beter, gözleri pıyala yalı, garınları alañ yalı, bilekleri hoşa tokmak yalı, ağırnısında dağı eşek aylabermeli.” Şeklinde tasvir edilirler (Durdıyev 1995: 54, Durdıyev 1977: 136, 153).

2.2. Reyhan Arap ve Kardeşi Arap Reyhan

Reyhan Arap, Arabistan yurdunun padişahıdır, Şirvan padişahının kızı Gülendâm’la evlenir, ancak ülkesine geri dönerken yolda Gülendâm’ı kaybeder. Çölde bir devenin üstünde başıboş dolaşmakta olan Gülendâm’ı Köroğlu’nun babası Adı Bey bulur ve kardeşi Mömin’le evlendirir. Reyhan Arap’ın Çandıbil’le mücadelesi bu olaydan sonra başlar. Gülendâm’ın Çandıbil’de öğrenen Reyhan Arap, gelip onu Arabistan’a kaçıtır. “Araptan Öç Alış” adlı kolda Köroğlu, yengesini kurtarmaya gider, ancak onun yerine Reyhan Arap’ın kızını kaçıtır. Reyhan Arap, Köroğlu’na engel olmaya çalırsa da ona gücü yetmezve sonunda kızını Köroğlu’na verir, onunla dost olur (Mämmetyazov 1990a: 16-18, 8-115)

Reyhan Arap'ın atı su menşelidir. Gülemdam ilk kolda “*Onun atı su atının tohumu*” diyerek bunu belli eder. Atının kişnemesi kaplana ve aslana benzetilir, atı o kadar güçlüdür ki Araz çayından atlayarak geçer, ejderha gibi, aslan gibi ses çıkarır (Mämmetyazov 1990a: 31, 35, 101). Reyhan Arap'ın kendisi de cüsse olarak oldukça iridir, onun kalpağı, fillerin veya develerin üstüne konan semer kadardır, ancak destanda hantal bir tip olarak tasvir edilir. Reyhan Arap, Gülemdam'la evlendikten sonra üç aylık uykuya yatar. Havuz kenarında bir ağacın dibinde uyuyan Reyhan Arap, her nefes alışında ağacın yaprakları rüzgâr esiyormuş gibi hışırtı çıkarır. Reyhan Arap'ın uykusu çok ağırdır, onu uyandırmak kolay bir iş değildir. Gülemdam, Reyhan Arap'ı uyandırmak için onun üstüne oturup bağdaş kurar, burun deliklerini yastıkla tıkar, nefes aldırılmaz, ama Reyhan Arap, nefesini verdiği yastıklar top mermisi gibi fırlar. Bu şekilde de uyanmayan Reyhan Arap'ın ayaklarına kızgın demir bastırırlar. O zaman bile Reyhan Arap ayaklarını sineklerin ısırıldığı sanar. Zor da olsa uyanan Reyhan Arap, dokuz çaydanlık çay içer, atına binip kızını kaçıran Köroğlu'nun peşine düşer (Mämmetyazov 1990a: 88, 108, 86, 101, 99).

Köroğlu destanında Arap Reyhan'ın kardeşi olarak bir Arap tipi daha yer almaktadır. Arap Reyhan adıyla geçen bu tip, Reyhan Arap'ın en küçük kardeşidir, file biner, Leke Şah (Gürcistan şahı) için Köroğlu'nu öldürme görevini üstlenir. O da kardeşi gibi normal bir insana göre daha iridir. Destanda Arap Reyhan, “*Bu Arapın boyı minara gibi, kellesi kümbet gibi, ağzı ocak gibi, dişleri kürek gibi, sakalı kelleye vurulan söğüt gibi*” şeklinde tasvir edilir. Bir oturuşta bir deveyi yer, yerken de normal bir insanın yiyemeyeceği büyüklükte lokmalarla ve gürültülü bir halde yer. Onun bir adımı, normal bir insanın on beş adımına denk gelmektedir, bıyıkları dokuz karıştır. Arap Reyhan'ı Köroğlu'nun oğlu Övez öldürür (Mämmetyazov 1990a: 343, 338, 339, 375).

Birbirine benzeyen iki kardeş de Arabistan bölgesinden gelip Köroğlu'yla savaşan tiplerdir. İri cüsseli ve güçlü kahmanlardır, bindikleri atların da sıra dışı yetenekleri vardır. Yemesi içmesi normal bir insanın çok üzerinde olan bu tipler, hantal olarak tasvir edilmişler ve Köroğlu'na karşı koyamamışlardır.

2.3. Bezirgân

Akbey oğlu Bezirgân, Gürcistanlıdır, mert bir yiğit olarak bilinir, Köroğlu gibi o da çocuksuzdur. Türkmenlerde Köroğlu ile Bezirgân arasındaki mücadeleyi anlatan bir Köroğlu kolu vardır, bu kolda Köroğlu, Bezirgân'dan Çandibil'den

geçmenin karşılığı olarak haraç ister, Bezirgân, Koroğlu'nun istediklerini yerine getirir, ama Koroğlu yine de onu öldürür. Destanda ticaretle uğraşan tiplerden olan Bezirgân, fiziki nitelikleri, yeme içmesindeki olağanüstüleriyle dikkat çekmektedir. Koroğlu anlatıcısı Magtımğulı Garlıyev, onun yemek yiyişini, normal insanın yemek yiyişinden daha farklı anlatır. O, büyük büyük lokmaları ağzına attığında ağzını ve bıyıklarını oynatmadan yutar. Lokmalar boğazından geçerken karşıdan duyulabilecek sesler çıkarır (Memmet yazov 1984: 69). Bezirgân'ın yemesinin içmesinin yanı sıra yaptığı işler de sıra dışıdır. Mesela Bezirgân, nehirden mallarını, develerini kucaklayarak geçirir, bu nehrin suları ancak onun bacaklarını örter (Goroğlu 1996c, 187). Onun nehirden hayvanlarını geçirmesi çeşitli bahşılarcaya farklı şekillerde tasvir edilir. Türkmen bahşılardan Muhat Gandımov, Bezirgân'ın bir ayağını nehrin bu yanına diğer ayağını ise diğer yanına koyduğunu ve bu şekilde hayvanlarını kucaklayarak karşıya geçirdiğini; Magtımğulı Garlıyev, Bezirgan'ın bir ayağını nehrin karşısına koyduğunu ve develerini kavun taşır gibi karşıya taşıdığını; Gara Bağşı, nehri bacaklarının arasına alıp yüklü develeri ve filleri karşıya geçirdiğini söyler (Memmet yazov 1984: 69-70). Pelvan Bağşı, Bezirgan'ın nehirden karşıya mallarını taşıması sahnesini daha ayrıntılı anlatmıştır. Bezirgan'ın oğlak kuzu taşır gibi develerini, mallarını nehirden geçirdiğini, aslında oldukça derin olan bu nehrin sularının Bezirgan'ın ancak beline kadar gelebildiğini söyler (Memmet yazov 1984: 70). Kulakları kalkana, gölgesi de deve benzeyen Bezirgân'a Koroğlu, kırk yiğidi, Köse ve Övez'le birlikte saldırır, ancak Bezirgân tek hamleyle yirmi yiğidin, diğer hamleyle de diğer yirmi yiğidin mızraklarını ellerinden alıverir (Goroğlu 1996c, 191, 197).

Magtımğulı Garlıyev, Bezirgan'ın boyunu çınara, kafasını tandıra, gözlerini yonca tarlasına, ağzını dağlardaki oyuklara, ayaklarını tırnığa, göğsünü kazan kapağına benzetmiş, kaşlarının arasında bir karış boşluğun olduğunu ve uzunluğunun bir tutam, bıyıklarının ise üç yaşındaki atın kuyruğu gibi olduğunu söylemiştir. (Memmet yazov 1984: 73). Arap Reyhan'ın tasvirinde kullanılan ifadeler, Bezirgân için de sarfedilir: “*boyı minara gibi, kellesi kümbet gibi, ağzı ocak gibi, dişleri kürek gibi, sakalı kelleye vurulan söğüt gibi*” (Mämmetyazov 1990a: 537). Bezirgân'ın sıra dışı bir yemek yiyişi ve çalışması destanda ayrıntısıyla anlatılır. Onun ocağa sığmayan dev gibi bir kazanı vardır, avlanmaya çıkar, karşısına çıkan atı oracıkta öldürür ve parçalayarak kazanan atar. Kazandaki et birazcık kaynayınca belinden

bıçağını çıkarıp kazandan etleri alıp ağzına atmaya başlar, çok geçmeden bir atı yer ve suyunu da içer (Mämmetyazov 1990a: 542-543).

Bezirgân, dev gibi görünüşlü ve güçlü bir tiptir. Köroğlu ve yiğitleri onu gördüklerinde ejderha görmüş gibi korkarlar. Köroğlu, ona kırk yiğidi ile saldırır, ancak karşısında çaresiz kalır (Mämmetyazov 1990a: 550-551). Görünüş olarak korkunç bir tip olsa da Bezirgân aslında Köroğlu ile dost olabilecek kadar iyi de biridir. Ticareti mal için değil, gezebilmek için yaptığını, Köroğlu'na istediği kadar malı alabileceğini söyler ve kardeş olmayı teklif eder. Bezirgân, Köroğlu ile kardeş olur, ancak Köroğlu bir kocakarının lafına uyup Bezirgân'ı öldürür. Sonra pişman olur. Bezirgân, destanda mert, yiğit birisi olarak gösterilir (Mämmetyazov 1990a: 551, 557-558).

Köroğlu'nun mücadele ettiği tipler arasında yer alan Bezirgân yerleşik kültüre ve ticaret hayatına ait bir kahramandır. Köroğlu, kendisinden haraç almak istediğinde kendini koruyabilmek için mücadele eden bir tiptir. Görünüş olarak heybetli ve güçlü olan Bezirgân'a Köroğlu ve yiğitleri üstünlük sağlayamamıştır. Köroğlu'nun düşman olarak kabul ettiği ve bu yüzden karşı karşıya geldiği Bezirgân, mücadelenin sonunda Köroğlu ile dost olur.

2.4. Osmanlı Padişahı Hünkâr, Hive Hanı ve Balı Bey

Köroğlu'nun mücadele ettiği tipler arasında Osmanlı padişahları, beyleri ve tüccarları da vardır. Özellikle Osmanlı tüccarlarının kervanlarını ve mallarını yağmalayan Köroğlu'nun en ciddi düşmanı, Osmanlı padişahı olarak geçen "Hünkâr"dır. Rum'da Köroğlu'nun çekiştiği bir padişah olan Hünkâr, Köroğlu'nun dedesi Cıgalı Bey'in gözlerini kör eder, Övez'i kaçıtır, defalarca Köroğlu ile karşı karşıya gelir. Hünkâr tipi, destanın pek çok sahnesinde karşımıza çıkar. Köroğlu'nun ilk kolunda olduğu gibi son kolunda da yer alır ve Köroğlu'nu yaşlılığında başını kestirterek öldürür. Köroğlu ise Hünkâr'a ve adamlarına kâfir gözüyle bakar, onları Kızılbaş olarak nitelendirir.

İlk kolda Cıgalı Bey, Köroğlu'nu mezarda bulup çocuk yaşlara getirdiğinde Çandibil'i terk edip Anadolu padişahı Hünkâr'ın yanına seyisliğe gider. Kısa sürede Hünkâr'ın gözdesi olur, ancak onu çekemeyen beyler ortaya çıkar. Hünkâr'a, Cıgalı Bey'e neden bu kadar değer verdiğini sorarlar. Hünkâr da beylere CıgalıBey'in iyi bir seyis olduğunu söyler. Bunun üzerine beyler, bu seyisin eşi benzeri olmayan bir at bulmasını isterler. Cıgalı Bey de sudan çıkan bir aygırla çiftleşen kısrağın yavrusunu

Hünkâr'a getirir, ama tay çok cılızdır. Günlerce at bekleyen Hünkâr, bu tayı görünce Cıgalı Bey'in gözlerini kör eder. Köroğlu'nun Hünkâr'la düşmanlığı bu olaydan sonra başlar. Köroğlu, kahramanlık yapabilecek çağa geldiğinde ilk iş olarak Hünkâr'a saldırır ve onun oğlunu öldürür (Mämmetyazov 1990a: 26-27, 62)

İlk kolun dışında Övez'in tutsaklıktan kurtarıldığı kolda da Köroğlu, Hünkâr'la karşı karşıya gelir. Övez'in namını duyan Hünkâr, onu Köroğlu'nun elinden almak ister ve bunun için de Mustafa Bey'i görevlendirir. Mustafa Bey, Çandıbil'e büyük bir orduyla gidip Övez'i Hünkâr'a getirir, çok geçmeden Köroğlu, tekrar Övez'i geri alır. "Servican" kolunda da Köroğlu'nun düşmanı Hünkâr'dır. Köroğlu'nun ölümünün anlatıldığı son kolda Hünkâr, tek başına yattığını duyar duymaz hemen üzerine askerlerini gönderir ve onu yakalayıp getirmelerini ister. Köroğlu, yaşlı ve aciz bir halde iken Hünkâr'ın askerleri saldırır, Köroğlu karşı koymak istese de düşman kalabalık, Köroğlu da yaşlanmıştır. Hünkâr'ın askerleri, Köroğlu'nu tutsak etmek ister, ancak Köroğlu buna direnir, düşman askerleri zor da olsa savaşın sonunda Köroğlu'nu öldürürler ve başını kesip Hünkâr'a götürürler.

Osmanlı olarak nitelenen Hünkâr, Köroğlu'nun Türkmen varyantlarında güçlü düşmanlardan birisidir. Köroğlu'na ve Çandıbil'e büyük ordularla saldıran Hünkâr, Köroğlu'na karşı geçici üstünlüker de sağlamıştır, ancak olayların sonunda galip gelen hep Köroğlu olmuştur. Köroğlu'nun, Hünkâr'a üstünlük sağlayamadığı tek kol, Köroğlu'nun ölümünün anlatıldığı koldur. Sonuçta Hünkâr tipi, Köroğlu'nun Anadolu ve çevresiyle olan ilişkilerini ve bu bölgeye olan bakış açısını yansıtmaya açısından dikkate değer bir tiptir.

Dövletyar Bey destanında kahramanın Gonrat'tan sürülmesine ve uzak illerde yaşamasına sebep olan Hive Hanı'dır, çünkü Dövletyar, onun sevdiği bir adamını öldürmüş, buna karşılık olarak Hive Hanı da Dövletyar'ın kardeşini öldürmüştür. Aralarındaki bu düşmanlık, Hive ve Gonrat arasında savaflara sebep olmuştur (Durdıyev 1977: 63-65). Destanda Hive Hanı'yla ilgili ayrıntılı bilgi yer almamaktadır, sadece ordusuyla Gonrat'a saldırdığı söylenir. Dövletyar, Gonrat'ta bulunduğu sürece saldırılar birkaç kez yapılır. Hive Hanı'nın Türkmen destanlarına düşman olarak girmesi, bölgedeki tarihi olayların bir yansımasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkmenlerin Hive ve Buhara gibi hanlıklarla tarihte yaşadıkları anlaşmazlıklar, destanlarda yansımasını bulmuştur.

Köroğlu destanında karşılaştığımız Balı Bey, Nişabur'un padişahıdır ve Köroğlu'nun atını çalarak Köroğlu'nun düşmanı haline gelir. Bu olayların geçtiği

“Kempir” kolunda Köroğlu, Nişaburlulara rahat vermemiş, sürekli bu yurdu talan etmiştir. Köroğlu’ndan kurtulmanın çaresini arayan Balı Bey, Köroğlu’nun atı Kırat’ı çalmaya ve bu şekilde onu bertaraf etmeye karar verir. Balı Bey, bu iş için yaşlı bir kadını görevlendirir. Yaşlı kadın Çandibil’e gidip Kırat’ı çalıp Balı Bey’e getirir. Zindana atılan Kırat’ı, Köroğlu kurtarmaya Nişabur’a gelir. Atını arayıp bulan Köroğlu, onu Balı Bey’den geri alır (Mämmetyazov 1990a: 439-525).

“Köroğlu ve Balı Bey” kolunda ise Balı Bey, Köroğlu’nu tutsak düşürüp işkence yapar. Köroğlu, Balı Bey’in yurduna gidip yengesi Dilber’i kaçırmaya çalışır, ancak başaramaz ve Balı Bey’e tutsak olur. Köroğlu, Balı Bey’in elinden yalan söyleyerek kurtulur ve onu Çandibil’e doğru çeker, orada kendine yapılan işkencelerin aynısını yapar, sonrasında onu yurduna geri gönderir (Mämmetyazov 1990a: 532-533).

Türkmen destanlarında kahramanların mücadele ettikleri çok sayıda şah ve han vardır. Bunlar arasında Yusuf ve Ahmet Beyleri yedi yıl zindanda tutan Mısır hükümdarı putperest Gözel Şah da vardır. Gözel Şah, Yusuf ve Ahmet Beyleri, hilekâr bir adamı aracılığıyla tutsak edip zindana atar, beyler burada uzun süre kaldıktan sonra kurtulmayı başarırlar ve Ürgenç’e ulaşınca büyük bir orduyla Mısır’a geri dönerler. Putperest Gözel Şah’ın ordusunu mağlup eden beyler, şahı Müslüman yaparak geri dönerler (Özkan 1989). Gözel Şah, Türkmen destan geleneğinde kâfir olarak görülen ve Müslüman beylerin mücadele ettiği bir tiptir.

2.5. Kılıç Kesmeyen Olağanüstü Tipler

Köroğlu’nun “Kırk Binler” kolunda Hünkâr, büyük bir orduyla Çandibil’e saldırır, bu orduda olağanüstü güce ve yeteneklere sahip savaşçılar vardır. Hünkâr, Çandibil’i binlerce askerle kuşatır, Köroğlu’na şartlarını kabul ederse savaşa gerek olmadığını söyler, ama Köroğlu şartları kabul etmez. Köroğlu ve yiğitleri, Hünkâr’ın askerleriyle savaşmaya başlar, bir ara askerlerin arasından on yedi tane iri cüsseli adam öne çıkar, bunlar destanda “*boyunları minara kimin, kelleleri gümmez kimin, ağızları ocak kimin, dişleri baş apbasılık pul kimin, sakgalları kelle urlan sövüt kimin*” diye tasvir edilir. Köroğlu, bunların karşısına tek başına çıkar, bu adamlardan birine kılıç indirdiğinde kılıcın kâr etmediğini görür. Bu adamlardan birisi, Köroğlu’nu atın üzerinden tek eliyle alır ve Hünkâr’a doğru götürür. Aciz kalan Köroğlu, pirinden yardım ister, piri gelip bu adama bir tokat vurunca Köroğlu, adamın elinden kurtulur. Pirin dokunduğu bu adamları artık kılıç kesmektedir,

Köroğlu, kılıcıyla bunlardan birini ikiye böler, diğerleri bu sahneyi görünce kaçmaya başlarlar (Mämmetyazov 1990a: 410-413).

Köroğlu anlatmalarında olağanüstü kaynaklardan gelen ve genellikle masallarda rastladığımız bazı düşman tipler de vardır. “Peri Küsen”de Övez’in yolu Kaf Dağına düşer ve burada kara devle karşılaşır. Dev’in görünüşü “*iki gözü çırağ gibi, başı değirmen gibi, her ayağı cuma camisinin direği gibi, kuyruğu üç gez**, *kulağı iki gez*” şeklindedir (Göroğlu 1996b, 285). Dev, doğrulduğunda boyunun çok uzun olduğunu gören Övez, hayrete kapılır. Çünkü ateşler saçan bu dev ayağa kalktığında bulut geliyormuş olur. (Göroğlu 1996b, 287-289). “Övez ve Kırat”ta Esen Pehlivan’ın Hebeşi Devle mücadelesi anlatılırken devin büyüklüğünü gösterebilmek için Esen Pehlivan’ın devi kucaklayıp yukarı kaldırdığında dizlerine kadar toprağa battığı söylenir (Göroğlu 1996a, 251).

“Sapar Merhem” kolunda ise Köse’nin istediği Gülşirin’i alıkoyan Berzengi’nin tasviri de Bezirgan’a benzemektedir: “Boyu kule gibi, bıyıkları fındığın dalı gibi, gözleri ateşçilerin çırağı gibi, dişleri malanın ucu gibi, göğsü cinin başı gibi, ayakları uzun kavak gibi, karnı su matarası gibi” (Göroğlu 1996c: 129) Berzengi’yi Köse ve Övez Han ancak birlikte ve Kırat’ın yardımıyla yenebilmişlerdir. (Göroğlu 1996c: 137) Hem Reyhan Arap’ı hem de Bezirgan’ı tasvir ederken bahşılar, bu tiplerin kendi kahramanlarından (Köroğlu, Köse, Övez vb.) daha büyük ve cüsseli olduklarını vurgulamışlardır.

2.6. Hilekâr Tipler

Türkmen destanlarında kahramanların karşısına düşman olarak hilekâr tipler de çıkar, bunlar genellikle başka birisi için çalışan tiplerdir. Kahramanın düşmanı bir padişah veya bey tarafından görevlendirilen hilekâr tipler, kahramana sinsice yaklaşırlar, kendini ona kabul ettirip hileyle amaçlarına ulaşırlar. Bu tipler, kahramanla savaşmadan, fiziki güce gerek kalmaksızın kahramanı veya atını tutsak aldıkları için en tehlikeli düşmanlar arasında gösterilebilirler.

Köroğlu’nun “Kempir” kolunda Balı Bey, Köroğlu’ndan kurtulabilmek için atını çaldırmaya karar verir, bu görevi de destanda “ağzı ocak gibi, çenesi kürek gibi, dişleri kepçe gibi, boğazındaki damarları cibinliğin değneği gibi, saçları kır kırsığın kuyruğu gibi, yüzü gözü kırışık buruşuk, ustanın eski hörgücü gibi” benzetmelerle

* Dirsek ile parmak ucu arasındaki uzunluk (Türkmen Dilinin Sözlüğü 1962: 159).

tasvir edilen yaşlı bir kadın üstlenir. Yaşlı kadın, Çandıbil'e gider, kendini kimsesiz bir yaşlı olarak gösterip Çandıbil'e yerleşir. Yavaş yavaş Kırat'ı kendine alıştıırır ve bir gün onu çalıp Balı Bey'e getirir. Bu yaşlı kadın aynı zamanda büyücüdür, büyüyle Köroğlu ve yiğitlerini hasta eder, daha sonra da bunlara uyku ilacı içirerek Kırat'ı kaçıırır (Mämmetyazov 1990a: 442, 444-445).

Türkmen destanlarında Yusuf-Ahmet'te geçen Mürzemmet de hilekâr tipler arasındadır. Mısır'ın putperest hükümdarı olan Gözel Şah, Yusuf ve Ahmet Beyleri tutsal almak ister. Şahın isteğini, uzun boylu, zayıf, yüzü ağaçtan yapılmış gibi solgun, ince kemikli bir adam olan Mürzemmet yerine getirebileceğini söyler ve beyleri hileyle tutsak düşürüp Mısır'a getirir (Durdıyev 1995: 25, 29).

Destanlarda hilekâr tipler, savaşla sonuç alınamayan durumlarda düşmanların son çare olarak devreye soktuğu kahramanlardır. Bunlar, pasif, yavaş, güçsüz kahramanlardır, ancak hileyle bazı işlerin üstesinden gelebilmektedirler. İlk bakışta bu tiplerin amaçlarına ulaştıkları görülür, ancak bunların kazandığı zafer geçicidir. Destan kahramanı, hilekâr tiplerin bozduğu düzeni yeniden inşa eder, kaybettiklerini geri alır ve onları en ağır şekilde, çoğunlukla ölümle, cezalandırır.

Türkmen destanlarında bu tiplerin dışında başka düşman tipler de vardır, ancak onlar da yukarıda temas ettiğimiz tipler çerçevesinde değerlendirilebilecek tiplerdir. Türkmen destanlarındaki düşman tipler konusunda genel bir değerlendirme yaparsak şunları söyleyebiliriz:

1. Türkmen destanlarında pek çok düşman, "Kızılbaş" olarak nitelendirilir. Bu bakımdan Kızılbaş ifadesi, düşmanla eş anlamlı hale gelmiştir. Özellikle Köroğlu destanından bunu açıkça takip edebiliyoruz, bununla birlikte Yusuf-Ahmet'te, Dövletyar'da ve Ali Bey-Balı Bey destanlarında da düşman askeri ve ordusu Kızılbaş olarak tarif edilir.

2. Daha çok Özbek, Karakalpak, Kazak ve Kırgız destancılık geleneklerinde düşman olarak karşımıza çıkan Kalmuklar, Türkmen destanlarından Tulum Hoca'da düşman olarak gösterilir. Edige destanıyla büyük benzerlikleri olan Tulum Hoca destanında kahraman Kalmuk ülkesine gider ve buradan yıllardır alınamayan haracı alarak geri döner. Orta Asya Türklerinin tarihte çok sayıda savaşa giriştiği Kalmuklar, Türkmen destancılık geleneğine de tesir etmiştir.

3. Türkmen destanlarındaki düşman tiplerin pek çoğu bugünkü İran, Irak, Anadolu, Gürcistan, Afganistan gibi Türkmen coğrafyasına yakın yerlerde yaşamaktadırlar. Özellikle İran bölgesinden çok sayıda şah, destanlara düşman olarak

girmiştir. Yusuf-Ahmet ve Ali Bey-Balı Bey destanlarında olduğu üzere uzak ülkelerden de bazı düşman tipler vardır.

4. Düşman tipleri mücadeleleri açısından iki gurupta değerlendirebiliriz. İlk gurupta padişahlar, hanlar ve beyler vardır. Bunlar, doğrudan destan kahramanı ile karşı karşıya gelmezler, savaşa katılsalar bile mücadelenin içine girmeden askeri öne sürerler. İkinci guruptaki düşman tipler ise iyi kılıç ve mızrak kullanan, güçlü tiplerdir. Destan kaamanlarının teke tek karşılaştıkları tipler, çoğunlukla bunlardır. Bu tiplerin bir diğer özelliği, destan kahramanına göre daha iri bir görünüme sahip olmalarıdır.

5. Türkmen destanlarında düşman tiplerin büyük çoğunluğu bu dünyaya aittir, gerçekçi tiplerdir. Bununla birlikte daha çok masallarda karşımıza çıkan devler ve ejderhalar da destan kahramanın karşısına üşman olarak çıkabilmektedir. Ayrıca büyüyle uğraşan ve şekil değiştirebilen olağanüstü niteliklere sahip tipler de vardır.

6. Türkmen destan kahramanlarının savaştığı tiplerin pek çoğu yerleşik hayata mensup kişilerdir. Bunlar, büyük ve korunaklı kalelerde bir hükümdarın otoritesi altında yaşarlar ve ticaretle uğraşırlar. Destan kahramanı, bu tiplerden kız almak veya kaçırmak, kervanlarından haraç almak ister, bunun üzerine çıkan anlaşmazlıkta taraflar arasında savaş kaçınılmaz sonudur.

7. Destanlarda düşman tiplerin tasvirinde hem sözlü hem de yazılı kaynakların tesiri ile oluşmuş geleneksel söz kalıpları kullanılır. Türkmen bahşısı, içinde yaşadığı kültürel dokunun yücelttiği, kahramanlık sembolleri haline getirdiği çeşitli doğa unsurlarını ve kültürel olguları kendi kahramanları (Köroğlu, Yusuf Bey, Aytgeldi, Dövletyar vb.) için kullanırken düşman tipler içinse (Arap Reyhan, Bezirgân, Kara Dev vb.) fizikî anlamda büyüklüğü ve hantallığı çağrıştıran kalıp ifadeler kullanmışlardır. Türkmen bahşısının bu tasvir anlayışında aynı zamanda toplumsal beklentilerin de önemli bir rolü vardır. Toplumun bahşidan beklentisi, güçlü düşmanlar karşısında ezilen bir kahramanın maceralarını anlatması değil, aksine düşmanlarını savaş meydanlarında mağlup eden ve çaresiz bırakan, olaylara yön veren, baskın bir kahramanın hikâyelerini, maceralarını anlatmasıdır. Destan anlatıcısı bunu sağlayabilmek için destan kahramanlarını daha doğumundan başlayarak sıra dışı bir insan olarak tanımlamış, onları güçlü rakiplerin karşısına çıkarmış ve düşmanlarını mağlup eden bir kahraman olarak anlatmıştır. Destan kahramanının gücünü, aldığı galibiyetlerin büyüklüğünü daha fazla arttırmak ve onun sıradan bir kahraman olmadığını göstermek için hem onun hem de düşmanın

fizikî görünüşünü olağanüstü bir şekilde tasvir etmiştir. Destancı, düşman tipleri sıra dışı hale getirdikçe aslında kendi kahramanını yüceltir. Bu bakımdan düşman tiplerin destanın merkezindeki destan kahramanına bağlı, onun gücünü pekiştirici, toplum içindeki konumunu sağlamlaştırıcı bir işleve sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

3. Yardımcı Tipler

Destan kahramanı, hedefine genellikle yalnız başına ulaşır, ancak ona yardımcı olan bazı tipler de vardır. Bu tipler, kahramanın daha hızlı ve daha kolay bir şekilde sonuç elde etmesine yardım ederler. Kahramanın yardımcıları, çoğunlukla insanlardan oluşur, at gibi bazı hayvanlar da kahramana önemli yardımlar yapar. Destan kahramanı her ne kadar ideal bir kahraman, yenilmez bir savaşçı ise de onun da yardıma ihtiyaç duyduğu, darda kaldığı anlar vardır, bu anlarda yardımcı kahramanlar devreye girer ve kahramanın içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmasına katkı sağlarlar. Bu bakımdan “yardımcı tip” adını verdiğimiz bu kahramanlar da incelenmeli, destandaki konumları ve işlevleri belirlenmelidir.

3.1. At

Türklerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarında çok çeşitli şekillerde yer alan atlar, Türk tarihinde önemli işlevler üstlenmiş medeniyet unsurlarındandır. Türkler, atı ehlileştirerek Türk kültürü ve dünya medeniyetine önemli bir katkı yaptığı gibi, geniş düzlüklerde ihtiyaç duyulan hızı ve gücü kullanarak tarihte büyük başarılar elde etmişler ve bu yönüyle pek çok topluluğa da üstünlük sağlamışlardır. Türk kültüründe at hakkında pek çok inanış ve düşünüş oluşmuştur. Mitolojik tasavvurların etkisiyle atın Tanrı tarafından dünyaya indirildiğine veya sulardan çıktığına inanılmıştır. At; Şamanın gökyüzüne yapmış olduğu yolculukta kendisine eşlik eden bir binit, hanın binmesi için Tanrı tarafından indirilmiş bir hâkimiyet sembolü, sosyal yaşamın devamlılığı için gerekli olan ticaret hayatında değişim aracı, yaşamın kültürel boyutunda da Türk insanının doğumdan ölüme hayatının hemen bütün evrelerinde yanında bulunan yol arkadaşı olmuş ve kültürel dokuya derinlemesine sinmiş bir varlıktır.

Türk destanlarında at, kahraman kadar önemli, kahramanın yanında aktif olarak yer alan ve çoğunlukla olağanüstü nitelikler de taşıyan temel tiplerden birisidir. K. Reichl’in da ifade ettiği üzere “*Türk boylarının destanî şiirinde kahramanın yoldaşı ve yardımcısı olarak atın önemi şüphesiz göçebe hayat tarzının*

bir yansımasıdır ve bu durum, bu tip şiirin tarihi ve toplumsal temelini oluşturur.” (Reichl 2002: 321). Türk destanlarındaki atlar temel vasıflarını mitoloji ve tarihten, bir başka ifade ile mitten ve epik dönemden almaktadırlar. Bir milletin tarih sahnesindeki mücadelelerini konu edinen destanlarda bahadırın en önemli yardımcısı olan atlar, büyük oranda mitolojik bir düşüncenin ürünüdürler. Altay Türklerinde atlarının dağ ve su ruhu tarafından beslendiğine inanıldığı gibi atların gökyüzünden gönderildiği inancı da bulunmaktadır. Yakutlarda atın güneş diyarından indirildiğine, Şor Türklerinde ise kahraman için ilahi varlıklarca yaratılmış olduğuna inanılmıştır (Şahin 2005: 639).

Türk destancılık geleneğinde atlar, şüphesiz tüm destanlarda aynı nitelikleriyle yer almazlar. Köroğlu gibi bazı destanlarda at, baskın bir konumda iken, bazılarında ise kahramanın önüne geçemez, olağan vasıflarıyla destanda kendilerine yer edinir. Özellikle destancılık geleneğinin güçlü olduğu, destan anlatıcılığının sağlam bir geleneğe yaslandığı Türk coğrafyalarında atlar, çoğu zaman doğumları veya menşeleriyle diğer atlardan ayrılırlar. Destan mantığı içinde kahramanın destandaki gelişen olayları üstlenebilecek, karşılaştığı güçlükleri aşabilecek bir görünüme bürünmesini sağlamak için kahramanın doğumundan itibaren büyümesi, gençliği, evliliği ve mücadeleleri sıra dışı bir şekilde verilir. Destandaki olayların merkezindeki kahramanın bütün bu üstün vasıflarına bir de atının mevcut diğer atlardan farklı oluşu eklenmelidir, ancak bu şekilde ideal bir destan kahramanı meydana gelir. Bu yüzden Türk destancılık geleneğinde pek çok destan kahramanı atıyla anılır, büyük başarılarla atıyla ulaşır.

Türk destanlarının hemen hepsinde çeşitli vasıflarıyla tasvir edilen atlar yer alırlar. Oğuz Kağan, küçük yaşlarda ata biner, at sürülerine bakar, Buz Dağ'a kaçan alaca atı nedeniyle sıkıntı çeker ve atını bulup getirene "Karluk" adını verir. Manas Destanı'nda Manas'ın içinde yetiştiği toplum, at sürüleri beslemektedir ve Manas'ın kendi ihtişamına layık, bütün savaşlarında yanında olan "Ak-kula" adlı bir atı vardır. Köroğlu Destanı'nda Köroğlu'nun gücü, başarıları "Kırat"ın varlığına bağlıdır. Kırat'la Köroğlu, olağanüstü bir güce sahip iken atının yokluğunda çaresiz kalır. Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan, ava veya akına çıkacağında "Konur atı"nın çektirir; Bamsı Beyrek, "Boz aygırlı" ifadesiyle hikâyelerde kendisine yer bulur. Kısacası, Türk destanlarında bahadırlar kadar güçlü, olağanüstü yeteneklere sahip pek çok at bulunmaktadır. Toplumun ideallerini, başarılarını temsil eden idealize edilmiş destan kahramanını kusursuz, güçlü, erişilmez kılan en temel destan

öğelerinden birisinin at olduğu görülür. At, destan kahramanını tamamlar, ona destek olur; kahramanın dara düştüğü anlarda kurtarıcısı, zaman zaman bakıcısı, görevini yerine getirmediği zamanlarda da felaketi olur (Şahin: 639-640).

Türkmen destanlarındaki atlar, Türk destancılık geleneğindeki atlarla önemli benzerlikler taşırlar. Atların kökeniyle ilgili olağanüstü birtakım inanış ve düşünceler vardır ve atlar, kahramanın önemli yardımcıları arasındadır. Atı sayesinde kahraman, uzak mesafeleri çok kısa sürede alır, düşman eline düştüğünde veya yaralandığında obasına atı, haber getirir ve bu sayede kahraman, ihtiyacı olan yardımı alır. Kahraman, atıyla övünür, gücünü atıyla sağlamlaştırır, atı da ona karşı vefalıdır, sahibi acı çekerken bunu o da hisseder, kahramanla birlikte üzülür, onun duygularını paylaşır.

Köken itibariyle olağanüstü bir karaktere sahip Kırat, Türkmen destanlarında ideal atı temsil eder. Doğumundan eğitimine ve Köroğlu'yla katıldığı mücadelelere kadar sıra dışı özelliklere sahip olan Kırat, Köroğlu kollarında kendine geniş yer bulmuştur. Kendi adıyla anılan kolların bulunduğu Türkmen destancılık geleneğinin yanı sıra diğer Türk topluluklarında da Kırat'la ilgili efsaneler ve anlatılar vardır. Köroğlu'nun Türkmen varyantlarında Kırat'ın atası, su menşeylidir ve Cıgalı Bey'in gözlerini kör eden Hünkâr'ın beğenmediği bir attır. Cıgalı Bey, seyisliğini yaptığı Hünkâr'a su kaynaklı bir tay getirir, ancak Hünkâr'ın yanındaki adamlar, cılız tayı görünce Cıgalı Bey'in Hünkâr'la dalga geçtiğini söylerler. Hünkâr da onların fikrine uyararak Cıgalı Bey'in gözlerini oydurur. Hünkâr'ın beğenmediği at, Reyhan Arap'ın su menşeyli atıyla çiftleşir ve bir tay doğurur (Mämmetyazov 1990a: 26-36). Bu tay, büyüdüğünde ve eğitim sürecini tamamladığında Kırat olur. Türk mitolojisindeki düşüncelerin de etkisiyle Türk destanlarındaki atlar, gökyüzü ve su ile ilintilidir. Tanrı tarafından gökten gönderilen atlar, daha çok gök ve kırmızı-ak renkleriyle tasvir edilirler. Bu atların kutsal sülardan çıktıklarına veyahut da gökyüzünden indiklerine inanılır. Bunun en güzel örneği Köroğlu'nun atı Kırat'tır. Kırat'ın renginden başlayarak oluşumu ve nitelikleri olağanüstüdür (Şahin 2005: 641).

Kırat, doğduktan sonra, öncelikle Araz nehrinin kenarında, daha sonra ise yerin altındaki bir hücrede kırk gün kalır. Kırat, bu eğitimin sonunda değişmiş ve olgunlaşmıştır. Kırat için yeraltında karanlıkta kalma, adeta bir geçiş aşaması olmuştur. Sıradanlıktan sıra dışılığa geçiş yapan Kırat son olarak Hz. Ali'nin de koruması altına girerek oluşumunu tamamlar (Mämmetyazov 1990a: 40-42). Köroğlu'nun kırkların huzurunda olağanüstü bir kahraman haline geldiği törende

Kırat da bulunmuş ve kahramanın kaderini paylaşmıştır. Köroğlu için Kırat, eşsiz bir yardımcı ve dosttur. Köroğlu, bütün akınlarına onunla çıkmış, onun sayesinde savaşlarını kolaylaştırmıştır. Köroğlu, Kırat'a olan sevgisini ve bağlılığını destanın pek çok yerinde açıkça dile getirir. Köroğlu, Kırat için “*Ölünceye kadar yoldaş Kırat*”, “Kıratımsın, kardeşimsin/Atladığımda yoldaşımsın/Gözümün üstünde kaşımsın” diyerek ona yakınlığını bildirir (Mämmetyazov 1990a: 38, 143).

Kırat'ın, ilk dikkati çeken özelliği çok hızlı ve kuş gibi uçabiliyor olmasıdır. “Övez ve Kırat” kolunda Kırat, kanatlarını kimsenin görmeyeceği bir yerde açar ve uçar. Destanda Kırat'a Köroğlu, “*Annen sudan, baban akkuştan*” der (Mämmetyazov 1990a: 456) der. Bu ifade Kırat'la ilgili pek çok hususu aydınlatmaktadır. Onun sudan çıkan bir atın tayı olduğu destanın ilk kolunda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır, ancak Kırat'ın uçma yeteneğinin nasıl oluştuğu yönünde bilgi verilmemiştir. Bu ifade ile Kırat'ın uçmayı nereden öğrendiği haber verilmektedir. Kırat'ın yirmi dört farklı yürüyüşü vardır, nalı, eyeri ve semeri altındandır, yelesi ipeğe benzetilir. Köroğlu bir şiirinde Kırat'ın Düldül'ün soyundan olduğunu söyler (Mämmetyazov 1990a: 317, 168, 746, 349).

Köroğlu için Kırat o kadar değerlidir ki, kırklardan çocuk istememiş Kırat'ı dilemiştir, onun koşum takımları ya altından ya gümüşten ya da değerli taşlarla süslüdür. Köroğlu kollarında kahramanın Kırat'ı eyerlemesi bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Köroğlu, atına altın nal takar, sırtına altından örtü örter, eyerin kayışı altından, yine süslü kayışlar ve koşum takımlarıyla Kırat'ı süsler, kendisi de aynı şekilde giyindikten sonra akına çıkar. (Mämmetyazov 1990a: 85, 493). Köroğlu için Kırat, güç kaynağıdır, akınlarda elde ettiği başarılarında Kırat'ın payı büyüktür. Bu yüzden “Kempir” kolunda Köroğlu'nun Kırat'la kahraman olduğu, Kırat olmazsa hiçbir şey yapamayacağı söylenir ve atını çalmak isterler (Mämmetyazov 1990a: 440). B. A. Garriyev'in ifadeleriyle “*Köroğlu'nun yoldaşı ve en yakın arkadaşı Kırat'tır. Kanatlı Kırat ve onun güçlü binicisi Köroğlu tipi kaynaşmıştır. Köroğlu ancak sadık arkadaşı atın yardımıyla düşmanı yenebilir, ölümden ve en tehlikeli anlardan kurtulabilir, kendisi ve yiğitleri için gelin kızlar bulabilir.*” (Garriyev 2007: 154).

Atlar, kahramanlara savaşlarda yardımcı olduğu gibi zor anlarında da hep yanlarındadır. Övez, Servican kolunda esir düştüğünde Çandıbil'e haberi Kırat getirir ve geldiğinde iki gözünden yaş akmaktadır. Ayrıca Kırat, Köroğlu'nu Övez'in tutsak olduğu yere de götürür. Aynı şekilde Köroğlu'nun Arap Reyhan'a tutsak olduğunu

da Çandıbil'e Kırat haber verir, orada da Kırat, insan gibi ağlamış, boynunu bükmüş, üzgün bir halde karşımıza çıkar. Hatta Çandıbil'e gelmeden önce Arap Reyhan, Köroğlu'nun ellerini bağlayıp götürdüğünde bir süre onları takip eder, sahibini yalnız bırakmaz. Köroğlu'nun torunu Nuralı'nın da tutsaklığını yakınları yine Kırat'tan öğrenir (Mämmetyazov 1990a: 289-290, 353, 810, 349).

Köroğlu'nun Kırat dışında "Dorat", bu ata daha çok Övez biner, "Däli Mecnun" gibi başka atlarının da olduğu söylenir. Köroğlu'nun yanı sıra Türkmen destanlarındaki diğer kahramanların da atları vardır ve bunlar isimleriyle anılırlar. Tulum Hoca destanında Aytgeldi'nin "Sandal" atı, Köroğlu'nun yiğitlerinden Köse'nin "Bozduman"ı vardır. Agayunus, Kaf dağından dönerken "Hovalıgır" adlı bir ata biner. Hemra, "Şasuvur" adlı bir ata sahiptir (Mämmetyazov 1990a: 75, Allanazarov 1980: 26). Hz. Ali, Şıralı Bey'e "Kuşkanat" adlı bir at verir, bu atın kanatları da vardır (Mämmetyazov 1976: 100, 127).

Destan kahramanlarının adı belli atlara sahip olmaları ve atlarıyla birlikte anılmalarını pek çok Türk destanında görebiliyoruz. Tıva destanlarından Alday-Buuçu destanının kahramanı "Han Şilgi atlı Han Buuday" olarak, yine Tıva destanlarından Boktu-Kiriş destanında kahraman "Bora-Şokar atlı Boktu-Kiriş" şeklinde, Altay destanlarından Alıp Manaş'ta "Ak-boz atlı Alıp Manaş" gibi, Başkurt destanı olan Kambar Batır'da "Kara benekli atlı Kambar" ifadesiyle ve son olarak Dede Korkut Hikâyeleri'nde alplar arasında yer alan Beyrek, "Boz aygırlı Bamsı Beyrek" tarzında adlandırılmışlardır (Şahin 2005: 642). Görüldüğü gibi kahramanların atları, renklerine ve görünüşlerine göre adlandırılmıştır. "Kırat" (Köroğlu), "Bay-Çıbar" (Alpamış), Akkula (Manas), "Taybuuril" (Semetey), "Çalkuyruk" (Er Töştük), "Kara Kaşka" (Kambar Batır) ve başka atlar, bu guruba girer (Reichl 2002: 320).

Türkmen destanlarında atların cinsleri, renkleri ve kahraman için taşıdığı değeri ifade eden çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Şasenem-Garıp'ta geçen "tulpar" kırk aylık yolu kırk günde, üç aylık yolu üç günde alır (Rahmanov 1992: 306). Köroğlu'nun ilk kolunda iyi bir seyis olan Cıgalı Bey, bazı at cinsleri hakkında bilgiler verir. Bu bilgilere göre "Gara dor", güneşe doğru koşamaz, güneş ışığında hızı azalır. "Al at", çiçek hastalığına tutulur, görme sorunları çekebilir. "Kempir" kolunda Köroğlu, iyi bir atın özelliklerini sayar. Buna göre iyi atın ipek gibi yelesi, savaşta bin oyunu, değirmen taşı gibi beli, aç kurt gibi boynu, Cebrail kanatlı, yürüyüşü nazlı, küçük başlı, elma gözlü olmalıdır (Mämmetyazov 1990a: 28, 445-

446). Buna benzer ifadelere Türkmen destanlarında sık sık rastlanır, bu bakımdan destanlarda zengin bir at kültürünün yer aldığını söyleyebiliriz. Atın fiziki ve ruhi özellikleri, giyim kuşamı ve insanlarla ilişkisi gibi pek çok hususla ilgili destanlarda ayrıntılar verilir.

Köroğlu başta olmak üzere Türkmen destanlarında “Yiğidin yoldaşı yürük bir atdır”, “Yiğidin muradı attır/Atsız yiğitler rezildir/Ona sahip olmak devlettir/At yiğidin yardımcısıdır” gibi destanda atın yerini tayin eden çok sayıda yargı vardır (Mämmetyazov 1990a: 28, 109, 330). Bunlardan da anlaşılacağı üzere genellikle ak, boz, kır sıfatlarıyla nitelenen atlar, Köroğlu, Yusuf Bey-Ahmet Bey, Dövletyar, Ali Bey-Balı Bey, Aytgeldi gibi destan kahramanının hızlı hareket etmesini sağlayarak hem çeviklik hem de güç açısından onları tamamlarlar.

3.2. Kırk Yiğit

Türk destanlarında kahramanın yanında genellikle kırk yiğidi vardır. Kahraman, savaşta ve eğlencelerde hep kırk yiğidiyle birlikte dir. Yiğitlerin sayılarında artış olsa bile kalıplaşmış olan kırk sayısında bir değişime gidilmez, yine “kırk yiğit” ifadesi kullanılır. Bunun bariz örneği Köroğlu destanıdır, destanda yiğitlerin sayısı kırkı aşmaktadır, ancak onlar yine Köroğlu'nun kırk yiğidi olarak adlandırılmaktadırlar. Kırk yiğit, kahraman için küçük bir ordu ve yardımcı güç anlamlarına gelir. Kırk yiğit, savaşta ve barışta hep kahramanın yanındadır ve onun emirleri doğrultusunda hareket eder. Manas destanında “kırk çora” veya “kırk ayaş”, Dede Korkut Kitabı'ndaki “kırk yiğit” ifadeleri alpların kırkar yiğide sahip olduğunu göstermektedir (İnan 1987: 238-240).

Türkmen destanlarında da alplar, kırk yiğide sahiptir. Özellikle Köroğlu destanında kırk yiğit bulundurma geleneğinin bütün ayrıntıları yer alır. Köroğlu'ndan önce babası Adı Bey'in kırk yiğidi vardır, Adı Bey'in vefatından sonra bunlar, Köroğlu'nun yanında yer alırlar. Köroğlu kollarında kırk yiğitten bazılarının isimleri de verilmiştir. Köse, Dâli Mâtel, Seytek Gırma, Sapar Mâhrem, Taymaz, Hacı Sumsar, Haldar Han, Bahadır Han, Soltan Hoca, Magsım, Gaysar Hoca, Erarslan, Kâzim, Garagan vb. adlarla anılan bu yiğitler, kervanlara saldırıp onları yağmalamaları ile ünlüdürler. (Mämmetyazov 1990a: 58-59). Köroğlu'nun kırk yiğidi, sık sık Gencim'in sürüsünü yağmalar, sürüden aldıkları koyunlarla ziyafet çekerler, daha sonra Gencim gelip Köroğlu'nu paylar. Kırk yiğit içinde öne çıkan tiplerden Köse'nin “Bozduman” adlı bir atı vardır. Köse, Köroğlu'na hem savaşlarda

hem de Çandıbil'deki işlerinde yardım eder. Köroğlu'nun evlendiği toyu o düzenlemiş ve yönetmiştir (Mämmetyazov 1990a: 63-64, 78).

Köroğlu'nun kırk yiğidi arasında iriliği ve yemesi içmesi ile ünlü yiğitler vardır. Bunlardan Esen Pehlivan, yüz seksen koyun derisinden dikilmiş külah takar, yedi “put”luk zincir kuşağı vardır, kırk batmanlık deyneği vardır. Büyük bir ağacın gölgesinde uykuya yattığında sadece kafası gölgede kalır Bir oturuşta kırk öküzü yiyebilir ve devlerle güreşir (Mämmetyazov 1990a: 304-305, 323). Esen'in dışında diğer yiğitlerde savaşmayı ve yiyip içerek eğlenmeyi seven tiplerdir. Köroğlu, yiğitlerine toylar düzenler, onlardan bazılarını uzak ülkelerden getirdiği han ve bey kızlarıyla evlendirir.

Köroğlu'nun kırk yiğidiyle ilgili olarak B. A. Garrıyev şöyle bir tespit yapar: “Genelde Köroğlu kırk yiğidin “delinin” başında hareket eder. Bilindiği gibi bu sayı Türk halklarının destanında çokluğu sembolize etmektedir. Gerçekte Köroğlu'nun çevresinde kırk değil, kırktan fazla atlı toplanmıştır... Destan içinde bu kırk yiğidin adları sayılmamaktadır. Köroğlu'nun on kadar savaş arkadaşının adları bellidir: Sapar Köse, Seytek Gırma, Handan Batır, Deli Myatel ve diğerleri. Onları, vatana duydukları sevgi, Köroğlu'yla birlikte derdi ve sevinci paylaşmaya hazır olmaları, savaşlarda karşılıklı yardımlaşma birleştirmektedir. Köroğlu'nun kendisi gibi yiğitleri de çetin çarpışmalara alıştıdır. Neşelenmeyi, eğlenmeyi, türkü ve müzikle ilgilenmeyi seven bu insanlar birlikte gönül maceralarına atılmışlardır.” (Garrıyev 2007: 153-154). Garrıyev'in verdiği bilgiler büyük oranda doğrudur, ancak kırk yiğidin sadakatiyle ilgili bazı eklemeler yapılmalıdır. Köroğlu'nun kırk yiğidi, her zaman derdi ve sevinci paylaşan tipler değildir. Onlar, her zaman Köroğlu'nun yaptıklarını onaylamazlar, bazen onunla savaşa girmek istemezler. “Arapdan Ar Alış” kolunda Köroğlu Reyhan Arap'ın üzerine gitmek ister, ancak Köse ve yiğitler bu seferden nasıl kurtulacaklarını düşünürler. En sonunda Köroğlu'nu Reyhan Arap'ın üstüne yalnız gönderirler (Mämmetyazov 1990a: 82, 84). Köroğlu, yaralı halde yatarken yiğitleri kendi aralarında Köroğlu'nun mallarını paylaşmaya başlarlar. “Kempir” kolunda Övez ve Agayunus'a iftira atarlar. Övez'le Agayunus arasında yakınlık olduğunu iddia ederler. Hatta kırk yiğidin başı olarak geçen Tebli Batır, Köroğlu'na ihanet eder. Köroğlu, Övez'i Çandıbil'e getirebilmek için çıktığı seferinde kırk yiğit onu yine yalnız bırakır. Seytek Gırma ile beraber beş on yiğit kendi çıkarları için Köroğlu'na katılmayı teklif eder. Köroğlu'na kendisiyle ölmeye geldiklerini söylerler, ancak yolda Köroğlu'nun ganimet için, mal mülk için akın

yapmadığını öğrendiklerinde geri dönerler. Bir başka sefer Köroğlu, Arap Reyhan'a tutsak düştüğünde Övez, kırk yiğide Köroğlu'nu kurtarmayı teklif eder, ancak kırk yiğit bunu kabul etmez, Köse ise bol yol azığı ve yolda süreceği sefa için Övez'le gitmeyi kabul eder (Mämmetyazov 1990a: 419, 518, 125, 127, 356-357).

Görüldüğü gibi Köroğlu'nun yanındaki yiğitler, idealize edilebilecek ve her durumda kahramanın yanında yer alabilecek tipler değildir, ancak buna rağmen Köroğlu, kırk yiğidiyle daha güçlüdür. Kırk yiğidin yaptığı hataları olgunluk göstererek affeder, yiğitler de onunla birlikte akınlara gitmeye ve eğlenmeye devam ederler. Köroğlu'nun yanı sıra Türkmen destan kahramanlarından Yusuf-Ahmet'in de kırk yiğidi vardır, onların başı Aşır Bey, Yusuf-Ahmet'le birlikte savaflara katılmış, hep onlarla birlikte savaşmıştır (Durdıyev 1995: 46, 50).

Destanlarda kahramana yardımcı olan bazı alplar vardır, bunlar destanda kahraman kadar ön planda olmasalar da kahramanın yanında yer alarak olayların gelişimini etkilerler. Adları belli bu kahramanlar da savaşabilme yeteneğine sahiptirler ve bu özellikleri ile kahramana katkı sağlarlar. Köroğlu'na yardımcı olan alpların başında Övez gelir. Köroğlu, Arap Reyhan'a tutsak düştüğünde Övez, Arap Reyhan'ı teke teke vuruşma mağlup ederek onu kurtarır. Yusuf-Ahmet'te Aşır Bey Serdar, beyler tutsak düşünce Kızılbaş ordusu ile günlerce savaşır, ancak beyleri Kızılbaş askerinin elinden alamaz (Durdıyev 1995: 51). Ali Bey-Balı Bey destanında kahramanlarla birlikte “Dövdeş” ve “Muzrap” adlı alplar da aynı zamanlarda doğarlar ve birlikte büyürler. Beylerin Mısır seferinde Dövdeş ve Muzrap, orduda yer alır ve düşmanlarla savaşta önemli işler yaparlar. Dövdeş, düşman ordusundan er diler ve onları helak eder:

“Dövdeş, ortada durdu. Kâfirin askerlerinden de bir pehlivan geldi. İki savaştılar, birbirlerine kılıç vurdular, geri döndürdüler. Sonra ikisinin arasında yedi kez kılıç geri döndü. Sonunda Dövdeş, eline kılıcını aldı, hiddetlenip öyle bir vurdu ki, düşman ikiye bölündü. Yine birisi geldi. Dövdeş, onu da öldürdü. Bu şekilde teker teker gelen yetmiş iki adam öldü. Elkıssa, kâfirlerden on bin adam birden hücum etti, mağlup oldular. Dövdeş, yedi gece gündüz savaştı, kâfirlerden altı bin altı yüz altmış iki adamı öldürerek orduya katıldı.”

Dövdeş gibi Muzrap da güçlü bir alptir, tek başına bir orduyu helak edebilecek yeteneğe sahiptir:

“Bundan sonra Muzrap Şah savaştı. Kâfirleri öyle öldürdü ki kanlar ırmak olup aktı. Nihayet, dokuz gün savaştı, sekiz bin seksen dört kişiyi öldürdü ve kendi ordusuna katıldı. Bütün askerler şaşakaldılar. Ali Bey pek çok hediyeler verdi.”

Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında kahramana Harazmin adlı bir alp yardımcı olur. Şıralı ve Harazmin birlikte düşmanlarla savaşırlar, bu sahnelerden birinde Şıralı'nın yalnız başlattığı savaş, Harazmin'in de katılımıyla galibiyetle biter:

“Şıralı sözünü daha bitirdi bitirmedi, o yiğit kılıcını çekip Şıralı'nın üstüne atıyla hücum etti. Şıralı da kılıcını çekti, atını koşturdu, varıp bu yiğidin ensesine kılıç vurdu. Yiğidin kellesi, atın eyerinin ön tarafından yere düştü. Saf bağlayıp duran ordu, bu olayı görünce Şıralı'ya hücum etti. Hey gidi, Şıralı Bey de Köroğlu'nun Kızılbaşları öldürdüğü gibi öldürdü. Ordunun arkasından Harazmin saldırdı. Tıpkı bir gurup koyunu iki kurt dalamış gibi oldu. Şıralı önden, Harazmin arkadan sanki cöven* biçer gibi her taraf ceset oldu. Beş yüz atlıdan çoğu yaralı yetmiş beş atlı kaçıp kurtuldu. Orduyu savıp savaşı bitirdiler. İkisi de ele ele tutuşup kenara çıktılar.” (Mämmetyazov 1976: 139) Harazmin, Şıralı'ya savaşta yardımcı olduğu gibi onu asmak üzere darağacına çıkararak Söyün Şah'ın elinden de kurtarır (Mämmetyazov 1976: 160-161).

Destan kahramanları yalnız savaşmalarıyla bilinirler, ancak kırk yiğitleri ile daha da güçlenirler. Destan kahramanının kırk yiğit bulundurma geleneği, Tük destanlarındaki sabit unsurlar arasındadır, bu daire içinde değerlendirdiğimiz Türkmen destancılık geleneğinde de kahramanın kırk yiğidi vardır. Çeşitli özellikteki yiğitlerin bir araya gelmesiyle oluşan kırk yiğit, kahramanla kader birliği yaparak onunla yan yana savaşırlar, kahraman için canlarını tehlikeye atarlar, bu nedenle de Köroğlu, onları “deli” olarak adlandırır. Bu delilik, akli bir eksikliği ve bozukluğu değil, gözü karalığı ve cesareti karşılar. Kahraman, ölümden korkmayan, savaşı şenlik olarak kabul eden kırk yiğidiyle zor engelleri kolayca aşar.

3.3. Olağanüstü Yardımcılar

Destan kahramanı, olağan tiplerden yardım aldığı gibi olağanüstü birtakım güçlerin de koruması altındadır. Türkmen destanlarında “pir”, “övliya”, “eren” gibi adlarla geçen bu tipler, kahramanın doğumundan itibaren ve özellikle onun

* Şekerkamışına benzeyen bir bitki.

akınlarında hep yanındadır, en zor anlarda yetişip kahramanın kurtarıcısı olurlar. Bunların bir kısmı isimlidir, ancak Hz. Ali ve Hızır gibi ismi belli olanları da vardır. Başta Köroğlu olmak üzere Türkmen destan kahramanları Dövletyar'ın, Aytgeldi'nin ve Yusuf-Ahmet'in piri ve yardımcısı Hz. Ali'dir. Bu yönüyle Hz. Ali, Türkmen destanlarında en fazla adı geçen olağanüstü yardımcılardandır. Köroğlu'nun, kahraman haline gelmesinde, Kırat'a sahip olmasında ve düşmanlarına sürekli üstünlük sağlamasında Hz. Ali'nin ayrı bir yeri vardır. Köroğlu, daha kahraman olmamışken atını ararken kırklar meclisinde Hz. Ali ile karşılaşır, Kırat'ı ve diğer olağanüstü yeteneklerini Hz. Ali'den alır. Bu olaydan sonra Hz. Ali, Köroğlu'nun olağanüstü koruyucusu ve yardımcısı olmuştur. Köroğlu, Hz. Ali'nin piri olduğunu kendisi de ifade eder:

“Bilin benim pirim mertlerin merdi,
El açıp bize hayır dua etti,
Ben gerçek bir Ali talibi,
Tekeli-Türkmenli ildenim ben.” (Mämmetyazov 1990a: 89)

Köroğlu, ok atarken savaşa girerken hep Hz. Ali'yi anar, ondan yardım ister. Köroğlu'nun Hz. Ali'den yardım istediğini duyan düşmanları korkuya kapılır, çünkü onlar da piri Hz. Ali olan birisiyle mücadele etmenin zorluğunu bilmektedirler. Reyhan Arap, Köroğlu'na mağlup olur, Köroğlu onun atını oklar ve Araz nehrine batarır. Bunun neden böyle olduğunu kendi kendine soran Reyhan, Köroğlu'nun okunu atmadan önce piri Hz. Ali'yi andığını hatırlar ve “*Bunun piri Ali imiş, ben bununla çekişmeyeyim*” diyerek savaştan vazgeçer (Mämmetyazov 1990a: 108). Köroğlu'nun üstünlük sağmada zorlandığı tiplerden Mustafa Bey, savaş meydanında Köroğlu'nun üstüne çıkar, hançeriyle başını kesmek üzere iken Köroğlu “*Ya Muhammet Mustafa, Şir-i Huda*” deyince Hz. Ali gelir ve Mustafa Bey'e bir tokat vurur, Mustafa Bey Köroğlu'nun üstünden yuvarlanır gider (Mämmetyazov 1990a: 238). Benzer şekilde Hünkâr'ın sıradışı büyüklüğe ve güce sahip savaşçılarıyla çarpışan Köroğlu, Hz. Ali'nin yardımıyla savaştan galip ayrılır (Mämmetyazov 1990a: 413). “Kempir” kolunda Köroğlu, yayan Nişabur'a Kırat'ı aramaya gider, ancak yol uzaktır, Köroğlu da yorgun. Köroğlu pirini çağırır, Hz. Ali, onu atına bindirip göz açıp kapayıncaya kadar Nişabur'a iletir (Mämmetyazov 1990a: 459).

Türkmen destan kahramanlarından Edige'nin de piri Hz. Ali'dir (Veliyev 1993: 66). Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında da Hz. Ali, olağanüstü yardımcı olarak kendine geniş bir yer bulur. Şıralı Bey'e Hz. Ali, “Kuşkanat” adlı bir at verir,

bu atın kanatları da vardır Şıralı Bey, Gövher'i aramak için yola çıkar, ancak atı yolda yürümez olur, o zaman karşısına siyah atlı ve yeşil asalı bir dervif çıkar. Dervif, Şıralı'ya iki yüzük, *“dizgini eyerin önüne bağlanmif, gök bir tazı gibi oynayan”* Kuşkanat adlı bir at ve “Almaz” adlı bir de keskin bir kılıç verir, kendisinin de Hz. Ali olduğunu söyleyerek kaybolur. (M mmetyazov 1976: 99-100, 127). Şıralı'ya Hz. Ali'nin yardımları daha sonra da devam eder. Gövher kızı almak için bir ejderhayı öldürmek zorunda olan Şıralı, *“Ey pirim Ali, bu belayı nasıl yok ederim?”* diyerek uykuya dalar ve rüyasında Hz. Ali ona *“Ey oğlum, sen hiç kaygılanma, bu ejderhanın vadesi doldu. Allah nasip ederse varıp bir hamle etsen zaten kendi kendine ölür, hiç  z lme!”* diyerek ona teselli verir (M mmetyazov 1976: 122).

Yusuf ve Ahmet Beyler, düşman üzerine seferine çıkmadan önce Yusuf Bey'in annesi bir şiirle dua eder:

Nereye gitsen şahımerdan yar olsun,
Erenler, pirlere korusun, yardımcı olsun,
Hep gücün kuvvetin var olsun,
Lagıl Han'ın halini bilen yavrumsun.” (Durdıyev 1995: 182)

Yusuf ve Ahmet Beyler, G zel şah'ın askeri ile savaşırken pirlereinden yardım isterler, o zaman Hz. Ali, düşman askerinin gözüne görünür, onlar korkusundan kaçışmaya başlarlar (Durdıyev 1995: 136).

Hz. Ali'den sonra Türkmen destanlarında “Hıdır” ve “Hıdır Ata” adlarıyla geçen Hızır da destan kahramanının olağanüstü yardımcıları arasındadır. Köroğlu'nun kırkları ve üç yüz altmif evliyayı g rd ğu mecliste Hızır da vardır. Hızır, kültürdeki algılanış biçimine uygun olarak darda kalan kahramana yardım eden ve onu sıkıttıdan kurtran bir tiptir. “Tebli Batır” kolunda Köroğlu, hileyle yakalanır ve eli ayağı bağlı halde  le bırakılır. Bu halde çaresiz bir halde iken Köroğlu, Allah'a yalvarır, pirinden yardım ister. Hemen o esnada ak sakallı, yeşil c ppeli bir atlı Köroğlu'nun elini ayağını çözer, onu atına alır ve gözünü yummasını, a deyince açmasını ister. Köroğlu, yaşlı adamın dediklerini yapar, gözünü atığında karşısında bir şehir görünür. Köroğlu'nu Hıdır Ata yeniden İspıhan'a getirmiştir. Hıdır Ata, Köroğlu'na yapması gerekenleri de söyler. Gösterdiği yoldan gittiğinde karşısına İstanbul padişahı Capar Han'ın oğlu Hasan'ın çıkacağını, Köroğlu'na atını vereceğini, o atla Köroğlu'nun Kırat'ı bulabileceğini, Hasan'ın Esen Han'ın kızı

Gülperi'ye âşık olduğunu, ancak kavuşamadıklarını, Köroğlu'nun bunları kavuşturacağını söyleyen Hızır Ata, gözden kaybolur (Durdıyev 1995: 649-650).

Gül-Senuber'de Senuber, sevgilisine ulaşma yolculuğunda herşeyini fırtınada kaybeder. Bu halde eve dönmek istemeyen Senuber'in imdadına Hızır yetişir. Hızır, Senuber'in batan gemilerini ve suda boğulan askerlerini sapasağlam denizden çıkarır (Dessanlar 1982: 134). Şasenem, Garip'i aramak için yola çıkan Akca'ya "*Hızır-Ilyas yardımcın olsun*" diye dua eder (Rahmanov 1992: 108). Bu haliyle Hızır, Türkmen destanlarında da yolcuların, dara düşenlerin, çaresiz kalanların yardımcısı olarak görülmektedir.

Orta Asya Türkleri arasında evliya veya pir olarak tanınan Tüklü Aziz, Tulum Hoca destanında karşımıza çıkar. Aytgeldi'ye Kalmuk ülkesindeki devlere karşı nasıl savaşaacağını Tüklü Aziz öğretir. Destanda Tüklü Aziz, "*Bu adamın yüzünden nur dökülmekte ve uzun saçları kemerine kadar gelmekteydi.*" şeklinde tasvir edilir (Veliyev 1993: 57). Aytgeldi'nin kim olduğunu Tüklü Aziz haber verir: "*Şimdi benim sözlerimi dinle. Senin asıl baban başka birisi. Baban ile annenin arasına ayrılık girdi. Sen annenin karnındaydın. Annen seni doğurup bir çınarın başındaki kuş yuvasına bırakıp asıl yurdu Kuhikap'a gitti. Daha sonra seni Tulum Hoca bulup bu çocuğu bana Allah gönderdi diyerek adını Rahıberdi koydu. Şimdi oğlum Rahıberdi can, yine yedi gün yol gittikten sonra karşına bir dağ çıkar. O dağın içinde Tüke Şah'ın bekçi olarak koyduğu bir devi vardır. Adına Ak Dev derler. O dev, yoldan canlı geçirmez. Sen onunla vuruşmadan önce hile ile atını tutup bin. Artık sana bir şey yapamaz, onun bütün gücü kuvveti atındadır. Ne kadar yalvarırsa yalvarsın sakın ola atını verme. Atı eline geçerse seni helak eder*" (Veliyev 1993: 58-59) Kahramana bazı sırları ifşa eden Tüklü Aziz, aynı zamanda ona savaşlarında da yardımcı olmaktadır. Aytgeldi, asıl babası olan Tüklü Aziz'in telkinleri ve yardımlarıyla hiç kimsenin gidip gelemediği Kalmuk ülkesinden sağ salim ve yüklüce ganimetle geri döner, ülkenin yönetimini elde eder.

Türkmen destanlarında adları belli bu tiplerle birlikte üç yüz altmış evliya, kırklar/kırk çiltlenler ve bazı "baba"lar da olağanüstü yardımcı tipler olarak geçerler. Bazı destan kahramanlarının doğumunda da yardımcı olan bu tipler, kahramana özellikle akınlarda yardımcı olurlar. Kahramanın yolunu bulmasında ve düşmana üstünlük sağlamasında olağanüstü yardımcıların katkısı vardır.

3.4. Kalenderler, Çobanlar, Bezirgânlar

Destanlarda kahramana bilgi ve haber vererek yardımcı olan kalender, çoban, bezirgan vb. adlarla anılan tipler de yer alır. Bu tiplerden özellikle kalenderler ve bezirgânlar, sürekli hareket halinde oldukları için başka yurtların haberini ve durumunu bilirler ve bunu kahramanla paylaşırlar. Bu tiplerden kalenderler, gezgin tiplerdir, sabit bir yerleri yoktur, her yere girip çıktıkları için olandan bitenden kolayca haberdar olurlar. Köroğlu, günlerce Övez'i arar, ancak bulamaz. Övez'in hangi ülkede yaşadığını ve nasıl birisi olduğunu Köroğlu'na bir kalender haber verir. Köroğlu'nun İspihan'da silahlarını almaya gittiğinde kendisine kırk kalenderin başı Abdullah Kalender yardımcı olur (Mämmetyazov 1990a: 123-124, 45). Dövletyar'ın Kızılbaş elinde tutsak olduğunu yine bir kalender haber verir (Durdıyev 1977:144).

Türkmen destanlarında ticaretle uğraşanlara “bezirgân” adı verilir ve bunların da destanda bazı işlevleri vardır. Hatta Köroğlu kollarından birisi, Gürcistanlı bir bezirganla Köroğlu'nun mücadelesini anlatır. Köroğlu gibi tiplerin yağmaladığı veya haraç aldığı bezirgânlar, aynı zamanda kahramanların haber kaynağıdır. Gürcistan'a giden Köroğlu'nu eşi Agayunus, Çandıbil'den geçen kervanlara sorar. Onlar da Köroğlu'nun Gürcistan'ın düşmanı Karahan'ı öldürdüğünü ve durumunun iyi olduğunu haber verirler (Mämmetyazov 1990a: 606-607). “Tebli Batır” kolunda Kızılbaş hanının Çandıbil'e saldıracağını Köroğlu'na o ülkeye ticaret yapmaya giden bir bezirgân söyler. Kerem ile Harmandâli'nin Şirvan'da evlendiklerini Köroğlu, Çandıbil'den geçen Osmanlı kervanından öğrenir (Mämmetyazov 1990a: 722, 635).

Aşk konulu destanlarda da bezirgânlar kahramanların yardımcılarıdır. Kerem, yolda kar fırtınasına kapılır, yürüyemez, önünü göremez hale gelir, karın altında ölmek üzere iken onu bezirgânlar bulur ve mağarada ısıtıp hayata döndürürler (Durdıyeva 2004: 55). Zöhre'nin aradığı Tahir'i bir kalender, bulmasına yardımcı olur, şehir şehir dolaşır Tahir'i bulur ve Zöhre'nin evlenmek üzere olduğunu haber verir (Aşırov 1954: 74, 81).

Destan kahramanı, çobanlardan da yardım alabilir. Köroğlu, Övez'i almaya giderken yolda Buldur kasapın yaşlı çobanına rastlar, ondan eski çoban kıyafetlerini alır; atını, silahlarını ona bırakarak kılık değiştirir ve yola devam eder (Mämmetyazov 1990a: 142-143). Şasenem, Garip'i yolda karşılaştığı çobana sorar, çobanla karşılıklı şiir söylerler. Çoban, Garip'in dağı aşır gittiğini haber verir (Rahmanov 1992: 95-96).

Sevgiliyi arama veya elde etmenin konu edildiği destanlarda kahramanlara bağbanlar da yardımcı olur, çünkü aranan kızlar genellikle güzel bir bağın içindeki köşkte yaşamaktadırlar. Bağın bakımıyla ilgilenen bağbanlardan kahraman, aradığı kız hakkında bilgiler alır ve bazen de onun aracılığıyla kızın köşküne girer, onunla görüşür. Köroğlu, Övez'in evleneceği kızı almak için Gürcistan'a gittiğinde Sansar Baba adlı bir bahçivandan yardım alır. Yaşlı adam, kızın bağı, köşkü, hizmetçileri ve büyücüsü hakkında Köroğlu'na bilgiler verir, kıza nasıl ulaşacağını anlatır (Mämmetyazov 1990a: 264-265). Garip, Şah Senem'in bağında çalışan bağbana oğul olur, bağban sayesinde Şah Senem'le görüşme fırsatı bulur (Rahmanov 1992: 30-42).

3.5. Yardımcı Kadınlar

Destan kahramanlarına bazı kadınlar da yardımcı olur. Kahraman, çoğunlukla büyücü, yaşlı ve bazen de düşman kızlarından bilgi alır, onların yardımıyla düşmanını tanır, kolaylıkla hedefine ulaşır. Köroğlu kollarında çok sayıda yardımcı kadın vardır. Reyhan Arap'ın eşi Gülendäm, Reyhan Arap'ın kızını kaçırmak isteyen Köroğlu'na yardımcı olur. Övez, Hünkar'a tutsak düştüğünde Köroğlu onu kurtarmaya gider, Övez'i Hünkar'ın kalesinden büyücü kadın Servican'ın yardımı ile kolayca çıkarır (Mämmetyazov 1990a: 90-98, 301-302).

Türkmen destanlarında düşman kızları da kahramanlara özellikle zindanda yardımcı olurlar. Yusuf-Ahmet destanında kahramanlar, tutsak edilip zindana atıldıklarında zindanda onlara zindancının kızı Garagöz, yemek ve ekmek getirir, onların halini sorar, isteklerini yerine getirir (Durdıyev 1995: 90). Aynı destanda Bibinyaz adlı kız da Ürgenç'ten tutsak düşüp Müsür'a getirilmiştir. Bu kız Yusuf-Ahmet'in Ürgençli olduğunu duyunca zindana gelir, onlarla konuşur, beylere giyecek ve yiyecek tedarik eder (Durdıyev 1995: 98-102).

Yaşlı kadınlar da destan kahramanının yardımcıları arasındadır ve bunlar çoğunlukla kahramana bilgi taşırlar. "Köroğlu ve Balı Bey" kolunda Köroğlu, Nisbican'a kendine âşık olan Dilber'i almaya gittiğinde yaşlı bir kadından yardım alır. Silahlarını ve Kırat'ı kocakarının evine koyar, kendisi de dilenci kılığına girer. "Harmandäli" kolunda ise Köroğlu'nu Harmandäli'ye getiren yaşlı bir kadındır, fal bakma yeteneği de olan bu kocakarı Çandibil'e gidip Harmandäli'nin sözlerini Köroğlu'na iletir (Mämmetyazov 1990a: 527, 675).

Türkmen destanlarındaki kadın tipler bunlarla sınırlı değildir, burada sadece kahramana yardımcı olan birkaç kadın tipine değinilmiştir. Kadın tiplerle ilgili daha

geniş bir inceleme diğer bölümün konusudur, ancak bu bölümü sonuçlandırmadan Türkmen destanlarındaki yardımcı tiplerle ilgili bazı sonuçlara yer verelim:

1. Destan kahramanı, güçlüdür ve genellikle yalnız başına mücadele eder, ancak destanlarda kahramana yardım eden bazı tipler de vardır.

2. Kahramanın en yakın yardımcısı atıdır. Kahraman gibi sıra dışı özelliklere sahip atlar, destanda kahramanın hızlı hareket etmesini ve içine düştüğü tehlikeli durumlardan kurtulmasını sağlar. Bu yönüyle Türkmen destanlarında en fazla dikkat çeken at, Kırat'tır. Uçabilme yeteneğine de sahip olan Kırat, Köroğlu'nun bütün savaşlarında yanındadır, Köroğlu sevindiğinde o da sevinir, üzüldüğünde de sahibinin duygularını paylaşır. Köroğlu, tutsak düştüğünde veya yaralandığında Çandıbil'e haber getirir, insan gibi sahibi için ağlar. Oldukça güçlü bir fiziğe sahip Kırat, Köroğlu için hayati bir öneme sahiptir.

3. Türk destanlarının pek çoğunda olduğu gibi Türkmen destan kahramanlarının yanında da kırk yiğitleri vardır. Bunlar kahramanla birlikte yaşarlar, birlikte savaşır, kahraman her biri usta bir savaşçı olan bu yiğitleriyle daha da güçlenir.

4. Olağan yardımcılarla birlikte destan kahramanının yardım aldığı olağanüstü güçler de vardır. Hz. Ali, Hızır ve Tükli Aziz gibi isimleri belli tiplerle birlikte "pir", "evliya" ve "baba" adı verilen olağanüstü tipler, kahramanın doğumundan ölümüne hep yanında yer alarak sıra dışı güçlerini onun başarısı için kullanırlar.

5. Kalenderler, bezirganlar, çobanlar gibi çok çeşitli tipler, kahramana yardımcı olabilir. Kahraman, gezgin tipler olarak bilinen kalenderlerden, ticaretle uğraşan bezirganlardan, mesleği gereği sürekli yer değiştiren ve geniş alanlarda dolaşan çobanlardan tanımadığı ülkeler ve düşmanlar hakkında bilgi ve haber alır.

6. Yardımcı tipler, kahramanın hedefine ulaşmasında kolaylaştırıcı bir işleve sahiptirler, ancak buradan kahramanın yardımcı tipler sayesinde "kahraman" olduğu sonucu da çıkmamalıdır. Destandaki kahramanlığı, cesareti, kararlılığı sergileyen kahramandır, onun savaştaki hüneri sayesinde başarı elde edilir. Yardımcı tipler ise ancak onu tamamlayıcı bir işlev görürler.

4. Kadın Tipler

Kahramanlık konulu destanlarda olayların merkezinde çoğunlukla erkek kahramanların olması nedeniyle tip tahlilleri daha çok onların üzerinden yapılır,

ancak bu destanlarda erkek kahramanlar yalnız değildir, anneleri, eşleri ve bazen de sevgilileri vardır. Bunların destandaki konumları ve işlevleri üzerine değerlendirmeler yapmak gerekmektedir, çünkü kadın tipler de destandaki olayların seyrini yön verirler. Edebiyatımızdaki tipler üzerine ciddi çalışmalar yapmış olan Mehmet Kaplan, Türk edebiyatında kadının üç şekilde değerlendirildiğini söyler:

“1. İslâmiyetten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.

2. Yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arzeder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat ve tabiat üstü kuvvetlere bağlar. Bu dönemde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzuu olduğu görülür.

3. Batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamiyle erkekle eşit bir seviyeye getirilir.” (Kaplan 1976b: 41)

Türkmen destanları açısından baktığımızda Kaplan’ın bir ve ikinci maddelerde belirttiği kadınların destanlarda yer aldığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle hem aktif hem de pasif tiplere Türkmen destanlarında rastlanır. Az sayıda da olsa alplar gibi savaşabilen kadınlarla iyi bir eş ve sevgili olan kadınlar yan yanadır. Bu iki gurubun dışında destanlarda falcı, büyücü ve entrikacı özellikleri olan başka kadın tipleri de vardır. Bu bakımdan Türkmen destanlarındaki kadın tipler,

1. Eş ve Sevgili Tipi
2. Savaşçı Tipi
3. Büyücü, Falcı ve Entrikacı Tipi

şeklinde üç başlık altında incelenebilir. Bu üçlü tasnifte destan kahramanına yardımcı olan kadınlar da yer almalıdır, ancak onlara “yardımcı tipler” bölümünde yer verildiği için tekrar buraya alınmamıştır.

4.1. Anne, Eş ve Sevgili Tipi

Türkmen destanlarında kahramanın eşi olarak dikkat çeken kadın tipi, Köroğlu’nun eşi Agayunus’dur. Köroğlu, kollarından “Köroğlu’nun Evliliği” kolundan itibaren destana dâhil olan Agayunus, Cahan padişahın kızı ve Kaf Dağı’nda 360 peri kızının başı bir peri kızıdır. Köroğlu, onu Kaf dağından Çandibil’e getirir ve ölünceye kadar da yanından ayırmaz. Baskın bir tip olan Agayunus,

Köroğlu'nun kararlarını etkileyen ve Çandıbil'in yönetiminde etkili bir rol oynar. Onun bu özelliklerini B. A. Garrıyevşu şekilde ifade eder:

“Arkadaş ve danışman niteliğindeki kadın tiplmesi dinin aksine olarak halkın kadına duyduğu saygıyı yansıtmaktadır. Bu yüzden kahraman Yunus'un düşüncelerine değer veriyor ve düşmana karşı sefere veya oğlunu aramaya, yiğitleri için gelin bulmaya giderken karısının onaylamadığı bir şeyi yapmıyor. Soylu kadın sadece arkadaşlarına karşı da saygı ve sevgiyle yaklaşıyor. Hepsinden önemlisi kahramanın yokluğunda Yunus Köroğlu'nun yiğitleriyle Çandıbil'deki hayatı yönetiyor. O kahramanın yakın arkadaşı, oğul dedikleri Ayvaz'ı da yetiştiriyor... Yunus Köroğlu'nun sadık karısı ve en iyi yardımcısıdır. Bu akıllı kadın bahadır kocasını nazik ve içten bir aşkla sarmaktadır.” (Garrıyev 2007: 153)

Türkmenlerdeki Agayunus'un Anadolu'daki benzeri Nigar Hanımdır. Köroğlu'nun eşidir, Agayunus gibi o da Çamlıbel'in hâkim kadın tipidir, Çamlıbel'de yapılan bütün etkinliklerde onun da rolü vardır, hep Köroğlu'nun yanında yerini alır (Ekici 1999: 11). Türkmen Köroğlu kollarında Agayunus'un çok çeşitli özelliklerinden ve yeteneklerinden bahsedilir. Peri kızı olduğu için tırnağının üzerinden uzaklarda olanı biteni görebilir. Bu özelliğini bilen Köroğlu, Övez'e münasip kızın nerede olduğunu eşine sorar, ancak Agayunus, Köroğlu'na toplantı yapmasını tavsiye eder. Köroğlu, toplantıdan sonuç alamayınca Agayunus, bu yeteneğini kullanarak uygun kızın Gürcistan'da olduğunu söyler (Mämmetyazov 1990a: 249).

Agayunus, Köroğlu'nun aldığı kararlarda etkilidir, Köroğlu pek çok akına onun tavsiyeleri veya sözleri üzerine çıkar. “Bezirgan” kolunun giriş kısmında Köroğlu'nun yaptığı işlerde karısı Agayunus'un görüşlerini de dikkate aldığı belirtilir. Bu kolda Agayunus, Bezirgan'ın yıllarca haraç vermediğini söyler ve Köroğlu'nu onun üzerine gönderir. Köroğlu, Bezirgan'ı yok yere öldürür, malını alıp Çandıbil'e getirir, ölüsünü de çölde bırakır. Agayunus ise bu malı kabul etmez, Bezirgân'a ait malların yurduna gönderilmesini ve Bezirgan'ın da gömülüp üstüne kümbet yapılmasını ister. Köroğlu da her şeyi eşinin istediği gibi yerine getirir (Mämmetyazov 1990a: 534, 538, 560).

Ayrıca Agayunus'un sezgisi de güçlüdür. Köroğlu, Çandıbil'e yaşlı bir kadın getirir, ancak Agayunus bu kadını sevmez, uğursuz olduğunu, başlarına felaket getireceğini söyler, ancak Köroğlu ona inanmaz, sonunda yaşlı kadın, Kırat'ı çalar (Mämmetyazov 1990a: 443). Agayunus, “Köroğlu ve Balı Bey” kolunda Köroğlu'na

kendine mektup getiren yaşlı kadını öldürmesini, aksi takdirde başına felaket geleceğini söyler, ancak Köroğlu yine bunu dikkate almaz, yaşlı kadının mektubunda yazan yere gider, orada tutsak olur, çeşitli eziyetlerle karşılaşır. Yine Agayunus haklı çıkar. Bu yönüyle Köroğlu'nun eşi, aklın ve sağduyunun temsilcisidir (Mämmetyazov 1990a: 526).

Sadece Köroğlu değil, Agayunus'un düşüncesine Çandıbil'deki diğer yiğitler de saygı duyar. "Servican" kolunda Hünkârın saldırısına uğrayan bir gurup adam, Köroğlu'ndan yardım istemeye gelirler, ancak Köroğlu ava çıkmıştır. Övez ve yiğitleri ne yapacaklarına karar veremezler, en sonunda Agayunus'a danışmaya karar verirler, çünkü onlara göre Agayunus'un görüşü neyse Köroğlu'nun da odur (Mämmetyazov 1990a: 283).

Köroğlu, umutsuzluğa düştüğünde onu Agayunus teselli eder, onu yeniden hayata döndürür. Bu yüzden Köroğlu Agayunus'a "*Agayunus, benim derdimi paylaşan, yükümü hafifleten yalnız sensin, şükür ki sen varsın*" der. Akına çıkmadan önce Köroğlu, mutlaka Agayunus'u görür, onunla vedalaşır, öyle gider. Yolda kendi kendine "*O bana akıl verip yolcu ediyor, gelinceye kadar da malıma mülküne sahip oluyor*" diyerek Agayunus'un kendisi için ne kadar önemli olduğunu dile getirir (Mämmetyazov 1990a: 330, 676, 615).

Köroğlu'nun eşi, Övez'in annesi Agayunus, Çandıbil'in Köroğlu'ndan sonra hâkim tipi, otoriter ve güçlü kadını temsil eder. Köroğlu'na ve yiğitlerine fiziki anlamda destek veremese de peri olmasının getirdiği sıra dışı özellikleri, akli ve mantığıyla destanda yol gösterici, sağduyulu, öngörüsü güçlü bir tiptir. Köroğlu ve Çandıbil üzerinde ciddi bir etkinliği vardır, problemleri ve olayları zekâsı ve tecrübesiyle doğru yorumlayarak Köroğlu'nun danışmanı konumuna yükselmiştir.

Köroğlu destanında Çandıbil'de yaşayan kadınların pek çoğu dışarıdan, uzak yurtlardaki padişah veya han kızlarıdır. Bunları Köroğlu veya yiğitleri, Çandıbil'e getirirler. Bu tiplerden Gülendâ, Reyhan Arap'ın eşi iken çölde kaybolur ve Adı Bey'e rastlar, Adı Bey de onu kardeşi Mömin'le evlendirir. Adı Bey öldükten sonra Reyhan Arap, gelip Gülendâ'ı kaçıtır. Köroğlu, Reyhan Arap'tan intikam aldığı kolda, Gülendâ'ı tekrar Çandıbil'e kaçırmak ister, ancak onun yerine Reyhan Arap'ın kızı Bibican'ı kaçıtır. Gülendâ, burada Köroğlu ile işbirliği yapar, Reyhan Arap'ın kızının kaçırılmasına yardımcı olur (Mämmetyazov 1990a: 100-101). Gülendâ, destandaki pasif tiplerdendir, Köroğlu'nun amcası Mömin'le evli olması ve Reyhan Arap'a karşı Köroğlu'na yardımıyla öne çıkan bir tiptir.

Köroğlu kollarında sevgili tipi olarak değerlenirebileceğimiz çok sayıda kadın vardır. Bunlardan Bibican, Arabistan’da yaşayan Reyhan Arap’ın kızıdır. Güzelliği ile meşhur Bibican’ı Köroğlu, Çandibil’e kaçıtır ve burada Gencim’le evlendirir (Mämmetyazov 1990a: 115). Gürcistan’da Leke padişahın kızı olan Gülruh ise Övez’in evlendiği kızıdır. Gürcistan’da altın bir tahtta oturan Gülruh, güzelliği ile meşhurdur (Mämmetyazov 1990a: 250, 271). Hünkâr’ın kızı Servican, Övez’i tutsaklıktan kurtarmaya yardımcı olur, büyücüdür ve Çandibil’e gelerek Köroğlu’nun yiğitlerinden Mirim ile evlenir (Mämmetyazov 1990a: 303).

Kahramanlık konulu destanlardan Dövletyar destanında da sevgili tipine karşılık gelen kadın tipleri karşımıza çıkar. Dövletyar Bey’in uğrunda Kızılbaş askeriyle savaştığı Gülçemen, bu kadınlardandır ve destanda çok güzel bir kız olarak tasvir edilir: *“Ay diyseñ agzı bar, gün diyseñ gözi bar, güler yüzli, süyci sözli, bilbil ovazlı, agzı gunça yalı, lebi lagl yalı, gözleri mestan mestan, gaşları kalam yalı, dişleri hinci yalı, saçı sıya, kaddı ziba, bili vallahı gıla barabar, yüzi cennetde güle barabar, gepiñ gısgası, ovadanlığı hut on dördi gicäniñ ayı yalı, serediniñ iki dünyäsini minevver edip durardı”* (Durdıyev 1977: 42) Dövletyar’a âşık olan Gülçemen, Dövletyar’ın Kızılbaşlarla yapılan savaşta öldüğünü duyunca kendini kaleden aşağı atarak öldürür (Durdıyev 1977: 43).

Aşk konulu destanlarda sevgili tipini takip etmek daha kolaydır, çünkü bu destanlarda âşıkla birlikte sevgilisi de destanın merkezindedir. Türkiye’de halk hikâyesi kahramanları olarak tanıdığımız Aslı, Şah Senem, Zöhre gibi tipler, Türkmenistan’da birer destan kahramanıdır. Güzellikleri ve aşka verdikleri değerle tanınan bu tiplerin ortak ve farklı yönleri vardır. Örneğin bir kısmı, olağanüstü özelliklere sahiptir, sıra dışı mekânlardan bu dünyaya gelmiştir ve burada âşığıyla birlikte yaşamaya başlamıştır. Hüyrlukga, bahsettiğimiz bu tiplerdendir. Hemra’nın, İrem Bağı’nda yaşayan peri sevgilisidir (Allanazarov 1980: 44). Sayat, Gızılalma şehrinin padişahı Mämmet Han’ın kızıdır, destanda *“Ay diyseñ agzı bar, gün diyseñ gözi bar. Sıya saçlı, hünci dişli, galam gaşlı. Gara gözli, şirin sözli, güler yüzli, bilbil ovazlı, zöhre yıldızlı. Boyları uzun, billeri inçe, badam gabak, yuka dodak. Pisse dahan, şirin suhan, nâzleri ganhor, gamzası cellat, kirpiği polat, lebleri nabat, kamatu ar-ar, sargısı mermer, boyı servi-senevber...”* gibi sıfatlarla tasvir edilir (Allanazarov 1980: 98). Zöhre, ise *“agzı gunça, lebleri lagıl, gözleri mestana, galam gaşlı, hünci dişli, sıya saçlı, yüzi cennetiñ güli, ovazı Bağı-Eremiñ bilbili, ovadanlığı on tördi gicäniñ ayına barabar erdi, şöhesi asmana düşer erdi, gören admlarda bir*

māhir peyda bolar erdi” (Aşırov 1954: 13-14) şeklinde tasvir edilir. Bu kadınlar, âşığına bağlı ve vefalı tiplerdir, çoğunlukla padişah kızı olmalarına rağmen aşkları uğruna her şeyden vazgeçip aşkı tercih etmişlerdir.

Türkmen destanlarında sevgililer, güzel ve soylu kadınlardır. Kahraman için ulaşılması zor hedeflerdendir, ancak zor da olsa engelleri aşmayı başaran kahraman, sevgilisini elde eder. Kahramanlık konulu destanlarda sevgiliye ulaşma tek taraflı iken, aşk destanlarında ise bu karşılıklıdır. Daha başka bir ifadeyle kahramanlığın baskın olduğu destanlarda sevgiliye ulaşmak için kahraman, karşısına çıkan engelleri aşmaya çalışır ve bunu da fizik gücünü kullanarak yapar. Oysa aşk destanlarında âşik kadar olmasa da sevgililer de âşığına ulaşmak için çaba sarfederler.

4.2. Savaşçı Tipi

Türk destancılık geleneğinde savaş yeteneği bakımından çok sayıda pasif kadının yanı sıra alplar gibi savaşma yeteneğine sahip kadınlar da vardır. Dede Korkut Kitabı’nda geçen Selcen Hatun ve Banı Çiçek’te olduğu gibi savaşçı kadın tipleri, alpların pek çok özelliğini taşırlar. İyi ata biner, iyi ok atarlar. Bir erkekle at yarıştıracak ve güreşebilecek hünere, güce sahiptirler. Kanturalı boyunda Selcen Hatun, alpların çektiği yayı çeker, attığı ok yere düşmez. Kanturalı uyurken düşman askeriyle savaşır, onu düşman elinden kurtarır (Duymaz 1999a: 370-371). Banı Çiçek ise Bamsı Beyrek’in hünerini sınar, Beyrek’le yaptığı yarışmalarda hiç de ondan geri kalmaz (Ergin 1994: 123-124, Ekici 2000: 131). Dede Korkut Kitabı’ndaki bu tiplerden başka Türk destancılık geleneğinde kadın tiplerin kahramanlıklarını anlatan destanlar da vardır. Karakalpak Türkleri arasından tespit edilen “Kırk Kız” destanı, bunlardan birisidir. Destanda bir kadın kahramanın önderliğindeki kırk kızın mücadeleleri anlatılır (Maksetov 1980). Bu örneklerden hareketle Türk destancılık geleneğinde kadınların da aktif bir şekilde mücadelenin içinde yer aldığını ve tıpkı erkek kahramanlar gibi hüner sergilediklerini söyleyebiliriz.

Türkmen destanlarında savaşçı kadın tipini en iyi temsil eden kadın, Harmandâli’dir. Rum ülkesinin zenginlerinden Arslan Bey’in on ikinci eşinden dünyaya gelen Harmandâli, erkek gibi büyütülmüş bir kızdır. Çünkü Harmandâli’nin babası, erkek çocuk istemiş, ancak dileği gerçekleşmemiş, eşi bir kız çocuğu doğurmuştur. Buna rağmen Arslan Bey, kızını erkek kabul edip erkek gibi yetiştirmeye karar verir. Kız, on dört yaşına geldiğinde evlendirilmek istenir, ancak

Harmandâli'nin kendisiyle evlenecek erkekten bazı istekleri vardır. Bunlar, gürüşte ve bahşılıkta Harmandâli'yi yenmektir. Üç yılda üç yüz bağşığı ve yiğidi mağlup eden Harmandâli, son olarak Köroğlu ile atışır ve gürüşir. Her ikisinde de Köroğlu'nu mağlup eder (Mämmetyazov 1990a: 684). Evleneceği erkeği seçen kadınlar, Anadolu'daki Köroğlu kollarında da vardır. "Köroğlu'nun Dağıstan-Derbent Seferi"nde Telli Nigar da evleneceği erkeği kendisi seçer, savaşı bir kadındır. "Köse Kenan-Dânâ Hanım" kolunda Dâna Hanım da aynı şekilde evleneceği erkekle mücadele ederek evlenmiştir (Ekici 1999: 12-13).

"Bezirgân" kolunda Bezirgân'ın kardeşi Aysoltan, kardeşini öldüren Köroğlu'ndan intikam almak için erkek kılığında silahlanarak atına binip Çandibil'e hareket eder. Köroğlu'yla karşılaştığında mızrağıyla saldırır, aynı şekilde Köroğlu da karşılık verir, ancak Aysoltan, hem mızrakta hem de gürüşte Köroğlu'na üstünlük sağlar (Mämmetyazov 1990a: 565, 570). "Tebli Batır"da ise Gülşirin, Tebli'nin, Esen Han'ın saflarında Köroğlu ile savaştığını görünce "*bu namertliği yanına bırakmam*" diyerek Tebli'ye saldırır, onu attan yıkar, üstüne çıkıp başını kesmek ister, ancak Köroğlu buna izin vermez (Mämmetyazov 1990a: 662). Er Hasan'ın sevgilisi, Arzılum yurdunda Hasan Şah'ın kızı Tellihan da alp vasıflarına sahip bir kadındır. Ärhasan'la birlikte Çandibil'e gelirken arkalarından gelen düşmanla savaşır, Ärhasan kadar düşman öldürür. Ärhasan'ın yorulduğu yerlerde onun kıyafetlerini giyip silahlarını alıp, yüzüne bir örtü çekip üç gün düşmana karşı koyar (Mämmetyazov 1990a: 742, 768, 774).

Dövletyar Bey destanında, Astrabat hanı Allayar'ın kızı Humay Han, Dövletyar Bey'le gürüşir, Dövletyar Bey kolay kolay kızı yenemez, uzunca süren bir gürüşün sonunda Dövletyar Bey, yenebilecekken gürüşü berabere bitirir. Gürüşü izleyenler, Dövletyar ve Humay'ın güç olarak denk olduklarını söylerler. (Durdıyev 1977: 60-61). Alp gibi güçlü kadınlar, aşk konulu destanlarda da karşımıza çıkar. Sayat, iyi bir okçudur, bir adamın başındaki elmayı vurabilecek kadar nişancıdır, Hemra ile birlikte babansının ordusuyla savaşır (Allanazarov 1980: 156, 203-204).

4.3. Büyücü ve Falcı Tipi

Türkmen destanlarında büyüyle ve falla uğraşan çok sayıda kadın vardır. Daha çok masalların tesiriyle destanlara girmiş olduğunu düşündüğümüz büyücü kadınlar, çoğunlukla korkunç tipler olarak tasvir edilirler. Köroğlu kollarında adı geçen Gürcistan padişahının kızı Gülruh'un yanında yaşayan Hopnişan adlı büyücü

kadın, istediğinde insanları ağaca veya eşeğe döndürmektedir. Bu kadın, görünüş olarak yüzüne gözüne çelik suyu sürülmüş gibidir, on sekiz örüm saçı yerlerde sürünmektedir (Mämmetyazov 1990a: 265, 267). “Kempir” kolunda Kırat’ı çalmaya giden yaşlı ve büyücü kadının da görünüşü oldukça ürkütücüdür (Mämmetyazov 1990a: 442). Hünkâr’ın kalesinde Zeynep adlı büyücü bir kadın vardır, kaleye gizlice girmek isteyen bütün yabancıları görebilecek derecede güçlü bir büyücüdür (Mämmetyazov 1990a: 294).

Türkmen destanlarında, özellikle padişahların çok sayıda falcısı ve büyücüsü vardır, bunlar, geçmiş olaylardan ve uzak yurtlardan haber verirler. “Harmandâli” kolunda Harmandâli’ye uygun bir yiğidin nerede olduğunu bir koca karı fal bakarak söyler, bu kadın o civarın en ünlü falcısıdır (Mämmetyazov 1990a: 671). Garip’in Şah Senem’e nasıl kavuşacağını söyleyen de yaşlı ve falcı bir kadındır (Rahmanov 1992: 22-23).

Destanlarda anne, eş, sevgili, haberci, büyücü, falcı vb. sıfatlarla yer alan kadınlar, olay örgüsü içinde belli işlevler üstlenmişlerdir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Kahramanlık konulu destanlarda kadın, çok daha aktif ve güçlüdür. Akına çıkan alpin annesi, eşi veya sevgilisidir. Kahramana fiziki anlamda olmasa bile akli ve mantığıyla destek verir, kahramanın sağduyusu gibi hareket eder.

2. Türkmen destanlarında “ideal eş” olarak nitelendirilebilecek kadın tiplerin başında Köroğlu’nun eşi Agayunus gelir. Aynı zamanda bir peri kızı olan Agayunus, hem Köroğlu hem de Çandıbil üzerinde nüfuza sahiptir. Köroğlu, akınlara çıkmadan önce onun görüşünü alır, çözemediği problemler için eşinden yardım ister ve onun düşüncesine önem verir.

3. Destanlardaki sevgili tipleri de birkaç şekilde karşımıza çıkar. Çoğunlukla soylu bir aileye mensup sevgililerin bir kısmı destanda sadece güzellikleriyle yer alırlar. Az da olsa bazı kadınlar, soylu ve güzel oldukları gibi aynı zamanda savaşabilme yeteneğine de sahiptirler. Bunlar, evlenecekleri erkeği sınava tabi tutarlar, erkeklerle bizzat güreşip at yarıştırlar, bazen de şiiir yarışması düzenlerler.

4. Türkmen destanlarındaki kadın tiplerin bir kısmı, olağanüstü yeteneklere sahiptir. Genellikle peri kızı olarak tasvir edilen bu kızlar, Kaf dağında veya “İrem” gibi sıra dışı bağlarda yaşarlar.

5. Destanlardaki bazı kadınlar, kahramana bilgi verme görevini üstlenirler. Büyü yaparak, fal bakarak ve bizzat haber getirerek kahramanı bilgilendirirler. Bu

bakımdan Türkmen destanlarında çok sayıda büyücü ve falcı kadın vardır. Bunların da büyük çoğunluğu yaşlı kadınlardan oluşmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKMEN DESTANLARININ MOTİF YAPISI

Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı çerçevesinde geliştirilen inceleme yönteminin önemli terimlerinden birisi olan “motif” kavramı, Stith Thompson başta olmak üzere pek çok kişi tarafından tanımlanmıştır. *Motif Index of Folk Literature* adlı eserin de sahibi Thompson, motifi, “*Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.*” şeklinde tanımlar (Ekici 1998: 30-31). Motifin, geleneksel ve çarpıcı bir özelliğe sahip olduğunu vurgulayan Thompson’ın bu tanımı, büyük oranda kabul görmüş ve pek çok çalışmada kullanılmıştır. Özellikle altı ciltlik motif katalogunun hazırlanmasıyla halk anlatmalarındaki motiflerin uluslararası düzeyde mukayese süreci başlamış ve motif araştırmaları sistematik bir hal almıştır. Diğer bir ifadeyle motiflerin belirli bir tasnif içinde ve belirli numaralarla sıralanması, araştırmacıların yeni alanlarda bu yöntemi daha rahat kullanmasını sağlamış ve bu yöntem, pek çok halk edebiyatı metnine uygulanmıştır.

Türkiye’de motif araştırmalarının öncelikle masal türüyle başladığı söylenebilir, daha sonra ise destan, halk hikâyesi ve efsane gibi diğer anlatı türlerinin de motifleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda motiflerin iki şekilde değerlendirildiği görülür. İlk olarak Türk anlatılarındaki motiflerin, altı ciltlik motif katalogundaki yeri ve numaraları tespit edilerek dünya masallarıyla Türk masallarının benzerlikleri tespit edilmiştir. İkinci yol ise Türk anlatılarını kendi içinde motifler açısından mukayese etmek olmuştur. Bu mukayeseler özellikle destan ve halk hikâyesi metinleri üzerinde daha fazla yapılmıştır. Geniş bir alana yayılmış Türk destanları ve halk hikâyelerinin ortak bir kültürün ürünü olduklarını gösteren motifler, pek çok çalışmada incelenmiş ve incelenmeye de devam edilmektedir³⁶.

³⁶ Masallardaki motifler araştırmaları için bk. Sakaoglu 2002, Seyidoğlu 1975, Alptekin 2002b, Şimşek 2001a; halk hikâyelerindeki motiflerin incelenmesiyle ilgili olarak bk. Alptekin 1997, Duymaz 2001: 145-146; destanların motif yapılarını inceleyen çalışmalar için bk. Özkan 1989, Aça 1998a, Arslan 1997, Duymaz 1999a, Karadavut 2002, Çobanoğlu 2003, Fedakar 2003, Ekici 2004, Ergun-Aça 2004, Ergun 2006.

Bugün gelinen noktaya bakıldığında motif araştırmalarında önemli bir birikimin oluştuğu söylenebilir, ancak halen istenilen düzeye gelinememiştir. Oysa Türk masalları, destanları, halk hikâyeleri ve efsaneleri arasındaki ortaklıkların tespitinde motif araştırmalarının önemli bir yeri vardır. Motifler, toplumların ortak değer yargıları olarak ürettikleri kültür kodlarıdır. Bu kodların tahlili, kültürel yapıyı, kültüre mensup insanların düşünce tarzını, hayata bakış açısını, kısacası yaşam tarzını belirlemeye yardımcı olur. Özellikle Türk topluluklarının destanlarındaki motiflerin öncelikle kendi içinde değerlendirilmesi ve daha sonra diğer Türk topluluklarının destanlarıyla mukayese edilmesi, Türk destan araştırmaları için dikkate değer sonuçlar sunmaktadır. Ayrıca bir Türk topluluğuna ait destancılık geleneğinin (örneğin Türkmen, Özbek, Kazak vb.) Türk destancılık geleneği içindeki yerini belirlemede de motif araştırmalarının faydalı sonuçlar verdiğini ve bu yüzden destanlardaki motif araştırmalarının devam ettirilmesi gerektiğini söylemeliyiz.

Çalışmanın bu bölümünde Türkmen destanlarındaki doğum, ad verme, toy, hile, tuzak, ödöl ve cezalarla ilgili motifler, “sosyal hayatla ilgili motifler”; olağanüstü varlık, mekânlar ve olaylarla ilgili motifler, “olağanüstülüklerle ilgili motifler”; büyü, sihirli nesnelere ve büyüyle ilgili olaylar “büyü ve sihirle ilgili motifler”; dini içerikli motifler de “dini motifler” başlığı altında ele alınacaktır. Motiflerin, Türkmen destanlarındaki işlevi ve yeri değerlendirileceği gibi Türk destancılık geleneğindeki diğer benzer motiflerle de mukayesesi yapılacaktır.

1. Sosyal Hayatla İlgili Motifler

Destanlarda kahramanların savaşları ve zaferlerinin yanı sıra toplumun sosyal hayatından önemli kesitler de yer alır. Destancı, toplumun içinden, hayatın merkezinden seçilmiş, halkıyla aynı dili konuşan bir sanatçıdır. Bu bakımdan onun destanda kullandığı motifler, doğrudan kültürden alınmadır. Bu motiflerden toplumun gelenekleri, inanış ve uygulamaları, eğence kültürü, törenleri, kutsalları, tabuları, ödöl anlayışı, kısacası hayatın ve kültürün kendisiyle ilgili bilgi edinmek mümkündür. Örneğin kahramanın doğumunu anlatan bir destandan toplumun çocuğa ve çocuksuzluğa yaklaşımını, çocuk etrafında oluşturduğu inanış ve uygulamalarını takip edebildiğimiz gibi evlilik sahnelerinden ise aynı şekilde aileye, evlenmeye ve evlenme şekillerine dair önemli bilgiler elde edebiliyoruz. Bu ayrıntıların dışında destanlar, toplumun yiyecek, giyecek, barınma, korunma kültürleri ve başka çok çeşitli alanlarda geliştirdiği değerleri de öğrenme şansı verir ve bu değerler

çoğunlukla motiflerle aktarılırlar. Özellikle destan ve insan, destan ve kültür ilişkilerini çözümleyebilmek için doğumdan ölüme destanlardaki motiflerin incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.1. Çocuksuzluk

Türkmen destanlarında kahramanının doğumunun anlatıldığı bölümlerde ilk olarak karşımıza çocuk sahibi olamayan soylu ve zengin hanlar, beyler ve vezirler çıkar. Kısaca “çocuksuzluk” olarak ifade edebileceğimiz bu durum, ülkenin yöneticisi konumundaki bu insanlar için son derece önemli bir problemdir. Eksiklik, hatta lanetlenme olarak görülen çocuksuzluğu ortadan kaldırmak için ne gerekiyorsa yapmaya hazır hanlar ve beyler, çoğunlukla yurdu terk edip çöllere, dağlara evliyaların mezarlarına çocuk dilemeye giderler. Çocuk için çıkılan yolculuk genellikle olumlu sonuçlanır ve olağanüstü güçlerin yardımıyla çocuk sahibi olunur. Çocuksuzluğun destanlarda büyük bir problem olarak algılanmasında toplumun çocuğa verdiği değer yanısıra soylu babanın tacını, tahtını bırakabileceği bir erkek evlada ihtiyaç duyması da etkilidir.

Türkmen destanlarında çocuksuzluğun önemli bir eksiklik olarak görüldüğü destanların başında Tulum Hoca destanı gelir. Tulum Hoca, Gonrat yurdunun hanı Toktamış'ın veziridir, ancak onun bir eksiği vardır. O da çocuğunun olmamasıdır. Çocuğu olmayanın uğursuz ve bereketsiz olduğunu söyleyen Toktamış Han, Tulum Hoca'yı yurttan kovar. Tulum Hoca, malını mülkünü fakire fukaraya dağıtarak eşiyile birlikte yurttan ayrılıp çöllere çıkar, çölde aç susuz dolaşır, Hakim Ata'nın mezarını ziyaret eder, çaresiz halde çölde dolaşırken bir çınar ağacına rast gelir. Bu ağaçta bir simurg yuvası, yuvanın içinde de yeni doğmuş bir bebek vardır. Tulum Hoca, bu çocuğu evlat edinerek çocuksuzluğunu giderir (Veliyev 1993: 22-30, 39-42).

Tulum Hoca destanında çocuksuzluk sadece biyolojik bir eksiklik değil, aynı zamanda yaptırım kaynağıdır. Hanın hemen yanındaki vezir, çocuksuz olduğu için yurttan kovulmuş, o güne kadar kazandığı bütün birikimini harcamış, sonu bilinmeyen bir hayata doğru yolculuğa çıkmıştır. Hüyrlukga-Hemra destanında da çocuksuz padişahın, toplum tarafından tahkir edildiğini görüyoruz. Destanda Hırov padişah çocuksuzdur, çocuksuz olduğu için de katıldığı bir toyda beklemediği bir hareketle karşı karşıya kalır. O dönemde çocuksuz bir adam toya geldiğinde beline bir kemik kısırılmakta ve atının kuyruğuna da çalı bağlanmaktadır. Bu gelenek, aynen padişaha da uygulanır. Bunun üzerine padişah, üzüntüsünden insan içine

çıkamaz olur, kırk kadınla evlenir, ama çocuğu olmaz. Sonunda Hz. Ali'nin ve evliyaların mezarını aramaya çıkar. Çölde gezinirken karşısına Hızır çıkar, Hz. Ali'nin mezarını bulup orada geceler, gece vakti uyandırılır ve kendisinin çocuk sahibi olacağı müjdelenir (Allanazarov 1980: 3-7).

Türkmen destanlarında çocuksuzluk, fakir fukarayı doyurarak ve malı mülkü dağıtarak çözülmeye çalışılsa da asıl olarak çocuksuzluğu olağanüstü güçler ortadan kaldırır. Çocuk sahibi olmak isteyen kahraman, evliya mezarlarına gider, orada geceler, bazen çölde uyuya kalır ve rüyasında Hz. Ali'yi, Hızır'ı veya kutsal bir şahıs görür ve ondan çocuk müjdesini alır. Kasım Oğlan destanında her türlü mala mülke sahip bir zengin olan Kazım, yedi yıldır evli olmasına rağmen çocuk sahibi olamamış, bu yüzden de eşiyle ayrılma noktasına gelmiştir. Kazım, bu sorunu çözmek için bütün evliyaları dolaşmak ve onlardan çocuk istemek için evinden ayrılır. Çöllerde aç susuz kalır, kendinden geçip bayılır, bu arada yakınlardaki kırklar, Kazım'ı bulurlar ve yardımcı olurlar. Hz. Ali ve Hızır'ın da bulunduğu kırklar, Kazım'a bir kâse şarap içirip bir elma verirler. Elmayı eşiyle birlikte yediğinde Kazım, bir oğul sahibi olacaktır (Gariyeva 1993: 166-168).

Aslı-Kerem'de Tebriz vilayetinin padişahı Ziyat, çocuksuzluktan muzdariptir, yaşlılık çağına gelmesine rağmen çocuğu yoktur, buna da çok üzülmemektedir, çünkü öldükten sonra adını devam ettirecek, malına mülküne sahip olacak kimsesi yoktur. Ziyat Han, çocuk sahibi olabilmek için ne yapılması gerektiğini vezirine sorar, o da sadaka vermeyi ve İmam Rıza'nın kabrinde dua etmeyi önerir. Padişah fakir fukara kılığında İmam Rıza'nın mezarını aramaya gider, veziri de hazineden fakirlere sadaka dağıtır. Aradığı mezarı bulan padişah, burada ağlayıp sızlarken uyuyakalır ve rüyasında Allah'ın kendisine bir oğul verdiğini öğrenir (Durdıyeva 2004: 8-10).

Aynı şekilde Zöhre-Tahir'de de karşımıza ilk çıkan motif, çocuksuzluk motifidir. Tatar yurdunun padişahı Babahan ve veziri Bahır'ın çocukları yoktur, bu yüzden birlikte yurdu terk ederler ve çöle çıkarlar. Karşılarına çıkan eski bir mezarlık çıkar, burada geceleyip çocuk için dua ederler, sabaha karşı uyuyakalan vezir, rüyasında hem padişahın hem de kendisinin çocuk sahibi olacağını görür (Aşırov 1954: 12-13).

Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek ve Boğaç Han boyları başta olmak üzere Manas ve Alpamış gibi destanlarda da çocuksuzluk önemli motifler arasındadır. Tulum Hoca destanında olduğu gibi Dirse Han da çocuksuz olduğu için horlanmış tiplerdendir. Çocuğu olmayanın kargandığını/lanetlendiğini düşünen

Bayındır Han, her yıl düzenlediği toyda değişik bir uygulama yapar. Beyleri, sahip oldukları çocukların cinsiyetine göre oturtur. Bu toyda çocuksuz olduğu için kara otağa oturtulan, altına kara keçe serilen ve önüne de kara koyun yahnisi getirilen Dirse Han, çocuksuzluktan kurtulabilmek için tepe gibi et yığdırır, göl gibi kıymız sağdırıp büyük bir toy düzenler ve bir ağzı dualının alkışıyla bir çocuk sahibi olur. Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen beylerden Kam Püre de çocuksuzluğun ıstırabını çekmiş ve sonunda Oğuz belerinin duasıyla bir çocuk sahibi olmuştur (Ergin 1994: 77-81, 116-117).

Çocuksuzluğun geniş bir şekilde işlendiği destanlardan olan Manas destanında ise Cakıp Han, eşi Çırçı ile evleneli on dört yıl olmuştur, ancak çocuk sahibi olamamıştır. Cakıp Han, buna sebep olarak eşinin elmalık yerlerde yuvarlanmamasını, evliya mezarlarını ziyaret etmemesini, su kenarlarında gecelememesini ve belini sıkıca bağlamamasını gösterir. Çırçı, eşinin isteklerini yerine getirdiğinde çok geçmeden bir oğul sahibi olur (Yıldız 1995: 537-538). Manas destanında toplumun çocuksuzluğu giderme yollarını takip ettiğimiz gibi, bunların Türk kültürü dairesindeki diğer topluluklarda da benzer şekillerde yer aldığını görüyoruz.

Özbek Türklerinin Alpamış destanı da Baybörü ile Baysarı'nın çocuksuz oldukları için toyda karşılaştıkları kötü muameleyle başlar. Kongirat yurdunda yaşayan beyler, bir sünnet toyuna katılırlar, ancak kimse gelip beylerin atının dizginini tutmaz, onları karşılamaz. Kendileri atlarını bağlayıp kalabalığa gelirler, ancak kimse altlarına minder koymaz, konuklardan arta kalan yemekler önlerine getirilir. Bu duruma şaşırان beyler *“Bizler on altı soy Kongirat'ın zengini ve şahı olsak, bizler gelince atımızı tutardınız, gönlümüzü hoş tutardınız, altımıza minder koyardınız, bu defa bizden ne kötülük gördünüz ki, bizi böyle hüremetsiz karşıladınız?”* diye sorarlar. Kalabalıktan birisi, yapılan bu muameleye sebep olarak beylerin çocuk sahibi olmamasını gösterir ve onlara karşı tahkir edici bir üslup kullanır. Bu olaydan sonra beyler, Hz. Ali'nin mezarını arayıp bulurlar ve burada kırk gün geceleyerek çocuk isterler, ancak hemen isteklerine kavuşamazlar. İkinci kırk günde her iki bey de çocukla müjdelenirler (Yoldaşoğlu 2000: 25-27). Türkmen destanlarında da örneğine rastladığımız tahkir ve yaptırım sonucunda çocuk için harekete geçme durumu, Alpamış destanında da yer alır. Destanda halkın, beylere yaptırım uygulaması, onların çocuk sahibi olmasında itici bir güç işlevi görmüştür.

Türk destancılık geleneğine bağlı destan geleneklerinde yaşlılık çağlarına gelmelerine rağmen çocuksuz hanlar ve beylere rastlamak mümkündür. Bu bakımdan çocuksuzluk motifini Türk destanlarının kalıplaşmış muhteva özellikleri arasında göstermek yanlış olmaz. Biyolojik olarak çocuk sahibi olması mümkün olmayan anne babanın tek çocuğu olarak dünyaya gelen destan kahramanı, doğal olarak sıra dışı bir insandır. Destanların girişindeki çocuksuzluk motifi, sıra dışı yollardan dünyaya gelen kahramanın farklılığını ve diğer insanlara nazaran olağanüstülüğünü vurgular. Kutsal ve doğaüstü güçlerin yardımıyla dünyaya gelen kahraman, daha sonra elde edeceği büyük başarılarla daha doğumundan itibaren hazırlanır. Fiziki olarak son derece güçlü olan destan kahramanı, doğum esnasında kazandığı sıra dışı yetenekleri destan boyunca kullanır ve yenilmez bir kahraman haline gelir.

Destanlardaki çocuksuzluk motifi, toplumun çocuğa, soyun devamına verdiği önemi gösterdiği gibi bu konudaki yaptırımlarını da yansıtmaktadır. Çocuksuz olan bir bey veya han olsa dahi toplumun tavrında bir değişimin olmadığını, onlara da aynı şekilde diğer insanlar gibi yaptırım uygulandığını görüyoruz. Ayrıca çocuksuzluğun konu edildiği bu sahnelerde çocuksuzluğa çare arama yolları da yer almaktadır. Tıbbi birtakım önlemler yer alsada destanlarda çocuksuzluğu, evliya, derviş gibi olağanüstü güçler ortadan kaldırmaktadır. Türklerdeki atalar kültürünün bir devamı olarak nitelendirilebilecek kutsal şahısların mezarlarından çocuk dileme, destanlarda yaygın sahnelerdendir. Kutsal ataların mezarlarında doğumu müjdelenen destan kahramanı, artık olağanüstü güçlerle ilişki içinde olduğu gibi onların gözetimine de girer.

1.2. Beşik Kertmesi

Türk destan ve halk hikâyelerinden Bamsı Beyrek, Manas, Alpamış, Kerem ile Aslı ve Tahir ile Zühre'de yer alan beşik kertmesi motifi, ileriye yönelik yapılan bir sözleşmeyi ifade etmektedir (Aça 1998a: 232). Genellikle aşk konulu destanlarda ve halk hikâyelerinde görülen beşik kertmesiyle kahramanların aileleri, çocuklar daha doğmadan veya küçük bir çocuk iken onları nişanlarlar. Kahramanlar yetişip evlilik çağına geldiklerinde aileleri arasında yapılan bu sözleşmeden haberdar olurlar ve gereğinin yapılmasını isterler, ancak çoğu zaman taraflardan biri verdiği sözden döner ve anlaşmayı bozar. Bundan sonra kahramanların ayrılık süreci, birbirlerine kavuşabilmek için verdikleri mücadele dönemi başlar.

Türkmen destancılık geleneğinde beşik kertmesi motifi, aşk konulu destanlarda yer alır. Kahramanlık konulu destanlarda ise böyle bir uygulamaya rastlanmamıştır. Türkmen destanlarında beşik kertmesi, daha kahramanlar doğmadan, çocuksuz iki babanın verdiği sözlerle gerçekleşir. Şasenem-Garip'te Şah Abbas ve Hasan vezir, bir gün birlikte ava çıkarlar, av esnasında her ikisi de gebe bir tavşana rastlar ve kendi eşleri de hamile olduğu için onu öldürmezler. Bu olayı daha sonra birbirleriyle paylaşan şah ve vezir, gönüllerinin bir olduğunu, çocuklarının da kendileri gibi olmasını temenni ederler. Ayrıca şah, vezirine “*oğlumuz olursa dost, birimizin kızı, diğerimizin oğlu olursa çift olsunlar*” diyerek bir anlaşmaya mühür basar. Bu şekilde şahın kızı Şah Senem ile vezirin oğlu Garip beşik kertmesi yapılmıştır, ancak daha sonra Garip'in babası ölünce şah sözünde durmaz ve Şah Senem'i Garip'e vermekten vazgeçer. Destandaki olayların şekillenmesinde şahın bu tutumu önemli bir rol oynar (Rahmanov 1992: 3-7).

Sayatlı-Hemra'da Âşık Ahmet ile Âşık Mahmut, çok yakın dost oldukları için aralarında sözleşirler, eğer oğulları olursa kendileri gibi dost olacak, birisinin kızı, diğerinin oğlu olursa evleneceklerdir. Yıllar sonra Âşık Ahmet'in bir oğlu (Hemra), Âşık Mahmut'un ise bir kızı (Selbiniyaz) olur, çocuklar okul çağına geldiklerinde birlikte okula gidip gelirken bir gün kitabın arasındaki sözleşmeyi görürler ve birbirleriyle nişanlı olduklarını öğrenirler (Allanazarov 1980: 83-84). Zöhre-Tahir'de uzun bir süre sonra çocuk sahibi olacakları yönünde müjde alan padişah, vezirine oğulları olursa dost olacaklarını, yok eğer birinin kızı, diğerinin oğlu olursa çift olacaklarını söyler. Sözün havada kalmaması için de bir kağıda bunları yazıp mühürler ve vezire verir (Aşırov 1954: 12-13).

Bu destanlardan Sayatlı-Hemra hariç diğerlerinde beşik kertmesi yapılan gençlerin evlenmesine izin verilmez. Statü veya din farkı nedeniyle taraflardan birisi fikrinden cayar ve birbirlerini seven kahramanlar mecburen ayrılmak zorunda kalırlar. Bu yönüyle beşik kertmesi motifi, destanlarda ileriye dönük merak unsuru olduğu gibi, yeni olayların ortaya çıkmasına da zemin hazırlayan bir motif olarak dikkat çeker.

1.3. Ad Verme

Türk destanlarında kahramana ad verme işlemi bir törenle gerçekleşir. Bu bakımdan ad verme işlemi hemen bütün destanlarda yer alan ve geleneksel hale gelmiş uygulamalardan birisidir. Türk destanlarında kahramanların ad almasıyla ilgili

çeşitli uygulamalar oluşmuştur, bunların pek çoğunu Dede Korkut Kitabı'ndan takip edebiliyoruz. Kitaptaki hikâyelerde kahramanlık yaparak alplığa geçişi, alplar topluluğuna katılmaya hak kazanan gençler ancak isim alabilmektedir. “*Ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmese ad komazlar-idi*” denilerek ad verme hususunda toplumun beklentileri net bir şekilde ifade edilmiştir. Ad almaya yetecek ölçüde fayda sağlayan veya kahramanlık yapan gence bizzat Dede Korkut ad koyar. Ad verme töreninde Dede Korkut, oğlanın babasından oğlu için beylik ister, taht ister, cübbe ve mal mülk isteyerek “*adını ben verdim, yaşını Allah versin*” diyerek ad verme törenini sonlandırır (Duymaz 2000: 117-119). Alplığa geçişi de sembolize eden ad verme, Dede Korkut Kitabı'ndaki yaşam tarzı için hayati bir öneme sahiptir. Gençleri topluma faydalı olmaya ve kahramanlık yapmaya özendiren ad verme geleneği toplumun dinamizmi ve devamlılığı için de oldukça önemlidir.

Manas'ın adı, Cakıp Han'ın düzenlediği büyük toyda dört kutsal şahıs tarafından konur (Yıldız 1995: 538). Özbeklerin Alpamiş destanında kahramanın adını kırk gün süren bir toyun sonunda Hz. Ali koyar (Yoldaşoğlu 2000: 27-28). Türk destan geleneğinde ad verme, sıradan bir işlem olarak düşünülmemiştir. Ad verme, bol miktarda yeme içmenin olduğu bir toyda dini anlamda misyon sahibi veya toplumda yaşı ve tecrübesi ile saygı uyandıran tipler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bütün bunlar, toplumun ada ve ad vermeye verdiği değerini göstermektedir.

Türkmen destanlarında da ad verme konusunda durum farklı değildir. Destan kahramanları, bir toy ortamında, kalabalık bir insan gurubunun önünde önemli kabul edilen kişilerden veya halkın ortak görüşü sonucunda ad alırlar. Köroğlu'nu mezarda bulup eve getiren Cıgalı Bey, Çandıbil halkını toplayıp ziyafet verdikten sonra torununa güzel bir ad koymalarını ister. Herkes bir isim tavsiye eder, ancak bir yaşlı “*Ahali, bu çocuk karanlık mezardan aydınlık dünyaya çıktı, bunun adı Rövşen olsun*” deyince çocuğun adını Rövşen koyarlar (Mämmetyazov 1990a: 24). Köroğlu'nun adı bir süre Rövşen kalır, ancak daha sonra “Göroğlu” olarak değişir. Köroğlu, büyüyüp gençlik çağına geldiğinde rüyasında kırkları ve Hz. Ali'yi görür. Burada ona bade içirilir, olağanüstü özellikler verilir ve adı da “Göroğlu” olur (Mämmetyazov 1990a: 40-42). Köroğlu'nun kahramanlık yapabilecek yaşlara geldiğinde kutsal kişilerden ad alması ile Dede Korkut Kitabı'ndaki ad verme geleneği arasında benzerlikler vardır. Dede Korkut Kitabı'nda da kahramanların bazı ilk adları vardır, ancak daha sonra kahramanlıkla birlikte ilk isimlerinin yanına başka isimler de eklenir. Bu şekilde kahraman, sosyal varlık olma sürecini tamamlar ve

topluma katılma hakkı elde eder (Duymaz 2000: 117). Köroğlu destanında da kahraman ilk adından sonra asıl adı olan “Göroğlu” adını alarak kahramanlığa geçiş yaptığını ve toplumsal bir varlık haline geldiğini gösterir.

Kahramanlık konulu destanlardan Tulum Hoca destanında Aytgeldi'nin adı toyda konmuştur. Bütün Harezmi yurtlarına ve şehirlerine “*Tulum Hoca'nın toyu var*” diye haber verilir. Toya ne kadar sazende, şair, pehlivan, at binicisi varsa davet edilir. Tulum Hoca, kırk gece gündüz toy yapıp hediyeler dağıtır ve toyun sonunda oğluna “Rahimverdi” adını koyar. Bu da kahramanın ilk adıdır, daha sonra “Aytgeldi” adını alır (Veliyev 1993: 43). Ali Bey ve Balı Beylerin adları da toyda verilir. Yusuf Bey, oğluna ad vermek için toy düzenler, toya herkesi davet eder, yurdun erdemli ve bilge insanları da toya gelir. Toyda çocuğun ismini Alav Hoca'nın koymasını ister. Alav Hoca da çocuğu kucağına alarak adını “Ali Bey” koyar, bunu diğer insanlara bir şiirle duyurur. Ahmet Bey de aynı şekilde doğan oğlu için toy düzenler, toyun sonunda çocuğu Şihserep Hoca'ya vererek ad koymasını ister. Şihserep de çocuğu “Balı Bey” ismini verir ve o da bir şiir söyler.

Kasım Oğlan destanında kahraman, bir yaşını doldurduktan sonra ad alır. Kasım Oğlan'ın babası bir yıl boyunca toy hazırlığı yapar, bir yılın sonunda bütün halkı çağırarak bir toy düzenler ve toyda “*oğluma ad koyun*” diyerek yetkiyi halka bırakır. Halkın ortak görüşü olarak çocuğa “Kasım” adı verilir (Gariyeva 1993: 169). Hüyrlukga-Hemra'da Hırov padişah, çocuklarının adını kırk günlük bir toya koyar, emirlerine elbiseler hediye eder (Allanazarov 1980: 9). Sayat ve Hemra da aynı şekilde toyda ad alırlar (Allanazarov 1980: 83).

Bazı destanlarda çocuklara ad verilirken münecimlerden de faydalanılır, Şasenem-Garip'te Bağdat'ın şahı Adıl Şah kızı Helalay'ın adını münecimleri hesaplarına göre koyar (Rahmanov 1992: 132). Zöhre-Tahir'de Zöhre'nin adını gökyüzünü ve yıldızları tanıyan birisi toyun sonunda koyar. (Aşirov 1954: 14-15).

Türkmen kültüründe çocuğun doğumu ve ad alması mutlu bir olaydır ve bir toyla kutlanır. Türkmen folklor araştırmacısı Arazbay Öräyev, Türkmenlerin ada ve ad vermeye özel bir ilgi gösterdiklerini, bir insanın toplum içinde adıyla var olduğunu, adıyla çağrıldığını, bütün hayatı boyunca adıyla anıldığını, bu nedenle de adın insan hayatı için çok kıymetli olduğunu söyler (Öräyev 1995: 17). Türkmenlerin ada karşı gösterdikleri bu hassasiyet, toylarla çocuğun doğumunu ve ad almasını kutlama geleneği destanlara da yansımıştır.

1.4. Toy

Türk kültüründe doğum, ad koyma, evlenme, ölüm, av, akın münasebetiyle düzenlenen kutlamalar, “toy” kelimesiyle karşılanır. Türk kültür tarihiyle ilgili kaynaklarda meclis, toplantı, hakanın ordu kurduğu yer, kalabalık gibi anlamlara gelen “toy” kelimesi, pek çok Türk topluluğunda “tören, kutlama” anlamında günümüzde de kullanılmaktadır (Duymaz 2005: 39-40). Doğum ve evlenme gibi güzel bir olayı, av ve akınlarda elde edilen başarıları kutlamak için düzenlenen toylar, geniş kitlelerin katılımıyla şölen havası içinde geçirilir. İnsanların bir araya gelerek bol miktarda yedikleri içtikleri ve sohbet ettikleri bu toylar, toplumsal paylaşımın ve birlikteliğin sağlandığı törenlerdir. Bu toyların çeşitleri, düzenlenme zamanları ve şekilleri üzerine Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı gibi yazılı halde günümüze kadar gelmiş kaynakların yanı sıra 19. veya 20. yüzyıllarda yazıya geçmiş destanlarda da bilgi bulabilmekteyiz³⁷.

İnceleme konumuz olan Türkmen destanlarında da kutlamalara “toy” adı verilir. Kahramanların doğumları, ad almaları, evlenmeleri, akından ve gurbetten dönüşleri toylarla kutlanır. Yurtta yaşayan herkesin davetli olduğu bu toylarda gelenlere yemek verilir, bağışı söylettirilir, ok atma ve at yarışları düzenlenir, güreşler yapılır, toya katılanlar bunları izleyerek hoşça vakit geçirirler. Türkmen destanlarında zengin bir toy kültürü vardır, bu toylar, Türkmen kültüründeki kutlama, eğlenme ve müzik kültürü üzerine değerli bilgiler içerirler.

Destanlardaki toylarda, kahramanın doğumu kutlanır, adı verilir, evlendirilir, akından veya maceradan dönüşü ve tahta çıkışı kutlanır. Bazı toylar, kahramanın hünerlerini sergilediği sahneler halini alır. Kahraman, toydaki at yarışlarına katılır, ünlü pehlivanlarla güreşir, bağışlık karşılaşmalarına katılır. Bazen yabancı bir ülkede rastladığı toyda düşmanlarıyla karşılaşır, onlarla mücadele eder, kimi zaman tutsak düşer. Bir motif olarak destanda belli bir fonksiyonu üstlenen ve Türkmen kültüründeki kutlama anlayışını yansıtan bu toylar, daha çok kahramanın doğumu, evliliği ve akınlardan dönüşünde düzenlenmektedir. Bu sırayla Türkmen destanlarındaki toylara daha yakından bakalım.

³⁷ Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı’ndaki toylarla ve toyun Türk kültüründeki anlamıyla ilgili olarak bk. Duymaz 2005.

1.4.1. Doğum ve Ad Verme Toyu

Türkmen destanlarında kahramanın doğumu bir toyla kutlanır. Destanlarda çocuğa kıymet verilir, çocuksuzluk lanetlenmekle eş tutulur. Çocuğu olmayan Köroğlu'na yaşlı bir adam, “*Çocuksuz insan kuru bir ağaçtır*” der, çocuğun değerini ifade edebilmek için “*Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar*” şeklindeki bir atasözü kullanılır, çocuğun evin süsü, topluluğun yakışığı olduğu da sık sık dile getirilir. Doğumdan sonra düzenlenen toya gelenler, çocuğun anne babasına “*gözünüz aydın*”, çocuğa ise “*ömrü uzun olsun*” diyerek beraberinde getirdikleri bazı hediyeleri verirler. Çocuğun dünyaya gelişini kutlamak için düzenlenen bu toylar, çocuğa ad verme törenine de sahne olur. Bu bakımdan Türkmen destanlarında doğumun kutlanması ve ad verme aynı toyda gerçekleştirilir. Doğumla ilgili toyların içeriği, diğer toylarla büyük oranda aynıdır.

Doğum ve ad verme toyuna rastladığımız Köroğlu Destanı'nda Cıgalı Bey, mezarlıktan torununu (Köroğlu'nu) eve getirdikten sonra üstünü başını giydirir, bütün Çandıbil halkını çağırıp hayvan kestirir, yemek yaptırır ve halka ziyafet verir. (Mämmetyazov 1990a: 24). Toydan sonra da çocuğa ad verilir. Toya gelenler, “*bu çocuk karanlık mezardan aydınlık dünyaya çıktı, bunun adı Rövşen olsun*” diyerek çocuğun adını Rövşen koyarlar (Mämmetyazov1990a: 24).

“Harmandäli” kolunda Arslan Bey'in kızı dünyaya geldiğinde bütün halkı davet edip bir toy düzenler. Toyda yemek verir, at yarıştıırır, güreş tutturur, ok attırır, kırk gün kırk gece eğlence düzenler. Burada halktan kızına hiç duyulmamış bir ad verilmesini ister, halk da “*aklının, gücünün harmanı olsun*” diyerek çocuğa “Harmandäli” adını uygun bulurlar (Mämmetyazov1990a: 668).

“Helalay-Garıp” kolunda bir oğul toyu tasvir edilir. Toy için Ürgenç'e, Halep-Şirvan'a, Bağdat'a haber gönderilir, seyisler, ozanlar, sazandeler, tüydükçüler, kopuzcular, avcılar, pehlivanlar, at yarışına katılacak olanlar, boğa, koç, köpek, horoz dövüştürecekler gelir. Toyda at yarışı düzenlenir, güreş tutulur, ok atılır; boğa, koç, köpek ve horoz dövüştürülür. Gece olduğunda ise ozanlar destan anlatır, bağşılar saz çalıp şiir söylerler. Bu şekilde Izmıkşır Şah'ın oğul toyu yedi gün sürer (Rahmanov 1992: 184). Zöhre-Tahir'de güçlkle bir kız çocuğu sahibi olan Babahan, çocuğun doğum haberi getiren hizmetçisine hediyeler verir, onu azat eder, dokuz gece gündüzlük bir toy düzenler (Aşırov 1954: 13-14).

Türk destancılık geleneğinde kahramanların adları genellikle toylarda konur. Bunun en iyi örneklerine Dede Korkut Kitabı'nda rastlarız. Ad almaya yetecek bir kahramanlık yapan gence Dede Korkut, toplum huzurunda ad verir. Beylerin katılımıyla yapılan ad verme törenlerinden/toylarından sonra genç kahraman artık toplumun adı belli bir bireyi haline gelir. Manas ve Alpamış destanlarında da çocuğun doğumunu kutlamak ve adını koymak için toy düzenlediği görülür (Duymaz 1995: 50-53). Adı geçen kaynaklarda ve destanlarda düzenlenen toylarla Türkmen destanlarındaki toylar arasında bir farklılık yoktur. Hepsi çocuğun sağ salim doğmuş olmasını kutlamak, bu sevinçli olayı diğer insanlarla paylaşmak ve en önemlisi de çocuğa toplumsal kimlik kazandıran adın geniş kitleler önünde verilmek istenmesi amacını gütmektedir.

1.4.2. Evlilik Toyu

Türkmen destanlarında yer alan toyların büyük çoğunluğu evlilik vesilesiyle düzenlenen toylardır. Özellikle Köroğlu Destanı'nın pek çok kolunda bir düğün toyu vardır, çünkü hemen her olda Köroğlu'nun yiğitlerinden birisi uzak diyarlardan getirilen bir kızla evlenir. Bu nedenle Köroğlu kolları genellikle bir toyla sona erer. Destanlarda geçen evlilik toyları esasen diğer toylardan çok farklı değildir, ancak daha kalabalık ve daha fazla yeme içmenin olması düğün toylarını biraz olsun farklı kılmaktadır.

Köroğlu, Agayunus'u Çandıbil'e getirdiğinde Köse, yiğitlere “*Ne kadar anlaticı ozan, bağşı varsa getirin. Çalıcı sazende varsa getirin. Semiz koyunları çıkarıp kesin*” diye emir verir. Toy hazırlıkları tamamlandığında Köse, on gece gündüz süren bir toy yapar, ekmek isteyene ekmek, para isteyene para, elbise isteyene elbise verir. At yarışı düzenler, ok attırır, bağşı söylettirir, herkesi memnun eder, toyun sonunda bir molla getirip Köroğlu ile Agayunus'un nikâhlarını kıydırır (Mämmetyazov1990a: 78).

“Arapdan Ar Alış” kolunun sonunda Gencim ve Bibican için bir evlilik toyu yapılır. Toyun sahibi Köroğlu'dur, toyda bol yeme içme olur, herkes Köroğlu'ndan istediğini alır, at yarışı düzenlenir, bağşılar şiir söyler (Mämmetyazov 1990a: 115). “Övez” kolunda adı geçen Kalender'in düğünü on gün sürer, düğüne bağşılar, sazendeler, pehlivanlar, çeşitli müzik aletleri çalan müzisyenler katılır, büyük bir ziyafet gerçekleşir (Mämmetyazov 1990a: 132-133).

Köroğlu'nun, Davut Serdar kolunda Taymaz Bey ile Aysoltan'ın düğünü münasebetiyle söylediği şiirde toylarla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır:

Toyumuzda cömertliği coşturup,
Gelin dostlar, toy üstüne toy olsun.
Bahadırları birbirleriyle karşılaştırıp,
Toyumuz toy olsun, içimize sinsin.

Kız çıkarıp, oğluma toy etmedim,
Çocuk isteyip muradıma yetmedim,
Oğlak kapıp, ok atışı yapmadım,
Bu toyum farklı, güzel toy olsun.

İlim-günüm toya katılıp şad olsun,
Sohbet edip, gelip geçenler hatırlansın,
Oğlak kapmak isteyenler atlansın,
Gönül açan hoş bir toy olsun.

Tellal, ilan edip çağırısın ili,
Bu toyda saymayın harcanacak parayı,
Bağşılar saz çalsın, söylesin dili,
Yapılan toy ilin gönlüne sinsin.

Aysoltan, Taymaz Bey ersin murada,
Altı kanatlı ak ev kurun kenarda,
Danışın Agayunus periye de,
Köroğlu der, hoş bir toy olsun. (Mämmetyazov 1990a: 616)

Toyun hazırlık evresinden itibaren içeriği hakkında da bilgiler veren bu şiirin yanı sıra Köroğlu'nun eşi de toy üzerine bir şiir söylemiştir. Orada ise toyu haber vermesi için bütün obalara, şehirlere atlıların gönderilmesini, yediden yetmiş yediye herkesin toya davet edilmesini, toy öncesi avcılarının ava çıkmasını, altı ve sekiz kanatlı çadırların kurulmasını, oğlak kapma ve ok atma yarışmalarının düzenlenmesini ister (Mämmetyazov 1990a: 616-617). Davut Serdar'ın evlendiği kız, yabancı bir yurttandır, ancak toy Türkmen geleneklerine göre yapılmıştır. Toy günü geldiğinde At yarıştıracaklar atlarını tımar edip gezdirirler, pehlivanlar güreş

hazırlıkları yaparlar, bağşılar ise dutarlarını akort etmeyle meşgul olurlar (Mämmetyazov 1990a: 620).

“Harmandäli” kolunda Âşık Aydın, Harman’ın ve Kerem’in evlilik toyunu yapar. On gece gündüz süren düğüne bağşı, sazanda, pehlivan, at yarışçıları, fakir fukara Şirvan’da ne kadar insan varsa hepsi gelir. İsteyene yemek, isteyene para, isteyene de elbise verilir. At yarışıtırılır, ok atma yarışması yapılır. Toyun sonunda Kerem ve Harmandäli nikâhlanır. Ärhasan ve Tellihan’ın Çandıbil’de düğünü yapılır, düğüne gelenler, hayvan veya yiyecek getirirler. Toy meydanında ocaklar yakılır, kazanlar kurulur. Bol yeme içme olur, pehlivanlar güreşir, okçular ok atar, ünlü bağşılar yedi gün şiir söylerler (Mämmetyazov 1990a: 720-721, 795).

Köroğlu Destanı’ndaki toylar içerik olarak neredeyse kalıplaşmış haldedir. Bütün toylarda yapılanlar aşağı yukarı aynıdır. Köroğlu’na göre daha sonraki dönemlerde teşekkül ettiği söylenen Yusuf-Ahmet destanındaki evlilik toylarında da durum çok farklı değildir. Destanda evlilik vesilesiyle düzenlenen bir toyun tasviri şöyledir:

“Kırk otağ ile otuz çadır diktirilip, üç yüz koyun, yüz sığır, altmış at, otuz deve kestirilmiş; dört yüz deve yükü pirinç getirilip altmış aşçıya yemek yaptırılmaktadır. Keskin nişancıları atış yapıp pehlivanları güreşmekte, iyi at biniciler at yarıştırmakta yiğitler koşuşturmakta yaşlılar kuyruk kapmakta, bilgeler sohbet etmekte, yiğitleri tüfek atmakta, kadınları tandırda ekmek pişirmekte, sarvanlar deve güreştirmekte, maskaralar oyun oynamakta, cambazlar iplerde zıplamakta yüz türlü hünerlerini göstermekte, halk ise yayılıp oturmakta.” (Durdıyev 1995: 152).

Oldukça renkli bir toyu tasvir eden bu parçada toyun tam bir şölen havasına büründüğünü görüyoruz. Onlarca çadırın kurulduğu, çok sayıda hayvanın kesilmesiyle yapılan bol yemeklerin yer aldığı ve çok çeşitli gurupların gösteri amaçlı yarışmalar düzenlediği bu toy, davetliler için her açıdan ziyafet halini almıştır. Buna benzer toy tasvirlerine daha başka destanlarda da rastlamak mümkündür. Yine yakın dönem destanlarından Dövletyar’da hem toy hem de gelinin oğlan evine gelişi anlatılır. Bu toy Hocageldi Serdar’ın evliliğini kutlamak için düzenlenmiştir:

“Arkaç ilinin bütün halkı, büyüğü küçüğü hepsi, boylu poslu gençleri giyebildiklerini giyip, takımabildiklerini takıp toya gelmiş... Gelini, sırtına semer konmuş bir devenin üstünde alıp geldiler. Gelini karşılamak için topluluk, o tarafa

doğru sel gibi aktı. Hocageldi Serdar, coşmuş bir halde ekmek isteyene ekmek, para isteyene para, elbise isteyene elbise verdi, ardından at yarıştırdı, ok attırdı, bağı söyledi, güreş tutturdu. Ödül olarak da at, deve, köşek, elbise, kalpak, çizme, altın oyan, gümüş yancık kodu” (Durdıyev 1977: 82).

Gelinin eve getiriliş ve toydaki düzenlenen yarışmalarda verilen ödüllere ilgili ayrıntıların yer aldığı bu toy tasviri de düğünlerin coşku içinde kutlandığını, eğlenmeye ve hoşça vakit geçirmeye sahne olduğunu doğrulamaktadır.

1.4.3. Akından Dönüş Toyu

Kahramanlık konulu Türkmen destanlarında kahraman, akın için yurdunu, ailesini ve yakınlarını terk edip sefere çıkar. Karşısına çıkan engelleri aşarak amacına ulaşan kahraman, elde ettiği ganimetlerle birlikte yurduna dönüş yapar. Kahramanın ailesi ve yurdu için mutluluk kaynağı olan kahramanın akından dönüşü toylarla kutlanır. Başta Oğuz Kağan Destanı olmak üzere Türk destancılık geleneğinde akın dönüşlerinde kahraman için toy düzenlenir. Bu toylara Dede Korkut Kitabı’nda da rastlamak mümkündür (Duymaz 2005: 55). Türkmen destanlarında akın dönüşünde düzenlenen toyların diğer toylardan bir farkı yoktur, ancak bu toylarda akında elde edilen ganimetler paylaşılır.

Köroğlu, Övez’i Çandıbil’e getirmek için çıktığı akının dönüşünde ve Övez’i Hünkar’ın elinden kurtarıp Çandıbil’e getirdiğinde toy yapılır, kazanılan ganimetler Çandıbil halkına dağıtılır (Mämmetyazov 1990a: 204-205, 247-248). “Davut Serdar” kolunda Gürcistan’dan Aysoltan’la dönen Köroğlu, Çandıbil’de büyük bir toy düzenler. Toyda misafirler, keçelerin üstüne oturtulur, yemek verilir, güreş ve at yarışı düzenlenir, galip gelenlere hediyeler verilir. Bağılar toy boyunca şiir söyler (Mämmetyazov 1990a: 610-611).

Dövletyar Bey’in, Astrabat hanı Allayar Han’ın kızı Huma Han’ı Kızılbaş ordusunu yenmenin karşılığı olarak alıp Gonrat’a getirmesi büyük bir toyla kutlanır. Tam anlamıyla bir dönüş toyu olan bu kutlamada kesilen koyunların sayısı bilinmez olur, kurulan kazanların sonu görünmez oldur, beş bin deve yükü odun yakılır, bol bol şarap içilir. Yedi gün yedi gece süren toya ayrıca pehlivanlar, bağılar, sazandeler, atçılar, nişancılar da katılıp hünelerini sergilerler (Durdıyev 1977: 63). Aynı destanda Dövletyar Bey, Kızılbaş ordusunu yenip Arkaç’a döndüğünde yine büyük bir toy düzenlenir. Toya bütün Arkaç halkı et, pirinç, yağ, şeker, çay, tütün vb. getirirler. Kızlar, süslenebildikleri kadar süslenirler, oğlanlar ise

atlarını eyerlerler, kuyruklarını düğümlerler, yeni elbiselerini giyerler, tastamam silahlanırlar. Hep birlikte ak bir çadır dikerler, içini dışını güzelce temizleyip toya hazırlarlar. Tellallar toyun, Dövletyar geldiğinden Mämmetce serdarın “gözün aydın” toyu ve yedi günlük olduğunu duyururlar. Toya Merv, Harezm, Türkistan, Kaşgar, Hindistan, Hoten, Anadolu, Arabistan, Astrabat, Mangışlak ve Kongrat halkı katılır. Ekmek isteyene ekmek, elbise isteyene elbise, para dileye para verilir; at yarışı ve ok yarışı yapılır, güreş tutulur, bağışlar şiir söyler (Durdıyev 1977: 167-169).

Tulum Hoca destanında da Aytgeldi, Kalmuk ülkesinden ganimetlerle döndüğünde Gonrat'ta kırk gece gündüz toy düzenlenir, toyun içeriği diğer toylarla aynıdır, ancak amacı akını kutlamaktır (Veliyev 1993: 86).

1.4.4. Geñeş / Sohbet Toyu

Düzenlenme amacı ne olursa olsun toyların esasında sohbet etme ve fikir alışverişinde bulunmak vardır. Kültür tarihimizde “kingeş”, “kengeş”, “meşveret” kelimeleriyle de karşılanan bu sohbetlerde demokratik bir yapı hâkimdir. Başka bir ifadeyle “kengeş” toyları, meclis gibi bir işleve sahiptir. Akın, evlilik, av ve savaşlarla ilgili kararlar bu toylarda alınır ve uygulamaya konur (Duymaz 2005: 43-45). Türkmen destanlarında bu toplantılara “geñeş” adı verilir ve aynı zamanda sohbet içerikli bir toyu karşılar. Köroğlu, oğlu Övez'e layık kızı nasıl bulacağını öğrenebilmek için kendi ifadesiyle “geñeş toyu” düzenler. Yemeli içmeli bu toyda Köroğlu, yaşlıların düşüncelerini alır (Mämmetyazov 1990a: 249-250). “Köroğlu ile Davut Serdar” kolunda Gürcistan'da hükümdarlık seçimi yapılır, çünkü Bezirgân'ı Köroğlu öldürmüş, Gürcistan başsız kalmıştır. Köroğlu'nun da müdahil olduğu bu seçim, bir toyda gerçekleşir. Toya yurdun yaşlıları, bilginleri davet edilir, hükümdar olabilecek isimler konuşulup karara bağlanır (Mämmetyazov 1990a: 595).

1.4.5. Tahta Çıkış Toyu

Türkmen destanlarından Köroğlu Destanı'nın “Davut Serdar” kolunda Gürcistan'da Davut Serdar hükümdar olur. Köroğlu'nun da onayladığı tahta çıkış için üç gün süren bir toy düzenlenir ve Davut Serdar'ın hükümdarlığı kutlanır (Mämmetyazov 1990a: 597).

Türkmen destanlarındaki toy motifiyle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak öncelikle toyların doğum, evlenme, akın gibi önemli olaylara bağlı olarak düzenlendiğini söylemek gerekir. Süre konusunda bir standarda sahip olmayan

toyların içerikleri ise büyük oranda benzerdir. Toydan çok önce hazırlıklar başlar, toyun duyurusu yapılır, toy alanı hazırlanır, toyda verilecek yemek için çok sayıda hayvan kesilir, bol miktarda yeme içme olur. Toya gelen misafirlerin her türlü isteği yerine getirilir. Sohbetin ve görüşmenin gerçekleştiği toylarda gelenek haline gelmiş yarışmalar da düzenlenir. Daha çok at yarışı, ok atma ve güreşin yapıldığı toyların vazgeçilmezleri arasında bağşılar da vardır. Bağşılar, toy boyunca şiir söyler, geceleri destan anlatır. Bu özellikleriyle destanlardaki toyların, Türkmen kültüründeki kutlama ve eğlence anlayışının yansımaları olduklarını söyleyebiliriz.

1.5. Bağşılık Geleneği ve Bağşılar

Türkmen destanlarında bağşılık geleneğine ilişkin çok sayıda kayıt vardır. Bağşılardan eğitimlerini, mesleğe girişlerini ve icra ortamlarını destanlardan takip edebiliyoruz. Hatta pek çok destanda kahramanın bağşılık özelliği de vardır. Köroğlu, Necep Oğlan, Garip, Kerem, Hemra vb. kahramanlar, yanlarında dutar taşırlar, toylarda ve çeşitli yerlerde şiir söylerler. Destanların toy sahnelerinde de bağşılık geleneği hakkında önemli bilgiler vardır, destanlarda düzenlenen toylarda bağşı söylemek geleneksel bir hal almıştır. Bağşılar, toyun süsü, el üstünde tutulan değerli misafirleridir.

Köroğlu kollarında, aşk konulu pek çok destanda bağşılık ve bağşılarla ilgili çok sayıda bilgi vardır, ancak Necep Oğlan Destanı, bu konuda ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu destanda bağşılardan eğitimi, icra ortamları, pirleri, bağşılaşma geçişleri vb. gibi çok çeşitli hususlarda zengin kayıtlar vardır. Bir bağşı adayının usta bir bağşının yanında eğitim almasını, toylarda ve hükümdarların karşısında şiir söylemeye başlamasını, diğer bağşılarla atışmasını, kısacası bağşılık mesleğinin her yönünü Necep Oğlan destanından takip etmek mümkündür. (Seyitmıradov 1977).

Necep Oğlan kendisini döven ve aynı zamanda bağşı olan üvey babasını atışmada yenip öcünü alabilmek için bağşılardan piri Âşık Aydın'a yedi yıl çıraklık yapar. Yedi yılın sonunda Âşık Aydın'ın evine odun getirmek için gittiğinde yolda uyuyakalan Necep'in rüyasına kırklar ve Âşık Aydın girer. Kırk erenlerin her birisi Necep'e bir kâse şarap içirir, Âşık Aydın ise daha büyük bir kâsede şarap verir. Uyandığında doğruca Âşık Aydın'a gelip gitmek için izin isteyen Necep'i ustası sınava tabi tutar. Âşık Aydın'ın sorduğu sorulara başarılı bir şekilde cevap veren Necep'e ustası "*Oğlum sen muradına ermişsin, bağşı olmuşsun*" der ve ona bir dutar hediye eder (Seyitmıradov 1977: 30-35) Necep, Soltan Esen padişahın huzurunda

üvey babası Elbent Bağşı'yı atışmada yener, Elbent Bağşı, padişahın huzurundan kovulur, Necep de han bağşısı olur, padişahтан hediyeler alır (Seyitmıradov 1977: 46-53).

Köroğlu'nun bağşılık geleneğiyle ilişkisini "Harmandäli" kolunda ayrıntılı bir şekilde görürüz. Kız olmasına rağmen erkek gibi yetiştirilen Harmandäli, evleneceği erkeği kendisi seçmek ister ve bunun içinde bir sınav koyar. Buna göre Harmandäli'yle evlenmek isteyen erkek, güreşte ve bağşılıkta kendisini yenmek zorundadır. Bu durumu haber alan Köroğlu, bu kızla güreşmeye ve atışma yapmaya gitmek ister, ancak eşi Agayunus, Bossan şehrinde Âşık Aydın pirin olduğunu, onun hizmetinde bir ay kırk gün kalıp onun "pata"sını/duasını alıp Harmandäli'nin karşısına öyle çıkmasını söyler (Mämmetyazov 1990a: 678).

Âşık Aydın, Türkmen bağşılarının piri olarak kabul edilir ve bu şekilde destanlara da girmiştir. Âşık Aydın'ın Tanrı katından inmiş bir dutarı, gözden kaybolma, görünmeden bir yere gitme gibi olağanüstü yetenekleri vardır. Onun için "peygamber gölgesi düşmüş kişi" ifadesi kullanılır. Destanlarda bağşı olmak isteyen veya yeteneğini geliştirmek isteyenler, Âşık Aydın'a çıraklık yaparlar. Köroğlu, Necep Oğlan ve Garip, Âşık Aydın'dan bağşılık eğitimi almışlardır. Köroğlu, Âşık Aydın'a çırak olmak istediğini söylediğinde pir "Gelene gel demek var, git demek yok" diyerek onu çıraklığa kabul eder. Kendini Rövşen olarak tanıtan Köroğlu'na Âşık Aydın, sofı kıyafetleri giydirir ve tandıra odun getirme görevini verir. Köroğlu, Âşık Aydın'la birlikte toylara gitmeye başlar (Mämmetyazov 1990a: 700)

Garip de Âşık Aydın'a çıraklık yapar. Âşık Aydın'ın verdiği görevleri yerine getirir, başarılı bir çıraklık döneminin sonunda Garip ve Âşık Aydın arasında bir atışma geçer. Bu atışma, Garip'in bağşılığa geçiş sınavıdır. Âşık Aydın'ın şiir formunda sorduğu sorulara doğru cevaplar veren Garip, iyi bir bağşı olduğunu ispatlar. Bunun üzerine Âşık Aydın, ile Garip arasında şöyle bir konuşma geçer:

"- Sen ozan, sazende olmuşsun, diyor ve dua ediyor. Pir Âşık Aydın'ın kırk tane kerametli kara dutarı varmış. Kim pir Âşık Aydın'a çıraklık yapıp ustalığa geçerse bu kerametli kara dutarlardan birisini ona veriyormuş. Böyle hürmetle pir Âşık Aydın, Garip cana dönüp:

- Oğlum, sen usta olmuşsun. Ben bu kerametli kara dutarı sana hediye ediyorum. Bu dutar sana ve nesline daima yoldaş olsun, diye dua ediyor. Garip can, saygıyla dutarı alıyor ve pir Âşık Aydın'a bakıp:

- Ey pirimiz, ben bu dutarı asla horlamam, diye söz veriyor. Bundan sonra Garip can, vedalaşıp evine dönüyor.” (Rahmanov 1992: 22).

Şah Senem-Garip destanından alınan bu bölümde Garip, Âşık Aydın’ın hayır duasını ve dutarını alır. Garip’in ustasından aldığı bu dutar, onun usta bir bağşı olduğunu sembolize eder.

Türkmen bağşılarının pir olarak kabul ettiği Baba Kambar da destanlarda yer almaktadır. Bilindiği gibi Baba Kambar, Türkmenler arasında dutarı ilk kez yapan ve çalan kişidir. Yusuf-Ahmet destanında bir kahraman olarak Baba Kambar, Gözel Şah’ın rüyasını yorumlar ve zindana atılır, zindanda Yusuf-Ahmet’le birlikte bir dutar yapar (Durdıyev 1995: 20-21, 81) Destanda da Baba Kambar’ın dutar yapması, dutarı icat eden kişi olduğu yönündeki efsanelerle de örtüşmektedir.

Bağşılardan en önemli icra ortamları arasında toylar vardır. Köroğlu, Gürcistan’a giderken bir toya rast gelir, onu bağşı sanan toy sahipleri hemen evin baş köşesine oturturlar ve ikramda bulunurlar. Köroğlu’nun yanı sıra başka bağşılar da bu toyda dutar çalmaktadır. Toy sonunda Köroğlu’na elbise, kalpak, çizme, kuşak gibi hediyeler verilir (Mämmetyazov 1990a: 257-258, 262).

Toylarda, ziyafetlerde veya eğlence amaçlı toplantılarda bağşılardan yer aldığını Dövletyar Destanı’nda da görebiliyoruz. Dövletyar Bey, Gonrat’tan Horasan bölgesindeki Arkaç şehrine geldiğinde onun için ak bir çadır dikilir, içine her türlü yiyecek konur, bey burada yiğitleri ile yer içer, sohbet eder. Sohbetinde şiir ve saz da vardır (Durdıyev 1977: 81).

Türkmen destanlarında bağşılardan atışmalarına da rastlanır. Dövletyar destanında Kızılbaş bağşılardan Musa Ali’nin Osmanlı aşık-bağşılardan ile atıştığı ve onları yenerek pek çok hediye, ödül aldığı söylenir (Durdıyev 1977: 157). Köroğlu’nun “Harmandâli” kolunda da çok sayıda atışma örneği vardır. (Mämmetyazov 1990a: 698, 711) Yusuf-Ahmet destanında Yusuf, Gözel Şah’ın bağşısı altın dutarlı Gökcek Şahır ile atışır. Atışmadan Gökcek Şahır galip çıkarsa at ve elbise, Yusuf kazanırsa özgürlüğünü alacaktır. Yusuf, Gözel Şah’ın hazinesinden getirilen altın dutarı çalmaz, Baba Gammar’ın zindanda yaptığı dutarı ister, onunla atışır. Atışma Kızılbaş ve Sünnü karşılaşmasına dönüşür. Karşılaşmayı Yusuf Bey kazanır, Gözel Şah ona tacını verir, her birini değerli atlar, savaş takımları ve altınla ödüllendirir (Durdıyev 1995: 117-121).

Toylarda, meclislerde ve çeşitli toplantılarda dutar çalıp şiir söyleyen veya destan anlatan bağşılardan icra zamanları, mekânları ve şekilleriyle ilgili bilgileri de

destanlarda bulabiliyoruz. Şasenem-Garip'ta bir bağşının icrası yarıntılı bir şekilde anlatılır:

“Abadan perinin evi insanlarla dolup taşıyor, oturacak yer kalmıyor. Buraya saz dinlemeye, name, destan işitmeye gelenler Abadan perinin evinin etrafında, dışarıda oturuyorlar. Kara evin kamışını, örtüsünü açıyorlar. Sadece ağaçları kalıyor. Bu halde Garip can evde saz çalıyor, name, destan söylüyor. O, gittikçe kızışıyor, coşuyor. Onun yüreğinde aşk ateşi tutuşup yanıyor. Bu saz sohbet, o gün ve ertesi gün de devam ediyor. Garip can bitkin düşüyor. Saz çalmayı, name, destan anlatmayı bırakıyor. Sonra buraya gelen insanlar, Garip canı alkışlıyorlar ve evlerine dönüyorlar.” (Rahmanov 1992: 73).

Daha pek çok örnek üzerinden destanlardaki bağşılık geleneğini değerlendirebiliriz, ama bağşılık ve destan anlatımı ilişkisi ayrıca bir bölüm halinde incelendiği için konu üzerinde daha fazla durmuyoruz. Kısaca söylemek gerekirse Türkmen destanlarında bağşılık geleneğine ve bağşılara geniş yer ayrılmıştır. Bu gelenekle ilgili hemen her türlü bilgi, destanlarda mevcuttur. Destanlardaki bu zengin kayıtlar, bağşılar ve destanlar arasındaki yakın ilişkinin ürünüdürler.

1.6. Yas

Yas tutma, ölüm sonrası sergilenen bir davranıştır. Uzun süre birlikte yaşanan, sevilen ve sayılan bir insandan ayrılmanın verdiği üzüntü, geride kalanları bazı davranışlar sergilemeye iter. Bu sayede insanlar, ölenin acısını hafifletmeyi ve yokluğuna alışmayı umarlar. Türk kültüründe yas tutmanın belirtileri; mat renkli, özellikle siyah, elbiseler giyme, toplum içinde neşeli hareketlerden kaçınma, eğlenceden uzak durma gibi bazı tercih ve kısıtlamalardan ibarettir.

Türkmen destanlarında yasin şekli ve süresiyle ilgili bazı kayıtlar vardır. Yusuf-Ahmet destanında Yusuf'un düşmana tutsak olduğunu öğrenen eşi Gülhatıca, saçlarını yayar, yüzünü yırtar, ağlar. Toy için kurdurduğu ak evleri yıktırır, parlak kıyafetlerini çıkarıp karalar giyer. Ah edip günlerce ağlar (Durdıyev 1995: 58, 60). Dövletyar destanında Allayar Han'ın kızı Gülçemen, kendini öldürdüğünde hizmetçi kızlar saçlarını dağıtarak karalar giyip ağlayıp sızlarlar (Durdıyev 1977: 43). Garip'in ölüm haberi evine ulaştığında yas tutulur, kadınlar bağırıp çağırır, Garip'in kızkardeşi Gülcemal, ah çeker, yüzünü yırtar, saçını dağıtır (Rahmanov 1992: 248). Tahir öldükten sonra Zöhre karalar giyinir, üç gün boyunca Tahir için yemek verir (Aşırov 1954: 142). Hocamberdi Han'ın ölümünde de insanlar sanki kıyamet kopmuş

gibi üzürlüler, ağlayıp sızlarlar. Kimisi yüzünü yırtar, kimisi saçını dağıtır, bazıları da başına toprak atar (Aşırov 1993: 69). Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında Alım Şah'ın ölümü üzerine bütün halk yas tutar, mezarında Kuran okunur, defin sonrasında Alım Şah'ın yemeği verilir, onun için hayırlar yapılır (Mämmetyazov 1976: 92).

Türkmen destanlarında yas tutmanın belirtisi kara giymektir, Köroğlu Övez tutsak olduğunda yiğitlerine kara giymelerini söyler (Mämmetyazov 1990a: 215). Ölen kahramanın ardından insanların karalar giyip ağlaması, kadınların ise saçını dağıtıp yüzlerini yırtması, eski Türklerin yas adetleriyle benzerlik göstermektedir. Hunlar ve Göktürkler döneminde tespit edilen yuğ törenlerinde ölünün ardından ağlayan insanlar, Türkmen destanlarında olduğu gibi, bağıra bağıra ağlarlar ve yüzlerini parçalarlar (Bali 1997: 19-22). Pek çoğu yirminci yüzyılda yazıya geçirilen Türkmen destanlarında bu yapının korunması kültürel sürekliliğin bir göstergesi olmalıdır.

2. Olağanüstülüklerle İlgili Motifler

2.1. Ölüp-Dirilme

Ölüp-dirilme, Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde karşımıza çıkan motiflerden birisidir. Destan ve halk hikâyesi kahramanları, genellikle düşmanlar tarafından öldürülürler, ancak kahramanın olağanüstü yardımcıları onları tekrar diriltir. Bazı hallerde kahraman, bizzat olağanüstü yardımcıları tarafından öldürülür ve daha sonra tekrar diriltir. Bu işlemle kahraman, sıra dışı bazı özellikler kazanır ve eskisinden daha güçlü bir şekilde hayata döner. Manas Destanı'nda, akrabaları tarafından zehirlenerek öldürülen Manas'ı kırklar kaçıırır ve çeşitli ilaçlarla tedavi ederler. Başka bir varyantta ise Manas, Tanrı'nın isteğiyle melekler tarafından diriltirmiştir. Altay Türklerinin Alıp-Manaş ve Er Töştük destanlarında; Altay, Kazak, Uygur, Tatar (Kazan, Sibirya, Dobruca ve Kırım) ve Başkurt Türkleri arasında bilinen Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nda, Altay ve Hakas Türklerinin Altay-Buuçay Destanı'nda bu motifi görmek mümkündür (Aça 2000c). Bütün bu destanlarda kahraman, genellikle tuzağa düşürülerek öldürülür ve kutsal güçler tarafından diriltirler. Bu dirilme sonunda kahraman, öncekine göre daha da güçlenmiş bir şekilde hayatına devam eder.

Ölüp-dirilme motifi, çok yaygın olmasa da bazı Türkmen destanlarında yer almaktadır. Köroğlu'nda kahraman, kırklar tarafından adeta bir ölüp-dirilme törenine tabi tutulur. Köroğlu, Kırat'ı aramaya çıktığında üç yüz altmış erenle karşılaşır. Erenlerin meclisinde uykuya dalan Köroğlu'nu Hızır, erenlere *“bu bizim nefes oğlumuz”* diye tanıtır. Burada erenler, Köroğlu'nun karnını yararlar, içini yıkarlar ve nurla doldururlar. Vücudunu tekrar eski haline getirip dua ederler. Köroğlu aksırıp uyanır, erenlerin verdiği şarabı içerek tekrar kendinden geçer. Erenler tekrar dua eder, aksırıp bir kez daha uyanır ve tayını ister. Hz. Ali, Kırat'ı çağırıp Köroğlu'na verir. Ayrıca erenler, Köroğlu'na ve atına 120 yıl ömür verirler, her ikisi de 120 yerinden yaralansalar bile yıldız gördüklerinde iyileşeceklerdir, düşman elinden çabuk kurtulacaklardır. Bu mecliste Köroğlu'nun Rövsen olan adı da Hz. Ali'nin isteğiyle *“Göroglı”* olmuştur (Mämmetyazov 1990a: 40-42).

Köroğlu, Hz. Ali, Hızır ve üç yüz altmış erenin hazır bulunduğu bir mecliste karnının yarılmasıyla adeta öldürülmüş ve içi temizlendikten sonra tekrar diriltirmiştir. Bu işlemin sonunda Köroğlu'nun, sıra dışı bir insan olarak dirildiğini söyleyebiliriz, çünkü kahraman her açıdan önceki hayatından çok daha güçlü bir

halde gelmiştir. Kırat'a ve savaş aletlerine sahip olduğu gibi onu neredeyse ölümsüz hale getiren yıldız gördüğünde yaralarının iyileşmesi özelliğine de kavuşmuştur. Bu haliyle Köroğlu'nun ölüp-dirilmesi, alplığa geçişini, kahramanlık yapabilecek yetkinliğe ve olgunluğa eriştiğini gösteren sembolik bir törendir. Kırklar meclisindeki bu işlemden sonra Köroğlu, yenilmez bir kahraman olarak mücadelesine başlamış ve bütün maceralarında ölüp-dirilme sonunda kazandığı yeteneklerini kullanmıştır.

Ölüp-dirilme motifi, Türkmen aşk destanlarında da karşımıza çıkar. Sevgilisine ulaşmak isteyen kahraman, rakipleri tarafından öldürülür, ancak geride kalan sevgilisinin feryadına ve acı çekmesine razı olmayan bazı olağanüstü güçler, kahramanı veya kahramanları yeniden diriltirler. Dirilme sonunda destan boyunca kavuşamayan âşıklar bir araya gelip evlenirler.

Kerem, Aslı'ya kavuşabilmek çektiği acıların sonunda Aslı ile evlendirilir. Aslı'nın annesi, kızına gerdek gecesini için sihirli bir elbise yaptırmış, odada bulunan su dolun kabın içine de petrol koymuştur. Gerdek gecesinde Aslı'nın üzerinden bir türlü çıkmayan sihirli elbisenin düğmeleri yanmaya başlar. Su diye kaptaki petrolü döktüklerinde Kerem alevler içinde kalır. Aslı, ne kadar uğraştıysa ateşi söndüremez ve Kerem, yanarak ölür. Aslı onun mezarında kırk yıl bekler, kırk yıl sonra Allah'tan canını almasını ister. Allah, Aslı'ya acıyıp Cebrail'e:

“Ey Cebrail, Medine'ye varıp benim habibime önce selam ver, sonra İstanbul'da aciz bir kulun benden murat dilediğini söyle. Onun ömrünü uzattık.” der. Cebrail, Allah'ın emrini Medine'deki peygambere iletir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi de yanına alarak Kerem'in kabrine gelir. Burada yapılan duadan sonra Kerem mezardan kalkar. Kerem'i kırk yıl beklediğinden yaşlanmış olan Aslı da burada genç bir kıza dönüşür. Hz. Peygamber ve Hz. Ali, kendi elleriyle Kerem ve Aslı'nın nikâhlarını kıyarak gözden kaybolurlar (Durdıyeva 2004: 77-90).

Ölüp-dirilme motifine Zöhre-Tahir'de de rastlıyoruz. Tahir, yıllarca yurdundan ayrı kalır, ancak bir gün Tatar yurduna döndüğünde padişah Babahan onu öldürür, buna dayanamayan Zöhre de kendini öldürür, iki âşık yan yana defnedilir. Hz. İsa ve Hızır, buna razı olmayıp iki âşığı diriltirler. Yeniden hayata dönen âşıklar Bağdat hükümdarı Adil Şah'ın da yardımıyla evlenirler (Aşırov 1954).

Aşk konulu destanlarda ölüp-dirilme, tam anlamıyla olağanüstülüklerle örülüdür. Kahramanlar, Allah'ın izniyle peygamber ve bazı dini şahsiyetlerin gayretleriyle yeniden diriltirler. Aşk destanlarının son kısımlarında gerçekleşen

ölüp-dirilmeler, âşıklar için ikinci bir şanstır. Ömürlerini vuslat için harcayan, ancak bunu başaramadan ölen âşıklar tekrar hayata döndürülürler, hatta acı ve sıkıntı içinde geçirdikleri gençlikleri kendilerine iade edilir. Destanların dışında şamanlık, ozanlık, bağışılık ve âşıklık gibi başka geleneklerde de karşımıza çıkan ölüp-dirilmenin, Türk destanlarında olduğu şekliyle Türkmen destanlarında da kahramanın bir halden diğer hale geçmesinde, sıra dışı özelliklere kavuşmasında ve mücadelesine kaldığı yerden devam edebilmesinde önemli bir yeri vardır³⁸.

2.2. Rüya

Türkmen destanlarında kahramanlar, rüyalar vasıtasıyla uzak ülkelerden haber alırlar, yakınlarının uğradıkları felaketlerden haberdar olurlar. Diğer bir ifadeyle kahraman, normal şartlarda görülmesi, duyulması, bilinmesi mümkün olmayan durumları rüya yoluyla öğrenir. Bu yönüyle rüyaların destanda önemli bir fonksiyonu vardır. Oğuz Kağan Destanı başta olmak üzere pek çok Türk destanında rüyaya rastlıyoruz. Oğuz Kağan, ülkesini Uluğ Türk'ün gördüğü rüya üzerine oğulları arasında paylaşır:

“Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türük idi. Günlerde bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun; ey kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın.” (Ergin 1988: 23).

Bu sözlerden sonra Oğuz Kağan, oğullarını av için doğu ve batı yönlerine gönderir. Oğlanların getirdiği ok ve yaylardan hareketle oğullarına öğütler verir. Son olarak büyük bir kurultayda ülkesini oğullarına verdiğini açıklar (Ergin 1988: 24-25).

Oğuz Kağan Destanı'nın İslâmi versiyonunda da rüyanın önemli bir yeri vardır. Oğuz Kağan dünyaya geldiğinde annesinin sütünü üç gün üç gece emmez. Oğuz için kaygılanan annesi üç gece rüyasında oğlunun kendisine “*Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı'yı ikrar ve itiraf et; üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil.*” dediğini görür. Bu rüyalardan sonra Oğuz'un annesi Tanrı'ya iman eder ve Oğuz da annesini emmeye başlar (Togan 1982: 17).

³⁸ Türk destanlarındaki ölüp-dirilme motifi hakkında bk. Aça 2002c.

Atı ve avcı kuşlarıyla rüyasında sefere çıktığını söyleyen Manas, bu rüyanın ne anlama geldiğini sorar ve rüyası Acı Bay tarafından yorumlanır. Kanıkey ise Manas'ın ölümünden sonra bir rüya görür. Rüyasını bizzat kendisi yorumlayan Kanıkey, rüyanın iyi bir rüya olduğunu, Manas'ın tekrar hayata döneceğini müjdelediğini söyler ve gerçekten de öyle olur, Manas dirilir (Yıldız 1995: 456-463).

Dede Korkut Kitabı'nda da olay örgüsü açısından oldukça önemli rüyalar vardır. Salur Kazan, evinin yağmalandığını gördüğü rüyayı yorumlatmasıyla öğrenir:

“Meger hanum ol gice kalın Oğuzuñ devleti, Bayındır Hanuñ güyegüsi Ulaş oğlı Salur Kazan kara kaygulu vakıa gördi. Sermürdi öri turdı, aydur: Bilür misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, kara kaygulu vakıa gördüm, yumruğumda talbınan şahin benüm kuşumı ölür gördüm, gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır gördüm, düm kara pusarik ordumuñ üzerine tökilür gördüm, kuduz kurtlar ivümi dalar gördüm, kara deve eñsemden karvar gördüm, kargu gibi kara saçum uzanur gördüm, uzanuban gözümü örter gördüm, bilegümden on parmağımı kanda gördüm, niçe kim bu düşü gördüm, şundan berü aklum ussum dire bilmen, hanum kardaş menüm bu düşümi yorgıl maña didi.” (Ergin 1994: 99)

Salur Kazan'ın bu sözlerinden sonra, kardeşi Kara Göne, rüyanın kötü şeyler içerdiğini söyler. Bunun üzerine Kazan, avı yarıda keser ve yurdunun yerli yerinde olup olmadığını görmek için yola çıkar. Salur Kazan'ın avdan dönüşünü ve evinin yağmalandığını öğrenmesini sağlayan bu rüya, kahramanın uzak bir yerde gerçekleşen olaylardan rüya yoluyla haberdar olmasına iyi bir örnektir.

Kahramanların olağanüstü yollardan bilgi elde etme yolu olan rüyalar, Türkmen destanlarında çeşitli şekillerde yer alır. İlk gurupta değerlendireceğimiz rüyalar, kahraman ve yakınları tarafından görülür. Kahramanın veya bir yakınının başına gelen bir felaketi haber veren rüyalar, zor duruma düşen kişinin kurtuluşuna hizmet eder. Köroğlu, Övez'in sıkıntıda olduğunu rüyasında görür. Agayunus, Davut Serdar kolunda rüyasında Köroğlu'nun iki elinin de kızıl kana boyanmış olduğunu görür ve Köroğlu'nun başına kötü bir şeyin geldiğini anlar. Ärhasan'ın zor durumda olduğunu, kardeşi Zöhre rüyasında görür ve Köroğlu'na söyler. Köroğlu, Arap Reyhan'a tutsak olur, Agayunus rüyasında elindeki laçinin uçup gittiğini görünce bunu Köroğlu'nun başına bir felaket geldiği yönünde yorumlar. “Tebli Batır” kolunda Gülşirin, rüyasında Köroğlu'nun çölde yalnız başına ağladığını görür. Bu arada gerçekten Köroğlu, Esen Han'ın adamları tarafından çöle terkedilmiştir. Gülrişin, Köroğlu'nun başına gelen bu felaketten rüya yoluyla haberdar olmuştur

(Mämmetyazov 1990a: 308, 606, 352, 777, 650). Yusuf Bey'in eşi Gülhatice, beylerin bir belaya uğradıklarını rüyasında görür (Durdıyev 1995: 56).

Bazı rüyalar, sevindirici haberler içerir. Köroğlu Destanı'nda Cıgalı Bey, rüyasında Reyhan Arap'ın su menşeli atıyla çiftleşen Rövsen'in atının gelecek yıl bir tay doğuracağını görür. Cıgalı Bey'in rüyada gördükleri gerçekleşir ve Kırat dünyaya gelir (Mämmetyazov 1990a: 36). Yusuf-Ahmet Destanı'nda putperest Gözel Şah, rüyasında hazinesinden bir leğen altın alıp giderken önüne iki kaplan çıkar ve Gözel Şah'a saldırır. Şah, bunlardan kurtulmak isterken yere düşer, altınlar yere saçılır, ağzından ise kara bir kuş çıkarak uçar gider. Bu rüyayı yordurmak isteyen şah, bütün bilgileri toplar, ama kimse yoramaz. Sonunda Baba Gammar rüyayı yorumlar, ancak şah onu zindana atar. Baba Gammar'ın yorumuna göre Gözel Şah'ın ülkesini Yusuf Bey alacaktır (Durdıyev 1995: 20-21). Aynı destanda Mısır zindanlarında uykuya dalan Baba Gammar, rüyasında Hz. Ali ve kırkların kendisine üç gül verip sırtına üç kez vurduklarını görür. Baba Gammar, bu rüyayı beylerin üç gün içinde gelip kendisini zindandan kurtaracaklarına yorar (Durdıyev 1995: 106-108).

Türkmen destanlarında kahramanlar, bazen rüyada âşık olurlar ve rüyada gördükleri kızı aramaya çıkarlar. Köroğlu, eşini rüyasında görür, yaşlı bir adam Agayunus'u gösterir ve onun Kaf dağında yaşadığını söyler (Mämmetyazov 1990a: 65). Bunun üzerine Köroğlu, Kaf Dağı'na giderek Agayunus'u Çandibil'e getirir. "Ärhasan ve Tellihan" kolunda av sırasında Ärhasan'ın rüyasına bir derviş girer ve ona "*Arzilum yurdunda Hasan Şah'ın kızı Tellihan senin hak aşığındır. O senin için yüzünü sarartıp sabredemez oldu. Onu bulup alman gerek*" der (Mämmetyazov 1990a: 742). Ärhasan, bu rüyadan sonra Arzilum'a gitmeye karar verir. Hemra, Hz. Ali'nin mezarında uyuyakalır ve rüyasında kırkları görür. Rüyada Hz. Ali ve diğer erenler, Hemra'ya İrem Bağı'nda yaşayan Hüyrlukga'yı eş olarak tayin ederler ve iki gencin nikâhlarını oracıkta kıyıp onlara şarap içirirler (Allanazarov 1980: 23-26). Şah Senem ve Garip de aynı anda rüyalarında kırkları görürler ve kırkların elinden kırkar kâse şarap içerler. Kırklar, Şah Senem ve Garip'in hak âşığı olduklarını, Garip'teki sözleşmenin doğru olduğunu, ne kadar sıkıntı çekerlerse çeksinler yollarından dönmemeleri gerektiğini söyleyerek kaybolurlar (Rahmanov 1992: 5).

Bazı destanlarda rüya, olayların başlangıç noktasını oluşturur. Hüyrlukga-Hemra destanında Hısrov padişah, rüyasında bir bağ içinde, havuzun kenarında gökyüzünden bir gurup güvercinle bir kafesin yere indiğini görür. Güvercinler silkinip periye dönüşürler. Kafeste de rengarenk bir kuş vardır, bu kuş öyle bir

ötmeye başlar ki, padişah onun tesiriyle kendinden geçer ve bayılır. Bir süre sonra kendine geldiğinde perilere bu kuşun nasıl bir kuş olduğunu sorar. Periler de “*bu kuşa Bilbilgöye derler*” diye cevap verirler. Padişah perilerinin “Erem” bağından olduğunu öğrendikten sonra uyanır (Allanazarov 1980: 18) Bu rüyadan sonra padişah o kuşu bulmak isteyecek, destanda olaylar bu rüyaya bağlı olarak gelişecektir.

Bazı rüyalar, kahramanın başına gelecek olan felaketi önceden haber verir. “Bezirgân” kolunda Bezirgân’ın kardeşi Aysoltan, rüyasında kara bir kuşun gelip başındaki tüyünü alıp gittiğini görür. Rüyanın kötü bir olayın habercisi olduğunu düşünen Aysoltan, kardeşi Bezirgan’a sefere çıkmamasını söyler, ancak kardeşi bunu dinlemez ve çıktığı yolculuğun sonunda Köroğlu tarafından öldürülür (Mämmetyazov 1990a: 540).

Türkmen destanlarında rüyalar, kahramanları veya yakınlarını bilgilendirmek için kullanılan motiflerin başında gelir. Rüyanın dışında uzak mesafelerden bu kadar hızlı haber alabilecek başka bir yöntem destanlarda mevcut değildir. Tabii ki derviş, eren gibi adlarla anılan sıra dışı tiplerin haber getirip götürmelerini de unutmamak gerekir. Destanlarda rüyalara böyle bir misyonun yüklenmesinde kültürdeki rüya algısının da etkisi vardır. Toplumun rüyalardan beklentisi ve ona yükledikleri anlamlar destan, halk hikâyesi ve masal gibi anlatı türlerine yansımıştır.

2.3. Fal

Masal ve halk hikâyelerinde uzak yerlerden haber alınmak istendiğinde falcılara başvurulur, onlardan kimin nerede olduğu, ne yaptığı öğrenilir. Fal bakma, pek çok hak hikâyesinde motif olarak yer alır. Kerem ile Aslı, Şah İsmail ile Gülperi, Elif ile Mahmut, Latif Şah gibi halk hikâyelerinde fala ve falcılara rastlanır (Duymaz 2001: 160). Manas Destanı başta olmak üzere fal, destanlarda da karşımıza çıkmaktadır (Yıldız 1995: 397-403). Türkmen destanlarından Köroğlu’nda çok sayıda falcı vardır ve bunlar, gelecekte ve olmuş bitmiş olaylardan haber verirler. Köroğlu’nun Övez’i Çandıbil’e getirdiği kolda Yusuf Şah, Köroğlu’nun Veyeñnam’a gelerek Övez’i kaçıracağından kaygılanır ve bunun ne zaman gerçekleşeceğini öğrenmek ister o zaman “*Ey ahali, zengini fakiri, yaşlısı genci, fal bakın, kitap açın! Köroğlu Türkmen ne zaman gelir, ne zaman yurdumu talan edip oğlum Övez’i elimden alıp yurdumu bana zindan eder eder?*” der. Şahın bu sözlerinden sonra bütün falcılar fal bakar, ama hiçbiri Köroğlu’nun ne zaman geleceğini bilemezler, yaşlı birisi şaha Köroğlu’nun geleceği zamanı yine fal bakarak söyler

(Mämmetyazov 1990a: 134-135). Övez'i kaçıran Köroğlu hakkında bilgileri de falcılar verir. Falcılar, Köroğlu'nun Kırat'a ve mızrağa sahip gerçek bir koç yiğit olduğunu ve yerini Yusuf Şah'a haber verirler. Ayrıca Köroğlu kollarında Leke Şah, kızını kaçıran Köroğlu'ndan ve Çandibil'den falcıları sayesinde haber alır. Harmandäli, kendine uygun koç yiğidi fal baktırarak öğrenir (Mämmetyazov 1990a: 175, 332, 671).

Garip'in Şah Senem'e nasıl ulaşacağını yaşlı bir kadın fal bakarak söyler (Rahmanov 1992: 23). Garip, bazen Şah Senem'in köşküne gelir, bir süre burada kalmak ister ancak Garip'in, Şah Senem'in köşkünde olduğunu Şah Abbas, her seferinde falcılar ve müneccimler vasıtasıyla öğrenir. Şah Senem'in de Yasmık Mama adlı bir falcısı vardır, o da babasının yaptıklarından haberdardır (Rahmanov 1992: 127)

Şah Abbas'ın falcılarına başvurduğu sahnelerin birinde Garip, Şah Senem'in köşkündedir. Önce Şah Abbas'a, Şah Senem'in köşkünün etrafında yabancı bir gencin dolaştığı haberi gelir. Bunun üzerine Şah Abbas, adamlarını hemen köşke arama yapmaya gönderir, ancak Garip'i sandığın içine koyup saman kümesine saklarlar. Çok geçmeden Şah Abbas'ın gönderdiği adamlar gelir, Şah Senem'in köşkünün ve bağının her yerini ararlar, ancak Garip'i bulamazlar. Gelip olanı biteni Şah Abbas'a anlatırlar. Şah Abbas hemen müneccimlerini çağırıp onlardan fal bakmalarını ister. Müneccimler, fal bakarak Garip'in, sandıkta saklı olduğunu haber verirler. Şah Abbas'ın köşke tekrar asker göndermesi üzerine Garip köşkten ayrılmak zorunda kalır (Rahmanov 1992: 52-53).

Türkmen destanlarında fal, haber verme işleviyle yer alır. Başta kahraman ve rakipleri, falı etkili bir şekilde kullanırlar. Olağanüstü yollardan bilgi alma yöntemi olan fal, Türkmen destanlarının yaygın motiflerindedir. Destanlardaki hükümdarların, padişahların yanında ünlü falcılar vardır, bunlar hükümdarın isteği üzerine uzak ülkelerden ve normal yollardan bilinmesi mümkün olmayan olaylardan haber verirler.

2.4. Olağanüstü Varlıklar

2.4.1. Ejderha

Ejderha'yı Türk kültürüne Çin'den geçmiş bir motif olarak yorumlayan Bahaeddin Ögel, Hunların başkentine "ejderha şehri" dediğini söyler. Dede Kokut Kitabı'nda "yedi başlı ejderha" ifadesi geçer ve bunun bir yılan olduğu belirtilir.

Altay Türklerinin destanlarında ejderha kelimesiyle ifade edilmese de büyük yılanlar yer almaktadır (Ögel 1995: 566-569). Türk mitolojisinde çok çeşitli şekillerde görülen ejderha, genellikle Simurg'un yavrularını yerken karşımıza çıkar. Özbek, Türkmen, Kazak Türklerinde ejderhanın yeraltındaki bir mağarada yaşadığına ve orada bir hazineyi koruduğuna inanılır. Azerbaycan'da ise onun suda yaşadığı yönünde inanışlar vardır. Batı Sibirya Türklerine göre ise ormanda yaşayan bir varlıktır. Anadolu ise ejderhanın doğar doğmaz büyüdüğüne ve her şeyi ateş saçarak yaktığına inanılır. Altay destanlarında kahramanlar, ağzından alevler püskürten, sekiz başlı ejderhanın otuz göğsünden süt emer (Beydili 2005: 191-194).

Yaşar Çoruhlu, Türklerde ejderhanın önceleri "*bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi*" olarak kabul edildiğini, ancak daha sonra Ön Asya'da bu anlamların zayıfladığını ve kötülüğün simgesi haline geldiğini söyler (Çoruhlu 2002: 133).

Türkmen destanlarında ejderhalar, kahramanın düşmanı, kötülük sembolü olarak geçerler. Köroğlu'nun evliliğinin anlatıldığı kolda Köroğlu bir ejderhayla mücadele eder. Köroğlu, rüyasında gördüğü Agayunus'u aramaya Kaf dağına gider, burada karşısına bir köşk ve köşkün kapısında bir ejderha çıkar. Köroğlu, burada ejderhaya bir şiir söyleyerek yolundan çekilmesini ister, ama ejderha, Köroğlu'na ve atına saldırır. Bunun üzerine Köroğlu, kılıcıyla ejderhayı ikiye böler ve yoluna devam eder (Mämmetyazov 1990a: 69-70). Köroğlu'ndaki ejderha, kahramanın hedefine ulaşmasını engelleyen, kahraman yol vermeyen bir varlıktır. Uzlaşma çağrısına cevap vermeyen ejderhayı Köroğlu, öldürerek ortadan kaldırır.

Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı'nda Şıralı Bey, Gövher'i eş olarak alabilmek için üç şartı yerine getirmek zorunda kalır. Bunlardan ilki, İsfahan şahı Söyün Şah'ın ülkesinin yarısını hakimiyeti altına alan ejderhayı öldürmektir. Söyün Şah, Şıralı'ya "*O, devletimin yarısına zarar veriyor ve her gün adamlarımı, mallarımı, kısacası batı tarafımda uçan her şeyi yiyor. Ben onu öldürmek için her şeyi yaptım, nice askerimi feda ettim, ama ona hiçbir şey yapamadım.*" diyerek ejderhaya karşı çaresizliğini dile getirir (Mämmetyazov 1976: 121-122). Şıralı, şahın şartını yerine getirmeyi kabul eder, ancak ejderhayı öldürmenin yolunu bulamaz ve kaygılı bir halde uykuya dalar. Rüyasında piri Hz. Ali'yi görür ve ondan ejderhayı nasıl öldürebileceğini öğrenir. Şıralı, ejderhayı öldürmek için ejderhanın yaşadığı dağa geldiğinde Kuşkanat adlı atının kanatları çıkar ve dağın üstünde dönerek ejderhaya yakalaşır. Bu sahneden hareketle ejderhanın uçan bir varlık olduğunu söylemek mümkündür, çünkü ona yaklaşmak isteyen Şıralı, uçan atıyla gökyüzüne

havalanmıştır. Ayrıca Şıralı, ejderhanın başına kılıç vurduğunda ejderha kendini bir tepeye atar, Şıralı da onun peşinden aşağı iner. Aşağıda tekrar ejderhayla karşı karşıya gelen Şıralı, onu kılıcıyla ikiye böler. Bu destandaki ejderha, ülkeyi istila etmiş ve insanlara zarar veren bir varlık olarak görünmektedir. Ejderha elinden çaresiz kalan şah, onu öldürene kızını vermeyi düşünmüş ve bunu da gerçekleştirmiştir.

Gül-Bilbil’de Nil nehrinin ortasındaki Küvhi-Salar dağında bir ejderha vardır, bu ejderha büyük bir hazinenin kapısında yatmakta ve kimseyi hazineye yaklaştırmamaktadır. Bu dağın padişahı Bilbil’den bu ejderhayı öldürmesini ister. Ejderhayı Bilbil’in yiğitleri dörde bölerler (Dessanlar 1982: 196, 199). Aynı destanda Bilbil, sevgilisine kavuşma yolculuğu esnasında kara ve ak olmak üzere iki ejderhaya daha rastlar, bu ejderhalar birbiriyle kavga etmektedir. Kara ejderha, ak ejderhaya üstünlük sağlamak üzere iken Bilbil ve yanındaki dostu kara ejderhayı öldürürler. Ak ejderha, kahramanlara teşekkür eder ve onları yuvasına götürüp ikramda bulunur. Bu ejderha büyük bir hazineye bekçilik etmektedir. Kendini kara ejderhadan kurtaran kahramanlara hazineden istediklerini alabileceklerini söyler. Ayrıca Bilbil’e “yıldırım at” ve “yel at” adlı iki at hediye ettiği gibi bir de tüy verir, başı sıkıştığında yakmasını, o anda yardıma yeteceğini söyler (Dessanlar 1982: 196, 201-203). Gül-Bilbil’de hazine bekçisi veya kötü huylu ejderhalar olduğu gibi iyi ejderhalar da vardır. Ak ejderha olarak geçen varlık, kahramanların dostluğunu kazanmış ve onlara zor anlarda yardım etme sözü vermiştir.

Masallarda karşılaştığımız ejderhalara benzer özellikleriyle Türkmen destanlarında yer alan ejderhalar, kahramanların karşısına düşman olarak çıkmaktadırlar. Aşılması gereken olağanüstü bir varlık olarak destanda kendilerine yer bulan ejderhalara kahramanlar çoğunlukla üstünlük sağlarlar. Ayrıca destandaki ejderhaların yaşadıkları yerlere bakıldığında bunların Kaf Dağı gibi masal kaynaklı mekânlar olduğu görülür. Ejderha motifinin geçtiği destanların da masallardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Köroğlu’nun evlendiği kolda eşi bir peridir ve onu Kaf Dağı’ndan Çandibil’e getirir. Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı’nın kurgusunda masal etkisi açıktır. Konusunu yazılı kaynaklardan almış olan Gül-Bilbil’de çok sayıda masal motifi vardır. Bu bakımdan Türkmen destanlarındaki ejderha motifi masal kaynaklı bir motif olarak değerlendirilebilir.

2.4.2. Dev

Genellikle masalarda karşımıza çıkan devler, olağanüstü varlıklar arasında değerlendirilir. Masalarla birlikte bazı destanlarda da karşımıza çıkan devler, yeraltında, karanlıklar ülkesinde yaşarlar. Er-Sogotoh Destanı'nda şeytanla insan arası bir varlık görünümündeki devin, dört ülke uzaklıktaki "Kara İis"te yaşadığı söylenir. Devler, iri yapılı varlıklardır. Bazen iri cüsseli bir insanlar olarak tanımlansa da genellikle boyları arşınla ifade edilir. Çok sayıda kulağa ve kafaya sahip devlerin gözleri oldukça büyüktür, bir dudağı yerde bir dudağı göktedir, koca dişleri, büyük kolları, iri ve uzun bacakları vardır (Yücel 1998: 38-39). Kaosun simgesi olarak masal ve destanlarda yer alan devler, kahramanların karşısına bir engel olarak çıkarlar. Masalarda sıra dışı ölçülere sahip devleri kahramanlar, genellikle akılla mağlup ederlerken destanlarda ise dev ile kahraman arasında fiziki bir mücadele gerçekleşir. Destan kahramanı devi, oku ve kılıcının yardımıyla mağlup eder.

Türkmen destanlarındaki devler, çirkin, iri cüsseli, tüylü ve bazen de boynuzlu, birden fazla kafaya sahip, tek gözlü, sihirli güçlere sahip yaratıklardır (Allanazarov 1980: 78). Övez ve Kırat kolunda Adıl Şah, yedi padişahın halkını davet ederek bir toy düzenler. Toya yedi padişahın devleri de katılmıştır. Devler, dokuz gün toyda yiyip içerler, ancak toyun kendileri için iyi geçmediğini, Adıl Şah'ın pehlivanlarıyla güreşmek istediklerini, galip gelmeleri halinde Adıl Şah'ın kızı Garagöz'ü alacaklarını, buna karşı çıkarsa şahın yurdunu başına yıkacaklarını söylerler. Bu devlerden bazılarının adı da vardır, Hebeşi dev bunlardan birisidir. Devlerle Köroğlu'nun yiğitlerinden Esen Pehlivan güreşir ve onları mağlup eder (Mämmetyazov 1990a: 320).

Tulum Hoca Destanı'nda Aytgeldi, "Ak Dev" ve "Kara Dev"le mücadele eder. Kalmuk ülkesine doğru yola çıkan kahraman, yolculuğu esnasında iki devle karşılaşır ve bunlarla mücadele eder. Aytgeldi, devlerden birisini öldürür, diğerini de beraberinde Kalmuk ülkesine götürerek güç gösterisi yapar. Tulum Hoca Destanı'ndaki devlerin canları başka yerlerde. "Dış ruh" şeklinde ifade edilen bu durum, ruhun farklı yerlerde ve varlıklarda yer almasına karşılık gelir. Dış ruha sahip bir varlığın öldürülmesi için ruhunun saklı olduğu yerin bulunması ve öncelikle onun ortadan kaldırılması gerekir. Daha çok devlerde karşılaştığımız dış ruha Alıp Manaş, Ak Kübek, Maaday Kara, Er-Samır, Han-Püdey, Altay-Buuçay, Kökin-Erkeş, Âşık

Garip, Nevruz Bey ve Yaralı Mahmut gibi destan ve halk hikâyesi kahramanlarının da sahip olduğunu görüyoruz (Duymaz 2008: 4-5). Tulum Hoca Destanı'ndaki "Ak Dev" in canı atındadır. Aytgeldi, onu ancak Tükli Aziz'in yardımıyla öldürebilir. "Kara Dev" in boyu minare gibidir, canı yerlerde sürünen saçındadır. Aytgeldi, "Kara Dev" in saçını yakaladığında dev ona itaat eder (Veliyev 1993: 60-71).

Dış ruha sahip devlere Seypelmelek-Medhalemal destanında da rastlamak mümkündür. Destanda Seypelmelek, Kaf dağında bir devle karşılaşır ve onu öldürür, ancak bir de devlerin padişahı "Esvet" vardır. Bu devin canı "Gulzum" deryasının dibindeki kuyudadır, ancak kuyuda bir sandık, sandığın içinde de bir güvercin, devin canı güvercinde gizlidir. Deryadan o kuşu ise ancak Hz. Süleyman'ın yüzüğü çıkarabilmektedir. Seypelmelek, yüzüğü kullanarak güvercine ulaşır, kuşu öldürünce dev de ölür (Dessanlar 1982: 26-29). Aynı destanda Erem Bağı'nda Seypelmelek'i altı dev yakalayıp gökyüzüne doğru kaçırlar. Bunu haber alan Erem Bağı'nın padişahı Şahbal, Acdar devin elinden Seypelmelek'i kurtarır (Dessanlar 1982: 52-53, 62).

Hüyrlukga-Hemra'da İrem Bağı'ndaki havuzun etrafını temizleyen bir dev vardır. Bu dev, gökyüzünden kartal olarak yere iner ve yerde deve dönüşür. Ondan başka İrem Bağı'nda hizmetçilik yapan "Heştiruh" ve "Kaknus" adlı devler de vardır, bunlar gökyüzüne çıkabilmekte, bazen de kendi aralarında savaşmaktadırlar (Allanazarov 1980: 32, 41, 43).

Devler, Gül-Bilbil'de perilerin hizmetkârlarıdır (Dessanlar 1982: 217). Şabâhram destanında kahraman, bir kulanın üstünde gökyüzüne çıkar, burada bir bağın içinde "Dövsepit"le karşılaşır. Dev, Şabâhram'ın hizmetçisi olduğunu, kahramanı da bağa kendisinin getirdiğini söyler. Dövsepit'in Kaf dağında "Dövserhap", "Dövkendap" ve boyu gökyüzüne ulaşmakta olan ve çınar ağacı gibi saçlara sahip "Dövkendal" adlı üç kardeşi daha vardır. Dövsepit, Şabâhram'ın tahtını hain vezirden geri almasında da yardımcı olur (Mülkamanov 1978: 39-41, 56, 59). Buradaki devler, kahramana engel olmamış, aksine hedefine ulaşmada yardımcı olmuşlardır.

2.4.3. Peri

Türk halk anlatılarında genellikle Kaf dağında yaşayan periler, güvercin başta olmak üzere çeşitli hayvanların kılığına girebilen ve su kenarlarında bulunan olağanüstü varlıklardır. Çoğu kez güzel bir kız olarak tasvir edilen periler, zaman

zaman insanlarla bir araya gelirler, hatta onlarla evlenip birlikte yaşayan insanların olduğunu anlatılarda görebiliyoruz. Dede Korkut Kitabı'nda Tepegöz'ü, bir çobanla ilişkiye giren peri kızı doğurur (Beydili 2005: 469-470). Türkmenlerde Köroğlu'nun eşi bir peri kızıdır, aynı şekilde Tulum Hoca destanında Aytgeldi'nin annesi de bir peridir. Köroğlu, rüyasında gördüğü kızı arayıp bulmak için Kaf dağında bir kaleye girer, burada üç yüz altmış peri yaşamaktadır. Bu perilerin başı da rüyasında gördüğü Agayunus'dur. Agayunus, Kaf dağında kıymetli mücevherlerle süslenmiş bir köşkte oturan peri padişahıdır. Agayunus'u Çandibil'e gitmeye ikna eden Köroğlu, onu kendine eş olarak alır (Mämmetyazov 1990a: 72). Köroğlu'nun eşi, peri olduğu için sıra dışı yeteneklere sahiptir. Tırnağının üzerinden uzak ülkelerde olup bitenleri öğrenebilir, büyü ve sihir yapma özelliği vardır.

Tulum Hoca Destanı'nda Aytgeldi'nin annesi bir peri kızı olan Saçlı Aziz'dir. Saçlı Aziz, Kaf dağında yaşayan ve her yıl dünyayı ziyaret eden bir peri kızıdır. Dünyayı gezdiği günlerde bu peri kızına Tükli Aziz adlı bir veli rastlar ve onunla evlenir. Bu evliliğin sonunda Aytgeldi dünyaya gelir. Peri kızı ve Tükli Aziz'in karşılaşmaları destanda ayrıntılı bir şekilde verilir:

“Ama rivayetçiler şöyle rivayet ederler ki bu zamanda iki Aziz vardı. Birine Tükli Aziz, diğerine ise Saçlı Aziz derlerdi. Tükli Aziz, dağlarda ve çöllerde gezerdi. Kuhikap dağında perilerin padişahı vardı, kendisi o kadar güzeldi ki, hiçbir yerde onun kadar güzel birisi yoktu. Adına Saçlı Aziz diyordular. Bu peri her yıl bir defa dünyayı dolaşarak kendi başına gezerdi. Bu yıl da eskiden olduğu gibi dolaşıp geliyordu. Ansızın yolu Hazret-i Soltan Veyis Ata'nın dağlarının üstüne rast geldi. Bu dağda Hazret-i Şih Celil aleyhisselamın bir havuzu vardı, kışın ve yazın suyu kaynar, parlayıp yerden çıkardı. Saçlı Aziz'in yolu o gün bu havuza denk düştü. Peri “Bugün hava çok sıcak, şu akan havuzda bir yıkanıp çıksam iyi olurdu” diyerek elbiselerini çıkarıp suya girdi. O zaman Tükli Aziz de bu havuza geldi. Bir perinin suya girdiğini gördü. Onun gül gibi yüzünü uzaktan gören Tükli Aziz, ona canı gönülden âşık olup bir şiir söyledi.” (Veliyev 1993: 31-32)

Bu karşılaşmadan sonra Tükli Aziz, peri kızının suya girmeden önce çıkardığı elbiselerini alır. Peri kızı yalvararak elbiselerini Tükli Aziz'den geri alıp giydikten sonra üç şartının olduğunu, bu şartları kabul etmesi halinde Tükli Aziz'le evleneceğini söyler. Peri kızı şartlarını şöyle dile getirir:

“Ey Tükli Aziz, önceki şartımı kabul edersen suya girdiğimde bedenime bakma, ikincisi ayak izimi takip edip ökçeme bakma, üçüncüsü saçımı tararken

başına bakma. Bu şartlarımı kabul edersen benimle olursun. Ama sözünden dönersen ben sensiz kalırım, sen de bensiz kalırsın. Daha sonra kıyamete kadar pişman olursun, ama faydası olmaz. Bütün dünyayı elektelelesen de beni bulamazsın.” (Veliyev 1993: 34)

Peri kızının bütün şartlarını kabul eden Tükli Aziz, periyle evlenir. Aradan dört yıl geçer, Saçlı Aziz, hamile kalır. Bir gün Tükli Aziz, peri kızının neden “*ökçeme bakma, bedenime bakma, saçıma bakma*” dediğini sorgulamaya başlar ve sözünde durmayarak önce ökçesine bakar, ökçesinin olmadığını görür. Peri, soyunup suya girerken Tükli Aziz, onun vücudunun parlaklığından bütün organlarının, kalbinin, ciğerinin görüldüğünü fark eder. Daha sonra ise perinin, başını eline alarak saçını taradığını görür. Babanın yaptıklarından haberdar olan peri kızı “*Ey baba, yeminini bozup bunları yaptın. Hem kendine hem de bana bela getirdin. Şimdi karnımdaki çocuğun vebali senin boynunadır. Allah’ın takdiri böyle imiş*” der. Tükli Aziz, af dilemesine rağmen peri kızı silkinip ak güvercine dönüşür ve uçup gider (Veliyev 1993: 35, 36). Peri, güvercin donunda uçarak üç aylık yolu üç saatte geçip Acdarhan denizinin kenarındaki büyük çınar ağacının başına konar. Burada doğum sancıları başlar. Peri kızı burada kendinden geçer. Bir zaman sonra kendine gelip gözünü açıp baktığında bir çocuk dünyaya gelmiştir. Yüzü ayın on dördü gibi bir erkek çocuğu doğuran Saçlı Aziz, gömleğini çıkarıp parça parça yapıp oğlanı kundaklayıp “*Zamansız doğdun*” diyerek çocuğu çınarın üstündeki Simurg kuşunun yuvasına bırakır (Veliyev 1993: 37-38).

Peri kızının doğurduğu ve bir ağacın başına bıraktığı bu çocuğu Tulum Hoca bulur, adına “Rahimverdi” koyarak kendine oğul edinir. Destanda havuzda yıkanırken karşılaştığı insanla evlenen perinin benzerlerine Anadolu’dan derlenmiş masallarda da rastlıyoruz (Sakaoğlu 2002: 199). Başka bir ifadeyle Türk masallarında peri kızları genellikle su kenarlarında yer alırlar. Güzellikleriyle büyüleyici olan peri kızlarını gören kahramanlar hemen âşık olurlar ve onlarla evlenmek isterler. Tulum Hoca destanında da süreç, benzer bir şekilde gelişme göstermiştir.

Havuz’da yıkanan peri kızına âşık olan kahramanlardan birisi de Şabâhram’dır. Kahraman, gökyüzünde bir bağa gider, burada kendisine periler hizmet eder. Bu perilerden bir kısmı güvercin kılığına bürünebilmektedir. Bir gün dört güvercin havuz kenarına gelir ve periye dönüşerek havuzda yıkanmaya başlarlar, Şabâhram bu peri kızlarından en küçüğü olan Balahusn’a âşık olur, ancak o peri

kızını Dövsepit de sevmektedir, hatta havuzun bulunduğu bağı o peri kızı için yaptırmıştır. Şabähram, peri kızının elbiselerini saklar, ama peri kızı Şabähram'ı kandırarak elbiselerini geri alır ve başı gökyüzüne uzanan kulesine doğru uçar. Şabähram'la yaptığı konuşmaların sonunda onun kendisine âşık olduğuna kanaat getiren peri kızı kırk kulaçlık saçını kuleden sarkıtır ve Şabähram da bu saçlara tutunup tırmanarak yukarı çıkar. Peri kızı da Şabähram'a âşık olur, iki sevgili Dövsepit'in izni ile evlenirler (Mülkamanov 1978: 41-45, 51). Evrensel birtakım motiflerin yer aldığı bu Türkmen destanında da peri kızı, güzelliği ve çekiciliğiyle ön plandadır.

Hemra'nın sevgilisi Hüyrlukga da İrem Bağı'nda yaşayan bir peridir. Zaman zaman kuş kılığına giren Hüyrlukga'nın peri kızlarından ve devlerden oluşan hizmetçileri de vardır (Allanazarov 1980). Tahir, Tatar yurduna yakın bir yerde perilerin şahı Hurlukga ile karşılaşır. Hurlukga'nın yüzü kapalıdır, ama o halde bile her tarafa ışık saçmaktadır. Tahir, Hurlukga'nın yüzünü görmek ister, ancak Hurlukga *“benim yüzümü göremezsin, görürsen Zöhre'yi unutursun, inşallah cennette görüşürüz.”* der. Bu peri kızı Tahir'in, sabaha doğru Zöhre'ye kavuşacağını da söyler (Aşırov 1954: 111-112). Gül-Bilbil'de Gül, periler padişahının kızıdır, ayrıca destanda pek çok peri kızı daha yer almaktadır. Bu peri kızları, sihirle ağaca ve taşla dönüşebilmektedir (Dessanlar 1982: 203). Kasım Oglan'da Kasım'ın âşık olduğu kız da peridir (Garrıyeva 1993: 171-172).

Türkmen destanlarında periler, uzun saçlı, kanatlı, sihirli güçlere sahip kadınlar olarak yer alırlar. Kaf Dağı'nda ve İrem Bağı'nda yaşayan periler, hep güzel kızlar olarak karşımıza çıkar. Bu peri kızlarından bazıları, perilerin padişahıdır ve dünyadan Köroğlu ve Hemra bazı kahramanlarla evlidirler. Bazı peri kızları ise kahramanın engelleri aşmasına yardımcı olur. Bu bakımdan Türkmen destanlarında peri kızlarına, destan kahramanlarının olağanüstü sevgilileri ve yardımcıları olma işlevi yüklenmiştir.

2.4.4. Berzeññi (Yamyam)

Türkmen destanlarında insan eti yiyen ve adına “Berzeññi” denilen bazı olağanüstü varlıklar vardır. Sayat ve Hemra, Gızılalma şehrinden Hâzirbican'a dönerken yolda “berzeññiler” ile karşılaşır. Berzeññiler, destanda *“dişlerinden başka ak yerleri yoktu”* şeklinde tasvir edilirler. Bunlar Sayat'ı ve Hemra'yı yakalayıp yurtlarına götürürler. Kalelerine geldiklerinde Hemra'yı cellada verip onu

kebab etmesini söylerler. Cellat, Hemra'nın yurdundandır ve berzeññilerin eline düşmüştür, bu yüzden Hemra'yı öldürmez. Sayat'ın ve Hemra'nın yamyamların elinden kurtulmasına yardımcı olur (Allanazarov 1980: 161, 164-165).

Seypelmelek-Medhalcemal'de de insan eti yiyen “berzeññiler”, Seypelmelek'i, İspendiyar ve Sagıt adlı arkadaşlarını yakalayıp padişahlarına götürürler (Dessanlar 1982: 17-19). Gül-Senuber'de ise Senuber'in yolu berzeññilerin yurduna düşer, burada dinlenmek isterken onlara yakalanır, ama kahraman oradan kurtulmayı başarır (Dessanlar 1982: 102-104).

2.5. Olağanüstü Kuşlar

2.5.1. Simrug / Simurg

Yunan mitolojisinde “Phönix”, İran'da “Simurg”, Araplarda “Anka”, Hint'te “Garuda”, Türklerde ise “Alp Kara Kuş”, Tuğrul” ve “Zümrüdü Anka” gibi adlarla geçen bu kuş, Türk masallarında ve destanlarında sıra dışı büyüklüğü ve Kaf dağı veya yeraltı gibi ulaşılması zor yerlere yaptığı yolculuklarla tanınır. Daha çok masallarda karşımıza çıkan Simurg'un yer aldığı sahneler çoğunlukla birbirine benzer. Bazı masallarda kahramanın uyuyakaldığı ağacın dallarında bu kuşun yuvası ve yavruları vardır. Bir yılan veya ejderha, ağacın üzerindeki yavruları yemek ister, çünkü o bunu her yıl yapmaktadır. Masal kahramanı, kuşun yavrularını yılan veya ejderhaya karşı korur, bunu gören Simurg, kahramanla dost olur. Bazı masallarda ise bu kuş, uyumakta olan kahramana kanatlarıyla gölge yapar, bazen de kanadının gölgesi bir ülkeyi karanlıklar içinde bırakır. Kuş o kadar büyüktür ki, kahramanla birlikte çıktığı yolculukta bir yanında 40 tulum et, diğer yanında ise 40 tulum su taşıyabilir (Duymaz 1998: 93-94).

Türkmen destanlarında bu kuşa “Simrug” denir ve masallarda görülen özellikleriyle destanlarda yer alır. Gül-Senuber'de Senuber, denizin ortasında bir ağacın başında iken o ağaca Simurg gelir, Senuber de onun ayaklarına tutunarak havalanır. Simurg, Senuber'i yuvasına götürür. Senuber, Simurg'un yavruları ile yuvada iken büyük bir yılan, ağaca tırmanmaya başlar. Bu yılan her yıl Simurg'un iki yavrusunu yemektedir, Senuber yılanı bir vuruşta ikiye böler ve uykuya yatar. Simurg bunu görünce gelip Senuber'e kanatlarıyla gölge yapar. Senuber uyandığında Simurg, bu iyiliğin karşılığında ne isterse yapacağını söyler. Senuber de Gül'ün yaşadığı yere gitmek istediğini söyler. Üç yüz yıllık o yurda Senuber'i, Simurg götürmeyi kabul eder. Senuber, bir tulum et ve bir tulum da suyu Simurg'un sırtına

koyar, sağı baktığında su, sola baktığında ise et verir. Kırk günde Gül'ün yurduna ulaşırlar (Dessanlar 1982: 110-113).

Kasım Oğlan destanında “Şehri-Zerniger”in padişahı ölümcül bir hastalığa yakalanır. Müneccimler, padişahın iyileşebilmesi için Simurg'un kanına ihtiyaç olduğunu söylerler. Bunun üzerine padişah, Simurg'u bulana boyunca altın, ülkesinin dörtte birini, makam ve aynı zamanda kızını vereceği vaadinde bulunur. Bir çınarın başında yaşayan Simurg'u, Kasım yakalamak üzere iken başkaları yakalar ve padişaha götürürler. Kasım Oğlan, Simurg'un kanının padişaha iyi gelmeyeceğini, ona iyi gelecek olanın ab-ı hayat olduğunu, bu suyu Kaf Dağı'nın ötesindeki Zulmat ülkesinden Simurg'un getirebileceğini söyler. Simurg, kırk gün içinde ab-ı hayat suyunu getirir. Bununla birlikte Simurg, Kasım'ı sevgilisine ulaştırır. Yolda Simurg, Kasım'dan sağı baktığında et, sola baktığında su vermesini ister (Garriyeva 1993: 176-183, 188, 196, 203).

Tulum Hoca destanında Edige'yi çınar ağacının başında doğuran peri kızı Saçlı Aziz, çocuğu Simurg'un yuvasına bırakarak Kaf dağına gider (Veliyev 1993: 38).

Görüldüğü gibi Simurg, Türkmen destanlarında kahramana yardımcı olan bir kuştur. Tabii ki kahramanın da ona yaptığı bazı iyilikler vardır. Bunların başında kendisini ve yavrularını ölümden kurtarması gelir. Sıradan kuşlardan kat kat daha iri olan Simurg, kahramanı gitmek istediği uzak ülkelere götürür veya sıradan bir insanın gidip gelemeyeceği bir ülkeden istenilen bir şeyi getirir. Bu özellikleriyle Simurg, mitolojik ve aynı zamanda masal kaynaklı bir motif olarak Türkmen destanlarındaki olağanüstü kuşlar arasında yerini alır.

2.5.2. Bilbilgöye

Hüyrlukga-Hemra destanında adı geçen “Bilbilgöye”, İrem Bağı'nda yaşayan ve insanların ele geçiremediği olağanüstü kuştur. Perilere hükmeden Hüyrlukga, bu kuşun Semen Bağı'ndaki bir evin içindeki kafeste olduğunu söyler ve bir dev göndererek kuşu Hemra'ya getirmelerini ister. Hemra, kuşu İrem Bağı'ndan çıkarır, ancak kardeşleri yolda elinden alır ve onu da kuyuya atarlar. Kuşu iki kardeş kendilerinin getirdiklerini söylemelerine rağmen Bilbilgöye adlı kuş, olanı biteni padişaha haber verir, Hemra'nın atıldığı kuyunun yerini de gösterir (Allanazarov 1980: 19, 40, 58, 64).

2.5.3. Devlet Kuşu

“Hüma” ve “Cennet Kuşu” olarak bilinen “Devlet Kuşu”yla ilgili inanışlar daha çok baht ve talihle ilgilidir. Devlet kuşunun gölgesi bir insanın başına düştüğünde o insanın hükümdar olacağına inanılmıştır. Bu konuda Türkler arasında çok sayıda efsane oluşmuştur. Bu efsanelerde ülkenin hükümdarını belirlemek için devlet kuşunun uçurulduğu ve kuşun başına konduğu kişinin hükümdar olarak seçildiği anlatılır. Devlet kuşunun baht, talih sembolü haline gelmesinde de bu uygulamanın büyük payı vardır (Beydili 2005: 249).

Türkmen destanlarında da devlet kuşu, hükümdar seçiminde kullanılmıştır. Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında Şıralı Bey’in babası Alım Şah vefat edince yerine tahta geçecek kişiyi seçmek için devlet kuşu uçurulur. Devlet kuşu kalabalık içinde gelip Şıralı Bey’in başına konunca o tahta çıkmaya hak kazanır (Mämmetyazov 1976: 93).

Bu kuşların dışında Türkmen destanlarında olağanüstü özellikleriyle yer alan başka kuşlar da vardır. Bu kuşların bir kısmı konuşma yeteneğine sahiptir. Kasım Oğlan destanında konuşan kuşlardan birisi dalına konduğu çınarın yaprağından üç tanesini çiğneyip ayağının altına sürenin kırk gün yol gitse dahi yorulmayacağını ve acıkıp susamayacağını söyler. Diğeri ise kendi çınarının yaprağından yiyenin ise bin günlük yolu bir günde alacağını, hiç acıkmayacağını, yolda denize, ırmağa girse suyun topuğundan yukarı çıkmayacağını söyler. Kasım Oğlan kuşların söylediği gibi çınarların yapraklarını ayağının altına sürer ve birazını da yer. Yola çıktığında rüzgar gibi yol alır, yoluna çıkan nehirlere girdiğinde su topuğuna bile gelmez (Garrıyeva 1993: 174-175).

2.6. Olağanüstü Unsurlar

2.6.1. Olağanüstü Toprak

Türk destan ve halk hikâyelerinde gözleri ağlamaktan kör olan kahramanların gözleri şifalı toprakla açılır. Âşık Garip hikâyesinde Hızır, Garip’e annesinin gözlerinin ağlamaktan kör olduğunu, atının bastığı yerden bir avuç toprak alıp sürdüğü zaman annesinin gözlerinin açılacağını söyler (Türkmen 1995: 26). Türkmenistan’daki Şah Senem-Garip hikâyesinde de bu motif yer alır. Garip, Şah Senem’in başkasıyla evlendirilmek üzere olduğunu öğrenince eve dönüş yolculuğuna çıkar. Yurduna yaklaştığında karşısına Şah Abbas’ın zulmünden kaçan hekim Allam çıkar. Ondan Şah Velet’in yedi aydır toy yaptığını annesinin ve kız kardeşinin

ağlamaktan gözlerinin kör olduğunu öğrenir. Hekim Alam, Garip'e bir ot verir ve bunu kısarak sütünde ezip annesinin ve kız kardeşinin gözlerine sürmesini, bu şekilde gözlerinin açılacağını söyler. Garip, hekimin söylediklerini yaparak toprağı annesinin ve kız kardeşinin gözüne sürünce gözleri açılır (Rahmanov 1992: 291-324).

Yusuf-Ahmet Destanı'nda Yusuf Bey'in annesinin gözleri ağlamaktan kör olmuştur. Yusuf Bey eve döndüğünde Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izinden alınmış olan toprağı annesinin gözlerine sürdüğünde gözleri açılır. Ayrıca Ārali Han'ın da gözleri aynı şekilde ağlamaktan kör olmuştur, bu toprak onun da gözlerini açar (Durdıyev 1995: 167, 174).

Aslı-Kerem'de ağlamaktan gözleri kör olan Kerem'in babası Ziyat Şah'ın gözlerini, Hz. Peygamber'in verdiği şifalı toprak açar. Bu toprak, kör olan gözleri açtığı gibi Ziyat Şah'ın bükülmüş belini de düzeltir (Durdıyeva 2004: 96-97).

Kör olan gözlerin açılması dini kaynakların yanı sıra, Dede Korkut Kitabı'nda, Köroğlu Destanı'nda; Asuman ile Zeycan'da Şah İsmail, Melihşah ile Güllühan ve Latif Şah hikâyelerinde de yer alır (Duymaz 2001: 173-174). Tabii ki bu kaynakların tümünde gözlerin açılması için toprak kullanılmamaktadır. Ali Berat Alptekin, masal ve hikâyelerde görmeyen gözün tedavi şekillerini şu şekilde tespit etmiştir:

- a. Toprakla tedavi
- b. Su (ab-ı hayat) ile tedavi
- c. Ağaç dalı (yaprağı)yla tedavi
- ç. Ot (çayır, çimen)la tedavi
- d. Kuş tüyünün görmeyen göze sürülmesiyle tedavi
- e. Kanla tedavi
- f. Dua edilmesi sonucu tedavi
- g. Hayvan ürünlerinin yenilmesi, içilmesi veya bir hayvan tarafından yalanma üzerine tedavi
- h. Denizden çıkarılan iki özel balığın göze sarılmasıyla tedavi
- i. Peri kızlarının yaptığı ilacın göze sürülmesiyle tedavi (Alptekin 2009: 19)

Masal ve hikâyelerde görmeyen göz daha çok toprakla tedavi edilir, bu toprak da çoğunlukla Hz. Peygamber'in ve Hızır'ın atının ayağından veya türbelerden alınmış bir topraktır (Alptekin 2009: 19-20). Türkmen destanlarında görmeyen gözler sadece şifalı toprakla açılmıştır. Şifalı toprakla gözlerin açılması motifi, efsanelerin ve çeşitli inanışların tesiriyle oluşmuş bir unsur olarak dikkat

çekmektedir. Halk kültüründe Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin hem kendisinin hem de atının ayağından alınan toprağın şifalı olduğu yönünde inanışlar vardır ve doğal olarak bunlar destan ve halk hikâyelerine de yansımıştır.

2.6.2. Olağanüstü Su

Türk mitolojisinde dünya yaratılmadan önce su vardır. Bu yönüyle su, Türklerin dünya görüşünde oldukça önemli bir yere sahiptir. Uzun bir süre kutsal kabul edilen suyun kirletilmesi yasaklanmış, hayatın kaynağı olarak görüldüğü gibi olağanüstü güçlerle bağlantılı bir unsur olduğu yönünde de inanışlar oluşmuştur. Göktürkler döneminde suyun Tanrı katından gönderildiğine inanıldığından “ıduk”, yani kutsal sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Bu inanışın bir yansıması olarak Dede Korkut Kitabı'nda su için “*Hak didarın görmüştür*” denir. Türk mitolojisinde dünyanın yaratılışından önce var olan suyun sonsuzluğa ulaşma kaynağı olduğu da düşünülmüştür. Bahaeddin Ögel'in Başkurtlar arasından tespit ettiği inanışa göre “*mengülük suyu*” ölümsüzlük ve sonsuzluk kaynağıdır (Ögel 1995: 327). Suyun ölümsüz olduğunu düşünen Dede Korkut, “*suya ecel gelmez*” diyerek ölümden kaçmak için sulara sığınmıştır (Beydili 2005: 503). Daha sonraki dönemlerde bu inanış “ab-ı hayat” suyuna bağlı olarak devam etmiştir.

Suyla ilgili çok sayıda inanış günümüze kadar ulaşmıştır. Anadolu'da kısır kadınlar, nisan yağmurlarını içerek çocuk sahibi olmak olacıklarına inanırlar. Çocuk sahibi olabilmek için sudan faydalanma geleneğini Azerbaycan'da da görüyoruz. Çocuksuz kadınlar, mağaraya gidip tavandan akan suları toplayıp içerek, duvardan akan suları da karınlarına sürerek çocuk sahibi olacıklarına ve bu şekilde dünyaya gelen çocuğun da su tarafından bağışlandığına inanmaktadırlar. Kazak, Kırgız ve Yakut Türklerinde ise çocuksuz kadınlar, çay kenarındaki tek büyük ağacın altında, boz atın derisi üstünde geceleyerek ve burada kurban keserek hamile kalacaklarına inanmışlardır (Beydili 2005: 502). İkinci örnekte su kadar tek ağacın ve boz at derisinin de sağaltmada önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Bazı halk inanışları ise su iyesiyle ilgilidir. Suyun kirletilmemesinde veya ona saygısızlık yapılmasının yasaklanmasında su iyesi inancını önemli bir etkisi vardır, çünkü su iyesinin kızdırılması halinde bunu yapan kişinin felakete uğrayacağına inanılmıştır. Hakaslar arasında kurban töreninden dönen halkın yağmura yakalanması hayırlı bir gelişme olarak yorumlanırken Kazaklarda suyu ilk kez geçen birisinin suya bir nesne atması gerektiği yönünde bir inanış oluşmuştur. Şor Türkleri ise su

ıyesinin en güçlü ve üstün iye olduğunu kabul ettikleri gibi su ıyesinin insan gibi bir şekilde sahip olduğuna inanmışlardır. Nogay Türkleri ise su ıyesinin su altında yaşadığını ve adının da “İlyas” olduğunu düşünürler (Beydili 2005: 505).

Türkmen destanlarında ise ölümsüzlük suyu “ab-ı hayat” olarak geçer. Kasım Oğlan destanında ölümcül bir hastalığa tutulmuş padişahın, “ab-ı hayat”tan içerek iyileşebileceği söylenir. Destanda “ab-ı hayat”ın, Kaf dağının ötesindeki Zulmat ülkesinde yer aldığı ve onu ancak Simurg’un getirebileceği belirtilir. Simurg’un kırk günde getirdiği “ab-ı hayat”tan içen padişah, on dört yaşında bir delikanlı gibi olur ve hastalığından kurtulur. Bu sudan Kasım’ın yaşlı dostu da içince aynı şekilde gençleşir (Gariyeva 1993: 188, 197).

Halk kültüründe ab-ı hayatla ilgili çok sayıda anlatı vardır ve bunlar çoğunlukla Hızır’la bağlantılı olarak anlatılır. Rivayetlere göre Hızır, ab-ı hayat suyundan içmiştir ve bu yüzden ölümsüzlüğe ulaşmıştır. “Ab-ı hayvan”, “Hayat suyu”, “Hayat Kaynağı”, “Hayat Çeşmesi”, “Dirilik suyu”, “Ab-ı Hızır” gibi adlarla bilinen efsanevi su, Türklerde daha çok “Bengi su” şeklinde kullanılmıştır (Ocak 1990: 123-126).

Türkmen destanlarında geçen olağanüstü sulardan bir diğeri zemzemdır. Hüyrlukga-Hemra Destanı’nda zemzem suyu, gözleri yuvalarından çıkarılmış Hemra’nın gözlerini tekrar yerine koyabilmek için kullanılır. Hemra’nın gözleri zemzem suyuyla yıkanıp yerine yerleştirilince kahraman, yine eskisi gibi görmeye başlar (Allanazarov 1980: 70). Rüstem Zal destanında İspendiyar Royöten’i annesi çocukluğunda zemzem suyuna düşürür. Rivayete göre zemzem suyunda yıkanan çocuğa ok ve mızrak batmazmış. Bu yüzden İspendiyar Royöten’e de ok batmaz, ancak suya düştüğünde gözlerini yumduğu için sadece gözüne ok batmaktadır (Aşırov 1997: 4) İlahi bir müdahale ile ortaya çıktığına inanılan Zemzem suyu, İslam coğrafyasında kutsal ve şifalı bir su olarak bilinir. Bu özelliğiyle halk arasında çeşitli inanışlara konu olduğu gibi halk anlatılarına da girmiştir.

2.7. Olağanüstü Mekânlar

2.7.1. Kaf Dağı

Masallarda Anka kuşunun ve perilerin yaşadığı yer olarak geçen Kaf Dağı, cevahirden ve çevresi sularla kaplı bir dağ olarak tasavvur edilmiştir. Efsanelerde Hızır, ölüme çare ararken Kaf Dağı’na uğrar ve burada süt gölüne rastlar (Beydili 2005: 281-282). B. Ögel, Anadolu masallarında Tepegöz’ün Kaf Dağı’nda yaşadığını

ve insanları buradaki bir mağaraya çektiğini söyler (Ögel 1995: 437). Anadolu sahası halk hikâyelerinde devler, Kaf Dağı'nda yaşar. Bazı kahramanlar, yolculuklarında Kaf Dağı'na uğrarlar (Alptekin 1997: 316).

Türkmen destanlarından Köroğlu ve Seypelmelek-Medhalcemal'de kahramanlar Kaf Dağı'na giderler ve burada çeşitli mücadelelere girerler. Köroğlu'nun evlendiği kolda Köroğlu'nun rüyasına bir derviş girer ve ona Kaf Dağı'nda yaşayan güzel bir kız gösterir. Köroğlu, uyanır uyanmaz rüyasında gördüğü kızı bulmak için Kaf Dağı'na doğru yola çıkar. Bu yolculukta karşısına bir ejderha çıkar, onu öldürüp yoluna devam eder ve perilerin padişahı Agayunus'u bulur. Agayunus'la evlendikten sonra Çandibil'de uzun yıllar birlikte yaşadığı eşini ölmek üzere iken Kaf Dağı'na geri gönderir (Mämmetyazov 1990a: 65-72, 834-841). Seypelmelek-Medhalcemal'de de kahraman, bir kuşun yardımı ile Kaf Dağı'na ulaşır, orada periler ve devlerle karşılaşır (Dessanlar 1982: 25-29). Tulum Hoca Destanı'nda Aytgeldi'nin annesi ve aynı zamanda bir peri kızı olan Saçlı Aziz, Kaf Dağı'nda yaşamakta ve yılda bir kez dünyayı gezmektedir (Veliyev 1993: 31-32) Dev ve perilerin mekânı olarak geçen Kaf Dağı, Türkmen destanlarında uzak, gidilmesi mümkün olmayan mekânlar için de kullanılır.

2.7.2. İrem Bağı

Olağanüstü niteliklere sahip bir bağ olarak bilinen İrem Bağı, Türkmen destanlarında “Bağı-Erem” adıyla geçer. Hüyrlukga-Hemra'da bu bağ, perilerin ve “Bilbilgöye” adlı olağanüstü bir kuşun mekanıdır, ancak bu bağın nerede olduğu tam olarak belli değildir. Sadece bağın beş yüz yıllık uzaklıkta olduğu yönünde bilgi verilir (Allanazarov 1980: 19). “Erem Bağı”nın duvarları altındandır, yüksekliği ise kırk arşındır. İçinde yüz altmış arşın yükseklikte bir köşk vardır, köşk tamamıyla la'l ve zümrüt taşlarındandır, köşkte de altın bir taht vardır. Ayrıca bu bağın üzümü, elmaları ve suyu sihirlidir (Allanazarov 1980: 31). “Erem Bağı” Seypelmelek-Medhalcemal'de de geçer. Bu bağa üç yıl deniz yolculuğu, altı ay da kara yolculuğunun sonunda ancak varılabilmektedir (Dessanlar 1982: 22).

3. Büyü ve Sihirle İlgili Motifler

Türkmen destanlarında, daha çok masalarda görülen büyücüler ve sihirli nesnelere yer almaktadır. Bazı olağanüstü tipler, sihirli dönüşümlere uğradıkları gibi sihirli bazı nesnelere de kullanırlar. Yüzük ve saç gibi sihirli eşyaların, destan kahramanının hedefine ulaşmasına yardımcı olduğu da görülür. Sihirli olduğuna

inanılan bu nesnelerin kaynakları da genellikle olağanüstüdür. Örneğin sihirli saç, bir periye veya bir deve aittir; sihirli yüzük Hz. Süleyman'ındır, kahramana verilir. Aynı şekilde sihirli asa, kuşak vb. eşyalar da olağanüstü kaynaklara sahiptir ve kahramanın yolculuğunda yardımcı olmaları için verilmiştir. Türkmen destanlarında büyü ve sihirle ilgili olarak en çok büyücüler dikkat çeker. Bu yüzden öncelikle destanlarda büyü'nün ve büyücülerin yeri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapmak doğru olacaktır.

3.1. Büyü

Türkmen destanlarında büyücüler, genellikle kahramanın düşmanları arasında yer alır. Büyücünün, kahramanla doğrudan bir problemi olmamasına rağmen, kahramanla mücadele eden düşman tipler, büyücülerini bir savaş taktiği olarak kullanırlar. Tabii ki kahramana yardımcı olan, onu kötü büyücülerin şerrinden koruyan iyi niyetli büyücüler de vardır. Türkmen destancılık geleneğinde büyü ve büyücüler daha çok Köroğlu Destanı'nda yer alır. Köroğlu ve yiğitleri, Çandıbil dışında giriştikleri mücadelelerde bazı büyücülerle de mücadele etmek zorunda kalırlar. Övez'in tutsak olduğu kolda Mustafa Bey'in ordusunda büyücüler vardır. Bunlar yaptıkları sihir ve büyüyle Köroğlu'nu ve Kırat'ı etkisiz hale getirirler. Büyünün sonunda Köroğlu'nun eski gücü kalmaz, Kırat'ın da eski hırçınlığı kaybolur, hatta hiçbir savaşta yıkılmayan Kırat, Mustafa Bey'in askerleri karşısında yere yıkılır (Mämmetyazov 1990a: 213-214).

Övez'in evlendiği kız olan Gülrüh'un sarayında "Hopnişan" adlı bir büyücü kadın vardır, o isterse insanları ağaca veya eşeğe çevirebilmektedir. Ayrıca Gülrüh'un da büyücülük özelliği vardır, fal bakarak olanları veya olacakları görebilmektedir (Mämmetyazov 1990a: 265, 275). "Servican" kolunda büyücü kadın Zeynep, Köroğlu'na büyü yapmaya başlar, ateş olup Köroğlu'na saldırır, Servican ise onun ateşini güle çevirir. Büyücü kadın, sel olup Köroğlu'nu boğmak ister, ancak Servican dağ olup buna engel olur. Büyücü Zeynep kadın, yırtıcı bir kuş olup Köroğlu'na saldırır, hemen Servican daha güçlü bir kuş olarak ona karşılık verir, sonunda Servican, büyücü kadını öldürmeyi başarır. Köroğlu, Övez ve Servican kaleden çıkarken Servican, yine büyü yapar. Yaptığı büyüyle kaledeki herkes sabaha kadar uyur, onların kaleden ayrıldığını anlamazlar (Mämmetyazov 1990a: 294-296, 301-302). Bu kol, iki büyücü kadının mücadelesine sahne olmuştur. Köroğlu, tutsak düşen Övez'i kurtarmaya çalışırken burada Hünkâr'ın büyücüsüne

ve kızına rastlar. Hünkâr'ın büyücüsünden büyücü vasfı olan Servican'ın yardımıyla kurtulur. Bu kol, Köroğlu'nun savaşmadan bir kaleden çıktığı veya tutsak birini kurtardığı ender kollardan birisidir. Kolda fiziki mücadelenin yerini büyü almıştır, iki büyücü kadının çarpışmasından faydalanan Köroğlu ve Övez, rahatlıkla düşman kalesinden çıkmışlardır.

“Övez ve Kırat” kolunda Övez ve Kırat, büyüyle tutsak düşürülmüştür. Övez, Esen Pehlivan'la çıktığı avda Adıl Şah'ın “Gövdürgül” adlı büyücüsüyle karşılaşır. Bu büyücü, gündüzü geceye çevirir, Kırat'ın yularını büyüyle ele geçirir ve onu kendine doğru getirir. Büyücünün Adıl Şah'a getirdiği Övez ve Kırat, zindana atılır. Övez'in zindanda olduğunu öğrenen Köroğlu, büyücüsü Saki'yi kırlangıç kılığında Övez'e gönderir. Saki, Övez'e neler yapması gerektiğini öğretir ve bu şekilde Övez, zindandan kurtulur (Mämmetyazov 1990a: 306-307). “Övez ve Kırat” kolunda büyücüler, etkili bir rol üstlenmişlerdir. Büyüyü kullanarak hile yoluyla Övez'i tutsak alan “Gövdürgül”ün planlarını Köroğlu'nun büyücüsü bozmuştur. Servican kolunda olduğu gibi düşmanla fiziki mücadeleyle birlikte büyü de bir savaş taktiği olarak kullanılmıştır.

Övez'in Köroğlu ile savaştığı “Övez Öfkelenen” kolunda Köroğlu ile dost olan Mustafa Bey'i büyücüler tekrar kendi ordularına döndürürler. “Kempir” kolunda Kırat'ı çalmak isteyen yaşlı kadın, aynı zamanda bir büyücüdür, atı çalabilmek için Köroğlu ve yiğitlerine büyü yapar, onlara bir hastalık musallat eder. “Harmandâli” kolunda Rum ilinden Çandibil'e Köroğlu'nun yanına gidecek olan kocakarı, büyük bir at süründen tulparı bulmak için büyü yapar ve tulparı yanına getirir (Mämmetyazov 1990a: 434, 443, 674).

Görüldüğü gibi Türkmen destanlarında büyü ve büyücülerle ilgili çok sayıda kayıt, Köroğlu Destanı'nda yer almaktadır. Ayrıca büyücülerin yanında Köroğlu kollarında dev ve peri gibi masallarda karşımıza çıkan olağanüstü varlıklar da vardır. Büyünün, büyücülerin dev ve peri gibi olağanüstü varlıkların Köroğlu kollarında yoğun bir şekilde yer alması, masalların destancılık geleneğine etkisini açıkça gösterir. Türkmen destanlarında büyüü hem destan kahramanı hem de düşman tipler kullanırlar. Destan kahramanı, bilinmeyenleri bilmek, düşmanları karşısında avantajlı konuma geçebilmek için büyüü ve büyücülerini kullanırken düşmanlar da savaşarak elde edemediği kahramanı, büyüü kullanarak hile yoluyla tutsak etmek için büyüye başvurur. Düşman tiplerin büyüleri bazen sonuç verse de kahraman, büyüünün tesirinden kurtulmayı ve rakiplerine üstünlük sağlamayı başarır.

3.2. Şekil değiştirme

Masal, halk hikâyesi, efsane ve destan gibi halk anlatılarında motif olarak karşımıza çıkan Şekil değiştirme, insanın dua veya büyü yoluyla hayvan Şekline girmesi ve taşa dönüşmesi Şeklinde ortaya çıkar (Sakaoğlu 1998: 124). Kılık değiştirme motifiyle de ortak yönleri olmasına rağmen Şekil değiştirme, sıradan kılık değiştirmelerden farklıdır. Şekil değiştirmede büyü ve sihir yoluyla bir değişim söz konusudur. Sihirli bir Şekilde dönüşüme uğrayan kahramanlar, önceki halinden oldukça farklı bir görünüme sahip olurlar. Bazen bir hayvana, tabiat unsurlarına ve bazen de herhangi bir nesneye dönüşebilirler. Tabii ki Şekil olarak dönüşüme uğrayan kahraman, kimliğini gizleyerek kılık değiştirmiş olur, ancak bu kılık değiştirme, çoban kıyafeti giyerek kılık değiştiren bir kahramanın değişiminden oldukça farklıdır.

Şekil değiştirme motifi, masallarda çok daha yaygın olmasına rağmen halk hikâyelerinde ve destanlarda da yer alır. Masallarda insanların, geyiğe, eşeğe, öküze, kuşa, balığa ve taşa dönüştüğü görülürken bazı canlı cansız varlıklar da insana dönüşürler (Alptekin 2002b: 128-129). Halk hikâyelerinde de insanlar deve, eşeğe, katıra ve güvercine dönüşebilmektedir (Alptekin 1997: 309). Destanlarda başta kahraman olmak üzere, kahramanın atı ve büyücüler de çeşitli Şekillere girerler. Özellikle Güney Sibirya bölgesindeki Türk destanlarında kahraman ve atı aynı anda Şekil değiştirir. Düşmanlarından gizlenmek veya kimliklerini saklamak için başvurulan bir yöntem olan Şekil değiştirme sonunda kahraman, zayıf, cılız bir kele dönüşür, atı da tüyleri dökük, sıska, uyuz bir tay halini alır. Bu Şekilde kahraman, istediği her yerde rahatlıkla dolaşır.

Altay Türklerinin Alıp-Manaş Destanı'nda kahraman, arkadaşının ihanetine uğrayarak tutsak olur. Obasına yıllar sonra dönecek olan Alıp-Manaş, kimlerin dost, kimlerin düşman olduğunu doğal bir Şekilde görebilmek için kılığını değiştirir. Tabii ki bu değişimde tehlikelerden korunma amacı da vardır. Alıp-Manaş obasına yaklaşırken kılık değiştirir ve o eski heybetli halinden geriye sadece cılız bir insan kalır. Atı da aynı Şekilde zayıf bir tay halini almıştır:

“Gece gündüz boran gibi gitti/Duran izi artıp kaldı/Giden izi yok oldu/Kutsal Ak-Boz at/Kayış gibi yaylandı/Damar gibi şahlandı/Atılan oktan hızlıydı/Söylenen sözden çabuktu/Derin suları geçende/Kuyruk ucu suya değmedi/Büyük dağları aşanda/Tırnak toprağa değmedi/Nice sular geçti/Nihayet bir baksa/Kanatlı at

geçemez/Kürekli gemi duramaz/Boran gibi çağlayan/Ak köpüğü aktarılan/Coşkun suya yaklaştı/Alıp-Manaş bahadır/Atından inip silkindi/Saçları yapağılanmış/Sesi titreyen/Kürkü eskimiş/Sümüğü salyası akan/Düşkün bir garip kel oluverdi/Kutsal Ak-Boz at/Yıpranmış gemli/Çatlak söğüt eyerli/Ottan keçeli/Ağaca asılmış deri gibi/Kemikleri sayılan/Tüylü bir beygircik oluverdi” (Ergun 1997: 137-138)

Alıp-Manaş dönüş yolculuğunda zaman zaman kendisini bazı kişilere tanıtır. Dostu olduğuna inandığı ihtiyara kimliğini ifşa eder:

“Bu sırada garip kel

Sağa sola dilkindi

Yiğit sıfatlı Alıp-Manaş

İhtiyarın önünde duruverdi

Yaba gibi avucunu

Açıp uzattı

Yünlü beygircik

Yatıp ağnadı

Altın tüylü Ak-Boz

Bütün görünüşüyle duruverdi

Yeveli kuyruğu alev gibi, yayılıverdi” (Ergun 1997: 139)

Bu karşılaşmadan sonra yoluna devam eden Alıp-Manaş, tekrar eski halini alır:

“Alıp-Manaş ihtiyara seslenir:

Benim evime konaklığa gel

Tatlı sohbet orada olsun

Tatlı aş orada yiyelim

Böyle deyip Alıp-Manaş

Tekrar düşkün garip kel oluverdi

Ak-Boz at da tekrar

Tüylü beygircik oluverdi” (Ergun 1997: 140)

Destanın baş kısmında Alıp-Manaş, obasından ayrılırken kendisini nehirden geçiren bu ihtiyara okunu bırakmış ve ölüp ölmediğini bu oktan takip edebileceğini söylemiştir. Eğer kahraman ölürse bakı oku küflenecektir (Ergun 1997: 103). Geri döndüğünde kendisi için kaygılanan ihtiyara kendisini tanıtan Alıp-Manaş, ayrıca diğer karşılaşacağı kişilerin yanına gelmeden kendisinin tanınıp tanınmadığını

anlayabilmek için de bu ihtiyarla böyle bir diyaloga girmiştir. Kahramanın bu değişimi tanınmamak için yeterlidir, çünkü ihtiyar onu tanımamıştır.

Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nın Altay varyantında da aynı şekilde kahraman ve atının Alıp-Manaş'a benzer bir değişime uğradığı görülür. Destanda Közüyke, Bayım-Sur'un üç gün sonra Altın-Sabar'la evlendirileceğini öğrenir. Bunun üzerine hemen harekete geçmek ister, ancak Kodur-Uul, önce eve gidip plan yapmayı önerir. Kodur-Uul, Bayım-Sur'u normal yoldan alamasalar bile hile yoluyla alabileceklerini söyler. Kozın-Erkeş ile Kodur-Uul birlikte Karatı-Kaan'ın obasına gitmeye karar verirler. Yolda Kozın'ın atı silkinip *cabağaya* (beygirciğe), Kozın ise silkinip tastarakaya (kel hizmetkar) dönüşür. Bunun ardından Kozın-Erkeş ile Kodur-Uul birlikte düğünün yapılacağı toya gelirler: “*Üç gün sonra/Bayım-Sur adlı kızını/Altın-Sabar batıra/Sağ elinden tutturacak/Saçını ikiye ördürecek/Onu duyan Kozın Erkeş'in/Yüzü kızgı demir gibi kızardı/Yüreği bir avuç oldu/Önce dudağını ısırıp yardı/Durmadan 'buradan gidelim' diye/Kodur-Uul batıra deyince/Kozın Erkeş kalkıp yürüdü/Kozın Erkeş'in öfkelenişini görüp/Kodur Uul düşüncesini söyledi/ 'Aceleli dursun (acele etmeden) /Benim obaya gidip inelim'/Nasıl gitse, iyi olur/Varınca orada görüşelim/Ondan sonra ikisi atlanıp/Kodur-Uul'un obasına geldiler/Altın masayı çevirdi/Türlü türlü yemekler koydu/Rakı-kımızı içtiler/Böyle keyif sürüp oturunca/İki gün geçti/ 'Sen tastarakay (garip kel) olup değiş/Benimle birlikte atlanıp var/Karatı-Kaan soracak olursa/Mal otlamak için getirdim deyip/Cevap veren ben olayım/Dünür olup almak güç ise/Hile- kurnazlık araya gör/Türlü türlü yarış yarış etsinler deyip/Oradaki halkı ikna edeyim/O sırada belki/Bir yolunu buluruz/Böyle anlaştıktan sonra/İki batır evden çıktı/Kızıl-konur at silkindi/Tüylü cabağa (beygircik) oluverdi/Kozın-Erkeş batır silkindi/Çopur yüzlü tastarakay oluverdi” (Aça 1998a: 44)*

Destanda geçen “tastarakay” ismi destanlarda, özellikle Altay destanlarında sıkça kullanılır. “Tastarakay”, kel, cılız, zayıf bir yapıya sahip olmasıyla destanlarda genellikle kılık değiştirmede kullanılan ideal tiplerdendir. Atı da, tıpkı Alıp-Manaş'ın atı gibi, tüylü bir beygirciğe dönüşerek kendini gizlemiştir.

Tıva kahramanlık destanlarında kahramanlar, atlar ve devler şekil değiştirirler. Kahramanlar, sefere çıkarken, düşman hanların obalarına girerken atlarıyla birlikte sihirli bir dönüşüme uğrarlar. “Kañıvay-Mergen”de kahramanın kız kardeşini istemeye gelenlerden birisi çuvaldıza dönüşür. “Aldın-Kurgulday” destanında ise Deer Oglu, Deek-Sarıg-Möge'nin obasına yaklaştığında “*diken oklu,*

çalı yaylı, sarı keçe kepenekli sefil oğlan”a, atı da uyuz kara taya dönüşür. “Alday-Buuçu”da kahraman, ördeğe, kaza ve kuğuya dönüşerek karşısına çıkan nehri geçer (Ergun-Aça 2004: 130-131). Şor Destanlarında ise insanların ve hayvanların dağa, taşa, yüzüğe, yumurtaya dönüştüğü görülür (Ergun 2006: 103).

Türkmen destanlarında büyücüler, devler ve dervişler şekil değiştirirler. Servican kolunda büyücü Zeynep kadın ve Servican’ın sürekli şekil değiştirerek mücadele etmeleri anlatılır. Bu kolda Zeynep kadın, büyüyle yırtıcı bir kuşa dönüşür ve Köroğlu’na saldırır, ancak Servican da hemen yırtıcı bir kuşa dönüşüp ona karşılık verir. Kuş şekline giren Zeynep kadını, yırtıcı bir kuşa dönüşen Servican, havada çarpar, yere düşürür ve büyücü kadın oracıkta ölür (Mämmetyazov 1990a: 296).

Adil Şah’ın büyücüsü sihirle kuşa dönüşüp gideceği yere uçarak gider. Köroğlu’nun da Saki adlı bir büyücüsü vardır, ancak Adil Şah’ın büyücüsü ondan yetmiş iki kat daha güçlüdür. Saki de kırlangıç kılığına girip uçabilir. Adil Şah’ın büyücüsü, kuşa dönüşüp Övez’in altı aylık uykusuna yatmış pehlivanı Esen’i uyandırmaya gider, Adil Şah’ın kalesine gitmeyi kabul etmeyen Esen pehlivanı büyücü Gövdürgül, bir kargıya dönüştürür ve onu gagasına alarak şahın kalesine getirir ve orada tekrar eski haline dönüştürür (Mämmetyazov 1990a: 308, 309, 321, 322). Hüyrlukga-Hemra’da devler şekil değiştirerek kuş olup gökyüzünde uçarlar, Hüyrlukga da silkinip kuşa dönüşebilmektedir (Allanazarov 1980: 41, 44). Dövletyar Bey, Kızılbaşlara tutsak olup zindana atıldığında rüyasında yanına bir turna gelir, bu turna birden yeşil asalı bir dervişe dönüşür, Dövletyar’a sabretmesini, yakında zindandan çıkacağını haber verir (Durdıyev 1977: 142).

Türkmen destanlarında şekil değiştirmeyi kullananlar, genellikle olağanüstü tiplerdir. Büyücülerin daha fazla kullandığı şekil değiştirme sonucunda kuşa ve değnek gibi nesnelere dönüşüm gerçekleşir. Bu değişimlerde amaç, hızlı yol almaktır. Bir yerden diğer bir yere giden büyücüler, kuş şekline girip uçmanın verdiği avantajla hedefe daha çabuk varırlar. Bazı büyücüler ise düşman olarak kabul ettiği kişilere saldırmak, onlara zarar verebilmek için yırtıcı kuşa dönüşmüşlerdir. Dervişlerin kuşa dönüşmesinde de hızlı hareket etmek isteği sebepler arasında olmakla birlikte, kuşa dönüşen dervişler, girilmesi zor, hatta mümkün olmayan veya yasak olan yerlere rahatlıkla girebilmişlerdir. Kuş şekline giren bazı büyücüler bir insanı rahatça taşıyabilmek için onları değneğe çevirirler. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkmen destanlarında şekil değiştirme, mesafeleri daha kolay

alabilmek ve fark edilmeden bir yere girip çıkmak isteyen olağanüstü tiplerin başvurduğu büyüsel bir işlemdir.

3.3. Sihirli Saç

Bir masal motifi olan sihirli saç, olağanüstü varlıkların insanlara zor anlarında kullanmaları için hediye etikleri olağanüstü bir unsurdur. Masallarda kahramanlar, devlerden veya peri kızlarından aldıkları saç telini yaktıklarında saç telinin sahipleri yardıma gelirler. “Ağlayan Nar ile Gülen Ayva” masalında siyah bir at, kıza bir miktar tüy bırakır ve bu tüyler yakılığında hemen orada olacağını söyler. Kız, devlerden kaçabilmek için tüyleri yakarak atı çağırır ve hemen yanda beliren ata binerek devlerden kaçır (Alptekin 2002b: 449-450). “Zümrüdüanka Kuşu” masalında padişahın en küçük oğlu dev kovalarken kuyuda karşılaştığı kızdaki sihirli kılları alır. Bu kılları sürttüğünde bir ak, diğeri kara iki koyun çıkar, ak koyuna bineyim derken kara koyuna biner ve yeraltına gider. Yeryüzüne çıktığında bu kılları tekrar birbirine sürter, bu kez bir doru at gelir, bu atla saraya gider. Kahraman, kılları üçüncü kez birbirine sürttüğünde ise karşısına bir kırat çıkar (Şimşek 2001b: 52-58).

Halk hikâyelerinde de karşımıza çıkan motif benzer bir işlemlle kullanılmıştır. Behçet Mahir’in anlattığı “Akşehir Telli Nigar Cengi” adlı Köroğlu kolunda Hasan Bey, Telli Nigar için Akşehir’e gitmek ister. Yola çıkmadan önce babası Köroğlu, ona üç kıl verir ve “*Oğlum, başın dara düşerse, bu kılların birini yak! İnşallah gece ise gece, gündüz ise gündüz yetişirim*” der. Hasan Bey, babasının verdiği kılları alarak yola çıkar ve Akşehir’e ulaşır, burada Telli Nigar’ı bulur ve onunla Akşehir’den kaçarlar, ancak onları kızın babası ve kardeşleri takip ederler. Hasan Bey, peşinden gelen atlılarla mücadele ederken ağır bir şekilde yaralanır ve Telli Nigar’a “*Benim babamın bir vasiyeti var idi. Lâkin, elini sok cebime! Sağ tarafımda, kağıda, kesenin içinde sarılı, üç tane kıl var... Ateşin üzerine, birini koy, ikisini yine kağıda sar!*” der. Nigar, Hasan Bey’in cebinden aldığı üç kılı da ateşe atınca Köroğlu, oğlunu darda olduğunu anlar ve yardım için hazırlıklara başlar (Kaplan 1973: 131-163). Köroğlu’nun Özbek varyantlarında Hızır, Köroğlu’na biri siyah, diğeri beyaz iki tüy verir. Köroğlu bu tüyleri vücuduna sürdüğünde bazen gençleşirken bazen de ihtiyarlar (Karadavut 2002: 120)

Türkmen destanlarında da bazı kahramanlar, olağanüstü varlıklardan saç teli alırlar ve bu saç teliyle o varlıkları yardıma çağırırlar. Hüyrlukga, Hemra’ya saçından iki tel koparıp verir ve “*ne zaman başına bir iş gelse bu saçları yak, ben hemen*

gelirim” der (Allanazarov 1980: 49) Hemra, yurduna dönerken saçlardan birisini yakar, o zaman Hüyrlukga kırk kızıyla birlikte taht üzerinde uçarak Hemra'nın yanına güvercin kılığında gelir (Allanazarov 1980: 69). Gül-Bilbil'de Bilbil, ak ejderhayı kara ejderhadan kurtarır. Ak ejderha Bilbil'in bu iyiliğine karşılık olarak hediyelerin yanında bir de kıl verir. Bu kıl ne zaman yanarsa o zaman Bilbil'in yardımına koşacağını söyler (Dessanlar 1982: 203). Şabähram'da Dövserhap, Dövkendap ve Dövkendal, kahramana birer saç teli verirler ve her birisi “*nerede sıkışırsan yak, hemen gelirim*” der. Şabähram, Dövezleze'ye karşı savaşta devlerin verdiği saç telini yakar ve devler, hemen gökyüzünden inip yardıma koşarlar (Mülkamanov 1978: 58-59, 60, 66).

3.4. Sihirli Yüzük

Masal motiflerinden birisi olan sihirli yüzük, masal kahramanlarının olağanüstü yetenekler kazanmasını sağlar. Sihirli yüzüğü parmağına takan kahraman, bir yerden diğer bir yere çok hızlı gidebilir, istediği her şeyi yüzükle yapabilir. Keloğlan'a sihirli bir yüzük veren yılan padişahı, kahramandan yüzüğü yitirmemesini ister ve bu yüzükle aklına gelen her şeyi yapabileceğini söyler (Alptekin 2002b: 283, 361). “Koroğlu ile Demircioğlu” kolunda Demircioğlu'nun sıkıntıda olduğunu Koroğlu, parmağındaki yüzüğe bakarak anlar (Alptekin 1997: 311).

Türkmen destanlarından Seypelmelek-Medhalcema' de Seypelmelek, rüyasında Hz. Süleyman'dan yüzüğünü alır, bu yüzüğün içinde sevgilisinin suretini görerek ona âşık olur. Sevgiliye kavuşma yolculuğunda da bu yüzük hep yanındadır. Seypelmelek, Kaf dağında devlerin padişahını bu yüzük yardımıyla öldürür (Dessanlar 1982: 11, 14, 26-29).

3.5. Sihirli Asa

“Kral-Padişahının Kızı” adlı masalda dervişin sihirli bir asası vardır. Bu asa, verilen emirleri yerine getirir, bir yerden bir şey getirmesini isteyen masal kahramanının isteğini yerine getirir (Boratav 2007: 83). Şabähram destanında Dövkendap, Hz. Süleyman'ın asasını kahramana verir ve asanın ne işe yaradığını anlatır. Bu asa, yüz zincirle bağlanmış bile olsa işaret edilen her kapıyı açmaktadır. Kahraman, bu asayı sevgilisinin kilitli kapısını açmak için kullanır (Mülkamanov 1978: 59, 64).

3.6. Sihirli Şapka

Kahramanı görünmez yapan sihirli şapka, masalarda karşılaştığımız bir motiftir. “Kral-Padişahının Kızı” masasında dervişin, takanı görünmez yapan sihirli bir şapkası vardır. Masalda derviş, şapkayı giydiğinde yok olur, onu kimse göremez (Boratav 2007: 884-85). “Ağlayan Nar ile Gülen Ayva” masasında da kahraman, sihirli şapkayı giyerek görünmez olur ve perilerin arasından narla ayvayı alıp çıkar (Alptekin 2002b: 452). Şabâhram destanında Hz. Süleyman’ın şapkası olduğuna inanılan bir şapka yer alır. Her kim onu başına giyerse onu görünmez yapmaktadır. Şabâhram, peri kızını kimseye görünmeden bulabilmek için bu şapkayı kullanır (Mülkamanov 1978: 59, 64).

3.7. Sihirli Ayakkabı

Şabâhram destanında Hz. Süleyman’ın sihirli ayakkabısını Dövkendal, kahramana verir ve bu ayakkabılarla ne kadar yol yürürse yürüsün yorulmayacağını söyler (Mülkamanov 1978: 60).

3.8. Sihirli Elbise

Aslı-Kerem’de rastladığımız sihirli elbiseyi, aynı zamanda büyücü olan bir terzi dikmiştir. Kırk düğmeli bu elbisenin düğmeleri açıldığında kendiliğinden geri kapanmaktadır. Aslı’nın gerdekte giydiği sihirli elbiseyi açamayan Kerem, muradına eremediği gibi, ateşler içinde kalır (Durdıyeva 2004: 77-78).

3.9. Sihirli Kuşak

Tahrır’a Bağdat’ta Adıl Şah’ın kızı Mahım bir kuşak verir, bu kuşağı Hz. Süleyman’ın eşi cin padişahlarına dokutmuştur. Sihirli olduğu söylenen bu kuşağı her kim beline bağlasa yüz yıl yolculuk yapsa bile yorulmaz, kendini hep yirmi beş yaşında gibi hisseder (Aşırov 1954: 88).

3.10. Sihirli Ağaç

Kasım Oğlan Destanı’nda kahraman, sevgilisini aramak için çıktığı uzun yolculuğunda iki çınar ağacına rastlar. Bu ağaçların yaprakları sihirlidir. Birinci ağaçtan alınan üç yaprağı ayak tabanına sürten kişi, kırk gün yürüse yorulmaz, acıkmaz ve susamaz. Diğer ağacın üç yaprağını yiyen de bin günlük yolu bir günde alır, yolda da ne yorulur ne de acıkır. Ayrıca yoluna çıkan denizden, nehirden ve gölden geçerken su topuğundan yukarı çıkmaz. Kasım Oğlan, bu ağaçlardan aldığı üç

yaprağı ayak tabanına sürer ve diğer üç yaprağı da yiyerek yola koyulur. Yaprakların sihri işe yarar, kahraman yel gibi yol alır, ayakları neredeyse yere değmez. Karşısına çıkan sulardan rahatça geçer (Garriyeva 1993: 174-175).

Masal kahramanları, sihirli ağaçlarla karşılaşır. “Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Üç oğlu” adlı masalda her bir yaprağı değişik sesler çıkaran ve aynı zamanda gülerек oynayan bir ağaç vardır, bu ağacı bulmakla görevlendirilen masal kahramanı, karşısına çıkan devi alt etmek zorunda kalır. Devi kandırıp ağacı almayı başaran kahraman, getirdiği ağacı evinin yanına diker, bu sayede hastalıkla uğraşan kız kardeşi de iyileşir. “Geyik Oğlan” masalında ise geyiğin yaladığı ağaç, daha çok büyür, heybetli bir ağaç halini alır (Alptekin 2002b: 436, 463). “Kör Dev” masalında ise gözleri görmeyen padişahın gözlerinin ancak kırk devin ortasında yer alan ağacın yaprağıyla açılacağını söylerler. Sihirli olan bu ağacın yaprakları kurutulup görmeyen göze sürülünce şifa vermekte ve gözler açılmaktadır. “Öksüz Kız” masalında da konuşan ağaçlar vardır (Şimşek 2001b: 68, 36).

4. Dini Motifler

4.1. Allah/ Huda / Hak

Türkmen destanlarında daha çok Huda, Allah, Hak adlarıyla geçen Tanrı, destanların hemen her bölümünde yer alır. Kahramanın doğumundan ölümüne başına gelenler, Allah’ın takdiri olarak değerlendirilir. Bütün dualarda ilk muhatap Allah’tır, kahramanlar ona sığınır, ondan yardım isterler. Çocuksuz beyler ve hanlar, bunu Allah’tan bilirler, çocuk için gereken uygulamaları yaptıklarında Allah’ın kendilerine de çocuk vereceğine inanırlar. Çocuksuzluğun geniş bir şekilde işlendiği Tulum Hoca Destanı’nda Tulum Hoca, çocuksuzluktan sızlanırken eşi, bu durumun Allah’tan kaynaklandığını ve buna razı olmak gerektiğini söyler:

“Hocam böyle gam tasa çekme,
Razı ol Huda’nın yaptığı işe,
Gözlerinden kanlı yaşlar dökme,
Şükret Hudamın işine.” (Veliyev 1993: 28-29)

Tulum Hoca’nın eşi, çocuksuzluk problemini Allah’ın çözeceğini de ekleyerek Allah’a tam teslimiyeti tavsiye eder:

“Size söyler hoca kızı Novbahar,
Bu işlerde böyle kararsız olma,
Müşkülünü kolay edecek Allah,

Razı ol Huda'nın yaptığı işe.” (Veliyev 1993: 29)

Tulum Hoca çocuksuzluğu nedeniyle kovulduğu Goñrat'a, çınar ağacının başında bulduğu çocukla döner, çocuğun Allah tarafından kedisine verildiğine inandığından adını “Allahverdi” koyarak şükürünü dile getirir:

“Doksan bey kavga etmeye başladı,
Yurttan kovup iki gözümü yaş etti,
Çocuk verip Allah gönlümü hoş etti,
Şükürüm çoktur Allah'a yaranlar.” (Veliyev 1993: 42)

Köroğlu'nun dedesi de torunu Köroğlu'nu mezardan alıp eve geldiğinde Allah'a şükreder. Ona göre bu olağanüstü doğumun sebebi ve çocuğun sağ salim mezardan çıkmasını sağlayan Allah'tır:

“Şükredeyim yaradan Kadir Huda'ya,
Kendisi derdime derman eyledi.
Nice zaman kaldım cevri cefada,
Benim gamlı gönlümü şad eyledi.” (Mämmetyazov 1990a: 25)

Destanlarda kahraman, akına veya uzun bir yolculuğa çıkarken yakınları onu, Allah'a emanet ederler. Ahmet Bey, oğlu Mısır üzerine sefere çıkarken onu Allah'a emanet eder:

“Evvel sensin, ahir sensin,
Oğlumu sana ısmarladım.
Batın sensin, zahir sensin,
Oğlumu sana ısmarladım.”

Kahramanlar da ondan yolda, savaşlarda ve dönüşte yardım isterler. Destan kahramanlarına göre Allah, mutluluk kaynağı, en büyük yardım makamıdır. Bu yüzden Köroğlu, Allah'tan devlet, saadet, mutluluk ister:

“Evvel Huda, ahir Huda,
Senden bir devlet isterim.
Ya ilahi, ey birübar,
Senden bir devlet isterim.” (Mämmetyazov 1990a: 832-833)

Ali Bey-Balı Bey'de kahramanlar putperestlerle savaşırken Allah'a sığınır, onun yardımını beklerler. Bazı durumlarda kahraman ne kadar uğraş verirse versin, rakibine üstünlük sağlayamaz ve en sonunda “*Ya Hannan, ya Mennan, ya Deyyan, ya Bercan, ya Allah, Ya Resulullah, Allah'ın piri*” diyerek düşmana saldırır ve onu mağlup eder.

Destan kahramanı yolculuk sırasında çeşitli engellerle karşılaşır bunun için de Allah'dan yardım ister. Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı'nda kahraman Allah'ı anarak yola çıkar, ancak yolda atı yürümez olur, çölde yaya halde kalır. Gece gündüz yaya yol almaktan ayakları şişer, gücü kuvveti kalmaz, yiyeceği de biter. Burada Allah'ı anarak ondan yardım ister:

“Ey yaradan Hudam, bu gamdan kurtar beni,
Gece gündüz kan ağlayıp devamlı yâd edeyim seni,
Aşk ateşine yandırıp burada mahvetme beni,
Arayıp çıktım vatandan sevgilim Gövher canı,
Kaldım bu çölde bu gamdan kurtar beni.” (Mämmetyazov 1976: 98)

Türkmen aşk destanlarında âşıkların sevgiliye ulaşma yolunda yardım almayı umdukları güçler arasında yine ilk sırayı Allah alır. Kahramanlık destanlarındaki kahramanlar, engelleri fiziki güç kullanarak aşarken aşk destanlarında ise kahramanlar engelleri genellikle sözün gücü ve olağanüstü güçlerin yardımıyla aşarlar. Garip, Şah Senem'e kavuşabilmek için Allah'a yalvarır:

“Evvel yaratan Hudam,
Sen ulaştır yâre beni.
Dilimde vardır duam,
Sen ulaştır yâre beni.” (Rahmanov 1992: 15)

Yusuf-Ahmet ve Ali Bey-Balı Bey gibi destanlarda Allah'ın adı daha fazla geçer, çünkü bu destanlarda kahramanların mücadelelerinde dinin önemli bir yeri vardır. Yusuf ve Ahmet Beylerin putperestlere karşı verdiği mücadeleyi oğulları Ali ve Balı Beyler devam ettirir. Putperest hükümdarların İslam'a ve sembollerine yaptıkları saldırılara karşılık veren beyler, sık sık Allah'ı anarlar ve ondan yardım isterler. Bu destanların dışında kalan diğer destanlarda ise Allah'ı anmak, onun varlığını, birliğini, gücünü tasdik etmek, gelenek halini almıştır. Kahramanlar, dar zamanlarda yardım istemek için önce Allah'a yalvarırlar, daha sonra ise peygamber ve pirleri gelir.

4.2. Peygamberler

Türkmen destanlarında peygamber denildiğinde ilk olarak Hz. Muhammet anlaşılır. Allah'ı anmak ve ondan yardım beklemek, kahramanlar için ne kadar doğal bir davranış ise peygamberi anmak da o kadar sıradandır. Allah'ın anıldığı yerlerde peygamberi Hz. Muhammet'ten de bahis açılır ve ondan yardım beklenir. Ali Bey-

Balı Bey Destanı'nda putperestlerle savaşıyan Gözel Şah, yiğitlerine dini için savaşmalarını söyler, kendilerine Allah'ın ve Hz. Muhammet'in yardımcı olmasını temenni eder:

“Gözel Şah söyler, önce Huda yar olsun,
Muhammet Mustafa yardımcı olsun,
Sayısız pırlar yardımcı olsun,
Yiğitler din için hizmet ediniz.”

Hız. Muhammet'in destanlarda aktif olarak yer almasını Aslı-Kerem'den takip edebiliyoruz. Kerem, Aslı'ya kavuşmadan yanarak öldüğünde Allah buna razı olmaz, Cebrail'i Hz. Muhammet'e gönderir ve ondan Kerem'i yeniden hayata döndürmesini ister. Cebrail, Medine'de Peygamber'i bulur ve ona Allah'ın emrini iletir. Hz. Muhammet, Hz. Ali ile birlikte İstanbul'da Kerem'in kabrine gelir. Burada yapılan duadan sonra Kerem, mezardan kalkar. Aslı'yı da genç bir kız haline döndüren Hz. Peygamber ve Hz. Ali, Kerem ile Aslı'nın nikâhlarını kıyarak gözden kaybolurlar (Durdıyeva 2004: 77-90).

Hız. Muhammet'in dışında destanlarda başka peygamberlerin de adı geçer. Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Eyüp, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Zekeriya bu peygamberlerden bazılarıdır. Destan kahramanları veya yakınları bu peygamberleri anarak onlardan da yardım umarlar.

4.3. Melekler

4.3.1. Azrail

Dört büyük melekten birisi olan Azrail, Türkmen destanlarında bazı kahramanlarla karşı karşıya gelir. Hocamberdi Han Destanı'nda Azrail, Hocamberdi Han'ın canını almaya gelir ve burada Azrail'in görünüşü tasvir edilir. Buna göre Azrail'in tepesinde, ensesinde, alnında ve ayağının altında olmak üzere dört gözü vardır (Aşırov 1993: 51). Hüyrlukga-Hemra destanında Hemra, bir kuyunun başında Azrail ile karşılaşır. Azrail, Hemra'nın vadesinin dolduğunu, canını alacağını söyler. Hemra ise Çin-Maçın'dan getirmekte olduğu insanları Mısır'a ulaştırıncaya kadar beklemesini rica eder, ama Azrail bunu kabul etmez. Hemra da beraber yolculuk ettiği insanlarla vedalaşmak için izin ister. Yanındakilere vadesinin dolduğunu söyleyince herkes Azrail'e kendisinin canını almasını söyler. Sonunda orada

bulunanlar Allah'a yalvararak Hemra'nın ölmesine izin vermezler, Hemra'ya Allah tarafından yüz yirmi yıl ömür verilir (Allanazarov 1980: 12-13).

4.3.2. Cebrail

Cebrail, Türkmen destanlarında kahramanların bağışlık yeteneklerini sınıadıkları atışmalarda karşımıza çıkar. Destan kahramanı usta bir bağışının şiir formunda sorduğu sorulara aynı şekilde şiirle cevap verir. Bu atışmaların birisi Âşık Aydın ve Köroğlu arasında geçer. Köroğlu'nun sorduğu sorunun birisi Cebrail'le ilgilidir:

“Haktan inen baş nârsâniñ,

Ozal başı, seri nâdir?

Dördi dilli, biri dilsiz,

Başındaki peri nâdir?”

Köroğlu'nun bu sorusuna Âşık Aydın şöyle cevap verir:

“Hakdan inen baş nârsâniñ,

Ozal başı bismılladır,

Dört kitabıñ biri Kışver,

Biri Cebrayıl peridir.” (Mämmetyazov 1990a:698).

Cebrail, Aslı-Kerem'de aktif bir görev üstlenmiştir. Kerem'in diriltilmesi sürecinde Allah'la Hz. Muhammet arasındaki haberleşmeyi sağlayan Cebrail'dir. Kerem, Aslı'ya kavuşmadan yanarak ölünce Allah, Cebrail'i Hz. Muhammet'e gönderir ve ondan Kerem'i muradına erdirmesini ister. Hz. Peygamber de Hz. Ali'yle birlikte Kerem'in mezarına gidip onu diriltirler ve Aslı'yla evlendirirler (Durdıyeva 2004: 77-90).

4.4. Erenler / Pirlar

4.4.1. Baba / Eren / Pir/ Evliya

Türkmen destanlarında kahramanlara yardım eden “baba”, “pir”, “evliya” vb. gibi olağanüstü kahramanlar vardır. Dini kaynaklardan beslenen bu kahramanlar, farklı adlarla anılsalar da benzer özelliklere sahiptirler. Görünüş olarak aksakallı, beyaz elbiseli, beyaz veya yeşil sarıklı bu tipler, destanların çeşitli bölümlerinde ortaya çıkarak karamana yardımcı olurlar. Bazen kahramanın doğumuna katkı yaparlarken, bazen de kahramanın atına ve silahlarına kavuşmasını sağlarlar. Kahramanın, mücadeleye hazırlanma sürecine etki yaptıkları gibi kahramanı

akınlarda da yalnız bırakmazlar. Kahraman, yolda kalır, imdada erenler yetişir, ona at verir veya gideceği yere götürürler. Kahraman, yolunu kaybeder, yine karşısına bir baba çıkar, ona yolu tarif eder. Bu kadarla da kalmaz, kahraman, savaşta düşmanına üstünlük sağlayamaz, zora düştüğünde piri gelir, ona yardımcı olur. Kısacası Türkmen destan kahramanları destan boyunca olağanüstü tiplerin koruması altındadırlar ve onlarla daha güçlüdürler.

“Baba” adı verilen olağanüstü tipler de kahramanlarla temas kurup onlara yardımcı olurlar. Köroğlu’nun evlendiği boyda rüyasına bir baba girer ve beraberinde bir peri kızı getirir. Köroğlu’na bu kızın Kaf Dağı’ndaki Cihan padişahının kızı Agayunus olduğunu ve Köroğlu’nun bu kızla evleneceğini söyler (Mämmetyazov 1990a: 65-66). Bu rüyadan sonra Köroğlu, Kaf Dağı’na giderek peri kızıyla evlenir. Kırat, küçük bir tay iken iki baba, onu sıvazlar ve sırtına iki tokat vururlar, tay o zaman Araz çayını atlayarak geçer (Mämmetyazov 1990a: 37). Kırk çiltten, üç yüz altmış evliya da Türkmen destanlarında adı geçen olağanüstü tipler arasındadır.

Destanlarda pir, derviş gibi genel adlarla geçen olağanüstü tiplerden bazıları tarihi ve edebi kaynaklardan takip edebiliğimiz tarihi ve efsanevi şahsiyetlerdir. Hz. Ali, Hızır, Tükli Aziz, bu isimlerden bazılarıdır. Özellikle Hz. Ali’nin ve Hızır’ın Türkmen destanlarında ayrı bir yeri vardır. Bu tipler, pek çok destan kahramanının piri ve yardımcılarıdır, bu nedenle bu tipleri ayrıca değerlendirmek gerekir.

4.4.2. Hz. Ali

Köroğlu Destanı’nda Hz. Ali bahsini ele alan Pertev Naili Boratav, sözlerine “Köroğlu’nda ve diğer hikâye ve destanlarda bazen Hızır’ın yerini tutan dini şahsiyet, Türklerin adeta millî destan kahramanı yaptıkları Hazreti Ali’dir.” cümlesiyle başlar ve Hz. Ali’nin özellikle Türkmen rivayetlerinde destanî bir kimliğe büründüğünü söyler (Boratav 1984: 90). Hz. Ali’nin destanî kimliğini, onun maceralarını ve savaşlarını, cenknâmelerden de takip edebiliyoruz. İslâmiyet’le birlikte Türk destanlarında kahramanlığın yanında din de ön plana çıkmaya başlar. Alp tipi, yerini yavaş yavaş alp-eren veya gazi tipine bırakır. Bu tiplerin savaşları, mücadeleleri artık dini kaygılarla fetih ve gaza amacını güder. M. F. Köprülü’nün de ifade ettiği gibi on ikinci ve on üçüncü yüzyıllardaki Türk kültürü, eski destan geleneğini ozanlarla sürdürürken dini menkıbeleri, kıssaları ve destanları anlatan meddahlar ve kıssahanlar da Türk edebiyatına İslamî kaynaklı yeni konuları dâhil etmişlerdir. Bu konular, ozanların temsil ettiği destancılık geleneğinde tekrar

işlenerek Anadolu insanının savaş ve gaza hususlarındaki beklentilerini karşılayan yeni eserlere dönüştürülmüştür. Bu dönemdeki dini içerikli bu destanlar, daha çok Ebu Müslim, Hz. Hamza ve Hz. Ali gibi şahsiyetlerin maceralarını konu edinmiştir (Çetin 1997: XXIX-XXX). Özellikle Hz. Ali cenknâmeleri uzun yıllar Türk kültüründe büyük rağbet görmüştür. İsmet Çetin, Hz. Ali cenknâmelerinin oluşumu ve içeriği üzerine şu tespitleri yapmıştır:

“13. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında tercüme, adapte veya telif olunan Hz. Ali Cenknâmeleri İslâmiyetten önce “Alp” tipi çevresinde teşekkül eden destânlar ile dinî unsurlar ile techiz edilmiş, maddî kuvvetin arka plana atılıp maneviyatın ön plana çıkarıldığı “Veli” tipinden de bazı unsurları bünyesinde taşıyan “Gazi” tipi çevresinde teşekkül eden dinî destânlardandır. İ. Melikof, Seyyid Battal, Ebu Müslim ve Sarı Saltuk’u örnek vermek suretiyle dinî destan kahramanlarının, dinî bir gurubun lideri durumunda olduklarını söylemektedir. Ancak dinî-kahramanlık destânları içinde değerlendirilmesi gereken Hz. Ali Cenknâmeleri, dinî bir gurubun destanı, Hz. Ali de dinî bir grubun lideri olmaktan çok, Anadolu Türk insanının cengâverlik eğilimlerini ön palana çıkaran, onlara mesaj veren ideal insan tipinin örneğini teşkil eder bir destân kahramanıdır.” (Çetin 1997: XXX-XXXI)

Türkmen destancılık geleneğinde de Hz. Ali’nin ve neslinin konu edildiği destanlar olmakla birlikte Hz. Ali’nin, destanlarda kahramana yardımcı olan bir tip olarak yer aldığı görülür (Aşırov 1993: 73-139). Anadolu sahasındaki cenknâmelerde olduğu gibi Türkmen destanlarında da Hz. Ali, kahramanlık ve savaşçılık özellikleri olan olağanüstü güçlü bir tiptir. Bu yönüyle o, kahramanlığın piri olduğu gibi aynı zamanda savaşçıları kutsayan ve onlara yardımcı olan mistik bir şahsiyettir. Köroğlu gibi Türkmen destanlarındaki pek çok kahramanın piri ve yardımcısıdır. Hz. Ali’nin bu özelliklerine Türkmen destanlarından hareketle daha yakından bakalım.

Köroğlu’nun ilk kolunda Hz. Ali, Hızır ve üç yüz altmış erenle birlikte Köroğlu’na görünür. Hz. Ali, Kırat’ı, koşum takımlarıyla birlikte Köroğlu’na teslim eder, Köroğlu’nun beline bir kılıç takar ve Rövsen olan adını da Göroğlu şeklinde değiştirir (Mämmetyazov 1990a: 40-42). Köroğlu’nun ata ve silaha sahip olmasında doğrudan tesiri bulunan Hz. Ali, onu destan boyunca yalnız bırakmaz. Köroğlu’nun ölümünün anlatıldığı son kolda da Hz. Ali yer alır. Köroğlu’nun yüz yirmi yıllık ömrünü tamamlamak üzere olduğunu, Agayunus ve Gülşirin’i Kaf Dağı’na geri göndermesi gerektiğini, rüyasında Köroğlu’na söyleyen Hz. Ali’dir (Mämmetyazov 1990a: 834).

Yusuf-Ahmet Destanı'nda Yusuf Bey, bir mezarın yanından geçerken atı yürümez olur, ne kadar uğraş verdiyse atı yerinden kıvıldatamaz. Bu arada “gözünü yum” diye bir ses işitir. Gözünü yumar ardından “gözünü aç” denir. Gözünü açtığıında kırkların meclisindedir. Kovus-Kıyas, Hıdır-Ilyas ve Hz. Ali burada halka olmuşlar şarap içmektedirler. Hz. Ali, “*Sakin yavrurum kibirli olma*” diyerek Yusuf Bey’e bir kâse şarap verir ve her zaman Yusuf Bey’in yanında olduklarını söyler. Hz. Ali, sağ kolu ile Yusuf Bey’e dokunur ve ona dua eder. Ayrıca Ahmet Bey ve Aşır Serdar için de dua edilir (Durdıyev 1995: 8-9)

Hüyrlukga-Hemra destanında çocuğu olmayan Hısrov padişah, çocuk dilemek için Hz. Ali'nin mezarını aramaya çıkar. Dağları çölleri gezerken karşısına aksakallı bir yaşlı çıkar, bu yaşlı Hıdır'dır. Hıdır, Hısrov padişaha “*Muradın hasıl olsun*” diyerek yoluna gider. Padişah, Hz. Ali'nin mezarını aramaya devam eder ve sonunda aradığını bulur. Hz. Ali'nin mezarında birkaç gün yatar (Allanazarov 1980: 5-6).

Dövletyar Bey'in, Aytgeldi'nin, Şıralı Bey'in de pirleri Hz. Ali'dir. Hz. Ali, her zaman onların yardımına koşar. Onlara sıra dışı silahlar ve atlar verdiği gibi güçlerine de güç katar. Bu kahramanlar, ok atarken, kılıç çekerken ve düşmana saldırırken pirlelerini yad ederler, ondan yardım dilerler. Hiç beklenmedik yerlerde ve zamanlarda kahramanın gözüne görünen Hz. Ali, kahramana yardım etme görevini yerine getirir getirmez yine gözden kaybolur.

4.4.3. Hızır

Hızır, Türkmen destanlarında “Hıdır” şeklinde geçer ve destan kahramanlarına yardımcı olur. Köroğlu'nun ilk kolunda karşımıza çıkan üç yüz altmış evliyanın arasında Hızır da vardır. Kırat'ı aramaya çıkan Köroğlu, yaşlı babaya rastlar ve onunla namaz kılmaya başlar, çok geçmeden erenlerin sayısı üç yüz altmışa ulaşır. Erenlerin meclisinde uyuyakalan Köroğlu'nu Hızır, “*bu bizim nefes oğlumuz*” diye tanıtır. Köroğlu'nun Adı Bey'in oğlu, Cıgalı Bey'in ise torunu olduğunu öğrenen erenler, onun karnını yararlar, içini yıkarlar, nurla doldururlar ve dua ederek vücudunu tekrar eski haline getirirler. Köroğlu, aksırıp uyanır, ona bir kadeh şarap verirler, şarabı içen Köroğlu, tekrar yıkılır. Erenlerin ikinci duasıyla tekrar uyanan Köroğlu onlardan atını ister. Hızır'ın da aralarında bulunduğu bu mecliste Köroğlu'na 120 yıl ömür verilir, yaraları yıldız görünce iyileşecektir,

düşman elinden çabuk kurtulacaktır, diğer dünyada imanlı olacak ve yetmiş iki dili konuşabilecektir.

İlk kolun dışında Köroğlu'na "Tebli Batır" kolunda yardım eden, onu çölde çaresiz halde kurtararak gideceği yere götüren de Hızır'dır (Mämmetyazov 1990a: 649-650). Hızır, Köroğlu'nun Batı varyantlarında da benzer özellikleriyle yer alır. Urfa rivayetinde Hasan Bey ve Hızır karşı karşıya gelir, Hızır, onun sırtını sıvazlar. Başka bir sahnede ise attan düşen Hasan Bey'i Hızır kurtarır. Özbek varyantlarında Hoca Hızır, On İki İmam, Kırk Çiltlenlerle beraber Köroğlu'na gelip onu her türlü beladan koruyacaklarını söylerler. Köroğlu'na uzun ömür ve şöhret verirler. Hızır, sadece Köroğlu'nda değil, Manas'ta, Dede Kokut Kitabı'nda, Mahmut ile Elif hikâyesinde de kahramanların yardımcısıdır. Pertev Naili Boratav, Türk destanlarında geçen Hızır ve Hz. Ali'nin birbirlerine çok benzediklerini, hatta onların aynı kişi olduğunu gösteren bazı kayıtların da bulunduğunu söyler (Boratav 1984: 88-89).

Şah Senem-Garip ve Gül-Sunber gibi aşk konulu destanlarda da Hızır, kahramanlar dara düştüğünde devreye girer. Özellikle kahramanlar çöllerde, dağ başlarında veya denizde mahsur kaldıklarında Hızır, yaşlı bir adam kılığında gelip sıkıntılı durumu ortadan kaldırır ve kahramanın yoluna devam etmesini sağlar.

Hz. Ali ve Hızır'ın yanı sıra destanlarda diğer halifeler Ebubekir, Osman, Ömer; On İki İmam (özellikle İmam Rıza), Hz. Hasan ve Hüseyin, Çoban Ata, Zengi Baba, Ahmet Yesevi, kırk çitlen gibi isimlere de rastlanır.

4.5 Dua

Türkmen destanlarında dua için "pata", hayır dua için de "ak pata" ifadeleri kullanılır. Destan kahramanları duayı genellikle tutsak düştüklerinde, düşman karşısında aciz kaldıklarında olağanüstü güçleri harekete geçirebilmek için kullanırlar. İmandıkları, güvendikleri sıra dışı güçlere dua ederek yalvarırlar ve onlardan yardım beklerler. Tabii ki önlem amaçlı, iyi temennileri içeren dualar da vardır. Bunlar da çoğunlukla kahraman yolculuğa çıkmadan veya yolculuk sırasında annesi, babası, eşi veya kardeşleri tarafından yapılır, bu tarz dualarda kahramanın sağ salim evine dönmesi talep edilir.

Köroğlu, savaşlarda aciz düştüğünde olağanüstü güçlerden yardım alabilmek için dua eder. Dualarında Allah'tan, peygamberden, Hz. Ali'den, On İki İmam'dan, Hz. Yakup ve Yusuf gibi peygamberlerden yardım ister. "Kempir" kolunda Köroğlu,

yaşlı kadının çaldığı Kırat'ı aramaya çıkarken Gülşirin, Köroğlu'nu önce Allah'a, sonra Hıdır-İlyas'a, Kovus-Kıyas'a ve Hz. Muhammet'e emanet ettiğini söyler ve sağ salim gidip gelmesi için dua eder. Köroğlu Bey ile Davut Serdar kolunda Çandibil'e doğru yola çıkak olan Köroğlu'nu Davut Serdar "*yolun açık olsun*" anlamına gelen bir şiirle uğurlar. Şiirde Davut Serdar, Köroğlu'nun rahat bir yolculuk yaparak sağ salim Çandibil'e ulaşmasını temenni eder (Mämmetyazov 1990a: 412, 448-449, 603-604).

Tebli Batır kolunda Köroğlu, düşmana tutsak düşer. Düşmanları onun elini kolunu bağlayıp bir çöle bırakırlar. Köroğlu, çaresiz halde çölde kalmışken Allah'a, peygamberlere ve pirine dua eder:

"Yeri göğü yaratansın Allah'ım,
Bugün bana yardım edeceğin gündür!
Bu çöl yerde beni bırakma esir halde,
Bugün bana yardım edeceğin gündür!" (Mämmetyazov 1990a: 648)

Bu dörtlükte Allah'a yalvaran ve ondan yardım bekleyen Köroğlu, şiirin devamında Hz. Âdem'den, Hz. Nuh'tan, Hz. İsa'dan ve son olarak da piri Hz. Ali'den yardım ister:

"Köroğlu'nun piri Ali, geliver,
Bu bir müşkül iştir derdimi alıver,
Can Kırat'tan bir işaret veriver,
Bugün bana yardım edeceğin gündür!" (Mämmetyazov 1990a: 648-649)

Tulum Hoca, çocuk için gittiği Hakîm Ata'nın mezarında yardım alabilmek için dua eder, Hakim Ata'ya yalvarır yakarır:

"Kurbanın olayım Hakim Süleyman,
Yardım edin benim gibi garibe.
Talihim ters döndü, ikbalim yaman,
Acıyın benim gibi garibin haline." (Veliyev 1993: 30)

Destanlarda özellikle "ak pata"ya ayrıca önem verilir, çünkü yapılan hayır dualar, kahramana uğur getirecektir. Bununla birlikte "ak pata"yı (hayır duayı) herkes yapamaz, onu ancak hikmet sahibi yaşlı kişiler yapabilir. Dövletyar, Kızılbaşlarla savaşa girecekken yüz yaşındaki yaşlı bir kadından "ak pata" alır, yaşlı kadın "*Balam Dövletyar, yiğitleri sana, seni de Allah'a ismarladım*" der ve duasına şiirle devam eder. Şiirde Dövletyar'ın gideceği yere sağ salim gidip geleceğini

söyler, kılıç sallayan kollarının ağrımamasını, okunu yayını iyi kullanmasını, Allah'ın kendisine yardımcı olmasını temenni eder (Durdıyev 1977: 95-96).

Aşk destanlarında da kahramanlar sık sık duaya başvururlar. Kerem, Aslı'nın peşinden giderken yollarda çaresiz kalır, hangi yola gideceğini, Aslı'yı nasıl bulacağını bilemez ve yardım için Allah'a dua eder. Kerem, duasıyla karları eritir, yolunu açar (Durdıyeva 2004: 53-54, 58). Hüyrlukga-Hemra'da halkın duası, Hemra'nın ölümden kurtulup uzun bir ömre kavuşmasını sağlar (Allanazarov 1980: 13-14).

Dua bahsinde son olarak destanlarda geçen “*pata verme*” geleneğine değinmek gerekir. Bilindiği gibi bağşılarla Türkmen destanları arasında yakın bir ilişki vardır. Destanları, bağşılar icra eder ve bu yüzden pek çok destanda bağşılık geleneğinin yansımalarını bulmak mümkündür. Bu yansılardan birisi olan “*pata verme*” geleneğinde bazı destan kahramanları, Âşık Aydın gibi usta bir bağşıya çıraklık yapar, eğitim sürecini tamamlayıp bağşı olmaya hak kazandığında ustasının hayır duasını alır. Ustanın duasını alan öğrenci, artık bağşılık eğitimini tamamlamış, usta bir bağşı haline gelmiştir. Türkmen bağşılık geleneğinde de var olan bu gelenek, Necep Oğlan ve Şah Senem-Garip'te yer almaktadır.

Necep Oğlan, yedi yıl Âşık Aydın'a hizmet ettikten ve ustasının yaptığı sınavdan başarıyla çıktıktan sonra ustasının hayır duasını alır. Âşık Aydın, çırağına hayat ve bağşılık sanatıyla ilgili öğütler verdikten sonra “*Yolun açık olsun, vardığın yerde yurt alsın*” diye dua eder (Seyitmıradov 1977: 35) Garip de Âşık Aydın'a çıraklık yapan kahramanlardandır. Garip, eğitimini tamamlayınca Âşık Aydın, Garip'e “*Oğlum, sen usta olmuşsun. Ben bu kerametli kara dutarı sana hediye ediyorum. Bu dutar sana ve nesline daima yoldaş olsun.*” diyerek hem Garip'in bağşılığını tasdik eder hem de ona hayır duada bulunur (Rahmanov 1992: 22). Bağşılığa geçişin bir duayla gerçekleştirilmesi ve bu dua üzerinde toplumsal bir mutabakatın sağlanmış olması, aslında söze verilen değerlerin bir göstergesidir. Bunun yanı sıra destan kahramanlarının olağanüstü güçleri duayla, yani sözle harekete geçirebileceklerine inanmaları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

5. Diğer Motifler

5.1. Av ve Avcılık

Destanlardaki yaşam tarzı, avcılık ve hayvancılık üzerine kuruludur. Özellikle avcılık, konar-göçer topluluklar için temel geçim kaynakları arasındadır. Toplum

hayatı için temel uğraş alanlarından olan av ve avcılık kültürü, destanlara ve halk hikâyelerine de girmiştir. Halk hikâyelerinde daha çok sportif bir hal alan avlar, destanlarda ise daha hayati bir öneme sahiptirler. Halk hikâyelerinde yerleşik bir hayat vardır, toplum tarıma geçmiştir, tarım ürünlerinden faydalanmaya başlamıştır. Destanda ise hayat, hayvan ürünleri etrafında şekillenmektedir. Beslenme, giyinme ve barınma kültürünü hayvan ürünleri belirlediği bir yaşamda avlanmak, zaruri hal alır. Ava ve avlanmaya verilen değer, Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı gibi kültür tarihimizin temel eserlerine de yansımıştır. Bu kaynaklarda av, ekonomik bir kaynak olduğu kadar sosyolojik bir paylaşım ve savaş provasıdır. Oğuz Kağan, toplumu ve yilkı sürülerini tehdit eden gergedanı av sırasında öldürür, Dede Korkut Kitabı'nda kahramanların ilk avları toylarla kutlanır, beyler günlerce sürecektir avlara çıkarlar (Duymaz 2005: 48-50).

Destan kahramanları, bazı olaylara avlarda şahit olurlar. Kahraman, akının dışında evinden ava çıkarak uzaklaşır. Çölde, dağ başında veya ıssız bir yerde destanın gidişatını etkileyecek kişi veya olaylarla karşılaşır. Türkmen destanlarından Köroğlu'nda kahramanların sık sık ava çıktıklarını ve bu avlarda kendilerini bazı olayların içinde bulduklarını görürüz. Köroğlu'nun ilk kolunda Adı Bey, adamlarıyla birlikte ava çıkar, verimsiz bir avın sonunda Reyhan Arap'ın kaybettiği Gülendama bulur ve kardeşi Mömin'le evlendirir (Mämmetyazov 1990a: 17). Adı Bey'in ölümü de av sırasında gerçekleşir. Adı Bey, eşi doğum esnasında vefat edince hastalanıp yedi gün yatar. Babası Cıgalı Bey, oğluna dışarı çıkıp avlanmasını, bu şekilde gönlünü açmasını öğütler. Adı Bey, kuşlarını toplar, tazılarını bir araya getirir ve ava çıkar. Avda kuş salıp geyik avlarken vefat eder. (Mämmetyazov 1990a: 18-19).

Bazı avlar, kahramanı harekete geçirmesine yardımcı olur. Köroğlu'nun evlendiği boyda geçen av, böyle bir avdır. Köroğlu ve yiğitleri ava çıkar, ancak herhangi bir ava rastlayamazlar. Dönüşte Gencim'in sürüsünden birkaç koyun alırlar, Gencim de bunun üzerine Köroğlu'na “uğursuz”, “zürriyetsiz” gibi tahkir edici sözler söyler. Köroğlu, bu olaydan sonra evlenmeye karar verir ve eşini aramak için Kaf Dağı'na gider (Mämmetyazov 1990a: 63-65).

Destan kahramanları ava çıktıklarında bazen yurtları yağmalanırlar. Köroğlu'nun “Servican” kolunda Köroğlu, üç günlük ava çıkar, bunu haber alan düşmanlar, Çandibil'i yağmalamaya gelirler (Mämmetyazov 1990a: 283-285).

Avlar, aynı zamanda kahramanın sevgilisiyle karşılaştığı ve âşık olduğu yerler arasındadır. Köroğlu'nun yiğitlerinden Er Hasan'a rüyada yaşlı bir baba,

Tellihan'ı gösterir ve onun Er Hasan için yanıp tutuştuğunu söyler, bu rüya av sırasında gerçekleşir (Mämmetyazov 1990a: 742). Kerem'in, Aslı ile karşılaşması av sırasında gerçekleşir. Kerem, önceki adıyla Mahmut Han, bir gün avda iken kuşu bir bahçeye girer. Kerem de onun peşinden bahçeye girdiğinde Rum vilayetinin padişahı Kara Melek'in kızı Zöhre (daha sonra adı Aslı olacaktır) ile karşılaşır. Kerem, Aslı ile göz göze gelince hemen ona âşık olur. (Durdıyeva 2004: 10-11).

Türkmen destanlarında avların içeriği hakkında fazla ayrıntıya yer verilmez, sadece kahramanların ava çıktıkları belirtilir. Bazı avlarda kahraman, av sırasında sevdiği kızla veya düşmanlarıyla karşılaşır, bazılarında ise ava çıkan kahramanın geride bıraktığı ailesi ve yakınları zor durumda kalırlar. Hangi şekilde olursa olsun avlar, Türkmen destan kahramanlarını yeni maceralara sürükleyecek olayların yaşandığı alanlardır, bu yönüyle av motifi destanlarda oldukça işlevseldir.

5.2. Hile

Türkmen destanlarında kahramanların zaman zaman hileye başvurdukları görülür. Çoğunlukla düşmandan beklenen hileler, bazen de kahraman tarafından kullanılır. Hileyi bir savaş taktiği olarak kullanan kahramanların başında Köroğlu gelir. Köroğlu, pek çok kolda hileye başvurur, bu sayede düşmanlarına üstünlük sağlar. Köroğlu'nun yanı sıra yiğitleri de sık sık hileye başvururlar.

Köroğlu, Arap Reyhan'ın kızı Bibican'ı Çandibel'e kaçırmak için hileye başvurur, aslında hileyi hazırlayan Arap Reyhan'ın eşi Gülendama'dır. Gülendama, Bibican'dan Köroğlu'na su vermesini ister, Bibican da elinde bir tas su ile Köroğlu'na yaklaşır, bunu fırsat bilen Köroğlu, Bibican'ı bileğinden yakalar ve doğruca Çandibel'e kaçıtır (Mämmetyazov 1990a: 97). Köroğlu'nun güçlü rakiplerinden Hünkar, Övez'i Çandibil'den Mustafa Bey'e aldırıldığında Köroğlu, Övez'i aramaya çıkar, yolda rast geldiklerine kendini Azerbaycanlı bir tüccar olarak tanıtır. Yolda Hünkar'ın bir gurup askerini öldürüp onların elbiselerini yiğitlerine giydirir, bu halde Hünkar'ın şehrine doğru Övez'i aramaya, tutsaklıktan kurtarmaya giderler (Mämmetyazov 1990a: 217-219)

Köroğlu, yalnız başına dedesinin gözlerini kör eden Hünkar'dan intikam almak için yola çıktığında babasının kırk yiğidine rastlar. Kırk yiğit, yoldan geçen kervanlara saldırmaktadır, Köroğlu'nu da zengin bir bey olarak gören kırk yiğit, ona saldırırlar, ancak at üzerinde baş edemezler. Köse, Köroğlu'na attan inip güreşmeyi

teklif eder, ama bu teklifin ardında hile vardır. Köroğlu, atından indiğinde diğer yiğitler de Köroğlu'na saldırırlar (Mämmetyazov 1990a: 60-61).

Köroğlu'nun düşmanları da çoğu kez hileye başvurur. Herat'ın şahı Övez Sultan, Köroğlu'nu ve Ayvaz'ı toyuna davet eder, görünürdeki davet amacı onlarla tanışmak ve onlara ziyafet vermektir, ancak sultanın asıl amacı, Köroğlu'ndan Ayvaz'ı almaktır. Övez Sultan, Köroğlu'na ve Ayvaz'a şarap diye uyku ilacı verir, herkes uyuduğunda Ayvaz'ı kaçıtır (Mämmetyazov 1990a: 192-194). Köroğlu'nun diğer bir düşmanı Balı Bey, Köroğlu'nun atını yaşlı bir kadına hile ile çaldırır.

Tulum Hoca destanında hile, etkili bir şekilde kullanılmıştır. Önce Tulum Hoca hileyle ülkeden kovulur, daha sonra oğlu Aytgeldi de hileli bir şekilde Kalmuk ülkesine gönderilir (Veliyev 1993). Dövletyar Bey'i Kızılbaş hanı Agamuhammet Şah'ın hilekar adamı Şavelet hileyle tutsak düşürür. Dövletyar'a bir adam gönderir, Agamuhammet Şah'ın hazinesinin dağın ardında hayvanlara yüklenmiş olduğunu söyler, Dövletyar da bunu doğrulamak için yiğitlerini oraya gönderir, Kızılbaş casusu ile yalnız kalınca diğer Kızılbaşlar da saldırıp Dövletyar'ı tutsak ederler (Durdıyev 1977: 135-136, 139).

Hüyrlukga-Hemra'da kardeşleri hileye başvurup Hemra'nın gözlerini oyup kuyuya atarlar, Hemra'nın İrem Bağı'ndan getirdiği kuşu da elinden alıp babalarına biz getirdik, derler (Allanazarov 1980: 56-58). Aslı'nın annesi, kırk düğmeli ve sihirli bir gömlek diktirir ve gerdek öncesi Aslı'ya giydirir. Elbiselerin düğmeleri açılmaz, yanmaya başlar, bunu gören âşıklar, testilerdeki suyu dökünce Kerem yanmaya başlar. Testideki suyun yerine de Aslı'nın annesi Meryem, petrol koymuştur. Meryem'in bu hilesi, Kerem'in yanarak ölmesine neden olur (Durdıyeva 2004: 77-78).

Hile, destan kahramanı için problemleri çözmede asıl yöntem değildir, özellikle alp niteliklerini tam anlamıyla taşıyan kahramanların başvurduğu bir yöntem hiç değildir. Hileye genellikle düşmanlar başvurur ve bazen de başarıya ulaşırlar, ancak bu başarı geçicidir. Kahraman, yapılan hileyi çok geçmeden ortadan kaldırır ve bunu yapanları cezalandırır.

5.3. Tuzaklar ve Tutsaklık

Kahramanların tuzağa düşerek düşman eline tutsak düşmesi, Türk destanlarındaki yaygın motiflerdendir. Kahramanın sürekli düşmanlarıyla mücadele içinde olduğu bir ortamda zaman zaman düşmana mağlup olduğu veya hileyle

çaresiz bırakıldığı görülür. Özellikle Dede Korkut Kitabı'nda tutsaklıkla ilgili çok sayıda örnek vardır. Salur Kazan, eşi ve oğlu Uruz, Bamsı Beyrek düşmana tutsak düşer, Beyrek yedi yıl zindanda kalır. Alıp-Manaş'ta kahraman uykuda yakalanır ve bir çukura hapsedilir. Destanların yanı sıra aşkın konu edildiği halk hikâyelerinde de kahramanlar, uzak ülkelerde zindana atılırlar ve bir süre orada kalırlar (Ergun-Aça 2004: 164). Zindana atılan kahraman acizmiş gibi görünse de ona zindanda yardım eden olağan ve olağanüstü yardımcı tipleri vardır. Bunların yardımıyla zindandan kurtulur ve mücadelesine devam eder.

Türkmen destanlarındaki kahramanların pek çoğu tuzağa düşerek zindanda kalmıştır. Bunların başında Köroğlu gelir. Köroğlu, sarhoş halde yatarken Arap Reyhan'a tutsak düşer, Arap Reyhan, Köroğlu'nun ellerini bağlar ve sürükleyip götürür. Övez, Servican kolunda Kırat'la birlikte tutsak düşer. Kırat'ın her yanını bağlayıp bir çukura hapsederler, günlerce burada kalan Kırat, eziyet çeker (Mämmetyazov 1990a: 347, 306-311). Köroğlu'nun yiğitlerinden Tebli Batır, Kızılbaş Esen Han'dan haber almak için Çandıbil'den ayrılır. Tebli, Esen Han'a aslının Kızılbaş olduğunu, bu yüzden Çandıbil'den kaçtığını ve Köroğlu'nu hileyle tuzak kurarak tutsak edebileceğini söyler. Tebli, Köroğlu'nun güzel kadınlara düşkünlüğünü bildiği için Köroğlu'nu Isfahan'a davet eder, geçtiği yola bir gurup kız koyar, Köroğlu da bunlara kayıtsız kalamayıp kızları öven şiirler söyler, kızların verdiği ilaçlı şarabı içen Köroğlu tutsak düşer (Mämmetyazov 1990a: 647).

Tutsaklığın geniş bir şekilde ele alındığı ve destanın olay örgüsünü derinden etkilediği destanların başında Yusuf-Ahmet Destanı gelir. Yusuf ve Ahmet beyler, Gözel Şah'ın hilekar adamı Mürzemmet'in tuzağına düşerler. Mürzemmet, Ürgenç'e giderek kendisinin Gözel Şah'tan kaçtığını söyler, yalandan Müslüman olur, beyler inanıp onu yanlarına alırlar. Bir süre sonra Mürzemmet rüyasında ailesini ve yakınlarını gördüğünü, onları özlediğini söylediği gibi Gözel Şah'ı kandırarak ganimet getireceğini söyler. Mürzemmet, Gözel Şah'a gelip ondan kırk adam alır, onları bir geçide yerleştirir, beyleri de yalnız başına buraya çeker ve tutsak eder (Durdıyev 1995: 26-37). Beyler, yedi yıl Gözel Şah'ın zindanında kalırlar. Onlara zindan bekçisinin kızı Garagöz ve Ürgençli Bibiniyaz yiyecek ve giyecek getirerek yardımda bulunurlar (Durdıyev 1995: 90, 102, 104).

Dövletyar, Kızılbaş hanı Agamuhammet'e hileyle tutsak düşer, zindanda yurduna turnalarla haber gönderir (Durdıyev 1977: 140-141). Garip, Bağdat'ta

zindana düşer, burada dutarıyla şiirler söyler, civardaki bütün hayvanları yanına toplar, bu durumu görenler, Garip'i zindandan çıkarırlar (Rahmanov 1992: 176-177).

Türkmen destanlarında tutsaklık bir motif olarak yer alır. Kahramanlar, bir amaç doğrultusunda yurtlarından ayrıldıklarında düşmanların hazırladığı tuzaklara düşerler ve bir süre düşman elinde kalırlar. Destanda kahramanın tutsaklığı, hem kahraman hem de yakınları için bir sınavdır. Kahraman için sınavdır, çünkü yeteneklerini kullanıp zindandan kurtulmak zorundadır. Yakınları için de bu durum vefa gösterme fırsatıdır. Kahraman, tutsak düştüğünde başta atı olmak üzere yakınları ve olağanüstü yardımcıları ondan haber almaya çalışırlar. Çoğunlukla dışarıdan aldığı yardımlarla zindandan çıkmayı başaran ve yurduna dönen kahraman, geride kalanların doğal hallerini görebilmek için kimliğini gizler ve bu şekilde dostunu, düşmanını tanımış olur.

5.4. Kılık Değiştirme

Kılık değiştirme, geleneksel anlatılarda kahramanların kimliklerini gizlemek için başvurdukları yöntemlerden birisidir. Destanlarda, halk hikâyelerinde, masallarda bu motife rastlanmaktadır. Bilhassa masallarda görülen dua ve büyü neticesinde kuş ve yılan gibi hayvanların kılıklarına girilmesi veya taşla dönüşme, bu motifin dışında kalmaktadır. Onlar “şekil değiştirme” olarak değerlendirilir. (Sakaoğlu 1998: 124). Kılık değiştirmede realist bir değişim göze çarpar. “Kahramanlar niçin kılık değiştirirler?” sorusuna Saim Sakaoğlu şöyle cevap vermiştir:

“1. Kayıp olan birisini bulmak için. (Alışveriş için gittikleri yabancı memleketten dönmeyen kocası ve kayınpederini aramaya giden gelin, saçını toplayarak erkek kıyafetine bürünür.)

2. Zor bir durumdan kurtulmak için. (Bütün çocukları kız olan padişah, doğacak çocuğun da kız olması halinde annesi ile birlikte öldürüleceğini söyleyince, yine kız olan çocuk erkek olarak büyütülür.)

3. Kötülük yapanları tespit etmek için.

4. Verilen bir işi yapabilmek için.

5. Padişahlar memlekette nelerin olup bittiğini anlamak için.

6. İsteği dışında uzak kaldığı memleketine dönüp olup bitenleri görmek için.” (Sakaoğlu 1998: 124-125).

Sakaoğlu'nun bu tespitleri daha çok masallar ve halk hikâyeleri üzerinden yapılmış olsa da destanlardaki kahramanlar da benzer sebeplerle kılık değiştirirler.

Halk hikâyelerinde kılık değiştirme genellikle iki şekilde yer alır. İlk olarak erkek kahraman, kılık değiştirerek sevgilisinin düğününe son anda yetişir. İkinci şekilde ise kadın kahramanlar kılık değiştirerek erkek Arap-Arapbızengi kıyafetinde düşmanla savaşırlar (Aslan 2001: 2). Türk destanlarında ise kahraman, uzun yıllardan sonra uzak kaldığı yurduna geri dönerken, nelerin olup bittiğini doğal bir şekilde görebilmek, kendine dost ve düşman olanları öğrenebilmek, karşılaştığı güçlükleri aşabilmek ve tanımadığı memleketlerde dikkat çekmemek, mücadeleye girmeden önce hasmını zayıf düşürmek için kılık değiştirir.

Türkmen destanlarında da kahramanlar kılık değiştirmeyi kimliklerini gizleme yöntemi olarak kullanırlar. Köroğlu, Övez için Veyeñnam'a giderken yolda karşılaştığı çobanla kıyafetlerini değiştirir. Veyeñnam kalesinde kurulan pazarda kendini tüccar olarak tanıtır ve koyunları satmaya başlar. Bir müddet sonra Övez'in annesini bulur, ona da kendini Buldur kasabın yakını olarak tanıtır, kasaba koyunlarını getirdiğini söyler. Köroğlu, kasabın karısından Övez'in, padişahın yanında olduğunu öğrenir, oraya doğru yola çıktığında kılık değiştirmeyi daha da ileri götürür. Kendisini tanıtmamak için önce pis bir suya dalar çıkar, daha sonra da yüzünü gözünü toza bular. Övez'i kaçırabilmek için başvurduğu kılık değiştirmeyi Köroğlu başka kollarda savaş taktiği olarak da kullanır. Çandibil'e doğru yaklaşan dört kişiyle çoban kılığına girerek konuşan Köroğlu, neden Çandibil'e geldiklerini öğrenir ve uyku ilacı içirerek onları tutsak eder (Mämmetyazov 1990a: 142-149, 333-335).

Kılık değiştirme, destanlarda birkaç şekilde kullanılır. Destan kahramanı yabancı bir ilkeye giderken kimliğini gizleyebilir, daha genel bir ifadeyle kılık değiştirmelerin pek çoğu kahramanın düşmanıya karşılaşmaya çıktığı yolculukta gerçekleşir. Yolculuk boyunca karşılaştığı kişilerle kıyafet değişimine giren kahraman, düşman ülkesine ulaştığında rahatça hareket edebilir. Hünkar'a tutsak düşen Övez'i kurtarmaya giden Köroğlu ve kırk yiğidi kalender kılığına girerler. Kırat'ın çalındığı kolda Köroğlu, Nişabur'a Kırat'ı aramaya giderken başında külah, sırtında cüppe, elinde asa, kalender kılığına girer (Mämmetyazov 1990a: 292, 449).

Aşk konulu destanlarda da kahramanlar gurbete çıktıklarında, başka bir şehre giderken veya düşmanlarından saklanabilmek için kılık değiştirirler. Garıp, Halap-Şirvan'da kendisini arayanlardan kurtulabilmek için başına bir hayvan karnı giyerek

kel kılığına bürünür, yüzüne de karalar sürer (Rahmanov 1992: 234). Kasım Oğlan şehirde tanınmaması için dostu yaşlı adamın saçını, sakalını karaya, elini yüzünü ise kırmızıya boyar (Gariyeva 1993: 185). Sadece erkekler değil, kadınlar da kılık değiştirirler. “Aysenem-Garip” kolunda Şasenem’in yanındaki kızlardan Akca, Garip’i aramaya çıkarken derviş kılığına girer, eline bir asa ve tespih alır (Rahmanov 1992: 108).

Kahramanlar, yurda dönüşte de kılık değiştirirler. Köroğlu, uzun süre uzak kaldığı Çandabil’e yaklaşırken çobanlarına rastlar, bunların kendisi hakkında neler düşündüğünü öğrenmek ve yurttan olup bitenlerden haber alabilmek için kılık değiştirir (Mämmetyazov 1990a: 509-510). Sayatlı-Hemra’da Hemra, üç yıl uzak kaldığı ülkesine dönerken bağbandan aldığı eski elbiselerle kılık değiştirir. Selbiniyaz’la yabancı birisi gibi konuşur, ona sorular sorar ve cevaplar alır, sonunda kimliğini ifşa eder (Allanazarov 1980: 189-195).

Destan kahramanları kılık değiştirirken çoban, kalender, derviş, tüccar, dilenci, bağşı gibi tiplerin kılığına girmeyi tercih ederler. Bu tavır, adı geçen tiplerin gezgin tipler olmasından kaynaklanır, çünkü toplum, bu tiplerin sürekli dolaşmasına, istedikleri yerlere rahatça girip çıkmalarına alışmıştır. Toy toy gezen bir bağşıya, kervanlarla uzak mesafeler alan bir tüccara, nerde yaşadığı belli olmayan bir kalendere veya dilenciye kim olduğunu sorma bir gibi adet yoktur. Her zaman toplumun içinde bulunan bu tipler her zaman, her yerde ortaya çıkabilirler. Bu bakımdan destanlarda da kahramanların kılık değiştirirken bu tipleri tercih etmeleri normaldir. Adı geçen tiplerle kahraman, sıradanlaşır, basitleşir, güçsüz bir görünüme sahip olur ve en önemlisi de dikkat çekmez.

Destanlarda kılık değiştirme, düşmana karşı kahramanı koruyan bir yöntem olduğu kadar kahramana yakınlarını sınavdan geçirme imkânı da verir. Kahraman, kılık değiştirmeyi yabancılara karşı kullandığında hedefe ulaşmayı kolaylaştırmak amacı güderken yurduna dönüşte kullandığında ise geride bıraktıklarını sınamayı amaçlar. Tanınmaz bir halde annesiyle, kız kardeşiyle ve diğer yakınlarıyla konuşarak kendisi hakkında neler düşünüldüğünü doğal bir şekilde öğrenmiş olur. Bu haliyle destandaki kılık değiştirmeler, düşmana karşı üstünlük sağlama, yakınlar içinse sadakati ölçme işlevi görürler.

5.6. Sınavlar

Destanlarda kahramanın aşmak zorunda olduğu çok sayıda engel vardır. Tabii ki bunlar kahraman için sınav olarak görülebilir, ancak bazı destanlarda kahraman, kendini yerine getirilmesi zor şartları olan sınavların içinde bulur. Eşi benzeri görülmemiş düşmanlarla karşılaşır, uzak mesafeler alır, sıradan bir insanın yapamayacağı işleri yapar ve sınavı başarılı bir şekilde geçer. Destandaki sınavların sonunda kahramanlar, silah, mal-mülk ve evlenmek istediği kızla ödüllendirilirler. Türkmen destanları açısından baktığımızda Köroğlu, Dövletyar Bey ve Şıralı Bey gibi destan kahramanlarının sınavlardan geçirildiğini görürüz. Kahramanlık isteyen sınavların yanı sıra bağşılık yeteneği isteyen sınavların da olduğunu söylemeliyiz, özellikle bağşılığa geçişler, genellikle “aydışma” adı verilen sınavlarla gerçekleşir.

Köroğlu Destanı’nda kahramanlar, çeşitli sınavlara tabi tutulurlar. İlk olarak Köroğlu, silahlarını almak için gittiği İsfahan’da sınava tabi tutulur. İsfahanlı ustaların değerli taşlardan yaptıkları ok ve yayı, Köroğlu almak ister, ancak bunun için ona bir sınav uygulanır. Demirci ustalarının ilk şartı, Köroğlu’nun yayı çekmesidir. Köroğlu, pirini anarak yayı çeker, ancak ustaların istekleri bitmemiştir. İkinci şartları ise ok atmadaki hüneri ölçmektedir. Köroğlu, yine pirini anarak okunu atar ve onların istediği yerlerden okunu geçirerek oku ve yayı almaya hak kazanır (Mämmetyazov 1990a: 48).

Köroğlu, “Harmandäli” kolunda da sınava tabi tutulur. Harmandäli, zengin bir adamın tek kızıdır, babası ne kadar erkek istediye de bir kız çocuğuna sahip olur ve kızını erkek gibi yetiştirmeye karar verir. Kız olmasına rağmen erkek gibi büyütülen Harmandäli, evlilik çağına geldiğinde kendisiyle evlenmek isteyenlere bazı şartlar koyar. Buna göre Harmandäli’yle evlenmek isteyen erkek, onu güreşte ve bağşılıkta yenmek zorundadır. Harmandäli ile ülkede ne kadar genç varsa güreşir, bağşılar atışmaya gelir, ancak hiçbirisi onu yenemez. Üç yılda üç yüz pehlivan ve bağşı yener, kimse onunla güreşmeye ve atışmaya gelmez olur. Böyle bir kızın varlığından haberdar olan Köroğlu, onun şartlarını yerine getirmeye gider. Harmandäli’ne hem güreşte hem de bağşılıkta mağlup olan Köroğlu, kızı başka yollardan elde etmeye çalışır. (Mämmetyazov 1990a: 669, 670, 682-685).

Dövletyar destanında kahraman, Astrabat şehrindeki hanın üç kızının olduğunu, kızlarını mert ve güçlü yiğitlere vereceğini, bunun için de kızını almak isteyenlerin üç şartını yerine getirmek zorunda olduğunu, bunu yapamayanların hana

hizmetçi olarak kalacağını işitir. Hanın kızına talip olan Dövletyar Bey, Astrabat'a gider. Hanın şartlarından ilki, ülkesini tehdit eden Kızılbaş'ın bertaraf edilmesidir. Kızılbaşlar, Astrabat şehrini kuşatmış, bezirganları geçirmemekte, çöldeki göçeri ve kervanları yağmalamakta, şehrin neyi var neyi yok almaktadır. Kızılbaşlar daha da ileri giderek Allayar Han'ın tahtını ve kızlarını da istemişlerdir. Han da düşünüp taşınıp Kızılbaş'ı def eden kişiye boyu kadar altın, Gürgen vilayetini ve üç kızından istediğini vermeyi kararlaştırmıştır. Dövletyar Bey, hanın bu isteğini kabul eder, yiğitleri ile Kızılbaş'a karşı savaşa hazırlanır (Durdıyev 1977: 32-33). Dövletyar Bey, Kızılbaş ordusunu dağıtır, ancak Yakup Bey Allayar Han'a Dövletyar Bey'in öldüğü yönünde yalan bir haber gönderir. Bunu duyan han kızı Gülçemen, kendini kale duvarlarından atarak öldürür. Dövletyar Bey de kendine âşık olan Gülçemen'in ölümünden sonra Astrabat'ı terk eder (Durdıyev 1977: 46-50)

Dövletyar Bey, evleneceği kız için verdiği sınavın yanı sıra zindandan kurtulabilmek için Kızılbaş şahının koyduğu sınavdan da başarıyla çıkmak zorunda kalır. Kızılbaş şahına tutsak düşen Dövletyar'ı yakınları zindandan çıkarmak isterler, ancak şahın bunun için bazı şartları vardır:

1. Düzenlenecek at yarışını Dövletyar'ın atı birinci bitirecektir,
2. Dövletyar Bey, güreşte Kızılbaş pehlivanlarını mağlup edecektir,
3. Bağşılıkta da aynı şekilde Dövletyar, şahın bağşılıklarına üstünlük sağlayacaktır.

At yarışından Dövletyar'ın atı Serhoş bütün atları geride bırakır, padişahın pehlivanları ile Dövletyar'ın yiğitleri güreşir ve onları yenerler. Dövletyar, Agamuhammet Şah'ın iki bağşısını da atışmada yenmeyi başarır ve zindandan kurtulur (Durdıyev 1977: 154-158).

Gövher Kız ve Şıralı Bey destanında da kahraman, evlilik için sınavdan geçirilir. Gövher Kız'ın babası Söyün Şah, kızıyla evlenmek isteyenlere üç şart koymuştur. Bu şartları yerine getirenlere hem kızını hem de tahtını vereceğini söyler. Şahın şartlarını yerine getirmek isteyen Şıralı Bey' şah,

“Ey oğlan, eğer şartı yerine getirmek istiyorsan eskiden beri benim yurdumda büyük bir ejderha var. O ejderha benim hükmettiğim toprakların yarısına hâkim. O, devletimin yarısına zarar veriyor ve her gün adamlarımı, mallarımı, kısacası batı tarafımda uçan her şeyi yiyor. Ben onu öldürmek için her şeyi yaptım, nice askerimi feda ettim, ama ona hiçbir şey yapamadım. Üç şartımdan ilki budur” der. (Mämmetyazov 1976: 121-122)

Şıralı, Söyün Şah'ın ilk görevini yerine getirir ve şahtan ikinci görevi öğrenir:

“Ey Şıralı, şimdi seni nasıl bir görevin beklediğini biliyor musun? Şimdiki iş, on beş günlük mesafede. Harasat dağı adlı bir dağ vardır. Doğuya doğru gidersen, bu dağda beş yüz civarı Arap vardır. O Araplar, çapulcu görünümündedirler. Onların serdarlarına Pirnazar Alp derler. Bu hiçbir padişahla uzlaşmadı, şehirleri talan edip gitti. Sen bunu yakalayıp ellerini bağlayıp bana getireceksin.” (Mämmetyazov 1976: 129-130). Şıralı Bey günlerce yol alır, söylenen yere gider ve Pirnazar Alp'ı şaha getirir. Şah son şartını dile getirir:

“Şıralı Bey, geriye bir şartım kaldı, onu da yerine getirirsen Gövher senin olacak. Yarın erkenden Gövher'in bağına git. Gövher'in bağında beş yüz basamaklık bir köşk var. Oradan atını aşırabilirsen Gövher senin olacak.” (Mämmetyazov 1976: 145). Şıralı Bey, olağanüstü özelliklere sahip atıyla şahın söylediği köşkten atını aşırmayı başarır ve Gövher kızı almaya hak kazanır.

Aşk destanlarında da kahramanlar bazı sınavlarla sınanırlar. Aslı-Kerem'de bir gurup bezirgân, Kerem'i yanlarına alıp götürmek isterler, ancak Kerem, buna karşı çıkar. O zaman bezirgânlar, “*eğer âşık isen dua et de şu dağ açılıp yol versin, seni o zaman bırakırız*” derler. Kerem, bir şiir okur ve dağdaki karları eritir, o zaman bezirgânlar Kerem'i serbest bırakırlar (Durdıyeva 2004: 57-58). Başka bir sahnede ise bir hükümdar, Kerem'i astırmak ister, ancak turnalar gelip cellatları parçalarlar, hükümdar ise bunu Kerem'den bilir. Kerem olanı biteni anlatır, hükümdar anlattıklarını doğrulaması için Kerem'den gökte uçan turnaları yere indirmesini ister. Kerem, şiirle turnaları indirir ve serbest kalır (Durdıyeva 2004: 74-75).

Türkmen destanlarında sınavlar bahsinde bağşılar için düzenlenen “aydışik”lara da değinmek gerekir. Türkmen bağşılık geleneğinde “aydışik” adı verilen yarışmalar, Anadolu sahasında âşıklar arasında yapılan atışmalarla büyük oranda benzerlik gösterir. Bağşılık eğitimini tamamlayan bir bağşı adayına ustası icazeti ancak karşılıklı soru-cevap esasına dayanan sınavların sonunda vermektedirler. Necep Oglan, Âşık Aydın'ın sorduğu sorulara doğru cevap vererek ondan bir dutar alır ve bağşılığa geçiş yapar (Seyitmıradov 1977: 46-53). Garip de aynı şekilde bağşıların piri Âşık Aydın'ın sınavından başarılı olarak bağşı unvanı alır (Rahmanov 1992: 22).

5.7. Ödül ve Cezalar

Türkmen destanlarında çeşitli ödüller ve cezalar yer almaktadır. Ödüller, destan kahramanının başarılarını takdir etmek ve onu mükafatlandırmak için kullanılırken cezalar ise kahramanı harekete geçirici bir işleve sahiptir. Kahramanların engelleri aşarak hedeflerine ulaşmaları sonucu elde ettikleri de ödül olarak nitelendirilebilir, ancak bunun dışında da destanlarda bazı durumlarda ödüller verilmektedir. Bunlardan ilki, müjde verme ve karşılığında hediye alma geleneğidir. Türkmen destanlarında sevindirici bir haberi getiren kişiyi ödüllendirme ve ona çeşitli hediyeler verme geleneği yer almaktadır. Gencim, “Reyhan Arap” kolunda Köroğlu’nun kendisi için Bibican’ı getirdiğini müjdeleyen kişiye at ve elbise hediye eder (Mämmetyazov 1990a: 115). Sansar Baba, Köroğlu’nun Gülruh’u alıp Çandıbil’e geldiğini Övez’e müjdeler. Müjdenin karşılığı olarak Övez’den elbise alır, Agayunus’a müjde verir ondan da hediyeler alır, kırk yiğitten de aynı şekilde hediyelerini alır. “Kırk Binler” kolunda Agayunus, savaşın bittiğini müjde veren kişiye bir at ve elbise hediye etmiştir (Mämmetyazov 1990a: 274, 417). Bunların dışında Köroğlu kollarında ödül olarak altın ve para da verilmiştir.

Alı Bey ve Balı Bey’in Mısır’a geldiklerini Gözel Şah’a müjdeleyen Rüstem Bey, şahtan at ve giyecek gibi hediyeler alır. Hüyrlukga-Hemra’da vezir Kasım, Hısrov padişaha oğullarının geldiğini müjdeler ve karşılığında padişah’tan hediyeler alır (Allanazarov 1980: 16). Sayat, kendine güzel haber getiren atlılara müjde karşılığı olarak altın kadeh verir (Allanazarov 1980: 141). Zöhre’nin doğduğunu müjdeleyen kadın hizmetkâra padişah, hediyeler verir, onu azat ederek ödüllendirir (Aşırov 1954: 14). Seypelmelek-Medhalcema’de kızının geldiğini padişaha haber veren bezirgana, hediye olarak bir at verilir (Dessanlar 1982: 32).

Müjde geleneğinin dışında toylarda da ödüller verilmektedir. Türkmen destanlarındaki toylarda, at yarışı, ok atma ve güreş gibi etkinlikler yapılır. Yapılan yarışmaların sonunda ise başarılı olanlara çeşitli ödüller verilir. Bu yarışmalarda verilen ödüllerin içeriği hakkında fazla bilgi verilmezken bağşılık geleneğiyle ilişkili olarak verilen ödüllerde ise daha fazla ayrıntı bulabiliyoruz. Bağşılar toyların, ziyafetlerin, kutlamaların ilgi çeken, en çok aranan tipleri ve vazgeçilmez asli unsurları arasındadır. Bağşıların katılmadığı veya katılımlarının az olduğu toplantılar, eksik olarak görülmüş ve bu nedenle bu tarz mekânlarda mümkün olduğunca çok ve aynı oranda meşhur bağşının yer alması talep edilmiştir (Mirzaev

1979: 21). Aşirov'un kayıtlarından Türkmen bağşılık geleneğinin icra alanlarından birinin ve en önemlisinin toylar olduğunu öğreniriz. Çeşitli vesilelerle düzenlenen toylarda "bağşı ayttırmak, at çaptırmak" en önemli gelenekler arasındadır (Özkan 1989: 33-34). Bu toylarda bağşılar, dutar çalıp aydım söyledikleri gibi, aynı zamanda kendi aralarında hüner yarışına da girmektedirler. Ustalığını kanıtlayarak diğer bağşılara üstünlük sağlayanlar, toy sahibinin belirlemiş olduğu hediyeleri almaya hak kazanırlar. Türkmenistan'da düzenlenen bir çocuk toyunda bağşılardan toylardaki konumlarını ve hediyelerini takip edebilmekteyiz. Toy, toy sahibinin bağşılara "Bağşılar, itibar edip geldiğiniz için beni bahtiyar ettiniz. Bu toy, benim 40 yaşında sahip olduğum oğlumun toyudur. Bu toyda bağşı söyletmeyi, at koşturmayı niyet edindim. Siz elinizden geleni arkaya koymayın. Toyu, toya benzetelim." demesiyle başlar ve Nepes Bağşı, Körgocalı, Yegenoraz ve Köseleç (Gulyagmır) Bağşı gibi destancılardan katılmış olduğu toyda dinleyicilerin kararıyla diğer bağşılara üstün geldiği kabul edilen bağşıya iki yaşında bir koyunun (işçek), ipek mendilin ve Hive çüppesinin armağan olarak verileceği ifade edilmiştir (Aşirov 1992: 37). Bu toydaki hüner yarışması, birçok bağşının iştiraki ile başlamış, ancak daha sonra Nepes Bağşı ile Köseleç Bağşı arasında geçen bir karşılaşmaya dönüşmüştür. Nepes Bağşının üstünlüğü ile tamamlanan yarışmanın sonucunda Nepes Bağşı sadece ipek mendili almış, diğer hediyeleri ise daha uzak bölgelerden gelen bağşılara bırakmıştır (Aşirov 1992: 42). Yine 1900'lü yılların başında Merv bölgesinde bir obada düzenlenen toyda Agacan Bağşı ile Meti Salır'ın oğlu Oraz Salır atışmış ve dinleyicilerin verdiği karar neticesinde galibe "İki yaşındaki deve" (ogşuk) verilmiştir. (Aşirov 1992: 75).

Toylarda bağşılara verilen bu ödüllerin benzerlerini destanlarda da görmek mümkündür. Toya bağşı olarak katılan Köroğlu'nun şiirini beğenen dinleyiciler, ona bir elbise, bir kalpak, bir çizme, bir kuşak hediye ederler (Mämmetyazov 1990a: 262). Hediyeler sadece toylarda değil, bağşılığa geçiş sınavlarında da verilmektedir. Usta, çırağını başarılı bulursa ona biratım hediyeler vererek eğitimi sonlandırır. Necip Oğlan ve Garip, bağşılık eğitimi tamamladıklarında Âşık Aydın onlara dutar hediye eder.

Türkmen destanlarında ödül olarak kahramanlar, zindandan çıkarılırlar, evlenecekleri kızlara kavuşurlar, silah sahibi ve bazen de ülke sahibi olurlar. Kasım Oğlan'da padişah, ölümcül hastalığına çare bulan Baba'ya kızını verir (Gariyeva 1993: 200). Yine aynı destanda Hurşit Şah'ı düşmanından kurtaran Kasım Oğlan, şahın kızıyla evlendirilir ve ülkeye hükümdar olur (Gariyeva 1993: 227-228).

Bütün bu ödüllere birlikte destanlarda cezalar da vardır. Bu cezalar, bazen kahraman tarafından bazen de düşmanlar tarafından kahramana ve yakınlarına verilir. Kahramanın verdiği cezalar, çoğunlukla adaleti sağlamak, haksızlıklara engel olmak ve yapılan kötülöklere karşılık vermek amacı güderken düşman tiplerin cezalarında haksız uygulamalar dikkati çeker. Bunun en iyi örneğini Köroğlu'nun dedesi Cıgalı Bey'in gözlerinin kör edildiği ilk kolda görebiliriz. Cıgalı Bey, çok iyi bir seyis olmasına ve Hünkâr'a su menşeli bir at getirmesine rağmen gözleri kör edilmiştir (Mämmetyazov 1990a: 27). Cıgalı Bey'e yapılan bu haksızlık nedeniyle Köroğlu, destan boyunca Hünkâr'la mücadele eder. Ayrıca Köroğlu da pek çok kolda düşmanlarına çeşitli cezalar vermiştir. Arap Reyhan'ı öldürdüğü gibi parçalayıp file yükler ve geldiği yere geri gönderir. Atını kaçıran yaşlı kadının önce kulaklarını koparır, daha sonra öldürür. Bezirgânla kardeş olmuşken kendisini kışkırtıp bezirganın yok yere ölmesine sebep olan kocakarıyı, Köroğlu öldürür. Çandibil'e savaşmaya gelen Esen Han'ın oğullarının gözlerini oyarak geri gönderir (Mämmetyazov 1990a: 483-485, 560, 634).

Yusuf-Ahmet'i hileyle Gözel Şah'a götüren ve beylerin yedi yıl zindanda kalmasına neden olan Mürzemmet'i Ahmet Bey, bir kılıç darbesi ile öldürür. Yusuf Bey, atışmada mağlup ettiği Gökçek Şair'in kendisine saldırması üzerine onun kulaklarını ve burnunu keser (Durdıyev 1995: 127, 136). Dövletyar Bey destanında yalan sözüyle Asrabat Hanı'nın kızının ölümüne sebebiyet veren Yakup Bey, dilinden meydana asılır ve öylece ölüme terk edilir (Durdıyev 1977: 47) Savaşlarda bazı düşman askerlerinin burunları ve kulakları kesilerek geri gönderilir ki olanı biteni gittikleri yerde anlatabilsinler (Durdıyev 1977: 116). Kerem'in gerdekte yanarak ölmesine sebep olan Aslı'nın babası Kara Melek ve annesi Meryem Hünkâr padişah tarafından yakılarak öldürölür (Durdıyeva 2004: 83). Görölldüğü gibi destanlarda hain, yalancı, hırsız ve hilekâr tipler, çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Kötölüğü temsil eden bu tipler cezalandırılmıştır, çünkü destanlar, topluma cesur, mert, doğru, cömert, paylaşımcı, merhametli, adaletli, sadık olmayı önermektedir. Bu nedenle kötölüğün cezalandırılması destan mantığı içinde normal, bir o kadar da gereklidir.

SONUÇ

Türkmen destanlarını ve destancılık geleneğini konu edinen bu çalışmada öncelikle Türkmen destanları ve destancıları üzerine yapılan çalışmalardan başlanarak destan kavramı ve bu kavramla ilişkili diğer terimler, destanların tasnifi, kaynakları, konuları, dil ve üslup özellikleri, Türkmenistan’da geçmişten günümüze destan anlatıcılarına verilen adlar, başşılık geleneğinin oluşumu ve gelişimi, başşıkların eğitimi, başşılık okulları (yolları), başşıkların kullandıkları müzik aletleri, belli başlı destancı başşıklar, başşıkların destan anlatma zamanları, mekânları ve şekilleri, Türkmen destanlarının yapısal özellikleri, destanlardaki tipler ve motifler gibi hususlar üzerinde tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu incelemelerin sonunda ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz.

Türkmen destancılık geleneği üzerine yapılan ilk çalışmalar, Çarlık Rusyası’nın bu bölgeyi ele geçirmesinden sonra başlar ve yapılan çalışmalarda A. N. Samoyloviç’in adı daha çok geçer. Bölgenin tarihini, edebiyatını, dilini ve folklorunu araştırmakla görevlendirilen Samoyloviç, 1902, 1906, 1907 ve 1908 yıllarında Türkmenistan’a çeşitli araştırma gezileri düzenlemiştir. Bu geziler sırasında Türkmen atasözleri, masalları, bilmeceleleri ve destanları üzerine önemli malzemeler toplamış ve pek çoğunu Moskova’da yayımlamıştır. Samoyloviç’in yanı sıra bu dönemde V. V. Barthold, N. P. Ostrovmov ve İ. N. Berezin gibi araştırmacıların da Türkmen destanları ve destancılık geleneği üzerine değerli çalışmalar yaptıkları görülür. Çarlık Rusyası döneminde, Asya toplumları üzerinde yürüttükleri çalışmalarla tanınan Çarlık Arkeoloji Komisyonu ve Rus Coğrafya Derneği gibi kuruluşların resmi görevlileri olarak bölgeye giden bu araştırmacılar, sadece destanlar ve başşıklarla ilgili değil, Türkmen edebiyatı ve folkloruyla da ilgili materyalleri toplamışlar ve yayımlamışlardır. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar, derleme ve derlenen malzemenin yayınlanmasından öte geçememiştir. Ayrıca Çarlık Rusyası döneminde Türkmenistan’a çeşitli amaçlarla seyahatler düzenleyen gezginlerin aldıkları notlarda da Türkmen destancılık geleneğine ait bilgiler bulabiliyoruz. Kısacası Çarlık döneminde Türkmen destanlarından bazı parçalar ve başşıklarla ilgili bazı bilgiler yazıya geçirilmiş ve başta Rusya olmak üzere bazı Avrupa şehirlerinde yayımlanmıştır.

Türkmen destanları ve destancıları üzerine kapsamlı çalışmalar, Sovyetler Birliği döneminden sonra yapılmaya başlanır. Çarlık döneminde olduğu gibi, bu

dönemin de ilk araştırmacıları V. V. Barthold, V. A. Gordlevskiy, A. N. Samoyloviç ve E. Bertels gibi Rus bilim adamlarıdır. Çarlığın son dönemlerine kadar sürdürülen metin derleme ve yayımlama faaliyetleri bu dönemde daha sistematik ve daha geniş çaplı yapılmaya başlanır. Özellikle 1920’li yıllarda Türkmenistan’ın çeşitli bölgelerine araştırma gezileri düzenleyen V. Uspenskiy ve V. Belyayev’in, 1928 yılında yayımladıkları *Turkmenskaya Muzıka* (Türkmen Müziği) adlı çalışmaları dönemin ilk ciddi yayınlarından. Türkmen müziği ve bağılarıyla ilgili bugün de geçerliliğini koruyan bilgiler içeren bu çalışmayı, meşhur Köroğlu anlatıcısı Pelvan Bahşı’dan derlenen ve 1941 yılında Aşgabat’ta yayımlanan *Göroğlu Türkmen Halk Eposı* adlı kitap izler. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Dede Korkut Kitabı ve Dövletyar Destanı gibi kahramanlık konulu destanlardan parçaların yayımlandığı Türkmenistan’da savaş sonrası Folklor araştırmaları iki şekilde yürütülür. İlk olarak halk kültürü ürünlerinin derlenmesine ve yayınlanmasına devam edilmiş, ikinci yol olarak ise halk edebiyatı türleri ve bazı problemleri konular üzerinde teorik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle B. A. Garrıyev, M. A. Sakali, M. Köseyev, N. A. Aşırov gibi folklor araştırmacıları, doğrudan halk edebiyatı türlerini, bunun içinde destan türü de vardır, konu eden çalışmalar ortaya koymuşlardır. 1980’li yıllara gelindiğinde artık Türkmen destancılık geleneğiyle ilgili çok sayıda inceleme ve araştırma çalışmasının yapıldığını görürüz. Sovyetler Birliği döneminde yürütülen destan araştırmalarında ideolojik birtakım müdahaleler olsa da Türkmen destanları ve destancıları üzerine en kapsamlı ve nitelikli çalışmalar bu dönemde yapılmıştır, diyebiliriz.

Türkmenistan’ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra da Türkmen folklor araştırmaları bir süre daha önceki dönemin tesirinde kalır, ancak Sovyet döneminde yayımlanmasına izin verilmeyen veya bazı müdahalelerle ancak yayımlanabilen Dede Korkut Kitabı ve Köroğlu Destanı hakkında daha fazla yayın yapılmaya başlanır. Tabii ki bu yayınlarda yeni bir Türkmen kimliğinin ve bilincinin oluşturulması düşüncesinin de etkisi vardır. Bu dönemde Türkmenistan’ın Latin harflerine dayalı bir alfabe geçmesiyle birlikte, daha önce Kiril harfleriyle yayımlanan destan metinlerini ve çalışmalarını, yeni Türkmen alfabeye yeniden yayımlanma faaliyetleri başlamıştır. Günümüzde bu faaliyetler, “Türkmenistanın Milli Medeniyet Miras Merkezi” tarafından yürütülmektedir. Merkez, 2000’li yıllardan sonra çok sayıda destan konulu çalışmayı yeni harflerle tekrar yayımlamıştır.

Türkmenistan'da destan türüyle ilgili olarak “Epos”, “Dessan”, “Avtorlu Dessan”, “Anonim Dessan”, “Halk Dessanı”, “Gahrımançılıklı Halk Dessanı”, “Erteki Eposu” gibi terimlerin kullandığını görüyoruz. Yaygın kabule göre “Epos” terimi, Köroğlu Destanı için kullanılırken “Yusuf-Ahmet”, “Ali Bey-Balı Bey”, “Tulum Hoca”, “Dövletyar” gibi kahramanlık konulu ve “Şasenem-Garıp”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Sayatlı-Hemra” gibi aşk konulu anlatılar için “epos” yerine “dessan” terimi tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra Köroğlu Destanı'nı da “dessan” terimi altında değerlendiren görüşler de vardır. Bu çalışmaya ise hem kahramanlık hem de aşk konulu anlatılar dâhil edilmiştir, çünkü bunların hepsini destancı bağışlar, aynı anlatım ortamı içinde, aynı dinleyiciye “destan” olarak anlatmaktadırlar.

Türkmen destan geleneğinde “Anonim Dessan” ve “Avtorlu destan” ayrımı da dikkat çekicidir. “Avtorlu destan” terimi, destanların yaratımı ve aktarımı ile ilgili olarak özellikle destanların tasnifinde kullanılmaktadır. Türkmen destanlarından “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Dövletyar”, “Hocambedi Han” gibi destanların Andalıp, Şabende, Şeydayı, Magrupı, Mollanepes gibi destancı şairlerce yazıldığı veya yazılı hale getirildiği düşünülmektedir. Bu nedenle bu destanlar, genellikle 18. yüzyıl yazılı Türkmen edebiyatı dairesinde değerlendirilmişlerdir. Ancak burada hemen ifade etmeliyiz ki, “avtorlu” olarak nitelendirilen destanların sözlü geleneğe yaratılmış ve aktarılmış destanlarla şekil, yapı, işlev, icra ortamı açılarından pek çok ortaklığı vardır. Bu destanların pek çoğu bağışlar tarafından anlatılmış ve sözlü geleneğe yeni şekilleri meydana gelmiştir. Bu yönüyle bu destanlar artık “sözlü destan” kapsamına girmektedir.

Türkmen destanları, bugüne kadar farklı özellikleri açısından tasnife tabi tutulmuşlardır. Bu tasniflere yakından bakıldığında, bunların büyük oranda destanların muhteva özelliklerine göre yapıldıkları görülür. Türkmen destanlarını muhteva açısından değerlendirdiğimizde ise destanların, kahramanlık, aşk ve din etrafında kümelendiklerini söyleyebiliriz. Bu bakımdan Türkmen destanlarının “1. Kahramanlık destanları”, “2. Aşk Destanları” ve “3. Dini Destanlar” olmak üzere üç başlık altında toplanması daha doğru olacaktır. “Göroğlu”, “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Tulum Hoca”, “Dövletyar” gibi Türkmen destanları “kahramanlık destanları”; “Şasenem-Garıp”, “Sayatlı-Hemra”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Aslı-Kerem”, “Leyla-Mecnun”, “Yusup-Züleyha”, “Zöhre-Tahir”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber”, “Necep Oğlan”, “Gövher Gız ve Şıralı Beg” gibi anlatılar ise “aşk destanları”; “Baba

Rövşen”, “Zeynelarap” ve “Muhammethanapiya” gibi anlatılar ise “dini destanlar” başlığı altında değerlendirilebilir.

Türkmen destancılık geleneğinin beslendiği kaynaklarda çeşitlilik vardır. Türkmen destanlarının büyük bir çoğunluğu, Türkmenlerin tarihte yaşadıkları olayların etkisiyle oluşmuştur. Türkmenlerin, Araplar ve İranlılarla temasları sonucunda oluşmuş destanlar olduğu gibi, bazı destanlar da Özbek, Karakalpak ve Kazak Türkleriyle ilişkilerin neticesinde oluşmuş veya bu toplulukların destan geleneğinden alınmışlardır. Bunun yanı sıra Arap-Fars edebiyatından ve Hint masal kitaplarından alınan konular üzerine inşa edilmiş Türkmen destanları da bulunmaktadır. Özellikle masal kaynaklarının ve masal geleneğinin Türkmen destanları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Masallardaki tipler ve motifler, destanların pek çoğunda yoğun bir şekilde yer almaktadır. Ancak Türkmen destanları, kaynağını veya konusunu nereden almış olursa olsun kendine özgü şekil, yapı ve üslup özelliklerine sahiptirler. Bu bakımdan Türkmen destancılık geleneği, kendine has kuralları ve üslubu olan orijinal bir gelenektir.

Türkmen destanlarında, büyük oranda kahramanlık ve aşk konuları işlenmektedir, ancak bunlarla birlikte Arap-Fars edebiyatlarından ve masal kaynaklarından alınmış başka konular da destanlarda yer alır. Bu da konu açısından zengin bir destan geleneğinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Türkmen destanları konu açısından birkaç başlık altında değerlendirilebilir. Kahramanlığın esas olduğu Köroğlu gibi destanlarda destan kahramanı, ata binerek ve kılıç kullanarak fiziki bir mücadele verir. Bu tarz destanlarda sık sık savaş sahneleri görülür, rakiplerine galip gelen kahraman, destanın sonunda amacına ulaşır. Aşk konulu destanlarda ise kahraman bir âşıktır, sevgilisine ulaşmak ister, ancak engeller buna mani olur. Buradaki kahraman, artık fiziki güç yerine söze ve olağanüstü güçlere başvurur.

Türkmen destanlarının kompozisyonu geleneksel kurallara dayanır. Destanlar, belirli bir anlatım tekniğiyle, formel ifadelerin ve kalıplaşmış sahnelerin yardımıyla geleneksel bir üslupla sunulurlar. Ayrıca destanlar, nazmın ve nesrin nöbetleşe yer aldığı bir teknikle anlatılır, formel bir ifade ile başlayan destan, pek çok sahneyi yine formel ifadelerle birbirine bağlar, son kısımda da anlatı, formel halini almış bir söz gurubu ile bitirilir. Nesir bölümlerde diyaloglar, monologlar, konuşma üslubuyla verilirken, bazı diyaloglar kahramanların karşılıklı şiir söylemelerinden oluşur. Şiirlerde kullanılan hacim, ölçü, mısra kümelenmesi, kısacası şekil özellikleri gelenekseldir. Destanda adı geçen kahramanlar, canlı cansız bütün varlıklar,

geleneksel sıfatlarla, yani epitetlerle tasvir edilirler. Bu bakımdan Türkmen destanlarının kendine özgü bir dil ve üslup özelliğiyle birlikte kompozisyon tekniğine de sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Türkmenistan'da destanları “dessañçı bağşı”lar anlatmaktadır, ancak bağşılardan önce ozanların da bu bölgede destan anlatan tipler olduğu yönünde kayıtlar vardır. Özellikle 1990'lı yıllarda destan anlatma geleneğinin canlı olduğu Daşoğuz bölgesinde “ozan” olarak bilinen destancıların bulunması, bu düşüncemizi daha da güçlendirmektedir. Anadolu sahasında gerçekleşen ozandan âşığa geçiş süreci, Türkmenistan'da ozanlık geleneğinden bağşılık geleneğine geçiş şeklinde yaşanmıştır. 15-16. yüzyıllarda gerçekleştiği düşünülen bu geçişten sonra bu bölgede destancı olarak büyük oranda bağşılar kalmış ve günümüze kadar da varlıklarını korumuşlardır. Türkmenlerde Bağşılık geleneğinin yanı sıra destan anlatımıyla ilgili olarak “kıssaçılar”a da değinmek gerekir. “Kıssaçı”lar, destan anlatan veya okuyan tiplerdir, ancak bunların sayısı oldukça azdır. Destan yaratma veya düzenleme yeteneğine sahip olmayan bu tipler, herhangi müzik aleti çalmaksızın öğrendiği bir destanı ya anlatmışlar ya da destanın yazılı bir metni varsa oradan dinleyicilere okumuşlardır. Daha çok Arap ve Fars kaynaklı destanları ve hikâyeleri anlatan kıssaçılar, okuma yazma oranının yüksek olduğu kültür merkezlerinde ortaya çıkmışlardır.

Türkmen bağşılarının mesleğe girişleri iki şekilde gerçekleşir. İlki rüyada bade içmek veya bağşıların pirinden pata/hayır dua almak, diğeri ise uzun bir eğitim sürecinden geçmektir. Tabii ki bunlar birbirinden bağımsız değildir, rüyada bağşılık yeteneği aldığını söyleyen bağşıların pek çoğu, rüyayı eğitim döneminde görmüşlerdir. Usta (halıpa) bir bağşının yanında çıraklığa başlayan bir bağşı adayı, öncelikle dutar çalmayı, “tırme” adı verilen şiirleri söylemeyi öğrenir. Aday, ustasıyla birlikte bütün toylara gider, ustasının dutar çalışını, destan anlatışını, toyda dinleyici/izleyiciyle girdiği diyalogları takip eder ve tecrübesini, görgüsünü artırır. Dutar çalmayı ve bağşılık geleneğindeki meşhur ezgileri icra edebilmeyi öğrendikten sonra destanları öğrenmeye, öğrendiklerini ustasına anlatmaya başlar. Bir süre sonra ustası beraberinde toylara götürdüğü çırağından bazı destan parçalarını, başarı düzeyine göre de zamanla destanının tamamını anlatmasını ister. Çeşitli toylarda ve dinleyici ortamlarında destan anlatan, destan anlatmayı özümseyen bağşı adayı son olarak usta bağşıların huzurunda bir destan anlatır, bu anlatımı başarılı bulunursa ustasından “pata”, yani icazet alır ve yalnız başına destan anlatmaya başlar.

Bağşılardan eğitim süreçlerinden de anlaşılacağı üzere destan anlatımı, profesyonel bir etkinliktir. Özellikle Türkmen destanlarının dutarla icra ediliyor olması, mesleğe giriş için bağşılardan uzun yıllar ciddi bir eğitime tabi tutulmalarına neden olmuştur. 1900'li yılların ilk çeyreğine kadar Türkmen bağşılardan geleneksel bir eğitimden geçerken Sovyetler Birliği döneminde bağşılık okullarında da destan anlatma eğitimi almaya başlamışlardır.

Türkmen bağşılık geleneğinde çeşitli mektepler/kollar vardır. “Yol” adı verilen bu mekteplerin oluşumunda Türkmenlerin boy sisteminin yanı sıra, coğrafi ve kültürel farklılıklar da etkili olmuştur. Türkmen bağşılık mekteplerinde “destan ve şiir repertuarı”, “icrada kullanılan müzik aletleri”, “müzik tarzı ve teknikleri” ve “icra esnasında bağşılardan kullandığı beden hareketleri” açılarından bazı farklılıklar göze çarpar. Günümüzde Türkmen bağşılık geleneğinde yer alan belli başlı mektepler şunlardır:

1. *Daşoğuz / Yomut-Gökleň Mektebi (Yolu)*
2. *Çarçev / Çovdur Mektebi (Yolu)*
3. *Damana Mektebi (Yolu)*
4. *Ahal-Teke Mektebi (Yolu)*
5. *Merv / Salır-Sarık Mektebi (Yolu)*

Türkmenistan'da destan anlatma geleneği, Karakalpakistan ve Özbekistan sınırına yakın yerlerde, yani Daşoğuz ve Çarçev bölgelerinde daha güçlüdür. Ülkenin güney ve güneydoğu bölgelerinde ise destan anlatma geleneğine az da olsa rastlanmaktadır, ancak ülkenin orta ve batı bölgelerinde ise destan anlatımı, oldukça zayıftır. Başka bir ifadeyle Türkmen bağşılık geleneğinde destancı bağşılardan, büyük oranda Daşoğuz mektebine mensupturlar.

Türkmen bağşılardan, destan icrasını iki telli bir müzik aleti olan “dutar”la gerçekleştirirler. Bağşılardan arasında dutarın, aynı zamanda bağşılardan piri olarak da kabul edilen Baba Kambar tarafından icat edildiği yönünde bir inanış vardır. Bu inanış, konuyla ilgili olarak anlatılan efsanelerle de desteklenmektedir. Dutarın gökyüzünden inmiş kutsal bir müzik aleti olduğunu düşünen bağşılardan, dutarla hastaları sağaltmaya çalışmışlardır. Bu girişimin sonucu olarak Türkmen bağşılık geleneğinde hatalıkları iyileştirdiğine inanılan bazı ezgiler de oluşmuştur. Dutarla birlikte Daşoğuz ve Çarçev bağşılardan, destan anlatımında “tüydük” ve “gıcak” adı verilen müzik aletlerinden de faydalandıklarını görüyoruz. Destanların şiir

bölümlerinde “tüydükçü” ve “gıcakçı” adı verilen müzisyenler, dutara eşlik ederek müziğin gücünü arttırmışlardır.

Bagşların destan anlattıkları ortamlara bakıldığında bunların çoğunlukla doğum, evlilik, askere uğurlama amaçlı düzenlenen toylardan ibaret olduğu görülür. Bu yönüyle destan anlatımı, toylara, toyların düzenlendiği dönemlere bağlıdır. Bagşların eğitimlerinde, yeteneklerini sergilemelerinde, dinleyici/izleyiciyle buluşmalarında olduğu kadar, bagşlık geleneğinin ekonomik anlamda da ayakta kalmasını sağlayan toylar, bagşlık geleneği için önemli ortamlardandır. Geçmişten günümüze Türkmenlerin düzenledikleri toyların en saygın davetlileri olan bagşlar, katıldıkları toyların gecelerinde gün ağarınca kadar destan anlatmışlardır. Bagşın, destan icrasının sonunda hem toy sahibinden hem de dinleyicilerden hediyeler alması, bagşlık yeteneğinin takdir edilmesi anlamına geldiği gibi bu geleneğe verilen değer de göstergesidir. Bagşlar toyların dışında şiir veya destan dinleme amacıyla bir araya gelen toplulukların karşısında veya hanların ve beylerin davetlerinde de destan anlatmışlardır.

Türkmen destanlarının yapısal özellikleri, “kahramanlık” ve “aşk” destanları olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir, çünkü alp tipinin yer aldığı kahramanlık destanlarıyla âşık tipinin merkezde olduğu aşk destanlarının yapı özellikleri birbirinden farklıdır. Türkmen kahramanlık destanlarının şu yapı etrafında şekillenmiş oldukları görülür:

1. *Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu*
2. *Kahramanın Eğitimi, Ata ve Silaha Sahip Olması*
3. *Kahramanın Alplık, Ganimet ve Evlenmek için Akına Çıkması*
4. *Kahramanın Dönüşü ve Sonuç*

Bagşların repertuarlarındaki bütün kahramanlık destanları, aynı aşamalardan başlamaz. Örneğin Köroğlu Destanı’nda kahramanın doğumu ve gençliği ayrıntılı bir şekilde anlatılırken Dövletyar Destanı’nda ise kahramanın doğumu ve gençliği yer almamaktadır. Kahraman, doğrudan düşmanlarıyla mücadele edebilecek bir yaşta karşımıza çıkmaktadır, ancak kahramanlık destanlarına bütün halde baktığımızda onlarda yukarıdaki yapının hâkim olduğunu görürüz. Türkmen aşk destanlarındaki yapı ise Türkiye’de halk hikâyesi adı verilen anlatılarla benzerdir. Aşk destanlarının yapısı şu şekildedir:

1. *Kahramanın Doğumu, Ad Alması ve Çocukluğu*
2. *Kahramanın Âşık Olması*

3. Kahramanın Sevgilisi İçin Mücadele Etmesi ve Karşılaştığı Engeller

4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç

Aşk destanlarında anlatının merkezindeki kahraman sayısı ikiye çıkar. İki sevgilinin maceralarını konu eden bu destanlarda bazen her iki kahramanın da doğumları, çocuklukları ve âşık olmaları anlatılır. Âşıklık aşamasından sonra ise destan daha çok âşığın etrafında gelişir, çünkü sevgilisi için engelleri aşmak zorunda olan veya yurdunu terk edip bilinmeyen yurtlara doğru yola çıkacak olan âşıktır.

Türkmen destanları tipler açısından oldukça zengindir. Destanlarda ilk olarak karşımıza çıkan alp tipinin Türk destanlarındaki alplarla benzer özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Türkmen destanlarındaki alplar, “han”, “bey” gibi unvanları olan ve bir ülkeyi yöneten bir babanın oğlu olarak olağanüstü şartlara dünyaya gelirler. Onlar, çocuksuz bir anne babanın geç doğan çocuklarıdır, doğumlarında olağanüstü güçlerin tesiri vardır. Destanlarda tek çocuk olarak yer alan alpların doğumları büyük bir toyla kutlanır ve adları konulur, ancak bazı durumlarda bu ad, ergenlik döneminde değişebilir. Kahraman, hızla büyür ve gençlik, yani alplık çağına gelir. Olağanüstü bir güce sahip alp, akın öncesi olağanüstü bir ata ve silahlara sahip olarak ganimet ve evleneceği kız için akına çıkar. Akında kendisi kadar güçlü düşmanlarla savaşan ve onlara üstünlük sağlayarak yurduna geri dönen alpların sıradan ve sıra dışı yardımcıları vardır. Türkmen destanlarında bunların yardımıyla alplar, Kızılbaşlarla, Arap unvanlı çeşitli tiplerle, Osmanlı beyleri ve hilekâr tiplerin yanı sıra dev, ejderha gibi sıra dışı varlıklarla da mücadele ederler. Ayrıca destanlarda kahramanın yanında çok sayıda kadın tipi vardır. Bunların pek çoğu, kahramanın başarısı için çalışırken onun karşısında yer alan kadınlar da vardır.

Türkmen destanlarında sosyal hayatla ilgili olarak “doğum”, “ad verme”, “toy”, “hile”, “tuzak”, “ödül” ve “ceza”yla ilgili motifler; olağanüstülüklerle ilgili “ölüp-dirilme”, “rüya”, “fal”, “dev”, “ejderha”, “Simurg”, “Kaf Dağı” gibi motifler; büyü, sihirli nesnelere ve büyüyle ilgili ve dini içerikli motifler yer almaktadır. Türkmen destanlarındaki motifleri, diğer Türk destan ve halk hikâyeleriyle de mukayese ettiğimizde bunların benzer özelliklere sahip oldukları görülmüştür. Burada özellikle ifade etmeliyiz ki, Türkmen destanlarında çok sayıda masal motifi yer almaktadır. Özellikle olağanüstülüklerle, büyü ve sihirle ilgili motiflere bakıldığında bunların pek çoğunun masal motifi olduğu görülecektir. Türkmen destanlarında bu kadar masal motifinin yer almasında Türkmen destancılık

geleneğinin masal kaynakları açısından zengin kültürlerle kurduğu yakın temasın yanı sıra, destancı bagşların repertuarlarındaki masalların da etkili olduğu düşünülebilir.

Türkmen destancılık geleneği, anlatıcı, repertuar, destanların şekil, muhteva, yapı, dil ve üslup özellikleri açısından Türk destancılık geleneğinin bir kolu konumundadır. Özellikle Azerbaycan ve Türkiye sahasındaki destan ve hikâye gelenekleriyle yakın ilişki içinde olan Türkmen destancılık geleneği, Özbek ve Karakalpak Türklerinin destanları ve destancılarıyla da hep temas halinde olmuştur. Türkmen, Özbek ve Karakalpak bagşları sürekli birbirlerine gidip gelmişler, Türkmen bagşlarının Karakalpaklar arasında çırakları veya ustaları, aynı şekilde diğer tarafın da Türkmenler arasında takipçileri veya ustaları olmuştur. Doğal olarak bu ilişkinin sonunda Türkmen destancılık geleneği bu geleneklerden etkilenmiş, aynı zamanda onları da etkilemiştir.

Türkmen destancılık geleneğinin, yazılı kültürle de sürekli bir etkileşim halinde olduğunu belirtmek gerekir. Türkmenistan'da "destancı şair" adı verilen tipler, sözlü geleneği iyi bildikleri gibi yazıyı da kullanabilen sanatçılardır. Harezmi bölgesindeki yazılı kültür ortamında yetişen ve Çağatay yazı dilini kullanan bu şairler, sözlü gelenekten aldıkları bir destanı yazıya geçirmişler veya kendileri de destan tasnif etmişlerdir, ancak onların destan üslubunu büyük oranda sözlü gelenek tayin etmiştir. Şair elinden çıktığı söylenen destanlar, zamanla Türkmen bagşlarının repertuarına girerek sözlü gelenekte aktarılmaya başlanmış ve bu destanların sözlü varyantları oluşmuştur. Bu bakımdan Türkmenistan'daki destan yazma geleneğinin, sözlü gelenekten bağımsız olmadığını ve bu geleneğin, destancı şairlerin sözlü gelenekten aldıkları destanları yeniden düzenlemelerinden ibaret olduğunu unutmamak gerekir. Sözlü ve yazılı kültür arasındaki bu geçişlerin yanı sıra Türkmen destancılık geleneği sözlü bir gelenektir. Destanı anlatan bagşlar, sözlü kültür ortamında yetişirler, destanları sözlü olarak öğrenirler ve icra ederler. Ayrıca destanın kaynağı ne olursa olsun bagşının repertuarındaki destanlar; şekil, muhteva, yapı, dil, üslup vb. hususlar açısından Türkmen destancılık geleneğinin kurallarına tabidir.

Sonuç olarak Türkmen destancılık geleneği, bagşlık geleneğine bağlı olarak geçmişten günümüze varlığını koruyabilmiş bir anlatı geleneğidir. Günümüzde, Türkmen destancılarının merkezi olarak bilinen Daşoğuz bölgesinde, Tüylü Ötüzov gibi destancı bagşların anlatmaya devam ettikleri Türkmen destanları, kendine özgü

kuralları olan bir geleneğin ürünü oldukları gibi diğer Türk destanlarıyla da pek çok ortak unsuru paylaşmaktadırlar. Türkmen destancılık geleneğinin yanı sıra diğer Türk topluluklarının destancılık geleneklerinin mukayeseli bir şekilde incelenebilmesi için öncelikle her bir geleneğin sınırları çizilmelidir. Başka bir ifadeyle Türk destanları arasında sağlıklı bir mukayesenin yapılabilmesi için öncelik, Türk topluluklarına ait destan geleneklerinin müstakil incelemelerine verilmelidir. Repertuarı, şekil, muhteva, yapı, işlev, dil ve üslup özellikleri tespit edilen bir destan geleneğinin diğer geleneklerle mukayesesi daha kolay olacaktır.

DESTAN METİNLERİ

1. Tulum Hoca

Bu destan, B. Veliyev'in 1993 yılında Aşgabat'ta yayımladığı "Tulum Hoca (Dessan)" adlı kitabın 22-86. sayfaları arasında yer almaktadır.

1.1. Türkmen Türkçesi

Bostan, destan andag rovayat kılarlar kim, gadım vagtda Goñrat diygen bir yurt bar erdi. Ululukda onuñ deñine barabar yurt gelmez erdi. İl-ulusı dım köp erdi. Bu yurtda oval hiçbir patışa togtaman öler erdi. Soñ bu yurduñ patıçası togtasın diyen niyet bilen täze bir patışanı tagtga çıkarıp, adına Togtemiş goydular. Togtemiş Şa'nıñ togsan begi, vezir-vekili bar erdi. Begler, vezirler her gün patışanıñ halından habar alıp, salama geler erdiler. Oturup maslahat akıllaşar erdiler. Bu begleriñ arasında Tulum Hoca diyen köp akıllı-payhaslı biri bar erdi. Ol Maññıtdan gelip, özüni çıda ıñnaklı görkezip, vezirlik ornun alıp erdi. Patışa hem munı köp yağşı görer erdi. Begleriñ içinde Gencebay Köse diyen hem biri bar erdi. Bu beg dım içigara, şugul, sürtse yokmaz, bahıl adam erdi. Birgün ol beyleki beglere "Patışa biziñ hemmemizden Tulum Begi yağşı görür. Geliñ, şunı patışanıñ bergähinden mahrum edeliñ" diydi.

Onda begler:

- Ne sebäpden mahrum etcek munı? diydiler.
- Munuñ sebäbi añsat. Şu Tulum Hocanıñ ogul-gızı bar mı?
- Yok, biperzent ol.
- Biperzent bolsa, ertir salama baranda, hemmäñiziñ sözüñiz diyip, patışa arz etcek.

Bu sözü begleriñ hemmesi makul tapdılar. Şunuñ bilen ertiri patışanıñ bergähine Tulum Hocadan öñürti salama bardılar. Salam berenlerinden soñ:

- Tagsır patışayı alem, arzım bar-diydi Gencebay Köse-bir özümiñ arzım däl, hemme beglerin arzı turur.

- Aydıñ, arziñiz bolsa.

- Aytsak tagsır biperzentniñ yüzünü görmek düzüv däl. Biperzentniñ häsiyeti bolmaz diyip eşitgendim.

Patışa bu sözü eşidip hayran boldı:

- Ey Gencebay Köse, biziñ bergähimizde biperzent kim bar?
- Tagsır şu çaka çeñli bilmediniz mi?
- Yok Gencebay Köse.
- Bilmeseñiz, tagsır Tulum Hoca biperzent. Ogul-gız nışanası yok onuñ.

Togtemiş Patışa:

- Andak bolsa onı yurthıraç edip, ilden çıkarıp kovmak gerek eken diydi. Sebäbi bu patışanıñ hem ogul-gız nışanası yok erdi. Öz üstümden sovulsalar bolyar diyen niyet bilen Tulum Hocanı yurthıracı edip göçürmeli diyen permana möhrünü basdı. Şundan soñ begleriñ hemmesi ör turup tagzım etdiler.

Bir vagt Tulum Hoca gelip, bergähde oturanlara salam berdi. Emma hiç kim oña salam bermedi. Yerinden turan kişi de bolmadı. Salamını da almadılar. Şol zaman Tulum Hoca olara garap, hapa bolup:

- Ne sebäpden meniñ salamım alınmadı? Hiç kim yerinden turmadı, görüşmedi! Meniñ ne yazığım bar? – diydi. Hiç kimseden seda çıkmadı. Soñra Tulum Hoca Togtemiş Hana garap, bir söz diydi:

Beyan eyleñ hanlar, begler, agalar,
Bu gün meniñ ne bolupdır günähim?
Häzir duran barça sahipkıranlar,

Aydıñ, meniñ nä bolupdır günähim?

Zäher birle gararsıñız yüzüme,
Gulak salman sizler aydan sözüme,
Yagıtı, cahan duman boldı gözüme,
Begler, meniñ nä bolupdır günähim?

Arşa yetdi bu dem ahım sedası,
Malım-canım Togtamiş Han pidası
Aydıñ, begler maña Alla ırzası
Bu gün meniñ ne bolupdır günähim?

Tulum begden barça yüzün dönderip,
Şugul bolup, kılmaganım kıldırıp,
Bu gün maña bakmadıñız bir gülüp,
Han-beglerim ne bolupdır günähim?

Elkissa, Tulum Beg bu sözlerini aydandan soñra Gencebay Köse, patışadan öñürti başını göterip aytdı:

- Ey Tulum Hoca, bu bergähde, bu köşkde kimiñ ogul-gızı bar erse oña orun bar. Kimsäniñ perzendi yok bolsa, oña horluk, sütem, zulum bar. Biperzentge hiç de rövşen gün bolmaz. Bu biziñ sözüimiz ermes, patışanıñ emri turur-diyip elinden möhrüni aldı-ındı tur, bu tagıtı-bergähden çıkıp, özge yurtga gitgil. Yok erse, horluk görerseñ, yagıtı cahandan mahrum bolarsen-diyip bir gazal aytdı:

Eyä hocam, malı-mülkiñi taşlap,
Gitgil indi, durma, Goñrat ilinden.
Bular saña patışanıñ buyruğı
Durma indi, gitgil, Goñrat ilinden.

Bu gün seniñ malıñ talañ kıralar,
Gara başıñ yüz belaga salarlar,
Togtamiş Han emri mülkiñ alarlar,
Durma indi, gitgil, Goñrat ilinden.

Gencebay Köse diyr, boldı bir çeni,
Sözüm sözdür hocam, tanırsen meni,
Hıkaratlar berip kovlarıs seni,
Başın alıp gitgil Goñrat ilinden.

Elkissa, Tulum Hoca, Gencebay Köse'den bu sözlerni eşidip, zar-zar yığlap, öyüne gaytdı. Onuñ bir ayalı bar erdi, adına Novbahar Bibi diyer erdiler. Ol ärini halı perişanlıkda görüp bir söz aytdı:

Seriñe döneyin, mährıban hocam,
Aydıñ maña, ne sebäpden yıglar sen?
Yüzüñ yuvup gözleriñniñ yaşına,
Bildir maña ne sebäpden yıglar sen?

Meger pelek avı gatdı aşıña,
Gark bolup sen gözden akan yaşña,
Garrıganda ne iş düşdi başña,
Sözle hocam, nä sebäpden yıglar sen?

Her günde gelderdiñ şat bilen horam,
Özüñ beglerbegi, patışa mährem,
Kimden yetdi saña bu cebri sütem,
Sözle hocam ne sebäpden yıglar sen?

Goluñdan gitmese malı-dövletiñ,
Unuñ, bolar, ança gören mähnetiñ,
Maña bildir, bu ne gaygı-külpetiñ,
Sözle hocam ne sebäpden yıglar sen?

Hoca gızı Novbahar diyr, ne arman,
Huda bergen malı-dünyä perevan,
Götergil başıñnı, aytgil bu zaman,
Eyä hocam, ne sebäpden yıglar sen?

Elkissa, Novbahar Bibi bu sözlerini aytdı. Tulum Beg bolan ili hatınıga beyan edip,
bir söz diydi:

Eşit meniñ hal soragan sırdaşım,
Senden, menden dövran ötdi, neyläyin.
Sensen meniñ kıyamathlık yoldaşım,
Barça duşman yolum tutdı, neyläyin.

Garrıganda, mähnet düşdi başıma,
Eyäm rehm etmedi gözde yaşıma,
Eger ösem, eye yokdur lășime,
Malı-mülküüm berbat boldı, neyläyin.

Yaman boldı bugün meniñ ahvalım,
Izımda bar eken togsan bir zalım,
Yurtdan kovdı meni Togtamiş Hanım,
Mekanım çöl-meydan boldı, neyläyin.

Han-u begler maña duşman boldılar
Her biri bir sözlöp canım aldılar,
Biperzent diyp meni yurtdan kovdular,
Dünyä maña zından boldı, neyläyin.

Garrılıkda gol-ganatım gayrılıp,
Bir perzent diyp indi galdım mayrılıp,
Ölmeyen, tirik men ilden ayrılıp,
Goñrat ilim menden galdı neyläyin.

Tulum Hoca aydar yokdur rahatım
Arman bile sındı golum-ganatım,
Yokdur meniñ namu-nıšan perzendim,
Malı-mülküüm talañ boldı neyläyin.

Elkissa, Tulum Hoca bu sözlerni aydandan soñra, hatını Novbahar Bibi, Tulum Hoca
hoşamay garap, gövünlik berip, bir gazal aytdı:

Merdanalar bakar degre-daşına,
Namart bolup eyä hocam aglama.
Her sövdalar düşer adam başına,
Merdana bol, eyä hocam aglama.

Yalğançıdır bu dünyänin payanı,
Tenden çıksa gelmez adamıñ canı,
Saña bu dem bolsa hanıñ permanı,
Sabır eylegil, eyä hocam, aglama.

Acal yetip peymanamız dolmasa,
Aziz tenden şirin canı almasa,
Cahan giñdir hocam, bu yurt bolmasa,

Anıñ üçin zarı-giryana aqlama.

Huday diygen bende hergiz har bolmaz,
Patışa kovlasa, namıs-ar bolmaz,
Özge yurda barsañ, cahan dar bolmaz,
Novbahar diyir eyä hocam aqlama.

Elkissa, bu sözleri aytgandan soñ, Tulum Hoca, takdırğa ten berip, bilini mäkäm bağlap, hemme çorularını azat kılıp altın-kümüş hazınalarını il-ulusa payladı. Mal-garalarını hayrat kıldı. Hovlı-haremlerini bir adamğa tabşırıp, aytdı:

“Gaydıp gelsem, alar men, eger gelmesem, seninki bolsun” diyip yol encamlarını düyelerge yüklep yanında iki dogma, iki çorı sakladı, hızmatı üçin bularga zer berdi. Azat kılğanlarına hem zer, serpay berip öz başığa iberdi. Yurtdan çıkar bolganda tamam Goñrat yurdu ovaza boldı. Ulı-kiçi Tulum Hocañıñ gapısında cem boldular. Tulum Beg, il-güni bilen hoşlaşıp zar-zar yığılap bir söz diydi:

Hovandarım, ilim-günüm,
Mähribanlar, hoş gal indi.
Duşmanlardan gördüm zulum,
Eziz canlar, hoş gal indi.

Mekir duşman yolum aldı,
Başımñı mähnetge saldı,
Bize nesip şeyle boldı,
Gadırdanlar, hoş gal indi.

Biz gidermiz garındaşlar,
Razı boluñ, ulug-yaşlar,
Gözlerimden döküp yaşlar,
Gider boldum, hoş gal indi.

Barar yolum uzak yoldur,
Mekanım dag bilen çöldür,
Tulum Bege nesip şuldur,
İlim-günüm, hoş gal indi.

Elkissa, Tulum Beg bu sözlerini aydan soñ, hatını Novbahar Bibi hem halklarına garap, bir söz aytdı:

Garındaşlar, bizler bolduk rovana,
Görer görmezligim guman hoş indi.
Baş alıp gidermen çöli-meydana,
Geler gelmezligim guman hoş indi.

Ne sövdalar düşer başa, bilmeris,
Sizden ayrı oynamarıs, gülmeris,
Yurtdan kovsa, kaza yetmän ölmeris,
Duşman bolgan, han-beglerim, hoş indi.

Togsan bege Togtamiş Han baş bolup,
Saz-sähbet eylärler gövün hoş bolup,
Men gidermen iki gözüm yaş bolup,
İlim-günüm, can illerim, hoş indi.

Duşmanlardan zulum yetdi canıma,
Rehm etmezler gözden akan yaşıma,
Razılaşın dostlar, gelip yanıma,
İlim-günüm mähribanlar, hoş indi.

Novbahar diyr, kimse meni yoklagay,
Bu dem bizi Hak penada saklagay,
Kim yamanlık kılrsa, Tañrı haklagay,
Gider bolduk, mähribanlar hoş indi.

Elkissa, Novbahar Bibi bu sözləri aydandan soñ ulus-il birlen hoşlaşıp düyelerini idip yolga rovana boldular. Goñrat ilinden çıkıp çöl-beyavanada bir näçe gün yol yördüler, suvsuz galıp köp horluklar gördüler. Tulum Hoca yurthıraç bolup bu cebir-cepalara, duşmanına köñli bozulıp, bir söz diydi:

Kadır Alla, meni hayran eylediñ,
Dergähiñde ne bolupdır günähim?
Bu dünyäni maña zından eylediñ,
Dergähiñde ne bolupdır günähim?

Asmanıñ yıldızı yerge döküldi,
Süyeklerim bogun-bogun söküldi,
Malım talañ boldı, öyüm yıkıldı,
Dergähiñde ne bolupdır günähim?

Derdim aydar bolsam yokdur tebibim,
Garrıganda mähnet boldı nesibim,
Mülküm veyran boldı, yitdi hesabım,
Dergähiñde ne bolupdır günähim?

Tulum Hoca yığlar saña yalbarıp,
Çöl meydanda erenlere gol berip,
Ölmän diri il-günümnden ayrılıp,
Dergähiñde ne bolupdır günähim?

Elkissa, Tulum Hoca bu sözi aydıp gam-gussa batanda Novbahar Bibi, oña köñüllik berip bu sözünü diydi:

Hocam, mundag derdi-mähnet çekmegil,
Razı bolgun Huda kilgan işine,
Gözleriñden ganlı yaşlar dökmegil,
Şükür eylegil Hudayımıñ işine.

Bir özüñni biribara çağlagıl,
Merdana bol, biliñ pugta bağlagıl,
Bu dünyä barçadan öter oylagıl,
Şükür eylegil Hudayımıñ işine.

Mal-dünyä diygeniñ bihet zor bolar,
Malı bolan kanda barsa hor bolar?
Er kişiğe aglamaklık ar bolar,
Şükür eylegil Hudayımıñ işine.

Atıñdan düşmegil, yörme pıyada,
Yakmagil canıñı mundan ziyada,
İşalla yetersiñ maksat-mırada,
Şükür eylegil Hudayımıñ işine.

Sizge aydar hoca gızı Novbahar,
Bu işlere bolma beyle bikarar,
Müşgiliñi asan etgey biribar,
Razı bolgun Huda kılğan işine.

Elkissa, Novbahar Bibi bu sözlərini tamam etgenden soñ Tulum Hoca:

- Ey Novbahar, men yıglamay kim yıgılasın? Seniñ oğluñ yok diyip yurttan kovdular. Abraylı başımı masgara etdiler. İndi nire barıp mekan tutarın, diyip bu gazalı okadı:

Sözümü diñlegil mähriban hemdem,
Yıglamazdım bagtım gara bolmasa,
Onuñ üçin derd-u mähnet çekerem,
Menden galan nam-u nişan bolmasa.

Mal-u mülküm mähnet boldı özüme,
Cahan yüzi duman boldı gözüme,
Yıglamazdım, horluk eylöp özüme,
Gözüme bu cahan zından bolmasa.

Hoca aydar yıglamayın neyläyin,
Çölde ölsüm, hiç kim meni bilmeyen,
Birev gelip gör köpenim kılmayan,
Meger libaslarım köpen bolmasa.

Elkissa, Tulum Hoca bu sözlerini aydıp, beyhuş bolup düyesiniñ üstünden yıkıldı. Erse, Novbahar Bibi, onuñ başını dızınıñ üstüne alıp, zar-zar yıgladı. Bir azdan soñ Tulum Hoca özüne geldi. Şunda Novbahar Bibi oña köñüllik berip yine bir gazal aytdı:

Seriñe döneyin mähriban hoca,
Kimse halın yaratgandan görmez mi?
Her kimsäniñ mähnet düşse başına,
Sabır eylöp gözde yaşın sılmaz mı?

Bu dünyäden şah-u geda öterler,
Hasrat bilen başın alıp giderler,
Çöl meydanda garıp ölse näderler,
Yıgnanışıp kırk çiltenler gelmez mi?

Garıp kişi ölse çölde yıkılıp,
Geler borça kırk çiltenler yığılıp,
Hırkasın örteşip, oña suv guyup,
Köpen eylöp cınazasın kılmaz mı?

Novbahar diyir, eyä hocam, pikir eyle,
Hudanıñ adını dilde zikir eyle
Yaradanga gice-gündiz şükür eyle,
Bende bolan Hak şükürin bilmez mi?

Elkissa, Novbahar Bibi, Tulum Hoca'ga bu sözlerni nesihat kıldı. Erse, bular yine yolga rovana boldular. Niçe derya-deñizlerden ötip Hekim Atanıñ gabırlarına bardılar. Bu yerde tenlerini täze kılıp Hekim Atanıñ ruhlarına dogra etdiler. Soñra Tulum Hoca, gabırlarga yüz tutup zar-zar yıglap bir söz diydi:

Sadagañ bolayın Häkim Süleyman,
Medet eylän men garıbıñ halına.
Täleyim ters geldi, ıkbalım yaman,
Rehm eylänler men garıbıñ halına.

Gabrıñda açılmış cennetiñ güli,
Maña düşmüş bu dünyäniñ müşgili,
Esger Mahmıt Soltan, pırım är Veli,
Medet eylän men garıbıñ halına.

Cemi dostlar maña duşman boldular,
Gara günü başımıza saldılar,

Tulum Begi bu gün yurtdan kovdular,
Medet eylän men garıbıñ halına.
Elkissa, Tulum Hoca yıglap yene beyhuş bolup yıkıldı. Mähribanı Novbahar, onuñ başını dızına söyöp durdığını zar-zar yıglap Hudaya mınacat kılıp bir söz aytdı:
Men bilmedim bagtım neden garadır,
Dergähiñde garıp boldum Hudayım.
Gızıl meñzim gül dey solup baradır,
Dergähiñde garıp boldum, Hudayım.

Veyran bolup galdı tılla sarayım,
Dag-u çölde hoca yetmez harayım,
Canım alsañ yokdur indi pervayım,
Dergähiñde garıp boldum, Hudayım.

Mähnet bilen hunabalar yutar men,
Yıglay-yıglay bu dünyäden öter men,
Yurtsuz, ilsiz yerde mekan tutar men,
Bizlerge yok belli mekan, Hudayım.

Novbahar Bibi diyr yandı yüregim,
Hemayat etmedi dinim-diregim,
Bir ogul züryatdır meniñ geregim,
Dergähiñde garıp boldum, Hudayım.

Elkissa, bu sözden soñ bular düyelerine yüklerini urup yolga rovana boldular. Bular yolda baribersinler, hayır, indi habarı başga yerden eşideliñ.

Emma ravılar andag rovayat kırlar kim şol zamanda iki Aziz bar erdi. Birine Tükli Aziz, yene birine Saçlı Aziz diyer erdiler. Tükli Aziz, dağlarda ve çöllerde gezer erdi. Emma Kuhıkap dağda perileriñ patıçası bar erdi, özi andag hoşroy bolup, hiç yerde onuñ bile barabar gözel yok erdi. Adına Saçlı Aziz diyer erdiler. Bu peri her yıl bir mertebe cahannı seyil kılıp, bir özi gezer erdi. Bu yıl hem gadımkı dessurı yalı seyil kılıp geler erdi. Nägehan yolu Hazratı Soltan Veyis Ata'nıñ dağlarınıñ üstünden düşdi. Şu dağda Hazratı Şıh Celil aleyhissalamıñ bir hovzı bar erdi, gış-u yaz suvı gaynap, bark urup yerden çıkıp durur erdi. Saçlı Aziz'ıñ yolu bu gün şol hovzuñ üstünden düşdi. Perizat "Bu gün hova mocuk ıssı, şu akap hovuzga bir çümüp çıksam, yaman bolmazdı" diyip libaslarını çıkarıp suvga girdi. Şol zaman Tükli Aziz hem bu hovza geldi. Görse, bir perizat suva düşüp durar. Onuñ gül dek yüzüne alısdan gözi düşen Tükli Aziz can-dilden aşık bolup bir gazal aytdı. Saçlı Aziz bokurdağından pesini suva çümdürüp oturuşına oña cogap gaytardı:

Tükli Aziz:
Habar belgil cenan gözel,
Kayda bolar cayıñ seniñ.
Gözleri çın messan gözel,
Kayda bolar cayım seniñ.

Saçlı Aziz:
Ne yerden sen habarım yok,
Özüñ mälim etgil baba.
Meniñ belli mekanım yok,
Özüñ mälim etgil, baba.

Tükli Aziz:
Geldiñ bu dem vaptıñ çağlap,
Hicriñde bagrımı daglap,
Bersem gülden çemen baglap,
Kayda bolar cayıñ seniñ

Saçlı Aziz:
Säherde gül yokdur bitgen,
Eyä garı, essi gitgen,
Azapsız eşrete yetgen,
Ahır görer zıyan, baba.

Tükli Aziz:
Babañ gider yüz hıyala,
Teşne men lebiñde bala,
Näge yetişdim vısala,
Kayda bolar cayıñ seniñ

Saçlı Aziz:
Bolma hursant bu çağıma,
Dil uzatma zülalıma,
Galar sen derdi-dagıma,
Çekme dahı hicran baba

Tükli Aziz:
Cennet hüyri saña yetmez,
Sensiz meniñ günüm ötmez,
Baba seni taşlap gitmez,
Oldur hırıdarıñ seniñ.

Saçlı Aziz:
Sözleyir sen-merdana sen,
Aklı çaşan hayrana sen.
Nirden gelen divana sen,
Git, durmagıl zaman baba.

Tükli Aziz:
Nesip tartıp munda geldim,
Serhovuzda duçar boldum,
Cemalıña geda kıldıñ,
Men zarı giryanıñ senin.

Saçlı Aziz:
Kuhıkapda peri Tämiz,
Anın gızı biz bolarmız,
Adım sorarsañ Saçlı Aziz,
Sizge ayan kıldım, baba.

Bu sözlerini aytganlarından soñ, peri babaga, siz meniñ geyimlerimi beriñ, suvdan çıkayıñ, diydi. Tükli Baba periniñ giyimlerini berdi. Peri geyimlerini geyip bolan soñ, babaga baş egip, salam berip:

- Ey baba, saña meniñ üç sanı şartım bar. Şol şartlerimi kabul kılsañ, men seni kabul kılar men, diyip bir gazal aytdı:

Meniñ birle baba, köñül hoş bolsa,
Sözleşeli sagat zaman ikimiz.
Tañrı goşup nesiplerimiz duş bolsa,
Gel kılaylı ähdi-peyman ikimiz.

Kabul eyle meniñ aydan sözlerim,
Senden özge gören yokdur yüzlerim,
Belki görgeñ ermes basgan ızlarım,
Bu caylarda duşduk heman ikimiz.

Oval sözüm, kılsam gusul tãhãret,
Bedenimi görseñ yokdur şerapat,
Ökcãme gözleseñ bolar kesapat,
Görmegeyimiz ayşısı-dövran ikimiz.

Baba, layık gördüm seni özüme,
Äht eyleseñ meniñ aytgan sözüme,
Saçımı daramda, bakma yüzüme,
Bolalı bir-birge mihman ikimiz.

Saçlı peri saña bolar hayrana,
Bul şert birle kılsañ ähdi-peyman,
Ähdiñ bozsañ, galdık dağı-hicrana,
Tã ölinçek kılıp arman ikimiz.

Saçlı, bu sözüni tamam kılıp yine aytdı:

- Ey Tükli Aziz, äht kılar sen ovalkı sözüm, suva düşgenimde bedenimi görme, ikinci başgan ızımga garap ökcãmi görme, üçüncü saçımı daranımda başımnı görme. Bu şertlerini kabul kılsañ meniñ birle bolar sen. Emma şertiñni bozsañ maña sen yok, saña men yok. Ondan soñ kıyamât ahıra çenli puşman kılar sen. Emma peyda bermez. Külli cahanı elek bilen elep çıksañ da meni tapmaz sen.

Onda Tükli Aziz aytdı:

- Ey perizadım, ähli şertiñni kabul kıldım. Ömrümüz tamam bolınça ähdimden dönmez men, diyip bir gazal aytdı:

Sözleriñni baver kıldım,
Etme menden güman perim.
Goygul indi hıyalıñni,
Sıya gaşısı keman, perim.

Söz getirme hıyalıña,
Hak yetirdi vısalıña,
Gonsam abızülalıña,
Saña gurban bu can perim.

Bakdım bu dem ak yüzüñe,
Bizni layık gör özüñe,
Äht kıldım bar sözüñe,
Sen diymegil yalğan perim.

Tükli Aziz aydar, bu dem,
Perizada boldum hemdem,
Seniñ bilen şadı-horram,
Sürsem ayşısı-dövran, perim.

Elkissa, Tükli Aziz, bu sözlerini aytdı. Erse, bular bir-birlerige inanışıp ähdipeyman etdiler. Bir-birlerige köñül berdiler. Saçlı Aziz, Tükli Aziz'ga tenini bağışlap nika kıldırıp bir-birevge vasıl boldular. Ayşısı-dövran sürdüler. Aradan dört yıl geçdi. Saçlı Aziz hamıla boldı. Günlerde bir gün Tükli Aziz gövñünü bozup "Perizat maña ökcãmi görme, bedenimi görme, saçımı görme" diyip äht etdirdi. Äht bolsa bolsun diyip bir gün Saçlı Aziz öñünden geçip baryarka ızından garadı. Görse onuñ ökcãsi yok turur. Nädip yöreyänini bilip bilmedi. Saçlı Aziz, ızına garap babanıñ şertini yadına saldı. Yene bir gün perizat yalañaçlanıp suva düşüp durka Tükli Aziz garap görse bedeniniñ rövşenliginden içindäki tamam beden goşısı, yüregi, bağı görnüp turur. Muni-da perizat bildi. Emma söz diymedi. Şundan soñ Saçlı Aziz saçını daradı. Tükli Aziz garasa perizat başını goluna alıp saçını darap oturur. Erse, Saçlı Aziz, babanıñ bu işlerinden hem habardar bolup aytdı ki:

- Ey baba, ähdiñi bozup mundag kıldıñ. Özüñe hem maña zıyan yetirdiñ. İndi boynumdaki hamılanıñ ganı seniñ boynunadır. Allanıñ takdırı şeyle eken diyip gözlerinden boyur-boyur yaş döküp bir söz aytdı:

Şertler kıldıñ, aña vepa kılmadıñ,
Ayra düşdüñ menden baba hoş indi.
Ähdi peymanıña vepa kılmadıñ,
Cıda bolduñ, Alla yarıñ, hoş indi.

Kaydan duçar bolduñ meniñ şanıma,
Otlar saldıñ bu gün şirin canıma,
Suvsap mıdıñ gövrämdäkiñ ganına,
Sen ayrıldıñ menden baba, hoş indi.

Düşdüñ indi dağı-hicran känine,
Otlar saldıñ perizadıñ canına,
Boynumdaki hamılanıñ ganına,
Galdıñ baba, Alla yarın, hoş indi.

Gulak salman perizadıñ sözüne,
Ganlı yaş doldurdıñ iki gözüne,
Gözleriñni sürtüp basan ızıma,
Galdıñ arman bile baba, hoş indi.

Perizadıñ gider menzil cayına,
Gulak salmaz indi ahı-vayıña,
İsleseñ yetmersiñ häki payına,
Alla yarıñ bolsuñ baba, hoş indi.

Elkıssa, Saçlı perizat bu sözlerini aydandan soñ bir silkinip ak kepderi boldı da uçup gidiberdi. Ol babanıñ gözünden gayıp boldı. Biçäre baba bolsa “Perizadım, gaytgıl ızıña, gaytmışım, indi beyle işler etmäyin” diyip ızından näçe gıgırsa da peyda bolmadı. “Alla canlarım, perizadımdan el üzüp galıbermeli bolarmıkam?” diyip gözlerinden yaşlarını saçalandırıp, Saçlı Azizıñ uçup giden ugruna garap batlı ovaza bilen bu sözlerini aytdı:

Gulak salgın meniñ aytgan sözüme,
Köñlüm hoşı perizadım, gitmegil.
Ganlı yaşlar doldı iki gözüme,
Öt günämi perizadım gitmegil.

Senden galıp iki gözüm yaş bolsa,
Kesip algın, saña gerek baş bolsa,
Eger menden köñlüñ galıp incasa,
Taba kıldım, perizadım gitmegil.

İndi yetgil canım, meniñ hoşuma,
Rehmiñ gelsin gözden akan yaşıma,
Toba kıldım perim, etgen işime,
Öt günämi näzeninim, gitmegil.

Gider mi sen perim, namıs, ar edip,
Giñ cahanı gözlerime dar edip,
Huda goşan gamhoriñi har edip,
Gan yıgladıñ perizadım, gitmegil.

Tükli Aziz aydar bakıp yoluñı,
Garap görebilmen sağı-solumı,
Berip gitgil boynuñdaki oglumı,

Gaytgil indi perizadım, gitmegil.

Elkissa, Tükli Aziz, sözüni tamam edip “Meger Saçlı Aziziñ gitgeni rast boldı ” diyip etgen işine köp püşeyman kıldı. Kısmatım şu turur erken diyip takdira ten berip, perizatdan el üzüp galıberdi. Goy, baba eli bilen etgenini egni bilen çeksin yörsün. İndi habarı Saçlı Azizdan alıñ.

Perizat köpderi sıpatda uçup üç aylık yolu üç sagatda geçip Acdarhan deñziniñ boyunda oturan beyik çınarıñ başına gelip gondı. Demini alıp, özüni rasladı. Hudaytagalanıñ buyruğı bilen şol yerde çağa burgusu tutup başladı. Saçlı Aziz, derhal çınardan yerge düşdi. Çınarıñ kölegesini üç tanap yerge barabar erdi. Perizadıñ burgusu barha ziyada bolup ne alaç kılarnı bilmän özüni dört tarapğa urar erdi. Hiç haçan ayagına tiken urmadık perizat bu burgınıñ izazına çıdamay zar-zar yığlap, Allataganıñ dergähine minacat kılıp, bir söz aytdı:

Kadır Alla özüñ bolup penahım,
Necat bergil, yaman derde uçradım,
Dergähinde bilmen nedir günähim,
Özüñ sakla, yaman derde uçradım.

Derdim yaman, kuvvat gitdi dızımdan,
Yaş ornuna ganlar akar gözümnden,
Ya biribar, men gorkaram özümnden,
Medet bergil, yaman derde uçradım.

Yolukdı bu mähnet men bagtı şora,
Bir naçar kişi men geldim huzura,
Bibi Meryem bilen Aşe suvara,
Medet beriñ, yaman derde uçradım.

Nedip bolup adamzada ulaşdım,
Aklım çaşıp duzakına çolaşdım,
Öler boldum, öz ganıma bulaşdım,
Necat bergil, yaman derde uçradım,

Tolgak ermes, maña gelen beladır.
Izası canımdan ötüp baradır,
Meger tenden şirin canım aladır,
Ey Hudayım, yaman derde uçradım,

Saçlı Aziz aydar saçım döküldi,
Bu mañlaya neçün gara çekildi,
Izasından elip kadım büküldi,
Bu ne bela, yaman derde uçardım.

Elkissa, Saçlı Aziz, bu sözlerini aydıp, gözün yumup beyhuş bolup yıkıldı. Bir zamandan soñ huşuna gelip gözünü açıp garasa birce oğlan dünyäge gelipdir. Özi de bir ogul turur, yüzleri misli on dördü gicäniñ ayı dek. Saçlı Aziz’iñ ogluna mähri gidip, derhal emcegini onuñ agzıga saldı. Oğlan enesiniñ süydünden bir ganıp doydı. Ondan soñ Saçlı Aziz, köynegini egininden çıkarıp para para kılıp oğlanı gundaklap “Bimahal sagatda bolduñ” diyip oğlanını bagrına basdı, yüz-gözünden öpdü. Soñ biçäre ene bu oğlan hakda oyladı. Eger alıp gitsem, perileriñ arasında gün görebilmez. Eger goyup gitsem, tilki şagal iyse, çaganıñ ganına galar men diyip, nâme etcegini bilmen, zar-zar yığladı. Soñ çınarıñ üstündäki simrug guşnuñ hövürtgesinde çaganı goyup halı perişan bolup bir gazal aytdı:

Saña boldı bir Allanıñ buyruğı,
Balam seni yaradana tabşırdım,
Yetdi saña ol atañnıñ şumlugı,
Guzım, seni bir Hudaga tabşırdım.

Enem diyip meniñ birle bolmadıñ,

Bolgan zaman gan yıgladıñ, doymadıñ,
Yetim galıp, ak süydümden doymadıñ,
Balam, seni bir Cepbara tabşırdım.

Tä ölinçem bolduñ meniñ armanım,
İç-bagırım üzüldi, yokdur dermanım,
Yetim bolduñ bu gün, ruhu rovanım,
Guzım seni bir Allaga tabşırdım.

Saçlı Aziz gider, yokdur çäresi,
Yitmez yüregimde hicran yarası,
Tükli Aziz, sen balamıñ atası,
Al ogluñı, bu gün saña tabşırdım.

Elkissa, Saçlı Aziz bu sözüni tamam edip iñ soñkı gezek oğlanı goluna alıp, yüz-gözünden öpüp “Ey balam, Alla yarıñ bolsun, indi men gitdim” diyip yene bir silkinip kepleri boldı-da asmana göterildi.

Hayır yağşı, indi oğlan şul cayda dursun, sözi Tulum Hoca’dan eşideliñ. Bular üç ay yol yürüp şol gün oğlan yatgan çınara yakın gelip, yük yazdırdılar. Düyelerini otlaga goyberip, çadırlarını gurup, nahar bişirmek bilen boldular. Dogmaga sen barıp deryadan suv getir, çorularga bolsa siz barıp nahar bişirüvgä odun yıgnap geliñ diydiler. Gülnahal diygen çorı odun ızlap, bayakı çağa yatgan çınarıñ üstünden geldi. Şol cayda onuñ gulagına bir oğlanıñ aglan sesi eşildi. Yağşı diñ salıp garasa, bu ovaz çınarıñ üstünden gelir. Gülnahal muña hayran-u serasına bolup, derhal agacın üstüne çıkdı. Garasa, simrugıñ hövürtgesinde gundaklanıp taşlangan bir oğlan yatır, yüzi on dördi gicäniñ ayna barabar. Çorı emcecigini çaganıñ azgına saldı. Gudrat bile onuñ emceciklerine süyt inip, oğlan emip başladı. Gülnahal çorı çaganı yağşı doyduzıp, bu sözni aytdı:

Ne gödek sen yatgan guş uyasında,
Hak saklapdır seniñ canıñ salamat.
Kim getirip goydı daragt başında,
Çekipdir sen, beçe, ah-u nedamat.

Hak bendesi mundak işi hoşlamaz,
Öz balasın yalñızlıkda taşlamaz.
Pıragında iki gözün yaşlamaz,
Yetimmi sen başa düşen melamat.

Meger eneñ seni algan zınadan,
Çıkan oğşar dayım kesapat.

Bir niçeler perzent diler Hudada,
Gelip seni aldım bu dem uyadan.

Gülnahal sözüni tamam kılğandan soñ, çaganı Novbahar Bibiniñ yanına alıp gelip:

- Ey Bibim, odun çöplep yörgecimde çagam boldı, diydi. Oduna giden çorınıñ alıp gelen oğlanını görüp, Novbahar Bibi hayran boldı. Onı gucagına alıp, yüz-gözünden öpdi. Perzende zar biçäre:

- Ey Gülnahal, oğlanı maña bergil, men seni azat kılayın, diydi.

- Hoş bolgay, bibim, diyip Gülnahal razı boldı. Şundan soñ Novbahar Bibi bir de oğlanıñ yüzüne, bir de Gülnahalıñ yüzüne bakıp, bu gazalını aytdı:

Diygil maña dogrı sözüñ,
Bu niçiksi canan ogul.
Bar, seni azat eyledim,
Diy, bu niçik gülzar ogul.

Kim bu oğlan, senden ermes,
Her kim görse senden diymes,

Her kimseden bolgan ermes,
Diy, bu niçik soltan ogul.

Perzent üçin köydi, canım,
Goluma düşdi dermanım,
Malı-mülküm, hanı-manım,
Bolsun saña gurban ogul.

Novbahar diyr, budur sözüm,
Aydan rövşen boldı yüzüm,
Bu ogulga düşdi gözüm,
Sensiñ maña derman ogul.

Novbahar Bibi, bu sözlerini tamam kılıp aytdı: “Ey Gülnahal, bu oğlanıñ şatlığından seni azat kıldım. Emma sen rastıñı aytgil, sen bu çaganı kaydan aldın?”

Gülnahal bolgan işi bolşı dek aydıp berdi. Şundan soñ Novbahar Bibi söyünip, Tulum Hoca’ga garap, bir söz diydi:

Geldi bu gün seniñ gitgen dövletiñ,
Yör gideli hocam, Goñrat iline.
Unut, boldı indi, görgen mähnetiñ,
Yör gideli, hocam, Goñrat iline.

Gış günleriñ boldı bu gün lälezar,
Çöl meydanda yörmek indi ne derkar,
Bu çaganı ruzı kıldı biribar,
Yör gideli, hocam, Goñrat iline.

Dostı-yarıñ gözi görüp guvansın,
Duşmanlarıñ içi örtensin, yansın,
Öyleri yıkılıp, malı talansın,
Yör gideli, hocam, Goñrat iline.

Arzı halın aydar size Novbahar
Guvan hocam, bolma indi dilnigär,
İkimize perzent berdi biribar,
Yör gideli, hocam, Goñrat iline.

Elkissa, bu sözden soñ bular düyelerine yüklerini urup, Goñrat ilige rovana boldular. Ençe gün yol yürüp, öz öylerge gelip düşdüler. Hemme Goñrat il-ulusı Tulum Hoca’nıñ gelgenin eşidip, salamga geldiler, oğlumı gutladılar. Şunda hocanıñ gövni çoşup, il-halkına yüzlenip, bir söz diydi:

Bu gün meniñ gara bağıtım açılıp,
Rakıp yüzi boldı gara, yaranlar.
Hoşnutlıkdan gözde yaşım saçılıp,
Köñlüm döndi gülgüzara, yaranlar.

Togsan begler govga edip başladı,
Yurtdan kovup, iki gözüm yaşladı,
Perzent berip, Alla gövnum hoşladı,
Şükrüm köpdür biribara, yaranlar.

Ötdi duşmanlarıñ yaman sözleri,
Başı duman, gara boldı yüzleri,
Dostı-yarlar gelip görsün bizleri,
Ganım galdı ahı-zara, yaranlar.

Tulum Beg diyr boldum perzent gedası,

Dagları eretdi ahım sedası,
Malı-mülküm bolsun oglum pıdası,
Duşman bagrı bolsun para, yaranlar.

Elkissa, Tulum Hoca bu sözlerini aydıp, Toqtamış patışaga layık halat, serpay alıp, şanıñ köşgi sarayına geldi. İki golun elip-lam kılıp, şaga salam berdi. Toqtamış başın göterip, onuñ salamını aldı. Görse, aldında Tulum Hoca gol govşurıp durur. İşarat bilen onı yokarı çıkarıp oturtdı. Patışa şadı-horam bolup, Tulum Hocadan birnäçe söz soradı. Şunda Tulum Hoca aytdı:

- Ey patışahı-älem, dözmezlikden Hudaytagala göz yaşımı kabul kılıp, bir perzent berdi. Häli at goyganım yok. Cogap bolsa, bir toy edip, at goysak. Toqtamış Patışa ak yürekden pata berip, yene toy goşandı diyip iki müñ tilla berdi. Erse, Tulum Hocanıñ vagtı hoş bolup, bergähden çıkıp gaytdı. Dogan-garındaşların, dost-yarların öyüne yıgnap aytdı:

- Tamam Harezmin yurtlarına ve şäherlerige Tulum Hocanıñ toyı bar diyip habar beriñ. Ondan soñ toy haracadın tutup, her yerde sazanda, göyende, pälivan, at çapan bolsa habar beriñ. Tulum Hoca kırk gice-gündiz toy berip, kethudalarga serpay yapdı. Soñ halk arasığa gelip aytdı:

- Ey yaranlar, Hudaytagala rehim edip, maña bir perzent berdi. Şonuñ üçin bu oglanıñ adı Rahımberdi bolsun-diyip, olarga garap, bir söz diydi:

Ey yaranlar, bu çaganıñ,
Bolsun adı Rahımberdi.
Toya gelen Aziz canlar,
Bolsun adı Rahımberdi.

İki gözüm nem eyledi,
Mähnetleri güm eyledi,
Huda özi rehim eyledi,
Bolsun adı Rahımberdi.

Toyga gelen Aziz canlar,
Arzım eşit beg-u canlar,
Köp çekdim ahı pıganlar,
Bolsun adı Rahımberdi.

Bizge boldı Hak permanı,
Tapıldı derdim dermanı,
Yokdur Tulumıñ armanı,
Bolsun adı Rahımberdi.

Elkissa, Tulum Beg, bu sözüni tamam kılından soñ, toya gelen tamam ulus-il hocanıñ sözüni kabul kılıp bu oglanıñ adına Rahımberdi goydular. Gol göterip, pata bedriler. Toy tamam bolup, her kim öyli-öyüğe gaytdılar.

Tulum Hoca, Novbahar Bibi bilen Rahımberdi canı terbiyelemäge başladılar. Aradan bir yıl ötdi. Tulum Hoca, oglunıñ saçını aldırıp, käkil goydurup, yene toy berdi. Bular oglunı käkiline şana urdurıp, her gün bir cüre libaslar geydirer erdi.

Elgaraz, Rahımberdi baş yaşığa girdi. Köp zer bilen mekdepge bardı. Mekdepde okap, cuma günleri öylerige gaydar erdi. Ol bir gün oğlanlar bilen aşık oynar erdi. Bu oğlanların arasında bir kel bala bar erdi, adına Keyküt diyer erdiler. Erse, şol kel tamam oğlanların aşıklarını aldap utup aldı. Soñ ol aşıkları gımmat baha bilen Rahımberdä satarman boldı. Aşıkları etegine salıp, oña “Beg oğlu, aşık al” diyip, bu sözni aytdı.

Bäriñi bak, begiñ oğlu,
İne aşık, cugur-cugur,
Oynar kimiñ bolsa pul,
İne aşık, cugur-cugur.

Men utdursam yokdur çärem,
Aşık diyseñ ine, agam,

Utup aldım barın tamam,
İnha aşık, cugur-cugur.

Utan kişi her yan yaynar,
Utdurganıñ gözi gaynar,
Pullı kişi aşık oynar,
İnha aşık, cugur-cugur,

Keyküt diyer munı bilgin,
Oynar bolsañ bəri gelgin,
Puluñ bolsa satın algin,
İne aşık, cugur-cugur.

Keyküt kel, sözüni soñlap-soñlamanka, gaharı gelen Rahımberdi onı basıp urup,
hemme aşıklarımı golundan aldı ve:

- Ey kel aga, cezañ şuldur. Kayda barsañ şonda bar-diyip bir söz aytdı:
Bargın indi nirä barsañ,
Şudur Keyküt, cezañ seniñ,
Aşıklarnı aldap alsañ,
Şudur, Keyküt, cezañ seniñ.

Sen mi meniñ pulum alcak,
Gerdeniñe düşsün ocak,
Aşık satıp, bay bolacak,
Şudur, Keyküt, cezañ seniñ.

Ogınlarnı aldap utup,
Doymayar sen aşık satıp,
Öldürer men seni tutup,
İnha, Keyküt, cezañ seniñ.

Aşık oynuñ gutarar sen,
Utup goynuñ doldurar sen,
Kimiñ gözün gızdırar sen,
Şudur, Keyküt, cezañ seniñ.

Rahımberdi boldı uyat,
Pul bermerin, ızıña gayt,
Seni urdum, eneñe ayt,
Ey kel bala, cezañ şudur.

Elkissa, Rahımberdi can munı aydıp öyüne gitdi. Aradan birnäçe gün ötdi. Yene bir gün Keyküt, oğlanlar bilen aşık oynar erdi. Şol zaman Rahımberdiniñ yolu-da bularıñ üstünden düşdi. Onuñ yetip gelenini gören Keyküt, aşıklarımı etegine salıp, kaçmak birle boldı. Oğlanlar oña:

- Ey kel, kayda barar sen-diyip gıgırdılar. Şonda Keyküt alcırap aydıp bilmen “ayt geldi”, “ayt geldi” diydi. Şundan soñ Rahımberdiniñ adı Aytgeldi bolup gidiberdi.

Hayır yağşı, arada bir näçe yıl ötüp, Aytgeldiniñ at-ovazası gün-günden ziyada bolup, il arasığa yayıldı. “Tulum Hocanıñ oğlu acap bir yigit bolup yetişipdir” diyen habar patışanıñ hem gulagına yetdi. Bir gün Tulum Hoca patışaga salama bardı. Gaydarda patışa oña “Ertir gelgende, Aytgäni-de alıp gelgil, edep-ekram övrensın” diydi. Tulum Hoca acap bolar diyip öyüne gaytdı. Ertiri Tulum Hoca oğlunu alıp gitmekçi bolanda, Novbahar Bibi oña:

- Meniñ diyenimi etseñ, oğlanı köşge alıp gitme, yene bir belaga sataşar sen, diyip bu gazalını aytdı:

Alıp gidip yaş oğlanı neylär sen,
Goy balamı, ol bergähe barmasın.

Bir iş bolsa yüz püşeyman eyelär sen,
Goy oglumı, han aldına barmasın.

Alıp barma munı, bir yaş oglandı,
Yağşından yaman köp, yaman zamandır,
Köşkdäki barça begler duşmandır,
Balam barıp bir govgada galmasın.

Barça duşman muña gözün tikerler,
Efsun okıp, ahı-efgan çekerler,
Alıp galıp, gözüm yaşın dökerler,
Goy balamı, şol bergähe barmasın.

Bähra almaz yağşı, yaman sözlerden,
Barsa zıyan görer yaman gözlerden,
Bir söz tapıp ayırarlar bizlerden,
Goy balamı, şa aldına barmasın.

Size aydar Hoca gızı Novbahar,
Kişi bilmez ol bergähde ne gep bar,
Alıp barıp arman çekme beyevar,
Goy oğlanı, şa aldına barmasın.

Elkissa, Novbahar Bibi bu sözlerini tamam kıldı. Anda Tulum Hoca:

- Bu nä sözdür, hatın diygen näkes akıl bolar eken-diyip, Aytgeldi'ni ızına eyerdip, patışanıñ köşgüne alıp bardı. Aytgeldi atası bilen birge girip, edep bilen salam berdi. Patışa görse, aldında bir oğlan durar, mısalı Hazratı Yusup dek. Togtamiş Han, Tulum Hocaga garap:

- Ey hoca, yağşı oğluñ bar eken, yaman gözden Hak saklasın-diydi. Aytgeldi patışaga tagzım kılıp oturdi. Gün giç bolanda, her kim öyli-öyüne gaytdı. Bu rövüş bilen Aytgeldi her gün patışaga salam berip geler erdi. Bir gün togsan begiñ hemmesi cem bolup, maslahat edip oturganlarında, Gencebay Köse sözünü Aytgeldiniñ üstünden düşürip:

- Ey patışahı-älem, Tulum Hocanıñ yağşı oğlı bar. Anı siz perzentlige alsañız, dım yağşı bolar erdi. Ol Tulum Hocanıñ hizmetına däl, siziñ hizmetıñıza mınasıp-diyip, bir gazal aytdı:

Bir sözüm bar, şahım, gulak salsañız,
Aytgeldi oğlan size mınasıp.
Tulum Begden onı diläp alsañız,
Aytgeldi can, şahım, size mınasıp.

Barabar emesdir kimse özüne,
Canlar gurban bolsun her bir sözüne,
Bir söz salıñ Tulum Begiñ özüne,
Alıñ oğlı, şahım, size mınasıp.

Gül yüzleri ay-gün bile talaşar,
Barça ulus on husnuna garaşar,
Andag oğul şahım size yaraşar,
Aytgeldi oğlan size mınasıp.

Arzın size beyan eder bu Köse,
Tulum Beg sözüne gulak salmasa,
Razılık bilen oğlun bermese,
Basıp alıñ şahım, size mınasıp.

Elkissa, Gencebay Köse bu sözlerini tamam kıldı. Patışa oña bu hıyal meniñ hem köñlümde bar erdi, diydi. Ertesi Tulum Hoca salama geldi. Şunda patışa onuñ salamını alıp, bir söz diydi:

Tulum Hoca, gulak salgın sözüme,
Bize bergil Aytgeldi can ogluñı,
Onı alıp perzent kılsam özüme,
Bize bergil Aytgeldi ogluñı.

Aytgeldi can bolsun meniñ perzendim,
Canımıñ rahatı, köñül hursandım,
Bilimiñ kuvvati, yürek peyvendim,
Bergil bize Aytgeldi ogluñı.

Oglum yokdur, köpdür yürek armanı,
Aytgeldi can bolsun derdim dermanı,
Bize perzent bolup sürsün dövranı,
Bergil bize Aytgeldi ogluñı.

Yurdumıñ yarını saña bereyin,
Yağşı-yaman, her ne bile göreyin,
Tä ölünçäm bu ähdimde durayın,
Bize bergil Aytgeldi ogluñı.

Togtamiş Han diyer, egme çal başım,
Bir ogul diyip dökme gözümden yaşım,
Sen-sen meniñ yağşı gören sırdaşım,
Bergil maña Aytgeldi ogluñı.

Elkissa, Tulum Hoca Togtamiş Handan bu sözlerini eşidip, ne diyerini bilmän, köp oylandı. “Megerem bu sözlerni togsan beg cem bolup, patışanıñ gulagına guyandır. Bolmasa perzent edinmäye yurdunda başga oğlan gitmi? Bu gün bermesem, ertir biabray kılıp basıp alar” diyip, başını göterip aytdı:

- Ey patışahı elem, ogul-gız, mal-mülk hemmesi siziñ dövletiñizden turur, barçası siziñ ıgtıyarıñızdadır. Häl-ä bir ogul, eger yüz oglum hem bolsa sizge nesip bolsun-diydi. Bu sözge patışanıñ vaqtı hoş bolup, Tulum Hoca baş-ayak serpay, müñ tilla engam berdi. Andan soñ Aytgeldini getirip başına taç, biline murassag-kemer, libas geydirip, hızmatına togsan begniñ ogullarını goydı. Tulum Hoca bu işe melul bolup, içinden yanıp-köyüp, il yüzüne söyünen kişi bolup, bu sözni aytdı:

Ey yaranlar, musulmanlar,
Oglum yurda eye boldı.
Söyünişin dostı-yarlar,
Oglum yurda eye boldı.

Guvanıñlar, barça Goñrat,
Aytgeldim tapdı mirat,
Rakıplarga boldı uyat,
Duşman yüzi gara boldı.

Hıtay, Gıpçak dostum geliñ,
Maññıt, Galpak dövrän sürüñ,
Bizge degen duşmanlarıñ,
Yürek-bağrı yara boldı.

Gazak, Uygur, barça Nayman,
Kim kıldı äht ile peyman,
Tulum Bege yetdi dövrän,

Duşman yüzi gara boldı.
Elkissa, Tulum Beg bu sözlerini aydıp, sır bildirmän öyüne gaytdı. Novbahar Bibi Aytgeldini görmedi. Tulum Hoca' mñ yeke gelenini bilip, yüregine ot düşüp, bir söz diydi:

Diy sırıñı, Tulum Hocam,
Aytgeldi can oglum hanı?
Tiz aytgil, çıkdı canım,
Oglum Aytgeldi hanı.

Beyan eyle, ne söz boldı,
Pırakından yüzüm soldı,
Meger oynap gicä galdı,
Aytgeldi can olgum hanı.

Novbahar diyir, arıp-dalıp,
Ne işi bar senden galıp,
Alıp geley özüm barıp,
Ayt hocam, oglum hanı.
Elkissa, Novbahar Bibi bu sözni aytdı. Erse, Tulum Hoca bolgan işlerni birme-bir beyan edip, bu sözni aytdı:

Togtamiş Han zulüm bilen,
Alıp galdı Aytgeldini.
Berip geldim golum bilen,
Alıp galdı Aytgeldini.

Rakıp duşman yolum tutup,
Ötdi ömrüm ganlar yuvtup,
Togtamiş Han perzent edip,
Alıp galdı Aytgeldini.

Yetmedi hiç meniñ çäräm,
Üzak düşdi ondan aram,
Arka dagım, canım balam,
Alıp galdı Aytgeldini.

Anda galdı täze gülüm,
Uçdı golumdan bilbilim,
Eşit sözüüm, can sövdüğim,
Alıp galdı Aytgeldini.

Şa ber diyse, yok alacım,
Çäre tapmaz Tulum Hocam,
Hile birle gaçdım ençem,
Alıp galdı Aytgeldini.

Elkissa, Tulum Hoca, sözüni tamam kıldı. Bular täleylerinden nalap oturan zamanlarında, işikden Aytgeldi can yetip girdi. Şundan soñ ol birde ata-enesiniñkide, birde Togtamiş Hanıñ bergähinde bolup, vagtıhoşlukda yörüberdi. Erse bir gün togsan beg cem bolup yine maslahat kıldılar. Gencebay Köse:

- Tulum Begiñ oglı yurt eyesi bolsa, bizlere gün bermez. Munı yaşlıkda yok etmek gerek- diydi.

- Nä alaç bilen yok etcek omı?- diydi beyleki begler. Gencebay Köse aytdı:

- Onun alacı añsat. Mundan altı aylık yolda bir yurt bardır, patıçasına Tüke Şa diyerler. Bir hile birle Aytgeldini şoña ibermek gerek. Eger müñ canı bolsa, ondan gaydıp biri gelmez. Yene biri aytdı:

- Leşger bolup, ızından yetip, yolda öldürüp gaydarıs.

Şol gün begler Aytgeldini Barsagelmeze ibermegiñ maslahatını biçip, Togtamiş Şaga barıp aytdılar:

- Ey şahı älem, ey soltanı bakerem, mundan altı aylık yolda bir yurt turur. Ol Galmıkların yurdudur, paüşasına Tüke Şa diyerler. Ata-babalarımız zamanında ondan her yıl paç-hıraç geler erdi. Siz paüşa bolanıñız bari ondan hiç hili paç-hıraç alnanyok.

Bu beglerin arasında Ötgen diyen biri bardı. Ol Togtamiş Şaga garap, bir söz diydi:

Altı aylık yolda Galmık yurdundan,
Barıp indi habar almak gerekdir.
Leşger tartıp Tüke Şanıñ üstüne,
Pacın, hıracını almak gerekdir.

Bermese barganda möhürli-hatlı,
Boynuna yüp salıñ, galsın uyatlı,
Malın talap alsın barıp köp atlı,
Kırk müñ leşger yola salmak gerekdir.

Galmık şası saña boyun egmese,
Gol goşurıp hızmatında bolmasa,
Niçe yıllık paç-hıracın bermese,
Golundan yurdunı almak gerekdir.

Avazalar gitsin cümle-cahana,
Niçe şalar pacın berdi gaybana,
Tüke Şadan köñlüm boldı gumana,
Barıp ondan habar almak gerekdir.

Ötegen Beg aydar, makul görmese,
Siz görkezen yollar bilen yörmese,
Yağşılıkda paç-hıracın bermese,
Basıp galasını almak gerekdir.
Elkıssa, paüşaga begleriñ bu sözi makul bolup aytdı:

- Leşgere kim baş bolup barar?

Vezir – vekillerin hersi bir kişiniñ adını tutdı.

Bir niçesi:

- Tulum Beg barar-diyişdiler.

Onda biri:

- Tulum Beg indi garrıgandır, ol yaramaz. Onuñ oğlu Aytgeldini leşgere baş edip ibersek govı bolardı-diydi. Boldı-da, boldı diyişip, munı hemme begler makullap, Aytgeldini leşgerbaşı edip ibermekçi boldular. Ondan soñ Togtamiş Paüşa, Aytgeldä garap, bir gazal aytdı:

Aytgeldi can, köp leşgere baş bolup,
Barar sen, can balam, Galmık yurduna.
Incamayan dayım köñlüñ hoş bolup,
Gitgil balam indi Galmık üstüne.

Tüke Şanıñ özi gelmez gaybana,
Leşger tartıp bolgul yola rovana,
Bir ovaza eylep cümle-cahana,
Sapar etgil balam, Galmık yurduna.

Kapır Galmık Tüke meni bilmeydur,
Ya bolmasa bizni göze almaydur,
Niçe yıldır andan hıraç gelmeydur,
Bargıl balam Galmık kâpir yurdum.

Togtamiş Han aydar, saña canana,
Leşger alıp indi bolgul rovana,
Seni tabşırmişam kadir Suvhana,
Bargıl balam, Tüke Galmık yurduna.

Elkissa, patışa bu sözni tamam kıldı. Aytgeldi can tagzım kılıp oturdı. Erse Togtamiş Han Aytgeldiniñ hemme şayını tutup, leşgerini tayyar kıldı. Aytgeldi can patışanıñ hazinasına girip, geregiçe dünyä aldı. Yene bir altın desseli gılıç bilen bir sarı yay bar erdi. Onı-da aldı. Emma atlar arasında Sandal diygen bir at bar erdi. Aytgeldi can şol atnı mündi. Soñ Tulum Hoca atasınıñ yanına barıp, bir söz aytdı:

Ak patañı bergin söver perzende,
Sapar eylöp, bu gün gitmeli boldum.
Altı aylık yola, Galmık yurduna,
Sapar eylöp, bu gün gitmeli boldum.

Gahba pelek gör ne işler gayırdı,
Meni seniñ hızmatañdan ayırdı,
Han atamız bize bar diyip buyırdı,
Cogap beriñ, bu gün gitmeli boldum.

Sabır ediñler bu gün gelgen belaga,
Bende bolan razı bolar kazaga,
Atam-enem men sizlere sadaga,
Rugsat beriñ, bu gün gitmeli boldum.

Aytgeldi diyir, hapa bolman yörüñler,
Herne kısmat bolsa, onı görüñler,
Ihlas bilen ak patanı beriñler,
Sapar eylöp, bu gün gitmeli boldum.

Elkissa, Aytgeldi bu sözlerini tamam kıldı. Tulum Hoca'nıñ huşu başından uçup, Aytgeldä garap, bir söz aytdı, gör, bak näme diyer:

Bu ne sözdür balam, maña diyer sen,
Gitme canım, ol Galmığıñ üstüne.
Gözüme dünyäni zıندان eder sen,
Gitme canım balam, Tüke yurduna.

Men galar men akıl-huşum gaçırıp,
Täze yangan çıragımnı öçürüp,
Bu gün maña acal camın içirip,
Gitme guzım, Galmık Tüke şährine.

Canım balam, gözüm ağı-garası,
Sen gitgen soñ artar sınıam yarası,
Barsagelmez diyrler onuñ galası,
Gitme canım, ol Tüke Şa üstüne.

Atañ aydar, Barsagelmez galadır,
Her kim ondan barsa, tutup aladır,
Goluñ baglap, zıندانlara saladır,
Barma balam, Tüke Şanıñ üstüne.

Tulum Hoca bu sözni tamam kılından soñ Novbahar Bibi hem Aytgeldi canga garap, bir söz aydar boldı:

Rehim eylegil balam, gözüm yaşına,
Söver guzım, algır bazım, gitmegil.
Bizlerni galdırıp hicran oduna,
Lälezarım, namıs-arım, gitmegil.

Eşit balam, meniñ bu ahı-dadım,
Gider bolsañ köñlüm çeker peryadıñ,
Servi boylı balam, kaddı-şemşadım,
Sayavanım, yogı-barım, gitmegil.

Balam diyip ganlar aglar Novbahar,
Gözlerim görmese köñlüm bıkarar.
Tä gelinçañ, men bolar men intizar,
Sayavanım, namıs-arım, gitmegil.

Emma, ene-atası bu sözlerini aydıp, zar-zar, ebri novbahar yıglaşıp, bir zaman durganlarından soñ, bialaç pata berdiler. Aytgeldi gözi yaşlı mähribanlarına köñüllik berip bir söz diydi:

Kadır Alla penasında saklagay,
Men gider men, atam-enem, hoş indi.
Är yigitler iyen duzun haklagay,
Men gider men, atam-enem, hoş indi.

Melul bolup galma ey garrı atam,
Yıglap, gözyaş döküp, tutmağıl matam,
Mähribanım, enem-Mekge-Medinäm,
Men gider men, Galmık ile hoş indi.

Aytgeldi diyir, bu iş düşdi başıma,
İndi bakabilmen degre-daşıma,
Goyuñ öz rayıma, köñül hoşuma,
Men gider men, mähribanlar hoş indi.

Erse, Aytgeldi can ata-enesi bilen hoşlaşıp, patışanıñ yanına barıp, yedi müñ leşger bilen yola rovana boldı. Şol zaman Tulum Begiñ yüregi bir yerde karar tapman, yövrüp gelip, leşgeriñ öñüne düşüp baran Aytgeldini Hudaya tabşırıp, bu sözni aytdı:

Men saña yüz tutdum, Kerimi Setdar,
Aytgeldi canımı saña tabşırdım.
Aman tutgul onı özüñ biribar,
Bu yalnız balamı saña tabşırdım.

Hasan, Husayın-pıgamberler dilberi,
Yat edip yıglar men bu gün sizleri,
Soltan Veyis erenleriñ serveri,
Bu yalnız balamı saña tabşırdım.

Tulum Hoca aydar nedir günäyim,
Ahı-zarım özüñ eşit, Hudayım,
Oval-ahır sen erer sen penayım,
Aytgeldi oglumu saña tabşırdım.

Elkissa, bu sözden soñ Tulum Beg bilen Novbahar Bibi sabır-takat bile öylerige gitdiler. Aytgeldi leşgeri ugradıp gelende, Gencebay Köse oña gıcalat berip:

- Hov Aytgeldi, birden önünden tilki-şagal çıksa, gorkup ızıña gaydıp gelagaymagın, il içinde rısva bolar sen, diydi. Aytgeldiñiñ bu söze gaharı gelip:

- Ey haram Köse, hāzir uzak yolga sapar kılar men. Bolmasa kellāñi gövrāñde goymaz erdim. Yadıñda sakla, sag-aman Togtamiş atamıñ hizmetımı bitgerip gelsem, gulak-burnuñmı kesip özüñe iydirer men, diyip atına bir cüp gamçı çalıp, leşgeriñ ızından yetdi. Bular bir nāçe gün yol yörüp Deşdigıpcak diygen yere barıp düşdüler. Leşger dem alıp saz-söhbət edip her kim öz bezminde boldı. Emma gice yarımından ötensoñ, Aytgeldi eline sarı yayını alıp, hiç kimse bildirmän, goşlarıñ arasına aylanıp başladı. Diñläp görse leşgerden biri:

- Hov doganlar, Togsan Beg Aytgeldini ölsün diyip, Tüke Şanıñ üstüne iberdi. Onuñ galasına Barsagelmez diyerler. Oña baran dolanıp gelmez. Bizler hem şu yolda öler bolduk, diyip, ähli leşgerlere garap bir gazal aytdı:

Näge geldik bizler öler caylarga,
Bu çöllerde galar bolduk, yaranlar.
Kim barandır Barsagelmez caylarga,
Bu yollarda öler bolduk, yaranlar.

Mundan oval hiç kim oña barmadı,
Zorluk bilen pac u hıraç almadı,
Oña baran adam gaydıp gelmedi,
Bizler barıp öler bolduk, yaranlar.

Selman Beg diyir herne bolsa görermiz,
Çöl meydanda aşsız, suvsuz ölermiz,
Bu şumlugı Aytgeldiden görermiz,
Barça indi öler bolduk, yaranlar.
Elkissa, Aytgeldi, Selmanıñ bu sözlerini eşidip, öz çadırına gelip yatdı. Ertir irden serkerdelerini çağırıp, leşgerleriñ arasına barıp durup, bir söz aytdı:

Leşgerlerim, sizge beyan eyläyin,
Barça indi yurtga gaydıñ, beglerim.
Mert durup rastımı söyläyin,
Barıp bizden salam aydıñ, beglerim.

Tä gitmeyen yokdur indi çärämiz,
Tüke Şa üstüğe yalnız baramız,
Bizi sorsa ata birle enemiz,
Aman-esen diyip aydıñ, beglerim.

Men görer men her ne bolsa duçakär,
Yekäniñ hemrası bolar biribar,
Kanda barsam, golumdadır Zülpükar,
Sizler galıñ cana-canım, beglerim.

Aytgeldi diyir öyden çıkdım ölmäge,
Gözüm yetmez yine gaydıp gelmäge,
Sizler gaydıñ ayş-dövrän sürmäge,
Men gelinçäm aşrat görüñ, beglerim.

Elkissa, Aytgeldi bu sözüni tamam kılıp, tamam leşgerlerige cogap berdi. Yalnız özi yolga rovana boldı. Gaytyan leşgerler ilge barıp, Aytgeldiniñ sözlerini Togtamış Hanga beyan edip, öz işleri bilen boldular.

Aytgeldi kırk gün yol yörip, bir caypa barıp düşdi. Düyelerini ota goyberip, ol yerde üç gün boldı. Dem-dıñç alıp, yine yola düşmekçi boldı. Şunda atı yöremedi. Aytgeldi at adamdan akıllıdır, bir hoşamat söz aytsam, şayet yöregey diyip, atıga garap, bu gazalını aytdı:

Yaşlıgımda sövda düşdi başıma,
Yörer bolsañ, yör canaver, yör indi.
Laçın dek bakar men degre daşıma,
Yörer bolsañ, yör canaver, yör indi.

Men geler men yeke, yalnız bu başım,
Tekepbirlik etseñ, kın bolar işim,
Sen-sen meniñ çöl meydanda yoldaşım,
Yoldaş bolsañ, yör canaver, yör indi.

Gaydıp gelsek, kişmiş bile bakar men,

Toynagiña altın nallar kakar men,
Ayagiña gızıl hına yakar men,
Yörer bolsoñ, yör canaver, yör indi.

Eşit indi Aytgeldiniñ sözüni,
Çöl meydanda delmirtmegil gözümü,
Galmık Şa yurduna yetir özümü,
Yörir bolsañ, yör canaver, yör indi.

Elkissa, bu sözden soñ at canaver onuñ sözlerine düşünip, bir silkindi-de, yola düşdi. Aytgeldi bir daga yetişip, dag içi birle barar erdi. Görse yolda bir baba cindesin sayavan edip otır, yüzünden nur şöhesi dökülip, dur saçları kemerige düşer erdi. Aytgeldi babanıñ yanına barıp, gollarını elip-lam kılıp salam berdi. Erse, baba başın göterip aleyik aldı:

- Ey olgum, habarıñı berip gitgil, kaysı bağıñ güli sen, kaysı çemeniñ bilbili sen? Kaysı bagdan pervaz edip, kaysı gülzarga gonar sen? diyip, bir söz aytdı:

Habarıñı berip ötgül babaña,
Sözle balam, haysı yerden bolar sen?
Pervaz eyelap uçup kaysı çemene,
Ey bilbilim, ne gülzara gonar sen?

Yaş bile doldurup iki gözüñi,
Gerdi-gubar basıp ay dek yüzüñi,
Aytgil balam, maña dogrı sözüñi,
Rast söylegil, kaysı yerden bolar sen?

Garrı babañ aydar, örtendi canım,
Sen-sen, balam, meniñ namu-nışanım,
Gunça gulum, guzım, sahipkırانım,
Sözle balam, haysı yerden bolar sen?
Elkissa, baba bu sözni beyan etgenden soñ, Aytgeldi baba garap, bir söz diydi:
Baba, meniñ sözüm birdir,
Lakamım Aytgeldidir.
Asıl adım Rahımberdi,
Hala adım Aytgeldidir.

Men biler men baba, munça,
Bilgenimi aytgay ança,
Atam adı Tulum Hoca,
Baba, adım Aytgeldidir.

Rehim et, baba, garıp gula,
Bakabilmen saga, sola,
Men barar men uzak yola,
Baba, adım Aytgeldidir.

Baba, meniñ yolum urduñ,
Yüzümniñ perdesin soyduñ,
Meni bu gün yoldan goyduñ,
Baba, adım Aytgeldidir.

Men saña gelmişem dada,
Tañrı yetirgey mirada,
Pacım bardır Tüke Şada,
Baba, adım Aytgeldidir.

Elkissa, Aytgeldi bu sözni aydıp, ilim Goñrat, adım Rahımberdi, lakamım Aytgeldi, atamıñ adı Tulum Hoca, enemiñ adı Novbahar Bibi, atalığımiñ adı Togtamış Han, diydi.

Ondan baba aytdı: “Ey oglum, bu sözeriñ rast turar. İndi menden bir para söz eşit. Seniñ asıl atañ özge kişi turur. Atañ bilen eneñniñ arasına pırak düşdi. Sen eneñniñ boynunda hamıla erdiñ. Eneñ seni dogrup, bir çınarıñ başındaki guş uyasında goyup, ata vatani Kuhıkapga gitdi. Andan soñ seni Tulum Hoca tapıp alıp, bu balanı maña Allanıñ özi iberdi diyip, adıñı Rahımberdi goydu. Hayır oglum Rahımberdi can, yene yedi gün yörär sen, aldıñdan bir dag çıkar. Ol dagıñ içinde Tüke Şanıñ garavul goyan bir dövi bardır, adına Akdöv diyerler. Ol döv yoldan candar ötürmez. Sen anıñ bile uruşmazdan burun hile bile atını tutup mingil. Soñ saña çäre kılabilmez, onuñ hemme güyç-kuvvatı atındadır. Her çent yalbarsa da zınhar, atını bermegin. Atı eline düşse, seni zaya kılar” diyip, baba gözden gayıp boldı. Ol baba Aytgeldiniñ atası Tükli Aziz erdi.

Erse Aytgeldi yola rovana boldı, yedi gün yol yöräp erdi, bir dag göründi. Emma at ve düyeler bir menzil yoldan dövüñ ısını alıp, cenaverler hiç yöremedi. Anda Aytgeldiniñ gaharı gelip, bir gamçı urdu. At onuñ bile hem yöremedi. Şunda Aytgeldi atıga yalbarıp bir söz diydi:

Ey canaver, ayaklarıñ gayrıldı,
Ardıñmı sen, ne sebäpden yörmes sen?
Meger sınıp, toynaklarıñ ayrıldı,
Azar çekip, o sebäpden yörmes sen?

Aslıñ beyan etsek, sağı soldan at,
Goltugıñda bardır cüp goşa ganat,
Atañ Döldül, özüñ boldun magrur at,
Näler gördüñ, ne sebäpden yörmes sen?

Dag içinde bir apatı gördüñmi?
Gorkı edip, ädim etmän durduñ mı?
Tilki-şagal, şir-pelenden ürkdüñ mi?
Näler gördüñ, ne sebäpden yörmes sen?

Maña yoldaş bolsañ, meni sınama,
Suvluk dişläp, çöl yerlerde oynama,
Mähnet görgeñ canım sen hem gınama,
Näler gördüñ, ne sebäpden yörmes sen?

Pelek aylandırdı meniñ başımı,
Sen dökmegil gözden ganlı yaşımı,
Daga taşlap gider bolduñ läşimi,
Ey canaver, ne sebäpden yörmes sen?

Elkissa, Aytgeldi bu sözni tamam etdi. Şundan soñ, bir zaman yol yörüp, dagnıñ bir belent yerinden ötdi, erse aldındaki giñ meydanda bir mahluk yatır, gören adamıñ yüregi yarılar. Bu Ak Döv erdi. Muni görenden bu caylara gelenine puşeyman edip, Aytgeldi bir söz aytdı:

Men gelip men aklım çasıp,
Gidebilmen aman indi.
Bir mahluk goluna düşüp,
Gutulmagım guman indi.

Bakmaz aydan sözlerime,
Yaşlar akdır yüzlerime,
Bu gün meniñ gözlerime,
Yagtı cahan zından indi.

Anıñ üçin köp armanım,
Ak Döv tutup döker ganım,
Tenden alar şirin canım,

Dünyä göze zından indi.

Aytgeldi diyir messan gezdim,
Yürek-bagrim özüm ezdim,
Bu dünyäden umit üzdüm,
Maña ahır zaman indi.

Elkissa, Aytgeldi bu sözni tamam edenden soñ başını aşak salıp, oylanıp hıyal kıldı, niçik edip bu beladan halas bolar men diyip, şol halda babanıñ oval atını gola sal diygeni yadıga düşdi. Atını düyelerini bir agaca baglap, eline nayza bile sarı yayını alıp, biline gılıcını baglap, döve garşı yüvürdi. Dövge yetgeç bir söz aytdı:

Kadır Alla arzım budur,
Medet bergil maña bu gün.
Sen-sen meniñ puşdı-penam,
Medet bergil maña bu gün.

Yaman eken bu döv melgun,
Yürek-bagrim boldı berhun,
Rehim eyelap kadir suvhan,
Medet bergil maña bu gün.

Näge geldim eyelap hata,
Men görer men indi cepa,
Golum tutup, Adam ata,
Medet bergil maña bu gün.

Kabul eyleyip senahım,
Sen bolgul indi penahım,
Ishak oğlu ya Ibrahim,
Medet bergil maña bu gün.

Can istäp gelse Ezrayıl,
Kısmatıma boldum kayıl,
Halıl oğlu ya Ismayıl,
Medet bergil maña bu gün.

Bu dem düşdi başa sövda,
Tur dagında gezen Musa,
Meryem oğlu Hezret İsa,
Medet bergil maña bu gün.

Aytgeldi diyir bu nä günler,
Dövran ötdi bizden meger,
Yeryüzünde barça ärler,
Medet berin maña bu gün.

Elkissa, Aytgeldi bu sözi aydıp, asta-astadan dövge yakın barıp, dövüñ atını tutar boldı. At Aytgeldi'niñ adam ekenliğini bilip, agzını açıp topuldi. Erse, Aytgeldi atıñ yüzüne bir şapbat urdı. At yıkıldı. Aytgeldi at turmazdan burun böküp, onuñ üstüne münüp, cılavın mäkäm tutup erdi. Şol zaman döv hem oyandı. Gözün yağşı açıp görse, bir yaş yigit atınıñ üstünde hekkerip otir. Mumi gören zaman dövüñ gözüne cümle-cahana garañkılık boldı. Ol nâme ederin bilmän, Aytgeldä yalbarıp, bir söz aydar boldı:

Habarlaşay, atım münen,
Ey yigit, kaydan geler sen?
Ogrumı sen, dogrumı sen?
Yaş ogul, kaydan geler sen?

Bildirgil maña özüñ sen,
Yaşırma dogrı sözüñ sen,
Asmana tutup yüzüñ sen,
Ay cuvan, kaydan gelir sen?

Kaysı baglarıñ güli sen,
Kaysı çemen bilbili sen,
Kaysı patısañ oğlı sen,
Ey töräm, kaydan gelir sen?

Yüzleriñde ay şuglası,
Sen kaysı dağıñ lälesi,
Rastıñ diy kimiñ balası,
Ey begim, kaydan gelir sen?

Ak Döv aydar, nedir kəriñ,
Ne kılar sen ıgtıyarıñ,
İndi boldum hizmetkəriñ,
Ey nerim, kaydan gelir sen?

Elkissa, döv bu sözlerini aytdı. Erse, Aytgeldi hem oña cogap berip bir söz aydar boldı:

Eşitgil dogrı sözüñni,
Men özüm serdar bolar men.
Bildirsem saña özüñni,
Bir goçak pälvan bolar men.

İstegim dayım gazatdır,
Müşgil işlerim kuşatdır,
Cayımı sorsañ Goñratdır,
Oşol yurda han bolar men.

Özüm baglarıñ güli men,
Yaratganiñ bir gulı men,
Ol Tulum Begiñ oğlı men,
İlime Soltan bolar men.

Munda geldi yalnız başım,
Budur meniñ kılğan işim,
Seniñ bilen bar söveşim,
Men saña duşman bolar men.

Sığınanım bir Hudadır,
Pıgamberim Mustapadır,
Aytgeldi diy, dövşüm bardır,
Ganiña suvsan bolar men.

Elkissa, Aytgeldi bu sözni tamam kıldı. Erse, döv melgun näme ederin bilmedi. Onuñ tamam zorı, güyç-kuvvatı atıga muafık erdi. Eger atına münmese, yaraqları goluna gelmes erdi. Döv “bu bir yaş oğlan, hile bilen atımı goluma çalar men” diyip, Aytgeldä hoşamay kılıp, bir söz aydar boldı:

Eyä yigit, bildim asıl zatiñi,
İndi begim, bergil meniñ atımı.
İhlasıñ biyr saña ol miratıñı,
Aytgeldi can, bergil meñin atımı.

Tüke Şaga nökerligim gumana,

Gaçay diysem, tapa almasın yene,
Nöker boldum seni görüp gaybana,
Aytgeldi can, bergil meñin atımı.

Umit etdim seni, ahır geler diyp,
Tüke Şa golundan meni alar diyp,
Hızmat etsem saña, gadrım biler diyp,
Aytgeldi can, bergil meñin atımı.

Niçe gündür yeke bolup susta men,
Yörabilmen, can agacan, hasta men,
Alıp gitseñ, yolını bilgen usta men,
Aytgeldi can, bergil meñin atımı.

Bergil atım, men üstüne müneyim,
Kanda barsañ seniñ bile bolayın,
Tüke Şanı tutup saña bereyin,
Aytgeldi can, bergil meñin atımı.

Ak Döv aydar inan meniñ sözüme,
Hızmatıñnı layık gördüm özüme,
Yalan aytsam gumlar dolsun gözüme,
Han agacan, bergil meñin atımı.

Elkissa, Ak Döv köp hileler etdi. Ol aytdı: “Ey Aytgeldi can, seniñ kimin yigitge nöker bolsam, hemişe arkañda gezer erdim. İndi meniñ bile birge yörgül. Tüke Şanı tutup bereyin. Onda ol, munda bu işleriñi edip bereyin.” diyip, dili bilen orak oruberdi melgun. Ant içdi, köp yalbardı. Şeydip, gözünü-başını aylap, Aytgeldiden atını aldı da mindi üstüne. Atını daradan kişi bolup, añırarak gitdi. Ol yerde tamam yaraqlarını dakınıp, Aytgeldä yakın geldi-de “gör indi seni niçik kılar men” diyip bir gazal aytdı:

Yalñız başıñ munda gelip,
Sen munça coşma, Araplı.
Gaplıkda atım alıp,
Hetdiñden aşma Araplı.

Gayık münüp suvda yörgeñ,
Barçaları avçı mergen,
Gice gündiz çapak iygen,
Höregi balık, Araplı.

Ak Döv aydar meni bilgil,
Söveşimni indi görgül,
Uruşar sen, bări gelgil,
İne men bardım, Araplı.

Elkissa, Ak Dövüñ endamı gök damar bolup, bulut dek kükräp, agzından ot sıçradı. Dagdan çıkıp, nagra urup “canıñnı aldım Aytgeldi” diyip, bir söz aytdı:

Sünni oğlan, nedir seniñ hıyalıñ,
Habardar bol, aldım seniñ canıñnı.
Gutulmarsıñ indi meniñ golumdan,
Sünni oğlan, aldım seniñ canıñnı.

Gapıllıkda yatganımda gelip sen,
Uykudan oyarman atım alıp sen,
Acal yetip, bu caylarda ölüp sen,
Sünni oğlan, aldım seniñ canıñnı.

Dolgan eken bu gün seniñ zamanıñ,
Teniñden alar men ol şirin canıñ,
Musulman sen, okaveri imanıñ,
Ey Araplı, aldım seniñ canıñnı.

Gurşap alıp bu gün degre-daşıñı,
Gövränden alar men üzüp başıñı,
Garga guşlar iyer seniñ läşiñi,
Ey Araplı, aldım seniñ canıñnı.

Hiçbir mahluk maña deñ gelebilmez,
Dövsepit hem nazarımda duralmaz,
Her kimse duş alsa menden gutulmaz,
Sünni oğlan, aldım seniñ canıñnı.

Öldürer men bakman sağı soluma,
Kazañ dolup, düşdüñ meniñ goluma,
Nesip tartıp, dogrı geldiñ ölüme,
Ak Döv diyer, aldım seniñ canıñnı.

Elkissa, iner dek kükräp, Ak Döv bu sözlerini aytdı. Erse, Aytgeldi “Bu melgunıñ atını bermeli däl ekenim. İndi bolcağı bol ökünçden ne peyda. Her-näme-de bolsa muña bir abay-sıyasat edip göreyin, şayet gulak salar” diyip, bir gazal aytdı:

Kapır melgun bilip sözle sözüñi,
Lap urmagıl, ine meydan, bəri gel.
Bir zarp ursam dönderer sen yüzüñi,
Gerek bolsa ine meydan, bəri gel.

Eyä melgun, hederim yok gözüñden,
Zerre gorkman haybatıñdan, sözüñden,
Yüz övürmen altmışıñdan, yüzüñden,
Dalaşar sen, ine meydan, bəri gel.

Köp görüp men sen dek dövni dünyäde,
Meni görgeç özüñ yüz müñ gaygıda,
Lak-lak edip köp sözleme bihuda,
Uruşar sen, ine meydan, bəri gel.

Men gaygırman bu gün şirin canımı,
Şerap eylöp içgil gızıl ganımı,
Razı men yıkıp alsañ canımı,
Alar bolsañ, ine meydan, bəri gel.

Aytgeldi diyr, gelip kılğıl dalaşı,
Bu meydanda bolsun Rüstem söveşi,
Avçı bolsañ, basıp algıl bu başı,
Baş alar sen, ine meydan, bəri gel.

Elkissa, Aytgeldi bu sözüni tamam kıldı. Erse, dövniñ gaharı çoşup, goluna ok-yayını alıp, bir oknı nişanalap atdı. Aytgeldiniñ atı dövniñ atgan okunu görer erdi. Şol vagt at canavar asmana sekräp bir zıñdı, ol ok Aytgeldä yetmän galdı. Şunda Aytgeldi hem “senden nobat ötdi, men hem bir ok atayın” diyip ok-yayını goluna alıp, bar güycünü cendläp: “Ya pirim, şiri derga” diyip atdı. Ok dövniñ içinden geçip gitdi. Ol gülüp yene bir ok atdı, ok yaydan sıpğaç, dövniñ kükreginden girip, arkasından çıkdı. Erse, döv “Näme seniñ bilen ok atışıp durayınmı indi” diyip, Aytgeldiniñ üstüne gadam goydı. Aytgeldi gördi atan okları döve kâr etmedi. Ol atınıñ başını ıza dolap kaçmakçı boldı. Döv melgun munuñ gorkanını

añıp, ızından şovhun salıp “Hey bu dövden gutulmak bolmazmıka?” diyip, hudaya nalış edip, bir gazal aydar boldı:

Dergähiñe yüzüm tutdum, biribar,
Döv golundan gutar meni sen aman.
Bu meydanda öler boldum harı-zar,
Döv golundan gutar meni sem aman.

Gövnüm gider meniñ yüz müñ hıyala,
Gara başım galdı, bu gün azara,
Dag-u arman yetişmedim kemala,
Döv golundan gutar beni sen aman.

Aytgeldi diyir, oğlanlığım goymadım,
Ol babanıñ sözlerini saymadım,
Yigit bolup bu dünyäden doymadım,
Ya yaradan, gutar meni sen aman.

Elkissa, şol vagt Aytgeldiniñ dostı baba peyda boldı. Ol dövge garap durup erdi. Garrı baba Aytgeldiniñ kaçanını görüp, onuñ öñünden çıkıp aytdı: “Ey oğlum, kişi diyen mert bolar. Kaçma, duşmana dogrı dur, yaşlık kılma” diyip, bir gazal aytdı:

Vehim kılma guzım, bolgul merdana,
Kaçma balam, melgun dövi öldürdiñ.
Ovazıñı doldur cümle-cahana,
Durgul balam, melgun dövi öldürdiñ.

Nirde bolsam yetmez meniñ kararım,
Izıñdan barısam, bolmaz durarım,
Sen-sen meniñ yürek-bağrım, mıdarım,
Kaçma balam, melgun dövni öldürdiñ.

Dagda gezip, Haka gulluk kılar men,
Her yerde yat etseñ, hāzir bolar men,
Tükli Aziz diyir seniñ atañ bolar men,
Dolan oğlum, zalım dövi öldürdiñ.

Elkissa, Aytgeldi babasınıñ bu sözünü eşidip, ızına garadı, görse dövniñ atı boş turur. Andan soñ Aytgeldi atınıñ başını ızına dolap, babanıñ yanına barıp salam berdi. Mübārek gollarını aldı. Tükli Aziz aytdı: “Ey balam, Ak Dövni öldürdiñ, şol atan oklarıñ onuñ sinasından paran geçdi. Ol melgun can hovluna, bilmān, bir nāçe vagt gezip, ine, şul yere gelip yıkıldı” diydi. Şundan soñ Aytgeldi atası bilen tanışıp, sözleşip oturdılar. Erse, Tükli Aziz aytdı: “Ey balam mundan dogrı Tüke Şanıñ şāherine barar sen. Anda yine bir döv bardır, adına Gara Döv diyerler. Ol köp zordur. Özi de Ak Dövüñ inisidir. Onuñ cemi güç-kuvvatı saçında bolar. Bir hile bile saçından tutabilseñ, sıpdırmagın. Ondan soñ saña hiç kim alaç kılabilmez. Tä Tüke Şadan paç-hıracıñı alıñcañ öldürmegil. Ol seniñ şadan bitmeli yumuşıñı bitgerip berer. Öldürseñ soñ öldürer sen.” Baba bu sözleri aydıp, gözden gayıp boldı.

Elkissa, Aytgeldi Ak Dövüñ başını kesip alıp, düyāniñ gapdalından asıp, yola rovana boldı. Bir niçe menzil yol ötüp, Tüke Şanıñ şāherige bardı. Görse, bir ulı şāher turur, belentligi kırk gez, başı asmana barabar erdi. Aytgeldi bu şāheri görgeç heyran-u serasında bolup “bu şāhere giren adam aman çıkar mı ka?” diyip pikir kıldı. Ahırı tövekgel kılıp, Hudaga mınacat edip, bir gazal aytdı:

Sapar eylāp bu şāhere gelip men,
Ya biribar, özüm saña tabşırdım.
Mundan aman çıkmazlığım bilip men,
Ya Hudayım, özüm saña tabşırdım.

Ya biribar, eşit mertler nalasın,

Kanda yörse garıplara pena sen,
Boyu kırk gez gördüm Zermi galasın,
Ya Hodayım, özüm saña tabşırdım.

Umıt bile tutdum saña yüzümni,
Yaşa gark eyledim iki gözümni,
Bu gün mähnet içre gördüm özümni,
Ya biribar, özüm saña tabşırdım.

Elkissa, Aytgeldi bu sözi aydıp, tövekgel kılıp, Ak Dövüñ başını düyesinden asıp, şäheriñ içine giriberdi. Şäheriñ ortasına baranda, minara dek bir mahluk göründi, saçı yerge süyrenen erdi. Aytgeldi munı görüp, hayran galdı. Emma Gara Döv, Aytgeldä nazar saldı. Görse, bir yaş oğlan, yüzleri on dördi gicäniñ ayı dek. Atını münüp, düyelerini idip geler. Gara Döv bu yaş oğlan kim eken diyip yanına gelip yağşı garasa düyäniñ gapdalında agası Ak Dövüñ başı çelek yalı sallanıp durupdır. Munı görüp Gara Dövüñ huşı başından uçdı, gözüne gan dolup, nagra tartıp, Aytgelä garap, baş keleme söz aydar boldı:

Cuvanemerk, gulak salgıl sözüme,
Zalım oğlan, näge agam öldürdiñ?
Yagıtı cahan duman boldı gözüme,
Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Yaş oğlan diyip nazar etdim yüzüñe,
Eyä zalım, ganlar dolsun gözüñe,
Aytgıl zatiñ, kim diyerler özüñe,
Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Sen mi kesip alan agam başını,
Çöl meydanda taşlap eziz läşini,
Menem saña kılay agam işini,
Zalım oğlan, neçün agam öldürdiñ?

Öldürüp agamı, başın alıp sen,
Meñ başıma gara günler salıp sen,
Heder etmän bu şähre gelip sen,
Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Gara Döv diyir, indi niçik kılar men,
Aman bermän şirin canıñ alar men,
Başıñ kesip, yürek-bagriñ diler men,
Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Elkissa, Gara Döv sözüni tamam etdi. Erse, Aytgeldi bir hile bilen saçından tutayın diyip, bu melguna hoşamatlık edip, bir söz aytdı:

Seniñ agañ ekenligin bilmedim,
Men ağacan, garıp oğlan bolar men.
Ağañniñ ganına suvsap gelmedim,
Bir yetimek, garıp oğlan bolar men.

Yaş oğlan men öz yoluma barayın,
Adam öldürmäge yetmez harayım,
Bu bet işde yokdur meniñ günäyim,
Inan aga, garıp oğlan bolar men.

Gördüm düyeleri, yüvürdim bardım,
Yetip ızlarından men tutup aşdım,
Eyesi tanap diyip bu şähre geldim,
Alıp gelgen nadan oğlan bolar men.

Kimiñ malı bolsa, tanasın, alsın,
Anıñ üçin geldim eyesi bilsin,
Men öldürsem ganı boynuma bolsun,
Inan aga, garıp oğlan bolar men.

Elkissa, Aytgeldi bu sözni tamam kıldı. Erse, dövde bir hıyal peyda boldı. Ol “Bu bir yaş oğlan, meniñ agamı öldürüp bilmez” diyip düyeleri çökerdi. Agasınıñ başını alar bolanda, Aytgeldi arkasından geldi-de, dövüñ saçından mäkäm tutup, yere aylap urdı. Soñ golunı arkasına bağlap, düyelerini tirkäp, yolga rovana boldı. Tizden Galmık patıçası Tüke Şanıñ köşgüniñ azgına barıp, bir nagra urup aytdı: “Tüke Şanıñ tagtını görkez, bolmasa häzir seniñ hem başını ağan kellesiniñ yanından asarın”. Gara Döv loñkullap, Aytgeldi’ni şanıñ gaşına alıp bardı. Aytgeldi, Tüke Şaga “Näge durup sen, maña oturar yalı cay görkez. Bir oturayın, seniñ bilen soñ sözleşer men” diyip abay etdi. Tüke Şanıñ huşı başından uçup, bu oğlanıñ ne bela ekenligini bilmey, alcırıp durar erdi. Aytgeldi ornaşıp oturandan soñ “Bu saña alıp gelen sovgadım” diyip, Ak Dövüñ başını orta atdı. Köşkde oturanlarıñ hemmesi muña hayran boldı. Şul yerde Aytgeldi patışaga azım urup, bir söz diydi:

Pervayım yok sen dek yüz müñ kâpirden,
Kâpir şahım, kimdigimi bil bu gün.
Gorkan adam gelmez seniñ şähriñe,
Bu sözümnü pugta-mäkäm bil bu gün.

Gahrım gelse bu gün urup cövlana,
Gılıç aylap girsem häzir meydana,
Galar sizler köpenñize dolana,
Tüke Şahım, gulagiña al bu gün.

Men gelip men senden pacım almaga,
Goluñ bağlap zıdanıñda salmaga,
Yurduñ alıp özüm soltan bolmaga,
Anıñ üçin söveş kılam bil bu gün.

Tayyar eyle kırk bir yıllık paciñı,
Yüklegil nerlere hem hıracıñı,
Bergil maña başıñdaki täciñi,
Özüñ çıkıp köçelerde yör bu gün.

Söveş kilsam, Rüstem kibi güycüm bar,
Sen kâpir sen, men musurman öcüm bar,
Kırk bir yıllık hıracım bar, pacım bar,
Durma indi, barın tayyar kıl bu gün.

Aytgeldi çapar sağı-solundan,
Goç yigit men, her iş geler golumdan,
Men geler men Horezimiñ ilinden,
Tulum Begiñ oğludırın, bil bu gün.

Aytgeldi bu sözüni tamam edip Tüke Şaga sıyasat edip, Gara Dövüñ saçından çekip, yüzüne bir şapbat urdı. Gılıcını gınından çıkarıp, onı öldürmekçi boldı. Muni görüp, hemmeler hayran galdılar. Şol zaman Gara Döv, Tüke Şaga garap bir söz aytdı:

Eyâ şahım, bu gün alsañ sözümi,
Durma indi bergil munuñ pacını.
Altın döküp, satın algıl özüñi,
Durma indi, ber oğlanıñ pacını.

Men bilmes men gelgen niçik beladır,
Saçımdan basganda, canım aladır,

Bermeseñ, başña oyun saladır,
Hıyal kılma, bergil munuñ pacını.

Munuñ bilen sadrañç oynap utulsañ,
Bil bağlaşp, sen hem men dek tutulsañ,
Mal-u dünya bilen mundan gutulsañ,
Razı bolup şahım, bergil pacını.

Hıyal bolma, tur da, görüş gol berip,
Başñ goygul ayagina yalbarıp,
Gaytar muni altın, kümüş, zer berip,
Tayyar kılğıl şahım, munuñ pacını.

Oturmagıl bu dem tagtñ üstünde,
Budur meniñ canım almak kastında,
Arman bile ölmäyin men destinde,
Durma indi, bergil munuñ pacını.

Bu oğlan destinden gutargıl canım,
Sen-sen hovandarım, derde dermanım,
Gara Döv diyr köpdür meniñ armanım,
Durma indi, bergil munuñ pacını.

Elkissa, döv bu sözni tamam kılıp aytdı: “Munuñ pac-zekadını bergil, yok bolsun gitsin, bolmasa yurduñı harap eylär” Erse, Tüke Şa emir kıldı: “Hazınadan zer, lağıl-cobahır çıkarıp, yükünü tutuñ”. Hazınaçı hazınanıñ azgını giñ açıp, kırk düyäni altın-kümüş, lağıl-covahırdan yükletdi. Yene on hızmatkär, on at, köp serpaylar berip, hormat-engamlar etdi. Şundan soñ Aytgeldi aytdı: “Ey hökümdarım, sen bir ulı şah. İne, saña yene bir sovgat diyip, Gara Dövüñ hem başın kesip, patışanıñ öñünde goydı. Muni görüp, Tüke Şanıñ ve han-begleriniñ yüregi yarıldı. Erse, Aytgeldi aytdı: “Ey Tüke Şa, indiden bu yana her yıl paç-hıracını özüñ ertip durgul. Eger getirmeseñ gelip şäherini başña zından kılar men.”

Erse, Aytgeldi atını minip, düyelerini tirkäp, yolga rovana boldı. Ondan soñ Tüke Şa han-beglerine, goşun başlarına aytdı:

- Yaranlar, meni bir yumruk yalı oğlanıñ öñünde munça şermende etdiñiz, biabray kıldıñız. Sizlere beren duzum haram eken.

Onda vezir-vekiller:

- Bizler, size garadık, bolmasa ol oğlan bu yerden aman gitmezdi, diydiler. Bu sözge Tüke Şanıñ yüregi galkıp:

- Häli-de giç däl, şindiz ol galadan hem çıkan dälidir. Barıñ, nâme edip bilyän işiñiz bolsa görkeziñ, diydi.

Erse, tamam serdarlar ve nökerler Aytgeldiniñ ızından şovhun kılıp gitdiler. Aytgeldi garasa, ızından leşger geledir. Ol düyelerini yoldan sovup, bent kıldı. Atına münüp, goluna gılıç alıp, bu leşgerleriñ gözünüñ odunı alayın diyip, duşmanıñ üstüne at goydı. Barşına dört-baş sanısınıñ başını kesdi. Muni görüp, leşgerler Tüke Şanıñ bergähine kaçıp bardılar. Tüke Şa gaharlanıp, tophana bile barıp, golun bağlap, at öñüne salıp geliñ diyip, täze ibercek leşgerlerine bu sözni aytdı:

Pälvanlarım, ol oğlanıñ ızından,
Barıp tizden alıp geliñ zerleri.
Almagınça gelmän utup özünü,
Barıñ tizden alıp geliñ zerleri.

Ey beglerim, yetiñ, munda durmañlar,
Gapıllıkda basıñ, dogrı barmañlar,
Munça zeri bir oğlana bermäñler,
Barıñ indi, alıp geliñ zerleri.

Men göterdim anıñ beren azasın,
Tutup geliñ berey onuñ cezasıñ,
Zındana atıp, dolduralı kazasın,
Barıñ indi, alıp geliñ zerleri.

Gorkmayın, haybatlı şäherme geldi,
Yaş başından maña men-menlik kıldı,
Bergähime girip, rahnalır saldı,
Barıñ tizden alıp geliñ zerleri.

Tüke Şa diyır Barsagelmez galamız,
Rısva bolup munda niçik duramız,
Sizler barıñ, soñra bizler baramız,
Durmañ, indi, alıp geliñ zerleri.

Elkissa, Tüke Şa bu sözni aytgandan soñ serdarlar leşgerlerini alıp, maslahat etdiler:
“Bu oğlan tä ölünçä zer-malı bermez, munuñ üstüne birden at goyup almak gerek” diyip
hemmesi birden ulı zenzele edip topluldılar. Aytgeldi hem gılcını eline alıp “Ya şiri derga!”
diyip leşgerleriñ içine kürsäp girip, iki tarapına gılıç salıp başladı. Erse durman yan berip,
Tüke Şanıñ aldına gaçıp geldiler. Ahırı şa başını göterip aytdı:

- Mähremler, serdarlar, indi ne kılarmız?

Pılan yere baranda, pılan kılarmız diyşip, serdarlarıñ hersi ağızlarına gelenleri
aytdılar. Şunda Tüke Şanıñ bir garrı mähremi bar erdi, onuñ dünyäde görmedik yurdu, kül
dökmedik yeri yok erdi. Ol:

- Ey patışahım, bir sözüñ bar, kabul kılsañ aydar men, diydi.

- Ayt, her ne sözüñ bolsa kabul kılar men.

- Aytsam, patışahım, yurda car çekdir. Yedi yaşardan yetmiş yaşargı çen yıgnansın.
Ya hemmämiz birden toplulıp, onı gola salarmız, ya da hemmämiz rayına gidermiz.

Patışa bu garrı mähreminiñ aytganını bercay kılıp, bütün ili yıgnap, Aytgeldiniñ
ızından kovdı. Aytgeldi bu goşunu görüp: “Ey Alla, çöpde-çörde san bar, bu goşunda san
yok. Özüñ medet bermeseñ, halım harapdır” diyip Hudaya nalış edip, bir söz diydi:

Kadır Alla özüñ bolgul penahım,
Bu gün maña medet berer günüñdür.
Her ne bolsa, ötüp meniñ günähim,
Bu gün maña medet berer günüñdür.

Ahı-nalam belent dagdan aşırdım,
Hayran bolup, akıl-huşum çasırdım,
Ey biribar, özüm saña tabşırdım,
Bu gün maña medet berer günüñdür.

Düşdi bu gün meniñ başıma matam,
Sıgındım men saña Hezreti Adam,
Pirim İdris, yene hem Äşe, Meryem,
Bu gün maña medet berer günüñdür.

Aytgeldi diyır, başım galdı dumanda,
İndi gutulmagım boldı gumanda,
Tükli atam diri bolsañ cahanda,
Bu gün maña medet berer günüñdür.
Elkissa, Aytgeldi bu sözni aytdı. Erse bir Galmık meydana çıkıp, Aytgeldä azım
urup, bir gazal aytdı:

Eyä oğlan, berdaş kılğıl özüñe,
Sünni oğlan, döndüm seniñ üstüñe,
Mün sen dek barabar bolmaz özüme,

İne oylan, döndüm seniñ üstüñe.

Barsagelmez Galmıkların galası,
Saña bolar munuñ yüz müñ belası,
Gaçman durgun bu gün Goñrat balası,
Döndüm oylan, gazap bile üstüñe.

Munça gelen adam leşger azıdır,
Munça duman köp leşgerin tozudur.
Ol görüngen Tüke Şanıñ özüdür,
Sünni oylan, döndüm seniñ üstüñe,

Tutuş kılsañ, maña yetmez harayıñ,
Malnı gaydıp berseñ, bolar abrayıñ,
Şadan dilap algıl indi günäyiñ,
Şanıñ özi döndi seniñ üstüñe.

Bahar Galmık diyer meniñ adıma,
Bu gün hiç kim yetmez seniñ dadiña,
Seni iygen garga yetmez yurduña,
Bizler döndük, oylan, seniñ üstüñe.

Elkissa, Bahar Galmık sözünü tamam kıldı. Aytgeldiniñ gaharı çoşup, duşmanıñ üstüne at goydı. Bahar Galmık gaçıp leşgerlerin arasına sokuldu. Aytgeldi yine gelip cayında durdu. Şol saatda yine bir leşger geldi, bu leşger Aytgeldiniñ atası Tükli Azizın leşgeri erdi. Tükli Aziz oylığa yakın gelip bu sözni aytdı:

At oynadıp, guzım, girgil meydana,
Pirler geldi balam, meydan seniñdir.
Käpir Galmık barça geler amana,
Leşger geldi balam, meydan seniñdir.

Zäher goşgul, Tüke Şanıñ aşına,
Rehm eyleme gözden akan yaşına,
Çayların doldurıp käpir läşine,
At goy balam, bu gün meydan seniñdir.

Bu leşgermi sen görmeseñ, duvara,
Galmık leşgerini kılğıl avara,
Başlarından eylöp beyik mınara,
Eglenmegil balam, meydan seniñdir.

Alla diyip, bu gün öñe yörer men,
Galmıklara gara günler salar men,
Patışasın özüm tutup alar men,
At goy balam, bu gün meydan seniñdir.

Tükli Aziz atañ yetip gelipdir,
Yer yüzünü peri leşger alıpdır,
Çiltlenler hem saña pata beripdir,
Eglenmegil balam, meydan seniñdir.

Elkissa, mundan soñ beyle bir uruş boldı, at ayagınıñ tozu cahanı garañkı kıldı. Görseler, kırk müñ Galmık leşgerden üç yüz kişi galgan. Şası elini boynundan asıp, Aytgeldiniñ aldında aman dilap, bir söz diydi:

Tutdum balam seniñ yoluñ,
Aytgeldi can, aman-aman.
Uruşdan saklagıl goluñ,

Aytgeldi can, aman-aman.

Asman yüzüñ tutdı duman,
Bu dem saña diydim aman,
Sen kılmağıl menden guman,
Aytgeldi can, aman-aman.

Zıyada eyleme derdim,
İndi ärdiğini gördüm,
Aksluvı saña berdim,
Aytgeldi can, aman-aman.

Bolgul meniñ dil hursandım,
Eziz canıma peyvandım,
Sen hem bolduñ bir perzendim,
Aytgeldi can, aman-aman.

Elkissa, Tüke Şa ähli vezir-vekilleri bilen, il bolup, gılıçlarını boyunlarından asdılar. Emma şol yakında Tüke Şanıñ bir bağı bar erdi. Aksluv perizat kırk kenizi bile şol bagda erdi. Her vagt bahar bolsa, kenizleri bilen bu bagda kırk gün seyil eder erdi. Bu uruşlardan ol bihaber erdi. Erse, Tüke Şa aytdı:

- Ey oğlum Aytgeldi, şol yerde bir bağımız bardır. Oña barıp, bir az seyil etsek niçik bolar?

- Siz höves bolsañız, baralıñ, diyip, Aytgeldi, şanıñ bağına rovana boldı. Bular kerney, surnay çalıp, dabara bilen бага bardılar. Aksluv perizat bu şovhuna hayran bolup:

- Ey kenizler, bu ne alamat turur? diydi. Onuñ Gülservi diygen kenizi bu işlerden habardar erdi. Ol Aksluv perizada garap, bu alamtıñ habarını menden eşit diyip bir gazal aytdı:

Ey bibi can, bu gün Goñrat ilinden,
Biziñ yurda acap oğlan gelipdir.
Yüzüniñ şöhesi aydan nemayan,
İki yüzi mahı-tabın gelipdir.

Özi sünni, biribardır penası,
Her kim görse, canın kılar pidası,
Yüzün görse, şalar bolar gedası,
Müsürden Yusubı Kengan gelipdir.

Barça ulus gurban bolar özüne,
Şadu-şeker sıtdık bolar sözüne,
Göz gamaşar, bakıp bolmaz yüzüne,
Şirin dilli piste dahan gelipdir.

İnsan doyabilmez reñni royundan,
Acap rövber servi kaddı boyundan,
Bähra çıkan oğşar cennet öñünden,
Ol beşıhtden hüyri-gulman gelipdir.

Elkissa, Gülserviden bu sözleri eşidip, Aksluv Aytgeldä gaybana aşık boldı. İndi haçan geler eken diyip, yola garap, intizar bolup oturdu. Tüke Şa leşger bilen бага gelip girdi. Mähremlerge “Durmañlar, şähre barıp, toy encamın tutuñlar” diyip perman kıldı. Erse, mähremler toy encamını tutdular. Ähli şäher halkı, yığılıp, yedi gice-gündiz toy edip, Aksluvnı Aytgeldige nikalap berdiler. Kenizler Aytgeldiniñ aldığa çıkıp, izzat-hormat bilen Aksluvniñ köşgüne alıp bardılar. Aksluv Aytgeldini görgeç yerinden turup, merhaba! diyip iki golunu elip-lam kılıp tagzım etdi. Erse, Aytgeldi hem gızını görüp huşu başından gidip, haysı yerde oturanını bilmedi. Aksluv onı işaret bile tagt üstüne çıkarıp, bir gazal aytdı:

Pervaz kılıp, bu gün Goñrat ilinden,
Hoş gelip sen biziñ ile soltanım,
Gutlı bolsuñ, taze menzil mekanıñ,
Hoş gelip sen biziñ ile soltanım,

Meniñ üçin gelen güli harmanım,
Yokdur indi bu dünyäde armanım,
Yar-u vepadarım, eziz mihmanım,
Hoş gelip sen biziñ ile soltanım,

Aksludır Tüke patısañ gızı,
Biler bolsañ bu cahanda bir özi,
Kenizek bolayın men söydüm sizi,
Hoş gelip sen biziñ ile soltanım.
Elkissa, Aksludan bu sözni eşitgeç, Aytgeldiniñ vagtı hoş bolup, bir söz aytdı:
Gurban bolay şirin-şeker sözüñe,
Mübärek cemalıñ görmäge geldim,
Bilbil bolup gonsam gızıl gülüñe,
Bagbaniñ men gülüñ tirmäge geldim.

Yoluñda men döküp gızıl ganımı,
Pida eyläp saña hanımanımı,
Sen isteseñ men bereyin canımı,
Alsañ canım saña bermäge geldim.

Aytgeldiniñ yokdur indi armanı,
Sen-sen meniñ hasta canım dermanı,
Göz guvancım, perileriñ soltanı,
Seniñ bilen dövrän sürmäge geldim.
Elkissa, Aytgeldiden bu sözni eşidip, Akslunuñ da vagtı hoş boldı. Ol gülüp-oynap,
Aytgeldä bu sözni aytdı:
Aytgeldi can sensiñ meniñ cananım,
Aman bolsañ indi dövrän seniñdir.
Saña pida bolsuñ bu şirin canım,
Aman bolsañ indi dövrän seniñdir.

Niçeler men diyip geldi yurduma,
Can berdiler dözebilmey derdime,
Hiç kim yetişmedi payı gerdime,
Nesip bolsa, indi dövrän seniñdir.

Aksluv diyir, sen-sen şemig-çıragım,
Men perizat, eger alsañ soragım,
Seyil eyleseñ, bağı çarbagım,
Paslı bahar yetdi dövrän seniñdir.

Elkissa, Aksluv sözni tamam kıldı. İkevleri saz-söhbetge, ayşu aşratga meşgul boldular. Bular bagda çıрмаşıp, bir hepde dövrän sürdüler. Tüke Şa öz şäherige bardı. Erse, Aksluv bile Aytgeldi hem şäherge göçüp bardılar.

Emma, bu iki aradan birnäçe gün ötüp gitdi. Bir gün Aytgeldiniñ keypi bozulup, öz yurdunu küysäp, ata-eneleri yadına düşüp, gamgın bolup otır erdi. Şol zaman Aksluv Aytgeldiniñ halından habar alıp, bir söz diydi:

Ne sebäpden yokdur köñlüñde hoşuñ,
Yarı vepadarım, saña nâm boldı?
Ne yetmeziñ, diygil nedir hıyalıñ,
Beyan eyle, söver yarım, nâm boldı?

Bigänäniñ yaman sözi ötdü mi,
Ya atamdan saña zaval yetdi mi,
Özge hıyallara gövniñ gitdi mi,
Diygil maña, vepadarım, nām boldı?

Başın göter, bavgıl meniñ yüzüme,
Gulak goygul canım, aydan sözüme,
Sensiz cahan görünmeydir gözüme,
Diygil sırrıñ söver yarım nām boldı?

Aksluv diyir, indi nedir armanıñ?
Şirin canım bolsun seniñ gurbanıñ,
Kabul kılay her ne bolsa permanıñ,
Hökümlü soltanım, saña nām boldı?

Aksluv, bu sözni aydandan soñ Aytgeldi, öz köñül arzuvarını oña beyan edip, bir gazal aytdı:

Könlüm talvas eder Goñrat sarı,
Yör gideli biziñ ile perizat.
Sen-sen meniñ yüregimiñ mıdarı,
Yör gideli biziñ ile, perizat.

Seniñ bilen girsem eşret bährine,
Şirin canım dözer acdar zährine,
Könlüm aydar, yetsem Goñrat şährine,
Yör gideli, biziñ ile perizat.

Yaz olsa, bark urar gızıl gülümüz,
Ördeklidir, sonalıdır kölümüz,
Barıp seyran etsek biziñ ilimiz,
Yör gideli, biziñ ile perizat.

Sapalıdır görseñ Goñrat galası,
Galar bolsañ, artar yürek yarası,
Saña diyir men gözüm ağı-garası,
Yör gideli, biziñ ile perizat.

Sözüm kabul eyle canım melike,
Goñrat barsañ, maña bolar sen hemra,
Tä ölinçä seni söyir Aydgä,
Yör gideli, biziñ ile perizat.

Elkissa, Aytgeldi bu sözni tamam kıldı. Perizat aytdı: “Men sensiz bu dünyäni nāme edeyin?” Erse, ikevleri vada-ıkrarları bir yerge goyup, patışanıñ arz cayına bardılar. Aytgeldi “Ey patışahım, öyden çıkanımdan bāri köp zamanlar ötüp gitgen. Rusgat berseñ, öz ilime gaytsam” diydi. Patışa, Aytgeldiniñ arzını diñläp “Her kimiñ öz yurdı özüne Müsürdir, oglum gitseñ yol bolsun” diyip, kırk düye zer, kırk kenizek, kırk oğlan, yüz pālvan bilen yola saldı. Patışa yalnız balasından ayrılıcagın oylap, ağlap turup erdi. Erse, Aytgeldi patışaga hem-de gayın enesine köñüllik berip, bir gazl aytdı; gör, bak, nāme diyer:

Atam-enem, mähribanlar hoş indi,
Gider boldum indi Goñrat iline.
Bilbil bolup gonsam yarıñ gülüne,
Hāzir duran barça canlar hoş indi.

Atam-enem, meniñ gövniñ alıñlar,
Oynap-gülüp maña hemdem boluñlar,

Barça garındaşlar, gardaş-doganlar,
Men gider men dostı-yarlar hoş indi.

Menden galıp solar bağı güllerim,
Sona uçup, boş galadır köllerim,
Hâzir duran barça ilim-günlerim,
Men gider men garındaşlar, hoş indi.

Niçe günler ilden-günden cıdamız,
Şol sebâpden yanıp-köyüp edamız,
Kayıl boluñ şerapatlı atamız,
Gider boldum, mâhribanım, hoş indi.

Aytgeldi diyir pırak odı yamandır,
İlden ayrı günüm ahı-pıgandır,
Sizi yine görmekligim gumandır,
Mâhribanım, atam-enem, hoş indi.
Elkissa, patışanıñ ayalı hem gızı bilen hoşlaşıp, bir söz diydi:
Men neyläyin takdir mundag yazıldı,
Hoş, aman bol, canım balam barıñlar.
Köp yıglama, yürek-bağrım ezildi.
Gider bolsañ canım balam barıñlar.

Günbe-günden artar derdi-pıragım,
Kimseden alar men indi soragiñ,
Bu dünyäde yalñız guzım-çıragım,
Incamağın canım balam barıñlar.

Şana alıp, sıya zülpün daragan,
Gıya bakıp, gamza bile garagan,
Men garıbıñ hasta halın soragan,
Güler yüzli zülpi tarım barıñlar.

Günbe-günden artar meniñ pıganım,
Derdi-pıragıñdan çıkar bu canım,
Dişleri dür, gara gaşı kemanım,
Gızıl gülüm, şirin dilim, barıñlar.

Eneñ aydar bu gün şerap içilsin,
Ayış-aşrat bile ömrüñ geçilsin,
Kayda barsañ balam bağıñ açılıñ,
Hoş aman bol canım balam, barıñlar.

Aksluvniñ enesi bu sözni aydıp, zar-zar ağlap galıberdi. Aytgeldi yolga rovana boldı.
Patışa bularnı birnäçe menzil yolga çen ugradıp, Aytgeldä bir söz diydi:

Bolduñ indi, balam, meniñ Rüstemim,
Alla yarıñ, söver guzım, hoş indi.
Yolga düşüp, bolduñ meniñ hemrayım,
Bargıl balam Alla yarıñ, hoş indi.

Gider bolsañ eyä mahı-tabana,
Seni tabşırımışam kadir subhana,
Menden salam aydıñ Togtamiş Hana,
Bargıl, balam, söver guzım, hoş indi.

Bu gün ahı-nalam dagdan aşırdım,

Ayrılık derdinden aklım çşırdım,
Yalnız perzendimi saña tabşırdım,
Bargıl oglum Aytgeldi can, hoş indi.

Şa babañız daşıñızda pervana,
Sizleri görmesem, olam divana,
Gice-gündiz yüz tutar men suvhana,
Tüke Şa diyr, balalarım, hoş indi.
Elkissa, patışa bularnı yola salıp, şäherige dolandı.

Aytgeldi şol gidişde birnäçe gün yol yörip, kırk günlük çölni ortalap, bir yerde düşledi. Aytgeldi keselläp, bu yerde üç gün yatdı. Mıdarı galmay, dünyäden biümit boldı. Aksluv peri ne alaç ederin bilmey, hudaga mınacat kılıp, bir gazal aytdı:

Yeri-gökni hak eylegen biribar,
Gözel yara şıpa bergil, hudayım.
Yaman güne kılma meni sezevar,
Söver yara şıpa bergil, hudayım.

Niçe zaman erdim yarım gedası,
Daşlarnı suv eylöp ahım sedası,
Malım-canım bolsun onuñ pidası,
Söver yara şıpa bergil, hudayım.

Niçe gündür sürdüm zovkı-sapanı,
Bu gün yarım çeker cebr-i cepanı,
Geldim ara goyup ähdi-vepanı,
Söver yara şıpa bergil, hudayım.

Adam Ata, Hov enäniñ hormatı,
Nuhı nebi, şıhı ulus zınatı,
Yar başından geçer dovzah mähneti,
Söver yara şıpa bergil, hudayım.

Perizadı yıglap kıldı mınacat,
Arzımı sen eşit Kazılıl Hacat,
Gözel yara bu gün eylegil necat,
Aytgeldä şıpa bergil, hudayım.

Elkissa, bu sözden soñ Aytgeldiniñ halı yağşılaşdı. Tamam leşger şadıman bolup, düyelerge minip, yola rovana boldı. Birnäçe yol geçip, birnäçe dag-çöllerden aşdı. Dört aylık yoluñ zähmeti perizadıñ halın perişan kılıp erdi. Erse, Aytgeldi leşgerlerden birevin Goñratga söyünci iberdi ve “Öñürti Tulum Hoca atamga, soñ han atamga habar ber” diyip, nama yazıp berdi. Märem yigit uçar guş dek bolup, Goñrat şäherge bardı. Tulum Hocanı tapıp, Aytgeldiniñ gelgenini aydıp, bir söz diydi:

Diñle sözüm Goñrat iliniñ begi,
Geldi Aytgeldi balañ soltanım.
Tüke Şanıñ gızı Aksluv bile,
Yetip geldi eziz balañ soltanım.

Tüke Şadan alıp pacı-hıracı,
Arka dagañ-ogluñ geldi, söyünci,
Oldur köñül hoşuñ, başıññiñ täci,
Çık aldından söyünç bile, soltanım.

Tapıldı derdiñe istän dermaniñ,
Galmadı dünyäde zerre armaniñ,
Biliñniñ kuvvatı, güli harmaniñ,

Geldi, çık aldından yörgül soltanım.

Nöker aydar indi goygul oyuñını,
Neçün bükellersen dik tut boyuñını,
İliñi çağırıp başla toyuñını,
Ogluñ geldi çık aldına soltanım.

Elkissa, bu sözden soñ Tulum Hoca tamam begler bile Aytgeldiniñ aldından çıktılar. Aytgeldi atdan düşüp, atası, tamam il – günü bilen görüşdi. Eyle, şadımanlık boldı, adamlar ulı şovhun birle asta – asta basıp, Tulum Hocañı öyüğe geldiler. Tulum Hoca kırk gice – gündiz toy berdi. At çapdırıp, altın gabak atdırıp, bağı aytdırıp, şatırları oynatdılar. Toy ahırında Gencebay Köse:

- Hã Aytgeldi can, Alla kuvvat bersin, sağ – aman geldiñ mi? Hemme seniñ dilegiñdedik – diydi – de gol govşurıp, iki bükülip, gaytmaga rugsat soradı. Aytgeldiniñ hem köñlüne rehim geldi. Munı öldüren bilen nãme dünyã dolya mı? Gel, utancı özi bile gezibersin – le diyip, günäsini bağışladı. Erse Togtamış Han ol günüñ ertesi gaytadan il – ulusu yıgnap, vesyet kılıp, Aytgeldi cana ornunu berip, hãkim kıldı. Bular maksat – miratlariga yetdiler. Okan, diñlãn, eşidenler hem şular yalı maksat – miradına yetsin.

1.2. Türkiye Türkçesi

Bostan destan şöyle rivayet ederler ki kadim zamanlarda Gonrat adlı bir yurt vardı. Büyüklükte ona denk olabilecek başka yurt yok idi. Halkı da o derece çok idi. Önceleri bu memleketin padişahı hiç durmadan ölürdü. Daha sonra yurdun padişahı yerinde dursun, ölmesin diye yeni bir padişahı tahta çıkarıp adına da Toktamış koydular. Toktamış Şah'ın doksan beyi, vezir ve vekili vardı. Beyler, vezirler her gün padişahın halini hatırı sorup huzura gelirlerdi. Oturup fikir alış verişinde bulunurlardı. Bu beylerin arasında Tulum Hoca adlı çok akıllı ve bilge birisi vardı. O Maññıt'tan gelmiş, kendini yetkin ve parlak göstererek vezir olmuştu. Padişah da onu çok severdi. Beylerin içinde Gencebay Köse adlı birisi vardı. Bu bey, son derece kıskanç, muhbir, işe yaramaz, cimri bir adamdı. Bir gün o diğer beylere “Padişah, Tulum Bey'i hepimizden daha çok seviyor. Gelin şunu, padişahın divanından uzaklaştıralım” dedi.

O zaman beyler:

- Onu hangi sebeple uzaklaştıracamız? dediler.
- Onun sebebi belli. Tulum Hoca'nın oğlu veya kızı var mı?
- Yok, onun çocuğu yok.
- Çocuğu yoksa bunu yarın huzura vardığımızda hepinizin sözüymüş gibi padişaha söyleyeceksiniz.

Bu fikri, beylerin hepsi kabul etti. Bu şekilde diğer gün padişahın divanına Tulum Hoca'dan önce vardılar. Selam verdikten sonra Gencebay Köse:

- Ey alemlerin padişahı, arzım var, sadece kendimin değil, bütün beylerin arzıdır, dedi.

- Arzınız varsa söyleyin.

- Padişahım, çocuksuzun yüzünü görmek doğru değildir. Çocuksuzun haysiyeti olmaz, diye duymuştum.

- Padişah bu sözü duyunca şaşırdı:

- Ey Gencebay Köse, bizim divanımızda çocuksuz kim var?
- Padişahım, şimdiye kadar duymadınız mı?
- Yok, Gencebay Köse.

- Padişahım, bilmiyorsanız Tulum Hoca çocuksuz. Onun oğlu da kızı da yok.

Toktamış Padişah:

- Öyle ise onu ülkeden çıkarıp kovmak gerek, dedi. Üstelik bu padişahın da çocuğu yok idi. Benden uzak dursunlar diye Tulum Hoca'nın ülke dışına sürgün edilmesine neden olacak fermana mührünü bastı. Bunun üzerine beylerin hepsi ayağa kalkıp saygı gösterdiler.

Bir zaman sonra Tulum Hoca gelip divanda oturanlara selam verdi, ama hiç kimse ona selam vermedi. Yerinden kalkan da olmadı. Selamını da almadılar. O zaman Tulum Hoca bunlara bakınca keyfi kaçtı:

- Benim selamım neden alınmadı? Hiç kimse yerinden kalkmadı, selamlaşmadı. Benim ne suçum var? dedi. Hiç kimseden ses çıkmadı. Sonra Tulum Hoca, Toktamış Han'a bakıp bir şiir söyledi:

Beyan edin hanlar, beyler, ağalar,
Bugün benim nedir günahım?
Hazır bulunan bütün sahipkiranlar,
Söyleyin benim nedir günahım?

Kızgın kızgın bakarsınız yüzüme,
Kulak asmadan söylediğim sözüme,
Aydınlık dünya karardı gözüme,
Beyler, benim nedir günahım?

Arşa ulaştı bugün ahımın sedası,
Malım, canım Toktamış Han'a feda,
Söyleyin beyler bana Allah rızası için,
Bugün benim nedir günahım?

Tulum Bey'den hepsi yüzünü çevirip,
Yapmadığımı yaptı diye gammazlayıp,
Bugün bana bakmadınız bir gülüp,
Han beylerim nedir günahım?

Elkissa, Tulum Bey bu şiiri söyledikten sonra Gencebay Köse, padişahın önce başını kaldırıp dedi:

- Ey Tulum Hoca, bu divanda, bu köşkte kimin oğlu ya da kızı varsa ona yer var. Çocuğu olmayana horlama, eziyet, zulüm var. Çocuksuzla hiçbir zaman gün aydın olmaz. Bu bizim sözümüz değildir, padişahın emridir, diyip elinden mührünü aldı, şimdi kalk, divandan çıkıp başka bir yurda git. Aksi halde eziyet görürsün, aydınlık dünyadan mahrum olursun diyerek bir şiir söyledi:

Ey hocam, malını mülkünü bırakıp,
Git şimdi, durma, Gonrat elinden,
Bunlar sana padişahın emri,
Durma şimdi, git, Gonrat elinden.

Bugün senin malını talan ederler,
Kara başını yüz belaya sokarlar,
Toktamış Han emri mülkünü alırlar,
Durma şimdi, git, Gonrat elinden.

Gencebay Köse der, geldi sonu,
Sözüm sözdür hocam, tanırsın beni,
Hakaretler edip kovalarız seni,
Başını alıp git Gonrat elinden.

Elkissa, Tulum Hoca, Gencebay Köse'den bu şiiri işitip hıçkırığa hıçkırığa ağlayıp evine döndü. Onun bir eşi vardı, adına Novbahar Bibi derlerdi. O, kocasını perişan halde görünce bir şiir söyledi:

Başına döneyim sevgili hocam,
Söyle bana neden ağlıyorsun?
Yüzünü yıkayıp gözlerinin yaşıyla,
Söyle bana neden ağlıyorsun?

Belki felek avı katmıştır aşına,

Gark olup gözden akan yaşına,
Yaşlılığında ne geldi başına,
Söyle hocam, neden ağlarsın?

Her gün gelirsin sevinçle mutlu,
Kendin beylerbeyi padişaha yakın,
Kimden geldi sana bu baskı, eziyet,
Söyle hocam, neden ağlarsın?

Elinden gitmese malın, devletin,
Unut, olur, o çektiğin eziyetin,
Mana bildir, bu nasıl kaygı keder,
Söyle hocam, neden ağlarsın?

Hoca kızı Novbahar der, ne kaygı,
Huda'nın verdiği dünya malı geçici,
Kaldır başını söyle şimdi,
Ey hocam, neden ağlarsın?

Elkissa, Novbahar Bibi bu şiiri söyledi. Tulum Bey, olanı biteni eşine anlatıp bir şiir söyledi:

Dinle benim halimi soran sırdaşım,
Sende, bende mutluluk bitti neyleyim.
Sensin benim kıyametlik yoldaşım,
Bütün düşmanlar yolumu kesti neyleyim.

Yaşlılıkta iş geldi başıma,
Sahibim acımadı gözyaşıma,
Ölsem sahip olacak yok cesedime,
Malım mülküm mahvoldu neyleyim.

Kötü oldu bugün benim halim,
Ardımda varmış doksan bin zalim,
Yurttan kovdu beni Toktamış Hanım,
Mekânım çöller oldu neyleyim.

Han ve beyler bana düşman oldular,
Her biri bir söz deyip canımı aldılar,
Çocuksuz deyip beni yurttan kovdular,
Dünya bana zindan oldu neyleyim.

Yaşlılıkta kolum kanadım kırılıp,
Bir çocuk diye şimdi kaldım yırtılıp,
Ölmeyen, canlı ben yurttan ayrılıp,
Gonrat yurdumdan ayrıldım neyleyim.

Tulum Hoca söyler yoktur rahatım,
Hasret ile kırıldı kolum kanadım,
Yoktur benim nişanem bir çocuğum,
Malım mülküm talan oldu neyleyim.

Elkissa, Tulum Hoca bu şiiri söyledikten sonra eşi Novbahar Bibi, Tulum Hoca'ya güler yüzle yaklaşıp onuteselli ederek bir şiir söyledi:

Merdaneler bakar dört tarafına,
Namert olup ey hocam ağlama.
Her türlü iş gelir insan başına,
Merdane ol, ey hocam ağlama.

Yalandır bu dünyanın sonu,
Çıkınca gelmez insanın canı,
Sana bu zaman han emrettiyse,
Sabret ey hocam ağlama.

Ecel gelip vademiz dolmazsa,
Aziz tenden şirin canı almazsa,
Dünya geniştir hocam, bu yurt olmazsa,
Onun için feryat figan edip ağlama.

Allah demiş köle asla değersiz olmaz,
Padişah kovsa bu ayıp olmaz,
Başka yurda gitsen dünya dar olmaz,
Novbahar der ey hocam ağlama.

Elkissa, bu şiiri söyledikten sonra Tulum Hoca, karara boyun eğip hazırlıklarını yapıp bütün hizmetçilerini azat ederek altınını ve gümüşünü halka dağıttı. Hayvanlarını hayır olarak verdi. Evini barkını bir adama verip:

“Dönüp gelirim alırım, eğer gelmezsem senin olsun” deyip yol azıklarını develere yükleyip yanında iki oğlan çocuğu ve iki hizmetçi bıraktı ve hizmetleri karşılığı onlara altın verdi. Azat ettiklerine de altın, giyecek vererek onları kendi hallerine bıraktı. Yurdu terk edeceğini bütün Gonrat ülkesi duydu. Büyük küçük herkes Tulum Hoca'nın kapısına toplandılar. Tulum Bey, halkıyla vedalaşıp feryat figan ağlayıp bir şiir söyledi:

Dostlarım, yurdum, halkım,
Sevdiklerim hoşça kalın.
Düşmanlardan gördüm zulüm,
Aziz canlar hoşça kalın.

Azılı düşman yolumu kesti,
Başımı belaya soktu,
Bize nasip böyle oldu,
Kıymet bilenler hoşça kalın.

Biz gideriz kardeşler,
Razı olun büyükler, küçükler,
Gözlerimden döküp yaşlar,
Gidiyorum hoşça kalın.

Gideceğim yol uzun yoldur,
Mekânım dağ ile çöldür,
Tulum Bey'e nasip budur,
Halkım, yurdum hoşça kalın.

Elkissa, Tulum Bey bu şiiri söyledikten sonra, eşi Novbahar Bibi de halkına bakıp bir şiir söyledi:

Kardeşler, bizler düştük yola,
Görüp görmeyeceğim belirsiz hoşça kalın.
Başımı alıp gidiyorum çöl ovaya,
Gelip gelmeyeceğim belirsiz hoşça kalın.

Ne işler gelir başa bilmiyoruz,
Sizden ayrı oynamayız, gülmeyiz,
Yurttan kovsa da vade dolmayınca ölmeyiz,
Düşman olan han, beylerim hoşça kalın.

Doksan beye Toktamış Han baş olup,

Eğlence yaparlar gönül hoş olup,
Ben giderim iki gözüm yaş olup,
Halkım, yurdum, illerim hoşça kalın.

Düşmanlar zulmetti canıma,
Acımazlar gözden akan yaşıma,
Helalleşin dostlar, gelip yanıma,
Halkım, yurdum, dostlar hoşça kalın.

Novbahar der, kimse beni yok edemeyecek,
Bu zaman bizi Hak fenada saklayacak,
Kim kötülük yaparsa onu Tanrı soracak,
Gidiyoruz dostlar hoşça kalın.

Elkissa, Novbahar Bibi bu sözleri söyledikten sonra halkı ile vedalaşıp develerini çekerek yola koyuldular. Gonrat yurdundan çıkıp çölde birkaç gün yolculuk yaptılar. Susuz kalıp çok eziyet çektiler. Tulum Hoca, yurdunu özleyip bu eziyetlere ve düşmanlarına canı sıkılıp bir şiir söyledi:

Kadir Allah, beni hayran eyledin,
Dergâhında ne oldu günahım?
Bu dünyayı bana zindan eyledin,
Dergâhında ne oldu günahım?

Göğün yıldızı yere döküldü,
Kemiklerim boğum boğum söküldü,
Malım talan oldu, evim yıkıldı,
Dergâhında ne oldu günahım?

Derdimi söyleyecek yok tabibim,
Yaşlılıkta eziyet oldu nasibim,
Mülküm viran oldu, kalmadı değerim,
Dergâhında ne oldu günahım?

Tulum Hoca ağlar sana yalvarıp,
Çöl ovada erenlere el alçıp,
Ölmeden halkımdan ayrılıp,
Dergâhında ne oldu günahım?

Elkissa, Tulum Hoca bu şiiri söyleyip gama, kedere boğulduğunda Novbahar Bibi, ona teselli vererek bu şiiri söyledi:

Hocam böyle gam tasa çekme,
Razı ol Huda'nın yaptığı işe,
Gözlerinden kanlı yaşlar dökme,
Şükret Hudamın işine.

Bir kendini Allah'a teslim et,
Merdane ol, hazırlığını yap,
Bu dünya herkesten geçer, düşün,
Şükret Hudamın işine.

Mal mülk dediğin çok fazladır,
Malı olan nereye varsa horlanır?
Er kişiye ağlamak ayıp olur,
Şükret Hudamın işine.

Atından inme, yürüme piyade,
Sıkma canını bundan ziyade,

İnşallah yetersin maksadına,
Şükret Hudamın işine.

Size söyler hoca kızı Novbahar,
Bu işlere olma böyle bi-karar,
Müşkülünü kolay edecek Gaffar,
Razı ol Huda'nın yaptığı işe.

Elkissa, Novbahar Bibi bu şiiri tamamladıktan sonra Tulum Hoca:

- Ey Novbahar, ben ağlamayıyım da kim ağlasın? Senin oğlun yok diye yurttan kovdular. Şöhretli başımı maskara ettiler. Şimdi nereye gidip yerleşirim deyip bu şiiri söyledi:

Sözümü dinle sevgili yoldaşım,
Ağlamazdım bahtım kara olmasa,
Onun için dert ve keder çekerim,
Benden kalan namu nişane olmasa.

Malım, mülküm keder oldu kendime,
Yeryüzü duman oldu gözüme,
Ağlamazdım eziyet edip kendime,
Gözüme bu dünya zindan olmasa.

Hoca söyler ağlamayıp da neyleyim,
Çölde ölüp kalsam hiç kimse bilmez,
Birisi gelip de beni kefenlemez,
Eğer elbiselerim kefen olmasa.

Elkissa, Tulum Hoca bu sözleri söyleyip kendinden geçerek devenin üstünden düştü. Novbahar Bibi, onun başını, dizinin üstüne koyup hıçkıra hıçkıra ağladı. Bir müddet sonra Tulum Hoca kendine geldi. Burada Novbahar Bibi ona teselli verip yine bir şiir söyledi:

Başına döneyim sevgili Hoca,
Kimse halini Yaradan'dan bilmez mi?
Her kimin eziyet gelse başına,
Sabredip gözyaşını silmez mi?

Bu dünyadan şah da köle de geçer,
Hasretle başımı alıp giderler,
Çöl ovada garip ölse ne yaparlar,
Toplanıp kırklar gelmez mi?

Garip insan ölse çölde yıkılıp,
Gelir bütün kırklar birleşip,
Hırkasını örtüp ona su döküp,
Kefen yapıp cenazesini kalmazlar mı?

Novbahar der, ey hocam, düşün,
Huda'nın adını dilinde zikret,
Yaradan'a gece gündüz şükret,
Kul olan Hakk'a şükretmeyi bilmez mi?

Elkissa, Novbahar Bibi, Tulum Hoca'ya bu şiiri nasihat olarak söyledi. Bunlar yine yola koyuldular. Pek çok nehir ve denizden geçip Hekim Ata'nın kabrine vardılar. Burada vücutlarını tazeleyip Hekim Ata'nın ruhuna dua ettiler. Sonra Tulum Hoca, kabirlere dönüp hıçkıra hıçkıra ağlayarak bir şiir dedi:

Kurbanın olayım Hakim Süleyman,
Yardım edin benim gibi garibe.
Talihim ters döndü, ikbalim yaman,
Acıyın benim gibi garibin haline.

Kabrinde açılmış cennetin gülü,
Bana düşmüş bu dünyanın müşkülü,
Asker Mahmut Sultan, pirim er Veli,
Yardım edin benim gibi garibe.

Bütün dostlar bana düşman oldular,
Kara günü başımıza saldılar,
Tulum Bey'i bugün yurttan kovdular,
Yardım edin benim gibi garibe.

Elkissa, Tulum Hoca ağlayıp yine kendinden geçip yıkıldı. Sevgilisi Novbahar, onun başını dizine yaslayıp durduğu yerde hıçkırığa hıçkırığa ağlayıp Allah'a yalvararak bir şiir söyledi:

Ben anlamadım bahtım neden karadır,
Dergâhında garip kaldım Allah'ım.
Kırmızı yüzüm gül gibi solmaktadır,
Dergâhında garip kaldım Allah'ım.

Viran olup kaldı altın sarayım,
Dağ ve çölde hocaya yetmez yardımım,
Canım alsan şimdi yoktur şikâyetim,
Dergâhında garip kaldım Allah'ım.

Eziyet ile kaygılar yutarım,
Ağlaya ağlaya bu dünyadan geçerim,
Yurtsuz, haksız yerde mekân tutarım,
Bizlere yok belli bir mekân Allah'ım.

Novbahar Bibi der yandı yüreğim,
Yardım etmedi dinim direğim,
Bir oğul, evlattır benim isteğim,
Dergâhında garip kaldım Allah'ım.

Elkissa, bu şiirden sonra bunlar develerine yüklerini yükleyip yola koyuldular. Bunlar yolda gidiversinler, iyisi, şimdi haberi başka yerden işitelim.

Ama rivayetçiler şöyle rivayet ederler ki bu zamanda iki Aziz vardı. Birine Tükli Aziz, diğerine ise Saçlı Aziz derlerdi. Tükli Aziz, dağlarda ve çöllerde gezerdi. Kuh-ı Kaf dağında perilerin padişahı vardı, kendisi o kadar güzeldi ki, hiçbir yerde onun kadar güzel birisi yoktu. Adına Saçlı Aziz derlerdi. Bu peri her yıl bir defa dünyayı dolaşarak kendi başına gezerdi. Bu yıl da eskiden olduğu gibi dolaşıp geliyordu. Ansızın yolu Hazret-i Sultan Veyis Ata'nın dağlarının üstüne rast geldi. Bu dağda Hazret-i Şih Celil aleyhisselamın bir havuzu vardı, kışın ve yazın suyu kaynar, parlayıp yerden çıkardı. Saçlı Aziz'in yolu o gün bu havuza denk düştü. Peri "Bugün hava çok sıcak, şu akan havuzda bir yıkanıp çıksam iyi olur" diyerek elbiselerini çıkarıp suya girdi. O zaman Tükli Aziz de bu havuza geldi. Bir perinin suya girdiğini gördü. Onun gül gibi yüzünü uzaktan gören Tükli Aziz, ona canı gönülden âşık olup bir şiir söyledi. Saçlı Aziz, boğazına kadar suya dalıp ona cevap verdi:

Tükli Aziz:
Haber ver nazlı güzel,
Nerededir yerin senin?
Gözleri mestan güzel,
Nerededir yerin senin?

Saçlı Aziz:
Neredensin bilmiyorum,
Kendini tanıta baba.

Benim bir mekânım yok,
Kendini tanı baba.

Tükli Aziz:
Geldin bu zaman eğlenip,
Ayrılığında bağrımı dağlayıp,
Versen gülden demet bağlayıp,
Nerededir yerin senin?

Saçlı Aziz:
Seherde gül yoktur biten,
Ey ihtiyar akli yiten,
Emeksiz zevke yeten,
Sonunda zarar görür baba.

Tükli Aziz:
Baban dalar yüz hayale,
Hasretim dudağındaki bala,
Nasıl ulaştım visale,
Nerededir yerin senin?

Saçlı Aziz:
Sevinme bu halime,
Dil uzatma namusuma,
Bela ve hışmıma uğrarsın,
Acı, keder çekme baba.

Tükli Aziz:
Cennetin hurisi sana denk olmaz,
Sensiz benim günüm geçmez,
Baba seni bırakıp gitmez,
Odur talibin senin.

Saçlı Aziz:
Konuşuyorsun merdanesin,
Akli gitmiş şaşkınsın,
Nereden gelen divanesin,
Git, durma artık baba.

Tükli Aziz:
Buraya nasibimle geldim,
Havuzda rast geldim,
Cemaline köle yaptın,
Ağlayıp sızlayanınım senin..

Saçlı Aziz:
Kaf Dağında peri Tâميز,
Ben onun kızıyım,
Adımı sorarsan Saçlı Aziz,
Size söyledim baba.

Bu sözleri söyledikten sonra peri, babaya “Siz benim elbiselerimi verin, sudan çıkayım” dedi. Tükli Baba, perinin elbiselerini verdi. Peri elbiselerini giydikten sonra babaya baş eğip selam vererek:

- Ey baba, benim üç şartım var. Bu şartlarımı kabul edersen ben seni kabul ederim, deyip bir şiir söyledi:

Benimle baba, gönlün hoş ise,
Sözleşelim bir vakit ikimiz.
Tanrı birleştirip kaderimiz bir ise,
Gel yemin edelim ikimiz.

Kabul et söylediğim sözümü,
Senden başka gören yok yüzümü,
Belki gören yok ayak izimi,
Bu yerlerde karşılaştık şimdi ikimiz.

İlk sözüm su dökünüp yıkanırken,
Bedenime bakarsan yoktur şeref,
Ökçeme bakarsan olur fenalık,
Mutluluk göremeyiz ikimiz.

Baba, layık gördüm seni kendime,
Söz verirsen benim söylediklerime,
Saçımı tararken bakma yüzüme,
Olalım birbirimize misafir ikimiz.

Saçlı peri sana olur hayran,
Bu şartlar için etsen yemin,
Yeminini bozarsan ayrılırız,
Ölünceye kadar hicranda ikimiz.
Saçlı, bu şiiri tamamlayıp yine söyledi:

- Ey Tükli Aziz, ilk şartımı kabul edersen suya girdiğimde bedenime bakma, ikincisi ayak izimi takip edip ökçeme bakma, üçüncüsü saçımı tararken başıma bakma. Bu şartlarımı kabul edersen benimle olursun. Ama sözünden dönersen ben sensiz kalırım, sen de bensiz kalırsın. Daha sonra kıyamete kadar pişman olursun, ama faydası olmaz. Bütün dünyayı elekle elesen de beni bulamazsın.

Burada Tükli Aziz dedi:

- Ey perim, bütün şartlarımı kabul ettim. Ömrümün sonuna kadar sözümden dönmem, deyip bir şiir söyledi:

Sözlerini kabul ettim,
Şüphe etme benden perim.
Bırak şimdi kaygı etmeyi,
Siyah, keman kaşlı perim.

Söz getirme aklına,
Hak kavuşturdu sana,
Konsam berrak suyuna,
Sana kurban bu can perim.

Baktım bu zaman ak yüzüne,
Bizi layık gör kendine,
Söz verdim bütün isteklerine,
Sen yalan deme perim.

Tükli Aziz söyler bu dem,
Periye oldum hemdem,
Seninle şad u hürrem,
Keyif sürsem perim.

Elkissa, Tükli Aziz, bu şiiri söyledi. Bunlar birbirlerine inanıp söz verdiler. Birbirlerine gönül verdiler. Saçlı Aziz, Tükli Aziz'e tenini bağışlayarak nikâh yapıp birbirlerine kavuştular. Keyif sürdüler. Aradan dört yıl geçti. Saçlı Aziz, hamile kaldı.

Günlerden bir gün Tükli Aziz niyetini bozup Peri, “ökçeme bakma, bedenime bakma, saçıma bakma” diye bana yemin ettirdi. Yeminse yemin deyip bir gün Saçlı Aziz önünden geçip giderken arkasından baktı. Onun ökçesinin olmadığını gördü. Ne yapacağını bilemedi. Saçlı Aziz, arkasına bakıp babanın sözünü hatırladı. Yine bir gün peri, soyunup suya girerken Tükli Aziz, onun vücudunun parlaklığından bütün organlarının, kalbinin, ciğerinin görüldüğünü gördü. Peri, bunu da gördü. Ama hiçbir şey demedi. Daha sonra Saçlı Aziz, saçını taradı. Tükli Aziz, perinin başını eline alarak saçını taradığını gördü. Saçlı Aziz, babanın bu işlerinden haberdar olup dedi:

- Ey baba, yeminini bozup bunları yaptın. Hem kendine hem de bana bela getirdin. Şimdi karnımdaki çocuğun vebali senin boynunadır. Allah'ın takdiri böyle imiş deyip hüngür hüngür ağlayıp bir şiir söyledi:

Sözler verdin, ona sadık kalmadın,
Ayrı düştün benden baba hoşça kal.
Verdiğin sözlere sadık kalmadın,
Ayrı kaldın, Allah'a ismarladık, hoşça kal.

Nereden uğradın benim şanıma,
Ateşler saldın bugün şirin canıma,
Susamış mıydın karnımdakinin kanına,
Sen ayrı düştün benden baba, hoşça kal.

Düştün şimdi ayrılığın ocağına,
Ateşler saldın perinin canına,
Gövdemdeki çocuğun kanına,
Girdin baba, Allah'a ismarladık, hoşça kal.

Kulak vermeden perinin sözüne,
Kanlı yaş doldurdun iki gözüne,
Gözlerini sürüp bastığım yerlere,
Kaldın hicran ile baba hoşça kal.

Perin gider yerine yurduna,
Kulak asmaz şimdi ağlamana,
İstesen de ulaşamazsın tozuna,
Allah yârin olsun baba, hoşça kal.

Elkissa, Saçlı peri, bu şiiri söyledikten sonra silkinip ak güvercin oldu ve uçuverdi. Babanın görüş mesafesinden çıktı. Çaresiz baba ise “Perim, geri dön, tövbe böyle işler yapmam artık” diye arkasından ne kadar bağırsa da fayda etmedi. “Eyvah, perimden ayrı mı düştüm?” diyerek gözyaşlarını saçıp Saçlı Aziz'in uçup gittiği yere bakıp yüksek sesle bu şiiri söyledi:

Kulak ver benim söylediğim söze,
Gönlümün sevdiği perim gitme.
Kanlı yaşlar doldu iki gözüme,
Bağışla günahımı perim gitme.

Senden ayrı iki gözüm yaş olacaksa,
Kesip al, sana baş lazım olursa,
Eğer gönlün kırılıp incindiyse,
Tövbe ettim, perim gitme.

Şimdi canım bakma benim kusuruma,
Acı benim gözden akan yaşıma,
Tövbe ettim perim, yaptıklarına,
Bağışla günahımı nazeninim gitme.

Gidiyor musun perim, utanıp,
Geniş dünyayı gözüme dar edip,
Huda'nın verdiği çilekeşini üzüp,
Kan ağlatıp perim gitme.

Tükli Aziz söyler bakıp yoluna,
Bakıp göremem sağımı solumu,
Verip de git, gövdendeki oğlumu,
Dön şimdi perim gitme.

Elkissa, Tükli Aziz, şiirini tamamlayıp “Aslında Saçlı Aziz gitmekte haklı” deyip yaptığı işlere çok pişman oldu. Kısmetim buymuş deyip takdire razı olup periden umudunu kesti. Bırak, baba eli ile ettiğini sırtı ile çeksin. Şimdi haberi Saçlı Aziz'dan işitin.

Peri, güvercin donunda uçarak üç aylık yolu üç saatte geçip Acdarhan denizinin kenarındaki büyük çınar ağacının başına kondu. Dinlenip buraya yerleşti. Allah'ın emriyle orada doğum sancısı başladı. Saçlı Aziz, hemen çınardan aşağı indi. Çınarın gölgesi oldukça geniş bir alanı kaplıyordu. Perinin sancısı gittikçe artıp ne yapacağını bilmeyerek kendini dört bir tarafa vuruyordu. Ayağına diken bile batmamış peri, bu sancının acısına dayanamayıp hüngür hüngür ağlayıp Allah'ın dergâhına yalvarıp bir şiir söyledi:

Kadir Allah sensin sığınağım,
Yardım et, yaman derde uğradım,
Dergâhında bilmem nedir günahım,
Sen koru, yaman derde uğradım.

Derdim yaman, kuvvet gitti dizimden,
Yaş yerine kanlar akar gözümünden,
Ey Allahım, ben korkarım kendimden,
Yardım et, yaman derde uğradım.

Benim gibi bahtı karayı uğrattı derde,
Bir çaresiz kişiyim geldim huzura,
Meryem ile Ayşe anneler,
Yardım edin, yaman derde uğradım.

Nasip olup insanoğluna rastladım,
Aklımı şaşırıp tuzağına düştüm,
Öle yazdım, kendi kanıma girdim,
Yardım et, yaman derde uğradım.

Acı değil, bana gelen beladır,
Acısı canımı almak üzeredir,
Meğer tenden tatlı canım âlâdır,
Ey Hudam, yaman derde uğradım.

Saçlı Aziz söyler saçım döküldü,
Bu alına neden kara yazıldı,
Acısından elif boyum büküldü,
Bu ne beladır, yaman derde uğradım.

Elkissa, Saçlı Aziz, bu şiiri söyleyip gözünü yumup kendinden geçerek yıkıldı. Bir zaman sonra kendine gelip gözünü açıp baksa bir çocuk dünyaya gelmiş. Bu bir oğlan çocuğu, yüzü ayın on dördü gibidir. Saçlı Aziz'in gönlü oğluna ısınıp hemen memesini onun ağzına verdi. Oğlan annesinin sütünü içip doydular. Daha sonra Saçlı Aziz, gömleğini çıkarıp parça parça yapıp oğlanı kundaklayıp “Zamansız doğdun” diyerek oğlunu bağrına bastı, yüzünü gözünü öptü. Sonra çaresiz anne oğlunu düşündü. Eğer yanımda götürsem perilerin arasında gün göremez. Bırakıp gitsem de tilki, çakal yese çocuğun kanına girerim deyip ne

yapacağını bilemeden hüngür hüngür ağladı. Daha sonra çınarın üstündeki Simurg kuşunun yuvasına çocuğu koyup perişan bir halde şiir söyledi:

Sana oldu bir Allah'ın emri,
Yavrum seni Yaradan'a ısmarladım.
Değdi sana o babanın kötülüğü,
Kuzum, seni bir Huda'ya ısmarladım.

Annem deyip benimle olmadın,
Doğduğunda kan ağladın, doymadın,
Yetim kaldın, ak sütüme doymadın,
Yavrum seni bir Cebbara ısmarladım.

Ölünceye dek oldun benim hasretim,
İçim parçalandı, yoktur dermanım,
Yetim kaldın bugün, ruh-ı revanım,
Kuzum seni bir Allah'a ısmarladım.

Saçlı Aziz gider, yoktur çaresi,
Geçmez yüreğimde hicran yarası,
Tükli Aziz, sen yavrumun atası,
Al oğlunu, bugün sana ısmarladım.

Elkissa, Saçlı Aziz, bu şiirini tamamlayıp son kez oğlunu kucağına alıp yüzünden gözünden öperek "Ey yavrum, Allah yârin olsun, artık ben gittim" deyip yine silkinip güvercin oldu ve gökyüzüne yükseldi.

Pekâlâ, şimdi oğlan burada dursun, sözü Tulum Hoca'dan işitelim. Bunlar üç ay yol yürüyüp şu gün oğlanın yattığı çınara doğru gelerek yüklerini indirdiler. Develeri otlamaya bırakıp çadırlarını kurup ekmek pişirmek ile meşgul oldular. Oğlan çocuğuna sen git nehirde su getir, hizmetkârlara siz de ekmek pişirmek için gidip odun toplayın, dediler. Gülnahal adlı hizmetkâr, odun ararken bu çocuğun yattığı çınarın üstüne geldi. Orada kulağına bir çocuğun ağlayan sesi geldi. Kulak verip dinleyince bu sesin çınarın üstünden geldiğini fark etti. Gülnahal buna şaşırıp hemen ağacın üstüne çıktı. Simurgun yuvasında kundaklanıp bırakılmış bir çocuğun yattığını gördü. Yüzü ayın on dördüne benziyor. Hizmetçi memesini çocuğun ağzına verdi. Kudret ile onun memelerine süt geldi ve oğlan emmeye başladı. Gülnahal, çocuğu iyice doyurup bu şiiri söyledi:

Nesin sen yatarsın kuş yuvasında,
Hak korumuş canını sağ selamet.
Kim getirip bıraktı ağaç başına,
Çekmişsin sen nice ah u nedamet.

Hakkın kulu böyle işi yapmaz,
Öz yavrusunu yalnız bırakmaz,
Ayrılığında hiç gözyaşı dökmez,
Yetim misin başa gelen melamet.

Meğer annen seni zinayla bulmuş,
Çıkmışa benzer daim kalabalık ilden.

Birçokları çocuk diler Huda'dan,
Gelip seni aldım bu dem yuvadan.

Gülnahal, şiirini tamamladıktan sonra çocuğu Novbahar Bibi'nin yanına getirip:

- Ey Bibim, odun toplarken çocuğum oldu, dedi. Oduna giden hizmetçinin alıp geldiği çocuğu görünce Novbahar Bibi şaşırıldı. Onu kucağına alıp yüzünden gözünden öptü. Çocuğa hasret zavallı:

- Ey Gülnahal, oğlanı bana ver, seni azat edeyim, dedi.

- Tamam, olur hanımım, diyip Gülnahal kabul etti. Bundan sonra Novbahar Bibi, bir oğlanın yüzüne bir Gülnahal'ın yüzüne bakarak bu şiiri söyledi:

Söyle bana doğru sözünü,
Bu nasıl bir sevgili oğuldur.
Git, seni azat ettim,
Söyle, hangi bahçenin oğludur.

Kim bu oğlan, senden değil,
Kim görse senden demez,
Bir kimseden olmuş değil,
Söyle bu nasıl sultan oğuldur.

Çocuk için yandı canım,
Elime geldi dermanım,
Malım mülküm, evim barkım,
Olsun sana kurban oğul.

Novbahar der, budur sözüm,
Aydan parlak oldu yüzüm,
Bu oğlana düştü gözüm,
Sensin bana derman oğul.

Novbahar Bibi, bu şiirini tamamlayıp dedi: “Ey Gülnahal, bu oğlanın verdiği sevinçle seni azat ettim. Ama sen doğruyu söyle, sen bu çocuğu nerede buldun?”

Gülnahal olanları olduğu gibi anlattı. Daha sonra Novbahar Bibi, sevinerek Tulum Hoca'ya bakıp bir şiir söyledi:

Geldi bugün senin kaybolan devletin,
Yürü gidelim hocam, Gonrat iline.
Unut, bitti şimdi, çektiğin mihnetin,
Yürü gidelim hocam, Gonrat iline.

Kış günlerin oldu bugün lalelik,
Çöl ovada gezmeye ne gerek var,
Bu çocuğu nasip etti Allah,
Yürü gidelim hocam, Gonrat iline.

Dostlar görsün de sevinsinler,
Düşmanların içi tutuşsun, yansın,
Evleri yıkılıp malları yağmalansın,
Yürü gidelim hocam, Gonrat iline.

Arzuhalini söyler size Novbahar,
Övün hocam, şimdi üzülme artık,
İkimize çocuk verdi Allah,
Yürü gidelim hocam, Gonrat iline.

Elkissa, bu şiirden sonra bunlar develerine yüklerini yükleyip Gonrat yurduna doğru yola çıktılar. Uzun zaman yolculuk yaparak kendi evlerine geldiler. Bütün Gonrat halkı Tulum Hoca'nın geldiğini duyup geldiler ve oğlunu kutladılar. Burada hocanın gönlü coşup halkına dönüp bir şiir söyledi:

Bugün benim kara bahtım açıldı,
Rakibin yüzü kara oldu yaranlar.
Mutluluktan gözyaşım saçıldı,
Gönlüm döndü gül bahçesine yaranlar.

Doksan bey kavga etmeye başladı,
Yurttan kovup iki gözümü yaşla etti,

Çocuk verip Allah gönlümü hoş etti,
Şükürüm çoktur Allah'a yaranlar.

Bitti düşmanların kötü sözleri,
Başları duman, kara oldu yüzleri,
Dostlar gelip görsün bizleri,
Düşmanıma kaldı feryat yaranlar.

Tulum Bey der oldum çocuk sahibi,
Dağları eritti ahımın sesi,
Malım mülküm oğluma feda hepsi,
Düşmanın bağı parçalansın yaranlar.

Elkissa, Tulum Hoca bu şiiri söyleyip Toktamış Padişah'a uygun armağanlar alıp şahın sarayına geldi. El pençe bir halde şaha selam verdi. Toktamış, başını kaldırıp onun selamını aldı ve karşısında Tulum Hoca'nın el bağlayıp durduğunu gördü. İşaret ederek onu yukarı çıkarıp oturttu. Padişah memnun bir halde Tulum Hoca'ya birkaç şey sordu. Burada Tulum Hoca, dedi:

- Ey alemlerin padişahı, Allahüteala acıyıp gözyaşımı kabul ederek bir çocuk verdi. Daha adını koymadım. Bir toy yapıp ad koysak. Toktamış Padişah, gönülden razı olup hemen toy düzenlensin diye iki bin altın verdi. Tulum Hoca, sevinerek divandan çıkıp döndü. Akrabalarını, dostlarını evine toplayıp dedi:

- Bütün Harezim yurtlarına ve şehirlerine Tulum Hoca'nın toyu var diye haber verin. Daha sonra toy hazırlıklarını yapıp nerede sazanda, şair, pehlivan, at binicisi varsa haber verin. Tulum Hoca, kırk gece gündüz toy yapıp kethüdalara elbiseler verdi. Sonra halkın arasına gelip dedi:

- Ey yaranlar, Allahüteala kerem edip bana bir çocuk verdi. Bu yüzden bu oğlanın adı Rahimverdi olsun deyip onlara bakarak bir şiir söyledi:

Ey yaranlar, bu çocuğun,
Olsun adı Rahimverdi.
Toya gelen aziz canlar,
Olsun adı Rahimverdi.

İki gözümü yaş eyledi,
Eziyetleri yok eyledi,
Huda kerem eyledi,
Olsun adı Rahimverdi.

Toya gelen aziz canlar,
Arzımı işitin beyler, canlar,
Çok çektim ahlar vahlar,
Olsun adı Rahimverdi.

Bize geldi Hakkın fermanı,
Bulundu derdimin dermanı,
Yoktur Tulum'un hasreti,
Olsun adı Rahimverdi.

Elkissa, Tulum Bey, bu şiirini tamamladıktan sonra toya gelen bütün ahali hocanın sözünü kabul edip bu oğlanın adını Rahimverdi koydular. El açıp dua ettiler. Toy sona erdi, herkes evine döndü.

Tulum Hoca, Novbahar Bibi ile Rahimverdi canı yetiştirmeye başladılar. Aradan bir yıl geçti. Tulum Hoca, oğlunun saçını kestirip kâkül bırakarak yine toy düzenledi. Bunlar, oğullarının kâkülünü tarayıp her gün farklı bir elbise giydireyorlardı.

Sözün kıtası Rahimverdi beş yaşına girdi. Yıldızlı elbiselerle okula gitti. Okulda okuyup cuma günleri evlerine dönerdi. O, bir gün oğlan çocuklarıyla aşık oynuyorlardı. Bu oğlanların arasında kel bir çocuk vardı, adına Keyküt derlerdi. Bu kel oğlan, bütün

çocukların aşıklarını ütüp aldı. Sonra o aşıkları oldukça yüksek bir fiyatla Rahimverdi'ye satmak istedi. Aşıkları kucağına koyup “Bey oğlu, aşık al” deyip bu şiiri söyledi:

Bu yana bak bey oğlu,
İşte aşık, cugur cugur.
Oynar kimin varsa pulu,
İşte aşık, cugur cugur.

Men üttürsem yoktur çarem,
Aşık dersen işte ağam,
Ütüp aldım hepsini tamam,
İşte aşık, cugur cugur.

Yenenin her yeri oynar,
Yenilen sinirlenip kızar,
Paralı kişi aşık oynar,
İşte aşık, cugur cugur.

Keyküt der bunu bil,
Oynayacaksın beri gel,
Paran varsa satın al,
İşte aşık, cugur cugur.

Keyküt kel şiirini daha bitirmeden sinirlenen Rahimverdi, onu dövüp bütün aşıklarını elinden aldı ve:

- Ey kel ağa, senin cezan budur. Nereye gideceksen şimdi git deyip bir şiir söyledi:

Git şimdi nereye gideceksen,
Budur Keyküt, cezan senin,
Aşıkları aldatarak alırsan,
Budur Keyküt, cezan senin.

Sen mi benim paramı alacaksın,
Başına sacayağı geçsin,
Aşık satıp zengin olacaksın,
Budur Keyküt, cezan senin,

Çocukları aldatarak yenip,
Doymazsın sen aşık satıp,
Öldürürüm ben seni tutup,
İşte Keyküt, cezan senin,

Aşık oyununu bitirirsin,
Ütüp kucağını doldurursun,
Kimi sinirlendirip kızdırırsın,
Budur Keyküt, cezan senin,

Rahimverdi oldu uyanık,
Para vermem, çek git,
Seni dövdüm, annene söyle,
Ey kel çocuk, cezan budur.

Elkissa, Rahimverdi, bunu söyleyip evine gitti. Aradan birkaç gün geçti. Yine bir gün Keyküt, oğlanlar ile aşık oynuyordu. O zaman Rahimverdi'nin yolu da bunların üzerine düştü. Onun geldiğini gören Keyküt, aşıklarını kucağına alıp kaçmaya başladı. Oğlanlar ona:

- Ey kel, nereye gidiyorsun dediler ve güldüler. Burada Keyküt, şaşırıp bir şey demeden “ayt geldi”, “ayt geldi” dedi. Bundan sonra Rahimverdi'nin adı Aytgeldi oldu.

Pekala, aradan nice yıllar geçti, Aytgeldi'nin şöhreti günden güne artıp halk arasına yayıldı. “Tulum Hoca'nın oğlu acayip bir yiğit olarak yetişmiş” diye padişahın da kulağına

gitti. Bir gün Tulum Hoca, padişahın huzuruna vardı. Dönerken padişah ona “Yarın gelirken Aytgâ’yi de getir, yol yöntem öğrensın” dedi. Tulum Hoca, iyi olur deyip evine döndü. Diğer gün Tulum Hoca, oğlunu alıp gitmek istediğinde Novbahar Bibi ona:

- Bana soracak olursan oğlanı köşke götürme yine bir belaya uğrarsın, deyip bu şiiri söyledi:

Götürüp küçük oğlanı ne yapıyorsun,
Bırak yavrumu, o divana varmasın.
Bir iş gelse yüz kere pişman olursun,
Bırak oğlumun han önüne varmasın.

Götürme bunu bir küçük oğlandır,
İyiden kötü çok, kötü zamandır,
Köşkteki bütün beyler düşmandır,
Yavrum gidip bir kavgada kalmasın.

Düşmanlar buna gözünü dikerler,
Büyü yapıp ah vah ederler,
Alıkoyup gözyaşımı dökerler,
Bırak yavrumu o divana varmasın.

Fayda görmez iyiler, kötü sözlerden,
Giderse zarar görür kötü gözlerden,
Bir söz bulup ayırırlar bizlerden,
Bırak yavrumu, şah önüne varmasın.

Size söyler Hoca kızı Novbahar,
İnsan bilmez o divanda ne sözler var,
Uğraşıp alıp gidip hasret çekme,
Bırak oğlanı, şah önüne varmasın.

Elkissa, Novbahar Bibi, bu şiirini tamamladı. Burada Tulum Hoca:

- Bu nasıl söz, kadın dediğin kıskanç olur, derler deyip Aytgeldi’yi arkasına takıp padişahın köşküne götürdü. Aytgeldi, babası ile birlikte girip edepli bir şekilde selam verdi. Padişah, karşısında yüzü Hazret-i Yusuf’a benzeyen bir oğlanın durduğunu gördü. Toktamış Han, Tulum Hoca’ya bakıp:

- Ey hoca, iyi bir oğlun varmış, Allah kötü gözden korusun, dedi. Aytgeldi, padişaha selam verip oturdu. Geç vakit olduğunda herkes evine döndü. Bu şekilde Aytgeldi, her gün padişaha selam verip gelirdi. Bir gün doksan bey toplanıp maslahat ederken Gencebay Köse, sözü Aytgeldi’ye getirip:

- Ey alemlerin padişahı, Tulum Hoca’nın iyi bir oğlu var. Onu siz evlatlığa alsanız çok iyi olurdu. O, Tulum Hoca’ya değil, size layık, deyip bir şiir söyledi:

Bir sözüm var şahım dinlerseniz,
Aytgeldi adlı oğlan size münasip.
Tulum Bey’den onu isteyip alsanız,
Aytgeldi can, şahım, size münasip.

Denk değildir kimse kendine,
Canlar kurban olsun her bir sözüne,
Bir haber verin Tulum Bey’in kendine,
Alın oğlanı, şahım, size münasiptir.

Gül yüzü ay ve güneşle yarışır,
Bütün halk güzelliğine bakışır,
Öyle oğul şahım size yaraşır,
Aytgeldi oğlan size münasip.

Arzın size bildirir bu Köse,
Tulum Bey sözüne kulak vermese,
Gönül rızasıyla oğlunu vermezse,
Basıp alın şahım, size münasıptır.

Elkissa, Gencebay Köse bu şiirini tamamladı. Padişah, ona bu düşünce benim aklımda vardı dedi. Ertesi gün Tulum Hoca, huzura geldi. Burada padişah onun selamını alıp bir şiir söyledi:

Tulum Hoca kulak ver sözüme,
Bize ver Aytgeldi can oğlunu,
Onu alıp evlat yapsam kendime,
Bize ver Aytgeldi oğlunu.

Aytgeldi can olsun benim çocuğum,
Canımın rahatı, gönül sevincim,
Belimin kuvveti, yürek bağım,
Ver bize Aytgeldi oğlunu.

Oğlum yok, çoktur gönül hasreti,
Aytgeldi can olsun derdimin dermanı,
Bize evlat olup sürsün devranı,
Ver bize Aytgeldi oğlunu.

Yurdumun yarısını sana vereyim,
İyi kötü hepsini birlikte yapayım,
Ölünceye kadar sözümde durayım,
Bize ver Aytgeldi oğlunu.

Toktamış Han der, eğme ak başımı,
Bir oğul diye akıtma gözyaşımı,
Sensin benim en iyi sırdaşım,
Ver bana Aytgeldi oğlunu.

Elkissa, Tulum Hoca, Toktamış Han'dan bu şiiri duyunca ne diyeceğini bilemeden uzun süre düşündü. "Bu sözleri doksan bey bir araya gelip padişaha söylemişler. Yoksa evlat edinmek için memlekette başka oğlan mı kalmadı? Şimdi vermesem yarın maskara ederek zorla alır" deyip başını kaldırıp dedi:

- Ey alemlerin padişahı, evlat, mal mülk hepsi sizin devletinizedir, hepsi sizin emrinizedir. Değil bir oğul, yüz oğlum olsa size feda olsun, dedi. Bu söz padişahın hoşuna gitti, Tulum Hoca'ya baştan ayağa giyecekler ve bin altın verdi. Daha sonra Aytgeldi'yi çağırıp başına taç, beline murassa kemer, elbise giydirdi. Emrine doksan beyin oğullarını verdi. Tulum Hoca bu işe üzülüp içi yanarken diğerlerine sevinmiş gibi yaptı ve bu şiiri söyledi:

Ey yaranlar, Müslümanlar,
Oğlum yurda sahip oldu.
Sevinin dostlar ahablar,
Oğlum yurda sahip oldu.

Öğünün bütün Gonrat,
Aytgeldim aldı murat,
Rakiplere oldu utanç,
Düşman yüzü kara oldu.

Çin, Kıpçak'taki dostlar gelin,
Mannıt, Galpak devran sürün,
Bizle uğraşan düşmanların,
Yüreği, bağı yara oldu.

Kazak, Uygur, bütün Nayman,
Kim verdi söz ile yemin,
Tulum Bey'e geldi devran,
Düşmanın yüzü kara oldu.

Elkissa, Tulum Bey, bu sözleri söyleyip hiçbir şey belli etmeden evine döndü. Novbahar Bibi, Aytgeldi'yi göremedi. Tulum Hoca'nın yalnız geldiğini görünce yüreğine ateş düştü ve bir şiir söyledi:

Söyle sırrını Tulum Hocam,
Aytgeldi can oğlum nerede?
Söyle hemen, çıktı canım,
Oğlum Aytgeldi nerede?

Söyle bana neler oldu,
Ayrılıktan yüzüm soldu,
Yoksa oyuna dalıp gecikti mi?
Aytgeldi can oğlum nerede?

Novbahar der, ölüp yitip,
Ne işi var senden ayrılıp,
Alıp geleyim kendim gidip,
Söyle hocam, oğlum hani?

Elkissa, Novbahar Bibi, bu şiiri söyledi. Tulum Hoca, olanları birer birer anlatıp bu şiiri söyledi:

Toktamış Han zorla,
Alıkoydu Aytgeldi'yi.
Verip geldim elimle,
Alıkoydu Aytgeldi'yi.

Düşmanlar yolumu kesip,
Geçti ömrüm kan yutup,
Toktamış Han evlat edip,
Alıkoydu Aytgeldi'yi.

Elimden bir şey gelmedi,
Onunla aramız uzak kaldı,
Güvencim, canım yavrurum,
Alıkoydu Aytgeldi'yi.

Orada kaldı taze gülüm,
Uçtu elimden bülbülüm,
İşit sözüm, can sevdiğim,
Alıkoydu Aytgeldi'yi.

Şah ver dese yok çarem,
Çare bulamaz Tulum Hocam,
Ancak hileyle kaçabildim,
Alıkoydu Aytgeldi'yi.

Elkissa, Tulum Hoca, şiirini tamamladı. Bunlar, talihlerinden şikâyet edip oturlurlarken kapıdan Aytgeldi can girdi. Daha sonraları o, bazen ana babasının yanında bazen de Toktamış Han'ın divanında neşe içinde hayat sürdü. Bir gün doksan bey, bir araya gelip yine maslahat ettiler. Gencebay Köse:

- Tulum Bey'in oğlu memlekete hükümdar olursa bize eziyet eder. Bunu küçükken yok etmek gerek, dedi.

- Onu nasıl yok edeceğiz, dedi diğer beyler. Gencebay Köse:

- O kolay. Buraya altı ay uzaklıkta bir yurt var, hükümdarına Tüke Şa derler. Bir hile ile Aytgeldi'yi oraya göndermeliyiz. Bin canı olsa da oradan geriye gelemez. Yine birisi dedi:

- Askerle arkasından gidip yolda öldürüp döneriz.

O gün beyler, Aytgeldi'yi Barsagelmez'e göndermenin planını yaptılar ve Toktamış Han'a gidip dediler:

- Ey alemlerin şahı, ey kerem sahibi sultanım, buraya altı ay uzaklıkta bir yurt vardır. Orası Galmıkların yurdu, hükümdarına Tüke Şah derler. Atalarımız babalarımız zamanında oradan her yıl vergi gelirdi. Siz padişah olduğunuzdan beri hiç vergi gelmedi.

Bu beylerin arasında Ötgen adlı bir bey vardı. O, Toktamış Şah'a bakıp bir şiir söyledi:

Altı ay uzaklıkta Galmık yurdundan,
Gidip şimdi haber almak gerekir.
Asker gönderip Tüke Şah'ın üstüne,
Vergisini, haracını almak gerekir.

Ferman ulaştığında vermezse,
Boynuna ip takın, kalsın utançlı,
Malını talan edip alsın kalabalık atlı,
Kırk bin askeri yola salmak gerekir.

Galmık şahı sana boyun eğmezse,
El bağlayıp hizmetinde olmazsa,
Nice yıllık vergisini vermezse,
Elinden yurdunu almak gerekir.

Avazlar ulaşsın bütün dünyaya,
Nice şahlar vergisini verdi doğruca,
Tüke Şahla ilgili şüphe düştü içime,
Gidip ondan haber almak gerekir.

Ötgen Bey söyler, makul görmezse,
Sizin gösterdiğiniz yolda yürümüzse,
İyilikle vergisini, haracını vermezse,
Kalesini basıp almak gerekir.

Elkissa, Padişaha beylerin bu sözleri makul geldi ve dedi:

- Askerin başına kim geçecek?

Vezirlerin hepsi bir kişinin adını söyledi.

Bazıları:

- Tulum Bey geçer, değiştiler.

O zaman birisi:

- Tulum Bey artık yaşlandı, o olmaz. Onun oğlu Aytgeldi'yi askerın başına kumandan edip göndersek iyi olurdu, dedi. Oldu, oldu deyip bunu bütün beyler onaylayarak Aytgeldi'yi kumandan yapıp göndermek istediler. Daha sonra Toktamış Han, Aytgeldi'ye bakıp bir şiir söyledi:

Aytgeldi can, kalabalık askere baş olup,
Gidersin sevgili yavrum Galmık yurduna.
İncinmeyen daim gönlün hoş olup,
Git yavrum şimdi Galmık üstüne.

Tüke Şah'ın kendisi gelmez hizaya,
Asker toplayıp koyul hemen yola,
Bir avaz edip bütün dünyaya,
Sefer et yavrum Galmık yurduna.

Kâfir Galmık Tüke beni bilmemekte,
Ya da bizi dikkate almamakta,
Nice yıldır ondan vergi gelmemekte,
Git yavrum kâfir Galmık yurduna.

Toktamış Han söyler, sana, canana,
Asker alıp şimdi ol revan yola,
Seni ısmarladım kadir Sübhana,
Git yavrum, Tüke Galmık yurduna.

Elkissa, padişah, bu şiirini tamamladı. Aytgeldi can, saygıyla oturdu. Toktamış Han, Aytgeldi'nin bütün hazırlıklarını görüp askerini hazırladı. Aytgeldi can, padişahın hazinesine girip istediklerini aldı. Altın kabızalı bir kılıç ile bir sarı yay vardı. Onları da aldı. Ayrıca atlar arasında Sandal adlı bir at vardı. Aytgeldi can, bu ata bindi. Daha sonra babası Tulum Hoca'ya gidip bir şiir söyledi:

Hayır duanı ver sevgili evladına,
Sefere çıkıp bugün gidiyorum.
Altı aylık yola, Galmık yurduna,
Sefere çıkıp bugün gidiyorum.

Kahpe felek gör ne işler açtı,
Beni senin hizmetinden ayırdı,
Han atamız bize git diye buyurdu,
İzin verin, bugün gidiyorum.

Sabredin bugün gelen belaya,
Kul olan razı olur kazaya,
Anam babam ben sizlere feda,
İzin verin bugün gidiyorum.

Aytgeldi der, kaygılanmadan yaşayınız,
Her ne kismet varsa onu görünüz,
İhlâs ile hayır duanızı veriniz,
Sefere çıkıp bugün gidiyorum.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Tulum Hoca'nın aklı başından gidip Aytgeldi'ye bakıp bir söz söyledi, görelim ne demiş:

Bu nasıl sözdür yavrum, bana diyorsun,
Gitme canım, o Galmık'ın üstüne.
Gözüme dünyayı zindan edersin,
Gitme canım yavrum Tüke yurduna.

Ben kalırım aklımı kaybedip,
Yeni yanan ocağımı söndürüp,
Bugün bana ecel şarabımı içirip,
Gitme kuzum, Galmık Tüke şehrine.

Canım yavrum, gözümün akı, karası,
Sen gidince artar sinemin yarası,
Barsagelmez derler onun kalesi,
Gitme canım, o Tüke Şah üstüne.

Baban der, Barsagelmez kaledir,
Her kim oraya varsa tutsak kalır,
Elini bağlayıp zindanlara atılır,
Gitme yavrum, Tüke Şa'nın üstüne.

Tulum Hoca bu şiirini tamamladıktan sonra Novbahar Bibi de Aytgeldi cana bakıp bir şiir söyledi:

Acı yavrum, gözümün yaşına,
Sevgili kuzum, alıcı kuşum, gitme.
Bizleri bırakıp ayrılık ateşinde,
Gülüm, namusum, arım gitme.

İşit yavrum, benim bu figanımı,
Gidersen gönlüm çeker feryadını,
Servi boylu yavrum, fidan boylum,
Sayevanım, varım yoğum, gitme.

Yavrum deyip kan ağlar Novbahar,
Gözlerim görmezse gönlüm bi-karar,
Ta gelinceye kadar olurum intizar,
Sayevanım, namusum, arım gitme.

Anne babası bu şiiri söyleyip hıçkıra hıçkıra ilkbahar bulutu gibi ağlayıp bir süre durduktan sonra çaresiz izin verdiler. Aytgeldi, gözü yaşlı sevdiklerine teselli verip bir şiir söyledi:

Kadir Allah sığınağında saklayacak,
Ben gidiyorum anne baba, hoşça kalın.
Er yiğitler yediği ekmeği hak edecek,
Ben gidiyorum anne baba, hoşça kalın.

Üzülüp kederlenme ey yaşlı babam,
Ağlayıp gözyaşı döküp tutma matem,
Sevdiceğim, annem Mekke Medinem,
Ben gidiyorum Galmık yurduna hoşça kalın.

Aytgeldi der, bu iş geldi başıma,
Şimdi bakamam etrafıma,
Bırakın kendi halime, isteğime,
Ben gidiyorum sevdiklerim hoşça kalın.

Aytgeldi can, anne babasıyla vedalaşıp padişahın yanına gelerek yedi bin askerle yola çıktı. Bu sırada Tulum Bey, yerinde duramayıp koşup gelerek askerinin önünde giden Aytgeldi'yi Allah'a ısmarladı ve bu şiiri söyledi:

Ben sana yöneldim Allahım,
Aygeldi canımı sana ısmarladım.
Sen ona yardımcı ol Allahım,
Bu tek yavrumu sana ısmarladım.

Hasan, Hüseyin peygamberlerin sevdiği,
Hatırlayıp ağlarım ben bugün sizleri,
Sultan Veyis erenlerin serveri,
Bu tek yavrumu sana ısmarladım.

Tulum Hoca söyler nedir günahım,
Feryadımı sen işit Hudam,
Evvel ahir sensindir penahım,
Aytgeldi oğlumu sana ısmarladım

Elkissa, şiirden sonra Tulum Bey ile Novbahar Bibi, sabredip evlerine gittiler. Aytgeldi, askerle yola çıktığında Gencebay Köse onunla alay ederek:

- Ey Aytgeldi, önüne aniden tilki, çakal çıkarsa korkup geri dönmeyesin, ele güne rezil olursun, dedi. Aytgeldi bu söze sinirlenip:

- Ey alçak Köse, şimdi uzak yola sefere gidiyorum. Yoksa kelleni gövdenden ayırırdım. Unutma, sağ salim Toktamış atamın vazifesini tamamlayıp gelirsem kulağını, burnunu kesip sana yediririm, deyip atını kamçılıyarak askerine yetiştii. Bunlar uzun süre yol gidip Deşt-i Kıpçak adlı yere vardılar ve burada durdular. Asker dinlendi, gülüp eğlendi ve herkes istediğini yaptı. Gece yarısı olduktan sonra Aytgeldi, eline sarı yayını alarak hiç kimseye duyurmadan eşyaların arasında dolanmaya başladı. Etrafı dinleyince askerlerden birinin:

- Arkadaşlar, doksan bey, Aytgeldi'yi ölsün diye Tüke Şah'ın üstüne gönderdi. Onun kalesine Barsagelmez derler. Oraya giden geri gelemez. Bizler de bu yolda öleceğiz, dediğini duydu. Bu asker, bütün askerlere yönelik bir şiir söyledi:

Neden geldik biz öleceğimiz yerlere,
Bu çöllerde kalacağız arkadaşlar.
Kim gitmiştir Barsagelmez yurduna,
Bu yollarda öleceğiz arkadaşlar.

Bundan evvel hiç kimse oraya gitmedi,
Zorla haraç, vergi almadı,
Oraya giden insan geri dönmedi,
Bizler gidip öleceğiz arkadaşlar.

Selman Bey der her şeyi göreceğiz,
Çöl ovada aç susuz öleceğiz,
Bu kötülüğü Aytgeldi'den göreceğiz,
Şimdi hepimiz öleceğiz arkadaşlar.

Elkissa, Aytgeldi, Selman'ın bu sözlerini duyunca çadırına dönüp yattı. Sabah erkenden komutanlarını çağırdı ve askerinin arasına girip bir şiir söyledi:

Askerlerim, size beyan edeyim,
Hepiniz şimdi yurda dönün beylerim.
Mert olup doğruyu söyleyin,
Gidip bizden selam söyleyin beylerim.

Şimdi gitmekten başka yok çaremiz,
Tüke Şah'ın üstüne yalnız gideriz,
Bizi sorarsa ata ile annemiz,
Sağ, esen diye söyleyin beylerim.

Her ne gelirse başa ben görürüm,
Yalnızın dostu Allah olur,
Nereye gitsem elimdedir Zülfikar,
Siz kalın dostlarım, beylerim.

Aytgeldi der evden çıktım ölmeye,
Gözüm kesmiyor yine dönüp gelmeye,
Sizler dönün ayş u devarn sürmeye,
Ben gelinceye kadar eğlenin beylerim.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamlayarak askerlerin hepsini geri gönderdi. Tek başına yola devam etti. Dönen askerler yurda varıp Aytgeldi'nin sözlerini Toktamış Han'a anlattılar ve kendi işlerine baktılar.

Aytgeldi, kırk gün yol gidip bir yere varıp durdu. Develerini otlamaya bırakıp orada üç gün geçirdi. Dinlendikten sonra tekrar yola koyuldu. Bu sırada atı yürümedi. Aytgeldi, at insandan akıllıdır, bir güzel söz söylesem yürür deyip atına bakarak bu şiiri söyledi:

Gençliğimde iş geldi başıma,
Yürüyeceksen yürü hayvan, yürü şimdi.
Laçın gibi bakarım etrafıma,
Yürüyeceksen yürü hayvan, yürü şimdi.

Ben gelirim tek, yalnız bu başım,
Kibirlenirsen zor olur işim,
Sensin benim çöl ovada yoldaşım,
Yoldaş isen yürü hayvan, yürü şimdi.

Dönüp gelirse kuru üzümle beslerim,
Toynağına altın nallar çıkarım,
Ayağına kırmızı kına yakarım,
Yürürsen yürü hayvan, yürü şimdi.

Dinle şimdi Aytgeldi'nin sözünü,
Çöl ovada çaresiz bırakma beni,
Galmık Şahının yurduna ulaştır beni,
Yürürsen yürü hayvan, yürü şimdi.

Elkissa, bu şiirden sonra at, onun dediklerini düşündü ve silkinerek yola devam etti. Aytgeldi bir dağa rastlayıp dağın içinden ilerliyordu. Yolda bir babanın elbisesini gölgelik edip oturduğunu gördü. Bu adamın yüzünden nur dökülmekte ve uzun saçları kemerine kadar gelmekteydi. Aytgeldi, babanın yanına gidip el bağlayıp selam verdi. Baba, başını kaldırıp karşılık verdi:

- Ey oğlum, kendini tanıt da git, hangi bağın gülüsün, hangi bahçenin bülbülüsün?
Hangi bağdan uçup hangi bahçeye konarsın? deyip bir şiir söyledi:

Kendini tanıt da geç babana,
Söyle yavrum, hangi yurttansın?
Kanat açıp uçup hangi çemene,
Ey bülbülüm, hangi bahçeye konarsın?

Yaş ile doldurup iki gözünü,
Toz toprak almış ay gibi yüzünü,
Söyle yavrum, bana doğru sözünü,
Doğru söyle hangi yurttansın?

Yaşlı baban söyler yandı canım,
Sensin yavrum benim nam u nişanem,
Gonca gülüm, kuzum, sahipkırانım,
Söyle yavrum, hangi yurttansın?

Elkissa, baba bu şiirini söyledikten sonra Aytgeldi, babaya bakıp bir şiir söyledi:

Baba, benim sözüm birdir,
Lakabım Aytgeldi'dir.
Asıl adım Rahimverdi,
Şimdiki adım Aytgeldi'dir.

Ben bilirim baba, bunca,
Bildiğimi söylerim anca,
Babamın adı Tulum Hoca,
Baba, adım Aytgeldi'dir.

Acı baba, garip kula,
Bakamam sağa sola,
Ben gidiyorum uzak yola,
Baba, adım Aytgeldi'dir.

Baba, benim yolumu kestin,
Yüzümün perdesini aldın,
Beni bugün yoldan alıkoydun,

Baba, adım Aytgeldi'dir.

Ben sana geldim imdada,
Tanrı yetirecek murada,
Haracım vardır Tüke Şah'da,
Baba, adım Aytgeldi'dir.

Elkissa, Aytgeldi bu şiiri söyleyip yurdum Gonrat, adım Rahimverdi, lakabım Aytgeldi, babamın adı Tulum Hoca, annemin adı Novbahar Bibi, üvey babamın adı Toktamış Han, dedi. O zaman baba dedi: "Ey oğlum, bu sözlerin doğrudur. Şimdi benim sözlerimi dinle. Senin asıl baban başka birisi. Baban ile annenin arasına ayrılık girdi. Sen annenin karnındaydın. Annen seni doğurup bir çınarın başındaki kuş yuvasına bırakıp asıl yurdu Kuh-ı Kaf'a gitti. Daha sonra seni Tulum Hoca bulup bu çocuğu bana Allah gönderdi diyerek adını Rahimverdi koydu. Şimdi oğlum Rahimverdi can, yine yedi gün yol gittikten sonra karşına bir dağ çıkar. O dağın içinde Tüke Şah'ın bekçi olarak koyduğu bir dev vardır. Adına Ak Dev derler. O dev, yoldan canlı geçirmez. Sen onunla vuruşmadan önce hile ile atını tutup bin. Artık sana bir şey yapamaz, onun bütün gücü kuvveti atındadır. Ne kadar yalvarırsa yalvarsın sakın ola atını verme. Atı eline geçerse seni helak eder" deyip baba gözden kayboldu. O baba, Aytgeldi'nin babası Tükli Aziz'di.

Aytgeldi, yola devam etti, yedi gün yol aldı ve bir dağ görüldü. Fakat at ve develer, çok uzaklardan devin kokusunu alınca yürümediler. Orada Aytgeldi kızıp bir kamçı vurdu. At o zaman da yürümedi. Burada Aytgeldi, atına yalvarıp bir şiir söyledi:

Ey hayvan, ayakların kaykıldı,
Yoruldun mu neden yürümezsin?
Yoksa kırılıp toynakların ayrıldı,
Acı çekip o nedenle mi yürümezsin?

Aslını beyan etsek sağı soldan at,
Koltuğunda vardır çift kanat,
Baban Düldül, kendin mağrur at,
Neler gördün, neden yürümezsin?

Dağ içindeki belayı mı gördün?
Korkup adım atmayıp mı durdun?
Tilki, çakal, aslandan mı korktun?
Neler gördün, neden yürümezsin?

Bana yoldaş isen beni sınama,
Suluk dişleyip çöllerde oynama,
Mihnet görmüş canımı sen de kıyma,
Neler gördün, neden yürümezsin?

Felek döndürdü benim başımı,
Sen de dökme gözden yaşımı,
Dağda bırakıp gidecek oldun leşimi,
Ey hayvan, neden yürümezsin?

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Bundan sonra bir müddet yol gidip dağın yüksek bir yerinden geçince önündeki geniş meydana bir mahlûk yatıyor, öyle ki görenin ödü patlar. Bu Ak Dev idi. Bu görünce bu yerlere geldiğine pişman olup Aytgeldi bir şiir söyledi:

Ben geldim aklımı şaşırıp,
Dönemem sağ salim şimdi.
Bir mahlûk eline düşüp,
Kurtulmam zordur şimdi.

Bakmaz dediğim sözlere,

Yaşlar akıtır yüzüme,
Bugün benim gözlerime,
Aydınlık dünya zindan şimdi.

Onun için çok hasretim,
Ak Dev tutup döker kanımı,
Bedenden ayırır şirin canımı,
Dünya göze zindan şimdi.

Aytgeldi der şaşkın gezdim,
Kendime kendim zulüm ettim,
Bu dünyadan umudu kestim,
Bana kıyamettir şimdi.

Elkissa, Aytgeldi bu şiiri bitirdikten sonra başını öne eğip düşünüp taşındı, ne yapıp da bu beladan kurtulurum diye. O esnada babanın “önce atını ele geçir” dediğini hatırladı. Atını ve develerini bir ağaca bağlayıp eline mızrağı ile sarı yayını aldı, beline kılıcını bağladı, deve karşı koştu. Deve yaklaşınca bir şiir söyledi:

Kadir Allahım arzım budur,
Yardım et bana bugün.
Sensin benim koruyucum,
Yardım et bana bugün.

Yamanmış bu dev melun,
Yüreğim, bağrım oldu talan,
Merhamet edip kadir Sübhan,
Yardım et bana bugün.

Neden geldim yapıp hata,
Ben görürüm şimdi cefa,
Elimi tutup Âdem ata,
Yardım et bana bugün.

Kabul edip övgümü,
Sen ol şimdi koruyucum,
İshak oğlu ey İbrahim,
Yardım et bana bugün.

Can almaya gelse Azrail,
Kısmetimi ettim kabul,
Halil oğlu ey İsmail,
Yardım et bana bugün.

Bu zaman iş geldi başa,
Tur Dağında gezen Musa,
Meryem oğlu Hazret-i İsa,
Yardım et bana bugün.

Aytgeldi der bu nasıl gün,
Galiba devlet gitti bizden,
Yeryüzündeki bütün erler,
Yardım et bana bugün.

Elkissa, Aytgeldi bu şiiri söyleyip gizlice deve yaklaştı ve devin atını tutmak istedi. At, Aytgeldi'nin insan olduğunu anlayıp ağzını açarak saldırdı. Aytgeldi atın yüzüne bir tokat vurdu. At yıkıldı. Aytgeldi at kalkmadan hemen onun üstüne bindi ve dizginini sıkıca

tuttu. O zaman dev de uyandı. Gözünü iyice açtığında bir yiğidin atanın üstünde oturduğunu gördü. Bunu görünce devin gözüne dünya zindan oldu. Ne yapacağını bilemeden Aytgeldi'ye yalvarıp bir şiir söyledi:

Konuş ey atıma binen kişi,
Ey yiğit, nereden geliyorsun?
Hırlı mısın, hırsız mısın?
Delikanlı nereden geliyorsun?

Tanıt bana kendini,
Gizleme doğru sözünü,
Göğe tutup yüzünü,
Ey genç nereden geliyorsun?

Hangi bağların gülüsün,
Hangi çemenin bülbülüsün,
Hangi padişahın oğlusun,
Beyim nereden geliyorsun?

Yüzünde ayın ışığı,
Hangi dağın lalesisin,
Doğru söyle kimin çocuğusun,
Ey beyim nereden geliyorsun?

Ak Dev der nedir işin,
Ne yaparsın, ne istersin,
Şimdi oldum hizmetkârın,
Erim nereden geliyorsun?
Elkissa, dev, bu şiiri söyledi. Aytgeldi de ona cevap olarak bir şiir söyledi:
Dinle doğru sözümü,
Bir serdarım ben.
Tanıtsam sana kendimi,
Bir yiğit pehlivanım ben.

Dileğim daima gazadır,
Müşkül işlerim kolaydır,
Yurdumu sorarsan Gonrat'tır,
O yurdun hanıyım ben.

Kendim bağların gülüyüm,
Yaradan'ın bir kuluyum,
Tulum Bey'in oğluyum,
Yurduma sultanım ben.

Buraya yalnız geldim,
Budur yaptığım işim,
Seninle var savaşım,
Senin düşmanım ben.

Sığındığım bir Huda'dır,
Peygamberim Mustafa'dır,
Aytgeldi der savaşım vardır,
Kanına susayan kişiyim ben.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Melun dev, ne yapacağını bilemedi. Onun bütün gücü kuvveti atına bağlıydı. Eğer atına binmezse silahları eline gelmezdi. Dev "Bu bir toy oğlan, hileyle atımı ele geçiririm" deyip Aytgeldi'ye güler yüz gösterip bir şiir söyledi:

Ey yiğit, tanıdım kim olduğunu,
Şimdi beyim, ver benim atımı.
Gayretin verir sana o muradını,
Aytgeldi can, ver benim atımı.

Tüke Şah'a muhafızlığım şüpheli,
Kaçayım desem bulamasın yine,
Muhafız oldum görüp seni gizlice,
Aytgeldi can, ver benim atımı.

Ümit ettim sonunda gelirsin diye,
Tüke Şah'ın elinden beni alırsın diye,
Hizmet etsem sana kadrim bilir diye,
Aytgeldi can, ver benim atımı.

Nice gündür ben yalnız, keyifsizim,
Yürüyemiyorum, can ağabey, hastayım,
Alıp gidersen yol bulmakta ustayım,
Aytgeldi can, ver benim atımı.

Ver atımı ben üstüne bineyim,
Nereye gidersen seninle olayım,
Tüke Şah'ı tutup sana vereyim,
Aytgeldi can, ver benim atımı.

Ak Dev söyler inan benim sözüme,
Hizmetini layık gördüm kendime,
Yalan söylüyorsam kum dolsun gözüme,
Han ağam, ver benim atımı.

Elkıssa, Ak Dev, pek çok hileye başvurdu. O, "Aytgeldi can, senin gibi yiğide muhafız olsam daima yanında olurum. Şimdi benimle gel. Tüke Şah'ı yakalayıp sana vereyim. Orada o, burada bu işlerini yapayım." diyerek lafta her şeyi hallediverdi. Yemin etti, çok yalvardı. Bu şekilde Aytgeldi'yi aldatarak atını aldı ve üstüne bindi. Atını dörtnala sürerek uzaklaştı. Orada bütün silahlarını takınarak Aytgeldi'ye yaklaşıp "bak şimdi ben sana neler yaparım" diyerek bir şiir söyledi:

Tek başına buraya gelip,
Bu kadar coşma Araplı.
Dalgın iken atımı alıp,
Haddini aşma Araplı.

Kayığa binip suda giden,
Hepsi avcı, atıcı,
Gece gündüz çapak³⁹ yiyen,
Yiyeceği balık Araplı.

Ak Dev söyler beni tanı,
Dövüşümü şimdi gör,
Vuruşursan beri gel,
İşte ben geldim Araplı.

Elkıssa, Ak Dev hiddetlenip bulut gibi kükreyerek ağzından ateş çıkardı. Dağdan çıkıp nara atarak "canımı aldım Aytgeldi" dedi ve bir şiir söyledi:

Sünni oğlan nedir senin fikrin,

³⁹ Bir balık türü.

Haberin olsun aldım senin canını.
Kurtulamazsın benim elimden,
Sünni oğlan aldım senin canını.

Ben gafil yatarken gelmişsin,
Uyandırmadan atımı almışsın,
Ecelin gelip bu yerlerde ölmüşsün,
Sünni oğlan aldım senin canını.

Dolmuş imiş bugün senin vaktin,
Gövdenden alırım ben o şirin canını,
Müslümansın sen ediver duanı,
Ey Araplı aldım senin canını.

Çevirip alıp bugün etrafını,
Gövdenden alırım kesip başını,
Kuşlar kurtlar yer senin leşini,
Ey Araplı aldım senin canını.

Hiçbir canlı bana denk gelemez,
Devsepit de önümde duramaz,
Kimse rast gelse benden kurtulamaz,
Sünni oğlan aldım senin canını.

Öldürürüm bakmadan sağ soluma,
Vaden gelip düştün benim elime,
Kısmetinmiş doğru geldin ölüme,
Ak Dev der aldım senin canını.

Elkissa, deve gibi bağırarak Ak Dev, bu şiiri söyledi. Aytgeldi “Bu melunun atını vermemeliydim. Şimdi pişman olmanın faydası yok. Ama yine de buna karşı sert bir duruş sergileyeyim, belki itaat eder” deyip bir şiir söyledi:

Kafir melun bilerek söyle sözünü,
Büyükleme, işte meydan beri gel.
Bir darbe vursam çevirirsin yüzünü,
İstiyorsan işte meydan beri gel.

Ey melun, korkum yok gözünden,
Zerrece korkmam heybetinden, sözünden,
Yüz çevirmem altmışından, yüzünden,
Çarpşırsan işte meydan beri gel.

Çok gördüm ben senin gibi devi dünyada,
Beni görünce kaygılanıp endişelenirsin,
Lak lak edip çok konuşma boş yere,
Vuruşursan işte meydan beri gel.

Ben düşünmem bugün şirin canımı,
Şarap yapıp iç kırmızı kanımı,
Razıyım ben devirip alsan canımı,
Alacaksan işte meydan beri gel.

Aytgeldi der, gel başlat kavgayı,
Bu meydanda olsun Rüstem savaşı,
Avcı isen basıp al bu başı,
Baş alacaksan işte meydan gel beri.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Dev sinirlendi, eline okunu, yayını aldı ve nişan alıp bir ok attı. Aytgeldi'nin atı, devin attığı oku görüyordu. O anda at, gökyüzüne doğru sıçradı, o ok Aytgeldi'ye isabet etmedi. O zaman Aytgeldi, “sen hakkını kullandın, ben de bir ok atayım” diyerek okunu ve yayını eline aldı, bütün gücüyle “Ya pirim Ali” deyip oku attı. Ok devin içinden geçip gitti. O gülerek yine bir ok attı, ok yaydan çıkınca devin göğsünden girip sırtından çıktı. Dev “Şimdi seninle ne diye ok atışayım” diyerek Aytgeldi'nin üstüne yürüdü. Aytgeldi, attığı okların deve bir şey yapmadığını gördü. O, atını geri çevirip kaçmak istedi. Melun dev, bunun korktuğunu anlayarak arkasından bağırdı, “Bu devden kurtulmak mümkün değil mi?” diyerek Allah'a yalvarıp bir şiir söyledi:

Dergâhına yüz tuttum, Allahım,
Devin elinden kurtar beni aman.
Bu meydanda öleceğim dert çekerek,
Devin elinden kurtar beni aman.

Benim gönlüm dalar yüz bin hayale,
Yalnız başım uğradı bugün eziyete,
Hasret içinde ermedim kemale,
Devin elinden kurtar beni aman.

Aytgeldi der toyluğumu bırakmadım,
O babanın sözlerini saymadım,
Yiğit olup bu dünyaya doymadım,
Ey Yaradan, kurtar sen beni aman.

Elkissa, o zaman Aytgeldi'nin dostu olan baba göründü. O deve bakıyordu. Yaşlı baba, Aytgeldi'nin kaçtığını görünce onun önüne geçip “Ey oğlum, insan dediğin mert olur. Kaçma, düşmana karşı dur, toyluk etme” diyerek bir şiir söyledi:

Düşünme kuzum mert ol,
Kaçma yavrum, melun devi öldürdün.
Sesini duyur bütün cihana,
Dur yavrum, melun devi öldürdün.

Nerede olursam olayım dayanamam,
Peşinden gelmesem duramam,
Sensin benim canım, kuvvetim,
Kaçma yavrum, melun devi öldürdün.

Dağda gezip Hakka kulluk ederim,
Her nerede ansan hemen gelirim,
Tükli Aziz der ben senin babanım,
Dön oğlum zalim devi öldürdün.

Elkissa, Aytgeldi babasının bu sözünü duyunca arkasına baktı, devin atının yalnız başına durduğunu gördü. Ondan sonra Aytgeldi atının başını geriye çevirip babanın yanına gelerek selam verdi. Mübarek ellerini sıktı. Tükli Aziz “Ey yavrum, Ak Dev'i öldürdün, attığın oklar onun gövdesini delip geçti. O melun can çekişir halde bir süre dolaştı ve işte buraya gelip yıkıldı” dedi. Burada Aytgeldi babasıyla tanıştı ve konuşmaya başladılar. Tükli Aziz “Yavrum, buradan doğruca Tüke Şah'ın şehrine gidersen. Orada da bir dev vardır, adına Kara Dev derler. O çok güçlüdür. Kendisi Ak Dev'in kardeşidir. Onun bütün gücü kuvveti saçındadır. Bir yolunu bulup saçını tutabilirsen bırakma. Artık sana kimse bir şey yapamaz. Tüke Şah'dan vergini, haracını alıncaya kadar öldürme. O, senin şahtan bitecek işlerin bitiriverir. Öldüreceksen sonra öldür.” Baba bu sözleri söyleyip gözden kayboldu.

Elkissa, Aytgeldi Ak Dev'in başını kesip aldı ve devenin yan tarafına asarak yola koyuldu. Epey mesafe alarak Tüke Şah'ın şehrine vardı. Burada büyük bir şehir gördü,

yüksekliği kırk gez⁴⁰ olan bu şehir gökyüzüne değiyordu. Aytgeldi bu şehri görünce şaşkınlığa düşüp “bu şehre giren insan sağ çıkar mı?” diye düşündü. Sonunda tevekkül edip Huda’ya yalvararak bir şiir söyledi:

Sefer edip bu şehre geldim ben,
Ey Allahım, kendimi sana ısmarladım.
Buradan sağ çıkmayacağımı biliyorum,
Ey Hudam, kendimi sana ısmarladım.

Ey Allahım, işit yiğitlerin feryadını,
Nereye gitse gariplerin koruyasını,
Boyu kırk gez, gördüm Zermi kalesini,
Ey Hudam, kendimi sana ısmarladım.

Umut ile sana döndüm yüzümü,
Gözyaşlarına boğdum iki gözümü,
Bugün sıkıntıda gördüm kendimi,
Ey Allahım, kendimi sana ısmarladım.

Elkissa, Aytgeldi bu şiiri söyledi, tevekkül etti, Ak Dev’in başını devesine astı ve şehre girdi. Şehrin ortasına vardığında minare gibi bir yaratık göründü, saçı yerde sürünüyordu. Aytgeldi bunu görünce şaşırıldı. Kara Dev, Aytgeldi’ye baktı. Baktı ki bir oğlan, yüzü geceleyin görünen ayın on dördü gibi. Atına binmiş, develerini çekip geliyor. Kara Dev, bu oğlan kimmiş diyerek yanına gelip iyice bakınca devenin yan tarafında kardeşi Ak Dev’in başı fıçı gibi sallanmakta. Bunu görünce Kara Dev’in aklı başından gitti, gözünü kan bürüyüp nara attı. Aytgeldi’ye bakarak beş kelime söz söyledi:

Ey toy yiğit, kulak ver sözüme,
Zalim oğlan kardeşimi neden öldürdün?
Aydınlık dünya zindan oldu gözüme,
Neden benim kardeşimi öldürdün?

Toy oğlan deyip baktım yüzüne,
Ey zalim, kanlar dolsun gözüne,
Tanıt kendini, kim derler sana,
Neden benim kardeşimi öldürdün?

Sen mi kesip aldın kardeşimin başını,
Çöl ovada bırakıp aziz ölüsünü,
Ben de sana yapayım ona yaptığını,
Zalim oğlan neden kardeşimi öldürdün?

Öldürüp kardeşimi başını almışsın,
Benim başıma kötü günler salmışsın,
Çekinmeden bu şehre gelmişsin,
Neden benim kardeşimi öldürdün?

Kara Dev der, şimdi ne yaparım ben,
Aman vermeden şirin canını alırım ben,
Başını kesip göğsünü parçalarım ben,
Neden benim kardeşimi öldürdün?

Elkissa, Kara Dev, şiirini tamamladı. Aytgeldi bir hileyle saçından tutabilmek için bu meluna hoş davranarak bir şiir söyledi:

Kardeşin olduğunu bilmiyordum,
Ağam ben garip bir oğlanım.

⁴⁰ Dirsek ile parmak ucu arasındaki uzunluğa karşılık gelen bir uzunluk birimi.

Ağabeyinin kanına susayıp gelmedim,
Yetim, garip bir oğlanım ben.

Küçük oğlanım yoluma gideyim,
İnsan öldürmeye yetmez gücüm,
Bu kötü işte yoktur benim günahım,
İnan ağa, garip bir oğlanım ben.

Gördüm develeri koşturup vardım,
Yetişip peşlerinden tutup bindim,
Sahibi bilir diye bu şehre geldim,
Alıp gelen cahil oğlanım ben.

Kimin hayvanıysa gelip alsın,
Onun için geldim sahibi bilsin,
Ben öldürdüysem vebali benim olsun,
İnan ağa, garip bir oğlanım ben.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Devde bir düşünce oluştu. O, “Bu toy bir oğlan benim ağabeyimi öldüremez” deyip develeri çöktürdü. Ağabeyinin başını alırken Aytgeldi arkasından geldi ve saçından sıkıca tutarak çevirip yere vurdu. Sonra elini arkasına bağlayıp develerini toplayıp yola koyuldu. Kısa sürede Galmık padişahı Tüke Şah’ın köşkünün önüne geldi ve nara atarak “Tüke Şah’ın tahtını göster, yoksa senin başını da ağabeyinin kellesinin yanına asarım” dedi. Kara Dev, titreyerek Aytgeldi’yi şahın huzuruna götürdü. Aytgeldi, Tüke Şah’a “Ne diye duruyorsun, bana oturacak yer göster. Önce oturayım, seninle daha sonra konuşurum” diyerek emir verdi. Tüke Şah’ın aklı başından gitti, bu oğlanın nasıl bir bela olduğunu bilemeden şaşırıp kaldı. Aytgeldi yerleşip oturduktan sonra “Bu sana getirdiğim hediyem” diyerek Ak Dev’in kellesini ortaya attı. Köşkteki herkes bu durum karşısında şaşırıldı. Burada Aytgeldi, padişaha gözdağı vererek bir şiir söyledi:

Korkmam senin gibi yüz bin kâfirden,
Kâfir şahım, kim olduğumu öğren bugün.
Korkan insan gelmez senin şehrine,
Bu sözümü ciddiye al bugün.

Bugün canım sıkılıp kızsam,
Kılıç sallayıp meydana girsem,
Kalırsınız kefeninize dolanıp,
Tüke Şahım kulak ver bugün.

Men geldim senden pacımı almaya,
Elini bağlayıp zindanına atmaya,
Yurdunu alıp kendim sultan olmaya,
Bil ki onun için savaşırım bugün.

Hazırla kırk bir yıllık pacımı,
Yükle develere hem haracını,
Ver bana başındaki tacını,
Kendin çıkıp sokaklarda gez bugün.

Savaştım Rüstem gibi gücüm var,
Sen kâfirsin ben Müslüman öcüm var,
Kırk bir yıllık haracım var, pacım var,
Durma şimdi, hepsini hazırla bugün.

Aytgeldi koşuşturur sağdan soldan,
Koç yiğidim her iş gelir elimden,

Ben gelirim Harezim yurdundan,
Tulum Bey'in oğluyum öğren bugün.

Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Tüke Şah'a karşı siyaset yürüterek Kara Dev'in saçını çekti ve yüzüne bir tokat vurdu. Kılıcını kınından çıkararak onu öldürecek oldu. Bunu gören herkes şaşırıldı. O zaman Kara Dev, Tüke Şah'a bakıp bir şiir söyledi:

Ey şahım, bugün dinlersen sözümü,
Durma şimdi ver bunun pacını.
Altın saçıp satın al kendini,
Durma şimdi ver oğlanın pacını.

Men bilmem gelen nasıl beladır,
Saçımdan tuttuğunda canımı alır,
Vermezsen başına oyun salar,
Düşünme, ver bunun pacını.

Bununla satranç oynayıp yenilsen,
Güvenip sen de benim gibi yakalansan,
Dünya malı ile bundan kurtulsan,
Razı olup şahım ver pacını.

Düşünme, kalk da görüş el sıkışıp,
Başını koy ayağına yalvarıp yakarıp,
Gönder bunu altın, gümüş verip,
Hazırla şahım, bunun pacını.

Oturma şimdi tahtın üstünde,
Bu benim canımı almak niyetinde,
Hasret içinde ölmeyeyim elinde,
Durma şimdi ver bunun pacını.

Bu oğlanın elinden kurtar canımı,
Sensin yardımcım, derde dermanım,
Kara Dev der çoktur benim hasretim,
Durma şimdi ver bunun pacını.

Elkissa, dev bu şiiri tamamlayıp "Bunun parasını ver, dönüp gitsin, yoksa yurdunu harap eder" dedi. Tüke Şah, emir verdi "Hazineden altın, mücevher çıkarıp her isteğini yerine getirin!" Hazinedar, hazinenin kapısını iyice açtı, kırk deveye altın gümüş ve mücevher yükletti. Ayrıca on hizmetçi, on at, pek çok elbise vererek hürmet etti. Bundan sonra Aytgeldi "Ey hükümdarım, sen büyük bir şahsın. İşte sana yine bir hediye" diyerek Kara Dev'in de başını kesti ve padişahın önüne koydu. Bunu gören Tüke Şah'ın ve beylerinin ödü patladı. Aytgeldi "Ey Tüke Şah, bugünden itibaren her yıl pacımı kendin getir. Eğer getirmezsen gelip şehrini başına zindan ederim." dedi.

Aytgeldi, atına binip develerini katar yapıp yola çıktı. Bu arada Tüke Şah, beylerine, komutanlarına dedi:

- Arkadaşlar, beni yumruk kadar bu oğlanın önünde rezil ettiniz, küçük düşürdünüz. Sizlere yedirdiğim ekmek haram olsun.

O zaman vezirler:

- Biz size uyduk, yoksa o oğlan buradan sağ salim gidemezdi, dediler. Bu sözle Tüke Şah coştı:

- Daha geç değil, hala o kaleden çıkmamıştır. Gidin ne yapacaksınız yapın, dedi.

Bütün serdar ve askerler Aytgeldi'nin peşinden nara atıp gittiler. Aytgeldi, peşinden askerlerin geldiğini gördü. O, develerini yoldan çıkarıp bağladı. Atına bindi, eline kılıcını aldı, şu askerlerin ateşini söndüreyim diyerek düşman üstüne at koşturdu. Varınca dört beş tanesinin başını kesti. Bunu gören askerler Tüke Şah'ın divanına kaçıp gittiler. Tüke Şah,

hiddetlenip “toplarla gidin, elini bağlayıp, at önünde alıp gelin” diyerek yeni göndereceği askerlerine bu şiiri söyledi:

Pehlivanlarım, o oğlanın peşinden,
Gidip hemen alıp gelin altınları.
Onu yenip almayınca gelmeyin,
Gidin hemen alıp gelin altınları.

Ey beylerim gidin burada durmayın,
Gafilken basın doğruca varmayın,
Bunca altını bir oğlana vermeyin,
Gidin şimdi alıp gelin altınları.

Ben çektim onun verdiği eziyeti,
Tutup gelin vereyim onun cezasını,
Zindana atıp yetirelim vadesini,
Gidin şimdi alıp gelin altınları.

Korkmayın, heybetli şehrim geldi,
Genç yaşta bana büyüklük tasladı,
Divanıma girip hakaretler etti,
Gidin şimdi alıp gelin altınları.

Tüke Şah der Barsagelmez kalemiz,
Rezil olup burada neden dururuz,
Sizler gidin, sonra bizler geliriz,
Durmayın şimdi alıp gelin altınları.

Elkissa Tüke Şah, bu şiiri söyledikten sonra serdarlar askerlerini aldılar ve maslahat ettiler: “Bu oğlan ölmeyince altını malı bize vermez, bunun üstüne ansızın at salıp almak lazım” diyerek hepsi büyük bir gürültüyle hücum ettiler. Aytgeldi de kılıcını eline alarak “Ya pirim!” dedi ve askerlerin içine girip iki tarafına kılıç sallamaya başladı. Bunun üzerine Tüke Şah’ın askerleri geri çekilip geldiler. Burada şah başını kaldırıp dedi:

- Arkadaşlar, serdarlar, şimdi ne yapacağız?

Falan yere vardığımızda filanı yaparız diyerek serdarların hepsi akıllarına gelenleri söylediler. O zaman Tüke Şah’ın yaşlı bir adamı vardı, onun dünyada görmediği, yaşamadığı yer yoktu. O:

- Ey padişahım, bir sözüm var, kabul edersen söyleyeceğim, dedi.

- Ne diyeceksen söyle, kabul ederim.

- Padişahım, yurda haber ver. Yediden yetmişe herkes toplansın. Ya hepimiz birden saldırıp onu ele geçiririz ya da biz onun eline düşeriz.

Padişah, bu yaşlı dostunun söylediklerini kabul ederek bütün halkı topladı ve Aytgeldi’nin peşinden gönderdi. Aytgeldi bu orduyu görünce “Ey Allahım, çerçöpün sayısı var, bu ordunun yok. Sen yardım etmezsen halim haraptır” deyip Allah’a yalvararak bir şiir söyledi:

Kadir Allah sen ol koruyucum,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.
Her ne olsa da benim günahımı bağışlayıp,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.

Feryadımı yüksek dağdan aşırdım,
Şaşırp aklımı fikrimi yitirdim,
Ey Allahım kendimi sana ismarladım,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.

Geldi bugün benim başıma matem,
Sığındım ben sana Hazret-i Âdem,

Pirim İdris, hem de Ayşe, Meryem,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.

Aytgeldi der başım kaldı dumanda,
Şimdi kurtulmam belirsiz halde,
Tükli babam yaşıyorsan dünyada,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamlayınca bir Galmık meydana çıktı, Aytgeldi'yi tehdit ederek bir şiir söyledi:

Ey oğlan, sıkı tut kendini,
Sünni oğlan geldim senin üstüne.
Senin gibi yüz tane denk olmaz bana,
İşte oğlan, geldim senin üstüne.

Barsagelmez Galmıkların kalesi,
Sana olur bunun yüz bin belası,
Kaçma dur bugün Gonrat balası,
Geldim oğlan hiddetle üstüne.

Bunca insan ordunun bir kısmıdır,
Bunca duman kalabalık ordunun tozudur,
O görünen Tüke Şah'ın kendisidir,
Sünni oğlan, geldim senin üstüne.

Tutmak istesen bana olmaz yardımın,
Malı geri verirsen olur kurtuluşun,
Şahtan günahını affetmesini dile,
Şahın kendisi geldi senin üstüne.

Bahar Galmık derler benim adıma,
Bugün hiç kimse gelmez sana yardıma,
Seni yiyen karga varmaz yurduna,
Bizler geldik oğlan senin üstüne.

Elkissa, Bahar Galmık şiirini tamamladı. Aytgeldi kızarak düşmanın üstüne at saldı. Bahar Galmık kaçıp askerlerin arasına karıştı. Aytgeldi yine yerine geldi. O esnada yine bir ordu geldi, bu ordu Aytgeldi'nin babası Tükli Aziz'in ordusu idi. Tükli Aziz, oğluna yaklaşıp bu şiiri söyledi:

At oynatıp kuzum, gir meydana,
Pirler geldi yavrum, meydan senindir.
Kâfir Galmıkın hepsi gelir hizaya,
Ordu geldi yavrum, meydan senindir.

Zehir kat Tüke Şah'ın aşına,
Acıma gözünden akan yaşına,
Çaylarını doldur kâfir leşiyle,
At sal yavrum, bugün meydan senindir.

Bu askerimi sen görmezsen dübâre,
Galmıkın askerini eyle âvâre,
Başlarına dik büyük minâre,
Eylenme yavrum, meydan senindir.

Allah deyip bugün öne yürürüm,
Galmıklara kara günler gösteririm,
Padişahımı kendim tutup alırım,

At sal yavrum, bugün meydan senindir.

Tükli Aziz baban yetişip gelmiştir,
Yeryüzünü peri asker almıştır,
Pirler de sana dua etmiştir,
Eğlenme yavrum, meydan senindir.

Elkissa, bundan sonra öyle savaş oldu ki atların ayaklarından çıkan toz, dünyayı kararttı. Kırk bin Galmık askerinden üç yüz kişinin kaldığını gördüler. Şahı, ellerini kaldırıp Aytgeldi'nin önünde af diledi ve bir şiir söyledi:

Kabul ettim yavrum söylediğini,
Aytgeldi can aman aman.
Savaştan çek elini,
Aytgeldi can aman aman.

Gökyüzünü aldı duman,
Bu vakit sana dedim aman,
Sen şüphelenme benden,
Aytgeldi can aman aman.

Arttırma şimdi derdimi,
Şimdi er olduğunu gördüm,
Aksluv'ı sana verdim,
Aytgeldi can aman aman.

Benim ol gönül sevincim,
Aziz canıma yoldaşım,
Sen de oldun bir yavrum,
Aytgeldi can aman aman.

Elkissa, Tüke Şah, bütün vezirleri ile bir araya geldi, kılıçlarını boyunlarına astılar. O yakınlarda Tüke Şah'ın bir bağı vardı. Güzel Aksluv, kırk hizmetçisi ile bu bağda idi. Her zaman bahar aylarında hizmetçileriyle bu bağda kırk gün gezinirlerdi. Bu savaşlardan o habersizdi. Tüke Şah dedi:

- Ey oğlum Aytgeldi, şurada bir bağımız var. Oraya gidip biraz gezinsek nasıl olur?

- Siz istiyorsanız gidelim deyip Aytgeldi, şahın bahçesine hareket etti. Bunlar, boru, zurna çalarak törenle bağa vardılar. Güzel Aksluv, bu gürültüye şaşırıp:

- Ey kızlar, bu nedir? dedi. Onun Gülservi adlı hizmetçisi bu olaylardan haberdardı.

O Aksluv periye bakıp bunların sebebini benden dinle diyerek bir şiir söyledi:

Ey hanımım, bugün Gonrat yurdundan,
Bizim yurda acayip bir oğlan geldi.
Yüzünün parlaklığı aydan daha fazla,
Yüzü parlak aya benzeyen geldi.

Kendisi Sünni, Allahtır koruyucusu,
Her kim görürse feda eder canını,
Yüzünü görse şahlar olur kölesi,
Mısır'dan Kenan'ın Yusuf'u geldi.

Bütün ulus kurban olur kendisine,
Şad ve şeker sadıktır sözüne,
Göz kamaşır bakılmaz yüzüne,
Tatlı dilli, küçük ağızlı geldi.

İnsan doyamaz yüzünün güzelliğine,
Çok güzel serviye benzeyen boyu,
Cennetten dışarı çıkmışa benzer,

O behiştten huri kılman geldi.

Elkissa, Gülservi'den bu şiiri işitince Aksluv, Aytgeldi'ye onu görmeden âşık oldu. Şimdi ne zaman gelir diye yolunu gözledi. Tüke Şah, askerle başa geldi. Adamlarına "Durmayın, şehre gidip toy hazırlıklarınızı yapın" diye emretti. Adamları toy hazırlıklarını yaptılar. Bütün şehir halkı toplandı, yedi gece gündüz eğlence düzenleyip Aksluv'ı Aytgeldi ile evlendirdiler. Hizmetçiler, Aytgeldi'nin huzuruna gelerek onu itinalı bir şekilde Aksluv'ın köşküne götürdüler. Aksluv, Aytgeldi'yi görünce yerinden kalkıp "merhaba" diyerek el pençe bir halde selamladı. Aytgeldi'nin de kızı görünce aklı başından gitti, nereye oturacağını bilemedi. Aksluv, ona işaret ederek tahta çıkardı ve bir şiir söyledi:

Uçup gelip bugün Gonrat ilinden,
Hoş geldiniz bizim ile sultanım.
Kutlu olsun yeni menzilin, mekânın,
Hoş geldiniz bizim ile sultanım.

Benim için gelen harman gülüm,
Yoktur şimdi bu dünyada hasretim,
Vefalı yârim, aziz misafirim,
Hoş geldiniz bizim ile sultanım.

Aksluvdur Tüke padişahın kızı,
Bilirsen bu cihanda bir kendisi,
Hizmetçi olayım ben sevdim sizi,
Hoş geldiniz bizim ile sultanım.
Elkissa, Aksluv'dan bu sözü işitince Aytgeldi sevinip bir şiir söyledi:
Kurban olayım şirin, şeker sözüne,
Mübarek yüzünü görmeye geldim,
Bülbül olup konsam kırmızı gülüne,
Bağbanımın gülünü dermeye geldim.

Yolunda ben döküp al kanımı,
Feda edip sana evimi, barkımı,
Sen istesen veririm canımı,
Alırsan canımı vermeye geldim.

Aytgeldi'nin yoktur şimdi ukdesi,
Sensin benim hasta canımın dermanı,
Gözümün nuru, perilerin sultanı,
Seninle devran sürmeye geldim.
Elkissa, Aytgeldi'den bu sözü işitince Aksluv da mutlu oldu. O, güle oynaya bu şiiri söyledi:

Aytgeldi can sensin benim cananım,
İyi isen şimdi devran senindir.
Sana feda olsun bu tatlı canım,
İyi isen şimdi devran senindir.

Niceleri benim için geldi yurduma,
Can verdiler dayanamayıp yaptığuma,
Hiç kimse ulaşamadı ayak tozuma.
Nasipse şimdi devran senindir.

Aksluv der sensin benim çerağım,
Eğer öğrenmek istersen ben perizat,
Gezip görürsen bağımı bahçemi,
Bahar vakti geldi devran senindir.

Elkissa, Aksluv, şiirini tamamladı. İkisi saz sohbetle ve eğlence ile meşgul oldular. Bunlar bağda birbirlerine sarılarak bir hafta geçirdiler. Tüke Şah, kendi şehrine gitti, Aksluv ile Aytgeldi de şehre gittiler.

Bu arada günler geçip gitti. Bir gün Aytgeldi'nin keyfi kaçtı, yurt özlemiyle anne babasını hatırlayarak üzüntü içinde oturuyordu. O vakit Aksluv, Aytgeldi'nin halini sorarak bir şiir söyledi:

Ne sebepten gönlün hoş değildir?
Vefalı yârim sana ne oldu?
Neyin olmadı söyle nedir fikrin?
Söyle sevgili yârim ne oldu?

Birisinin kötü sözü mü dokundu?
Yoksa babamdan sana zarar mı geldi?
Başka düşüncelere mi daldın?
Söyle bana vefalım, ne oldu?

Başını kaldır bak benim yüzüme,
Kulak ver canım, söylediğim sözüme,
Sensiz dünya görünmez gözüme,
Söyle sırrımı sevgili yârim ne oldu?

Aksluv der şimdi nedir hasretin,
Şirin canım olsun senin kurbanın,
Kabul edeyim ne olursa olsun emrin,
Kudretli sultanım sana ne oldu?

Aksluv, bu şiiri söyledikten sonra Aytgeldi, gönlünden geçenleri dile getirdiği bir şiir söyledi:

Gönlüm gitmek ister Gonrat'a doğru,
Yürü gidelim bizim ile güzelim.
Sensin benim gönlümün sevinci,
Yürü gidelim bizim ile perim.

Seninle dalsam muhabbet denizine,
Şirin canım dayanır yılan zehrine,
Rahatlarım varsam Gonrat şehrine,
Yürü gidelim bizim ile perim.

Yaz olunca kokar kırmızı gülümüz,
Ördeklidir, sunalıdır gölümüz,
Varıp seyredelim bizim ilimizi,
Yürü gidelim bizim ile perim.

Ferahtır görse Gonrat kalesi,
Kalırsan artar yüreğin yarası,
Sana diyorum gözümün akı, karası,
Yürü gidelim bizim ile perim.

Sözümü kabul et canım sultanım,
Gonrat'a gelsen bana yoldaş olursun,
Ölünceye kadar seni sever Aydge,
Yürü gidelim bizim ile perim.

Elkissa, Aytgeldi bu şiirini tamamladı. Perizat, “Ben sensiz bu dünyayı ne yapayım?” dedi. İkisi birbirlerine söz vererek padişahın huzuruna çıktılar. Aytgeldi, “Ey padişahım, evden ayrılalı çok oldu. İzin verirsen kendi yurduma döneceğim” dedi. Padişah, Aytgeldi'nin arzını dinleyip “Herkesin evi kendine Mısır'dır, gideceksen yolun açık olsun”

dedi ve onları kırk deve yükü altın, kırk kadın hizmetçi, kırk erkek hizmetçi, yüz yiğit ile yolcu etti. Padişah, tek çocuğundan ayrı kalacağını düşünerek ağlıyordu. Aytgeldi, hem padişaha hem de kaynanasına teselli vererek bir şiir söyledi, görelim ne diyor:

Annem babam, canlarım hoşça kalın,
Gidiyorum şimdi Gonrat iline.
Bülbül olup konsam yârin gülüne,
Hazır olan bütün canlar hoşça kalın.

Annem babam, beni teselli ediniz,
Güle oynaya bana yoldaş olunuz,
Bütün kardeşler, hısım akrabalar,
Ben gidiyorum dostlarım hoşça kalın.

Benden ayrı solar bağ güllerim,
Suna uçmuş, boştur göllerim,
Hazır olan bütün eşim dostum,
Ben gidiyorum kardeşler hoşça kalın.

Nice gündür eşten dosttan ayrınız,
Bu yüzden yanıp yakılmaktayız,
Kabul edin değerli babamız,
Gidiyorum sevdiceğim hoşça kalın.

Aytgeldi der ayrılık ateşi yamandır,
Yurttan ayrı günüm feryat figandır,
Sizi yine göreceğim gümandır,
Sevdiceğim, annem babam hoşça kalın.
Elkissa, padişahın eşi de kızı ile vedalaşarak bir şiir söyledi:
Ben ne yapayım takdir böyle yazıldı,
Hoş, esen ol, canım yavrum gidiniz.
Çok ağlama, yüreğim bağrım ezildi,
Gideceksen canım yavrum gidiniz.

Günden güne artar ayrılık acım,
Kimlerden sorarım şimdi halini,
Bu dünyada tek kuzum, çerağım,
Üzülme canım yavrum gidiniz.

Tarak alıp siyah zülfünü tarayan,
Göz ucuyla süzgün süzgün bakan,
Benim gibi garibin hasta halini soran,
Güler yüzlü siyah saçlım gidiniz.

Günden güne artar benim feryadım,
Ayrılık acısından çıkar bu canım,
Dişleri inci, kara kaşı kemanım,
Kırmızı gülüm, şirin dilim gidiniz.

Annen söyler bugün şarap içilsin,
Ömrün saz sohbet ile geçsin,
Nereye gitsen yavrum bahtın açılın,
Hoş esen ol canım yavrum gidiniz.

Aksluv'ın annesi bu şiiri söyleyerek hıçkırığa hıçkırığa ağlayıp kaldı. Aytgeldi yola çıktı. Padişah, bir yere kadar bunları yolcu edip Aytgeldi'ye bir şiir söyledi:

Oldun şimdi yavrum benim Rüstemim,

Allah yardımcın olsun kuzum hoşça kal.
Yola çıkıp oldun benim arkadaşım,
Git yavrum Allah yardımcın olsun hoşça kal.

Gidiyorsan ey mah-ı taban,
Seni ısmarladım kadir sübhana,
Benden selam söyleyin Toktamış Han'a,
Git yavrum canım kuzum hoşça kal.

Bugün feryadımı dağdan aşırdım,
Ayrılık derdinden aklımı şaşırdım,
Biricik evladımı sana ısmarladım,
Git oğlum Aytgeldi can hoşça kal.

Şah babanız etrafınızda pervane,
Sizleri görmezsem olurum divane,
Gece gündüz dua ederim Allah'a,
Tüke Şah der yavrularım hoşça kalın.
Elkissa, padişah bunları yolcu edip şehre döndü.

Aytgeldi, bir çok gün yol gitti, kırk günlük çöl yolunu yarıladıktan sonra bir yerde konakladı. Aytgeldi hastalandı ve burada üç gün yattı. Gücü kalmayınca dünyadan umudu kesti. Aksluv peri, ne yapacağını bilemeyip Allah'a yalvararak bir şiir söyledi:

Yeri, göğü yaratan Tanrım,
Güzel yâre şifa ver Allahım.
Yaman güne uğratma beni,
Sevgili yâre şifa ver Allahım.

Nice zamandır yârimin idim gedası,
Taşları ufalar feryadımın sedası,
Malım, canım olsun ona feda,
Sevgili yâre şifa ver Allahım.

Nice gündür sürdüm zevk u sefayı,
Bugün yarım çeker cebr ü cefayı,
Geldim araya koyup ahd ü vefayı,
Sevgili yâre şifa ver Allahım.

Âdem baba, Havva ananın hürmeti,
Nuh peygamber, halkın piri, süsü,
Yar başından geçer cehennem azabı,
Sevgili yâre şifa ver Allahım.

Perizat'ı ağlatıp etti münacat,
Arzımı sen işit Kazılı Hacat,
Güzel yâre bugün eyle necat,
Aytgeldi'ye şifa ver Allahım.

Elkissa bu sözden sonra Aytgeldi iyileşti. Bütün askerler mutlu oldular ve develerine binerek yola koyuldular. Nice yollar, nice dağ ve çöller geçtiler. Dört aylık yolun yorgunluğu Perizat'ın halini perişan etmişti. Aytgeldi, askerlerden birini Gonrat'a müjdecî olarak gönderdi ve "Önce Tulum Hoca babama, sonra han babama haber ver" dedi. Bir mektup yazarak bu askere verdi. Bu yiğit, kuş gibi Gonrat şehrine vardı. Tulum Hoca'yı bulup Aytgeldi'nin geldiğini haber verdi ve bir şiir söyledi:

Dinle sözümü Gonrat ilinin beyi,
Geldi Aytgeldi yavrun sultanım.
Tüke Şah'ın kızı Aksluv ile,

Yetişip geldi aziz yavrun sultanım.

Tüke şah'tan almış vergiyi, haracı,
Dayanağın, oğlun geldi müjde,
Odur gönül sevincin, başının tacı,
Çık önüne sevinç ile sultanım.

Bulundu derdine istediğin derman,
Kalmadı dünyada zerrece arzun,
Belinin kuvveti, nazlı gülün,
Geldi, çık önüne yürü sultanım.

Asker söyler şimdi bırak düşünceyi,
Niçin bükülsün dik tut boyunu,
Halkını çağır, yapmaya başla toyunu,
Oğlun geldi çık önüne sultanım.

Elkissa, bu şiirden sonra Tulum Hoca bütün beyleriyle Aygeldi'yi karşıladılar. Aygeldi attan inip babası ve bütün eş dostlarıyla selamlaştı. Herkes çok mutlu oldu, büyük bir heyecanla yavaş yavaş yürüyerek Tulum Hoca'nın evine geldiler. Tulum Hoca kırk gece gündüz toy düzenledi. At ve ok atma yarışmaları düzenledi, bahşı söyletti, köçekleri oynattı. Toy bitiminde Gencebay Köse:

- Aygeldi can, Allah'a şükür sağ salim geldin mi? Hepimiz seni düşünüyorduk, dedi ve el pençe, iki büküm bir halde gitmek için izin istedi. Aygeldi'nin gönlünü merhamet aldı. "Bunu öldürmekle her şey hallolacak mı? Bırak utancı kendisiyle gitsin" diyerek suçunu bağışladı. Toktamış Han, ertesi gün yine halkını topladı, vasiyet edip Aygeldi canı kendi yerine geçirerek hükümdar yaptı. Bunlar muratlarına erdiler. Okuyan, dinleyen, duyan da bunlar gibi muratlarına ersin.

2. Ali Bey-Balı Bey

Bu metin, Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü'nde 4338-7 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Destan metni, 03.01.1953 yılında kayda geçirilmiştir, ancak derleyicisi ve anlatıcısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

2.1. Türkmen Türkçesi

Elkissa, Yusup bilen Ahmet Müsür'den gelenlerinden soň nice yıllar aradan ötdi. Yusup Beg bilen Ahmet Beg ikisi iki şäherde dövrän sürüp yatdılar. Elgaraz, günlerde bir gün Gül Hatıca Ayım, hamladar boldı. Ayı, günü dolup ondan bir ogul boldı. Yusup Beg, hoşvagt bolup toy kılıp il-halkını, ulama ve pazıllarını yıgnap oğlını Alav Hoca piriniň etegine salıp:

- Tagsır, guliňızga öziňiz at goyň, diydi.

Alav Hoca pir, oğlannı etegine alıp durgan cemagatga garap:

- Huday halan bolsa Alı Beg goysak nähili bolar? diydi.

Etrapdakılara garap Alav Hoca pir ayıtdı:

Hudayım halasa, pirlar bolsa yar,

Balam, oğlın adı Alı Beg bolsın.

Yedi büzrek çilten bolsın medetkär,

Balam, oğlın adı Alı Beg bolsın.

Sizler makul görseňizler halayık,

Hoca, molla, söpi, şihı-meşayık,

Barıňız mınasıp görseňiz layık,

Balam, oğlın adı Alı Beg bolsın.

Yigitler içinde bolsın laçını,

Bir Hudayım bersin şirin güycini,

Dostlarım, duşmandan alsın öcini,

Balam, oğlın adı Alı Beg bolsın.

Uruş meydanında Rüstem kuvvatlı,

Esası soltanet şadan şöketli,

Sahavat babıda Alı hümmetli,

Balam, oğlın adı Alı Beg bolsın.

Erenler terbiyet kılısın özini,

Avazası tutsun yerin yüzini,

Kabul kılsaň Alav Hoca sözini,

Balam, oğlın adı Alı Beg bolsın.

Elkissa, ondan soň aradan bir yıl ötdi. Günlerde bir gün Ahmet Beg'niň zagıpy hem hamladar bolup ondan bir ogul dogdı. Ahmet Beg hem ulı toy kılıp Ürgenç'niň iline carçı goydurup il-halkını yıgnap nice günler toy etdi. Elgaraz, kutardı, adamlar gitdi. Soňra Ahmet Beg ulama, pazıl, aksakal, ekabırlarını cem kılıp hormatlap oturtup oğlını Şihşerep hocanın etegine salıp ayıtdı:

- Tagsır, ulı-kiçi hemmeňiz muňa at goyň, diydi.

Onda Şihşerep hoca:

- Ey duran halayık, ulı-kiçi, barçaňız durup sizler. Bu oğlan Alı Beg'ge cora bolsın, adı Balı Beg bolsa nähili bolar? diydi. Adamlara garap Şihşerep hoca bir söz ayıtdı:

Barça ulı-kiçi duran halayık,

Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg,
Her biriñ bir yerden gelen cemagat,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

Ürgeniç'niñ ulı Ahmet Beg, Yusup,
Bariñ yahşi görseñiz muña mınasıp,
İkisi bir yörse oynap yakalaşıp,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

Sap tutup olturgan şeyhi-zamanlar,
Mollayu-müderris, karı kurcanlar,
Kazı, müfti, aqlam, ähli işanlar,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

Barımız yaratgan Hakniñ mahlugı,
Sizler her kaysıñız ilniñ ulugı,
Toksabay, mirahor, garagul begi,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

Barçañız bu yerde durup siz häzir,
Bariñız bilenñiz aydıñız bir bir,
Sizler divan begi, atalık, vezir,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

İkisin salamat etse Hudayım,
Ömrin gazat birlen ötürse dayım,
Sözi baldan şirin bolsa mılayım,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

Nice gün bakasız panı dünyäde,
Şerep Hoca sizler üçin dogada,
Han oğlu, hanzada, beg u bezgada,
Alı Beg hemrahi bolsa Balı Beg.

Elkissa, ondan soñ hemmeleri “Yahşı bolar” diyip barça ulı-kiçi doga edip gaytdılar.
Ahmet Beg hemmälere “Hoş geldiñiz!” diyip bir söz aytdı:

Barça gelen mihmanlarım,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.
Keramatlı işanlarım,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.

Gadrım bilen gadırdanlar,
Ayra düşdim niçe yıllar,
Barça gelen beg u hanlar,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.

Gitdi yürekden daglarım,
Ter açıldı çar bağlarım,
Barça gelen goçaklarım,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.

Bile yörän yoldaşlarım,
Sırım bilen sırdaşlarım,
Barça gelen gardaşlarım,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.

Niçe yıllar gördim zulüm,
Matam boldı gören günim,
Barça gelen ilim-günim,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.

Ahmet Beg diyer, Yusup aga,
Niçe yıllar galdık daga,
Canım sizlere sadaga,
Hoş geldiñiz, baş üstüne.

Elkissa, ondan soñ Aşır Beg serdariñ hem bir oğlu boldı, adına Dövdeş goydılar. Elgaraz, günlerde bir gün Ayhan bilen Garlavaç'dan bir oğul boldı. Onıñ adına Muzrap goydılar. Bularıñ barınıñ yedi yaşı doldı. Ondan soñ oları mektebe berdiler. Alı Beg, Balı Beg, Dövdeş, Muzrap Şacahangir tördisi bir mektepde okadılar. On yaşayança okap molla boldılar.

Bular bu yerde dursın, indi başga bir yerden söz işidiñ. Şähr-i Galgala diyen bir şäher bardı. Onıñ patıçasınıñ adına Şapolat Şa diyerdiler. Tört yüz togsan dört serkerdesi bardı. Şapolat Şa, “Müsür'iñ patıçası Gözel Şa, iki Türkmene söz berip Lat-Minat'dan gaydıp Musulman bolupdır” diyip işitdi. Ol serkerdelerinden maslahat sorap “Gözel Şa, şindi hem bolsa ol yoldan gaydsın, öz dinine girsın, ata babasınıñ dinini veyra etmesin. Eger sözimi kabul etmese goşun çekip barıp şäherni tozdurıp şäherniñ gumını torba salıp getirip Şähri-Galgala'da depe turuzar men” diyip nama yazıp ilçileriñ golına namanı berip iberdi. İlçiler niçe günler yol yöräp Müsür'e yetdiler. Barıp Gözel Şa'ga hatı eltip berdiler. Hatı okadılar, hatıñ mazmunı şeyle boldı:

Gözel şah eşit meniñ kelamım,
Gayıtgın bu yoldan girgin diniñe.
Gulagıña algın uşbu kelamım,
Gayıtgın sen yoldan girgin diniñe.

Leşger yıgnap barmazdan öñ başıña,
Barıdan gonmazdan degre daşıña,
Görgin munı toba kılğın işiñe,
Gayıtgın sen yolıñdan girgin diniñe.

Duşman bilen şadı-horram kılıp sen,
Onıñ bilen ähti-peyman edip sen,
Ata-babañ dinini veyran edip sen,
Gayıtgın sen yolıñdan girgin diniñe.

Dinden gaydıp sen şähr-iliñ barıñ,
Uşadıp sen Lat-Menatıñ butlarıñ,
Bu gün terk edip sen namısu-arıñ,
Gayıtgın sen yolıñdan girgin diniñe.

Köp goşun üstiñe barmazdan burun,
Şäher bilen öziñni almazdan burun,
Barıñı uşaklap gırmazdan burun,
Gayıtgın sen yolıñdan girgin diniñe.

Şapolat diyr cın urıpdır öziñi,
Gan tutupdır senin iki göziñi,
Maña yazıp iber dogrı sözüñi,
Gayıtgın sen yolıñdan girgin diniñe.

Elkissa, hatı alıp okadılar. Gözel Şa, il-halkı, hemmeleri hatıñ mazmunı bilen tanış boldılar. Soñra hemmeleri:

- Eger gelse tã tende canımız barıça uruşıp öleris, hergiz bu dinden gaytmarıs, diydiler. Soñ Gözel Şa, mürzãge buyurıp hat yazıp ilçilerge berdi. İlçiler hatı alıp ızına gitdiler ve niçe gün yol yörãp şãhere barıp Gözel Şa'nıñ hatını çıkarıp Şapolat Şa'ga berdiler. Şa, hatı mürzege berip okatdı. Mazmunı şeyle boldı:

Meniñ sözim eşit Şapolat Şahım,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.
Hakdır meniñ iki dünyã penahım,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Lat ile Minat'dan boldım peşiman,
Yaratgan Tanrı'ga geltirdim iman,
Sıdkı-dilim bilen boldım Musulman,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Huda'nıñ resulın berhak bilip men,
Anıñ dinin senden rovnak bilip men,
Resulı-Huda'ga immat bolup men,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Din kuvvatı resul edse şepagat,
Gelseñ gılıç bilen eyley zıyanat,
Kãpir, yüzi gara rozı-kıyamat,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Eger yıgnap gelseñ dünyã leşgeriñ
Birni aman bermey gırar men barın,
Gelip görgin garrı gulnıñ hünãrin,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Seniñ diniñ erer barçası biderek,
Sen kãpir erer sen, men seni öldüricek,
Söziñ bilen köñlim bolmasdır pes,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Din şul dindir, bilseñ iki cahana,
Kãpir köyer onda narı-suzana,
Uruş talap kılsañ gelgin meydana,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Gözel Şa diyer, bu söz bile iymes gam,
Men hergiz bolmanam sen bilen hemdem,
Sen kãpir sen, seniñ cayıñ cãhennem,
Gaytmanam yolumdan hergiz dönmenem.

Elkissa, ilçiler gelenden soñ, Şapolat Şa, Gözel Şa'nın iberen hatını okadıp görüp dergazap bolup carçı goydurıp goşun yıgnap Müsür şãhere yakınlap yetdi. Soñ Müsür halkınıñ tamamı gördi kim köp goşun gelip yatırlar. Gözel Şa hem leşgerini cem kıldı ve yigitlerine garap merdanlık berip bir söz diydi:

Duşman geldi üstimize şãñladıp,
Goç yigitler, Huda birle bolıñlar.
Huda berse bendi kılıp yıgladı,
Atın, encamını olca kılıñlar.

Tañrı cennetde cay kılıplar umıt,
Hızmat kılar günler boldı mert yigit,
Öldürseñiz gazı, ölseñiz şehit,

Baş beriñler, din yolında öliñler.

Yene kâpiristan bolmasın Müsür,
Gaytadan kılmañız dini mısapır,
Yanımda oturgan serkerde, bezir,
Barıñız şu gün berhak biliñler.

Hak eşitsin siziñ kılan zarıñız,
Resulılla bolsın medetkâriñiz,
Goç yigitler, hızmat kılıñ barıñız,
Garrı guldan bu gün dogâ aliñlar.

Duş-duşdan uruş kılıñ aklın çaşırıp,
Ganlar aksın, her tarapa coş urup,
Leşgerini bendi kılıp düşürüp,
Basıp hancar bilen garın diliñler.

Kâpirlere acal camın içirip,
Atın, sakasın ganlar geçirip,
Gelen leşgeriniñ barın gaçırıp,
Başlarına gara duman salıñlar.

Gözel Şa diyer, oval Huda yar bolsın,
Muhammat Mustapa medetkâr bolsın,
Sansız pirlere medetkâr bolsın,
Yigitler dın için hızmat ediñler.

Elkissa, ondan soñ Gözel Şa leşgeri bilen alına çıkıp durdı ve sap tartıp tayyar boldı. Soñ meydana iki leşger çıkıp birbirine haybat atıp durdılar. Şapolat Şa'nıñ goşunından Karmas diyen bir pälvanı at oynadıp meydana girdi ve bir söz diydi:

Müsür iliniñ leşgeri siz,
Gel meydana söveşeli.
Ya biriñiz ya barıñız,
Gel meydana söveşeli.

Bavar etmäñ meniñ sözüm,
Her tarapa bakar gözüm,
Barıñıza yalnız özüm,
Gel meydana söveşeli.

Ceñ kılmak bize hövesdir,
Leşgeriñiz misli hasdır,
Yalñız özüm size besdir,
Gel meydana söveşeli.

Garıp köñlimi hoş edip,
Gelenin barını lâş edip,
Maslıklarıñ çaş edip,
Gel meydana söveşeli.

Gelip meydana gör işiñ,
Geleniñ yüzey başın,
Deñ gelmez bir lek goşun,
Gel meydana söveşeli.

Karmas diyir, gırgın eder men,

Dürli hünär görkezer men,
Bariñ başına yeter men,
Gel meydana söveşeli.

Elkissa, ondan soñ Müsür leşgerinden hiç kim çıkmadı. Gözel Şa “Bir mert bar mı?” diyip gıyırdı. Hurbat Müsür diyen bir yigit bardı. Zıyada batırdı. Hurbat rugsat alıp atına münüp meydana barıp durdı. Karmas, munı görüp:

- Hetdiñ bar mı meniñ meydanıma girdiñ, canıñdan gorkmadıñ mı? diydi. Hurbat:

- Meydan biziñkidir, sen zor bolsañ meniñ Hudayım bar, diyip Karmas’a garap bir söz ayıtdı:

Meydana girmek ayıp imes,
Söveş etseñ gelgil bari.
Meydanda lap derkar imes,
Söveş etseñ gelgil bari.

Lap iymek derkar imesdir,
Biziñ il ondan gam imesdir,
Duşman senden kem imesdir,
Söveş etseñ gelgil bari.

Lap urar sen kılmayan kâr,
Meydan barçaga barabar,
Sen zor bolsañ Hudayım bar,
Söveş etseñ gelgil bari.

Meydan içire durdıñ häli,
Biler her kimni ikbalı,
Ölse yokdır hiç vebalı,
Söveş etseñ gelgil bari.

Garap durman kılğan işiñ,
Sud eylemez bu käyişiñ,
Cogap berer geldi kişiñ,
Söveş etseñ gelgil bari.

Hurbat diyer har etme Huda,
Dın yolında canım pida,
At yolda meydan edä,
Söveş etseñ gelgil bari.

Elkissa, ondan soñ ikisi yüz-be-yüz boldı. Birbirine nayza urdılar, bir näçe nayza salışıp birbirine kâr edip bilmediler. Karmas, gılıç urdı, Hurbat gaytardı. Hurbat, gılıç urdı, Karmas galkan tutdı. Şeylelikde ikisiniñ ortasında yirmi otuz gılıç urulup yirmi otuz galkan tutuldu. Elgaraz, Hurbat:

- Ya hannan, ya mennan, ya deyan, ya bercan, ya Allah, ya Resulla, Huday piri derga! diyip birden gılıç urdı. Karmas, iki hesse barabar boldı. Käpirler munı görüp birden at goydılar. Bu yandan Müsür leşgeri hem at goydı. Ceñ magluba boldı. Üç gice gündiz uruş boldı. Soñ iki leşger, öz tarapına ayırdı. Görseler, Müsür ilinden üç yüz altmış altı adam ölüpdür. Ol tarapdan käpirler hem gördiler, dört bin dört yüz elli dört adam ölüpdür. Elgaraz, mazmunda altı ay uruş boldı. Köp äciz boldılar. Soñ, Gözel Şa, maslahat edip serkerdelerini yıgnap ayıtdı:

- Ürgenç’iñ ilinde Yusup Beg bilen Ahmet Beg’e habar bersek niçik bolar? diydi. Hemmeleri hoş vaqt boldılar. Gözel Şa, yigitlerine garap:

- Habar eltip gelecek yigit bar mı? diyip bir söz ayıtdı:

Hat göterip barsa Ürgenç iline,
Bir şir mert bar mı habar yetirse?
Peyam aydıp nama bersem golına,

Bir azımat bar mı habar yetirse?

Ihlas bile rast eylese özini,
Barıp görse Yusup Ahmet yüzünü,
Arz eylese il u halkın sözünü,
Halık hizmet bar mı habar yetirse?

Zaglar bilbil bolup uçmuş baglardan,
Her niçik zat-engam olsa beglerden,
Cedel kılıp aşsa belent daglardan,
Alı hümmet bar mı habar yetirse?

Bendesine Huda bolsa mähriban,
Onda iki soltan bolsalar aman,
Habar yetse geler munda bigüman,
Märi şepagat bar mı habar yetirse?

Men bir dogagöy men Müsür ilinde,
Huda'ya har etse düşman golunda,
Gözel başdan geçer dınıñ yolunda,
Bir mert bar mı habar yetirse.

Elkissa, ondan soñ Gözel Şa, niçe gezek gıgırdı, hiç kimden ses çıkmadı. Emma bir yigit bar. Adı Rüstem Beg'di. Zıyada batırdı. Soñ Rüstem Beg, cogap alıp ornundan turıp:

- Ey şahım, siz dogu kılсаñız, Huday mähriban bolsa din kuvvat berse, pirlar ıstıganıt kılса men barayın, diyip bir muhanes okadı:

Ey şahı ulugların eyläñ dogu üçin men barayın,
Müsürde bu kovmı-gardaş ıkraba üçin men barayın,
Agtarıp Lukman Hekim'i derde dogu üçin men barayın,
Dın yolunda dayıma canım pıda üçin men barayın,
Ol Yusup Ahmet şol sahıp gırana men barayın.

Men garıbı kılса her yerde aman Kadır Huda,
Ummatım diyip eylegey şepagat Resul-Mustapa,
Golagay Ebu Bekr, Omar, Osman ol Murtaza,
Istıganat eylese deşd-i şehid-i Kerbela,
Hem alar kılса medet din-i sapa üçin men barayın.

Kılсаñız barça dogu Ürgeniç era kılğum sapar,
Dagı-daşlardan ötürüp çöllerge eylämek güzer,
Bilmenem bu yol maña kim ya hatadır ya zarar,
Hızır ile İlyas pirim yolıma kılса rahıber,
Rahıber kılса şelteri-Huda üçin men baray.

Ol Yusup Ahmet özü ilse ulug leşger bile,
Äralı Han kırık yigit hem Aşır Serdar bile,
Ol gelip kılса uruş bul kăpir leşger bile,
Gaçırıp alsa malını topı-tophana bile,
Başımızdan eylese defgi-bela üçin men baray.

Rüstem Beg diyer hümmetim ol Rüstem destança bar,
Gayrat ile kuvvatım ol Kaysarı-Hatamça bar,
Sıyasat u haybatım, Göröglü soltança bar,
Kim bu hıdmat babada alında şahım niçe bar,

Barçañız kılıñ doğa şah ü geda üçin men baray.

Elkıssa, ondan soñ Gözel Şa, nama kılıp golına berdi. Rüstem Beg, namanı mäkäm kılıp cemagatdan pata alıp ata minip Ürgeniç iline garap yola rovana boldı. Yol yöräp niçe dağlardan aşıp Ürgeniç'e yetdi. Yusup bilen Ahmet Beg'in cayına barıp hatı çıkarıp berdi. Yusup Beg, okap gördi hatıñ mazmunı şeyledi:

Garrı guliñ arzı halın eşidip,
Rahım eyleyip gelsin iki soltanım.
Munda il-halkıñ köñlin hoş edip,
Tıziräk sapar kılıñ iki soltanım.

Duşman geldi Müsür iliniñ üstüne,
Harka-barka gurıp belent pestine,
Arzuvarı olañ diniñ kastına,
Gelip gıran salsıñ iki soltanım.

Gelip şat eylesin garrı babasın,
Yakın etsin uzak yolın arasın,
Dayım men kılar men halıs dogasın,
Gelsin köñlim alsın iki soltanım.

Käpir gelmiş belent eylöp rovanın,
Bersin diyip Müsür'ün zekat hıraçın,
Gelip munda kılıñ onıñ alacın,
Sebäpkärim bolsın iki soltanım.

Gözel Şa diyer gül yüzüniñ zarı men,
İki gözüm yolında intizar men,
Garrı gul men halıs hızmatkär men,
Zınhar gelsin iki soltanım.

Elkıssa, ondan soñ Yusup Beg gördi Gözel Şa munça bolan vakanı, öten günleri hata yazıp gelsin diyip iberipdir. Yusup Beg, yigitlerine garap:

- Gözel'den hat geldi. Müsür'ün çetine duşman gelipdir. Leşger kılıp baralıñ, diyip bir söz ayıtdı:

Gözel Şadan hat gelipdir,
Leşger alıp anda barmaq gerekdir.
Hudayım halasa Müsür iline,
Barıp Gözel Şanı görmek gerekdir.

Müsür'ün üstine duşman gelipdir,
Duşmanıñ gelenine altı ay bolupdır,
Altı aydan bəri uruş kılıpdır,
Barıban edebin görmek gerekdir.

Altı ay bolupdır günde söveşi,
Günde uruş kılar diniñ taşı,
Dayım yolğa yıglap gözde yaşı,
Olarıñ halını sormaq gerekdir.

Şähr-i Galgal şası Şapolat şadır,
Butparaz käpirdir barı gumurdir,
Gazılar hemrahı şah-ı merdandır,
Medet berse barın gırmak gerekdir.

Hudayım yar bolsa gırsak barını,
Alsam Gözel Şanıñ namıs arını,

Olca kılıp at u mal u zerini,
Barın üleşdirip bersek gerekdir.

Beg Yusup diyer Hak eşitsin zarıñız,
Gaza bolsa siziñ mıdam kăriñiz,
Pirler barı bolsa medetkăriñiz,
Islam için gılıç urmak gerekdir.

Elkissa, ondan soñ vezir sergurukaları:

- Hup bolar, baranıñız yağşıdır, diydiler. Soñ Alı Beg, yerinden turup gol govşurıp:

- Goy, hızmatı bizler kılsak, leşger yıgnap berseñiz, Müsür'e barıp Gözel Şaga
hızmat kılsak, sizler doğa kılsañız, diyip Alı Beg bir söz ayıtdı:

Ata rugsat berip kılsañız,
İndi men kâpirge gaza eylesem.
Barça gula Hakıñ özüdür pena,
Hakıñ zat-ı päkin binay eylesem.

Hudayım beripdir bize bu dövlet,
Men hem Rüstem kibi eyläyin hümmet,
Barıp Gözel Şaga kılsam men hızmat,
Siz için gurbatım beca eylesem.

Toy at bolsa gutular minişden,
Ağır yük artmakdan, katıl käyşden,
Ata hakıñ sakıt eyläyin başdan,
Hızmat kılıp hakıñ eda eylesem.

Amatın berse bize biribar,
Müsür'e siz için eyläyin sapar,
Alnınızda hızmat bolsa müyesser,
Hızmat kılıp canım pida eylesem.

Duşman teñ eylese Müsür ilini,
Leşger alan bolsa sağı-solını.
Boz batıl eylesin diniñ yolını,
Men onıñ derdige dova eylesem.

Alı Begiñ Alav Hocadır piri,
Yedi büzrek çilten bolsın rehber,
Ata tayyar eyläp berseñ leşgeri,
Özüm ülpetlerim hemra eylesem.

Elkissa, ondan soñ Yusup Beg üç yüz altmış yasavulnı her tarapa iberdı. Bir aydan
goşun cem boldı. Soñ leşgeriñ barını tayyar edip Alı Beg, Balı Beg, Dövdeş Muzrap, Şa
Cahangir bu dördini leşgere baş edip ugratdılar. Özleri hem üç günlük yere barıp ızlarına
gayıtmakçı boldılar. Yusup bile Bozoglan olara garap:

- Balam hemmäñizi Hudaya tabşırdım, diyip mınacat kılıp bir söz ayıtdı:

Mundan gider bolsañ Müsür iline,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.
Giriftar bolmagın duşman golıga,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.

Bir adıñ Rahmandır, bir adıñ Gaffar,
Gullarıña özüñ bolgay sen gamhor,
Saña pena bersin Ahmeti-muhtar,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.

Barçanı halk edip yaradan Cepbar,
Barça bir deñ imes onıñ karhı bar,
Sana pena bersin Haydarı-Kerrar,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.

Ebubekr Sıddık Omar u Osman,
Şehitler serveri imam-ı Hasan,
Kerbela'da öldi yetmiş iki can,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.

Yer ü gökni halk eyledi bir Huda,
Her kimi bir derde eyledi duçar,
Yüz yigirmi dört müñ öten anbiya,
Cümle öten enbiyata tabşırdım.

Barçası Hudanıñ yaratgan gulu,
Bagzı şehit öldi, bagzısı veli,
Oglum penasında saklasın seni,
Yer yüzünde övliyaga tabşırdım.

Beg Yusup diyer, bizden doğa algay sen,
Barıp Gözel Şaga hizmet kılğay sen,
Leşger bilen aman esen gelgey sen,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.

Elkissa, ondan soñ leşger rovana boldı. Ahmet Beg hem agla Huda Tagalaga mınacat kılıp bir söz ayıtdı:

Oval öziñ, ahır öziñ,
Oglımı saña tabşırdım.
Batın öziñ, zahır öziñ,
Oglımı saña tabşırdım.

Gadım erer aslı-zadıñ,
Sekiz hemene sıpatıñ,
Meşgur erer müñ bir adıñ,
Oglımı saña tabşırdım.

Cennetden çıkdı bahana,
Geldi soñra bu cahana,
Adam ata Hova ene,
Oglımı saña tabşırdım.

Yüzleriñ mahı-kövkebi,
Tutdıñ adamınıñ mezhebi,
Pena bergin Şihşi Nebi,
Guzımı saña tabşırdım.

Käpirlerden mihnet gördim,
Hakiñ yolında can berdim,
Nuh-ı nebi at gösterdim,
Oglımı saña tabşırdım.

Barçanı halk etdi mahbut,
Ahır kılar nisti-nabut,
Dost-ı Huda Hazret-i Davut,
Oglımı saña tabşırdım.

Yer yüzine patıŖa bolan,
Döv, perini bentge salan,
Davut oğlı är Süleyman,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Gollarına alıp hasa,
Haka arız eylegen Musa,
Meryem oğlı Hazret İsa,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Ŗeytan duŖmanlık etdi köp,
Bedenäni gurıt iydi köp,
Manetge sabr etgen Eyyüp,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Permanaga bolgın kayıl,
Hitçe getirdi Ezrayıl,
İbrahim oğlı İsmayıl,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Pıhamberin barı ber hak,
Bagzısın afzal etdi hak,
Pena bergin Hazret Esgak,
Guzımı saña tabŖırdım.

Kenganda Hazret-i Yakup,
Barçaları Haka mahbup,
Müsür'de Ŗa bolan Yusup,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Ebu Bekir, Omar, Osman,
Pıhambere boldı yaran,
Medet beren Ŗir-i Yezdan,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Abbas Alıga eyledi äm,
Resul nesli iki imam,
Samarkanıt'da Ŗahı-Hasan,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Say yolında Sagd-ı Vakgas,
Sen erer sen bende-yi has,
Barça sana eylär ığlas,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Ŗeyh-i Yusup Harakanı,
Ebu'l Hasan Harakanı,
Abdı Talık İŖdvanı,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Rugsat aldı yedi pirden,
Sen eder sen müŖgül asan,
Bäheveddin bela gerden,
Oğlımı saña tabŖırdım.

Zıyarat eylesem kaba,
Medet ber cümle sahaba,
Çopan Ata, Zeñni Baba,
Oğlını saña tabşırdım.

Dövi-cını etdiñ berbat,
Onıñ cınıñ kıldıñ abat,
Eziz u şeyh-i Huda dat,
Oğlını saña tabşırdım.

Barını yat etdi Ahmet,
Medet bergin pälvan Ahlat,
Türküstanda Hoca Ahmet,
Oğlını saña tabşırdım.

Elkissa, Ahmet Beg bu sözüni tamam etdi. Ondan soñ Äralı Han pata berip dogra kılıp:

- Sizleri Hudaya tabşırdım, diyip beglere garap bir söz ayıtdı:
Balam indi barsañız kazaga,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.
Sizleri tabşırdım kadir Hudaga,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.

Balam bu vepasız panı dünyäde,
Siziñ dövletiniz bolsın zıyada,
Hemralarınñ bilen yetgin mirada,
Bargin balam bir Allaga tabşırdım.

Sen gider sen belent daglardan aşıp,
Niçe derya, suvsız çöllere düşüp,
Deñ duşlarıññ bilen oynap gülüşip,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.

Sen barar sen bu leşgere baş bolup,
Uruş kılsañ kâpir bilen duş bolup,
Hemralarınñ bilen vagtınñ hoş bolup,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.

Leşgeriñni her yana-kayana buyurıp,
Her kim duşman bolsa gözün oydurıp,
Musulmanı gızıl başdan ayırıp,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.

Goç yigitler nayza alar golına,
İspihanı gılıç baglar biline,
Mundan barıp Müsür yurdunıñ iline,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.

Äralı diyär sen sen tãc-dövletim,
Ürgenç'in iliniñ zıbu-zinneti,
Sizler barı meniñ pervi-perzendim,
Sag barıp salamat gelgin soltanım.

Elkissa, Äralı Han, Ahmet Beg, Yusup Beg barçaları pata berip gayıtdılar. Begler barıp leşgere goşulıp yola rovanaboldılar. Niçe müddet yol yöröp Esger Dagma yetişdiler.

Yusup Beg bilen Ahmet Begin ızından leşger gelip Aşır Beg serdar, kırk yigitden bir yigidi leşger başı edip iberipdi. Şol yigit:

- Tagsır, bu dağın adına Esger Dağı diyerler. Yusup Beg bilen Ahmet Begi hile bilen golını bağlap bendi edip alıp giden yeri şudur, diydi. Soñra Alı Beg, ol yigitden bu sözi eşidip zar zar ebr-i nobahar aqlap bir söz ayıtdı:

Kırk yigidi bilen begler atlamıp,
Av avlaşıp gelen caya yetişdik.
Tazılar büküdüp algır guş salıp,
Gaz, ördek avlagan caya yetişdik.

Golı yaragsız bili kemersiz,
Atın yalanaç minip eyersiz,
Kırk yigidi Aşır Begi habarsız,
Gaflat bilen galan caya yetişdik.

Görmän ata enesini, ilini,
Ayralık odına daqlap dilini,
Bendi edip at yarağını, özünü,
Olca edip alan caya yetişdik.

Meslik bilen yatıp bilmey özünü,
Gerdi-gubar basıp gül dek yüzünü,
Oval alman Bozoglan'ın sözünü,
Köp puşmanlar bolan caya yetişdik.

Leşger gelip şahri-Müsür yurdundan,
Tug, baydağı bir lek kâpir aradan,
.....
Goşun kılıp gelen caya yetişdik.

Alı Beg diyer geldim goşun gamladıp,
Kırk yigidiñ yüregini dagladıp,
Aman bilen iki golın bağladıp,
Benger bendi bolan caya yetişdik.

Elkissa, ondan soñ Alı Beg, bu sözi tamam etdi. Dagdan ötip geçdiler. Niçe günler yol yürüp Peşe Daga yetişdiler. Begleriñ bendi bolup piyada yören yerlerini, Aşır Beg Serdar bilen kırk yigidiñ uruş eden yerlerini görüp köñülleri bozulup gözlerinden yaş dökülip Alı Beg bir söz ayıtdı:

Kıblagähim bendi bolup,
Piyada yören yerleri.
Dört tarapını leşger alıp,
İzar beren yerleri.

Galıp daşda yoldaşı,
Akıp gözlerinden yaşı,
Bu dağlarıñ gara daşı,
Ayagın basan yerleri.

Görüp munda Peşe Dağın,
Yüregime salıp dağın,
Daş urıp Ahmet ayagın,
Basılman duran yerleri.

Kırk yigidi habar tapıp,
Gelip ızından at çapıp,

Her tarapa ganlar akıp,
Kapırı gıran yerleri.

Gırıp kâpirni bir niçe,
Aram almay gündiz gice,
Uruş kılıp kırk bir günçe,
Tomaşa gören yerleri.

Alı Beg diyer köp gol bilen,
Niçe ay dagı gol bilen,

.....
Müsür'e baran yerleri.

Elkıssa, ondan soñ begler, bendi bolanda Aşır Beg Serdar kırk yigidi bilen ızından gelip kırk bir gün uruş kılıp begleri alıp bilmän on yigit şehit bolup galıdır. Aşır Beg Serdar, soñ ayat okap tug gösterip gidipdi. Begler olarıñ gabrına barıp zıyarat edip yigitleri yat edip Alı Beg bir söz ayıtdı:

Arman bilen begler bendi bolanda,
Habarsız gaflatda galan goçaklar.
Gızılbaşlar aşır munda gelende,
Izlaşıp ızından gelen goçaklar.

Ata minip Aşır Begi baş edip,
Gızılbaşı gırıp munı lâş edip,
Murdalardan girip harman lâşin edip,
Gice gündiz urış eden goçaklar.

Bir niçe gün bu cahanda gün görüp,
Gazap eylöp Gızılbaş tıg urıp,
Şehit bolup din yolında can berip,
Hudanıñ rahmedin alan goçaklar.

Gızılbaşdan gılıcını ötürüp,
Bu dünyäde öz işini bitirip,
Başına Peşe Dagda tug gösterip,
Munda şehit mazar bolan goçaklar.

Menzil kılıp munda Peşe Dagını,
Yezit'den ötürip nayza-tığını,
Yaşlıgında hazan urup bagını,
Gunçalıkda güli solan goçaklar.

Alı Beg diyer ölsem Resul dınında,
Bir söz diydim şehitleriñ şanına,
Yüzleriñiz ak bolsın, mağşar güninde,
Dın gılıcın çalıp ölen goçaklar.

Elkıssa, ondan soñ şehitlere pata okap Peşe dagından hem ötüp yola rovana boldılar. Elgaraz, baş ay yol yöröp Balasal dagına bardılar. Balasal dagı, külli daglarıñ patıçasıdı. Balasal dagında üç yüz altmış övülyä bardı. Begler olara zıyarat etdiler, medet, hayır dilediler. Onda Alı Beg bir söz ayıtdı:

Yok gün mekan halk eyledi ol biri bar kadır Huda,
Arş ile kürsi yaratdı her yene arzı-sema,
Asmanda hem melek yerde halayık cabaca,
Bagzını kâmil edip halka kıldı rahnama,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istıganat eylöp bugün maña eylän doga.

Munça yol leşgeri bilen gutlug sapar bolsın maña,
Duşmana bolsın hatar hem zapar bolsın maña,
Enbiya ve övülyä ruhi rehber bolsın maña,
Her yere barsam ruhiñiz rahbar bolsın maña,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istiganat eyläp bugün maña eyläñ doga.

Barçañız beriñ medet kăpire gazat eylesem,
Barçasın dersem urıp şährine gıran salsam,
Biz gelip sag u salamat hem zıyarat eylesem,
Ruhiñızı şadı-kurçanu-talavat eylesem,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istiganat eyleyip bugün maña eyläñ doga.

Bir Huda berse maña Kaysarı-Hakan döwletin,
Kuvatı-gayrat berse bile Alı'nıñ hümmetin,
Ol Muhammet Mustafa etse şepagat immatın,
Din yolında can berip etsem mıdam hizmatın,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istiganat eyleyip bugün maña eyläñ doga.

Bu kadım canıba geldim bu ulug leşger bilen,
Ruhiñız berse medet kılısam urış kăpir bilen,
Hem Yezit başını kesem gapıban hancar bilen,
At yarağ encamını alsam tamamın zer bilen,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istiganat eyleyip bugün maña eyläñ doga.

Men bugün kecir-i pelekniñ üstinden dat eyläyin,
Eger gücüm yetse gırıp kăpirleri berbat eyläyin,
Ol beladan gutarıp Müsür ilini şat eyläyin,
Türükmen ruhını yer yerde şat eyläyin,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istiganat eyleyip bugün maña eyläñ doga.

Hat kılıp nama iberdi munda Gözel Şahımız,
Hızmata bizni buyurıp anda kıblagähimiz,
Yer yüzi ger bolsa duşman yok erdi permanımız,
Alı Beg diyer Hak özi berse behiştten cayımız,
Bu Asal dagda yatan üç yüz altmış övülyä,
Istiganat eyleyip bugün maña eyläñ doga.

Elkissa, ondan soñ bular bu yerde dursın. Şapolat Şa, celis serkerdeleri yıgnap:

- Ürgenç'e goşun ibersek barıp ilini talap malını alıp gorganını bozup Türkmenleri baglap alıp gelsinler, diydi. Hemmeleri, serkerdeleri:

- Yahşı bolar, leşger ondan barıp Yusup bilen Ahmet'i alıp gelinçä biz Müsür'i alarıs, diydiler.

Elgaraz, Şapolat Şanıñ bir oğlu bardı. Adı Mürze Polat'dı. Şa, onı goşına baş edip on sekiz lek leşger, üç yüz altmış tug baydağı bilen Ürgenç'e ugratdı. Soñra Mürze Polat, kırk gün yol göräp bir çeşmä yetip gondi. Ol çeşme Asal dagında düşlekdı, emma ol tarapda Alı Beg dağı övüliyäñ gabırlarını zıyarat edip atlanıp dılar. Mürze Polat'ıñ serkerdesinden Eslim, oları gördi. Asal dağıñ üstinden çañ turdı. Eslim, bu niçik gep boldı, alnımızı alıp dılar. Türkmenler gelene meñzeyär diyip bir söz ayıtdı:

Bu dag-bu dag çañ çıkandır uzakdan,
Alnımızı goşun alana meñzeyär.

Goşun gelipdir ya Türkmenen ya Gazakdan,
Leşgerim ortada galana meñzeyär.

Şa seni buyurıp ilin çetine,
Garavul goymadın öni ardına,
Goş bolarsın bu dagların gurdına,
Leşgerim ortada galana meñzeyär.

Eslim diyer gelse Türkmen goşını,
Gılıç bilen keser barın başını,
Gargalar iyer çölde galan läşini,
Öni ızımızı alana meñzeyär.
Elkissa, ondan soñ Mürze Polat:

- Sen bu huda söz aydarsın, Türkmenlerin heddi bolsa biziñ üstimize gelsin. Eger gelse görsin gücümüzü. Emma ilimi düşmanımı görelilik, diyip leşgerine encam berdi, sap gurdı. Alı Beg, leşgeri bilen dağın deresinden çıkdı. Oña uzakdan köp el göründi. Soñra bu leşgeri görüp könlü çoşup öz leşgerine car çekdirip:

- Eger düşman bolsa yeke yeke sanıçmak gerek, diydi.

Mürze Polat'ın goşunları Alı Beg'in goşunarını görüp gorka düşdiler. Soñra Eslim'in sabrı takatı kaçıp dura bilmän Mürze Polat'a garap bir söz ayıtdı:

Atlarıdır sedde topcak,
Uruş kılmağa boldı çak,
Yigitleri barı goçak,
Sen kaçmasaın men kaçar men.

Türkmenler eder toyımız,
Gan bilen dolar serimiz,
Nirde galdı öz cayımız,
Sen kaçmasaın men kaçar men.

Begimiziñ aş nanı yağşı,
Her kimiñ öz canı yağşı,
Kaçıp gutulanımız yağşı
Sen kaçmasaın men kaçar men.

Şahım uruşa barmanam,
Hergiz söziñe girmenem,
Eslim diyer asla durmanam,
Sen kaçmasaın men kaçar men.

Elkissa, ondan soñ Eslim goşını bozıp kaçıp başladı. Bir näçe leşger birbirine garaman kaçıberdiler. Atanın oguldan pervayası bolmadı. İni bilen aganıniki hem şolañkı yalı boldı. Soñra Eslim dört bin dört yüz kırk dört adam bilen kaçıp niçä gün yol yöräp Şapolat Şanın alına barıp salam berdi. Şapolat Şa, sorag berdi. Soñra Eslim gören bilenini beyan edip bir söz diydi:

Habar sorasaın men aydayın,
Türkmen betce geldi şahım.
Kaçdık biz habar almadık,
Köp gol peyda boldı şahım.

Uruş etmän tebil kakman,
Kaçdık bir birge bakman,
Gılıç degmän atman gapman,
Köp adamlar öldi şahım.

Azı köpini bilmedik,

Duşmanıñ öñiñ almadık,
Beyle iş salmadık,
Aklımızı aldı şahım.

Gelen ol bize beladı,
Gelse barıñı aladı,
Kim öledi, kim galadı,
Bilenimiz şudur şahım.

Gulak sal meniñ sözüme,
Köp gol görüñdi gözüme,
Söyinci bermäñ özüme,
Mürze Polat galdı şahım.

İndi düzet encamını,
Tayyar et adamını,
Şahım etgin baş gamıñı,
Ahır zaman boldı şahım.

Eslim diyer şudur görenim,
Alnıñda habar berenim,
Gelmez ukımgı barganım,
Köpü çölde galdı şahım.

Elkissa, ondan soñ Türkmen leşgerleri üç gün gıce kovup duşmanıñ köp leşgerini tutup Mürze Polat'ı hem bendi etdiler. Mürze Polat'ıñ Batır Gara Hindi, Zor Gara Hindi diyen iki sanı batırı bardı. Oları hem bendi edip köp olca aldılar. Emma Alı Beg, Batır Gara Hindi'niñ ve Zor Gara Hindi'niñ başgaca elli adamınıñ gulak burınlarını kesip kovup goyberdi. Özleri hem assa assa ızından yöräberdiler. Soñra Batır Gara Hindi ve Zor Gara Hindi elli yigit bilen bir näçe gün yol yöräp Şapolat Şanıñ alına bardılar ve salam berdiler. Şapolat Şa, oları tanamadı. Ol:

- Nirden geldiñiz? diydi. Onda Batır Gara Hindi:

- Ey şahım, Türkmenleriñ leşgeriñden gaçıp geldik, diyip şaga garap bir söz ayıtdı:

Şahım Türkmenlerden geldik,
Gelenden ölen yağşırak.
İliñ avarası boldık,
Bolandan ölen yağşırak.

Şahım menden sorar sen,
Bize söyinci berer sen,
Bugün ya erte görer sen,
Görenden ölen yağşırak.

Hımmatıñda şah u geda,
Saña canıñ eylär pıda,
Gulak, burnım boldı cuda,
Bolandan ölen yağşırak.

Hazan urdı meniñ bagım,
Kanı burnım hem gulagım?
Galdım beyle telim,
Galandan ölen yağşırak.

Derde ne dogı eder men?
Ahır bu deritde öler men,
İle barsam uyalar men,

Barandan ölen yağşırak.

Baş alıp nirä barayın,
Men kimden dova sorayın,
Ne yüz bilen men barayın,
Barandan ölen yağşırak.

Razıdır men alsa canım,
Meniñ halım soramaz hiç kim,
Görse meni güler her kim,
Gülenden ölen yağşırak.

Azaplar gördim gelinçä,
Mundan hızmata kılınça,
Şonıñ engamın alınça,
Alandan ölen yağşırak.

Sözle Batır Gara Hindi,
Şahım bagtım gara döndi,
Mürze Polat bende boldı,
Bolandan ölen yağşırak.

Elkissa, ondan soñ Şapolat Şa tanadı. Munıñ bu halını görüp Mürze Polat'ıñ bendi bolanını eşidip köp goşunıñ çölde zaya bolanını eşidip eleme zıyada boldı.

Soñra Alı Beg, leşger bilen yöräp Baya Dağı diyen daga bardılar. Ol dag, Müsür'e yakındı. Ondan soñ Rüstem Beg, barıp Gözel Şaga habar berip söyinciläp:

- Türkmenleriñ begleri geldi, diyip bir gazal ayıtdı:

Gözel Şahım bir söyinci,
Ürgenç'iñ leşgeri geldi.
Asal Dagdan at oynadıp,
Türkmeniñ begleri geldi.

Duşda Rüstem haybatlı,
Her işde Hatam hümmetli,
Her biri arslan sıpatlı,
Sedde piri nerleri geldi.

Her biridir batır Türkmen,
Her esbapdan bar guman,
Yüzleridir mah-ı taban,
Husnı göyä peri geldi.

Uruş kılsa bir zamanı,
Bermez kăpire amanı,
Gılıçları Ispihanı,
Şeyle goçakları geldi.

Yusup oğlu Alı Beg bar,
Ahmet oğlu Balı Beg bar,
Dövdeş ibni Aşır Beg bar,
Muzrap cahangiri geldi.

Uçradı kăpir goşını,
Musulman kesdi başını,
Berhem urdı köp kişini,
Islam dini barı geldi.

Rüstem diyer yokdır yalanı,
Musulmandan yok öleni,
On sekiz lekdir geleni,
Tuğı baydakları geldi.

Elkissa, bu sözden soñ Gözel Şa, hoş vağıt bolup engamlar bilen at serpay berip üç yüz altmış altı serkerdesi bilen öñini garşılup çıkdı. Gözel Şa, görüşüp soraşıp Üргеç'in ilini ve Ärali Hanı, baş begleri sorap beglere garap bir gazal ayıtdı:

Ürgenç'in ilinden gelen canlarım,
Adalatlı Ärali Han aman mı?
Müsür iline sapar kılan canlarım,
Leşger eyesi iki soltanım aman mı?

Başında tılladan täci, cıgası,
Kırk müñ öyli Ärsarımın agası,
Aslı Çingiz iki begin tagası,
İspihan'da Bozoglan Han aman mı?

İslam üçin canı gurban eylegen,
Uruş meydanında covlan eylegen,
Käpirleri yere yegsan eylegen,
Aşır Beg dek tığı-berran aman mı?

Aman mı Harazmın ilinin barı,
Ketde küçük bilen yaşlu hem garrı,
Söveş günü müñe deger her biri,
Aldıda yigitler arıslan aman mı?

Hazret-i Adam'ın aslı barımız,
Pihamber ruğı bolgay yarımız,
Dın yolında biziñ biradarımız,
Ay Han, Gün Han, Nedir Soltan aman mı?

Gözel Şa diyer baralmadık özümüz,
Yolga intizar iki gözümüz,
Berhak bolar biziñ pigamberimiz,
Ürgenç'teki cemi begler aman mı?

Elkissa, bu sözden soñ Gözel Şa, öñlerine düşüp Alı Beg leşgeri bilen barıp goşını bir hetde gondi. Gözel Şa tamamı serkerdeleri bilen gol govşırıp:

- Hoş geldiñiz, indi siz Müsür'e patışa bolıñ, bizler alnıñızda hızmatkäriniñiz, diyip bir muhammes okadı:

Beglerim siz barçañız biziñ gelen mihmanımız,
Gelseñiz hoş geldiñiz baş üstine mihmanımız,
Eyleyin gurban saña başım pida bu canımız,
Alnıñızda çıksa canımız yok hiç armanımız,
İndi biziñ şäherimiziñ içinde bolıñ siz canımız.

Bu cahanda dayıma bolsun Huday yarıñ seniñ,
Hem yene dost-ı Huda bolsın Huday yarıñ seniñ,
Çarıyarı-basapa bolgay gamhoruñ seniñ,
Bu Müsür bolsın dayım alnıñda hızmatkär seniñ,
Seyilgä bolsın saña bu köşk ile eyvanımız.

Yedi büzrek, yedi aşık, yedi soltan gollasın,
Server-i sahip eden ol şir-i Yezdan gollasın,

Ol Harazmin şährinde Hazret-i Pälvan gollasın,
Müsür'e patışa bolan Yusup-ı Kengan gollasın,
Hem tasaddık canımız bolsın saña canımız.

Geldiñiz sizler bugün iki soltan ornına,
Kırk yigit bile Aşır Beg, Āralı Han ornına,
İspihan'ıñ patışası me Bozoglan ornına,
Munda siz patışa bolıñ Yusup-ı Kengan ornına,
Niçe yıllar siz bilen bolsın biziñ dövränımız.

Ol Yusup-Ahmet saña berdi goşın engamı,
Yedi aylık yol gelip idiñ Musulman gamını,
Atañız etdi Musulman sen düzetgin kâpiri,
Ürgenç'ıñ beglerine beriñ Müsür'ıñ engamını,
Şährimizde hem bolıñ siz şahı-sotanımız.

Gözel Şa diyir, beglerim cem eyle bugün hatırıñ,
Hem Gızılbaş ili görsin dik bu yerde gadırıñ,
Kâpire kılsañ uruş bersin medet cümle piriñ,
Men özim garrı gulam alnıñda bolsam hızmatkârıñ,
Dostlar handan bolup yansa mıdam duşmanımız.

Elkissa, ondan soñ barça leşger ağşam yatdılar. Soñra dañ atdı, erte ir bilen turup duş-duşdan kernay, surnay çalıp meydanıñ ortasına gelip iki yandan, iki leşger sap tartıp durdı. Soñra Musulman leşgerinden Dövdeş, rugsat alıp meydana bardı ve kâpire garap:

- Her kim talapkâr bolsa meniñ yanıma gelsin, uruş edeli, diyip bir söz ayıtdı:

Her him talap kılsa gelsin yanaşa,
Bugün meydanda uruş edeli.
İki yandan leşger kılın tamaşa,
Bugün meydanda uruş edeli.

Meydan içre at gapışıp tartışıp,
Gılıç, nayza urup sagdak atışıp,
At üstinde harbı kılıp tutuşıp,
Bugün bu meydanda uruş edeli.

Kim bu yerde habar etse bagtından,
Can gidermen galar düşer rahatdan,
Her kim ıkbalıñdan görsin bagtından,
Gelsin bu meydana uruş edeli.

Dövdeş diyir kâpirler galmañ armanda,
Gaçsañ gutulmarsıñız barsañ her kanda,
Tomaşalar bolsın uşbu meydanda,
Gelsin bu meydana uruş edeli.

Elkissa, ondan soñ Dövdeş, ortada durdı. Kâpirleriñ leşgerinden hem bir pälvan geldi. İki harba kıldı, birbirine tığ saldı, ret kıldılar. Soñra ikisiñiñ ortasında yedi tığ ret bedel etdi. Elgaraz, Dövdeş golına gılıcın alıp dergazap bolup bir urdı ki duşman iki hesse barabar boldı. Yene biri geldi. Dövdeş, onı hem öldürdi. Şeylelikde yeke yekeden gelip yetmiş iki adam öldi.

Elkissa, kâpirlerden on müñ adam birden topladı, ceñ magluba boldı. Dövdeş, yedi gice gündiz uruş edip altı müñ altı yüz altmış iki adamını öldürüp leşgere goşuldu. Elgaraz, gün giç bolup iki taraf caylı cayında karar tapdı. Soñra dañ atdı, goşunlar iki taraptan sap tarttı. Musulman leşgerlerinden Muzrap Şa, rugsat alıp meydana barıp at oynadıp kâpirlere garap:

- Her kim uruş etse gelsin, meydana gelsin, diyip haybat bilen bir söz ayıtdı:

Bugün dürüs söveş bolsın Yezitler,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.
Şanıñ engamını alan yigitler,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Bugün her kim geçse şirin canından,
Biri goruksa gelsin başı, onından,
Gılıcı sovuray gızıl gandan,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Çındır yalan bolman kitabıñ sözi,
Ölsem şehit bolsam öldürsem kazı,
Omı goruksa yigirmisi, otızı,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Başımda tugulga, bilde biligi,
At u encamımıñ yokdır kemligi,
Gorksa otız, gelsin kırk ellisi,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Alla'niñ topıdır adamıñ başı,
Gider hem yan dınmaz yaz bile gışı,
Goruksa ellisi, gelsin altmış yetmişi,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Bizler gelen Gözel Şanıñ mıhmanı,
Sözümü rast bilgin yokdır yalanı,
Goruksa yetmişi, gelsin seksen doksanı,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Alı Beg alnında bizler gala biz,
Men uruş edeyin sizlere yalnız,
Goruksa doksanı, gelsin yüz iki yüz,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Yoksa barıñız tız Musulman bolıñlar,
Gaçsañ gutulmaz govı biliñler,
Goruksa yüzü hem müñ müñ geliñler,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Gelmeseñiz durıñ yerli yerinde,
Birini goşmayın indi biri biriñe,
Muzrap diyer yalnız özüm barıña,
Kim talapkär bolsa gelsin meydana.

Elkissa, ondan soñ Muzrap Şa, uruş etdi. Käpirleri andag gırdı, ganlar derya bolup akdı. Elgaraz, dokuz gün uruş edip sekiz bin seksen dört adamını öldürdi ve öz leşgerlerine goşuldu. Bar leşger, hayran galdı. Alı Beg, köp engamlar berdi. Ağşam yatdılar, erte ir bilen tebli-ceñ kakıp iki yandan iki leşger sap tartdı. Soñra Balı Beg, atdan düşüp gol govşırıp rugsat diläp Alı Bege garap bir söz diydi:

Rugsat berseñ barayın uruşa,
Bolsın meydanda tomaşa.
Gıran salay Gızılbaşa,
Bolsın meydanda tomaşa.

Uruş kılay tebil kakıp,

Tomaşa et sizler bakıp,
At bagrından ganlar akıp,
Bolsın meydanda tomaşa.

Gubardan asman tutulup,
Gırmızı ganlar gatılıp,
Kelle şalgam dey atılıp,
Bolsın meydanda tomaşa.

Bolsın göyâ ahır zaman,
Âhl-i Yezit eyelâp pigan,
Gızılbaşlar tapsın gıran,
Bolsın meydanda tomaşa.

Balı Beg diyer kılsam söveş,
Köp gul bilen eyelâp talaş,
Zarbımı görsin Gızılbaş,
Bolsın meydanda tomaşa.

Elkissa, ondan soñ Alı Beg ızından garap yıgılap Hudaga mınacat edip:
- Balı Beg barıp kâpirler bilen uruş etse özin penahında saklağın, diyip bir söz ayıtdı:
Uruş etse kâpirler bilen dalaşıp,
Penahında sakla ya Zülcelalım.
Baş kesilse meydanda gan dökülip,
Penahında sakla ya Zülcelalım.

Musulman bendâni sakla her kanda,
Meger bolsın öyde, çölde, yabanda,
Kâpir bilen uruş eden vagtında,
Penahında sakla ya Zülcelalım.

Gızılbaşlar bilen uruş edende,
Cezayıl top bilen miltık atanda,
Kâpirler duş duşdan oka tutanda,
Penahında sakla ya Zülcelalım.

Gızılbaş ähline gılıç salanda,
Meydanda gan akıp çaylar dolanda,
Kâpirler hem yetip nayza salanda,
Penahında sakla ya Zülcelalım.

Barça gula pena bolan özüñ sen,
Dert berip hem dogâ beren özüñ sen,
Yalañaçı pena eden özüñ sen,
Penahında sakla ya Zülcelalım.

Elkissa, Alı Beg sözünü tamam etdi. Balı Beg, gazap donına girip kâpirler bilen söveş başladı. Balı Beg, az salımıñ içinde andag gırdı, olar guruh guruh gaçıberdiler. Misli goyuna gurt daran dek boldı. Gamişa ot düşen yalı boldı. Gızılbaşlarıñ pelvanları müñlerçe goşunları bilen hücüm girdiler. Balı Beg hem Ürgenç goşunlarına serencam berip Yezitlere garşı at goydılar. Alı Beg, Dövdeş, Muzrap hem at goydılar. Soñra andag deñ magluba boldı. Yer gök lerzana geldi. Duşmanıñ lâşinden depe boluberdi. Türkmen begleri misl-i acdar dek söveş etdiler. Soñra iki arada yedi gün iştetli söveş boldı. Ahrıl elşir Yezitler, çıdam getirebilmey povuç povuç bolup gaça başladılar. Şapolat Şa hem binayahat dövletin taşlap gaçıp gitdi. Yezitleriñ ganından derya derya bolup akıp başladı. Duşmanıñ ölenleri öldi. Gırılanları gırdı. Köpüsi hem at ayagınıñ astında helâk boldılar. Yek yarı galanları bolsa encamlarını talap bürgütten gaçan guş yalı Müsür'ü taşlap gitdiler.

Elkissa, Türkmen goşunlarınıñ golına andag köp olcalar, halat, serpaylar, altın kümüşler düşdi. Karun'ın dövleti oña barabar gelmezdi. Soñra Gözel Şa, Alı Bege, Balı Bege, Dövdeş'e, Muzrap'a ve oların nökerlerine kırk gün hizmet edip vağıtlarını şadı-horramlıkda, saz-söhbette, ayşıs-aşrette geçirdiler. Kırk gündən soñ Alı Beg, Balı Beg serdarlar, Müsür halkından ruqsat alıp kırk horcumı olca olan zatlarından yüklöp ulı dabara bilen Ürgenç yurdına rovana boldılar.

Elkissa, begler belent dağlardan, suvsız çöllerden aşıp öz vatanlarına gadam basdılar. Dostlar şat boldı, düşmanlar mat boldı.

2.2. Türkiye Türkçesi

Elkissa, Yusuf ile Ahmet, Mısır'dan geldikten sonra aradan nice yıllar geçti. Yusuf Bey ile Ahmet Bey ayrı ayrı şehirlerde hayatlarına devam ettiler. Günlerden bir gün Gül Hatice Ayım, hamile kaldı. Ayı, günü dolunca bir oğlan doğurdu. Yusuf Bey sevindi, toy düzenledi, halkını, ulemasını, erdemli adamlarını bir araya topladı, oğlunu pir Alav Hoca'nın kucağına koyarak:

- Efendim, kulunuza siz ad koyun, dedi.

Pir Alav Hoca, oğlanı kucağına aldı, oradaki cemaate dönüp:

- Allah'ın izniyle adını Ali Bey koysak nasıl olur? dedi.

Etrafındakilere bakarak pir Alav Hoca dedi:

Allah izin verirse, pirlers olursa yar,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.
Yedi ulu, kırklar olsun yardımcı,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Sizler makul görürseniz insanlar,
Hoca, molla, sofı ve şeyhler,
Hepiniz münasip görürseniz eğer,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Yiğitlerin içinde olsun şahin,
Bir Allah'ım versin aslanın gücünü,
Dostlarım, düşmandan alsın öcünü,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Savaş meydanında Rüstem gibi kuvvetli,
Saltanatın esası, şahtan şevketli,
Cömertlik yolunda Ali gibi gayretli,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Erenler terbiye etsin kendisini,
Şöhreti yayılsın yeryüzüne,
Kabul edersen Alav Hoca sözünü,
Yavrum, oğlunun adı Ali Bey olsun.

Elkissa, bundan sonra aradan bir yıl geçti. Günlerden bir gün Ahmet Bey'in karısı da hamile kaldı, o da bir oğlan doğurdu. Ahmet Bey de büyük bir toy düzenledi, Ürgenç yurdunda tellal çağırtdı, halkını bir araya toplayıp nice günler toy yaptı. Sonunda toy bitti, insanlar dağıldı. Sonra Ahmet Bey, alimleri, fazılları, ak sakalları, büyükleri topladı, onları hürmetle oturttu. Oğlunu Şihşerep Hoca'nın kucağına koydu:

- Ulular, büyüğünüz küçüğünüz, hepiniz birlikte bu oğlana ad koyun, dedi.

O zaman Şihşerep Hoca:

- Ey insanlar, büyüğünüz küçüğünüz, hepiniz buradasınız. Bu oğlan Ali Bey'e yoldaş olsun, adı Balı Bey olsa nasıl olur? dedi. İnsanlara bakarak Şihşerep Hoca bir şiir söyledi:

Büyük küçük duran bütün insanlar,

Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.
Her biri bir yerden gelmiş cemaat,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

Ürgenç'in oğlu Ahmet Bey, Yusuf,
Hepiniz buna münasip görürseniz,
İkisi birlikte oynayıp koştursa,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

Saf tutup oturan zamanın şeyhleri,
Mollalar, müderrisler, yaşlı ulular,
Kadı, müftü, yazıcılar, bütün veliler,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

Hepimiz Hakkın yarattığı mahluku,
Sizler her biriniz yurdun ulusu,
Toksabay, imrahor, muhafız beyi,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

Hepiniz burada durursunuz hazır,
Hepiniz bildiğinizi söyleyin bir bir,
Sizler divan beyi, şef, vezir,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

İkisini de selamet verse Allah'ım,
Ömrünü gaza ile geçirse daim,
Sözü baldan tatlı olsa mülayim,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

Nice gün kalasınız fani dünyada,
Şerep Hoca sizler için duada,
Han oğlu, hanzade, bey ve beyzade,
Ali Bey'in yoldaşı olsa Balı Bey.

Elkissa, bundan sonra hepsi "İyi olur" dedi, büyük küçük herkes dua edip döndüler.
Ahmet Bey herkese "Hoş geldiniz!" diye bir şiir söyledi:

Gelen bütün misafirlerim,
Hoş geldiniz, başım üstüne.
Kerametli velilerim,
Hoş geldiniz, başım üstüne.

Kadrimi bilen kadirşinaslar,
Ayrı düştüm nice yıllar,
Gelen bütün bey ve hanlar,
Hoş geldiniz, başım üstüne.

Geçti yürekteki dağlarım,
Yeni açıldı dört bağlarım,
Gelen bütün koçaklarım,
Hoş geldiniz, başım üstüne.

Birlikte gezdiğim yoldaşlarım,
Sırrımı bilen sırdaşlarım,
Gelen bütün kardeşlerim,
Hoş geldiniz, başım üstüne.

Nice yıllar gördüm zülüm,
Matem oldu her günüm,
Gelen bütün halkım,
Hoş geldiniz, başım üstüne.

Ahmet Bey söyler, Yusuf ağa,
Nice yıllar kaldık yaralı,
Canım sizlere sadaka,
Hoş geldiniz, başım üstüne.

Elkissa, bundan sonra Aşır Bey serdarın da bir oğlu oldu, adını Dövdeş koydular. Günlerden bir gün, Ayhan ile Garlavaç'tan bir oğul oldu. Onun adını Muzrap koydular. Bunların hepsi yedi yaşına geldi. Ondan sonra onları okula gönderdiler. Ali Bey, Balı Bey, Dövdeş, Muzrap Şacihangir dördü bir okulda okudular. On yaşına kadar okuyup molla oldular.

Bunlar burada dursun, şimdi başka bir yerden söz işitelim. Şehr-i Galgala adlı bir şehir vardı. Onun padişahına Şapolat Şah derlerdi. Dört yüz doksan dört muhafızı vardı. Şapolat Şah "Mısır'ın padişahı Gözel Şah, iki Türkmen'e söz vermiş, Lat-Mınat'tan vazgeçmiş, Müslüman olmuş" diye işitti. O muhafızlarıyla fikir alış verişinde bulunduktan sonra "Gözel Şah, şimdi hemen o yoldan dönsün, kendi dinine girsin, atalarımın babalarımın dinini harap etmesin. Eğer sözümü kabul etmezse ordu ile varır, şehrini toz duman eder, şehrinin kumunu bir torbaya koyar, Şehr-i Galgala'da tepe yaparım" diye bir mektup yazdırdı, bu mektubu elçilerinin eline verip gönderdi. Elçiler nice günler yol alıp Mısır'a ulaştılar. Gözel Şah'a varıp mektubu verdiler. Mektubu okudular, mektubun içeriği şöyle idi:

Gözel Şah işit benim kelimimi,
Geri dön bu yoldan gir dinine.
Kulağına al bu kelimimi,
Geri dön sen bu yoldan gir dinine.

Asker toplayıp varmadan önce başına,
Hepsiyle konmadan dört bir yanına,
Gör bunu tövbe et yaptığın işine,
Geri dön sen bu yoldan gir dinine.

Düşman ile zevki sefa etmişsin,
Onun ile sözleşip yemin etmişsin,
Ata babanın dinini rezil etmişsin,
Geri dön sen yolundan gir dinine.

Dinden dönmüşsünüz bütün hepiniz,
Kırmışsın Lat-Menat adlı putları,
Bugün terk etmişsin namusunu, şerefini,
Geri dön sen yolundan gir dinine.

Kalabalık ordu üstüne varmadan önce,
Şehir ile kendini almadan önce,
Hepinizi parçalayıp öldürmeden önce,
Geri dön sen yolundan gir dinine.

Şapolat söyler cin çarpmıştır seni,
Kan bürümüş senin iki gözünü,
Bana yaz gönder doğru sözünü,
Geri dön sen yolundan gir dinine.

Elkissa, mektubu alıp okudular. Gözel Şah, halkı, hepsi mektubun içeriğini öğrendiler. Sonra hepsi:

- Eğer gelirse işte tende canımız, hep birlikte savaşıp ölürüz, asla bu dinden dönmeyiz, dediler. Sonra Gzel şah, mirzaya emretti, mektup yazıp elçilere verdi. Elçiler, mektubu alıp geri döndüler ve günlerce yol alıp şehirlerine ulaştılar, varıp Gzel şah'ın mektubunu şapolat şah'a verdiler. şah, mektubu mirzaya verip okuttu. İçeriği şöyle idi:

Benim sözümü işit şapolat şahım,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.
Haktır benim iki dünyada sığınağım,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Lat ile Menat'tan oldum pişman,
Yaratan Tanrı'ya getirdim iman,
Gönül rahatlığı ile oldum Müslüman,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Huda'nın resuln doğru bilmişim,
Onun dinini senden gzel bilmişim,
Allah'ın resulüne mmet olmuşum,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Din kuvveti resul etse şefaat,
Gelsen kılıç ile veririm zarar,
Kfirin yüzü kara, kıyamet günü,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Eğer toplayıp gelsen bütün askerini,
Birine aman vermeden kırarım hepsini,
Gelip gr yaşlı kulun hünerini,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Senin dininin varlığı mesnetsizdir,
Sen kfirsın, ben seni öldüreceğim,
Sözün ile gönlüm yıkılmış olmaz,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Din bu dindir, bilsen iki cihanda,
Kfir yanar orada cehennem ateşine,
Savaş talep edersen gel meydana,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Gzel şah söyler, bu söz ile yemez gam,
Ben asla olmam senin ile yoldaş,
Sen kfirsın, senin yerin cehennem,
Geri dönmem yolumdan asla dönmem.

Elkissa, elçiler geldikten sonra şapolat şah, Gzel şah'ın gönderdiği mektubu okuttu, duyduklarına sinirlendi ve tellal çağırttı. Bir ordu hazırlayıp Mısır şehrine doğru gitti. Sonra Mısır halkı büyük bir ordunun gelmekte olduğunu gördü. Gzel şah da askerini topladı ve yiğitlerine bakarak onlara cesaret vermek için bir şiir söyledi:

Düşman geldi üstümüze uğuldayıp,
Koç yiğitler, Allah yardımcınız olsun.
Allah izin verirse esir alıp ağlatıp,
Atını, eşyasını ganimet yapınız.

Tanrı cennette yer vermiştir umut,
Hizmet edecek günler geldi mert yiğit,
ldrseniz gazi, lseniz şehit,

Baş verin, din yolunda ölünüz.

Yine kâfir yurdu olmasın Mısır,
Yeniden yapmayınız dini misafir,
Yanımda oturan muhafız, vezir,
Hepiniz şu günü hak biliniz.

Hak işitsin sizin ettiğiniz feryadınızı,
Resulullah olsun yardımcınız,
Koç yiğitler, hizmet edin hepimiz,
Yaşlı kuldun bugün dua alınız.

Varır varmaz savaşın, aklını şaşırıp,
Kanlar aksın, her tarafa coşup,
Askerini esir edip düşürüp,
Basıp hançer ile karnını deşiniz.

Kâfirlere ecel şarabını içirip,
Atlısını, piyadesini kanlar geçirip,
Gelen askerinin hepsini kaçırap,
Başlarına kara duman salınız.

Gözel Şah söyler, önce Huda yar olsun,
Muhammet Mustafa yardımcı olsun,
Sayısız pirlere yardımcı olsun,
Yiğitler din için hizmet ediniz.

Elkissa, ondan sonra Gözel Şah, askeriyle karşılarına çıkıp durdu ve saf tutup hazırlandı. Sonra meydana iki asker çıktı, birbirlerini tehdit ettiler. Şapolat Şah'ın ordusundan Karmas adlı bir pehlivan atıyla meydana girdi ve bir şiir söyledi:

Mısır ilinin askerisiniz,
Gelin meydana savaşalım.
Ya biriniz ya da hepimiz,
Gelin meydana savaşalım.

Yabana atmayın sözümü,
Her tarafa bakar gözüm,
Hepinize yalnız kendim,
Gelin meydana savaşalım.

Cenk etmek bize hevestir,
Askeriniz fitneci gibidir,
Yalnız ben size yeterim,
Gelin meydana savaşalım.

Garip gönlümü hoş edip,
Gelenlerin hepsini leş edip,
Cesetlerini alt üst edip,
Gelin meydana savaşalım.

Gelip meydana gör işini,
Gelenin keseyim başını,
Denk gelmez bir lek asker,
Gelin meydana savaşalım.

Karmas der, kırgın ederim,

Türlü hüner gösteririm,
Hepsinin başına yeterim,
Gelin meydana savaşalım.

Elkissa, ondan sonra Mısır askerinden hiç kimse çıkmadı. Gözel Şah “Bir mert yok mu?” diye bağırdı. Hurbat Müsür adlı bir yiğit vardı. Çok yiğit birisiydi. Hurbat izin aldı, atına bindi, meydana çıktı ve durdu. Karmas bunu görünce:

- Haddin var mı da benim meydanıma girdin, canına acımadın mı? dedi. Hurbat:

- Meydan bizimdir, sen güçlüysen benim de Allah’ım var, diyerek Karmas’a bakarak bir şiir söyledi:

Meydana girmek ayıp değil,
Savaşacaksan gel beri.
Meydanda laf lazım değil,
Savaşacaksan gel beri.

Övünmek lazım değildir,
İlimiz bunu dert edecek değildir,
Düşman senden aşağı değildir,
Savaşacaksan gel beri.

Laf edersin kâr etmeyen,
Meydan herkese açık,
Sen güçlü isen Allah’ım var,
Savaşacaksan gel beri.

Meydan içre durdun boşuna,
Bilir herkesi ikbali,
Ölse yoktur hiç vebali,
Savaşacaksan gel beri.

Düşünmeden yaptığın işin,
Kâr etmez bu azarlayışın,
Cevap verecek geldi kişinin,
Savaşacaksan gel beri.

Hurbat der hor bakma Huda,
Din yolunda canım feda,
At yolda meydan işte,
Savaşacaksan gel beri.

Elkissa, ondan sonra ikisi yüz yüze geldiler. Birbirlerine mızrak vurdular, bir süre mızrakla dövüştüler, ancak üstünlük sağlayamadılar. Karmas, kılıç vurdu, Hurbat geri çevirdi. Hurbat kılıç vurdu, Karmas kalkan tuttu. Bu şekilde ikisi arasında yirmi otuz kılıç vuruldu, yirmi otuz kalkan tutuldu. Hurbat:

- Ya Hannan, ya Mennan, ya Deyyan, ya Bercan, ya Allah, Ya Resulullah, Allah’ın piri! diyerek birdenbire kılıç vurdu. Karmas, ikiye bölündü. Kâfirler bunu görünce hemen koşturdular. Bu taraftan Mısır askeri de at koşturdu. Savaş başladı. Üç gece gündüz savaş oldu. Sonra iki ordu da kendi taraflarına çekildiler. Mısır ilinden üç yüz altmış altı adamın öldüğünü gördüler. O taraftaki kâfirler de dört bin dört yüz elli dört kişinin öldüğünü gördüler. Kısacası bu şekilde altı ay savaş oldu. Çok aciz düştüler. Sonra Gözel Şah, adamlarını bir araya topladı ve görüşmelerden sonra:

- Ürgenç ilinde Yusuf Bey ile Ahmet Bey’e haber versek nasıl olur? dedi. Hepsini sevindi. Gözel Şah, yiğitlerine bakarak:

- Haber verip gelecek bir yiğit var mı? diye bir şiir söyledi:

Mektup alıp varsa Ürgenç iline,
Bir aslan yiğit var mı haber götürse?
Söz söyleyip mektup versem eline

Bir yolcu var mı haber götürse?

İhlâs ile doğru kılsa kendini,
Varıp görse Yusuf Ahmet yüzünü,
Arz etse ilin ve halkın sözünü,
Allah'a hizmet eden var mı haber götürse?

Kargalar bülbül olup uçmuş bağlardan,
Her türlü hediyeler alsa beylerden,
Savaşıp aşsa yüksek dağlardan,
Ali gibi gayretli var mı haber götürse?

Bendesine Allah olsa yardımcı,
Orada iki sultan aman iseler,
Haber ulaşırsa gelirler buraya şüphesiz,
Şefaata ehli var mı haber götürse?

Ben bir duacıyım Mısır ilinde,
Allah'a hor baksa düşman elinde,
Gözel baştan geçer dinin yolunda,
Bir mert var mı haber götürse?

Elkissa, ondan sonra Gözel Şah defalarca bağırdı, ama hiç kimseden ses çıkmadı. Ancak bir yiğit vardı. Adı Rüstem Bey'di. Ziyadesiyle yığitti. Sonra Rüstem Bey, söz aldı, yerinden kalktı:

- Ey şahım, siz dua ederseniz, Allah yardımcı olursa, din kuvvet verirse, pirlere yardım ederse ben gideyim, dedi, bir muhammes okudu:

Ey uluların şahı edeceğin dua için ben gideyim,
Mısır'da bu kavim, kardeş, akraba için ben gideyim,
Arayıp Lokman Hekim'i derde deva için ben gideyim,
Din yolunda daima canımı feda etmek için ben gideyim,
O Yusuf Ahmet şu sahipkıranlara ben gideyim.

Ben garibi kollasa her yerde Kadir Huda,
Ümmetim deyip edecek şefaata Resul Mustafa,
Yardım edecek Ebu Bekir, Ömer, Osman, Murtaza,
Yardım ederse Kerbela şehitlerinin çölü,
Onlar da yardım ederse İslam dini için ben gideyim.

Etseniz hepiniz dua, Ürgenç'e ederim sefer,
Dağlardan, taşlardan geçip çöllere eylemek güzer,
Bilmem ki bu yol bana hata mıdır yoksa zarar,
Hızır ile İlyas pirim yoluma olursa rehber,
Rehberlik ederse Allah hakkı için ben gideyim.

O Yusuf Ahmet kendileri toplansa büyük ordu ile,
Erali Han kırk yiğit ve Aşır Serdar ile,
O gelip savaş etse bu kâfir askeri ile,
Kaçırıp alsın malını topu ve tophanesi ile,
Başımızdan bela defetmesi için ben gideyim.

Rüstem Bey der gayretim o Rüstem destan kadar var,
Gayret ile kuvvetim o Kayser ve Hatem kadar var,
Hiddetim ve heybetim Köroğlu Sultan kadar var,
Ki bu hizmetle ilgili önünde şahım nice var,
Hepiniz edin dua şah ve kul için ben gideyim.

Elkissa, ondan sonra Gözel Şah, mektup yazıp eline verdi. Rüstem Bey, mektubu sağlam bir yere koydu, cemaatten dua aldı, atına binip Ürgenç iline doğru yola çıktı. Yol alıp nice dağlardan geçti ve Ürgenç'e ulaştı. Yusuf ile Ahmet Bey'in yanına vardı, mektubu çıkarıp verdi. Yusuf Bey mektubu okudu, mektubun içeriği şöyleydi:

Yaşlı kulun arzı halini işitip,
Acıyıp gelsin iki sultanım.
Burada halkın gönlünü hoş edip,
Hemen sefer etsin iki sultanım.

Düşman geldi Mısır ilinin üstüne,
Karargâh kurup yükseğe alçağa,
İsteği onların dini kastetmek,
Gelip bozguna uğratsın iki sultanım.

Gelip şad etsin yaşlı babasını,
Yakın etsin uzak yolun arasını,
Daima ederim halis duasını,
Gelsin gönlümü alsın iki sultanım.

Kâfir gelmiş büyük sefer edip,
Versin diye Mısır zekâtını, haracını,
Gelip burada bulsun bunun çaresini,
Sebebim olsun iki sultanım.

Gözel Şah der gül yüzüne hasretim,
İki gözüm yolunda beklerim,
Yaşlı kulum, halis hizmetkârım,
Kesinlikle gelsin iki sultanım.

Elkissa, ondan sonra Yusuf Bey gördü ki Gözel Şah, onca olan vakayı, geçen günleri mektuba yazmış, gelsin diye göndermiş. Yusuf Bey yiğitlerine dönüp:

- Gözel'den mektup geldi. Mısır'ın yanına düşman gelmiş. Asker alıp gidelim, diye bir şiir söyledi:

Gözel Şah'tan mektup gelmiştir,
Asker alıp oraya gitmek gerektir.
Allah'ım izin verirse Mısır iline,
Varıp Gözel Şah'ı görmek gerektir.

Mısır'ın üstüne düşman gelmiştir,
Düşmanın geleli altı ay olmuştur,
Altı aydan beri savaş etmiştir,
Varıp edebini görmek gerektir.

Altı ay olmuştur her gün savaşı,
Her gün savaş eder dinin taşı,
Daima yola ağlayıp gözde yaşı,
Onların halini sormak gerektir.

Şehr-i Galgal'ın şahı Şapolat Şah'tır,
Putperest kâfirdir hepsi küfürbazdır,
Gaziler yoldaşı şah-ı merdandır,
Yardım etse hepsini öldürmek gerektir.

Allah'ım yar olsa öldürsek hepsini,
Alsam Gözel Şah'ın intikamını,
Ganimet alıp atını, malını ve altınını,

Hepsini üleştirip vermek gerektir.

Bey Yusuf der Hak işitsin feryadınızı,
Gaza ise sizin daima işiniz,
Pirlerin hepsi olsa yardımcınız,
İslam için kılıç vurmak gerektir.

Elkissa, ondan sonra vezirleri, danışmanları:

- Güzel olur, gitmeniz iyidir, dediler. Sonra Ali Bey, yerinden kalktı, el bağlayıp:

- İzin ver, hizmeti bizler yapalım, asker toplayıp verseniz, Mısır'a gidip Gözel Şah'a hizmet etsek, sizler de dua etseniz, dedi ve Ali Bey bir şiir söyledi:

Baba izin verirseniz,
Şimdi ben kâfire gaza etsem.
Bütün kullara Allah yardımcısıdır,
Allah'ın temiz zatını inşa etsem.

Allah'ım vermiştir bize bu devleti,
Ben de Rüstem gibi göstereyim gayreti,
Varıp Gözel Şah'a etsem ben hizmeti,
Sizin için dostluğumu ulaştırsam.

Toy at olsa kurtulur binilmekten,
Ağır yük sarmaktan, öldürücü işten,
Baba hakkını ödeyeyim baştan,
Hizmet edip hakkını ödesem.

Emanetini verse bize Allah,
Mısır'a sizin için edeyim sefer,
Karşınızda hizmet olsa kolay,
Hizmet edip canımı feda etsem.

Düşman bunalttı ise Mısır ilini,
Asker almış ise sağımı solunu,
Batıl eylemiş olsa da dinin yolunu,
Ben onun derdine deva olsam.

Ali Bey'in Alav Hoca'dır piri,
Yedi ulu eren olsun rehberi,
Baba hazırlayıp versen askeri,
Kendim dostlarımı yoldaş etsem.

Elkissa, ondan sonra Yusuf Bey, üç yüz altmış askeri dört bir tarafa gönderdi. Bir ayda ordu hazır edildi. Sonra askerlerin hepsini hazırladılar, Ali Bey, Balı Bey, Dövdeş Muzrap, Şah Cihangir'i ordunun başına koyup gönderdiler. Kendileri de üç günlük yere kadar gelip geri dönmeye niyetlendiler. Yusuf ile Bozoğlan onlara bakarak:

- Yavrum hepinizi Allah'a ısmarladım, diye dua etti ve bir şiir söyledi:

Buradan gider olsan Mısır iline,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.
Esir düşme düşmanın eline,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Bir adın Rahmandır, bir adın Gaffar,
Kullarına sen olursun kaygılanan,
Sana destek versin Ahmet-i Muhtar,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Her şeyi var edip yaratan Cebbar,

Her şey bir, denk değil onun her yer,
Sana destek versin Haydar-ı Kerrar,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Ebu Bekir Sıddik, Ömer ve Osman,
Şehitlerin başı İmam-ı Hasan,
Kerbela'da öldü yetmiş iki can,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Yeri ve göğü yarattı bir Huda,
Herkesi bir derde etti duçar,
Yüz yirmi dört bin geçen enbiya,
Cümle geçen enbiyaya ısmarladım.

Hepsi Huda'nın yaratan kulu,
Bazısı şehit öldü, bazısı veli,
Oğlum sığınağında saklasın seni,
Yer yüzünde evliyaya ısmarladım.

Bey Yusuf der, bizden dua alacaksın,
Varıp Gözel Şah'a hizmet edeceksin,
Asker ile aman esen geleceksin,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Elkissa, ondan sonra asker yola çıktı. Ahmet Bey de yüce Allah'a dua ederek bir şiir söyledi:

Evvel sensin, ahir sensin,
Oğlumu sana ısmarladım.
Batın sensin, zahir sensin,
Oğlumu sana ısmarladım.

Kadimdir aslın, varlığın,
Sekiz fasıldır sıfatın,
Meşhurdur bin bir adın,
Oğlumu sana ısmarladım.

Cennetten çıktı bahane,
Geldi sonra bu cihana,
Adem baba, Havva anne,
Oğlumu sana ısmarladım.

Yüzlerinin ayı, yıldızı,
Tuttun insanın yolunu,
Yardım et Şihşi Nebi,
Kuzumu sana ısmarladım.

Kâfirlerden mihnet gördüm,
Hakkın yolunda can verdim,
Nuh Nebi adını andım,
Oğlumu sana ısmarladım.

Her şeyi yarattı Allah,
Ahir her şeyi yok eder,
Allah dostu Hazret-i Davut,
Oğlumu sana ısmarladım.

Yeryüzüne padişah olan,
Devi, periyi kul yapan,
Davut oğlu er Süleyman,
Oğlumu sana ısmarladım.

Ellerine alıp asa,
Hakka arz eden Musa,
Meryem oğlu Hazret-i İsa,
Oğlumu sana ısmarladım.

Şeytan düşmanlık etti çok,
Kurbanlık deveyi kurt yedi çok,
Mihnete sabreden Eyüp,
Oğlumu sana ısmarladım.

Fermana razı ol,
Delil getirdi Azrail,
İbrahim oğlu İsmail,
Oğlumu sana ısmarladım.

Peygamberlerin hepsi hak,
Bazısını yüceltti Hak,
Yardım et Hazret-i İshak,
Kuzumu sana ısmarladım.

Kenan'da Hazret-i Yakup,
Hepsi Hakk'a sevgili,
Mısır'da şah olan Yusuf,
Oğlumu sana ısmarladım.

Ebu Bekir, Ömer, Osman,
Peygambere oldu yaran,
Yardım eden Şir-i Yezdan,
Oğlumu sana ısmarladım.

Abbas Ali'ye etti ağalık,
Resul nesli iki imam,
Semerkant'ta Şah-ı Hasan,
Oğlumu sana ısmarladım.

Çöl yolunda Sagdı Vakgas,
Sensindir asıl bende,
Herkes sana eyler ihlas,
Oğlumu sana ısmarladım.

Şeyh-i Yusuf Harakani,
Ebu'l Hasan Harakani,
Abdî Talık İşdvani,
Oğlumu sana ısmarladım.

Ruhsat aldı yedi pirden,
Sen edersin, zoru kolay,
Bahaveddin belayı savan,
Oğlumu sana ısmarladım.

Ziyaret etsem Kâbe'ye,
Yardım et cümle sahabe,
Çopan Ata, Zenni Baba,
Oğlumunu sana ısmarladım.

Devi, cini ettin berbat,
Onun cinini ettin abat,
Allah'ın azizi, şeyhi imdat,
Oğlumunu sana ısmarladım.

Hepsini yad etti Ahmet,
Yardım et pehlivan Ahlat,
Türkistan'da Hoca Ahmet,
Oğlumunu sana ısmarladım.

Elkissa, Ahmet Bey bu şiirini tamamladı. Ondan sonra Erali Han fatiha okuyup dua etti:

- Sizleri Allah'a ısmarladım, dedi. Beylere bakarak bir şiir söyledi:
Yavrum şimdi siz gitseniz gazaya,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.
Sizleri ısmarladım kadir Huda'ya,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.

Yavrum bu vefasız fani dünyada,
Sizin devletiniz olsun ziyade,
Yoldaşların ile er murada,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Sen gidersin yüksek dağlardan aşıp,
Nice deryaya, susuz çöllere düşüp,
Akranların ile oynayıp gülüşüp,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.

Sen gidersin bu askere baş olup,
Savaş etsen kâfir ile karşılaşıp,
Yoldaşların ile mutlu mesut olup,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.

Askerini dört bir tarafa gönderip,
Her kim düşman ise gözünü oydurup,
Müslüman'ı kızıl baştan ayırıp,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.

Koç yiğitler mızrak alır eline,
İsfahanî kılıç takar beline,
Buradan gidip Mısır yurdunun iline,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.

Erali der sensin tacım, devletim,
Ürgenç ilinin süsü bezeği,
Siz hepiniz benim evladımsınız,
Sağ selamet gidip gelin sultanım.

Elkissa, Erali Han, Ahmet Bey, Yusuf Bey hepsi dua edip döndüler. Beyler orduya katılıp, yola koyuldular. Uzun süre yol alıp Esger Dağı'na vardılar. Yusuf Bey ile Ahmet Bey'in peşinden asker gelmiş, Aşır Bey serdar kırk yiğitten bir yiğidi asker başına koyup göndermişti. O yiğit:

- Efendim, bu dağa Esger Dağı derler. Yusuf Bey ile Ahmet Bey'i hile ile elini bağlayıp esir olarak alıp gittikleri yer burasıdır, dedi. Sonra Ali Bey, o yiğitten bu sözü işitince ilkbahar bulutu gibi hüngür hüngür ağlayarak bir şiir söyledi:

Kırk yiğidi ile beyler atlanıp,
Av avlayıp geldikleri yere ulaştık.
Tazılar gönderip alıcı kuşlar salıp,
Kaz, ördek avladıkları yere ulaştık.

Eli silahsız, beli kemersiz,
Atlarına çıplak binip eyersiz,
Kırk yiğidi, Aşır Bey'in habersiz,
Gaflette kaldıkları yere ulaştık.

Görmeden ana babasını, ilini,
Ayrılık ateşine yakıp gönlünü,
Esir edip atını, silahını, kendini,
Ganimet olarak aldıkları yere ulaştık.

Sarhoş halde yatıp bilmeyip kendini,
Toz toprak örtüp gül gibi yüzünü,
Önce almadan Bozoğlan'ın sözünü,
Çok pişman oldukları yere ulaştık.

Asker gelmiş Şehr-i Mısır yurdundan,
Tuğu, bayrağı bir yüz bin kâfir aradan,
.....
Ordu kurup geldikleri yere ulaştık.

Ali Bey der geldim orduyu üzüp,
Kırk yiğidin yüreğini dağlatıp,
Aman dileyerek iki elini bağlatıp,
Kul köle oldukları yere ulaştık.

Elkissa, ondan sonra Ali Bey, bu şiiri tamamladı. Dağdan geçip gittiler. Nice günler yol alıp Peşe Dağı'na geldiler. Beylerin esir düşüp yaya yürüdükleri yerleri, Aşır Bey Serdar ile kırk yiğidin savaştığı yerleri görünce üzüldüler, gözlerinden yaşlar döktüler, Ali Bey burada bir şiir söyledi:

Babamın esir düşüp,
Yayan yürüdüğü yerler.
Dört tarafını asker alıp,
Savaş ettiği yerler.

Kalıp uzakta yoldaşı,
Akıp gözlerinden yaşı,
Bu dağların kara taşı,
Ayak bastığı yerler.

Görüp burada Peşe Dağı'nı,
Yüreğime salıp dağını,
Taş vurup Ahmet'in ayağını,
Basılmadan kalan yerler.

Kırk yiğidi haber alıp,
Gelip peşinden at koşturup,
Her tarafa kanlar akıtıp,
Kâfiri öldürdükleri yerler.

Öldürüp kâfiri bir nice,
Dinlenmeden gece gündüz,
Savaş edip kırk bir gün,
Temaşa ettikleri yerler.

Ali Bey der pek çok elle,
Nice ay dahi el ile,

.....
Mısır'a vardıkları yerler.

Elkissa, ondan sonra beyler, esir düştüğünde Aşır Bey Serdar kırk yiğidi ile peşinden gelip kırk bir gün savaşip beyleri kurtaramayıp on yiğit şehit olmuştu. Aşır Bey Serdar, sonra dua ederek tuğ alıp gitmişti. Beyler onların kabrine varıp ziyaret ettiler, yiğitleri hatırlayarak Ali Bey bir şiir söyledi:

Ukde ile beyler esir olduğunda,
Habersiz gaflette kalan koçaklar.
Kızılbaşlar aşır buraya geldiğinde,
İzleyip peşinden gelen koçaklar.

Ata binip Aşır Bey'i baş edip,
Kızılbaş'ı öldürüp bunu leş edip,
Ölülerden girip leşini harman edip,
Gece gündüz savaş eden koçaklar.

Bir nice gün bu cihanda gün görüp,
Gazap edip Kızılbaş'a kılıç vurup,
Şehit olup din yolunda can verip,
Allah'ın rahmetini alan koçaklar.

Kızılbaş'a kılıcını saplayıp,
Bu dünyada kendi işini bitirip,
Başına Peşe Dağı'nda tuğ alıp,
Burada şehit olup yatan koçaklar.

Mesken tutup burada Peşe Dağı'nı,
Yezit'e saplayıp mızrağını, kılıcını,
Gençlikte hazan vurup bağını,
Gonca iken gülü solan koçaklar.

Ali Bey der ölsem Resul dininde,
Bir söz dedim şehitlerin şanına,
Yüzünüz ak olsun, mahşer gününde,
Din kılıcını çalıp ölen koçaklar.

Elkissa, ondan sonra şehitlere fatiha okudular, Peşe Dağı'ndan geçip yola koyuldular. Nihayet beş ay yol aldıktan sonra Balasal Dağı'na vardılar. Balasal Dağı, bütün dağların padişahı idi. Balasal Dağı'nda üç yüz altmış evliya vardı. Beyler onları ziyaret ettiler, yardım ve hayır dilediler. Orada Ali Bey bir şiir söyledi:

Yeryüzü yok iken yarattı o Allah kadir Huda,
Arş ile kürsü yarattı ayrıca arzı ve semayı,
Gökyüzünde melek, yerde insanlar yerli yerinde.
Bazısını kâmil edip halka yaptı rehber,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Bu kadar yol askeri ile kutlu sefer olsun bana,

Düşmana olsun korku, zafer olsun bana,
Enbiya ve evliya ruhu rehber olsun bana,
Her yere gitsem ruhunuz rehber olsun bana,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Hepiniz yardım edin, kâfire gaza etsem,
Hepsini toptasam vurup şehrine ölüm salsam,
Biz gelince sağ selamet yine ziyaret etsem,
Ruhunuzu şad edip yüceltip mesut etsem,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Bir Allah verse bana Kayser, hakan devletini,
Kuvvet, gayret verse bir de Ali'nin himmetini,
O Muhammet Mustafa etse şefaata ümmetine,
Din yolunda can verip etsem daima hizmetini,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Bu kadim yere geldim bu kalabalık asker ile,
Ruhunuz etse yardım savaştım kafir ile,
Hem Yezit başını keseyim alıp hançer ile,
Atı, silahı, araç gereçleri hepsini alsam altın ile,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Ben bugün ters feleğin elinden feryat edeyim,
Eğer gücüm yeterse öldürüp kâfirleri berbat edeyim,
O beladan kurtarıp Mısır ilini şad edeyim,
Türkmen ruhunu her yerde şad edeyim,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Mektup yazıp gönderdi burada Gözel Şahımız,
Hizmete bizi çağırılmış orada sevgili dostumuz,
Yeryüzü eğer düşman olsaydı yoktu fermanımız,
Ali Bey der Allah verirse cennetten yerimizi,
Bu Asal Dağı'nda yatan üç yüz altmış evliya,
Yardım edip bugün bana edin dua.

Elkissa, bundan sonra bunlar burada dursun. Şapolat Şah, komutanlarını topladı:

- Ürgenç'e asker göndersek onlar gidip yurdunu talan etse, malını alsın, kurganını bozsa, Türkmenleri bağlayıp alıp gelseler, dedi. Bütün komutanları:

- İyi olur, ordu Yusuf ile Ahmet'i alıp gelinceye kadar biz Mısır'ı alırız, dediler.

Şapolat Şah'ın bir oğlu vardı. Adı Mirza Polat'tı. Şah, onu orduya komutan tayin etti, yüz seksen bin askeri, üç yüz altmış tuğ ve bayrakla Ürgenç'e gönderdi. Sonra Mirza Polat, kırk gün yol aldı ve bir çeşmede konakladı. Burası Asal Dağı'nın etekleriydi, diğer tarafta Ali Bey de evliyaların kabirlerini ziyaret etmiş ve atlanmıştı. Mirza Polat'ın komutanlarından Eslim, onları gördü. Asal Dağı'nın üstünde toz peyda oldu. Eslim, bu ne hal, önümüzü almışlar. Türkmenler gelmişe benziyor diye bir şiir söyledi:

Bu dağ, bu dağ toz kopmuştur uzaktan,
Önümüzü asker almışa benziyor.
Asker gelmiştir ya Türkmenden ya Kazaktan,
Askerim ortada kalmışa benziyor.

Şah seni göndermiş yurdun kenarına,
Bekçi koymadın önüne ardına,
Yem olursun bu dağların kurduna,
Askerim ortada kalmışa benziyor.

Eslim der gelse Türkmen askeri,
Kılıç ile keser hepsinin başını,
Kargalar yer çölde kalan leşini,
Önümüzü arkamızı almışa benziyor.
Elkissa, ondan sonra Mirza Polat:

- Sen yanlış söz söylüyorsun, Türkmenlerin haddi varsa üstümüze gelsinler. Gelip gücümüzü görsünler. Hem dostumuzu düşmanımızı görelim, diye askerini düzenledi, saf tuttu. Ali Bey, askeri ile dağın vadisinden çıktı. Ona uzaktan kalabalık bir gurup görüldü. Sonra askerleri görünce gönlü coştı, kendi askerine haber verdi:

- Eğer düşman ise teke tek vuruşmak gerek, dedi.

Mirza Polat'ın askerleri Ali Bey'in askerlerini görünce korkuya kapıldılar. Sonra Eslim'in sabrı kararı kalmadı, yerinde duramayıp Mirza Polat'a bakarak bir şiir söyledi:

Atları sedde topcak,
Savaşmaya geldi vakit,
Yiğitlerinin hepsi koçak,
Sen kaçmıyorsan ben kaçıyorum.

Türkmenler yapar toyumuzu,
Kan ile dolar başımız,
Nerede kaldı kendi yurdumuz,
Sen kaçmıyorsan ben kaçıyorum.

Beyimizin aşu, ekmeği tatlı,
Herkesin kendi canı tatlı,
Kaçıp kurtulmamız hayırlı,
Sen kaçmıyorsan ben kaçıyorum.

Şahım savaşa gitmem,
Daima sözüne girmem,
Eslim der asla durmam,
Sen kaçmıyorsan ben kaçıyorum.

Elkissa, bundan sonra Eslim, orduyu bozup kaçmaya başladı. Bir miktar asker birbirine bakmadan kaçıverdiler. Baba oğluna söz geçiremedi. Ağabey ile kardeşin hali de bunların gibi oldu. Sonra Eslim, dört bin dört yüz kırk dört adam ile kaçtı, nice günler yol aldı, Şapolat Şah'ın karşısına vardı ve selam verdi. Şapolat Şah, soru sordu. Sonra Eslim gördüğünü, bildiğini anlattı ve bir şiir söyledi:

Haber istersen ben söyleyeyim,
Türkmen fena geldi şahım.
Kaçtık biz haber almadık,
Çok el peyda oldu şahım.

Savaşmadan, davul çalmadan,
Kaçtık birbirimize bakmadan,
Kılıç değmeden, atmadan, kapmadan,
Pek çok adam öldü şahım.

Azını çoğunu bilemedik,
Düşmanın önünü alamadık,
Böyle iş yapmadık,
Aklımızı aldı şahım.

O gelen bize beladır,
Gelirse hepsini alır,
Kim ölür, kim kalır,
Bildiğimiz şudur şahım.

Kulak ver benim sözüme,
Çok el göründü gözüme,
Müjdelik vermeyin bana,
Mirza Polat kaldı şahım.

Şimdi düzenle teçhizatını,
Hazırla adamlarını,
Şahım şimdi et kaygını,
Ahir zaman oldu şahım.

Eslim der budur gördüğüm,
Önünde haber verdiğim,
Gelmez uykuya dalasım,
Çoğu çölde kaldı şahım.

Elkissa, ondan sonra Türmen askerleri üç gece gündüz kovaladılar, pek çok düşman askerini yakaladılar, Mirza Polat'ı da esir aldılar. Mirza Polat'ın Batır Kara Hindi, Zor Kara Hindi adlı iki bahadırı vardı. Onları da esir aldılar ve çok ganimet elde ettiler. Ama Ali Bey, Batır Kara Hindi'nin ve Zor Kara Hindi'nin, ayrıca elli adamının kulağını burnunu kesti ve onları kovalayıp bıraktı. Kendileri de yavaş yavaş peşlerinden gittiler. Batır Kara Hindi ve Zor Kara Hindi, elli yiğidi ile nice günler yolculuk yaptıktan sonra Şapolat Şah'ın karşısına vardılar ve selam verdiler. Şapolat Şah, onları tanımadı. O:

- Nereden geldiniz? dedi. Orada Batır Kara Hindi:

- Ey şahım, Türkmen askerlerinden kaçıp geldik, diyerek şaha bir şiir söyledi:

Şahım Türkmenlerden geldik,
Gelmekten ölmek daha iyidir.
Yurdun boş gezeni olduk,
Olmaktan ölmek daha iyidir.

Şahım benden sorarsın,
Bize müjdelik verirsin,
Bugünü ya da yarını görürsün,
Görmekten ölmek daha iyidir.

Himmetinde şah ve geda,
Sana canını eder feda,
Kulağım burnum kesildi,
Kesilmekten ölmek daha iyidir.

Hazan vurdu benim bağımı,
Hani burnum ve kulağım?
Böyle eksik kaldım,
Kalmaktan ölmek daha iyidir.

Derde ne deva ederim?
Ahir bu dertle ölürüm,
İle varsam utanırım,
Varmaktan ölmek daha iyidir.

Baş alıp nereye gideyim,

Ben kimden deva isteyeyim,
Hangi yüzle ben varayım,
Varmaktan ölmek daha iyidir.

Razıyım alsa canımı,
Halimi sormaz hiç kimse,
Görse beni güler herkes,
Gülünmekten ölmek daha iyidir.

Azaplar gördüm gelene kadar,
Burada hizmet edene kadar,
Bunun hediyesini alana kadar,
Almaktan ölmek daha iyidir.

Söyle Batır Kara Hindi,
Şahım bahtım kara oldu,
Mirza Polat esir oldu,
Olmaktan ölmek daha iyidir.

Elkissa, bundan sonra Şapolat Şah, onu tanıdı. Bunun bu halini görünce, Mirza Polat'ın esir düştüğünü, pek çok askerinin çölde ziyan olduğunu duyunca çok kederlendi.

Sonra Ali Bey, asker ile Baya Dağı adlı dağa vardı. O dağ, Mısır'a yakındı. Ondan sonra Rüstem Bey, Gözel Şah'a gitti ve müjde verdi:

- Türkmen beyleri geldi, diyerek bir gazel söyledi:

Gözel Şahım bir müjde,
Ürgenç'in askeri geldi.
Asal Dağdan at sürüp,
Türkmenin beyleri geldi.

Dıştan Rüstem heybetli,
Her işte Hatem himmetli,
Her biri aslan sıfatlı,
Altı pirin erleri geldi.

Her biri bahadır Türkmen,
Her esbaptan var galiba,
Yüzleri parlak ay gibi,
Güzelliği güya peri geldi.

Savaş etse bir zaman,
Vermez kâfire aman,
Kılıçları İsfahanî,
Böyle koçakları geldi.

Yusuf oğlu Ali Bey var,
Ahmet oğlu Balı Bey var,
Dövdeş oğlu Aşır Bey var,
Cihangir Muzrap geldi.

Rastladı kâfir ordusu,
Müslüman kesti başını,
Karmaşada vurdu çok kişiyi,
İslam dininin hepsi geldi.

Rüstem der yoktur yalanı,
Müslüman'ın yok öleni,

Yüz seksen bindir geleni,
Tuğ ve bayrakları geldi.

Elkissa, bu şiirden sonra Gözel Şah, mutlu oldu, hediyeler ile at, giyecek verdi, üç yüz altmış altı muhafızı ile onları karşılamaya gitti. Gözel Şah, görüştü, konuştu, Ürgenç ilini, Erali Han'ı, beyleri sordu, beylere bakarak bir gazel söyledi:

Ürgenç ilinden gelen canlarım,
Adaletli Erali Han iyi mi?
Mısır iline sefer eden canlarım,
Asker sahibi iki sultanım iyi mi?

Başında altından tacı, sorgucu,
Kırk bin evli Ersarı'nın ağası,
Aslı Cengiz iki beyin dayısı,
İsfahan'da Bozoğlan Han iyi mi?

İslam için canı kurban eyleyen,
Savaş meydanında cevelan eyleyen,
Kâfirleri yerle bir yeksan eyleyen,
Aşır Bey gibi keskin kılıçlı iyi mi?

İyi mi Harezmi yurdunun hepsi,
Büyük küçük ile dede ve nine,
Savaş günü bine değer her biri,
Önünde yiğitler, aslanlar iyi mi?

Hazret-i Âdem aslı hepimiz,
Peygamberin ruhu olacak yârimiz,
Din yolunda bizim biraderimiz,
Ay Han, Gün Han, Nadir Sultan iyi mi?

Gözel Şah der varamadık kendimiz,
Yola bakar iki gözümüz,
Hakikidir bizim peygamberimiz,
Ürgenç'teki bütün beyler iyi mi?

Elkissa, bu sözden sonra Gözel Şah, önlerine düştü, Ali Bey askeri ile bir yere kondu. Gözel Şah bütün muhafızları ile el bağlayıp:

- Hoş geldiniz, şimdi siz Mısır'a padişah olun, bizler karşınızda hizmetkarınız, diyerek bir muhammes okudu:

Beylerim siz hepiniz bizim misafirimizsiniz,
Geldiyseniz hoş geldiniz baş üstüne misafirimizsiniz,
Edeyim kurban sana başımı feda bu canımız,
Yanınızda çıksa canımız yok hiç ukdemiz,
Şimdi bizim şehrimizin içinde olun siz canımız.

Bu cihanda daima olsun Allah yârin senin,
Hem yine Allah'ın dostu olsun Allah yârin senin,
Safalı dört dost olacak kaygını çeken senin,
Bu Mısır olsun daima önünde hizmetçin senin,
Gezinti yeri olsun sana bu köşk ile eyvanımız.

Yedi ulu, yedi âşık, yedi sultan kollasın,
Server-i sahip eden o Allah'ın aslanı kollasın,
O Harezmi şehrinde Hazret-i Pelvan kollasın,
Mısır'a padişah olan Kenan'ın Yusuf'u kollasın,
Hem kurban canımız olsun sana canımız.

Geldiniz sizler bugün iki sultanın yerine,
Kırk yiğit ile Aşır Bey, Eralı Han yerine,
İsfahan'ın padişahı Bozoğlan'ın yerine,
Burada siz padişah olun Kenan'ın Yusuf'u yerine,
Nice yıllar sizinle olsun bizim devranımız.

O Yusuf Ahmet sana verdi orduyu, en'amı,
Yedi aylık yoldan gelip al Müslüman'ın gamını,
Babanız etti Müslüman sen düzelt kâfiri,
Ürgeç'in beylerine verin Mısır'ın en'amını,
Şehrimizde de olun siz şah ve sultanımız.

Gözel Şah der, beylerimi topla bugün hatırın,
Hem Kızılbaş ili görsün tam bu yerde kadirin,
Kâfirle savaş edersen yardım etsin cümle pirin,
Ben kendim yaşlı kulum karşında olsam hizmetçin,
Dostlar mutlu olup yansa daima düşmanımız.

Elkissa, ondan sonra akşam bütün askerler yattı. Sonra şafak söktü, sabah erkenden her yanda piyade borusu, zurna çalındı, meydanın ortasına gelen iki ordu karşılıklı saf tuttular. Sonra Müslüman ordusundan Dövdeş, izin alıp meydana çıktı ve kâfire bakarak:

- Her kim istiyorsa benim yanıma gelsin, savaşalım, diye bir şiir söyledi:
Her kim isterse gelsin yakına,
Bugün meydanda savaş edelim.
İki yandan asker etsin temaşa,
Bugün meydanda savaş edelim.

Meydan içinde at kapıştırıp tartıp,
Kılıç, mızrak vurup ok atışıp,
At üstünde savaşıp tutuşup,
Bugün bu meydanda savaş edelim.

Kim burada haber verse bahtından,
Can vermeden kalır düşer rahattan,
Her kim ikbalinden görsün bahtından,
Gelsin bu meydana savaş edelim.

Dövdeş der kâfirler kalmayın ukdeyle,
Kaçsanız kurtulamazsınız nereye gitseniz,
Temaşalar olsun bu meydanda,
Gelsin bu meydana savaş edelim.

Elkissa, ondan sonra Dövdeş, ortada durdu. Kâfirin askerlerinden de bir pehlivan geldi. İki savaştılar, birbirlerine kılıç vurdular, geri döndürdüler. Sonra ikisinin arasında yedi kez kılıç geri döndü. Sonunda Dövdeş, eline kılıcını aldı, hiddetlenip öyle bir vurdu ki, düşman ikiye bölündü. Yine birisi geldi. Dövdeş, onu da öldürdü. Bu şekilde teker teker gelen yetmiş iki adam öldü.

Elkissa, kâfirlerden on bin adam birden hücum etti, mağlup oldular. Dövdeş, yedi gece gündüz savaştı, kâfirlerden altı bin altı yüz altmış iki adamı öldürerek orduya katıldı. Nihayet vakit geç olunca iki taraf da yerli yerinde durdu. Sonra şafak söktü, ordular iki tarafta saf tuttular. Müslüman ordusundan Muzrap Şah, izin alıp meydana vardı, at oynattı, kâfirlere bakarak:

- Her kim savaşmak istiyorsa gelsin, meydana gelsin, diyerek heybetli bir şekilde bir şiir söyledi:

Bugün dürüst savaş olsun Yezitler,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Şahın enamını alan yiğitler,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Bugün her kim susadıysa şirin canına,
Biri korkarsa gelsin beşi, onu,
Kılıcı savurayım kızıl kandan,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Doğrudur yalan olmaz kitabın sözü,
Ölsem şehit olsam öldürsem gazi,
Onu korkarsa yirmisi, otuzu,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Başımda miğfer, belimde kemer,
Atımın, silahlarımın yoktur eksigi,
Korkarsa otuz, gelsin kırk ellisi,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Allah'ın topudur insanın başı,
Gider hem yana durmaz yaz kışı,
Korkarsa ellisi, gelsin altmış yetmişi,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Bizler Gözel Şah'ın misafiri,
Sözümü doğru bil yoktur yalanı,
Korkarsa yetmişi, gelsin seksen doksanı,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Ali Bey'in önünde bizler kaleyiz,
Ben savaşayım sizlerle yalnız,
Korkarsa doksanı, gelsin yüz iki yüz,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Yoksa hepiniz hemen Müslüman olun,
Kaçsanız da kurtulamazsınız iyice bilin,
Korkarsa yüzü biner biner gelin,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Gelmezseniz durun yerli yerinizde,
Birini katmayın şimdi birbirine,
Muzrap söyler yalnız ben hepinize,
Kim talep ediyorsa gelsin meydana.

Elkissa, bundan sonra Mızrap Şah, savaştı. Kafirleri öyle öldürdü ki kanlar ırmak olup aktı. Nihayet, dokuz gün savaştı, sekiz bin seksen dört kişiyi öldürdü ve kendi ordusuna katıldı. Bütün askerler şaşakaldılar. Ali Bey pek çok hediyeler verdi. Akşam yattılar, sabah erkenden savaş için davul çalındı, iki tarafta iki ordu saf tuttu. Sonra Balı Bey, attan indi, el bağladı, izin istedi ve Ali Bey'e bakarak bir şiir söyledi:

İzin verirsen gideyim savaşa,
Olsun meydanda temaşa.
Bozgun salayım Kızılbaş,
Olsun meydanda temaşa.

Savaş edeyim davul çalıp,
Temaşa edin sizler bakıp,
At bağrından kanlar akıp,

Olsun meydanda temaşa.

Tozdan gökyüzü kaplanıp,
Kırmızı kanlar katılıp,
Kelle şalgam gibi atılıp,
Olsun meydanda temaşa.

Olsun sanki ahir zaman,
Yezit ehli edip figan,
Kızılbaşlar görsün bozgun,
Olsun meydanda temaşa.

Balı Bey der etsem savaş,
Pek çok kul ile yapıp dalaş,
Darbımı görsün Kızılbaş,
Olsun meydanda temaşa.

Elkissa, bundan sonra Ali Bey peşinden baktı, ağlayarak Allah'a yalvardı:
- Balı Bey, gidip kâfirlerle savaşırken onu Allah korusun, diyerek bir şiir söyledi:
Savaş etse kâfirler ile dalaşıp,
Sığınağında sakla ya Zülcelalim.
Baş kesilse meydanda kan dökülüp,
Sığınağında sakla ya Zülcelalim.

Müslüman kulunu koru her yerde,
İster olsun evde, çölde, yabanda,
Kâfir ile savaş ettiği zamanda,
Sığınağında sakla ya Zülcelalim.

Kızılbaşlar ile savaş ederken,
Cezayir topu ile tüfek atarken,
Kafirler her taraftan oka tuttuğunda,
Sığınağında sakla ya Zülcelalim.

Kızılbaş ehline kılıç vurduğunda,
Meydanda kan akıp çaylar dolduğunda,
Kafirler de gelip mızrak vurduğunda,
Sığınağında sakla ya Zülcelalim.

Bütün kullara yardım eden sensin,
Dert verip de deva veren sensin,
Zavallıyı koruyup kollayan sensin,
Sığınağında sakla ya Zülcelalim.

Elkissa, Ali Bey şiirini tamamladı. Balı Bey, hiddetlenerek kâfirlerle savaşmaya başladı. Balı Bey, kısa sürede o kadar öldürdü ki, onlar gurup gurup kaçırıldılar. Koyun sürüsünü kurt dalamış gibi oldu. Kamışa ateş düşmüş gibi oldu. Kızılbaş'ın pehlivanları, binlerce askeriyle birlikte hücum ettiler. Balı Bey de Ürgenç askerlerini düzene koydu ve Yezitlere doğru at saldılar. Ali Bey, Dövdeş, Muzrap da at saldılar. Sonra öyle bir mağlubiyet oldu ki, yer gök titredi. Düşman leşinden tepe oldu. Türkmen beyleri ejder gibi savaştılar. Sonra iki ordu arasında yedi gün şiddetli savaş oldu. Sonunda Yezitler dayanamayıp parça parça oldular ve kaçmaya başladılar. Şapolat Şah da hadsiz devletini bırakarak kaçıp gitti. Yezitlerin kanından ırmak oldu, akmaya başladı. Düşmanın ölenleri öldü, kırılanları kırıldı. Pek çoğu da at ayağının altında helak oldu. Geri kalanları da bütün her şeyini bırakıp kartaldan kaçan kuş gibi Mısır'dan kaçıp gittiler.

Elkissa, Türkmen askerlerinin eline pek çok ganimet, giysiler, elbiseler, altın ve gümüş geçti. Karun'un zenginliği buna denk gelmezdi. Sonra Gözel Şah, Ali Bey'e, Balı

Bey'e, Dövdeş'e, Muzrap'a ve onların askerlerine kırk gün hizmet etti, onlar vakitlerini mutlu mesut, saz sohbetinde, yemede içmede geçirdiler. Kırk gün sonra Ali Bey, Balı Bey serdarlar, Mısır halkından izin aldılar, kırk heybeye aldıkları ganimetleri koydular, büyük bir törenle Ürgenç'e doğru yola çıktılar.

Elkissa, beyler yüce dağlardan, susuz çöllerden geçip kendi vatanlarına ayak bastılar. Dostlar şad oldu, düşmanlar mat oldu.

3. Gövher Kız ve Şirali Bey

Destan metni, B. Memmetyazov-A. Durdıyeva'nın birlikte hazırlayarak AŞgabat'ta 1976 yılında yayımladıkları "Kasım Oglan, Gövher Gız ve Şirali Beg" adlı kitabın 91-184. sayfaları arasında yer almaktadır. A. Durdıyeva'nın verdiği bilgilere göre bu destanın derlenmiş birkaç varyantı vardır, ancak bu metinlerin, nerede, kimden ve kim tarafından derlendikleri belli değildir.

3.1. Türkmen Türkçesi

Bir bar eken, bir yok eken, gadım eyyamlarda Tövriz Őaherinde Alım Şa diyen bir patışa bar ekeni. Ol Őanıñ u sanı oğlı bar eken. Ođlanlarıñ ulusınıñ adına Nuralı diyer ekenler, ortancısınıñ adına Piralı, iñ kiisiniñ adına hem Şirali diyer ekenler. Olarıñ iñ ulusu on dört, ortancısı on bir, iñ kişisi Şirali hem dokuz yaşına baranda Alım Şa ağır kesele duçar bolupdır. Ondan soñ Alım Şa özüniñ ağır yagdayından gorkup "lmkm Şirala bir nesihat edeyin" diyip oğlanlarını yanına ağırıpdır. Olara nesihat berip bir bŞ keleme söz aydıpdır:

Bu yalançı dnya maña dar boldı,
Atanıñ sözüne gulak sal indi,
Gunça gl açılıp solara geldi,
Oğlum Nuralı Beg pendim al indi.

Segsen yaşa yetip büküldi bilim,
Bu gün solar boldı açılan glm,
Nesihatım alıp Piralı oğlum,
Sen atañdan razı bolup gal indi.

Gözüme grndi pulsırat yolu,
Tirsege galmana yok atañ halı,
Gz guvancım sensiñ oğlum Şirali,
Tci-tagta eye bolup gal indi.

Vezir-vekillerim eŐidiñ sözüm,
Alım Şa diyr indi yumuldu gzm,
Oğlum Şirali'ga tabşırdım ızım,
Ulı-kii halayıklar gal indi.

Elkissa, Alım Şa sözüni gutarandan soñ iñ kii oğlı Şirala yüzlenip "Ey guzım, seniñ yaŐıñ yaş hem bolsa ađalarıña gr akılıñ, pikiriñ ziyadarak. Őonuñ uin yaş kii hem bolsañ tci-tagtı saña tabşırdım" diyipdir ve oğullarına kp nesihatlar edipdir, sargıtlar sargapdır. Ol:

- Ey oğlanlarım, men lenimden soñ meniñ gabrı mıñ başına kırk güne enli her cuma ağşam barıp gaydıñ, diyipdir.

Şeyle diyip Alım Şa dnyden tpdır. Ondan soñ Tövriz Őaheriniñ yaşulu, yaş-kii bar halkı yıgnanıp yas tutup Őaheriñ kıbla tarapından bir ulı gmmez galdırıp Alım Şa'nı Şol gmmezde caylapdırlar. Cemagat Alım Şa'nıñ yoluna ayat okapdır. Gitcek vagtı kii oğlı Şirali Beg il-halkıñ önünde atasınıñ mazarını gucaklap ağlap bir keleme söz aydıpdır:

Panı dnya gelip dvranlar sürüp,
Şu gün ömrüñ güli soldı cana atam.
Hkm srdñ ile mhirlik kılıp,
il-halkıñı zarın kıldıñ can atam.

Bu gün gutarandır gış, bahar-yazıñ,
İndi görmek bolmaz gl kimin yüzüñ,

Yatdan çıkmaz beren nesihat sözüñ,
Beren nesihatıñ aldım can atam.

Bizden goş ayırdıñ ayıñ üçünde,
Ağır yüküñ yokdur seniñ göçüñde,
Bizden galıp dar mazarıñ içinde,
Oyanmaz ukıga batdıñ can atam.

Kändir bizden ozal dünyäge gelen,
Gelen aglap gider hiç bolmaz gülen,
Nuralı, Pıralı agalar bilen,
Izıñda aglayıp galdım can atam.

Ezrayıl hırıdar boldı canıña,
İndi iman hemra bolsun yanıña,
Şıralı diyir gara acdarha goynuña,
“Hak” diyip okladıñ özüñ can atam.

Elkissa, Şıralı Beg sözüni gutarıp ulı-kiçi halayıklar bilen iline gaydıp barıp atasıñıñ aş-suvunu berip kân hayratlar edipdir.

Atasıñıñ patasına gelen adamlarıñ içinden bir aksagal kişi çıkıp:

- Ey halayık, siz bir maslahatı orta alañzok. İndi Alım Şa dünyäden ötdi, munuñ tagtına oğlanlarıñ birini çıkarmak gerek, diydi. Ondan soñ bularıñ içinden bir yaşılı çıkıp:

- Ey ilat Alım Şa’ñıñ tagtına ulı oğlu Nuralı’nı çıkarmak gerek, diydi. Şol cemagatıñ içinde Şıralı dagını okadıp yörän Dana sopı diyen bir mollası bar eken. Bu çıkıp:

- Ey halayık, bu akılıñız bolmayar. Dövlet guşı uçurmak gerek. Kimiñ başına gonsa şunu tagta çıkarmak gerek, diyipdir.

Bu Şıralı dagını okadıp özi terbiye berenden soñ Şıralı’ñıñ akıl-huşunıñ agalarına garanda ziyadaradığını añlayar eken.

Mollanıñ bu sözüni il-halk oturan adamlarıñ hemmesi makul bildiler. Ondan soñ il-halk yıgnanıp dövlet guşı uçurdılar. Dövlet guşı hem gelip Şıralı Beg’iñ başına gondı. Şunluk bilen Şıralı Beg’i yurda patışa etdiler.

Günlerde bir gün Şıralı Beg agaları bilen otırka atasıñıñ edip giden vesyeti yadına düşdi.

- Ey agalar, biz atamızıñ eden vesyetini yadımızdan çıkarıp baryarıs. Şoña şu cuma günü sen gidip gel, diyip ulı agası Nuralı’nı Şıralı Beg uzadıdır. Ulı agası Nuralı hem yola düşüp gidipdir. Ol atasıñıñ mazarıñıñ yanına barmaga gorkup özüñiñ bir dayısıñıñkıda gice yatıp gaydıdır. Soñ aylanıp köşge gelipdir. Şıralı Beg agasıñıñ yanına gelip:

- Barıp gaytdıñ mı, nâme ahval gördüñ? diyip sorapdır. Onda Nuralı:

- Hava inim, barıp geldim, veli yöne meniñ gören zadım bolmadı, diyipdir. Ondan soñ Şıralı Beg kiçi agası Pırala yüzlenip:

- İndi sen barıp gel, diyipdir. Pıralı Beg hem yola düşüp gidipdir. Bu hem atasıñıñ yanına barmanı kın görüp “Ey ölen atadan nâme peyda bar?” diyip gice özüñiñ bir dayısıñıñkıda bolup ertesi ir bilen köşge barıpdir. Şıralı Beg mundan hem “Barıp geldiñ mi, nâme vaka gördüñ?” diyip sorapdır. Pıralı Beg hem “Barıp geldim, veli hiç hili vaka görmedim” diyip cogap beripdir. Ondan soñ Şıralı Beg “Özüm hem bir barıp geleyin” diyip yola düşmekçi bolanda Dana molla Şıralı Beg’iñ yanına gelip:

- Oglum Şıralı, gitseñ menem bile gitcekdirin diyip bir saçak gatlama bişirdip ikisi yola ugradırlar. Bular Alım Şa’ñıñ gabrına barıp bir nâçe ayat okap gice şol yerde yatıpdirler. Şıralı Beg dañ sāher vagtlarında bir düşüş görüpdir. Düşüşünde bir mele donlı, yaşıl hasalı, aksakgal kişi gelip “Oglum eliñi ber” diyipdir. Şıralı Beg’iñ elinden tutup bir ulı çarbage eltipdir ve ol “Oglum sen şunda men gelyäñçäm dur” diyip özi hem bir yana gidipdir. Bir salımdan soñ yañkı kişi bir gızıñ elinden tutup getiripdir. Bu gızıñ tarıpını aydıp diyip soñuna çıkar yalı däl. Şıralı Beg bu gızı görüp bihuş bolup yıkılıpdir. Bir zamandan huşuna gelen soñ hâlki mele donlı baba gız bilen Şıralı’nı görüşdirip her haysına bir kâse şerap beripdir. Soñ “Ey guzım Şıralı, seniñ dünyäde alcak gızıñ şuldur. Özi Söyün Şa’ñıñ

gızı, adına Gövher diyerler. Bu şäher İspihan şäheridir. Bu bağıñ adına “Bağı-hövesdar” diyerler. Emma şunuñ yolu gatı uzaktır, köp cepalar çekersin, her yerde başına iş düşse enşalla özüm yetişerin” diyip pata beripdir ve “Oglum añrı bak” diyipdir. Şıralı añrı garap bårsine dönse yañkı adam eyyäm yok bolupdır. Şıralı yañkı piriñ nirä gidenini bilmän töveregine garanıp durka kız Şıralı Beg’iñ yüzüne bakıp:

- Ey yigit, sen haysı yurduñ adamı sen, haysı şanıñ oğlu sen? Haysı bağıñ bilbili sen? diydi. Onda Şıralı:

- Men Tövriz şäherinden özüm Alım Şa’nıñ oğlu, adıma Şıralı Beg diyyärler. Seni can-tenim bilen söyyärin. Seniñ ugruña başımı gurban etmeli bolsam da ederin, diyipdir. Onda kız:

- Ey yigit, men seniñ yalı yigidi görmedim. Biz birbirimize sen maña, men saña mınasıp, veli meniñ atamıñ bitmez ağır şertleri bar, diydi. Onda oğlan:

- Eger atanıñ her hili ağır şerti bolsa da tä ahırkı canıma çenli görerin, diydi. Şeylelikde ikisi biraz arkayın gürrüñ etdiler. Soñ Şıralı’nıñ oturmaga kararı bolman özünü gızıñ üstüne okladı. Şol vagtda tisginip oyandı, görse dañ atıpdır, yanında kız da yok, zat da yok, bir mollası ommalıp yatur. Soñ Şıralı Beg mollasını oyatdı. Mollası Şıralı Beg’iñ yüzüne garasa onuñ yüzi üytgäpdır. Molla: “Ey oglum Şıralı, saña näme boldı? Gürrüñ berip durmayarsın, meniñ gövñüme yüzüñ hem asıgrak, gürrüñ ber” diydi. Onda Şıralı Beg mollasınıñ yüzüne bakıp gören düşüni beyan edip bir söz diydi:

Babam size arzım beyan eyläyin,
Derdime bir derman gördüm düşümde.
Gören düşüm size ayan eyläyin,
Bir acayıp canan gördüm düşümde.

İli İspahanmış, atası şadır,
Garıp köñlüm soñ yolunda gedadır,
Maña onı duş eylegen Hudadır,
İnce billi canan gördüm düşümde.

İspahanmış onuñ dogulan yeri,
Yüzleri on dördi ay kimin durı,
Gara saçın yüze döküp bir peri,
Meñ gaşımda gelip durdı düşümde.

Atamıñ bitirmez şartı bar diydi,
Maña aşık bolsañ derdi bar diydi,
Men bir gövher, bolgun hırıdar diydi,
Pirler nika gıyıp berdi düşümde.

Mollam düşüm yorgun, yetmek bolar mı?
Laçın guşı bize tutmak bolar mı?
Yara gitmän munda yatmak bolar mı?
Agtarıp gider men indi huşumda.

Ey yaranlar Hak şerabıñ içmişem,
Men hem ışkıñ gapısını açmışam,
Şıralı diyir mal-mülkümden geçmişem,
Yar agtarıp çıkam on dört yaşımda.

Elkıssa Şıralı Beg bu sözüni gutardı. Dana molla Şıralı’dan bu sözi eşidip kellesini iraberdi ve elini mañlayına goyup köp pikir edip oturdı. Soñ:

- Ey oglum Şıralı Beg, seniñ bu işiñ gatı ağır işdir, sen bu işiñe pikir berme ve baş hem goşma. Bu hıyalıñdan baş göter. İspahan şäheri gatı daşdır, diydi. Onda Şıralı:

- Ey mollam, men bu işden el göterip bilmerin, çünki men mundan el götersem de köñlüm el üzmez. Meniñ yüregimde ışkıñ odı yanyar. Her hili kın günleri görsem de tä ahırkı yaşıma çenli şol gızıñ ugruna giderin, diydi. Onda molla:

- Şıralı oglum, azap çekip yola düşme, sen şu töverekde haysı patışanıñ gızını alsañ da eliñden gelyär, rahatlı başıñı azaba goyma, diydi. Onda Şıralı Beg:

- Men onuñ ugrunda Hezreti-Circisiñ azabını görsem de maña behiştür. İndi men hiç dönmerin, diyip atını sıpalap eyerledi. Soñ atına münüp:

- Ey mollam, siz şähere barsañız yurdı ulı agam Nurala tabşırıñ, diyip ugraberdi. Molla bir vagt ızına garasa Şıralı Beg gidip baryar. Molla çapıp barıp Şıralı Beg'ın atını cılavlap “Ey guzım dur, baş-altı agız sözüm bar, soñ gidersiñ” diyip berk yapışdı ve her hili bolsa da gitceğini bildi. Şıralı Beg atınıñ başını çekdi. Molla:

- Ey guzım, sen gitseñ şähere baralı, azık, suvluk al, ondan soñ gidersiñ. Hâzir gitseñ heläk bolarsıñ, diydi. Onda Şıralı:

- Eger goybermesenñ özümi heläk ederin, meniñ munda bir sagat durara sabrım yok, diydi. Onda molla:

- Her hili bolsa da bir şähere baralı, ondan soñ gidersiñ, diydi. Atıñ cılavından berk yapışdı ve Şıralı'mı goybermân alıp gaytdı. Şeylelikde şähere geldiler. Soñ molla bu sıru Şıralı'nıñ dogan-garındaşlarına yaşulu-yaşkıçilerine habar berdi. Hemmeler üyşüp her nâçe tövella etseler de bolmadı. Ahır nalaç cogap berdiler. Şıralı Beg, şäheriñ içindäki atlardan saylap bir at aldı ve bir gılıç, bir azrak azık alıp yola düşmekçi boldı. Ulı-kiçi hemme halk Şıralı'nıñ daşına üyşdüler. Şol vagtta Şıralı dogan-garındaşları, il-günleri bilen hoşlaşıp yurdı ulı agası Nurala tabşırıp bir gazal aytdı:

Men bu gün düşmüşem işkiñ yoluna,
Mähribanım, ulug-ilim, gal indi.
Täci-tagtım bile ulug-ilime,
Eye bolup Nuralı Beg gal indi.

Kaknus kimin köyüp otlara düşüp,
İşkiñ sövdasına başımı goşup,
Ençe günlöp çöl hem daglardan aşıp,
Men gidyärin deñ-duşlarım gal indi.

Ozalda kismatım yazıldı şeyle,
Belli däl gelerim-gelmezim ile,
Yaşulım sen mollam, Piralı bile,
Ak patanı berip munda gal indi.

Cebri-cepa çekip ol yere barsam,
Söygülim Gövher'in gül yüzün görsem,
Huda kuvvat berip şertin bitirsem,
Miradım-maksadım şonda bar indi.

Şıralı diyir munda yok derde derman,
Tä barınça yolda bir zaman durman,
Yarımı görmesem kân galar arman,
Ulı-kiçi halayıklar gal indi.

Elkissa Şıralı Beg bu sözüni gutarıp yola rovana boldı. Mollası “Men hem uzadıp gaydayın” diyip ızından ugradı. İl-halkıñ hemmesi köp hapa boldular, emma heç elaç tapıp bilmän hemmesi öz caylarına dargadılar. Şıralı Beg bilen mollası öz yollarını devam etdirdiler. Dördüncü günü bir otlı-suvlı yere bardılar. Ondan soñ Şıralı Beg:

- Ey mollam uzadandan yoldaş bolmaz, siz indi şähere gaydıñ ve ile yolbaşçılık ediñ. Men bolsa yeke özüm alacımı görerin, diydi. Onda molla:

- Şıralı oglum, şäherde sen bolmasañ, men hem durup bilmärin. Menem seniñ bilen bile giderin, diydi. Şıralı:

- Yok mollam, siz azap çekip meniñ bilen gitmäñ. İle siziñ yalı bir yaşulu gerekdir, diyip köp tövellalar edip mollasını ızına gaytmaga kayıl edip:

- Ey mollam, maña bir ak patañızı beriñ, diydi. Soñ mollası hiç alaç tapman Şırala ak patasını berip bir gazal aytdı. Şıralı hem cogap berdi.

Molla:
Gider bolsañ guzım, uzak yollara,
Bargın balam seni Alla tabşırdım.
Ak patañı berip galyarın munda,
Balam seni bir Allaga tabşırdım.

Şıralı Beg:
Başımı goşmuşam ıskıñ yoluna,
Baba can gayırma yazılan bardır,
Men gelinçäm yaşulı bol ilime,
Meni yada salma yazılan bardır.

Molla:
Yüzüm tutup arz edeyin Hudaya,
Yaşlıkda ugraşdıñ beyle belaya,
Haçan gaydıp gersiñ indi bu caya,
Bargın balam bir Allaga tabşırdım.

Şıralı Beg:
Ozalda Hudayım yazdı bu işi,
Kän gam iyip çekmäñ gaygı-endişi,
Seyl edip aylanıñ yaz bile gışı,
Munda gam çekmän siz, yazılan bardır.

Molla:
Yaşlıkda guvanıp men köñül berdim,
Boyuna guvanıp gül yüzün gördüm,
Okatdım, övrettim, terbiye berdim,
Bargın balam seni Alla tabşırdım.

Şıralı Beg:
Mollam, gulak goyup diñlegin söze,
Atamıñ ornunda diyyärin size,
Nuralı'nı ızı tabşıryan size,
Gam iymegin mollam yazılan bardır.

Molla:
Dana molla diyer gutardım sözüm,
Öz yüküñi görgün, gayırma ızıñ,
Tä gelinçäñ yola dikerin gözüm,
Bargın balam seni Alla tabşırdım.

Şıralı Beg:
Hudaya arz edip dadı-peryadı,
Söyün Şa'nıñ gızı Gövher'dir adı,
Şıralı diyir şol gövñümüñ mıradı,
Mollam, pata beriñ yazılan bardır.

Elkissa bular sözlerini gutardılar. Soñ molla gatı kınlık bilen ak patasını berip goyberdi. Şıralı Beg Hudanı çağırıp yola düşüp gitti. Bu şol gidişine birnäçe gice-gündiz yol yöredi. Şıralı Beg'iñ atı lak-tak durdı. Ol atını yöretcek bolup her hili edip gördi, veli at yöremedi. Soñ hiç alaç tapman atını hem goyup özi pıyada yola ugradı. Yedi gice-gündiz yol yöredi, özünüñ hem ayakları çişip ısgın-mıdarı galmadı, azıgı hem gutardı. Soñ “Men bu çölde öler boldum, Gövher Gızı görüp bilmedim. Ey Gövher can, men seniñ üçin kın güne galıp şu çölden çıkıp bilmedim” diyip gan-yaş aglap Hudanı çağırıp pirinden kömek dilap bir gazal aytdı:

Ey yaradan Hudayım, bu gamdan gutar meni,
Gice-gündiz gan aglap mıdam yat edem seni,
İşk oduna köydürüp munda har etme meni,
Izlap çıkdım vatandan söygülüm Gövher canı,
Galar boldum bu çölde bu gamdan gutar meni.

Düyp ozalda Hudayım yazdı bize bu işi,
Pirim gayıp erenler gaygıdan gutar başı,
“Yar-yar” diyip örtenip gezem yaz bile gışı,
Çölde, kölde, gayada barça acız yoldaşı,
Ya pirim Hıdır-Ilyas gaygıdan gutar meni.

Yaşlıktan aşık bolup baş goymuşam bu yola,
Köñül guşum bilbilim gonmak isläyer güle,
Aglayıp mollam galdı, agam Nuralı bile,
Pirim Alı, kuvvat ber, salgın bir dogrı yola,
Söygülüm Gövher cana sen tizden yetir meni.

Hicran çölünde galdı atım, yolda yaraman,
Pıyada yol yöräre yok mende ısgın, derman,
Gövher Gıza yetmesem kân galar mende arman,
Sabır-takat yok mende şol gızı gözüm görmän,
Şıralı diyir şol yara, sen tizden yetir meni.

Elkissa Şıralı Beg bu sözüni gutarıp gaygı-gam basıp aglap hemme övlatları, Hudanı yat edip gamgın bolup yatırdı. Şol vagt kıbla tarapdan bir gara atlı yaşıl hasalı kişi gelip Şıralı Beg’iñ başını yerden göterip “Ey oglum Şıralı, sen nâme gamgın bolup yatırsıñ? Mert yigide aglamak ayp bolar, aglamak namardıñ işidir” diydi. Soñ Şıralı bu mähremlik sözleri eşidip turup salam berdi ve hossarını gören yalı bolup “Ey baba, siz meni nâhili tanadıñız ve nirede görüpdüñiz?” diyip soradı. Onda ol kişi Şırala:

- Ey oglum, sen nireden ne nâme üçin bu çöllere çıkdıñ? Haysı övladıñ adamı sen? diyip soradı. Onda Şıralı Beg:

- Men Tövriz şäherinden Alım Şa’nıñ oğlu men, diyip başından geçenlerini bir bir aydıp berdi. Onda ol kişi:

- Ey oglum, men seniñ şol düşüñde gören adamıñ bolar men. Sen hiç zadı gaygı etme. Men seni İspahan şäherine yeter yalı edeyin, diydi. Şol vagt Şıralı’nıñ düşüñde gören adamı ve “Başıña iş düşende yetişerin” diyeni yadına düşdi. Ondan soñ ol kişi goltugından iki sanı yüzügi çıkarıp Şıralı’nıñ barmaklarına ötürdi. Şol vagt gün agar tarapdan cılavı eyerin gaşına taşlaglı gök tazı yalı oynaklap duran bir at geldi. Hemme esbabı üstünde yerber, günüñ aşagında yalpıldap göz gamaşdırıyar. Soñ yañkı kişi atıñ cılavından tutup Şıralı Beg’iñ yanına getirdi. Ol Şırala:

- Ey oglum, atıñ yoldan galan bolsa şu atı bereyin. Bu atı münüp dünyäniñ yüzünü aylansañ da bu at durmaz. Bu atıñ adı Guşganat’dır, diydi. Gapdalından bir gılıcı çıkarıp:

- Bu gılıcın adı Almaz gılıçdır. Bu gılıç daga-daşa ursañ da kesip geçer, diyip atıñ cılavını Şıralı’nıñ eline berdi. Gılıcı hem biline dakıp berdi. Soñ “Oglum, aşıklık ağır işdir, gıssanmagın, maña Hezret Alı diyerler. Enşalla mıradıña yetersiñ” diyip pata berdi ve gözünden gayıp boldı. Ondan soñ Şıralı Beg atını münüp mes bolup bir gazal aytdı:

Şükür edeyin yaradınıñ özüne,
Meni gamdan azat eyledi bu gün,
Alı pirim medet berdi özüme,
Gam basan köñlümi şat kıldı bu gün.

Ayrılgıñ odı ölümdeñ acı,
Pirim kuvvat berdi maña hem güyci,
Guşganat at bilen Almaz gılıcı,
At bilen gılıçlı boldum bu gün.

İlimden çıkmışam ışk bilen coşup,
Kısmat bilen belent daglardan aşıp,
Pirim Alı maña çöl yerde düşüp,
Hasta görüp hala rehm etdi bu gün.

Guşganat atımı münsem cılavlap,
Mırat-maksadımı Alladan dilâp,
Yüze galkan tutup gılcım bulap,
Şanıñ şertin islâp barar men bu gün.

Gayrata gal atım, yollarım daşdır,
Gövher'e yetinçäm gözlerim yaşdır,
Bilmen şanıñ şerti nâhili işdir,
Taktıra ten berip barar men bu gün.

Şıralı diyir canım gurban şol gıza,
Erenleriñ barı medetkâr bize,
Canım çıksa alman dolanman ıza,
Bar mâhneti rahat görer men bu gün.

Elkissa, Şıralı Beg bu sözüni gutarıp vagtı hoş bolup Guşganat atı münüp Almaz gılcı biline bağlap yola düşdi.

İndi bu söz bu yerde dursun, habarı Söyün Şa'nıñ gızı Gövher periden eşideliñ.

İspihan şäheriniñ patıçası Söyün Şa'nıñ Gövher atlı bir gızı bar eken. Munuñ şundan başga ogul-gızı hiç perzendi bolman ömrüniñ barında yaşınıñ soñunda gören perzendi şu eken. Bu gız dokuz yaşından on yaşlarına gadam goyupdır. Munuñ ovadanlıkda ve akılgılığında hiç deñi-tayı bolmandır. Söyün Şa bu gızını başga perzendi bolmanı için gız hem bolsa ogul ornunda görüp eneden bolan vagtları şuña niyetläp munuñ öz adına bir bag ekdiripdir. Bu bag hem gız on yaşlarına yetende göyâ behişt yalı bir bag bolup yetişdi. İller “Bu bag yalı bag cennetde bolmasa yerin yüzünde bolmaz” diyip aydardılar. Bu бага giren adam vagtınıñ ötenini bilmezdi, gaydıp çıkası hem gelmezdi. Şonuñ için hem bu бага “Bagı-hövesdar” diyip at beripdirler. Patışa bu bagı gızına bağışlap bagıñ içinden tılladan bir köşk saldırıp Gövher'in özüne barabar gızlardan kırk kenizi cemläp şol bagı gızına beripdir. Bu kırk kenizini için dört sanısını saylap kırk gızın onusına birini baş edipdir. Bu dört gızın beriniñ adına Gülcemal, birine Zeynep, birine Meryem, yine birine hem Gözel diyer ekenler. Gülcemal atlı kenizi köp akıllı gız eken. Kenizleriniñ içinde Gülcemal'ı Gövher hem govı görerdi. Gövher kenizlerini yanına alıp бага barıp köşgüne çıkdı. Şol vagt Gülcemal, Gövher'in yüzüne gözläp bir söz aytdı:

Sen bilen yaşdaşdır “Bagı-hövesdar”,
Bibican bu bagıñ mübârek bolsun,
Baglarıñda açılıpdır gülgüzar,
Gövher can bu bagıñ mübârek bolsun.

Gül bagını iller goymaz dilinden,
Gudek bolar garrı ısgasa gülünden,
Gül aralap geçyän tãميز yoluñdan,
Sallanıp geçişin mübârek bolsun.

Kırk gızlarıñ barı saña hızmatkâr,
Señ yüzünde Şirin gızın görki bar,
Bag içre saldırdın altından minar,
Tılla köşk-eyvaniñ mübârek bolsun.

Höves bilen bu gün köşgüne çıkıp,
Gara saçlarıñı ak yüze döküp,

Yokardan başlayıp aşaga çekip,
Zülpleriñ darayşın mübârek bolsun.

Gülcemal gız diyer, etmegin kine,
Hızmata buyurıp ızımdan sına,
Bu altın köşgüñe zineme-zine,
Sallanıp çıkışıñ mübârek bolsun.

Elkissa mundan soñ bu gızlar Gövher gız bilen bu yerde bolmaga başladılar. Gövher gız bolsa baş yüz zineli tılla tagtıñ üstünde öz gövñüniñ söyeniñi edip her günde baglara seyil edip yördi. Günlerde bir gün Gövher gız tagtıñ üstünde kenizleri bilen meylis gurup mey içip mes bolup yatıp galdı. Ol şu yatışına dañ-sâher vağtlarında düyşünde bir mele donlı, yaşıl hasalı adam gelip tagtıñ üstüne çıkıp:

- Ey guzım Gövher, tur yeriñden, tur, diyip turzup elinden tutup “Bağı-hövesdar”a alıp bardı. Görse bir gülüñ düybünde bir oğlan oturıpdir. Gövher Gız bu oğlanı görüp endam-canı lerzan urup akıl-huşunıñ barını yitiripdir. Bu oğlan gatı ovoidan, tılla kâkilleri biline düşüp duran eken. Soñ yañkı kişi Gövher bilen oğlanı görüşdirip:

- Guzularım, men sizi biri birileriñize minasıp görüp birileriñize govşurdım, diyip her haysına bir kâse şerap beripdir ve “Enşalla mıradıñıza yetersiñiz” diyip gözünden gayıp bolupdir. Soñ Gövher Gız bu oğlana can, dil bilen aşık bolup:

- Ey yigit, sen nireden ve haysı yurduñ adamı sen, adıña kim diyerler? diyip soradı. Onda ol yigit:

- Men Tövriz yurdundan Alım Şa’nıñ oğlı men, adıma Şıralı Beg diyerler.

- Ey peri, men özüm haysı yurtda bolsa da seni sorap taparın, diydi. Bu sözi eşidip Gövher Gızın yüregine ot düşdi. Ol:

- Ey yigit sen meniñ ugrumda kân azap çekersiñ, çünkü meniñ atamıñ ağır şartleri bardır, diydi.

Onda Şıralı:

- Men seniñ ugruñda her hili azap görsem de rahat ornunda görermen, diyip süyci sözleşip oturdılar. Bu vağt yañkı yigit gucagını açıp özünü Gövher’iñ üstüne zıñdı. Gız hem gucagını açıp tutayın diyse tisginip oyandı. Gövher Gız görse yatan yeri tamıñ üsti, yanında hiç kim yok. Soñ yüregi gısıp bağıñ içine yañkı düyşünde gören gülüniñ düybüne bardı. Onda da hiç zadı görmän ışkı yüregine sığman Şıralı’nı isläp “Şıralı şu yerde bardır” diyip bir gazal aytdı:

Ne sövda düşdi başıma,
Ey söygülim, nä yerde sen?
Pir bilen girdiñ düyşüme,
Yandım ışkıñ oduna men.

Şu gülüñ düybünde duşduñ,
Bilmen indi nirä geçdiñ,
Ya bolmasa menden geçdiñ,
Köydüm ışkıñ oduna men.

Bir birege köñül berip,
İçdik pir golundan şerap,
Dañdan turup seni sorap,
Munda sergezdan boldum men.

Işkıñ odı tenden ötdi,
Barıp şirin cana yetdi,
Yarım nirde mesgen tutdı,
Bilmän galdım hayrana men.

Gövher diyer yandım munda,
Köñül ıgtıyarım sende,

Sabır-takat yokdur mende,
Köydüm ışkıñ oduna men.

Elkissa Gövher Gız bu sözünü gutarandan soñ akılı hayran bolup näderini bilmän
“Ey yigit ozal söydüñ, indi geçdiñ” diyip sesi öñki bolman möññürüp şol aylanıp yörşüne
aglap yördi.

Gülcemal, Gövher’iñ yatan yerini gördi. Görse Gövher yok. Soñ Gülcemal’iñ
yüregine ot düşüp gızlarıñ yanına barıp “Ey Zeynep, Meryem ve Gözel, turuñ ne vaka boldı,
Gövher Gız yerinde yok. Bağıñ içinden nir ovaz eşidilyär, yörüñ barlap görelüñ” diyip dört
gız el tutuşıp gitdiler. Galan kenizler hem olarıñ ızlarından ugradılar. Şeylelikde bular,
“Bağı-hövesdar”ı aylanıp yañkı gülüñ düybüne geldiler. Gövher Gızıñ bağıñ içinden iñ govı
göryän yeri şu gülüñ töveregidi. Mundan hem Gövher’i tapmadılar. Soñ bular topar-topar
bolup bağıñ içinden aylanmaga ve Gövher’i agtarmaga başladılar hem de yañkı ovazıñ
kimiñkidigini bilmäge gitdiler. Gövher Gız bolsa aglap hiç kimi tapman ışk yüregine düşüp
bihuş bolup yıkılıp galıdır. Bular köp ayladılar. Dañ hem atdı, hiç zat tapmadılar. Ahır
nalaç bolup ızlarına gaydıp gelyärkärer, bir agacıñ düybünde biriniñ yatanını gördüler.
Görseler Gövher Gız öli yalı bolup yatır. Aglap gözünden akan yaşı gana dönüpdür. Bular
“Muña näme bolduka? Cın-arvah urdu mı ka?” diyip Gövher’i göterip tagta geldiler.
Gövher’iñ yüzüne gülap sepip huşuna getirdiler. Gövher Gız “Vah Şıralı” diyip aglap
yerinden turdı. Şol vagt on gızıñ başlığı Gözel, Gövher’iñ halından habar sorap bir gazal
aytdı:

Gulak salıp eşit meniñ bu sözüñ,
Başıña nä sövda düşdi Gövhar can?
Rastıñ diygil menden sıırıñ gizleme,
Başıña nä govga düşdi Gövher can?

Dañ säherler turup gitdiñ yeriñden,
Bilmen näme vaka geçdi seriñden,
Köşgi-eyvan durup bilmez zariñdan,
Rastıñ diygil bu gızlara Gövher can?

Kırk keniziñ gurban seniñ daşıñda,
Näme vaka görüp turduñ düşüñde,
Gunça-güldüñ on bir-on iki yaşıñda,
Başıña nä sövda düşdi Gövher can?

Ay bilen gün hıcap çeker yüzüñden,
Ganlı yaşıñ sil dek akar gözüñden,
Gözel diyer manı añla sözümden,
Rastıñ diygil bu gızlara Gövher can?
Elkissa Gözel sözünü gutarıp:

- Ey Gövher can, saña näme boldı, kimden könlüñ galdı? Näme vaka gördüñ?
Dogrıñı ayt, diydi. Onda Gövher gız gören düşüni beyan edip zar zar aglap bir gazal aytdı:

Gızlar gulak goyuñ, uşbu sözüme,
Akıl-huş başımdan uçdı, yaranlar,
Huda rehm etmese gözde yaşıma,
Meniñ derdim hetden aşdı yaranlar.

Bir yaşılı geldi “Guzum, tur!” diydi,
Meniñ bilen bile bile yör diydi,
Bir zıba yigit dur, munı gör diydi,
Görüp akıl-huşum çaşdı, yaranlar.

Yürekde tutaşdı bu ışkıñ odı,
Eşitgin her dayım dadu-peryadı,
Alım şanıñ ogılı Şıralı adı,

Gül düybünde maña duşdı, yaranlar.

Bu gün baş goşmuşam ışkıñ yoluna,
Zerefşan kākili düşer biline,
Nazar etmān bu dünyāniñ malına,
Söver yarı tā görinçām yaranlar.

Bu dünyāge gelen geçer gan aglap,
Düşdüm ışk oduna bilimi baglap,
Tā gelinçā yarım meni soraglap,
Günüm bir ay gicām yıldır yaranlar.

Gövher diyer yokdur sabrı-kararım,
Işk yoluna düşdüm yok mende arım,
Yetişgin dadıma ya Alı pirim,
Şeyle meniñ gören düyşüm yaranlar.

Elkissa, Gövher kız bu sözüni gutarandan soñ muni eşidip kenizler hayran boldular ve nāme ederini bilmediler. Şeylelikde bu gızlar öz aralarında maslahat ettiler. Gözel:

- Gülcemal bu işiñ geñeşini tap nāme ediris? diydi. Onda Gülcemal:

- Menden geñeşeñiz şu iş şu yerde galsın. Birden yüze çıkarmalı. Soñı nāme bolyar? diydi. Munuñ bu sözüni makul gördüler. Şeylelikde hiç yere çıkarıp ve hiç kime aydıp bilmān geziberdiler.

Gövher kızın günsayın ışkı yüregine sıgman, yıl keseline yatan yalı saralıp yöräre mıdarı galmadı. Şol günler Gövher'in enesi Badam hem gızınıñ yaşayşını göreyin diyip Gövher'in yanına geldi. Görse Gövher ölere az galıpdır. Badam Gövher'in bu bolşunu görüp yüregi yarılan yalı bolup:

- Yeke perzendim, Gövher can, saña nāme boldı ve kimden zıyan yetdi, ya kesel bolduñ mı? diyip aglap soradı. Onda gızlar nāme diyerini bilmediler. Gövherden hem hiç hili ses çıkmadı. Muña Badam enāniñ akılı çaşıp gan-yaş aglap Gövher'den habar sorap bir gazal aytdı. Gövher gız hem nāme ederini bilmedi. Ahır sırnı aytmaga mecbur boldı. Şol vagt şol yerde ene-gız ikisi bāş keleme söz aydışdılar. Badam öñünü başladı, Gövher hem cogap berdi:

Badam:
Başıña döneyin, eziz perzendim,
Eziz balam Gövher canım, nām boldı?
Bu boluşıñ görüp menem örtendim,
Mähribanım görer gözüm nām boldı?

Gövher:
Ene, habar alsañ meniñ halımdan,
Görenimi beyan eyläyin size,
Gizlin sıırım eşder bolsañ dilimden,
Gören ahvalımnı aydayın size.

Badam:
Mähriban eneñden gizleme sıırım,
Nā üçin saralıp soldı gül yüzüñ,
Her yollara salıp gınama özüñ,
Görer gözüm Gövher canım, nām boldı?

Gövher:
Yatır idim köşk içinde oylanıp,
Düyşümde bir yigit geldi şaylanıp,
Atın idip bag daşında aylanıp,

Yatırkam şazada gördüm düşümde.

Badam:

Ey-vay gızım, nâme sözler diyer sen?
Düşde görüp huşda neçün söyler sen?
Ataň sırnı bilse nâme diyer sen?
Yalnız balam, Gövher canım, nâm boldı?

Gövher:

Ene can, habarı sorasaň menden,
Işk yürege yetdi ötendir tenden,
Atam duysa kömek dilärin senden,
Gülüp size sıırım ayan eyledim.

Badam:

Hâzir bol sırnı duydurma ile,
Köñül-maksadıñı Alladan dile,
Badam diyer balam, girme bu yola,
Mähribanım Gövher canım, nâm boldı?

Gövher:

Ar-namıs galmadı eşitgin sözüm,
Bu yoldan dönmenem yumulsa gözüm,
Tä gelinçä yolda dikiler gözüm,
Gövher diyer meniñ sözüm şu size.

Elkissa bular sözlerini gutardılar. Enesi:

- Ey gızım, seniñ bu işiñ gati ağır işdir. İñ govusu sen bu işden el göter, diydi. Onda Gövher gan-yaş aglap:

- Ey can enem, men mundan el üzüp bilmerin, çünki bu işi meniñ başıma Hudayıñ özi saldı. İskiñ odı yüregime yetdi ve men oña piriñ yanında äht etdim. Men mundan el çekmerin, diydi. Enesi Gövher'e her nâçe tövella etdi velin, bolmadı ve bu yoldan dönmeceğini bildi. Ol:

- Ey gızım, onda ıgtıyar özüñde, diyip gitdi. Habarı indi Söyün Şa'dan eşideliñ.

Söyün Şanıñ üstüne o yerden bu yerden "Gızını bize gelinlige ber" diyip savçı gelip başladı. Şanıñ gulagina dındarmadılar. Ahırsoñı patışa "Meniñ üç şartım bar. Kim şol şartlerimi bitirse gızımı şoña bercek. Şol şartleri bitirip bilmecek adam meniñ gızıma söz aytsa dünyäde iñ ağır cezanı bercekdirin" diyip car çekdirdi. Şanıñ bu habarını eşidensoñ iliñ ayagı yığıldı, gaydıp hiç kim gelmedi. Patışanıñ beyle ağır şartleri öñüne goymagınıñ sebäbi "Meniñ oglum yok, şul gızdan başga perzendim yok. Onuñ üçin men şu gızımı kime bersem tagta hem şonı eye eder men" diyip Şanıñ akıllı yigit saylamak üçin eden işidi.

İndi bu söz bu yerde dursun, habarı Şıralı Beg'den eşideliñ.

Şıralı Beg az yöräp köp yöräp bir gara çeşmäniñ boyuna geldi. Bu yerde atını suva yakıp çay içip mest bolup yene de atına münüp ugradı. Piriniñ beren atınıñ dagda daşda çölde durman kân vagtlık yolu bir sagatda alşına vagtı hoş bolup bir gazal aytdı:

Bu gün seniñ tarıpnı,
Getirdim dile Guşganat,
Aydıp bereyin vaspıñı,
Gulak goy dile Guşganat.

Pirim seni berdi maña,
Altın eyer edip saña,
Yetir meni İspihan'a,
Arzım şu saña Guşganat.

Gözel gız kimin duruşıñ,
Yıldırımından tiz yürüşüñ,
Dagdan daga yüz uruşıñ,
Düldüle meñzär Guşganat.

Suvsuz çöl yerde düşende,
Gaygı-gam hetden aşanda,
Ayak gabarıp çişende,
Yetişdiñ maña Guşganat.

Sensiñ meniñ köñül hoşum,
Söveş günü yan yoldaşım,
Gövher üçin gözde yaşım,
Sil kimin akar Guşganat.

Bu gün çeşmelerden geçsek,
Seniñ bilen dagdan aşsak,
Aman İspihan yetişsek,
İymitiñ güldür Guşganat.

Şıralı diyir, mundan gitsek,
Beyik-beyik dagdan ötsek,
Gövher gıza barıp yetsek,
Maksadım şudur Guşganat.

Elkissa Şıralı Beg sözünü gutarıp yola rovana bolup gidiberdi. Şıralı Beg Tövriz'den çıkıp altı ay yol yöränsoñ yedinci ay diyende bir beyik dağıñ etegine bardı. Şıralı Beg at gamçılıp daga çıkdı. Töveregine esevan etse ileri gapdalında bir şäher göründi. Şıralı bu şäheri gapdallap geçip baryardı. Bu şähre Hemedan şähri diyer erdiler. Patıçasına Mömin Şa diyer ekenler. Mömin Şanıñ kırk sanı yasavulı ötenden baç almak üçin şu yolu günde bir iki gezek aylanar eken. Yasavullar şu gün Şıralı Beg'e duş geldiler. Bu yasavullarıñ bir serdarı bardı. Ol serdar Şıralı Beg'iñ öñüne geçip atıñ başını çekdi ve soradı:

- Ey yigit nireden gelip nirä baryarsıñ, haysı yurduñ adamı sen, näme işe çıkdıñ?
diydi. Onda Şıralı Beg bu yasavullara öz derdini beyan edip bir gazal aytdı:

Habar alsañ kırk yigidiñ serdarı,
Tövriz'iñ şährinden çıkıp gelemen,
Aslı-zadım beyan edeyin saña,
Özüm Alım Şanıñ oğlu bolamen.

Dokuz yaşda düşdüm ışkıñ yoluna,
Nazar etmen bu dünyäniñ malına,
Cepa çekip İspihan'iñ iline,
Gövher kıza aşık bolup gelemen.

Guşganatım köp çöllerden geçendir,
Alı pirim ışk gapısın açandır,
Bu dünyäden on dört aşık geçendir,
On başıncı aşık bolup gelemen.

Takdir-kısmatımı Alladan görüp,
Yedi aylap gice-gündiz yol yörüp,
Söyün Şanıñ gızın düşümde görüp,
Işkıñ sövdasına düşüp gelemen.

Bilbil bolup uçup çıkdım ilimden,
Almaz gılcımı dakıp bilimden,

Şıralı diyir habar alsañ halımdan,
Pirden pata alıp yara baramen.

Elkissa Şıralı sözünü gutaransoñ serdar bu sözi eşidip “Alla bu yoldan bu oğlan Gövher’e aşık bolup baryan bolsa oña biziñ patışamız hem aşık bolup yör. Gel şunu ızına gaytarayın, ya tutup şanıñ yanına alıp barayın” diyip öz içinden pikir etdi ve:

- Ey yigit sen ol gıza aşık bolup baryan bolsañ oña biziñ patışamız hem aşık bolup yör. Sen iñ govusu ızına gayt, diydi. Onda Şıralı:

- Eger patışañ aşık bolman her kim bolsa da men ya Gövher’i aların ya da bu candan dınman, kelläm dik dursa ıza gaytmarın, diydi. Bular bu sözi eşidensoñ bularıñ içinden bir gız marağı “Canından dınmak maksadı bolyan bolsa hâzir dındaralı” diyip gılcını sogrup Şıralı’nıñ üstüne topuldi. Şıralı hem atıñ üstünde munuñ boynunuñ çıkan yerine gılcı salıp goyberdi. Bu yigidiñ kellesi hozzuldap honda düşdi. Galanları “Sen biziñ birimizi öldürdiñ” diyip munuñ daşını aldılar. Şıralı Beg hem Almaz gılcı bilen yakın geleniniñ kellesini alıberdi. Şeylelikle kırk yigidiñ altısı öldi. Galanları bolsa ıza dolanıp gala baka kaçıp gitdiler. Bu söz bu yerde dursun, indi sözi serdardan eşideliñ. Serdar şu kaçıp barşına yüregi yarılan yalı dogrı patışanıñ gaşına bardı. Patışa munı görüp “Ey serdar, acdar gördüñ mi, şir gördün mü? Yaman ganiñ kaçık görünyärsiñ” diydi. Onda serdar “Men gören zadımı ayan edeyin” diyip baş keleme söz aytdı:

Arzımı eşitgin ey Mömin Şahım,
Acdarı, şiri hem görençe boldum,
Olca bilen av etmäge gidipdim,
Av bilen olcamı alañça boldum.

Gündogardan inip geldi bir yigit,
Egnine geyipdir altından sovut,
Men diydim “Atıñı saklap sözüñ ayt”,
Men onuñ habarın alañça boldum.

Aytdı aslın Tövriz eken mekanı,
Almana baryarmış ol Gövher canı,
Daşın gabap tutcak boldum men onı,
Öz gövnüme tutup talança boldum.

Ol yigidiñ “Pirim!” diyen pillesi,
Tozdı altı yigidimiñ kellesi,
Men kaçdım gözlemän belendi-pesi,
Ezrayıldan kaçıp gelençe boldum.

“Alı pirim” diyip atını mündi,
Acdardan hem ol haybatlı göründi,
Beg oğlu Serdar diyir yürek yarıldı,
Golun arkasına danañça boldum.

Elkissa, beg oğlu Serdar sözünü gutardı. Serdar sözünü gutaryança patışa hem munuñ manısını tapıp oturdi. Mömün Şa:

- Ey Serdar bir yigit Gövher’e baryar eken, tutup äkelcek bolup altı yigidimi aldırıp gaytdım diyäysene, diydi. Soñ bolsa:

- Ölüm size, kırk yigit bolup bir yigitden basılıp gaydan bolsañız toprak başıñıza, diydi. Ondansoñ patışa yanı bilen bir lek goşunu alıp Şıralı’nıñ ızından çıktdı. İndi habarı Şıralı Beg’den eşideliñ.

Şıralı öz içinden “Bu serdarı beydip iberdim. Munuñ ızı hem zorugıp gelir, bihabar bolmayın” diyip bir meydan bilen baryardı. Gañrılıp ızına seretse bir tozan peyda boldı. Şıralı Beg “Bu tozan az tozan däl. Öñünde-hä durup munı alıp bolmaz” diyip dağıñ arka tarapına aylandı ve goşunuñ ızına geçip bihabar gelyän goşunu ur, yık, agtar edişdirip bir bölek goyna gurt daran yalı etdi. Goşunuñ ızı maslık bolup baryar. Öñi şol Şıralı’mı kovup oturuşu habar hem tapanok. Bir vagt bir lek goşundan yüz çaklısı galanda patışa ızına seretdi,

görse goşuniñ hemmesi cöveniñ palacı yalı bolup yatır. Bu hem atınıñ başını gala garşı edip kaçmaga başladı. Şıralı kovup barıp patışanıñ elini dañdı. Ondan soñ Mömün Şa:

- Ey oğlum, sen meni goyber, men seniñ bilen dost boldum, ikimiz ata-ogul okaşalı, diydi. Şıralı mundan bu gürrüñleri eşidip Mömin Şanıñ elini çözüp goyberdi. Patışa ikisi ata-ogul okaşıp elli altı gün dınç aldı. Ondan soñ Şıralı gitmekçi bolup:

- Ey şahım, yol eyesi yolda yağşı, maña rugsat berseñiz men gitcek, diydi. Ondan patışa:

- Ey Şıralı täci-tagta eye bolup munda gal. Men şu şäherde halan gızıñı alıp bereyin, diydi. Onda Şıralı:

- Ey şahım, men Tövriz şäherinden yedi aylap Gövher can diyip gelyärin. Meniñ gözüme dünyäde başga mal ve peri-peyker görünmez, diyip bir söz aytdı.

Saña arzım şudur şahım,
Meniñ munda durarım yok,
Yüregimde kändir ahım,
Hiç meniñ namıs-arım yok.

Çıkmışam şähri-Tövrizden,
Men rugsat sorarın sizden,
Yüz övürüp Gövher gızdan,
Özgä köñlüm bererim yok.

Arzı-halım aytsam size,
Aşık men hem Gövher gıza,
Yara gitmän özge gıza,
Hiçbir köñül bererim yok.

Gözden dökerin yaşımı,
Söyün Şa alsa başımı,
Oda köydürsem läşimi,
Gitmesem hiç kararım yok.

Belent daglardan ötyänçäm,
Laçın guşumı tutyançam,
Gövher perige yetyänçäm,
Hiç menzilde durarım yok.

Sayratsañ Şıralıñ dilin,
Men tırerin Gövher gülün,
Munda başga gızlar bilen,
Bir gün ömür sürerim yok.

Elkıssa, Şıralı Beg bu sözüni gutarıp:

- Ey patışahım, men öz täci-tagtıımı hem goyup gaytdım. Men Gövher'i görinçäm hiç yerde durup bilmerin, diydi. Onda patışa:

- Ey Şıralı, gitseñ men saña rugsat bererin, yöne sen yanıña goşun, yarag alıp gitcek mi? Söyün Şa'nıñ üç şerti bar. Ol şertler bolsa biter yalı däl. Güyç bilen men hem yigrimi gezek barıp uruş edip yeñlip gaytdım, diydi. Şıralı Beg:

- Ey şahım, mundan goşun alıp gidip maña gız aldırılmaz, diydi. Ondan soñ yol guravımı tutup ugradı. Baş yüz yigit bilen şanıñ özi hem gitdi. Şeylelikde üç gün bile yol yörediler. Dördüncü günü bir çeşmäniñ başında düşdiler. Şol yerde dınç alıp yola ugracak mahalı Şıralı patışa "Ugradandan yoldaş bolmaz, siz yurduñızda galıñ" diyip bir gazal aytdı:

Uzadandan yoldaş bolmaz,
Pata berip galiñ indi,
Yazılan hiçbir bozulmaz,
Şahım, siz sag boluñ indi.

Yüregimde dağı-düvün,
Gündiz yagtı, giceler tün,
İspıhan gider men bu gün,
Gadırdanlar, hoş gal indi.

Men gider men ilden ile,
Köñül guşı uçar güle,
Meni saldıñ dogrı yola,
Sizler munda galiñ indi.

Şahım gulak goyuñ maña,
Arzımı aydayın saña,
Ak patañı berip maña,
Hoş vagt bolup galiñ indi.

Takdir boldı ozal başdan,
Didām dolı ganlı yaşdan,
Şıralı diyir geçip başdan,
Men gider men galiñ indi.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. Ulı-kiçi hemme halk bilen hoşlaşdı. Mömün Şa ızına gaydıp yurduna gelip höküm sürüp başladı. Şıralı bolsa yola ugradı. Az yöräp köp yöräp suvsuz ara çöl yöräp näçe menzil yol yöräp dokuz ay dokuz gün diyende bir çölüstanlık içinde bir depä çıkdı, daş-töveregine seretdi. Depäniñ ileri tarapı oy ekeni. Oyuñ içinde iki sanı adamıñ düye bilen suv çekip oturanını gördi. Şıralı bularıñ yanına barıp salam berdi. Bular Şıralı'nıñ salammını alıp:

- Ey yigit nireden gelip nirä baryarsıñ? diyip soradılar. Onda Şıralı:

- Men Tövrizden çıkıp İspıhana barar men. İspıhan şası Söyün Şanıñ gızına aşkıdırım, diydi. Onda bular:

- Ol gız için Hemedanıñ şası Mömün Şa hem bir näçe goşunlarını gırdırıp alıp bilmedi, sen yeke özün Gövher'e baryarsıñ? diydiler. Şıralı Beg:

- Ey dostlar, siz meniñ garnımı doyurıñ. Gızıñ yolunu salgı beriñ, diydi. Bu gova çekip oturan kişiniñ doñdurılan bir garın govurması bar eken. Onı Şıralı'nıñ öñüne çıkarıp goydi. Şıralı Beg naharını iyip bu kişiden gızıñ salgını alıp çıkıp gidiberdi. Şıralı giden soñ bular “Biz muña salgı berip goyberdik, bu hem dogrı Gövher'in bağına girse patışa hem biziñ salgı berenimizi biläyse biziñ başımız ölümlü, malımız talañlı bolar” diyşip bularıñ biri patışanıñ yanına yüvrüp barıp bolan işleri şaga habar berdi. Patışa dergazap bolup:

- Ol nähili yigit, meniñ gızıma habar gatar yalı? diyip bir vezirini kırk atla baş ädip Şıralı'nıñ öñünden uzatdı. Bu vezir Şıralı'nıñ öñünden çıkıp görse Şıralı bulara yol berer yalı däl. Onda vezir Şırala gol govşurıp salam berip:

- Ey oğlan, seni biziñ patışamız çağırır, diydi. Şıralı “Patışanı kim diyärler?” diyip soradı. Onda vezir:

- Söyün Şa, diyip cogap berdi. Şıralı “Her zat da bolsa şadır, sözünü yıkmayın” diyip bular bilen goşulşıp şanıñ yanına tagzım edip salam berip bardı. Şa oña:

- Ey oğlan, sen nireden ve kim bolarsıñ? diydi. Şıralı:

- Men Tövriz şäherinden, Alım Şa'nıñ oğlı bolarım, diyip hemme sözünü, dogrısını dogrı aytdı. Patışa:

- Ey oğlan sen meniñ şertlerimden gorkmadıñ mı? Eger şertlerimi bitirip bilmesen seni dar teyinde oynadarım, diydi de bir gazal aytdı. Şıralı hem cogap berdi.

Söyün Şa:

Nirden geldiñ aklıñ çaşıp,
Gayt tizrek iliñe sen,
Goldan gelmez ışka coşup,
Bu gün geldiñ ölüme sen.

Şıralı Beg:
Tövriz şäherinden çıkıp,
Geldim gızıñ almaga men,
Gövher bilen oynap, gülüp,
Baş gün dövrän sürmäge men.

Söyün Şa:
Üç şertim bitmese senden,
Aklık tama etme menden,
Başñ gutulmaz zındandan,
Dogrı geldiñ gamhana sen.

Şıralı Beg:
Geldim Hemedandan aşıp,
Mömün Şa bilen söveşip,
Aydıber, üç şertiñ çişip,
Bitirmäge gelmişem men.

Söyün Şa:
Acdarıñ yoguna yetmek,
Araplar serdarıñ tutmak,
Baş yüz zinä atlı çıkmak,
Şu şertleri bitir mi sen?

Şıralı Beg:
Maña Huda rehim etse,
Gövher canı nesip etse,
Alı pirim medet berse,
Bu şertleriñ bitirin men.

Söyün Şa:
Söyün Şa diyir, eşit sözüm,
Şertim bitse birin gızım,
Bitirmeseñ oylup gözüñ,
Tüm zındana taşlanar sen.

Şıralı Beg:
Şıralı çağır pirini
Hakdan görer takdırını,
Mağşugım Gövher perini,
Almak için çalışar men.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Patışa aytdı “Ey oglum Şıralı, uzak yoldan yeke gelipsiñ. Mıhman hatırañ için seni birden öldürmäyin. Eger şertimi bitirmeseñ hökman dar agacından asar men” diydi. Şıralı Beg yerinden turup “gulluk” diydi. Bular bir sellem bu yerde dursun, habarı Gövher gızdan eşideliñ.

Gövher gız Şıralı’nıñ gelenini eşidip enesiniñ yanına gelip zar zar aglap bir gazal aytdı:

Bu gün yarım gelmiş Tövriz şährinden,
Ene can görüşmek çäresin eyle,
Men ganıp öleyin yarıñ mährinden,
Ene can görüşmek çäresin eyle,

Zalım atam oña şertlerini aytsa,
Acdar bilen söveşmäge uzatsa,
Acdarha zor gelip yarımı yuvtsa,

Görmeyin galmayın bir çäre eyle.

Ene can bir görmän galsam men onı,
Diri diyp soñ güman etmegin meni,
Öz özüm öldürin ayaman canı,
Ene can görüşmek çäresin eyle.

Hakı yatlap men sığındım özüñe,
Ene rehm eyle sen, yeke gızıña,
Gövher diyer yarı görkez gözüme,
Ene can görüşmek çäresin eyle.

Elkissa, Gövher sözünü gutaransoñ Badam ene gızınıñ nalışına çıdap bilmän patışanı çağırıp bir kâse şeraba bihuş dermanı sepip oña berdi. Patışa bihuş boldı. Şondan soñ Gövheriñ enesi Şıralı'nı äkelmek için Gövher'iñ kenizlerinden birini uzatdı. Onı бага eltmegi kenize sargap Badam enäniñ özi bolsa gızını yanına alıp бага gitdi. Bu keniz Şıralı Beg'iñ yanına geldi. Görse bir yigit otır, bu keniz munuñ yalı oğlanı hiç yerde görmändi. Şıralı'nıñ görküni görüp hayran galdı ve baş egip salam berdi de durdı. Şıralı bu gızdan:

- Sen kimiñ gızı ve näme işe geldiñ diyip soradı. Onda keniz:

- Men Gövher'in kenizi bolar men sizi Gövher peri çağırır. Men ilçi bolup geldim, diyip baş keleme söz aytdı:

Uzak yoldan aşıp gelen goç yigit,
Gulak goygun, Gövher çağırır seni.
Sabırsız yol yöräp her yana bakıp,
İlçi edip saña gönderdi meni.

Gelipsiñ sen ençe cepalar çekip,
Yör indi gam-gussañ öyüni yıkıp,
Gövher gız şat bolsun her yana bakıp,
“Bağı-Hövesdar”a çağırır seni.

Geleniñ eşdip ot düşdi canına,
Aglap bardı enesiniñ yanına,
Müşki-anbar sepip Gövher donuna,
Bu gün gül düybüne çağırır seni.

Badam yeñne bihuş edendir Şanı,
Üç güne deñ yok oyacak gümanı,
Bu gün barça gız-gelinleriñ hanı,
Arzuv edip бага çağırır seni.

Gülcemalam bu gün ilçi men munda,
Gövher can aglayıp garaşır onda,
Kırk kenizi hem enesi yanında,
Barı bile бага çağırır seni.

Elkissa Gülcemal gız sözünü gutaransoñ Şıralı Beg hem şaylanıp Gövher'iñ bagına garşı yörüş etdi. Şeylelikde Gülcemal bilen bilelikde “Bağı-Hövesdar”a barıp girdiler. Gülcemal, Şıralı'nı bir gülüñ aşagına alıp bardı. Şıralı pikir edip görse şol düşünde Gövher bilen duşuşan yeri eken. Gülcemal Şıralı'nı şol yerde galdırıp özi Gövher'e habar bermäge gitdi.

Bu söz bu yerde dursun, habarı Gövher Gız'dan eşideliñ. Gövher gız, Gülcemal'ı Şıralı'nıñ yanına iberenden soñ geynip daranıp kenizleri bilen бага gitdi ve Şıralı'nıñ gelerine gıssanıp gelyänçä sabır-kararı galman bağıñ içinde iki yana aylanıp gözi Şıralı'nıñ yolundadı. Şol vagt añırdan Gülcemal göründi. Gövher munı görüp yanına gelere gıssanıp Gülcemal'dan Şıralı'nı sorap bir söz aytdı. Gülcemal hem cogap berdi.

Gövher:

Habar bergin maña Gülcemal canım,
Söver yarım Şıralı'nı gördüñ mi?
Yürekde armanım, derde dermanım,
Mähribamım Şıralı'nı gördüñ mü?

Gülcemal:
Gövher canım, menden habar sorasañ,
Men seniñ yarıñ getirdim бага,
Yör bile gideli yara ugrasañ,
Men seniñ yarıñ getirdim бага.

Gövher:
Yalan sözler bilen gelme yanıma,
Ot salmagın meniñ şirin canıma,
Başım gurban bolsun yarıñ yoluna,
Göz guvancım Şıralı'nı gördüñ mü?

Gülcemal:
Seniñ dek perizat eneden dogmaz,
Şıralı dek yigit bu dünyä gelmez,
Sözüm dogrı hiçbir yalamı bolmaz,
Söver yarıñ bu gün getirdim бага.

Gövher:
Aylanayın yarı gören gözüñden,
Şekerden, şerbetden süyci sözüñden,
Habar ber Gülcemal, bahar-yazımdan,
Köñül hoşum söver yarı gördüñ mü?

Gülcemal:
Sözlegende dür seçiler dilinden,
On dört yaşda çıkıp gaytmış ilinden,
Almaz gılcımı dakıp bilinden,
Çaparman sıpatlıñ getirdim бага.

Gövher:
Gövher diyer yörüñ baralı bile,
Şıralı Beg bile gideli бага,
Häzir bol bu sırı bildirme ile,
Göz guvancım Şıralı'nı gördüñ mü?

Gülcemal:
Gülcemal diyr eşder bolsañ zarımı,
Şükür et Hudaya çağır piriñi,
“Hövesdar”a alıp geldim yarıñı,
Söver yarıñ bu gün getirdim бага.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Gövher'in sabrı-kararı galman kenizleri bilen Şıralı'nın yanına ugradı. Şıralı hem Gövher'in gelmesine gıssanıp oturıp-turup kararı yetmän “Vah, kân eglendi, Gövher gız gelmedi” diyip hayran bolup “Gelyär mi kâ?” diyip yola bakıp gözüni dikip otırdı. Gövher Gız şol vakt añırdan kenizleri bilen toparlanışıp göründi. Şıralı buları görüp “Alla canım, bu gızların haysısı Gövher kâ?” diyip garap durdı. Oña çenli bu gızlar hem yakınrak geldiler. Şıralı bulara sın edip durka bularıñ içinen bir gız öñe düşüp yöredi. Bu gızın tarıpını aydıp diyip añırsına yeter yalı däl. Ovadanlığı ay-günden hem durı uzun boylı, inçe billi, gara gözli, süyci sözli, badam gabak, yuka dodak, mürçe miyan bir gız öñe düşüp gaty-gaty yöräp gelyardı. Şıralı mumı görüp öz düşünde gören gızını tanap akılı

hayran bolup durdı. Gövher hem Şıralı'nı tanadı ve munuñ kadı-kamatına gözi düşüp akılı hayran boldı.

Şeylelikde iki aşık birek-biregine gözi düşüp ikisiniñ hem akıl-huşı başdan çaşıp biri-birini gucaklap bihuş bolup yıkıldılar. Gızlar bu vakanı görüp barmaklarını dişleşip hayran galdılar. Bu vakanı Gövher'in enesi hem görüp "Bular öldüler mi kâ?" diyip yüregi yarılan yalı boldı. Gızlar gelip buların üstlerini büröp goydular. Biraz vagt geçensoñ bular huşlarına geldiler. Ondan soñ buların ikisiniñ hem vagtı hoş bolup biri-biriniñ başından geçenlerini aydışıp biri-birine garaşıp baş keleme söz aydışdılar. Öñüni Gövher başladı, ızını Şıralı Beg yetirdi.

Gövher:

Başña döneyin, Şıralı canım,
Gül yüzün görmäne zar boldum seniñ;
Gice-gündiz gan ağlaşıp Hudaya,
Dilärdim görmäne didarın seniñ.

Şıralı:

Gurbanın bolayın nızlı dildarım,
İndi ölseñ hiç armanım yok meniñ;
On dört yaşda düşde görüp didarın,
Aşık bolup düşdüm yoluña seniñ.

Gövher:

Eşit sen Şıralı meniñ sözümi,
Ayrılık saraltdı gül dek yüzümi,
Gışa övrüp bahar bilen yazımı,
Köyerdim ayrılık oduña seniñ.

Şıralı:

Işkın şerabından mes bolup içip,
İlimden çıkmışam canımdan geçip,
Ençe suvsuz çölden guş kimin uçup,
Kararım bolmadı hiç yerde meniñ.

Gövher:

Men köşgi-eyvanda sen suvsuz çölde,
Habarın eşitdim ay bile yılda,
Gara saçım yayıp gözlerim yolda,
Dınmayın bakardım yoluña seniñ.

Şıralı:

Atım yadap galdı hicran çölünde,
Boylayıp yöterdim gamın kölünde,
Kırk gün bolup Hemedanın ilinde,
Hakı yatlap çıkdım yoluña seniñ.

Gövher:

Dañ sāheri girdiñ meniñ düşüme,
Bu sırtı aytmadım deñi-duşuma,
Huda rehim edip gözde yaşıma,
Gövher diyer gördüm gül yüzün seniñ.

Şıralı:

Seni yatlap kân sığındım Hudaya,
Hemedan şasını gabadım caya,
Şıralı diyir bu gün gelip bu caya,

Könlüm tirsem diyâr gülzarıñ seniñ.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Soñ bular öpüşip, oynasıp, gülüşip dünyäniñ aladası bilen hiçbir aladası bolman öz başlarına öz gürrüñleri bilen bolup galdılar. Gövher’iñ enesi bulara sını edip durup “Ey Hudaya, bularıñ derdine özüñ dogra ber” diyip “Buları patışa duysa nâme eder? Dünyäde yeke gızım bar, bu da ışk yoluna düşen, hernä patışaga insap, Şırala gayrat, Gövher’e sabır ber” diyip Hudaya nalış edip gazal aytdı:

Sıgınmışam saña kadir Allahım,
Arzı-Gambar kimin eşidiñ dadım.

İki dünyä yeke yalñız perzendim,
Şol hoş gezse meniñ köñülde şadım.

Işk yoluna düşdi bu yeke gızım,
Onuñ derdi bilen saraldı yüzüm.

Gövher köyyâr Şıralı’nıñ oduna,
Siz yetişñ nalış bilen dadıma.

Şıralı Beg ışkıñ kölünde yüzüp,
Gelipdir ençe ay çölleri gezip.

Patışa şertini isleyâr ondan,
Gutulmak bolar mı bu gaygı-gamdan.

Köp cepalar çekip gelen Şıralı,
Muña medet bergin ya Hezret Alı.

Buların maksadın bergin yaranlar,
Medet berin üç yüz altmış erenler.

Barçaları yokdan bar eden Huda,
Aşığı maşşuga kılmagıl geda.

Badam diyer sözüm gutardım indi,
Aşıklarıñ derdi boynuma indi.

Elkissa, Badam sözünü gutarıp oturdı. Gövher bilen Şıralı bolsa öz işleri bilen bolup enesiniñ nâme diyenine hem asanokdılar. Şunlukda bular gol tutuşıp biraz бага seyran edip soñ tagta baka gitdiler ve barıp baş yüz zineli tilla tagtıñ üstüne çıkdılar. Gövher, Şıralı’nı zer körpeçäniñ üstünde oturdıp tilla çanakda dokuz türlü tagam çekdi. Şıralı, Gövher’iñ köşki-eyvanlarını görüp hayran galdı ve Gövher’in uz yasalışına boydan başa sını edip hayran galdı ve Gövher hem Şıralı’nıñ kadı-kamatına zerefşan kâkillere hayran bolup birbirleriniñ yüzlerine bakışıp birbirlerine diycek gürrüñlerini hem yitirdiler. Bir vagt Gövher’iñ yadına atasınıñ şertleri düşüp “Bu meniñ yanımda durmaz, atamıñ şerti üçin gitse men mundan ayrılıp nâhili gezerkäm?” diyip pikir edip gövni bozulıp gözüne yaş getirdi. Şıralı Beg, Gövher gızıñ hapa bolanını görüp:

- Ey Gövher can, sen nâme üçin melul bolyarsıñ, gövñüñe nâme güman geldi? diyip soradı. Onda Gövher, Şıralı’nıñ boynundan gucaklap yüz-gözünü sıpalap:

- Ey Şıralı can, men hapa bolamok, yöne atamıñ saña buyurıyan ağır şertleri yadıma düşdi. Yene senden ayrılcığıma çıdap bilemok, diydi. Onda Şıralı Beg:

- Ey Gövher can, sen onuñ üçin hapa bolma. Atanıñ şertini yerine yetirin. Hiç gam iyme, sabır et! diyip bir gazal aytdı. Gövher hem cogap berdi.

Şıralı:
Arzımı eşit dildarım,
Ne üçin melul bolar sen?
Cennet hüyrüm, hıraymanım,

Ne için melul bolar sen?

Gövher:

Gorkarın men Şıralı Beg,
Ayrılık gelir diyp bu gün;
Rakıplar bu başımıza,
Kän sövda salar diyp bu gün.

Şıralı:

Gorkmagın, yazılan bardır,
Pirim Alı medetkârdır,
Kadır Alla hovandardır,
Ne için melul bolar sen?

Gövher:

Sen habar sorasañ menden,
Derdim artar günbe-günden,
Şa şerti islese sende,
Yene ayra düşem bu gün.

Şıralı:

Peyda bermez ham-hayışñ,
Ağlap gözden dökme yaşıñ,
Sag bolsa nâzlim, yoldaşıñ,
Sen nâme gamgın bolar sen?

Gövher:

Dözmerin ayrılık oda,
Haçan yeter men mırada,
Adalat yokdur bu şada,
Men şoña melul bolar men.

Şıralı:

Aşık boldum dokuz yaşdan,
Gorkmarın her bir söveşden,
Sen diyp geçermen bu başdan,
Sen nâme melul bolar sen?

Gövher:

Didariñi gördüm düşde,
Ağlap gezdım yazu-gışda,
Acdar zor gelse söveşde,
Menem sen diyp öler men.

Şıralı:

Şıralı diyr söver yarım,
Sensiñ derdime dermanım,
Ölsem sen diyip yok armanım,
Ne için melul bolar sen?

Gövher:

Bu gün gül yüzüñi gördüm,
Ağlap kısmata bil berdim,
Gövher diyer eziz merdim,
Sen için melul bolar men.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Soñ bular biri-birine köñüllik berip vagtlarını hoşlap oturdılar. Şeylelik bilen şu üç günün üçüsi geçdi. Üçüncü gün Gövher'in enesi "İndi patışanıñ oyanar vagtı boldı. Şıralı'nı bu yerden şanıñ yanına ibereyin" diyip Gövher'in yanına bardı. Bular salam berip durdular. Ondan soñ enesi biçäre bulara nädip ayrılışın diycegini bilmän biraz hayran bolup oturdu. Şıralı:

- Ey mama, näme köp pikir etdiñiz, näme hizmatıñız bar? diydi. Onda Badam ene:

- Ey guzım, men siziñ nalışıñıza çıdap bilmän şanı üç gün bihuş etdim. İndi üç günün ahırısı. Şa oyansa näme cogap bererin? İndi sen Gövher'in yanından git. Bu işi Şa bilmesin. Soñkı maslahatı soñ özüm görerin, diydi. Enesinden bu habarı eşiden Gövher'in yüregine ot düşen yalı bolup näderini bilmän enesiniñ boynundan gucaklap kân agladı. Enesi hem agladı. Şıralı bolsa bulara birnäçe köñüllik berip ikisiniñ hem aglamasını goydurıp hoşlaşıp gitmek üçin yerinden turdu. Gövher hem hiç alaç tapman Şıralı Beg'e cogap bermeli boldı. Şıralı Beg yola düşüp ugradı. Şıralı'nıñ Gövher bir yanında enesi bir yanında aglaşıp onı bir kenize goşup uzatdılar. Gövher gız saç yayıp gan-yaş aglap galdı. Şıralı patışanıñ köşgünden gaydan yerine barıp oturdu. Soñ Badam ene patışanıñ yanına bardı. Şa hem şol vagt huşuna gelip oyandı. Yerinden turup "Men kân yatıpdırın, oyatmansıñ" diyip ayalına gaharlandı. Soñ yaşılı geñeşdarlarını yanına çağırıp maslahat etdiler. Patışa:

- Şu gelen oglana näme diyeris? diyip soradı. Onda yaşılı vekiller:

- Oglanı çağırılı, başarın diyse, gövün etse gitsin, diydiler. Vezir barıp Şıralı:

- Şa seni çağırır! diydi. Şıralı hem "yağşı" diyip geyimlerini geyip vezir bilen goşulışıp ugradı. Bärden ses yetim barıp gol govşurıp salam berip durdu. Vezirler, Şıralı'nıñ ediplidigine hayran galdılar. Olar, Şıralı'nı oturdular. Şa:

- Ey oğlan, eger sen şerti bitirmek isleseñ ozalı bilen meniñ yurdumda bir ulı acdarha bar. Ol acdarha meniñ sorayan yerimiñ yarını tutup yadır. Ol meniñ dövletimiñ yarsına zıyan yetirär ve her günde adamlarımı, mallarımı, garaz günbatar tarapımda uçran zadını iyyär. Men munı öldürcek bolup her hili edip gördüm ve ençe goşunlarımı gırdırdım. Hiç alaç edip bilmedim. Saña üç şertimiñ iñ birincisi şu, diydi. Patışa içinden "Munı şol acdarha iyip yok eder, özüm öldürsem, iller menden ayıp eder, Gövher'i bolsa iru-giç yurduma eye bolar yalı, iñ govı görüñ yaşılı vezirimiñ ogluna bererin" diyip pikir etdi. Şıralı Beg bolsa şadan munı eşidip "Enşalla şu şertiñi bitirerin" diyip şaga vada etdi. "Ertesi acdarıñ yanına giderin" diyip caydan gaytdı ve özünüñ cayına gelip "Ey pirim Alı, bu belanı nädip yok ederin?" diyip pikirlenip gaygı-gam içinde pirini yatlap uka gitdi. Şol vagt piri Hezret Alı munuñ düşüne girip "Ey oğlum, sen hiç zadı gaygı etme, bu acdarhanıñ acalı dolandır. Nesip bolsa barıp bir alada etseñ öz-özi hem öler, hiç gaygı etme!" diyip köp gövünlik berip gitdi. Şıralı tisginip oyansa bu düşüşi eken. Ol piriniñ yetişendigini bilip vagtı hoş bolup bir gazal aytdı:

On dört yaşda aşık boldum,
Bir güzel perizat gıza;
Bil bağlap yoluna düşdüm,
Başım gurban gara göze.

İlimden çıkdım saylanıp,
Ençe çöllerden aylanıp,
Yüz pikir edip oylanıp,
Yetsem diyip güzel gıza.

Geçdim ençeme yollardan,
Dag, deñiz, suvsuz çöllerden,
Açılan nâzik güllerden,
Seyl edip bahar hem yaza.

Geldim cebri-cepa çekip,
Kerbela çöllerin söküp,
Şa gözün alardıp bakıp,
Şertin salgı berdi bize.

Şıralı diyer adıma,
Yetişdi pirim dadıma,
Mundan öz köñül şadıma,
Galkan tutup baram yüze.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutarıp vagtı hoş bolup atınıñ yanına gelip sıpalap, eyerlep, yaraqlarını dakınıp gitmäge häzirlendi. Onyança dañ hem atdı. Şıralı Beg “Patışadan bir rugsat alayın” diyip Şanıñ gaşına bardı. Patışa hem “İndi Şıralı’nıñ gider vagtı boldı, ibereli” diyip maslahat edip otirkalar Şıralı Beg hem işikden salam berip girdi. Patışa “Hä, Şıralı nä hızmat?” diyip soradı. Onda Şıralı “Tagsır patışahım, indı rugsat berseñiz siziñ şertiñizi bitirsem” diydi. Patışa muña rugsat berip acdarhaniñ nirededigini salgı berip gürrüñ eşidip oturdılar.

İndi habarı Gövher’den eşideliñ. Gövher gız, Şıralı Beg gaydansonñ gara geyip yas tutup aglap oturdı. Soñ yene pikir etdi “Atam Şıralı’nı acdarha bilen uruşmaga iberse acdarha hem patışa yeñdirmän gelyär. Ol zor gelip Şıralı’nı heläklese yene görüp bilmän galaymayın, atam her zat diyse de barayın” diyip pikir etdi. Soñ özüniñ bir kenizini atasınıñ yanına cansız edip iberdi ve “Şol yerde nähili gürrüñ bolsa gelip habar ber” diydi. Keniz hem şanıñ köşgünde bolan gürrüñleriñ hemmesini gelip Gövher gıza habar berdi. Gövher hem kenizleri bilen gara geynip saçlarını çözüp goyberip dañ atmanka atasınıñ köşgüne yöredi.

Şıralı Beg, şadan rugsat alıp atını besläp eyerläp pirini çağırıp atlanıp durka bärden bir bölek gara göründi. Şıralı muña sın edip görse Gövher gız kenizleri bilen gara geynip gelyär. Şıralı buları görüp saklanıp durdı. Onyança Gövher üzeññä mañlayını sürtüp zarın ses bilen bir gazal aytdı. Şıralı hem cogap berdi.

Gövher:
Uzak yoldan cebri-cepalar çekip,
Men diyp muña geldiñ canım Şıralı;
Gelip meni yakar otlara salıp,
Bu gün gider bolduñ canım Şıralı.

Şıralı:
Bu dünyäge gelen çeker cepanı,
Yazılını bozmak bolmaz, Gövher can;
Şertleri bitirip süreris dövranı,
Sabır eyle tä gelyänçem Gövher can.

Gövher:
Atamıñ bitirtmez agırdır şerti,
Sensiz maña İspihan yurdı,
Tä gelinçañ yalnız çekerin derdi,
Bu bağlar gözüme zından Şıralı.

Şıralı:
Seni diyip çıkıp gaytdım ilimden,
Geçip malı-mülküm şirin canımdan,
Medet diläp Hezret Alı pirimden,
Gam iyme bitirin şerti Gövher can.

Gövher:
Yör ikimiz bile ugralı yola,
Menem bile äkit barayın bile,
Yeñiläyseñ menem gelmäyin ile,
Ölseñ bir öleli canım Şıralı.

Şıralı:
Aşık bolsañ dözgün ayrılık oda,
Sabır eylesen sen yetersin mirada,

Uzak yollar suvsuz çöl bar arada,
Cepa çekip gamgın bolma Gövher can.

Gövher:
Sensiz bu yerlerde yokdur kararım,
Yetişmez Hudaya nalış hem zarım,
Gövher diyer ey söygüli didarım,
Gövnüm takat tapmaz canım Şıralı.

Şıralı:
Atlanıban söveş istäp gider men,
Ol meydanı gırmızı gan eder men,
Ya öldirin ya da özüm gider men,
Señ yoluñda canım gurban Gövher can.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Gövher, Şıralı'nıñ yüzüne gözlöp gözünden yaş akdırıp geplemäge hem dili barman dili tutulıp duruberdi. Şıralı'nıñ gövni bozulıp öz özüne "Gel, her zat da bolsa bir naçardır, gövnlük bereyin" diyip bir gazal aytdı.

Şıralı:
Nesihatım algın ey söver yarım,
Aglamagın neçün gamgın bolar sen?
Yalançı dünyäde sag bolsa canım,
Neçün göz yaş döküp melul bolar sen?

Gövher:
Men aglaman kim aglasın dünyäde,
Ayrılığa köyüp melul bolar men;
Atam seni saldı bir yanar oda,
Seniñ üçin aglap melul bolar men.

Şıralı:
Rugsat berseñ gidem acdar yanına,
Hırıdar men şol acdarıñ canına,
Pirim medet berip gelir yanıma,
Neçün söver yarım melul bolar sen?

Gövher:
Men yigit canıña dözebilmenem,
Ölinçäm hiç gövün üzebilmenem,
Senden galıp yalnız gezebilmenem,
Ayrılığa köyüp melul bolar men.

Şıralı:
Saçıñ yayıp yüzüñ yırtıp aglama,
Yürek-bağrım ayrılığa dağlama,
Gitsem gelem, gelmez diyip çağlama,
Neçün göz yaş döküp melul bolar sen?

Gövher:
Rugsat alıp at-yaragıñ şaylasañ,
Acdarıñ başında gılıç aylasañ,
Men diyp yigit canıñ gurban eylesañ,
Menem sen diyp canım gurban kılar men.

Şıralı:
Hakıñ adı mıdam bardır dilimde,

Altın kemer, almaz gılıç bilimde,
Şirin canım gurban bolsun yoluñda,
Rugsat bergin neçün melul bolar sen?

Gövher:
Dag-daş lerzan urar meniñ dadımdan,
Hakıñ adın çıkarmagın yadıñdan,
Şıralı Beg ayrılgıñ odundan,
Gözde yaşım aglap melul bolar men.

Şıralı:
Nâzli dilber şudur diyceğim saña,
Yürek gorkı etmez ölümdeñ yaña,
Vagtı hoşluk bilen rugsat ber maña,
Neçün göz yaş döküp melul bolar sen?

Gövher:
Gövher diyer rugsat bereyin saña,
Sığıngın Hudaya, Alı piriñe,
Mähribanım gider bolsañ yoluña,
Sag bar aman gelgin rugsat bereyin.

Elkissa, mundan soñ bular sözlerini gutardılar. Patışanıñ muña gaharı gelip içinden “Sen bitirip geleniñde de meniñ gızımı alıp bilmeseñ gerek” diyip pikir etdi. Daşından hiç sır bildirmedi. Şeylelikde Şıralı Beg patışanıñ aydan yerine yörüş etdi. Patışa ve onuñ vezir-vekili, il-halk yıgnanışıp tomaşa etmäge yörüş etdiler. Bular barıbersin, indi habarı Gövher gızdan eşidiñ.

Gövher hem öz içinden pikir edip “Akmak naçar, namart Gövher, Şıralı seniñ yoluñda canından gorkman acdarha bilen söveşmäge gidende sen atanıñ öldürceğinden gorkyar mıñ? Ya iliñ dilinden namıs etcek mi? Şıralı ölen yerinde men hem öleyin” diyip Gözel diyen keniziniñ yüzüne seredip zar-zar aglap bir gazal aytdı. Gör bak nâme diydi:

Arzımı eşitgin, ey Gözel peri,
Yarımiñ ızından gitmesem bolmaz;
Sen meniñ sırdaşım, gızlarıñ hanı,
Yarımiñ ızından gitmesem bolmaz.

Öz canıma dözüp namart bolmanam,
Yarımdan ayrılıp munda galmanam,
Yarım ölse menem gaydıp gelmenem,
Lâşım gara yere gatmasam bolmaz.

Gelip tutdı aşıklığıñ binyadın,
Dilimden goymanam yarımiñ adın,
Yarım men diyip geçer bolsa dünyäden,
Men hem bu dünyäden ötmesem bolmaz.

Yüregime ıskıñ odunu salıp,
Yanıma gızlarıñ hanını alıp,
Yar yolunda sınıñ bilime çalıp,
Şıralı’niñ ızından yetmesem bolmaz.

Gövher aydar, gızlar yüregim yandı,
Ayrılık gam-külpet üstüme mündi,
Hemra bolsañ Gözel peri yör indi,
Yarımiñ ızından gitmesem bolmaz.

Elkissa, Gövher gız, sözüni gutarıp yanına kırk kenizini alıp enesi bilen hemmesi cemlenip Şirali'nin ızından bular hem rovana boldular.

İndi Gövher'in sözi biraz soñraga dursun. Habarı kimden al, Şirali Beg dagıdan al.

Bular acdarhanın bolyan dagının brisine barıp durdular. Bu daga Sapar dağı diyer erdiler. Sapar dagının ileri çeti bir giden meydan düz yer erdi. Bular Şu düz yere barıp sap-sap bolup durdular. Şirali Beg halayıgın önünde gılcını gınından sogrup alıp bir gazal aytdı:

Gün çakışıp gidem bu gün söveşe,
Alla maña medet berer gnndir;
SveŐ gni nme gelse bu başa,
Pirim maña medet berer gnndir.

Bu gün sveŐmge edyrin hves,
Dagların eyesi siz Kovus-Kıyas,
Çöl eyesi pirim ya Hıdır-Ilyas,
Şu gün maña medet berer gnndir.

Yaranların zi hovandar bolup,
Üç yüz altmış vlyler yar bolup,
Alı pirim özün medetkr bolup,
Şu gün maña medet berer gnndir.

Meydan üzre sveŐ yolunu açıp,
Agzın kpkledip hatap dek açıp,
Guşganatım Şu gün canından geçip,
Acdarın yanına barcak gnndir.

Yusup-Zleyhadır aşıklar piri,
Şirali, sen çağır ol Alı Şiri,
Acdarı ldrmn gitmerin diri,
Alı pirim medet berer gnndir.

Elgaraz, Şirali sözüni gutardı. Şirali'nin ovazına acdarha bihuş bolup govagından daşarı çıkıp Şirala garap durdı. Şirali hem Almaz gılcını sırıp acdarın üstüne at goydı. GuŐnata hem ganat bitdi, edil dagın üstünde guş gaymalan yalı bolup barıp acdarın üstüne ıkaydı. Şirali Beg hem acdarhanın kellesinden saldı gılcı, acdarhanın kellesi dagın bir blegi gaan yalı bolup tigirlenip gaytdı. Acdarha ıdap bilmn bir beyikligine bkdi, Şirali atı bilen kırk gez yokardan honda barıp düşdi. İller u vakanı görüp yakasını tutup hayran galdılar. Gövher bolsa “Acdarha Şirala hem bir zeper yeter” ydp gorkup bihuş bolup yıkıldı. Şirali Beg bolsa yanadan atına mnp acdarha at goydı. Bu sapar ortasından bldi. Soñ gılcını gınına salıp Gövher'in yanına bardı. Görse Gövher aŐıp yatır. Şirali Beg cbsinden bir derman çıkarıp Gövher'in üstüne sepdı. Gövher tiŐginip turdı “Vah Şirali!” diyip gıyırdı. Şirali hem “Gövher can men sagdırın” diyip Gövher'i gucaklap başını yerden göterdi. İller bolsa “Ey pki perverdigr Gövher bilen Şirali'nı miratlarına özün yetir” diyişdiler. Syn Şa bolsa Şirali'nin yanına gelip gözüni akcardıp Őiral'a yüzlenip bir gazal aytdı:

Bedasil haramı nirden geldiñ sen,
Gorkmadıñ mı haybatımdan, adımdan?
Ya galtaman, ya bolmasa ogrı sen,
Gorkmadıñ mı Őalıgımdan, adımdan?

Gızıma el gatdıñ, sgermn meni,
İndi dar astında ldrem seni,
Nika gıyıp alıp mıdıñ sen munı?
Gorkmadıñ mı haybatımdan, adımdan?

Men bilmenem sen nirniñ gulı sen,

Divana sen ya da beter dâli sen,
Ya acalıñ yetip kazañ dolı señ,
Lâşiñ çıkar İspihanıñ yurdundan.

Söyün Şa diyr indi akar göz yaşıñ,
Ya zındana salam, ya kesem başıñ,
İndi gonamlıkda gömerin lâşiñ,
Ya ölcegiñ çıkıp mıdı yadıñdan?

Elkissa, Söyün Şa sözüni gutardı. Şıralı Beg bolsa “Her niçik de bolsa şadır” diyip baş egip gulluk aytdı. Soñ Söyün Şa “Cellat!” diyip gıgırdı. Cellat diyende cellada can gerek dâl mi? Şıralı’nıñ eli boşka cellat hergiz gelip bilcek mi? Soñ şeydip durka Söyün Şa’nıñ akıllı veziri bardı. Munuñ adına hem Suhan vezir diyer erdiler. Suhan vezir “Ey şahım, bir çemçe ganımdan geçseñiz bir sözüm bar” diydi. Söyün Şa “Sözün bolsa ayt” diydi. Suhan vezir “Ey şahım, siz muña ozal üç şertiñizi aytdıñız. Hâli adamzat öñündäkini bilip bolmaz soñunu gözlâñ şertleri bitirmese bir yol bolar, bitirse de soñundan bir hile bilen almasañ, bu işlere yürek edip baş uran adam eli boşka saña el bermez” diydi. Bu söz patışanıñ gövñüne makul boldı.

Şeylelikde acdarhanı öldürüp gaytdılar. Şähere gelenlerinden soñ, Gövher atasınıñ yanına gelip zar-zar ağlap Şıralı’nı bagına alıp barmağı soradı. Patışanıñ gaharı sovaşıp muña rugsat berdi. Gövher Gız, Şıralı bilen gol tutuşıp kırk kenizi hem ızında vagtı hoşluk bilen бага bardılar. Soñ şu bagda yedi gice-gündiz boldular. Sekizinci gün ertir ir bilen Söyün Şa bir adama “Şıralı’nı alıp gel” diydi. Ol adam dañ çağında şanıñ aydan sözüni birin-birin Şırala habar berdi. Şıralı hem muña “Sen barıber, ızıñdan men hem bararın” diydi. Soñ bu adam gidensoñ Gövher Gız, Şıralı Beg’e garap bir söz aytdı:

Yigit men gorkaram zalım atamdan,
Seni menden ayırmasa yağşıdır;
Şertleri bitmese ayırar senden,
Seni menden ayırmasa yağşıdır.

Pelek bize ençe işler gayırar,
Bu ayralık ikimizem mayırar,
Mundan barsañ yene şertin buyurar,
Seni menden ayırmasa yağşıdır.

Yene bir yurtlara gaçalı mundan,
Men gorkaram atam ayırar senden,
Bitirseñ de atam döner sözünden,
Meni senden ayırmasa yağşıdır.

Sen bolmasañ menem munda durmanam,
Senden galıp özgä köñül bermenem,
Munda yalnız yarsız ömür sürmenem,
Seni menden ayırmasa yağşıdır.

Gövher diyr yoldaşıñ galmanam senden,
Izıñda galdırma dönmenem senden,
Seniñ bile canım çıksa tenimden,
Razı begim ayırmasa yağşıdır.

Elgaraz, Gövher sözüni gutardı. Şıralı “Ey Gövher can, men ölümden gorkmarın, seniñ yoluñda ölsem canım gurbandır” diydi. Yöne sen meniñ cebri-cepalarımı köydürüp menden dönmeñ bolar. Ölümden kaçıp gutulmak bolmaz. Işk yolunda ölsek nâme armanımız bar. Bizden ozal nâme adam ölenok mı? Aşık bolan ölümden zulumdan gorkmaz” diyip Gövher’e garap goluna sazını alıp bir baş keleme söz aytdı:

Işk yolunda derrev ölsem öleyin,
Gövherim acaldan gutulmak bolmaz;

Acal yetse kaçsak tapar bizleri,
Sövdüğim acaldan gutulmak bolmaz.

Gövher canım, nesibämiz görelî,
Dogrı durup takdıra ten berelî,
Bu gün şanıñ şertin istäp baralı,
Acal yetse kaçıp gutulmak bolmaz.

Ozal pirim düüşde duş etdi saña,
Uzak yollar yöräp kın yetdim saña,
Hiç gorkım yok indi yetişdim saña,
Dilberim acaldan gutulmak bolmaz.

Ya şertin bitirin ya da öldüğim,
Bu sözümden gaytsam namart boldugım,
Şıralı diyir şaga garşı yördüğim,
Acaldan kaçıp hiç gutulmak bolmaz.

Elgaraz, Şıralı Beg sözünü gutardı. Ondan soñ Şıralı Beg, Gövher Gız ve kırk keniz bilen yola rovana boldı. Şunlukda bular Söyün Şa'nıñ gaşına bardılar. Şıralı Beg, şanıñ gaşına barıp sekiz bükülip dokuz tagzım bilen salam berdi. Söyün Şa, Şıralı'nıñ salamını alıp "Ey Şıralı, indi sen nähili hızmat bardığını bilyär miñ? İndiki yumuş mundan bir yarım aylık yolda. Harasat dağı diyen bir dag bardır. Özem gündogara tarap gözläp gidersiñ. Şol daga barsañ baş yüze golay Araplar bardır. Ol Araplarıñ hemmesi galtaman görnüşdedir. Olarıñ serdarlarına Pirnazar Alp diyerler. Bu hiç patışa el bermän şäherleri talap gitdi. Sen şonu maña diri tutup golun baglap getirmeli. Şu işleri oñarıp biler miñ?" diydi. Onda Şıralı Beg, Söyün Şa'nıñ yüzüne bakıp goluna sazını alıp bir gazal aytdı.

Şahım, açık bilmen barıp görelî,
Alla abray berse tutup getirin;
Bu gün at saların Harasat daga,
Pirler medet berse tutup getirin.

Şu gün şertiñ istäp ugratsañ bizi,
Pirnazar serdara dikerin gözi,
Şahım bağş eyleseñ sen Gövher Gız'ı,
Araplar serdarın tutup getirin.

Bu gün at goymuşam Harasat daga,
Şirin canım Gövher Gız'a sadaga,
Sığınıp pirime belki Hudaga,
Men şol alpı size tutup getirin.

Hakı yatlap gitsem mundan batlanıp,
Pirim yatlap Guşganatım atlanıp,
Erenler goldayıp gövün şatlanıp,
Elli günde İspihan'a getirin.

Meniñ baranımı şol serdar duysa,
Medet berip maña Hıdır hem İsa,
Şıralı diyir şa ol şertini diyse,
Nesip bolsa bu şertiñi bitirin.

Elkıssa Şıralı Beg, sözünü gutardı. Gövher, Şıralı'nıñ yüzüne bakıp zar-zar aglap "Men hem señ ölen yeriñde ölerin. Senden galıp men munda bir gün hem ömür sürüp bilmerin. Sensiz maña bu бага seyil etmek yaraşksız, haramdır" diydi. Onda Şıralı Beg "Gövher'i alıp gidip maña iş başartmaz. Munı nähili yol bilen galdırsam hem galdırayın" diyip Gövher'e garap bir gazal aytdı:

Bu gün at üstünde söveşe gidem,
Maña rugsat berip galsana dilber.
Söver yarıñ bu gün gamlı ugratma,
Gaşlarıñ galdırıp gülsene dilber.

Senden özgä bolmaz gövünde hoşum,
Yokdan bar eylegen oñarsa işim,
Ölümden gorkmarın gitse de başım,
Gam çekmän sen rugsat bersene dilber.

Aglayıp gözününden yaş dökme göze,
Aglan bilen atañ rehm etmez bize,
Gizlin sıırımızı çıkarma yüze,
Gülüp oynap rugsat bersene dilber.

Şu şertim bitirip geläysem yene,
Onsoñ halı-hatar yok şirin cana,
Aglap sır bermegil yağşı-yamana,
Gülüp oynap rugsat bersene dilber.

Tä gelyänçem garaş meni yat edip,
Göz yaş dökme garıp gövnüñ mat edip,
Dostuñı agladıp duşman şat edip,
Aglap durmagıñı goysana dilber.

Maña yol gutludur saña da iliñ,
Allanı yat edip sayrasın diliñ,
Gövher canım bu gün galdırıp goluñ
Şıralı diyir rugsat bersene dilber.

Elkissa, Şıralı sözüni gutardı. Gövher Gız hem nalaç boldı, nâme ederini bilmedi.
Yöne öz-özüne “Gel ey gövnüm, biz öz erkimize aşık bolamzok. Takdırdakı bolar-da!” diyip
Şıralı’nıñ yüzüne garap zar zar aglap rugsat berip baş keleme söz aytdı:

Rugsadıñ bereyin canım Şıralı,
Bargın begim, saglık bile gelgey sen.
Sag gelmegiñ Hakdan dilap duralı,
Bargın begim, saglık bile gelgey sen.

Atamıñ derdinden galdıñ azara,
Şirin canıñ saldıñ ölüm bazara,
Yaradaniñ özi tapsın bir çäre,
Bargın begim saglık bile gelgey sen.

Men naçaram seniñ bile gitmäge,
Kararım yok, galıp yeke yatmaga,
Agalarıñ gelmez ızıñ tutmaga,
Yalnız merdim saglık bile gelgey sen.

At oynadıp atıñ üstüne bargın,
Takdir kismatıñı Hudadan görgün,
Şertlerin bitirip soñ dövrän sürgün,
Bargın begim saglık bile gelgey sen.

Mert yigitsiñ gorkıñ yokdur ölümnden,
Bu gün ayra düşüp gitseñ gülüñden,
Gövher diyir rugsat berem dilimden,

Bar Şıralı, sağlık bile gelgey sen.

Elkıssa Gövher sözüni gutarıp “Ey halayık gol gterin, Şırala bir ak pata berelin!” diydi. Son hemme halayıklar ulı-kiçi gol göterip Şıralı Beg’e pata berdiler. Şıralı Beg atını şaylap atlamıp yola rovana boldı. Gövher Gız, Şıralı’nın ızından t garası yitynçe garap galdı. Son nme ederini bilmn kenizlerinin her haysısının yüzüne bir gzlep gözünden buldurdadıp dövme-dövme yaş döküp boynunu burup zar zar aglap bagrın paralap yüregini yaralap bir bş keleme söz aytdı.

Menin derdim hetden aşdı,
Neyleyin yarım görünmez;
At oynadıp dagdan aşdı,
Neyleyin yarım görünmez.

Men diyip Tövrizden gelip,
Men bagtsıza aşık bolup,
Menin başıma dert salıp,
Daglardan aşdı görünmez.

Bilmen bu niçik zamana,
Atam getirdi amana,
İndi gelceği gmana,
Nderin begim görünmez.

Gitdi ol Harasat daga,
Canım yara etdim sadaga,
Yene geler mi bu бага?
Uçdı bilbilim görünmez.

Elkıssa, Gövher sözüni gutardı. Ondan son gızlar Gövher’in elinde tutup “Yr, Gövher can, бага baralı. Beydip yaman niyet edip aglama, gülüp oynap sag-aman gelmegini Hakdan dilp yrgn!” diyip hemmesi cem bolşup bir gazal aytdılar:

Gövher canım, aglap gözden yaş dökme,
Atan şertin Şıralı Beg bitirer;
Ayrıalığa kyp beyle ah çekme,
Bu şerti hem Şıralı Beg bitirer.

r yigitdir zorlugını bildirdi,
Gılıç urup acdarhanı ldrdi,
Bu gün gitdi, gzn yaşı doldurdı,
Bu gün Pirnazarım tutup getirer.

Bibim, yağşı niyet kılıgın Hudaya,
Aman enşallasa geler bu caya,
Maslahatım gurav tutmalı toya,
Pirnazar serdarı tutup getirer.

Gızlar aydar yörgül бага baralı,
Nesibe takdırda barın göreli,
T gelynç yolun gzlep duralı,
Enşalla başına dövran getirer.

Elgaraz gızlar sözüni gutardılar. Son Gövher’in elinden tutup бага bardılar.

Buların sözi munda dursun, habarı Şıralı Beg’den eşidelin. Şıralı at üstünde dokuz gün yol yöredi. Onuncı gni ertir ir vağtı baryardı, nnden bir topar gız çıkdı. Bir ullakan bağın gapdalında dört dyp gücüm agacı bar eken. Şu agacın aşığında gızlar bir durı suvlı hovza düşüp çıkıp geynip daranıp durkalar, Şıralı Beg hem at oynadıp gcmin aşığından geçip gızların yanına bardı da durdı. Bu gızların içinde uzın boylurak inçe bil bir gız bar eken. Şıralı Beg şü gıza bakıp eline sazını alıp bir gazal aytdı.

Uzın boylı, inçe billi novcuvan,
Habar ber, bu yere ne yer diyerler?
Dokuz günlöp at üstünde gelmişem,
Habar ber, bu yere ne yer diyerler?

Yüzleriñ şöhesi ay bile günden,
Nikabiñ götergil utanma menden,
At üstünde durup sorayan senden,
Habar ber, bu yere ne yer diyerler?

On gün diylende duşdum men size,
Hovuziñ başında bir bölek gıza,
Pirnazar yağdayın habar ber bize,
Näzenin bu yere ne yer diyerler?

Şıralı diyir bu gün alpa barar men,
Gılıcım golumda barıp gırar men,
Serdariñ yolunu sorap durar men,
Habar ber, bu yere ne yer diyerler?

Elkissa, Şıralı Beg sözüni gutardı. Bu gız şol Pirnazar serdariñ öz gızı eken. Munuñ adına Sülgün diyir ekenler. Sülgün hem Harazmin diyen bir yigide aşık bolup yör ekeni. Harazmin hem Sülgünü alcak bolup ençe goşunını gırdırıp özi hem yaradar bolan eken. Bu gız Şıralı'nıñ sözlerini, özüni haybatlı görüp öz-özünü gepletirdi. "Men muña atamıñ nâ yağdaydadığını habar bersem atamı öldürse gerek. Ondan soñ Harazmin hem meni gelip alsa gerek. Her zat da bolsa şunuñ özüni bir eşideyin" diyip soval sorap bir gazal aytdı. Şıralı hem cogap berdi.

Sülgün:
At oynadıp gelen yigit,
Habar ber nirden geler sen?
Sap yürekli batır yigit,
Sözlegin nirden geler sen?

Şıralı:
Habar alsañ Sülgün peri,
İlim Tövriz bolar meniñ.
Yedi yıl İspıhan geldim,
Mağşugım Gövher Gız meniñ.

Sülgün:
Bu yeri Harasat dağı,
Yüreginde ışkıñ dağı,
Gülüm diyip çeker ağı,
Haysı bağıñ bilbili sen?

Şıralı:
Gövher'dir maşugım aytsam,
Aşıklığım beyan etsem,
Alpıñ golun bağlap tutsam,
Maksat-mıradım şol meniñ.

Sülgün:
Meniñ yarım Harazmin'dir,
Ol yara yetmegim kındır,
Munı aydan Sülgün gızdır,
Beg yigit nira barar sen?

Şıralı:
Men gaytdım şanıñ şertine,
Baram serdarıñ yurduna,
Golunu dañıp sırtına,
Şıralı diyir äkider men.

Elkissa bular sözlerini gutardılar. Ondan soñ Şıralı Beg “Ey gız, sen kimiñ gızı bolar sen?” diydi. Onda ol gız “Men Pirnazar serdarıñ gızı bolar men bir bilbilin güli men. Risalık diye şäherde Harazmin diyen bir yigit bardır. Men hem şonuñ mağşuğı men. Ol hem maña aşık bolup meni alcak bolup birnäçe goşunlarını gırdırdı. Meniñ atamıñ baş yüz yigidi bardır. Hemmesi uruş tälimini övrenendir. Olar ulı patışalara hem el berenoklar” diydi. Onda Şıralı Beg:

- Ey gız şol Pirnazar atañ bolsa maña bolyan caylarını, yağdaylarını salgı berseñ meniñ hem işim bitse seni hem mırada yetirerin, diydi. Onda bu gız:

- Ey yigit, onı şalar goşunu, top-tophanası bilen gelip hem alıp bilmän gitdi. Sen özüñi harap edersin, diydi. Onda yigit:

- Ey gız Alla abray berse eñşalla bitirerin, diydi. Onda gız:

- Ey yigit, özüñe gövñüñ yetse inha şol daga Harasat dağı diyerler. Dağıñ eteginde cay bardır. Ol cayı hem zor bilen alandır. Özi häzir öyde, yigitleri ava, alamana gitdiler. Häzir barsañ öyden özüni tutup bilersin, diydi.

Şıralı Beg, Pirnazar’ın salgını alıp şol daga tarap ugradı. Ol dogrı Pirnazar’ın öyüne bardı. Pirnazar serdar hem atını eyerläp gurşap duran ekeni. Şıralı Beg:

- Ey aga, Pirnazar alıp diyen adam sen bolyar mıñ? diyip soradı. Pirnazar:

- Hava, şol diyyäniñ biz bolarıs, han ogul, näme hızmat? diydi. Onda Şıralı Beg:

- Sen bolyan bolsañ men Söyün Şa’nıñ tarapından seniñ bilen söveşmäge geldim, diydi. Onda Pirnazar serdar gaharlanıp:

- Ey acalina hovlugyan akmak. Söyün Şa’nıñ üstüne barıp yurdunu talap gaydanda öñümden adam çıkmadı. İndi meniñ ızımdan adam uzadıp meniñ bilen söveş salmak isleyän bolsa men seni hem öldürerin. Men patışanıñ hem yurdunu başına zımdan ederin, diyip gazaba mündi. Soñra atını münüp yaraqlarını dakınıp Şıralı yüzlenip “Yör yigit, meniñ bilen söveşmäge gelen bolsañ” diyip ikisem meydana çıkıp at üstünde söveş etcek boldular. Onda Şıralı, serdarıñ yüzüne seredip:

- Ey serdar, men seniñ bilen gılıçlaşıp uruşmaga gelemok, diydi. Onda pirnazar:

- Sen nähili uruşcak? diyip soradı. Şıralı Beg:

- Maña Söyün Şa, Pirnazar’ı diri tutup getir diyipdi, diydi. İki hem atdan düşüp göreşdiler. Pirnazar hem bir dayav pıyada ikisi bir gidişinde üç gün göreşdiler. Ahırında Şıralı Beg, Pirnazar’ın yakasından cüplöp tutup kibine çekip başından aylap yerin yüzüne çaldı. Pirnazar, gözünü akcardıp yatıberdi. Şıralı, serdarıñ elini arkasını dañıp alıp gaytdı. Yañkı gızıñ duran yerine getirip bir sagat durmanka bir atlı yigit yarağlı şaylanıp gün bilen çaknişip günün aşagından göründi. Bu yigit Şıralı’nın yanına gelip atınıñ cılavını çekip durdı da arkasından sazını kakıp alıp bir gazal aytdı. Şıralı hem cogap berdi.

Harazmin:

Habar bergil, nirden geldiñ bu yana?

Gardaş nirden gelip nira barar sen?

Ya senem aşık mı bu Sülgün cana?

Sözle, nirden gelip nira barar sen?

Şıralı:

Serdar üçin men hem geldim bu yere,

Meni sorsañ İspihan’a barar men;

Gövnüñe bet güman getirme gardaş,

Öz mağşuğım bardır şoña barar men.

Harazmin:

Sözlesene gardaş, kimiñ ogli sen?

Haysı gülün pudagında bağlı sen?
Ya da ışk diyip bagrı daglı sen,
Gardaş nirden gelip nira barar sen?

Şıralı:
Gardaşım habarı sorasañ menden,
On dört yaşda çıkıp gaytdım Tövriz'den,
Geçdim ençe çölden ençe dag, düzden,
Işk yolunda sersap bolup gelemen.

Harazmin:
Habar bergil gardaş meniñ sözüme,
Aşık bolduñ haysı şanıñ gızına,
Yapışaver yaradaniñ özüne,
Yigit nirden gelip nira barar sen?

Şıralı:
Sıgınar men yaradaniñ özüne,
Aşık boldum Söyün Şa'nıñ gızına,
“Şertin bitirin” diyip şanıñ yüzüne,
Bu gün hem bitirip ile barar men.

Harazmin:
Harazmin diyir men aşık Sülgün'e,
Canım gurban bolsun şonuñ yoluna,
Kömek etdiñ meniñ eciz halıma,
Yigit biziñ bilen dogan bolar sen.

Şıralı:
Yarım düyşde görüp başım galdırdım,
Sapar dagda acdarhanı öldürdim,
Alp serdara zorlugımı bildirdim,
Şıralı diyir gelgin dogan bolar men.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Ondan soñ Harazmin “Ey Şıralı, sen haysı sebäp bilen serdarıñ elini dañdıñ? diydi. Onda Şıralı başından geçenlerini bir-bir gürledi. Harazmin:

- Ey dost Şıralı, men hem bu Sülgün gıza aşıkırım. Özüm Risalık diyen şäherden şanıñ oğlu bolar men. Meniñ atama Perde Han diyerler. Men şu gızı alcak bolup bir näçe goşunlarımı gırdırıp alıp bilmän gitdim. İndi “Şıralı diyen bir oğlan, İspihan'dan gelip alpıñ elini arkasına dañanmış, gızını hem özi alcakmış” diyip eşitdim. Ondan soñ men hem çıdap bilmän ölse hem şu yolda öleyin diyip bari çıkıp gaydışım. Şükür, o aydanları däl ekeni. Şıralı dogan, indi ikimiz kıyamatlık dogan bolalı. Şu gızı maña bağış et. Eden hizmetleriña bolsa sag bol. Yör, öye baralı, meniñ yarımıñ bagına baralı. Seyr edip gör!” diydi. Şıralı hem:

- Men hem senden govı dogan tapmarın, gel dogan bolsañ dogan bolalı. Seniñ diyen sözleriñ meniñ gövnüme cay boldı, diydi. Ondan soñ ikisi el alşıp kıyamatlık dogan boldular. Baga girmek için ileriki çetinde bir ulı dervezesi bardı. Şol yere barıp atlarını dañcak bolup durdular. Esevan bolsalar, dag taraptan bir topar atlı peyda boldı. Bular ikisi yañadan atlandılar. Şıralı Beg:

- Dogan Harazmin, bu gelyän leşger serdarıñ yigitleridir. Sen azacık ayak saklap dur. Men munuñ öñünden çıkayın, diyip bir gazal aytdı. Harazmin hem:

- Sen ölen yerde men hem öler men. Senden galman, ikimiz hem bile gideli, diyip ikisi sorag-cogap aydıdılar:

Şıralı Beg:
Yatdan yakın kıyamatlık gardaşım,

Sen durguniñ men bir barıp geleyin.
Söveş günü Guşganatdır yoldaşım,
Ayak sakla men bir barıp geleyin.

Harazmin:
Men senden galmanam dogan Şıralı,
Näm bolsak ikimiz bile bolalı,
Taktıra kısımatım näm bolsa Hakdan,
Näm bolsak ikimiz bile bolalı!

Şıralı:
Sen durguniñ men çıkayın öñünden,
“Alla!” diyip gözüm dikip soñundan,
Serdarın öldürmek gerek öñünden,
Ayak sakla men bir barıp geleyin.

Harazmin:
Men hem şol serdara dikerin gözüm,
Dogan, äsgermezlik etmegin bizem,
Bile at goyalı yör ikimizem,
İkimizem näm bolsak bolalı.

Şıralı:
Kıyamatlık dogan pendimi alğın,
Sen meniñ pikirim, hıyalım bilgin,
Men özüm barayın sen munda bolgun,
Dogan, saglan men bir barıp geleyin.

Harazmin:
Tomaşakär namartlardan bolmayın,
Ölsem öleyin men senden galmayın,
Sen aglañda men şat bolup gülmäyin,
Näm bolsak dogan, bile bolalı.

Şıralı:
Erenler cem bolup medet berseler,
Söveş günü pirim häzir bolsalar,
Onsoñ duşman gelsin näçe gelseler,
Bilip serdarına gılıç urayın.

Harazmin:
Aga can, meniñem pirimdir Hıdır,
Gılıç ursam duşman bolar derbeder,
Allanıñ hakı üçin menem alıp bar,
Näm bolsak ikimiz bile bolalı.

Şıralı:
Allanı yatladıñ bile baralı,
Aralap hem serdarın uralı,
Ganım bilen diş salııp görelı,
Inandım men saña alıp barayın.

Harazmin:
Duşman sarı yüzüñ tutup batlangın,
Harazmin diyır, yör doganıñ atlangın,

Yeñip ganımları soñra şatlangın,
Şat bolsak ikimiz bile bolalı.

Şıralı:
Şıralı diyr, yör gıralı duşmanı,
Duşmanlar gaçıp kân eder puşmanı,
Harazmin söveşgin, ayaman canı,
Allanı yat edip gılıç urayın.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Soñ ikisi gelyän goşuna baka ugradı. Goşuna yakın baranda Şıralı Beg, Harazmin'e "Men öñünden bolayın. Men söveşip yörkäm sen hem çemini tapıp ızına geçip at goy!" diydi. Harazmin dağıñ etegi bilen bulara görünmän ızına geçdi. Bular hem Şırala baka ugradılar. Buların öñünden biri çıkıp yığından öñinçä gelip Şırala garap:

- Ey yigit, şu yerden bir adamın elini dañıp geçen atlı boldu mı? diydi. Onda Şıralı:

- Siz kimiñ yigitleri, ol tutulan kim, tutan kim? diyip soradı. Onda bu yigit:

- Pirnazar serdarın yigitleri bolarmız. Biziñ serdarımız Pirnazar'ı Şıralı diyen bir oğlan Söyün Şa'nın tarapından uzadılıp gelip elini dañıp alıp gidipdir. Biz hem ava gidipdik, bilmän galıpdırıs, diydi. Onda Şıralı Beg:

- Bilende bir iş edyän bolsañ, şol serdarı tutan men. Eger yüregiñ yarılyan bolsa da yarılısın, diydi.

Şıralı sözünü kesip-kesmänkä ol yigit gılıcını sırtıp Şıralı'nın üstüne at saldı. Şıralı hem gılıcını sogrup alıp at oynadıp barıp yañki yigidiñ boynunın çıkan yerinden gılıcını saldı, kellesi atın öñki eyer gaşından aşıp düñk edip yere gaçdı. Bu vakanı görüp sap bolup duran goşun Şırala baka at goydı. Päh, Şıralı Beg hem Göroglı'nın gızılbaşları gırşı yalı gırış etdi. Goşunın ızından Harazmin at goydı. Edil bir bölek goyna iki sanı gurt daran yalı boldı. Şıralı öñünden Harazmin hem ızından edil cöven oran yalı edip maslık maslığa kaklışdı. Baş yüz atlıdan zordan yaralı zat bolup yetmiş baş atlı gaçıp gutuldu. Yığını sovup urşı gutardılar. İkisem el alşıp gıra çıkdılar. Soñ Şıralı Beg vagtı hoş bolup bir gazal aytdı:

Berekella, dostum saña Harazmin,
Gurt daran dek etdiñ ağır goşunu.
Söveşe gireñde etdim saña sın,
Talañ saldıñ ganımların başına.

Gılıcın tiz urup çekersiñ tizden,
Yüz övürmersiñ sen elliden, yüzden,
Söveşe girende arttırıp bizden,
Gılıç urduñ ganımların başına.

Bat bilen titredip yedi gat yeri,
Izımızdan yetdi alpın leşgeri,
Ey doganım, bu gün yat etdiñ piri,
Guşak gurduñ duşmanların daşına.

Goldadı erenler medetkär bolup,
Hezret Alı, Hıdır, İlyas yar bolup,
Kıyamatlık iki dogan bir bolup,
Talañ saldı bu gün ağır goşuna.

Yaradanın özi bize yar boldı,
Duşman çıdap bilmän derbeder boldı,
Şıralı hem bu gün şat bolup geldi,
Rakıplar gelmez dek boldı huşuna.

Elkissa, Şıralı Beg, sözünü gutardı. Ondan soñ Harazmin bilen ikisi atlanıp бага garşı yörüş etdiler. Baga gelip atlarını sürüp barıp seyshanada dañdılar. Özleri бага seyr etdiler. Bu bağıñ tarıpını aydıyp-diyip soñuna çıkar yalı däl. Şıralı Beg, Harazmin'in yüzüne gözlöp

“Ey dogan Harazmin, sen şükür et, yarıña yetişdiñ. Men hem yetişer mikâm?” diyip agalarını, il-gününi, Gövher yarını yatlap bir gazal aytdı.

Baş yıl boldı ayrılanım ilimden,
Men hem il-günüme govuşar mıkam?
Miradım-maksadım Alladan bitse,
Barıp agam daga govuşar mıkam?

Ayralıkda gözden ganlı yaş döküp,
Işk yolunda yürek-bagırımı yakıp,
Yar-yar diyip yar yolunda can çekip,
Men hem Gövher cana govuşar mıkam?

Mert yigit sen ganım bilen söveşdiñ,
Canıñ gaygırmadıñ kân kılıçlaşdıñ,
Şükür et sen, Sülgün gıza govuşdıñ,
Men hem Gövher cana govuşar mıkam?

Mecnun Leyli diyip älemden ötdi,
Bilbil hem Gül gızıñ elinden tutdı,
Garıp yedi yılda Senem’e yetdi,
Men hem Gövher Gız’a govuşar mıkam?

Kaknus biçäre hem “yar” diyip kak boldı,
Ganımlar biz bilen yekbeyek boldı,
Şıralı’nıñ aşıklıgam hak boldı,
Mirat maksadıma yetişer mikâm?

Elkissa Şıralı Beg sözüni gutardı. Bular bir meydan bağı seyr edip gezdiler. Ondan soñ ikisem Sülgün periniñ cayına bardılar. Sülgün kız hem bulara hezzet-hormat etdi. Bular keyplerini köklänsoñ Şıralı Beg aytdı:

- Dogan Harazmin, rugsat berseñ men gaydayım, yol eyesi yolda yağşı diyipdirler, diydi. Onda Harazmin:

- Ey kıyamatlık doganım Şıralı, sen menden bityän zadıñ bolsa sora, yogsa da eden hızmatlarıña Alla yalkasın! diydi. Şıralı Beg:

- Meniñ senden biter yalı zadım yok, diydi. Onsoñ Sülgün Gız:

- Ey aga Şıralı, menden yadıgärlik bolsun, diyip bir guşak çıkarıp berdi. Bu guşak altından yasalan eken. Muni Pirnazar serdar bir yurda alamançılığa gidende olca edip alan eken. Mundan başga da baş-ayak serpay etdiler. Şıralı Beg, altın guşagı özi alıp galdı. Galan serpaylarını bolsa töveregindäki garıp oğlanlara berdi. Soñ Şıralı, Harazmin ve beylekiler bilen hoşlaşıp Pirnazar serdarına golunu arkasına dañıp öz atına müdürdi. Özi hem atını kemsiz eyerläp mündi. Şeylelikde yola rovana boldular.

İndi Şıralı Beg’iñ gürrüni beylede dursun, habarı Söyün Şa’dan eşideliñ. Onuñ bir dayısı bardı. Bu hem Pırak şäheriniñ patışasıdı. Munuñ adına Keymir Han diyer ekenler. Munuñ bir oğlu bardı. Ogluñ adına Gışık Sarı diyer ekenler. Keymir Han, Söyün Şa adam uzatdı. “Söyün Şa şu yerde özünde adam barka gızını yine bir yat yerden gelen sallah lüçcege bercekmiş mi? Gızını hiç kime bermesin. Meniñ oglumı kabul göryän bolsa maña gelinlige bersin” diyip ilçi uzatdı. Uzadan adamları bu gürrüñleri aydılanından hem ziyadarak edip habar berdiler. Keymir Haniñ oğlam ağır lek goşunuñ serdarı eken. Söyün Şa, munuñ bu gürrüñlerini makul bildi. Soñ pikir etdi “Şıralı gelse nähili öldüerkäm” diyen pikire düşdi.

İndi Söyün Şa, biraz pikir etsin, yene de habarı Şıralı Beg’den alalıñ. Şıralı Beg “Gövher’e vada beren günüme yeterin” diyip atını gıssağlı sürdi.

Şıralı’nıñ gürrüni de bu yerde birazrak dursun. İndi habarı Gövher Gız’dan eşideliñ. Gövher Gız hem oturıp turup kararı bolman “Kısmat nirä tartarka? Şıralı’nıñ vadasına yekece gün galdı, yola çıkalı” diyip kenizlerine erkek libasını geyindirip atlandırıp özi hem erkek libasını geynip atlanıp bir kemsiz yaraglandı. Soñ Şıralı’nıñ öñünden çıkdı. Şäheriñ

kıbla çegi bir beyik dagdı. At çapdırıp şol beyik dağıñ üstüne çıkdılar. Gövher Gız esevan bolsa günbatar tarapdan günññ aşagından iki sanı atlı göründi. Yagşy esevan bolsa biri köne yabññ gırasındakı üsti kesilip alnan tuduñ töññesi yalı bolup çommalıp görnüşi eli dañılgı adama meñzeyär. Gepiñ gısgası Gövher Gız, Şıralı'nı tanadı. Yüregi içine sıgman kenizlerinin yüzüne gözlöp bir gazal aytdı:

Gızlar eşidiñ sözümi,
Şu gelyän Şırala meñzär.
Yanıñdaki Pirnazardır,
İşi hem oñana meñzär.

Şu gelyän-ä iki atlı,
Biri tukat, biri şatlı,
Almaz gılıç, Guşganatlı,
Şıralı Begime meñzär.

Gelyär gün bile çakışıp,
Yagşy sın ediñ bakışıp,
İşi oñup, dolup-daşıp,
Şol meniñ yarıma meñzär.

Ovazın älema yetiren,
Şanıñ şertin bitiren,
Serdarı tutup getiren,
Şu meniñ yarıma meñzär.

Hak senası dilindedir,
At cılavı elindedir,
Almaz gılıç bilindedir,
Gelişi yarıma meñzär.

Gövher diyer şükür Haka,
Gözüm döndi baka-baka,
Kän azaplar çeke-çeke,
Gelişi Şırala meñzär.

Elkissa, Gövher Gız, sözüni gutardı. Ondan soñ Gövher Gız, kenizleri bilen Şıralı'nıñ öñünden çıkıp atını cılavlap duruberdı. Şıralı hem “Bu yigitler kimiñ yigitleri kâ?” diyip hayran bolup bularıñ kimdiğini tanaman yüzlerine bakıp durdı. Soñ Gövher özüni tanatman Şırala bakıp bir söz diydi. Şıralı hem cogap berdi.

Gövher:
Durup maña şu gün habarıñ bergiñ,
Nireden gelyärsiñ, yol bolsun, yigit.
Mundan geçip haysı şahre baryarsıñ,
Habarıñ ber, saña yol bolsun, yigit.

Şıralı:
Hakiñ özi açsa meniñ yolımı,
Maksadım şu, Gövher Gız'a barar men.
Yigit durup sorsañ meniñ halımı,
Umidim şu, Gövher Gız'a barar men.

Gövher:
Sen özüñi haysı äre çağladıñ,
Bir garıbıñ yürek-bagrın dagladıñ,
Goyber derrev golun neçün bağladıñ,
Goyber munı işiñ oñsun ey yigit.

Şıralı:

Maña getir diydi İspıhan şası,
Goyber diyip seniñ derdiniñ näsi,
Gatı gidiberme yigitler käsi,
Golun dañıp şa yanına barar men.

Gövher:

Özüñden habar ber sen kimiñ nesli,
Dañılan yigidiñ kimlerdir aslı,
Gözleri yanadır galtaman misli,
Alıp bar maksadıñ Hak bersin yigit.

Şıralı:

Gözüñe gözleseñ accdarha gözi,
Üç günlöp göreşdi äsgermän bizi,
Söyün Şa şertine uzatdı bizi,
Pirnazar'ın golun dañıp barar men.

Gövher:

Görnüş-ä haybatlı, örän zormuşın,
Özi niçik, yigitleri barmışın,
Sen niçik oñardıñ şanıñ bu işin,
Mırat-maksadıñı Hak bersin yigit.

Şıralı:

Ol serdariñ gızı Sülgün'e duşdum,
Üç güne deñ özi bilen çekişdim,
Soñ Harazmin bilen dogan okaşdım,
Şeyle yagdaylarda tutup geler men.

Gövher:

Özüm bir naçaram sorasañ menden,
Yagdayñ bilsem diyip soradım senden,
Gövher diyir çıkıpdim seniñ öñüñden,
Bağı-Hövesdar'a yör barsañ yigit.

Şıralı:

Özüñ erkek, niçik Gövherdir adıñ,
Älemi yandıryar yürekde adıñ,
Şıralı diyir meniñ maksat-mıradım,
Hövesdara yarım diyip barar men.

Elkissa bular sözlerini gutardılar. Şıralı Beg, Gövher Gız'ı tanadı velin tanamazlığa urup şunuñ üç sırnı añlayın diydi. Şıralı Beg, Gövher Gız'ın yanındaki kızları hiç tanamadı. Ol "Bu yigitler Gövher Gız'ın daşında näme işleyär? Gel men munı tanamazlığa urup bir söz diyeyin. Men munuñ ugrunda beyle azaplar çekip yörkäm bu yene bir maksatda gezip yören bolmasın" diyip Gövher'ın yüzüne gözlöp Gövher'i sorap bir gazal aytdı:

Habar bergil şazada Gövher bagda bar mıka?
Maksadımdır Alladan irde-giçde bar mıka?
Ya da öñümden çıkıp gözi maña zar mıka,
Ya da meni unudıp özge bilen yör mükä,
Ya da bagda zar çekip ya gaşımda dur muka?

Harazmin dostum bilen agrı leşgeri gırdım,
Men Gövher'ın yolunda ençe cepalar gördüm,

Gövher'den umit edip acdarhamı öldürdim,
Şa şertine ugrayıp Pirnazar'ı getirdim,
Baryan mıradım islâp Gövher bagda bar mıka?

Erkek bilen baş goşmak naçar bolsañ ayıpdır,
Bu yigitler garakçı ya pukara sayıpdır,
Ya Gövher menden geçip özge bir yar söyüpdür,
Eger şeyle bolaysa mähnetlerim köyüpdür,
Daşına yigit yıgnap bize duşman bar mıka?

Gövher'den bet iş çıksa sagat munda durmanam,
Dogan-gardaş, il-günden geçip munda durmanam,
Besdir çeken azabım indi azap görmenem,
Pirnazaram goyberip İspihan'a barmanam,
Bir-birekden ayrılıp nesibe şu bor mıka?

Zöhre-Tahir, Gül-Bilbil aşıklığın berk tutdı,
Gövher bolsa yarınıñ abırayını satdı,
Şükür edeyin bu zıyan bize Alladan yetdi,
Gövher kırk yigit yıgnap meniñ öñümden ötdi,
Garıp köñül Gövher'den häli umıdıgâr mikä?

Köp cepaga baş goşdı pata alıp är, pirden,
Gövher menden geçende men geçmen mi Gövher'den?
Şıralı eglenmegin, gitgin durman bu yerden,
Yüz övürüp el çekdi Gövher hayadan-şerden,
Kısmat saña Alladan köñlüm isleyär mikä?

Elkissa, Şıralı Beg, sözüni gutardı. Ondan soñ Gövher yüzünden çeşbendini ayırıp gızlara hem “Hemmâñiz yüzüñizden çeşbendiñizi ayırñ!” diyip höküm etdi. Gızlar hem çeşbentlerini ayırdılar. Şıralı, gızları tanap aydan sözlerine ökündi. Soñ Gövher hem Şıralı'nıñ yüzüne gözlöp “Ey Şıralı, men seniñ vadalı günüñi belläp öñüñden çıkdım. Beyle güman etme. Men seni unudıp saña öz erkime aşık bolan däldirin. Men kıyamat ahıra çenli Hezret-i Circisin azaplarını görkezip atam dogram-dogram etse de men senden asla el çekmen” diydi. Şıralı hem inandı. “Ey Gövher can, men hem yalñışıp dilimden hata goyberipdirin. Her zat da bolsa bağışlarsñ” diydi. Soñ Gövher bile ikisi öyke kinäni taşlap şatlanışıp gucaklaşıp öpüşip guçuşıp bihuş bolup yıkıldılar. Gövher'in kenizleri buların üstlerine her hili gülaplar sepip huşlarına getirdiler. Bular huşlarına gelensoñ atlanıp “Bağı-Hövesdar”a tarap ugradılar. “Bağı-hövesdar”a barıp atlarını dañıp bu gice bu yerde bolup keyplerini köklöp ertir Şıralı, bir säher vagtı Pirnazar'ı ızına tirkäp Söyün Şa'nıñ gaşına barıp baş egip salam berdi. Şa, “Şıralı Beg, yene bir şertiñ galdı, şunam bitirseñ soñ Gövher seniñki bolyar” diydi. Ertir irden Gövher'in bağına bar. Gövher'in bağında baş yüz zineli köşk bar. Şondan atıñı bökdürüp geçirseñ Gövher seniñki bolyar” diydi. Şıralı “Bolyar, tagsır, gulluk” diyip tagzım edip durdı. Şa “Pirnazar galsın, sen gidiber” diyip Şırala rugsat berdi. Söyün Şa, Şıralı gidensoñ yañkı serdar bilen oturıp gürrüñ etdi. “Ey serdar meniñ maksadım şu gızı muña bermezlik de. Ozal seniñ üstüne hem “Pirnazar'a güyci yetmez. Sen Şıralı'nı öldürersin” diyip iberdim. İndi munı nähili yol bilen zındana salmak bolar ka?” diydi. Pirnazar serdar “Bu ayak üstünde gezip yörkä näge koşunam bolsa başartmayar. Uklap yatırka bir yol bilen elini bağlap zındana salmalı bolar” diydi. Şa:

- Onda men seni boşadayın, sen yanıña näge adam gerek bolsa al da meniñ şu yumşumı bitir, diydi. Pirnazar hem gulluk aydıpdı durdı. Soñra Pirnazar'ın elini çözüp bir caya eltip muña kân hezzet etdi. “Şıralı galan şerti bitiryänçä dıncımı al” diydi. Şıralı bolsa Gövher'in yanına barıp hoşvagt bolup yüregi içine sıganok. Bu gice geçdi. Ertir irden Gövher'in bağınıñ daşı ala zenzele boldı. “Tövriz diyen şäherden Şıralı diyen bir oğlan Gövher'e aşık bolupdır. Söyün Şa hem üç şertini aydanmış, acdarhamı öldürüp Pirnazar Serdar'ın hem elini dañıp gelipmiş. Bu gün ahırkı şerti baş yüz zineli köşgüne atını

çıkarcakmış” diyip eşiden adamların uludan-kiçä hemmesi üyşüpdür. Pırak diyen şäherin patıçası Keymir Han hem oğlu bilen yanlarına kırk lek goşun alıp Söyün Şa’nın ileriki galasının gapısında düşdi. Söyün Şa “Ey dayı, meniñ masadım Şirala gızımı bercek däl. Bu bize el bermeyär. Biz munı bir al bilen tutup elini dañmasak bu bize el bercek däl” diydi. Onda Keymir Han’ın oğlu Gışık Sarı “Men Şiraliça yok mı? Rugsat berseñiz men şonı Rüstem Zal hem bolsa dañıp getireyin” diyip bat alıp baş keleme söz aytdı:

Maña rugsat berseñ keremli şahım,
Atlanıp Şiralı’nın üstüne gitcek.
Bu gün batırcıgıñ kesibem başın,
Läşini süyreklöp händege itcek.

Men hem batır zerre gorkmarın ondan,
Canını gılıçlap alsam teninden,
Bu gün Şiralı’nın acal heñinden,
Gılıcını saz edip bir nama aytcak.

Pälvan meydanına girip göreşsem,
Şiralı Beg bilen gılıç uruşsam,
Güycüm zor gelibem kellesin kessem,
Şonda bilbil bolup Gövher’e yetcek.

Gışık diyer meniñ kuvvatım zordur,
Kırk altı lek batır goşunum bardır,
“Güycün yetmez” diyrsiñ niçik habardır,
Leşgerim yıgnayıp üstüne gitcek.

Elkissa Gışık Sarı sözünü gutardı. Soñ Söyün Şa, dayısına bolcak gürrüñleri aytdı. Keymir Han oğlunın gitmegine yol bermedi. Bular cemenişip Şirala dost bolup tomaşa baran boldular. Şiralı’nı patıça çağırıp bu baş yüz zineli köşge atını çıkarmalılığını aytdı. Gövher hem kırk kenizi bilen köşgün üstüne çıkıp pencireden boynunu çıkarıp gözlöp durdı. Şiralı Beg, Guşganat atını birkemsiz eyerläp bezäp mündi. Köşgün gapdalına gelip atına cübüt gamçı urdı. Guşganat köşkten hem yigrimi gez yokardan tovsup geçdi. Yañadan atın cılavını ızına dönderdi, at ilerligine zıñdı. Bu sapar köşgün üstüne çıkıp duruberdi. Hemme cemagat “Hudaya şükür Şirala abray berdi” diyışdiler. Soñ Söyün Şa “Üç günlöp toy edip Gövher’i Şirala nikalap bercek” diyip car çekdirdi. Munuñ beydip car çekdirmeginiñ sebäbi Şiralı’nı gaflatda goyup al bilen tutcaklar. Şeylelik bilen il-halk hemme çaşıp gitdiler. İl-halk gidensoñ Söyün Şa hem dayısı dağı bilen öz tagtına gitdiler. Şiralam serdarı tutup gelip dem dınç hem almandı, ol da gidip yatdı. Söyün Şa gicäniñ yanında Pirnazar’ın yanına Gışık Sarı bilen birnäçe adam goşup yolladı. Şiralı arkayın bolup yatan adamdı. Bu işde bağban hem habarlıdı. Bular köşge gelip girseler Gövher hem Şiralı bilen yatıpdır. Ukuda yatan adamın üstüne yigrimi-otuz kişi mündi. Derrev elini şatırdadıp arkasına dañıp alıp gitmekçi boldular. Gövher hem Şiralı’nın üstüne özünü oklap aklamaga durdı. Şiralı pahırın hem eli arkasına dañılgı Gövher’in yüzüne bakıp bir baş keleme söz aytdı:

Rakıplar bozdı aramız,
Gövher canım hoş gal indi.
Artdı ayralık yaramız,
Söver yarım hoş gal indi.

Cepa çekdim rahat görmän,
Yüreklerde galdı arman,
Şirin canım saña gurban,
Gövher canım hoş gal indi.

Gaflatda basdılar meni,
Menden ayırdılar seni,
Atañ dañdırandır meni,

Näzeninim hoş gal indi.

Yovuz günde sırdaşları,
Gövher Gız'ın yoldaşları,
Yarımın heserdeşleri,
Gız-gelinler hoş gal indi.

Gaçdı da kuvvatım, badım,
Pirim Alı, eşit dadım,
Kölegände sayladım,
“Bag-hövesdar” hoş gal indi.

Şıralı diyir bağtım yatdı,
Rakıplar armanı tutdı,
Zulum maña şadan yetdi,
Zülpi-tarım hoş gal indi.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. Gövher Gız özünü Şıralı'nın üstüne okladı “Canım Şıralı, mert dur, merdana bol, cennetde vısal bolandır, atam seni öldürse men hem senden galıp bir gün hem ömür sürmerin” diydi. Şeylelik bilen Şıralı'nı Gövher'den ayırıp alıp gitdiler. Eltdiler şanıñ gaşına, Söyün Şa Şırala gözlöp “Ey Şıralı, meniñ yalı şanıñ gızına seniñ yalı galtaman, seniñ yalı gedalar yetip bilmez. Men seni zındana salsam ya da öldürsem nädersiñ? Şonda Gövher'in vısalına yetmeseñ gerek” diydi. Şıralı hem Söyün Şa'nın yüzüne gözlöp bir söz aytdı:

Bir merdi agladan akmak Söyün Şa,
Gövher'in yolunda ölsem öleyin.
Hırıdar bolsañ sen, bu gün bu başa,
Gızın için canım gurban eyleyin.

Men çekdim Gövher'in ençe azabın,
Bu gün başladıñ sen namartlık dâbin,
Aldım men Gövher'in gövünüñ avun,
Gövher için derrev ölsem öleyin.

İşiñi bitirim sözüñ şu bolsa,
Mert aşık ah çekmez mağşuk diyip ölse,
Ozalda yazılan kısmat şu bolsa,
Özümi zındana salsam salayın.

Hakdır gamhor, seniñ diyeniñ bolmaz,
Men öläysem Gövher şat bolup gülmez,
Acal yetmân asla adamzat ölmez,
Gorkım yokdur derrev ölsem öleyin.

Meni öldürseñ dostum Harazmin geler,
Dişiñi sogurar boynuñı yolar,
Özüm ölsem ruhum şat bolup güler,
Yar yolunda nâme bolsam bolayın.

Aşıklığım hakdır “yar” diyip ölsem,
Bolayın yar için goy nâme bolsam,
Şıralı diyir hazan degenden salsam,
Yarım için nâme bolsam bolayın.

Elkissa Şıralı sözünü gutarıp “Ey Söyün Şa, sen meni ayama meniñ canım seniñ eliñde bolsa asmana uçurıp goyber” diydi. Söyün Şa, zındanbanlarına buyurdi. Zındanbanlarınıñ bir baştutanı bardı. Oña Kasım zındanbaşı diyer erdiler. Bu bir

çölüstanlıktan gelyärkâ bir topar alamana duşyar. Bular munı öldürcek bolup durka Alım Şa yasavulları bilen üstünden duş gelip Kasım'ı bularıñ elinden alıp goyberen eken. Bu zındanbaşı "Tövriş şäherinden Alım Şa'nıñ oğlu Şıralı zındana buyrulıdır" diyip eşidip muña sır bermän yören eken. Şıralı'nı eltip zındana saldılar. Üstünden gulp urup goydular. Soñ Şıralı Beg, agalarından il-gününden ayra düşüp Gövher'in yolunda her sövda baş urup ahırında Gövher'den hem ayrılıp zındana düşüp içi gısıp pelekden şikayat edip bir gazal aytdı:

Köpler gelip geçdi seniñ üstüñden,
Ey yalançı kimiñ köñlün şat etdiñ?
Ertirne şat bolup gülen begleri,
Peşine sekende köñlün mat etdiñ?

Leyli-Mecnun mıradına yetmedi,
Cebir çekdi zovkı-sapa etmedi,
Gelip sende hiç kim mesgen tutmadı,
Ey yalançı kimiñ köñlün şat etdiñ?

Ozal meni il-günümnden ayırdıñ,
Aşıklar başına ne iş gayırdıñ,
Gan agladıp Gövher Gız'dan ayırdıñ,
Panı dünyä kimiñ köñlün şat etdiñ?

Ençänin gan goşduñ peder yaşına,
Ençäniñ ayralık goyduñ başına,
Ençäni aglatdıñ yazu-gışına,
Yalan dünyä kimiñ köñlün şat etdiñ?

Ozal özüñ ışkıñ yoluna saldıñ,
Perhat'ın elinden Şirini aldıñ,
Şıralı pakıram zındana saldıñ,
Köne pelek kimiñ köñlün şat etdiñ?

Elkıssa, Şıralı sözünü gutardı. İndi habarı Gövher Gız'dan eşidiñ. Gövher Gız, Şıralı gaydan soñ gan yaş aglap saçın yayıp yüzün yırtıp yanına kenizlerini alıp бага çıkdı. Soñ Gövher kenizleriniñ yüzüne bakıp bir söz aytdı:

Heserdeşim ey kenizler,
Neyleyin yardan ayrıldım.
Eşidiñ meniñ zarım gızlar,
Ah çekip yardan ayrıldım.

İndi yar gelmez yanıma,
Atam cebr etdi canıma,
Rakıp ot yakdı canıma,
Men şu gün yardan ayrıldım.

Yör Cemal, yara baralı,
Bir saçak külçe bereli,
Yarımıñ adı Şıralı,
Merdana yardan ayrıldım.

Rakıplar atamı bozdı,
Işkıñ tanapımı üzdi,
Bu kısmatı Alla yazdı,
Neyläyin yardan ayrıldım.

Gövher diyer atam ölsün,

Şıralı Beg azat bolsun,
Duşman aglap dostlar gülsün,
Neyläyin yardan ayrıldım.

Elkissa, Gövher Gız sözüni gutardı. Şeylelik bilen Gövher Gız Şıralı Beg'İN ızından bir saçak külçe edip her dürli zatlar edip eltdi. Gövher, zıندانbana her näçe tövella etse hem ol Şıralı'nı görkezmedi. Soñ elindäki etlen zatlarını Şırala bermegini aydıp Gövher goyup gaytdı. Soñ Gövher, kenizleri bilen бага girdi. İndi Gövher öz cayında öz derdi bilen bolubersin. Habarı kimden al, Gışik Sarı'dan al.

Gışik Sarı “Şıralı'nı zıندانa saldım, İndi Gövher'i men aların, yanına barıp bir gürlüşeyin” diyip Gövher'İN yanına geldi. Gövher'İN bu işden hiç habarı yokdı. Gövher Gız muña yüzlenip “Yeri yigit, ne habar bilen geldiñ, habarıñı ayt” diydi. Gışik Sarı, Gövher'e garap özüniñ aşıkıldığını beyan edip bir gazal aytdı:

Arzımı eşitgin, gızlarıñ hanı,
Meniñ aşıklığım bilmegiñ gerek.
Men yoluñda gurban edey bu canı,
Sen hem meni kabul kılmagiñ gerek.

Men dek yigit durka yar söyme yatdan,
Men hem yüz övürmen sen asılzatdan,
İndi Şıralı'nı çıkarıp yatdan,
Meniñ bilen oynap gülmegiñ gerek.

Hak aşık men ahı-nalam bil Gövher,
Meniñ bilen baş gün oynap gül Gövher,
Men hem Şıralı'dan kem degil Gövher,
Meniñ hem köñlümi almağıñ gerek.

Gışik Serdar diyer dayanıp zara,
Gövher bolsañ rehm et men hırıdara,
Barıp Şıralı'nı asdırsak dara,
Şonda şükür edip gülmegiñ gerek.
Elkissa Gövher Gız, Gışik'İN bu sözüne çıdap bilmän zar giryan aglap saçın yayıp yüzün yırtıp Gışik'a garap bir gazal aytdı:

Bu hıyala pikir etmegin Gışik,
Bu diyen sözleriñ bolmasa gerek.
Seniñ yalı haram bolmaz Hak aşık,
Bu pikir-hıyalıñ bolmasa gerek.

Şıralı “yar” diyip zıندانanda yatsa,
Men neyläyin Alla bagtımı tutsa,
Sen kibi haramı şeyle söz gatsa,
Gızlarıñ hanı hiç gülmese gerek.

Gışik Serdar, gitgin görünme göze,
Nähak aşık bolup can çekme bize,
Cebir etdiñ atam bilen sen bize,
Seniñ aydanlarıñ gelmese gerek.

Barıp Şıralı'nı asdırsañ dara,
Rakıplar yürege salsañız yara,
Gövher diyir ozaldan men bagtıgara,
Seniñ bilen oynap-gülmese gerek.
Elkissa, Gövher Gız sözüni gutardı. Gışik Sarı bolsa Gövher'e gol uzadıp:
- Ey Gövher can, men saña Hak aşıkdırın. Atañ her hili yol bilen berse hem seni maña bermäge razıdır, diydi. Gövher, Gışik'a garap:

- Yit-ä yok bol zañnar, atam maña Hezreti-Circis'in çeken azaplarını görkezse hem seniñ bilen bir sagat hem söhbetde bolman, diydi. Soñ Gışık dönüp gaytdı. Bardı Söyün Şa'nın yanına. Bolan gürrüñlerin hemmesini bir bir habar berdi. Soñ "Öñünden Şıralı'nı öldürüp soñ bu işi orta almasak bolcak däl" diydi. Bu söze patışa hem dergazap bolup "Yasavulları yıgnap Şıralı'nı hem dar teyine çıkarıñ!" diyip höküm etdi.

Şıralı'nın sözi bir salım soñraga galsın, indi habarı kimden al, Pirnazar Serdar'dan al. Pirnazar Serdar, gızın özüne berilmeceğine gözi yetdi. Soñ şeyle pikire gitdi "Men indi yeke galdım. Atıñı yeke çapmag-a bolmaz, yekäniñ çañı çıkmaz. Haysı yol bilen hem bolsa Şıralı dar astına baranda hem onı boşadıp alayın, ya öleyin" diyip pikir etdi. Pirnazar hem şu pikiri bilen bolubersin.

Yañkı yasavullar, Şıralı'nı zındandan çıkarıp dariñ astına eltdiler. Muña hemme il-halk üyşdüler. Soñ Söyün Şa, Şırala gıcalat berip bir söz diydi:

Nirden geldiñ sen akmak Şıralı,
Sen dek gancal daga gızım bermenem.
Hamı zoruñ bolsa görkez göreli,
Seniñ dek harama gızım bermenem.

Bu yerlere geldiñ päliñ azaşıp,
Päliñden gaytmadıñ zındana düşüp,
Goluñı arkaña dañandır Gışık,
Seniñ dek harama gızım bermenem.

Ya da ol zındana yene basdırıp,
Ya da cellatlara başıñ kesdirip,
Hökmüm zordur seni dardan asdırıp,
Seniñ dek gancal daga gızım bermenem.

Höküm edip bu gün kesende başıñ,
Arkañ tutabilmez kovmı-gardaşıñ,
Söyün Şa diyir bu gün keserin yaşıñ,
Seniñ dek harama gızım bermenem.

Elkıssa, Söyün Şa, sözünü gutardı. Şıralı Beg, şanıñ bu gıcalatına çıdap bilmedi. Bir iş edeyin diyse golı arkasına bağı alacı yok. Soñ Hudaya nala çekip Hezret Alı pirini yatlap gazal aytdı:

Yokdan bar eylegen Alla,
Medet islärin men senden.
Bu ne sırdır bu ne govga,
Ahvalım beter gün-günden.

Arkamda bağıdır golum,
Agzımda sayrayar dilim,
Rakıplar bent etdi yolum,
Medet delärin Hak senden.

Gitmez köñlümden gubarım,
Yokdur munda hovandarım,
Şiri-derga Alı pirim,
Men medet islärin senden.

Cepa çekdim rahat görmän,
Yüregimde köpdür arman,
Ah çekip şahı Süleyman,
Medet dilärin men senden.

Duşmanlar daşımnda hatar,

Şanıñ sözi bagrım yırtar,
Şıralı gam-gussa batar,
Hak, medet dilärin senden.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. İndi habarı Gövher Gız'dan eşideliñ. Gövher, Şıralı'nıñ ızından gara geynip yüzün yırtıp saçın yayıp geldi. Gövher, gara görnüm yerden uç agacıñ tikilenini görüp çaltlık bilen yöräp gelyär. Ol "Dat, halayık, Yolumı açıñ! Şıralı'nıñ didarını görüp razılaşıp öleyin!" diydi. Soñ halayık sovlup muña yol berdiler. Gövher özünü Şıralı'nıñ üstüne oklap:

- Vah canım Şıralı, mert merdana bolgun, namartlık edip sözüñden dönmeğin, diydi.

Onda Şıralı:

- Ey Gövher can, men ışk yolunda sen diyip ölsem zerre armanım yokdur, diydi. Şol vagt Şıralı, Gövher'e garap bir baş keleme söz diydi:

Bu gün gider boldum senden ayrılıp,
Güler yüzli Gövher canım, hoş indi.
Bu gün öldüryärmiş şa gazap kılıp,
Mahı-taban näzeninim, hoş indi.

Cepa çekip yetebilmedim yara,
Rakıplar yüregme saldılar yara,
Atañ gazap edip asdırar dara,
Gövher, menden razı bolgun hoş indi.

Cellatlar hem meñ canıma hırıdar,
Ayrılık yürekde bolandır gubar,
Dar teyinde şu gün gurulsa mağşar,
Gider men dünyäden Gövher, hoş indi.

Yarım aglap gözüñ yaşa doldurma,
"Yar yar" diyip gızıl yüzüñ soldurma,
Men gidensoñ Gışık'a sır bildirme,
Pendim tutgun söver yarım hoş indi.

Rakıplara yarım, sırlarıñ çöşseñ,
Şıralı diyir özge yara uçaşsañ,
Meni yollaş Gışık bilen baş goşsañ,
Gabrım da karar tapman hoş indi.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. Halayıklar hemmesi ağlaşıp barıp şaga arz etdiler. "Şıralı'nıñ miradını hasıl ediñ, kân cepa çekdi. Muni öldürseñiz hem Gövher, Gışık bilen baş goşmaz. Bular Hak aşkırdılar" diydiler. Onda Söyün Şa gazaba çıkıp "İndi kim Şıralı'nı azat etmek hakkında gürrüñ açsa başı ölümlü, malı talañlı" diydi. Ondand soñ Gövher Gız, gan yaş aglap barıp atasınıñ ayagına yıkılıp bir gazal aytdı:

Arzım eşit canım atam,
Yarımı azat eylegin!
Kastıñ bolsa öldür meni,
Yarımı azat eylegil!

Yaşlar döküler gözümden,
Dänme şa, aydan sözüñden,
Umıdıñ bolsa gızıñdan,
Yarımı azat eylegil!

Ozal şertleriñ buyurdıñ,
Gışık'ıñ hatırın gördüñ,
Yardan näme yazık gördüñ,
Gel şu gün azat eylegil!

Yüregime salma yara,
Bagram eylemegil para,
Bu gün yarım asma dara,
Yarımı azat eylegil!

Yarım gitse munda durman,
Men Gışık'a köñül bermen,
Şıralısız dövran sürmen,
Yarımı azat eylegil!

El göterip altın-zerden,
Rugsat alıp ärden, pirden,
Meni ızlap uzak yerden,
Gelipdir, azat eylegil!

Yalan eken aydan sözüñ,
İl öñünde gızmaz yüzüñ,
Arz eyleyär Gövher gızıñ,
Yarımı azat eylegil!

Elkissa, Gövher Gız, sözüni gutardı. Atasınıñ ayagina yıkılıp her näçe tövella etse hem tövellasını almadı. Şıralı dar teyinde goli arkasına balı Gövher'e gözlöp bir gazal aytdı:

Gövher canım, aglap boynuñ burmagın,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.
Meni sorap atañ yanna barmagın,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.

Ozalda yazgıdım yazandır Alla,
Pirden pata alıp düşem bu yola,
Merdana bol, kılma hiçbir tövella,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.

Ataññ yüzünde yokdur imanı,
Bizem hasaplaşarıs mağşarat günü,
Yoluñda goyarım bu şirin canı,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.

Yokdan bar eyleyen yaradan Hakdır,
Bu dünyäge gelip ölmecek yokdur,
Seniñ üçin ölsem armanım yokdur,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.

Yüzüñ yırtıp aglap saçını yayma,
Aglap rakıplara sıırını yayma,
Meniñ üçin Gövher canım gam iyme,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.

On dört yaşda çıkıp gaytdım ilimden,
İspıhan'da habar tapdım gülümnden,
Şıralı diyir aşık gorkmaz ölümnden,
Goy, atañ öldürse öldürsin meni.

Elkissa Şıralı Beg sözüni gutardı. Ondan soñ Gövher zar zar aglap Şıralı'nıñ yanına barıp “Vah Şıralı Begim, mert bol, merdana bol, asla sözüñden dänme, meni masgara edäyme!” diydi. Onda Şıralı Beg, Gövher Gız'ın yüzüne gözlöp bir ebyat okadı:

Gövher canım, aglayıp ganlı yaş dökme gözden,

Sen vadaña berk dursañ hatırcem bolgun bizden,
Senden yüz övürmen hiç canım çıksa agzımdan,
Vadamıñ vepasın bil, yarım aydan sözümden,
Yürek yanıp kül boldı şanıñ yalan sözünden.

ızımdan yetişmezler, yokdur kovum-gardaşım,
İspihan'ıñ yurdunda yokdur meniñ deñ-duşam,
Hem ol dünyä, bu dünyä sen sen meniñ yoldaşım,
Dar teyinde golum bağı, akar bu ganlı yaşım,
Atlanıp agalarım gelmez meniñ ızımdan.

Bu rakıplar al bilen avı-zäher iydirse,
Bäs yüz leşger cem bolup kelläme gılıç ursa,
“Cellat!” diyip gıgırıp atañ derim soydursa,
Men garıbı kaknus dek yakıp oda köydürse,
Yarıñ dönmez Gövher can, ozal aydan sözünden.

Babahan dey zulüm edip atañ başım kesdirse,
Mansur'ıñ şägirdi men bu gün dara asdırsa,
Rakıplar ara düşüp hazan yelim esdirse,
Şıralı diy Harazmin gutardı meni görse,
Umdım şu, Harazmin geler meniñ ızımdan.

Elkissa, Şıralı sözüni gutarıp “Ey Gövher can, Harazmin diyen bir dostum bardı. Yetişip gelip biläyse yağşıdır” diydi. Pirnazar hem öz yanından “Şıralı mert yigitdir, öyke-kinäni taşlap bir Alla'nı çağırıp üstüne topulsam alarım. Eger alaysam meni yene öñki cayıma elter ya da Harazmin bilen yüzleşdirer” diyip pikir edip “Alıp bilmesem hem bu bolup yörşümden şular yalı yigidiñ yolunda ölsem hem cennetidirin” diyip Şıralı'nıñ yeñsesinde durup at üstünden bir gazal aytdı:

Sözümü eşitgin ey mert Şıralı,
Öyke-kinäñ barın taşlacak indi.
Her niçik hem bolsa geçip günäñi,
Men seniñ köñlüñi hoşlacak indi.

Golum gelse dariñ teyinden alam,
Gam bilen külpetden men azat kılam,
Ya men hem sen bilen birlikde ölem,
Aşıklar yolunda işlecek indi.

Yadıña salam men eden işleriñ,
Yumruqlap ovratsam şanıñ dişlerin,
Gışık Sarıñ goşunımıñ läşlerin,
Süyräp hädeklere taşlacak indi.

Şıralı Beg gulak goygul bu söze,
Bakman bu gün elli-altmış ya yüze,
Elimden geläyse ol Gövher Gız'a,
Yetirip köñlüñi hoşlacak indi.

Ozal meniñ golum dañdıñ aldandıp,
Şa gızını bermez saña rehm kılıp,
Pirnazar hem seniñ mertligiñ bilip,
Aga-inilige başlacak indi.

Elkissa, Pirnazar serdar sözüni gutardı. Pirnazar'ıñ bu sözüni şaga yetirdiler. Söyün Şa, dergazap bolup yasavullarına “Derrev serdarıñ elini dañıp zındana salıñ!” diydi. Yasavullar derrev gelip Pirnazar'ıñ elini dañıp zındana eltip taşladılar. Söyün Şa “Şıralı'nı

hem dara asıñ!” diyip gıyırdı. Yasavullar derrev gelip darıñ tanapından Şıralı’nıñ boynuna tanap saldılar. Gövher Gız hem aglap özüni Şıralı’nıñ üstüne okladı. Şıralı hem “Gövher can, men gitmäñkäm menden razı bol. Men bu gün atañ gazabından, takdir yazgıdından cennete vasıl bolyarım. Seniñ yoluñda ölsem mende arman galmaz, yöne men ölemden soñ, sen Gışik bilen baş goşsañ men gabrımda da karar tapıp bilmen, diydi. Onda Gövher Gız:

- Ey Şıralı, merdi-merdana bolgul, men senden ayrılıp Gışik bilen bir gün hem dövrana meşgul bolman diyip Şırala gözlöp bir gazal aytdı:

Bu gün begim gitseñ menden ayrılıp,
Gövher bu gün senden galar oylama.
Gövher men gidenden sözünden dönüp,
Gışik bilen dövrän sürer oylama.

Güman etme, begim Şıralı, menden,
O dünyä, bu dünyä dönmenem senden,
Atam bu gün seni ayırsa menden,
Sensiz Gövher oynap-güler oylama.

Sözümden dänäysem köysün imanım,
Sen gidensoñ men hem tabşırın canım,
Zöhre dek pıçaklap dökerin ganım,
Dünyäniñ şemalın görer oylama.

Sen gidensoñ mundan durarım bolmaz,
Senden özgä köñül bererim bolmaz,
Bu yalan dünyäde kararım bolmaz,
Sensiz Gövher munda galar oylama.

Sensiz men neyläyin yalan dünyäni,
Bu dünyäde köyen bar mı men yalı,
Gövher üçin gurban etseñ yar canı,
Menem begim munda galar oylama.

Elkıssa, Gövher Gız sözüni gutardı. Şıralı Beg, Gövher’den bu sözi eşidip vagtı hoş bolup Gövher’e gövni bolup bir baş keleme söz aytdı:

Eşit sözüm, Gövher canım,
Razı boldum, senden bu gün.
Yoluña gurbandır canım,
Razı boldum senden bu gün.

Cellatlar alsa bu canım,
Meydanda dökülse ganım,
Sen diyip ölsem yok armanım,
Yarım razı boldum bu gün.

Dönmenem işkiñ yolundan,
Yüzüm döndermen zulumdan,
Gorkmarın Gövher ölümünden,
Atañ canım alsa bu gün.

Aşık maşşugin söyende,
Eşitmez sözün diyende,
Golum bağı dar teyinde,
Senden razı boldum bu gün.

Atañ goydı yanar otda,
Yüregimde galdı madda,

Dövrän süreris cennetde,
Senden razı boldum bu gün.

Şıralı çeker kân zarı,
Sen-sen yüregmiñ mıdarı,
Gitmişem cennete sarı,
Sen hem razı bolgun bu gün.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. Söyün Şa hem “Şıralı’rı hälem saklap dursuñız mı, derrev kellesini kesmeli, cellat!” diyip gıgırdı. Cellatlar pıçagını çalşıp häzir boldular. Ondan soñ Gövher Gız “Ey halayık aşıklara bir iki sagat rugsat sorañ!” diydi. Halayık arz edip soradı. Gövher’iñ enesi Badam yeñne hem şanıñ yanına barıp “Aşıklara cebir etme, bular Hak aşıkdırlar. Şıralı’rı öldürseñ Gövher hem ondan galıp Gışık bilen dövrän sürmecegi anıkdır” diydi. Ol “Şıralı’rı azat et” diyip bir gazal aydı:

Sözüm eşit ulı iliñ patıçası,
Şıralı’rı bu gün eylegil azat.
Seni tutar aşıklarıñ nalası,
Bu gün Şıralı’rı eylegil azat.

Gam bilen külpeti goyduñ başına,
Niçik rehmiñ gelmez gözde yaşına,
Avı goşma aşıklarıñ aşına,
Bu gün Şıralı’rı eylegil azat.

Şa, eye bol dilden aydan sözüñe,
Gapıl bolma zıyan geler özüñe,
Rehmiñ gelsin seniñ Gövher gızıña,
Bu gün Şıralı’rı eylegil azat.

Namartlık eyleme sözüñden dänip,
Aldanarsıñ rakıpalara inanıp,
Armanlı gitmesin bir bende yanıp,
Şıralı’rı bu gün eylegil azat.

Şahım, nazara al meniñem sözüm,
Badam aydar Gövher meniñem gızım,
Aşıklar halına rehim eyle özüñ,
Bu gün Şıralı’rı eylegil azat.

Elkissa, Badam sözünü gutardı. İndi bularıñ sözi bir salım soñraga dursun.

İndi habarı Harazmin’den eşidiñ. Harazmin, Gülgün’i öz cayına eltip nikalap alıp toy-tomaşa etdi. Toy-tomaşanı edensoñ günlerden bir gün Harazmin’iñ yadına Şıralı düşüp öz-özüne “Ey Harazmin, Şıralı saña nâçe yağşılık etdi. Özüm maksadıma yetdim diyip arkayım yatışıñ bolmayar. Onuñ başında ne ahvallar bardır? Men erkek adam bolsam Şıralı’nıñ ızından barıp habarını bilip gelmegim gerek” diyip pikir etdi de atasından rugsat alıp yola rovana boldı. Birnäçe gün yol yöröp Şıralı’nıñ Gövher bilen duşuşıp aydışan dagına bardı. Soñ bu dagdan Şıralı’rı sorap bir gazal aydı:

Şu gün size gelip yüz tutam dağlar,
Üstüñizden Şıralı Beg ötdü mi?
Erenler mesgeni sayalı dağlar,
Üstüñizden Şıralı Beg ötdü mi?

Habar bergin maña daşlı gayalar,
Çiltenler mesgeni dürli gayalar,
Dünyäniñ görkünden seni sayalar,
Üstüñizden Şıralı Beg ötdü mi?

Geldim Şıralı'nın ızın ızlayıp,
Kıyamatlık doganımı gözleyip,
Ençe aşık gezdi senden yazlanıp,
Beyik daglar, Şıralı Beg ötdü mi?

Senin dek beyik dag dünyäde yokdur,
Gara yer leñneri, yaratgan Hakdır,
Üç ay boldı meniñ habarım yokdur,
Ya öldü mi ya mırada yetdi mi?

Sende yazlar gışlar acdarlar, şirler,
Üstünden geçipdir erenler-pirler,
Saña yüz tutana Harazmin diyrler,
Dag üstünden Şıralı Beg ötdü mi?

Elkissa, Harazmin sözünü gutardı ve dağın üstüne çıkdı. Dağın üstünde bir beyik, ullakan gücüm bardı. Harazmin gücümün sayasına barıp yatdı, uka gidende Şıralı düşüne girdi. Düşünde dar teyinde eli arkasına dañıldığını muña ayan boldı. Harazmin tışginip turup atına münüp at gamçılıp İspihan şäherine aralaşdı. Munuñ öñünden bir yaşulı adam çıkıp “Ey yigit sen nirañın adamsı? Sen bu yerin adamlarına meñzemeyärsin” diyip soradı. Ol hemme yagdayını Şıralı'nın ızından çıkışını habar berdi. Onda bu adam:

- Ey yigit, Şıralı şu gün dara asılyar. Dar teyinde goli bağı, diydi. Ondan soñ Harazmin “Hoş baba, men Şıralı'nı ya alayın ya öleyin” diyip ugraberdi. Bu yaşulı “Yigit, onuñ yalı pikiriñ bolsa ızına gaydıber. Söyün Şa ulı yurduñ patışasıdır. Saña yeke yeñdirmez, abrayın bilen görüñmeñ gaydıberseñ govı bolar” diydi. Harazmin:

- Ey baba, men ızıma gaydandan ölenim govı, diyip cogap berdi.

- Ey yigit, meniñ hem doganımı Şıralı'nın atası Alım Şa birnäçe garakçılar talacak bolan vagtda azat eden eken. Ol “Men Şırala haysı yol bilen yağsılık edip bilcegimi bilmeyärin” diyip yördi. Sen şonuñ yanına hem barıp bir habarlaş” diydi. Soñ Harazmin, bu babanın öyüne bardı. Atdan düşmän “Hanı doganıñ?” diyip soradı. Yañkı doganımı çağırıp geldi. Harazmin zıandanbaşı bilen gepi bir yere goydular. Harazmin “Senin başga kömegiñe Alla yalkasın. Men şundan barıp dar teyinde bir oyun, topalañ turzarın. Sen hem şol vakt Şıralı'nın atı nirede hek bolsa yetir” diydi. İkişi gepi bir yere goydular ve bir çukura tükürdüler. Hoş! Harazmin hem barıbersin bakalı, indi habarı Şıralı bilen Gövher'den eşideliñ. İl-halk arz etdi. Gövher'in enesi de arz etdi. Söyün Şa “Şıralı'nın elini çözmän şu gün ağşama çenli Gövher bilen gürleşmäge yol bermeli” diydi. Bular ağlaşıp bu günü hem geçirdiler. Ertesi “Şıralı'nı asıñ, cellat darıñ yüpünü çek!” diydi. Şıralı “Hoş, Gövher can razı bol!” diyip gözünü yumup durdı. Gövher hem gan yaş ağlap saçını yayıp yüzün yırtıp “dadı-peryat” diyip gıgırdı. Gövher'in kenizleri hem dıkılışp gelip ağlaşıp durdular. Cellatlar hem darıñ tanapını çekdiler. Şol vakt Harazmin hem at oynadıp geldi. Görse Şıralı darda asılığ. Doğrı gelip darıñ tanapını gılıç bilen çapdı. Gövher bolsa bihuş bolup yıkılıp galdı. Harazmin darıñ tövereginde çarh urup cellatları ve şanıñ yasavullarını, başga da ençe adamları gılıçlap yer bilen yegsan edip darıñ yanına hiç kimi getirmedi. Harazmin darıñ tanapını çapanda Şıralı şalkıldap yere gaçdı. Muni görüp duran Badam yeñne Gövher'in kenizlerine “Şıralı'nın elini çözüñ!” diydi. Gızlar derrev Şıralı'nın elini çözdüler. Şıralı ölmän eken. Derrev muni huşuna getirdiler. Şol vakt zıandanbaşı hem Şıralı'nın atını kemsiz eyerläp yetirdi. Munluk bilen Şıralı'nı essine getirip atlandırdılar. Şıralı atını mündi de hayran bolup:

- Meni dardan azat eden kim? diyip soradı. Onda gızlar:

- Bilemzok Şıralı, bir yigit gelip seni dardan azat etdi, diydiler. Onyança Söyün Şa hem Gışık Sarı bilen goşunlarınıñ hemmesini yıgnap Harazmin'in üstüne çozdular. Harazmin hem aç gurt yalı bolup gelenine yeke özi cogap berip durdı. Köp goşun, uruşyan kim-kimdiğini bilmän öz-özlerini hem gırdılar. Soñ Şıralı hem “Alla” diyip goşunuñ bir yan çetinden at goydı. Şol barışına öñünden Gışık Serdar duş geldi. Munuñ hem boynunuñ çıkan yerine kakıp goyberdi. Gışık Serdarın kellesi yaş oğlanın elinden pökği gavunuñ gaçışı yalı bolup pökğüldap yere gaçdı. Bir çetden Harazmin, bir çetden Şıralı edil çepbe-sagina bolup

cöven oran yalı etdiler. Şanıñ goşunu basğı tapıp durup bilmedi. “Gaçan gutular, duran tutular” bolşup gaçdılar. Şanıñ özi hem gapdalında bir yanaşık yurdu bardı, şoña gaçıp gitdi. Yıgın gaçansoñ Şıralı bilen Harazmin duşuşıp gucaklaşıp görüşdüler. Soñ Şıralı, Pirnazar’ın gürrüñini hem aytdı. Harazmin hem zındanbaşınıñ dost bolup eden işlerini aytdı. Bular dönüp Gövher’ın yanına gelip durdular. Şıralı Beg at üstünde Gövher’e gözlöp bir baş keleme söz aytdı:

Bu gün şanıñ goşunını tozdurdık,
Gövher canım, öyke-kine etmegin.
İki dogan bolup duşmanı urduk,
Söver yarım öyke-kine etmegin.

Bağışlaver yarım bolsa hatamız,
Ozal bize cebir etdi atañız,
Bu gün özge yurda gaçdı atañız,
Näzli dilber öyke-kine etmegin.

Döndi ozal vada eden sözünden,
Dar teyinde yaş akdardı gözümnden,
Harazmin ızlayıp geldi ızımdan,
Söver yarım öyke-kine etmegin.

Atañ meniñ yürek bagrım dağladı,
Dar teyinde iki elim bağladı,
Gazap edip öldürmegi çağladı,
Vepadarım öyke-kine etmegin.

Elkissa, Şıralı sözünü gutardı. Onda Gövher Şırala bakıp “Ey meniñ gözümüñ guvancı, depämiñ täci, meniñ atamdan geçenim gatı irdi, diydi. Gövher Gız Harazmin’e gözlöp Harazmin’den hoşal bolup bir gazal aytdı:

Berekalla tüys eder men goç yigit,
Şıralı’nı azat eylediñ dardan.
Aşıklara hossar bolan beg yigit,
Başımız gutardıñ gamdan, gubardan.

Yarım bilen doganlığıñ hak eken,
Her tarapdan öz yüregiñ ak eken,
Seniñ dek mert bu cahanda yok eken,
Söver yarım azat eylediñ dardan.

Harazmin yarım doganlık etdiñ,
At oynanıp öler vagtında yetdiñ,
Bu gün aşıklara mähremlik etdiñ,
Şıralı’nı azat eylediñ dardan.

Zındanbaşam är işini bitirdi,
Şıralı’nıñ atın bezöp getirdi,
Bu beglere kuvvat ber diyp oturdu,
Meniñ yarım azat eylediñ dardan.

Pirnazar hem yarım günäsin geçdi,
Şaga duşman bolup zındana düşdi,
Söyün Şa, goşunu basılıp gaçdı,
Şükür yarım azat eylediñ dardan.

Yarım yeke idi dört dogan boldı,
Erenler medetkär, Alla yar boldı,

Gövher diyer yarım men diyp hor boldı,
Şükür begim azat eylediñ dardan.

Elkissa, Gövher sözünü gutarıp “Ey Harazmin berekella eden işiñe Şırala hak dogan ekeniñ, doganlığıñı bercay etdiñ. Senden biz ol dünyä, bu dünyä hoş” diyip kân süyci sözler aytdı. Soñ bular Şıralı, Harazmin, zıندانbaşı birlikde zıندان barıp Pirnazar’ı boşadıp aldılar. Şıralı Beg şu yerde Pirnazar’a bakıp bir gazal aytdı:

Bu deme şükür et, Pirnazar gardaş,
İkimize azatlığıñ günüdür.
Bu işler kısmatdır, etmegin göz yaş,
İkimize azatlığıñ günüdür.

Bir yandan Harazmin men hem bir yandan,
Meydanı doldurdık gırmızı gandan,
Söyün patışa gaçdı bu İspihan’dan,
Çık zıندان azatlığıñ günüdür.

Agalar, dogrımı aydayın size,
Dar teyinde Alı görüñdi göze,
Yaradaniñ özi rehim etdi bize,
Şükür eylegin, azatlığıñ günüdür.

Pirnazar hem dostum Harazmin bolup,
Barsak “Hövesdar”a oynayıp gülüp,
Şıralı diyr yörüñ susalı şerap,
Dört dogana azatlığıñ günüdür.

Elkissa Şıralı Beg sözünü gutardı. Soñ bular dördüsi hem birigip Hövesdar’a bardılar. Gövher Gız hem kırk kenizi bilen bularıñ ugrunda boldı. Soñ Pirnazar’ı yurda şa edip tagta çıkarmakçı boldular. Pirnazar “Maña şalık gerek däl. Men şalık öñki günümçe hem görmeyärin. Men gızımıñ yanında bolcak” diydi. Soñ bular Söyün Şa’ga “Yurduña gelip täci-tagtıña eye bol!” diyip habar etdiler. Ol Şıralı’nıñ ayagina yıkıldı. Soñ bular maslahatlaşıp Söyün Şa’nı tagtına çıkardılar, yurduñu özüne tabşırdılar. Kırk gün bu yerde boldular. Harazmin öylerine gitmegi pikir edip Şıralı’nıñ yanına gelip rugsat sorap bir gazal aytdı:

Gadırdan doganıñ, eşitgin arzım,
Bu gün gidem maña rugsat ber indi.
Bu gün rugsat berip şat eyle bizem,
Gider boldum maña rugsat ber indi.

Rugsat berseñ bu gün ugrayan ile,
Pirnazar bilen men düşmüşem yola,
Sen hem maksat tapdıñ Gövher can bile,
Hoşluk bilen bize rugsat ber indi.

Mırat tapdık biz hem aşıklık ızlap,
Atam rugsat berip agladı bozlap,
Sülgün can hem geldi maña yol gözlöp,
Gadırdanıñ maña rugsat ber indi.

Rugsat berseñ sagat durmanam munda,
Sülgün can yol bakıp galıpdı onda,
Tä baryançam sabır takat yok mende,
Şıralı Beg, bize rugsat ber indi.

Saña il, bizi hem gutlasın yollar,

Gılıç ura ura büküldi biller,
İller meñ adıma Harazmin diyrler,
Gol göterip ak patañı ber indi.

Elkissa, Harazmin sözünü gutardı. Soñ Şıralı, Harazmin'e rugsat berdi. Gövher Gız hem Harazmin'e baş-ayak serpay etdi. Gövher bilen Şıralı, Harazmin bilen Pirnazar'ı yola ugratdılar. "At-yarag, goşun gerek bolsa alıp git!" diydiler. Harazmin "Gerek däl" diydi. Soñ buların kıbla tarapında "Çınarlı çeşme" diyen bir çeşme bardı. Şol çeşmä bardılar. Şıralı Beg, bulara rugsat berip bir gazal aytdı:

Bu gün rugsatıñı berdim,
Bargıl Harazmin gardaşım.
Pirnazar hemra yanıñda,
Hak bolsun dogan yoldaşın.

Duşmanlara gılıç urduñ,
Doganıñ dardan gutardıñ,
Är işini sen bitirdiñ,
Rugsadıñ berdim gardaşım.

Çekdiñ ençe ahı-zarı,
Sen hem Sülgün yarı,
Açılsın köñlüñ gubarı,
Rugsadıñ berdim gardaşım.

Doganlık eylediñ gelip,
Gam çekmegil gül dek solup,
Bu gün senden hoş vagt bolup,
Rugsadıñ beryän gardaşım.

Är yigit sen iş bitiren,
Can gaygırman söveş guran,
Gülüp saña pata beryän,
Rugsatdır saña gardaşım.

Yarın gözlär aşık bolan,
Gidersin Pirnazar bilen,
Şıralı hem Gövher bilen,
Rugsadıñ berdi gardaşım.

Elkissa, Şıralı Beg bulara rugsat berip bular bilen hoşlaşdı. Harazmin bilen Pirnazar yola rovana boldı. Şıralı bilen Gövher ızına gaydıp "Bağı-Hövesdar"a geldiler. Soñ Gövher'in köñli hoş vagt bolup bir gazal aytdı:

Yokdan bar eyleyip yaradan Alla,
Şükür meni mıradıma yetirdi.
Şeyda bilbil eye boldı gülüne,
Pikir-köñlüm bir vısala yetirdi.

Yaradan rehm etdi men dek hassaya,
Uzagına şeyle bolsun ılaya,
Şükür edeyin men keremli Hudaya,
Çın edermen bir merdana yetirdi.

Ençe vagtlap gözden akdı gan yaşım,
Gam bilen gussadan gutuldu başım,
Şükür yaza döndi dumanlı gışım,
Aşıkları zovkı-sapa yetirdi.

Başımdan ayrıldı gaygı bilen gam,
İndi ses çıkanok şa boldı-la sem,
Gövher diyer şükür edeyin dembedem,
Aşıkları mıradına yetirdi.

Elkissa, Gövher Gız sözüni gutardı. Ağşam yatdılar. Ağşam yatırka Şıralı'nıñ düyşüne mollası girip “Ey guzım Şıralı, gülüñ eline düşen bolsa gel de yurduña eye bol” diydi. Şıralı tisginip turdı. Görse düyşi ekeni. Bir ah çekdi veli Gövher Gız tisginip oyandı. Ol Şırala garap:

- Şıralı canım, mırada yeten bolsañ näme ah çekyärsiñ? diydi. Onda Şıralı:

- Ey Gövher can, atam ölensoñ menem bir yurduñ eyesi bolup galdım. İzımda iki doganım galdı. Şolardan ayrılanıma indı üç yıl boldı. Şoña ah çekyän. Meniñ bilen gitseñ indı ikimiz biziñ yurda gitsek diydi. Onda Gövher Gız:

- Ey begim, onuñ üçin hiç ah çekme, men sen öli yeriñde öli, diri yeriñde men hem diri. Maña sensiz behiştten yer yokdur. Seniñ bilen dovzaha barsak hem razıdırın. Sen bolmasañ men bağı, dünyanı nädeyin, diydi. Onda Şıralı Gövher'e gözläp:

- Ey Gövher can, biziñ yurda gideli diyip bir gazal aytdı:

Bu gün tutgul, yarım, yoluñ şayını,
Yör gideli, biziñ ile Gövher can!
Biz nädeli ağır yığın goşunu,
İkimiz gideli ile Gövher can!

Şükür Hak eşitdi biziñ dadımız,
Aşık bolup köpdür yanan odumuz,
İki yıllık yoldur biziñ yurdumuz,
Yör gideli biziñ ile Gövher can!

Ençe vagtlap köydüm zarıña seniñ,
Gelip men bent oldum tarıña seniñ,
Eşit, gulak goygul, zarıma meniñ,
Yör gideli biziñ ile Gövher can!

Erkek libasında at mün şaylanıp,
Köp pikir etmegil, indı oylanıp,
Söver yarım dag-deryadan aylanıp,
Yör gideli biziñ ile Gövher can!

Yörgün indı erkek libasa girip,
Atañdan hem rugsat alalı barıp,
Ayrılkda köyen gövnüm göterip,
Yör gideli biziñ ile Gövher can!

Yolumızı açık eylesin Huday,
Söyün Şa'ga nesip eylesin bu cay,
Biziñ yurda barıp tutalı bir toy,
Yör gideli biziñ yurda Gövher can!

İlime gitmesem durabilmenem,
Sensiz yalñız ile barabilmenem,
Senden özge yarı göze almanam,
Yör gideli biziñ ile Gövher can!

Bilbil menem gonman özge yat güle,
Rehm eyle Gövherim sen hem bu hala,
Şıralı diy bu gün düşeli yola,
Yör gideli biziñ ile Gövher can!

Elkissa, Şıralı sözünü gutardı. Şıralı yaraglarını dakınıp atını bir kemsiz bezâp atlandı. Gövher hem erkek libaslarını geyip bir govı atı bezâp atlandı. Soñ Cemal diyen gıza hem erkek libasını berip “Çap, atlan, seni hem özüm bilen alıp gidyan” diydi. Cemal gız hem “Ey bibi can, sen öli men hem öli, ayrılıp asıl galasım gelenok” diydi. Gepiñ gısgası üçüsem atlanıp Söyün Şa’nıñ gaşına bardılar. Şıralı, Söyün Şa’dan rugsat sorap bir gazal aytdı:

Gövher bilen gidyan Tövriz şährine,
Biziñ rugsadımız ber indi şahım!
Yene şa sen İspihan’ıñ şährine,
Bizi yollap şu gün rugsat ber şahım!

Gövher’iñ yolunda kân çekdim zarı,
Kân cepa görkezdiñ gelenden bari,
Cemal gız hem kırk kenizler serdarı,
Üçimize şu gün rugsat ber şahım!

Gelip şu gün rugsat sorayas sizden,
Bolsa geçersiñiz günämiz, bizden,
İsleseñ görüşmek hem bolar tizden,
Gövün açıp şu gün rugsat ber şahım!

Rugsat sorap geldik biz şahım size,
Ozaldan yazılan kısmatdır bize,
Gövher Gız’ıñ bilen Cemal’ı bize,
Şıralı diy rugsat ber bize şahım!

Elkissa, Şıralı sözünü gutardı, Söyün Şa “Ey Şıralı oğlum, men bilmezlik bilen bir hata iş edipdirin. Sen ol işleri gövnuñe alma. Sen gitmegil. Meniñ hem Gövher’den başga ogul-gızım yok. Sen munda gal da täci-tagta, malı-mülke, hemmesine özüñ eye bolup gal” diyip bir gazal aytdı:

Eşit sözüm, munda galgıl Şıralı,
İl-ulusım, malı-mülküm seniñki.
Kineleri taşlap bir toy guralı,
Şadıyanlık toy-tomaşa seniñki.

Takdırır, öyke etme, eden işimden,
Habar algıl, meniñ gözüm yaşından,
Gövher canı ayırmagıl gaşımdan,
Pikir, zehni-ıgtıyarım seniñki.

Ey oğlum Şıralı, eşitgil sözüm,
Eden günäm kändir aşakdır yüzüm,
Sizlerden özge yok meñ ogul-gızım,
Hemme bagtım, täci-tagtım seniñki.

Aydan sözlerime eye bolmadım,
Rakıp meni aldan eken bilmedim,
Gövher gitse menem boldum-bolmadım,
Gitme mundan bar dövletim seniñki.

Öyke-kinäñ barın senem taşlagıl,
İspihan ilinde yazlap gışlagıl,
Gitme oğlum meniñ köñlüm hoşlagıl,
İspihan’ıñ bag-bakçası seniñki.

Şıralı Beg, ogul ornunda göreyin,
Seniñ üçin toy-tomaşa gurayın,

Söyün Şa diyir şalıgımı bereyin,
Köşgi-eyvan, bag-bakcalar seniñki.
Elkissa, Söyün Şa sözünü gutardı. Şıralı galmaga razılık bermedi. Soñ Gövher'iñ
enesi gızınıñ yanına gelip gızını gucaklap bir gazal aytdı, ol da cogabını berdi.

Enesi:
Yalñız balam, eşit meniñ nalışım,
Sensiz maña yalan cahan gerekmes.
Gitme gızım, dökme gözümnden yaşım,
Sensiz maña bu İspihan gerekmes.

Gövher:
Ene can gitme diyip tutmagıl yolum,
Şıralı'dan köñül üzebilmenem,
Men bir gülem Şıralı'dır bilbilim,
Bilbilimden köñül üzebilmenem.

Enesi:
“Gövün üzmen, gider men” diyip sözleme,
Bu gün gızım ahırzaman eyleme,
Eneñiñ gözüne yaşlar aylama,
Sensiz maña yalan cahan gerekmes.

Gövher:
Ene, soñkı sözüm añ, aydyan saña,
Yalandan hem gitme diymegil maña,
Tövrizde yar söymän gelipdir maña,
Yardan galıp munda gezebilmenem.

Enesi:
Gulak goy Gövher can, bir söz bar mende,
Şu sözümü kabul biläygin sen de,
Şıralı sen diyse galansın munda,
Gitme Gövher sensiz dünyä gerekmes.

Gövher:
Şudur sözüm ene, gitmesem bolmaz,
Bir diyen sözümü tutmasam bolmaz,
Men yarıñ köñlüne yetmesem bolmaz,
Şıralı'nıñ köñlüni bozabilmenem.

Enesi:
Men neneñ umıdım üzeyin senden,
Diyenimi etmän gitseñ sen mundan,
Gaygı-gam horluklar basar her günden,
Sen bolmasañ panı cahan gerekmes.

Gövher:
Atını oynadıp köşgümnden bökdi,
Men diyip atamıñ azabın çekdi,
Dar teyinde gözden ganlı yaş dökdi,
Men yardan köñlümi üzebilmenem.

Enesi:
Dokuz ay, on günlöp içde gösterdim,
Sızdırıp damardan ak süyt getirdim,

Bakıp seni bar mähnetden ötürdim,
Sensiz maña bağı-eyvan gerekmes.

Gövher:
Razı bol ene can, beren süydüñe,
Men yetebilmenem seniñ dadıña,
Rugsat bergil bu gün köñül şadıña,
Yar çeken cebrine dözebilmenem.

Enesi:
Badam diyer balam nalama menden,
Bildim indi dönüp galmaşyñ ondan,
Sizler Hak aşık siz, rugsatdır menden,
“Gal gız” diyip dızap durmam gerekmes.

Gövher:
Hudayım salandır ışk yola başı,
Şıralı’dır Gövher Gız’ıñ yoldaşı,
Yaradan yazandır bize bu işi,
Yarsız munda bir gün gezebilmenem.

Elkissa, bular sözlerini gutardılar. Ondan soñ Söyün Şa:

- Ey oglum Şıralı, sen meniñ diyen sözlerim bilen munda galmar sen. Alla yarıñ bolsun, diydi. Onda Şıralı:

- Ey şahım, men hem atam ölüp bir yurda eye bolup galdım. Meniñ hem agalarım, il-ulusım bardır. Men şu mirada yetenimi hem olara ayan etmesem “Şırala näme boldu ka, bir gız üstünde öldü mi kâ, diri mi kâ?” diyip olar bikarar bolarlar. Gitmesem bolmaz, diyip bir gazal aytdı:

Arzım eşit gözel şahım,
Men ile gitmesem bolmaz.
Meniñ sözüm iki bolmaz,
Bir sözüm tutmasam bolmaz.

Bedev bor altın-zer bilen,
Yol yöräp gara der bilen,
Rugsat beriñ Gövher bilen,
Tövrize gitmesem bolmaz.

Nesip çekip munda geldim,
Käte aglap käte güldüm,
Dar teyinden azat boldum,
Yol şayıñ tutmasam bolmaz.

Başım dar teyinden çıkdı,
Alla maña berdi bağı,
Men neyläyin täci-tagtı,
İlime gitmesem bolmaz.

Gövher’dir köñlümiñ güli,
Mecnun kimin boldum däli,
Goldadılar pirim Alı,
Men indi gitmesem bolmaz.

Gövher, Cemal’ı boynadıp,
Rakıplar için yaynadıp,
Guşganat atım oynadıp,

Daglardan ötmesem bolmaz.

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. Söyün Şa sözünüñ bitmecegini bildi. Soñ töveregindäki adamlara “Ey halayık, gol göteriñ, bulara yol patasını bereli. Şıralı’nıñ gözüne täci-tagt, dünyanıñ malı ilmeyär. Bu Hak aşık bolup gelipdir. Buların mıradını Alla berdi” diydi. Hemme cemende bulara gol göterip ak pata berdiler. Ondan soñ Söyün Şa:

- Ey Şıralı oglum, yol gatı daşdır, yanıña birneme goşun alıp git, diydi. Onda Şıralı:

- Maña goşun gerek däl. Maña Gövher bile Cemal yoldaş bolar. Goşun äkidip men näme gelemde goşun bilen geldim mi? diydi. Şıralı, Gövher, Cemal üçüsem atlanıp yola ugradılar. Söyün Şa, Badam yeñne ve başga adamlar gız-gelinler buları ugratmaga yöriş etdiler. Bir meydan yol yöranlerinden soñ Şıralı atınıñ başını çekip sazını eline alıp bulara garap bir gazal aytdı:

Arzımı eşitgil keremli şahım,
Uzadandan yoldaş bolmaz, gal indi!
Gözleşeñ soñuna uzakdır yolum,
Uzadandan yoldaş bolmaz, gal indi!

Armanım yok, yetdim men Gövher Gız’a,
Gideris yüz urup bir bu gün düze,
Ençe yağşılıklar etdiñiz bize,
Badam yeñne hoş vagt bolup gal indi!

All saldı ışk yoluna baş urduk,
Aşıklık çoşgunın hetden aşırđık,
“Bağı-hövesdaram” size tabşırđık,
Kırk kenizler siz salamat gal indi!

Gövher güldür, men Gövher’iñ bilbili,
Şıralı diyir şu gün gözledim yolu,
Eşidiñ sözümi İspıhan ili,
Uzadandan yoldaş bolmaz, gal indi!

Elkissa, Şıralı Beg sözünü gutardı. Söyün Şa, Şıralı, Gövher, Cemal bilen hoşlaşıp bir gazal aytdı:

Mundan gider bolsañ bir yat illere,
Bargıl söver guzım, sag bolsun başıñ.
Hövesiñ yok bu baglara, güllere,
Bargıl guzım Gövher, sag bolsun başıñ.

Diyenim etmersiñ sözüñ tutmarsıñ,
İspıhan’da galıp mesgen tutmarsıñ,
Täci-tagtım yurdum kabul etmersiñ,
Gitseñ Şıralı Beg sag bolsun başıñ.

Ozalda yazandır Alla bu işi,
Sag bargay siz çekme Cemal käyişi,
Sen-sen guzım Gövher canıñ yoldaşı,
Bargıl Cemal guzım sag bolsun başıñ.

Bu gün İspıhan’dan Tövriiz göçersiñ,
Çölden, dagdan, deryalardan geçersiñ,
Ganat baglap yat illere uçarsıñ,
Gitseñ balam bu gün sag bolsun başıñ.

Söyün Şa diyir gitseñ cogapdır bizden,
Görüşmek bar mı ka yene de tizden,
Bu gün ayrı düşüp uçarsıñ gözden,

Bargıl balam, gitseñ sag bolsun başıñ.
Elkissa Söyün Şa, sözünü gutardı. Soñ bular yene de yola düşüp ugraberdiler. Ondan soñ Söyün Şa yene de Şıralı'nıñ atını cılavlap tutup bir gazal aytdı:

Sözümü eşitgil Şıralı begim,
Äkitseñ Göher'i hor-zar etmegil.
Gövher candır bu dünyäde bar-yogum,
Agladıp gözlerin gubar etmegil.

Kıyamata çenli bolsun yoldaşın,
Akdırmagıl yat illerde gözyaşın,
Men saña tabşırdım köñlümiñ hoşun,
Gövher'iñ başında duman etmegil.

Gövher canım, yaz günleriñ gıslama,
Ayrılıkda köyüp bagrıñ daşlama,
Bivepalık edip gızı taşlama,
Yürek-bagırım dolı arman etmegil.

Özge gızı söyüp dönderme yüzüñ,
O dünyä, bu dünyä bir bolsun sözüñ,
Zınhar nesihatım sen Gövher Gız'ıñ,
Yüreginde dağı-düvün etmegil.

Söyün Şa diyir barı-yogum dünyäde,
Yat illerde aglatmagıl ziyada,
Yene taşlap gitme dagda, gayada,
Dogrıñ diygil maña güman etmegil.
Elkissa şa, sözünü gutardı. Soñ Şıralı, şanıñ yüzüne bakıp “Gızıñdan hatırcem bolgun!” diyip bir gazal aytdı:

Söyün Şa, gızıñdan hatırcem bolgun,
Mende bivepalık bolmaz ölinçäm,
Käyinmän rugsat ber, käyinmän gülgün,
Gövher Gız'dan yüz övürmän ölinçäm.

Hak aşıgam men dönmenem sözümden,
Hatırcem bolgunıñ şahım, gızıñdan,
Dönsem ayrılaysın iki gözümden,
Yüz övürmen ahırzaman bolınça.

Maña degdi şahım, işkiñ yalını,
Söyemenem men özge gızı-gelini,
Unutmanam aşıklığıñ yolunu,
Ölenler dirilip gaydıp gelinçä.

“Balam özümnden” diydiñ mi ey şahım,
Yar yolunda kändir meñ çeken ahım,
Hemmäni bir gözde görmegil şahım,
Men dönmenem ömür gülüm solınça.

Bu diyen sözleriñ şahım hatalı,
Cepa çekip niçik yolda yatalı,
Şıralı diyir bizler pirden patalı,
Taşlananam süññüm toprak bolınça.
Elkissa Şıralı Beg sözünü gutardı. Gövher'iñ kırk kenizi, enesi, atası hiç haysı ızından galman kân yollar yörediler. Soñ Şıralı “Ey Gövher can, sen hem bulara yañadan bir

hoşlaşık sözünü ayt!” diydi. Gövher hem ata-enesi, kırk kenizi, il-halkı bilen hoşlaşıp bir baş keleme söz aytdı:

Köp yol yöremänler mundan zıyada,
Vagtı yetdi, hossarlarım, gal indi.
Barıñızın ömri bolsun zıyada,
Meniñ üçin kân käyinmän gal indi.

Men sizde görmedim ähdi-vepanı,
Şırala görkezdiñ zulum-cepanı,
Sag boluñ, yördüñiz yoluñ köpünü,
Ähdi yalan zalım atam, gal indi.

Men diyp cepa çekdiñ canıña dözüp,
Ak süyt berdiñ säher ukular bozup,
Men gidyarın kısmatımı Hak yazıp,
Mähribanım kábäm enem, gal indi.

Magşuk menem, ışk yolunda baş urdum,
Bu gün yarım bilen Tövriz’e yördüm,
“Bağı-Hövesdarı” size tabşırdım,
Gider boldum kırk kenizler gal indi.

Men gider men uzak yollara düşüp,
Suvsuz çölden beyik dağlardan aşıp,
Rugsat beriñ bizler bilen hoşlaşıp,
İlim-günüm halayıklar gal indi.

Seyr eder men bag-bakcanıñ ışkına,
Zine-zine çıkar erdim köşgüne,
Gövher diyer düşdüm yarıñ ışkına,
Seyil etdigim “Bag-Hövesdar” gal indi.

Elkissa, Gövher Gız, sözünü gutardı. Ondan soñ Şıralı “Ey halayık, bu yol bir-iki günde yörelip gutaracak yol däl. Uzadandan yoldaş bolmaz” diydi.

Bular şeylelik bilen hoşlaşıp ızlarına gaytdılar. Gövher, Şıralı, Cemal üçisi nirdesiñ Tövriz şähri diyip yola rovana boldular. Bular az yörap köp yörap näçe menzil yol yörap Hemedan şäherine bardılar. Şıralı, Gövher bilen Cemal’ı tirkeşdirip Mömin Şa’nıñ erk galasınıñ gapısında düşdüler. Şanıñ dervezebanı gelip:

- Ey yigitler, nä iş bilen geldiñiz? diyip soradı. Onda Şıralı:

- Mömin agam bar mı? diyip könedən tanış yalı sorandan soñ dervezebanam “Bar” diyip cogap berdi. Onda Şıralı:

- Bar bolsa bärık çıksın, gıgır! diydi. Dervezeban:

- Patışa her geleniñ öñünden sömpüldäp özi çıkıp yörmeyär. Sözüñ bolsa maña ayt da gidiber. Patışa it däl ahırın, her geleniñ, her gaydanıñ öñünden çıkar yalı, diydi. Şıralı “Men muña birden zor edip gılıç urmayın. Söz bilen aydışıp göreyin” diyip pikir etdi ve:

- Meniñ hem sözüüm el yalı çörek däl ahırın, her seniñ yalı gapı saklap yatan ite taşlap gidip geçiberer yalı, diydi. Onda dervezeban:

- Nätseñ şeyt, didi. Şıralı:

- Ey yigit, sen çağırıp gelmeñ maña yol beräy, men özüm habarlaşırım, diydi. Onda ol yigit:

- Men saña yol bermerin, diydi. Şıralı “Sovul yolumdan” diyip bir gazal aytdı:

Men bu gün barmışam şanıñ yanına,
Yigit beyleräcik sovu yolumdan.
Öldürmäge haypım geler canıña,
Yigit beyleräcik sovu yolumdan.

Gahrım geler seniñ diyen gepiñden,
Sen-ä yeke gorkman seniñ köpüñden,
Häli gardaş gılıç iner depäñden,
Vagtıñ barka yigit sovl yolundan.

Bürgüt dek gısımlap aların canıñ,
Dökerin pürkürdip gırmızı ganiñ,
Tovuk soyan yalı yoların boynuñ,
Hälem bir çemin bar, sovl yolundan.

Şanıñ çıkmacağı seniñ ne işiñ,
Vagt geçensoñ peyda bermez käyişiñ,
Gövräñden ayrılar kadi dek başıñ,
Canıña rehm etseñ sovl yolundan.

Dälirediñ mi ya da garrap buyduñ mu?
Acalıñ yetdi mi, ölüm söydüñ mi?
Yalançıñıñ şemalından doydüñ mı?
Canıñ elidekä sovl yolundan.

Şıralı diy şükür kändir Hudaya,
Mıradıma yetip geldim bu caya,
Dost, deñediñ gapı gezen gedaya,
Kelläñi keserin sovl yolundan.

Elkissa Şıralı sözüni gutardı. Dervezeban bu sözi eşidip ayak altı yeñ yedi bolup şanıñ garşısına barıp:

- Ey keremli şahım, galanıñ dervezesiniñ agzında üç atlı gelip dur. İçinden bir yigit çıkıp maña haybat atdı. Şa çıksın ya da meni goyber diyip dur, diydi. Onda şa:

- Nähili adam, haysı milletiñ adamlarından? diydi. Onda dervezeban:

- Men-ä bilmedim, sorasam maña aytmadı, diydi. Onda Mömin Şa:

- Goyberiñ gelsin, diydi. Dervezeban gelip:

- Şanıñ yanına barsañ, cogapdır aga, diydi. Soñ Şıralı geçip şanıñ garşısına bardı.

Çök düşüp salam berdi. Mömin Şa salamını alıp Şıralı'nıñ yüzüne gözlöp bir gazal aytdı:

Mömin:

Habar bergil haysı yerden geler sen?

Balam seni bir görene meñzetdim.

Haysı ilden, haysı ulusdan bolar sen?

Guzım seni bir görene meñzetdim.

Şıralı:

Gelişim İspıhan barışım Tövriz,

Belent dagdan aşıp geldim soltanım.

İspıhan geçende men erdim yalnız,

Alsañ bu gün mihman saña soltanım.

Mömin:

Bakdım oglum çala tanap yüzüñi,

İspıhan hem Tövriz diyen sözüñi,

Yanıñdakılar däl, yeke özüñi,

Guzım seni bir görene meñzetdim.

Şıralı:

Işkıñ deryasını boylap gark boldum,

Ozal baranımda yeke-täk boldum,

Almaz bilen acdarhanı üç böldüm,

Soñ atıñ üstünde yördüm soltanım.

Mömin:

Bir yigit Tövriz'den yetişip erdi,
Gelip biziñ bilen gapışıp erdi,
Ol yigidiñ adam Şıralı erdi,
Balam seni bir görene meñzetdim.

Şıralı:

İspihan'ıñ şası şertin buyurdı,
Ähdi-vepa edip bize söz berdi,
Gazap edip dar teyine buyurdı,
Dardan boşap munda geldim soltanım.

Mömün:

Yagday-ahvallarıñ habar ber, bilseñ,
Senden habar sorcak dogrudan gelseñ,
Tiz aslıñ beyan et, Şıralı bolsañ,
Oglum seni Şıralı'ga meñzetdim.

Şıralı:

Dogrudan geleyin, çak etdiñ, bildiñ,
Geçende köyeniñ yadıña saldıñ,
Meniñ kıyamatlık atam sen bolduñ,
Köp duşmanı gırıp geldim soltanım.

Mömün:

Mömün Şa diyir soñkı soragım saña,
Yoldaşlarıñ özüñ beyan et maña,
Dogrıñı diyginin oglum, ataña,
Guzım seni Şıralı'ga meñzetdim.

Şıralı:

Men Şıralı-Garıp, Gövher can Senem,
Cemalam yanına “yör” diydi Senem,
Şahım saña dogrımi diydim menem,
Gövher, Cemal bilen geldim, soltanım.

Elkissa, bular, sözlerini gutardılar. Ondan soñ bular bir-birini tanaşıp bir-birini gucaklaşıp görüşdiler. Mömün Şa, Şıralı bilen görşüp:

- Ey oglum, yüzüñ-ä açık, Gövher canı eliñe alıp gelene meñzeyärsiñ? diydi. Onda

Şıralı:

- Hava şahım, guşumı elime tutandırın, diydi. Soñ bular hoş vagt bolup meyhana bardılar. Mömün Şa bulara edip bilen hezzet-hormatlarını etdi. Ençe sınaqlar etdi. Şeylelik bilen bu yerde ençe vagtlap dem-dınçlarını adılar.

Dördüncü gün ertir irden Şıralı Beg:

- Ey şahım “Yol eyesi yolda yağşı” diyipdirler. Bize rugsat berseñ biz gitsek, diydi.

Mömün Şa:

- Oglum, gider bolsañ menden biter yalı kömek bolsa sora, diydi. Onda Şıralı:

- Ey şahım, meniñ senden soracak zadım yok, diydi. Şeylelik bilen bular üçüsi hem şadan rugsat alıp yola rovana boldular. Bular şu gidip barışlarına Şıralı'nıñ ayagı gabarıp yatırka Hezret Alı piriniñ Guşganat'ı beren yerine geldiler. Bu yerde Şıralı'nıñ ayagı gabarıp çeken horlukları yadına düşüp bir muhammes okadı.

Atım yolda galdırıp gelip erdim men munda,

Ençe dagdan çöllerden ötüp erdim men munda,

Yöräre mıdar bolman yatıp erdim men munda,

Goldadılar erenler hem Alı pirim munda,
Guşganat yetdi gola soñra şatlandım munda.

Tövrizden çıkıp erdim İspıhan'ı soraglap,
On dört yaşda “yar” diyip yüregim ışka daglap,
Gövher'i Leyli diyp özümü Mecnun çağlap,
Bu çöllerden geçipdir gice-gündiz gan aglap,
Alı pirim yetişip boldı medetkär munda.

Men ant içip dönmedim ışkıñ ağır yolundan,
Düşümde kırk çiltlenler şerap berdi golundan,
Aşırdım Guşganatım köşgün beyik yolundan,
Dar teyinde Harazmin habar aldı halımdan,
Gövher, Cemal Gız bilen yine geldim men munda.

Şükür ölsen dünyäde hiç armanım yok meniñ,
Goldadı çarıyarlar yolum kılıp ak meniñ,
Üç ay zındanda aglap bagrım boldı çäk meniñ,
Yolum düşüp geldim men yine üstüñde seniñ,
Yoluñda destan düzüp geldim yetmäne munda.

Dağı-düvün armanlar çıkandır bu gün tenden,
Gülüp-oynap çaylaşıp geçeris yine senden,
Gızıl gülüm golumda şatlık artar gün-günden,
Şıralı diyir ayrıldı gam bilen gussa menden,
Alı pirim bizlere yine medetkär munda.

Elkissa Şıralı Beg, muhammesini gutarıp munda düşüp dem-dınçlarını alıp yine yola rovana boldular. Bular bir gün säher çağı baryarkalar Gövher'in yüregine bir betgüman düşdi. “Men İspıhan dek şäherden Hövesdar dek bagıñ içinden özüm yalı gızlardan, kırk kenizimden ayrılıp Şıralı'nın ızına düşüp barsam munuñ hem menden başga yarı bolsa” diyip pikir edip gelyardı. Şıralı gözlese Gövher geplemän, zat etmän, tukat görnüşde gelyär. Şıralı arkasından sazını kakıp alıp Gövher'e bakıp bir baş keleme söz aytdı.

Näme tukat görüner sen,
Dilberim näm boldı saña?
Gövnüñe bir güman geldi,
Ya gövnüñ inanmaz maña?

Yollarda şat bolup güldüñ,
Süyci sözlöp gövnüm aldıñ,
Bu gün nä betgüman bolduñ?
Gövher can näm boldı saña?

Yürek-bagrımı daglama,
Özüñi gayrı çaglama,
Gözden yaş döküp aglama,
Gövher can näm boldı saña?

Şatlanalı gel gün-günden,
Yokdur özge yarım senden,
Ya gövnüñ galdı mı menden,
Gövher can näm boldı saña?

Göter nikabıñ, aç yüzi,
Beyle yandırma sen bizi,
Yaşlandırma gara gözi,

Söygülim nâm boldı saña?

Elkissa Şıralı bu sözi gutardı. Ondan soñ Gövher Gız Şırala bakıp bir gazal aytdı.

Şıralı cogap berdi.

Gövher:

Bir habar sorayın dogrudan gelseñ?
Menden özge söver yarıñ bar mıdır?
Dogrı sözüñ aytgıl sözüñ bar bolsa,
Menden özge hırıdarıñ bar mıdır?

Şıralı:

Inansañ sözümiñ dogrusı şudur,
Senden özge derdi-zarım yok meniñ,
Senem gövñüñdäki sırnı bildir,
Senden başga söver yarım yok meniñ.

Gövher:

Seniñ bilen ıñkıñ yolunı açdım,
Atam-enem ilim-günümden geçdim,
Ganatlı guş yalı yaynadım uçdum,
Dogrıñı diy özge yarıñ bar mıdır?

Şıralı:

Çöl-beyevan söküp geldim ızınđan,
Incalman aklar men töhmet sözünden,
Umıdım şumudı, Gövher can senden,
Senden özge intizarım yok meniñ.

Gövher:

Men atam-enemiñ gövñün almadım,
Diyenin etmedim senden galmadım,
Gövñün hıyalıñı bilebilmedim,
Menden özge hırıdarıñ bar mıdır?

Şıralı:

Ugruñda kân gezdim men yana yana,
Örteme ot salma bu şirin cana,
Göz yaş dökmek için tapma bahana,
Senden özge zülpi-tarım yok meniñ.

Gövher:

Gövñümde gümanım aydıp sınandım,
Rastıñ diydiñ men sözüñe inandım,
Puşman edip bu sözüme gınandım,
Gövher aydar sözlän sözüñ bar mıdır?

Şıralı:

Şıralı diyir sözüñ candan ötendir,
Yalñışdıñ diyenleñ barı hatadır,
Haysı yerden gövne güman yetendir,
Senden özge alma-narım yok meniñ.

Gövher:

Elkissa bular sözlerini gutardılar. Ondan soñ Gövher:

- Ey Şıralı Begim, men sizi sınap aytdım. Siz meniñ sözlerimi gövñüñize almañ,
diydi. Oda Şıralı:

- Ey Gövher can, dogrıñı ayt, gvnñe nme güman geldi? diyip soradı. Gövher hem Şirali'nin inanşından: "Men muni beyle edip yrn" diyip Şirali'nin boynundan gucaklap bir gazal aytdı:

Sınamakdan tri aytdım bu sözi,
Men yarıñ yoklugına mandım.
Gamgın bolma yarım açılsın yüzüñ,
Hakıkı sözüñe valla mandım.

Atam-enem ilim yadıma düşdi,
Akıl-huşum barı serimden uçdı,
Gelyrdik gövnüme betgüman düşdi,
Valla seniñ szleriñe inandım.

Bilmezlikde hata diydim men size,
Inandım men indi hakıkı söze,
yke etme yr gideli Tövriz'e,
Seniñ szleriñe indi inandım.

Toba kıldım günüm gemegiñ gerek,
Ayıbı yok dogrı diyilen sorag,
Piriñ Hezret Alı, mneniñ Bırag,
Gövher diyer indi saña mandım.

Elkissa, bular sözlerini gutarıp glşp gucaklaşıp öpüşip yola rovana boldular. Bular Şu gidişlerine az yrp kp yrp Alım Şa'nın guburına yetişdiler. Şirali Beg, Şu yerde atasınıñ guburını Gövher'e görkezip bir bş keleme söz aytdı:

Tövriz'in çetine yetişdik indi,
Şu gmmez atamın gabrı, Gövher can!
Tövriz daş degildir,  günlük yoldur,
Şu gmmez atamın gabrı, Gövher can!

Atları gıssaglap haydap süreli,
Atamın guburın barıp göreli,
Yrgl Gövher, zıyaratı baralı,
Şu gmmez atamın gabrı, Gövher can!

Şu gabırda goydum atam laşın,
Aglap kn akdırdım gözden yaşıımı,
Şu yerde grpdim seniñ dyşñi,
Şu gmmez atamın gabrı, Gövher can!

On dört yaşda Gövher men seni sydm,
Yar, seniñ ugruñda rtendim, kydm,
Atamın hakına bir dessan diydim,
Şu gmmez atamın gabrı, Gövher can!

Elkissa, Şirali Beg, sözüni gutardı. Soñ bular Alım Şa'nın guburına barıp zıyarat kıldılar. Alım Şa'nın hakına birne ayat okap geçdiler. Bular Şeylelik bilen Tövriz Őherine bir günlük yol galanda bir beyge ıkıldılar. Bu beygiñ üstünde bir rden yasalan merthana bar eken. Munuñ içinde bir kel oylan semiz toklımı soyup et govrup dur eken. Şirali bu oglana:

- Ey oylan sen haysı Őherden, kimiñ mallarını bakıarsın? diydi. Bu oylan:

- Men zm Tövriz'den, mallar bolsa Nuralı Beg'in mallarıdır, diydi. Onda Şirali:

- Ey oylan, sen Nuralı'nın mallarını bakıyan bolsañ Nurala bar da syncile! İniñ Şirali, İspıhan'dan gelin alıp gelyr diy! diydi. Bu oylan hem "Nuralı Şa'nın Şirali diyen inisi daş yurtlara bir gıza aşık bolup gidenmiş" diyip eşider erdi. Bu oylan muni eşidenden

şähere tarap göterdi ökcäni. Tövriz'iñ erk galasınıñ gapısına barıp gatırğa da gıgırıp şaga inisiniñ gelenini habar berip bir gazal aytdı:

Nuralı Beg, çık gapıña,
Buşluk, seniñ iniñ geldi!
Söyüncümi bergil maña,
Buşluk, bugün iniñ geldi.

Açık soval aldım ondan,
Habarım gönderdi menden,
Bir yar bilen İspıhan'dan,
Buşluk, seniñ iniñ geldi.

Beyik beyik dagdan ötüp,
Her elinde bir gül tutup,
Mırat-maksadına yetip,
Dolup daşıp iniñ geldi.

Aytsam habarım saz bilen,
Gış geçip bahar yaz bilen,
Yanında iki gız bilen,
Buşluk, şu gün iniñ geldi.

Beyik dagdan aşa aşa,
Ceyhun kimin daşa-daşa,
Gelip düşdi biziñ goşa,
Buşluk, şahım iniñ geldi.

Söyünciläp geldim saña,
Zıyada kel diyrler maña,
At üstünde tutup heñe,
Buşluk, gardaş iniñ geldi.

Elkıssa, munuñ adına Zıyada kel diyer ekenler. Bu gelip Şıralı'nıñ gelenini Nurala habar berdi. Nuralı Şa “Ey kel, sen meni aldap yalandan iniñ geldi diyen bolsañ men seniñ müñ canıñ bolsa da bir canıñı goyman. Sen kimden eşitdiñ meniñ inimiñ geleni yalandır” diydi. “Biziñ goşda otır, diyyärsiñ. Onı Söyün Şa'nıñ dara asanını bir kerven görüp gaydan ahırı” diydi. Kel şeyle diyip duran soñ Nuralı, Piralı, Dana Molla ve başga da kovum gardaşlar, il gün, “Şıralı gelin getiryärmişin” diyip hemmesi öñünden çıkdılar.

İndi habarı Şıralı dagıdan eşideliñ. Gövher bilen Cemal Gız, erkek lıbaslarını çıkarıp öz geyimlerini geydiler. Soñ bular duşuşdılar. Nuralı, Şıralı bilen gucaklaşıp görüşdiler. Nuralı Beg hem öylenen eken. Nuralı'nıñ ayalı, Şıralı'nıñ gelnecesi, Gövher, Cemal ikisiniñem elinden tutup buları gelin gızlarıñ içine eltdi. Bolup galdı bir şadıyanlık. Şol vagt Piralı Beg, Şırala bakıp bir baş söz aytdı:

Gözden uçan körpe inim Şıralı,
Sag-salamat aman-esen geldiñ mi?
Tapdıñ mı miradıñ, habar soralı,
Sag-salamat aman-esen geldiñ mi?

Işk yoluna düşdüñ on dört yaşından,
Ne vakalar geçdi seniñ başından,
Tövriz'i sil aldı gözde yaşımdan,
Aman-esen sag-salamat geldiñ mi?

Diydi: İniñ çaya basdırdı Söyün,
Diydi: İniñ dara asdırdı Söyün,
Diydi: İniñ başım kesdirdi Söyün,

Yalan eken sag-salamat geldiñ mi?

Kimler zıyan berdi yörän yoluña,
Kimler rehm etdi zebun halıña,
Laçın guşuñ düşen eken goluña,
Sözle, süytdeş sag-salamat geldiñ mi?

Pıralı diyerler şükür edey Haka,
Yalñız gitdiñ gaydıp gelmediñ yeke,
Gövher'ñ azabın köp çeke-çeke,
Cemal Gızam biziñ için aldın mı?

Elkissa, Pıralı Beg, sözüni gutardı. Ondan soñ Şıralı Beg hemme il-halkıññ öñünde sazını eline alıp haysı yağdaylarda Gövher'i alıp gelenini beyan edip bir gazal aytdı:

Başdan geçenleri beyan eyleyin,
Beyik-beyik dagdan aşdım yaranlar.
Öñki atım galdı yolda yaraman,
Hezret Alı maña duşdı yaranlar.

Guşganatı berip gılıç tut diydi,
Sag-salamat mıradıña yet diydi,
Öler vagtıñ bizi eyle yat diydi,
Telbe gövnüm gaynap çoşdı yaranlar.

Yörüş etdim uzak yola atlanıp,
Köñül çoşdı yüreklerim batlanıp,
Barar idim bir meydanda şatlanıp,
Beg oğlu beg bize duşdı yaranlar.

Beg oğlu beg müñdi şeyle hıyala,
Segsen atlı gılıç tutuşıp yola,
Salar boldı meni ağır ahvala,
Başarabilmedi gaçdı yaranlar.

Ganımları aç gurt kimin ürküzdim,
Hemedan şasına zorum görkezdim,
Mömün Şa'ññ pikir-hıyalın bozdum,
Gövher'ñ ışkına düşdüm yaranlar.

Şeydip men kân yöräp İspıhan bardım,
Söyün Şa yanında arz edip durdum,
Dokuz tagzım edip salamım berdim,
Şa meniñ sözüme düşdi yaranlar.

Pelek bize ençe işler gayırdı,
Şahım bizi acdarhaga buyurdı,
Barça halayıklar gözleyip durdı,
Köñlümde hıyalım çoşdı yaranlar.

Medet diläp yaradaniñ özünden,
Gılıç urdum acdarhaniñ gözünden,
Gan akırdım Sapar dağıñ düzünden,
Acdarha yatan bir läşdi yaranlar.

Soñra gitdim Pirnazar'ñ ızından,
Barıp habar aldım Sülgün gızından,

Göreşdik biz ozal sorap özünden,
Alı gola kuvvat goşdı yaranlar.

Üç gün dınman serdar bilen çekişdim,
Soñ Harazmin bilen dogan okaşdim,
Serdarıñ leşgeri bilen çapışdim,
Köpüsi gara yer guçdı yaranlar.

Pirnazar'ı tutup şaga getirdim,
Soñra atım köşk üstünden ötürdim,
Şanıñ diyen şertlerini bitirdim,
Şanıñ pikri hetden aşdı yaranlar.

Şahımerdan bent eyledi yolumu,
Rakıplar al bilen dañdı golumu,
Şa gırkmak isledi ömür gülümü,
Şeyle bet hıyala düşdi yaranlar.

Başım gamlı üç ay zındanda yatdım,
Hesrete külpete gam-gussa batdım,
Cana dözüp işkiñ yolun berk tutdum,
Takdir dar teyine düşdi yaranlar.

Rakıplar keç etdi meniñ işimi,
Cellatlar gıgırıp aldı daşımı,
Gövher men diyp dökdi ganlı yaşımı,
Gışıgıñ şatlığı coşdı yaranlar.

Atını oynadıp Harazmin yetdi,
Doganlık vadasın şeyle berk tutdı,
Dar yüpün gılıçlap ol azat etdi,
Rakıplarıñ akli çaşdı yaranlar.

Söveşende iki dogan deñ durduk,
Kellelerin hızırdadıp düşürdik,
Üstün çıkıp Söyün Şa'nı gaçırdık,
Tagtından, bagtından gaçdı yaranlar.

Harazmin, Pirnazar gitdi yoluna,
Şanıñ täci-tagtın berdik eline,
Şıralı Beg telvas edip iline,
Bu gün siziñ bilen duşdı yaranlar.

Elkissa, Şıralı Beg sözüni gutardı. Ondan soñ bular şadıyançılık bilen şähere bardılar. Nuralı Beg kırk gice-gündiz toy-tomaşa etdi. Dana Molla, Şıralı Beg bilen Gövher'e nika gıydı. Şıralı Beg, agası Piralı Beg'e hem Cemal'ı nikalap berdi. Nuralı Beg "Yene yigrimi gice gündiz toy bar" diyip iline car çekirdi. Altmış gice gündiz toy-tomaşa etdi. Ondan soñ Şıralı Beg vıgıtı hoş, keypi kök bolup baş keleme söz aytdı:

Bu yalançı köne yalan dünyäniñ,
Cepasını çekdim arman galmadı.
Gel köñlüm gınama bu eziz canıñ,
Her niçe gınadıñ arman galmadı.

Çekdim bu dünyäniñ cebri-cepasın,
Ganıñ duşmanlarıñ gırdım köpüsin,
Men bilmedim bu dünyäniñ vepasın,

Yalançada hiçbir arman galmadı.

Guşganatım köşk üstünden uçurdım,
Almazımı acdarhadan geçirdim,
Söyün Şa'nı İspihan'dan geçirdim,
Köne dünyä sende arman galmadı.

Çakdan aşa goşun bilen söveşdim,
Miradıma yetip daglardan aşdım,
Gardaşlara il-günüme govuşdım,
Yaranlar, dünyäde arman galmadı.

3.2. Türkiye Türkçesi

Bir varmış bir yokmuş eski zamanlarda Tebriz şehrinde Alim Şah adlı bir padişah varmış. O şahın üç oğlu varmış. Oğlanlardan en büyüğünün adı Nuralı, ortancasının Pıralı, en küçüğünün ise Şıralı imiş. Onların en büyüğü on dört, ortancası on bir, en küçükleri olan Şıralı da dokuz yaşına geldiğinde Alim Şah, ağır bir hastalığa tutulmuş. Bu nedenle Alim Şah, bu kötü halinden kaygılanarak “Ölmeden Şıralı'ya bir nasihat edeyim” demiş ve oğlanlarını yanına çağırılmış. Onlara nasihat vererek bir şiir söylemiştir:

Bu yalancı dünya bana dar oldu,
Babanın sözüne kulak ver şimdi.
Gonca gül açıp solmaya döndü,
Oğlum Nuralı Bey sözümü dinle şimdi.

Seksen yaşına gelip büküldü belim,
Bugün solmaya döndü açılan gülüm,
Nasihatim alıp Pıralı oğlum,
Sen babandan razı olup kal şimdi.

Gözüme göründü sırat köprüsü,
İyileşecek gibi değil babanın hali,
Güvendiğim sensin oğlum Şıralı,
Taca, tahta sahip olup kal şimdi.

Vezirlerim, vekillerim işitin sözümü,
Alim Şah diyor kapandı gözüm,
Oğlum Şıralı'ya bıraktım tahtımı,
Büyük küçük halkım kalın şimdi.

Elkissa, Alim Şah şiirini tamamladıktan sonra en küçük oğlu Şıralı'ya dönüp “Ey kuzum, senin yaşın küçük olsa da ağabeylerine göre aklın fikrin daha fazladır. Bunun için küçük olmana rağmen tahtı sana bıraktım” der. Oğullarına pek çok nasihatler eder ve çeşitli görevler verir. O:

- Ey oğullarım, ben öldükten sonra benim kabrime kırk gün her cuma akşamı gelip gidin, der.

Böyle diyerek Alim Şah, vefat eder. Daha sonra Tebriz şehrinin yaşlısı genci, bütün halkı toplanarak yas tutarlar, şehrin kible tarafına bir kümbet yaptırıp Alim Şah'ı buraya defnederler. Halk, Alim Şah için Kuran okur. Eve dönme vakti geldiğinde küçük oğlan Şıralı Bey, halkın önünde babasının mezarına sarılarak ağlar ve bir şiir söyler:

Fani dünyaya gelip devran sürüp,
Bugün ömür gülün soldu can babam.
Hüküm sürdün ile iyi davranıp,
Halkını ağlatıp sızlattın can babam.

Bugün bitmiştir kışın, baharın, yazın,
Şimdi göremeyiz gül gibi yüzünü,
Unutmamız verdiği nasihatini,
Verdiğin nasihatini aldım can babam.

Bizden yük ayırdın ayın üçünde,
Ağır yükün yoktur senin göçünde,
Bizden ayrılıp dar mezarın içinde,
Uyanmaz uykuya daldın can babam.

Çoktur bizden önce dünyaya gelen,
Gelen ağlar gider hiç olmaz gülen,
Nuralı, Pıralı ağabeyler ile,
Ardında ağlayıp kaldım can babam.

Azrail talip oldu canına,
Şimdi iman yoldaş olsun yanında,
Şıralı der kara yılanı koynuna,
“Hak” deyip soktun kendin can babam.

Elkissa, Şıralı Bey, şiirini tamamladı. Büyüklü küçüklü halkıyla yurduna döndü ve babasının yemeğini vererek büyük hayırlar yaptı.

Babasının duasına gelen adamlardan bir aksakal çıkıp:

- Ey ahali, siz bir meseleyi dile getirmiyorsunuz. Şimdi Alim Şah vefat etti, tahta oğlanlarından birisini çıkarmak gerekir, dedi. Bunun üzerine kalabalığın içinden bir yaşlı çıkıp:

- Ey ahali, Alim Şah'ın tahtına büyük oğlu Nuralı'yı çıkarmak gerekir, dedi. Bu topluluğun içinde Şıralı'yı okutan Dana sofı adlı bir hoca vardı. Bu çıkıp:

- Ey ahali, bu fikriniz olmaz. Devlet kuşu uçurmak gerekir. Kimin başına konarsa onu tahta çıkarmak gerekir, dedi.

O, Şıralı'ya hocalık yaptıktan sonra Şıralı'nın aklının fikrinin ağabeylerine göre daha fazla olduğunu görmüştü.

Hocanın bu sözünü halk, orada bulunan insanlar kabul ettiler. Daha sonra bütün halk bir araya gelerek devlet kuşu uçurdular. Devlet kuşu da gelip Şıralı Bey'in başına kondu. Bu şekilde Şıralı Bey'i yurda padişah yaptılar.

Günlerden bir gün Şıralı Bey, ağabeyleriyle otururken babasının vasiyetini hatırladı.

- Ey ağabeylerim, biz babamızın vasiyetini unutuyoruz. Oraya bu cuma günü sen gidip gel, diyerek büyük ağabeyi Nuralı'yı Şıralı Bey gönderir. Büyük ağabeyi Nuralı da yola çıkıp gider. O, babasının mezarına gitmeye korkup geceyi dayısında geçirerek geri döner. Sonra da dönüp dolaşıp köşke gelir. Şıralı Bey, ağabeyinin yanına gelip:

- Gidip geldin mi, neler gördün? diye sorar. O zaman Nuralı:

- Evet kardeşim, gidip geldim, ancak ben bir şey görmedim, der. Sonrasında Şıralı Bey, küçük ağabeyi Pıralı'ya dönüp:

- Şimdi sen gidip gel, der. Pıralı Bey de yola çıkar gider. Buna da babasının yanına gitmek zor gelir ve “Ölen babadan ne fayda olacak?” diyerek geceyi dayısının yanında geçirir. Ertesi günü erkenden köşke gelir. Şıralı Bey buna da “Gidip geldin mi, neler gördün?” diye sorar. Pıralı Bey de “Gidip geldim, ama hiçbir şey görmedim” der. Ondan sonra Şıralı Bey “Ben de bir gidip geleyim” diyerek yola çıkmaya hazırlanırken Dana hoca, Şıralı Bey'in yanına gelip:

- Oğlum Şıralı, gidiyorsan ben de seninle geleceğim diyerek bir sofraya bezini dolduracak kadar katmer pişirtip birlikte yola koyuldular. Bunlar Alim Şah'ın mezarına vardılar, çeşitli dualar okudular ve geceyi burada geçirdiler. Şıralı Bey, seher vaktinde bir rüya gördü. Rüyasında açık sarı bir elbise giymiş, yeşil asalı, aksakal bir kişi gelip “Oğlum elini ver” dedi. Şıralı Bey'in elinden tutup büyük bir bahçeye getirdi ve “Oğlum sen burada ben gelinceye kadar bekle” diyerek bir tarafa gitti. Bir süre sonra bu kişi, bir kızı elinden tutarak getirdi. Bu kızın tarifini yapmak mümkün değil. Şıralı Bey, bu kızı görünce aklı

başından gitti ve yere yıkıldı. Bir zaman sonra akli başına geldiğinde bu baba, kız ile Şıralı'yı görüştürüp her ikisine de bir kâse şarap verdi. Sonra "Ey kuzum Şıralı, senin dünyada alacağın kız budur. Kendisi Söyün Şah'ın kızıdır, adına Gövhher derler. Bu şehir İsfahan şehridir. Bu bağın adına "Bağ-ı Hövesdar" derler. Ama burasının yolu çok uzaktır, çok cefalar çekersin, her nerede başına bir iş gelse inşallah ben yetişirim" deyip dua etti ve "Oğlum arkana bak" dedi. Şıralı, arkasına bakıp tekrar önüne döndüğünde bu baba yok olmuştu. Şıralı, bu pirin nereye gittiğini anlamadan etrafına bakınıp dururken kız, Şıralı Bey'in yüzüne bakıp:

- Ey yiğit, sen hangi yurdun insanısın, hangi şahın oğlusun? Hangi bağın bülbülüsün? dedi. O zaman Şıralı:

- Ben Tebriz şehrindenim. Alim Şah'ın oğluyum, adıma Şıralı Bey derler. Seni canı gönülden seviyorum. Senin uğrunda başımı feda etmem gerekirse ederim, dedi. O zaman kız:

- Ey yiğit, ben senin gibi yiğit görmedim. Biz birbirimize münasibiz, ancak benim babamın bitmeyen zor şartları var, dedi. Orada oğlan:

- Babanın ne kadar zor şartı olsa da kanımın son damlasına kadar yapmaya çalışırım, dedi. Bu şekilde ikisi bir müddet konuşurlar. Sonra Şıralı sabırsızlanıp kendini kızın üstüne attı. Bu esnada irkilip uyandı. Sabahın olduğunu, yanında da kızın veya başka birisinin olmadığını, sadece hocasının yattığını gördü. Şıralı Bey, hocasını uyandırdı. Hocası, Şıralı Bey'in yüzüne bakınca yüzünün değiştiğini gördü. Hoca: "Ey oğlum Şıralı, sana ne oldu? Konuşmuyorsun, yüzün de asık, anlat" dedi. O zaman Şıralı Bey, hocasına bakıp gördüğü rüyayı anlatarak bir şiir söyledi:

Baba size arzımı beyan edeyim,
Derdime bir derman gördüm düşümde.
Gördüğüm düşü size anlatayım,
Acayip bir canan gördüm düşümde.

Yurdu İsfahanmış, babası şahtır,
Garip gönlüm onun yolunda kuldur,
Beni onunla buluşturan Huda'dır,
İnce belli canan gördüm düşümde.

İsfahanmış onun doğduğu yeri,
Yüzü ayın on dördü gibi duru,
Siyah saçını yüzüne dökmüş peri,
Benim karşıma gelip durdu düşümde.

Babamın olmayacak şartı var dedi,
Bana âşık olursan derdi var dedi,
Ben bir gevher, talep et dedi,
Pirler nikâh kıyıp verdi düşümde.

Hocam düşümü yor kavuşma olur mu?
Şahini tutmak bize nasip olur mu?
Yara gitmeyip burada kalmak olur mu?
Kurcaar giderim ben şimdi aklımda.

Ey yaranlar Hak şarabını içtim,
Ben de aşkın kapısını açtım,
Şıralı der maldan mülkten geçtim,
Yar arayıp gideyim on dört yaşımda.

Elkissa, Şıralı Bey bu şiiri tamamladı. Dana hoca, Şıralı'dan bu sözleri işitince başını salladı ve elini başına koyarak uzun süre düşündü. Sonra:

- Ey oğlum Şıralı Bey, senin bu işin çok zor iştir. Sen bu işi düşünme ve bu işe girişme. Bu fikrinden vazgeç. İsfahan şehri çok uzaktır, dedi. O zaman Şıralı:

- Ey hocam, ben bu işten vazgeçemem, çünkü ben bundan vazgeçsem de gönlüm vazgeçmez. Benim yüreğimde aşkın ateşi yanıyor. Her türlü kötü günleri yaşasam da ömrümün sonuna kadar o kızın peşinden giderim, dedi. Hocası:

- Şıralı oğlum, yola çıkıp eziyet çekme, sen bu civardaki hangi padişahın kızını istesen alırsın, dertsiz başını derde sokma, dedi. Burada Şıralı Bey:

- Ben onun uğruna Hz. Circis'in azabını çeksem de bana bu cennet gibidir. Şimdi ben dönmem, deyip atını sıvazlayıp eyerledi. Sonra atına binip:

- Ey hocam, siz şehre vardığımızda yurdu büyük ağabeyim Nuralı'ya emanet edin, deyip gitti. Hoca, bir müddet arkasına baktı ve Şıralı Bey'in gittiğini gördü. Hoca, koşup varıp Şıralı Bey'in atını dizginleyip "Ey kuzum, dur, birkaç sözüm var, sonra gidersin" diyerek sıkıca yapıştı. Eninde sonunda gideceğini anladı. Şıralı Bey, atının başını çekti. Hoca:

- Ey kuzum, gideceksen şehre gidelim, yol azığı, su al, daha sonra git. Böyle gidersen ölürsün, dedi. Şıralı:

- Eğer bırakmazsan kendimi öldürürüm, benim burada bir saat duracak sabrım yok, dedi.

Hoca:

- Ne olursa olsun bir şehre varalım, ondan sonra gidersin, dedi. Atın dizginlerini sımsıkı tuttu ve Şıralı'yı göndermeyip geri getirdi. Bu şekilde şehre geldiler. Hoca bu sırrı Şıralı'nın kardeşlerine, akrabalarına, büyük küçük herkese söyledi. Herkes toplandı, ne kadar yalvarsalar da fayda etmedi. Sonunda çaresiz kabul ettiler. Şıralı Bey, şehirdeki atlardan bir at seçip aldı, bir kılıç ve biraz da azık alarak yola çıkmaya niyetlendi. Büyük küçük bütün ahali Şıralı'nın etrafına toplandı. O zaman Şıralı, kardeşleri ve halkıyla vedalaşıp yurdu büyük ağabeyi Nuralı'ya bırakıp bir şiir söyledi.

Ben bugün düştüm aşkın yoluna,
Canlarım, küçüğüm, büyüğüm hoşça kalın.
Taç ve tahtım ile küçüğüme, büyüğüme,
Sahip ol Nuralı Beg hoşça kalın.

Kaknus gibi yanıp ateşlere düşüp,
Aşkın sevdasına başımı koyup,
Nice günler çöl ve dağlardan aşıp,
Ben gidiyorum akranlarım hoşça kalın.

Önceden kaderim yazıldı böyle,
Belli değil dönüp dönmeyeceğim ile,
Yaşlım, hocam siz Pıralı ile,
Hayır duanı verip burada hoşça kalın.

Cevri cefa çekerek oraya varsam,
Sevgilim Gövher'in gül yüzünü görsem,
Huda güç verip şartını yerine getirsem,
Muradım, maksadım oradadır şimdi.

Şıralı der burada yok derde derman,
Varıncaya kadar yolda hiç durmam,
Yarımı görmezsem artar hasretim,
Bütün hizmetkârlarım hoşça kalın.

Elkissa, Şıralı Bey bu sözü tamamlayıp yola çıktı. Hocası "Ben de yolcu edip döneyim" diyerek peşinden gitti. Halkı çok üzüldü, ama çaresiz evlerine dağıldılar. Şıralı Bey ve hocası yollarına devam ettiler. Dördüncü gün, yeşillik ve sulak bir yere vardılar. Burada Şıralı Bey:

- Ey hocam, yolcu uğurlayandan yoldaş olmaz, siz şimdi şehre dönün ve yurda önderlik yapın. Ben kendi başımın çaresine bakarım, dedi. Hocası:

- Şıralı oğlum, şehirde sen olmayınca ben de duramam. Ben de seninle geleceğim, dedi. Şıralı:

- Olmaz hocam, siz eziyet çekerek benimle gelmeyin. Yurda sizin gibi bir yaşlı gereklidir, diyerek yalvar yakar hocasını geri dönmeye ikna etti ve:

- Ey hocam, bana hayır dua ediniz, dedi. Sonra hocası, çaresiz Şıralı'ya hayır dua edip bir şiir söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Hoca:

Gideceksen kuzum, uzak yollara,
Git yavrum, seni Allah'a ısmarladım.
Hayır dua edip kalırım burada,
Yavrum seni bir Allah'a ısmarladım.

Şıralı Bey:

Başımı koydum aşkın yoluna,
Baba can üzülme yazılan vardır.
Ben gelinceye kadar yaşlı ol ilime,
Beni hatırlama yazılan vardır.

Hoca:

Yüz tutup arz edeyim Huda'ya,
Gençlikte uğradın böyle belaya,
Ne zaman dönüp gelirsin buraya,
Git yavrum bir Allah'a ısmarladım.

Şıralı Bey:

Önceden Hudam yazdı bu işi,
Çok gamlanıp çekme endişeyi,
Sefa ile geçirip yaz ile kışı,
Burada üzülme yazılan vardır.

Hoca:

Gençlikte ben kıvanıp gönül verdim,
Boyunla kıvanıp gül yüzünü gördüm,
Okuttum, öğrettim, eğitim verdim,
Git yavrum seni Allah'a ısmarladım.

Şıralı Bey:

Hocam, kulak ver sözüme dinle,
Atamın yerine diyorum size,
Nuralı'yı yerime bıraktım size,
Üzülme yazılan vardır.

Hoca:

Dana hoca der bitirdim sözümü,
Kendi işine bak düşünme gerini,
Gelinceye kadar yollarına bakarım,
Git yavrum seni Allah'a ısmarladım.

Şıralı Bey:

Huda'ya arz edip dad ü feryadı,
Söyün Şah'ın kızı Gövher'dir adı,
Şıralı der o gönlümün muradı,
Hocam, dua edin yazılan vardır.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra hoca zorla olsa da hayır dua edip gönderdi. Şıralı Bey Huda'yı anarak yola çıkıp gitti. O, bu arada birkaç gün yol yürüdü.

Şıralı Bey'in atı birden bire durdu. O her yolu deneyip atını yürütmek istedi, ancak at yürümedi. Sonrasında çaresiz atını bırakıp kendisi yayan yola devam etti. Yedi gece gündüz yol gitti, yürümekten ayakları şişti, gücü kuvveti kalmadı, yiyeceği de bitti. "Ben bu çölde öleceğim, Gövher Gız'ı göremedim. Ey Gövher can, ben senin için zor günlere çattım, bu çölden çıkamadım" diyerek çok ağladı, Huda'yı andı, pirinden yardım isteyerek bir şiir söyledi:

Ey yaradan Hudam, bu gamdan kurtar beni,
Gece gündüz kan ağlayıp devamlı yâd edeyim seni,
Aşk ateşine yandırıp burada mahvetme beni,
Arayıp çıktım vatandan sevgilim Gövher canı,
Kaldım bu çölde bu gamdan kurtar beni.

Çok önceden Hudam yazdı bize bu işi,
Pirim, gaip erenler kaygıdan kurtarın başı,
"Yar yar" diyerek yanıp dolaşayım yaz ile kışı,
Çölde, gölde, karada bütün aciz yoldaşı,
Ya pirim Hıdır-İlyas kaygıdan kurtarın beni.

Gençlikte âşık olup baş koydum bu yola,
Gönül kuşum, bülbülüm konmak ister güle,
Ağlayıp hocam kaldı, ağabeyim Nuralı ile,
Pirim Ali, kuvvet ver, gönder doğru yola,
Sevgilim Gövher cana sen tezden yetir beni.

Hicran çölünde kaldı atım, yolda yaramadan,
Yayan yol yürümeye yok bende güç, derman,
Gövher Kız'a ulaşmazsam çok olur bende hicran,
Sabır takat yok bende şu kızı gözüm görmeden,
Şıralı der şu yara, sen tezden yetir beni.

Elkissa, Şıralı Bey, bu şiirini tamamladı, kederlenip ağladı. Bütün ervahı, Huda'yı anarak dert tasa içinde kaldı. O esnada kible tarafından siyah atlı, yeşil asalı birisi geldi, Şıralı Bey'in başını yukarı kaldırıp "Ey oğlum Şıralı, sen neden böyle dertlisin? Mert yiğide ağlamak ayıptır, ağlamak namerdin işidir" dedi. Şıralı bu dostane sözleri duyunca kalkıp selam verdi ve bir akrabasını görmüş gibi oldu. "Ey baba, siz beni nasıl tanıdınız ve nerede görmüştünüz?" diye sordu. Burada o kişi Şıralı'ya:

- Ey oğlum, sen nereden ve niçin bu çöllere çıktın? Kimin neslisin? diye sordu. Şıralı

Bey:

- Ben Tebriz şehrinden Alim Şah'ın oğluyum, diyerek başından geçenleri bir bir anlattı. O zaman o kişi:

- Ey oğlum, ben rüyanda gördüğün kişiyim. Hiç hiçbir şeye üzülme. Ben seni Isfahan şehrine ulaşabilecek bir duruma getiririm, dedi. O zaman Şıralı, rüyasında gördüğü adamı ve "Başına bir iş geldiğinde yetişirim" dediğini hatırladı. Sonrasında o kişi koynundan iki yüzük çıkarıp Şıralı'nın parmaklarına geçirdi. O anda doğudan dizgini eyerin önüne bağlanmış, gök bir tazı gibi oynayan bir at geldi. Bütün takımları üzerinde, gün ışığının altında parlayıp göz kamaştırıyor. Bu kişi atı dizginlerinden tutarak Şıralı Bey'in yanına getirdi. Şıralı'ya:

- Ey oğlum, atın yolda kaldıysa bu atı vereyim. Bu ata binip dünyayı dolaşsan da bu at durmaz. Bu atın adı Kuşkanat'tır, dedi. Belinden bir kılıç çıkarıp:

- Bu kılıcın adı Almaz kılıçtır. Bu kılıcı dağa taşa vursan da keser, diyerek atın dizginlerini Şıralı'nın eline verdi. Kılıcı da beline taktı. Sonra "Oğlum, âşıklık zor iştir, üzülme, bana Hz. Ali derler. İnşallah muradına ulaşırsın" diye dua etti ve gözden kayboldu. Daha sonra Şıralı Bey, atna bindi, mutlu oldu ve bir şiir söyledi:

Şükredeyim Yaradan'ın kendine,
Beni gamdan azat etti bugün.
Ali pirim yardım etti bana,

Kaygılanan gönlümü şad etti bugün.

Ayrılığın ateşi ölümden acı,
Pirim kuvvet verdi bana hem gücü,
Kuşkanat at ile Almaz kılıcı,
At ile kılıç sahibi oldum bugün.

Yurdumdan çıktım aşk ile coşup,
Kısmet ile yüce dağlardan aşip,
Pirim Ali bana çölde rast gelip,
Hasta görüp halime acıdı bugün.

Kuşkanat atıma binsem dizginleyip,
Arzumu, isteğimi Allah'tan dileyip,
Yüze kalkan tutup kılıcımı bulayıp,
Şahın şartına talip olup varırım bugün.

Gayretli ol atım, yollarım uzaktır,
Gövher'e ulaşıncaya gözlerim yaştır,
Bilmem şahın şartı nasıl bir iştir,
Takdire teslim olup giderim bugün.

Şıralı der canım kurban şu kıza,
Erenlerin hepsi yardımcı bize,
Canım çıksa almadan dönmem geri,
Bütün dertleri rahat görürüm bugün.

Elkissa, Şıralı Bey, bu şiirini tamamladı, neşe içinde Kuşkanat atına binip Almaz kılıcı da beline bağlayıp yola çıktı.

Şimdi bu söz burada dursun, haberi Söyün Şah'ın kızı Gövher periden işitelim.

İsfahan şehrinin padişahı Söyün Şah'ın Gövher adlı bir kızı varmış. Onun bundan başka hiç çocuğu olmamış, bütün ömrü boyunca gördüğü çocuk buymuş. Bu kız, dokuz yaşından on yaşına ayak basmış. Güzellik ve karakter bakımından eşi benzeri yokmuş. Söyün Şah, bu kızdan başka çocuğu olmadığı için bu kızı oğul gibi kabul etmiş ve çocuğun doğduğu zaman onun adına bir bağ yaptırmış. Bu bağ, kız on yaşına geldiğinde cennetten bir bağ gibi olmuş. Halk "Bu bağa benzer bir bağ yeryüzünde yoktur, ancak cennette vardır" derdi. Bu bağa giren kişi, vaktinin nasıl geçtiğini bilemezdi, buradan çıkmak da istemezdi. Bunun için bu bağa "Bağ-ı Hövesdar" denmiştir. Padişah bu bağı kızına bağışlayarak bağın içine altından bir köşk yaptırmış, kırk kızıyla birlikte bu bağı Gövher'e vermiş. Bu kırk kızın içinden dördünü de seçerek kırk kızın onar kişisine baş tayin etmiş. Bu dört kızın adları Gülcemal, Zeynep, Meryem ve Gözel imiş. Gülcemal adlı kız, çok akıllı bir kızmış. Gövher de kızları arasından en çok Gülcemal'ı severmiş. Gövher, kızlarıyla birlikte bağa gidip köşküne oturdu. O zaman Gülcemal, Gövher'in yüzüne bakarak bir söz söyledi:

Seninle aynı yaştadır "Bağ-ı Hövesdar",
Kardeşim bu bağın mübarek olsun,
Bağlarında açılmıştır güller,
Gövher can bu bağın mübarek olsun.

Gül bağını eller düşürmez dilinden,
Çocuk olur yaşlı koklasa gülünden,
Gül aralayıp geçen temiz yolundan,
Sallanıp geçişin mübarek olsun.

Kırk kızın hepsi sana hizmetkâr,
Yüzünde Şirin'in güzelliği var,
Bağın içinde yaptırdın altın minare,

Altın köşkün mübarek olsun.

Heves ile bugün köşküne çıkıp,
Siyah saçlarını ak yüze döküp,
Yukarıdan başlayıp aşağıya çekip,
Saçlarını tarayışın mübarek olsun.

Gülcehal kız der, kırılma,
Hizmete gönderip peşimden bak,
Bu altın köşküne sıçraya sıçraya,
Sallanıp çıkışın mübarek olsun.

Elkissa bundan sonra bu kızlar Gövher kız ile burada yaşamaya başladılar. Gövher kız ise ziynetlerle süslenmiş altın tahtta gönlünün istediğini yapıp her gün bağlara gezintiye çıkardı. Günlerden bir gün Gövher kız kızıyla birlikte bir mecliste şarap içip sarhoş oldu ve tahtın üstünde uyuya kaldı. Seher vaktinde rüyasına açık sarı renginde bir elbise giymiş, yeşil asalı bir adam gelip tahtın üstüne çıkıp:

- Ey kuzum Gövher, kalk yerinden, kalk, diyip elinden tuttu, “Bağ-ı Hövesdar”a götürdü. Bir gülün dibinde bir oğlanın oturduğunu gördü. Gövher kız bu oğlanı görünce vücudu titredi, aklı başından gitti. Bu oğlan çok güzelmiş, sarı saçları beline kadar iniyormuş. Bahsi geçen yaşlı, Gövher ile oğlanı görüştürüp:

- Kuzularım, ben sizi birbirinize münasip görüp kavuşturdum, deyip her birine bir kâse şarap verdi ve “inşallah muradınıza yetersiniz” diyerek gözden kayboldu. Sonrasında Gövher kız bu oğlana can-ı gönülden âşık olup:

- Ey yiğit, sen nereden ve hangi yurdun insanısın, adın nedir? diye sordu. O zaman o yiğit:

- Ben Tebriz yurdundan Alim Şah’ın oğluyum, adım Şıralı Bey’dir.

- Ey peri, ben hangi yurttan olursan olayım seni arayıp bulurum, dedi. Bu sözü işitince Gövher kızın yüreğine ateş düştü. O:

- Ey yiğit, sen benim uğrumda çok eziyet çekersin, çünkü benim babamın çok ağır şartları vardır, dedi.

O zaman Şıralı:

- Ben senin uğruna her türlü eziyeti görsem de bunlar bana mutluluk verir, diye tatlı tatlı söyleştiler. O zaman bu yiğit kollarını açtı ve Gövher’in üstüne atladı. Kız da kollarını açıp tutayım deyince titreyip uyandı. Gövher kız, yattığı yerin bir damın üstü olduğunu gördü, yanında hiç kimse yoktu. Sonrasında yüreği daraldı, düşünde gördüğü bağdaki gülün dibine gitti. Orada da hiç kimseyi bulamayınca aşkı yüreğine sığmadı, Şıralı’yı isteyip “Şıralı şurada vardır” diye bir gazel söyledi:

Ne sevda düştü başıma,
Ey sevgilim, neredesin?
Pir ile girdin düşüme,
Yandım aşkın oduna ben.

Şu gülün dibinde göründün,
Bilmem şimdi nereye kaçtın,
Belki benden vazgeçtin,
Yandım aşkın oduna ben.

Birbirimize gönül verip,
İçtik pir elinden şarap,
Şafak vakti kalkıp seni arayıp,
Burada perişan oldum ben.

Aşkın odu tenden geçti,
Varıp şirin cana yetti,
Yârim nerede mesken tuttu,

Bilemeyip şaşsa kaldım ben.

Gövher der yandım burada,
Gönlümün ihtiyarı sende,
Sabır takat yoktur bende,
Yandım aşkın oduna ben.

Elkissa, Gövher kız bu sözü tamamladıktan sonra şaşırıp ne yapacağını bilmeden “Ey yiğit önce sevdiğin, şimdi kaçtın” diye öncekinden farklı bir sesle hıçkırarak hıçkırarak ağladı.

Gülcemal, Gövher’in yattığı yere baktı. Gövher’in olmadığını gördü. Gülcemal’in yüreğine ateş düştü, kızların yanına gidip “Ey Zeynep, Meryem ve Gözel, kalkın, Gövher kız yerinde yok. Bağın içinden bir ses duyuluyor, yürüyün gidip bakalım” dedi, dört kız el ele tutuşup gittiler. Diğer kızlar da onların peşinden gittiler. Bu şekilde bunlar, “Bağ-ı Hövesdar”ı dolaşarak gülün dibine geldiler. Gövher kız, bağ içinde en çok bu gülün etrafını severdi. Burada da Gövher’i bulamadılar. Bunlar gurup gurup bağın içinde dolaşmaya ve Gövher’i aramaya başladılar, ayrıca daha önce duyulan sesin kime ait olduğunu öğrenmeye gittiler. Gövher kız ise ağlayarak hiç kimseyi bulamayınca aşk yüreğini daraltmış, kendinden geçip yıkılmıştı. Bunlar çok dolaştılar. Şafak söktü, hiçbir şey bulamadılar. Sonunda çaresiz geri dönüp gelirlerken bir ağacın dibinde birisinin yattığını gördüler. Gövher kızın ölü gibi yattığını gördüler. Ağlayıp gözünden akan yaş kana dönmüş. Bunlar “Buna ne oldu ki? Cin mi çarptı ki?” diyerek Gövher’i alıp tahta geldiler. Gövher’in yüzüne gülsuyu serpip kendine getirdiler. Gövher kız, “Vah Şıralı” diye ağlayarak yerinden kalktı. On kızın başı Gözel, Gövher’in halini sorarak bir gazel söyledi:

Kulak verip dinle benim bu sözümü,
Başına nasıl sevda düştü Gövher can?
Doğruyu söyle benden sırrını gizleme,
Başına nasıl bela geldi Gövher can?

Seher vakti kalkıp gittin yerinden,
Bilmem ne olaylar geçti başından,
Köşk ü eyvan duramaz feryadından,
Doğruyu söyle bu kızlara Gövher can?

Kırk kızın kurban senin yanında,
Neler görüp uyandın rüyanda,
Gonca güldün on bir, on iki yaşında,
Başına nasıl sevda düştü Gövher can?

Ay ile güneş utanır yüzünden,
Kanlı yaşın sel gibi akar gözünden,
Gözel der mana al sözümden,
Doğruyu söyle bu kızlara Gövher can?
Elkissa Gözel sözünü bitirip:

- Ey Gövher can, sana ne oldu, kimden incindin? Ne gördün? Doğruyu söyle, dedi. O zaman Gövher kız, gördüğü rüyayı anlattı, hıçkırarak hıçkırarak ağlayarak bir gazel söyledi:

Kızlar kulak verin bu sözüme,
Aklım fikrim başımdan gitti yârenler,
Huda merhamet etmezse gözyaşıma,
Benim derdim hadden aşta yârenler.

Bir yaşlı geldi “kuzum kalk!” dedi,
Benimle birlikte yürü dedi,
Bir güzel yiğit var, bunu gör dedi,
Görünce aklım şaşta yârenler.

Yürekte tutuştu bu aşkın ateşi,

İşitin her daim feryadı,
Alim Şah'ın oğlu Şıralı adı,
Gül dibinde bana rast geldi yârenler.

Bugün baş koymuşum aşkın yoluna,
Altın saçı dökülür beline,
İtibar etmem bu dünyanın malına,
Sevgili yâri görünceye kadar yârenler.

Bu dünyaya gelen geçer kan ağlayarak,
Düştüm aşk ateşine bel bağlayarak,
Gelinceye kadar yârim beni arayarak,
Günüm bir ay, gecem yıldır yârenler.

Gövher der yoktur sabrım, kararım,
Aşk yoluna düştüm yok gücüm,
Yetiş imdadıma ya Ali pirim,
Böyle benim gördüğüm düş yârenler.

Elkissa Gövher Kız bu sözünü tamamladıktan sonra bunu duyan kızlar da şaşkırdılar ve ne yapacaklarını bilemediler. Burada bu kızlar kendi aralarında konuştular. Gözel:

- Gülcemal, bu işin çaresini bul, ne yapacağız? dedi. Gülcemal:

- Bana sorarsanız bu iş burada kalsın. Hemen ortaya çıkarmayalım. Sonu ne olacak? dedi. Bunun bu sözünü kabul ettiler. Hiçbir yerde bahsetmediler ve hiç kimseye söylemediler.

Gövher kızın gündün güne aşkı yüreğine sığmadı, bir yıldır hasta yatıyormuş gibi sarardı, yürümeye hali kalmadı. O günlerde Gövher'in annesi Badam da kızının durumunu görmek için Gövher'in yanına geldi. Gövher'in neredeyse ölmek üzere olduğunu gördü. Badam, Gövher'in bu halini görünce çok korktu:

- Tek evladım Gövher can, sana ne oldu ve kimin kötülüğüne uğradın, yoksa hasta mısın? diye ağlayarak sordu. Burada kızlar ne diyeceklerini bilemediler. Gövher'den de hiç ses çıkmadı. Bu durum karşısında şaşkına dönen Badam ana, kan ağlayarak Gövher'in halini sorup bir gazel söyledi. Gövher kız ise ne yapacağını bilemedi. Sonunda sırrını söylemek zorunda kaldı. O zaman orada anne kız karşılıklı beş kelime söz söylediler:

Badam:

Başına döneyim sevgili evladım,
Sevgili yavrum Gövher canım ne oldu?
Bu halini görünce ben de yandım,
Mihribanım, görür gözüm ne oldu?

Gövher:

Anne, bilgi almak istersen halimden,
Gördüğümü beyan edeyim size,
Gizli sırrımı işitmek istersen dilimden,
Gördüğüm olayları söyleyeyim size.

Badam:

Mihriban annenden gizleme sırrını,
Niçin sararıp soldu gül yüzün,
Sevdalara salıp üzülme başımı,
Görür gözüm Gövher canım ne oldu?

Gövher:

Yatıyordum köşk içinde düşünüp,
Düşüme bir yiğit geldi dolanıp,
Atını sürüp bağ dışında dönüp,

Yatarken şehzade gördüm düşümde.

Badam:

Eyvah kızım, ne sözler söylüyorsun?
Düşte gördüğünü ne diye seviyorsun?
Baban sırrını öğrense ne dersin?
Tek yavrum, Gövher canım ne oldu?

Gövher:

Anneciğim haber sorarsan benden,
Aşk yüreğe ulaştı, geçip tenden,
Babam duyarsa yardım isterim senden,
Güvenip size sırrımı beyan ettim.

Badam:

Dikkatli ol sırrını duyurma ele,
İstediklerini Allah'tan dile,
Badam der yavrum, girme bu yola,
Mihribanım Gövher canım ne oldu?

Gövher:

Ar namus kalmadı dinle sözümü,
Bu yoldan dönmem kapansa gözüm,
Gelinceye kadar yola bakar gözüm,
Gövher der benim sözüm bu size.

Elkissa bunlar sözlerini tamamladılar. Annesi:

- Ey kızım, senin bu işin çok zor bir iştir. En iyisi sen bu işten vazgeç, dedi. Bunun üzerine Gövher hıçkırığa hıçkırığa ağlayarak:

- Ey anne, ben bu işten el çekemem, çünkü bu işi benim başıma Huda'nın kendisi saldı. Aşkın ateşi yüreğime işledi ve ben ona pirin yanında söz verdim. Ben bundan vazgeçmem, dedi. Annesi Gövher'e çok nasihat etti, ancak olmadı ve bu yoldan dönmeyeceğini anladı. O:

- Ey kızım, o zaman sen bilirsin, deyip gitti. Haberi şimdi Söyün Şah'tan alalım.

Söyün Şah'a oradan buradan "Kızımı bize gelin ver" diye dünürücü gelmeye başladı. Şahı rahat bırakmadılar. Sonunda padişah, "Benim üç şartım var. Kim bu şartlarımı yerine getirirse kızımı ona vereceğim. Bu şartları yerine getiremeyecek bir kişi benim kızıma bir söz söylese ona dünyadaki en ağır cezayı vereceğim" diye ferman etti. Şahın bu sözü duyulunca halkın ayağı kesildi, bir daha hiç kimse gelmedi. Padişahın böyle zor şartlar koşmasının arkasında "Benim oğlum yok, bu kızdan başka evladım yok. O nedenle ben bu kızımı kime verirsem tahtı da ona vereceğim" demesi ve şahın akıllı bir yiğit bulmak istemesi vardı.

Şimdi bu söz burada dursun, haberi Şıralı Bey'den alalım.

Şıralı Bey, az gidip uz gidip bir kara çeşmenin yanına geldi. Burada atını suladı, çay içti, dinlendi ve yine atına binip yola koyuldu. Pirinin verdiği atın dağda, taşta, çölde durmaksızın uzun mesafeleri bir saatte alışına sevinip bir gazel söyledi:

Bugün senin tarifini,
Getirdim dile Kuşkanat,
Söyleyeyim vasfını,
Kulak ver dinle Kuşkanat.

Pirim seni verdi bana,
Altın eyer takıp sana,
Ulaştır beni İsfahan'a,
Arzım budur sana Kuşkanat.

Güzel kız gibi duruşun,
Yıldırımından tez koşuşun,
Dağdan dağa atlayışın,
Düldüle benzer Kuşkanat.

Susuz çöle düştüğümde,
Gam, tasa hadden aştığında
Ayağım kabarıp şiştiğinde,
Yetiştin bana Kuşkanat.

Sensin gönül sevincim,
Savaş günü yoldaşım,
Gövher için gözyaşım,
Sel gibi akar Kuşkanat.

Bugün çeşmelerden geçsek,
Seninle dağdan aşsak,
Sağ salim İsfahan'a ulaşsak,
Yiyeceğin güldür Kuşkanat.

Şıralı der, buradan gitsek,
Yüksek yüksek dağlardan geçsek,
Gövher kıza varıp yetsek,
Maksadım budur Kuşkanat.

Elkissa Şıralı Bey, sözünü tamamlayıp yola devam etti. Şıralı Bey, Tebriz'den çıkıp altı ay yol gittikten sonra yedinci ayda büyük bir dağın eteğine geldi. Şıralı Bey atını kamçılıdı ve dağa çıktı. Etrafına bakınca ileride bir şehir görüldü. Şıralı bu şehrin yanından geçip gidiyordu. Bu şehre Hemedan şehri, Padişahına ise Mömin Şah derlerdi. Mömin Şah'ın kırk adamı geçenlerden baş alabilmek için bu yolu günde birkaç kez dolaşırlardı. Padişahın adamları o gün Şıralı Bey'e rast geldiler. Bu askerlerin bir serdarı vardı. O serdar, Şıralı Bey'in önüne geçti, atın başını tuttu ve sordu:

- Ey yiğit nerden gelip nereye gidiyorsun, hangi yurdun insanısın, ne yapmaya gidiyorsun? dedi. Burada Şıralı Bey, bu adamlara derdini beyan edip bir gazel söyledi:

Bilmek istersen kırk yiğidin serdarı,
Tebriz şehrinde çıkıp geliyorum,
Aslımı beyan edeyim sana,
Ben Alim Şah'ın oğluyum.

Dokuz yaşında düştüm aşkın yoluna,
İtibar etmem bu dünyanın malına,
Cefa çekip İsfahan eline,
Gövher kıza âşık olup geliyorum.

Kuşkanatım çok çölden geçmiştir,
Ali pirim aşk kapısını açmıştır,
Bu dünyadan on dört âşık geçmiştir,
On beşinci âşık olup geliyorum.

Nasip kısmetimi Allah'tan alıp,
Yedi aydır gece gündüz yol yürüyüp,
Söyün Şah'ın kızını düşümde görüp,
Aşkın sevdasına düşüp geliyorum.

Bülbül olup uçup çıktım elimden,
Almaz kılıcımı takıp belime,

Şıralı der haber alsan halimden,
Pirden dua alıp yare gidiyorum.

Elkissa Şıralı sözünü tamamladıktan sonra serdar bu sözü duyunca “Bu yoldan geçen bu oğlan Gövher’e âşık, O’na bizim padişahımız da âşıktır. Ben bunu ya geri döndüreyim ya da yakalayıp şahın yanına alıp götürüyem” diye içinden geçirdi ve:

- Ey yiğit sen o kıza âşık olup gidiyorsan, o kıza bizim padişahımız da âşıktır. Sen en iyisi geri dön, dedi. O zaman Şıralı:

- Padişahın değil, her kim âşık olursa olsun ben ya Gövher’i alırım ya da bu canımı veririm, kellem yerinde durdukça geri dönmem, dedi. Bunlar bu sözü duyunca içlerinden birisi “Canımı vermek isteyen varsa o zaman alalım” diyerek kılıcını çekip Şıralı’nın üstüne hücum etti. Şıralı da atın üstünden kılıcını bu adamın boyun köküne vurdu. Bu yiğidin kellesi vızıldayıp yere düştü. Diğerleri “Sen bizden birini öldürdün” diye bunun etrafını çevirdiler. Şıralı Bey ise Almaz kılıcı ile yaklaşanların kellesini alıverdi. Bu şekilde kırk yiğidin altısı öldü. Kalanlar ise geri dönüp kaleye doğru kaçtılar.

Bu söz burada dursun, şimdi sözü serdardan iştelim. Kaçma esnasında adeta ödü kopan serdar doğru padişahın yanına gitti. Padişah bunu görünce “Ey serdar ejderha mı gördün, aslan mı gördün? Betin benzin atmış” dedi. O zaman Serdar “Ben gördüğüm şeyi anlatayım” diyerek beş kelime söz söyledi:

Arzımı işit ey Mōmin Şahım,
Ejderi, aslanı görmüş kadar oldum.
Yağmaya ve avlanmaya gitmişim,
Av ve yağma yapmış kadar oldum.

Doğudan inip geldi bir yiğit,
Üstüne giymiş altından zırh,
Ben dedim “atını durdur, konuş”,
Ben onun haberini almış kadar oldum.

Söyledi aslını, Tebriz imiş mekânı,
Almaya gidiyormuş o Gövher canı,
Etrafını alıp tutmak istedim ben onu,
Onu yakalayıp yağmalamış kadar oldum.

O yiğit “Pirim!” dediği zaman
Uçtu altı yiğidimin kellesi,
Ben kaçtım dere tepe demeden,
Azrail’den kaçmış kadar oldum.

“Pirim Ali” deyip atına bindi,
Ejderden de heybetli göründü,
Bey oğlu Serdar der öd patladı,
Elini ardına bağlamış kadar oldum.

Elkissa, bey oğlu Serdar sözünü tamamladı. Serdar sözünü tamamlayınca kadar padişah da Serdar’ın ne demek istediğini anladı. Mōmün Şah:

- Ey Serdar, bir yiğit Gövher’e gidiyormuş tutup getirmek istedim, ama altı yiğidimi kaybedip döndüm desene, dedi. Sonra:

- Kırk yiğit, bir yiğide mağlup olup döneceğinize keşke ölseydiniz, dedi. Daha sonra padişah yanına bir tümen asker aldı ve Şıralı’nın peşinden gitti. Şimdi haberi Şıralı Bey’den iştelim.

Şıralı kendi kendine “Bu serdarı bu hale koyup gönderdim. Bu tekrar daha güçlü gelir, gafil olmayayım” diyerek bir meydan boyunca gidiyordu. Dönüp arkasına bakınca bir toz bulutu gördü. Bu toz, az bir toz değil. Bunun önünde durmak olmaz” diyerek dağın arka tarafına yöneldi ve askerlerin arkasına geçti, hiçbir şeyden habersiz gelen bu askerleri vura yıka kurt dalmış koyun sürüsü gibi dağıttı. Ordunun arka tarafı kırılıyor, ama ön tarafı Şıralı’nın bu saldırısından haberdar değil. Bir zaman bir tümen askerden geriye yüz kadar

asker kalınca padişah arkasına baktı ve askerlerin mısır sapı gibi yerde yattığını gördü. O da atının başını kaleye doğru döndürerek kaçmaya başladı. Şıralı arkasından yetişip padişahın ellerini bağladı. Mömün Şah:

- Ey oğlum, sen beni koyuver, ben seninle dost oldum, seninle baba oğul olalım, dedi. Şıralı bu sözleri işitince Mömün Şah'ın elini çözdü. Padişahla baba oğul olup elli altı gün dinlendi. Sonrasında Şıralı gitmek isteyerek:

- Ey şahım, yolcu yolunda gerek, izin verirseniz gitmek istiyorum, dedi. Padişah:

- Ey Şıralı, hükümdarlık senin olsun, burada kal. Bu şehirden istediğin kızı sana alayım, dedi. Şıralı:

- Ey şahım, ben Tebriz şehrinden çıkıp yedi aydır Göver can diyerek geliyorum. Bu dünyada başka bir mal ve güzel gözüme görünmez, diyerek bir söz söyledi:

Sana arzım budur şahım,
Burada duracak halim yok,
Yüreğimde çoktur ahım,
Utanılacak halim yok,

Çıktım şehr-i Tebriz'den,
Ben izin isterim sizden,
Yüz çevirip Gövher kızdan,
Başkasını sevecek halim yok.

Arzuhalim söylesem size,
Âşığım ben Gövher kıza,
Yar demem başka kıza,
Gönül verecek halim yok.

Gözden dökerim yaşımı,
Söyün Şah alsa başımı,
Ateşte yaktırsam cesedimi,
Gitmesem dayanacak halim yok.

Yüce dağlardan aşıncaya,
Şahinimi tutuncaya,
Gövher periye yetinceye,
Bir yerde duracak halim yok.

Söyletsen Şıralı'nın dilini,
Dererim Gövher'in gülünü,
Burada başka kızlar ile,
Geçirecek bir günüm yok.
Elkissa, Şıralı Bey bu sözünü tamamlayıp:

- Ey padişahım, ben kendi tacımı, tahtımı bırakıp geldim. Gövher'i görünceye kadar hiçbir yerde duramam, dedi. Padişah:

- Ey Şıralı, gitmek istiyorsan ben sana izin veririm, ancak sen yanına asker, silah alıp da mı gideceksin? Söyün Şah'ın üç şartı var. O şartlar, yerine getirilecek gibi değil. Ben de yirmi defa gittim, savaştım ve yenilip geri döndüm, dedi. Şıralı Bey:

- Ey şahım, buradan alacağım askerler bana bu kızı almada yardım edemez, dedi. Daha sonra yol hazırlığını yaparak gitti. Beş yüz yiğit ile şah da gitti. Bu halde üç gün yol aldılar. Dördüncü gün bir çeşmenin başında konakladılar. Burada dinlenip yola devam edecekleri zaman Şıralı padişaha "Uğurlayandan yoldaş olmaz, siz yurdunuzda kalın" deyip bir gazel söyledi:

Uğurlayandan yoldaş olmaz,
Dua edip kalın şimdi,
Yazılan şey bozulmaz,
Şahım, sağ olun şimdi.

Yüreğimde yara, dert,
Gündüz aydınlık gece karanlık,
İsfahan'a giderim bugün,
Dostlarım hoşça kalın şimdi.

Ben giderim ilden ile,
Gönül kuşu uçar güle,
Beni ilettin doğru yola,
Sizler burada kalın şimdi.

Şahım kulak verin bana,
Arzımı söyleyeyim sana,
Hayır duanı verip bana,
Esenlikle hoşça kalın şimdi.

Takdir oldu evvel baştan,
Gözüm dolu kanlı yaştan,
Şıralı der geçip baştan,
Ben giderim kalın şimdi.

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Büyük küçük bütün halk ile vedalaştı. Mömün Şah, geri dönüp yurduna geldi, hükümdarlık yapmaya başladı. Şıralı ise yola koyuldu. Az gitti, uz gitti, susuz çöller geçip nice yol gitti, dokuz ay dokuz gün sonra bir çölde bir tepeye çıktı ve etrafına baktı. Tepenin öte tarafı çukurmuş. Çukurun içinde iki adamın deveyle su çektiklerini gördü. Şıralı bunların yanına varıp selam verdi. Bunlar Şıralı'nın selamını alıp:

- Ey yiğit nereden gelip nereye gidiyorsun? diye sordular. Şıralı:

- Ben Tebriz'den gelip İsfahan'a gidiyorum. İsfahan şahı Söyün Şah'ın kızına âşığım, dedi. O zaman bunlar:

- Hemedan'ın şahı Mömün Şah nice ordular feda etmesine rağmen o kızı alamadı, sen tek başına Gövher'e mi gidiyorsun? dediler. Şıralı Bey:

- Ey dostlar, siz benim karnımı doyurun. Kızın yerini tarif edin, dedi. Bu kova çeken adamın dondurulmuş bir karın dolusu kavurması varmış. Onu çıkarıp Şıralı'nın önüne koydu. Şıralı Bey, yemeğini yedi, bu adamdan kızın yerini öğrenip yola devam etti. Şıralı gittikten sonra bunlar "Biz buna bilgi verip bıraktık, bu doğruca Gövher'in bağına girse padişah da bizim bilgi verdiğimizizi öğrense bizi öldürür, malımızı talan eder" diye konuştular. Bunlardan birisi hemen padişaha koşarak varıp olan biteni haber verdi. Padişah sinirlenip:

- O nasıl bir yiğit ki benim kızımı ağzına alıyor? diyerek vezirlerinden birini kırk atlının başına koyup bunları Şıralı'ya karşı koymaları için gönderdi. Bu vezir Şıralı'yla karşılaşınca Şıralı'nın kendilerine fırsat vermeyeceğini gördü. O zaman vezir Şıralı'ya el bağlayarak selam verdi:

- Ey oğlan, seni bizim padişahımız çağırıyor, dedi. Şıralı "Padişahınız kimdir?" diye sordu. Vezir:

- Söyün Şah, diye cevap verdi. Şıralı "Ne de olsa şahıdır, sözünü kırmayayım" diyerek bunlarla birlikte şahın yanına saygıyla selam verip vardı. Şah ona:

- Ey oğlan, sen nerelisin, kimsin? dedi. Şıralı:

- Ben Tebriz şehriden Alim Şah'ın oğluyum, diyerek her şeyi dosdoğru anlattı.

Padişah:

- Ey oğlan, sen benim şartlarımdan korkmadın mı? Eğer şartlarımı yerine getiremezsen seni darağacında sallandırırım, dedi ve bir gazel söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Söyün Şah:

Nerden geldin aklımı şaşırıp,

Dön hemen yurduna sen,

İmkansız bir aşka kapılıp,

Bugün geldin ölüme sen.

Şıralı Bey:
Tebriz şehrinden çıkıp,
Geldim kızını almaya ben,
Gövher ile oynayıp gülüp,
Beş gün devran sürmeye ben.

Söyün Şah:
Üç şartım bitmezse senden,
Merhamet bekleme benden,
Başın kurtulmaz zindandan,
Kaygıya doğru geldin sen.

Şıralı Bey:
Geldim Hemedan'dan aşım,
Mömün Şah ile savaşıp,
Söyleyiver üç şartımı kabarıp,
Bitirmeye gelmişim ben.

Söyün Şah:
Ejderin kökünü kurutmak,
Araplar serdarını tutmak,
Beş yüz basamaktan at atlatmak,
Bu şartları yerine getirir misin?

Şıralı Bey:
Bana Huda merhamet ederse,
Gövher canı nasip ederse,
Ali pirim yardım ederse,
Bu şartları yerine getiririm.

Söyün Şah:
Söyün Şah der, işit sözümü,
Şartım biterse veririm kızımı,
Bitiremezsen oyulup gözün,
Karanlık zindana atılırsın.

Şıralı Bey:
Şıralı çağır pirini,
Haktan görür takdirini,
Maşukum Gövher periyi,
Almak için çalışırım.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Padişah “Ey oğlum Şıralı, uzak yoldan yalnız gelmişsin. Misafir olduğun için seni hemen öldürmeyeyim. Eğer şartımı yerine getiremezsen mutlaka darağacında sallandırırım” dedi. Şıralı Bey kalktı ve “tamam” dedi. Bunlar biraz burada dursunlar, haberi Gövher kızıdan işitelim.

Gövher kız, Şıralı'nın geldiğini işitince annesinin yanına gelip hüngür hüngür ağlayarak bir gazel söyledi:

Bugün yârim gelmiş Tebriz şehrinden,
Anne can görüşmenin çaresini bul.
Ben kanıp öleyim yârin aşkıdan,
Anne can görüşmenin çaresini bul.

Zalim babam ona şartlarımı söylese,
Ejder ile savaşımaya gönderse,

Ejderha güçlü çıkıp yârimi yutsa,
Görmeyeyim, kalmayayım bir çare bul.

Anne can bir kez göremezsem ben onu,
Sonra yaşıyor diye düşünmeyin beni,
Kendi kendimi öldürürüm acımam cana,
Anne can görüşmenin çaresini bul.

Hakkı hatırlayıp sığındım kendine,
Anne merhamet et sen, tek kızına,
Gövher der yâri göster gözüme,
Anne can görüşmenin çaresini bul.

Elkissa, Gövher sözünü tamamladıktan sonra Badam anne, kızının feryadına dayanamayıp padişahı çağırdı, bir kâse şarabın içine uyku ilacı koyup ona verdi. Padişah kendinden geçti. Sonrasında Gövher'in annesi Şıralı'yı alıp gelmek için Gövher'in kızlarından birini gönderdi. Şıralı'yı bağa götürmesi için kızı tembihleyen Badam anne de kızını yanına alıp bağa gitti. Bu kız, Şıralı Bey'in yanına geldi. Baktı ki bir yiğit oturuyor, bu kız bunun gibi bir oğlanı hiçbir yerde görmemişti. Şıralı'nın güzelliğini görünce hayran oldu, baş eğip selam verdi ve durdu. Şıralı bu kıza:

- Sen kimin kızıydın, neden geldin, diye sordu. O zaman kız:

- Ben Gövher'in hizmetçisiyim, sizi Gövher peri çağırıyor. Ben elçi olarak geldim, dedi ve beş kelime söz söyledi:

Uzak yoldan aşip gelen koç yiğit,
Kulak ver, Gövher çağırıyor seni.
Sabırsızlıkla yol alıp her yana bakıp,
Elçi olarak sana gönderdi beni.

Gelmişsin sen nice cefalar çekip,
Yürü şimdi gam keder evini yıkıp,
Gövher kız şad olsun her yana bakıp,
"Bağ-ı Hövesdar"a çağırıyor seni.

Geldiğini işitip ateş düştü canına,
Ağlayıp vardı annesinin yanına,
Misk ü amber saçıp Gövher elbisesine,
Bugün gül dibine çağırıyor seni.

Badam yenge kendinden geçirdi şahı,
Üç güne kadar yok uyanacak halı,
Bugün bütün kız ve gelinlerin hanı,
Arzu edip bağa çağırıyor seni.

Gülcemalim bugün elçiyim burada,
Gövher can ağlayıp bakıyor orada,
Kırk kızı ve annesi yanında,
Hepsi birlikte bağa çağırıyor seni.

Elkissa, Gülcemal kız, sözünü tamamladıktan sonra Şıralı Bey de hazırlanıp Gövher'in bağına doğru yöneldi. Bu şekilde Gülcemal ile birlikte "Bağ-ı Hövesdar"a geldiler. Gülcemal, Şıralı'yı bir gülün altına götürdü. Şıralı, buranın Gövher'le rüyasında bulunduğu yer olduğunu hatırladı. Gülcemal, Şıralı'yı burada bırakıp Gövher'e haber vermeye gitti.

Bu söz burada dursun, haberi Gövher kızdan iştelim. Gövher kız, Gülcemal'ı Şıralı'nın yanına gönderdikten sonra giyinip tarandı, kızları ile bağa gitti ve Şıralı'nın hemen gelmesini istedi, o gelinceye kadar sabırsızlıkla bağın içinde bir o yana bir bu yana dolandı, gözü Şıralı'nın yolundaydı. O zaman uzaktan Gülcemal görüldü. Gövher bunu görünce

yanına hemen gelmesini istedi, Gülcemal'a Şıralı'yı sorup bir söz söyledi. Gülcemal da cevap verdi.

Gövher:
Haber ver bana Gülcemal canım,
Sevgili yârimi Şıralı'yı gördün mü?
Yürekte hasretim, derde dermanım,
Sevgilim Şıralı'yı gördün mü?

Gülcemal:
Gövher canım, benden haber istersen,
Ben senin yârini getirdim bağa,
Yürü birlikte varalım yâre gidersen,
Ben senin yârini getirdim bağa.

Gövher:
Yalan sözler ile gelme yanıma,
Ateş salma benim tatlı canıma,
Başım kurban olsun yârin yoluna,
Göz kıvancım Şıralı'yı gördün mü?

Gülcemal:
Senin gibi güzel anadan doğmaz,
Şıralı gibi yiğit bu dünyaya gelmez,
Sözüm doğru hiçbir yalanı olmaz,
Sevgili yârini bugün getirdim bağa.

Gövher:
Dolanayım yâri gören gözünden,
Şekerden, şerbetten tatlı sözünden,
Haber ver Gülcemal, bahar, yazımdan,
Gönlümün sevdiği yâri gördün mü?

Gülcemal:
Konuştuğunda inci dökülür dilinden,
On dört yaşında çıkmış ilinden,
Almaz kılıcımı takıp beline,
Çevik suretlini getirdim bağa.

Gövher:
Gövher der yürüyün gidelim birlikte,
Şıralı Bey birlikte gidelim bağa,
Dikkatli ol bu sırrı ifşa etme ile,
Göz kıvancım Şıralı'yı gördün mü?

Gülcemal:
Gülcemal der işitirsen ahımı,
Şükret Huda'ya yad et pirini,
"Hövesdar"a alıp geldim yârini,
Sevgili yârini bugün getirdim bağa.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Gövher'in sabrı, kararı kalmayıp kızları ile birlikte Şıralı'nın yanına gitti. Şıralı da Gövher'in bir an önce gelmesini isteyerek yerinde duramayıp "Vah çok eğlendi, Gövher kız gelmedi" diye şaşkına döndü, "Geliyor mu ki?" diye yollara baktı. Gövher Kız o zaman uzaktan kızları ile birlikte görüldü. Şıralı bunları görünce "Allah canım, bu kızların hangisi Gövher ki?" diyerek baktı. O esnada bu kızlar daha da yaklaştılar. Şıralı bunlara dikkatlice bakarken içlerinden bir kız öne çıktı. Bu kızın

tarifini yapmak mümkün değil. Aydan, güneşten daha parlak, uzun boylu, ince belli, kara gözlü, tatlı sözlü, badem gözlü, ince dudaklı, karınca belli bir kız önde sert adımlarla geliyordu. Şıralı onu görünce rüyasındaki kız olduğunu anladı ve şaşa kaldı. Gövher de Şıralı'yı tanıdı, onun boyuna posuna bakıp kendinden geçti.

Bu şekilde iki âşık birbirlerine baktılar, her ikisinin de akılları başlarından gitti, birbirlerini kucakladılar ve kendilerinden geçip yıkıldılar. Kızlar, bu sahneyi görünce parmak ısırp şaşırdılar. Bu durumu Gövher'in annesi de gördü, "Bunlar öldüler mi acaba?" diye çok korktu. Kızlar gelip bunların üstünü örttüler. Bir müddet sonra bunlar kendilerine geldiler. Her ikisi de sevindi, başlarından geçenleri birbirlerine anlattılar, birbirlerine bakarak beş kelime söz söylediler. Önce Gövher başladı, ardından Şıralı Bey karşılık verdi.

Gövher:

Başına döneyim, Şıralı canım,
Gül yüzünü görmeye hasret kaldım senin;
Gece gündüz yalvarıp Huda'ya,
Dilerdim görmek yüzün senin.

Şıralı:

Kurbanın olayım nazlı yârim,
Şimdi ölsem hiç arzum yok benim;
On dört yaşında düşte görüp yüzün,
Âşık olup düştüm yoluna senin.

Gövher:

İşit sen Şıralı benim sözümü,
Ayrılık sararttı gül gibi yüzümü,
Kışa çevirip bahar ile yazımı,
Yanardım ayrılık ateşine senin.

Şıralı:

Aşkın şarabından sarhoş olup içip,
İlimden çıktım canımdan geçip,
Nice susuz çölden kuş gibi uçup,
Kararım olmadı hiçbir yerde benim.

Gövher:

Ben köşkte, eyvanda sen susuz çölde,
Haberini aldım ay ile yılda,
Kara saçımı yayıp gözlerim yolda,
Durmadan bakardım yoluna senin.

Şıralı:

Atım yorulup kaldı hicran çölünde,
Boylayıp yüzerdim gam gölünde,
Kırk gün kalıp Hemedan ilinde,
Hakk'ı anıp çıktım yoluna senin.

Gövher:

Seher vakti girdin benim düşüme,
Bu sırrı söylemedim eşime dostuma,
Huda acıdı gözümdeki yaşıma,
Gövher der gördüm gül yüzünü senin.

Şıralı:

Seni hatırlayıp çok sığındım Huda'ya,
Hemedan şahını koydum mezara,

Şıralı der bugün gelip buraya,
Gönlüm dermek ister gülünü senin.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra öpüştiler, oynastılar, güleştüler, dünyanın derdine, tatasına aldırmaksızın kendi hallerinde sohbet ettiler. Gövher'in annesi, bunlara bakıp "Ey Allahım, bunların derdine sen derman ver" dedi, ayrıca "Bunları padişah duysa ne yapar? Dünyada bir kızım var, bu da aşk yoluna düştü, daima padişaha insaf, Şıralı'ya gayret, Gövher'e sabır ver" diyerek Huda'ya yalvardı, bir gazel söyledi:

Sığındım sana kadir Allahım,
Arzu-Kamber gibi işitin dadımı.

İki dünya bir yalnız yavrum,
O hoş gezse ben gönülde şadım.

Aşk yoluna düştü bu tek kızım,
Onun derdi ile sarardı yüzüm.

Gövher yanıyor Şıralı'nın oduna,
Siz yetişin feryat ile dadıma.

Şıralı Bey aşkın gölünde yüzüp,
Gelmiştir nice ay çölleri gezip.

Padişah şartını istiyor ondan,
Kurtulmak olur mu bu kaygıdan.

Çok cefalar çekip gelen Şıralı,
Buna yardım et ya Hazret-i Ali.

Bunların isteğini verin yârenler,
Yardım edin üç yüz altmış erenler.

Her şeyi yoktan var eden Huda,
Âşığı maşuka yapma geda.

Badam der sözümü bitirdim şimdi,
Âşıkların derdi boynuma şimdi.

Elkissa, Badam, sözünü tamamladı. Gövher ile Şıralı ise kendi işleriyle meşgul olduklarından Gövher'in annesinin ne söylediğine kulak asıyorlardı. Burada bunlar ele ele tutuşup biraz bağda dolaştılar, daha sonra tahta doğru gittiler ve varıp beş yüz basamaklı altın tahta çıktılar. Gövher, Şıralı'yı altın bir döşeğe oturttu, önüne altın tabakta dokuz çeşit yemek koydu. Şıralı, Gövher'in köşkünü, eyvanını görünce hayran oldu, Gövher'in güzel yaratılışına baştan ayağa bakıp hayran kaldı. Gövher de Şıralı'nın boyuna posuna altın renkli kaküllerine hayran oldu, birbirlerine bakmaktan söyleyecek söz bulamadılar. Bir zaman Gövher, babasının şartlarını hatırlayıp "Bu benim yanımda durmaz, atamın şartlarını yerine getirmek için gidince ben bundan ayrı nasıl yaşarım?" diye düşündü ve üzüntüsünden gözleri yaşla doldu. Şıralı Bey, Gövher kızım üzüldüğünü görünce:

- Ey Gövher can, sen neden üzülyyorsun, nasıl bir endişeye kapıldım? diye sordu. O zaman Gövher, Şıralı'nın boynuna sarıldı, yüzünü, gözünü sıvazlayıp:

- Ey Şıralı can, ben üzülmedim, sadece babamın sana koştığı ağır şartları hatırladım. Yine senden ayrı kalacağıma dayanamıyorum, dedi. Şıralı Bey:

- Ey Gövher can, sen onun için hiç üzülme. Babanın şartlarının yerine getireceğim. Hiç kaygılanma, sabret! deyip bir gazel söyledi. Gövher de cevap verdi.

Şıralı:
Arzımı işit sevdiğim,
Ne için üzülyyorsun?

Cennet hurim, nazlım,
Niçin üzölürsün?

Gövher:
Korkarım Şıralı Bey,
Ayrılık gelir diye bugün;
Rakipler bu başımıza,
Bela getirirler diye bugün.

Şıralı:
Korkma, yazılan vardır,
Pirim Ali yardımcıdır,
Kadir Allah yoldaştır,
Niçin üzölürsün?

Gövher:
Sen haber sorarsan bana,
Derdim artar günden güne,
Şah şartları istese senden,
Yine ayrı düşerim bugün.

Şıralı:
Fayda etmez boş hevesin,
Ağlayıp dökme gözyaşımı,
Sağ olsa nazlım, yoldaşın,
Sen neden üzölürsün?

Gövher:
Dayanamam ayrılık ateşine,
Ne zaman yeterim murada,
Adalet yoktur bu şahta,
Ben bunun için üzölürüm.

Şıralı:
Âşık oldum dokuz yaşında,
Korkmam hiçbir savaştan,
Senin için geçerim bu baştan,
Sen neden üzölürsün?

Gövher:
Yüzünü gördüm düşte,
Ağlayıp gezdim yaz kışta,
Ejder güçlü çıkarsa savaştan,
Ben de senin için ölürüm.

Şıralı:
Şıralı der sevgili yârim,
Sensin derdime dermanım,
Uğrunda ölsem yok pişmanlığım,
Niçin üzölürsün?

Gövher:
Bugün gül yüzünü gördüm,
Ağlayıp kismete bel bağladım,
Gövher der aziz yiğidim,

Senin için üzüldüm.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra bunlar birbirlerini teselli edip hoşça vakit geçirdiler. Bu şekilde üç gün geçti. Üçüncü gün Gövher'in annesi, "Padişahın uyanma vakti geldi. Şıralı'yı buradan padişahın yanına göndereyim" diyerek Gövher'in yanına geldi. Bunlar selam verip kalktılar. Annesi bunlara ayrılacaklarını nasıl söyleyeceğini bilemedi, bir müddet şaşkın bir halde oturdu. Şıralı:

- Ey anne, neden çok düşündünüz, neyiniz var? Badam anne:

- Ey kuzum, ben sizin feryadınıza dayanamadım ve şahı üç gün uyuttum. Şimdi üç gün doldu. Şah uyansa ne cevap veririm? Şimdi sen Gövher'in yanından uzaklaş. Bu işi şah öğrenmesin. Sonraki tavsiyemi daha sonra yaparım, dedi. Annesinden bu haberi işiten Gövher'in yüreğine ateş düşmüş gibi oldu, ne yapacağını bilemedi ve annesinin boynuna sarılıp çok ağladı. Annesi de ağladı. Şıralı ise bunları teselli etti, her ikisinin ağlamasını durdurdu, vedalaşıp gitmek için kalktı. Gövher de çaresiz Şıralı Bey'e karşılık verdi. Şıralı Bey yola çıktı. Bir yanında Gövher, diğer yanında annesi ağlaşıp Şıralı'yı bir kıza verip gönderdiler. Gövher kız, saçını başını yolarak ağlayıp kaldı. Şıralı geldiği yere, padişahın köşküne varıp oturdu. Sonra Badem anne, padişahın yanına gitti. Şah da o vakit kendine gelip uyandı. Kalkıp "Ben çok yatmışım, uyandırmamışsın" diye karısına kahırlandı. Yaşlı akıl hocalarını çağırıp istişare ettiler. Padişah:

- Şu gelen oğlana ne diyeceğiz? diye sordu. Yaşlı vekiller:

- Oğlanı çağıralım, yaparım derse, istiyorsa gitsin, dediler. Vezir, Şıralı'ya varıp:

- Şah seni çağırıyor! dedi. Şıralı da "peki" deyip elbiselerini giydi ve vezirle birlikte geldi. Usulüyle sesinin ulaşabileceği bir mesafede durdu, el bağlayıp selam verdi. Vezirler, Şıralı'nın bu görgüsüne hayran kaldılar. Şıralı'yı oturtular. Şah:

- Ey oğlan, eğer şartı yerine getirmek istiyorsan eskiden beri benim yurdumda büyük bir ejderha var. O ejderha benim hükmettiğim toprakların yarısına hâkim. O, devletimin yarısına zarar veriyor ve her gün adamlarımı, mallarımı, kısacası batı tarafımda uçan her şeyi yiyor. Ben onu öldürmek için her şeyi yaptım, nice askerimi feda ettim, ama ona hiçbir şey yapamadım. Üç şartımdan ilki budur, dedi. Padişah içinden "Bunu ejderha yer, yok eder, ben öldürsem herkes beni suçlar, Gövher'i de eninde sonunda yurduma sahip olacak en iyi vezirim oğlana veririm" diye düşündü. Şıralı Bey ise şahın sözünü işitince "İnşallah bu şartını yerine getiririm" dedi ve şaha veda etti. "Sabah ejderhanın yanına giderim" deyip huzurdan ayrıldı. Kendi evine gelince "Ey pirim Ali, bu belayı nasıl yok ederim?" diye düşündü, üzüntülü bir halde pirini düşünerek uyuya kaldı. O zaman Hazret-i Ali bunun düşüne girdi. "Ey oğlum sen hiç kaygılanma, bu ejderhanın vadesi doldu. Nasip ise varıp bir hamle etsen zaten kendi kendine ölür, hiç üzülme!" diyerek teselli verip gitti. Şıralı, irkilip uyanınca bunun rüya olduğunu gördü. O, pirinin yardım edeceğini anlayıp sevindi ve bir gazel söyledi:

On dört yaşında âşık oldum,
Güzel, peri gibi bir kıza;
Bel bağlayıp yoluna düştüm,
Başım kurban kara göze.

Yurdumdan çıktım ayrılıp,
Nice çöllerde dolanıp,
Çok düşünüp fikre dalıp,
Kavuşsam diye güzel kıza.

Geçtim nice yollardan,
Dağ, deniz, susuz çöllerden,
Açılan nazik güllerden,
Seyredip bahar ve yazı.

Geldim cevr ü cefa çekip,
Kerbela çöllerini aşip,
Şah gözünü belertip bakıp,

Şartlarını söyledi bize.

Şıralı derler adıma,
Yetiştirdim pirim yardıma,
Şimdi gönül sevincime,
Kalkan alıp varayım yüze.

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü bitirdi, sevinçle atının yanına geldi, onu sıvazladı, eyerledi, silahlarını kuşanıp yola çıkmak için hazırlandı. O vakte kadar da şafak söktü. Şıralı Bey “Padişahın ruhsat alayım” deyip şahın huzuruna vardı. Padişah da “Şimdi Şıralı’nın gitme vakti geldi, gönderelim” diye konuşurlarken Şıralı Bey de kapıdan selam verip girdi. Padişah “Buyur Şıralı ne vardı?” diye sordu. Şıralı “Haşmetli padişahım, eğer izin verirseniz sizin şartınızı yerine getireceğim” dedi. Padişah Şıralı’ya izin verdi, ejderhanın nerede olduğunu tarif etti ve bunlar sohbet edip kaldılar.

Şimdi haberi Gövher’den işitelim. Gövher kız, Şıralı Bey gidince kara giydi, yas tutup ağladı. Sonra “Babam, kendisinin öldüremediği ejderha ile savaşmaya Şıralı’yı gönderse ve ejderha güçlü çıkıp Şıralı’yı öldürse ben onu bir daha göremem, babam ne derse desin gideyim” diye düşündü. Bir kızını, babasının yanına casus olarak gönderdi ve “Orada neler konuşulduğunu öğren gel” dedi. Kız da şahın köşkündeki bütün konuşmaları gelip Gövher kıza anlattı. Gövher de kızları ile birlikte karalar giyindi, saçlarını çözdü, daha tan ağarmamışken babasının köşküne doğru yürüdü.

Şıralı Bey, şahtan ruhsat aldı, atını besledi, eyerledi, pirini çağırıp atına binecekken uzaktan bir bölük karaltı görüldü. Şıralı buna iyice bakınca Gövher Kız’ın kara giyinişini kızları ile geldiğini gördü. Şıralı bunları görünce saklandı. O arada Gövher üzengiye başını yaslayıp acıklı bir sesle bir gazel söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Gövher:
Uzak yollardan cevri ü cefalar çekip,
Benim için buraya geldin canım Şıralı;
Gelip beni kor ateşlere salıp,
Bugün gidecek oldun canım Şıralı.

Şıralı:
Bu dünyaya gelen çeker cefayı,
Yazılanı bozmak olmaz, Gövher can;
Şartları bitirince süreriz devranı,
Sabret ben gelinceye kadar Gövher can.

Gövher:
Babamın bitmez ağırdır şartı,
Sensiz bana İsfahan yurdu,
Gelinceye yalnız çekerim derdi,
Bu bağlar gözümde zindan Şıralı.

Şıralı:
Senin için çıkıp geldim ilimden,
Geçip mal mülkten, tatlı canımdan,
Yardım dileyip Hazret-i Ali pirimden,
Kaygılanma bitiririm şartı Gövher can.

Gövher:
Yürü birlikte çıkalım yola,
Beni de götür, geleyim senle,
Yenilirsek ben de gelmeyeyim ile,
Ölürsek birlikte ölelim canım Şıralı.

Şıralı:

Âşık isen dayan ayrılık ateşine,
Sabredersen sen yetersin murada,
Uzak yollar susuz çöl var arada,
Cefa çekip üzülme Gövher can.

Gövher:
Sensiz buralarda yoktur sabrım,
Ulaşmaz Huda'ya feryat ve figanım,
Gövher der ey sevgili didarım,
Gönülde takatim yok canım Şıralı.

Şıralı:
Atlanıp savaşmak isteyip giderim,
O meydanı kırmızı kan ederim,
Ya öldürürüm ya da ben ölürüm,
Senin için canım kurban Gövher can.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Gövher, Şıralı'nın yüzüne bakıp ağladı, konuşmaya dili varmadı, dili tutuldu. Şıralı, üzülüp kendine kendine "Ne de olsa çaresizdir, teselli vereyim" dedi ve bir gazel söyledi.

Şıralı:
Nasihatimi al ey sevgili yârim,
Ağlama niçin kederlenirsin?
Yalancı dünyada sağ olsa canım,
Niçin gözyaşı döküp kaygılanırsın?

Gövher:
Ben ağlamayıp kim ağlasın dünyada,
Ayrılık için yanıp kaygılanırım ben;
Babam seni attı bir yanan ateşe,
Senin için ağlayıp kaygılanırım.

Şıralı:
İzin verirsen gideyim ejderin yanına,
Susadım ben şu ejderhanın canına,
Pirim yardım edip gelir yanıma,
Niçin sevgili yârim kaygılanırsın?

Gövher:
Ben yiğit canına dayanmamam,
Ölünceye kadar vazgeçemem,
Senden ayrılıp yalnız gezemem,
Ayrılığa yanıp kaygılanırım.

Şıralı:
Saçını dağıtıp yüzünü yırtıp ağlama,
Yüreğimi, bağrımı ayrılıkla dağlama,
Gitsem gelirim, gelmez diye düşünme,
Niçin gözyaşı döküp kaygılanırsın?

Gövher:
İzin alıp atını, silahımı hazırlasan,
Ejderin başında kılıç çevirsen,
Benim için canımı kurban eylesen,
Ben de senin için canımı kurban ederim.

Şıralı:
Hakkın adı daima vardır dilimde,
Altın kemer, almaz kılıç belimde,
Şirin canım kurban olsun yolunda,
İzin ver niçin kaygılanırsın?

Gövher:
Dağ taş titrer benim feryadımdan,
Hakkın adını çıkarma yâdından,
Şıralı Bey ayrılığın odundan,
Gözde yaşım ağlayıp kaygılanırım.

Şıralı:
Nazlı dilber şudur diyeceğim sana,
Gönül kaygılanmaz ölümden yana,
Gönül rızası ile izin ver bana,
Niçin gözyaşı döküp kaygılanırsın?

Gövher:
Gövher der izin vereyim sana,
Sığın Hüda'ya, Ali pirine,
Sevdiğim gidecek olsan yoluna,
Sağ git, esen gel izin vereyim.

Elkissa, bundan sonra bunlar sözlerini tamamladılar. Padişah buna kızıp içinden “Sen başarıp geldiğinde de benim kızımı alamazsın” diye geçirdi. Dışından hiçbir şey belli etmedi. Bu şekilde Şıralı Bey, padişahın söylediği yere hareket etti. Padişah, onun vüzerası ve halk toplanıp seyretmeye gittiler. Bunlar gidiversin, şimdi haberi Gövher kızdan işitin.

Gövher de içinden “Ahmak naçar, namert Gövher, Şıralı senin yolunda canını feda edip ejderha ile savaşmaya gitmişken sen babanın öldüreceğinden mi korkuyorsun? Ya da el âlemin dilinden mi çekiniyorsun? Şıralı'nın öldüğü yerde ben de öleyim” dedi, Gözel adlı kızının yüzüne baktı, hüngür hüngür ağlayarak bir gazel söyledi. Gör bak ne dedi:

Arzımı işit ey Gözel peri,
Yârimin peşinden gitmesem olmaz;
Sen benim sırdaşım, kızların hanı,
Yârimin peşinden gitmesem olmaz.

Kendi canımı düşünüp namert olamam,
Yârimden ayrılıp burada kalamam,
Yârim ölse ben de dönüp gelemem,
Cesedimi kara yere koymayınca olmaz.

Gelip tuttu âşıklığın esasını,
Dilimden düşürmem yârimin adını,
Yârim benim için geçerse dünyadan,
Ben de bu dünyadan geçmesem olmaz.

Yüreğime aşkın odunu salıp,
Yanıma kızların hanını alıp,
Yar yolunda güç kuvvet bulup,
Şıralı'nın peşinden gitmezsem olmaz.

Gövher söyler, kızlar yüreğim yandı,
Ayrılık, gam, külfet üstüme bindi,
Yoldaş isen Gözel peri yürü şimdi,
Yârimin peşinden gitmezsem olmaz.

Elkissa, Gövher kız, sözünü tamamladı, yanına kırk kızını aldı, annesiyle hep birlikte Şıralı'nın peşinden gittiler.

Şimdi Gövher'in sözü biraz sonraya kalsın. Haberi kimde al, Şıralı Bey ve diğerklerinden al.

Bunlar ejderhanın bulunduğu dağın yanına gittiler. Bu Sapar dağı derlerdi. Sapar dağının ileri tarafı düz bir meydandı. Bunlar bu düz yere varıp saf tuttular. Şıralı Bey, halkın önünde kılıcını kınından çıkarıp bir gazel söyledi:

Bugün çarpışıp gideyim savaşı,
Allah'ım bana yardım edeceğin gündür;
Savaş günü ne gelirse bu başa,
Pirim bana yardım edeceğin günündür.

Bugün savaşımaya ediyorum heves,
Dağların iyisi siz Kavus, Kıyas,
Çöl iyisi pirim ya Hıdır-Ilyas,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.

Yaranlar bize yoldaşı olup,
 yüz altmış evliyalar yâr olup,
Ali pirim sen yardımcı olup,
Bugün bana yardım edeceğin günündür.

Meydan üzere savaş yolunu açıp,
Ağzını köpürtüp hatap⁴¹ gibi açıp,
Kuşkanatım bugün canından geçip,
Ejderin yanına gidecek günündür.

Yusuf Züleyha'dır âşıklar piri,
Şıralı, sen çağır ol Ali şiri,
Ejderi öldürmeden gitmem diri,
Ali pirim yardım edeceğin günündür.

Elgaraz, Şıralı sözünü tamamladı. Şıralı'nın sesiyle ejderha kendinden geçti, kovuğundan dışarı çıkıp Şıralı'ya baktı. Şıralı da Almaz kılıcını çekip ejderin üstüne at saldı. Kuşkanat'ın da kanatları çıktı, tıpkı dağın üstünde kuş dönüyormuş gibi oldu ve ejderin üstüne vardı. Şıralı Bey de ejderin kellesine kılıç vurdu, ejderhanın kellesi, sanki dağın bir parçası gyormuş gibi yuvarlanıp gitti. Ejderha, dayanamayıp bir tepeye atladı, Şıralı atıyla kırk gez⁴² yüksekte oraya indi. Halk, bu olayı görünce şaşı kaldı. Gövher ise "Ejderha, Şıralı'ya da zarar verir" diye korktu ve bayıldı. Şıralı Bey ise yeniden atına binip ejderhaya doğru at saldı. Bu sefer ortasından böldü. Sonra kılıcını kınına koyup Gövher'in yanına geldi. Gövher'in baygın halde yattığını gördü. Şıralı Bey cebinden bir ilaç çıkarıp Gövher'in üstüne serpti. Gver titreyip kalktı "Şıralı!" diye bağırdı. Şıralı da "Gövher can ben iyiyim" dedi, Gövher'i kucaklayarak başını yerden kaldırdı. Kalabalık ise "Ey Allah'ım Gövher ile Şıralı'yı muratlarına sen yetir" dedi. Syn Şah da Şıralı'nın yanına geldi, gözlerini belerterek Şıralı'ya bir gazel söyledi:

Uğursuz harami nereden geldin sen,
Korkmadın mı, heybetimden, adımdan?
Ya apulcu, ya da hırsızın sen,
Korkmadın mı şahlığımdan, adımdan?

Kızıma el uzattın, hesaba katmadan beni,

⁴¹ Devenin hamutunun n tarafının üstünden geçirilen dört parçalı tahta.

⁴² Dirsek ile parmak ucu arasındaki uzunluk.

Şimdi dar altında öldüreyim seni,
Nikah kıyıp almış mıydın sen bunu?
Korkmadın mı heybetimden, adımdan?

Ben bilmem sen nerenin kulusun,
Divanesin ya da zır delisin sen,
Ya ecelin gelip kazan doldu senin,
Cesedin çıkar İsfahan yurdundan.

Söyün Şah der şimdi akar gözyaşın,
Ya zindana atayım, ya keseyim başını,
Şimdi mezarlığa gömerim leşini,
Yoksa öleceğin çıkmış mıydı yâdından.

Elkissa, Söyün Şah sözünü tamamladı. Şıralı Bey ise “Ne de olsa şahtır” deyip baş eğdi ve bağlılığını bildirdi. Söyün Şah “Cellat!” diye bağırdı. Cellat dediğinde cellada can gerekli değil mi? Şıralı’nın elini hep boş bulabilecek mi? Bu esnada Söyün Şahın akıllı bir veziri vardı. Bunun adı Suhan vezirdi. Suhan vezir “Ey şahım, izin verirseniz bir sözüm var” dedi. Söyün Şah “Sözün varsa söyle” dedi. Suhan vezir “Ey şahım, siz buna daha önce üç şartınızı da söylediniz. Önceden insan geleceği bilemez, sonunu bekleyin, şartlarına yerine getiremezse zaten işler yolunda demektir, şartları yerine getirirse de sonunda bir hile ile almazsan, bu işlere gönül verip baş koyan adam böyle seninle uzlaşmaz” dedi. Bu söz padişaha makul geldi.

Bu şekilde ejderhayı öldürüp döndüler. Şehre geldikten sonra Gövher, babasının yanına geldi, hüngür hüngür ağlayarak Şıralı’yı bağına alıp götürmek istedi. Padişahın kızgınlığı geçtiği için buna izin verdi. Gövher kız, Şıralı ile el ele tutuşup kırk kenizi de arkasında mutlu mesut bağa vardılar. Bu bağda yedi gece gündüz kaldılar. Sekizinci gün sabah erkenden Söyün Şah bir adama “Şıralı’yı al gel” dedi. O adam tan vaktinde şahın söylediklerini bir bir Şıralı’ya haber verdi. Şıralı da buna “Sen git, peşinden ben de gelirim” dedi. Bu adam gittikten sonra Gövher kız, Şıralı Bey’e bakıp bir söz söyledi:

Yiğit ben korkarım zalim atamdan,
Seni benden ayırmazsa iyidir;
Şartları olmazsa ayırır senden,
Seni benden ayırmazsa iyidir.

Felek bize nice işler yapar,
Bu ayrılık ikimizi de öldürür,
Gitsen yine şartlarını buyurur,
Seni benden ayırmazsa iyidir.

Başka yurtlara kaçalım buradan,
Ben korkarım babam ayırır senden,
Yapsan da babam döner sözünden,
Beni senden ayırmazsa iyidir.

Sen olmasan ben de burada durmam,
Seni unutup başkasına gönül vermem,
Burada yalnız yarsız ömür sürmem,
Seni benden ayırmazsa iyidir.

Gövher der yoldaşın kalmam senden,
Arkanda bırakma dönmem senden,
Seninle canım çıksa tenimden,
Razıyım beyim ayırmazsa iyidir.

Elgaraz, Gövher sözünü tamamladı. Şıralı “Ey Gövher can, ben ölümünden korkmuyorum, senin yolunda ölsem canım fedadır” dedi. Ama yeter ki sen benden

vazgeçme. Ölümden kaçıp kurtulmak olmaz. Aşk yolunda ölsek başka ne dileğimiz olur. Bizden önce nice insan ölmemiş mi? Âşık olan ölümden, zulümden korkmaz” dedi, Gövher’e bakıp eline sazını aldı ve bir beş kelime söz söyledi:

Aşk yolunda hemen ölürsem öleyim,
Gövherim ecelden kurtulmak olmaz;
Ecel gelince kaçsak bulur bizleri,
Sevdiğim ecelden kurtulmak olmaz.

Gövher can nasibimizi görelim,
Doğru durup takdire boyun eğelim,
Bugün şahın şartını isteyip varalım,
Ecel gelince kaçıp kurtulmak olmaz.

Önce pirim rüyada rastladı sana,
Uzun yollar alıp zor ulaştım sana,
Hiç korkum yok şimdi ulaştım sana,
Dilberim ecelden kurtulmak olmaz.

Ya şartını yaparım ya da ölürüm,
Bu sözümden dönersem namert olurum,
Şıralı der şaha karşı yürürüm,
Ecelden kaçıp hiç kurtulmak olmaz.

Elgaraz, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Sonra Şıralı Bey, Gövher kız ve kırk kızı ile yola koyuldu. Bu halde bunlar, Söyün Şahın karşısına vardılar. Şıralı Bey, şahın karşısında sekiz kez eğildi, dokuz kez tazim ile selam verdi. Söyün Şah, Şıralı’nın selamını alıp “Ey Şıralı, şimdi seni nasıl bir görevin beklediğini biliyor musun? Şimdiki iş, on beş günlük mesafede. Harasat dağı adlı bir dağ vardır. Doğuya doğru gidersen, bu dağda beş yüz civarı Arap vardır. O Araplar, çapulcu görünümündedirler. Onların serdarlarına Pirnazar Alp derler. Bu hiçbir padişahla uzlaşmadı, şehirleri talan edip gitti. Sen bunu canlı yakalayıp ellerini bağlayıp bana getireceksin. Bu işi yapabilir misin?” dedi. Şıralı Bey, Söyün Şah’ın yüzüne baktı, eline sazını alıp bir gazel söyledi:

Şahım açıkça bilmem varıp görelim,
Allah yardım ederse tutup getiririm;
Bugün saldırırım Harasat dağına,
Pirler yardım ederse tutup getiririm.

Bu gün şart koşup göndersen bizi,
Pirnazar serdara dikerim gözü,
Şahım bağışlasan sen Gövher Kız’ı,
Araplar serdarını tutup getiririm.

Bugün at saldım Harasat dağına,
Şirin canım Gövher Gız’a feda,
Sığınıp pirime belki Huda’ya,
Ben o alpı size tutup getiririm.

Hakkı hatırlayıp gitsem hiddetlenip,
Pirimi hatırlayıp Kuşkanatıma binip,
Erenler kollayıp gönül mutlu olup,
Elli günde İsfahan’a getiririm.

Benim geldiğimi o serdar duysa,
Yardım edip bana Hızır ve İsa,
Şıralı der şah bu şartını koşsa,
Nasip olursa bu şartını yaparım.

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Gövher, Şıralı'nın yüzüne bakıp hıçkırma hıçkırma ağlayarak "Ben de senin öldüğün yerde ölürüm. Senden ayrı ben burada bir gün dahi yaşayamam. Sensiz bu bağda dolaşmak bana gereksiz ve haramdır" dedi. Burada Şıralı Bey "Gövher'i de götürürsem ben işimi yapamam. Bunu hangi yolla olursa olsun burada bırakayım" diyerek Gövher'e baktı ve bir gazel söyledi:

Bugün at üstünde savaşa gideyim,
Bana izin verip kalsana dilber.
Sevgili yârini bugün gamlı gönderme,
Gözlerini kaldırıp gülsene dilber.

Senden özgeye olmaz gönül sevincim,
Yoktan var eden yoluna koysa işimi,
Ölümden korkmam gitse de başım,
Gam çekmeden izin versene dilber.

Ağlayıp gözünden yaş dökme göze,
Ağlamakla baban merhamet etmez bize,
Gizli sırrımı çıkarma gün yüzüne,
Güle oynaya izin versene dilber.

Bu şartı bitirip gelirim yine,
Artık tehlike yok şirin cana,
Ağlayıp sırrımı verme iyiye, kötüye,
Güle oynaya izin versene dilber.

Gelinceye kadar bekle beni yad edip,
Gözyaşı dökme garip gönlünü üzüp,
Dostunu ağlatıp düşmanını şadedip,
Ağlayıp durmayı bıraksana dilber.

Bana yol kutludur sana da ilin,
Allah'ı yad edip konuşsun dilin,
Gövher canım bugün sallayıp elini,
Şıralı der izin versene dilber.

Elkissa, Şıralı sözünü tamamladı. Gövher Gız da çaresiz kaldı, ne yapacağını bilemedi. Kendi kendine "Gel ey gönlüm, biz kendi erkimize âşık olmadık. Takdirdeki olur!" dedi, Şıralı'nın yüzüne bakıp hüngür hüngür ağladı, ona izin verip beş kelime söz söyledi:

İznini vereyim canım Şıralı,
Git beyim, sağlıklı geleceksin.
Sağ gelmeni Hak'tan isteyip duralım,
Git beyim, sağlıklı geleceksin.

Babamın derdinden uğradın ezaya,
Şirin canını saldın ölüm pazarına,
Yaradan'ın kendisi bulsun bir çare,
Git beyim sağlıklı geleceksin.

Ben çaresizim seninle gitmeye,
Sabrım yok, kalıp yalnız yatmaya,
Ağabeylerin gelmez peşinden gitmeye,
Yalnız merdim sağlıklı geleceksin.

At oynatıp atının üstüne bin,
Takdir kısmetini Huda'dan bil,
Şartları yerine getirip devran sür,

Git beyim sağlıkla geleceksin.

Mert yiğitsin korkun yoktur ölümünden,
Bugün ayrı düşüp gitsen gülünden,
Gövher der izin vereyim dilimden,
Git Şıralı, sağlıkla geleceksin.

Elkissa, Gövher sözünü tamamlayıp “Ey ahali, el açın, Şıralı’ya dua edelim!” dedi. Sonra bütün ahali, küçüğü büyüğü, el açıp Şıralı Bey’e dua ettiler. Şıralı Bey atını hazırlayıp atlandı ve yola koyuldu. Gövher Kız, Şıralı’nın ardından onun karaltısı gözden kayboluncaya kadar baktı. Sonra ne yapacağını bilemedi, hizmetkarlarına baktı, gözünden damla damla gözyaşı döktü, boynunu büküp hüngür hüngür ağladı, bağrını parçalayıp yüreğini yaraladı, bir beş kelime söz söyledi:

Benim derdim hadden aştı,
Neyleyeyim yârim görünmez;
At oynatıp dağdan aştı,
Neyleyeyim yârim görünmez.

Benim için Tebriz’den gelip,
Benim gibi bahtsız aşıklık olup,
Benim başıma dert salıp,
Dağlardan aştı görünmez.

Bilmem bu nasıl zamane,
Babam getirdi amana,
Şimdi geleceği şüpheli,
Neyleyim beyim görünmez.

Gitti o Harasat dağına,
Canımı yare ettim feda,
Yine gelir mi bu bağa?
Uçtu bülbülüm görünmez.

Elkissa, Gövher sözünü tamamladı. Sonrasında kızlar Gövher’in elinden tutup “Yürü, Gövher can, bağa gidelim, böyle kötü düşünüp ağlama, gülüp oynayıp sağ salım gelmesini Hak’tan dile!” dediler ve hepsi bir araya gelip bir gazel söylediler:

Gövher canım, ağlayıp gözyaşı dökme,
Babanın şartını Şıralı Bey yapar,
Ayrılığa yanıp böyle ah çekme,
Bu şartı da Şıralı Bey yapar.

Er yiğittir gücünü gösterdi,
Kılıç vurup ejderhayı öldürdü,
Bugün gitti, gözünü yaşla doldurdu,
Bugün Pirnazar’ı da tutup getirir.

Sultanım, iyi niyet et Huda’ya,
İnşallah esen gelir bu yere,
Tavsiyem hazırlık yapmalı toya,
Pirnazar serdarı tutup getirir.

Kızlar söyler yürü bağa gidelim,
Takdirde nasibimizi görelim,
Gelene kadar yolunu gözleyelim,
İnşallah sana mutluluk getirir.

Elgaraz, kızlar sözlerini tamamladılar ve Gövher’in elinden tutup bağa gittiler.

Bunların sözü burada dursun, haberi Şıralı Bey'den işitelim. Şıralı, at üstünde dokuz gün yol aldı. Onuncu günün sabahında erken vakitlerde giderken karşısına bir gurup kız çıktı. Büyük bir bağın yanında dört gücüm ağacı * vardı. Bu ağacın altında kızlar, berrak bir havuza girip çıkıp, giyinip taranıyorlardı. Şıralı Bey de at sürüp gücüm ağacının altından geçti ve kızların yanına vardı. Bu kızların içinde uzun boylu ve ince belli bir kız varmış. Şıralı Bey, bu kıza bakıp eline sazını aldı ve bir gazel söyledi:

Uzun boylu, ince belli nevcivan,
Söyle, buraya ne ad verirler?
Dokuz gündür at üstündeyim,
Söyle, buraya ne ad verirler?

Yüzünün şulesi ay ile güneşten,
Örtünü kaldır utanma benden,
At üstünde durup sorayım sana,
Söyle, buraya ne ad verirler?

On gün sonra rastladım ben size,
Havuzun başında bir gurup kıza,
Pirnazar'ın durumunu anlat bize,
Nazenin buraya ne ad verirler?

Şıralı der bugün alpa giderim,
Kılıcım elimde varıp öldürürüm,
Serdarın yolunu sormaktayım ben,
Söyle, buraya ne ad verirler?

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Bu kız, Pirnazar serdarın kızı imiş. Adı Sülgün imiş. Sülgün de Harazmin adlı bir yiğide âşıkmiş. Harazmin de Sülgünü almak isteyip nice askerini kaybedip kendisi de yaralanmış imiş. Bu kız, Şıralı'nın sözlerini ve kendisini heybetli görüp kendi kendine konuştu. "Ben buna babam hakkında bilgi verirsem babamı öldürür. Sonra da Harazmin gelip beni alır. Ama yine de bunu bir dinleyeyim" dedi. Soru sorup bir gazel söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Sülgün:
At koşturup gelen yiğit,
Söyle nereden geliyorsun?
Saf yürekli batır yiğit,
Söyle nereden geliyorsun?

Şıralı:
Bilmek istersen Sülgün peri,
Yurdum Tebriz'dir benim.
Yedi yıl oldu Isfahan'a geldim,
Maşukum Gövher Kız benim.

Sülgün:
Burası Harasat dağı,
Yüreğinde aşkın dağı,
Gülüm diye çeker acı,
Hangi bağın bülbülüsün.

Şıralı:
Gövherdir maşukum desem,
Âşıklığım beyan etsem,

* Küçük dallı, gür yapraklı, meyvesiz bir ağaç türü.

Alpın elini bağlayıp tutsam,
Maksadım budur benim.

Sülgün:
Benim yârim Harazmin'dir,
Ol yâre kavuşmam güçtür,
Bunu söyleyen Sülgün kızdır,
Bey yiğit nereye gidiyorsun?

Şıralı:
Çıktım şahın şartını yapmaya,
Varayım serdarın yurduna,
Elini bağlayıp arkasına,
Şıralı der götürürüm ben.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra Şıralı Bey “Ey kız, sen kimin kızıydın?” dedi. O zaman kız “Ben Pirnazar serdarın kızı hem de bir bülbülün gülüyüm. Risalık şehrinde Harazmin adlı bir yiğit vardır. Ben de onun maşukuyum. O da bana âşıktır, beni almak için nice askerini kaybetti. Babamın beş yüz yiğidi vardır. Hepsi savaş talimi görmüştür. Onlar, ulu padişahlara bile aman vermezler.” dedi. O zaman Şıralı Bey:

- Ey kız, Pirnazar senin baban ise bana onun nerede olduğunu söyle, hakkında bilgi ver, benim işim bittiğinde seni de muradına yetiririm, dedi. Kız:

- Ey yiğit, şahlar askeri ve cephanesi ile geldiler, ama mağlup edemediler. Sen kendini helak edersen, dedi. O zaman yiğit:

- Ey kız, Allah yardım ederse inşallah başarırım, dedi. Kız:

- Ey yiğit, eğer kendine güveniyorsan işte şu dağa Harasat dağı derler. Dağın eteğinde bir yer vardır. O yeri de zorla almıştır. Kendisi de evde, yiğitleri ava, yağmaya gittiler. Şimdi gidersen evde kendini yakalayabilirsin, dedi.

Şıralı Bey, Pirnazar hakkımda bilgi alıp o dağa doğru gitti. O, doğruca Pirnazar'ın evine gitti. Pirnazar serdar da atını eyerleyip hazırlamış imiş. Şıralı Bey:

- Ey ağa, Pirnazar alp sen misin? diye sordu. Pirnazar:

- Evet, dediğin kişi benim, han oğul, ne vardı? dedi. Şıralı Bey:

- Sen isen beni de Söyün Şah seninle savaşmaya gönderdi, dedi. O zaman Pirnazar serdar kahırlanıp:

- Ey eceline susamış ahmak. Söyün Şah'ın üstüne gidip yurdunu talan edip döndüğümde karşıma hiç kimse çıkmadı. Şimdi benim peşimden adam gönderip benimle savaşmak istiyorsa ben seni de öldürürüm. Padişahın da yurdunu başına zindan ederim, deyip sinirlendi. Sonra atına bindi, silahlarını kuşandı, Şıralı'ya dönüp “Yürü yiğit, benimle savaşmaya geldiysen” dedi, ikisi de meydana çıkıp at üstünde savaşacak oldular. Burada Şıralı, serdarın yüzüne bakıp:

- Ey serdar, ben seninle kılıçlaşıp vuruşmaya gelmedim, dedi. Pirnazar:

- Sen nasıl vuruşacaksın? diye sordu. Şıralı Bey:

- Bana Söyün Şah, “Pirnazar'ı bana canlı getir” demişti, dedi. İkisi de attan inip güreştiler. Pirnazar da güçlü bir adam, bunlar üç gün güreştiler. Sonunda Şıralı Bey, Pirnazar'ın yakasından tutup kendine doğru çekti, başının üstünde döndürüp yere çarptı. Pirnazar gözünü belertip yata kaldı. Şıralı, serdarın elini arkasına bağlayıp alıp döndü. Kızının yanına getirdi, bir saat geçmemişti ki silahlarını kuşanmış atlı bir yiğit güneş ile kesişip güneşin altından görüldü. Bu yiğit Şıralı'nın yanına gelip atının dizginlerini çekip durdu, arkasından sazını aldı ve bir gazel söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Harazmin:

Haber ver, nereden geldin buraya?

Kardeş nereden gelip nereye gidersin?

Yoksa sen de âşık mısın Sülgün cana?

Söyle nereden gelip nereye gidiyorsun?

Şıralı:

Serdar için ben geldim buraya,
Beni sorarsan İsfahan'a giderim;
Gönlüne kötü bir fikir getirme kardeş,
Benim sevgilim var ona gidiyorum.

Harazmin:
Söylesene kardeş, kimin oğlusun?
Hangi gülün budağında bağılsın?
Ya da aşk için bağı dağılsın,
Kardeş nereden gelip nereye gidiyorsun?

Şıralı:
Kardeşim haber istersen benden,
On dört yaşında çıktım Tebriz'den,
Geçtim nice yoldan, dağdan, ovadan,
Aşk yolunda hayran olmuş geliyorum.

Harazmin:
Cevap ver kardeş benim sözüme,
Âşık oldun hangi şahın kızına,
Sığıniver Yaradan'ın özüne,
Yiğit nereden gelip nereye gidiyorsun?

Şıralı:
Sığınırım ben Yaradan'ın özüne,
Âşık oldum Söyün Şah'ın kızına,
"Şartını yaparım" deyip şahın yüzüne,
Bugün yapıp yurda gidiyorum.

Harazmin:
Harazmin der ben âşığım Sülgün'e,
Canım kurban olsun onun yoluna,
Yardım ettin benim aciz halime,
Yiğit bizimle kardeş olur musun?

Şıralı:
Yârimi rüyada görüp kalktım,
Sapar dağında ejderhayı öldürdüm,
Alp serdara gücümü bildirdim,
Şıralı der gel seninle kardeş olurum.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra Harazmin "Ey Şıralı, sen neden serdarın ellerini bağladın?" dedi. O zaman Şıralı başından geçenleri bir bir anlattı. Harazmin:

- Ey dost Şıralı, ben de bu Sülgün kıza âşığım. Ben Risalık şehrinden şahın oğluyum. Benim babam Perde Han'dır. Ben bu kızı almak için nice askerimi telef ettim, ama alamadan döndüm. Şimdi "Şıralı adlı bir oğlan, İsfahan'dan gelip alpin elini arkasına bağlamış, kızını da kendine alacakmış" diye duydum. Bu yüzden ben de dayanamadım, ölürsem bu yolda öleyim diye çıktım geldim. Şükür, söyledikleri doğru değilmiş. Şıralı kardeş, şimdi ikimiz kıyamete kadar kardeş olalım. Bu kızı bana bağışla. Yaptıkların için de sağ ol. Yürü, eve gidelim, benim yârimin bağına gidelim. Gez, dolaş!" dedi. Şıralı da:

- Ben de senden daha iyi kardeş bulamam, gel kardeş olmak istiyorsan kardeş olalım. Söylediklerin içime işledi, dedi. Sonra bunlar el sıkışıp kıyamete kadar kardeş oldular. Bağa girmek için ileri tarafta büyük bir kapı vardı. Oraya varıp atlarını bağlamak için durdular. Dağ tarafından bir gurup atlının geldiğini gördüler. Bunlar yine atlandılar. Şıralı Bey:

- Harazmin kardeş, bu gelenler, serdarın yiğitleridir. Sen biraz bekle. Ben bunların karşısına çıkayım, deyip bir gazel söyledi. Harazmin de:

- Senin öldüğün yerde ben de ölürüm. Senden geri kalmam, ikimiz birlikte gidelim,
dedi. Bunlar karşılıklı söyleştiler:

Şıralı Bey:

Elden yakın kıyametlik kardeşim,
Sen dur ben bir varıp geleyim.
Savaş günü Kuşkanattır yoldaşım,
Sen dur ben bir varıp geleyim.

Harazmin:

Ben senden kalmam kardeş Şıralı,
Ne olursak ikimiz olalım,
Kısmetim takdir ne olursa Hak'tan,
Ne olursak ikimiz olalım.

Şıralı:

Sen dur ben çıkayım önünden,
"Allah" deyip göz dikip sonundan,
Serdarını öldürmek lazım önceden,
Sen dur ben bir varıp geleyim.

Harazmin:

O serdara dikerim gözümü ben de,
Kardeş, görmezden gelme bizi de,
Birlikte at salalım yürü ikimiz de,
Ne olursak ikimiz olalım.

Şıralı:

Kıyametlik kardeş öğüdümü al,
Sen benim fikrimi, düşüncemi bil,
Ben kendim varayım sen burada kal,
Kardeş, dur ben bir varıp geleyim.

Harazmin:

Seyirci namertlerden olmayayım,
Ölürsem öleyim senden kalmayayım,
Sen ağlarken ben şad olup gülmeyeyim,
Ne olursak kardeş, birlikte olalım.

Şıralı:

Erenler toplanıp yardım etse,
Savaş günü pirim ortaya çıksa,
Sonra düşman ne kadar gelirse gelsin,
Bilip serdarına kılıç vurayım.

Harazmin:

Ağa can, benim de pirim Hızır,
Kılıç vursam düşman olur derbeder,
Allah'ın hakkı için beni de al git,
Ne olursak ikimiz birlikte olalım.

Şıralı:

Allah'ı andın birlikte varalım,
Ayırıp da serdarını vuralım,
Düşman ile dalaşıp görelim,
İnandım ben sana alıp varayım.

Harazmin:
Düşmana doğru dön, hiddetlen,
Harazmin der, yürü kardeşim atlan,
Yenip düşmanları sonra sevin,
Mutlu olursak ikimiz birlikte olalım.

Şıralı:
Şıralı der, yürü öldürelim düşmanı,
Düşmanlar kaçıp çok eder tövbeyi,
Harazmin savaş, esirgemedi canı,
Allah'ı yâd edip kılıç vurayım.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra ikisi gelen askerlere doğru gittiler. Askerlere yaklaştıklarında Şıralı Bey, Harazmin'e "Ben ön tarafta olayım. Ben savaşırken sen de fırsatını bulup arkaya geç ve saldır!" dedi. Harazmin dağın eteğinden bunlara görünmeden arkaya geçti. Bunlar da Şıralı'ya doğru geldiler. Bunların içinden birisi öne çıkıp Şıralı'ya:

- Ey yiğit, buradan yanında eli bağlı bir adamla bir atlı geçti mi? dedi. Şıralı:

- Siz kimin yiğitlerisiniz, o yakalanan kim, yakalayan kim? diye sordu. Bu yiğit:

- Pirnazar serdarın yiğitleriyiz. Bizim serdarımız Pirnazar'ı Şıralı denilen bir oğlan Söyün Şah'ın emriyle gelmiş ve serdarın elini bağlayıp almış, gitmiş. Biz de ava gitmiştik, haberimiz yoktu, dedi. Şıralı Bey:

- Eğer haberin olduğunda bir şey yapacaksan o serdarı yakalayan benim. Eğer ödün koparsa kopsun, dedi.

Şıralı sözünü daha bitirdi bitirmedi, o yiğit kılıcını çekip Şıralı'nın üstüne atıyla hücum etti. Şıralı da kılıcını çekti, atını koşturdu, varıp bu yiğidin ensesine kılıç vurdu. Yiğidin kellesi, atın eyerinin ön tarafından yere düştü. Saf bağlayıp duran ordu, bu olayı görünce Şıralı'ya hücum etti. Hey gidi, Şıralı Bey de Köroğlu'nun Kızılbaşları öldürdüğü gibi öldürdü. Ordunun arkasından Harazmin saldırdı. Tıpkı bir sürü koyunu iki kurt dalamış gibi oldu. Şıralı önden, Harazmin arkadan sanki cöven* biçer gibi her taraf ceset oldu. Beş yüz atlıdan çoğu yaralı yetmiş beş atlı kaçıp kurtuldu. Orduyu savıp savaşı bitirdiler. İki de ele ele tutuşup kenara çıktılar. Şıralı Bey'in keyfi yerine geldi ve bir gazel söyledi:

Aferin dostum sana Harazmin,
Kurt dalamış gibi yaptın orduyu.
Savaşa girdiğimde sana baktım,
Talan ettin düşmanların başını.

Kılıcını tez vurup çekersin tezden,
Yüz çevirmiyorsun elliden, yüzden,
Savaşa girdiğinde arttırıp bizden,
Kılıçladın düşmanların başını.

Hızla titretip yedi kat yeri,
Peşimizden geldi alpin askeri,
Ey kardeşim, bugün yâd ettin piri,
Çevirdin düşmanların çevresini.

Kolladı erenler yardımcı olup,
Hazret-i Ali, Hızır, İlyas yâr olup,
Kıyametlik iki kardeş bir olup,
Talan ettik bugün güçlü orduyu.

* Şekerkamışına benzeyen bir bitki.

Yaradan'ın kendisi bize yâr oldu,
Düşman dayanamayıp derbeder oldu,
Şıralı da bugün şad olup geldi,
Rakipler gelmez gibi oldu aklına.

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Sonra Harazmin ile birlikte atlanıp bağa doğru hareket ettiler. Bağa geldiler, atlarını seyishaneye bağladılar ve bağa seyrana çıktılar. Bu bağın tarifini etmek mümkün değil. Şıralı Bey, Harazmin'in yüzüne bakıp "Ey kardeş Harazmin, sen şükret, yârine kavuştun. Ben de kavuşur muyum ki?" dedi, ağabeylerini, halkını, Gövher yârini hatırlayıp bir gazel söyledi:

Beş yıl oldu ayrılalı yurdumdan,
Ben de halkıma kavuşur muyum ki?
Murat, maksadım Allah'tan bitse,
Varıp ağabeyime kavuşur muyum ki?

Ayrılıkta gözden kanlı yaş döküp,
Aşk yolunda yüreğimi, bağrımı yakıp,
Yâr yâr deyip yâr yolunda can çekişip,
Ben de Gövher cana kavuşur muyum ki?

Mert yiğit sen düşmanla savaştın,
Canını esirgemedin çok kılıçlaştın,
Şükret sen Sülgün kıza kavuştun,
Ben de Gövher cana kavuşur muyum ki?

Mecnun Leyla diye dünyadan geçti,
Bilbil de Gül kızın elinden tuttu,
Garip yedi yılda Senem'e yetti,
Ben de Gövher kıza kavuşur muyum ki?

Kaknus biçare de yar diye kül oldu,
Düşmanlar bizimle yekbeyek oldu,
Şıralı'nın âşıklığı da gerçek oldu,
Muradıma, maksadıma yeter miyim ki?

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Bunlar, bir süre bağı seyredip gezdiler. Sonra Sülgün perinin yanına gittiler. Sülgün Kız da bunlara ikramda bulundu. Bunların keyfi yerine geldiğinde Şıralı Bey dedi:

- Harazmin kardeş, izin verirsen ben döneyim, yolcu yolunda gerek derler, dedi.

Harazmin:

- Ey kıyametlik kardeş Şıralı, benden bitecek bir işin varsa söyle, yoksa yaptıkların için de sağ ol, dedi. Şıralı Bey:

- Benim senden istediğim bir şey yok, dedi. Sülgün Kız:

- Ey ağa Şıralı, benden hediye olsun, deyip bir kuşak çıkarıp verdi. Bu kuşak, altındandı. Bunu Pirnazar serdar, bir yurda yağmaya gittiğinde ganimet olarak almıştı. Bundan başka baştan ayağa elbise verdiler. Şıralı Bey, altın kuşağı aldı. Kalan elbiseleri ise etrafındaki garip oğlanlara verdi. Sonra Şıralı, Harazmin ve diğerleri ile vedalaştı, Pirnazar serdarın elini de arkasına bağladı ve atına bindirdi. Kendisi de atını güzelce eyerleyip bindi. Bu şekilde yola koyuldular.

Şimdi Şıralı Bey'in sözü burada dursun, haberi Söyün Şah'tan alalım. Onun bir dayısı vardı. O da Pırak şehrinin padişahıydı ve adı Keymir Han'dı. Bunun bir oğlu vardı. Oğluna Gışık Sarı derlerdi. Keymir Han, Söyün Şah'a adam gönderdi. "Söyün Şah, burada adam varken kızını yabancı bir yerden gelen boş gezene mi verecekmis? Kızını kimseye vermesin. Benim oğlumu kabul ederse bana gelin versin" diye elçi gönderdi. Gönderdiği adamları bu sözleri, söylenenden daha da fazla arttırarak iletiler. Keymir Han'ın oğlu da büyük bir ordunun serdarıymış. Söyün Şah, bu sözleri makul buldu. Aklından "Şıralı gelirse nasıl öldürürüm" diye geçirdi.

Şimdi Söyün Şah biraz düşünsün, yine haberi Şıralı Bey'den alalım. Şıralı Bey "Gövher'e vaat ettiğim gün kavuşurum" diyerek atını hızla sürdü.

Şıralı'nın sözü de burada biraz dursun. Şimdi haberi Gövher Kız'dan işitelim. Gövher Kız da yerinde duramayıp "Kısmette ne var acaba? Şıralı'nın dönmesine bir gün kaldı, yola çıkalım" dedi, kızlarına erkek kıyafeti giydirip ata bindirdi, kendisi de erkek kıyafeti giyerek tam tekmil silahlandı. Sonra Şıralı'yı karşılamaya gitti. Şehrin kible tarafı büyük bir dağdı. At koşturup bu dağın tepesine çıktılar. Gövher Kız bakınca batıdan güneşin altından iki atlı görüldü. İyice bakınca birisi yaşlı bir atın kenarında üstü kesilmiş bir dut kütüğü gibi duruşundan eli bağlı bir adama benzemekte. Sözün kısası Gövher Kız, Şıralı'yı tanıdı. İçi içine sığmadı, kızlarının yüzüne bakıp bir gazel söyledi:

Kızlar işitin sözümlü,
Şu gelen Şıralı'ya benziyor.
Yanındaki Pirnazar'dır,
İşi de olmuşa benzer.

Şu gelen iki atlı,
Biri üzgün, bir mutlu,
Almaz kılıç, Kuşkanatlı,
Şıralı Beyime benzer.

Geliyor güneşle kesişip,
Dikkat edin iyice bakışıp,
İşi olup, dolup taşıp,
Şu benim yârime benzer.

Avazını âleme yetiren,
Şahın şartını bitiren,
Serdarı tutup getiren,
Şu benim yârime benzer.

Hakkın senası dilindedir,
Atın dizginini elindedir,
Almaz kılıç belindedir,
Gelişi yârime benzer.

Gövher der şükür Hakka,
Gözüm karardı baka baka,
Çok çileler çeke çeke,
Gelişi Şıralı'ya benzer.

Elkissa, Gövher Kız, sözünü tamamladı. Sonra Gövher Kız, kızları ile Şıralı'nın karşısına çıktı ve atını dizginleyip durdu. Şıralı da "Bu yiğitler, kimin yiğitleri acaba?" diyerek şaşırılmış bir halde bunları tanıyamadan yüzlerine baktı. Gövher kendini tanıtmadan Şıralı'ya bakıp bir söz söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Gövher:
Durup bana bugün haberini ver,
Nereden geliyorsun, iyi yolculuklar yiğit.
Buradan geçip hangi şehre gidiyorsun,
Haberini ver, sana iyi yolculuklar yiğit.

Şıralı:
Allah açarsa benim yolumu,
Maksadım şu, Gövher Kız'a gidiyorum,
Yiğit durup sorarsan benim halimi,
Umudum şu, Gövher Kız'a gidiyorum.

Gövher:
Sen kendini kime benzettin,
Bir garibin yüreğini dağladın,
Koyuver hemen, elini niçin bağladın,
Koyuver bunu işin düzelsin ey yiğit.

Şıralı:
Bana getir dedi İsfahan şahı,
Koyuver deyip senin derdin ne,
Haddini aşma yiğitlerin başı,
Elini bağlayıp şahın yanına gidiyorum.

Gövher:
Kendini tanı, sen kimin neslisin,
Bağlanan yiğidin kimlerdir aslı,
Gözleri parlıyor yağmacı gibi,
Alıp git maksadına Hak yetirsin yiğit.

Şıralı:
Gözüne baksan ejderha gözü,
Üç gün güreşti dinlemeden bizi,
Söyün Şah, şartı için yolladı bizi,
Pirnazar'ın elini bağlayıp gidiyorum.

Gövher:
Görünüşü heybetli, çok kuvvetli mi?
Kendisi nasıl, yiğitleri var mı?
Sen nasıl yaptın şahın bu işini?
Muradına Hak yetirsin yiğit.

Şıralı:
O serdarın kızı Sülgün'e rastladım,
Üç günü kendisiyle geçirdim,
Sonra Harazmin ile kardeş oldum,
Bu şekilde yakalamış geliyorum.

Gövher:
Ben bir çaresizim sorarsan beni,
Halini öğrenmek için sordum sana,
Gövher der, çıkmıştım senin önüne,
Bağı-Hövesdar'a yürü, gelsene yiğit.

Şıralı:
Sen erkeksin, niçin Gövher adın,
Âlemi yakıyor yürekte adın,
Şıralı der, benim maksat, muradım,
Hövesdara yârim için giderim.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Şıralı Bey, Gövher Kız'ı tanıdı, ancak tanımazlık gelip bunun üç sırrını öğreneyim dedi. Şıralı Bey, Gövher Kız'ın yanındaki kızları hiç tanıyamadı. O "Bu yiğitler Gövher Kız'ın yanında ne yapıyorlar? Ben bunu tanımazlıktan gelip bir söz söyleyeyim. Ben onun uğruna nice eziyetler çekiyorken o bir maksatla geziyor olmasın" dedi, Gövher'in yüzüne baktı, Gövher'e soru soran bir gazel söyledi:

Haber ver şehzade Gövher bağda var mı ki?
İsteğindir Allah'tan er geç var mı ki?

Ya da önümden çıkıp gözü bana hasret mi ki?
Ya da beni unutup başkalarıyla gezer mi ki?
Ya bağda hasretlik çekip ya da karşımda mı ki?

Harazmin dostumla kalabalık orduyu kırdım,
Ben Gövher'in yolunda nice cefalar gördüm,
Gövher'i umut edip ejderhayı öldürdüm,
Şahın şartı için gidip Pirnazar'ı getirdim,
Varayım muradımı isteyip Gövher bağda mı ki?

Erkek ile gezmek naçar olsan da ayıptır,
Bu yiğitler yağmacı ya da fukara gibidir,
Ya da Gövher benden vazgeçip başka yâr sevmiştir,
Eğer böyle ise derdim, tasam daha artmaktadır,
Etrafına yiğit toplamış bize düşman var mı ki?

Gövher'den şer iş çıkarsa burada bir saat durmam,
Hısımlık akrabayı, eli günü bırakıp burada durmam,
Kâfidir çektiğim azap, artık azap çekmem,
Pirnazar'ı da koyuverip İsfahan'a gitmem,
Birbirinden ayrılıp kısmet bu olur mu ki?

Zöhre-Tahir, Gül-Bilbil âşıklıkta sebat etti,
Gövher ise yârinin şerefini sattı,
Şükredeyim bu ziyan bize Allah'tan geldi,
Gövher kırk yiğit toplayıp önümden geçti,
Garip gönül Gövher'den hâlâ umutlu mu ki?

Nice cefalara atıldı dua alıp erenden, pirden,
Gövher benden geçtiğinde ben geçmez miyim Gövher'den?
Şıralı eğlenme, git durmadan bu yerden,
Yüz çevirip, el çekti Gövher hayadan,
Kısmet sana Allah'tan gönlüm ister mi ki?

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Gövher, yüzünden örtüyü aldı, kızlara da “Hepiniz yüzünü açın!” diye emretti. Kızlar da örtülerini kaldırdılar. Şıralı, kızları tanıdı ve söylediklerine pişman oldu. Gövher de Şıralı'nın yüzüne bakıp “Ey Şıralı, ben senin döneceğin günü hesap edip karşılamaya çıktım. Böyle vesvese etme. Ben seni unutup başkasına âşık olmuş değilim. Ben kıyamete kadar Hazret-i Circis'in eziyetlerini çeksem de, babam parça parça etse de ben senden asla vazgeçmem” dedi. Şıralı da buna inandı. “Ey Gövher can, ben yanılıp yanlış konuştum. Ne olur kusura bakma” dedi. Sonra Gövher'le bunlar öfkeyi bir kenara bıraktılar, sevindiler, öpüşüp kucaklaşıp kendilerinden geçtiler ve yıkıldılar. Gövher'in kızları, bunların üstüne her türlü gülsuları döktüler ve bunları kendilerine getirdiler. Bunlar ayıldıktan sonra ata binip “Bağı-Hövesdar”a doğru gittiler. “Bağı-Hövesdar”a vardılar, atlarını bağlayıp o geceyi zevk ü sefa içinde orada geçirdiler. Diğer gün, seher vakti Pirnazar'ı yanına alıp Söyün Şah'ın huzuruna çıktı, baş eğip selam verdi. Şah, “Şıralı Bey, geriye bir şartım kaldı, onu da yerine getirirsen Gövher senin olacak” dedi. Yarım erkenden Gövher'in bağına git. Gövher'in bağında beş yüz basamaklık bir köşk var. Oradan atını aşırabilirsen Gövher senin olacak” dedi. Şıralı “Tamam, devletlim” diyerek saygı gösterdi. Şah “Pirnazar kalsın, sen git” diye Şıralı'ya izin verdi. Söyün Şah, Şıralı gittikten sonra bu serdar ile oturup konuştu. “Ey serdar, benim amacım kızımı buna vermemek. Önce Pirnazar'a gücü yetmez, sen onu öldürürsün diye senin üstüne gönderdim. Şimdi bunu nasıl zindana atmalı?” dedi. Pirnazar serdar “Bu ayakta iken ne kadar asker olursa olsun galip geliyor. Uyurken bir yolunu bulup elini kolunu bağlayıp zindana atmam lazım” dedi. Şah:

- O zaman ben seni koyuvereyim, sen ne kadar adam gerekiyorsa yanına al ve benim şu işimi hallediver, dedi. Pirnazar, bunu kabul etti. Pirnazar'ın elini çözüp bir yere götürdü ve buna hoş ikramlarda bulundu. "Şıralı kalan şartı yerine getirinceye kadar dinlen" dedi. Şıralı da Gövher'in yanına gidip sevincinden içi içine sığmıyordu. Gece geride kaldı. Sabah erkenden Gövher'in bağının etrafında bir gürültü başladı. "Tebriz'den Şıralı adlı bir oğlan Gövher'e âşık olmuş. Söyün Şah da üç şartını söylemiş, ejderhayı öldürmüş, Pirnazar'ı da yakalayıp getirmiş. Bugün son şartı olan beş yüz basamaklı köşkten atı aşırılmayı yapacakmış" haberini duyan büyük küçük herkes toplanmaya başlamış. Pırak şehrinin padişahı Keymir Han da oğluyla yanına kırk bölük asker alıp Söyün Şah'ın ilerideki kalesinin kapısına geldi. Söyün Şah, "Ey dayı, benim maksadım, Şıralı'ya kızımı vermek değil. Biz bununla baş edemedik. Biz bir hile ile bunun ellerini bağlamazsak onunla baş edemeyeceğiz" dedi. Burada Keymir Han'ın oğlu Gışık Sarı "Ben Şıralı kadar yok muyum? İzin verirseniz o Rüstem Zal da olsa yakalayıp getiririm" dedi, harekete geçip beş kelime söz söyledi:

Bana izin verirsen keremli şahım,
Atlanıp Şıralı'nın üstüne gideceğim,
Bugün yiğitçiğin kesip de başımı,
Cesedini sürüyüp hendeğe atacağım.

Ben de alpim zerrece korkmam ondan,
Kılıçlayıp canını alsam bedeninden,
Bugün Şıralı'nın ecel makamından,
Kılıcını saz yapıp bir name söyleyeceğim.

Pehlivan meydanına girip güreşsem,
Şıralı Bey'le kılıç ile dövüşsem,
Güçlü çıkıp da kellesini kessem,
O zaman bülbül olup Gövher'e gideceğim.

Gışık der benim kuvvetim çoktur,
Kırk altı tane yiğit askerim vardır,
"Gücün yetmez" dersin nasıl iştir,
Askerimi toplayıp üstüne gideceğim.

Elkissa, Gışık Sarı sözünü tamamladı. Söyün Şah, dayısına olacakları anlattı. Keymir Han, oğlunun gitmesine izin vermedi. Bunlar toplanıp Şıralı ile dost oldular ve onu izlemeye gittiler. Şıralı'yı padişah çağırdı ve beş yüz basamaklı köşkten atını atlatmasını söyledi. Gövher de kırk kızı ile birlikte köşke çıkmış ve pencereden başını çıkarmış bakıyordu. Şıralı Bey, atı Kuşkanat'ı iyice eyerledi, süsledi ve atlandı. Köşkün yanına geldi, atına iki kamçı vurdu. Kuşkanat, köşkün yirmi gez üstünden atlayıp geçti. Şıralı, atın dizginlerini yeniden geri çevirdi, at ileri atıldı. Bu sefer köşkün üstüne çıktı ve orada durdu. Bütün ahali "Allah'a şükür, Şıralı'ya yardım etti." dedi. Söyün Şah "Üç gün toy yapıp Gövher'i Şıralı'ya nikahlayıp vereceğim" diye ferman okuttu. Ferman okutmanın amacı, Şıralı'yı gaflete düşürüp hileyle yakalamaktı. Bu şekilde herkes dağıldı. Ahali gittiğinde Söyün Şah, dayısı ile birlikte tahtına geri döndü. Şıralı da serdarı getirdiğinden beri dinlenmemişti, o da gidip yattı. Söyün Şah, gece yarısı birkaç adamıyla birlikte Gışık Sarı'yı Pirnazar'ın yanına gönderdi. Şıralı, hiçbir şeyden habersiz yatmaktaydı. Bu işten bağbanın da haberi vardı. Bunlar köşke girdiklerinde Gövher'le Şıralı'nın birlikte yattıklarını gördüler. Uyuyan adamın üstüne yirmi otuz kişi yüklendi. Hemen elini arkasına bağlayıp götürmek istediler. Gövher de kendini Şıralı'nın üstüne attı ve ağlamaya başladı. Garip Şıralı'nın elleri arkasından bağlı, Gövher'in yüzüne bakıp bir beş kelime söz söyledi:

Rakipler bozdu aramızı,
Gövher canım hoşça kal.
Azdı ayrılık yaramız,
Sevgili yârim hoşça kal.

Cefa çektim rahat görmeden,
Yüreklerde kaldı özlem,
Şirin canım sana kurban,
Gövher canım hoşça kal.

Gaflette yakaladılar beni,
Benden ayırdılar seni,
Baban yakalattı beni,
Nazeninim hoşça kal.

Kötü günde sırdaşları,
Gövher Kız'ın yoldaşları,
Yârimin arkadaşları,
Kızlar, gelinler hoşça kalın.

Gitti kuvvetim, gücüm,
Pirim Ali, işit feryadımı,
Gölgende gölgelendim,
“Bağ-ı Hövesdar” hoşça kal.

Şıralı der bahtım karardı,
Rakiplerin isteği oldu,
Zulüm bana şahtan geldi,
Zülf-i târım hoşça kal.

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Gövher Kız, kendini Şıralı'nın üzerine attı “Canım Şıralı, mert dur, merdane ol, cennete kavuşuruz, babam seni öldürse de ben senden ayrı bir gün bile yaşayamam” dedi. Böylece Şıralı'yı Gövher'den ayırdılar ve alıp götürdüler. Şahın huzuruna getirdiler, Söyün Şah, Şıralı'ya bakıp “Ey Şıralı, benim gibi bir şahın kızını senin gibi bir çapulcu, bir köle alamaz. Sence ben seni zindana mı atayım, yoksa öldüreyim mi? Böylece Gövher'e kavuşamazsın” dedi. Şıralı da Söyün Şah'ın yüzüne bakıp bir söz söyledi:

Bir merdi ağlatan ahmak Söyün Şah,
Gövher'in yolunda ölürsem öleyim.
Susamış olsan da bugün sen bu başa,
Kızın için canımı kurban edeyim.

Ben çektim Gövher'in nice azabını,
Bugün gösterdin sen namertlik âdetini,
Aldım ben Gövher'in gönül ağrısını,
Gövher için şimdi ölürsem öleyim.

İşini bitiririm söyleyeceğin bu ise,
Mert âşık ah etmez maşuku için ölse,
Ezelde yazılan kısmet bu ise,
Kendimi zindana atarsam atayım.

Hak bilir, senin dediğin olmaz,
Ben ölürsem Gövher şad olup gülmez,
Vade dolmayınca asla insan ölmez,
Korkum yoktur şimdi ölürsem öleyim.

Beni öldürsen dostum Harazmin gelir,
Dişini söker, boynunu kırar,
Ben ölsem de ruhum şad olup güler,
Yar yolunda ne olursam olayım.

Âşıklığım haktır “yâr” için ölürsem,
Olayım yar için bırak ne olursam,
Şıralı der hazan geldiğinde solsam,
Yârim için ne olursam olayım.

Elkissa, Şıralı sözünü tamamlayıp “Ey Söyün Şah, sen bana acıma, benim canım senin elinde ise öldür beni” dedi. Söyün Şah, zindancıları çağırdı. Bir zindancı başı vardı. Ona zindancı başı Kasım derlerdi. Bu bir çölden gelirken bir gurup yağmacıya rastlamış. Bunlar bunu öldürmek üzere iken Alim Şah, muhafızlarıyla gelip Kasım’ı bunların elinden almış ve koyuvermişti. Bu zindancı başı, “Tebriz şehrinden Alim Şah’ın oğlu Şıralı’ya zindan cezası verilmiştir” diye duymuş ve buna hiçbir şey söylememişti. Şıralı’yı götürüp zindana attılar ve kilitlediler. Şıralı Bey, ağabeylerinden, halkından ayrılıp Gövher için her yola başvurdu, sonunda Gövher’den de ayrılıp zindana düşünce içi daraldı, felekten şikâyet edip bir gazel söyledi:

Pek çokları gelip geçti senin üstünden,
Ey dünya, kimin gönlünü şad ettin?
Sabahleyin şad olup gülen beyleri,
Akşama doğru gönlünü mat edersin.

Leyla-Mecnun muradına yetmedi,
Acı çekti zevk ü sefa sürmedi,
Gelip sende kimse mesken tutmadı,
Ey dünya kimin gönlünü şad ettin?

Önce beni halkımdan ayırdın,
Âşıkların başına ne işler getirdin,
Kan ağlatıp Gövher Kız’dan ayırdın,
Fani dünya kimin gönlünü şad ettin?

Nicesine kan kattın yaşlısına, gencine,
Nicesinin ayrılık getirdin başına,
Nicesini ağlattın yazın ve kışın,
Yalan dünya kimin gönlünü şad ettin?

Önce kendin aşkın yoluna saldın,
Ferhat’ın elinden Şirin’i aldın,
Şıralı fakiri de zindana attın,
Köhne felek kimin gönlünü şad ettin?

Elkissa, Şıralı sözünü tamamladı. Şimdi haberi Gövher Kız’dan işitin. Gövher Kız, Şıralı gittikten sonra çok ağladı, saçını dağıtıp yüzünü yırttı, yanına kızlarını alıp bağa gitti. Gövher, kızlarına bakıp bir söz söyledi:

Dostlarım ey kardeşlerim,
Neyleyeyim yârden ayrıldım.
İşitin benim feryadımı kızlar,
Ah çekip yârden ayrıldım.

Şimdi yâr gelmez yanıma,
Babam eziyet etti canıma,
Rakip ateş yaktı canıma,
Ben bugün yârden ayrıldım.

Yürü Cemal, yâre varalım,
Bir torba çörek verelim,
Yârimin adı Şıralı,
Merdane yardan ayrıldım.

Rakipler babamı bozdu,
Aşkın ipini kesti,
Bu kaderi Allah yazdı,
Neyleyeyim yardan ayrıldım.

Gövher der babam ölsün,
Şıralı Bey azat olsun,
Düşman ağlayıp dostlar gülsün,
Neyleyeyim yardan ayrıldım.

Elkissa, Gövher Kız, sözünü tamamladı. Gövher Kız, Şıralı Bey'in peşinden bir torba çörek yaptı, bunun yanına türlü şeyler koyup götürdü. Gövher, zindancıya ne kadar yalvarsa da Şıralı'yı göstermedi. Bu yüzden Gövher yanında getirdiklerini Şıralı'ya vermesini söyledi ve döndü. Gövher, kızları birlikte bağa gitti. Şimdi Gövher, kendi yerinde, kendi derdiyle uğraşa dursun. Haberi kimden al, Gışık Sarı'dan al.

Gışık Sarı, "Şıralı'yı zindana attım, şimdi Gövher'i ben alırım, yanına varıp bir konuşayım" deyip Gövher'in yanına geldi. Gövher'in bu işten hiç haberi yoktu. Gövher Kız, buna bakıp "Hadi yiğit hangi haberle geldin, haberini söyle" dedi. Gışık Sarı, Gövher'e bakıp âşıklığını beyan edip bir gazel söyledi:

Arzımı işit, kızların hanı,
Benim âşıklığımı bilmen gerek.
Yolunda kurban edeyim bu canı,
Sen de beni kabul etmen gerek.

Benim gibi yiğit varken yâr sevme yaddan,
Ben yüz çevirmem senin gibi asil zattan,
Şimdi Şıralı'yı çıkarıp yâddan,
Benimle oynayıp gülmen gerek.

Hak âşığıyım ah u nalem bil Gövher,
Benimle beş gün oynayıp gül Gövher,
Ben de Şıralı'dan aşağı değilim Gövher,
Benim de gönlümü alman gerek.

Gışık Serdar der dayanıp acıya,
Gövher isen merhamet et talibe,
Gidip Şıralı'yı astırsak darağacına,
Orada şükredip gülmen gerek.
Elkissa, Gövher Kız, Gışık'ın bu sözüne dayanamadı, çok ağladı, saçını dağıttı, yüzünü yırttı ve Gışık'a bakıp bir gazel söyledi:

Bu fikri aklına bile getirme Gışık,
Bu dediğin sözler olmasa gerek.
Senin gibi harami olamaz Hak âşığı,
Bu hayalin gerçekleşmese gerek.

Şıralı "yâr" için zindanda yatsa,
Ben neyleyeyim Allah bahtımı açsa,
Senin gibi harami böyle söz söylese,
Kızların hanı buna gülmesi gerek.

Gışık Serdar, git görünme göze,
Boşuna âşık olup can atma bize,
Eziyet ettin babam ile sen bize,
Senin söylediklerin gelmese gerek.

Gidip Şirali'yı astırsan dara,
Rakipler yüreğe açsanız yara,
Gövher der ezelden bahtım kara,
Seninle oynayıp gülmese gerek.

Elkissa, Gövher Kız, sözünü tamamladı. Gışık Sarı, Gövher'e el uzatıp:

- Ey Gövher can, ben sana Hak âşığıyım. Baban ne şekilde olursa olsun seni bana vermeye razıdır, dedi. Gövher, Gışık'a bakıp:

- Git, kaybol düzenbaz, babam bana Hazret-i Circis'in çektiği azabı yaşatsa da seninle bir saat bile durmam, dedi. Bunun üzerine Gışık Döndü. Söyün Şah'ın yanına gitti. Olanları bir bir anlattı. Sonra "Şirali'yı öldürmeden bu işi yapmanın imkânı yok" dedi. Bu söze sinirlenen padişah "Muhafızları toplayıp Şirali'yı darağacına çıkarın!" diye emir verdi.

Şirali'nin bahsi biraz sonraya kalsın, şimdi haberi kimden al, Pirnazar Serdar'dan al. Pirnazar Serdar, kızın kendisine verilmeyeceğini anladı. Sonra şöyle düşündü "Ben şimdi tek kaldım. Atı yalnız koşturmak olmaz, yalnızın tozu çıkmaz. Ne şekilde olursa olsun Şirali darağacının altına geldiğinde onu kurtarayım ya da öleyim." Pirnazar, bu fikri düşüne dursun.

Muhafızlar, Şirali'yı zindandan çıkarıp darağacının altına getirdiler. Buraya bütün ahali toplandı. Söyün Şah, Şirali'ya sitem edip bir söz söyledi:

Nereden geldin sen ahmak Şirali,
Senin gibi çapulcuya kızımı vermem.
Haydi, gücün varsa göster görelim,
Senin gibi haramiye kızımı vermem.

Bu yerlere geldin niyetini bozup,
Fikrinden dönmedin zindana düşüp,
Elini arkana bağlamıştır Gışık,
Senin gibi haramiye kızımı vermem.

Ya da o zindana yine attırıp,
Ya da cellâtlara başını kestirip,
Emrim katidir seni dara astırıp,
Senin gibi çapulcuya kızımı vermem.

Emredip bugün kesildiğinde başın,
Arka çıkmaz sana hısım akraban,
Söyün Şah der bugün keserim başını,
Senin gibi haramiye kızımı vermem.

Elkissa, Söyün Şah, sözünü tamamladı. Şirali Bey, şahın bu sitemine dayanamadı. Bir şey yapmak istese elleri arkasına bağlı, çaresiz. Huda'ya yalvardı, Hz. Ali pirini yâd edip bir gazel söyledi:

Yoktan var eyleyen Allah,
Yardım isterim ben senden.
Bu ne sırdır, bu ne kavga,
Halim kötüleşir günden güne.

Arkamda bağlıdır elim,
Ağzımda öter dilim,
Rakipler kesti yolumu,
Yardım isterim Hak senden.

Gitmez gönlümden dumanım,
Yoktur burada yoldaşım,
Şir-i Huda Ali pirim,
Ben yardım isterim senden.

Cefa çektim rahat görmeden,
Gönlümde çoktur hasretlik,
Ah çekip şah Süleyman,
Yardım isterim ben senden.

Düşmanlar etrafımda sıralı,
Şahın gözü bağrımı yırtar,
Şıralı, gam tasa batar,
Hak, yardım isterim senden.

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Şimdi haberi Gövher Kız'dan alalım. Gövher, Şıralı'nın peşinden karalar giyip yüzünü yırtıp saçını dağıtmış halde geldi. Gövher, uzaktan karaltının görülebileceği bir yerden üç ağacın dikildiğini görüp hızlı hızlı geliyor. O "İzin verin, yol verin! Şıralı'nın yüzünü görüp helalleşip öleyim!" dedi. Ahali, kenara çekilip buna yol verdi. Gövher, kendini Şıralı'nın üstüne atıp:

- Vah canım Şıralı, mert merdane ol, namertlik edip sözünden dönme, dedi. Şıralı:

- Ey Gövher can, ben aşk yolunda senin için ölürsem zerrece gam yemem, dedi.

Burada Şıralı, Gövher'e bakıp beş kelime söz söyledi:

Bugün gidiyorum senden ayrılıp,
Güler yüzlü Gövher canım, hoşça kal.
Bugün öldürecekmiş şah gazap edip,
Mah-ı taban nazeninim hoşça kal.

Cefa çekip kavuşamadım yâre,
Rakipler yüreğime açtılar yara,
Baban gazap edip astırır dara,
Gövher, benden razı ol, hoşça kal.

Cellâtlar da benim canıma susamış,
Ayrılık yürekte yapmıştır duman,
Dar altında bugün kurulsu mahşer,
Giderim dünyadan Gövher, hoşça kal.

Yârim ağlayıp gözünü yaşla doldurma,
"Yar yar" diye kırmızı yüzünü soldurma,
Ben gidince Gışık'a sırrımı bildirme,
Öğüdümü tut sevgili yârim hoşça kal.

Rakiplere yârim, sırrını verirsen,
Şıralı der başka yâre gidersen,
Beni yollayıp Gışık ile evlenirsen,
Kabrimde huzur bulmam hoşça kal.

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Etraftaki insanlar ağlaşıp şaha gidip arz ettiler. "Şıralı'nın istediğini verin, çok cefa çekti. Bunu öldürseniz de Gövher, Gışık'la evlenmez. Bunlar Hak âşığıdır" dediler. Söyün Şah, sinirlenip "Şimdi kim Şıralı'nın azat edilmesini ağzına alırsa onu öldürürüm, malını mülkünü talan ederim" dedi. Gövher Kız, çok ağladı, babasının ayaklarına kapanıp bir gazel söyledi:

Arzımı işit canım babam,
Yârimi azat eyle!
Kastın varsa öldür beni,
Yârimi azat eyle!

Yaşlar dökülür gözümden,
Dönme şah, verdiğin sözden,
Umudun varsa kızından,
Yârimi azat eyle!

Önce şartlarını söyledin,
Gışık'ın hatırını gördün,
Yârden ne kötülük gördün,
Gel bugün azat eyle!

Yüreğime açma yara,
Bağrımı eyleme pare,
Bugün yârimi asma dara,
Yârimi azat eyle!

Yârim giderse burada durmam,
Ben Gışık'a gönül vermem,
Şiralisiz devran sürmem,
Yârimi azat eyle!

El çekip paradan puldan,
İzin alıp erenden, pirden,
Beni arayıp uzak yerden,
Gelmiştir, azat eyle!

Yalanmış verdiği sözün,
Halk önünde kızarmaz yüzün,
Arz ediyor Gövher kızın,
Yârimi azat eyle!

Elkissa, Gövher Kız, sözünü tamamladı. Babasının ayağına kapanıp ne kadar yalvardı ise de isteğini reddetti. Şiralı, dar altında eli arkasına bağlı halde Gövher'e bakıp bir gazel söyledi:

Gövher canım, ağlayıp boynunu bükme,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.
Benim için yalvarmaya babana gitme,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.

Ezelde kaderimi yazmıştır Allah,
Pirden dua alıp düştüm bu yola,
Cesur ol, hiç yalvarıp yakarma,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.

Babanın yüzünde yoktur imanı,
Biz de hesaplaşırız mahşer günü,
Yolunda feda ederim bu şirin canı,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.

Yoktan var eyleyen yaradan Hak'tır,
Bu dünyaya gelip de ölmeyecek yoktur,
Senin için ölsem de kaygım yoktur,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.

Yüzünü yırtıp ağlayıp saçını yayma,
Ağlayıp rakiplere sırrını bildirme,
Benim için Gövher canım gam yeme,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.

On dört yaşında çıktım yurdumdan,
İsfahan'da haber aldım gülümden,

Şıralı der âşık korkmaz ölümden,
Bırak, baban öldürürse öldürsün beni.
Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Gövher Kız, hüngür hüngür ağlayıp Şıralı'nın yanına giderek "Vah Şıralı Beyim, mert ol, cesur ol, sözünden asla dönme, beni maskara etme!" dedi. Şıralı Bey, Gövher Kız'ın yüzüne bakıp bir ebyat okudu:

Gövher canım, ağlayıp kanlı yaş dökme gözünden,
Sen vaadinde durursan şüphe etme bizden,
Senden yüz çevirmem hiç canım çıksa ağızdan,
Vaadimde duracağımı bil, verdiğim sözünden,
Yürek yandı kül oldu şahın yalan sözünden.

Peşimden gelmezler, yoktur hısım akrabam,
İsfahan yurdunda yoktur benim akranım,
Öteki dünyada, bu dünyada sensin yoldaşım,
Dar altında elim bağlı, akar bu kanlı yaşım,
Atlanıp ağabeylerim gelmez peşimden.

Bu rakipler hile ile zehir içirse,
Beş yüz asker toplanıp başıma kılıç vursa,
"Cellat!" diye bağırıp baban derimi soydursa,
Ben garibi kaknus gibi yakıp oda yandırsa,
Yârin dönmez Gövher can, önce söylediği sözden.

Babahan gibi zulüm edip baban başımı kestirse,
Mansur'un öğrencisiyim bugün dara astırsa,
Rakipler araya girip hazan yelimi estirse,
Şıralı der Harazmin kurtarırdı beni görse,
Umudum bu, Harazmin gelir benim peşimden.

Elkissa, Şıralı sözünü tamamlayıp "Ey Gövher can, Harazmin adlı bir dostum vardı. Yetişir gelirse iyi olur" dedi. Pirnazar da içinden "Şıralı mert yiğittir, öfkeyi bir kenara bırakıp bir Allah'tan yardım isteyip saldırırsam kurtarırım. Eğer kurtarırsam beni yine önceki yerime iletir ya da Harazmin ile yüzleştirir." diye geçirdi. "Kurtaramazsam da böyle yiğidin yolunda ölsem cennete giderim" diyerek Şıralı'nın arkasında durup at üstünde bir gazel söyledi:

Sözümü işit ey mert Şıralı,
Kırgınlığı bırakacağım şimdi.
Her ne günahın varsa affedip,
Senin gönlünü şad edeceğim şimdi.

Elim yetişirse darın altından alayım,
Gam ile külfetten ben azat edeyim,
Ya ben de seninle birlikte öleyim,
Âşıklar yolunda çalışacak şimdi.

Hatırlatayım ben yaptığın işerini,
Yumrukla döksem şahın dişlerini,
Gışık Sarı'nın askerlerinin leşlerini,
Sürüyüp çukurlara atacağım şimdi.

Şıralı Bey kulak ver bu söze,
Bakmam bugün elli altmış, yüze,
Elimden gelirse o Gövher Kız'a,
Kavuşturup mutlu edeceğim şimdi.

Önce benim elimi bağladın aldanıp,

Şah kızını vermez sana acıyıp,
Pirnazar da senin metliğini bilip,
Ağabey, kardeş olacak şimdi.

Elkissa, Pirnazar serdar sözünü tamamladı. Pirnazar'ın bu sözünü şaha ilettiler. Söyün Şah, sinirlendi, muhafızlarına "Hemen serdarın elini bağlayıp zindana atın!" dedi. Muhafızlar hemen gelip Pirnazar'ın elini bağladılar ve zindana attılar. Söyün Şah "Şıralı'ya darağacına asın!" diye bağırdı. Muhafızlar hemen geldiler, darağacının ipini Şıralı'nın boynuna geçirdiler. Gövher Kız da ağlayıp kendini Şıralı'nın üstüne attı. Şıralı da "Gövher can, ben gitmemişken hakkını helal et. Ben bugün babanın gazabı ve kader yüzünden cennete gidiyorum. Senin yolunda ölsem de gam yemem, ancak ben öldükten sonra sen Gışık ile evlenirsen ben kabrimde rahat yatamam, dedi. Gövher Kız:

- Ey Şıralı, mert ol, ben senden ayrılıp Gışık'la bir gün bile devran sürmem, dedi ve Şıralı'ya bakıp bir gazel söyledi:

Bugün beyim gitsen benden ayrılıp,
Gövher senden ayrılır diye düşünme.
Gövher, ben gidince sözünden dönüp,
Gışık ile devran sürer diye düşünme.

Şüphe etme, beyim Şıralı, benden,
O dünya, bu dünya dönmem senden,
Babam bugün seni ayırsa benden,
Sensiz Gövher güler oynar diye düşünme.

Sözümden dönersem yansın imanım,
Sen gidince ben de veririm canımı,
Zöhre gibi bıçaklayıp dökerim kanımı,
Dünyanın rüzgârını görür diye düşünme.

Sen gidince burada durmam olmaz,
Senden başkasına gönül vermem olmaz,
Bu yalan dünyada huzurum olmaz,
Sensiz Gövher burada kalır diye düşünme.

Sensiz neyleyeyim yalan dünyayı,
Bu dünyada yanan var mı benim gibi,
Gövher için kurban edersen yâr canı,
Benim de burada kalacağımı düşünme.

Elkissa, Gövher Kız, sözünü tamamladı. Şıralı Bey, Gövher'den bu sözü işitince mutlu olup, Gövher'den emin oldu ve beş kelime söz söyledi:

İşit sözüm Gövher canım,
Razı oldum senden bugün.
Yoluna kurbandır canım,
Razı oldum senden bugün.

Cellatlar alsın bu canımı,
Meydanda dökülse kanım,
Senin için ölsem yok şikayetim,
Yârim razı oldum bugün.

Dönmem aşkın yolundan,
Yüzümü çevirmem zulümden,
Korkmam Gövher ölümünden,
Baban canımı alsın bugün.

Âşık maşukunu sevince,

İşitmez sözünü deyince,
Elim bağlı dar altında,
Senden razı oldum bugün.

Baban koydu yanar odda,
Yüreğimde kaldı madde,
Devran süreriz cennette,
Senden razı oldum bugün.

Şıralı çeker çok acı,
Sensin yüreğimin gücü,
Gitmişim cennete doğru,
Sen de razı ol bugün.

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Söyün Şa da “Şıralı’yı daha hâlâ durduruyor musunuz? Hemen kellesini kesin!” diye bağırdı. Cellatlar bıçağı yenileyip hazırlandılar. Sonra Gövher Kız “Ey ahali, âşıklara bir iki saatlik mühlet isteyin!” dedi. Ahali arz edip istedi. Gövher’in annesi Badam yenge de şahın yanına varıp “Âşıklara eziyet etme, bunlar Hak âşığıdır. Şıralı’yı öldürürsen Gövher’in ondan ayrı Gışık’la yaşamayacağı açıktır” dedi. O, “Şıralı’yı azat et” diye bir gazel söyledi:

Sözümü işit ulu yurdun padişahı,
Şıralı’yı bugün eyle azat.
Seni tutar âşıkların ahı,
Bugün Şıralı’yı eyle azat.

Gam ile külfeti saldın başına,
Neden acımazsın gözyaşına,
Zehir katma âşıkların aşına,
Bugün Şıralı’yı eyle azat.

Şah, sahip çık, verdiğin sözüne,
Gafil olma bela gelir özüne,
Merhamet et Gövher Kızına,
Bugün Şıralı’yı eyle azat.

Namertlik yapma sözünden dönüp,
Aldanırsın rakiplere inanıp,
Ukdeli gitmesin bir kul yanıp,
Şıralı’yı bugün eyle azat.

Şahım, nazara al benim de sözümü,
Badam der Gövher benim de kızım,
Âşıkların haline merhamet et sen,
Bugün Şıralı’yı eyle azat.

Elkissa, Badam sözünü tamamladı. Şimdi bunların sözü biraz sonraya kalsın.

Şimdi haberi Harazmin’den işitin. Harazmin, Gülgün’ü kendi yurduna götürüp nikahlayıp toy düzenledi. Toyu yaptıktan sonra günlerden bir gün Harazmin’in hatırına Şıralı geldi, kendi kendine “Ey Harazmin, Şıralı sana ne kadar iyilik yaptı. Ben muradıma erdim diye rahat içinde yatman olmuyor. Onun başına neler gelmiştir? Ben erkek adam isem Şıralı’nın peşinden gidip ahvalini öğrenmem lazım” diye düşündü ve babasından izin alıp yola koyuldu. Birkaç gün yol alıp Şıralı’nın Gövher ile karşılaşıp söyleştiği dağa geldi. Bu dağa Şıralı’yı sorup bir gazel söyledi:

Bugün size gelip bakayım dağlar,
Üstünüzden Şıralı Bey geçti mi?
Erenler meskeni gölgeli dağlar,
Üstünüzden Şıralı Bey geçti mi?

Haber ver bana taşlı kayalar,
Evliyalar meskeni türlü kayalar,
Dünya güzelliğinde seni sayarlar,
Üstünüzden Şıralı Bey geçti mi?

Geldim Şıralı'nın izini izleyip,
Kıyametlik kardeşimi gözleyip,
Nice âşık gezdi sende yazlayıp,
Yüce dağlar, Şıralı Bey geçti mi?

Senin gibi yüce dağ dünyada yoktur,
Yeryüzünün direği, yaratan Hak'tır,
Üç ay oldu benim haberim yoktur,
Öldü mü, yoksa muradına erdi mi?

Sende yazlar kışlar ejderler, şirler,
Üstünden geçmiştir erenler, pirlere,
Sana bakana Harazmin derler,
Dağ üstünden Şıralı Bey geçti mi?

Elkissa, Harazmin sözünü tamamladı ve dağın üstüne çıktı. Dağın üstünde büyük, devasa gücüm ağacı vardı. Harazmin, gidip gücüm ağacının gölgesine yattı. Uykuya daldığında Şıralı, rüyasına girdi. Rüyasında dar altında ellerinin arkasında bağlı olduğunu gördü. Harazmin, sıçrayıp kalktı, atına bindi ve İsfahan şehrine girdi. Bunun karşısına yaşlı bir adam çıkıp “Ey yiğit sen nerelisin? Sen buraların insanına benzemiyorsun” dedi. O, her şeyi anlattı, Şıralı'nın peşinden geldiğini söyledi. O zaman bu adam:

- Ey yiğit, Şıralı bugün asılıyor. Dar altında elleri bağlı, dedi. Harazmin “Hoşça kal baba, ben Şıralı'yı ya kurtarırım ya da ölürüm” deyip gidiverdi. Bu yaşlı “Yiğit, amacın bu ise geri dön. Söyün Şah büyük bir yurdun padişahıdır. Onu tek başına yenemezsin, ona görünmeden dosdoğru geri dönsen iyi olur” dedi. Harazmin:

- Ey baba, ben geri döneceğime ölürüm daha iyi, diye cevap verdi.

- Ey yiğit, benim de kardeşimi eşkıyalar talan etmek üzereyken Şıralı'nın babası Alim Şah kurtarmış. O “Ben Şıralı'ya nasıl bir iyilik yapacağımı bilmiyorum” diyordu. Sen onun yanına git de bir konuş” dedi. Harazmin, Bu babanın evine gitti. Attan inmeden “Kardeşin nerede?” diye sordu. Adam, kardeşini çağırdı. Harazmin, zindancı başı ile konuştu. Harazmin “Yardımın için Allah razı olsun. Ben şimdi gidip dar altında bir kargaşa, isyan çıkarırım. Sen de o zaman Şıralı'nın atı nerede ise bul getir” dedi. İkisi anlaşmış sözleştiler. Evet! Harazmin de gidedursun bakalım, şimdi haberi Şıralı ile Gövher'den alalım. Ahali arz etti. Gövher'in annesi de arz etti. Söyün Şah “Şıralı'nın eli bağlı halde bugün akşama kadar Gövher ile konuşmasına izin vermeli” dedi. Bunlar ağlaşıyor o günü de geçirdiler. Diğer gün “Şıralı'yı asın, cellât darın ipini çek!” dedi. Şıralı “Hoşça kal Gövher can, hakkını helal et” diyerek gözünü yumdu. Gövher de hüngür güngür ağlayıp saçını dağıttı, yüzünü yırttı, “Eyvah” diye bağırdı. Gövher'in kızları da toplanıp gelip ağlaştılar. Cellâtlar, darın ipini çektiler. O anda Harazmin at koşturup geldi. Şıralı'nın darağacında asılı olduğunu gördü. Gelip darın ipini kılıçla kesti. Gövher ise kendinden geçip yıkıldı. Harazmin, darın etrafında dönüp cellâtları, şahın muhafızlarını ve diğerlerini kılıçtan geçirdi, hepsini yere serdi ve darağacının yanına hiç kimseyi yaklaştırmadı. Harazmin, darın ipini kesince Şıralı yere düştü. Bunu gören Badam yenge, Gövher'in kızlarına “Şıralı'nın elini çözün!” dedi. Kızlar, hemen Şıralı'nın elini çözdüler. Şıralı, ölmemişti. Onu hemen kendine getirdiler. O esnada zindancı başı da Şıralı'nın atını eyerleyip getirdi. Şıralı'yı kendine getirip ata bindirdiler. Şıralı atına bindi ve şaşırıp:

- Beni dardan kim kurtardı? diye sordu. Kızlar:

- Bilmiyoruz Şıralı, bir yiğit gelip seni dardan kurtardı, dediler. O sırada Söyün Şah da Gışık Sarı ile bütün askerini toplayıp Harazmin'e saldırdılar. Harazmin de aç kurt gibi üzerine gelenlere tek başına karşılık veriyordu. Pek çok asker, savaşırken kimin kim

olduğunu bilemeyip kendi kendilerini öldürdüler. Sonra Şıralı da “Allah” deyip ordunun bir tarafından atla girdi. Karşısına Gışık Serdar çıktı. Bunun ensesine kılıcını vurdu. Gışık Serdar’ın kellesi, küçük bir çocuğun elinden yuvarlak bir kavunun düşmesi gibi yere düştü. Bir taraftan Harazmin, diğer taraftan Şıralı, orduyu sağlı sollu cöven biçer gibi doğradılar. Şahın ordusu, üstün gelemedi. “Kaçan kurtulur, duran tutulur” diye kaçtılar. Şahın yakın bir yerde bir ülkesi daha vardı, oraya kaçıp gitti. Kalabalık kaçınca Şıralı ile Harazmin kucaklaşıp görüştüler. Şıralı, Pirnazar’ın yaptıklarını anlattı. Harazmin de zindancı başının dost olduğunu ve yaptıklarını anlattı. Bunlar dönüp Gövher’in yanına geldiler. Şıralı Bey, at üstünde Gövher’e bakıp bir beş kelime söz söyledi:

Bugün şahın ordusunu dağıttık,
Gövher canım, öfkelenip kızma.
İki kardeş bir olup düşmanı kırdık,
Sevgili yârim, öfkelenip kızma.

Bağışla yârim varsa hatamız,
Önce bize eziyet etti babanız,
Bugün başka yurda kaçtı babanız,
Nazlı dilber öfkelenip kızma.

Döndü önce verdiği sözünden,
Dar altında yaş akıttı gözümden,
Harazmin izleyip geldi peşimden,
Sevgili yârim öfkelenip kızma.

Baban yüreğimi, bağrımı dağladı,
Dar altında iki elimi bağladı,
Gazaplanıp öldürmeyi düşündü,
Vefalım öfkelenip kızma.

Elkissa, Şıralı sözünü tamamladı. Gövher, Şıralı’ya bakıp “Ey benim gözümün güvenci, başımın tacı, ben babamdan vazgeçeli çok oldu” dedi. Gövher Kız, Harazmin’e baktı, Harazmin’e minnettar olup bir gazel söyledi:

Yürekte kutlarım koç yiğit,
Şıralı’yı kurtardın dardan.
Âşıklara yardım eden bey yiğit,
Başımızı kurtardın gamdan, kederden.

Yârim ile kardeşliğin hak imiş,
Her yönden gönlün ak imiş,
Senin gibi mert bu cihanda yok imiş,
Sevgili yârimi azat ettin dardan.

Harazmin yârime kardeşlik ettin,
At oynatıp ölecekken yetiştin,
Bugün âşıklara mahremlik ettin,
Şıralı’yı azat ettin dardan.

Zindancı başı da yardım etti,
Şıralı’nın atını bezeyip getirdi,
Bu beylere kuvvet ver deyip oturdu,
Benim yârimi azat ettin dardan.

Pirnazar da yârimin suçunu bağışladı,
Şaha düşman olup zindana düştü,
Söyün Şah, ordusu yenilip kaçtı,
Şükür yârimi azat ettin dardan.

Yârim yalnız idi dört kardeş oldu,
Erenler yardımcı, Allah yâr oldu,
Gövher der yârim benim için horlandı,
Şükür beyim, azat ettin dardan.

Elkissa, Gövher sözünü tamamlayıp “Ey Harazmin aferin yaptıkların için, Şıralı’nın gerçek kardeşi imişsin, kardeşliğini gösterdin. Biz senden her iki dünyada da razıyız” deyip pek çok tatlı söz söyledi. Sonra Şıralı, Harazmin ve zindancı başı ile birlikte zindana gidip Pirnazar’ı çıkardılar. Şıralı Bey, burada Pirnazar’a bakıp bir gazel söyledi:

Bu vakte şükret, Pirnazar kardeş,
İkimize de özgürlük günüdür.
Bu işler kısmettir, dökme gözyaşı,
İkimize de özgürlük günüdür.

Bir yandan Harazmin, ben de bir yandan,
Meydanı doldurduk kırmızı kanla,
Söyün padişah kaçtı bu İsfahan’dan,
Çık zindandan özgürlük günüdür.

Ağalar doğrusunu söyleyeyim size,
Dar altında Ali göründü gözüme,
Yaradan merhamet etti bize,
Şükür eyle, özgürlük günüdür.

Pirnazar ve dostum Harazmin bir olup,
Varsak “Hövesdar” a oynayıp gülüp,
Şıralı der yürüyün alalım şarap,
Dört kardeşe özgürlük günüdür.

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Sonra bunlar dört kişi bir araya gelip Hövesdar’a gittiler. Gövher Kız da kırk kızı ile bunların peşinden gitti. Pirnazar’ı yurda şah yapıp tahta çıkarmak istediler. Pirnazar “Bana şahlık lazım değil. Ben şahlığı daha önce de görmemiştim. Ben kızımın yanına gideceğim” dedi. Sonra bunlar, Söyün Şah’a “Yurduna gel, tahtına sahip ol!” diye haber gönderdiler. O, Şıralı’nın ayağına kapandı. Bunlar, istişare edip Söyün Şah’ı tahtına çıkardılar, yurdunu kendi teslim ettiler. Kırk gün burada kaldılar. Harazmin, eve gitmeyi düşünüp Şıralı’nın yanına geldi, ondan izin istedi ve bir gazel söyledi:

Kıymetli kardeşim, işit arzımı,
Bugün gideyim bana izin ver.
Bugün izin verip şad eyle bizi,
Gidiyorum bana izin ver şimdi.

İzin verirsen bugün gideyim ile,
Pirnazar ile ben düştüm yola,
Sen de muradına erdin Gövher ile,
Güzellikle bize izin ver şimdi.

Murada erdik biz de âşıklık arayıp,
Babam izin verip ağladı feryat edip,
Sülgün can da geldi çözüm arayıp,
Kıymetlim bana ruhsat ver şimdi.

İzin verirsen hiç durmam burada,
Sülgün can yola bakıp kalmıştı orada,
Varıncaya kadar sabır, takat yok bende,
Şıralı Bey, bize izin ver şimdi.

Sena il, bize de kutlu olsun yollar,
Kılıç vura vura büküldü beller,
İller bana Harazmin derler,
El açıp hayır dua et şimdi.

Elkissa, Harazmin sözünü tamamladı. Sonra Şıralı, Harazmin'e izin verdi. Gövher Kız da Harazmin'i baştan ayağa donattı. Gövher ile Şıralı, Harazmin ile Pirnazar'ı yolcu ettiler. "At, silah, asker lazımsa al da git!" dediler. Harazmin "Lazım değil" dedi. Bunların kible tarafında "Çınarlı Çeşme" adlı bir çeşme vardı. O çeşmeye geldiler. Şıralı Bey, izin verip bir gazel söyledi:

Bugün ruhsatını verdim,
Git Harazmin kardeşim.
Pirnazar yoldaş yanında,
Esaslı olsun kardeş yoldaşın.

Düşmanlara kılıç vurdun,
Kardeşini dardan kurtardın,
Er işini sen bitirdin,
Ruhsatını verdim kardeşim.

Çektin nice ah ü zarı,
Sen de Sülgün yarı,
Gitsin gönlünün kasveti,
Ruhsatını verdim kardeşim.

Kardeşlik ettin gelip,
Gam çekme gül gibi solup,
Bugün senden razı olup,
Ruhsatını veririm kardeşim.

Er yiğitsin iş bitiren,
Çekinmeden savaş tutan,
Gülümseyip sana dua ederim,
Ruhsat senin kardeşim.

Yârini gözler âşık olan,
Gidersin Pirnazar ile,
Şıralı da Gövher ile,
Ruhsatını verdi kardeşim.

Elkissa, Şıralı Bey, bunlara izin verip vedalaştı. Harazmin ile Pirnazar yola koyuldular. Şıralı ile Gövher, geri "Bağı-Hövesdar"a geldiler. Gövher, sevinçten bir gazel söyledi:

Yoktan var edip yaratan Allah,
Şükür beni muradıma yetirdi.
Şeyda bülbül sahip oldu gülüne,
Gönlümün arzusuna kavuşturdu.

Yaradan acıdı benim gibi hastaya,
Daha sonra da böyle olsun ayrıca,
Şükredeyim ben keremli Huda'ya,
Gerçek bir yiğide, merde kavuşturdu.

Nice zaman gözden aktı kanlı yaşım,
Gam ile kederden kurtuldu başım,
Şükür yaza döndü kara kışım,

Âşıkları zevk ü sefaya kavuşturdu.

Başımdan gitti kaygı ile gam,
Şimdi ses çıkarmıyor şah sustu,
Gövher der şükredeyim daim,
Âşıkları muratlarına erdirdi.

Elkissa, Gövher Kız sözünü tamamladı. Akşam yattılar. Akşam yatarken Şıralı'nın rüyasına hocası girip "Ey kuzum Şıralı, gülünü aldıysan gel de yurduna sahip ol" dedi. Şıralı sıçrayıp kalktı. Baktı ki rüya imiş. Bir ah çekti ve Gövher Kız sıçrayıp uyandı. O Şıralı'ya bakıp:

- Şıralı canım, muradına erdin, ne diye ah çekiyorsun? dedi. Şıralı:

- Ey Gövher can, babam öldükten sonra yurdun sahibi ben oldum. Arkamda iki kardeşim kaldı. Onlardan ayrılalı şimdi üç yıl oldu. Onun için ah çekiyorum. Şimdi benimle gelersen bizim yurda gidelim, dedi. Gövher Kız:

- Ey beyim, onun için hiç ah çekme, sen ölü iken ben de ölüyüm, sen yaşarken ben de yaşarım. Sensiz cennette bile duramam. Seninle cehenneme gitmeye bile razıyım. Sensiz bağı, dünyayı ne yapayım, dedi. Şıralı Gövher'e bakıp:

- Ey Gövher can, bizim yurda gidelim, dedi ve bir gazel söyledi:

Bugün yap yârim, yol hazırlığını,
Yürü gidelim, bizim ile Gövher can!
Biz ne yapalım koskoca orduyu,
İkimiz gidelim ile Gövher can!

Şükür Hak işitti feryadımızı,
Âşık olup çoktur yanan odumuz,
İki yıllık yoldadır bizim yurdumuz,
Yürü gidelim bizim ile Gövher can!

Nice zaman yandım derdine senin,
Gelip ben düştüm ağına senin,
İşit, kulak ver, derdime benim,
Yürü gidelim bizim ile Gövher can!

Erkek kılığında ata bin hazırlanıp,
Çok kaygılanma, şimdi düşünüp,
Sevgili yârim dere tepeden geçip,
Yürü gidelim bizim ile Gövher can.

Yürü şimdi erkek kılığına girip,
Babandan da izin alalım varıp,
Ayrılıkta yanan gönlümü şenlendirip,
Yürü gidelim bizim ile Gövher can!

Yolumuzu açık etsin Huda,
Söyün Şah'a nasip etsin bu yeri,
Bizim yurda varıp yapalım bir toy,
Yürü gidelim bizim yurda Gövher can!

İlime gitmezsem duramam,
Sensiz yalnız ile varamam,
Senden başka yâri sevemem,
Yürü gidelim bizim ile Gövher can!

Bülbül ben de konmam başka yad güle,
Merhamet et Gövherim sen de bu hale,

Şıralı der bugün düşelim yola,
Yürü gidelim bizim ile Gövher can.

Elkissa, Şıralı sözünü tamamladı. Şıralı silahlarını kuşandı, atını eksiksiz süsleyip bindi. Gövher de erkek kıyafetlerini giydi ve güzel bir atı süsleyip bindi. Cemal adlı kıza da erkek kıyafetini verip “Koş, ata bin, seni de yanımda götüreceğim” dedi. Cemal kız da “Ey hanımım, sen ölürsen ben de ölürüm, senden ayrı asıl benim kalasım yok” dedi. Sözün kısası üçü atlanıp Söyün Şah’ın karşısına vardılar. Şıralı, Söyün Şah’tan izin isteyip bir gazel söyledi:

Gövher ile gidiyorum Tebriz şehrine,
Bizim iznimizi ver şimdi şahım!
Yine şah sensin İsfahan şehrine,
Bizi yollayıp bugün izin ver şahım!

Gövher’in yolunda çok çektim derdi,
Çok cefa çektirdin geldiğimden beri,
Cemal kız da kırk kızın serdarı,
Üçümüze bugün izin ver şahım!

Gelip bugün izin isteriz sizden,
Varsa affedersiniz suçumuzu bizim,
İstersen görüşmek de olur tezden,
Neşelenip bugün izin ver şahım.

İzin isteyip geldik biz şahım size,
Önceden yazılan kismettir bize,
Gövher Kız’ın ile Cemal’i bize,
Şıralı der izin ver bize şahım!

Elkissa, Şıralı sözünü tamamladı. Söyün Şah “Ey Şıralı oğlum, ben bilmeden yanlış bir iş yaptım. Sen o işlerden gücenme. Gitme. Benim de Gövher’den başka evladım yok. Sen burada kal, taht, mal mülk, hepsi senin olsun” diyerek bir gazel söyledi:

İşit sözümü, burada kal Şıralı,
Halkım, malım mülküm senindir.
Kırgınlıkları bırakıp bir toy yapalım,
Mutluluk, toy, eğlence senindir.

Takdirdir, öfkelenme yaptıklarına,
Anla, benim gözyaşımın,
Gövher Kız’ı ayırma yanımdan,
Aklım fikrim, ihtiyarım senindir.

Ey oğlum Şıralı, işit sözümü,
İşlediğim suç çoktur yok yüzüm,
Sizden başka yok benim evladım,
Bütün bahtım, taç ü tahtım senindir.

Verdiğim sözlere sadık olmadım,
Düşman beni aldatmış bilmedim,
Gövher gitse ha yaşamışım ha ölmüşüm,
Gitme buradan bütün devletim senindir.

Kırgınlığın hepsini sen de bırak,
İsfahan şehrinde yazlayıp kışla,
Gitme oğlum, gönlümü şad et,
İsfahan’ın bağı bahçesi senindir.

Şıralı Bey, seni oğlum gibi göreyim,
Senin için düğün tertip edeyim,
Söyün Şah der şahlığı vereyim,
Köşk ü eyvan, bağ bahçeler senindir.
Elkissa, Söyün Şah sözünü tamamladı. Şıralı kalmayı kabul etmedi. Gövher'in annesi kızının yanına geldi, kızına sarıldı ve bir gazel söyledi, o da cevap verdi.

Annesi:

Tek yavrum, işit benim feryadımı,
Sensiz bana yalan dünya gerekmez.
Gitme kızım, dökme gözden yaşımı,
Sensiz bana bu İsfahan gerekmez.

Gövher:

Anne can gitme deyip tutma yolumu,
Şıralı'yı gönlümden çıkaramam,
Ben bir gülüm Şıralı'dır bülbülüm,
Bülbülümü gönlümden çıkaramam.

Annesi:

“Vazgeçmem, giderim” diye söyleme,
Bugün kızım ahir zamanı getirme,
Annenin gözünden yaşlar döktürme,
Sensiz bana yalan dünya gerekmez.

Gövher:

Anne, son sözümü söylüyorum sana,
Yalancıktan gitme deme bana,
Tebriz'de yâr sevmeyip gelmiştir bana,
Yârdan ayrılıp burada gezemem.

Annesi:

Kulak ver Gövher can, bir söz var bende,
Bu sözümü kabul eyle sen de,
Şıralı seni istiyorsa kalsın burada,
Gitme Gövher sensiz dünya gerekmez.

Gövher:

Budur sözüm anne, gitmezsem olmaz,
Verdiğim sözü tutmazsam olmaz,
Ben yârin gönlüne yetmezsem olmaz,
Şıralı'nın gönlümü kıramam.

Annesi:

Ben nasıl umudumu keseyim senden,
Dediğimi yapmayıp gidersen buradan,
Gam keder, sıkıntı basar her gün,
Sen olmazsan fani dünya gerekmez.

Gövher:

Atını oynatıp köşkünden geçti,
Benim için babamın azabını çekti,
Dar altında gözden kanlı yaş döktü,
Ben yârimi gönlümden çıkaramam.

Annesi:

Dokuz ay, on gün karnımda taşıdım,
Akıtıp damardan ak süt getirdim,
Bakıp bütün mihnetlerden korudum,
Sensiz bana bağ bahçe gerekmez.

Gövher:
Helal et anne can, verdiğin sütünü,
Ben yetişemem senin imdadına,
İzin ver bu gönül şâdına,
Yârin çektiği cefaya dayanamam.

Annesi:
Badam der yavrum şikâyet etme benden,
Anladım şimdi kalmayacağımı ondan,
Siz Hak âşığısınız, izin benden,
“Kal kız” diye zorlamam gereksiz.

Gövher:
Hudam salmıştır aşk yoluna başı,
Şıralı’dır Gövher Kız’ın yoldaşı,
Yaradan yazmıştır bize bu işi,
Yârsız burada bir gün gezemem.
Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Söyün Şah:

- Ey oğlum Şıralı, sen benim söylediğim sözlerle burada kalmazsın. Allah yârin olsun, dedi. Şıralı:

- Ey şahım, babam ölünce yurt bana kaldı. Benim de ağabeylerim, halkım var. Ben muradıma erdiğimi onlara göstermezsem “Şıralı’ya ne oldu ki, bir kız uğruna öldü mü, yoksa hayatta mı?” diye kararsız kalırlar. Gitmezsem olmaz, deyip bir gazel söyledi:

Arzımı işit güzel şahım,
Ben yurda gitmezsem olmaz.
Benim sözüm iki olmaz,
Bir sözümü tutmazsam olmaz.

Bedevi at, altın gümüş ile,
Yol alıp kara ter ile,
İzin verin Gövher ile,
Tebriz’e gitmesem olmaz.

Nasip olup buraya geldim,
Bazen ağlayıp bazen güldüm,
Dar altından azat oldum,
Yol hazırlığını yapmasam olmaz.

Başım dar altından çıktı,
Allah bana verdi bahtı,
Ben neyleyeyim tahtı,
İlime gitmesem olmaz.

Gövher’dir gönlümün gülü,
Mecnun gibi oldum deli,
Kolladılar pirim Ali,
Ben şimdi gitmesem olmaz.

Gövher’i, Cemal’i alıp,
Rakipler için neşelenip,

Kuşkanat atımı oynatıp,
Dağlardan geçmesem olmaz.

Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Söyün Şah, sözünün geçmeyeceğini anladı. Sonra etrafındaki insanlara “Ey ahali, el açın, bunlara yol duası edelim. Şıralı’nın gözünde taht, dünya malı yok. Bu Hak âşığı olup gelmiştir. Bunların muradını Allah verdi” dedi. Herkes el açıp bunlara dua etti. Söyün Şah:

Ey oğlum Şıralı, yol çok uzak, yanında birkaç asker al da git, dedi. Şıralı:

- Bana asker lazım değil. Bana Gövher ile Cemal yoldaş olurlar, dedi. Ben asker götürüp de ne yapayım, ben gelirken askerle mi geldim? dedi. Şıralı, Gövher ve Cemal üçü atlanıp yola koyuldular. Söyün Şah, Badam yenge ve diğer insanlar, bunları yolcu etmeye çıktılar. Bir süre yol aldıktan sonra Şıralı atını durdurdu, sazını eline aldı, bunlara bakıp bir gazel söyledi:

Arzımı işit keremli şahım,
Yolcu edenden yoldaş olmaz, kalın artık,
Bakarsan sonuna uzaktır yolum,
Yolcu edenden yoldaş olmaz, kalın artık.

Ukdem yok, kavuştum Gövher Kız’a,
Gideriz dönüp biz bugün ovaya,
Nice iyilikler ettiniz bize,
Badam yenge mutlu mesut kalın artık.

Allah saldı aşk yoluna baş koyduk,
Âşıklık coşkusu haddi aşmış,
“Bag-ı Hövesdar”ı da size bıraktık,
Kırk kız siz de selametle kalın artık.

Gövher güldür, ben de Gövher’in bülbülü,
Şıralı der bugün çıktım yola,
İşitin sözümü İsfahan ili,
Geçirenden yoldaş olmaz, kalın artık,
Elkissa, Şıralı Bey sözünü tamamladı. Söyün Şah; Şıralı, Gövher ve Cemal ile vedalaşıp bir gazel söyledi:

Buradan gider olsan yad ellere,
Git sevgili kuzum, canın sağ olsun.
Hevesin yok bu bağlara, güllere,
Git kuzum Gövher, canın sağ olsun.

Dediğimi yapmazsın, sözümü tutmazsın,
İsfahan’da kalıp mesken tutmazsın,
Tac ü tahtımı, yurdumu kabul etmezsin,
Gidersen Şıralı Bey canın sağ olsun.

Önceden yazmıştır Allah bu işi,
Esen gidin, yapma Cemal kötü işi,
Sensin kuzum Gövher canın yoldaşı,
Git Cemal kuzum canın sağ olsun.

Bugün İsfahan’dan Tebriz’e geçersin,
Çölden, dağdan, deryalardan geçersin,
Kanatlanıp yad ellere uçarsın,
Gidersen yavrum bugün canın sağ olsun.

Söyün Şah der gidersen ruhsat bizden,
Görüşmek olur mu ki yine tezden,

Bugün ayrı düşüp uçarsın gözden,
Git yavrum, gidersen canın sağ olsun.
Elkissa, Söyün Şah, sözünü tamamladı. Sonra bunlar yine yola koyuldular. Söyün Şah tekrar Şirali'nin atını dizginleyip durdurdu ve gazel söyledi:

Sözümü işit Şirali Beyim,
Alıp gidip Gövher'i incitme.
Gövher candır dünyada varım yoğum,
Ağlatıp gözlerine yaş doldurma.

Kıyamete kadar olsun yoldaşın,
Akıtma yad ellerde gözyaşını,
Ben sana verdim gönül hoşumu,
Gövher'i gam, kedere boğma.

Gövher canım, yaz gününü kış yapma,
Ayrılıkta yanıp bağırını dağlama,
Vefasızlık edip kızı bırakma,
Gönlümü büsbütün ukdeli yapma.

Başka kızı sevip çevirme yüzünü,
O dünya, bu dünya bir olsun sözün,
Sana nasihatim sakın Gövher Kız'ın,
Yüreğini dağlayıp düğümleme.

Söyün Şah der varım yoğum dünyada,
Yad ellerde ağlatma çok fazla,
Bir de bırakıp gitme dağda taşta,
Doğruyu söyle bana kaygılanma.
Elkissa, Söyün Şah sözünü tamamladı. Şirali, şaha bakıp "Kızından emin ol!" diyerek bir gazel söyledi:

Söyün Şah, kızından emin ol,
Bende vefasızlık olmaz ölene dek.
Yakınmadan izin ver, yakınmadan gül,
Gövher Kız'dan yüz çevirmem ölene dek.

Hak âşığıyım ben dönmem sözümden,
Emin olunuz şahım kızınızdan,
Dönersem ayrılalım iki gözümden,
Yüz çevirmem kıyamete dek.

Bana değdi şahım, aşkın alevi,
Sevmem ben başka bir kadını,
Unutmam âşıklığın yolunu,
Ölenler dirilip dönüp gelene dek.

"Yavrum benden" dedin mi ey şahım,
Yâr yolunda çoktur çektiğim ahım,
Herkes aynı gözle bakma şahım,
Ben dönmem ömür gülüm solana dek.

Bu dediğin sözlerin şahım hatalı,
Cefa çekip nedenl yolda bırakalım,
Şirali der bizler pirden dualı,
Bırakmam kemiğim toprak olana dek.

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Gövher'in kırk kızı, annesi babası peşini hiç bırakmadan uzun süre yol aldılar. Şıralı "Ey Gövher can, sen bunlarla tekrar vedalaş!" dedi. Gövher, ana babası, kırk kızı ve halkı ile vedalaşıp beş kelime söz söyledi:

Artık gelmeyin bundan ziyade,
Vakti geldi, akrabalarım kalın artık.
Hepinizin ömrü olsun ziyade,
Benim için çok yakınmayın kalın artık.

Ben sizde görmedim ahtı vefayı,
Şıralı'ya çektirdin zulmü, cefayı,
Sağ olun, yürüdünüz yolun çoğunu,
Sözü yalan zalim babam kal artık.

Benim için cefa çektin canına kıyıp,
Ak süt verdin seherde uykunu bozup,
Ben gidiyorum kısmetimi Hak yazıp,
Sevdiğim, canım annem, kal artık.

Maşuk benim, aşk yoluna baş koydum,
Bugün yârim ile Tebriz'e yürüdüm,
"Bag-ı Hövesdar"ı size verdim,
Gider oldum kırk kız kalın artık.

Ben giderim uzun yollara düşüp,
Susuz çölden büyük dağlardan aşıp,
İzin verin bizler ile vedalaşıp,
Halkım, halayıklarım kalın artık.

Seyrederim bağ bahçenin aşkına,
Adım adım çıkardım köşküne,
Gövher der düştüm yârin aşkına,
Gezindiğim "Bag-ı Hövesdar" kal artık.

Elkissa, Gövher Kız sözünü tamamladı. Şıralı "Ey ahali, bu yol bir iki günde alınacak yol değil. Yolcu edenden yoldaş olmaz" dedi.

Bunlar bu şekilde vedalaşıp geri döndüler. Gövher, Şıralı ve Cemal üçü nerdesin Tebriz şehri diyerek yola koyuldular. Bunlar az gittiler, uz gittiler, uzun yollar gittiler, Hemedan şehrine vardılar. Şıralı, Gövher ile Cemal'i bir araya getirdi ve Mömin Şah'ın dilek kalesinin kapısında indiler. Şahın kapı muhafızı gelip:

- Ey yiğitler, niçin geldiniz? diye sordu. Şıralı:

- Mömin ağa var mı? diye eskiden beri tanışmış gibi sorduğunda kapı muhafızı da "Var" diye cevap verdi. Şıralı:

- Var ise buraya gelsin, çağır! dedi. Kapı muhafızı:

- Padişah her gelenin karşısına çıkmaz. Söyleyeceğin varsa bana söyle ve git. Ayrıca padişah it değil, her gelenin önüne çıkacak, dedi. Şıralı "Ben buna hemen zor kullanıp saldırmayayım. Sözle atışayım" diye düşündü ve:

- Benim sözüm el gibi ekmek istemek değil, senin gibi kapı bekleyen köpeğe atıp da geçmek için, dedi. O zaman kapı muhafızı:

- Ne yapacaksan yap, dedi. Şıralı:

- Ey yiğit sen çağırmasan bana izin ver, ben kendim konuşurum, dedi. Bunun üzerine o yiğit:

- Ben sana izin vermiyorum, dedi. Şıralı "Çekil yolumdan" diye bir gazel söyledi:

Ben bugün varmışım şahın yanına,
Yiğit şöyle bir çekil yolumdan.
Kast etmek fikrim doğar canına,
Yiğit şöyle bir çekil yolumdan.

Sinirlenirim söylediğin sözünden,
Senden değil, korkmam hepinizden,
Şimdi kardeş kılıç iner tependen,
Vaktin varken yiğit çekil yolumdan.

Kartal gibi pençeleyip alırım canını,
Dökerim fişkirtip kırmızı kanını,
Tavuk keser gibi kırarım boynunu,
Hâlâ vaktin var, çekil yolumdan.

Şahın çıkmayacağı işin mi senin,
Vakit geçince fayda etmez özrün,
Gövdenden ayrılır kabak gibi başın,
Canına acıyorsan çekil yolumdan.

Delirdin mi yoksa yaşlanıp bunadın mı?
Ecelin mi geldi, öleceğin mi tuttu?
Dünyanın şekli şemalinden bıktın mı?
Canın yerindeyken çekil yolumdan.

Şıralı der çok şükür Huda'ya,
Muradıma erip geldim buraya,
Dost, bir tuttun kapı gezen kulla,
Kelleni keserim çekil yolumdan.

Elkissa, Şıralı, sözünü tamamladı. Kapı muhafızı, bu sözü işitince ayağı altı, kolu yedi bir halde şahın huzuruna varıp:

- Ey cömert şahım, kale kapısına üç yiğit geldi. İçlerinden bir yiğit bana göz dağı verdi. Şah çıksın ya da beni koyuver deyip duruyor, dedi. Şah:

- Nasıl bir adam, hangi milletten? dedi. Kapı muhafızı:

- Ben anlayamadım, sorsam da söylemedi, dedi. Mömin Şah:

- Bırakın gelsin, dedi. Kapı muhafızı gelip:

- Şahın huzuruna gitmek istiyorsan buyurun, dedi. Şıralı geçip şahın karşısına vardı. Diz çöküp selam verdi. Mömin Şah, selamını aldı, Şıralı'nın yüzüne bakıp bir gazel söyledi:

Mömin:

Haber ver nereden gelirsin?
Yavrum seni bir tanıdığa benzettim.
Hangi ilden, hangi ulustansın?
Kuzum seni bir tanıdığa benzettim.

Şıralı:

İsfahan'dan gelip Tebriz'e giderim,
Yüce dağdan aşip geldim sultanım.
İsfahan'ı geçtiğimde ben yalnızdım,
Alırsan bugün konuk sana sultanım.

Mömin:

Baktım oğlum tam tanımayıp yüzünü,
İsfahan ve Tebriz dediğin sözünü,
Yanıdakileri değil, sadece seni,
Kuzum seni bir tanıdığa benzettim.

Şıralı:

Aşkın deryasını boylayıp gark oldum,
Önce gittiğimde tek başıma oldum,

Almaz ile ejderhayı üçe böldüm,
Sonra at üstünde koşturdum sultanım.

Mömin:
Bir yiğit Tebriz'den yetişmiş idi,
Gelip bizim ile kapışmış idi,
O yiğidin adı da Şıralı idi,
Yavrum seni bir tanıdığa benzettim.

Şıralı:
İsfahan'ın şahı şartını söyledi,
Ahdi vefa edip bize söz verdi,
Öfkelenip darağacına gönderdi,
Dardan kurtulup geldim sultanım.

Mömin:
Ahvalinden haber ver, biliyorsan,
Senden haber soracağım doğru söylersen,
Hemen aslını beyan et, Şıralı isen,
Oğlum seni Şıralı'ya benzettim.

Şıralı:
Doğru söyleyeyim fark ettin, bildin,
Geçmişte yandığımı hatırladın,
Benim kıyametlik babam sen oldun,
Nice düşmanı öldürüp geldim sultanım.

Mömin:
Mömin Şah der son sorum sana,
Yoldaşlarımı kendin tanıt bana,
Doğrusunu söyle oğlum babana,
Kuzum seni Şıralı'ya benzettim.

Şıralı:
Ben Şıralı Garip, Gövher can Senem,
Cemal'e de benimle gel dedi sen de,
Şahım sana doğruyu söyledim ben de,
Gövher ve Cemal ile geldim sultanım.

Elkissa, bunlar, sözlerini tamamladılar. Bunlar birbirlerini tanıdılar, kucaklaştılar ve görüştüler. Mömin Şah, Şıralı ile konuştu:

- Ey oğlum alnın açık, Gövher canı alıp gelmiş benziyorsun? dedi. Şıralı:

- Evet şahım, kuşumu ele geçirdim, dedi. Sonra bunlar mutlu mesut meyhaneye gittiler. Mömin Şah, bunlara elinden gelen ikramı yaptı. Bütün tedbirleri aldı. Bu şekilde burada epey zaman dinlendiler.

Dördüncü gün sabah erkenden Şıralı Bey:

- Ey şahım "Yolcu yolunda gerek" demişler. Bize izin verirsen de biz gitsek, dedi.

Mömin Şah:

- Oğlum, gideceksen benim yapabileceğim bir şey varsa söyle, dedi. Şıralı:

- Ey şahım, benim senden bir isteğim yok, dedi. Böylece bunlar, şahtan izin alıp yola koyuldular. Bunlar giderken Şıralı'nın ayağı kabarmış yatarken Hazret-i Ali pirinin Kuşkanat'ı verdiği yere geldiler. Burada Şıralı, ayağının kabarmasıyla çektiği sıkıntıları hatırlayıp bir muhammes söyledi:

Atım yolda bırakmış gelmiş idim ben buraya,
Nice dağdan, çölden geçmiş idim ben burada,
Yürümeye takat kalmamış yatmış idim ben burada,

Kolladılar erenler, Ali pirim de burada,
Kuşkanat geçti ele sonra sevindim burada.

Tebriz'den çıkmış idim İsfahan'ı sorarak,
On dört yaşında “yar” deyip yüreğimi aşka dağlayarak,
Gövher'i Leyla sayıp kendimi Mecnun hesaplayarak,
Bu çöllerde geçmiştir gece gündüz kan ağlayarak,
Ali pirim yetişip yardımcı oldu burada.

Ben ant içip dönmedim aşkın çileli yolundan,
Rüyamda kırk erenler şarap verdi elinden,
Aşırdım Kuşkanatımı köşkün yüksek yerinden,
Dar altında Harazmin haber aldı halimden,
Gövher, Cemal Kız ile yine geldim ben buraya.

Şükür ölsün dünyada hiç ukdem yok benim,
Yardım etti dört dost yolumu yapıp ak benim,
Üç ay zindanda ağlayıp bağrım parçalandı benim,
Yolum düşüp geldim ben yine üstüne senin,
Yolunda destan yazıp geldim kavuşmaya buraya.

Yaralar, ukdeler gitmiştir bugün artık tenden,
Gülüp oynayıp çay içip geçeriz yine senden,
Kırmızı gülüm elimde şadlık artar gün günden,
Şıralı der ayrıldı gam ile keder benden,
Ali pirim bizlere yine yardımcı burada.

Elkissa, Şıralı Bey muhammesini tamamladı, burada konaklayıp dinlendiler ve yine yola çıktılar. Bunlar bir gün seher vakti giderlerken Gövher'in içine kötü bir fikir düştü. “Ben İsfahan gibi bir şehirden Hövesdar gibi bağdan, kendim gibi kızlardan, kırk kızımдан ayrılıp Şıralı'nın peşinden gidiyorum, ya bunun benden başka bir yâri varsa” diye düşünüyordu. Şıralı, Gövher'in konuşmadan, hiçbir şey yapmadan, üzüntülü bir halde yol aldığı gördü. Şıralı arkasındaki sazını çekip aldı, Gövher' baktı ve beş kelime söz söyledi:

Neden kederli görünürsün,
Dilberim ne oldu sana?
İçine bir şüphe düştü,
Yoksa güvenmez misin bana?

Yollarda şad olup güldün,
Tatlı dille gönlümü aldın,
Bugün neden şüphelendin?
Gövher can ne oldu sana?

Yüreğimi, bağrımı dağlama,
Kendini yabancı sayma,
Gözden yaş döküp ağlama,
Gövher can ne oldu sana?

Sevinelim gel her geçen gün,
Yoktur başka yârim senden,
Yoksa gönlün soğudu mu benden,
Gövher can ne oldu sana?

Kaldır örtünü, aç yüzünü,
Böyle yandırma sen bizi,
Yaşa boğma kara gözü,

Sevgilim ne oldu sana?

Elkissa, Şıralı bu sözü tamamladı. Sonra Gövher, Şıralı'ya bakıp bir gazel söyledi. Şıralı da cevap verdi.

Gövher:

Bir soru sorayım doğruyu söylersen,
Benden başka sevdiğin yâr var mıdır?
Doğruyu söyle eğer sözün varsa,
Benden başka sevdiğin var mıdır?

Şıralı:

İnanırsan sözümün doğrusu şudur,
Senden başka derdim yok benim.
Sen de içinden geçenleri bildir,
Senden başka sevdiğim yâr yok benim.

Gövher:

Senin ile aşkın yolunu açtım,
Anne babamdan, halkımdan geçtim,
Kanatlı kuş gibi sevinip uçtum,
Doğruyu söyle başka yârin var mıdır?

Şıralı:

Çölleri aşıp geldim peşinden,
Rahatsız olur ağlarım suçlayan sözünden,
Umduğum bu muydu Gövher can senden,
Senden başka intizarım yok benim.

Gövher:

Ben anne babamın gönlünü almadım,
Sözlerini tutmadım senden ayrılmadım,
İçinden geçirdiklerini bilemedim,
Benden başka sevdiğin var mıdır?

Şıralı:

Uğrunda çok gezdim ben yana yana,
Yakma, ateş salma bu şirin cana,
Gözyaşı dökmek için bulma bahane,
Senden başka sevgilim yok benim?

Gövher:

İçimdeki şüpheleri söylemek istedim,
Doğruyu söyledin sözüne inandım,
Pişman olup bu sözüme üzüldüm,
Gövher der söyleyecek sözün var mıdır?

Şıralı:

Şıralı der sözün canı deler geçer,
Yanıldın, söylediklerin yanlıştır,
Nereden içine şüphe düşmüştür,
Senden başka elma narım yok benim.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. Sonra Gövher:

- Ey Şıralı Beyim, ben sizi sınamak için istedim. Siz benim sözlerimden alınmayın, dedi. Şıralı:

- Ey Gövher can, doğru söyle, neden Őphelendin? diye sordu. Gövher de Şıralı'ya inandığı için "Ben bunu böyle yapmak istiyorum" dedi, Şıralı'nın boynuna sarıldı ve bir gazel söyledi:

Sınamak için söyledim bu sözü,
Ben yrinin olmadığına inandım.
zlme yrim açılsın yüzün,
Hakiki sözüne vallahi inandım.

Annem babam, ilim aklıma geldi,
Aklım fikrim hepsi başımdan gitti,
Geliyorduk içime Şüphe düştü,
Vallahi senin sözlerine inandım.

Bilmeden yanlış dedim ben size,
İnandım ben Şimdi hakiki söze,
Kızma yr gidelim Tebriz'e,
Senin sözlerine Şimdi inandım.

Tövbe ettim suçumu affetmen gerek,
Ayıp değil, doğru sorulan soru,
Pirin Hazret-i Ali, bindiğin Burak,
Gövher der Şimdi sana inandım.

Elkissa, bunlar sözlerini tamamladılar. GlŐp kucaklaşıp öpüşüp yola koyuldular. Bunlar az gittiler uz gittiler Alim Şah'ın kabrine geldiler. Şıralı Bey, burada babasının kabrini Gövher'e gösterip bir beş kelime söz söyledi:

Tebriz'in yanına geldik Şimdi,
Şu kümbet babamın kabri, Gövher can!
Tebriz uzak değildir,  günlük yoldur,
Şu kümbet babamın kabri, Gövher can!

Atları koşturup hızla sürelim,
Babamın kabrini varıp görelim,
Yürü Gövher, ziyarete gidelim,
Şu kümbet babamın kabri, Gövher can!

Şu kabre koydum atamın cesedini,
Ağlayıp çok akıttım gözden yaşımı,
Burada görmüŐtüm senin ryanı,
Şu kümbet babamın kabri, Gövher can!

On dört yaşında Gövher ben seni sevdim,
Yar, senin uğrunda yandım yakıldım,
Babam hakkında bir destan söyledim,
Şu kümbet babamın kabri, Gövher can!

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Sonra bunlar, Alim Şah'ın mezarına varıp ziyaret ettiler. Alim Şah için birkaç dua okudular. Bunlar bu Şekilde Tebriz Şehrine bir günlük mesafedeki bir tepeye ıktılar. Bu tepenin üstünde hayvan tezeğinden yapılmış bir baraka var imiş. İçinde de kel bir oğlan semiz tokluyu kesmiŐ, et kavuruyor imiş. Şıralı bu oğlana:

- Ey oğlan sen hangi Őehirdensin, kimin hayvanlarına bakıyorsun? dedi. Bu oğlan:

- Ben Tebriz Şehrindenim, hayvanlar da Nuralı Bey'indir, dedi. Şıralı:

- Ey oğlan, sen Nuralı'nın hayvanlarına bakıyorsan Nuralı'ya var da müjde ver!

Kardeşin Şıralı, İsfahan'dan gelin almış geliyor de! dedi. Bu oğlan da "Nuralı Şah'ın kardeşi Şıralı, bir kıza aşık olup uzak memleketlere gitmiş" diye duyardı. Bu oğlan bunu duyunca

şehre doğru koştu. Tebriz'in dilek kalesinin kapısına varıp yüksek sesle bağırp şaha kardeşinin geldiğini haber verdi ve bir gazel söyledi:

Nuralı Bey çık kapıya,
Müjde, senin kardeşin geldi!
Müjdeliğimi ver bana,
Müjde, bugün kardeşin geldi!

Açıkça öğrendim ondan,
Haber gönderdi benimle,
Bir yar ile İsfahan'dan,
Müjde senin kardeşin geldi.

Yüce dağlardan geçip,
Her elinde bir gül tutup,
Murat maksadına erip,
Dolup taşıp kardeşin geldi.

Söylesem haberimi saz ile,
Kış geçip bahar yaz ile,
Yanında iki kız ile,
Müjde şu gün kardeşin geldi.

Yüksek dağdan aşa aşa,
Ceyhun gibi taşa taşa,
Gelip uğradı bizim kampa,
Müjde, şahım kardeşin geldi.

Müjdeleyip geldim sana,
Zıyada Kel derler bana,
At üstünde başlayıp türküye,
Müjde, kardeşin geldi.

Elkissa, buna Zıyada Kel derlerdi. Bu gelip Şıralı'nın geldiğini Nuralı'ya haber verdi. Nuralı Şah "Ey kel, sen beni aldatıp yalancıkta kardeşin geldi diyorsan bin canın da olsa birini bile sağ bırakmam. Sen kimden duydun kardeşim geldiğini? Yalandır." dedi. "Bizim kampta oturuyor diyorsun. Onu Söyün Şah'ın astığını gören bir kervan var." dedi. Kel söylediklerinde ısrar edince Nuralı, Piralı, Dana Molla ve diğerleri kavim kardeşler, halk, "Şıralı, gelin getiriyormuş" diye hepsi karşılamaya gittiler.

Şimdi haberi Şıralı'dan iştelim. Gövher ile Cemal Kız, erkek elbiselerini çıkarıp kendi elbiselerini giydiler. Sonra bunlar karşılaştılar. Nuralı, Şıralı ile kucaklaşıp görüştü. Nuralı Bey de evlenmiş imiş. Nuralı'nın eşi, Şıralı'nın yengesi, Gövher ve Cemal'in ellerinden tutup bunları kadınların yanına götürdü. Bir mutluluk oldu. Bu sırada Piralı Bey, Şıralı'ya bakıp bir beş kelime söz söyledi:

Gözden kaybolan küçük kardeşim Şıralı,
Sağ selamet sapa sağlam geldin mi?
Erdin mi muradına haber soralım,
Sağ selamet sapa sağlam geldin mi?

Aşk yoluna düştün on dört yaşında,
Ne olaylar geçti senin başından,
Tebriz'i sel aldı gözdeki yaşımdan,
Sağ selamet sapa sağlam geldin mi?

Dendi: Kardeşini çaya boğdu Söyün,
Dendi: Kardeşini astırdı Söyün,
Dendi: Kardeşinin başını kestirdi Söyün,

Yalanmış sağ selamet geldin mi?

Kimler zarar verdi yürüdüğün yoluna,
Kimler merhamet etti zebun haline,
Doğan kuşun geçmiş imiş eline,
Söyle kardeş sağ selamet geldin mi?

Pıralı derler şükredeyim Hakk'a,
Yalnız gittin dönüp gelmedin yeke,
Gövher'in azabını çok çeke çeke,
Cemal Kız'ı da bizim için mi aldın?

Elkıssa, Pıralı Bey, sözünü tamamladı. Şıralı Bey, bütün halkın önünde sazını eline aldı, Gövher'i nasıl alıp geldiğini anlatan bir gazel söyledi:

Baştan geçenleri beyan edeyim,
Yüksek yüksek dağlardan aştım yaranlar.
Önceki atım kaldı yolda işe yaramayıp,
Hazret-i Ali bana rastladı yaranlar.

Kuşkanat'ı verip kılıç tut dedi,
Sağ selamet muradına er dedi,
Ölüm vaktinde bizi hatırla dedi,
Deli gönlüm kaynayıp coştı yaranlar.

Yola çıktım uzak yola atlanıp,
Gönül coştı kalbim hızlı atıp,
Gider idim bir meydanda sevinip,
Bey oğlu bey bize rastladı yaranlar.

Bey oğlu bey kapıldı şöyle hayale,
Seksen atlı kılıç tutuşup yola,
Uğrattılar beni güç ahvale,
Başaramadı kaçtı yaranlar.

Düşmanları aç kurt gibi ürküttüm,
Hemedan şahına gücümü gösterdim,
Mömin Şah'ın düşüncesini bozdum,
Gövher'in aşkına düştüm yaranlar.

Böyle ben çok yürüyüp Isfahan'a vardım,
Söyün Şah'ın yanında arz edip durdum,
Dokuz kez baş eğip selamımı verdim,
Şah benim sözümü anladı yaranlar.

Felek bize nice işler hazırladı,
Şahım bizi ejderhaya gönderdi,
Bütün insanlar bakıyorlardı,
Gönlümde hayalim coştı yaranlar.

Yardım dileyip Yaradan'ın özünden,
Kılıç vurdu ejderhanın gözünden,
Kan akıttım Sapar dağının düzünden,
Ejderha yatan bir leşti yaranlar.

Sonra gittim Pirnazar'ın izinden,
Varıp haber aldım Sülgün kızından,

Güreştik biz önce sorup özünden,
Ali kola kuvvet verdi yaranlar.

Üç gün dinlenmeden serdarla çekiştim,
Sonra Harazmin ile kardeş oldum,
Serdarın askeri ile çarpıştım,
Hepsi kara yere yıkıldı yaranlar.

Pirnazar'ı tutup şaha getirdim,
Sonra atımı köşk üstünden geçirdim,
Şahın dediği şartları yerine getirdim,
Şahın fikri hadden aştı yaranlar.

Şah-ı merdan kapattı yolumu,
Rakipler hile ile bağladı elimi,
Şah koparmak istedi ömür gülümü,
Şöyle kötü hayale kapıldı yaranlar.

Başım dertli üç ay zindanda yattım,
Hasrete, külfete, gam kedere battım,
Candan geçip aşkın yolunu sıkı tuttum,
Taktir dar altına düştü yaranlar.

Rakipler zora soktu benim işimi,
Cellatlar bağırıp aldı etrafımı,
Gövher benim için döktü kanlı yaşımı,
Gışık'ın mutluluğu arttı yaranlar.

Atını koşturup Harazmin yetiştii,
Kardeşlik sözünü sağlam tuttu,
Darın ipini kesip o azat etti,
Rakiplerin akli şaştı yaranlar.

Savaşırken iki kardeş bir durduk,
Kellelerini hışırdatıp düşürdük,
Üstün gelip Söyün Şah'ı kaçırdık,
Tahtından, bahtından kaçtı yaranlar.

Harazmin, Pirnazar gitti yoluna,
Şahın tacını, tahtını verdik eline,
Şıralı Bey hareket edip iline,
Bugün sizinle karşılaştı yaranlar.

Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Sonra bunlar mutlu bir halde şehre gittiler. Nuralı Bey kırk gün kırk gece düğün yaptı. Dana Molla, Şıralı Bey ile Gövher'i nikahladı. Şıralı Bey, ağabeyi Piralı Bey'e de Cemal'i nikahlayıp verdi. Nuralı Bey "Yine yirmi gün yirmi gece düğün var" diye yurduna ferman okuttu. Altmış gün altmış gece düğün yaptı. Sonrasında Şıralı Bey'in keyfi yerine geldi ve beş kelime söz söyledi:

Bu yalancı köhne yalan dünyanın,
Cefasını çektim ukde kalmadı.
Gel gönlüm kınama bu aziz canı,
Her ne kadar kınadın ukde kalmadı.

Çektim bu dünyanın cebri cefasını,
Gaddar düşmanların kırdım hepsini,
Ben görmedim bu dünyanın vefasını,

Dünyada hiçbir ukde kalmadı.

Kuşkanatımı köşk üstünden uçurdum,
Almazımı ejderhaya saptadım,
Söyün Şah'ı İsfahan'dan kaçırdım,
Köhne dünya sende ukde kalmadı.

Haddinden fazla düşmanla savaştım,
Muradıma erip dağlardan aştım,
Kardeşlerime, halkıma kavuştum,
Yaranlar, dünyada ukde kalmadı.

4. Necep Oğlan

1884-1944 yılları arasında yaşayan bağı Mämmedanna Sopiýev'in anlattığı bu destan metnini K. Seytmıradov, "Necep Ođlan (Dessan)" adıyla 1977 yılında Ařgabat'ta yayımlamıştır. Bu metin, adı geçen kitabın, 17-72. sayfaları arasında yer alır.

4.1. Türkmen Türkçesi

Ravılar andag rovayat kılarlar, gadım eyyamda Yemen ilinde Soltan Esen diyen paışa bar erdi. Tarıp etsek atarmanlıkda-çaparmanlıkda bir özi erdi. Onuñ yurduna Gence-Garabag diyen yurtdan bir hatar kerven geldi. Kervenler alcagını aldı, satcagını satdı. Yurtlarına gaydarman bolup oturıp maslahat etdiler. Bu yandan biri çıkıp:

- Sövdegerler, paışadan birugsat gaytmalıñ, rugsatlı gaydaliñ, diydi. "Şu yağı-ha, şu yağı" diyişip paıřanıñ yanına bardılar.

Olar paıřanıñ arz cayında gol govşurup salam berip:

- Tagsır, arzımız bar, diyiş durdular.

- Ey mıhmanlar, ne arziñiz bar?

- Tagsır, yurduña gelen bir hatar kervendik, alcak zadımızı aldı, satcak zadımızı satdık, rugsat berseñiz yurdumıza gaydyarıs.

- Rugsatdır gaytsañız.

- Rugsadıñ-a yağı, velin yurduña gelyeris, gaydyarıs, hey bir resim-kadañı bilebilmedik.

- Mıhmanlar, bizin yurdumuzda-da geñ resim-kada bolmaz, siz öz yurduñızıñ resim-kadasından aydiberiñ.

- Yok, tagsır, biziñ yurdumuzda hem geñ resim-kada bolmaz, yöne bizde baran mıhmanı saz bilen, söhbet bilen ataryarlar. Biz sizde onı görmedik, diydiler.

Paıřanıñ bir bağısı bar erdi, onuñ adına Elbent Bağı diyer erdiler. Paışa:

- Bar, Elbent Bağı'nı alıp gel. Mıhmanlarıñ gövni saz-söhbet isläpdir, diyiş bir atlını atarıberdi. Atlı, Elbent'iñ yanına bardı. Barsa Elbent, bağrını sovuk yere berip ah vah edip yatan ekeni.

Atlı, Elbent'e aytdı:

- Ey Elbent, paışa saña gelsin diydi.

- Meniñ paıřanıñ hıżmatına bararlık halım yok, dañdandan beri kesel bolup yatırın.

Elbent bağı dul ekeni. Onuñ keseli-düyşünde bir Sona atlı gelin bilen öpüşip-guçuşıp muhabbet posasını alşıp oyanansoñ düyşüdigine lapıkeç bolup bağrını sovuk yere berip yatan ekeni, keseliniñ başı hem şu ekeni.

Paıřanıñ goyberen atlısı gaydış geldi. Paışa:

- Hani Elbent Bağı? diyiş soradı.

- Elbent'in yanına bardım, bärden barsam bağrını sovuk yere berip yatan ekeni. "Paıřanıñ hıżmatına bararlık halım yok, dañdandan bəri kesel bolup yatırın, bar, paıřaña şunı barıp ayt" diydi.

- Seniñ bilen bir-iki ağız gepleřmäge yaradı mı?

- Hava, yaradı.

- Bar, onda onı deme-demden kovup alıp gel.

Höküm bilen baran atlı:

- Gitseñ de alıp giderin, gitmeseñ de alıp giderin, diyiş Elbent'i atıñ öñüne salıp gaydıberdi.

Elbent, paıřanıñ arz cayına gelip gol govşurıp salam berip durdı. Paışa:

- Ey Elbent Bağı, bir mertebe adam goyberende gelmän, iki mertebe adam goyberip heyvere ulalan ekeniñ, diydi.

- Yok, tagsır, dañdandan bəri kesel bolup yatırın.

- Kesel bolsañ al eliñe saziñı, hemişeki yalı seni üç gice-gündiz, dört gice-gündiz kovup oturcak däl, gaydarman mihmanlara bir-iki aydım aydıp bir-iki yol saz çalıp ber.

Elbent Bağşı:

- Bu mihmanlar-a bir cahankeşde yiğitler ekeni, her kim öz giçän yerini gaşasa yağşı, şu mihmanlardan Sona'nıñ ideğini sorasam, ondan bir derek tapılmaz mı ka? diyip elinde sazi, dilinde sözi mihmanlardan Sona'nı sorap bir baş keleme söz diyse gerek.

Agalar, yatırdım birce düş gördüm,
Yadımdan çıkmayar adı Sona'nıñ.
Nägehandan onı görüp iş gurdum,
Yadımdan çıkmayar adı Sona'nıñ.

Onuñ bilen bir düşekde oturdım,
Aglaya-aglaya dañım atırdım,
Men golumdan nâzli yarım yitirdim,
Yadımdan çıkmayar adı Sona'nıñ.

Kaydan geldigini bilebilmedim,
Şol dilberden habar alabilmedim,
Bağmıñ gülünden yolabilmedim,
Yadımdan çıkmayar adı Sona'nıñ.

Dilber bilen бага seyran etmedim,
Gol uzadıp goşa narın tutmadım,
Arman köpdür gice-gündiz yatmadım,
Yadımdan çıkmayar adı Sona'nıñ.

Elbent aydar begler sizden soralı,
Bilebilmen ne yerlerden garalı,
Sövdagâr siz, ülkeñize baralı,
Yadımdan çıkmayar adı Sona'nıñ.

Elbent Bağşı, bu gazalı tamam edenden mihmanlar bir-birilerine bakıp gülüş berdiler. Şonda patışa:

- Ey mihmanlar, bağşımı halamadıñız mı, resim-kadamı halamadıñız mı, remadıñız mı? Gülşeniñiziñ sebäbini düşündiriñ, diydi. Ol vagtda mihmanlar aytdı:

- Yok tagsır, biziñ yurdımızda da patışamız bar, ol patışanıñ bir veziri bar erdi, ol vezir dünyeden ötüpdı, onuñ Sona atlı ayalınıñ başı boş galıpdı, onuñ at-ovazasınıñ düşmedik yurdi, düşmedik kenti yok, şonuñ at-ovazası bu yerlere de düşdümikâ diyip bağşıñızı aytdırıp eşidenimiziñ sebebi de şol boldı, yogsa biziñ bağşı eşidesimiz gelenokdı, bu yurda da şonuñ at-ovazası düşen eken-ov diyip gülüşmegimiz şonuñ üçindi.

Onda patışa:

- Ey mihmanlar, onuñ at-ovazası biziñ yurdımıza düşenokdı, bu bidövlet bağşımıñ sözüne görä ol şol gelne düşünde aşık bolupdır. Biz bağşımızı ibersek, siziñ patışañız şol gelni biziñ bağşımıza berer mi? diyip soradı.

Onda kervenler:

- Tagsır, onuñ gurriñi bolmaz, bir patışadan bir patışanıñ dilegi bitegen bolar, diydiler. Şonda soñra patışa, Elbent Bağşı'nıñ yol şayını tutdurıp eline hat berip kervenlere goşup goyberdi. Elbent, kervenler bilen üç gün yol yöredi, veli oña günüñ özi üç yılça boldı. Ol:

- Ey kervenli dostlar, maña bu yeriñ dagımı-gırını, çölünü yağşı salgı beriñ, men siziñ ayagıñıza takat edip gidebilmeyärin, diydi. Ol vagtda biri bir yandan çıkıp:

- Ey bağşı aga, mundan gitseñ bir gumluk bardır, gumluguñ añrısı bir kentdir, kentiñ añrı yanı yene bir gumlukdır, gumlikdanam çıkar gider otırsıñ, gayrañda bir gara bag peyda bolar, gara bağıñ gayrasında bir gara çatma peyda bolar, şol çatma barıp düşseñ, şonuñ içinde bir kempir bardır, seniñ hızmatıñı şol bitirer, diydi. Elbent, bu cogabı eşidip yeke özi

atını sürüp ötäğitdi. Bayakı gumlukdan geçdi, kentiñ garası göründi, ol kentden bir oğlan çıkdı. Elbent:

- Ey oğlan, bu kentiñ adına nâme diyerler? diyip soradı.

- Aga, bu kentiñ adına Tövriz diyyärler.

Elbent, Tövriz'in içi bilen sürüp baryardı, kıbla tarapta bir cayıñ işiginden bardı. Görse, bir sapalı cay. "Alla canım, şu yerde çay içip çilim çekip ötäysem, kem bolmazdı" diyip Elbent Bağşı'nıñ gövüne geldi-de: "Habarlaş" diyip gıgırdı. Şol vagt işikden bir yigit tasakga çıkdı hem:

- Aga, saña ne habar gerek? diyip soradı. Onda Elbent Bağşı:

- Men bir ötermen yolagçı, bir çilim berip bilmezmiñ? diydi.

Bu yerde bir bölek hanlı, aga-begli, mäterli, töreli, guşbegili oturan, bir topar gürrüñ-yaran bilen meşgul yigitler bardı. Yañkı yigit içeri giren badına:

- Daşardakı kim? diyip soradılar.

- Arkasında dutarı bar, teyinde yorgası bar, ötermen yolagçı, çilim berseñ diyip dur.

- Arkasında dutarı bolsa märeke görüp yören yigitdir, düşüp çay içsin, çilim çeksin, diydiler. Mürähede zar bolup duran bağşı yorgadan özünü oklaydı, bayakı yigit yorganı tutcak bolup sınanışdı. Emma ol:

- Degme yorga! diyip eyvançada yorgasını gañtarıp goyup içeri girdi. Oña çay berdiler, çilim berdiler. Soñra:

- Aga, arkañda dutarıñ bar ekeni, bağşı mıñ, sazanda mıñ, şahır mıñ? diyip soradılar.

- Her haysından hem birneme bardır.

Onda olar:

- Her haysından birneme bolsa, bizem bir gam basıp oturan yigitlerdiris, bize bir iki nama aydıp berseñiz, bir iki yol saz çalıp berseñiz diydiler.

Ondan soñ Elbent Bağşı:

- Alla canım, şu yigitler hem govı yigitler ekeni, her kim öz gicän yerini gaşasa gerek, gel-ä Sona'nıñ soragını şularsanam soragayın-la, diyip elinde sazı, dilinde sözi bu yigitlerden Sona'nı sorap bir baş keleme söz diyse gerek:

Astı Arap atlı beg oğlanları,

Tövriziñ begleri Sonam geldi mi?

Cıgaları tel tel, gözleri mestan,

Tövriziñ begleri Sonam geldi mi?

Tövriziñ degresi yoldur-yolakdır,

Üstümüzde gurlan çarhı-pelekdir,

Enesi hüyrüdür, gızı melekdir

Tövriziñ begleri Sonam geldi mi?

Tövriziñ degresi dolanma daglar,

Yar yardan ayrılma ah çeker aglar,

Açılma läleler gül bolsa bağlar,

Tövriziñ begleri Sonam geldi mi?

Bilbiller ah çeker güle yetmäge,

Bagbanlar ah çeker onı tutmaga,

Tövriziñ bagına seyran etmäge,

Tövriziñ begleri Sonam geldi mi?

Elbent aydar saz arkamda bağlıdır,

Sınalarım sıya, çapraz bağlıdır,

Aslın sorsañ Gence-Garabağlıdır,

Tövriziñ begleri Sonam geldi mi?

Elbent sözüni tamam edenden, yañkı yigitleriñ biri:

- Ey yigitler, biziñ hemmämiz bu yerde Sona diyip otırıs, bu bidövlet bağşı-da Sona diyip baryan ekeni. Ol bu sazı, bu sözi bilen bu yağşı yigitligi bilen, bu hoşroylığı bilen, bu

bağışçılığı bilen bardı-aldığıdır, hiç haysımıza Sona yok, diydi. Ol vagtda bu yandan yene biri:

- Bir alcak şu mı? diydi.

- Házir-ä bir şu.

Yene biri:

- Muni öldüräyende bolmıya mı? Bar, daşarı çıkıp gözlöp gel, diydi. Ol adam çıkıp daşarını gözlöp geldi hem:

- Agalar, özümüzden başga inlär siñäk yok, diydi. Bağşını aldılar depginiñ aşagina, depip yumruklap urup öldürüp baryarlar. Elbendem:

- Alla canım, bu bidövletler-ä öldürcek diyip ölen kişi bolup yatıberdi. Şonda yigitleriñ biri:

- Ey dostlar, bi-yä ölüp galdı. Daşarı çikalıñ gün batandan soñ bir rayışa süssiris-dä diydi. Yigitler tamıñ güneşine çıkdılar. İki bir-iki bir gürrüñe başladılar.

“Ey cora, bu senden boldı-da senden boldı” diyşip her kim günäni özüniñ üstünden isledi. Şunlukda: “Özi bir yağşı yigit ekeni, özi bir bağşı yigit ekeni, nesip etse alcak ekeni, nesip etmese gaytcak ekeni. Hiç zat yok yere nahak gana galdık” diyip igenişip oturmak bilen boldular.

İndi habarı kimden al, Elbent Bağşı’dan. Bir vagtdan başını galdırıp seretse, özünden başga candar yok. Ol dutarınıñ ovnugını çöplöp onı tarı bilen dañıp horcunına saldı. Dutarınıñ dessesini arkasına gısdırdı, gorkan bağşı özüñe mälim, yorgasını gözlese, eyvançada gañtarılıp dur. İşigi penalap hücräñ düybüne bat alıp “Şu yerden zıñsam yorga galıp bolman mı?” diyip öz gövñüne getirdi. Elbent bat alıp “Ya biribar” diyip özünü okladı, yorga galıp boldı duruberdi, çekdi bir cübüt gamçını. Yorgası yıldız kimin süynüp gidiberdi.

Habarı kimden al, bayakı yigitlerden. Olar “Al gitdi-hä, al gitdi” diyip gıgırışıp galdılar.

Elbent Bağşı, bayakı gumlukdan geçdi, bir tokaylıga bardı. Barsa özüñe belli guru odun çaşıp yatır. Elbent Bağşı, atdan düşüp ot yakıp yelim eredip dövlen dutarını cayma-cay yelmedi. Taze kiriş işip taze perde bağlap dutarına des urup görse dutarınıñ sesi göye tokayı göçüreyin diyyär. Dutarınıñ becerileniniñ vagtıhoşlugına, özüniñ depgi iyeniniñ “vagtıhoşlugına” şu yerde zar-zar çın ebir-novbahar yıglap gözünde yaş, bagrında baş, bir baş keleme söz diyse gerek. Gör bak, nâme diyyär:

Arzuv eylöp yara gelip,

Şu boldu mı maksat maña?

Boynum burup zar aglayıp,

Şu boldu mı maksat maña?

Oturdım giryan agladım,

Kesip cigerim dagladım,

Gitmäge bilim bağladım,

Şu boldu mı maksat maña?

Işgıñ libasını geydim,

Sırımı äleme yaydım,

Öz dilimden depgi iydim,

Şu boldu mı maksat maña?

Bilmedim yarıñ hıyalın,

Şeker-şirin lebde balın,

Görmedim sahip cemalın,

Şu boldu mı maksat maña?

Boyuñ uzın, kaddıñ elip,

Durma yar bizden uyalıp,

Aşık Elbent yara gelip,

Şu boldu mı maksat maña?

Elbent Bağşı, bu gazalı tamam edenden soñ yorgasına münüp basaydı kamçını, ol depeden ol depä at çapdırıp çıkıp baryar, bayakı bag diyeniniñ garası göründi, ol gara çatma hey görünmedi. Bir beygiräk depäniñ üstüne çıkıp gözlese bir yapınıñ yüzünde gurı yapınca yatan yalı bir gara peyda boldı, görse çatma diyleni şu bolup çıkdı. Çatmanıñ yanına barıp görse ol şeyle bir çağşapdır, onun üstüne tovuk da münse pişik de münse patda aşak çaçağaycak. Şunuñ yalı terzli “oñat” çatma. Elbent Bağşı: “Alla, görgimdir-dä” diyip yorgadan düşüp yorganıñ teblesini çatmanıñ işiginde kakıp horcunını eline alıp:

- Essalavmaleykim, diyip çatmanıñ işiginde barsa onuñ töründe iki dızı gulagından bir garış yokarı aşip duran bir kempir otur.

- Valeykim essalam, diyip zordan bir gımıldan yalı boldı. Görse Elbent’in arkasında dutarı bar. Ol: “Toy günleri yadap gelen bağşıdır-da meniñ çatmamı çola görüp gelendir-dä” diyip pikir etdi. Emma Elbent, bir günde de gitmedi, iki günde de gitmedi, on on baş günlöp şol yatışı kempiriñ o yerden bu yerden çöplöp getiren odunlarını hem çay odunu edip gutarıp baryar.

Günlerde bir gün kempir:

- Ey bidövlet, bisähet günü gelen bağşı, meniñ ovadan gızım da yok, ovadan gelnim de, ya seniñ bilen gürrünleşer yalı oglumam yok, tur git, yok bol diydi.

- Ey ene can, sen habar soraadıñ, menem habarımı bermedim. “Habarı soranda ber” diyen nakıl bar, diyip bayakı patışanıñ beren hatını mamaniñ önüne okladı. Mama, yaşlıkda köp okan bidövlet sovathondı. Hatı okap gördi.

- Ey oglum, mamañ nas pulusunu yetirseñ bu hizmetini mamañ bitirse gerek.

- Mama can, şu hizmetimi bitirseñ geregiñ nas pulı bolsun.

Şol vagtda mama patışanıñ yanına yelk yasaydı. Bayakı hatı eltip patışanıñ önüne okladı. Patışa hatı okap gördi. Ol: “Ey mama, özi Soltanesen patışadan gelen ilçi bolsa Sona’niñ özünü gövnetseñ meniñ garşılığım yok” diydi. Ondan soñra mama Sona’niñ yanına bardı. Ol ağız süycütme gürrünlerden gürrün tapıp:

- Ey Sona can, seniñ atañ bilen atam dostdı, eneñ bilen enem dostdı diyip, damarma-damar, tohumma-tohum ızarlaştırıberdi. Sözüniñ ahırında bolsa:

- Ey Sona can, seniñ üçin bir yigit gelipdir, özi yağşı yigit, özi bağşı yigit, beydip oturanıñdan soñnacık baragaysañ näderkâ? diydi.

- Ey ene can, meniñ elimde yedi aylıcak oglum bar, şonu ıncıtman saklayın diyse barayım, diydi.

Kempir:

- Seniñ diñe bir yedi aylık oğluñ däl, ol seniñ yetmiş oğluñ bolsa da saklacak adam, diyip maktap etek altı, yeñ yedi bolup yüvrüp ızına gaydıberdi. Şol gelşine Elbent Bağşı’nın yanına geldi:

- Ey oglum, patışa Sona razılık berdi, söyüncimi ber, diydi. Elbent, mamanın etegine iki tıllanı taşladı. Kempir:

- Az, diydi. Bağşı, yene bir nâçe tılla okladı, velin mamaniñ vıgıtı hoş bolup ayagı yeñläp:

- Ey oglum, yorganıñ sırtını galın edip dembedemden galanıñ sırtına barıber diydi, özem Sona’niñ yanına gidıberdi. Elbent Bağşı:

- Acap, boylar, diyip galıberdi. Kempir, Sona’niñ yanına barıp ona dokuz yıldan bari mes bolup yatan şerapdan bir kâse şerap berdi. Dokuz gat perdäni yüzüne tutdurıp Elbent Bağşı’niñ sırtına mündürdi. Bayakı yedi aylık Necep can diyen oğlunu hem aralığına berdi. Elbent, sürüp gidıberdi. Bir niçe yol geçip dañ säher çağı bir serhovzuñ başına yetip bardılar. Görseler gumrular ovaz edip bilbiller cak-cak urup bulaklar her tarapa akıp baryar. Şeyle bir sapalı çay.

Elbent:

- Alla canım, yoluñ yarpısını aldım, şu yerde demimi dıncımı alıp gidıbersem bolmaz mıka? diyip oylandı. Atından düşdi, soñra:

- Alla canım, şu bidövlet kempir, Sona diyip başka kimersäni patışanıñ hizmetinde gezip yören kenizeklerden birini sırtıma mündürüp goyberen bolmasa yağşı. Gel-e şu yerde canımı barlagayın-la diyip Sona gelni yorganıñ sırtından alıp yerde oturıp bayakı yüzündäki perdeleri bir-birden ayırmaga başladı. Sekiz gat perdäni ayırıp ayırıp dokuzlancı gata gezek

gelende Elbent'in gözi gamaşdı duruberdi. Yüzi on dördi gicäniñ ayı kimin, bir gicäniñ daga düşen bölek bölek garı kimin, yañakları gunça kimin, mämmeleri tüñçe kimin, kepper topuklu, maral yörişli, taze helal gaşlı, merverit dişli, davut tavuşlı, bernay, hoşroy tarıp edip añırsına çıkar yalı däl. Elbent: "Alla canım, munuñ Sona diyen-ä rast boldı. Öz vaptıhoşluğu bilen berse bir posa diläyin, bermese gañırışına gitmäyin" diyip Elbent Bağşı elinde sazi, dilinde sözi dañ säher çağı Sona gelinden posa diläp bir baş keleme söz diyse gerek:

Gel perim gideli gülşen seylne,
Bilbil ürküşmesin, gül incamasın.
Össe badı-saba zülpüñ meylne,
Bir moy ayrılmasın tel incamasın.

Ugruñda giderdi şems ile kamar,
Zülpüñe sepilmiş müşk ile anbar,
Kaddıña yaraşar murassag kemer,
Bile bağlaganıñ, bil incamasın.

Gucaklaşıp gol salışıp gitmedim,
Rakıplarıñ täne sözün etmedim,
Arman köpdür gice-gündiz yatmadım,
Edep bilen uzan gol incamasın.

Bagıñda bitendir bakcalı-barı,
Bol olar tirerler alma-enarı,
İsteseñ taparsıñ söygüli yarı,
İle barıp gelen yol incamasın.

Elbent köyüñden tapıp hovaya,
Yüziñi oğşatdım şems ile aya,
Lebiñden posa ber men binovaya,
Dodak deprenmesin, dil incamasın.

Elbent, bu gazalını tamam edenden soñra Sona gelniñ perdelerini cayma-cay goyup yorganıñ sırtına mündürüp iletiniñ çetinden yetip bardı. Patışaga söyünciläp adam iberdi. Patışa öñ barana at mündürdi, soñ barana don geydirdi, kırk gice-gündiz toy etdi. Kırk gice-gündizlik toyunu sovup Elbent Bağşı bilen Sona gelni birbirine govşurdi. İkisini bir ak öye saldı. Bular maksat-mıradına yetdiler.

Aradan birnäçe vaqt geçdi. Bayakı yedi aylık Necep yedi yaşadı, günlerde bir gün atalığı Elbent Bağşı onı molla berdi. Onı Elbent, molla eltip berse günortana galman gaçıp gelyär. Günortan eltip gelse peyšine galman gaçıp gelyär. Şondan soñ Elbent:

- Ey bidövlet oğlan, sen okap kazı bolasıñ yok, sakıdıñ-a başımdan sovuldu, şu gün şu yorga yadap geldi, gün batan soñ yorganıñ ot-iymini berip päkize becerip arkalap goyaveri oğlum, diyip tabşırıp nirädir bir yere gitdi.

- Acap bolyar ata, diyip galıberdi oğlan. Oğlan aşık oynadı, çilik oynadı, enesiniñ goynuna girip ukunu urdı, ertir turup yene oynamaga başladı.

Habarı kimden al, Elbent Bağşı'dan al. Ol ertesi giden yerinden gaydıp gelse yorga sereden kişi bolmandır, yorganıñ içi aç, ilmek yalı bolupdır. Görse Necep Oğlam oynap yör.

Elbent:

- Ey Necep can, oğlum, bəri gel, diyip onı yanına çağırıldı. Necep can yüvrüp geldi.

- Ey Necep oğlum, şu yorganı biri bir yaña münüp geldi mi, ya bolmasa-da özümüñ goyup gidişim mi? diydi. Necep can, yalan sözlemäniñ ugrunu tapman:

- Ey ata, men hemişe yorga bakıyarmıdım, öz goyup gidenciğiñdir, diydi.

- Ey bidövlet oğlan, meniñ özümden önen perzent bolanıñda beyle etmezdiñ, diydi.

Oğlanıñ yakasından tutup her yanagına bir şapbat urdı. Oğlanıñ gözünden yalpıldap ot çıkdı. Oğlan zordan özüni enesiniñ yanına gaçıp atdı.

- Ey bidövlet oğlan, sen eneni arka tutunar bolduñ mı? diyip Elbent Bağşı eline ilen bir tal çibık bilen oğlanıñ yağırısınıñ üstüne ikisini saldı. Oğlan sıçrap sıçrap bökdi. Elbent Bağşı gaharına çıkıp gidiberdi.

Habarı kimden al, Necep'ten al. Ol enesiniñ yakasından alıp:

- Ey ene, şu bidövlet bağşı meniñ çın atam mı ya yalan atam mı? diyip soradı.

Enesi:

- Ey oglum seniñ çın atañ bolanda ol öz perzendini beyle avundurıp urmazdı, diydi.

- Ey ene can, meniñ çın atam nirededir?

- Seniñ çın atañ Gence-Garabagındadır, ol patışanıñ veziridi, seniñ atañ dünyäden ötdi, bu bağşı nesip bolup bizi alıp gaytdı.

- Ey ene, men başım yaş bolsa da könelerden eşidyärin, şu yanda Aşığ Aydın diyen bir pir barmış, şoña kim yedi yıl hizmet etse mıradı hasil bolarmış, men şoña yedi hizmet edip bağşı bolup gelip şu bağşı bilen aydışıp yeñip arımı almasam bolmaz.

- Ey oglum, bu bağşı patışanıñ ulı bağşıdır, munuñ öñüne bağşı çıkmaz.

- Ey ene, ariñi kân magtaberme, gözünem oysa bolar.

Görse oğlanıñ çını hökmen gitcek. Ene-ogul ikisi yakalaşa-yakalaşa galanıñ agzına bardılar. Şol vagt galadan bir topar kerven çıkıp baryardı. Sona gelin olara yüzlenip:

- Ey kervenler nira baryarsınız? diyip soradı.

- Gence-Garabagina baryas.

- Gence-Garabagina baryan bolsañız meniñ şucagaz oglum Aşığaydın pire hizmet etcek bolyar, munı yolda şoña tapşırıp gidiñ, diydi. Kervenler:

- Acap boylar. Ogluñı taşla düyüniñ üstüne özümüz hem Aşığ Aydın pirin cayına düşüp ötyäris, diydiler. Sona gelin oglunu düyüniñ üstüne mündürdi. Birnäçe günler yol yöröp kervenler Aşığaydın piriñ sarayına düşdüler. Olar Aşığ Aydın pire getiren berim-peşgeş, nezir-niyazlarını berdiler. Soñra:

- Ey pirim, size bir hizmetkär oğlan hem alıp geldik, diydiler. Aşığ Aydın:

- Barıñ alıp geliñ, göreyin, diydi. Kervenler oğlanı Aşığ Aydın piriñ yanına getirdiler. Pir:

- Ey oglum, maksadıñ nâme? diyip soradı. Necep can bolsa:

- Ey pirim, maksadım bağşı bolmak, diydi.

- Bağşı bolcak bolsañ aşhanadakı oğlanlar nâme iş etse sen hem şonuñ bilen boluber.

Necep can şunlukda Aşığ Aydınıñ hizmetinde geziberdi. Aydan ay günden dün geçdi. Günlerde bir gün oğlan ir säherden ukudan oyandı. Ol:

- Alla canım, men yalañ aşıñ ıssısı barka yetibilmeyärin. Şu gün aşıñ ıssısı barka yetip bolmaz mı ka? diyip irden turup oduna gidiberdi. Munuñ edyän bar pişesi günde bir arka odun çöplöp getirmekdi. Ol odunını göterip yadap gelyardı. Öñünde yapğıdrak depe peyda boldı, Necep şol yerde: “Alla canım, birce sagat demimi alagayın” diyip odunına arkasını berip oturdu. Oturan yerinde gelen gününü hasap etdi, hasap etse yedi yıl ötüp, sekizlenci yıla gadam basıdır. “Alla, men enemiñ gargısına galdım gerek, gitme diyende gaytdım” diyip odunına söylenip aklamaga başladı. Şol aqlap oturuşına gözi gaflat uka gitdi. Düşünde kırk erenler cem bolup oğlanıñ töveregini gurşap oturdılar. Kırk erenleriñ herhaysısı oğlana bir kâse şerap berdiler. Aşığ Aydın piriñ özi hem gelip bir ulı kâse şarabı doldurıp oğlana berdi, munuñ bilen kırk bir kâse şerap boldı. Oğlan yalpa gözünü açsa pir de yok, peşvar da yok. Oğlan sag eliniñ başam parmagınıñ dırnagınıñ yüzüne seretse arşı-kürsi on sekiz müñ älem oğlanıñ dırnagınıñ yüzüne yazılıp dur. Oğlanıñ ökcesi yeñläp odunu göterip gaydıberdi. Getirip odunu aşhananıñ törüne dünküldedip urdı. Piriniñ yanına bardı.

- Ey pirim, tovşana dogduk depe diyänleri, rugsat berseñ yurduma gaydyarın.

- Ey oglum, yedi yıl hizmet bitirdiñ, yedi yıllap saña aydım-saz övretsem gerek.

- Ey pirim, aydımı da özüm bilerin, sazı da, rugsat berseñ bolyar.

- Ey oglum, aydımı-sazı özün bilyän bolsañ piriñ senden bir näçe soval sorar, şolara cogap berseñ rugsat bererin, bolmasa saña asla rugsat yok.

- Pirim tiz soraver.

Aşığ Aydın pir, şu yerde oğlandan soval sorar, oğlan cogap berer mi bermez mi, bir baş keleme söz aydıssa gerek:

Aşığ Aydın:

Ol ne dagdır, garı gitmez erimez?
Ne deryadır, dolar daşar yörimez?
Ne sakıdır ölmez yitmez garrımaz?
Ne kervendir münmey hatar ider hey?

Necep:
Kap dagınıñ garı gitmez, erimez,
Köñül-derya dolar daşar, yörimez,
Hakıñ özi ölmez-yitmez, garrımaz,
Can bir kerven münmey hatar ider hey!

Aşığ Aydıñ:
Ol nedir kim husnı sapa çoh olur?
Ol nedir kim gün çıkansoñ yok olur?
Ol nedir kim atılmayın ok olur?
Ne kemandır gol degmeyin dolar hey?

Necep:
Melayıklar husnı sapa çoh olur,
Gün çıkansoñ ol yıldızlar yok olur,
Ol kirpikdir atılmayın ok olur,
Gaş bir keman gol degmeyin dolar hey.

Aşığ Aydıñ
Ol nedir kim yer yüzünden akınan?
Ol nedir kim yerden göge bakınan?
Ol nedir kim merdivana çıkınan?
Ol nedir kim pelle pelle iner hey?

Necep:
Ol suv bolar yer yüzünden akınan,
Oğlanlıgam yerden göge bakınan,
Yigitlik bir merdivana çıkınan,
Garrılık bir pelle pelle iner hey.

Aşığ Aydıñ:
Aşığ Aydıñ, nâler gezer hovada?
Kimiñ adın okayarlar dovada?
Ol ne guşdur mesgen tutmaz bu dagda?
Ne sayatdır oña albay bular hey?

Necep:
Necep aydar köñül gezer hovada,
Hakıñ müñ bir adı yatır dovada,
Can bir guşdur mesgen tutmaz bu dagda,
Acal-cayyat oña albay bular hey.

Bular sözlerini gutardılar. Aşığ Aydıñ:

- Ey oğlum, bucağaz cogabıñdan cogap bolmaz, munı aşhanadaki dogmalarıñ barıcıgı bilyändir, munı şolardan yat alansın, piriñ senden gaytalap yene bir nâçe soval sorar, şoña cogap berseñ, rugsat ederin, bolmasa saña asla rugsat yokdur, diydi. Oğlanıñ yüregi caylı:

- Sora pirim, sovalıñ bolsa, diydi. Şol vagtda Aşığ Aydıñ pir gaytalap soval sorar, Necep can sovalına cogap berer mi, bermez mi?

Aşığ Aydıñ:
Ol nedir kim iki başlı,

Parası bar, çâresi yok?
Ol nedir kim baş yüz yıllık,
Menzili bar, arası yok?

Necep:
Bu dünyâ bir iki başlı,
Parası bar, çâresi yok.
Yer bilen gök baş yüz yıllık,
Menzili bar, arası yok.

Aşığ Aydıñ:
Ol ne meylisdir araksız?
Ol ne mövsümdir oraksız?
Ol ne kitaptır varaksız?
Galamı bar, garası yok?

Necep:
Hakıñ meylisi araksız,
Acal mövsümi oraksız,
Cebrayıl özi varaksız,
Galamı bar, garası yok.

Aşığ Aydıñ:
Ol nedir bile bitişen?
Biri-birinden ötüşen?
Ol nedir rısgı yetişen?
Uçmaga mıdarası yok?

Necep:
Ay, gündür bile bitişen,
Biri-birinden ötüşen,
Sımruğıñ rısgı yetişen,
Uçmaga mıdarası yok.

Aşığ Aydıñ:
Ol nedir kim, mälär geçer?
Dağı-daşı yalar geçer?
Ol nedir kim, diler geçer?
Ganı akmaz, yarası yok?

Necep:
Ol bulutdur mälär geçer,
Dağı-daşı yalar geçer,
Yaman sözdür diler geçer,
Ganı akmaz, yarası yok.

Aşığ Aydıñ:
Aşığ Aydıñ bolsa hacı,
Ol ne iymiş bolmaz acı?
Ol nedir kim bar alacı?
Ol nedir kim çârâsi yok?

Necep:
Necep aydar bolman hacı,
Can iymiş bolmaz acı,

Barça işiñ bar alacı,
Şum ölümüñ çaresi yok.

Bular sözlerini gutardılar. Aşığ Aydıñ pir Necep'e garap:

- Oglum sen maksadıña yeten ekeniñ, bağı bolan ekeniñ, diydi. "Cogap bermen" diyse gorgup oturan Necep "Bağı bolan ekeniñ" diyenden ökcäni gösteriberdi. Añırak barıp: "Alla, pirime men biedep bolan ekenim" diyip oylandı, yine piriniñ yanına gaydıp gelip:

- Ey pirim, meniñ günämi öt, diydi.

- Oglum seniñ ne günäñ bar, günäñi ötdüm.

- Meniñ günämi öten bolsañ pirim maña asmandan inen gara dutarıñı berseñ, ak patañı berseñ.

- Oglum, asmandan inen dutar arkakı hücräniñ burçunda durandır, bar, meniñ yanıma alıp gel, kirişi saz mı, perzesi cay mı, men bir görüp bereyin, diydi. Oglan begencinden yüvrüp-yortup derrev ol dutarı piriniñ eline getirip berdi. Piri dutarı görüp:

- Ey oglum, dutarıñ-a saz eken, öz dutarıñ bilen özüñe bir nesihat bereyin, diyip baş keleme söz aydar gerek, gör bak näme diyer:

Sen barañsoñ şa islemiş Elbendi,

Pendim budur: tekepbirlik eyleme.

Tekepbirlik goç yigide har getir,

Pendim budur: tekepbirlik eyleme.

Mundan barsañ Esen Hanıñ gaşına,

Altın cıgasını sancar başıña,

Özüñden yaşula, deñi-duşuña,

Pendim budur: tekepbirlik eyleme.

Zamana beyledir, niçik zamana,

İndi seni hak saklasın amana,

Özüñden gayrıga, yağşı-yamana

Pendim budur: tekepbirlik eyleme.

Aşığ Aydıñ aydar magrıpet şuldur,

Şerigat-tarıkat bir doğru yoldur,

Menden saña soñkı nesihat oldur,

Pendim budur: tekepbirlik eyleme.

Aşığ Aydıñ sözini tamam edenden soñ Necep cana:

- Yoluñ ak bolsun, baran yerinde yurt alasin, diyip ak patiyasını berdi.

Habarı kimden al, Necep candan. Necep can yola rovana bolup çıkıp gidip baryardı.

Ol bir kentiñ gapdalından ötüp baryardı. Ol kentden eline bir sanaç un alıp bir çorı çıkıdı hem:

- Ey Necep can, bəri dur, diydi.

Onda Necep can:

- Habarıñı ber, çorı, diydi.

- Habarımı bersem, Necep can, yolazık gerek bor, şucagaz unı al-da yöriber, gerekli daşın agramı yok diyenleri diydi. Munı Necep can makul bilip aldı-da sanacı arkasına atdı, yöriberdi. Birnäçe günlöp yol yörip baryardı. Izından bir hatar kerven yetdi, Necep olara salam berdi. Salamını aldılar.

Necep:

- Ey agalar, men yadap gelyärin, meni birce zaman düyäñize mündürüp ayagımı sovatsañız näder? diydi.

- Ey oglan seni mündürere halımız yok, düyamiziñ yükü ağır diyip oğlanıñ deñinden şaglap ötüberdiler.

Necep:

- Ey agalar, eysem meniñ şucagaz unumı alıp gidiñ, diydi.

- Unuñı alıp gitsek özüñ aç ölüp galmazmıñ?

- Siz ganat bağlap uçup gitcek mi, ya her yerde menzil söküp düşüp gitcek mi?

- Düşüp gitcek.

- Her düşen yerinizde ot yakarsınız, oduñuzıñ teyine yumruk yalı hamırı yassılap taşlap yöriberıñ, men ızınızı ızarlap tapıp alıp iyip ovkat-güzeran edip barsam gerek, diydi. Kervenler munı makul bilip unı alıp yöriberdi. Her düşen yerlerinde ot yakarlar. Oduñ teyine yumruk yalı hamırı yassılap gömdüler-de yöreberdiler.

İndi habarı kimden al, Necep candan al. Ol kervenıñ ızını ızarlap külüñ teyinden hamırı agtarıp alıp yarı yanan yarı çig çöregi iyip birnäçe günlöp ovkat-güzeran edip baryardı. Birden oğlanıñ gözi bir ağaçlığa düşdi. Ol “Ey Hudayım, maña da bir ağacıñ garası görünme bar eken” diyip ökcesi yeñläp baryardı. Ol ağaçlıktan bir yorgalı çıkdı. Görse iyeremde-içermende zat yok. Yorgalı deñine geliberende Necep:

- Aga, salavmaleykim, diydi. Yorgalı, oğlanıñ salamını içinden almasa daşından almadı. Yorgalı añırrak barıp ızına övrülip Necep’e seretdi, görse oğlanıñ arkasında dutarı bar. “Alla canım, şu bidövlet yöne-möne oğlan däl-ov şunuñ birce habarını alıp ibereyin-le” diyip yorgalı ızına övrülip:

- Oğlan bəri dur, habarıñı ber, diydi.

- Menden habar iberip midiñ, yañı tañrı salamını alanokdın?

- Bolsa-da oğlan, gelşin nireden?

- Gelşim Aşığ Aydıñ pirden.

- Aşığ Aydıñ pire ne magsat bilen barıpdın?

- Bağşı bolmaga barıpdım.

- Bağşı bolduñ mı?

- Bağşı boldum.

- Bağşı bolan bolsañ bəri dur, taym uruş diyenleri, Aşığ Aydıñ piriñ senden ovalkı çıkararı şägirdi biz bolarıs. Biz senden bir soval sorarıs, sovalımızda cogap berseñ-ä bağşı bolanıñ egerde cogap beribilmesen bizde-de yedi yıl hizmet edip gitseñ gerek.

- Soraberıñ halıpa, sovalıñız bolsa.

Yañkı yorgalı Novruz kırk kase şerabiñ garasını gören ekeni, yöne özünü içebilman ekeni.

Ol: “Bu näden şeyle boldı?” Necep candan soval sorayar. Necep can hem sovalına cogap beryär mi bermeyär mi? Şu yerde halıpa Novruz bilen Necep can ikisi yoluñ üstünde bir baş keleme söz aydışar gerek.

Novruz:

Bizden salam bolsun gardaş Necep’e,

Ganatlanıp uçabilmen bu nedir?

Alnım alıp duran nice yağıdır?

Gözüm görüp kaçabilmen bu nedir?

Necep:

Halıpam Novruz, pirden rugsat almasañ,

Ganatıñ yetirip uçabilmersin.

Alnıñ alıp acal yağıdır,

Gözün görüp ondan kaçabilmersin.

Novruz:

Ne cemaldır, ne şöhledir, ne tapdır?

Ne galadır, bir lahzada harapdır?

Ne deryadır, ne ummandır, ne abdır?

Katrasından içebilmen bu nedir?

Necep:

Hakıñ cemalını görseñ ne tapdır,

Bir köñül incıtsañ Kabe harapdır,

Hakikat ummandır, tarikat abdır,

Şerigat şertinden geçebilmersin.

Novruz:
Cebrayılıñ durduk yeri nirede?
Onuñ bilen kimler tapdı erada?
Bir tilsim bir nokat bardır arada?
Okımışam seçebilmen bu nedir?

Necep:
Cebrayıl durduğı Hakiñ yerinde,
Dört perişde mukarredir derinde,
Üç yüz altmış kitap pirlere elinde,
Okımay manısın seçebilmersiñ.

Novruz:
Ol nedir kim iymey-içmey doydular,
Ol nedir kim yuvmadılar goydular?
Ol nedir kim dirileyin soydular?
Bu ne sırdır açabilmen bu nedir?

Necep:
Melayıklar iymey-içmey doydular,
Ol Musanı yuvmadılar goydular,
Nesimini dirileyin soydular,
Halıpam bu sırı açabilmersiñ.

Novruz:
Novruz aydar acdarhamı demime,
Yuday edim çekey edim kāmime,
Bir meydır ki doldurdılar camıma,
Katrasından içebilmen bu nedir?

Necep:
Nebsiñ acdarhadır hıyalıñ hamdır,
Nice kim saklasañ bilgin kelamdır,
Necep'iñ içdigi kırk-da bir camdır,
Tä rugsat bolmayın içebilmersiñ.

Bular sözlerini tamam etdiler. Novruz, Necep'e garap:

- Ussadıña rähmet oğlan, bağı bolan ekeniñ, diydi. Ondan soñ Novruz hem Necep can hem öz yolları bilen gidiberdiler.

Habarı kimden al, Necep candan al. Ol birnäçe günlöp yol yöröp barşına dañ säher çağı bir serhovzuñ başına yetip ayak çekdi. Görse bir sapalı cay, gumrular ovaz edip bilbiller cak-cak urup bulaklar her tarapa akıp baryar. Necep: "Alla canım, birce sagat demimi alıp soñra yöribersem bolmaz mı?" diyip pikir etdi. Ol serhovzuñ suv alınyan tekceğine girip bayakı yarı yanan yarı çig çöregini suv bilen huruş edip iymäge başladı. Çöregini iyip bolup suvı aşak-yokarı zıñıp oglandığını yat edip oynamaga durdi. Şol oynap oturuşına namaz vaktı boldı. Hovzuñ kıbla tarapına seretse bir bölek çarvanıñ küren obası eken. Ol çarva obasından elinde ak kündüklü gelin suva baka yöredi. Suvuñ başına geldi, onuñ gözi bir yalkıma düşdi. "Alla, bu yalkımıñ hiç bir eyesini tapmak alacı bolmaz mı?" diyip daşına aylanıberdi. Hovzuñ daşına üç-dört aylandı, yalkımıñ dereğini tapmadı. Ondan soñra agaçlarıñ arasını bir birden gözlemäge başladı. Şol vakt gün dogdı, guşluk galdı.

"Alla men bir bayıñ töründe oturan gelni bolsam "Gideniñ namaz vaktıdı, guşluk galdı, şu vagta çenli nāme işlediñ?" diyseler men nāme cogap bererin, suvumu alıp gaydaveräyin" diyip suv alınyan tekcege girse şol yalkım ayagınıñ aşığına peyda boldı. Gelin oğlanıñ egniniñ üstünden kündüğünü sallaberdi. Şol vagtda oğlan gelniñ yüzüne bakdı. Şol vagtda gelin oğlanı şapba bir oğşadı. Bu yanına bakdı, bu tarapından yene oğşadı. Yanığına sovuk agız degmedik oğlan zövve yerinden turuberdi. Gelin "Kündük bolsa hiç

yana gitmez” diyip kündügi hovzuñ içine oklap oglanıñ egnine hopba bolup duruberdı. Necep: “Alla, bu meniñ inen bir tovki boldı hov, munı bir ayırmanıñ alacı bolmaz mıka?” diyip iki dızına darak urup eglip gelni silkip goyberdi. Bihabardan duran gelin suva garşı başaşak yok bolaydı. Necep can: “Alla canım, men gelip-gelip şu yerde gandar bolaycag-ov” diyip pikirlendi. Oglanı hovp basdı. Bir mahaldan hovzuñ kıbla tarapından gelniñ her omzı yumruk yalı gök layı göterip turdı. Özüñe mälüm: yazıñ günü yuka köynek, darayı köynek, öl bolan köynek gelniñ endamına sırlaşıp yapışıpdır. Oyı-oy, yumrusı-yumrı, kâse-kâse, akın çukun bolup baryar. Necep can muña seredip gülyär. Muña gelniñ gaharı gelip:

- Ey bidövlet oğlan, sen meni şeyder gider miñ? diyip düşdi onuñ ökcesine oglanı kovalap hovzuñ daşından üç dört gezek ayladı. Necep can kovalap gelyän gelne yetirmän bir depäniñ üstüne çıkıp üşerip oturberdi. Şonda gelin:

- Ey bidövlet oğlan, sen maña yetdirmediñ çarva cahılından üç dört sanı dehenek cahıl tapmarın mı? diyip öyüne ılgadı. Özem şol baryan yerinde: “Ey Hudayım, öyde adam yok bolaysa yağşıdır” diyip hudayı çağırıp baryardı. Görse hemme kişi işli işine dargaşıp gidipdir. Gelin öl bolan geyimlerini çıkarıp goyup guru geyimlerini geyip daşarı çıksa üç-dört sanı yigit otır. Öñlerinde üç-dört sanı çukalak. Çukalagıñ içinde üç-dört sanı gumalak oyun oynap otırlar. Biri:

- Bogaz boldı, diyyär, biri:

- Guzladı, diyyär. Gelin bunlarıñ oynuna seredip durdı, emma bogaz bolup garnı gabanı yok, guzlap biri iki bolanam yok. Gelin gumalakları ayagı bilen kakıp iberdi. Yigitler:

- Ey pılan bayıñ gelni, sen däli bolduñ mı, biziñ oynumızı bozyarsıñ? diydiler.

- Şundan hem bir oyun bolar mı, bogaz boldı diyyärsiñiz, garnı gabaramı yok, garnı gabardı diyyärsiñiz biri iki bolanı yok.

- Ay, bir oyundur-da, bir güymenmedir-dä haçandan bari seniñ didarıña muşdak bolup görüp bilmän yördük özüñ yağşı geläydiñ, diyip ol yigitleriñ tüysi üytgäp bu gelniñ alkımına girip haşlaşıberdiler. Gelin bularıñ tüysüniñ bozulanını bilip:

Ey yigitler, men size bir täze oyun tapıp geldim, diydi. Onda bu yigitler:

- Nirede? diyip soradılar. Gelin:

- Pılan bayıñ serhovzunıñ başında bir kâkil pereñ oğlan bar, dembe-demden şonı alıp gelin. Men öye barayın ot yakayın, çilimi, çay temmäkini tayın edeyin, diydi. Yigitler:

- Nirede ol, hanı nirede? diyip düñküldeşip ugraberdiler. Bulara Necep canıñ gözi düşdi. Ol: “Alla canım, şol gelin hossarlarına habar berip buları iberipdir-ov, indi meni öldürerler” diyip gorkup olarıñ garasını görenden:

- Agalar, salavmaleykim, diyip gıgırdı. Munuñ salavmaleykim kim gulak asdı. İki elinden iki adam, iki ayagından iki adam tutup dördörme edip göterip yöriberdiler. Şol barşına Necep can baran yerinde: “Ya suv ya saman, ya garaman ya gücüm, ya bir yumşagrak yer” diyip bir toklusı yok yerden, demi sayı bir canlınu Hudayyolu aydıp baryar. Şol barşına Necep canı bir ak öyüñ içine eltip goydular. Ondan soñra yigitler:

- Ey oğlan, sazanda mısıñ, bağşı mısıñ, arkañda dutarıñ bar? diyip soradılar. Onda oğlan gorkusuna:

- Ey agalar, meniñ yalı bağşı, sazanda cahan älemine gelmez, diydi. Ol vagtda bu yanından biri çıkıp:

- Al eliñe saziñi, diydi. Necep can:

- Acap bolar, diydi. Gamiş kimin galdırıp piriniñ beren gara dutarını sazlap düzüp çalmaga aylanışdı.

İndi habarı kimden al, bayakı Necep canı kovalan gelinden al. Onuñ otuz çemesi gelin-gız deñ-duşı bardı. Olarıñ barısı Necep canıñ saz çalıp duranını görüp onuñ daşına yıgnandılar. Gelinler birbirlerine:

- Ey gelinler, şu oglanıñ saz çalıp duranını görsek hem ömrümize peydası bardır, içeri gireliñ-de içeri gireliñ, diyışdiler. Ondan soñra:

- Bir sep yigidiñ arasında bir sep gız durmayan mıdır, mundan öñ kada şeyle däl midir? diyip çarvaniñ mes gelin-gızları hasırdaşıp içeri girdiler, bir sep bolup duruberdiler. Necep can, cahıl oğlan, gelin-gızlara seretdi, bayakı gelinleriñ içinde özüniñ suva yıkan gelnini tanadı. Ol özge gelinlere gatışanak. Olardan yokarrak galıp dur. “Meniñ sözümiñ başı

şu gelin bolaysın-da” diyip Necep canıñ elinde sazı, dilinde sözi, şol gelne garap bir baş keleme söz diyse gerek:

Oval-başdan meylisinde tutuldım,
Sözle nâzli gelin kimiñ yarı sen?
Öldürcekler bolduñ, gaçdım-tutulduñ,
Sözle nâzli gelin kimiñ yarı sen?

Tomaşa eylediñ meniñ oynuma,
Edep-ekram bilen geldiñ yanıma,
Kemer deyin zülpüñ saldıñ boynuma,
Sözle nâzli gelin kimiñ yarı sen?

Gözleriñ cellatdır, kirpigiñ hatar,
Bilmen şu nesibäm nâ yere tartar,
Seni görgeç gün-gün bu derdim artar,
Sözle nâzli gelin kimiñ yarı sen?

Tarıpıñ aydayın yagıtı cahanda,
Ovazañ düşendir Balh-Badaşan’da,
Seniñ dey peri yok Rum, Ispahan’da,
Sözle nâzli gelin kimiñ yarı sen?

Bizem aşık bolduk şo cellat göze,
Hakıgat aşıkdır bu cebre döze,
Necep sen sözleseñ öz sözüñ sözle,
Sözle nâzli gelin kimiñ yarı sen?
Necep sözüni tamam edenden ol gelin:

- Alla canım, bu oğlan ozal hiç zat görmedik utançsız oğlan ekeni. Şunça adamıñ arasında maña “Kimiñ yarı sen, kimiñ yarı sen” diyip dur, bidövlet, bolmasa şu oğlanıñ bir zaman gözüne görünmäyin, diyip aşak oturıberdi.

Necebem:

- Ey gözüñe döneyin, boyuña döneyin, ovalkı durşuñ bir ganımatdı, nâme üçin bizden yüzüñi dönderdiñ? diyip baş keleme söz diyse gerek:

Saña diyirin nâzli dilber,
Canım aldı cellat gözler.
Gel lebiñden bir posa ber,
Canım aldı cellat gözler.

Bilebilmedim huyuñı,
Özüme kılsañ toyuñı,
Görkezgin çınar boyuñı,
Canım aldı cellat gözler.

Seniñ bilen бага girsem,
Çemen bağlap güller tirsem,
Gol salışıp bile yörsem,
Canım aldı cellat gözler.

Bizden yüzüñi dönderdiñ,
Suvsañ duşmanıñ gandırđıñ,
Aşık Necep’i yandırđıñ,
Canım aldı cellat gözler.

Gelin uyalıp turabilmedi. Şu yerde Necep can gelne hoşamat urup tarıplap yerinden turuzcak bolup yine baş keleme diyse gerek:

Eyranda-Turanda Acam ilinde,

Görmedim seniñ dey ovidan gelin.
Hublar arasında cennet gülünde,
Görmedim seniñ dey ovidan gelin.

Bir üzümün şerbet diyip yutmaga,
Namıs etdim, üstün basıp ötmäge,
Duzak eyelap aşıkları tutmaga,
Çünki başdan ayak ovidan gelin.

Boyların uzındır yañağın nardır,
Leblerin şerbetdir zülplerin tardır,
Gül yüzün görmäge gözlerim zardır,
Görkezgin yüzün sabadan gelin.

Necep aydar aşnalığım yat olmaz,
Gül yüzün görmesem asıl zat olmaz,
Senin kimin asla perizat olmaz,
Meger sen inensin hovadan gelin.

Necep bu sözüni tamam edenden soñ işikden iki sanı atlı:

- Habarlaş, diyip gıgırdı. Bir yigit tovsakga çıkıp:

- Agalar size ne habar gerek? diydi. Onda ol yigitler:

- Biz ötermenrək yolagçı, bir çilim berseñ, diydiler. Olara çilim berdiler olar, ötüp gidiberdiler.

İndi habarı kimden al, Soltan Esen patışadan al. Ol bu atlıları “Elbent Bağşı bolsa garrapdır, yalançını seyil ediñ, geziñ, päkize bir oğlan bağşı tapıñ” diyip iberen eken. Bayakı öyün işiginden “Çilim ber” diyip gelenlerinde gapını açanlarında Necep canın husnı-cemalını gördüler. Aydıñnam daşardan gulak asıp eşitdiler.

Añırak barıp yañkı iki atlı: “Patışamıza añrucı yaracak bolsa şu oğlan bağşı yarar. Barıp habar edeli, daşdaki yumuşımız yakından bitdi” diyip begendiler. Olar hilegärçilik bilen bayakı oğlanın aydıp oturan gapısından gelip yene-de

- Habarlaş, diydiler. Yene bir yigit tovsup daşarı çıkdı. Görse iki yorganın cılavını deñ tutupdırlar, atların toynagından der sırıyar. Ol yigit:

- Agalar, nä habarınız bar? diyip soradı.

- Habarımız-a – biz ötermenrək bir çilim berseñ, diydiler.

- Agalar päkize aydıcı bağşımız bar, bağşı eşideris diyseñiz düşün.

- Bağşınız-a bir diñläymeli bağşı ekeni, şol bağşınız bir eli bilen çay berse bir eli bilen çilim berse düşäyeris diyip durus.

Necep can hoşamay oğlan bir elinde çay, bir elinde çilim:

- Agalar, şonda vagnetiz hoş bolsa ine, diyip kāsāni birine, çilimi birine uzatdı. Olar çay, çilimi alan kişi bolup her haysı Necep’in bir elinden tutup yorga gamçını basaydırlar. Oğlan iki atlının arasında batbörek gaydırılan yalı gaydırılıp baryar.

İndi habarı kimden al, bayakı gelinden al. Ol öylerin arasında kebelek yalı iki baka yüvrüp:

- Ey yüzi garalar, şu oğlanı berip goyberseñiz yüzünize gara, gaynatamın atı yüvrük däl mi? Dayımın üç yaşarı yüvrük däl mi? diyiberdi. Ol vagnetda at ne işlesin, yabı yesge, baytal-okacın üstüne palan taşlap otuz çemesi atlı bolup oların ızından kovdular, emma patışanın atları yetdirmän özlerini gala gaçıp atdılar. Bayakı yigitlerin içinde köpi görenrək pähimliräk biri bardı. Ol:

- Coralar, duruñ şu yerde bular patışanın atlısı bolmaga çemeli, olar özlerini gala gaçıp atdı, häli-de bir pille, bu yerden gaydalıñ. Patışanın yanına biziñ bağşımızı ber diyip bärden depirçeşip barsak biziñ barcığımızı tohum-murt edip gırar, diyip öz tövellaçısı özünden tapılıp övrülip gaydiberdiler.

Habarı kimden al, Necep candan. Onı patışanın huzurına eltdiler. Necep arz cayında gol govşurıp salam berip barıp oturberdi.

Patışa bayakı yigitlerden:

- Ey yigitler bu oğlanı nireden tapdınız? diyip doradı.
- Tagsır patışahım, daşdakı yumşumuz yakından bitdi. Pılan çarvanıñ obasından tapdık.

Şol vagtda patışa otuz iki emeldarına:

- Ey yigitler, bu tarıplı aydıçı oğlan bağış bilen aydışar yalı yurdımızda bağış bar mı? diydi. Bu yandan biri çıkıp:

- Ey tagsır yurtta bağış galdı mı, bayakı garrı Elbent Bağış bolmasa? diydi.

- Barıñ, alıp geliñ, şol garrı bidövleti, hälem oğlan-uşaga depgi bererligi bardır.

Derrev Elbent'in ızından bir atlı iberildi. Atlı, Elbent'in yanına barıp:

- Ey Elbent, seni patışa çağırar, diydi.

- Patışa näme etcekmişin meni?

- Patışanıñ huzırına bir oğlan bağış gelipdir, şonuñ bilen seni aydışdırcak bolup çağırar.

- Meni garan vagtımda oğlan-uşak bilen agzımı deñ edip yörüp patışanıñam akılı çayıdır-ov, bolsa da patışadır-da barmasak bolmaz diyip gara dutarını arkasına atıp ugramak bilen boldı. Arz cayına gol govşurıp salam berip bardı, görse patışanıñ yanında bir oğlan otur. Özge yeri üytgese-de gözi üytgemändir. Pikir edip otursa şol bayakı ogullığı. Elbent Necep'in sırtından geçiberen kişi bolup ädiginin burnı bilen oğlanı depip ötdi:

- Ey bidövlet oğlan, meni garran vagtımda aydışcak diyip çağırıp getirdip yören sen midin? diydi. Ol vagt Necep'i horluk basdı, gözünden katra-katra yaş dökdi. Patışa munı görüp dergazap boldı:

- Bidövlet Elbent Bağış, meni penalap oturan oğlanı näme üçin depyärsin?

- Ey tagsır, munuñ özüne yetesi sebäbi bar.

- Onuñ näme sebebi bar?

- Tagsır munı bir sorasañızlañ.

- İne soradığımız, ayt.

- Sorasañız bu bayakı Gence-Garabagına iberdip getirden ayalıñızın elinde yedi aylık oğlan. Men munı bakdım-becerdim kemala getirdim. Men gahar üstüne muña iki iki şapbat çalaypım. Munuñ şol gideni gidenidir. "Men Aşığı Aydın pirin yanına gidip yedi yıl hizmet edip bağış bolup gelip şu bağış bilen aydışıp yeñip arımı almasam armanda bolsam gerek" diyip munuñ şol gideni-gideni. Şondan bəri ine görüp durşum munı. Ol meniñ bilen aydışar yalı kim bolupdır? diyip Elbent Bağış, öz-özünden men-menlik satdı.

Onda patışa:

- Ey bidövlet Elbent Bağış, oğlanın tarıpını yaman belent eşidyäris, aydış, yeñseñ-ä her iş et, yeñilseñ nädersin? diydi. Onda Elbent.

- Pähey patışahım şundanam bir yeñilme bor mu?

- Yeñilme bolmasa al eliñe sazını.

Elbent Bağış sazını silkip aldı. Gaharı gelip:

- Oğlan, meniñ bilen aydışar mıñ ayt? diydi.

- Aydışmada gözüñem oyarın seniñ.

İkisi şu yerde dutarını bir gulakdan düzüp saz çalmaga başladılar. Elbent, ilki başlap Necep can omı kovanda Necep set-hezar artık çalyar. Necep başlasa Elbent Bağış onuñ ızına eyerip bilmän galanyar. Patışa:

- Ey garrı bidövlet sazında-ha oğlandan gayra geldi, sözünde gör nädyär-dä, diyip otırdı. Elbent Bağışam öz içinden:

- Alla canım bu oğlan sazında ögdelän eken, sözünde şunuñ yalı ökdelän bolsa meni heläkläymese yağış, diyip gaharı gelip gözleri alarıp reñki gaçıp murtları sıh-sıh bolup "Gel-ä şu oğlandan dünyanıñ binyat bolan yerinden bir habar sorayın" diyip ovalı Elbent Bağış soval sorar, Necep can hem sovala cogap berer, ikisi karşılıklı bir baş keleme söz aydışar gerek.

Elbent:

Bizden salam bolsun il uşagına,

Adam Sefi-ılla ne şäher saldı?

Ne mekanda durup galam çaldılar?

Nice yıl cesetde lemyezal galdı?

Necep:
Dünyä “çarköşedir” orta yerinde,
Adama can berip galam çaldılar.
Mundan oval hiçbir şäher gurulman,
Oval başda Kufe şähriñ saldılar.

Elbent:
Şähri Lutı nice perişde yıkdı?
Haysı yerde gurlan Süleyman tagtı?
Haysı yıl an hezret Magraca çıkdı?
Ol ne yerde arslan yüzügin aldı?

Necep:
Şähri Lutı baş yüz perişde yıkdı,
Yel arkasında gurlan Süleyman tagtı,
Lu yılı an hezret Magraca çıkdı,
Ol samadan arslan yüzügin aldı.

Elbent:
Düldüliñ enesi mahı zeññinden,
Habar bergin şol düldüliñ reññinden,
Hezreti Resuliñ oval ceññinden,
Ozal zülpükarı kime çalındı?

Necep:
Düldüliñ enesi mahıdır-zeññi,
Misli semavatdır düldüliñ reññi,
Emir Antar bilen eyledi ceññi,
Oval zülpükarı şoña çalındı.

Elbent:
Näden garadıldı Musa’niñ Turı?
Näden yaradıldı Esrapıl Surı?
Ol nedir kim mıdam alında nurı?
Oval kim tanadı Musulman boldı?

Necep:
Nıkabın göterdi yandırdı Turı,
Köpükden yaraldı Esrapıl Surı,
Hezreti Resuliñ alında nurı,
Hatıca tanadı Musulman boldı.

Elbent:
Elbendiniñ sövdücegi destinde,
Nä ölüdir dirileriñ kastında?
Ol nedir kim mıdam Basra üstünde?
Ne yerde Yezidiñ mihı yolundı?

Necep:
Büş vagt namaz gul Necep’in destinde,
Öli toprak dirileriñ kastında,
Muhammet Mustapa Basra üstünde,
Magrıpdı Yezidiñ mihı yolundı.
Bular sözlerini tamam edenden soñra patışa aytdı:

- Bu garrı bidövlet sazında-da sözünde-de oğlandan rısva boldı, yeñildi. Emeldarlarımı sınağ göreyin, olar nâme diyerkä? diyip patışa otuz iki emeldarını yanına çağırdı hem:

- Ey emeldarlar, bağısların haysı yeñdi, haysı yeñildi, maña şomı aydıp berin, diydi.

Ol vıgtda bu yandan biri çıkıp:

- Ey tagsır patışahım, bir zaman möhlet berseñiz bir aydıp bereli, diydi.

Onda patışa:

- Möhlet berdim, diydi. Otuz iki emeldar bir yere yıgnanıñıp maslahat edip:

- Ey coralar, bu garrı bidövlet-ä sazında-sözünde oğlandan rısva bolup yeñildi. Patışa-ha munı bilmedi, Elbent yeñilse-de yendi edelin, “Pıgamberler hem öz goşunınıñ arkasını sıpadır” diyen bir nakıl bar, diyen neticä geldiler. Soñra patışanıñ yanına barıp:

- Ey tagsır patışahım, Elbent’e söz bar mı? Ol yeñdi, diydiler. Ol vıgtda patışa olara:

- Ey bidövletler, garrı bidövlet sazında-sözünde oğlanın öñünde hey kaçıp gutulup bildi mi? Barın oğlanın egnine iki kat zerli don getirip yapıñ, altınlı cüp cıganı getirip başına sancıñ, diydi. Oğlanın egnine iki kat zerli don getirip yaptılar. Altınlı cüp cıganı hem getirip başına sançdılar. Oğlan tagta çıkan şazada kimin boldı. Ol vıgtda bu yandan biri çıkıp aytdı:

- Ey tagsır patışahım, Elbent-de gadımdan gelen hizmetkardı, muña bir köne güpbi-de bolmadı, diydi. Onda patışa bir dogmanıñ eline dört yarım teñne çıkarıp berip bar bu gün şäherin bazarıdır, Elbent yalı garrı adama üşemez yalı arzan bahasından getir-de beräy, diydi. Şol vıgtda yine biri:

- Ey tagsır onda cıgası kemis bolyar, diydi. Onda patışa:

- Bir bağıalıñ tavusınıñ perini yol-da, al-da gaydıber diydi. “Acap bolyar” diyip dogma yöribermek bilen boldı. Bärden çapanpurşuñ yanına bardı, arzan bahasından şayı kem dört teñnä her yerinden pagtası çıkıp duran bir don satın aldı. “Men-de ayak kireyini alıp galayın” diyip üç şayısını cübüsine urdı. Alan donunu egnine atıp bir bağıalıñ yanına bardı:

- Ey bağıal aga, maña şol tavusın perini ber, diydi. Onda bağıal:

- Tur yok bol, patışa gerek boldı diyip men nişämden ayrılarım mı? diydi. Dogma alan donunu egnine atıp hayran bolup gaydıp gelyardı. Şol gelşine bir nanbayın tamdırınıñ başına geldi. Görse üç-dört sanı tovuk gezip yör. İçinde bir horaz bar, görse peri al-yaşıl övüsyär. “Alla canım, tavusın peri bolmasa tovguñ peri bolcak eken-dä. Şunuñ ızından yetip bolsa bir oñay sövda ekeni” diyip dayav dogma horazın ızına düşdi. Horaz kaçmaga, dogma kovmaga aylanışdı. Şol barşına horazı yadatdı. Bir yerde horazı gañrak-ga basdı. Buların güpürdisine bir kepbe tamdan bir oğlan çıktdı, görse horazını bir bela basıp yatır. Ol:

- Ey meniñ horazımı nädyärsin? diyip gıgırdı. Dogma:

- Horazın peri patışa gerek boldı, diyip horazın guyrugını yolup bilini bogup alıp yöribermek bilen boldı. Elbent’in donunu eltip egnine yapdı. Onda patışa:

- Hanı cıgası? diydi. Onda dogma:

- Tagsır patışahım, tavusın perin-ä tapmadım, bir tovguñ perini tapdım, diydi.

Patışa:

- Hanı? Onı telpeginiñ gırasına sanç, diydi. Elbent’in cıgasını sançdılar. Ol, Necep canın cıgasına görä sırdamrak, ovadanrak, egcemrak görünyär. Elbent kölegesine gözlöp: “Alla canım, meniñ cıgam-a onuñka göre ovadanrak, bu oğlandır donuñ gadırını biler, cıganın gadırını bilmez, cıgamızı alşalı diyip bir söz aydayın, alşaysa kempir ikimiziñ ömrümüz ötinçä iymäge bolcak eken, alşmasa bu da bir köyen sözüñ biri bolcak eken-dä” diydi. Elbent Bağı: “Oğlum, bari otur, cıgamızı alşalı” diyyär, Necep can: “Alışman” diyyär. İki şu yerde yağlı bağı, sovala cogap garşılıklı gulpı-kilt, bir baş keleme söz aydışar gerek:

Elbent:

Senin cıgañ iki başlı,

Gel, cıgamız alşalı.

Men bir pakır, gözi yaşlı,

Gel, cıgamız alşalı.

Necep:

Bu dünyä hem iki başlı,

Men cıgamı alışmanam.
Gözden akan ganlı yaşlı,
Men cıgamı alışmanam.

Elbent:
Saba gülşene barmaz mıñ?
Bilbilden habar almaz mıñ?
Oglum, öl diysem ölmez miñ?
Gel, cıgamız alışalı.

Necep:
Saba gülşene bararmen,
Bilbilden habar alarmen,
Eyäm öl diyse ölermen,
Men cıgamı alışmanam.

Elbent:
Ok kimindir? Atanıñdır,
Yay kimindir? Tutanıñdır,
Ogul malı atanıñdır,
Gel, cıgamız alışalı.

Necep:
Dine girmeyen mülhidem,
Hem tersayam, hem cöhidem,
Menki saña nábähbidem,
Men cıgamı alışmanam.

Elbent:
Elbent diyer saz çalmanam,
Oglum sen gitseñ galmanam,
Närızı bolsañ almanam,
Razılıkda alışalı.

Necep:
Necep aydar hub sözüm bar,
İlde-halkda bir resim bar,
Men oqlanam hövesim bar,
Men cıgamı alışmanam.

Bular sözlerini tamam edenden soñ Elbent Bağşı: “Ey alışmasañ, ters alış” diyip keseräge-de bakıp oturberdi. Necep canıñ: “Arımı almagıñ yeri geldi gerek” diyip gövñüne gelip:

- Ey ata, bəriñi bak-la yaşılı halkı kän kine saklamazak bolar, diydi. Muña Elbent Bağşı öz yanınadan: “Maña rehimi geldi gerek, cıgasını bercek gerek” diyip çak edip yüzünü Necep tarapa övürdi. Oqlan, Elbent’iñ sakalından orap alıp onuñ her yan çekgesine bir şapbat çaldı. Özüñe mälim, degmän yören eliñ tekiz degişi bilen Elbent Bağşı’nıñ gözünden yalpıldap yalpıldap ot çıktı. Patışa tagt üstünde oturan yerinden muña gözi düşdi. Ol: “Oqlanıñ arı barı çın ekeni” diyip bir güldi, onuñ gülenine hem Elbent’iñ gözi düşdi. Ol: “Patışamızıñ-a Necep’iñ meni uranına vagtı hoş bolup gül-dov” diyip pikir etdi.

Elbent: “Men iñ govusu şu yerden gideyin, bolmasa patışa “Elbent’i öldürüñ” diyip perman berer mi-näder mi, diyip yerinden turdı, gapa tarap ugradı. Elbent, bosagadan yañı bir ayagımı ätläpdı. Şol vagt Necep Oqlan: “Bu bidövlet yañı meni depip ötüpdı, şol depgi üçinem arımı alıp galayın” diyip errek goçı yalı bolup bat alıp yüvrüp barıp Elbent’iñ sırtınıñ yumralan yerine ras çüvüp bir depdi. Dızınıñ kuvvatı giden garrı honda barıp düşdi. Özüñe

mälim, patışanıñ gök daşdan bina bolan cayı, Elbent'in mañlayı bilen kükregi ebşiri barıp daşa degdi. Elbent Bağşı, öyüne garşı yoklar bolaydı. Ol barıp öyünde garar tapsın.

Habarı kimden al, Soltan Esen patışadan al. Ol: "Alla canım, Elbent Bağşı'nı bolsa beydip goyberdik, bu oğlan bolsa elden çıkarar yalı oğlan däl ekeni. Munı öz yurdumuzdan öylendirip ayagını bağlayın" diyip gövñüne düvdi-de kırk gice gündizlik toya başladı. Patışanıñ emeldarları:

- Ey tagsır patışahım, bu kırk gice-gündizlik toyuñ bağşı kim bolar? diydiler.

- Özüni aytdırıp onsoñ gelin alıp berenimizde bolmayar mı?

Patışa, Necep canıñ yanına barıp:

- Ey Necep can, bize yatıp-turup dem-dıncıñı alıp kırk gice-gündiz hizmet edersin otuz iki emeldarlarımıñ barısı "Asla seniñ saziñdan-sözüñden gana bilmeyäris" diyyärler, diydi. Onda Necep:

- Acap, bolar, diyip kırk gice-gündiz hizmet etmek bilen boldı.

Patışanıñ bir garrı veziri bardı, adına Esen vezir diydiler. Ol vezir dünyäden ötüpdı, onuñ Ziver Beg diyen oğlu bardı. Atası ölerden soñ onuñ ornuna vezir bolupdı. Ziver Begin bir yetişip oturan gız doganı bardı. Adına Mılayım Han diydiler. Onuñ bir garrı enesi bardı. Ol Mılayım Hanıñ köşgüne gelip:

- Ey oğlum, Mılayım can, ağan Ziver'in gala gideli bari bir aydanam ötüp baryar, hemişe hepde bazar ortalığı aylanıp duryardı. Bu sapar ondan hiçbir habar bolmadı. Gülçemen çorını iberip bir habar aldır sak niçik bolar? diydi. Onda Mılayım Han:

- Acap, bolar, diyip Gülçemen çorını yanına çağırıp:

- Bar, Ziverden habar alıp gel, diydi.

- Acap, bolar, diyip Gülçemen çorı gidiberdi. Ol galanıñ yanına barıp görse yıgnanıdır yıfın-märeke, çöpde-çörde san bar, emma bu märeke san yok. Olarıñ ortasında bir oğlan bağşı çırılup aydım aydıp otır. Gülçemen birinden:

- Bu vaka haçandan bari peyda boldı? diyip soradı.

- Ey bu dünyäden bihabar çorı, otur, bu oğlanıñ patışanıñ gaşında aydıp oturalı bari otuz yedi gice-gündizdir.

- Munuñ adına nâme diyerler?

- Munuñ adına Necep Oğlan diyerler.

- Hay-hay acap oğlan eken-ov, diyip çorı ızına ökcäni göteriberdi. Görse Ziverem, hoşlukda otır eken. Ol dolanıp geldi-de:

- Ey bibilerim, söyünci, agam vagt hoşlukda oturan eken, otuz yedi gice-gündizden bari patışamızıñ dergähinde bir käkil pereñ oğlan aydım aydıp oturan ekeni, görmäge göz gerek, diydi. Emma munı eşiden Mılayım gız enesiniñ gitmegine hovlugıp oturıp-turuberdi. Enesi barıp köşgünde karar tapsın.

Habarı kimden al, Mılayım kızıdan al. Ol Gülçemeni yanına çağırıp:

- Yañı patışanıñ gaşında bir oğlan bağşını görüp geldim diydiñ mi? diyip soradı. Ol:

- Hava, diydi.

- Onda maña şonı alıp gelip beräyseñ.

- Ey bibi can, onı iki ayaklı bende alıp gelip biler mi?

- Alıp gelseñ-de alıp gelersin alıp gelmeseñ-de alıp gelersin.

- Ey bibi can, öydenden özüñ öldürcek diysene.

- Öldürmeden bari-de iş kân, emel övretsem eder miñ?

- Hava, ederin.

- Etseñ, Haremhana gir, meniñ peri libasını gey, eliñe tilla sadaplı gazmanı al, yüzüñe-de bir çeşmendi tut. Şol oğlanıñ çat mañlayına geç-de iki gözüñden başka yerini görkezmañ bar ışaratu ışaratuñ üstüne uruber. Eger şol oğlanıñ gayratı bolsa hökman çıkıp seniñ habrıñı alcak bolar. Şonda sen meniñ tarıpımı belent etgeysiñ.

Çorı:

- Acap, bolar, diyip yöribermek bilen boldı. Necep canıñ aydıp oturan yerine barıp onuñ yazı mañlayına geçip gözi ovadan çorı ışaratu ışaratuñ üstüne uruberdi. Necep can munı görüp aydıp oturan aydımını yalñışberdi:

- Sen ya bir aşık sen, ya bir mağşuk sen, ya bir aşıkdan gelen dil sen, seniñ bir çıkıp habarıñı almasam maña da bir ulı namartçılık bolsa gerek, diydi.

Necep can derrev yerinden turup:
- Patışahım, bir arzım bar, diydi.
- Oglum ne arzıñ bar?
- Tagsır patışahım, hızmatıñıza düşeli bari, sanap otursam otuz yedi gice-gündiz bolupdır. Bir sakıdım bardı, şonı aytmaq yadımdan çıkıpdır.
- Oglum, ne sakıdın bar?
- Yedi yaşımdan bari bir rekagat namazı kaza goymayardım, rugsat berseñ, şonı okap soñra aytsam bolmayar mı?
- Rugsatdır.

Necep canıñ eline bir ak kündük çıkarıp berdiler. Ol taret kılan kişi bolup ortara gelip namaza durdı. Oturıp okan boldı, yartısı yok, turup okan boldı, elhemi yok, eki eline salam berme yok, egildi, galdı-egildi, galdı, otuz yedi gice-gündiziñ namazından bir sagatda dınıp sähralap gelecek kişi bolup çıkdı yörüberdi. Özüni bulcumdan-bulcuma çekip baryardı.

Habarı kimden al, Gülçemen çorıdan al. Ol Necep canıñ gapdalından çıkıp:

- Necep can bari dur, diydi. Necep canam:

- Habarıñı ber, çorı, diydi.

- Ayıplaşdırmasañ habarımı saz bilen bereyin.

- Saz bilen bersenem, tiz ber, bidövlet, bolup durşumıza biri göräymesin.

Şu yerde çorı bentlerini yazdırıp sınalarını agardıp tilla desseli gazmanı ak mämmäniñ ikisiniñ ortasına goyup Necep cana garap: “Ey Necep can, saña Mılayım Han gelsin diydi” diyip bir baş keleme söz aydar gerek:

Ovazıñ arşa ulaşdı,

Mılayım Han gelsin diydi.

Seni soraşdı-ızlaşdı,

Mılayım Han gelsin diydi.

Seniñ yoluña bakandır,

Dagı-hıcranıñ çekendir,

Gözden ganlı yaş dökendir,

Mılayım Han gelsin diydi.

Ovazıñ düşdi illere,

Düşüp sen dilden dillere,

Bar dolan inçe billere,

Mılayım Han gelsin diydi.

Misli enarıñ özüdür,

Şekerden şirin sözüdir,

Esen veziriñ gızıdır,

Mılayım Han gelsin diydi.

Aşık yolundan dänmedi,

Dünyäge iki inmedi,

Eglemegin Gülçemendi,

Mılayım Han gelsin diydi.

Gülçemen sözüni tamam eden soñ Necep can:

- Ey bidövlet, bedrek çorı, namaz bilmeyäñ yerime namaz okan bolup munça halayığa it rısvası masgara boldum, meni çıkarıp aydan habarıñ şu mı, men ozal bir hanıñ hızmatından gutulabilmäñ yörün, meniñ yene bir han nāmāme gerek? diydi.

- Ey oğlan “bidövlet” diyip agzıñı onda-munda uruberme, meniñ aydıyanım näzenin han.

- Näzenin Han diydiñ mi?

- Hava.

Necep can, cahıl oğlan, çorıñ “näzenin han” diyeni gulagına yokup gitdi.

- Bidövlet bolup durşumızı biri göräymesin, maña köşgünü yolunu salgı ber.

-Köşgi-de yakın, yolu-da yakın, barcak vaktiñi ayt.

- Barcak vaktim, namaz şam ya bararın ya öldi habarımı eşidersiñiz, bar bibileriñe söyünciläber.

Necep can Gülçemen çorudan yol salgını aldı da ızına gaytdı, yañkı aydım aydıp oturan yerine barıp “vah” diyip özüni yüzünleyin taşladı. Patışa Necep’iñ başucunda pervaz uryar. Ol “Meniñ bağşıma göz çaldı mı, dil boldu mı, meniñ şu bağşımiñ keseliniñ emini tapan adam bolsa salğıtdan azat, işigini yel açıp yel yapar yalı ederin” diyip duran halayığa car çekdirdi. Bu oturan halayıktan hekim galmadı, gurrandaz hem galmadı, hemmecigi Necep’i görüp çıkdılar, emma onuñ keselini tapabilmediler. Patışa dergazap bolup:

- Meniñ sorayan kentimde yene hekim galmadı mı, ya indi hemmesi mi şu? diyip soradı. O vakt bu yandan biri çıkıp:

- Ey tagsır patışahım, pılan kentde bir garrı mam bar, Lukmandan bärki hekim-ä şoldur, özi gelmäğe yaramayar ol yüz on yedi yaşında, diydi. Patışada gıt zat bar mı? Bir yelmaya kecebäni urup iberdiler, bayakı garrı mamamı dembe-demden getirdiler. İki dızınıñ aşagından gucaklap kempiri Necep canıñ başucuna eltip goydular. Patışa kempire:

- Ey mama can, şu bağşıniñ keselini tapsañ islän maksadıña yetseñ gerek, diydi.

- Ey tagsır patışahım, bağşıñ añrıvcı keseli bar bolsa taparis.

Necep canam özüñe mälim, masgarabaz yalı sañ gatı bolup yatır. Kempir, Necep canıñ kükreginiñ üstünden uran eli ondan oña, mundan muña yetip baryar. Onda patışa oña:

- Ey mama can, eliñi yaman gatı silkip aldıñ-la? diydi.

- Ey tagsır, bağşıñ keselini tapdım, diydi.

- Bağşıma nâme bolupdır?

- Bağşıñıza aşıklıktan dil yetipdir.

- Ey mama can, özümüz de şöña yorup otırdık, bağşıniñ keseliñ-ä tapdıñ.

Şondan soñ patışa Necep canıñ başucuna gelip:

- Ey Necep can, tur yeriñden alcagıñ dokuz gızam bolsa alıp bereyin, yene üç gice-gündiziñ galıpdır, onı hem sov, diydi. Necep can ölse-ölcek velin vada-da yalançı bolcak däl. Patışanıñ üç meretebe sözi sındı. İñ soñunda patışa:

- Sen bidövlet oğlan, ogurlukda-cümrülikde görsem öldürmesem, Soltan Esen patışa adım ite dakılsın. Yörüñ halayık munuñ daşından, diydi. Halayık güvlöp ördi, Necep’iñ aşagındaki keçäni hem silkip aldılar. Necep doñan terne yalı şalı samanıñ üstünde galıberdi.

İndi habarı kimden al, Necep candan al. Ogrınça gözüni açıp görse özünden başga iñlär siñek yok. Niredesiñ gayrakı derveze diyip guş atcak mergen yalı bolup gara dutarını egnine atıp bükedekley-bükedekley gidip iki yaşıl sırçalı köşgüñ yanına bardı. Haysı Mılayım hanıñ köşgüdigini, haysı enesiniñ köşgüdigini bilmän Necep can şu yerde çın ebir-novbahar yıglap gözünde yaş, bagrında baş, her elinde kırkagır daş, zar-zar yıglap bir bäs keleme söz diyse gerek:

Seni görmäge gelmişem,
Görmeginçe gider miyem?
Bir nâçe nar güllerinden,
Tirmeginçe gider miyem?

Acam ilinden gelmişem,
Ganlı cigerim dilmişem,
Mırat almaga gelmişem,
Almaginça gider miyem?

Aç, yıkılmış gapıñı aç,
Ak yüzüñden alayın paç,
Gardaşıñ boynuma gılıç,
Çalmaginça gider miyem?

Näzli Han, köşgünden bakıp,
Ganlı cigerimi yakıp,
Cınazam gapıñda okıp,

Ölmeğinçe gider miyem?

Sen meni saldıñ oynuña,
Vebal-yazığım boynuña,
Aşık Necep'i goynuña,
Salmagınça gider miyem?

Necep bu sözüni tamam etdi.

Habarı kimden al, Mılayım Handan. Ol köşgüniñ üstünde oturan yerinde:

- Ey Gülçemen çorı, gulagıma bir yakımlıca ovaz ilen yalı bolup gidyâr, daşarık çıkıp gözlesene, diydi.

- Acap bolar, diyip Gülçemen çorı çıkıp gözlese Necep can, iki köşgüñ arasında “Almagınça gider miyem” diyip delmirip dur.

Gülçemen:

- Ey Necep can, alsañ-da islegiñ bärde, diyip onuñ elinden tutup idip gaydıberdi. Mılayım Han bir şum pikire gitdi. Ol: “Gülçemen çorı bolsa-da bir ovadan çorı, şu yere gelende çıkman, meniñ ayagım mayıp mıkanı?” diyip tovsup çıkıp gözlese çorı Necep'iñ elinden tutup gelyâr.

- Ey bidövlet, bedrek, betbagt çorı, ol oğlanıñ eli kim, seniñ eliñ kim, a onuñ elinden tutup idip gelip onuñ gözi kör mi? diyip Mılayım Han, gahar-gazap bilen goşa yumruğı düvüp çorınıñ ras iki gövsüniñ üstüne saldı. Çorı iki dızınıñ aşagından gucaklap diñ asmandan gaydıberdi. Yeñsaniñ düvlen yeri, yağırıñ hekgeren yeri, zigirrigiñ tükenen yeri-üçüsi ras degdi güplöp yıgrılıp düyrülip cürre bolan mal yalı yatıbermek bilen boldı. Çorı şu yerde galberdi.

İndi habarı kimden al, Mılayım Han bilen Necep candan. Mılayım Han bilen Necep can ikisi gol boyna salşıp köşk üstüne çıkdılar. Mılayım Han şu yerde bentlerini yazdırıp sınalarını agardıp tılla desseli gazmanı ak mämmäniñ ikisiniñ ortasında goyup Necep cana garap:

- Ey Necep can, ovalı bilen bir sözbaşu bolsun, diyip bir baş keleme söz aydar gerek:

Alıs yoldan gelen oğlan,
Başın için al gaç meni.
Yürek-bağrım dilen oğlan,
Başın için al gaç meni.

Sapa bolsa öser batlar,
Mundan yeg bolar mı yatlar,
Teble dolı bedev atlar,
Başın için al gaç meni.

Ter hınalar bar golumda,
Binalar sağı-solumda,
Pıyada gezem yoluñda,
Başın için al gaç meni.

Mılayım diyir, gara saçlı,
Gara gözli, galam gaşlı,
Meni goyma gözi yaşlı,
Başın için al gaç meni.

Mılayım bu sözüni tamam eden soñ, Necep can:

- Meniñ barara yerim bolmasa, batara kölüm bolmasa men seni göre alıp gaçayın mı? Meni patşa yalı adamıñ hizmetından getirip aydan habarıñ şu bolyan bolsa ine meniñ turanı, diyip yerinden turuberdi.

- Ey Necep can, oval birce sözbaşu diymedim mi men saña, mahlasıñı aydıberseñe-mahlasıñı, diyip Mılayım gız yüz müñ cülve bilen tavus dek daranıp humayun dek cilve kılıp dızboyundan tekye yassık, bil bagdan körpe düşedi. Hindistan çitinden dokuz gat körpäniñ arasına girip ışığı peçek kimin bolup yatıberdiler. Bular şu yatışda yedi gece-gündiz lüp

yatdılar, yedi gice-gündizden soñ Mılayım Han oyandı. Otuz yedi gice-gündiziñ ukusından galan Necep can oyanmadı. Mılayım Han oyanansoñ: “Munuñ bilen bolup yatmam däl eken-ov, men bir veziriñ gızı bolup bir ayak yalañaç calatay bilen bolup yatmam däl eken-ov hăläm vagtı barka munı basımrak turuzıp kovavereyi” diyip kovmaga-da kân gözi gıyman Necep cana garap elinde sazı, dilinde sözi bir baş keleme söz aydar gerek:

Balıñ acam, canım acam,
Saba boldı, tur, git indi.
Bir boldı gündizim-gicem,
Saba boldı, tur, git indi.

Saba bolsa agam duyar,
Izımızdan kovgı kovar,
Läşimizden gurt-guş doyar,
Saba boldı, tur, git indi.

Günüm gussaya doldurar,
Sırım äleme bildirer,
Agam duysa meni öldürer,
Saba boldı, tur, git indi.

Mılayım diyir gorkım çohdur,
Dostumdan duşmanım köpdür,
Senden gayrı yarım yokdur,
Saba boldı, tur, git indi.

Mılayım bu sözüni tamam edenden soñ, Necep can yalpa gözünü açsa “Tur git”den başka söz eşitmedi. “Alla, bivepanıñ bolcağı şu eken-ov” diyip oğlan bir donunu egnine geyip bir donunu yasgınçak alıp: “İndi men ölyän, ölse-de ukımı alıp öleyin” diyip yöriberdi, bir bolcumrak cay gözlöp baryardı. Mılayım Hanıñ enesiniñ kırk tanap seyilgäh bağı bardı, ortasında bir serhovzı bardı. Necep can şonuñ başına barıp bir desse güli yassanıp bir desse güli hem yüzüne örtüp yatıberdi.

İndi habarı kimden al, Mılayım Hanıñ enesinden al.

Ol, günlerde bir gün bağına seyil etmäge çıkmakçı boldı. Keniziniñ birini:

- Ey keniz, bar-da hovzuñ başını päkize süpür, diyip yolladı. Keniz hovzuñ başını sıırıp yördi. Şol vagt keniziñ gözüne gülüñ içinde bir peykam ädigiñ burnı göründi. Ol gül dessesini Necep’iñ yüzünden ayırsa ak yüzli gara kekilli Necep can, bir gicäniñ daga düşen bir bölek garı kimin bolup yatır. Necep canıñ husnı-cemalını görüp keniz oña aşık bolup iki dızını gucaklap dik asmandan gaydıberdi. Bir mahaldan essine gelip: “Bibimiñem bağıñ dervezesine gelir vagtı bolan bolsa gerek” diyip entiräp-tentiräp bağıñ dervezesine barsa bibisi gelipdir. Hemişe ol bibisini atdan göterip düşürerdı. Bu gün atdan göterip düşürmäge yaramadı. Onda bibisi:

- Ey bidövlet keniz, yüz-gözün peşçabıñ yüzi-gözi yalı bolupdır, saña ne bela boldı? diyip soradı.

- Ey bibi can, hovzuñızın başında bir käkilpereñ oğlan yatan eken, şonı görüp bolup gelişim-dä meniñ.

- Meniñ hovuzumın başında yatan ne eser oğlan ol? Bar turzup iydirip yok edip goyber.

- Ey bibi can, ol oglana “tur, git” diymäge meniñ bognum ısmayar özüñ kovmasañ.

Garı kempir “Özümüz yogsa-da kovaris onı” diyip hasanı çalıp ümedkläp yöremek bilen boldı. Çorı-da avçınıñ tazısı yalı onuñ ızına düşüp otır. Kempir bärden barıp Necep canıñ husnı-cemalını görüp çorınıñ özünden gitmeği gitmek mi, ondan da beter diñ asmandan gaydıberdi. Keniz: “Bibim meniñ yalı masgara bolmasın” diyip onuñ yüzüne gülap suvunu sepdı, huşa getirici güli ısgatdı. Kempir asgırıp huşuna gelip: “Yaşım yañı on dördümden on başıme gadam basan bolsa gerek maña yaşımıñ soñunda beyle yarı Hudayıñ özi yetirdi” diyip yaşını kâ on dört-on başe getirip kâ yaşınıñ soñuna çıkıp agzınıñ aydanını gulagı eşitmän samırdap uklap yatan oğlanıñ kellesini dızınıñ üstüne alıp oğsamaga durdı.

Özüne mälim, dişsiz agzıñ pakgıldısı, göyâ oğlanlar paklavuk oynayan yalı pakgıldaverdi.

Kempiriñ bolup oturuşı, siñek peyläp oturan gurbakganı yada salyardı.

İndi habarı kimden al, Mılayım Handan. Ol köşgüñ üstüne çıkıp bolup duran işleri görüp otırdı: “Alla canım, kellesiniñ gızıp barşına meniñ yarımı iyäymese yağsıdır” diyip enesine garap bir baş keleme söz diyse gerek:

Ene can, arzım aydayın,
Yar meniñki, yar meniñki.
Beyle yaman iş bolur mı,
Yar meniñki, yar meniñki.

Garrı, seniñ batdı bazıñ,
Zemistandır bahar-yazıñ,
Kölden uçan guba gazıñ,
Yar meniñki, yar meniñki.

Ne sövdaga düşen başdır,
Gözden akan yaşdır,
Öpmeklik ne müşgil işdir,
Yar meniñki, yar meniñki.

Gövnüm müñ gussaya dolur,
Hazan urup meñzim solur,
Bilmeseñ giyeviñ olur,
Yar meniñki, yar meniñki.

Barabilmenem yanıña,
Girebilmenem donuña,
Ot saldıñ Mılayım canına,
Yar meniñki, yar meniñki.

Mılayım bu sözüni tamam edenden, kempiriñ gövñüne güman gidip kellesini galdırdı. Ol kenizine:

- Ey keniz, şu gız köşgüñ üstünde yaman çırlañ urup gıgıryar “Yar meniñki” diyyär, meniñ gövñüme bolmasa şu yatan bidövlet oğlan ozal şu gız bilen bir iş göräydimi kâ diyyän, bar, Ziver Bege habar ber, ya şu yatan bidövlet oğlanı öldürsin, ya yurtdan çıksın, onuñ uyasınıñ işini bitiripdir bu, diydi. Çorı çäresiz barıp Ziver Bege habar berdi. Ziver Beg üç-dört atlını yanına alıp gelip uklap yatan oğlanıñ boynuna sırtmak salıp ata süyredip alıp gidiberdi. Onı patışanıñ yanına eltip:

- Ey tagsır, bayakı bidövlet oğlan meniñ enemiñ bagına giripdir, iyenini iyipdir, iyemediginiñ şahasını dövüpdir, diydi. Patışa onuñ ullakanrak miväniñ ogrusu ekenini bilip:

- Bar, kırk peşçaba eltip ber, diydi. Ziver Beg, Necep canı kırk peşçaba eltip berip:

- Demhe-demden dara çekin, diyip övrülip gaydıberdi. Kırk peşçap, Necep canı dara çekcek bolup boynuna gıl tanap salıp oğlanı dara çekmäge gözleri gıyman: “Göz gıyıp dara çeker yalı oğlan däl ekeni” diyip oylanışıp durdular.

İndi habarı başga tarapdan eşiñ. Patışanıñ altı aylık yolda bir Ahmet Beg atlı inisi bardı. Patışa kırk gice-gündiz toya başlandı: “Ahmet Beg gelsin, eşitse, meniñ aydıçı bağşım bar” diyip muña çapar atlı yollapdı. Şol vagtlar Ahmet Beg kırk atlısı bilen gelyardı, olarıñ yolu dariñ üstünden düşdi. Ahmet Beg görse dariñ aşagında üşmeleñ görünyär, ol atlılarına:

- Siz gala tarap sürüp gidiberiñ, men şu dariñ aşagını bir barlap öteyin, diyip at başını övürüp dariñ aşagina barsa kırk peşçap Necep canı dara ascak bolup dur. Ahmet Beg:

- Ey peşçaplar, bu näme bolduğı? diydi. Onda peşçaplar:

- Patışanıñ aydıçı bağşısı ölümlü bolup biziñ elimize düşdi, diyende Ahmet Beg:

- Bu bir günä etcek oğlana meñzemeyer-lä, oğlanıñ geyimlerini geydiriñ, oğlanı öldürmeg-ä bu yana dursun, şu oğlana agramlı söz aytsañızam, sizi tohumurt edip gırarın, diydi-de ugraberdi. Necep canıñ boynunda gıl tanap elinde sazı bolmasa-da dilinde sözi,

Ahmet Bege garap: “Ey beg aga, bāri dur, öz günāmi özüm saña aydıp galayın” diyip zar-zar yıglap bir baş keleme söz diyse gerek:

Ey yaranlar, Musulmanlar,
Meni azat et, Ahmet Beg.
Ogurlık maña töhmetdir,
Meni azat et, Ahmet Beg.

Bardım Mılayım yanına,
Rakıplar suvsar ganıma,
Delalat bol şu canıma,
Meni azat et, Ahmet Beg.

Men aşıgam gızıl güle,
Yetişdiñ kırk yigit bile,
Bar-da meni şadan dile,
Meni azat et, Ahmet Beg.

Gızıl gülem, gırmızıyam,
Men yören yaban-düziyem,
Men bireviñ yalñızıyam,
Meni azat et, Ahmet Beg.

Asmana yetmedi dadım,
Seni yetirdi Hudayım,
Aşık Necep diyerler adım,
Meni azat et, Ahmet Beg.

Necep bu sözünü tamam edenden, Ahmet Beg atını sürüp gidiberdi. Bärden gahar-gazap bilen agasınıñ yanına bardı, salam yok, zat yok:

- Ey aga, aga bolsañ bol veli, bu ne iş? diydi. Onda patışa:

- Ahmet Beg, eygilik mi? diydi.

- Eygilik bolanda şeyle iş ederler mi? Aydıcı bağşım bar diyip meni altı aylık yoldan heläk edip getirdiñ, bu günki gün ol bağşını darıñ aşağında gördüm.

- Ahmet can, ölümlidir ol, öldürcekdirin onı.

- Aga, bir ölümlü-iki ölümlüni biz dilāp alıp bilyeris mi?

- Ey Ahmet can, eger öz canımı dileseñ bereyin, başka nāme dilegiñ bolsa bitireyin, yöne oña ölüm cezasını Hudayın yanında vada edendirin.

Görse agasınıñ cılavı özünden de gatrak. Ahmet Beg: “Alla canım, bu bidövlet meniñ diyenimi etcek dāl-ov, muña başga bir akıl tapayın” diyip oylandı-da:

- Ey aga, onda başka bir dileğim bar, diydi.

- Ahmet can, başga nāme arzıñ bar?

- Ey aga, şol bağşını üç gice-gündiz aytdırıp eşideyin, üç gice-gündiz toy tutayın, üç gecegündizem patışalık süreyin, özüñem tagtıñdan düş.

- Acap boylar, Ahmet can.

Patışa tagtıñdan düşüp haremhanasına urup gidiberdi.

Ahmet can tagta münüp: “Üç gice-gündiz toyum bar, eşidip gelmedigiñ başı ölümlü, malı talañlı” diyip çar tarapa car çekdiriberdi. Patışanıñ carçısınıñ biri Mılayımın köşgüniñ yanından: “Patışanıñ bağşısını üç gice-gündiz aytdırıp eşidip öldürcekler, şunu eşidip barmadığıñ başı ölümlü, malı talañlı” diyip gıgırıp ötüberdi. Munı Mılayım Han eşidip bitakat biaram boldı, sabır-takatı galmadı, canına hovul düşüp “Alla canım, yarımı görmān galmalı boldum-ov” diyip haremhana girip perizat libaslarını geyip dakına bilenini dakınıp, yer, minnetdar bolsañ-basarın bolmasañ basmarın diyip özünü bezāp köşgüniñ öñüne çıkdı, bir garrı kempir mama sataşdı. Mılayım:

- Yör, mama can, toya barsañ, diyip mamaniñ elinden tutup tasanakladıp süyrāp yöriberdi. Mamaniñ her ayagı bir yere degyār. Onda mama:

- Ey oglum, assarak, diyār.

- Assarağını görüpdürin, diyip mamanı deri süyrän yalı, sürey-sürey märekäniñ bir çetinden eltip taşladı.

- Al mama can, hoş, Alla yarın indi seniñ, diydi. Özüñe mälüm, Necep canam bazarı guralan toyda aydım aydıp otır. Mılayım Han Necep canıñ husmı-cemalımı görüp takat berip durabilmedi. “Şu zaññarıñ oğlu bilen men yedi gice-gündiz hemra bolup yatdım, meniñ boynumda yupar-müşk dermanlarınıñ ısı bar. Şunuñ yele tarapına geçip durayın, ısım barıp burnuna ursa, meniñ şu märeke gelenimi bilip maña bir söz gatsa ölsem-de şunuñ bilen bile öleyin. Yok, onı bilmese onda öz ayagından özi tozar gider-dä” diyip Mılayım Han, Necep canıñ yele tarapına geçip durdı. Necep canıñ bayakı yedi gice-gündizläp övrenişen ısları burnuna urdı. Yarınıñ gelenini bilip “Ey gözüñe döneyin, boyuña döneyin, can bazarı gurlan toyuma sen-de geldiñ mi?” diyip Mılayımı gözi görmezden ortada oturan yerinde zor, çın ebri-novbahar yıglap bir baş keleme söz diyse gerek:

Gitme-gitme senden habar alayın,
Gözleri messanım, toya geldiñ mi?
Sövdüğim adıña gurban bolayın,
Cennetim, bossanım, toya geldiñ mi?

Sensiz yagıtı günüm maña erir şam,
Biçäre misginem, dertlidir sınam,
Derdime dermanım, gencim-hazınam,
Gazalım, dessayım, toya geldiñ mi?

Bu ışgıñ ataşı yakdı magracı,
Muhabbet süycüdür, ayralık acı,
Gözümüñ revşeni depämiñ täci,
Hem hanım, soltanım, toya geldiñ mi?

Can şährini saña bereyin para,
Bir eciz bendäñ men, çekdirme dara,
Goynuñ içi meñzär paslı-bahara,
Bilbil gülüstanım, toya geldiñ mi?

Aşık Necep yar yoluna baş goyup,
Kim ötdi dünyäden didardan doyup,
Al yañak üstüne zülpuñi yayıp,
Alma zenahdanım toya geldiñ mi?

Bu sözüni tamam edenden soñ, Mılayım gız:

- Ey zaññarıñ oğlu, indi sen söz gatdıñ, indi seniñ bilen ölmedik namart bolsa gerek, diyip märekäni o yana bu yana tirsekläp märekäniñ orta gürpüräğine barıp Necep canıñ yanına barmaga uyalıp bürenip duruberdı. Muña Necep canıñ gözi düşüp:

- Ey gözüñe döneyin, boyuña döneyin, indi kimden bürenip dursuñ, kimden basılıp dursuñ, yancagazıma geläyseñ bolmaya mı? diyip Mılayım gıza garap bir baş keleme söz aydar gerek:

Sövdüğim, kaydan geler sen,
Yoluña gurban bolayın.
Haysı ulusdan bolar sen,
İliñe gurban bolayın.

Sövdüğim, näge durar sen,
Yüzüñi kimden bürär sen,
Perencäñ yerden süyrär sen,
Haliña gurban bolayın.

Nala-ha, sövdüğim nala,
Meger peymanamız dola,

Esen veziriñ gızıyam,
Mılayım Haniñ özüyem,
Necep'e gurbana geldim.

Mılayım bu sözüni tamam edenden soñ Ahmet Beg agasınıñ yanına bardı:

- Ey aga, bayakı öldürcek diyen oğlanıñ, oval bir bolsa indi iki boldı, diydi. Onda patışa:

- İkinem öldüräyerin, diydi.

- Ey aga, ol oğlanıñ işi can yalcak veziriñ gızı bilen eken, "Pılan patışa veziriñ gızını bir ayakyalañ calataya deñ edip öldüräyipdir" diyen at başga birinden galsa galsın, senden galmasın. Aga, iñ govusu sen oları yurtdan çıkaray.

- Ahmet can, eyse, gözüme görünmesin, yurtdan çıksın.

- Aga, şol oğlanları yurtdan çıkarcagıñ çin mı?

- Hava, çin.

- Aga meniñ yurdumdan daş yurt yok, men oları alıp yöribersem näderkä?

- Gözüme görünmese bolyar.

İne şundan soñ Ahmet Beg, Necep can bilen Mılayım canı pākize bir ata mündürüp altı aylık yola altı basıp iletına barıp yetdi.

Ahmet Beg, iletına barıp kırk gice gündizläp toy berdi. Kırk gice gündizlik toyunu sovup iki molla bir kazı getirip Mılayım canı Necep cana nikalap alıp berdi. Olarıñ ikisini bir ak öye salıp dört tövereginde bağı aytdırdılar. Şunlukda bular maksat-mıratlarına yetdiler.

4.2. Türkiye Türkçesi

Raviler şöyle rivayet ederler. Kadim zamanlarda Yemen ilinde Soltan Esen adlı bir padişah var idi. Tarif edersek o yiğitlikte ve binicilikte tek idi. Onun yurduna Gence-Karabağ adlı yurttan bir katar kervancı geldi. Kervancılar, alacağını aldılar, satacağını sattılar. Yurtlarına dönecek iken oturup konuştular. Bu taraftan birisi çıkıp:

- Tüccarlar, padişahın izin almadan dönmeyelim, izinli dönelim, dedi. "Bu doğru, bu doğru" diyerek padişahın yanına vardılar.

Onlar, padişahın arz yerinde el pençe selam vererek:

- Sultanım, arzımız var, deyip durdular.

- Ey konuklar, ne arzınız var?

- Sultanım, yurduna gelmiş bir katar kervandık, alacağımızı aldık, satacağımızı sattık, izin verirseniz yurdumuza dönüyoruz.

- Gitmek istiyorsanız, müsaade sizin.

- İzniniz güzel, ancak yurduna geldik gidiyoruz, hiç töreninizi görmedik.

- Konuklar, bizim yurdumuzda çok fazla tören olmaz, siz kendi yurdunuzdaki törenden haber verin.

- Yok, sultanım, bizim yurdumuzda da çok fazla tören olmaz, ancak bizde gelen misafiri saz ile sohbet ile uğurlarlar. Biz, sizde bunu göremedik, dediler.

Padişahın bir bağı var idi, ona Elbent Bağı derlerdi. Padişah:

- Git, Elbent Bağı'yı al, gel. Misafirlerin gönlü saz sohbet istemiş, diyerek bir atlıyı gönderdi. Atlı, Elbent'in yanına vardı. O esnada Elbent, bağını soğuk yere vermiş, ah vah ederek yatmakta imiş.

Atlı, Elbent'e dedi:

- Ey Elbent, padişah sana gelsin dedi.

- Benim padişahın hizmetine varacak halim yok, sabahtan beri hasta halde yatıyorum.

Elbent Bağı, dul imiş. O, rüyasında Sona adlı bir gelin ile öpüşmüş, kucaklaşmış, muhabbet busesini alıp vermiş, uyanınca bunun rüya olmasına çok üzölmüş, bu nedenle bağını soğuk yere vermiş yatıyormuş, hastalığının nedeni de bu imiş.

Padişahın gönderdiği atlı, geri geldi. Padişah:

- Hani Elbent Bağı? diye sordu.

- Elbent'in yanına gittim, ben vardığımda bağırını soğuk yere yaslamış yatıyormuş. "Padişahın hizmetine varacak halim yok, sabahtan beri hasta halde yatıyorum, git, padişahına bunu söyle" dedi.

- Seninle birkaç kelime konuşabildi mi?

- Evet, konuştu.

- O zaman git, onu hemen sürükleyerek al, gel.

Emirle gelen atlı:

- Gelsen de alıp giderim, gelmesen de alıp giderim, diyerek Elbent'i atın önüne alıp döndü.

Elbent, padişahın arz yerine gelince el pençe selam verdi ve durdu. Padişah:

- Ey Elbent Bağşı, bir kez adam gönderince gelmeyip iki kez adam gönderince iyice kibirlenmişsin, dedi.

- Yok, sultanım, sabahtan beri hasta halde yatıyorum.

- Hasta da olsan al eline sazını, her zamanki gibi üç gece gündüz, dört gece gündüz çaldırarak değiliz, yurtlarına dönecek misafirlere bir iki türkü söyle, biraz saz çaliver.

Elbent Bağşı:

- Bu misafirler de dünyayı dolaşmış yiğitlermiş, herkes kendi kaşınan yerini kaşırılmış, bu misafirlere Sona'nın haberini sorsam, bunlardan bir haber alınmaz mı ki? diyerek elinde sazı, dilinde sözü misafirlere Sona'yı sorarak bir beş kelime söz söyledi:

Ağalar, yatıyordum bir rüya gördüm,

Yâdımdan çıkmıyor adı Sona'nın.

Ansızın onu görüp iş kurdum,

Yâdımdan çıkmıyor adı Sona'nın.

Onun ile bir dösekte oturdum,

Ağlaya ağlaya sabahı yaptım,

Ben elimden nazlı yârimi yitirdim,

Yâdımdan çıkmıyor adı Sona'nın.

Nereden geldiğini bilemedim,

O dilberden haber alamadım,

Bağının gülünden koparamadım,

Yâdımdan çıkmıyor adı Sona'nın.

Dilber ile bağda seyran etmedim,

El uzatıp çifte narını tutmadım,

Ukde çoktur gece gündüz yatmadım,

Yâdımdan çıkmıyor adı Sona'nın.

Elbent söyler beyler sizden soralım,

Bilemem hangi yerlere bakalım,

Tüccarsınız, ülkenize gidelim,

Yâdımdan çıkmıyor adı Sona'nın.

Elbent Bağşı, bu gazeli tamamladıktan sonra misafirler birbirlerine bakışıp gülüşüler. O zaman padişah:

- Ey konuklar, bağşımı beğenmediniz mi, geleneğimi göreneğimi sevmediniz mi, ayıpladınız mı? Gülüşünüzün sebebini söyleyin, dedi. O zaman konuklar dedi:

- Yok, sultanım, bizim yurdumuzda da padişahımız var, o padişahın bir veziri vardı, o vezir ölmüştü, onun Sona adlı karısı dul kalmıştı, onun adının gitmediği yurt ve kent yok, onun adı buraya da geldi mi acaba diye merak ettik, bağşınızı da bu yüzden söylettik, yoksa bizim bağşı dinleyesimiz yoktu, "onun adı bu yurda da gelmiş" diye gülüştük, gülmemizin sebebi budur.

Padişah:

- Ey konuklar, onun adı bizim yurda gelmemiştir, bu bahtsız bağşının sözüne göre o, bu geline rüyasında âşık olmuş. Biz bağşımızı göndersek sizin padişahınız bu gelini bizim bağşımıza verir mi? diye sordu.

O zaman kervancılar:

- Sultanım, onun lafı olmaz, bir padişahın dileği olur, dediler. Bundan sonra padişah, Elbent Bağşı'nın yol hazırlıklarını yaptırdı, eline bir yazı verdi, kervanlara katıp gönderdi. Elbent, kervanlarla üç gün yol aldı, ama ona üç yıl gibi geldi. O:

- Ey kervancı dostlar, bu yerin dağına taşını, çölünü iyice anlatın, ben sizin hızınıza yetişemiyorum, dedi. O zaman birisi bir yandan çıkıp:

- Ey bağşı ağa, buradan gittiğinde bir kumluk vardır, kumluğun arkası bir kenttir, kentin arka tarafında da bir kumluk vardır, kumluk boyunca gidersen kuzey doğusunda bir kara bağ görünür, kara bağın kuzey doğusunda bir kara çadır vardır, o çadırın içinde yaşlı bir kadın vardır, senin işini o görür, dedi. Elbent bu cevabı alınca yalnız başına atını sürüp gitti. Söylenen kumluktan geçti, kentin karaltısı görüldü, o kentten bir oğlan çıktı. Elbent:

- Ey oğlan, bu kentin adı nedir? diye sordu.

- Ağa, bu kente Tebriz derler.

Elbent, Tebriz'de atıyla yol alıyordu, kible tarafında bir yerin kapısından geçti. Burasının güzel bir yer olduğunu gördü. Elbent Bağşı, "Allah canım, burada çayla sigara içsem fena olmaz" diye düşündü ve "Haber ver!" diye bağırды. O zaman eşikten bir yiğit dışarıya çıktı da:

- Ağa, sana ne haberi lazım? diye sordu. Elbent Bağşı:

- Ben bir yolcuym, bir sigara verir misin? dedi.

Burada sohbet eden hanların, ağaların, beylerin, yöneticilerin oluşturduğu bir gurup vardı. Bu yiğit içeri girince:

- Dışarıdaki kim? diye sordular.

- Arkasında dutarı var, altında atı var, bir yolcudur, sigara ver, diyor.

- Arkasında dutarı varsa meclis görmüş yiğittir, inip çay içsin, sigara içsin, dediler.

Uzun süredir eziyet görmüş bağşı, atından indi, o yiğit atını tutmak istedi, ama bağşı "Dokunma ata!" diyerek girişte atını bağladı ve içeri girdi. Ona çay verdiler, sigara verdiler. Sonra:

- Ağa, arkanda dutarın varmış, bağşı mısın, sazanda mısın, şair misin? diye sordular.

- Hepsinden de biraz vardır.

O zaman onlar:

- Biz de dertli tasalı yiğitleriz, hepsinden biraz varsa bize birkaç name söyleseniz, biraz saz çalsanız, dediler.

Bundan sonra Elbent Bağşı "Hay Allah, bu yiğitler iyi yiğitlermiş, herkes kendi kaşıyan yerini kaşımış, gel ben bunlara Sona'yı sorayım" diyerek elinde sazı, dilinde sözü bu yiğitlere Sona'yı soran bir beş kelime söz söyledi:

Altında Arap atlı bey oğulları,
Tebriz'in beyleri Sona'm geldi mi?
Kâkülleri tel tel, gözleri süzgün,
Tebriz'in beyleri Sona'm geldi mi?

Tebriz'in etrafı yoldur yolaktır,
Üstümüzde kurulan çark-ı felektir,
Annesi huridir, kızı melektir,
Tebriz'in beyleri Sona'm geldi mi?

Tebriz'in etrafı sıra dağlar,
Yâr yârden ayrılma ah çeker ağlar,
Açılma laleler gül olsa bağlar,
Tebriz'in beyleri Sona'm geldi mi?

Bülbüller ah çeker güle yetmek için,
Bağbanlar ah çeker onu tutmak için,

Tebriz'in bağına seyran etmek için,
Tebriz'in beyleri Sona'm geldi mi?

Elbent söyler saz arkamda bağlıdır,
Sinelerim siyah, çapraz dağlıdır,
Aslını sorsanız Gence-Karabağlıdır,
Tebriz'in beyleri Sona'm geldi mi?

- Ey yiğitler, biz hepimiz burada Sona demekteyiz, bu bahtsız bağşı da Sona için gidiyormuş. O, bu sazi, sözü ile, bu civan yiğitliği ile, bu yakışıklılığı ile, bu bağşılığı ile gider alır, Sona hiçbirimize kalmaz, dedi. O zaman bu taraftan yine birisi:

- Alacak bir bu mu? dedi.

- Evet, bir bu.

Yine birisi:

- Bunu öldürsek olmaz mı? Git, dışarı bak gel, dedi. O adam, dışarıya bakıp geldi ve:

- Ağalar, bizden başka uçan sinek yok, dedi. Bağşığı tekmelemeye başladılar, tekmeleyip yumruklayıp öldürmek üzereler. Elbent de:

- Hay Allah, bu bahtsızlar, öldürecekler diyerek ölmüş gibi yattı. O zaman yiğitlerden biri:

- Ey dostlar, bu öldü. Dışarı çıkalım, güneş battıktan sonra bir çaresine bakarız, dedi.

Yiğitler, odanın önüne çıktılar. Birer ikişer konuşmaya başladılar.

Birbirlerine "Ey arkadaş, bu senin yüzünden oldu, senin yüzünden" dediler, herkes suçunu üzerinden attı. Orada "Bu iyi bir yiğitmiş, bir bağşı yiğitmiş, nasip olursa alacakmış, nasip değilse dönecekmiş. Boşu boşuna kanına girdik" diyerek söylenip durdular.

Şimdi haberi kimden al, Elbent Bağşı'dan. Bir süre sonra başını kaldırıp bakınca kendisinden başka kimsenin olmadığını gördü. O, dutarının parçalarını topladı, onun telini taktı ve heybesine koydu. Dutarının destesini arkasına kısırdı, korkan bağşığı bilirsin, atını aradı, girişte bağlı halde duruyor. Kapıyı kolladı, odanın kenarından güç alıp "Buradan atlasam ata ulaşamam mı?" diye düşündü. Elbent, güç alıp "Ya Allah!" diyerek atladı, ata bindi, bastı kamçıyı. At, yıldız gibi kayıp gitti.

Haberi kimden al, önceki yiğitlerden al. Onlar "İşte gitti, işte gitti" diye bağırıp kaldılar.

Elbent Bağşı, daha önce söylenen kumluktan geçti, ormanlık bir yere geldi. Orada, bilirsiniz, kuru bir odun yatmaktaydı. Elbent Bağşı, attan indi, ateş yaktı, tutkal eritti, kırılan dutarını tas tamam yapıştırdı. Yeni kiriş eğirdi, yeni perde bağladı, dutarını çalınca dutarın sesi sanki ormanı yıkacak gibiydi. Dutarının onarılmasına sevincinden ve dayak yemesinin verdiği üzüntüyle burada tam bir bahar bulutu gibi hüngür hüngür ağladı, gözünde yaş, bağrında baş, bir beş kelime söz söyledi. Gör bak, ne diyor:

Arzu edip yara gelip,

Bu mu nasip oldu bana?

Boynumu büküp çok ağlayıp,

Bu mu nasip oldu bana?

Oturdum sızlayıp ağladım,

Kesip ciğerimi dağladım,

Gitmeye bel bağladım,

Bu mu nasip oldu bana?

Aşkın libasını giydim,

Sırrımı âleme yaydım,

Dilimden dayak yedim,

Bu mu nasip oldu bana?

Bilemedim yârin hayalini,

Tatlı şirin dudakta balını,

Görmedim güzel yüzünü,

Bu mu nasip oldu bana?

Boyun uzun, endamın elif,
Durma yâr bizden utanıp,
Âşık Elbent yâre gelmiş,
Bu mu nasip oldu bana?

Elbent Bağşı, bu gazeli tamamladıktan sonra atına bindi, bastı kamçıyı, o tepeden bu tepeye at koşturup gitti, daha önce adı geçen bağın karaltısı görüldü, o kara çatma ise hiç görünmedi. Büyücek bir tepenin üstüne çıkıp bakınca bir tümseğin üstünde bir döşek duruyormuş gibi gölge görüldü, çatma dedikleri şeyin bu olduğunu gördü. Çatmanın yanına varınca onun üstüne tavuk da çıkırsa, kedi de çıkırsa pat diye yere düşecekmış gibi durduğunu gördü. Bunun gibi güzel bir çatma. Elbent Bağşı, “Allah, gördüm” diyerek attan indi, atın sikkesini çatmanın kapısına çaktı, heybesini eline alıp:

- Selamünaleyküm, diyerek çatmanın eşiğinden girince iki dizi kulaklarını bir karış geçmiş bir yaşlının çatmanın başköşesinde oturduğunu gördü.

- Vealeykümselam, diyerek zar zor biraz kıvılgan gibi oldu. Yaşlı kadın, Elbent’in arkasında dutarının olduğunu gördü. O, “Toy günlerinde yorulup gelen bağşıdır, benim çatmamı boş görüp geldi herhalde” diye düşündü. Ama Elbent bir gün oldu gitmedi, iki gün oldu gitmedi, on on beş gün yaşlı kadının oradan buradan getirdiği odunları çay odunu yapıp bitiriyordu.

Günlerden bir gün yaşlı kadın:

- Ey hayırsız, vakitsiz gelen bağşı, benim güzel kızım da, güzel gelinim de, hatta seninle konuşacak oğlum da yok, kalk git, yok ol, dedi.

- Ey anne, sen sormadın, ben de anlatmadım. “Haber sorulunca ver” diye bir atasözü var, diyerek padişahın verdiği yazıyı yaşlı kadının önüne attı. Yaşlı kadın, gençliğinde çok okumuş okuma yazma bilen birisiydi. Yazıyı okudu.

- Ey oğlum, annenin tütün parasını verersen bu işini annen yapar.

- Anne, bu işi yapınca istediğin tütün parası olsun.

O zaman yaşlı kadın, padişahın yanına hemen gitti. Yazıyı götürüp padişahın önüne attı. Padişah yazıyı okudu. O:

- Ey anne, kendisi Soltanesen padişahın gelen elçi ise Sona’nın gönlünü yapabilirsen ben karşı çıkmam, dedi. Ondan sonra yaşlı kadın, Sona’nın yanına geldi. O, ağız tatlandırıcı tatlı sözler bularak:

- Ey Sona can, senin babanla benim babam dosttu, annen ile annem dosttu, diyerek soyu sopyu saydı. Sözünün sonunda:

- Ey Sona can, senin için bir yiğit gelmiş, iyi bir yiğit, bağşı bir yiğit, böyle oturacağına ona varsan nasıl olur? dedi.

- Ey anne can, benim elimde yedi aylık bir oğlum var, ona incitmeden bakarım derse varırım, dedi.

Yaşlı:

- Senin değil yedi aylık oğlum, yetmiş oğlum olsa da bakacak insan, diye onu övdü, etek altı, yen yedi olmuş halde koşturarak geri döndü. Elbent Bağşı’nın yanına geldi:

- Ey oğlum, padişah sana izin verdi, müjdem ver, dedi. Elbent, yaşlı kadının eteğine iki altını attı. Kempir:

- Az, dedi. Bağşı, yine birkaç altın attı, yaşlı kadın sevindi, mutluluktan uçarak:

- Ey oğlum, atın sırtını kalın tut, biraz sonra kalenin arkasına gel, dedi. Kendisi de

Sona’nın yanına gitti. Elbent Bağşı:

- Tamam, olur, deyip kaldı. Yaşlı kadın, Sona’nın yanına gitti, ona dokuz yıldır yılanmış şaraptan bir kâse şarap verdi. Dokuz kat perdeyi yüzüne örttü ve Elbent Bağşı’nın arkasına bindirdi. Yedi aylık Necep can adlı oğlanı da aralarına verdi. Elbent sürüp gitti. Epey yol aldılar, seher vakti bir havuzun yanına geldiler. Burada kumruların, bülbüllerin öttüğünü, pınarların her tarafa aktığını gördüler. Öyle güzel bir yer.

- Allah canım, yolun yarısını aldım, burada dinlenip de devam etsem olmaz mı? diye düşündü. Atından indi, sonra:

- Allah canım, Şu hayırsız yaşlı, Sona diye padişahın hizmetindeki kızlardan birini arkama bindirip göndermiş olmasın. Gel burada bir kontrol edeyim diyerek Sona gelini atın sırtından alıp yere koydu ve yüzündeki örtüleri birer birer amaya başladı. Sekiz kat örtüyü ayıra ayıra dokuzuncu kata sıra geldiğinde Elbent'in gözleri kamaŐtı. Yüzü ayın on dördü gibi, bir dağa bölük bölük düşmüş karın geceleyin görünüşü gibi, yanakları gonca gibi, memeleri demlik gibi, güvercin topuklu, ceylan yürüyüŐlü, hilal kaşlı, dişleri zümrüt, Davut sesli, genç, tatlı yüzlü, tarifi bitecek gibi değil. Elbent, "Allah canım, bu gerçekten Sona imiş. Kendi isteğiyle verirse bir öpücük isteyeyim, vermezse de ısrar etmeyeyim" diyerek Elbent BağŞı, elinde saÇı, dilinde sözü, seher vakti Sona gelinden öpücük isteyip bir beş kelime söz söyledi:

Gel perim gidelim bahçe seyrine,
Bülbül rkmesin, gl incinmesin.
Esse seher yeli zülfünün meylane,
Bir kıl ayrılmasın tel incinmesin.

UĞruna giderdi ay ile güneş,
Zlfne serpilmiŐ misk ile amber,
Boyuna yakıŐır süslü kemer,
Bele bağladığım, bel incinmesin.

Kucaklaşıp el ele tutuşup gezmedim,
Rakiplerin kötü sözünü etmedim,
Ukde çoktur gece gündüz yatmadım,
Edeph ile uzanan el incinmesin.

Bağında bitmiştir yemişi-meyvası,
Bol olur topraklar elma ve narı,
İstersen bulursun sevgili yri,
Yurda gidip gelen yol incinmesin.

Elbent'i fikrinden bulup havaya,
Yüzünü benzettim güneş ile aya,
Dudağından pck ver garibe,
Dudak titremesin, dil incinmesin.

Elbent, bu gazelini tamamladıktan sonra Sona gelinin perdelerini güzelce örterek ata bindirdi ve yurduna ulaştı. Padişaha müjde için adam gönderdi. Padişah önce gelene at verdi, son gelene elbise verdi, kırk gece gündüz düğün yaptı. Kırk gece gündüz süren düğünü bitirip Elbent BağŞı ile Sona gelini birbirine kavuşturdu. İkisini ak bir eve koydu. Bunlar muratlarına erdiler.

Aradan epey zaman geçti. Yedi aylık Necep, yedi yaşına geldi, günlerden bir gün üvey babası Elbent BağŞı, onu hocaya verdi. Elbent, onu ne kadar hocaya gtrdyse o daha öğle olmadan kaçıp geliyordu. Ğleynin götürse ikindiye kalmadan kaçıp geliyordu. Bunun zerine Elbent:

- Ey hayırsız oğlan, sen okuyup kadı olasın yok, sen benim gözümden düştün, bugün Şu at yorulup geldi, gün battıktan sonra atın yemini ver, iyice tımar et, götürüp bırakıver oğlum, diye teslim etti ve neresidir bir yere gitti.

- Tamam, olur baba, diyerek kaldı oğlan. OĞlan aşık oynadı, elik oynadı, annesinin kucağına girip uyudu, diğer gün kalkıp yine oynamaya başladı.

Haberini kimden al, Elbent BağŞı'dan al. O, diğer gün gittiği yerden geldiğinde ata hiç kimse bakmamıŐ, at a, iplik gibi olmuş. Necep OĞlan'ın da oynamakta olduğunu gördü.

Elbent:

- Ey oğlum Necep, buraya gel, diye onu yanına çağırdı. Necep koşup geldi.

- Ey oğlum Necep, bu atla birisi bir yere gidip geldi mi, yoksa benim bıraktığım gibi duruyor mu? dedi. Necep, yalan syleyemeyerek:

- Ey baba, ben hep at mı bakıyordum, bıraktığım gibi duruyor, dedi.

- Ey hayırsız oğlan, benden doğan çocuk olsaydın böyle yapmazdım, dedi. Oğlanın yakasından tutarak her bir yanağına bir tokat vurdu. Oğlanın gözünden ateş saçıldı. Oğlan güçlkle kendini annesinin yanına attı. Elbent Bağşı:

- Ey hayırsız oğlan, sen annene mi güvenir oldun? diyerek eline geçen bir değnekle oğlanın sırtına vurdu. Oğlan, hopluya hopluya sıçradı. Elbent Bağşı, sinirlenerek çıkıp gitti.

Haberi kimden al, Necep'ten al. O, annesinin yakasından tutup:

- Ey anne, bu hayırsız bağşı benim gerçek babam mı, yoksa üvey babam mı? diye sordu.

Annesi:

- Ey oğlum, senin öz baban olsaydı o kendi çocuğunu böle azarlayıp dövmezdi, dedi.

- Ey anne, benim öz babam nerededir?

- Senin öz baban Gence-Karabağ'dadır, padişahın veziriydi, Senin baban öldü, bu bağşı nasip oldu, bizi alıp geldi.

- Ey anne ben küçük olsam da eskilerden duyuyorum, şu tarafta Âşık Aydın adlı bir pir varmış. Ona kim yedi yıl hizmet ederse muradı hâsıl olurmuş, ben ona yedi yıl hizmet ederek bağşı olup geleyim, bu bağşıyı atışmada yenerek öcümü almazsam olmaz.

- Ey oğlum, bu bağşı padişahın ulu bağşısıdır, bunun karşısına bağşı çıkmaz.

- Ey anne, kocanı çok övme, bir gün gözünü oyar.

Oğlanın gerçekten de ne pahasına olursa olsun gideceğini anladı. Anne oğul, ikisi sarmaş dolaş kalenin kapısına geldiler. O zaman kaleden bir gurup kervancı çıkıp gidiyordu. Sona gelin onlara dönüp:

- Ey kervancılar, nereye gidiyorsunuz? diye sordu.

- Gence-Karabağ'a gidiyoruz.

- Gence-Karabağ'a gidiyorsanız, benim şuncağız oğlum Âşık Aydın pire hizmet edecek oluyor, bunu da yolda ona verip gidin, dedi. Kervancılar:

- Tamam, olur. Oğlunu deveye bindir, biz de Âşık Aydın pirin evine uğrayıp geçeriz, dediler. Sona gelin, oğlunu deveye bindirdi. Birkaç gün yol alarak kervancılar Âşık Aydın pirin sarayına geldiler. Onlar, Âşık Aydın'a getirdikleri hediyeleri, adakları verdiler. Sonra:

- Ey pirim, size hizmetkâr bir oğlan da getirdik, dediler. Âşık Aydın:

- Gidin, alıp gelin, göreyim, dedi. Kervancılar, oğlanı Âşık Aydın pirin yanına getirdiler. Pir:

- Ey oğlum maksadın ne? diye sordu. Necep ise:

- Ey pirim, maksadım bağşı olmak, dedi.

- Bağşı olmak istiyorsan aş evindeki oğlanlar ne yapıyorsa sen de onları yap.

Necep can, bu şekilde Âşık Aydın'ın hizmetinde bulundu. Aylardan ay, günlerden gün geçti. Günlerden bir gün oğlan sabah erkenden uyandı. O:

- Allah canım, ben hep yemek sıcakken yetişemiyorum. Bugün yemek sıcakken yetişemez miyim acaba? diyerek erkenden kalkıp oduna gitti. Bunun bütün işi, günde bir arka odun toplayıp getirmektir. O, odunu almış yorgun bir halde geliyordu. Önünde eğimlice bir tepe çıktı, Necep orada "Allah canım, biraz dinleneyim" diyerek odununa arkasını verip oturdu. Oturduğu yerde geldiği günü hesapladı, hesabına göre yedi yıl geçmiş, sekizinci yıl başlamıştır. "Allah'ım, ben annemin bedduasına uğradım, gitme demesine rağmen gittim" diyerek odununa dayanıp ağlamaya başladı. O, ağlarken gözleri gaflet uykusuna daldı. Rüyasında kırk eren toplanıp oğlanın etrafını çevirip oturdu. Kırk erenin her biri oğlana bir kâse şarap verdi. Âşık Aydın da gelip büyük bir kâseyi şarapla doldurarak oğlana verdi, bununla kırk bir kâse şarap oldu. Oğlan birden gözünü açınca pir de yoktu, eren de yoktu. Oğlan, sağ elinin başparmağının tırnağına bakınca gökyüzünün, on sekiz bin âlemin tırnağında yazılı olduğunu gördü. Oğlanın ayağı dinlenmiş, odunu kaldırıp dönüverdi. Odunu getirip aş evinin dip kısmına gürültüyle bıraktı. Pirinin yanına gitti.

- Ey pirim, tavşana doğduğu tepe kıymetlidir derler, izin verirsen yurduma döneceğim.

- Ey oğlum, yedi yıl hizmet ettin, yedi yıldır sana şiiri ve sazı öğretmiş olmam gerekir.

- Ey pirim, şiiri de bilirim, sazı da, izin verirsen iyi olur.

- Ey oğlum, şiiri, sazı biliyorsan pirin sana birkaç soru soracak, bunlara cevap verirsen izin veririm, aksi halde sana asla izin yok.

- Pirim hemen soruver.

Âşık Aydın pir, burada oğlana soru sorar, oğlan cevap verir mi vermez mi? Bir beş kelime söz söyledi:

Âşık Aydın:

O hangi dağdır, karı gitmez erimez?
Hangi denizdir, dolar taşar yürümez?
Hangi sakidir ölmez yitmez yaşlanmaz?
Hangi kervandır binmeden katar eder hey?

Necep:

Kaf Dağı'nın karı gitmez, erimez,
Gönül deryası dolar taşar, yürümez,
Hak ölmez yitmez, yaşlanmaz,
Can bir kervandır binmeden katar eder hey!

Âşık Aydın:

O nedir ki güzelliği ve sefası çok olur?
Ol nedir ki güneş doğunca yok olur?
O nedir ki atılmadan ok olur?
Nasıl yaydır el değmeden kurulur?

Necep:

Meleklerde güzellik ve sefa çok olur,
Güneş doğunca o yıldızlar yok olur,
O kirpiktir atmadan ok olur,
Kaş bir yaydır el değmeden kurulur.

Âşık Aydın:

O nedir ki yeryüzünden akar?
O nedir ki yerden göğe bakar?
O nedir ki merdivene çıkar?
O nedir ki yavaş yavaş iner hey!

Necep:

O sudur yeryüzünden akar,
Çocuklukur yerden göğe bakar,
Yiğitlik bir merdivene çıkar,
Yaşlılık yavaş yavaş iner hey!

Âşık Aydın:

Âşık Aydın neyler gezer havada?
Kimin adını okurlar duada?
O nasıl bir kuştur durmaz bu dağda?
Nasıl bir avcıdır ona keçe sallar?

Necep:

Necep söyler gönül gezer havada,
Hakkın bin adı vardır duada,
Can bir kuştur durmaz bu dağda,
Ecel avcıdır ona keçe sallar hey!
Bunlar sözlerini tamamladılar. Âşık Aydın:

- Ey oğlum, bu kadar cevabından cevap olmaz, bunu aş evindeki oğlanların hepsi bilir, bunu onlardan öğrenmişsin, pirin sana yine birkaç soru soracak, bunlara cevap verirsen izin veririm, aksi takdirde sana asla izin yok, dedi. Oğlanın gönlü rahat:

- Sor pirim, sorun varsa! dedi. O zaman Âşık Aydın pir, yeniden soru sorar, Necep can sorusuna cevap verir mi, vermez mi?

Âşık Aydın:

O nedir ki iki başlı,
Parası var, çaresi yok?
O nedir ki beş yüz yıllık,
Menzili var, arası yok?

Necep:

Bu dünya iki başlıdır,
Parası var, çaresi yok.
Yerle gökyüzü beş yüz yıllık,
Menzili var, arası yok.

Âşık Aydın:

O hangi meclistir içkisiz?
O hangi mevsimdir hasatsız?
O hangi kitaptır yapraksız?
Kalemi var, karası yok.

Necep:

Hakkın meclisi içkisiz,
Ecel mevsimi hasatsız,
Cebrail'in kendisi sayfasız,
Kalemi var, karası yok.

Âşık Aydın:

O nedir bir aradadır?
Birbirinin yerini alır?
O nedir rızkı yetişir?
Uçmaya takati yok?

Necep:

Ay ile güneş bir aradadır,
Birbirinin yerini alır,
Simurgun rızkı yetişir,
Uçmaya takati yok.

Âşık Aydın:

O nedir ki meler geçer?
Dağı taşı yalar geçer?
O nedir ki deler geçer?
Kanı akamaz, yarası yok?

Necep:

O buluttur meler geçer,
Dağı taşı yalar geçer,
Kötü sözdür deler geçer,
Kanı akamaz, yarası yok.

Âşık Aydın:

Âşık Aydın olsa hacı,

O hangi yemiş olmaz acı?
O nedir ki var ilacı,
O nedir ki çaresi yok?

Necep:
Necep söyler olmadan hacı,
Can yemişi olmaz acı,
Her işin vardır ilacı,
Şom ölümün çaresi yok.

Bunlar sözlerini tamamladılar. Âşık Aydın pir, Necep'e bakıp:

- Oğlum sen muradına ermişsin, bağış olmuşsun, dedi. "Cevap veremem" diye korkan Necep, "Bağış olmuşsun" denince koşup gitti. Uzaklaşınca "Allahım, ben pirime edepsizlik ettim" diye düşündü, geri pirinin yanına gelerek:

- Ey pirim, benim hatamı bağışla, dedi.
- Oğlum senin ne hatan var, bağışladım.

- Pirim, beni bağışladıysan bana gökyüzünden inen kara dutarımı ve hayır duanı verir misin?

- Oğlum, gökyüzünden inen dutar arka odanın köşesinde, git, benim yanıma al gel, telleri düzgün mü, perdesi yerli yerinde mi, ben bir bakayım da vereyim, dedi. Oğlan, sevincinden koşturup hemen o dutarı getirip pirinin eline verdi. Piri dutara bakarak:

- Ey oğlum, dutarın sağlamış, senin dutarın ile sana bir nasihat vereyim, dedi ve beş kelime söz söyledi, gör bak ne diyor:

Sen gidince şah istemiş Elbent'i,
Öğüdüm budur: tekebbürlük etme.
Tekebbürlük koç yiğidi alçaltır,
Öğüdüm budur: tekebbürlük etme.

Buradan gitsen Esen hanın karşısına,
Altın sorgucunu takar başına,
Kendinden yaşlıya, akranlarına,
Öğüdüm budur: tekebbürlük etme.

Zamane böyledir, nasıl zamane,
Şimdi seni Allah korusun güzelce,
Kendinden başkaya, iyiye, kötüye,
Öğüdüm budur: tekebbürlük etme.

Âşık Aydın söyler marifet budur,
Şeriat, tarikat bir doğru yoldur,
Benden sana son nasihat odur,
Öğüdüm budur: tekebbürlük etme.

Âşık Aydın, sözünü tamamladıktan sonra Necep cana:

- Yolun açık olsun, vardığın yerde yurt alalım, diyerek hayır duasını verdi.

Haberi kimden al, Necep candan. Necep can, yola koyulmuş gidiyordu. O, bir obanın yanından geçip gidiyordu. O obadan elinde bir torba un olan bir hizmetçi çıktı ve:

- Ey Necep can, beri gel, dedi.

O zaman Necep can:

- Ne söyleyeceksin, dedi.

- Necep can, yol azığı lazım olur, şuncağız unu al da öyle git, lazım olan taş yük olmaz derler, dedi. Bunu Necep can makul gördü ve torbayı arkasına attı, gidiverdi. Uzun zamandır yol alıyordu. Arkasından bir sıra kervan geldi, Necep onlara selam verdi. Selamını aldılar.

Necep:

- Ey ağalar, ben yorgun halde yürüyorum, beni bir süre devenize bindirseniz de ayaklarımız dinlendirsem olmaz mı? dedi.

- Ey oğlan, seni bindiremeyiz, devemizin yükü ağır diyerek yanından şangırdayarak geçip gittiler.

Necep:

- Ey ağalar, öyleyse benim şuncağız unumu alıp gidin, dedi.

- Ununu alıp gidersek sen açlıktan ölmez misin?

- Siz hiçbir yere uğramadan mı gideceksiniz, yoksa her yerde durup dinlenerek mi?

- Dinlenerek gideceğiz.

- Her durduğunuz yerde ateş yakarsınız, ocağınızın dibine yumruk gibi hamuru yassılıp koyarak gidirsiniz, ben izinizi takip ederek bulup yiyerek yol alırım, dedi. Kervancılar, bunu kabul ettiler ve unu alıp gittiler. Her durdukları yerde ateş yaktılar. Ateşin altına yumruk gibi hamuru yassılıp gömdüler ve gittiler.

Şimdi haberi kimden al, Necep candan al. O kervanın izini takip etti, külün içinden hamuru buldu, yarısı yanmış, yarısı çiğ ekmeği yiyerek günlerce yol alıp gidiyordu. Oğlanın gözü birden bir ağaçlığa ilişti. O, “Ey Allah’ım bana da bir ağacın karaltısı görülecekmiş” diyerek hızlı hızlı yürüyordu. O ağaçlıktan bir atlı çıktı. Yiyecek içecek bir şeyin olmadığını gördü. Atlı, yanına gelince Necep:

- Ağa, selamünaleyküm, dedi. Atlı, oğlanın selamını içinden almadığı gibi dışından da almadı. Atlı biraz uzaklaşınca arkasına dönüp Necep’e baktı, oğlanın arkasında dutarının olduğunu gördü. “Allah canım, şu hayırsız öyle böyle oğlan değil, şundan haber sorayım da öyle göndereyim” diyerek atlı geri dönüp:

- Oğlan beri gel, haberini ver, dedi.

- Benimle haber mi göndermiştin? Az önce Tanrı selamını almıyordun.

- Öyle olsun oğlan, nereden geliyorsun?

- Âşık Aydın pirden geliyorum.

- Âşık Aydın pire neden gitmiştin?

- Bağşı olmaya gitmiştim

- Bağşı oldun mu?

- Bağşı oldum.

- Bağşı olduysan beri gel, hazır kavga dedikleri gibi, Âşık Aydın pirin senden önce usta yaptığı öğrencisi benim. Ben sana bir soru sorarım, soruma cevap verirsen bağşı olmuşsun, yok eğer cevap veremezsen bize de yedi yıl hizmet edip öyle gidersen.

- Soruverin usta, sorunuz varsa.

Bu atlı Novruz, kırk kâse şarabın hayalini görmüş, ancak içememiş.

O, “Bu neden böyle oldu?” Necep cana soru sorar. Necep can da sorusuna cevap verir mi, vermez mi? Burada usta Novruz ile Necep can yol üstünde bir beş kelime atıştılar:

Novruz:

Bizden selam olsun kardeş Necep’e,

Kanatlanıp uçamaz bu nedir?

Karşımı almış duran nasıl düşmandır?

Gözüm görüp de kaçamam bu nedir?

Necep:

Ustam Novruz, pirden izin almazsan,

Kanadımı kaybedersen, uçamazsın,

Karşımı alan ecel düşmandır,

Gözün görüp de ondan kaçamazsın.

Novruz:

Nasıl cemaldir, nasıl şuledir, nasıl ışıktır?

Nasıl kaledir, bir anda harap olur?

Nasıl deryadır, nasıl okyanustur, nasıl sudur?

Damlasından içemem bu nedir?

Necep:

Hakkın cemalini görsen nasıl ışıktır,

Bir gönül kırsan Kâbe haraptır,
Hakikat okyanustur, tarikat sudur,
Şeriat şartından vazgeçemezsin.

Novruz:
Cebrail'in durduğu yer nerede?
Onun ile kimler erdi murada?
Bir tılsım, bir nokta vardı arada?
Okudum, anlayamadım bu nedir?

Necep:
Cebrail'in yeri Hakk'ın yanında,
Dört melek durmaktadır kapısında,
Üç yüz altmış kitap pirlerin elinde,
Okumadan anlamını çözemezsin.

Novruz:
O nedir ki yemeden içmeden doydular?
O nedir ki yıkamadan defnettiler?
O nedir ki diri diri yüzdüler?
Bu nasıl sırdır, çözemem bu nedir?

Necep:
Melekler yemeden içmeden doydular,
Musa'yı yıkamadan defnettiler,
Nesimi'yi diri diri yüzdüler,
Ustam bu sırrı çözemezsin.

Novruz:
Novruz söyler ejderhayı demime,
Yutsaydım, çekseydim kendime,
Bir meydirdir ki koydular kadehime,
Damlasından içemem bu nedir?

Necep:
Nefsin ejderhadır hayalin hamdır,
Ne kadar saklasan bil ki kelâmdır,
Necep'in içtiği kırk bir kadehtir,
İzin verilmeden içemezsin.

Bunlar sözlerini tamamladılar. Nevruz, Necep'e bakıp:

- Üstadına rahmet oğlan, bağış olmuşsun, dedi. Sonra Novruz da Necep can da kendi yollarına gittiler.

Haberi kimden al, Necep candan al. O, günlerce yol aldı, bir gün seher vakti bir havuzun yanına geldi ve durdu. Buranın güzel bir yer olduğunu gördü, kumrular ve bülbüller ötüyor, pınarlar her tarafa akıyor. Necep, "Allah'ım, bir saat burada dinlendikten sonra yola devam etsem olmaz mı?" diye düşündü. O havuzun su alınan oyuğuna girdi, yarı yanmış yarı çiğ ekmeğini su ile yumuşatarak yemeye başladı. Oğlan olduğunu hatırlayarak suyu aşağı yukarı hareket ettirerek oynamaya başladı. Oynayıp dururken namaz vakti geldi. Havuzun kible tarafına bakınca bir gurup göçebenin kalabalık bir obasının olduğunu gördü. O göçebe obasından elinde ak güğümlü bir gelin suya doğru yöneldi. Suyun başına geldi, bir parıltı gördü. "Allah'ım, bu parıltının sahibini bulma imkânı yok mu ki?" diyerek etrafını dönüverdi. Havuzun etrafında üç dört kez dolandı, parıltının kaynağını bulamadı. Ondan sonra ağaçların arasını birer birer aramaya başladı. O esnada güneş doğdu, kuşluk vakti geldi.

“Allah’ım, ben bir beyin töründe* oturan gelini isem “Namaz vakti gittin, kuşluk oldu, bu vakte kadar ne yaptın?” deseler ben ne cevap veririm, suyumu alıp döneyim” diyerek su alınan oyuğa girince o parıltı ayağının altında görüldü. Gelin, oğlanın sırtından güğümü sallayıverdi. O zaman oğlan, gelinin yüzüne baktı. Gelin, ansızın oğlanı öptü, bu tarafına baktı, bu tarafından da öptü. Yanağına soğuk dudak bile değmemiş olan oğlan birden yerinden kalktı. Gelin, “Güğüm bir yere gitmez” diyerek güğümü havuza attı ve zıplayıp oğlanın sırtına çıktı. Necep “Allah’ım, bu bana bela oldu, bundan kurtulmanın çaresi yok mu ki?” diyerek iki dizine dayanarak eğildi ve gelini silkeleyip attı. Boşta bulunan gelin, baş aşağı suya düştü. Necep can, “Allah’ım, gele gele burada katil mi olacaktım?” diye düşündü. Oğlanı sıkıntı bastı. Bir ara havuzun kible tarafından gelin, omuzlarında yumruk gibi gök pislilerle çıktı. Bilirsin, yaz günü, dar gömlek, ipek gömlek, ıslanan gömlek gelinin vücuduna iyice yapışmış. Çukuru çukur, yumrusu yumru, kâse kâse, ayan beyan olmuş. Necep can, buna bakıp gülüyor. Gelin, buna kızarak:

- Ey hayırsız oğlan, sen beni böyle yapıp gider misin? dedi ve düştü onun peşine. Oğlanı havuzun başında kovalamaya başladı, havuzun etrafını üç dört kez dolandı. Necep can, kovalayıp gelen geline yakalanmadan bir tepenin üstüne çıktı ve oturdu. O zaman gelin:

- Ey hayırsız oğlan, sen bana yakalanmadın, ama üç dört tane göçebe genç bulamam mı? diyerek evine koştu. O gittiği yer için “Ey Allah’ım, evde inşallah insan yoktur” diyerek Allah’a dua ediyordu. Herkesin kendi işine gittiğini gördü. Gelin, ıslak elbiselerini çıkarıp kurularını giydi ve dışarı çıktı. Dışarıda üç dört tane yiğit oturuyordu. Önlerinde üç dört çukur, çukurların içinde de üç dört tane hayvan tezeği oyun oynuyorlar. Birisi:

- Gebe oldu, diyor, diğeri:

- Doğurdu, diyor. Gelin, bunların oyununa baktı, ama gebe olup da karnı kabaran yok, doğurup da birin iki olduğu da yok. Gelin tezeklere ayağı ile vurup dağıttı. Yiğitler:

- Ey filan beyin gelini, sen delirdin de mi, bizim oyunumuzu bozuyorsun? dediler.

- Bundan da oyun olur mu, gebe oldu diyorsunuz, karnı kabaran yok, karnı kabardı diyorsunuz birin iki olduğu yok.

- Bu bir oyundur, bir eğlencedir, ne zamandan beri senin yüzüne hasrettik, hoş geldin, diyen yiğitlerin keyfi kaçtı, bu geline yaklaşip söylendiler. Gelin, bunların keyfinin kaçtığını anladı ve:

- Ey yiğitler, ben size yeni bir oyun buldum, dedi. Yiğitler:

- Nerede? diye sordular. Gelin:

- Filan beyin havuzunun başında kâküllü bir oğlan var, birazdan onu alıp gelin. Ben eve gidip ateş yakayım, tütünü, çay hazırlayayım, dedi. Yiğitler:

- O nerede, hani nerede? diyerek koşturup gittiler. Necep can bunları gördü. O “Allah’ım, bu gelin akrabalarına haber vermiş, bunları göndermiş, şimdi beni öldürürler” dedi, kokusundan onların gölgesini görünce:

- Ağalar, selamünaleyküm, diye bağırdı. Bunun selamına kimse kulak asmadı. İki elinden iki adam, iki ayağından iki adam tuttu, çevirerek götürdüler. Necep gittiği yerde “Ya su ya da saman, ya deve dikenini ya da gücüm veya yumuşak bir yer” diye bir toklusu olmadığı halde, bir canlıyı adak verip gidiyor. Necep canı ak bir eve getirip bıraktılar. Sonra yiğitler:

- Ey oğlan, sazanda mısın, bağşı mısın? Arkanda dutarın var, dediler. Orada oğlan korkusundan:

- Ey ağalar, benim gibi bağşı, sazanda dünyaya gelmez, dedi. O zaman bu taraftan birisi:

- Al eline sazını, dedi. Necep can:

- Tamam, olur, dedi. Kamış gibi titredi, pirinin verdiği kara dutarını akort edip çalmaya hazırlandı.

Şimdi haberi kimden al, Necep canı kovalayan gelinden al. Otuz civarı kız arkadaşı vardı. Onların hepsi Necep canın saz çaldığını görünce onun etrafına toplandılar. Gelinler birbirlerine:

* Evin baş köşesi.

- Ey gelinler, Şu oğlanın saz çalışını görsek mrmze faydası dokunur, içeri girelim, içeri girelim, dediler. Sonra:

- Bir gurup yiğidin arasında bir gurup kız olmamış mıdır, bundan önce kaide böyle değil miydi? diyerek gcebelerin Çen Őakrak kızları gürültüyle ieri girdiler, bir saf oldular. Necep can, yiğit oğlan, kızlara baktı, gelinlerin içinde suya attığı gelini tanıdı. O, diğer gelinlere karıŐmıŐ. Onlardan daha uzun boylu idi. “Benim sözümün başı Şu gelin olsun” diyen Necep can, elinde sazı, dilinde sözü o geline bakarak bir beş kelime söz söyledi:

Evvel baştan meclisinde tutuldum,
Söyle nazlı gelin kimin yrisin?
Öldürecek oldun, kaçtım kurtuldum,
Söyle nazlı gelin kimin yrisin?

Temaşa eyledin benim oyunuma,
Terbiye ile geldin yanıma,
Kemer gibi zülfünü saldın boynuma,
Söyle nazlı gelin kimin yrisin?

Gözlerin cellttır, kirpiğin ok,
Bilmem bu nasibim nereye tartar,
Seni görünce günden güne derdim artar,
Söyle nazlı gelin kimin yrisin?

Tarifini edeyim aydınlık cihanda,
Őhretin gitmiştir Belh-BedeŐan’a,
Senin gibi peri yok Rum’da, Isfahan’da,
Söyle nazlı gelin kimin yrisin?

Biz de aşık olduk Şu cellat göze,
Gerçek aÇıktır bu cefaya dayanır,
Necep sen söylersen kendi sözünü söyle,
Söyle nazlı gelin kimin yrisin?
Necep sözünü tamamlayınca o gelin:

Allah’ım, bu oğlan daha önce hiçbir Şey görmemiŐ, utanmaz bir ođlanmıŐ. Bu kadar insanın içinde bana “Kimin yrisin, kimin yrisin” diyor, hayırsız, bir süre Şu oğlanın gözüne grnmeyeyim, diyerek aşağı oturuyor.

Necep de:

- Gözüne döneyim, boyuna döneyim, önceki duruşun ganimetti, neden bizden yüz virdin? deyip beş kelime söz söyledi:

Sana derim nazlı dilber,
Canımı aldı cellt gözler.
Gel dudağından öpücük ver,
Canımı aldı cellt gözler.

Bilemedim huyunu,
Bana yapsan toyunu,
Göster ınar boyunu,
Canımı aldı cellt gözler.

Seninle bağa girsem,
Demet bağlayıp gl dersem,
El ele tutuşup birlikte gezsem,
Canımı aldı cellt gözler.

Bizden yüzünü döndürdün,
Susayan düşmanını kandırdın,

Âşık Necep'i yandırdın,
Canımı aldı cellât gözler.
Gelin, utancından kalkamadı. Burada Necep can, geline güler yüzlü davranıp onu
tarif ederek yerinden kaldıracak oldu, yine beş kelime söz söyledi:

İran'da, Turan'da, Acem ilinde,
Görmedim senin gibi güzel gelin.
Güzeller arasında cennet gülünde,
Görmedim senin gibi güzel gelin.

Bir üzüksün şerbet diye yutmaya,
Çekindim, üstüne basıp geçmeye,
Tuzak kurup âşıkları tutmaya,
Çünkü baştan ayağa güzel gelin.

Boyun uzundur, yanağın nardır,
Dudağın şerbettir, zülfün teldir,
Gül yüzünü görmeye gözlerim hasrettir,
Göster yüzünü sabahtan gelin.

Necep söyler aşinalığım hatırlanmaz,
Gül yüzünü görmezsem maksat olmaz,
Senin gibi asla peri olmaz,
Meğer sen inmişsin havadan gelin.

Necep can, sözünü tamamladıktan sonra kapıdan iki atlı:

- Haber ver, diye bağırdı. Bir yiğit sıçrayıp çıktı:

- Ağalar, size ne haberi lazım? dedi. O yiğitler:

- Biz geçip giden yolcuyuz, bir tütün versene, dediler. Onlara tütün verdiler, onlar geçip gitti.

Şimdi haberi kimden al, padişah Soltan Esen'den al. O, bu atlıları "Elbent Bağşı yaşlandı, dünyayı dolaşın, gezin, iyi bir oğlan bağşı bulun" diye göndermiş imiş. Bu evin kapısına "Tütün ver" diyerek gelen atlılar, kapı açılınca Necep canın yüzünün güzelliğini gördüler. Söyleyişini de dışarıdan kulak verip dinlediler.

Biraz uzaklaşınca bu iki atlı, "Padişahımıza bu oğlan bağşı layıktır. Varıp haber verelim, uzaktaki işimiz yakında halloldu." diyerek sevindiler. Onlar, hilekârlıkla oğlanın şiir söylediği yerin kapısına gelerek yine:

- Haber ver, dediler. Yine bir yiğit zıplayıp dışarı çıktı. İki atın da dizginlerini denk tuttuklarını gördü, atların toynağından ter akıyor. O yiğit:

- Ağalar, ne haberiniz var? diye sordu.

- Biz geçip giden yolcularız, bir tütün versene, dediler,

- Ağalar, söyleyişi güzel bir bağşımız var, bağşı dinleriz dersiniz buyurun.

- Bağşımız da dinlenecek bağşı imiş, şu bağşımız bir eliyle çay, diğer eliyle tütün verirse ineriz diyorduk.

Necep can, güler yüzlü oğlan, bir elinde çay, diğer elinde tütün:

- Ağalar, o zaman gönlünüz olacaksa işte, deyip kâseyi birine, tütünü de diğerine uzattı. Onlar, çayı ve tütünü alacakmış gibi yapıp Necep'in ellerinden tuttular ve atı kamçıldılar. Oğlan, iki atlının arasında uçurtma gibi uçup gidiyor.

Şimdi haberi kimden al, daha önceki adı geçen gelinden al. O evlerin arasında kelebek gibi iki yana koşturup:

- Ey yüzü karalar, şu oğlanı bıraktıysanız size yazıklar olsun, kaynatamın atı yürük değil mi? Dayımın üç yaşındaki atı yürük değil mi? dedi. O vakitte at ne arasın, aygıra, kısrağa palan vurup otuz kadar atlı, onların peşinden gitti, ama padişahın atları yakalanmadan kendilerini kaleye attılar. Arkalarından gelen yiğitlerin içinde görmüş geçirmiş, akıllı biri vardı. O:

- Yiğitler, durun burada, bunlar padişahın atlısına benziyor, onlar kaleye kaçtılar, şimdi buradan geri dönelim. Padişahın yanına bizim bağşımızı ver diye böyle koşturup

varırsak hepimizi un ufak eder, dedi. Kendi kendilerine nasihatte bulundular ve geri döndüler.

Haberi kimden al, Necep candan. Onu padişahın huzuruna çıkardılar. Necep arz yerinde el bağladı, selam verdi, varıp oturdu. Padişah yiğitlere:

- Ey yiğitler, bu oğlanı nereden buldunuz? diye sordu.

- Haşmetli padişahım, uzaktaki işimiz yakında halloldu. Filan göçebenin obasında bulduk.

O zaman padişah, otuz iki danışmanına:

- Ey yiğitler, yurdumuzda bu hünerli bağı oğlanla atıacak bağı var mı? dedi. Bu taraftan birisi çıkıp:

- Ey sultanım, yurttan bağı kaldı mı, yaşlı Elbent Bağı'dan başka? dedi.

- Gidin alıp gelin, şu yaşlı hayırsız, hala çoluk çocuğa tekme vuracak haldedir.

Hemen Elbent'e bir atlı gönderildi. Atlı, Elbent'in yanına varıp:

- Ey Elbent, seni padişah çağırıyor, dedi.

- Padişah, ne yapacakmış beni?

- Padişahın huzuruna bir oğlan bağı gelmiş, onunla seni atıştırmak için çağırıyor.

- Bu yaşlı halimle çoluk çocukla benim ağzımı bir edecek padişah, aklını mı şaşırılmış, ne de olsa padişaktır, gitmezsek olmaz, diyerek kara dutarını arkasına aldı ve yola çıktı. Arz yerine el pençe selam verip vardı, padişahın yanında bir oğlanın oturduğunu gördü. Başka yerleri değişse de gözü değişmemiş. Düşününce onun evlatlığı olduğunu hatırladı. Elbent, Necep'in arkasından geçiyormuş gibi yapıp çizmesinin burnu ile oğlana vurup geçti:

- Ey hayırsız oğlan, bu yaşlı halimle atışacağız diye beni çağırta, buraya getirten sen miydin? dedi. O zaman Necep içerledi, gözünden damla damla yaş akıttı. Padişah bunu görünce sinirlendi:

- Hayırsız Elbent Bağı, bana sığınmış oturan oğlanı niçin tekmeliyorsun?

- Sultanım, bunun makul bir sebebi var.

- Ne sebebi var?

- Sultanım, bunu bir sorsanız ya.

- İşte sorduk, anlat.

- Bu, Gence-Karabağ'dan benim karımın kucağında yedi aylık iken gelmiş bir oğlandır. Ben buna baktım, büyüttüm. Ben sinirlenip buna iki tokat vurmuştum. Bunun gidişi o gidiştir. "Ben Âşık Aydın pirin yanına gideceğim, yedi yıl hizmet edip bağı olup gelince şu bağı ile atışıp onu yenerek öcümü almazsam içimde ukde kalır" deyip, gidişi o gidiş. O zamandan beri işte şimdi görüyorum bunu. O benimle atışacak kim oluyor? diyen Elbent Bahşı, kibirlilik tasladı.

Padişah:

- Ey hayırsız Elbent Bağı, oğlanın namını çok iyi duyuyoruz, atış, yenersen ne istersen ya, yenilirsen ne yapacaksın? dedi. Elbent:

- Behey padişahım, buna da yenilir miyim?

- Yenilmezsen al eline sazını.

Elbent Bağı, sazını çekip aldı. Kızarak:

- Oğlan, benimle atışacak mısın, söyle? dedi.

- Atışmada gözünü de oyarım senin.

İkisi orada dutarlarını akort edip saz çalmaya başladılar. Elbent, ilk önce başlayıp Necep onu takip ederken Necep yüz binlerce kez daha iyi çalıyordu. Necep başlayınca Elbent Bağı ona yetişemeyip kalıyordu. Padişah:

- Ey yaşlı hayırsız, sazda oğlandan geri kaldın, sözde bakalım ne yapacaksın, dedi ve oturdu. Elbent Bağı da içinden:

- Allah'ım, bu oğlan sazda ustaymış, sözde de bunun gibi ustaysa beni helak eder, diye sinirlendi, gözlerini belertti, rengi attı, bıyıkları dimdik oldu. "Gel şu oğlana dünyanın kuruluşundan bir haber sorayım" dedi. Önce Elbent Bağı soru sorar, Necep can da soruya cevap verir, ikisi karşılıklı bir beş kelime atıştılar.

Elbent:

Bizden selam olsun il çocuğuna,

Âdem Seyfullah hangi şehri yaptı?

Hangi mekânda durup kalem çaldılar?
Kaç yıl ceset halinde baki kaldı?

Necep:
Dünya dört köşedir orta yerinde,
Âdeme can verip kalem çaldılar.
Bundan önce hiç şehir yapılmamışken,
Evvela Küfe şehrini yaptılar.

Elbent:
Lut şehrini kaç melek yıktı?
Nerededir Süleyman'ın tahtı?
Hangi yıl peygamber miraca çıktı?
O nerede arslan yüzüğünü aldı?

Necep:
Lut şehrini beş yüz melek yıktı,
Yel arkasında kuruludur Süleyman tahtı,
Lu yılı* peygamber miraca çıktı,
O semada arslan yüzüğünü aldı.

Elbent:
Düldülün anası kara deryadan,
Haber ver şu düldülün renginden,
Hazret-i Resul'ün ilk cenginden,
Önce Zülfikar kime vuruldu?

Necep:
Düldülün kara deryadan anası,
Gökyüzü gibidir düldülün rengi,
Emir Antar ile etti cengi,
Önce Zülfikar ona vuruldu.

Elbent:
Nasıl gösterildi Musa'nın Turu?
Neden yapıldı İsrail'in suru?
O nedir ki daima alınıdadır nuru?
Önce kim tanıdı Müslüman oldu?

Necep:
Örtüsünü kaldırdı yandırdı Turu,
Köpükten yapıldı İsrail'in suru,
Hazret-i Resul'ün alınıdadır nuru,
Hatice tanıdı Müslüman oldu.

Elbent:
Elbent'in sevdiği elinde,
Ne ölüdür dirilerin karşısında?
O nedir ki daima Basra üstünde?
Nerede Yezit'in çivisi çıktı?

Necep:

* 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin beşinci yılı.

Beş vakit namaz kul Necep'in elinde,
Ölü toprak dirilerin karşısında,
Muhammet Mustafa Basra üstünde,
Mağrip'te Yezit'in çivisi çıktı.

Bunlar sözlerini bitirdikten sonra padişah:

- Bu yaşlı hayırsız, sazda da sözde de oğlandan geri kaldı, yenildi. Danışmanlarımı göreyim, onlar ne der ki? diyerek padişah otuz iki danışmanını yanına çağırdı ve:

- Ey danışmanlar, bağıslardan hangisi yendi, hangisi yenildi, bana bunu söyleyin, dedi. O zaman bu taraftan birisi çıkıp:

- Ey saygıdeğer padişahım, bize biraz zaman verin, söyleyelim, dedi.

O zaman padişah:

- Süre verdim, dedi. Otuz iki danışman, bir yere toplanıp görüş alış verişinde bulunarak:

- Ey arkadaşlar, bu yaşlı hayırsız sazda da sözde de oğlandan geri kaldı ve yenildi. Padişah bunu anlamadı. Elbent yenilse de yendi diyelim, "Peygamberler de kendi askerinin arkasını sıvazlamıştır" diye bir atasözü var, diye karar verdiler. Sonra padişahın yanına varıp:

- Ey saygıdeğer padişahım, Elbent'e söylenecek söz mü var? O yendi, dediler. O zaman padişah onlara:

- Ey uğursuzlar, bu koca hayırsız, sazda ve sözde oğlanın önünden kaçıp kurtulabildi mi? Gidin iki kat altın işlemeli elbise getirip oğlanın sırtına giydirin, iki altın sorgucu da getirip başına takın, dedi. Oğlanın sırtına iki kat altın işlemeli elbiseyi getirip giydirdiler. İki altın sorgucu da getirip başına taktılar. Oğlan tahta çıkan bir şehzade gibi oldu. O zaman bu taraftan biri çıkıp:

- Ey saygıdeğer padişahım, Elbent de eskiden beri hizmetkârdı, buna eski bir ceket bile verilmedi, dedi. O zaman padişah, bir çocuğa dört yarım tenne * çıkarıp verdi. Git, bugün şehrin pazarıdır, Elbent gibi yaşlı adamın giyince üşümeyeceği ucuzundan bir şey al gel de vereyim, dedi. O zaman yine birisi:

- Ey sultanım, o zaman sorgucu eksik olur, dedi. O zaman padişah:

- Bir bakkal tavusunun tüyünü yol da gel, dedi. Çocuk, "Tamam, olur" dedi ve gitti. Bir eskicinin yanına vardı, ucuzundan, durumu berbat, her yanından pamukları çıkmış bir elbiseyi dört tenne verip satın aldı. "Ben de ayak kiramı alayım" diyerek üç tanesini cebine attı. Aldığı elbiseyi sırtına atıp bir bakkalın yanına vardı:

- Ey bakkal ağa, bana şu tavusun tüyünü ver, dedi. Bakkal:

- Git kaybol, padişaha lazım diye ben işimden mi olayım? dedi. Çocuk, aldığı elbiseyi sırtına atmış, şaşkın bir halde dönüp geliyordu. O sırada bir fırıncı tandırının yanına geldi. Üç dört tane tavuğun gezmekte olduğunu gördü. İçinde bir horoz vardı, tüyü bir kırmızı bir yeşil oluyor. Allah'ım, tavusun tüyü olmadı, ama tavuğun tüyü olacakmış. Bunu yakalayabilsen daha ne olsun" diyerek bu oğlan horozun peşine düştü. Horoz kaçmaya, oğlan kovalamaya başladı. Bu şekilde horozu yordu. Bir yerde horozu yakaladı. Bunların sesine kerpiç bir evden bir oğlan çıktı ve horozunu bir belanın yakalamış olduğunu gördü. O:

- Hey benim horozumu ne yapıyorsun? diye bağırdı. Çocuk:

- Horozun tüyü padişaha lazım oldu, diyerek horozun kuyruğunu yoldu, beline sardı ve gitti. Elbent'in elbisesini iletip sırtına giydirdi. Padişah:

- Hani sorgucu? dedi. Çocuk:

- Haşmetli padişahım, tavus tüyü bulamadım, bir tavuk tüyü buldum, dedi.

Padişah:

- Hani? Onu kalpağının kenarına tak, dedi. Elbent'in sorgucunu taktılar. O, Necep canın sorgucuna göre dik, güzel, parlak görünüyor. Elbent gölgesine bakarak: "Allah'ım, benim sorgucum onunkine göre daha güzel, bu oğlandır elbisenin değerini bilir, sorgucun değerini bilmez, sorguçlarımızı değişelim diyeyim, değişirse ikimiz de ömrümüzün sonuna kadar burada yer içer yaşarız, değişmezse bu da boş sözlerden birisi olacak" dedi. Elbent

* 20 kapiklik gümüş para.

Bagşı, “Oğlum, beri gel, sorguçlarımızı değişelim” diyor, Necep can, “Değişmem” diyor. İki burada yağlı bağır, kulp ve kilit gibi karşılıklı sorulara cevap vererek bir beş kelime söz söylediler.

Elbent:
Senin sorgucun iki başlı,
Gel, sorgucumuzu değişelim.
Ben bir fakir, gözü yaşlı,
Gel, sorgucumuzu değişelim.

Necep:
Bu dünya da iki başlı,
Ben sorgucu değişmem.
Gözden akan kanlı yaşlı,
Ben sorgucumu değişmem.

Elbent:
Sabah bahçeye varmaz mısın?
Bülbülden haber almaz mısın?
Oğlum, öl desem ölmez misin?
Gel, sorgucumuzu değişelim.

Necep:
Sabah bahçeye varırım,
Bülbülden haber alırım,
Vakit öl derse ölürüm,
Ben sorgucumu değişmem.

Elbent:
Ok kimindir? Atanıdır,
Yay kimindir? Tutanıdır,
Oğul malı atanıdır,
Gel, sorgucumuzu değişelim.

Necep:
Dine girmeyen mülhidim,
Hem Hıristiyan hem Yahudiyim,
Ben ki sana karşı iyi değilim,
Ben sorgucumu değişmem.

Elbent:
Elbent söyler saz çalmam,
Oğlum sen gidersen kalmam,
Razı değilsen almam,
Razılık ile değişelim.

Necep:
Necep söyler güzel sözüm var,
İlde, halkta bir gelenek var,
Ben oğlanım hevesim var,
Ben sorgucumu değişmem.

Bunlar sözlerini tamamladıktan sonra Elbent Bagşı:

“Değişmezsen değişme” dedi ve başka tarafa dönüp oturdu. Necep can, “Öcümü almanın vakti geldi” diye düşündü ve:

- Ey baba, beri bak, yaşlılar dargınlığı gizlemez, dedi. Elbent Bagşı içinden, “Bana acıdı herhalde, sorgucunu verecek galiba” diyerek dönüp yüzünü Necep’e doğru çevirdi.

Oğlan, Elbent'in sakalından tuttu, onun her iki yanağına bir tokat vurdu. Bilirsiniz, daha önce tokat atmamış elin vuruşuyla Elbent Bağsı'nın gözünden ateşler saçıldı. Tahtında oturan padişah bunu gördü. O, "Oğlanın kini gerçek imiş" diye güldü, onun güldüğünü Elbent de gördü. O, "Necep'in bana vurması padişahımızın da hoşuna gitmiş, gülüyor" diye düşündü.

Elbent, "Ben en iyisi buradan gideyim, yoksa padişah "Elbent'i öldürün" diye ferman çıkarabilir" diyerek yerinden kalktı, kapıya doğru yöneldi. Elbent, eşiğe bir adım atmıştı. O zaman Necep, "Bu hayırsız az önce bana tekme atıp geçmişti, o tekme için de öcümü alayım" dedi, koç gibi güç aldı, koşup varıp zıpladı ve Elbent'in sırtının kamburuna bir tekme vurdu. Dizinin kuvveti kalmayan yaşlı, orada yıkıldı. Bilirsin, padişahın mekânı mavi taşlardan yapılmıştır, Elbent'in kafası ve göğsü sert bir şekilde taşa çarptı. Elbent Bağsı, evine doğru gitti. O gidip evinde dursun.

Haberi kimden al, Soltan Esen padişahıtan al. O, "Hay Allah, Elbent Bağsı'yı da böyle yapıp gönderdik, bu oğlan da bırakılacak bir oğlan değilmış. Bunu bu memleketten evlendirip ayağını bağlayayım" diye düşündü ve kırk gece gündüzlük toya başladı. Padişahın danışmanları:

- Ey haşmetli padişahım, bu kırk gece gündüzlük toyun bağsısı kim olacak? dediler.
- Kendisini söyletsek ondan sonra gelin alıp versek olmaz mı?

Padişah, Necep canın yanına varıp:

- Ey Necep can, yat kalk, dinlen ve bize kırk gün kırk gece hizmet et, otuz iki danışmanım "asla senin sazına sözüne kanamıyoruz" diyorlar, dedi. Necep can:

- Tamam, olur, diyerek kırk gece gündüz hizmet etmeye başladı.

Padişahın yaşlı bir veziri vardı, adına Esen vezir derlerdi. O vezir ölmüşü, onun Ziver Bey adlı bir oğlu vardı. Babası öldükten sonra onun yerine vezir olmuştu. Ziver Bey'in yetişkin bir kız kardeşi vardı. Adı Mılayım Han idi. Onun yaşlı bir annesi vardı. O, Mılayım Han'ın köşküne gelip:

- Ey kızım, Mılayım can, ağabeyin Ziver'in gideli üç ayı geçiyor, her zaman hafta ortasında döner gelirdi. Bu sefer ondan hiçbir haber gelmedi. Gülçemen kızı, göndersek de bir haber aldır sak nasıl olur? dedi. O zaman Mılayım Han:

- Tamam, olur, dedi ve Gülçemen'i yanına çağırıp:
- Git, Ziver'den haber al gel, dedi.

- Tamam, olur, deyip Gülçemen gitti. O kalenin yanına varıp bakınca büyük bir kalabalığın toplandığını gördü, çer çöpte sayı var, ama bu topluluğun sayısı belli değildi. Onların ortasında bir oğlan bağsı ciyak ciyak bağırarak şiir söylüyor. Gülçemen birine:

- Bu olay ne zamandan beri var? diye sordu.

- Ey bu dünyadan habersiz kul, otur, bu oğlan otuz yedi gece gündüzdür padişahın karşısında şiir söylüyor.

- Bunun adı ne?

- Bunun adı Necep Oğlan.

- Evet, iyi oğlanmış, dedi ve hizmetçi geri döndü. Ziver'in de mutlu bir halde oturduğunu gördü. O dönüp geldi ve:

- Ey hanımlarım, müjde, ağam mutlu mesut oturuyormuş, otuz yedi gece gündüzdür padişahın dergahında bir yeni bitme oğlan şiir söylüyormuş, görmeye göz gerek, dedi. Bunu duyan Mılayım kız, annesinin gitmesi için can atarak oturup kalktı. Annesi varıp köşkünde dursun.

Haberi kimden al, Mılayım kızdıtan al. O, Gülçemen'i yanına çağırıp:

- Az önce padişahın karşısında bir oğlan bağsı görüp geldim mi dedin? diye sordu.

O:

- Evet, dedi.

- O zaman bana şunu alıp gelsene.

- Ey hanımım, onu iki ayaklı bir kul alıp gelebilir mi?

- Getirebilsen de getireceksin, getiremesen de getireceksin.

- Ey hanımım, aksi halde sen öldüreceksin desene.

- Öldürmeden de yapacak çok şey var, akıl versem yapar mısın?

- Evet, yaparım.

- Benim zarif elbisemi giy, eline altın sedef işlemeli mendili al, yüzüne de bir örtü ört, hareme gir. O oğlanın tam karşısına geç ve iki gözünden başka bir yerini göstermeden işaret üstüne işaret yap. Eğer o oğlanın cesareti varsa mutlaka dışarıya çıkıp senden haber almak ister. O zaman sen beni güzelce ona anlattırın.

Hizmetçi:

- Tamam, olur, diyerek gitti. Necep canın şiir söylediği yere vardı, onun tam karşısına geçti, gözleri güzel hizmetçi, işaret üstüne işaret etti. Necep can bunu görünce söylediği şiiri şaşırdı:

- Sen ya bir âşıkısın, ya bir maşuksun, ya da bir âşıktan gelmiş dilsin, çıkıp senin haberini almazsam bu benim için büyük bir namertliktir, dedi.

Necep can hemen yerinden kalktı:

- Padişahım, bir arzım var, dedi.

- Oğlum ne arzın var?

- Haşmetli padişahım, hizmetinize başlayalı otuz yedi gece gündüz oldu. Bir şey diyecektim, onu söylemeyi unuttum.

- Oğlum ne diyecektin?

- Yedi yaşından beri bir rekat namazı kazaya bırakmadım, şunu kılıp sonra şiir söylemeye devam etmeme izin verir misin?

- Müsaade senin.

Necep canın eline bir güğüm verdiler. O abdest aldı, ortaya gelip namaza durdu. Oturup okudu, yarısı yok. Kalkıp okudu, fatıhası yok. İki tarafına selam vermek yok. Eğildi, doğruldu; eğildi, doğruldu. Otuz iki gece gündüzlük namazı bir saatte kıldı da yürüyüverdi. Bir köşeden diğer köşeye gidiyordu.

Haberi kimden al, Gülçemen kızdan al. O, Necep canın yan tarafından çıktı:

- Necep can, beri gel, dedi. Necep can da:

- Ne var söyle kız, dedi.

- Ayıplamazsan haberimi saz ile vereyim.

- Saz ile vereceksen de çabuk ver, hayırsız, bu halimizi kimse görmesin.

Orada kız, bağlarını çözdü, sinesini açtı, altın işlemeli mendili iki ak memenin ortasına koydu, Necep cana baktı: “Ey Necep can, sana Mılayım Han gelsin dedi” diyerek bir beş kelime söz söyledi:

Avazın arşa ulaştı,

Mılayım Han gelsin dedi.

Seni sordu soruşturdu,

Mılayım Han gelsin dedi.

Senin yoluna bakıyor,

Hicran yaranı çekiyor,

Gözünden kanlı yaş döküyor,

Mılayım Han gelsin dedi.

Avazın düştü illere,

Düşmüşsün dilden dile,

Var dolan ince bellere,

Mılayım Han gelsin dedi.

Kendisi nar gibidir,

Sözü şekerden şirindir,

Esen vezirin kızıdır,

Mılayım Han gelsin dedi.

Âşık yolundan dönmedi,

Dünyaya iki gelmedi,

Eylemeyin Gülçemen’i,

Mılayım Han gelsin dedi.

Gülçemen sözünü tamamladıktan sonra Necep can:

- Ey hayırsız, uğursuz kız, namaz kılmasını bilmezken namaz kılarak bunca insana rezil rüsva, maskara oldum, beni dışarı çıkarıp da söyleyeceğin bu muydu? Ben zaten bir hanın hizmetinden kurtulamadım, yine başka bir han neyime gerek? dedi.

- Ey oğlan “hayırsız” diyerek ağzını bozma, benim söylediğim nazenin han.

- Nazenin han mı dedin?

- Evet.

Necep can, toy oğlan, kızın “nazenin han” sözünü kulağına koydu.

- Hayırsız, bu halimizi birisi görmesin, bana köşkünün yolunu tarif et.

- Köşkü de yakın, yolu da yakın, ne zaman geleceğini söyle.

- Akşam namazında gelmezsem ölüm haberimi iştirsiniz, git hanımlarına müjde ver.

Necep can, Gülçemen kızdan yolun tarifini aldı ve geri döndü. Önceki şiir söylediği yere varıp “vah” diyerek kendini yüzüstü attı. Padişah Necep’in başucunda çırpınıyor. O, “Benim bağşıma nazar mı değdi, dil mi değdi, benim şu bağşımın hastalığının ilacını bulanı vergiden muaf ederim, kapısını rüzgâr açmış, rüzgâr kapamış gibi yaparım” diye oradaki halka ferman okuttu. Orada oturan halktan hekim kalmadı, falcı kalmadı, hepsi Necep’e baktılar, ama onun hastalığını tespit edemediler. Padişah sinirlenip:

- Benim yurdunda başka hekim kalmadı mı, şimdi hepsi bu mu? diye sordu. O zaman bu taraftan birisi çıkıp:

- Ey haşmetli padişahım, filan köyde yaşlı bir kadın var, Lokmandan sonra hekim odur, kendisinin gelecek hali yok, o yüz on yedi yaşında, dedi. Padişahta olmayan şey var mı? Yürük bir deveye semer vurup gönderdiler, o yaşlı kadını bir müddet sonra getirdiler. Yaşlı kadının iki dizinin altından tutup Necep canın başucuna getirip koydular. Padişah, yaşlı kadına:

- Ey ana, bu bağşımın hastalığını bulursan, istediğin her şeye kavuşursun, dedi.

- Şevketli padişahım, bağşının bir hastalığı varsa buluruz.

Malum, Necep can da maskaralık yapan birisi gibi taş gibi yatıyor. Yaşlı kadın, Necep canın göğsünün üstünden başlayarak orayı burayı yokluyor. O sırada padişah ona:

- Ey ana, elini çok sert çektin ya? dedi.

- Ey efendim, bağşımın hastalığını buldum, dedi.

- Bağşımıza ne olmuş?

- Bağşımıza âşıklıktan dil değmiş.

- Ey ana, biz de ona yoruyorduk. Bağşımın hastalığını buldun.

Bundan sonra padişah, Necep canın başucuna gelip:

- Ey Necep can, kalk yerinden alacağın dokuz kız da olsa alıvereyim, ama üç gece gündüzün kaldı, onu tamamla, dedi. Necep can ölse ölecek, ama sözünden dönmek de istemiyor. Padişahın üç kez sözü işe yaramadı. En sonunda padişah:

- Hayırsız oğlan, herhangi bir hırsızlık yaptığını görürsem seni öldürmezsem Soltan Esen adım, köpek olsun. Çekilin ahali bunun etrafından, dedi. Ahali, gürültüyle kalktı, Necep’in altındaki keçeyi de çekip aldılar. Necep, donmuş kelek gibi pirinç samanının üstünde kalakaldı.

Şimdi haberi kimden al, Necep candan al. Gizlice gözünü açtı, kendisinden başka bir sineğin bile vızıldamadığını gördü. Neredesin kuzeydoğudaki kapı diyerek kuş avlayan bir avcı gibi kara dutarını sırtına koydu, eğile eğile gitti ve yeşil iki köşkün yanına vardı. Hangisinin Mılayım Han’ın köşkü olduğunu, hangisinin annesinin köşkü olduğunu bilemeyince Necep can, orada tam bir ilkbahar bulutu gibi ağladı, gözünde yaş, bağrında baş, her bir elinde kırk taş, hüngür güngür ağlayarak bir beş kelime söz söyledi:

Seni görmeye gelmişim,

Görmeyince gider miyim?

Bir nice nar güllerinden,

Dermeyince gider miyim?

Acem elinden gelmişim,

Kanlı ciğerimi dilmişim,

Murat almaya gelmişim,

Almayınca gider miyim?

Aç, kapalı kapımı aç,
Ak yüzünden alayım baş,
Kardeşin boynuma kılıç,
Vurmayınca gider miyim?

Nazlı Han, köşkünden bakıp,
Kanlı ciğerimi yakıp,
Cenazem kapında kılınıp,
Ölmeyince gider miyim?

Sen beni kattın oyununa,
Vebalim, günahım boynuna,
Âşık Necep'i koynuna,
Almayınca gider miyim?
Necep, bu sözünü tamamladı.

Haberini kimden al, Mılayım Han'dan. O köşkünden:

- Ey Gülçemen kız, kulağıma güzel bir ses gelir gibi oluyor, dışarı çıkıp baksana, dedi.

- Tamam, olur, deyip Gülçemen kız dışarı çıkınca Necep canın iki köşkün arasında "almayınca gider miyim?" diye titremekte olduğunu gördü.

Gülçemen:

- Ey Necep can, alacaksan istediğin burada dedi, onun elinden tuttu ve onu çekip döndü. Mılayım Han, kötü bir fikre kapıldı. O, "Gülçemen, hizmetçi olsa da güzel bir kız, buraya geldiğinde dışarı çıkmayacak benim ayağım sakat mı ki? dedi ve sıçrayıp çıktı, hizmetçi kızın Necep'in elinden tutup geldiğini gördü.

- Ey hayırsız, uğursuz, bahtsız hizmetçi, o oğlanın eli kim, sen kimsin, onun elinden tutup getirecek onun gözü kör mü? diyerek Mılayım Han, hışımla iki yumruğunu hizmetçi kızın iki göğsünün tam üstüne vurdu. Kızın iki ayağı yerden kesildi ve gümbürdeyerek düştü ve ensesinin kökü, sırtının alt kısmı, ciğerinin olduğu yer de yere değdi. Büzülmüş, katlanmış, hastalık kapmış bir hayvan gibi yata kaldı. Hizmetçi kız, orada kalıverdi.

Şimdi haberini kimden al, Mılayım Han ile Necep candan. Mılayım Han ile Necep can birbirlerine sarılmış bir halde köşke çıktılar. Mılayım Han burada düğmelerini çözdü, sinesini ağarttı, altın işlemeli mendilini iki ak memenin ortasına koydu, Necep cana bakıp:

- Ey Necep can, önce sözle başlayalım, diyerek bir beş kelime söz söyledi:

Uzak yoldan gelen oğlan,
Başın için al kaç beni.
Yüreğimi bağrımı delen oğlan,
Başın için al kaç beni.

Safa olursa cesaret artar,
Bundan yeğ olur mu yadlar,
Tavla dolu bedevi atlar,
Başın için al kaç beni.

Taze kınalar var elimde,
Binalar sağımda solumda,
Yayan gezeyim yolunda,
Başın için al kaç beni.

Mılayım der, kara saçlı,
Kara gözlü, kalem kaşlı,
Beni koyma gözü yaşlı,
Başın için al kaç beni.

Mılayım, bu sözünü tamamladıktan sonra Necep can:

- Benim gidecek yerim yoksa, dalacak gölüm yoksa ben seni yine alıp kaçayım mı? Padişah gibi bir adama hizmet ederken beni çağırıp da söyleyeceğin bu ise ben giderim, diyerek yerinden kalktı.

- Ey Necep can, önce sözün başı demedim mi ben sana, mahlasını söylesene mahlasını, diyen Mılayım kız, yüz bin cilve ile tavus gibi tarandı, sultan gibi cilve yaptı, diz boyu yastık, bel bağından yumuşak döşek serdi. Hindistan basmasından dokuz kat yorganın içine girdiler ve sarmaşık gibi yatıverdiler. Bunlar tam yedi gece gündüz yattılar, yedi gece gündüzden sonra Mılayım Han uyandı. Otuz yedi gece gündüz uykusuz kalmış Necep can uyanmadı. Mılayım Han uyanınca “Bununla yatmam doğru değil, ben bir vezir kızıyım, böyle bir baldırı çıplakla yatmam yanlış, hala vaktim varken bunu hemen kaldırıp göndermeli” diye düşündü. Kovamaya da kıyamayıp Necep cana bakarak elinde sazı, dilinde sözü bir beş kelime söz söyledi:

Balım yiğidim, canım yiğidim,
Sabah oldu, kalk, git şimdi.
Bir oldu gündüzüm gecem,
Sabah oldu, kalk, git şimdi.

Sabah olsa ağabeyim duyar,
Peşimizden kovalar gelir,
Leşimizle kurt kuş doyar,
Sabah oldu, kalk, git şimdi.

Günümü kedere boğar,
Sırrımı âleme bildirir,
Ağabeyim duysa beni öldürür,
Sabah oldu, kalk, git şimdi.

Mılayım der korkum çoktur,
Dostumdan düşmanım çoktur,
Senden başka yârim yoktur,
Sabah oldu, kalk, git şimdi.

Mılayım, bu sözünü tamamladıktan sonra Necep can gözünü birden açınca “Kalk git”ten başka bir söz işitmedi. “Allah’ım, vefasızın yapacağı bu imiş” dedi, oğlan elbisenin birini giyip diğerini eline alıp: “Şimdi ben öleceğim, öleceksem uykumu alıp da öleyim” diye gitti, uygun bir yer arıyordu. Mılayım Han’ın annesinin kırk tanaplık* bir bağı vardı, onun da ortasında bir havuzu vardı. Necep can, onun başına gidip bir deste güle yaslanıp, bir destesini de yüzüne örtüp yattı.

Şimdi haberi kimden al, Mılayım Han’ın annesinden al.

O, günlerden bir gün bağa gezintiye çıkmaya niyetlendi. Hizmetçi kızlardan birine:

- Kızım, git de havuzun etrafını güzelce süpür, diyerek gönderdi. Hizmetçi kız, havuzun başında dolanıyordu. O zaman kızın gözüne gülün içinden bir çizmenin çelik ucu ilişti. O, gül destesini Necep’in yüzünden kaldırıncak ak yüzlü, kara kâküllü Necep canın geceleyin dağa yağmış bir bölük kar gibi yattığını gördü. Necep canın yüzünün güzelliğini gören kız ona âşık oldu ve bayıldı. Bir ara kendine geldi: “Hanımımın bağın kapısına gelme vakti gelmiş olmalı” dedi, sendeleyerek bağın kapısına gidince hanımının geldiğini gördü. O hep hanımını attan indirirdi. Bugün attan indirmedi. Orada hanımı:

- Ey hayırsız kız, yüzün gözün celladın yüzü gözü gibi olmuş, sana ne oldu? diye sordu.

- Ey hanımım, havuzun başında kâküllü bir oğlan yatıyormuş, ben onu görüp geldim de ondan.

- Benim havuzumun başında yatacak nasıl bir oğlan o? Git, kaldır ve gönder.

* Hektarın beşte birine karşılık gelen ölçü birimi.

- Ey hanımım, o oğlana “kalk, git” demeye benim dilim varmıyor, siz kovsanız.

Yaşlı kadın: “Öyleyse kendim kovarım” dedi, bastonunu aldı, yalpalayarak yürüdü. Hizmetçi kız da avcının tazısı gibi onun peşindeydi. Yaşlı kadın, varıp Necep canın yüzünün güzelliğini görünce, hizmetçi kızın bayılması bayılma mı, ondan daha beter bayıldı. Hizmetçi kız: “Hanımım benim gibi maskara olmasın” diye onun yüzüne gül suyu serpti, aklını başına getirecek gülü koklattı. Yaşlı kadın hapşırıp kendine gelince: “Yaşım daha on dörtten on beşe basıyor olsa gerek, bana yaşlılığında böyle bir yârî Allah’ım gönderdi” dedi, yaşını bir on dört on beşe, bir ihtiyarlığa getirdi, ağzının söylediğini kulağı duymadı, sayıklayıp uyuyan oğlanın başını dizinin üstüne koyarak okşamaya başladı.

Bilirsin, dişsiz ağzın gürültüsünü, sanki oğlanlar taş oynuyormuş gibi ses çıkardı.

Yaşlı kadının oturuşu, sinek gözleyen kurbağayı hatırlatıyordu.

Şimdi haberi kimden al, Mılayım Han’dan. O köşkten olup bitenleri görüyordu: “Allah’ım, kızgınlıkla benim yârîmi yemese iyidir” diyerek annesine baktı, bir beş kelime söz söyledi:

Anne can, arz edeyim,
Yâr benimdir, yâr benim.
Böyle yaman iş olur mu,
Yâr benimdir, yâr benim.

Yaşlı, senin gitti bazın,
Kıştır bahar ile yazın,
Gölden uçmuş kızıl kazın,
Yâr benimdir, yâr benim.

Nasıl sevdaya düşmüş baştır,
Gözden akan yaştır,
Öpmek ne zor bir iştir,
Yâr benimdir, yâr benim.

Gönlüm bin dertle dolar,
Hazan vurup benzim solar,
Bilmiyorsan damadın olur,
Yâr benimdir, yâr benim.

Varamam yanına,
Giremem kılığına,
Ateş attın Mılayım canına,
Yâr benimdir, yâr benim.

Mılayım, bu sözünü tamamladıktan sonra yaşlı kadının içine şüphe düştü, kafasını kaldırdı. O hizmetçiye:

- Ey hizmetçi, şu kız köşkten çok feryat edip bağıyor “Yâr benim” diyor, bana şu yatan hayırsız oğlan daha önce şu kızla bir iş yapmış gibi geliyor, Ziver Bey’e haber ver, ya şu yatan hayırsız oğlanı öldürsün ya da bu yurdu terk etsin, onun kız kardeşinin işini bitirmiştir bu, dedi. Hizmetçi kız, çaresiz gidip Ziver Bey’e haber verdi. Ziver Bey, üç dört atlıyı yanına alıp gelip uyuyan oğlanın boynuna bir ip taktı ve atla sürüyüp gitti. Onu padişahın yanına götürerek:

- Ey sultanım, bu hayırsız oğlan, benim annemin bağına girmiş, yediğini yemiş, yemediğinin dalını kırmış, dedi. Padişah onun büyük bir meyve hırsızı olduğunu anlayıp:

- Git, kırk cellada ver, dedi. Ziver Bey, Necep canı kırk cellada verdi:

- Hemen asın, dedi ve döndü. Kırk cellat, Necep canı asmak için boynuna kıl sicimi geçirdiler, ama oğlanı asmaya kıyamadılar: “Kıyıp da asılacak gibi oğlan değilmiş” diye oyalanıp durdular.

Şimdi haberi başka taraftan işitin. Padişahın altı aylık yolda bir Ahmet Bey adında bir kardeşi vardı. Padişah, kırk gece gündüzlük toya başladığında: “Ahmet Bey gelsin, dinlemek isterse, benim şiir söyleyen bir bağşım var” diye buna bir atlı göndermişti. O

sıralarda Ahmet Bey, kırk atlısı ile geliyordu. Onların yolu darağacına rastladı. Ahmet Bey, darağacının altında bir insan kümesinin olduğunu gördü, atlılarına:

- Siz kaleye doğru gidin, ben şu darağacının altına bir bakıp geçeyim, diyerek atının başını çevirdi, darağacının altına geldiğinde kırk cellat Necep canı asmaya hazırlanmaktadırlar. Ahmet Bey:

- Ey cellatlar, bu ne hal? dedi. Cellatlar:

- Padişahın şiir söyleyen bağşısı, ölümle cezalandırıldı, bizim elimize düştü, dediklerinde Ahmet Bey:

- Bu suç işleyecek bir oğlana benzemiyor, oğlanın giysilerini giydirin, oğlanı öldürmek şöyle dursun, bu oğlana kötü bir söz söylemeniz bile sizi parçalar öldürürüm, dedi ve gidiverdi. Necep canın boynunda kıl sicim, elinde sazı olmasa da dilinde sözü Ahmet Bey'e bakıp: "Ey bey ağa, beri gel, suçumu sana ben söyleyeyim" dedi, hüngür hüngür ağlayarak bir beş kelime söz söyledi:

Ey yârenler, Müslümanlar,
Beni kurtar, Ahmet Bey.
Hırsızlık bana iftiradır,
Beni kurtar, Ahmet Bey.

Vardım Mılayım'ın yanına,
Rakipler susar kanıma,
Rehber ol bu canıma,
Beni kurtar, Ahmet Bey.

Ben âşığım kızıl güle,
Yetiştin kırk yiğit ile,
Var da beni şahtan dile,
Beni kurtar, Ahmet Bey.

Kızıl gülüm, kırmızıyım,
Ben çöl ovada gezenim,
Ben birinin biriciğiyim,
Beni kurtar, Ahmet Bey.

Gökyüzüne ulaşmadı feryadım,
Seni gönderdi Allah'ım,
Âşık Necep derler adıma,
Beni kurtar, Ahmet Bey.

Necep, bu sözünü tamamladıktan sonra Ahmet Bey atını sürüp gidiverdi. Kızgın bir halde ağabeyinin yanına vardı, selam yok, sabah yok:

- Ey ağa, ağa isen ağa ol, ancak bu ne iş? dedi. O zaman padişah:

- Ahmet Bey, iyi misin? dedi.

- İyilik olunca böyle iş yaparlar mı? Şiir söyleyen bağşım var diye rezil rüsva halde beni altı aylık yoldan getirdin, bugün o bağşımı da darağacında gördüm.

- Ahmet can, o ölüm cezası aldı, öldüreceğim onu.

- Ağabey, bir iki ölümlüyü biz isteyip alabilir miyiz?

- Ey Ahmet can, kendi canımı iste vereyim, başka ne dileğin varsa yerine getireyim, ancak ona ölüm cezasını Allah'ın huzurunda verdim.

Ağabeyinin yularının kendinden daha sert olduğunu gördü. Ahmet Bey: "Hay Allah, bu hayırsız benim dediğimi yapmayacak, bunun için başka bir yol bulayım" diye düşündü ve:

- Ey ağabey, o zaman başka bir dileğim var, dedi.

- Ahmet can, başka ne isteğin var?

- Ey ağabey, şu bağşımı üç gece gündüz söyleyip dinleyeyim, üç gece gündüz toy yapayım, üç gece gündüz de padişahlık yapayım, sen de tahttan in.

- Tamam, olur, Ahmet can.

Padişah, tahtından indi, haremine gitti.

Ahmet can tahta çıktı: “Üç gece gündüz toyum var, duyup da gelmeyi öldürürüm, malımı talan ederim” diye dört bir tarafa ilan ettirdi. Padişahın tellallarından birisi Mılayım’ın köşkünün yanından: “Padişahın bağışısını üç gece gündüz söyleyip öldürecekler, bunu duyup da gelmeyen öldürülecek, malı talan edilecek” diye bağırıp geçti. Bunu Mılayım Han duyunca takati kalmadı, rahatsız oldu, sabrı kararı kalmadı, korkuya kapıldı: “Allah’ım yârimi bir daha göremeden kaldım” dedi, hareme gitti, güzel elbiselerini giydi, takınabildiğini takındı, minnettar olursan basarım, olmazsan basmam dedi, süslendi ve köşkün önüne çıktı. Yaşlı bir kadın denk geldi. Mılayım:

- Toya gitmek istersen yürü anne, diyerek yaşlı kadının elinden tuttu, koştura koştura sürüyüp götürdü. Yaşlı kadının ayakları bir yerlere çarpıyor. Yaşlı kadın:

- Kızım yavaş, diyor.

- Yavaş olduğunu görüyorum, diyerek yaşlı kadını deri sürüyormuş gibi sürüye sürüye kalabalığın yanına götürüp bıraktı.

- Haydi anne, hoşça kal, Allah yardımcın olsun, dedi. Bilirsin, Necep can da pazar gibi kurulmuş toyda şiir söylemekte. Mılayım Han, Necep canın yüzünün güzelliğini görünce sabredip duramadı. “Şu zalimin oğlu ile ben yedi gece gündüz dostluk kurup yattım, benim boynumda misk ve amber kokuları var. Şunun rüzgârsız tarafına geçip durayım, kokum burnuna giderse benim bu kalabalığın içinde olduğumu anlar, benimle ilgili bir söz söylerse ölsem de onunla öleyim. Yok, eğer anlamazsa o zaman kendisi bilir” dedi. Mılayım Han, Necep canın rüzgârsız tarafına geçti. Necep canın daha önce yedi gece gündüz boyunca duyduğu kokular burnuna geldi. Yârinin geldiğini anladı: “Ey gözüne döneyim, boyuna döneyim, can pazarı gibi kurulmuş toyuma sen de geldin mi?” dedi. Mılayım’ı görmeden, oturduğu yerde tam bir bahar bulutu gibi ağladı, bir beş kelime söz söyledi:

Gitme, gitme senden haber alayım,
Gözleri mestanım, toya geldin mi?
Sevdiğim adına kurban olayım,
Cennetim, bağım toya geldin mi?

Sensiz parlak günüm bana akşam,
Çaresiz miskinim, dertlidir sinem,
Derdime dermanım, varlığım, hazinem,
Gazelim, destanım, toya geldin mi?

Bu aşkın ateşi yaktı gökyüzünü,
Muhabbet tatlıdır, ayrılık acı,
Gözümün ışığı, başımın tacı,
Hem hanım, sultanım, toya geldin mi?

Can şehrini sana vereyim para,
Bir aciz kölenim ben, astırma dara,
Koynunun içi benzer fasl-ı bahara,
Gül bahçemin bülbülü, toya geldin mi?

Âşık Necep yâr yoluna baş koyup,
Kim geçti dünyadan yüzüne doyup,
Al yanak üstüne zülfünü yayıp,
Elma yanaklım toya geldin mi?

Bu sözünü tamamladıktan sonra Mılayım kız:

- Ey zalimin oğlu, şimdi sen sözü söyledin, artık seninle ölmeyen namerttir, dedi. İnsanları oraya buraya ite ite kalabalığın ortasına geldi, Necep canın yanına varmaya utanıp sıkılıp durdu. Bunu Necep can gördü:

- Ey gözüne döndüğüm, boyuna döndüğüm, artık kimden sıkılıyorsun, kimden çekiniyorsun, yancağızıma gelsen olmaz mı? dedi. Mılayım kıza bakarak bir beş kelime söz söyledi:

Sevdiğim nereden gelirsin,
Yoluna kurban olayım.
Hangi ulustansın sen,
İline kurban olayım.

Sevdiğim neden durursun,
Yüzünü kimden saklarsın,
Elbiseni yerde sürürsün,
Haline kurban olayım.

Feryat sevdiğim feryat,
Meğer vademiz dolmuş,
Beni kemer gibi dola,
Beline kurban olayım.

Doldur sevdiğim doldur,
Şimdi kadehimiz şudur,
Kul Necep'i kendin öldür,
Eline kurban olayım.

Necep, bu sözünü tamamladıktan sonra Mılayım kız, gelip Necep'in karşısına oturdu. O:

- Ey zalimin oğlu, "Kendin öldür, mendin öldür" diye namertlik etme, elindeki sazı beri ver, ben öldüğümde sen de ölmeyecek misin? dedi. Necep:

- Ey Mılayım can, yüreğimde bir tane daha gizli sözüm var, onu da söyleyip sazımı sana vereyim, dedi. Necep can, yüreğindeki sözü söyler, gör, ne diyor:

Başına döneyim, gül yüzlü yârim,
Kendin öldür, verme beni cellâda.
Gece gündüz sensin benim intizârım,
Kendin öldür, verme beni cellâda.

Hanım beni öldürmesini buyurmuş cellâda,
Kişi böyle geç gelir mi dostuna,
Üç gün sonra götürür darın altına,
Kendin öldür, verme beni cellâda.

Temaşa ettin benim oyunuma,
Edep erkân ile girdin koynuma,
Üç gün sonra ip takılır boynuma,
Kendin öldür, verme beni cellâda.

Dileğini yaparım, şirin diline,
Kurban olayım dudağına, balına,
Necep'i öldür, hançer alıp eline,
Kendin öldür, verme beni cellâda.

Necep bu sözü tamamladıktan sonra Mılayım kız:

- Ey zalimin oğlu, ben sana daha yeni söylemedin mi "cellat mellat" deyip durma diye, elindeki sazı beri ver, dedi. Necep can:

- İşte dutar, Mılayım can, dedi. Mılayım kız orada Necep canın pirinin verdiği kara dutarını elinden aldı, yerinden hızla kalktı, dutarı iki ak memesinin ortasına yerleştirdi:

- Ey ahali, kardeşler, dayılar, yeğenler, ben bugün bu oğlana kurban olmaya geldim, dedi ve bir beş kelime söz söyledi:

Ey yârenler, Müslümanlar,
Necep'e kurban olmaya geldim.
Arzımı işitin beyler, hanlar,
Ben buna kurban olmaya geldim.

Çölde gezen ahularım,
Suda yüzen mahilerim,
İşitin bey dayılarım,
Necep'e kurban olmaya geldim.

Ey kadirşinas dayılarım,
Hasta olsam iyileşirim,
İşitin bey ağalarım,
Necep'e kurban olmaya geldim.

Seherin tan yıldızıyım,
Esen vezirin kızısıyım,
Mılayım Han'ın kendisiyim,
Necep'e kurban olmaya geldim.

Mılayım bu sözünü tamamladıktan sonra Ahmet Bey, ağabeyinin yanına gitti:
- Ey ağabey, öldürecek olduğun oğlan önce birdi, şimdi iki oldu, dedi. Padişah:
- İkisini de öldürürüm, dedi.

- Ey ağabey, o oğlanın işi sadece vezirin kızıylaymış, "Falan padişah, vezirin kızını bir baldırı çıplakla denk tutup öldürmüştür" diye bir söz kalırsa başka birisinden kalsın, senden kalmasın. Ağabey, en iyisi sen onları ülkeden gönder.

- Ahmet can, öyleyse gözüme görünmesinler, ülkeyi terk etsinler.

- Ağabey, şu gençleri ülkeden kovduğun doğru mu?

- Evet, doğru.

- Ağabey, benim yurdumdan uzak yurt yok, ben onları alıp gitsem olur mu?

- Gözüme görünmesinler.

İşte bundan sonra Ahmet Bey, Necep can ile Mılayım canı güzel bir ata bindirdi, altı aylık yolu alıp yurduna kavuştu.

Ahmet Bey, yurduna varınca kırk gece gündüz toy yaptı. Kırk gece gündüzlük toyunu bitirince iki molla, bir kadı getirdi, Mılayım canı Necep cana nikâhlayıp verdi. Onları bir ak eve koydular, dört tarafında bağşı söylediler. Bu şekilde bunlar muratlarına erdiler.

5. Şah Senem-Garip

Bu metni, Ata Rahmanov, Daşoğuz bölgesi bağşılarında ve aynı zamanda “ozan” sıfatıyla da bilinen Gurbangılıç Çakanoğlu’ndan derlemiş ve 1992 yılında Aşgabat’ta yayımlamıştır. “Şasenem-Garip” adını taşıyan kitapta destanla ilgili yedi kol vardır. Bu metin ise destanın ilk koludur ve kitabın 3-76. sayfaları arasında yer alır.

5.1. Türkmen Türkçesi

Habarı nireden al, Diyarbekir diyen yurtdan al. Bu yurduñ şäherine hem Diyarbekir diyerdiler. Onuñ şasına Şaapbas diyerdiler. Bu patışanıñ soñ gelen bir veziri bardı. Oña Hasan vezir diyerdiler. Patışa bilen bu vezir özara örän dostdular. Bir gün Şaapbas bilen Hasan vezir şikara çıkıyar. Bular av avlayarlar. Olarıñ hersi bir yerde av gözlöp yörkä, Şaapbas bir bogaz tovşana duş gelyär. Şaapbas ayalınıñ gövrelidigini yadına salıyar da ol tovşanı avlamayar. Soñ bu tovşan Hasan vezire hem duş gelyär. Ol da ayalınıñ gövrelidigini yadına salıyar da ol tovşanı avlamayar. Bular şondan soñ köp av avlap ahırı goşlarına gaydıp gelyärler. Naharlanyarlar, dınc alyarlar. Olar özara sözleşip oturyarlar. Şol vagt Hasan veziriñ yadına ol bogaz tovşan düşyär de biğtiyar kellesini yaykayar. Şaapbas munı göryär de Hasan vezire garap:

- Näme başını yaykadıñ? Men telek sözledim mi? diyyär. Şol vagt Hasan vezir patışa garap:

- Men av avlap yörkäm, bir bogaz tovşana duşdum, şonda ayalımıñ gövrelidigi yadıma düşdi de onu avlamadım, diyyär. Munı eşiden Şaapbas hem:

- Men de şol tovşana duşdum. Men hem ayalımıñ gövrelidigini yadıma saldım da ol tovşanı avlamadım, diyyär. Şaapbas bu sözlere aydıp gutarandan soñ Hasan vezire garap:

- İkimiz örän yürekdeş ekenimiz. Şonuñ üçin seniñ oğluñ, meniñ oglum bolsa ikisi dost bolsun. Seniñ gızın meniñ oglum bolsa adaglı bolsun. Meniñ gızım seniñ oğluñ bolsa olar da adaglı bolsunlar, diyyär. Bu aydılanlara ikisi de razı bolyar. Şondan soñ Şaapbas bu hakda ähtnama yazıp möhürini basıyar da vezire beryär. Bular şikardan gaydıp gelyärler. Ayı-güni dolup Şaapbas’ıñ gızı, Hasan veziriñ oğlu bolyar. Bu ikisi ulı toy tutıyar. Toy sovlandan soñ il-ulus Şaapbas’ıñ gızınıñ adına Şasenem goyyar. Hasan vezir bu yurda gelende garıp bolup geleni üçin oğlunuñ adını Garıp diyip goyduryar. İl-ulus munı hem makullayar. Şundan soñ bu ikisi çagasını bir enekä tabşıryar. Bu iki çaga bir yerde ösyär. Olar yedi yaşayarlar, ikisini de bilelikde mekdebe beryärler. Mekdep cayınıñ bir tarapında gızlar, beyleki tarapında oğlanlar oturyardı. Şasenem bilen Garıp canıñ arasında bir enekäniñ elinde terbiyelenyärkä söygi başlanyar. Mekdepde hem bu ikisi birbirine aytcaq maksatlarını üm bilen aytyardı. Mekdepde okuv gutarandan soñ bu ikisi bile öye gaydyardı. Mekdebe baranda hem ikisi bile baryardı. Mekdebe gelende birisi ıza galsa ol gelyänçä öñürti gelen yolda garaşyardı. Şu yaşayışda bu ikisi on dört yaşına yetyär.

Günlerde bir gün Hasan vezir ağır kesellöp oğlu Garıp’ı yanına çağıryar. Garıp can kakasınıñ yanına gelyär. Şonda Hasan vezir Garıp cana garap:

- Ey oglum, men indi ölyärin. Ölsüm de hiçbir zatdan gaygı etme. Saña Şaapbas sereeder. Men saña Şaapbas’ıñ gızı Şasenem’i adaglandırım. Ol saña gızını berer. Seni vezir ediner. İndi sen benden razı bol, diyyär de Hasan vezir dünyäden ötyär. Garıp can il-ulus bilen kakasını abraıly caylayar. Etmeli döp-dessurları yerine yetiryär.

Bir gün Garıp can Şasenem bilen sözleşip oturyar. Şol vagt Garıp, Şasenem’e garap:

- Men öñ seni garındaşım mıka diyyärdim, emma sen meniñ adaglım ekeniñ, diyyär de Şasenem’e ähtnamanıñ bardıgını aydyar. Şasenem munı eşidip örän begenyär. Mundan soñ birnäçe vagt geçyär. Bir günü Şasenem, Garıp cana:

- Ey Garıp can, haysı birimiz mekdebe ıza galıp gelse üç posa bersin, diyyär. Muña Garıp can da razı bolyar. Bular şondan soñ öz öylerine baryarlar. Bu gice ikisiniñ de gözüne

ukı gelmeyär. Ahır Garıp can, dañdanlar uka gidyär. Şonuñ üçin mekdebe Şasenem'den ıza galıp gelyär. Şol sebäpli Şasenem, Garıp candan vada edilen üç posanı alyar. Şol günü bu ikisi yene de “Kim mekdebe ıza galıp gelse dokuz posa bersin” diyip vadalaşyar. Şondan soñ Garıp can öylerine gelyär. Ol öz özüne “Men ağır uka gitmäyin” diyyär de bir barmagınıñ ucunu dilip oña duz sepcek bolup pikirlenyär. Mumı Garıp canıñ ecesi duyyar da oña:

- Oglum näme etcek bolyarsıñ? diyip ondan sorryar. Şonda Garıp can:

- Ey ece biz geçen gün haysı birimiz mekdebe ız gelse üç posa bermeli diyip Şasenem bilen vadalaşdıq. Men geçen günki vadada ıza galdım. Şasenem bu gün menden üç posanı aldı. Bu gün kim ertir mekdebe ız barsa dokuz posa bermegi vadalaşdıq. İza galmayın diyip barmagınıñ başını dilip duz bercek boyların, diyyär. Bu sözleri eşdip Garıp canıñ ecesi:

- Ey Garıp can, arkayın uklaber, men seni oyararım, diyyär. Garıp can muña örän begenyär. Şondan soñ yatıp uklayar.

İndi habarı kimden al, Şasenem'den al. Ol hem öylerine baryar da yatıp uklayar. Bu gice Şasenem bilen Garıp can üçin örän şatlıklılı bolyar. Bular uklap yatrıklar, ikisiniñ düşüne kırk çiltlenler, erenler giryär. Olar Şasenem bilen Garıp canıñ her haysına kırk kâse şerap beryärler. Olar Şasenem'e Garıp cana:

- Siz ikiñiz biririñize minasıp. Siz Hak aşkıñız. Her hili ceza berseler de bu yoluñızdan dönmäñ. Garıp'da ähtnama bardır. Ol dogrudır. İkiñiz de ol ähtnamanı okañ. İkiñiz de mumı biliñ, ägä boluñ, diyip gayıp bolup gidyärler. Şol vagt Garıp can da Şasenem de ukudan oyanyar. Haydan hay mekdebe ugrayarlar. Garıp can mekdebe Şasenem'den öñ gelyär. Onuñ üçin Garıp can, Şasenem'den dokuz posanı alyar. Şol vagt Şasenem gören düşüni Garıp cana sözlöp beryär. Garıp can hem:

- Bu düşü men de gördüm, diyyär. Mumı eşiden Şasenem, Garıp cana:

- Kırk çiltlenleriñ, erenleriñ aydyan ähtnaması nirede? diyyär. Garıp can ähtnamanı kitabınıñ içinden alyar da Şasenem'e beryär. Şasenem onuñ yüzüne garayar da şatlanyar. Garıp cana Şasenem:

- Bu ähtnamanı sen oka” diyyär. Garıp can muña örän şat bolyar. Getir okayın diyyär de bir nama aydyar. Şasenem de cogap beryär. Ol, ine şunuñ yalı.

Garıp:

Takatım galmadı, sabır-kararım,
Hanı getir okayın men hatıñı.
Aklım alan bir näzenin niğarım,
Hanı getir okayın men hatıñı.

Şasenem:

Kadır Huda saña maña lutf etdi,
Garıp canım al oka sen hatıñı.
Erenler bizlerge rähberlik etdi,
Garıp canım al sen oka hatıñı.

Garıp:

Bir para aşıklar dünyäge geler,
Erenler düşende matlabın berer,
Dünyäde Şasenem atlı köp bolar,
Hanı getir okayın men hatıñı.

Şasenem:

“Garıp-Garıp” diyip gördüm düşümde,
Gören ahvalatım meniñ başımda,
Hat berdiler kırk çiltlenleñ gaşında,
Garıp canım al okagıl hatıñı.

Garıp:

Bilbil dek ıskıñda bolup men şeyda,

Muhupbet arada bolupdır peyda,
Senem can, başıma salıpsıñ sövda,
Hanı getir okayın men hatıñnı.

Şasenem:
Bilbil bolup gunça gülge gonar sen,
Hak rozi eylese dövran sürer sen,
Şadı-horram bolup oynap güler sen,
Garıp canım al okagıl hatıñnı.

Garıp:
Garıp aydar kimse şerabıñ tutdı?
Ol kimsedir ikimize hat aytdı?
Ol kimsedir bizge nikahıñ etdi?
Hanı getir okayın men hatıñnı.

Şasenem:
Senem aydar çilten şerebın tutdı,
Erenler bizlere hat barın aytdı,
Hemme tutup hutba nikahın etdi,
Garıp canım al okagıl hatıñnı.

Bu aydışik tamamlanyar. Garıp can bilen Şasenem gice gören düşlerin bir-birlerine aydışyar. Bular Şaapbas'ıñ beren ähtnamasını okayarlar. İki hem muña örän şatlınyar. Bu ikisi bu yerde şatlanıbersinler.

İndi habarı kimden al, Şaapbas bilen onuñ ayalı Gülşirin periden al. Şaapbas bilen Gülşirin peri Şasenem'i mekdepden alıp galmak hakkında maslahatlaşyar. Olar omı okuva ibermezligi makul tapyarlar. Şasenem'i durmuşa çıkarmak hakkında sözleşyarler. Şol vagt Gülşirin peri Şaapbas'a garayar da:

- Ey Şaapbas, sen gızıñı kime bermek isleyärsiñ? diyyär. Şonda Şaapbas, pikirlenmän:

- Ey Gülşirin peri, men öñ bu hakda Hasan vezir bilen ähtnama bağlaşıpdım. Meniñ gızım Garıp'a adaglıdır. Şoña da gızımı bererin, diyyär. Gülşirin peri, bu sözleri eşiden badına, Şaapbas'a garayar da oñı yañsılap gülyär. Şaapbas ayalına:

- Hav, heley, yañsılap gülyärsiñ. Meniñ güler yalı näme kemim bar ayt? diyyär. Şonda Gülşirin peri şaga:

- Ey şahım, sen köp zatları bilyärsiñ, köp yurtları gördüñ, ençeme rovayatları, gürrüñleri eşitdiñ. Hey şalardan öz yetimine gızını berenini gördüñ mü ya da eşitdiñ mi? Sen oña gızıñı berseñ nesliñi hapalarsıñ, ile masgara bolarsıñ. Seniñ bu maksadıñ örän gabahatdır şahım, diyyär. Şondan soñ Şaapbas, oylanyar da ahırda ayalı Gülşirin periniñ aydanlarını makul bilyär. Ayalı Gülşirin perä:

- Şeyle bolyan bolsa gızımızı Garıp'a bermeyäris. Sen hem ertir Şasenem'i mekdebe iberme, diyyär.

İndi habarı kimden al, Şasenem'den al. Şol günüñ ağşamsı hiç zatdan habarsız yatıp uklayar. Ertesi irden turyar da yuvunyar, ertirlik ediniş mekdebe gitmekçi bolyar. Şonda Şasenem'iñ ecesi Gülşirin:

- Ey Şasenem, nirä baryarsıñ? diyyär. Şasenem:

- Mekdebe gitcek, diyip cogap beryär. Onuñ ecesi şonda oña:

- İndi seniñ mekdepde işiñ yok. Seniñ mekdep vaktiñ ötdi. İndi sen öyde otur da tikin tik, keşde et, halı doka, diyyär. Şasenem bu sözleri eşiden badına, gözleri giryan, yüregi biryan, kapasa salnan bilbil dek tolgunyar da ecesine yalbarıp bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Eşit meniñ arzım hormatlı ene,
Ene men dertlini yandırma beyle,
Ak süydüñ emmişem men gana-gana,
Ene men dertlini yandırma beyle.

Hatara çekilen yükdür, ner degil,
Meydanda dökülen lâşdır, ser degil,
Namısın tutmagan kişi är degil,
Ene men dertlini yandırma beyle.

Elimde piyala ganınga dolsun,
Işgında gül meñzim saralıp solsun,
Yanıp köyüp istihanım kül bolsun,
Ene men dertlini yandırma beyle.

Barmagımda yüzük, tılla gaşlıdır,
İçimde ot yanyar gözüm yaşlıdır,
Rehim eyle ecize gara saçlıdır,
Ene men dertlini yandırma beyle.

Bir maña yetipsiz, övliyä düynäp,
Meni heläk etme, öldürme gınap,
Ya görcek bolyarmıñ ışgımı sınap,
Ene men dertlini yandırma beyle.

Gice gündiz yalbaryarın habıba,
Sırım aytma, derdim bilmez tebibe,
Şasenem diyır men gidermen Garıp'a,
Ene men dertlini yandırma beyle.

Şasenem, sözünü tamamlayar. Bu sözleri Gülşirin peri diñlemeyär. Aytdıñ mı da, diydiñ mi de diymeyär. Bu yağdayı görüp Şasenem'ñ sabır takadı galman zar zar aqlap yalançıdan nârazı bolyar da bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Zulum bilen gahba pelek,
Bizni yardan ayra saldıñ.
İbrahim dek otga yakıp,
Cepa bilen nara saldıñ.

Bozdurıp ömrüm hışdını,
Gezdirip cahan deşdini,
Sındırıp abat keşdini,
Deryayı hunhora saldıñ.

Cepa bile pür hun edip,
Gözde yaşım Ceyhun edip,
Bizni Leyli-Mecnun edip,
Gızıklı bazara saldıñ.

Yar uzak geçdi halımız,
Pelek bozdu ıkbalımız,
Müneccim açdı palımız,
Bizni bağıt gara saldıñ.

Rakıp aldı daşımız,ı,
Aylap urdı başımız,ı,
Yok eyledi huşumız,ı,
Makav eylöp telbä saldıñ.

Şasenem diyır boldum geda,

Garıbınga canım pida,
Neyläyin men kadir Huda,
Garıbımdan ayra saldıñ.

Şasenem sözüni tamamlayar da örän tukat halda oturyar. Yene de birden bir zat yadına düşen yalı bolup Garıp can hakkında oylanyar. Şasenem çuñ pikire gidip “Men munça gam gussa çekyärin. Garıp canıñ halı niçik boldu ka?” diyyär. Şeyle pikirden soñ, Şasenem hiç kime bildirmän mekdebe gidyar. Çolaca köçe bilen yöräp mekdebe baryar. Emma mekdebe girmän onuñ gapısından seredip duryar.

İndi habarı kimden al, Garıp candan al. Garıp can Şasenem bilen vada edişleri yalı mekdebe irden gelyär, emma Şasenem gelmeyär. Garıp can Şasenem’e günüñ çäş vagtına çenli garaşyar. Şasenem’den hiç hili habar bolmayar. Bu yagdayda Garıp can näme etcegini bilmän mekdebe baryar, emma ünsi okuvda bolmayar. Bilyänlerini de yadından çıkaryar. Molla bolsa Garıp cana garap:

- Sen sapagıñı bilyärsiñ mi? Sen okap öñümden geç, diyyär. Garıp can kitabıñ yüzüne garap bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Ey yaranlar Musulmanlar,
Ne boldı yarım gelmedi?
Dogan, gardaş, mähribanlar,
Ne boldı yarım gelmedi?

Geler men diyip vada etdi,
Geler vadasından ötdi,
Bu gün günüm çäşge yetdi,
Ne boldı yarım gelmedi?

Gız oqlanlar gelip boldı,
Gül meñzim saralıp soldı,
Meger Senem hasda galdı,
Ne boldı yarım gelmedi?

Ya biriniñ pendin aldı,
Ya bir gayrı bilen boldı,
Ya bir yovuz derde galdı,
Ne boldı yarım gelmedi?

Bu dertler niçik dert oldı?
Yandı yüregim zert oldı,
Gözüm yolunda dört oldı,
Ne boldı yarım gelmedi?

Dertli gül istär tebibin,
Hiç kişi bilmez nesibin,
Senem aglatdı Garıbiñ,
Ne boldı yarım gelmedi?

Garıp can sözüni tamamlayar. Bu sözleri Şasenem mekdebiñ işiginde diñläp duryar, emma ol örän bitakat. Garıp canıñ yanına barmanıñ alacını gözleyär. Şasenem oylana oylana hiç hili alaç tapman molla yalbaryar da bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Bilbili biçare sen, gül ışkıdan peryat kıl,
Aşıkı-sergeşte bolsañ uykını berbat kıl,
Dınmayın şamu-säherler dad ile bidadı kıl,
Bir imarat sen kılıp ışk öyüni abat kıl,
Can mollam bir zaman gel yarımı azat kıl.

Her kişi mundag belalar birle bolsa bişumar,
Galmagay golunda anıñ zerre yañlıg ıgtıyar,

Titreşer sımap kibi tende canım bikarar,
Yarımız mekdepde yıglar, biz bu yerde intizar,
Can mollam bir zaman gel yarımı azat kıl.

Goymadı öz halınga gerdunı bidevran meni,
Hicir deşdide koyan dek kıldı sergezdan meni,
Işk afatı kılıpdır biseru-seman meni,
Canım almay goymadı ol derdi biderman meni,
Can mollam bir zaman gel yarımı azat kıl.

Tıgı-bidadı pelek yerge akızdı ganımını,
Bilmedim hicran şebinde sud ile novsanımını,
Titreşer gökde melekler eşidip efganımını,
Can çıkmasdan burun göreyin yarımını,
Can mollam bir zaman gel yarımı azat kıl.

Bir halıpa sen erir sen şäher içre bakerem,
Dergähinge yüz tutup yarın vısalın isterem,
Bal ornuga bizge avı içirdi bu derdi-elem,
Telmurıp misli geda dek yarın istär Şasenem,
Can mollam bir zaman gel yarımı azat kıl.

Şasenem sözüni tamamlayar. Molla okadıp oturan yerinde Şasenemiñ aydan sözlerini kemsiz eşidyär. Onuñ başına ışk odunuñ düşenini bilyär. Molla şol vagt pikir edyär de içinden “Garıp canıñ sapagını bilmeyändiginiñ sebäbi şu eken. Gel men bularıñ gövünü alayın” diyyär de oğlan kızları azat edyär. Hemmeler orunlarından turup daş çıkıyarlar. Garıp can hem gitmekçi bolyar. Şol vagt molla, Garıp cana garayar da:

- Ey Garıp sen näme üçin sapagını bilmeyärsiñ? Men sapagını bilyänçäñ seni azat etcek däl. Otur gaytala, diyyär de onu mekdepde galdıryar. Oğlan-gızların azat edilenini görüyär de bir sırın bardığını bilip Şasenem daşarda gizlenyär. Bu mahal Garıp canıñ halı bıçak erbetdi. Ol dünyäden nârazı bolyar da “Ey yalançı näme üçin sen meni munça cezalayarsıñ, meniñ günäm näme?” diyyär. Şasenem bolsa oğlan-gızlar gidenden gaydıp mekdebiñ gapısına gelyär. Şonda molla, Şasenem’e içerik gir diyen işaratı edyär. Şasenem mekdebe girip Garıp canıñ yanına baryar. Molla bolsa ol ikisini mekdepde goyup çıkıp gidyär. Şasenem munı görüp örän şatlanyar. Şasenem yüz nâz-kereşme bilen Garıp canıñ yanına oturyar. Şasenem kakası bilen ecesiniñ nähili pikiriniñ bardığını Garıp cana birin birin aydıp beryär de bir nama aydyar. Garıp can da cogap beryär. Ol ine şunuñ yalı:

Şasenem:
Gulak salıp eşit menin arzımı,
Senden-menden dövran ötdi Garıbım,
Huda saldı ayrılığıñ cebrini,
Duşman ayrılıkga tutdı Garıbım.

Garıp:
Cıda düşdüm diyban gamgın bolmagıl,
Men-menligiñ ahır zovalı bardır,
Ayrılık derdinden gül dek solmagıl,
Bu kemligiñ ahır kemalı bardır.

Şasenem:
Kayda ki kemaldır, kanda ki vısal?
Yıglap yetsem gerek niçe mahı-sal,
Gel gaçalı özüñ dürset, yolga sal,
Duşman bizge yüzün çıtdı Garıbım.

Garıp:

Bir tagna söz için munça gaçar sen,
Aşık bolsañ niçe yanıp-öçer sen,
Öz aybıñnı özün neçün açar sen,
Sabır kılsañ soñra vısalı bardır.

Şasenem:

Sabır eylemek ile bitmes bu işiñ,
Tedbiriñ etmäge gerekdir kişiñ,
Otursañ gaygıdan gutulmas başıñ,
Gelen dövlet guşı uçdı Garıbım.

Garıp:

Aşık bolan köp hunaba yutmasa,
Mağşuk olmas bagrın kebab etmese,
Gerekmezler bizge yalan aytmasa,
Başdan bizge kılğan ıkbalı bardır.

Şasenem:

İkevmizi yetirmesler vısalı,
Gitme dostum, beyle bozuk hıyala,
Yetmegiñ kın imdi maksatlı yola,
Pelek bizni oynap utdı Garıbım.

Garıp:

Gaygıñı köp etme, mähnetiñ artar,
Ayralıgıñ tığı bagrıññı yırtar,
Yalgandır bu sözler Takdir tartar,
Her kişiñiñ yüz-müñ hıyalı bardır.

Şasenem:

Senem aydar diyen sözüm etmeseñ,
Meni bu gice sen alıp gitmeseñ,
Özge yerde barıp vatan tutmasañ,
Pıçak istihanga yetdi Garıbım.

Garıp:

Garıp aydar gaygı birlen oturma,
Reñkiñni sargardıp özün yitirme,
Ah çekip köñlüñe gubar getirme,
Ezede bir kısmat kılanı bardır.

Bu aydışık tamamlanır. Şasenem şol vaqt Garıp cana garayar da:

- Ey Garıp can, şeyle bolsa veda edilen posañı menden al. Men bu yerde mundan artık sözleşip oturup bilmeyärin. Meni gözleyändirler. Ol yerden tapmasalar, haydan-hay kakama habar bererler. Bu yerden tizrek gideli, diyyär de Şasenem, Garıp canı öpyär. Garıp can da öz gezeginde Şasenem'den vada edilen posasını alyar. Bu bolsa ayrılık posası boldı. Bu ikisi hoşlaşp her haysı öz öylerine gaydyar. Şol günüñ ertesi Garıp can bolan vakaları ecesine birin-birin aydıp beryär. Özüne Şaabbas'ıñ Şasenem'i bermek islemeyändigini de gürrün edyär. Abadan peri bu sözi eşiden badına goluna Şaabbas'ıñ beren ähtnamasını alyar da onuñ huzurına baryar. Şaabbas, Abadan periden habar sorayar. Abadan peri goluna ähtnamanı alyar da:

- Ey Şaabbas sen vezir bilen vada edipdiñ. Şol vadada vepañ bolsa men ol vadamıñ neticesini bileyin, diyip geldim, diyyär. Şaabbas, Abadan periden bu sözleri eşiden badına oña gaharlı garap:

- Men vezir bilen nähili vada edipmişim? diyyär de bokurdagina sıgdığını gıgıryar. Abadan peri, ähtnamanı Şaabbas'a görkezär de:

- Seniñ eden vadañ şu ähtnamada yazılıpdir. Yadıñdan çıkan bolsa al oka da yadına sal, diyyär. Şaabbas, ähtnamanı alyar da okan kişi bolyar. Ol bu ähtnamanı yadından çykarmandy. Yene hilegärlik edyär. Golundagy ähtnamanı yolda silkeläp galyar da:

- Bu haty veziriñ özi meniñ tarapımdan yazypdyr. Meniñ möhrümi de basypdyr, bu galat, diyip gazap donuna giryär. Şaabbas “cellat!” diyip gıgıryar. Şol zaman cellatlar onuñ önünde tayar bolyar. Şaabbas, cellatlara garap:

- Abadanı ogly, gızı bilen bilelikde şäherden kovuñ, goy olar şäherden uzaga gitsinler, diyip buyruk beryär. Cellatlar şondan soñ Abadan perini ogly-gızı bilen bilelikde şäherden kovyarlar. Abadan peri şäherden gidyär.

Hasan vezir özi ölmänkä şäherden uzakda “Her vagt ava, şikara çykanda dıñç alar yaly bir cay gerek bolar” diyip öy gurdurypdy. Abadan peri ogly-gızı bilen şol caya barıp yaşaberyär. Bu yagdaylary Garıp canıñ yakın garındaşlary eşidip şu yere gelyärler. Yagdaylar hakında Abadan peri bilen maslahatlaşyarlar da oña şeyle diyyärler:

- Ey Abadan bibimiz, Garıp can şu yerde yaşasa Şaabbas onu öldürer. Siz Garıp canı bize beriñ. Biz muny uzak çöle äkideris. Goy Garıp can şol yerde yaşasın, diyyärler. Abadan peri muny örän makul bilyär.

Garıp can özüniñ garındaşlary bilen uzak çöle gidyär. Şol yere barandan soñ, çopançılık käri bilen boluberyär. Garıp can her gün mallary örüde bakyar. Mallarıñ ızında elmidama Şasenem’i yatlap yöryär. Şu yürüşde baş yaly Garıp can ayralıkda gam-gussa çekyär. Şu yürüşde baş yaly Garıp can ayralıkda geçiryär. Ahırly Garıp can bu yerden gitmek isleyär, emma mal eyesi onu goybermeyär. Garıp canıñ şol yerde bir çopan dosty bardy. Özüniñ gitcek bolyanını, emma mal eyesiniñ goybermeyändigini dostına aydyp oña maslahat salyar. Şonda onuñ çopan dosty:

- Ay Garıp can, öye gaydanıñda bu mallardan birini çölde taşlap barıber. Seni şondan soñ mal eyesiniñ özi kovar, diyyär. Garıp can çopan dostunuñ aydanlaryny makul bilyär. Muña diyseñ şatlanyar da bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yaly:

Baş yıl boldy aya düşdüm yarımday,
Alacım yok, yara bara bilmedim.
Hiç kes habar almaz meniñ halımdan,
Alacım yok, yara bara bilmedim.

Ötenden, geçenden habar alaly,
Sözlegende, şirin dilli, senaly,
On barmağı bogum-bogum hıñaly,
Alacım yok, yara bara bilmedim.

Baş yıl boldy, men gelmişem bu yana,
Senem canıñ barı-yogy gümana,
Kişi yardan aya düşse yamana,
Alacım yok, yara bara bilmedim.

Baş yıldır sınamda köpdür armanım,
Çykar boldy imdi tenimden canım,
Gice-gündiz pikirim Senem soltanım,
Alacım yok, yara bara bilmedim.

Başımıza biziñ musallat geldi,
Yara baray diysem muşakgat boldy,
Gül meñzim bu yolda saralyp soldy,
Alacım yok, yara bara bilmedim.

Barçanı yaratgan Kadır Hudayım,
Şasenem gız diyrler, köñül hoşgähim,
Garıp aydar dilimdedir senahım,
Alacım yok, yara bara bilmedim.

Garıp can, sözünü tamamlayar. Ol şondan soñ mallarını öye sürüp gaydanda her gün bir-iki malı çölde taşlap barıberyär. Muni gören mal eyesi “Men bu çopanı kovup başga bir çopan tapmasam bolmayar” diyyär de Garıp canı çopançılıktan kovyar. Garıp can Çopançılıktan boşap nirede sen Diyarbekir’iñ şäheri diyyär de yola ugrayar. Ol yolda baryarka, Hudaga yalbarıp “Sen meni yara yetir” diyip bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Ovval yaratgan Hudahım,
Özüñ yetir yara meni.
Dilimde bardır senahım,
Özüñ yetir yara meni.

Hakıñ yoluda rehberler,
Hatıp oturgan mümberler,
Sährada gezen çiltener,
Özüñ yetir yara meni.

Keremiñi görset maña,
Sıgınmışam men de saña,
Işk meyinden gana-gana,
Özüñ yetir yara meni.

Gözde yaşım akar sılan,
Bize kısmat beyle bolan,
Behakğı hezreti pälvan,
Özüñ yetir yara meni.

Bu sınamız boldı yara,
Beyan eyläyin bir para,
Şeyhi-Halıl, Veysilkara,
Özüñ yetir yara meni.

Garıp diyır, nedir günähim?
Tilimde yarıdır senahım,
Ovval-ahır bir Hudayım,
Özüñ yetir yara meni.

Garıp can sözünü tamamlayar da öz yoluna rovana bolyar. Garıp can şol gaydıña gam-gussada birnäçe menzil yol yöröp Diyarbekir şäherine gelyär. Şasenem’i gözlöp özüniñ okan mekdebine baryar. Bile okan yoldaşlarından Şasenem’i sorayar. Oglanlar Garıp cana:

- Şaabbas, Şavezir diyen şäherde Eremlagında köşk saldırdır. Şol köşkde Şasenem kırk kenizi bilen yaşayar. Ol yere guş barsa ganatı gırılıymış, gulan barsa toynagından ayrılıymış, diyyärler.

Garıp can mekdep yoldaşlarından bu habarı eşidip Şavezir diyen şäherdäki köşgä ugrayar. Garıp can yolda baryarka Şavezir şäherinde yaşayan Allaş atlı bir adamıñ ızından yetyär. Allaş, Garıp cana garap:

- Sen nire baryarsıñ? diyip ondan sorayar. Garıp can oña:

- Ertir Şavezir şäherinde bolcak bazara baryarım, diyyär. Allaş muni eşiden dessine

Garıp cana garap:

- Şasenem’iñ kırk sanı gulu bardı. Onuñ birisi dünyäden ötüpdır. Şonuñ üçin ertir Şasenem gul almaga bende bazarına gelcekmiş. Ertir bazar örän ulı bolar, diyyär. Garıp can bu habara diyseñ şatlanyar. Garıp can şol gelşine Allaş bilen Şavezir şäherine gelyär. Garıp can, şäheriñ golayında garıp adamlarıñ yaşayan yerine baryar. Bir kempiriñ öyüne mıhman bolyar. Gice bu ikisi sözleşip otırkalar Garıp can kempire:

- Ey ene, ertir bazara Şasenem gul almaga gelyärmiş. Sen meni gul sıpatında et de gul bazarına alıp bar. Bahamı bolsa müñ tilla diy. Ondan bir cinnek de kemeltme. Şonda Şasenem senden “Bu guluñ bahası näme üçin gımmat? Bu kel guluñ beyleki gullardan näme

tapavudı bar?” diyip sorar. Sen “Bu kel gul, ozan, sazanda, aşık diygin” diyyär. Muña kempir razı bolyar. Şol günüň ertesı kempir, Garıp canı gul sıpatına salyar. Kellesine yataç kermen geydiryär. Yüzüne gara-gura sürtyär. Özüne de silha geydiryär. Şondan soň Garıp can, bir Hebeşi gula meñzeyär. Kempir, Garıp canıň boynuna yüp salyar da gul bazarına alıp baryar. Gul bazarına bolsa şol gün Şasenem gelyär. Ol her guluň bahasını sorayar. İň soňunda kempiriň guluniň bahasını sorayar. Kempir:

- Meniň gulumiň bahası müň tilla, diyyär. Şasenem, kempire garap:

- Örän yağşı gullarıň bahası otuz kırk dinar. Seniň bu kel guluň bahası näme üçin beyle gımmat? Maña sebebini ayt, diyyär. Onda kempir:

- Meniň gulum ozan, sazanda, aydışanında ozyar, üstün çıkyar. Özi hem aşıkdır, diyyär.

- Şeyle bolsa sen guluña ayt, goy, ol bir nama aytsın, görelı, diyyär. Şol vagt bu yere örän köp mähelle üşyär. Şolarıň biriniň elinde satlı iki sanı dutarı bardı. Haydan-hay onuň bir dutarını alıp Garıp cana beryärler. Garıp can dutarı eline alıp bir nama aydyar. Ol, ine şunuň yalı:

Gulak salıp eşit meniň arzımı,
Alar bolsañ gul cayıña al Senem,
Kişi bilmes meniň aslı-zatımı,
Alar bolsañ gul cayıña al Senem.

Bu baş gündür öter dünyeyi-panı,
Sen gara, aşıksıñ maşukiñ tanı,
Gövherçinas bolsañ geheriñ tanı,
Alar bolsañ gul cayıña al Senem.

Canım alar ter hınalı gollarıñ,
Aşığı köydürer şirin sözleriñ,
Cepakeş durarlar seniň gullarıñ,
Alar bolsañ gul cayıña al Senem.

Akıl bolsañ bu zatlara pähm eyle,
Grıfdarı-cemaliñ men, rehm eyle,
Rakıplar elinden bu gün vehim eyle,
Alar bolsañ gul cayıña al Senem.

Rakıplar gözünden pinhan kıl meni,
Hırıdar sen bu gün satın al meni,
Garıp aydar Hak aşıkdır bil munı,
Alar bolsañ gul cayıña al Senem.

Garıp can sözüni tamamlayar. Şasenem bu sözleri eşiden badına bir sırıñ bardığını aňlayar da kempire garap:

- Ey ene, guluň yene bir nama aytsın, diyyär. Kempir, guluna:

- Ey gulum, Şasenem’e yene de bir nama aydıp ber, diyyär. Munı eşiden Garıp can Şasenem’e garap bir nama aydyar. Ol ine şunuň yalı:

Güler yüzli, servi katlı nigarım,
Bu sözüñ aslına yetseñ ne boldı?
Barça mahluk bize duşman dildarım,
Rakıplardan heder etseñ ne boldı?

Cemaliñ görmäge men intizar men,
Bu ışkıñ derdinden men bikarar men,
Ölinçäm, Senem can men hırıdar men,
Sallanıp aldımga gelseñ ne boldı?

Her kişi hakikat sözüni diyer,

Munda maña kılğan mağşarda köyer,
Şaabbas eşitse derimi soyar,
Aklım, bu söze yetseñ ne boldı?

Her aşık dövrünü sürer çağında,
Bilbiller sayraşar çemen bağında,
Men yörer men ayrılığıñ dagında,
Senem can, merhemet kılsañ ne boldı?

Garıp aşık aydar pikrim yetirdim,
Seni görüp men özümi yitirdim,
Azat başım bendi kılıp oturdım,
Hırıdar sen, satın alsañ ne boldı?

Garıp can sözünü tamamlayar. Bu sözləri eşiden badına Şasenem, ol gulu örän oñat sınılayar da onuñ Garıpdığını bilyär. Şasenem kempire müñ tıllanı sanap beryär de gulu satın alyar. Onı özüniñ köşgüne alıp baryar. Şol gice Şasenem “Her oñ yeten bu pinhan sırtı bilmesin” diyyär de Garıp canı gullarıñ arasında goyyar. Muña Garıp canıñ bıçak gaharı gelyär de çıkıp gidyär. Ol şol gaydıña öz öylerine gelyär.

İndi habarı kimden al, Şasenem’den al. Şasenem “Men Garıp canı gullarıñ arasında goydum. Muña onuñ gaharı gelen bolmasa yağşı” diyip ertesi irden gullarıñ yanına baryar, emma ol yerde Garıp canı görmeyär. Şasenem ol yerdeki gullara garap:

- Taze alnan gul nirede? diyip sorayar. Gullar:

- Ol getirilenden az vagt geçenden soñ görünmedi. Nirä gidenini bilmedik, diyyärler.

Bu habarı eşidyär de Şasenem oylanyar. Öz özüne gahar edip “Men näme üçin onı gullarıñ arasında goydum? Meniñ bu eden işim gabahat” diyyär de gati gınanyar.

İndi habarı kimden al, Garıp candan al. Ol öylerine barandan soñra, bu geçen baş yılıñ içinde başından geçirenlerini ecesine, uyasına sözlöp beryär. Şol mahal Garıp canıñ ecesi, oña Aşık Aydıñ’ın yanına barmağı, oña şägirt bolmağı maslahat beryär. Garıp can soñkusı gün, ecesinden rugsat alıp Aşık Aydıñ’ın yanına baryar. Başından geçirenlerini oña gürrüñ beryär. Aşık Aydıñ pir Garıp canıñ osal oğlan daldığını bilip onı özüne şägirt edip alyar. Garıp can şol günden beyläk, Aşık Aydıñ pir näme diyse, näme et diyse onı ihlas bilen yerine yetiryär. Aşık Aydıñ pir Garıp canıñ sazandalığa, ozanlığa örän höveslidigini bilyär de onuñ bilen tiz tizden aydışıberyär. Bir gün Aşık Aydıñ pir, Garıp canı yanına çağırıp oña soval beryär. Garıp can da oña cogap beryär. Ol soval cogap ine şunuñ yalı.

Aşık Aydıñ:

Dayıma diysem mähriban,
Şunu diy sen kimse bolar?
Kimsedir ol muşdakga zar,
Şunu diy sen kimse bolar?

Garıp:

Dayıma diysem mähriban,
Şunu diysem ene bolar,
Kim ol diysem muşdakga zar,
Aşıklardır aşna bolar.

Aşık Aydıñ:

Öyi desterhan, çörekli,
Gazanı aşlı, hörekli,
Hemmä diysem ol gerekli,
Şunu diygil kimse bolar?

Garıp:

Öyi desterhan, çörekli,
Gazanı aşlı, hörekli,

Hemmä diysem ol gerekli,
Şunı diysem sahi bolar.

Aşık Aydiñ:
Ayı kibi asılğan,
Yolbars deyin atılğan,
Gaplañ tüysli gatılğan,
Şunı diygil kimse bolar?

Garıp:
Ayı kibi asılğan,
Yolbars deyin atılğan,
Gaplañ tüysli gatılğan,
Şunı diysem batır bolar.

Aşık Aydiñ:
Diygil avı gatar aş,
Musallatdır düşse başa,
Yürekleri deşe deşe,
Şunı diygil kimse bolar?

Garıp:
Gıbat avı gatar aş,
Töhmet musallatdır başa,
Yürekleri deşe deşe,
Gıbatkeşler şeyle bolar.

Aşık Aydiñ:
Näme oldur ara bozar?
Näme oldur oba gezer?
Insana ol mäkäm dözer,
Şunı diygil, kimse bolar?

Garıp:
Yaramaz gep ara bozar,
“Mış mış” sözi oba gezer,
Insana ol mäkäm dözer,
Töhmetçiler şeyle bolar.

Aşık Aydiñ:
Insan alası içinde,
Hayvan alası kıçında,
Şunı saygarıp seçende,
Şunı diygil, kimse bolar?

Garıp:
Insan alası içinde,
Hayvan alası kıçında,
Şunı saygarıp seçende,
Şunı diysem görüp bolar.

Aşık Aydiñ:
Halalı, haramı yıgar,
Her kimsäni aldap soyar,
Birini ikige goyar,

Şunu diygil kimse bolar?

Garıp:
Halal-haram barın yıgar,
Her kimsäni aldap soyar,
Birini ikige goyar,
Şunu diysem süythor bolar.

Aşık Aydıñ:
Alıp satar bir bireve,
Malını magtar gireve,
Sözün goymaz sen diyere,
Şunu diygil kimse bolar?

Garıp:
Alıp satar bir bireve,
Malını magtar gireve,
Sözün goymaz sen diyere,
Şu diylen sövdagär bolar.

Aşık Aydıñ:
Bigünäni günäleýär,
Günälini penalayar,
İl yüzüne senalayar,
Şunu diygil, kimse bolar?

Garıp:
Bigünäni günäleýär,
Günälini penalayar,
İl yüzüne senalayar,
Şunu diysem kazı bolar.

Aşık Aydıñ:
Hiç kimsäge rehmi gelmez,
Adamını tanap bilmez,
Gahar gazabı oñ sınmaz,
Şunu diygil kimse bolar?

Garıp:
Hiç kimsäge rehmi gelmez,
Adamını tanap bilmez,
Gahar gazabı hiç sınmaz,
Bular handır şalar bolar.

Aşık Aydıñ:
Aydıñ aydar, her kes tanı,
Diygil sözün göni-göni,
Yüz görýäni bil seni tanı,
Şeyle etseñ niçik bolar?

Garıp:
Garıp tanadı her kesi,
Govı bildi belent-pesi,
Yüz görmez diyer ol besi,
Şeyle etsem yağşı bolar.

Aşık Aydın pir bilen Garıp canın aydıdığı tamamlanar. Aşık Aydın pir, Garıp cana garap:

- Sen ozanlığa, sazandalığa yetişipsin, diyyâr de pata beryâr. Aşık Aydın piriñ kırk sanı keramatlı gara dutarı bolupdır. Kim Aşık Aydın piri şägirt bolup halıpalığa yetişse şol keramatlı gara dutarların birini beryâr eken. Şeyle hormat bilen Aşık Aydın pir Garıp cana yüzlenip:

- Oglum, sen halıpalığa yetişen ekeniñ. Men bu keramatlı gara dutarı saña sılag beryârin. Bu dutar seniñ özüñe, nesliñe daima hem dem bolsun, diyip alkış edyâr. Garıp can hormatlap dutarı alyar da Aşık Aydın piri garap:

- Ey pirimiz, men bu dutarı asla har etmerin, diyip lebiz edyâr. Şondan soñ Garıp can hoşlaşyp öylerine gaydyar. Garıp can şol gaydışına öylerine gelyâr. Ecesine Aşık Aydın pir bilen bolan yagdayları sözlâp beryâr. Keramatlı gara dutarı hem ecesine görkezyâr. Garıp canın ecesi keramatlı gara dutarı eline alyar da öyüñ töründen asıp goyyar. Şu vagt Garıp can, Şasenem'i yadına salyar da örân tukatlanyar. Abadan peri hem munı göryâr de geçen günlerini yadına salyar, gaygilanyar. Abadan peri özüniñ bu yagdayımı Garıp cana bildirmän gayta oña gövünlik beryâr de:

- Ey oglum, hiç gaygılanma müşgiliñ Huda asan eder. Bu yagdayıña hem şükür et, diyyâr. Şondan soñ Garıp can, öylerinde yaşaberyâr.

Bir günü Garıp can geçmişini yatlap aşıklarını, keneklerini alyar da daş çıkyar. Gezelenç edip yolda kenegini atıp oynayar. Şol barşına dokma dokap oturan bir kempiriñ dokmasına degip erşini gıryar. Ol kempir:

- Ey Garıp can, meniñ bilen oyun etme, gayratıñ bolsa Şasenem bilen oyna, diyyâr. Bu sözi eşiden badına Garıp canın örân gaharı gelyâr tukatlanyar. Munı kempir göryâr de Garıp cana rehimi gelyâr de ol oña garap:

- Ey Garıp can, men saña pal atıp bereyin, diyyâr. Garıp can munı eşiden badına yüzi açılıyar, kempiriñ pal atmagına razı bolyar. Garıp can kempire:

- Ey mama, maña pal atıp ber, diyyâr de bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:
Mama, men yoldan azaşdım,
Gelgil meni yola salgıl.
Leyli diyip hetden aşdım,
Mecnun kibi çöle salgıl.

Yar üçin dınmay yana men,
Gâh tutaşyp gâh söne men,
Bir yeke garıp sona men,
Murguzarlı köle salgıl.

Saña diyrem köñül dağın,
Yakın et yoluñ ıragın,
Görsetgil bilbilniñ bağın,
Ter açılğan güle salgıl.

Geñeş ber azaşgan gula,
Goşulgaymız yarım bile,
Kervenim göçüpdür çöle,
Meni bir menzilge salgıl.

Garıp diyerler adımnı,
Izhar eyläyin dadımnı,
Eşit meniñ peryadımnı,
Meni yar yoluna salgıl.

Garıp can sözüni tamamlayar. Kempir şu halat pal atyar. Ol Garıp nan nâme edende Şasenem'e tapışcaldığını bilyâr. Ol Garıp cana garap:

- Ey Garıp can, sen bar da Şasenem'in bağbanı garrı baba ogul bol. Onuñ bilen her gün irden çemen bağla. Onı Şasenem'e iber. Çemeni Şasenem gören badına kimiñ iberenini

biler. Şondan soñ seniñ maksadıñ hasıl bolar, diyyär. Munı Garıp eşidip onı makul bilyär, öylerine gelyär. Kempiriñ aydanlarını ecesine gürrüñ baryär de bagbanıñ öyüne gitcekdigini yañızıdyar. Garıp cana ecesi de rugsat beryär. Garıp can ecesine garap bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Hoş gal imdi Kâbâ'm ecem,
Men bu gün gitmeli boldum,
Şaabbas hanıñ derdinden,
Baş alıp gitmeli boldum.

Gol berdim Aydıñ ussada,
Özümnı salcak hayhada,
Goşulıp aşık Perhad'a,
Şirin diyip ötmeli boldum.

Geze bilmen uşbu yerde,
Senem saldı yovuz derde,
"Yar yar" diyip bu yurtda,
Men mesgen tutmalı boldum.

Dözmenem ayralık zährine,
Gider men Vezir şährine,
Göz yumup gamnıñ bahrına,
Dür üçin batmalı boldum.

Garıp diyer garındaşım,
Köyer boldı içim-daşım,
İndi yat illere başım,
Alıban gitmeli boldum.

Garıp can sözüni tamamlayar. Bu namanı aydıp bolandan soñ Garıp can bilen ecesi hoşlaşyp onı ugradyar da bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Hasan vezir öldi, saña söyendim,
Balam seni bir Hudaga tabşırdım.
Birnäçe gün boyuñ görüp guvandım,
Balam seni bir Hudaga tabşırdım.

Bir yar üçin hunabalar yuvdar sen,
İmdi meni Gülcemalı näder sen?
Yar yoluga başıñ alıp gider sen,
Balam seni bir Hudaga tabşırdım.

Gözümniñ rövşeni nurum sen idiñ,
Behişdim-perdövsı, hüyrüm sen idiñ,
Çın bagtım mıradım barım sen idiñ,
Balam seni bir Hudaga tabşırdım.

İmdi sen gider sen uzak yollara,
Mürevvet etmeyin gamlı gullara,
Sorag salsam gerek ilden illere,
Balam seni bir Hudaga tabşırdım.

Duşman yüzi gara bolsun arada,
Bizni goydı bir tükenmez belada,
Abadan diyr, yete bilmen mırada,
Balam seni bir Hudaga tabşırdım.

Abadan peri sözünü tamamlayar. Şu vagt Garıp canıñ uyası Gülcemal içerik giryär. Seretse Garıp can gitmäge tayyarlanıp dur. Ol munı görüp gaygilanyar, tukat halda aglap bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Aradan bir söz geçmeyin,
Aga can kayda barır sen?
Müñ gülden bir gül açmayın,
Aga can kayda barır sen?

Yagşı-yamanımdan bilmey,
Köpen donumnı ras kılmay,
Goluñ bir gabra salmay,
Aga can kayda barır sen?

Bagrım boldı para-para,
Yüregime saldıñ yara,
Bizni eylediñ biçäre,
Aga can kayda barır sen?

Yandı yürek-bagrım yandı,
Ömrüm bakcası talandı,
Dirilik seniñ bilendi,
Aga can kayda barır sen?

Yüregim otga daglanıp,
Bagtınga gara bağlanıp,
Gülcemal gan agladıp,
Aga can kayda barır sen?

Gülcemal sözünü tamamlayar. Garıp canıñ ecesi, uyası, aglap ondan ayrılmayar. Ahırı alaşsız Garıp canıñ ecesi Abadan peri, uyası Gülcemal peri onuñ bilen hoşlaşyar. Şol vagt Garıp can ızına garaman, çöle tarap gidiberyär.

İndi habarı kimden al, Şaabbas'dan al. Ol bir gün nökerleri bilen ava çıkıyar. Olar köp av avlayarlar, yadayarlar. Bu gün hova da örän ıssıdı. Diyarbekir şäherinden daş yerde Mansur Bay diyen bir kişi yaşayar. Şaabbas avdan gaydanda yolunuñ ugruna gelip Mansur Bay'ıñ serhovzunıñ başında gücümüñ kölegesinde düşleyär. Mansur Bay'ıñ Gülnahal diyen gızı bardı. Ol örän ovadandı. Ak yüzlidi. Bu yerde oña hemmeler Akca diyyärdiler. Akca şu vagt dälizde açık pencireden garap durdı. Onı Şaabbas görüyär. Oña mähri gidüyär. Şondan soñ Şaabbas birinden:

- Bu kimiñ gızı? diyip sorayar. Ol kişi:

- Bu Mansur Bay'ıñ gızı, diyip cogap beryär. Munı eşidip Şaabbas:

- Mansur Bay gızımı maña bersin, diyyär de birini savçı edip iberyär. Mansur Bay, şanıñ savçısını oñat hormatlayar. Onuñ habarını alyar. Savçı habarını berenden soñ Mansur Bay oña:

- Siz hoş gelipsiñiz, yagşı gelipsiñiz. Aydyan sözleriñiziñ hemmesi dogrı, emma Yermeli, Yermeliden; Iba, Ibadan; Çovdur, Çovdurdan; İgdir, İgdiriden; Yazır, Yazırdan; Bayat, Bayatdan; Gıpcak, Gıpcakdan; Halaç,Halaçdan; Duydurga, Duydurgadan; Avşar, Avşardan; Gızık, Gızıkdan; Salır, Salırdan; Eymir, Eymirden; Bayendir,Bayendiriden; Çepçi, Çepçiden; Yapagılı, Yapagılıdan; Bekdili, Bekdiliden; Garkın, Garkından; Gayı, Gayıdan; Gmık, Gmıkdan; Düyeci, Düyeciden; Yasır, Yasırdan; Ata, Atadan; Gökleñ, Gökleñden; hoca, hocadan; patışa, patışadan; bay, baydan; garıp, garıpdan gız alyar. Bizniñ gızımız patışa mınasıp dälidir. Bu döp-dessurlar Türkmenlerde ata-baba añırdan gelyän bakı adatdır. Munı hiç kim bozup bilmez. Şu döp-dessurlara şa da, geda da razıdır, diyyär de savçını gaytaryar. Savçı gelip Mansur Bay'dan eşidenlerini Şaabbas'a sözlöp beryär. Şaabbas bu sözleri eşidenden soñ örän gaharlanyar, hum yalı çışyär. Ol şol oturan yerinde oylanyar da yaman päle düşyär. Ol öz özüne “Men de görerin, sen gızıñı kime berersiñ. Seniñ aşña avı gatarın”

diyip Şaabbas nökerleri bilen köşgüne gaydyar. Ol gele-gelmäne haremhana baryar. Ol bayrı ayalınıň yanında örän tukat halda oturyar. Ol, goy oturıbersin.

İndi habarı kimden al, Ezber Hoca'dan al. Halapşirvan'da diyseň görmegey, hoş gıllıklı bir yigit bardı. Oña Ezber Hoca diyardılar. Ol, örän cahankeşdedi, sövda edyärdi. Bir gezek sövdadan Halapşirvan'a gaydıp gelyärkä Mansur Bay'ıň serhovzunıň başında düşleyär. Bu yerde ol birnäçe gün bolyar. Şol günleriň birinde Akca Gülziba kenizini suva iberyär. Gülziba serhovza barıp yetyär. Suv almakçı bolanda suvuň yüzünde bir şugla bar. Ol muňa hayran galyar. Ol küyzesini suvdan dolduryar da yerinden turyar. Töveregine garayar. Şonda şuglanıň hovuzda däl de daşındagını Gülziba bilyär. Görse bu şugla Ezber Hoca'nıň yüzüniň yalkımı eken. Gülziba'nıň muňa gözi düşen dessine özünden gidyär. Onuň küyzesi de dövülyär. Birnäçe vagt geçenden soň Gülziba özüne gelyär. Yerinden turyar. Onuň huşı başında umanlap dur. Gülziba'nıň bir elinde oralgı yüpi, onda küyzäniň iki gulpı sallanıp duryar. Egin-eşiği öl, palçık. Gülziba, bu zatlardan habarsız öye gelyär. Akca bu bolşı görüp hezil edip gülyär. Şondan soň kenizine garap:

- Ey Gülziba, saňa näme boldı? diyip sorayar. Şol vagt Gülziba, görenlerini nähili yagdaya düşendigini Akca gürrüň beryär. Akca muni eşiden dessine Gülziba garayar da:

- Şunuň yalı bolsa men de ol yigidi göreyin, diyyär. Şu maksat bilen Akca serhovza tarap gidyär. Akca, Ezber Hoca'nı gören badına oña can-dili bilen aşık bolyar. Gaydıp öylerine gelyär. Ezber Hoca şu yerde birnäçe gün yaşayar da il-ulusa köp kömek beryär. Garıp, özüni oňarmayanlara geyim-gecim, başga zatlar alıp beryär. Bu yerde hemmeler Ezber Hoca'nı oňat görüp başlyarlar. Hemmeler "Ezber Hoca şu yerde galsa yağşy bolardı" diyyärler. Bu pikiri il-ulus da makullayar. Akca'nıň da Ezber Hoca'nı, Ezber Hoca'nıň da Akca'nı yağşy görýänliginden halayık habardardı. Şonuň üçin il-ulusuň tarapından birnäçe yaşuly Mansur Bay'ıň öyüne baryar. Olar Mansur Bay'a "Sen Ezber Hoca gızıñı berseň yağşy bolar" diyyärler. Mansur Bay'a da gızıñı Ezber Hoca'nı söyyändigini Ezber Hoca'nıň da Akca'nı söyyändigini oňat bildirýärler. Yaşulularıň aydanlarını Mansur Bay eşityär de gızıñı Ezber Hoca bermäge razı bolyar. Akca'nı Ezber Hoca nıkalap beryärler. Şondan soň Ezber Hoca bu yerde yaşaberyär.

İndi habarı kimden al, Şaabbas'dan al. Ol, Mansur Bay'ın obasına cansız taşlyar. Bir günü ol cansız barıp Şaabbas'a Mansur Bay'ın öz gızıñı Halapşirvanlı Ezber Hoca diyen bir yigide durmuşa çikarandığını habar beryär. Muni eşidyär de Şaabbas oylanyar. Özüniň Taymaz ayyarını göz öñüne getirýär. Ol ayyar, örän hilegärdi, iş başarcañdı. Onı Şaabbas çağırdy. Taymaz ayyar şol vagt onuň öñünde peyda bolyar. Şaabbas, bu ayyar bilen iki çäk gizlin sözleşyär. Taymaz ayyardan Akca'nı nähili edip ele salmalıdığını sorayar. Muni eşidyär de Taymaz aydar:

- Ey patışahım, bu yumşuñı yedi günde bitirerin, Akca'nı sizñ öñüñize getirerin, diyyär. Taymaz ayyar etcek işlerini Şaabbas'a aydıp beryär. Şa hem oña razı bolyar. Şondan soň Taymaz ayyar, köşkden çikıp gidyär.

Ol, şol gaydıña Ezber Hoca'nın işgine gelyär. Ol, onuň gapısında durup durup gidyär. Bu yagday üç gün gaytalanyar. Ahırı Ezber Hoca, Taymaz ayyardan:

- Sen kim? diyip sorayar. Taymaz ayyar, Ezber Hoca:

- Men Halapşirvanlı. Bir sebäp bilen bu yurda düşdüm. İndi gitmäniň de hiç ugrunı tapmayarın. Siz hem Halapşirvanlı diyip eşitdim. Siz gaydanıñızda meni de Halapşirvan'a alıp gidiñ, diyyär de yalbaryar. Ezber Hoca'nıň oña rehimi gelyär de:

- Sen şu yerde boluber. Meniň düyelerime seret, bak, diyyär. Şondan soň Taymaz, Ezber Hoca'nıň düyelerini bakıberyär. Bir günü düyeleri Taymaz biriniň biyarasına eltip goyberyär. Gavun eyesi gelip:

- Náme üçin muni şunuň yalı etdiñ? diyende Taymaz mönsüröp:

- Bu gavunları, biyaraları düyeler oňat iyyärler, diyip cogap beryär. Gavun eyesi, düyeleri kovyar. Taymaz'ı da öldir yalı edip uryar. Bu vakalar bolup geçenden soň Taymaz, datlap Ezber Hoca'nıň yanına baryar da:

- Senden de hoca bolar mı? Seniň düyelerini yoldan geçirmediler. Seni il-ulus bu yerde yağşy görmeyär. Seniň düyelerini üçin meni de öldir yalı edip urdular, diyyär de yalandan möñürüp aglan kişi bolyar. Ezber Hoca bu sözleri eşiden badına oya çümyär. Ol şonda içinden "Bu il-ulus meni sayrı görýän mikän? Şeyle bolsa onda yurduma gaytmağım

gerek” diyip pikir edyär. Taymaz ayyar, Ezber Hoca’niñ eden oyuna düşünyär, onuñ şol vaktki pikirini hem bilyär de oña:

- Sen nämeler pikirlenyärsiñ? diyip ondan sorayar. Ezber Hoca, Taymaz ayyarıñ bu soragina:

- İndi biz Halapşirvan’a gitmeli bolduk. Sen onuñ yolunu gice tapyar mıñ? diyyär. Taymaz:

- Ey Hocam, men Halapşirvan’ıñ yolunu biri gündiz tapsa men gice taparın, diyyär.

Bu vakt gicedi. Ezber Hoca hiçbir adamdan rugsat soraman, hiç kese maslahat salman, bir kişä de bildirmän şol pürsat düyelere yükleri yükleyär. Akca’ni da düyä müdürüp gizlin Taymaz ayyar bilen yola düşyär. Taymaz ayyar, düyeleriñ başını idyär. Ezber Hoca ondan arkayın düyänin üstünde oturyar. Bular bütün gice yol yöreyärler. Dañ atanda bir çarbagıñ yanına baryarlar. Ezber Hoca, Taymaz ayyara garap:

- Bu yol Halapşirvan’iñki däl. Munuñ yalı çarbag Halapşirvan’ıñ yolunda yokdı, diyyär. Taymaz ayyar, hilegärlik edip:

- Men yolundan azaşdım. Siz şu yerde duruñ. Men bu yerleriñ niredigini şu çarbagdan garap bileyin, diyyär de şol tarapa gidyär. Bu çarbagda bolsa Şaabbas nökerleri bilen Taymaz ayyarıñ gelemegine garaşyardı. Taymaz ayyar çarbagda gelyär de:

- Ey meniñ keremli şahım, hizmetüñiz aydılışı yalı yerine yetdi, diyär. Şol sözleri eşiden dessine, Şaabbas nökerlerini Ezber Hoca’niñ üstüne çozdurayar. Ezber Hoca buları görüp bialaç Akca’ni taşlayar da özi zordan gaçıp gutulyar. Nökerler bolsa Akca’ni Şaabbas’ıñ alıp gelyärler. Akca, Şaabbas’a yalbarıp:

- Ey patışahı älem, siz maña kıyamatlık ata boluñ, diyip ağlayar. Akca’niñ bu sözlerini eşidip hiç kime rehimi gelmedik şanıñ oña yüregi dözmeyär. Şaabbas, oña garap:

- Öñ meniñ gızım birdi, indi iki bolsun. Akca’ni Şasenem’iñ köşgüne alıp barıñ, diyip nökerlerine tabşıryar. Nökerler mumı Şaabbas’ıñ diyeni yalı edyärler. Akca şondan soñ Şasenem’iñ köşgünde yaşaberyär. Goy, yaşabersin.

İndi habarı kimden al, Garıp candan al. Ol şol gaydıña Şasenem’iñ köşgi diyip gelyardı. Garıp can, az yöräp köp yöräp ahırı Şasenem’iñ çarbagına yetişyär. Şol mahal Garıp can, pikirlenyär de “Men bir yağlık bolsam Şasenem goluna alardı ya da bir Kirmanı şal bolsam Şasenem, meni başına atnardı” diyyär de bir nama aydyar. Ol ine, şunuñ yalı:

Ala gözli Şasenem’niñ,
Garıp düşdi illerine,
Biz misgini çağlamışdır,
Düşdi yarıñ yollarına.

Men bir sonalı köl bolsam,
Ya bir cerenli çöl bolsam,
Sayrayan bir bilbil bolsam,
Gonsam yarıñ güllerine.

Hudayımdan saglık alsam,
Gözel şadan beglik alsam,
Men bir gülgün yağlık olsam,
Senem alsa ellerine.

Yarım katdına dal olsam,
Yüzüne goşa hal olsam,
Ya bir golçada bal olsam,
Senem çalsa gollarına.

Suvda yüzgen bir sal olsam,
Yöremäge bir yol olsam,
Ya bir Kirmanı şal olsam,
Yar orasa billerine.

Aşık Garıp mesgen eylär,
Gözde yaşın tesgin eylär,
Bizni mundan misgin eylär,
Senem gitse illerine.

Garıp can, sözüni tamamlayar da çarbağıñ gapısında oturberyär. Şol mahal bagban bagdan daş çykıyar. Görse bir yigit tukat halda oturyar. Bagban mumı sınılayar da içinden “Bu yigit bir hossarsıza meñzeyär. Gel munuñ yanına barayın, habarını alayın” diyyär de Garıp canıñ yanına baryar. Bagban oña garayar da:

- Ey yigit, nireden gelyärsiñ, haysı yere baryarsıñ? diyyär. Garıp can bagbana:

- Meniñ belli bir baryan gelyän yerim yok. Kim meni ogullık alsa şunuñ yanına gelyärim, diyyär. Bagbaniñ oğlu yokdı. Şunuñ üçin ol muña ören begenyär de:

- Ey yigit, sen maña ogul bolay, diyyär. Garıp can muña razı bolyar. Şondan soñ bu ikisi tirkeşip bagbaniñ öyüne baryar. Şol günden başlap bagbaniñ öyünde Garıp can yaşaberyär, onuñ hızzatını ediberyär. Sıgırımı bakyar, başga işlerini edyär.

Günlerin birinde Garıp can säher vagtı bakı meydandan öye gelyär. Görse bagban öyde yok. Garıp can ecesine garap:

- Ey ene, atam nira gitdi? diyip sorayar. Enesi Garıp cana:

- Ey oglum Garıp can, indi yaz gelipdir, novruz günleri açılıpdir. Atañ mundan soñ, her gün Şasenem’e çemen baglap äkidyär, diyyär. Bu sözlere eşidip Garıp can:

- Ey ene, men atamıñ yanına barıp çemen boguşsam niçik bolar? diyyär. Enesi Garıp cana:

- Yet sen de çemen bagla, örän oñat bolar, diyyär. Garıp can bolsa enesine:

- Ey ene, meni sen atamıñ yanına alıp bar, oña şeyle diy de ayt, diyyär. Garıp canıñ enesi bagbaniñ yanına alıp baryar da:

- Ey bagban, Garıp cana da çemen bagladıñ, diyyär. Bagban mamaniñ sözüni kabul edyär. Garıp cana çemen bagladyar. Soñkusı gün örän irden Garıp can бага baryar da örän oñat çemen baglayar. Bagbaniñ gelmegine garaşyar, bagban örän giç gelyär. Bagban hovlukmaç çemen baglamaga duryar. Garıp canıñ çemen boganıñdan habarsızdı. Şol mahal Garıp can bogan çemenini bagbana getirip beryär. Bagban öz baglan çemenleri bilen Garıp canıñ baglan çemenini de alıp gidyär. Eltip Şasenem’e beryär. Şasenem çemenlere garasa bir çemen örän oñat boglupdır. Ol çemeni eline alıp Şasenem bagbana garayar da:

- Ey bagban bu çemeni kim bagladı? Sen yöne dogrıñı ayt, diyyär. Bagban Şasenem’e:

- Ey cahan soltanı, men bir Garıp yigidi ogullıga alıpıdım. Bu gün men gicä galdım. Şonuñ üçin ol maña çemen baglaşdı. Şu çemeni meniñ ogullıgım bagladı, diyyär. Şasenem bu sözlere eşidyär de bagbana hoşamaylık edyär de golay-golay duryar. Oña:

- Ey bagban, her gün şunuñ yalı çemen baglagıl, diyyär. Bu hoşamaylıga bagban nädogrı düşünyär. Şasenem maña aşık bolupdır diyip pikir edyär de bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Men söymişem ziba Senem adıñnı,
Söyseñ öldürerler, söymesem ölem.
İle meşhur bolan asıl zatiñnı,
Diysem öldürerler, diymesem ölem.

Gurban olsam yarıñ kaddı-boyuna,
Asıl olgan övladına, soyuna,
Bir dem hılvat eyeläp barsam öyüne,
Barsan öldürerler, barmasam ölem.

Bir hılvatda tutsam yarıñ golunı,
Gucaklasam yarıñ inçe bilini,
Agzıma salıban şirin dilini,
Sorsam öldürerler, sormasam ölem.

Näzik gamzañ yanar humar gözüñden,

Gurban olam şahdi-şeker sözüñden,
Gähi yañağıñdan, gähi yüzüñden,
Öpsem öldürerler, öpmesem ölem.

Men seni söymüşem can bile dilden,
Sen meni söymäge gorkar sen ilden,
Hitayı barmakdan hınalı goldan,
Tutsam öldürerler, tutmasam ölem.

Men togap ederin ayak tozlarıñ,
Tarıpın ederin peri gızlarıñ,
Gaymak dodaklarıñ, bal ağızlarıñ,
Emsem öldürerler, emmesem ölem.

Gözümü gapıpdır şuglalı yüzüñ,
Yüregim deşipdir humarlı gözüñ,
Lerzana getirdi mılakat sözüñ,
Bilsem öldürerler, bilmesem ölem.

Geliñ gulak goyuñ yarıñ oynuna,
Tılla heykel dakınıpdır boynuna,
Goca bagban Şasenem' iñ goynuna,
Girsem öldürerler, girmesem ölem.

Bagban sözünü tamamlayar. Muni eşidip Şasenem' iñ bıçak gaharı gelyär. Emma onuñ “Öyümde bir garıp yigit maña ogulluk boldı” diyenini eşidyär de içinden “Bu aydıyan garıp, yetim yigit Garıp can bolaymasın?” diyip bagbana hiç zat diymeyär. Bagban muña has da göterilyär. Şasenem bolsa bu vaqt Garıp can hakkında oylanyar da bagbana:

- Seniñ yetim ogullığıñ nirede boylar, diyyär. Şasenem' iñ aydan sözleri bolsa bagbanıñ gulagına da eşidilmeyär. Şonuñ üçin bagban has da hoşyar. Ol Şasenem' e garap bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Goca bagban bir gülüñdir,
Girgil bagbanıñ goynuna.
Egin-başı salıp çıkar,
Urgul bagbanıñ goynuna.

Geymiñni çıkar yatalı,
Canımız cana gatalı,
Mırat maksada yetäli,
Girgil bagbanıñ goynuna.

Tirsem bagında gülüñni,
Emsem lebiñde balıñni,
Bilezikli ak goluñni,
Salgıl bagbanıñ boynuna.

Bagban guluñi yat eyle,
Gamgın yüregiñ şat eyle,
Rakıp yüregin ot eyle,
Girgil bagbanıñ goynuna.

Bagban sözünü tamamlayar. Şasenem bagbanıñ bu sözlerini eşidip örän gaharı gelyär de:

- Ey bagban hetdiñden aşma, ağızıñı yıgna. Her kim öz hetdinde dursa yağşı bolar, diyip oña gazaplı garayar. Mumı gören bagban örän gorukyar da öz yoluna gidiberyär. Öyüne gelyär. Garıp canı gören badına, bagban oña:

- Oglum Garıp can, Şasenem seniñ bağlan çemenini örän oñat gördi. Sen çemeni indi özüñ bağla, diyyär. Garıp can muña diyseñ begenyär. Garıp can ertesi irden çemen bogyar. Gülüñ ortasına gizlin bir hat hem salyar. Garıp can şondan soñ bağlan çemenini bagbana beryär. Bagban omı ertip Şasenem'e beryär. Şasenem bağlanan çemeniñ biçak oñat ısıñıñ bardıgını bilyär de ısgamakçı bolanda onuñ içindäki sırlı hatı göryär. Şasenem bagban gidenden soñ bu hatı alıp okayar. Ol bolsa Garıp canıñ yazan naması eken. Ol nama ine şunuñ yalı:

Gulak goyup eşit meniñ sözümi,
Günbe-günden beter boldum derdiñden,
Näler çekdim pırakında hicranı,
Ganlar yıglap öter boldum derdiñden.

Mähnetde bagbana hızzat eder men,
Bilmen maksadıma niçik yeter men?
Bu dert ile başım alıp gider men,
Özge vatan tutar boldum derdiñden.

Garıplıkda sen gelmediñ gaşımga,
Rehim etmediñ gözden akan yaşımga,
Acal yassıgını goyup başımga,
“Yar-yar” diyip öter boldum derdiñden.

Çemen bağlap nama yazıp gönderdim,
“Sen” diyip özgeden yüzüm dönderdim,
Dövlet çıragını aqlap söndürdim,
Biganalık eder boldum derdiñden.

Garıp aydar “Kel” goyup men adımnı,
Bu vatanda kişi bilmez zatımnı,
Senden özge kimge aytay dadımnı,
Saña dadım aydar boldum derdimden.

Şasenem, Garıp canıñ iberen namasını okap bolyar. Bu gizlin sırı bilenden soñ Şasenem örän bitakat bolyar. Nala edyär, aqlayar. Sınasınıñ bentlerini açyar. Yüreginde dağı, gözünde ağı, golunda yağlığı, iki gözünü süpürüp gamgın halda bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Bahar geldi, gül açıldı,
Meniñ gülüm açılmaz mı?
Bilbilniñ ganı saçıldı,
Meniñ ganım saçılmaz mı?

Habarım yok, bahar oldı,
Çemenler lälezar oldı,
Garıbımdan habar geldi,
Kerem yollar açılmaz mı?

Dövletliden dövlet gitdi,
Nobat rakıplara yetdi,
Sakı acal meyın tutdı,
Kepen donum biçilmez mi?

Söhbetlice yollar galdı,
Gül deresin zaglar aldı,
Meniñ yarım gayrı boldı,
İndi şerap içilmez mi?

Şasenem diyer ömrüm güli,
Kesildi muhabbet yolu,
Açıldı bağlarıñ güli,
Meniñ gülüm açılmaz mı?

Şasenem sözüni tamamlayar. Şasenem'in bu aydan namasını Akca diñläp duryar. Ol mumı eşidip Akca, Şesenem'in yanına gelyär. Görse Şasenem'in gözünde yaş, bagrında daş, aglap otır. Akca munı görüp Şasenem'e:

- Ey Şasenem, saña nâme boldı? Sen şunda hesret çekyärsiñ, diyyär. Şasenem, Akca garap zar-zar aglap bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Akca saña sırrı-halım diyeyin,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.
Başımdan geçeni beyan eyleyin,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Kim rakıplar bizni yardan ayırmış,
Pelek eşretimiñ erşini gırmış,
Meniñ yarım Huda, kimge buyurmuş,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Sıyayı zülplerim mara çekilmiş,
Sınam üzre çapraz yara sepilmiş,
Sebäp nâme bagta gara çekilmiş,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Meniñ yarım Hasan vezir oğludur,
Muhabbetler bir ıkrara bağlıdır,
Atamıñ elinden sinam dağlıdır,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Gahba pelek meni kıldı bigana,
Özi gelmey güli geldi gaybana,
Meniñ üçin ogul bolmuş bagbana,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Aşık bilen mağşuk işi bir gerek,
Vadası, vepası, kovlı bir gerek,
Hüyri-cennet, hulkı, husnı bir gerek,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Sıya zülpüm saña gurban bolupdır,
Til-tilleyin saña derman bolupdır,
Yardan diysem bizge perman gelipdir,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Şasenem gız diyerler meniñ adımga,
Bir ah ursam älem yanar odımga,
Yaratgan zülcelal, yetiş dadımga,
Yarıñ güli geldi, özi gelmedi.

Şasenem sözüni tamamlayar. Akca bu sözleri eşidip:

- Ey Şasenem, biz ikimiz ertir ir bilen bag seyline çıkalı. Garıp can da бага geler. Biz şonda onuñ bilen bagda duşarıs, diyyär. Şasenem, Akca'nıñ bu sözlerini makul bilyär. Şu maslahatdan soñ Şasenem öz yanına bagbanı çağırar da oña:

- Ey bagban, men ertir ir bilen bag seyline çıkacak. Bağñ içini arassala. Sakçılara da ayt, bağñ töveregine başga adam getirmesinler, diyip buyruk beryär. Bagban buları Şasenem'in aydışı yalı yerine yetiryär. Bagban bu habarı öyünde Garıp cana da gürrüñ

beriyär. Garıp can bagbandan bu habarı eşidip diyseñ begenyär, emma şol şatlığını bagbana bildirmeyär. Ertesi dañ bilen Garıp can hiç kime bildirmän бага baryar. Şol vagt bagda hayvanlardan başga hiç kim yokdı. Garıp can hayvanları özüne hemdem bilyär de olara garap bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Bag eyesi bagın etmiş gadagan,
Şasenem gız bag seyline geledir.
Bilbiller, gonuñlar gülden güllere,
Meniñ yarım bag seyline geledir.

Nerkes, gözüñ gıya-gıya bakmagıl,
Gözyaşım sabır eyle, sil dek akmagıl,
Nala-hicran çekip bagrım yakmagıl,
Meniñ yarım bag seyline geledir.

Totı, sen özüñni sözge çaglama,
Senuber dek zarın-zarın aglama,
Sünbül, saçñ tar-tar edip baglama,
Meniñ yarım bag seyline geledir.

Benevşe, baş egip durgul hızmatda,
Bulut, tut aftabı bol bu hılvatda,
İndi gamgın bolup durma külpetde,
Meniñ yarım bag seyline geledir.

Garıp aşık bu gün bagbanlık kılıp,
Ayralık derdinden bagrını dilip,
Aşığıñ yetim bolganiñ bilip,
Meniñ yarım bag seyline geledir.

Garıp can sözünü tamamlayar. Şondan soñ ol barıp örän güri gülleriniñ arasında gizlenip yatyar.

İndi habarı kimden al, Şasenemden al. Ertesi irden Şasenem kırk kenizi, Akca bilen bag seyline çıkıyar. Gızları, Şasenem topar topar edyär de seyil etmäge yollayar. Özi hem yekelikde bagda seyil etmäge başlayar. Gızlar topar topar bolup bagda seyil edip yördüler. Şol gızlardan biri Garıp caniñ yatan yerine baryar. Onı görüp gorkyär da gaçyar. Ol kenizi Garıp can hem görüyär. Garıp can şol vagt pikir edip öz özüne “Ol giz meniñ bu yerde yatandığını beyleki kenizlere aydar. Şondan soñ bütün sırlar hemmelere mälüm bolar” diyyär de bagñ ortasındaki serhovzuñ boyuna gizlilikde baryar. Serhovzuñ gırası örän güri baglıkdı. Ol yerde bir ulı daragt bardı. Garıp can onuñ şahasına münyär. Bu yerdeki daragtñ düybüne assa-assadan gelip Şasenem gamgın halda oturyar. Ol başını yokarı göterende şahada oturan Garıp cana gözi düşyär. Garıp can da onı görüyär. Şol vagt Garıp can pikirlenyär de “Men Şasenem’ini yanına barsam ikimiz onuñ bilen bile otursak kenizler de munı görer, hemme gizlin sırlar açılar” diyip dovla düşyär. Garıp can şol vagt özüne tarap Şasenem’ini gelyändigini görüp daragtdan tovsup düşyär de gaçyar. Şasenem onı kovalayar, emma yetip bilmeyär. Bu vakadan soñ Şasenem’ini lapıkeç bolup öñki yerine gelip oturyar. Garıp can hem yuvaş-yuvaşdan bukdaklap Şasenem’ini ızına garaba-garaba düşüp gelyär. Onuñ oturan yeriniñ yanında başga bir ulı daragt bardı. Şasenem’ini gövündäkini bilmek maksadı bilen Garıp can şol daragta münyär. Ol yerden Şasenem’i sınılayar. Onuñ hal-yagdayını görüyär. Şasenem bolsa bu vagt gaygılı, tukat görmüşde otırdı. Birden Şasenem, serhovzuñ suvuna seredyär. Suvuñ yüzünde Garıp canı görüyär. Şasenem bu yagdaya hayran galıp “Bu niçik sır boldı, ya ben akılımdan azaşıp yörmükäm ya da Garıp can meniñ gözüme görünyärmikä” diyip öz halına aglap bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Uçurdım şunıkar guşumni,
Hiçbir yerde habarı yok.
Hesret birle göz yaşımni,
Dökmeyinçä durarım yok.

Gaçdı bu dövletiñ guşı,
Agtarar men yazu-gışı,
Habarın bilmez hiç kişi,
Bir menzilde durarım yok.

Men isterem yarım gelse,
Gelip gamgın köñlüm sorsa,
Şum rakıplar muni bilse,
İkimizi goyarı yok.

Bizge barça älem yağı,
Kimgе diyeyin bu dağı,
Hazan ursun bu çarbağı,
Bu söhbetiñ berarı yok.

Bilsem muhubbetiñ yolun,
Tutsam men yarımniñ golun,
Gezerem Kербela çölün,
Bu köñlümiñ mıdarı yok.

Yarım gitdi bagdan çıkıp,
Işga düşdüm bagrım yakıp,
Senem diyer yolga bakıp,
Görmeyinçä kararım yok.

Şasenem şeyle halda otırka onuñ yanına Akca gelyär. Şasenem, Akca garap gözlerinde yaş, aglap bu namanı devam etdiryär.

Şasenem diyр Akca gelgil,
Näme boldı menden sorgıl,
Halımdan sen habar algıl,
Senden özge diyerim yok.

Şasenem sözüni tamamlayar. Akca, Şasenem'den habar sorayar da:

- Ey Şasenem, näme üçin aglayarsıñ, saña näme boldı? diyyär. Şasenem, Akca garap:

- Men bu yerde Garıp canı gördüm. Ol menden gaçdı. Men onuñ sebäbini bilmedim, diyyär. Akca, Şasenem'e garayar da:

- Ey Şasenem, Garıp can bu sırlarımızı hiç kime bildirmek islän däldir, diyär. Şonda Şasenem, özüniñ içki duygusını Akca beyan edip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Akca gelin, gamsız başım,
Gamhana boldı, neyläyin.
Bir söy bilen aşna başım,
Bigana boldı neyläyin.

Men geldim onı soraglap,
Yüregimi otga daglap,
Ol gaçdı menden burgaklap,
Pinhanı boldı neyläyin.

Talha döndi agzım balı,
Ösdi ayralık şemalı,
Bilmedim nedir hıyalı,
Rovana boldı neyläyin.

Yandı meniñ bagrım yandı,
Dövrän rakıplarga döndi,

Vısalımın çırığı söndi,
Hicrana döndü neyläyin.

İmdi durmanam bir saġat,
Könlümde galmadı takat,
Muhubbet salġan ımarat,
Veyrana döndü neyläyin.

Gutulmadı gamdan başım,
Avı boldı iygen aşım,
Yar yolunda gözde yaşım,
Hayrana boldı neyläyin.

Şasenem sığındı pire,
Her kes öz bagtından göre,
Yarıñ köñli özge yara,
Gümana boldı neyläyin.

Şasenem sözünü tamamlayar da suva seredyär. Garıp can suvda görünmeyär. Garıp can bu vagt daragtıñ üstünde özüni gizläpdi. Şasenem bilen Akca ikisi sözleşip yuvaş yuvaşdan yöräp Garıp canıñ üstünde oturan daragtıñ düybüne baryar. Garıp can hakda sözleşyärler. Bu ikisiniñ aydyan sözlerini Garıp can eşidyär. Şasenem'ıñ özünden başgada gövñüniñ yokduġına manyar da yürek söygüsini beyan edip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Sadaka bolam galam ġaşlı nigarım,
Amanda bola sen yene gelinçä.
Kaddı tubı, lebi şeker nigarım,
Bakaram yoluña täki ölinçä.

Gamzañ okı degip dökdi ġanımnı,
Şum rakıplar duysa bozar şanımnı,
Hudadan razı men alsa canımnı,
Sensiz ömrüm ġayrı bile bolınçä.

Akca bile seyil eylediñ bu zaman,
Kırk keniz goluñda süredir dövran,
ġayıtġıl rayıñdan, canımdır ġurban,
Ölen yağşı, sen dilberden ġalınçä.

Gözlerim ġanınçä ġörem yüzüñi,
Ne beşer, ne peri diyrler özüñni,
Mecnun kibi çölde çalsam ızıñni,
Yansam ġerek tende canım ġalınçä.

Çın aşıklar yalbaradır dostuna,
Şum rakıplar ayralıġıñ kastına,
ġarıp diyer keten köynek üstüne,
Hiç dınmanam gözde yaşım sılınçä.

ġarıp can sözünü tamamlayar. Şasenem bilen Akca ikisi özara ġeñş edyär de ġarıp canı tapmaktan ötri oyana-buyana seredip başlayar. Baglarıñ arasını bular agtaryarlar. ġarıp can bu bolşı ġörüp yene bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Bagıñ içre bagban bolsam,
Tirsem täze gülleriñden.
Vısalıñız nesip etse,
ġuçsam inçe billeriñden.

Meni görseñ uşbu halda,
Özüm munda gözüm yolda,
Ak yüzüñne çekem dalda,
Ter hınalı gollarıñnı.

Yañağıñ misli läledir,
Bakışıñ canım aladır,
Ağızıñ altın piyaladır,
Doyup içsem ballarıñdan.

Säher turup zülpiñ dara,
Gül yüzüñe desmal ora,
Rakıp yüzi bolsun gara,
Hoş sözletseñ dilleriñni.

Aşıklıkda boldum pakır,
Yazığıma boldum mukır,
Tilim yazıp çeşmim okır,
Ak yüzüñde hallarıñnı.

Garıp aşık bolgul pakır,
Günähiñe bolma müñkür,
Razı bolar Mövlam Kadır,
Şat eyleseñ gullarıñnı.

Garıp can sözüni tamamlayar. Garıp can, Şasenem'e seretse örän gam-gussadadığını görür. Oña rehimi gelyär de bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Boz dumanlı daglar aşıp,
Ahu gözli maral geldi.
Işkıñ sövdasına düşüp,
Ahu gözli maral geldi.

Avçılar avlar avunı,
Yanında çakmağı govı,
Başda gelgen serdarını,
Turgul avçı maral geldi.

Avçılar avlar dagında,
Balı şeker dodagında,
Günüñ günorta çağında,
Gözel avçı maral geldi.

Senem bile Akca gelin,
Dilin, yürecigim, dilin,
Şitde guşap inçe bilin,
Senem avçı, maral geldi.

Talandı, ömrüm talandı,
Çıg düşdi bakca suvlandı,
Çarbağı üç-dört aylandı,
Zalım avçı maral geldi.

Balları bardır lebinde,
Seni gören galar derde,
Daldalanıp uran yerde,
Senem avçı, maral geldi.

Egine geyipdir ala,
Biri gülgün, biri läle,
Ak gollarıñ sala-sala,
Senem avçı, maral geldi.

Gadamları göz üstüne,
Gurbanam çeşmi mestine,
Mürevvet eylöp dostuna,
Senem avçı, maral geldi.

Gaygı boldı bize bu gün,
Ukı haram oldı şu tün,
Darahıtga gel de sen mün,
Zalım avçı, maral geldi.

Garıp aşık diymez yalan,
Ömrümüzge düşdi talañ,
Servi agacına dolan,
Senem avçı, maral geldi.

Garıp can sözünü tamamlayar. Şasenem bilen Akca, Garıp canı tapman ıza dolanıp gelyär. Şasenem'in täci başında. Yüz nüz bile tavus guş dek assa-assa yöröp Garıp cana tarap geliberyär. Bu yörşi görüp Garıp canıñ akıl-huşı başından gidyär. Bu ikisiniñ yörşüne höves edip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Gördüm iki peri geler,
Acap sallana sallana,
Aşygıñıñ köñlün alar,
Geler sallana-sallana.

Ondördi gice ay kimin,
Tumağalı humay kimin,
Ulı döwletli bay kimin,
Geler sallana-sallana.

İki peri hemdem bolup,
Bir birinen nusga alıp,
Gıya bakıp golun salıp,
Geler sallana-sallana.

Biri güldür, biri gunça,
Ol birisi yok Senemçe,
Tomaşa kılıñlar barça,
Geler sallana-sallana.

Garıp diyrler guluñ adıga,
Hak yetirsin miradıga,
Dözmen ayralık oduga,
Geler sallana-sallana.

Garıp can sözünü tamamlayar. Şasenem bilen Akca, Garıp canıñ üstünde oturan daragtıñıñ düybüne yakınlaşyär. Garıp can bolsa agacıñ üstünden düşyär. Munı Şasenem bilen Akca hem görýär. Şasenem, Garıp canı gören dessine ılgap onuñ yanına baryar da gucaklayar. Bu ikisi agzını agzına, sinasını sinasına goyup misli çırmaşık yalı çırmaşyär. Şol pursat Garıp can şadı-horram bolup bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

İkimiz goysalar bağıñ içinde,
Seyran etsek seniñ bile sövdüğim.

Şükür imdi bağıñ yetmiş kemala,
Bagban bolsam täze güle sövdüğim.

Gurban olam gaşlarıña, gözüñe,
Dal boyuña, kamatıña, yüzüñe,
Sadaka bolsun şirin canlar sözüñe,
Gandır lebiñdäki bala sövdüğim.

Cebriñe dözmenem, cepa eyleme,
Gayrı bilen ähti-vepa eyleme,
Her ne gelse zovkı-sapa eyleme,
Söz yayılar ilden ile sövdüğim.

Gaşıñ mähribana başım goymuşam,
Mest bolup billere golum salmışam,
Kaknus kibi ışk oduna köymişem,
Gel imdi rehim eyle güle sövdüğim.

Şum rakıplar goymaz sapa sürmäge,
Gelmişem aldıñga başım bermäge,
Lebleriñniñ şeker-balın sormaga,
Muntızıram aydan yıla sövdüğim.

Aşık bolanlarıñ yanar yüregi,
Aç goynuñı, sal boynumga bilegi,
Mustıcapdır gız-oglanıñ dilegi,
Dilegiñi Hakdan dile sövdüğim.

Aşık imes, yar cebrini ar eden,
Hak özüdir yokdan bizni bar eden,
Garıp diyrler bag içinde zar eden,
Dal dolansam inçe bile sövdüğim.

Garıp can sözüni tamamlayar. Munı eşidip Şasenem yerinden turyar da golunu Garıp canıñ boynuna salyar. Ol diyseñ şatlanıp bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Arzımnı eşitgil, söygüli yarım,
Armansız sür, dövrän ötmezden burun.
Baga girip tırgıl täze gülümden,
Çırmaşıp dur duşman duymazdan burun.

Ak bilegiñ salgıl meniñ boynuma,
Dolanıban gırgıl meniñ goynuma,
Pelek hayran bolsun meniñ oynuma,
Armansız sür, dövrän ötmezden burun.

Posa algıl, gızıl güldek yüzümden,
Mıradıñı hasıl etgil özümden,
Ruhum täzelener her bir sözüñden,
Armansız sür, dövrän ötmezden burun.

Sürme bolgul gözüm bilen gaşımga,
Gurban bolgul beyle hulk huşumga,
Pervana dek aylanıban daşımga,
Sürgül acal meyın tutmazdan burun.

Sırrı pinhan hiç galmasın arada,

Rakıpların yüzi bolsun garada,
Şasenem diyr yetgil maksat mırada,
Sürgül gülün hazan urmazdan burun.
Şasenem sözünü tamamlayar. Garıp can bilen Şasenem ayşy-eşretde boluberdiler. Bu
görnüşü sınılap duran Akca gelniñ de yarı yadına düşüp bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:
Gahba pelegiñ golundan,
Yüregimde daglar galdı.
Bilbil ayrıldı gülünden,
Ter açılan baglar galdı.

Asan etgil bu müşgili,
Uzaga düşdi menzili,
Uçurdım şeyda bilbili,
Gülşen içre zaglar galdı.

Halapda galdı vatanım,
Hiç yokdur gelip gidenim,
Yar bilen söhbet tutanım,
Gadımkıca caylar galdı.

Men bu ayralık derdinde,
Yüzüm musallat gerdinde,
Gardaşlar durar yurdunda,
Serhovuzlı baglar galdı.

Gülnahal diyr yandı canım,
Pelek yakdı istihanım,
Ezber hoca mähribanım,
Yüregimde daglar galdı.

Akca sözünü tamamlayar. Şasenem, Akca'nıñ halına rehimi gelip oña gövünlik
beryar de:

- Ey Akca, sabır et, sen hem yarıña govşarsıñ, diyyar. Bu gepleşikden soñ Şasenem,
Garıp cana garap:

- Ey Garıp can, gel ikimiz бага seyil edeli, söhbet tutalı, diyip bir nama aydyar. Ol
ine şunuñ yalı:

Gel Garıbım keşt edeli bu бага,
Bilbil görsün gülün tomaşasını.
Goy lebiñ lebime, dodag dodaga,
Diller görsün balıñ tomaşasını.

Hudayım yaratdı cenneti rızvan,
Bu dünyäde berdi bizge müñ elvan,
Yar üçin nice yıl gezdi sergezdan,
Leyli görsün Mecnun tomaşasını.

Işk yeli her kesi eyledi berbat,
Her kime duş gelse eyleyir peryat,
Bisutun dagını köp gezdi Perhat,
Şirin görsün Perhat tomaşasını.

Hudhım her kimge saldı yüz sövda,
Cahan bazarına düşdi müñ govga,
On iki yıl akdı deryada Uzra,
Vamık görsün Uzra tomaşasını.

İki aşık goşulsalar cem bolup,
Sınaları dalgı, gözi nem bolup,
Sen Aşık Garıp sen, men Senem bolup,
Akca görsün bizler tomaşasını.

Şasenem sözüni tamamlayar da yuvaş-yuvaş yöröp Akca'nıñ yanına baryar. Şasenem Akca garap:

- Ey Akca, sen meniñ hemme sırlarımı bilyärsiñ. Sen meniñ iñ yakın sırdaşım. Akca sen indi bu gizlin sırı pinhanlıkda saklamagıñ çäresini gör, diyyär. Bu sözleri eşiden Akca, Şasenem'e garap:

- Ey Şasenem, munuñ yalı pinhan sırı Yasmık mama tabşırsak yağşı bolar, diyyär. Şasenem bu maslahatı makul bilyär. Şu işi yerine yetirmäge Şasenem, Akca, Garıp üçüsi Yasmık mamaniñ yanına baryar. Onuñ bilen bu mesele barada geñeşyärler. Bulara Yasmık mama:

- Men Garıp canı gizlin saklayın, emma sen atañdan bağı dile. Sen bağı özüñe alınıñdan soñ oña başga hiç kimi goybermeris, diyyär. Şasenem, Akca, Garıp munı makul bilyär. Şasenem Yasmık mama garap:

- Garıp canı incıtma, diyyär de bir nama aydyar. Ol ine Şunuñ yalı:
Men bu gün gider men atam yanına,
Vesiyetim Garıp canı incıtma.
İki aşıkniñ goşulmagınıñ şanına,
Vesiyetim Garıp canı incıtma.

Hiç kime bildirme tä men gelinçä,
Men saña tabşırdım erte bolınça,
Barıp Şaabbas'dan bagını alınça,
Vesiyetim Garıp canı incıtma.

Şum rakılar iydi nanu-nemegim,
Anda sud etmedi gaygı iymegim,
Köñlümiñ kuvvatı, güycüm, kömegim,
Vesiyetim Garıp canı incıtma.

Ne cepalar çekdi Garıp'ga Senem,
İşgiñ sövdasında sergezdan menem,
Akca garındaşım sen meniñ enem,
Vesiyetim Garıp canı incıtma.

Şasenem sözüni tamamlayar. Garıp canı Yasmık mama tabşıryrlar. Şasenem bolsa bağı atasından diläp almaga Akca'nı iberyär. Akca, Şaabbas'ıñ yanına baryar. Şaabbas, Akca'dan habar sorayar. Akca, Şaabbas'a garayar da:

- Ey keremli şahım, siz Şasenem'ıñ yaşayan bagını oña bağışlañ diyip soramaga geldim, diyyär. Şaabbas muña razı bolyar. Akca, Şasenem'ıñ köşgüne gaydıp gelyär de Şaabbas'ıñ bağı oña berendigini aydyar. Munı eşidip Şasenem öz özüne "Men Garıp canı бага getirsem kenizleriñ biri munı atama habar berse niçik bolar?" diyip oylanyar. Akca, muña derrev düşünyär de Şasenem'e garap:

- Ey Şasenem, günüñ öñüni elek bilen tutup bolmaz. Bu gizlin sırı hemme kenizlere aytmaq gerek, diyyär. Şasenem, Akca'dan bu sözi eşidip hemme kenizleri yanına çağıryar. Olara gizlin sırı habar berip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Söver yarından ayrılıp,
Yörmeklik rova bolar mı?
Gözel yarıñ pırakında,
Gezmeklik rova bolar mı?

Yüzde melamat gerdeniñ,
Sözi yeter namardınıñ,
Ey yaranlar ışk derdiniñ,

Derdine doga bolar mı?

Men isterem yarım gelse,
Gelip gamgın könlüm alsa,
Bir gün mumı atam bilse,
Kenizler güvä bolar mı?

Pırak oduga köyeniň,
Sınasına daş goyaniň,
Her kese sırıň ayanıň,
Sözünde lebiz bolar mı?

Yar yoluga boyun goymak,
Rahat berip mehnat almak,
Şasenem diyr aşık bolmak,
Mundan intiha bolar mı?

Şasenem sözüni tamamlayar. Kenizler bu sözleri eşidenlerinden soň Şasenem'e garap:

- Ey Şasenem, onuň yalı bolsa Garıp canı bu yere getiriň, biz hem onı göreli, diyyärler. Muña Şasenem örän şatlanyar da Akca garap:

- Ey Akca, bar Yasmık mamadan sorap Garıp canı bu yere getir, diyyär. Akca, bu hızmatı bitirmäge gityär. Ol Yasmık mamaniň yanına barıp:

- Şasenem'in ilçisidirin. Men sizden Garıp canı soramaga, onı alıp gitmäge geldim, diyip bir nama aydyar. Ol ine şunuň yalı:

Men Şasenem'in ilçisi,
Meniň bilen yörgül imdi.
Açılmış baglarnıň güli,
Bagban bolup tırgil imdi.

Duşman yüzü bolsun gara,
Otlar düşsün bu şähere,
İsleseň yetgil ol yara,
Meniň birle yörgül imdi.

Ölmesin dostlar, ölmesin,
Rakıp işlerni sızmasın,
Sırıňı hiç kes bilmesin,
Bakma soldan-saga imdi.

Huda eşitsin dadıňı,
Hak yetirsin mıradıňı,
Yar bilsin ıktıkadıňı,
İhlas birle bargıl imdi.

Munday yakma yüregiňi,
Sal boynuna bilegiňi,
Gülňahal diyr dilegiňi,
Yardan diläp algıl imdi.

Akca sözüni tamamlayar. Bu sözi eşidip Yasmık mama, Garıp canıň Şasenem'in köşgüne gitmegine razılık beryär. Bu rugsatdan soň Akca, Garıp canı Şasenem'in köşgüne getiryär. Kenizler Garıp canı görýärler, onı örän şatlakly garşylayarlar. Şasenem muña çakdanaşa begenip Garıp canıň gövünü göstermek maksadı bilen bir nama aydyar. Ol ine şunuň yalı:

Hoş geldiň Garıbm, sapa gelip sen,
Gutlı bolsun menzil-mekan Garıbm.

Söhbət et, rakiplər duymasdan burun,
Ganımatdır həmin zaman Gariğim.

Gorkuncum bar, şum rakiplər duyarlar,
Duysa seni gırmızı gana boyarlar,
Meni tükeniksiz cəpa goyarlar,
Bu zamanlar niçik zaman Gariğim.

Saňa pərvəsdədir canı-cahanım,
Sen-sen təcə serim ruhi-rovanım,
Saňa pida bolsun bu şirin canım,
Yoluñda gurbandır bu can Gariğim.

Vəhim etmə Şasənəm gayrı bolar diyp,
Bir namardıñ terhosını alar diyp,
Sagınma mən ölsəm özi galar diyp,
Gətirmə könlüñə güman Gariğim.

Şasənəm diyr barım yogum seniñdir,
Yovuz günüm, namıs arım seniñdir,
Gövsümdəki goşa narım seniñdir,
Sınam saña tağı rovan Gariğim.

Şasənəm sözüni tamamlayar. Gariğ can Şasənəm'e garap:

- Ey Şasənəm, mən seniñ bağbanıña öydençər bolup xızmat edyərdim. Mən indi barıq onuñ mallarını özünə tabşırayın. Sen maña şu işləri bitirməgə rugsat et, diyyər. Şasənəm, Gariğ cana rugsat beryər. Gariğ can bağbanıñ mallarını tabşırmaga gidyər. Gariğ can, bağdan çıxıp ızına seredəndə Şasənəm'in köşgüniñ şuglası asmanda yaldırayar. Gariğ can muni görüp bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Bir apıtıp talğat husni mesihim,
Bir şirin dilliniñ dağı mən dağı.
Lebleriñ şeker leb, sözi pesihim,
Şol şirin zulañ dağı mən dağı.

Cemaliñ subhıdem yüzündə nikap,
Götergil yüzüñdən perdey- i hıcap,
Äleme bark urar misl-i apıtıp,
Senəm gız atlıniñ dağı mən dağı.

Çemeni seyir eder husni-murguzar,
Yüz elvan sıpatlı turpa novbahar,
Ne hallar, ne hatlar, nağışlı niğar,
Tavus misilliniñ dağı mən dağı.

Geler bir gün dövrən gelmezden galmaz,
Ne boldı ikbalım çırığım yanmaz,
Gara bağıtım ukusından oyanmaz,
Mən bu kem ikbalıñ dağı mən dağı.

Lebleriniñ gandı talh urar ganda,
Takatım galmazı ciğerdə, tendə,
Gariğ aşık size gul erer, bende,
Mən Senəm atlıniñ dağı mən dağı.

Gariğ can sözüni tamamlayar da öz yoluna rovana bolyar. Ol şol gəlşinə bağbanıñ yanına baryar. Mallarını oña tapşırar. Gariğ can, bağban, enesi bilən hoşlaşıp ızına Şasənəm'in köşgünə, бага gayıdıp gelyər. Şasənəm bilən ayşı-eşretde boluberyər.

Günleriñ birinde hemmeler öz işleri bilen bolup yöryär. Nahar vagtı geldi. Nahar da tayyar bolyar. Nahar iymekçi bolanlarında Şasenem, suvçı kenize garayar da:

- Ey keniz, bar Garıp canıñ eline suv akıt, ol golunı yuvsun, diyyär. Suvçı keniz kumganını alyar da Garıp canıñ eline suv akıdyar. Şol halat suvçı keniz Garıp cana garap:

- Ey Garıp can men de Şasenem'den kem däldirin, diyyär de onuñ boynundan gucaklap ogşamaga başlyar. Garıp canıñ muña örän gaharı gelyär. Keniziñ yüzüne berk uryar. Keniziñ agzı, burnı gan bolyar. Keniz mundan soñ Garıp cana gaharlı garap:

- Sen meni urduñ. Men seni şeyle bir urarin. Ol seniñ asla yadıñdan çikmaz, diyyär de bagdan çikıp gidyär. Garıp can bolsa biçak gaharlı Şasenem'iñ yanına dolanıp gelyär. Şasenem, Garıp canıñ yüzüne seredip oña:

- Saña näme boldı? Suvçı keniz nirede? Ol nirä gitdi? diyip sorayar. Garıp can bolan vakanı bolşı yalı Şasenem'e aydıp beryär. Bu habarı eşidip Şasenem, Garıp cana garap:

- Ey Garıp can, bu işi yalñış edipsiñ, eger ol biziñ bu gizlin sırımızı atama aytsa meni de seni de diri goymaz, diyip bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Garıp, seniñ şum bagtıñdan,
Cahan boldı zıñdan maña.
Seniñ bu kılğan işiñden,
Ahır bolar zıyan maña.

Meni pıçaksız öldürdiñ,
Kä agladıp kä güldürdiñ,
Täze güllerim soldurdiñ,
Öcdi badı hazan maña.

Meni eylediñ biçäre,
Yüregime saldıñ yara,
Seniñ üçin men avara,
Bu iş boldı zıyan maña.

Keniz barar atam yanına,
Sırıñ aydar hemme barına,
Duşmanlara bu bahana,
Gelgeyler guman maña.

Eden işiñde bar galat,
Geldi yene uşbu külpet,
Garıp can bergil maslahat,
Geldi ahır zaman maña.

Senem aydar ey mähriban,
Gaygı boldı bu şirin can,
Kişi geler hemin-zaman,
Zıñdan boldı cahan maña.

Şasenem, sözüni tamamlayar. Garıp can, Şasenem'e gövünlik beryär de bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Atam biler diyip gaygı iymegil,
Bizge bir yazılğan bardır Senem can.
Maña şunda acı sözler diymegil,
Aşıklar hacatı bardır Senem can.

Atañ bilse bizni keyin näderler,
Perman birlen tutup alıp giderler,
Seni goyup meni gurban ederler,
Bir başa bir ölüm bardır Senem can.

Bilbil pıgan eylöp ayrılmaz gülden,
Canı çıkarmışam başda köñülden,
Yüz para kılsalar dönmenem senden,
Aşıklara dönmek ardır Senem can.

Men bir goç-guzıyam gurban yerine,
Boynum bağlamışam zülpiñ tarına,
Müñ gezek baş ursam atañ darına,
Aşıklarıñ işi zardır Senem can.

Garıp aydar pelek bizge buyrmasa,
Ölenleriñ hatırasın görmese,
Atañ imdi sizni bizge bermese,
Öldürse öldürsin zordur Senem can.

Garıp can sözüni tamamlayar. Şasenem bilen Garıp can geñeş edibersinler.

İndi habarı kimden al, suvçı kenizden al. Suvçı keniz, şol gaydıña agzı-burnunıñ ganı bilen ılgap Şaabbas'ıñ yanına baryar. Şaabbas munı gören badına kenizden habar sorayar. Suvçı keniz:

- Ey keremli şahım, gızınız bir bigana yigit bilen köşgünde ayış-eşretde bolup yör. Ol yigit meni de örän gatı urdı. Men datlap siziñ yanıña geldim, diyyär. Şaabbas, bu sözi eşidip gazaba münyär. Oña:

- Ey keniz, sözüñ yalan çıkaysa seni sañsar edip öldürderin, diyyär. Şol mahal Şaabbas, yasavulları çağırar da olara:

- Meniñ gızımıñ köşgünde bir bigana yigit barmış. Şonı Şasenem bilen bilelikde meniñ yanıma alıp geliñ, diyip buyruk beryär. Yasavullar haydan-hay Şasenem'in köşgüne ugrayarlar.

İndi habarı kimden al, Şasenem'in köşgünden al. Şasenem bilen Garıp can geñeş edip bolyarlar da Akca'nıñ yanına baryarlar. Bolan işlerden onı habardar edyärler. Akca bu habarı eşidip:

- Ey Şasenem, biz Yasmık mamaniñ yanına barsak ol muña çäre tapar, diyyär. Şasenem, Garıp can bu maslahadı makul bilip Akca üçüsi Yasmık mamaniñ yanına baryar. Oña bolan işleriñ hemmesini aydıp beryärler. Yasmık mama olara garap:

- Ey meniñ balalarım, Garıp canı sandıga salmak gerek. Onı hem saman kümede gizlemeli, diyyär. Yasmık mama bu sözlere aydıp bolan dessine, Garıp canı sandıga salyalar da agzını yapıyalar. Sandığı Yasmık mamaniñ saman kümesine alıp barmak için Akca birnäçe kenizi çağırar. Kenizler haydan-hay bu yere gelyärler. Şasenem, kenizlere garap:

- Gızlar göteriñ sandığı, diyip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Ey yaranlar, halayıklar,
Gızlar göteriñ sandığı.
Aga-ini dostı-yarlar,
Gızlar göteriñ sandığı.

Açılan baccada bağım bar,
Sinada çapraz dagım bar,
İçinde can metdahım bar,
Gızlar göteriñ sandığı.

Gara bolsun duşman yüzi,
Görmesin rakıbiñ gözi,
Malı-mülkümiñ eyesi,
Gızlar göteriñ sandığı.

Sandık birle birge barıñ,
Canımnı-canıga garıñ,
İçinde ne barın görüñ,

Gızlar göteriñ sandığı.

Bildirmäñler yakın, yada,
Atam duysa salar oda,
Bizni goymasın hayhada,
Gızlar göteriñ sandığı.

Açılıpdır bakca-bağı,
Duşman çekyär ahı-zarı,
Şasenem'ñ söver yarı,
Gızlar göteriñ sandığı.

Şasenem sözüni tamamlayar. Bu sözi eşiden kenizler sandığı göteryärler de saman kümä tarap ugrayarlar. Onı getirip Yasmık mamaniñ saman kümesinde gizleyärler. Şondan köp vagt geçmänkä Şaabbas'ñ iberen yasavulları gelyärler. Olar Şasenem'ñ köşgüniñ, bagınıñ hemme yerini agtaryarlar. Garıp canı tapmayarlar. Mundan soñ olar dolanıp Şaabbas'ñ öñüne gelyärler. Yasavullar, Şaabbas'a:

- Biz Şasenem'ñ köşgüni bagını şunça agtardık. Ol bigana yigidi tapmadık, diyyärler. Bu sözləri Şaabbas eşidip müneçimleri çağırar. Olar, patışanıñ yanında şol vagt hāzir bolyarlar. Olara Şaabbas, maksadını ayıdyar da “Gurra taşlañ” diyyär. Şol vagt müneçimler, gurrandazlar pal atıp:

- Ey patışahım, Garıp sandıkda onuñ öñünde Şasenem, Garıp can bilen sözleşip otır, diyyärler. Şonda Şaabbas, müneçimlere, gurrandazlara garap:

- Siziñ sözüñiz yalan çıksa hemmäñiziñ başıñız ölümlü, malıñız talañlı, diyyär. Gaharlı bu sözləri aydıp bolandan soñ, birnäçe yasavulı yene Şasenem'ñ köşgüne iberyär. Yasavullar barıbersinler.

İndi habarı kimden al, Şasenem bilen Yasmık mamadan al. Şasenem bilen Akca, Yasmık mamaniñ yanına baryarlar. Şasenem, Yasmık mama garap:

- Ey ene, atam müneçimleri, gurrandazları çağırıp Garıp canıñ sandıkdağını biler. İndi näme etmeli? Sen çaresini gör, diyyär. Yasmık mama, Şasenem'e garayar da:

- Ey Şasenem, hovzuñ suvuniñ aşagında haçan gerek bolsa diyliip salnan bir cay bardır. Garıp canı şol cayda gizlemeli, diyyär. Şasenem bilen Akca, Garıp canı hovzuñ suvuniñ aşagındakı cayda gizleyär. Garıp canı gizläp bolan badlarına Şaabbas'ñ iberen yasavulları gelyär. Olar, Yasmık mamaniñ sandığını da, kümesini Şasenem'ñ köşgüni de, bagını da agtaryarlar. Gözlöp yadanlarından soñ yasavullarıñ lapı keç bolup Şaabbas'ñ yanına gaydıp baryarlar. Olar şaga garap:

- Ey keremli şahımız, biz köşgi, bağı aydılyan sandığı barladık. Barlamadık yerimiz galmadı. Biz ol bigana yigidi tapmadır, diyyärler. Şaabbas, bu sözləri eşidenden soñ gazaba münüp:

- Bu yal yağılarımı dardan asiñ. Olar meniñ gızıma töhmet edyärler, diyyär de cellatlara suvçı kenizi, müneçimleri, gurrandazları dardan asmağa buyuryar. Cellatlar, oları sözletmān dardan asyarlar.

İndi habarı kimden al, Şasenem'den al. Şasenem, suvçı keniziñ, müneçimleriñ, gurrandazlarıñ dardan asılanını eşidyär de gala-goplugı ayrılıyar. Şasenem, Akca garayar da “Ey Akca indi duşmanlardan gutuldık. Sen bar da Garıp canı getir diyip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Akca, bu gün tende canım,
Çıkmazdan cananı getir.
Müsür ilinde Yusup kibi,
Şol bendi-zıdanı getir.

Biziñ birle vada kılğan,
Rahat berip mähnet alğan,
Cepa tıgını cana salğan,
Gara bagrı ganı getir.

Hassa halını sorayın,
Söyğüli könlüm bereyin,
Doyunçam yüzüni göreyin,
Barıp Garıp canı getir.

Ötdi meger yar pıragı,
Gahba pelek goydı dağı,
Bir ağız söznüñ soradı,
Şol dağı hicranı getir.

Şasenem diyir gara bağıtım,
Yandı kül boldı bu rahtım,
Yakın geldi öler vağıtım,
Derdimge dermanı getir.

Şasenem sözüni tamamlayar. Akca, gidip Garıp canı gizlenen yerinden alıp gelyär.

Şasenem, Garıp cana garap:

- Ey Garıp can, meniñ üçin zındana oturdıñ, diyyär de oña mılakatlık edyär. Şonda

Garıp can, Şasenem'e garap:

- Ey Şasenem, bu barlaglardan sag-salamat gutuldık. Sen şuna şükür et, diyyär.

Şasenem, bu sözleri eşidip Garıp canıñ gövni alması maksadı bilen bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Aşık bolup yar cebrini çekmegen,
Onuñ aşıklığına ıqtıbar olmaz.
Yar yolunda gözde yaşın dökmegen,
Onuñ sırı ile aşgäri olmaz.

Hoş vağıt ömrüni yakıp oturma,
Çaşırma aklıñı, pähmiñ yitirme,
Gel dostum, könlüñe gayğı getirme,
Zamanıñ hemişe beyle dar olmaz.

Cıda boldum diyip bolma hesretde,
Enşalla sag men, bolma külpetde,
Götergil başıñı, galma hesretde,
Bilbil, gülüñ degresinde har olmaz.

Pervana dek özüñ oda salmagıl,
Mansur deyin enelhak diyip ölmegil,
Ismagıl dek özün gurban kılmagıl,
Aşık men digende ıqtıbar olmaz.

Senem aydar, iyme gayğı-hicranı,
Işk derdiniñ bolmaz eken dermanı,
Bir günü sovurlar acal harmanı,
Bu dünyä hiç kime vepadar olmaz.

Şasenem sözüni tamamlayar. Şasenem bilen Garıp can şu vakalardan soñ parahat ayış-eşretde boluberyärler.

İndi habarı kimden al, Şaabbas'dan al. Şaabbas; kenizi, müneçcimleri, gurrandazları dardan asdıranı bilen gövni incalmayar. Ol Abdilla diyen vezirini yanına çağırıp oña hemme bolan vakaları aydıp beryär. Şa, vezire kırk nöker berip:

- Sen bar da gizlin Şasenem'ın köşgünüñ, bağıñıñ tövereginde bol. Ol yerlerdeki pinhan sırları bil. Bigana aydıyan yigit bolsa onı tutup meniñ yanıma getir, diyyär. Şaabbas, şeyle yumşık buyrup Abdilla veziri kırk nökeri bilen Şasenem'ın köşgünüñ, bağıñıñ töveregine cansız edip yollayar. Bular şol yerde gizlilikde geziberyärler. Bir gün Abdilla veziriñ nökerlerinden biri bagda Şasenem bilen bir yigidiñ ayış-eşretde oturadıgını olara duydurman

göryär. Ol nöker bu habarı Abdilla vezire aydyar. Abdilla vezir duydurman bu habarıň dogrudygına, dogry dälidigine göz yetirmekçi bolyar. Ol aydilyan dogry bolup çykyar. Bu yagdayı anıklyp Abdilla vezir bu hakda oylana oylana ahırı Şasenem bilen maslahatlaşmagy makul tapyar. Şu maksat bilen Abdilla vezir, Şasenem’iň yeke oturan vagtını tapyp onuň yanına baryar. Şasenem, Abdilla veziriň habarını alyar. Abdilla vezir Şasenem’e garap:

- Ey Şasenem, sen nähili işler bilen meşgul? Seniň ataň; kenizi, müneçimleri, gurrandazlary dara çekdi. Olaryň nähak ganına galdy, emma keniziň, müneçimleriň, gurrandazlaryň aydyanlarynyň hemmesi dogry eken, diyyär. Onda Şasenem, Abdilla vezire garap:

- Ey Abdilla vezir, bu yigit meniň mihmanım. Mihmana hiç kim degmeyer, diyyär de bir nama aydyar. Ol ine şunuň yaly:

Köp gıssama, yarım aklın çaşırar,
Degmegil yarımga, Huda ışgına.
Maňa duřgan ıřık barçaga duřar,
Degmegil yarımga, Huda ışgına.

Atam iberendir seni permana,
Ne işiň bar yağşı bilen yamana,
Gulak goy Abdilla, sırrı-pinhana,
Degmegil yarımga, Huda ışgına.

Men bir biçäre men, zarım dilimde,
Her ne kılsaň ıgtıyaryň eliňde,
Girifdar etmegil duşman golunda,
Degmegil yarımga, Huda ışgına.

Bizni alıp barsaň atam yanına,
Atam galar aşıkların ganına,
Sen galarsıň melamatiň kânine,
Degmegil yarımga, Huda ışgına.

Senem diyr berey dünýä malını,
Tükel hazınamnyň her ne barını,
Äřgär etme aşıkların sırrını,
Degmegil yarımga, Huda ışgına.

Şasenem, sözüni tamamlayar. Şu gepleşikden soň Şasenem, Abdilla vezir bilen bu sıry hiç kime bildirmezlik hakkında ıřlalařyar. Abdilla vezir bilen nökerlerine kırk galkan zer beryär. Muňa Abdilla vezir de onuň nökerleri de razı bolyar.

Abdilla vezir, nökerleri bilen cansızlık möhledi gutaryança öňküsi yaly geziberdiler. Möhledi gutarandan soň, Abdilla vezir Şaabbas’iň yanına gelyär de:

- Ey älemiň patıřası, meniň keremli soltanım, biz Şasenem’iň köřgüniň tövereginde şunça vagt bolduk, emma aydilyan bigana yigide duř gelmedik, diyyär. Şaabbas, bu sözleri eşidenden soň rahatlayar.

İndi habarı kimden al, Şasenem’den al. Bir gün Şasenem, Garıp can bilen geňeř edyär de oňa garap:

- Ey Garıp can, öňküler “adam alası içinde hayvan alası dařında” diyipdirler. Kim bilyär bu sıry Abdilla vezir gizlin saklar mı ya da saklamaz mı? Belli däl. Şonuň üçin bu gürrüňler geçyänçä, sen başga yere gitseň govı bolardı. Barlaglar gutarandan soň gaydıp gelseň de bolcak, diyyär de bir nama aydyar. Ol ine şunuň yaly:

Garıp dostum, et gamiňni,
Duşman kâr etmezden burun.
Erte bilen seni, meni,
Yasavul itmezden burun.

Daň bilen mahasil geler,

Çar tarapıñ gurşap alar,
Seni yovuz güne salar,
Gaçaver tutmazdan burun.

Erte geler munda yatan,
Seni meniñ bilen tutan,
Bir özge yerde et vatan,
Äşgär etmezden burun.

Gutulaver mundan gaçıp,
Gözüñ yumup menden geçip,
Bir acdarha agzın açıp,
Vehim ile yutmazdan burun.

Şasenem diyr hicran yeli,
Çar taraptan övser veli,
Başga yana ömrüm güli,
Talanıp gitmezden burun.

Şasenem sözünü tamamlayar. Garıp can, bu sözleri eşidip:

- Ey Şasenem, men hiçbir zatdan heder etmeyärin. Canıñdan gorkup magşugıñı taşlap gitmek aşıklara ardır, namartlıkdir. Men ölsem de bu yerden hiç yana gitmerin, diyip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Maña mundan gitmek bolmaz,
Atañ tutup almaginça.
Halil kibi zulum çekip,
Hicir oduna salmagınça.

Can baglı zülpiñ tarına,
Baş goyup atañ darına,
Guzı dek gurban yerine,
Atañ tutup çalmaginça.

Sen gezer sen gülgün geyip,
Hal üstüne hallar goyup,
Kaknus kibi otga köyüp,
Peymanamız dolmagınça.

Can barıça uşbu tende,
Men olaram saña bende,
Cınazamı işiñizde,
Gide bilmen kılmaginça.

Garıp diyer ahırkı maksat,
Acal yetse bermez pursat,
Näler ganımat bu pursat,
Giderim yok ölmeginçe.

Garıp can sözünü tamamlayar. Garıp can bu namanı aydandan soñ Şasenem, näme etcegini bilmeyär. Ol, şol vagt öz gövñüne geñeşyär de “Men Garıp canıñ gövñüne degmesem ol bu yerden gitmez, duşman goluna düşer. Şonuñ üçin men onuñ gövñüne degcek bir söz aydayın. Goy, ol bu yerden gitsin. Duşmanıñ goluna düşmesin. Şonda Garıp can diri galar” diyip oylanyar. Şu pikirden soñ, Şasenem, Garıp cana garap gaharlanan kişi bolyar da bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

İmdi söhbet vagtı ötdi,
Git Garıp, eglenme mundan.
Ayralıgıñ vagtı yetdi,

Git Garıp, eglenme mundan.

Näler gördüm seniñ vaslıñ,
Barabarı yokdur aslıñ,
Bir gül erdiñ, ötdi paslıñ,
Git Garıp, eglenme mundan.

Sen bir gülnüñ harmanı sen,
Her göreniñ yaranı sen,
Ne derdimniñ dermanı sen,
Git Garıp, eglenme mundan.

Sen barıñda güle bilmen,
Bu ne derdir bile bilmen,
Seniñ üçin öle bilmen,
Git Garıp, eglenme mundan.

Bähre tapmañ bu vatandan,
Şirin canıñ çıkar tenden,
Şasenem diyir geçdim senden,
Git Garıp, eglenme mundan.

Şasenem, sözüni tamamlayar. Garıp can bu sözleri eşidyär de bıçak gaharlanyar.
Şasenem'e garap:

- Ey Şasenem, men seni yarım diyip bilyärdim. Seniñ ışığıñda köyüp-bişıyärdim. Sen bir bivepa eken sen, diyär de öz özüne içinden “Şunuñ yalı bolsa men başımı alıp bu yurtdan başga bir yurda gideyin. Asla dolanıp bu yurda gelmäyin” diyär de Şasenem'e garap bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

İmdi göç eyledi köñül kerverni,
Göçende eglenem, belki gelmenem.
Menden gayrı bilen sürgül dövranı,
Sürende eglenem belki, gelmenem.

Garıplarıñ bolmaz belli vatani,
İdemezler garıplıkda yatani,
Gızıl gülnüñ degresinde biteni,
Tirende eglenem belki, gelmenem.

Bu niçik avudır goşduñ aşıma,
Sen sebäpkär gözden akan yaşıma,
Acal yassıgını goyup başıma,
Yatanda eglenem belki, gelmenem.

Bilmeyin özümü saldım bu derde,
Hemra bolup seniñ deyin namarda,
“Yar yar” diyip gezer erdim her yerde,
Gezende eglenem belki, gelmenem.

Bir diymişler aşıklarıñ yolunu,
Sen soldurdiñ muhabbetiñ gülünü,
Senden özge bir nāzliniñ golunu,
Tutanda eglenem belki, gelmenem.

İmdi vaspıñ aydıp gezsem illerde,
Meni sorsañ yakın-uzak yollarda,
Mecnun kibi yedi yıllık çöllerde,

Yörende eglenem belki, gelmenem.

Horasan yurdunda akca yazılar,
Onda molla bolsa munda kazılar,
Ezelde yazılan bizge yazılar,
Yazanda eglenem belki, gelmenem.

Yekelikde ölüm gelse bu başa,
Bizden salam bolsun kovmı-gardaşa,
Gılıç sırip bu gün gelse söveşe,
Sıranda eglenem belki, gelmenem.

Mövlam rehim eylesin aşık yaşına,
Adam ne gelerin bilmez başına,
Garıplıkda kişi gelmez gaşına,
Yatanda eglenem belki, gelmenem.

Garıp aydar bozduñ imdi şanımnı,
Otga yakdıñ gövherimi, känimni,
Eyesige berip şirin canımnı,
Ölende eglenem belki gelmenem.

Garıp can sözünü tamamlayar. Şondan soñ Garıp can, Şasenem'in yüzüne seretmän köşkden çıkıp gidyar. Ol şol gidişine dervezebanlarıñ yanına baryar. Olar bilen hoşlaşyar da galadan çıkıyar. Şavezir şäheriniñ içi bilen gidiberyär. Garıp can içini gepledip baryar. Nirä baryanı da bilmeyär. Garıp can, şol barşına çöl beyevana çıkıyar. Ahırını onıñ yolu bir beyikliğı üstünden baryar. Garıp can şol belentlige çıkıyar da ızına garayar. Görse Şavezir şäheri seleñläp görünyär. Garıp can Şavezir şäherine garap duryar da bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Nesip göterildi Şavezir senden,
İmdi yöremäge yollar biziñdir.
Yar vepasız, köñül galıpdır andan,
İmdi yöremäge yollar biziñdir.

Vepasız yar avı gatdı aşıma,
Rehim gelmez gözden akan yaşıma,
Diysen musallatdır meniñ başıma,
İmdi yöremäge yollar biziñdir.

Şasenem kovladı köşgünden bizni,
Ne bela urupdır Şasenem sizni,
Men bu gün diymişem ahırkı sözni,
İmdi yöremäge yollar biziñdir.

Ikbalıñ şum bolsa işiñ oñ bolmaz,
Näçe iş etseñ de bagtıñ señ gelmez,
Munı añlamagan asla hiç bilmez,
İmdi yöremäge yollar biziñdir.

Garıp aydar Şavezir'i terk etdim,
El göterip gayrı vatana gitdim,
Şasenem'den imdi bir gadım ötdüm,
İmdi yöremäge yollar biziñdir.

Garıp can sözünü tamamlayar. Onuñ halı örän erbetdi. Garıp can yene de demirgazık tarapa garap gidiberyär. Garıp can az yöröp köp yöröp ahırını Diyarbekir şäheriniñ içinde gezip yörkä özünüñ mekdep yoldaşlarına duşyar. Olar bilen sözleşyar. Garıp canıñ mekdep

yoldaşlarınıñ birine Mırat diyyärdiler. Onuñ söyšän gızına Akcemal diyerdiler. Bu ikisi durmuş gurupdılar. Garıp can bilen Mırat örän oñat görüşyärdi. Mırat, Garıp candan hal-yagdayını sorayar. Garıp can, şonda Mırat'a başından geçirenlerini beyan edip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Terk eyledim Şavezirni,
Yar bizni kovlıdı-kovlıdı.
İmdi görmes men yüzünü,
Yar meni kovlıdı-kovlıdı.

Ayrılgıñ günü geldi,
Gül meñzim saralıp soldı,
Ahır zaman bizge boldı,
Yar bizni kovlıdı-kovlıdı.

Bilmez men niçik gep boldı,
Gaygı-gamdan meñzim soldı,
Rakıplar cak-caklap güldi,
Yar bizni kovlıdı-kovlıdı.

Şasenem boldı bivepa,
Gutarmışdır zovkı-sapa,
Bahaneler tapa-tapa,
Yar bizni kovlıdı-kovlıdı.

Garıp diyir yardan geçdim,
Ayrılık şerabıñ içdim,
Vatandan baş alıp göçdüm,
Yar bizni kovlıdı-kovlıdı.

Garıp can sözüni tamamlayar. Mırat, bu sözi eşidenden soñ Garıp cana gövünlik beryär de onu öz öyüne alıp baryar. Garıp can, Mırat'ıñ öyünde bir näçe gün bolyar. Bir gün Garıp can, säher çağı ukudan oyanyar da Aşık Aydıñ piriñ yanına gitmegi yüregine düvyär. Mırat dosdı, onuñ ayalı Akcemal peri bilen hoşlaşıp Aşık Aydıñ piriñ yanına ugrayar. Garıp can, şol barşına Aşık Aydıñ piriñ yanına baryar. Aşık Aydıñ pir, Garıp can bilen saglık-amanlık soraşyar. Aşık Aydıñ pir, Garıp canı sınılayar. Onuñ yüzüne siñe seredyär de ondan hal yagday sorayar. Şonda Garıp canıñ halınıñ biçak yaramazdığını bilyär. Ondan onuñ sebäbini sorap bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Sözle Garıp can halıñdan,
Saña näm boldı, näm boldı?
Habar et gelen yoluñdan,
Saña näm boldı, näm boldı?

Biri ıkarat etdi mi?
Ya rakıpdan söz yetdi mi?
Köñlüñe guman gitdi mi?
Saña näm boldı, näm boldı?

Perişandır seniñ halıñ,
Govşamışdır seniñ salıñ,
Munda getirmiş ıgbalıñ,
Saña näm boldı, näm boldı?

Solupdır señ reñni-royıñ,
Teñ bolupdır sıra halıñ,
Nämeleri diyer oyun?
Saña näm boldı, näm boldı?

Işk meyinden gana-gana,
Näme bolupdır-la saña,
Aydıñ diyer diygil maña,
Saña näm boldı, näm boldı?

Aşık Aydıñ pir sözüni tamamlayar. Garıp can tolgunıp başından geçirenlerini birin birin beyan edip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Aşık Aydıñ pirim diñle,
Ayra düşdüm men yarımnan.
Ya da käye, ya da oñla,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Ayşy eşretde bolyardım,
Yarıñ bağında gezyardım,
Şadıyan oynap gülyardım,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Bu gün bizni pelek urdı,
Şasenem gız özge gördi,
Yalan-yaşırık sözün berdi,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Bilmen niçik-näme boldı,
Ayralıgıñ günü geldi,
Daş-töverek duşman aldı,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Şasenem gız gazap etdi,
Biriniñ sözüne gitdi,
Aydan sözi cana batdı,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Kovladı köşgünden göterip,
Söz diydi ıkarat yetirip,
Ikbalım bu yere getirip,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Garıp aydar şeyle bizler,
Geñeş beriñ imdi sizler,
Galmadı diymäge sözler,
Ayra düşdüm men yarımnan.

Garıp can, sözüni tamamlayar. Garıp candan bu sözleri eşidip Aşık Aydıñ, oña gövünlik beryär de:

- Ey Garıp can, gam çekmegil. Bu zatlarıñ hemmesiniñ soñı hayır bolar, diyip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Garıp oglum gam iymegil,
Terk eylegil gam-gussanı.
Gamlı bolup söz diymegil,
Terk eylegil gam-gussanı.

Gam-gussa muşakgat getirer,
Hesretini cana yetirer,
Yüregiñe leşder batrar,
Terk eylegil gam-gussanı.

Gussa çekmek namart işi,
Onı göteren är kişi,
Gezgil yaynap açıp döşi,
Terk eylegil gam-gussanı.

Gamlı bolsañ işiñ bitmez,
Günüñ uzar vagtıñ ötmez,
Hiçbir zat canıña batmaz,
Terk eylegil gam-gussanı.

Mıdam bolgul şadiyana,
Kast etmegil şirin cana,
Vesiyetim Garıp cana,
Terk eylegil gam-gussanı.

Eşitip Aydıñ'ın sözün,
Berer patışa da gızın,
Görersiñ durmuşıñ yazın,
Terk eylegil gam-gussanı.

Aşık Aydıñ pir sözünü tamamlayar. Garıp can ussadınıñ övüt-nesihatını alyar. Onuñ bilen sözleşip oturyar. Garıp can, Aşık Aydıñ'ın öyünde birnäçe gün bolyar. Onuñ hezzet-hormatını kabul edyär. Bir gün Garıp can ir bilen Aşık Aydıñ pirin yanına baryar. Onuñ bilen sözleşip oturyar. Garıp can öyelerine gitmek isleyendigini aydıp Aşık Aydıñ pirden rugsat sorayar da bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Mundan gitsem barsam ecem yaninga,
Rugsat sorar boldum bu gün sizlerden.
Barıp garasam men onuñ halıga,
Rugsat sorar boldum bu gün sizlerden.

Pelek bizge ayrılığı salıpdı,
Ecem, siñlim onda zarlap galıpdı,
Aglamakdan gözi yaşa dolupdı,
Rugsat sorar boldum bu gün sizlerden.

Ençe yıllar ayrılığa düşüp men,
Ayrılığın ataşıga bişip men,
Geçip baryan gün kibi de yaşıp men,
Rugsat sorar boldum bu gün sizlerden.

Yat eyledim ecem, siñlimi bu gün,
Düşümde görmüşem oları şu gün,
Garaşan ikisi aslında bir kân,
Rugsat sorar boldum bu gün sizlerden.

Garıp aydar rugsadıñız alayın,
Diyarbekir gelsem yene geleyin,
Ecem nâhaldadır onı göreyin,
Rugsat sorar boldum bu gün sizlerden.

Garıp can, sözünü tamamlayar. Aşık Aydıñ pir, Garıp canıñ bu sözlerini eşidip oña garayar da:

- Ey oglum Garıp can, sen eceñ, siñliñ yanına bargıl, oları görgil. Ol ikisi saña garaşyandır. Sen olarıñ yanına barsañ ikisi hem örän begener, diyyär de Aşık Aydıñ pir bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Bizden salam bolsun eceñ, siñliñe,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

Govuşgıl gerekli barıp gamlıña,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

Uzak yollar seniñ öñüñde bardır,
Eceñ, siñliñ seni görmäge zardır,
Saña Huda rehmi mıdama yardır,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

“Görsem” diyip olañ gözi yoldadır,
Görgül ol ikisi niçik haldadır,
Seniñ gitcek yoluñ imdi çöldedir,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

“Garıp” diyip ençe yıllar yörmäne,
Seniñ üçin süyci canın bermäne,
Olar muşdak seniñ yüzüñ görmäne,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

Endişe etmegil, bargıl yoluñña,
Mıdam gara sağıñ bilen soluñña,
Yaş getirme humay gara gözüññe,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

Aşık Aydıñ berdi saña rugsadı,
Köñlüñden çıkargıl gaygı-hesreti,
Goluñdan bermegil gelen pursadı,
Bargıl oglum, saña Huda yar bolsun.

Aşık Aydıñ pir, sözünü tamamlayar. Muni eşidip Garıp can ussadı bilen hoşlaşıp yola rovana bolyar. Ol, Diyarbekir şäherinden çıkıp yol bilen içini gepledip baryar. Özünü Şasenem’iñ nâme sebäpden kovanını bilmek isleyär. Ol şunça oylansa da köp pikir etse de onuñ sebäbini bilip bilmeyär. Ahır Garıp can, oylana-oylana özünü Şasenem’iñ kovmagını bivepalık diyip bilyär. Garıp can gaharlanıp bir nama aydyar. Ol ine, şunuñ yalı:

Dat eder men bivepanıñ golundan,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.
Söz eşiden rakıplarıñ dilinden,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Kovladı lebzinde durman bizlerni,
İmdi diñlemez men yalan sözlerni,
Asla görmez boldum gara yüzlerni,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Seyran edip çıkdım bedyan çöllere,
Bu gün zağlar gondı läle, güllere,
Köñlüm galıp, gadam urdum yollara,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Terk edip gaytmışam Senem bagını,
Men çekmişem ayralığıñ dagını,
Göterip gelmişem ataş çoğunu,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Senem bu gün gazap donun geyipdir,
Bize beren vada-lebzin iyipdir,
Şol sebäpden şirin cana dözüpdir,

Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Bivepa hiç vagt sözünde durmaz,
Yarıñ köñlüni bircik de görmez,
Bir yar bilen asla ömrünü sürmez,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Garıp aydar bizni atıp taşladı,
Senem kovlap öz köñlüni hoşladı,
Hesretli ayralık günü başladı,
Bivepanıñ hergiz ıkrarı bolmaz.

Garıp can sözünü tamamlayar da öz yoluna gidiberyär.

İndi habarı kimden al, Garıp canıñ ecesinden al. Garıp canıñ ecesi Abadan peri bir gün säher çağı ukuda düş görüyär. Düşünde Garıp can çağa bolup görünüär. Omı goltugında emdirip oturyar. Şol vagt çağa, ecesine seredip yığıryar, gülyär. Abadan peri, muña bıçak begenyär de ukusından oyanyar. Seretse düşi eken. Bala da yok, Garıp can da yok. Şol vagt Abadan peri, oglunu yadlap bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

İmdi men handan sorayın,
Görer men mi oglum seni?
Gaytadan agtarıp garayın,
Görer men mi oglum seni?

Bizni taşladıñ sen gitdiñ,
Niçe köpri, çaydan ötdüñ,
Nirelere barıp yetdiñ?
Görer men mi oglum seni?

Oglum meniñ zarlap gitdi,
Niçe aylar, günler ötdi,
Peysin günüm imdi batdı,
Görer men mi oglum seni?

Näler eşider gulagım,
Tersine akdı bulagım,
Haçan geler meñ geregim?
Görer men mi oglum seni?

Dayıma gözüm yollarda,
Guba gaz galmadı köllerde,
Örtöñip gırıldı çöllerde,
Görer men mi oglum seni?

Şaapbas zulüm etdi bize,
Cebrine biz döze-döze,
Yaş getirdim gara göze,
Görer men mi oglum seni?

Diyarbekir'den kovladı,
Ähdini yırtıp sazladı,
Yalan yaşrık ol sözledi,
Görer men mi oglum seni?

Şada bolmaz haya-şerim,
Yüzi galıñ, misli çerim,
Dogrı sözle bolar ölüm,

Görer men mi oglum seni?

Abadan diyer özüni,
Dogrı sözledi sözüni,
Şaapbas bermedi gızını,
Görer men mi oglum seni?

Abadan peri sözüni tamamlayar. Ol zar zar aglap oturyar. Bu nalışı eşidip Garıp canıñ siñlisi Gülcemal peri ukudan oyanyar. Ecesinden:

- Náme boldı? diyip sorayar. Abadan peri, gören düyşüni gızına aydıp bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Gökden uçan bölek bölek durnalar,
Huda hakı, Garıp candan habar ber.
Kırk çiltenler, Huda yarı erenler,
Huda hakı, Garıp candan habar ber.

Hıdır, İlyas çöl eyesi bolanlar,
Yalkaganda yardım edip gelenler,
Nämeler bolanın mıdam bilenler,
Huda hakı, Garıp candan habar ber.

Batmışam men bu gün hesretli gama,
Aşık Aydıñ pirim sıgındım saña,
Garıp candan habar yetirgil maña,
Huda hakı, Garıp candan habar ber.

Cebir-sütem hancarı bagrımdan ötüp,
Ötmedim dünyäden acalım yetip,
Sıgındım Hudaga nalışım edip,
Huda hakı, Garıp candan habar ber.

Gülcemal diyr nalış bilen yüz tutdum,
Sıgındım sizlerge, togabın etdim,
Nalışım soñladım ahırna yetdim,
Huda hakı, Garıp candan habar ber.

Gülcemal peri sözüni tamamlayar. Gülcemal peri, ecesi bilen Garıp can hakkında oylanıp oturyar. Şol vagt işikden bir yigit salam berip giryär. Garıp canıñ siñlisi bilen ecesi bu gelen yigide garayar. Görseler ol Garıp can eken. Haydan-hay bu ikisi orunlarından turup Garıp can bilen görüşär, gucaklaşyar, hal ahval soraşyar. Şonda Garıp can, başından geçirenlerini ecesi bilen siñlisine birin-birin beyan edip nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Ecem, siñlim eşit sözüüm,
Köp govgalarga sataşdım.
Padıman boldum da özüm
Köp govgalarga sataşdım.

Mal bakdım men süri-süri,
Çopanlarıñ boldum biri,
Yadıma düşdi yar seri,
Köp govgalarga sataşdım.

Padımanlık edip yördüm,
Senemni düyşümde gördüm,
Onı men yağşıga yordum,
Köp govgalarga sataşdım.

Ecir berdi mal eyesi,

Goybermedi kân diyesi,
Gezen yerim dag gayası,
Köp govgalarga sataşdım.

Günde bir mal taşlap geldim,
Boşamagıñ yolun bildim,
Şeyle edip boşluk aldım,
Köp govgalarga sataşdım.

Padımanlık kârin taşlap,
Köñlümi şu yerde hoşlap,
Yara tarap yolu başlap,
Köp govgalarga sataşdım.

Diyarbekir sarı gitdim,
Şavezire barıp yetdim,
Canı deñläp orta atdım,
Köp govgalarga sataşdım.

Gul edip özüm satdırdım,
Senemge ıűarat yetgirdim,
Söz bilen sözüm ötgürdim,
Köp govgalarga sataşdım.

Garıp ekenligim bildi,
Senem bizni satın aldı,
Bağt guşı űonda geldi,
Köp govgalarga sataşdım.

Hebeşi gul edip äkitdi,
Gullar bilen bizni gatdı,
Şunday edip canga batdı,
Köp govgalarga sataşdım.

Gullar arasında goydı,
Aşıgını diri soydı,
Yüreklerim űonda köydi,
Köp govgalarga sataşdım.

Öyke edip ondan gaçdım,
Şol günü Senem'den geçdim,
Yüregim palçıga açdım,
Köp govgalarga sataşdım.

Kempir palın atdı bizge,
Diydi “yağşılık bar sizge”,
Gulak asdım men ol sözge,
Köp govgalarga sataşdım.

“Bağban sarı bargıl” diydi,
“Onı hullas görgül” diydi,
“Ogulluga durgul” diydi,
Köp govgalarga sataşdım.

Bagban yanığa men bardım,

Bagda güllerini tirdim,
Oglı bolup hızmat gördüm,
Köp govgalarga sataşdım.

Senem'e çemen yolladım,
İçine hatı galladım,
Ahır işimi oñladım,
Köp govgalarga sataşdım.

Senem kabul etdi köşge,
Şonda düşdük eşret-ışga,
Buysanyardım gabak-gaşga,
Köp govgalarga sataşdım.

Suvçı keniz gazap etdi,
Şol gün şaga habar etdi,
Sapalı günlerimiz ötdi,
Köp govgalarga sataşdım.

Gizlediler şol gün pinhan,
Sakladılar meni asan,
Göçürdiler ondan-buyan,
Köp govgalarga sataşdım.

Suvçı keniz darda öldi,
Duşman meñzi gül dek soldı,
Ayış-eşret yene geldi,
Köp govgalarga sataşdım.

Messana-asuvda gezerdim,
Işk ile nâzge dözerdim,
Mağşuğıñ köñlün görerdim,
Köp govgalarga sataşdım.

Bilmen niçik-näme boldı,
Senem gahar bilen geldi,
Ayrılığı bizge saldı,
Köp govgalarga sataşdım.

Bizge diydi sözler galat,
Başımga düşdi kıyamat,
Yüz dönderdim men şu halat,
Köp govgalarga sataşdım.

Kovlap ıza barın etdi,
Aydan sözi canga batdı,
Akıl huşum başdan gitdi,
Köp govgalarga sataşdım.

Senemden şol vagt ötdüm,
Şondan çıkıp sapar etdim,
Yöräp bu caylarga yetdim,
Köp govgalarga sataşdım.

Garıp aydar yandı canım,

Şudur meñ diycek beyanım,
İndi diyere yok kelamım,
Köp govgalarga sataşdım.

Garıp can sözünü tamamlayar. Garıp canıñ siñlisi Gülcemal peri, ecesi Abadan peri onuñ halına örän gınanyar. Olar erbet tukat bolup oturyarlar. Şu halat Gülcemal peri, Garıp can öylerinden gidenden bari onuñ başından geçiren vakalarını eşidip gınanyar. Ol bu hakda öz maksadını beyan edip bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Garıp canım eşit meniñ sözümü,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.
Delmurar sen her yan bakıp gözünü,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Geda bilen şanıñ işi deñ gelmez,
Şalar kembaganıñ halını bilmez,
Gaygı etmek bilen işiñ oñ bolmaz,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Şa gızı isleyär deñ ile duşun,
Seni kovlap gutarıpdır ol başın,
İmdi tapgan erir köñülde hoşun,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Getirme pikriñe Senem adını,
Namart bolup etme yürek dadını,
Yatdan çıkar, şalañ asıl zatını,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Seretme şol yana bircikde garap,
Dünyäni zulüm aldı, edipdir harap,
Yağşılık gidipdir buz kibi eräp,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Şaapbas kovladı bizni yurdundan,
Gözüm gamaşıpdır payı gerdinden,
Dat eyledim cebir-sütem derdinden,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Senemsiz vaptıñı hoş geçir heman,
Gaygı-gussa etme yaşagan zaman,
Geçer bu günlerde yokdur bigüman,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Duşmanlar alıpdır meñ degre-daşım,
Hudaga yetişsin çekgen nalışım,
Gülcemal diyir şudur saña geñeşim,
Terk eyle Senem’ni çıkar yadıñdan.

Gülcemal peri sözünü tamamlayar. Garıp can ecesi, siñlisi bilen sözleşip oturyar, emma şonda da Garıp canıñ tukatlığı ayrılmayar. Hiç zat bilen hövesi yokdı.

İndi habarı kimden al, yakında yaşayan Garıp canlarıñ goñşılardan al. Olar garıp canıñ gelenini eşidip görme-görşe gelyärler. Hal-ahval soraşyarlar. Garıp can gelenlere hal-ahvalını aydıp beryär. Olar bilen köp sözleşip oturyar. Abadan peri bolsa gelenlere tagam çekyär. Olar naharlanyarlar. Şondan birnäçe vagt geçenden soñ gelenler Garıp can bilen hoşlaşip öylerine gaydyarlar. Yene Garıp can onuñ ecesi, siñlisi öyde galyar. Bular özara sözleşip oturyarlar. Yene olara tukatlık aralaşyar. Abadan peri munı duyuyar da Aşık Aydıñ

piriñ beren gara dutarını getirip ogluna beryär. Garıp can, dutarı goluna alıp bir nama aydyar. Ol, ine şunuñ yalı:

Senem Senem diyip ömrüm ötürdim,
Senem deyin bivepanı görmedim.
Işga düşüp ay-günümi batırdım,
Senem deyin bivepanı görmedim.

Bir-birevge lebiz vadamız berdik,
Bile bolup yağşı yamanın gördük,
Bag seylinde gülni bileläp tirdik,
Senem deyin bivepanı görmedim.

Aşık-mağşuk mıdam bile bolmalı,
Yovuz günde halın sorap durmalı,
Bir-bireviñ bile köñlün almalı,
Senem deyin bivepanı görmedim.

Kovlap ceza berdi süyci canımga,
Gazap edip galsa nāhak ganımga,
İmdi getirmez men onı yanımga,
Senem deyin bivepanı görmedim.

Azap çekip govga barna sataşdım,
Zar-zar yıglap bu mekana yetişdim,
Ecem, siñlim sizge gelip tapışdım,
Senem deyin bivepanı görmedim.

Şasenem girmişdir gazap donuna,
Onı men goşmanam adam sanına,
Garıp aydar, imdi barman yanına,
Senem deyin bivepanı görmedim.

Garıp can sözünü tamamlayar da saz çalıp nama aytmagını dovam etdiryär. Gövnüne teselli beryär. Bu sazı namanı eşidenler Garıp canıñ yanına geliberyärler. Abadan periniñ öyi adamdan dolup galyar. Onda oturmaga yer galmayar. Bu yere saz diñlemäge, nama, dessan eşitmäge gelenler Abadan periniñ öyüniñ tövereginde daşarda da oturberyärler. Gara öyüñ gamşını, durlugını ayıryarlar. Yöne tärimi galyar. Şu halda Garıp can öyde saz çalyar, nama dessan aydyar. Ol gitdikçe gızışyar, çoşyar. Onuñ yüreginde ışk odı lovlap yanyar. Bu saz söhbet şu gün, ertesi de dovam edyär. Garıp can yadayar. Saz çalmasını, nama, dessan aytmasını bes edyär. Şondan soñ bu yere gelen adamlar Garıp cana alkış edyärler de öylerine gaydyarlar.

İndi habarı kimden al, Taymaz ayyardan al. Saz-söhbet bolanda saz diñlemäge, nama, dessan eşitmäge Garıp canlara gelenleriñ arasında Taymaz ayyar da bardı. Taymaz ayyar, saz-söhbet gutarandan soñ bu keypi-sapanı Şaapbas'a şugullamaga köşge baryar. Şaapbas'ıñ önünde iki epilyär, sözlemäge rugsat alıp bar gören zatlarını oña sözlöp beryär. Şaapbas, Taymaz ayardan bu habarı eşiden badına gazap donuna giryär de belent ses bilen "cellat" diyip gıgıryar. Şol mahal hızmatkärler Şaapbas'ıñ yanına gelyärler. Haydan-hay cellat çağırmaga hızmatkärlerine buyuryar.

İndi habarı kimden al, Şaapbas'ıñ köşgünde işleyän Yaylım ussadan al. Yaylım ussa Garıp canı tutmak maksadı bilen cellat çağırılıyandığını bilyär de bu yagdayları oña habar bermek için atına atlanyar. Basyar ata gamçını. Cellatlar köşkten çıkmanka Yaylım ussa Garıp canıñ yanına baryar. Köşkte eşidenleriñ hemmesini oña aydıp beryär. Garıp can bu habarı eşiden badına ecesi, siñlisi Yaylım ussa bilen haydan-hay geñeş edyär. Bu maslahatda Yaylım ussa Garıp cana Şamahşirvan'a geçmagı maslahat beryär. Bu pikiri Garıp can da, onuñ ecesi de siñlisi de makul bilyär. Garıp can ecesi, siñlisi bilen hoşlaşıp bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Hoş gal imdi ecem, siñlim,
Şamahşirvan'a ugradım.
Terk etdim vatanım-ilim,
Şamahşirvan'a ugradım.

Şa celladı gelmez zaman,
Cellatlar geler bigüman,
Görseler bermezler aman,
Şamahşirvan'a ugradım.

Tutsalar asarlar darga,
Garamazlar ahı-zarga,
Deñ gelmez güycüm olarga,
Şamahşirvan'a ugradım.

Ezelidir bizge bu gün,
Günüm geçdi, geldi ol tün,
Zalım köpdür onı bil sen,
Şamahşirvan'a ugradım.

Ecem, siñlim munda hoş gal,
Alkış edip dilegde bol,
Nesip etsin bizge bu yol,
Şamahşirvan'a ugradım.

Garıp aydar, eşit sözüm,
Ecem, siñlim, gara gözüm,
Ölmesem gelerin özüm,
Şamahşirvan'a ugradım.

Garıp can sözünü tamamlayar. Yaylım ussa şol pürsat Garıp canı atına artlaşdırıp alıp gidyar. Yaylım ussa atını tiz süryär. Ol az vagtdan görünmez bolyar. Yaylım ussa bilen Garıp can günbatar-demirgazık tarapa gidiberyär.

İndi habarı kimden al, Şaapbas'ın iberen cellatlarından al. Cellatlar Yaylım ussa bilen Garıp can gidenden soñ köp vagt geçirip Abadan periniñ öyüne gelyärler. Garıp canı sorayarlar. Garıp canıñ ecesi, siñlisi cellatlara "Biz yedi yıl bari Garıp canı göremzok. Onuñ nirededigini de bilmeyäris" diyyär. Cellatlar Abadan periniñ öyünü barlayarlar. Tövereği agtaryarlar, emma Garıp canı tapmayarlar.

Cellatlar neticesiz Şaapbas'ın yanına gaydıp gelyärler. Garıp canıñ ol yerde yokduğunu oña aydyarlar. Şaapbas, cellatlardan bu habarı eşidip Taymaz ayyarı dardan asmaga höküm edyar. Cellatlar, Taymaz ayyarı şäherden gözlöp tapyarlar da onı sözletmän şanıñ yanına eltmän, dara çekyarlar. Taymaz ayyar gazan çukurına özi yıkılyar. Yakan oduna hem özi düşyar.

İndi habarı kimden al, Garıp can bilen Yaylım ussadan al. Yaylım ussa, atını çapdırıp çöl beyevana çıkyar. Ol atını yolsuz-yodasız yer bilen süryär. Yaylım ussa şu gelişde köp menzil yol geçyar. Ahırı bir oy yere baranda, Yaylım ussa atınıñ başını çekyar. Garıp can atdan düşyar de Yaylım ussa bilen hoşlaşıp yeke özi pıyada Şamahşirvan şäheri niredesiñ diyyär de gidiberyär. Yaylım ussa Garıp canıñ ızından tä garası yityänçä garap duryar. Şonda Garıp canıñ halına Yaylım ussanıñ yüregi avayar. Rehimî gelyär de dünyäden näräzi bolup bir nama aydyar. Ol ine şunuñ yalı:

Bu dünyä panıdır bilmersiñ garap,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.
Her kesi aldadıp içirer şerap,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Garamayar gussa bilen gamına,

Ahır yetyär her adamıñ soñuna,
Şa, han diymey barın sorar demine,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Harap eylär dag-daşları bayakı,
Dayıma gurulğı onuñ duzakı,
Her birine berer ötmek gezeki,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Celep heley kibi yılgırıp bakar,
Boynuña noqtasın mäkämläp dakar,
İdekläp gabrıña bir günü dıkar,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Yalançıdır munuñ aslında adı,
Galatdır diyeni, aydanı, zadı,
Her birev nägile yürekde odı,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Celeplikde yokdur hiç deñi-tayı,
Gülyändir üstüñden yaşadık sayı,
Yoklamak barçanı küyüdir-oyı,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Insan nebsi altın, kümüş, zerlerde,
Bilmez onuñ küyi ençe serlerde,
Guryandır gapanın pinhan yerlerde,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Albay berip mıdam aldar alına,
Yollar seni tükeniksiz yoluna,
Garamaz bir kişiñ ağır halıña,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Kova-kova bir gün boynuñdan basar,
Alaçsızca seni gısımna gısar,
Şonda señ ornuñda şemallar öser,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Yaylım ussa dogrusını sözleyär,
Bu dünyä her kesi mıdam ızlayar,
Pugta arkan bilen mäkem dızlayar,
Bu dünyä hiç kime vepasın bermez.

Yaylım ussa, sözüni tamamlayar da atını ızına övrüp mekanına gaydıberyär. Ol şol gelşine öyüne baryar. Nepagası bilen boluberyär.

5.2. Türkiye Türkçesi

Haberi nereden al, Diyarbakır adlı yurttan al. Bu yurdun şehrine de Diyarbakır diyorlardı. Onun şahına Şah Abbas diyorlardı. Bu padişahın hâlihazırda bir veziri vardı. Ona Hasan vezir diyorlardı. Padişah ile bu vezirin sıkı bir dostlukları vardı. Bir gün Şah Abbas ile Hasan vezir, ava çıkıyor. Bunlar avlanıyorlar. Onların her biri bir yerde av aramakta iken Şah Abbas, gebe bir tavşana rastlıyor. Şah Abbas, karısının hamile olduğunu hatırlıyor ve o tavşanı avlamıyor. Sonra bu tavşan Hasan vezire rastlıyor. O da karısının hamile olduğunu

hatırlıyor ve o tavşanı avlamıyor. Bunlar, bundan sonra epey avlandıktan sonra kamplarına geri dönüyorlar. Yemek yiyorlar, dinleniyorlar. Kendi aralarında konuşuyorlar. O anda Hasan vezirin aklına o gebe tavşan geliyor ve elinde olmadan kafasını sallıyor. Şah Abbas bunu görüyor ve Hasan vezire bakıp:

- Neden başımı salladın? Ben yanlış bir şey mi dedim? diyor. O zaman Hasan vezir, padişaha bakıp:

- Ben avlanırken gebe bir tavşana rastladım, o anda karımın hamile olduğunu hatırladım ve onu avlamadım, diyor. Bunu duyan Şah Abbas da:

- O tavşana ben de rastladım. Ben de karımın hamile olduğunu hatırlayınca onu avlamadım, diyor. Şah Abbas, bu sözleri söyledikten sonra Hasan vezire bakıp:

- İkimizin de gönülleri bir imiş. Onun için senin oğlun benim de oğlum olursa bunlar dost olsunlar. Senin kızın, benim de oğlum olursa nişanlı olsunlar. Benim kızım senin de oğlun olursa onlar da nişanlı olsunlar, diyor. Bu söylenenleri ikisi de kabul ediyor. Sonra Şah Abbas, bu konuda bir sözleşme yazıp mühürlüyor ve vezire veriyor. Bunlar, avdan dönüp geliyorlar. Ayı, günü dolup Şah Abbas'ın kızı, Hasan vezirin de oğlu oluyor. Bu ikisi büyük bir toy yapıyor. Toy bittikten sonra halk, Şah Abbas'ın kızına Şah Senem adını koyuyorlar. Hasan vezir, bu yurda geldiğinde garip bir halde geldiğinden oğluna Garip adını veriyor. Halk bunu onaylıyor. Sonra bunlar çocuklarını bir dadiya veriyorlar. Bu iki çocuk bir yerde büyüyor. Yedi yaşına geldiklerinde ikisini birlikte okula gönderiyorlar. Okulun bir tarafında kızlar, bir tarafında da erkekler oturuyordu. Şah Senem ile Garip arasında dadi elinde yetiştirilirken sevgi başlıyor. Okulda da bunlar birbirlerine söyleyeceklerini işaret ile anlatıyorlardı. Okulda ders bittikten sonra bunlar birlikte eve dönüyorlardı. Okula giderken de birlikte gidiyorlardı. Okula geldiklerinde birisi geç kalsa önce gelen o gelinceye kadar yolda bekliyordu. Bu şekilde bunlar on dört yaşına geliyorlar.

Günlerden bir gün Hasan vezir, ağır bir hastalığa tutuluyor ve oğlu Garip'i yanına çağırıyor. Garip can, babasının yanına geliyor. Burada Hasan vezir Garip cana bakıp:

- Ey oğlum, ben şimdi ölüyorum. Ölürsen hiç üzülme. Sana Şah Abbas bakar. Ben sana Şah Abbas'ın kızı Şah Senem'i nişanladım. O sana kızını verir. Seni veziri yapar. Şimdi sen bana hakkımı helal et, diyor ve Hasan vezir ölüyor. Garip can, halkla birlikte babasını itinayla defnediyor. Yapılması gereken adetleri yerine getiriyor.

Bir gün Garip can, Şah Senem ile konuşuyor. O zaman Garip, Şah Senem'e bakıp:

- Ben önceleri seni kardeşim mi ki diyordum, ama sen benim nişanlım imişsin, diyor ve Şah Senem'e bir sözleşmenin varlığından bahsediyor. Şah Senem, bunu duyunca çok memnun oluyor. Bundan sonra epey vakit geçiyor. Bir gün Şah Senem, Garip cana:

- Ey Garip can, hangimiz okula geç gelirse üç öpücük versin, diyor. Buna Garip can da razı oluyor. Sonra bunlar, evlerine gidiyorlar. O gece ikisinin de gözüne uyku girmiyor. Sonunda Garip can, sabaha karşı uyuyor. Bu nedenle okula Şah Senem'den sonra geliyor. Şah Senem, Garip candan vaat edilen üç öpücüğü alıyor. O gün bunlar yine "Kim okula geç gelirse dokuz öpücük versin" diye vaatleşiyorlar. Sonra Garip can evine geliyor. O kendi kendine "Ben derin uykuya dalmayayım" diyor ve parmağının ucunu kesip ona tuz basmayı düşünüyor. Bunu Garip canın annesi duyuyor ve ona:

- Oğlum ne yapıyorsun? diye soruyor. Garip can:

- Ey anne, biz geçen gün hangimiz okula geç gelirse üç öpücük verecek diye Şah Senem ile sözleştik. Ben geçen günkü sözleşmede geç kaldım. Şah Senem benden bugün üç öpücüğü aldı. Bugün, yarın okula kim geç gelirse onun dokuz öpücük vermesi gerektiği üzerinde sözleştik. Geç kalmayayım diye parmağımın ucunu delip tuz basmayı düşünüyorum, diyor. Bu sözleri duyan Garip canın annesi:

- Ey Garip can, rahat uyu, ben seni uyandırırım, dedi. Garip can, buna çok memnun oldu. Bundan sonra yatıp uyuyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'den al. O da evlerine gidiyor ve yatıp uyuyor. O gece, Şah Senem ile Garip can için çok güzel geçiyor. Bunlar uyurlarken ikisinin de rüyasına kırklar, erenler giriyor. Onlar, Şah Senem ile Garip canın her birisine kırk kâse şarap veriyorlar. Şah Senem'e ve Garip cana:

- Siz ikiniz birbirinize uygunsunuz. Siz Hak âşığısınız. Ne tür ceza verirlerse versinler bu yolunuzdan dönmeyin. Garip'te sözleşme vardır. O doğrudur. İkiniz de o

sözleşmeyi okuyun. İkiniz de bunu bilin, dikkatli olun, deyip dönüp gidiyorlar. O anda Garip can da Şah Senem de uykudan uyanıyorlar. Hemen okula gidiyorlar. Garip can, okula Şah Senem'den önce geliyor. Onun için Garip can, Şah Senem'den dokuz öpücüğü alıyor. O zaman Şah Senem, gördüğü rüyayı Garip cana anlatıyor. Garip can da:

- Bu rüyayı ben de gördüm, diyor. Bunu duyan Şah Senem, Garip cana:

- Kırk evliyaların, erenlerin söylediği sözleşme nerede? diyor. Garip can sözleşmeyi kitabın arasından alıyor ve Şah Senem'e veriyor. Şah Senem ona bakıyor ve seviniyor. Garip cana Şah Senem:

- Bu sözleşmeyi sen de oku, diyor. Garip can buna çok seviniyor. Getir okuyayım diyor ve bir name söylüyor. Şah Senem de cevap veriyor. O, işte bunun gibi.

Garip:

Takatim kalmadı, sabrı kararım,
Hani getir okuyayım ben hattını.
Aklımı alan bir nâzenin nigârım,
Hani getir okuyayım ben hattını.

Şah Senem:

Kadir Huda sana bana lütfetti,
Garip canım al oku sen hattını.
Erenler bize rehberlik etti,
Garip canım al sen oku hattını.

Garip:

Bir pare âşıklar dünyaya gelir,
Erenler geldiğinde dileğini verir,
Dünyada Şah Senem adlı çok vardır,
Hani getir okuyayım ben hattını.

Şah Senem:

“Garip-Garip” deyip gördüm düşümde,
Gördüğüm haller benim başımda,
Hat verdiler kırk erenlerin karşısında,
Garip canım al oku hattını.

Garip:

Bülbül gibi aşkınla olup ben şeydâ,
Muhabbet arada olmaktadır peydâ,
Senem can, başına salmışsın sevdâ,
Hani getir okuyayım ben hattını.

Şah Senem:

Bülbül olup gonca güle konarsın,
Hak nasip ederse devran sürersin,
Mutlu mesut olup oynayıp gülersin,
Garip canım al oku hattını.

Garip:

Garip söyler kim şarabını tuttu?
O kimdir ikimize hat okudu?
O kimdir bize nikâh kıydı?
Hani getir okuyayım ben hattını.

Şah Senem:

Senem söyler pir şarabını tuttu,
Erenler bizlere mektup okudu,

Hepsi tutup nikâhımızı kıydı,
Garip canım al oku hattını.

Bu söyleşme tamamlanıyor. Garip can ile Şah Senem gece gördükleri rüyalarını birbirlerine anlatıyorlar. Bunlar, Şah Abbas'ın verdiği sözleşmeyi okuyorlar. İkisi de buna çok seviniyorlar. Bu ikisi burada seviniversinler.

Şimdi haberi kimden al, Şah Abbas ile karısı Gülşirin periden al. Şah Abbas ile Gülşirin peri, Şah Senem'i okuldan almayı konuşuyorlar. Onlar, onu okula göndermemeyi uygun buluyorlar. Şah Senem'i evlendirmeyi konuşuyorlar. Gülşirin peri, Şah Abbas'a bakıyor ve:

- Ey Şah Abbas, sen kızını kime vermek istiyorsun? diyor. Şah Abbas, düşünmeden:

- Ey Gülşirin peri, ben daha önce Hasan vezir ile anlaşma yapmıştım. Benim kızım Garip'le nişanlıdır. Ona kızımı veririm, diyor. Gülşirin peri bu sözleri işitince Şah Abbas'a bakıyor ve onu alaya alıp gülüyor. Şah Abbas karısına:

- Ey kadın, alay edip ne gülüyorsun, benim gülecek ne kusurum var? Söyle! diyor. O zaman Gülşirin peri şaha:

- Ey şahım, sen pek çok şeyi biliyorsun, pek çok yurt gördün, nice rivayetler, sözler işittin. Hiç şahların kendi yetimine kızını verdiğini gördün mü veya işittin mi? Sen ona kızını verirsen neslini bozarsın, yurda maskara olursun. Senin bu niyetin çok yanlışır şahım, diyor. Sonra Şah Abbas, düşünüyor ve sonunda karısı Gülşirin perinin söylediklerini doğru buluyor. Karısı Gülşirin periye:

- Öyle ise kızımızı Garip'e vermiyoruz. Sen de yarın Şah Senem'i okula gönderme, diyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'den al. O günün akşamında hiçbir şeyden habersiz yatıp uyuyor. Sabah erkenden kalkıyor ve yıkıyor, kahvaltı yapıp okula gitmek istiyor. Bu esnada Şah Senem'in annesi Gülşirin:

- Ey Şah Senem, nereye gidiyorsun? diyor. Şah Senem:

- Okula gideceğim, diye cevap veriyor. Annesi o zaman ona:

- Şimdi senin okulda işin yok. Senin okul vaktin geçti. Şimdi sen evde otur da dikiş dik, nakış işle, halı doku, diyor. Şah Senem, bu sözleri işitince gözleri ağlamaklı, yüreği yanık, kafese konmuş bir bülbül gibi üzülüyor ve annesine yalvarıp bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

İşit benim arzımı hürmetli anne,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle,
Ak sütünü emmişim ben kana kana,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle.

Katara çekilen yüktür, deve değil,
Meydanda dökülen leştir, baş değil,
Namusunu korumayan kişi er değil,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle.

Elimdeki kadeh kanımla dolsun,
Aşkında gül yüzüm sararıp solsun,
Yanıp yakılıp kemiğim kül olsun,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle.

Parmağında yüzük, altın taşlıdır,
İçimde ateş yanıyor gözüm yaşlıdır,
Merhamet et acize kara saçlıdır,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle.

Bana kavuşmuşsunuz evliyaya yalvarıp,
Beni helak etme, öldürme kınayıp,
Yoksa görececek misin aşkımı sınaayıp,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle.

Gece gündüz yalvarıyorum Habib'e,
Sırrımı söyleme, derdimi bilmez tabibe,
Şah Senem der ben giderim Garip'e,
Anne, ben dertliyi yandırma böyle.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Bu sözleri Gülşirin peri dinlemiyor. Söyledin mi, dedin mi bile demiyor. Bu durumu görünce Şah Senem'in sabrı, takati kalmıyor, hüngür hüngür ağlayıp dünyadan şikâyetçi oluyor ve bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

Zulüm ile kahpe felek,
Bizi yârden ayrı koydun.
İbrahim gibi ateşe yakıp,
Cefa ile ateşe koydun.

Bozup ömür binasını,
Gezdirip cihan çölünü,
Kırıp muhabbet gemisini,
Kan dolu denize koydun.

Cefa ile kana bulayıp,
Gözde yaşımı Ceyhun edip,
Bizi Leyla-Mecnun edip,
Kalabalık pazara koydun.

Yâr, uzak düştü halimiz,
Felek bozdu ikbalimizi,
Müneccim açtı falımızı,
Bizi bahtı kara yaptın.

Rakip aldı etrafımızı,
Çevirip vurdu başımıza,
Yok etti aklımızı,
Aptal edip deli yaptın.

Şah Senem der oldum gedâ,
Garip'ime canım fedâ,
Neyleyim kadir Hudâ,
Garip'imden ayrı koydun.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor ve çok üzgün bir halde oturuyor. Yine birden bir şey aklına gelmiş gibi Garip canı düşünüyor. Şah Senem, derin fikre dalıp "Ben bu kadar gam keder çekiyorum. Garip canın hali nasıl oldu ki?" diyor. Bu düşünceden sonra Şah Senem, hiç kimseye duyurmadan okula gidiyor. Gizlene gizlene gidip okula varıyor. Ama okula girmeden kapısından bakıyor.

Şimdi haberi kimden al, Garip candan al. Garip can, Şah Senem ile anlaştıkları gibi mektebe erkenden geliyor, ama Şah Senem gelmiyor. Garip can, Şah Senem'i kuşluk vaktine kadar bekliyor. Şah Senem'den hiç haber gelmiyor. Bu durumda Garip can, ne yapacağını bilemeyerek okula gidiyor, ama aklı derste olmuyor. Bildiklerini de unutuyor. Hoca, Garip cana bakıp:

- Sen dersini anladın mı? Okuyup önümden geç, diyor. Garip can, kitabın yüzüne bakıyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Ey yârenler, Müslümanlar,
Ne oldu yârim gelmedi?
Bacı, kardeş, yârenler,
Ne oldu yârim gelmedi?

Gelirim diye söz verdi,

Geleceği vakit geçti,
Bugün kuşluk vakti oldu,
Ne oldu yârim gelmedi?

Kızlar, oğlanlar geldi,
Gül yüzüm sarardı soldu,
Yoksa Senem hasta mı oldu,
Ne oldu yârim gelmedi?

Ya birinin öğüdünü aldı,
Ya başka biriyle kaldı,
Ya kötü bir derde tutuldu,
Ne oldu yârim gelmedi?

Bu dertler nasıl dert oldu?
Yandı yüreğim sarı oldu,
Gözüm yolunda dört oldu,
Ne oldu yârim gelmedi?

Dertli gül ister tabibini,
Hiç kimse bilmez nasibini,
Senem ağlattı Garip'ini,
Ne oldu yârim gelmedi?

Garip can sözünü tamamlıyor. Bu sözleri Şah Senem, okulun kapısından dinliyor, ama o çok huzursuz. Garip canın yanına gitmenin çaresini arıyor. Şah Senem, düşünüyor, ancak hiçbir yol bulamıyor, hocaya yalvararak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Çaresiz bülbülsün, gül aşkından feryat et,
Şaşkın âşık isen uykunu berbat et,
Durmadan sabah akşam bağırip imdat et,
Bir imaret sen yapıp aşk evini abat et,
Can hocam, bir süre gel yârimi azat et.

Her kişi böyle hadsiz belalar ile olsa,
Kalmaz elinde onun zerre kadar ihtiyar,
Titreşir cıva gibi tende canım kararsız,
Yârimiz okulda ağlar, biz burada intizar,
Can hocam, bir süre gel yârimi azat et.

Bırakmadı kendi halime acımasız felek beni,
Ayrılık çölünde kasırga gibi yaptı perişan beni,
Aşk belası yapmıştır sefil ve perişan beni,
Canımı almadan bırakmadı o dermansız beni,
Can hocam, bir süre gel yârimi azat et.

Feleğin zalim kılıcı yere akıttı kanımı,
Bilmedim hicran gecesinde kâr ile zararımı,
Titreşir gökte melekler işitip figânımı,
Can çıkmadan önce göreyim yârimi,
Can hocam, bir süre gel yârimi azat et.

Bir hocasın sensin bu şehirde kerem sahibi,
Dergâhına yüz tutup yâre kavuşmak isterim,
Bal yerine bize zehir içirdi bu elem derdi,
Hep bakıp dilenci gibi yârini ister Şah Senem,

Can hocam, bir süre gel yârimi azat et.

Şah Senem sözünü tamamlıyor. Hoca okutmakta olduğu yerde Şah Senem'in sözlerini tam tekmil işitiyor. Onun başına aşk ateşinin düştüğünü biliyor. Hoca o zaman düşünüyor, kendi kendine "Garip canın dersini bilmemesine sebep bu imiş. Gel ben bunların gönlünü alayım" diyor ve oğlanları, kızları serbest bırakıyor. Herkes yerinden kalkıp dışarıya çıkıyor. Garip can da gitmek istiyor. O zaman hoca, Garip cana bakıyor da:

- Ey Garip can sen niçin dersini bilmiyorsun? Dersini öğreninceye kadar seni bırakmayacağım. Otur, tekrar et, diyor ve onu okulda alıkoyuyor. Oğlanların, kızların bırakıldığını gören ve bunda bir iş olduğunu fark eden Şah Senem, dışarıda gizleniyor. Bu arada Garip canın hali çok kötüydü. O dünyadan şikâyetçi oluyor ve "Ey dünya niçin beni böyle cezalandırıyorsun, benim günahım ne?" diyor. Şah Senem ise oğlanlar, kızlar gittikten sonra dönüp okulun kapısına geliyor. Burada hoca, Şah Senem'e içeri gir diye işaret ediyor. Şah Senem, okula girip Garip canın yanına gidiyor. Hoca, bu ikisini okulda bırakıp çıkıp gidiyor. Şah Senem, bunu görünce çok seviniyor. Şah Senem, yüz cilve ile Garip canın yanına oturuyor. Şah Senem, babası ile annesinin ne düşündüklerini bir bir Garip cana anlatıyor ve bir name söylüyor. Garip de ona cevap veriyor. O, işte bunun gibi:

Şah Senem:

Kulak verip dinle benim arzımı,
Senden benden devran geçti Garip'im,
Huda verdi ayrılığın eziyetini,
Düşman ayrılığa düşürdü Garip'im.

Garip:

Ayrı düştüm deyip kederlenme,
Kibrin sonunda yenilgisi vardır,
Ayrılık derdinden gül gibi solma,
Bu eksikliğin sonu, kemali vardır.

Şah Senem:

Nerededir kemal, nerededir visal,
Ağlayıp geçirmeliyim nice ay yıl,
Gel kaçalım, kendine gel, yola çık,
Düşman bize kaşını çattı Garip'im.

Garip:

Bir kötü söz için bu kadar kaçarsın,
Âşık isen daha nice yanıp sönersin,
Kendi ayıbını kendin neden açarsın?
Sabredersen sonunda kavuşma vardır.

Şah Senem:

Sabretmek ile bitmez bu işin,
Tedbirini almak gerek derdin,
Oturursan kaygıdan kurtulmaz başın,
Gelen devlet kuşu uçtu Garip'im.

Garip:

Âşık olan çok gam çekmezse,
Maşuk olmaz bağrını kebab etmezse,
Gerektir bize yalan söylemese,
Önceden bize verdiği ikbali vardır.

Şah Senem:

İkimizi bırakmazlar visâle,
Kapılma dostum böyle bozuk hayale,

Ulaşman zor şimdi maksatlı yola,
Felek oynayıp bizi yendi Garip'im.

Garip:
Kaygını çoğaltma, sıkıntın artar,
Ayrılığın kılıcı bağrımı yırtar,
Yalandır bu sözler Takdir'e dokunur,
Her kişinin onlarca hayali vardır.

Şah Senem:
Senem söyler, dediğimi yapmazsan,
Beni bu gece sen alıp gitmezsen,
Başka yere gidip vatan tutmasan,
Bıçak kemiğe dayandı Garip'im.

Garip:
Garip söyler kaygı ile oturma,
Rengini sarartıp kendini yitirme,
Ah çekip gönlüne sıkıntı getirme,
Ezelde bir kısmet eden vardır.

Bu söyleşme tamamlanıyor. Şah Senem o zaman Garip cana bakıyor ve:

- Ey Garip can, öyle ise vaat edilen öpücüğü benden al. Ben burada daha fazla konuşup duramam. Beni arıyorlardır. Orada bulamazlarsa hemen babama haber verirler. Buradan hemen gidelim, diyor ve Şah Senem, Garip canı öpüyor. Garip can da Şah Senem'den vaat edilen öpücüğü alıyor. Bu da ayrılık öpücüğü oldu. Bu ikisi vedalaşıp evlerine dönüyorlar. Ertesi gün Garip can, olanları annesine bir bir anlatıyor. Kendisine Şah Abbas'ın, Şah Senem'i vermek istemediğini de söylüyor. Abadan peri bu sözleri işitince eline Şah Abbas'ın verdiği sözleşmeyi alıyor ve onun huzuruna varıyor. Şah Abbas, Abadan periden haber soruyor. Abadan peri eline sözleşmeyi alıyor ve:

- Ey Şah Abbas, sen vezir ile vaatleşmiştin. Bu vaadinde duruyor musun diye öğrenmeye geldim, diyor. Şah Abbas, Abadan periden bu sözleri işitince ona hiddetle bakıp:

- Ben vezirle nasıl vaatleşmişim? diye sert bir şekilde haykırıyor. Abadan peri, sözleşmeyi Şah Abbas'a gösteriyor ve:

- Senin verdiğin vaat, bu sözleşmede yazmaktadır. Unuttuysan al oku da hatırla, diyor. Şah Abbas, sözleşmeyi alıyor ve okuyor. O bu sözleşmeyi unutmamıştı, ama hilekârlık yapıyor. Elindeki sözleşmeyi sallayıp:

- Bu yazıyı vezirin kendisi benim ağzımdan yazmış. Benim mührümü de basmış, bu yalan, dedi ve sinirlendi. Şah Abbas, "cellât!" diye bağırıyor. Hemen cellâtlar önünde hazır oluyor. Şah Abbas, cellâtlara bakıp:

- Abadan'ı oğlu ve kızı ile birlikte şehirden kovun, şehirden uzaklaşsınlar, diye emir veriyor. Bunun üzerine cellâtlar, Abadan periyi oğlu ve kızı ile birlikte şehirden kovuyorlar. Abadan peri şehirden gidiyor.

Hasan vezir, ölmeden önce şehirden uzakta "Her zaman ava çıkıldığında dinlenmek için bir yer lazım olur" diyerek bir ev yaptırmıştı. Abadan peri, oğlu ve kızı ile birlikte bu eve gidip yaşıyorlar. Bu halleri Garip canın yakın dostları duyunca buraya geliyorlar. Durum hakkında Abadan peri ile konuşuyorlar ve ona şöyle diyorlar:

- Ey Abadan anne, Garip can burada kalırsa Şah Abbas, onu öldürür. Siz Garip canı bize verin. Biz bunu uzak çöllere götürürüz. İzin ver, Garip can orada yaşasın, diyorlar. Abadan peri, bunu çok doğru buluyor.

Garip can, kardeşleri ile uzak çöllere gidiyor. O yere vardktan sonra çobanlık yapmaya başlıyor. Garip can, her gün hayvanlara otlakta bakıyor. Hayvanların peşinde sürekli Şah Senem'i düşünüyor. Bu şekilde Garip can, beş yıl gam keder çekiyor ve beş yılı ayrılık halinde geçiriyor. Nihayet Garip can, buradan gitmek istiyor, ama mal sahibi onu bırakmıyor. Garip canın orada bir çoban dostu vardı. Gitmek istediğini, ancak mal sahibinin bırakmadığını dostuna söylüyor. O zaman çoban dostu:

- Ey Garip can, eve dönerken bu hayvanlardan birini çölde bırakiver. O zaman mal sahibi seni kendisi kovar, diyor. Garip can, çoban arkadaşının söylediklerini makul görüyor. Buna seviniyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Beş yıl oldu ayrı düştüm yârimden,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.
Hiç kimse haber almaz halimden,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.

Gelenden geçenden haber alalım,
Konuşunca şirin dilli, dualı,
On parmağı boğum boğum kınalı,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.

Beş yıl oldu, ben geldim bu yana,
Senem canın varlığı yokluğu güman,
İnsanın yârden ayrı düşmesi yaman,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.

Beş yıldır içimde çoktur ukdem,
Çıkar gibi oldu tenimden canım,
Gece gündüz fikrim Senem sultanım,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.

Başımıza bizim musibet geldi,
Yara varayım desem zor oldu,
Gül yüzüm bu yolda sararıp soldu,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.

Her şeyi yaratan Kâdir Hudam,
Şah Senem kız derler, gönül hoşum,
Garip söyler dilimdedir duam,
Çarem yok, yâre ulaşamadım.

Garip can, sözünü tamamlıyor. O, bundan sonra hayvanlarını sürüp eve gelirken her gün bir iki hayvanı çölde bırakıp geliyor. Bunu gören mal sahibi “Ben bu çobanı kovup başka bir çoban bulmazsam olmayacak” diyor ve Garip canı çobanlıktan kovuyor. Garip can, çobanlıktan kurtulup neredesin Diyarbakır diyerek yola çıkıyor. O yolda giderken Allah’a “Sen beni yâre ulaştır” diye yalvararak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Evvel yaratan Hudam,
Sen ulaştır yâre beni.
Dilimde vardır duam,
Sen ulaştır yâre beni.

Hakk’ın yolunda rehberler,
Hatibin oturduğu minberler,
Sahrada gezen kırklar,
Sen ulaştır yâre beni.

Keremini göster bana,
Sığınmışım ben de sana,
Aşk meyinden kana kana,
Sen ulaştır yâre beni.

Gözde yaşım akar sel gibi,
Bize kısmet böyle imiş,
Hazret-i pehlivan hakkı için,

Sen ulaştır yâre beni.

Bu sinemiz oldu yara,
Beyan edeyim bir pare,
Şeyh-i Halil, Veysel Karani,
Sen ulaştır yâre beni.

Garip der, nedir günahım?
Dilimde yârdır duam,
Ezelden ebedde bir Hudam,
Sen ulaştır yâre beni.

Garip can, sözünü tamamlıyor ve yoluna devam ediyor. Garip can, bu gidişinde gam ve keder içinde birkaç menzil yol alarak Diyarbakır şehrine geliyor. Şah Senem'i arayıp okuduğu okula varıyor. Birlikte okuyan arkadaşlarına Şah Senem'i soruyor. Oğlanlar, Garip cana:

- Şah Abbas, Şahvezir adlı şehirdeki İrem bağında köşk yaptırdı. O köşkte Şah Senem kırk kızı ile birlikte yaşıyor. Oraya kuş varsa kanadı kırılıyormuş, kulan varsa tırnağı kopuyormuş, diyorlar.

Garip can, okul arkadaşlarından bu haberi alınca Şahvezir adlı şehirdeki köşke gidiyor. Garip can, yolda giderken Şahvezir şehrinde yaşayan Allaş adlı bir adama rastlıyor. Allaş, Garip cana bakıp:

- Sen nereye gidiyorsun? diye soruyor. Garip can, ona:

- Yarın Şahvezir şehrinde toplanacak pazara gidiyorum, diyor. Allaş, bunu duyunca

Garip cana bakıp:

- Şah Senem'in kırk kulu vardı. Onlardan birisi öldü. Bunun için yarın Şah Senem, kul almaya köle pazarına gelecekmiş. Yarın Pazar çok kalabalık olur, diyor. Garip can, bu habere çok seviniyor. Garip can, bu yolculukta Allaş ile Şahvezir şehrine geliyor. Garip can, şehrin yakınında garip insanların yaşadığı yere varıyor. Bir yaşlının evine misafir oluyor. Gece bunlar konuşurken Garip can, yaşlıya:

- Ey anne, yarın pazara Şah Senem kul almaya geliyormuş. Sen meni kul kılığına sok ve pazara götür. Fiyatımı da bin altın de. Ondan bir kuruş aşağı inme. O zaman Şah Senem sana "Bu kul neden pahalı? Bu kel kulun diğer kullardan farkı nedir?" diye sorar. Sen "Bu kel kul, ozan, sazanda, âşık" dersin. Yaşlı, bunu kabul ediyor. Ertesi gün yaşlı, Garip canı kul kılığına sokuyor. Kafasına deriden bir şapka takıyor. Yüzüne kara sürüyor. Üstüne de bir deri giydiriyor. Bundan sonra Garip can, Habeşi bir kula benziyor. Yaşlı, Garip canın boynuna ip bağlıyor ve kul pazarına götürüyor. O gün de kul pazarına Şah Senem geliyor. O her bir kulun fiyatını soruyor. En sonunda yaşlıya ait kulun fiyatını soruyor. Yaşlı:

- Benim kulum bin altın, diyor. Şah Senem, yaşlıya bakıp:

- En iyi kulların fiyatı otuz kırk dinar. Senin bu kel kulun neden böyle pahalı? Bana sebebeni söyle, diyor. O zaman yaşlı:

- Benim kulum ozan, sazanda, atıştığında yeniyor, üstün çıkıyor. Kendisi de âşıktır, diyor.

- Öyle ise kuluna söyle de bir name söylesin, görelim, diyor. O zaman orada büyük bir kalabalık oluşuyor. Onlardan birinin elinde satılık iki dutarı vardı. Hemen onun dutarını alıp Garip cana veriyorlar. Garip can, dutarı eline alıp bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Kulak verip dinle benim arzımı,
Alır isen kul yerine al Senem.
Kimse bilmez benim aslımı,
Alır isen kul yerine al Senem.

Bu beş günlük geçer fani dünya,
Sen bak, âşıksın maşukunu tanı,
Mücevherci isen gevherini tanı,
Alır isen kul yerine al Senem.

Canımı alır taze kınalı ellerin,
Âşığı yakar şirin sözlerin,
Çilekeş dururlar senin kulların,
Alır isen kul yerine al Senem.

Akil isen bu olanları anla,
Cemalinin tutkunuyum acı,
Rakiplerin elinden bugün kork,
Alır isen kul yerine al Senem.

Rakiplerin gözünden sakla beni,
Müşterisin bugün satın al beni,
Garip söyler Hak âşığıdır bil bunu,
Alır isen kul yerine al Senem.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Şah Senem de bu sözleri işitince gizli bir şeyin olduğunu anlıyor ve yaşlı kadına bakıp:

- Ey anne, kulun bir name daha söylesin, diyor. Yaşlı, kuluna:

- Ey kulum, Şah Senem'e bir name daha söyle, diyor. Bunu duyan Garip can, Şah Senem'e bakıp bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Güzel yüzlü, servi boylu sevgilim,
Bu sözün aslını anlarsan ne olur?
Bütün mahlûk bize düşman sevgilim,
Rakiplerden uzaklaşsan ne olur?

Cemalini görmeye ben hasretim,
Bu aşkın derdinden ben kararsızım,
Ölünceye kadar Senem'i arzularım,
Salınp önüme gelsen ne olur?

Her insan hakikat sözünü söyler,
Burada bana eden mahşerde yanar,
Şah Abbas işitse derimi yüzer,
Akilim, bu sözü anlarsan ne olur?

Her âşık devrini sürer çağında,
Bülbüller ötüşür çimen bağında,
Ben yürürüm ayrılığın dağında,
Senem can, merhamet etsen ne olur?

Garip âşık söyler fikrimi yetirdim,
Seni görünce kendimi yitirdim,
Başiboş başımı ben tutsak ettirdim,
Müşterisin, satın alsan ne olur?

Garip can, sözünü tamamlıyor. Bu sözleri işitince Şah Senem, o kula dikkatlice bakıyor ve onun Garip olduğunu anlıyor. Şah Senem, yaşlıya bin altın veriyor ve kulu satın alıyor. Onu kendi köşküne götürüyor. O gece Şah Senem "Her önüne gelen sırrı bilmesin" diyor ve Garip canı kulların arasına koyuyor. Buna Garip can çok kızıyor ve çıkıp gidiyor. O, kendi evlerine geliyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'den al. Şah Senem "Ben Garip canı kulların arasına koydum. İnşallah buna kızmamıştır" diyerek ertesi günü erkenden kulların yanına gidiyor, ama orada Garip canı göremiyor. Şah Senem, oradaki kullara:

- Yeni alınan kul nerede? diye soruyor. Kullar:

- O, getirildikten az sonra bir daha görünmedi. Nereye gittiğini bilemedik, diyorlar.

Bu haberi duyan Şah Senem düşünüyor. Kendi kendine kahırlanıp "Ben neden onu kulların arasına koydum? Benim bu yaptığım yanlış" diyor ve çok üzülüyor.

Şimdi haberi kimden al, Garip candan al. O, evlerine vardktan sonra geride kalan beş yıl içinde başından geçenleri annesine, kız kardeşine anlatıyor. O zaman Garip canın annesi, ona Âşık Aydın'ın yanına gitmesini ve ona çırak olmasını öğütüyor. Garip can, sonraki gün annesinden izin alıp Âşık Aydın'ın yanına gidiyor. Başından geçenleri ona anlatıyor. Pir Âşık Aydın, Garip canın kötü bir oğlan olmadığını anlayıp kendisine çırak yapıyor. Garip can, o günden itibaren pir Âşık Aydın ne dediyse, ne yap dediyse onu canı gönülden yapıyor. Pir Âşık Aydın, Garip canın sazendeliğe, ozanlığa çok hevesli olduğunu anlıyor ve onunla hemen atışveriyor. Bir gün pir Âşık Aydın, Garip canı yanına çağırıp ona soru soruyor. Garip can da ona cevap veriyor. O soru-cevap işte bunun gibi:

Âşık Aydın:
Daima desem iyidir,
Şunu söyle sen, bu kimdir?
Kimsedir o, müştaka hasret,
Şunu söyle sen, bu kimdir?

Garip:
Daima desem iyidir,
Bunu desem annedir,
Kim o desem müştaka hasret,
Âşıklardır görmek ister.

Âşık Aydın:
Evi sofralı, ekmekli,
Kazanı yemekli, yiyecekli,
Herkesede sem gerekli,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Evi sofralı, ekmekli,
Kazanı yemekli, yiyecekli,
Herkesede sem gerekli,
Bunu desem cömerttir.

Âşık Aydın:
Ayı gibi asılan,
Pars gibi atılan,
Kaplana gibi dağıtan,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Ayı gibi asılan,
Pars gibi atılan,
Kaplana gibi dağıtan,
Bunu desem bahadırıdır.

Âşık Aydın:
Söyle ağı katar aşaa,
Musallattır gelse başaa,
Yükleri deşee deşee,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Gıybet ağı katar aşaa,
Töhmet musallattır başaa,
Yükleri deşee deşee,

Gıybetçiler böyle olur.

Âşık Aydın:
Nedir o ara bozar?
Nedir o oba gezer?
İnsan ona zor dayanır,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Yaramaz laf ara bozar,
“Mış mış” sözü oba gezer,
İnsan ona zor dayanır,
Töhmetsiler böyle olur.

Âşık Aydın:
İnsanın alası içinde,
Hayvanın alası dışında,
Bunu fark edip ayırmada,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
İnsanın alası içinde,
Hayvanın alası dışında,
Bunu fark edip ayırmada,
Bunu desem görmekle olur.

Âşık Aydın:
Helali, haramı yığar,
Herkesi aldatıp soyar,
Biri ikiye koyar,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Helal, haram hepsini yığar,
Herkesi aldatıp soyar,
Biri ikiye koyar,
Bunu desem tefecidir.

Âşık Aydın:
Alıp satar birinden diğerine,
Malını över kefile,
Söylediğin sözü dinlemez,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Alıp satar birinden diğerine,
Malını över kefile,
Söylediğin sözü dinlemez,
Bu söylesem tüccardır.

Âşık Aydın:
Suçsuzu suçlar,
Suçluyu savunur,
İnsanlara metheder,
Bu söyle kimdir bu?

Garip:
Suçsuzu suçlar,
Suçluyu savunur,
İnsanlara metheder,
Bunu desem kadıdır.

Âşık Aydın:
Hiç kimseye acımaz,
Adamını tanıyıp bilmez,
Kahrı, gazabı hiç bitmez,
Bunu söyle kimdir bu?

Garip:
Hiç kimseye acımaz,
Adamını tanıyıp bilmez,
Kahrı, gazabı hiç bitmez,
Bunlar handır, şahlardır.

Âşık Aydın:
Aydın söyler herkesi tanı,
Söyle sözünü doğru doğru,
Yüzüne baktığını bil, tanı,
Böyle yapsan nasıl olur?

Garip:
Garip tanıdı herkesi,
Tanıdı büyüğü, küçüğü,
Yüz görmez der o kâfi,
Böyle yapsam iyi olur.

Pir Âşık Aydın ile Garip canın atışması tamamlanıyor. Pir Âşık Aydın, Garip cana bakıp:

- Sen ozan, sazende olmuşsun, diyor ve dua ediyor. Pir Âşık Aydın'ın kırk tane kerametli kara dutarı varmış. Kim pir Âşık Aydın'a çiraklık yapıp ustalığa geçerse bu kerametli kara dutarlardan birisini ona veriyormuş. Böyle hürmetle pir Âşık Aydın, Garip cana dönüp:

- Oğlum, sen usta olmuşsun. Ben bu kerametli kara dutarı sana hediye ediyorum. Bu dutar sana ve nesline daima yoldaş olsun, diye dua ediyor. Garip can, saygıyla dutarı alıyor ve pir Âşık Aydın'a bakıp:

- Ey pirimiz, ben bu dutarı asla horlamam, diye söz veriyor. Bundan sonra Garip can, vedalaşıp evine dönüyor. Garip can, evine geliyor. Annesine pir Âşık Aydın'ın yanında olanları anlatıyor. Kerametli kara dutarı annesine de gösteriyor. Garip canın annesi kerametli kara dutarı eline alıyor ve evi törüne* asıyor. O zaman Garip can, Şah Senem'i hatırlıyor ve çok üzülüyor. Abadan peri de bunu görüyor ve geçen günleri hatırlıyor, kaygılanıyor. Abadan peri kendi halini Garip cana belli etmediği gibi ona teselli veriyor:

- Ey oğlum, hiç kaygılanma, müşkülünü Huda kolay eder. Bu haline şükret, diyor. Bundan sonra Garip can, evinde yaşayıveriyor.

Bir gün Garip can, geçmiş günlerini hatırlayıp aşıklarını alıyor ve dışarı çıkıyor. Gezinip yolda aşığını atıp oynuyor. O esnada dokuma dokuyan bir yaşlının dokumasına değip ipini kırıyor. Ol yaşlı:

* Evin baş köşesi, misafirin oturduğu yer.

- Ey Garip can, benimle oynama, gücün yetiyorsa Şah Senem ile oyna, diyor. Bu sözü işitince Garip can çok sinirleniyor ve üzülüyor. Bunu yaşlı görüyor, Garip cana acıyor ve ona bakıp:

- Ey Garip can, ben sana fal bakayım, diyor. Garip can bunu duyunca yüzü gülüyor, yaşlının fal bakmasını kabul ediyor. Garip can, yaşlıya:

- Ey nine, bana fal bak, diyor ve bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

Nine ben yolumu şaşkırdım,
Gel beni yola sal.
Leyla için hadden aştım,
Mecnun gibi çöle sal.

Yâr için durmadan yanarım,
Kâh tutuşup kâh sönerim,
Yalnız, garip bir sunayım,
Ördekli göle sal.

Sana derim gönül dağını,
Yakınlaştır yolun ırağını,
Göster bülbülün bağını,
Taze açılmış güle sal.

Öğüt ver şaşkıran kula,
Kavuşacağız yârim ile,
Kervanım göçmüştür çöle,
Beni bir menzile sal.

Garip derler adıma,
İsteyeyim yardımı,
İşit benim feryadımı,
Beni yâr yoluna sal.

Garip can sözünü tamamlıyor. Yaşlı kadın, fal bakıyor. O, Garip can ne yapınca Şah Senem'e kavuşacağını biliyor. O, Garip cana bakıp:

- Ey Garip can, sen git, Şah Senem'in bahçıvanı yaşlı babaya oğul ol. Onunla her gün erkenden çiçek demeti bağla. Onu Şah Senem'e götür. Buketi Şah Senem görünce kimin getirdiğini anlar. Ondandır sonra sen maksadına erersin, diyor. Garip can bunu duyunca kabul görüyor ve evine geliyor. Yaşlı kadının söylediklerini annesine anlatıyor ve bahçıvanın evine gideceğini bildiriyor. Garip cana annesi de izin veriyor. Garip can annesine bakıp bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

Hoşça kal şimdi Kâbe'm anne,
Ben bugün gider oldum,
Şah Abbas hanın derdinden,
Başımı alıp gider oldum.

El verdim Aydın üstada,
Beni salacak azaba,
Katılıp âşık Ferhat'a,
Şirin diye öter oldum.

Gezemem bu yerde,
Senem saldı kötü derde,
"Yar yar" deyip bu yurttan,
Ben mesken tutar oldum.

Dayanamam ayrılık zehrine,
Giderim Vezir şehrine,

Göz yumup gamın denizine,
İnci için dalar oldum.

Garip der kardeşim,
Yanar oldu içim dışım,
Şimdi yad ellere başımı,
Alıp gider oldum.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Bu nameyi söyledikten sonra Garip can ile annesi vedalaşıp onu yolcu ediyor ve bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

Hasan vezir öldü, sana dayandım,
Yavrum seni bir Huda'ya ısmarladım.
Pek çok gün boyunu görüp sevindim,
Yavrum seni bir Huda'ya ısmarladım.

Bir yâr için kanlar yutarsın,
Şimdi beni Gülcemal'i ne edersin?
Yâr yoluna başını alıp gidersin,
Yavrum seni bir Huda'ya ısmarladım.

Gözümün aydını, nurum sen idin,
Cennettim, hurim sen idin,
Bahtım, muradım, her şeyim sen idin,
Yavrum seni bir Huda'ya ısmarladım.

Şimdi sen gidersin uzak yollara,
Merhamet etmeyeyim gamlı kullara,
Soru sormam lazım ilden illere,
Yavrum seni bir Huda'ya ısmarladım.

Düşman yüzü kara olsun arada,
Bizi uğrattı bitmez bir belaya,
Abadan der, eremem murada,
Yavrum seni bir Huda'ya ısmarladım.

Abadan peri, sözünü tamamlıyor. O zaman Garip canın kız kardeşi Gülcemal, içeri giriyor. Garip canın gitmek için hazırlandığını görüyor. O, bunu görünce kaygılanıyor, üzgün bir halde ağlayarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Aradan bir söz geçmeyeyim,
Ağabey, nereye gidiyorsun?
Bin gülden bir gül açmayayım,
Ağabey, nereye gidiyorsun?

İyiliğimi, kötülüğümü bilmeden,
Kefen bezimi sarmadan,
Elinle bir kabre koymadan,
Ağabey, nereye gidiyorsun?

Bağrım oldu parça parça,
Yüreğime açtın yara,
Bizi yaptın biçâre,
Ağabey, nereye gidiyorsun?

Yandı yüreğim bağrım yandı,
Ömür bahçem talan oldu,
Hayat senin ileydi,
Ağabey, nereye gidiyorsun?

Yüreğimi ateşle dağlayıp,
Bahtıma kara bağlayıp,
Gülcemal'i kan ağlatıp,
Ağabey, nereye gidiyorsun?

Gülcemal, sözünü tamamlıyor. Garip canın annesi, kız kardeşi ağlayıp ondan ayrılmıyor. Sonunda çaresiz Garip canın annesi Abadan peri, kız kardeşi Gülcemal peri, onunla vedalaşılıyor. O zaman Garip can, arkasına bakmadan çöle doğru gidiveriyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Abbas'tan al. O, bir gün askerleriyle ava çıkıyor. Onlar, epey av avlıyorlar ve yoruluyorlar. O gün hava da çok sıcaktı. Diyarbakır şehrinden uzak bir yerde Mansur Bay adlı bir kişi yaşıyordu. Şah Abbas, avdan dönerken yolu düşüp Mansur Bay'ın havuzunun başındaki gücüm ağacının gölgesinde dinleniyor. Mansur Bay'ın Gülnahal adlı bir kızı vardı. O, çok güzeldi, Ak yüzlüydü. Burada herkes ona Akça derlerdi. Akça o zaman dehlizdeki açık pencereden bakıyordu. Onu Şah Abbas görüyor. Onun hoşuna gidiyor. Bundan sonra Şah Abbas, birisine:

- Bu kimin kızı? diye soruyor. O kişi:

- Bu, Mansur Bay'ın kızıdır, diye cevap veriyor. Şah Abbas, bunu duyunca:

- Mansur Bay, kızını bana versin, diyor ve bir sözcü gönderiyor. Mansur Bay, şahın sözcüsünü güzelce ağırlıyor. Onun haberini alıyor. Sözcü haberini verdikten sonra Mansur Bay, ona:

- Siz hoş gelmişsiniz. Söylediğiniz sözlerin hepsi doğru, ama Yemreli, Yemreliden; Iba, Ibadan; Çovdur, Çovdurdan; İgdir, İgdirden; Yazır, Yazırdan; Bayat, Bayattan; Kıpçak, Kıpçaktan; Halaç, Halaçdan; Duydurga, Duydurgadan; Avşar, Avşardan; Gızık, Gızıkdan; Salır, Salırdan; Eymir, Eymirden; Bayendir, Bayendirden; Çepçi, Çepçiden; Yapagılı, Yapagılıdan; Bekdili, Bekdiliden; Garkın, Garkından; Gayı, Gayıdan; Gınık, Gınıkdan; Düyeci, Düyeciden; Yasır, Yasırdan; Ata, Atadan; Gökleñ, Gökleñden; hoca, hocadan; padişah, padişahdan; zengin, zenginden; garip, garipten kız alır. Bizim kızımız padişaha münasip değildir. Bu gelenek görenekler, Türkmenlerde atadan, babadan, eskiden gelen bâki âdetlerdir. Bunu hiç kimse bozamaz. Bu gelenek göreneklere şah da, kul da razıdır, diyor ve sözcüyü gönderiyor. Sözcü gelip Mansur Bay'dan duyduklarını Şah Abbas'a anlatıyor. Şah Abbas, bu sözleri duyunca çok sinirleniyor, testi gibi şişiyor. O oturduğu yerde düşünüyor ve kötü fikirlere kapılıyor. O, kendi kendine "Görelim bakalım sen kızını kime vereceksin. Senin aşına ağı katarım" deyip Şah Abbas, askerleriyle köşküne dönüyor. O, gelir gelmez hareme gidiyor. O, ilk eşinin yanında üzgün bir halde oturuyor. O, bırak oturuversin.

Şimdi haberi kimden al, Ezber Hoca'dan al. Halapşirvan'da eşi benzeri yok, güzel görünüşlü bir yiğit vardı. Ona Ezber Hoca derlerdi. O, dünyayı dolaşmış birisiydi, ticaret yapardı. Bir keresinde ticaretten Halepşirvan'a dönüp gelirken Mansur Bay'ın havuzunun başında konaklıyor. Burada birkaç gün kalıyor. O günlerin birinde Akça, Güلزiba adlı kızını suya gönderiyor. Güلزiba, havuza varıyor. Su almak istediğinde suyun üstünde bir ışık görüyor. O, buna hayran oluyor. O, testisini sudan dolduruyor ve doğruluyor. Etrafına bakıyor. O zaman ışığın havuzda değil de dışında olduğunu anlıyor. Bu ışık, Ezber Hoca'nın yüzünün parıltısı imiş. Güلزiba, bunu görünce kendini kaybediyor. Testisi de kırılıyor. Bir süre geçtikten sonra Güلزiba kendine geliyor. Yerinden doğruluyor. Onun başı dönmeğe. Güلزiba'nın bir elinde bağlama ipi, onda testinin iki kulpu sallanıyor. Üstü başı ıslak, çamur. Güلزiba, bu hallerden habersiz eve geliyor. Akça bu hali görünce gülüyor. Sonra bu kızına bakıp:

- Ey Güلزiba, sana ne oldu? diye soruyor. O zaman Güلزiba, gördüklerini Akça'ya anlatıyor. Akça, bunu duyunca Güلزiba'ya bakıyor ve:

- Öyle ise o yiğidi ben de göreyim, diyor. Bunun için Akça, havuza doğru gidiyor. Akça, Ezber Hoca'yı görünce ona canı gönülden âşık oluyor. Dönüp evine geliyor. Ezber Hoca burada bir süre yaşıyor ve halka çok yardım ediyor. Garip, fakir kimselere üst baş ve başka şeyler alıp veriyor. Burada herkes Ezber Hoca'yı iyi birisi olarak tanımaya başlıyor. Herkes "Ezber Hoca, burada kalsa iyi olurdu" diyorlar. Bu düşüncüyü halk da destekliyor. Akça'nın da Ezber Hoca'dan, Ezber Hoca'nın da Akça'dan hoşlandığını halk biliyordu. Bunun için halktan birkaç yaşlı Mansur Bay'ın evine varıyor. Onlar, Mansur Bay'a "Sen

Ezber Hoca'ya kızını verirsen iyi olur" diyorlar. Mansur Bay'a da kızını Ezber Hoca'yı sevdiğini, Ezber Hoca'nın da Akça'yı sevdiğini söylüyorlar. Yaşlıların söylediklerini Mansur Bay duyuyor ve kızını Ezber Hoca'ya vermeye razı oluyor. Akça'yı Ezber Hoca'ya nikâhlayıp veriyorlar. Artık Ezber Hoca burada yaşıyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Abbas'tan al. O, Mansur Bay'ın obasına casus gönderiyor. Bir gün o casus, Şah Abbas'a Mansur Bay'ın kızını Halapşırvanlı Ezber Hoca adlı bir yiğitle evlendirdiğini haber veriyor. Şah Abbas bunu duyduğunda düşünüyor ve hilekâr Taymaz'ı gözünün önüne getiriyor. O hilekâr, çok hilekârdı, iş başaran birisiydi. Şah Abbas onu çağırıyor. Hilekâr Taymaz, o zaman hemen karşısına geliyor. Şah Abbas, bu hilekâr ile bir süre gizli bir görüşme yapıyor. Hilekâr Taymaz'dan Akça'yı ne yapıp edip ele geçirmesini istiyor. Taymaz, bunu duyunca:

- Ey padişahım, bu işini yedi günde yaparım. Akça'yı sizin önünüze getiririm, diyor. Hilekâr Taymaz, yapacaklarını Şah Abbas'a anlatıyor. Şah da bunu kabul ediyor. Bundan sonra hilekâr Taymaz, köşkten çıkıp gidiyor.

O, Ezber Hoca'nın kapısına geliyor. O, onun kapısında durup durup gidiyor. Bu durum üç gün tekrarlanıyor. Sonunda Ezber Hoca, hilekâr Taymaz'a:

- Sen kimsin? diye soruyor. Hilekâr Taymaz, Ezber Hoca'ya:

- Ben Halepşırvalıyım. Bir sebeple bu yurda geldim. Şimdi nasıl gideceğimi de bilmiyorum. Sizin de Halepşırvalı olduğunuzu duydum. Siz dönerken beni de Halepşırvan'a götürün, diyor ve yalvarıyor. Ezber Hoca, ona acıyor ve:

- Sen burada kal. Benim develerime bak, diyor. Sonra Taymaz, Ezber Hoca'nın develerine bakıyor. Taymaz, bir gün develeri birisinin bostanına götürüp bırakıyor. Bostan sahibi gelip:

- Bunu neden böyle yaptın? dediğinde Taymaz, bilmişlik taslayıp:

- Bu kavunları, karpuzları develer çok güzel yiyorlar, diye cevap veriyor. Bostan sahibi, develeri kovuyor. Taymaz'ı da öldüresiye dövüyor. Bunlar olup bittikten sonra Taymaz, bağıra çağıra Ezber Hoca'nın yanına gidiyor ve:

- Senden de hoca olur mu? Senin develerini yoldan geçirmediler. Seni halk burada sevmiyor. Senin develerin için beni de öldüresiye dövdüler, diyor ve yalandan ağlayıp sızlıyor. Ezber Hoca, bu sözleri işitince düşünceye dalıyor. O, burada içinden "Bu halk beni yabancı mı görüyor ki?" diye geçiriyor. Hilekâr Taymaz, Ezber Hoca'nın düşünceleriyle ilgileniyor, onun o zamanki fikrini biliyor ve ona:

- Sen neler düşünüyorsun? diye ona soruyor. Ezber Hoca, hilekâr Taymaz'ın bu sorusuna:

- Şimdi bizim Halepşırvan'a yolumuz gözüktü. Sen onun yolunu gece bulabilir misin? diyor. Taymaz:

- Ey Hocam, Halepşırvan'ın yolunu birisi gündüz bulsa ben gece bulurum, diyor.

Vakit geceydi. Ezber Hoca, hiç kimseden ruhsat istemeden, hiç kimseyle konuşmadan, bir kişiye bile belli etmeden develere yükleri yüklüyor. Akça'yı da deveye bindirip gizlice hilekâr Taymaz ile yola çıkıyor. Hilekâr Taymaz, develerin başını çekiyor. Ondan Ezber Hoca rahat bir şekilde devenin üstünde oturuyor. Bunlar, bütün gece yol alıyorlar. Tan vakti bir bağın yanına varıyorlar. Ezber Hoca, hilekâr Taymaz'a bakıp:

- Bu yol Halepşırvan yolu değil. Bunun gibi bir bağ, Halepşırvan yolunda yok, diyor. Hilekâr Taymaz, hilekârlık yapıp:

- Ben yolumu şaşırıdım. Siz burada durun. Ben burasının neresi olduğunu şu bağdan öğreneyim, diyor ve o tarafa doğru gidiyor. Bu bağda Şah Abbas, askerleriyle birlikte hilekâr Taymaz'ın gelmesini bekliyorlardı. Hilekâr Taymaz, bağa geliyor ve:

- Ey benim keremli şahım, isteğiniz söylendiği gibi yerine getirildi, diyor. Bu sözleri Şah Abbas işitince askerleri Ezber Hoca'nın üstüne gönderiyor. Ezber Hoca, bunları görünce çaresiz Akça'yı bırakıp kendini zor kurtarıyor. Askerler, Akça'yı Şah Abbas'a getiriyorlar. Akça, Şah Abbas'a yalvararak:

- Ey âlemlerin padişahı, siz bana kıyametlik baba olun, diye ağlıyor. Hiç kimseye merhamet etmeyen şahın yüreği Akça'nın bu sözlerini duyunca dayanmıyor. Şah Abbas, ona bakıp:

- Önceden benim kızım birdi, şimdi iki olsun. Akça'yı Şah Senem'in köşküne götürün, diyerek askerlere teslim ediyor. Askerler, Şah Abbas'ın dediği gibi yapıyorlar. Akça, artık Şah Senem'in köşkünde yaşıyor. Bırak, yaşıyorsun.

Şimdi haberi kimden al, Garip candan al. O, Şah Senem'in köşkünü bulmak için geliyordu. Garip can, az gidip, uz gidip sonunda Şah Senem'in bağına varıyor. O zaman Garip can, kendi kendine "Ben bir mendil olsam Şah Senem, eline alırdı ya da bir Kirmani şal olsam Şah senem, beni başına takardı" diyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Ala gözlü Şah Senem'in,
Garip düştü illerine,
Biz miskini çağlamıştır,
Düştü yârin yollarına.

Ben bir sunalı göl olsam,
Ya da bir cerenli çöl olsam,
Güzel öten bir bülbül olsam,
Konsam yârin güllerine.

Huda'mdan sağlık alsam,
Güzel şahtan beylik alsam,
Ben gül renkli bir mendil olsam,
Senem alsa ellerine.

Yârin boyuna dal olsam,
Yüzüne çifte ben olsam,
Ya da bir kâsede bal olsam,
Senem sürse ellerine.

Suda yüzen bir sal olsam,
Yürümek için bir yol olsam,
Ya da Kirmani bir şal olsam,
Yâr dolasa bellerine.

Âşık Garip mesken eyler,
Gözde yaşını dolu eyler,
Bizi bundan miskin eyler,
Senem gitse illerine.

Garip can, sözünü tamamlıyor ve bağın kapısına oturuyor. O vakit bağban, bağdan dışarı çıkıyor. Bir yiğidin üzgün bir halde oturduğunu görüyor. Bağban buna dikkatle bakıyor ve içinden "Bu yiğit, yabancıya benziyor. Gel şunun yanına gideyim, haberini alayım" diyor ve Garip canın yanına varıyor. Bağban ona bakarak:

- Ey yiğit, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun? diyor. Garip can bağbana:

- Benim belli bir geldiğim ve gittiğim yer yok. Kim beni oğulluğa alırsa onun yanına geliyorum, diyor. Bağbanın oğlu yoktu. Bunun için o, buna çok seviniyor ve:

- Ey yiğit, sen bana oğul ol, diyor. Garip can bunu kabul ediyor. Bundan sonra bunlar birlikte bağbanın evine gidiyorlar. O günden itibaren Garip can, bağbanın evinde yaşıyor ve onun işlerini yapıyor. Sığına bakıyor, diğer işlerini yapıyor.

Günlerden bir gün Garip can, seher vakti otlaktan eve geliyor. Bağbanın evde olmadığını görüyor. Garip can, annesine bakıp:

- Ey anne, babam nereye gitti? diye soruyor. Annesi Garip cana:

- Ey oğlum Garip can, şimdi yaz geldi, nevrüz günleri başladı. Baban bundan sonra her gün Şah Senem'e çiçek bağlayıp götürecektir, diyor. Bu sözleri duyunca Garip can:

- Ey anne, ben babamın yanına gidip çiçek demetlesem nasıl olur? diyor. Annesi, Garip cana:

- Git, sen de çiçek bağla, çok iyi olur, diyor. Garip can ise annesine:

- Ey anne, beni sen babamın yanına götür, ona böyle söyle, diyor. Garip canın annesi, bağbanın yanına götürüyor ve:

- Ey bağban, Garip cana da çiçek bağlatın, diyor. Bağban, yaşlı kadının sözünü kabul ediyor. Garip cana çiçek bağlatıyor. Diğer gün erkenden Garip can, bağa gidiyor ve çok düzgün buketler hazırlıyor. Bağbanın gelmesini bekliyor, bağban çok geç geliyor. Bağban telaşla çiçek bağlamaya başlıyor. Garip canın çiçek demeti hazırladığından haberi yoktu. O zaman Garip can, hazırladığı buketleri getirip bağbana veriyor. Bağban kendi bağladığı buketlerle birlikte Garip canın bağladığı buketleri de alıp gidiyor. Götürüp Şah Senem'e veriyor. Şah Senem, buketlere bakınca bir demetin çok düzgün bağlandığını görüyor. O buketi eline alan Şah Senem, bağbana bakıyor ve:

- Ey bağban, bu buketi kim bağladı? Doğruyu söyle, diyor. Bağban, Şah Senem'e:

- Ey cihan sultanı, ben garip bir yiğidi oğulluğa almıştım. Bugün ben geç kaldım. Onun için o bana buket bağladı. Bu buketi benim oğulluğum bağladı, diyor. Şah Senem, bu sözleri işitince bağbana hoş davranıyor ve yakınlık gösteriyor. Ona:

- Ey bağban, her gün bunun gibi buket bağla, diyor. Bu hoş karşılamayı bağban, yanlış anlıyor. Şah Senem, bana âşık olmuş diye düşünüyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Ben sevmişim güzel Senem adını,
Sevsem öldürürler, sevmesem öleyim.
Ülkede tanınan asil zatını,
Desem öldürürler, demesem öleyim.

Kurban olayım yârin boyuna bosuna,
Asil olan aslına, soyuna,
Bir dem yalnız varsam evine,
Varsam öldürürler, varmasam öleyim.

Bir tenhada tutsam yârin elini,
Kucaklasam yârin ince belini,
Ağzıma alıp şirin dilini,
Sorsam öldürürler, sormasam öleyim.

Nazik gamzen yanar mahmur gözünden,
Kurban olayım bal, şeker sözüne,
Gâh yanağından gâh yüzünden,
Öpsem öldürürler, öpmesem öleyim.

Ben seni sevmişim canı gönülden,
Sen beni sevmeye korkarsın ilden,
Süslü parmaktan, kınalı elden,
Tutsam öldürürler, tutmasam öleyim.

Ben yüzüme sürerim ayağının tozunu,
Tarifini ederim peri kızının,
Kaymak dudaklarını, bal ağızlarını,
Emsem öldürürler, emmesem öleyim.

Gözümü almıştır parlak yüzün,
Yüreğimi deşmiştir mahmur gözün,
Titretti beni tatlı sözün,
Bilsem öldürürler, bilmesem öleyim.

Gelin kulak verin yârin fikrine,
Altın heykel takmıştır boynuna,
Koca bağban Şah Senem'in koynuna,

Girsem öldürürler, girmesem öleyim.

Bağban sözünü tamamlıyor. Bunu duyunca Şah Senem, çok kızıyor. Ama onun “Bana garip bir yiğit, oğul oldu” dediğini duyuyor ve içinden “Bu söylenen garip, yetim yiğit Garip can olmasın?” diyerek bağbana hiçbir şey söylemiyor. Bu yüzden bağban, daha çok coşuyor. Şah Senem ise o esnada Garip can hakkında düşünüyor ve bağbana:

- Senin yetim oğulluğun nerede? diyor. Şah Senem’in söyledikleri bağbanın kulağına girmiyor. Onun için bağban çok mutlu. O, Şah Senem’e bakıp bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Koca bağban bir gülündür,
Gir bağbanın koynuna.
Üstünü başını çıkar,
Vur bağbanın koynuna.

Elbiseni çıkar yatalım,
Canımıza can katalım,
Muradımıza erelim,
Gir bağbanın koynuna.

Dersem bağında gülünü,
Emsem dudağında balını,
Bilezikli ak kolunu,
Sal bağbanın boynuna.

Bağban kulunu hatırla,
Gamlı yüreğini şad eyle,
Rakibin yüreğini ateş eyle,
Gir bağbanın koynuna.

Bağban, sözünü tamamlıyor. Şah Senem, bağbanın bu sözlerini işitince çok sinirleniyor ve:

- Ey bağban, haddini aşma, ağzını topla. Herkes haddini bilirse iyi olur, diyerek ona öfkeli bir şekilde bakıyor. Bunu gören bağban çok korkuyor ve yoluna gidiveriyor. Evine geliyor. Garip canı görünce:

- Oğlum Garip can, Şah Senem senin bağladığın buketi çok güzel gördü. Sen buketleri artık kendin bağla, diyor. Garip can buna çok seviniyor. Garip can, ertesi gün erkenden buket bağlıyor. Gülün içine gizlice bir mektup koyuyor. Garip can, bundan sonra bağladığı buketi bağbana veriyor. Bağban, onu götürüp Şah Senem’e veriyor. Şah Senem, bağlanan buketin çok düzgün birisine ait olduğunu biliyor ve koklamak istediğinde içindeki gizli mektubu görüyor. Şah Senem, bağban gittikten sonra bu mektubu okuyor. O, Garip canın yazdığı mektup imiş. O name işte bunun gibi:

Kulak verip işit benim sözümü,
Günden güne beter oldum derdinden,
Neler çektim ayrılığında derdinden?
Kan ağlayıp geçer oldum derdinden.

Mihnette bağbana hizmet ederim,
Bilmem muradıma nasıl ererim?
Bu dert ile başımı alıp giderim,
Başka vatan tutar oldum derdinden.

Gariplikte sen gelmedin karşıma,
Acımadın gözden akan yaşıma,
Ecel yastığımı koyup başıma,
“Yar yar” diye geçer oldum derdinden.

Buket bağlayıp name yazıp gönderdim,

Senin için başkasından yüz çevirdim,
Baht ışığını ağlayıp söndürdüm,
Kayıtsızlık eder oldum derdinden.

Garip söyler “Kel” koydum ben adımlı,
Bu vatanda kimse bilmez aslımlı,
Senden başka kime diyeyim feryadımı,
Sana feryadımı söyler oldum derdimden.

Şah Senem, Garip canın gönderdiği namesini okuyor. Bu sırrı öğrendikten sonra Şah Senem, çok huzursuz oluyor. Feryat ediyor, ağlıyor. Sinesindeki bağları açıyor. Yüreğinde dağı, gözünde gözyaşı, elinde mendili, iki gözünü silerek üzgün bir halde bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Bahar geldi, gül açıldı,
Benim gülüm açılmaz mı?
Bülbülün kanı saçıldı,
Benim kanım saçılmaz mı?

Haberim yok, bahar oldu,
Çimenler lalelik oldu,
Garip’imden haber geldi,
Kerem yolları açılmaz mı?

Devletliden devlet gitti,
Sıra rakiplere geldi,
Saki ecel meyini sundu,
Kefen bezim biçilmez mi?

Hoş geçilen yollar kaldı,
Gülün etrafını kargalar aldı,
Benim yârim yabancı oldu,
Şimdi şarap içilmez mi?

Şah Senem der ömrümün gülü,
Kesildi muhabbet yolu,
Açıldı bağları gülü,
Benim gülüm açılmaz mı?

Şah Senem sözünü tamamlıyor. Şah Senem’in söylediği bu namesini Akça dinliyor. O, bunu işitince Şah Senem’in yanına geliyor. Şah Senem’in gözünde yaş, bağrında taş ağlamakta olduğunu görüyor. Akça bunu görünce Şah Senem’e:

- Ey Şah Senem, sana ne oldu? Sen burada hasret çekiyorsun, diyor. Şah Senem, Akça’ya bakıp hüngür hüngür ağlayarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Akça sana kendi sırrımı söyleyeyim,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.
Başımdan geçeni beyan edeyim,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Ki rakipler bizi yârden ayırmış,
Felek bahtımın fidanını kırmış,
Benim yârimi Huda kime yazmış,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Siyah zülüflerim yılana benzemiş,
Sinemin üstünde çapraz yara açılmış,
Sebepler nedir, bahtım kara yazılmış,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Benim yârim Hasan vezirin oğludur,
Muhabbetler bir söze bağlıdır,
Babamın elinden sinem dağlıdır,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Kahpe felek beni etti bigâne,
Kendisi gelmeden gülü gıyabında,
Benim için oğul olmuş bağbana,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Âşık ile maşukun işi bir olmalı,
Vaadi, vefası, kavli bir olmalı,
Cennet hurisi, huyu, güzelliği bir olmalı,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Siyah zülfüm sana kurban olmuştur,
Tel tel olup sana derman olmuştur,
Yârden desem bize ferman gelmiştir,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Şah Senem kız derler benim adıma,
Bir ah çeksem âlem yanar ateşimden,
Yaratan Zülcelâl, yetiş imdadıma,
Yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Akça bu sözleri işitince:

- Ey Şah Senem, biz birlikte yarın erkenden bağı dolaşmaya çıkalım. Garip can da bağa gelir. Biz o zaman onunla bağda karşılaşırız, diyor. Şah Senem, Akça'nın bu sözlerini makul görüyor. Bu konuşmadan sonra Şah Senem, yanına bağbanı çağırıyor ve ona:

- Ey bağban, ben yarın erkenden bağı dolaşmaya çıkacağım. Bağı temizle. Nöbetçilere de söyle bağın etrafına başka bir insan yaklaştırmasınlar, diye emir veriyor. Bağban, her şeyi Şah Senem'in söylediği gibi yapıyor. Bağban, bu haberi evde Garip cana da anlatıyor. Garip can, bağbandan bu haberi alınca çok seviniyor, ama sevindiğini bağbana belli etmiyor. Ertesi gün şafak vakti Garip can hiç kimseye belli etmeden bağa gidiyor. O zaman bağda hayvanlardan başka hiç kimse yoktu. Garip can, hayvanları kendisine yoldaş görüyor ve onlara bakıp bir name söylüyor. O işte bunu gibi:

Bağ iyisi bağımı etmiş yasak,
Şah Senem kız bağ seyrine gelecek.
Bülbüller, konun gülden güllere,
Benim yârim bağ seyrine gelecek.

Nergis, süzgün süzgün bakma,
Gözyaşım sabret, sel gibi akma,
Feryat figan edip bağrımı yakma,
Benim yârim bağ seyrine gelecek.

Papağan, kendini söze kaptırma,
Sanevber gibi inleye inleye ağlama,
Sümbül, saçımı tel tel bağlama,
Benim yârim bağ seyrine gelecek.

Menekşe, baş eğip dur hizmette,
Bulut, ört güneşi ol bu halvette,
Şimdi gamlanıp durma külfette,
Benim yârim bağ seyrine gelecek.

Garip âşık bugün bağbanlık etmiş,
Ayrılık derdinden bağırmı delmiş,
Âşığının yetim olduğunu bilmiş,
Benim yârim bağ seyrine gelecek.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Sonra gidip gür güllerin arasına gizlenip yatıyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'den al. Ertesi günü erkenden Şah Senem, kırk kızı ve Akça ile bağ seyrine çıkıyor. Şah Senem, kızları birkaç gurup halinde seyrana gönderiyor. Kendisi de tek başına seyretmeye başlıyor. Kızlar birkaç gurup halinde bağda geziniyor. O kızlardan birisi, Garip canın yattığı yere varıyor. Onu görünce korkup kaçıyor. O kızı, Garip can da görüyor. O zaman Garip can, kendi kendine “O kız, benim burada yattığımı diğer kızlara söyler. Sonra bütün sırlar herkese ifşa olur” diyor ve bağın ortasındaki havuzun başına gizlice gidiyor. Havuzun etrafındaki bağlar çok gürdü. Orada ulu bir ağaç vardı. Garip can, onun bir dalına oturuyor. Buradaki ağacın dibine Şah Senem, yavaş yavaş gelerek üzgün bir halde oturuyor. O, başını kaldırdığında ağaçtaki Garip canı görüyor. Garip can da onu görüyor. O zaman Garip can düşünüyor ve kendi kendine “Ben Şah Senem'in yanına varsam, ikimiz birlikte otursak kızlar bunu görür, bütün sırlar açığa çıkar” diyor. Garip can, o zaman kendisine doğru Şah Senem'in geldiğini görünce ağaçtan zıplayıp iniyor ve kaçıyor. Şah Senem de onu kovalıyor, ama ona yetişemiyor. Bu olaydan sonra Şah Senem üzgün bir halde önceki yerine gelip oturuyor. Garip can ise yavaş yavaş gizlice Şah Senem'in peşinden onu izleyip geliyor. Onun oturduğu yerin yakınında başka ulu bir ağaç vardı. Şah Senem'in gönlündekileri öğrenmek için Garip can, bu ağaca çıkıyor. Oradan Şah Senem'e bakıyor. Onun vaziyetini görüyor. Şah Senem ise o zaman kaygılı ve üzgün bir halde oturuyordu. Birden bire Şah Senem, havuza bakıyor. Suyun yüzünde Garip canı görüyor. Şah Senem, bu duruma şaşırıp “Bu nasıl bir haldir, ya ben aklımı şaşırardım ya da Garip can benim gözüme görünüyor” diye haline ağlayarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Uçurdum şahin kuşumu,
Hiçbir yerden haber yok.
Hasret ile gözyaşımı,
Dökmeyince kararım yok.

Kaçtı bu devletin kuşu,
Aram ben yaz ve kış,
Haberdar değil hiç kimse,
Bir menzilde kararım yok.

Ben isterim yârim gelse,
Gelip gamlı gönlümü sorsa,
Uğursuz rakipler bunu bilse,
İkimizi bırakacakları yok.

Bize bütün âlem yağı,
Kime diyeyim bu dağı,
Hazan vursun bu bağı,
Bu sohbetin mecali yok.

Bilsem muhabbetin yolunu,
Tutsam ben yârimin elini,
Gezerim Kerbela çölünü,
Bu gönlümün takati yok.

Yârim gitti bağdan çıkıp,
Aşka düştüm bağırmı yakıp,
Senem der yola bakıp,

Görmeyince kararım yok.

Şah Senem, bu halde otururken yanına Akça geliyor. Şah Senem, Akça'ya bakıp gözlerinde yaş, ağlayarak bu nameyi devam ettiriyor.

Şah Senem der Akça gel,

Ne oldu diye bana sor,

Halimden sen haber al,

Senden başka diyeceğim yok.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Akça, Şah Senem'e soruyor:

- Ey Şah Senem, neden ağlıyorsun, sana ne oldu? diyor. Şah Senem, Akça'ya bakıp:

- Ben burada Garip canı gördüm. O benden kaçtı. Ben bunun nedenini anlayamadım, diyor. Akça, Şah Senem'e bakarak:

- Ey Şah Senem, Garip can bu sırrımızı hiç kimseye bildirmek istememiştir, diyor. O zaman Şah Senem, duygularını Akça'ya anlatıp bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Akça gelin, dertsiz başım,

Dertle doldu, neyleyeyim.

Bir nedenle aşına başım,

Bigâne oldu neyleyeyim.

Ben geldim onu arayıp,

Yüreğimi oda dağılayıp,

O kaçtı benden uzaklaşıp,

Gizlendi neyleyeyim.

Kaçtı ağzımın tadı,

Esti ayrılık rüzgârı,

Bilemedim nedir hayali,

Yola düştü neyleyeyim.

Yandı benim bağrım yandı,

Devran rakiplere döndü,

Visalimin mumu söndü,

Hicrana döndü neyleyeyim.

Şimdi durmam bir saat,

Yüreğimde kalmadı takat,

Muhabetin yaptığı imaret,

Virana döndü neyleyeyim.

Kurtulmadı gamdan başım,

Zehir oldu yediğim aşım,

Yar yolunda gözde yaşım,

Sel oldu aktı neyleyeyim.

Şah Senem sığındı pire,

Herkes kendi bahtından göre,

Yârin gönlü başka yâre,

Meyletti neyleyeyim.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor ve suya bakıyor. Garip can, suda görünmüyor. Garip can, o zaman ağacın başında kendini gizlemişti. Şah Senem ile Akça konuşarak yavaş yavaş yürüyüp Garip canın bulunduğu ağacın dibine geliyorlar. Garip can hakkında konuşuyorlar. Bu ikisinin söylediklerini Garip can işitiyor. Şah Senem'in kendisinden başkasına gönül vermediğine inanıyor ve sevgisini beyan ederek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Kurban olayım kalem kaşlı sevgilim,

Esen olasın yine gelinceye kadar.

Boyu tuba, dudağı şeker sevgilim,

Bakarım yoluna ta ki ölene kadar.

Gamzenin oku değip döktü kanımı,
Uğursuz rakipler bozar şanıımı,
Huda'dan razıyım alsa canımı,
Sensiz ömrüm başkasıyla geçeceğine.

Akça ile seyrettin bu zaman,
Kırk kız elinde sürer devran,
Dön fikrinden canımdır kurban,
Ölmek güzel, sen dilberden ayrılınca.

Gözlerim doyunca göreyim yüzünü,
Ne insan, ne peri derler sana,
Mecnun gibi çölde sürsem izini,
Yanmam gerek tende canım kalacağına.

Gerçek âşıklar yalvarır dostuna,
Uğursuz rakipler ayrılığın kastına,
Garip der keten gömlek üstüne,
Hiç rahatlamam gözyaşımı silmeyince.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Şah Senem ile Akça kendi aralarında konuşuyorlar ve Garip canı bulmak için o yana bu yana bakmaya başlıyorlar. Bağların arasını bunlar arıyorlar. Garip can, bu olanları görünce yine bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Bağ içre bağban olsam,
Dersem taze güllerinden.
Visalinizi nasip etse,
Sarsam ince bellerinden.

Beni görsen bu halde,
Kendim burada gözüm yolda,
Ak yüzüne çekeyim dalda,
Taze kınalı ellerini.

Yanağın misli laledir,
Bakışın canımı alır,
Ağzın altın piyaledir,
Doyasıya içsem ballarından.

Seherde kalkıp zülfünü tara,
Gül yüzüne mendil dola,
Rakibin yüzü olsun kara,
Hoş söyletsen dillerini.

Âşıklıkta oldum fakir,
Suçuma oldum razı,
Dil yazar gözüm okur,
Ak yüzündeki benlerini.

Garip âşık ol fakir,
Günahını etme inkâr,
Razı olur Mevla'm Kadir,
Şad etsen kullarını.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Garip can, Şah Senem'e bakınca çok üzgün olduğunu görüyor. Ona acıyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Boz dumanlı dağları aşıp,
Ahu gözlü maral geldi.
Aşkın sevdasına düşüp,
Ahu gözlü maral geldi.

Avcılar avlar avını,
Yanında çakmağı, kavı,
Başta gelen serdarını,
Kalk avcı maral geldi.

Avcılar avlar dağında,
Bal ve şeker dudağında,
Günün öğle vaktinde,
Güzel avcı maral geldi.

Senem ile Akça gelin,
Dilin yürekçiğim dilin,
İpek emer takıp ince belin,
Senem avcı, maral geldi.

Talandı ömrün talandı,
Çiğ yağdı bahçe sulandı,
Bağı üç dört kez dolandı,
Zalim avcı maral geldi.

Balları vardır lebinde,
Seni gören uğrar derde,
Saklanıp vurduğun yerde,
Senem avcı, maral geldi.

Üstüne giymiş ela,
Biri gül renkli, biri lale,
Ak ellerini sallaya sallaya,
Senem avcı, maral geldi.

Adımları göz üstüne,
Kurbanım çeşm-i mestine,
İyilik edip dostuna,
Senem avcı, maral geldi.

Dert oldu bize bugün,
Uyku haram oldu bu gece,
Ağaca gel sen de çık,
Zalim avcı, maral geldi.

Garip âşık söylemez yalan,
Ömrümüze düştü talan,
Servi ağacına dolan,
Senem avcı, maral geldi.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Şah Senem ile Akça, Garip canı bulamadan geri dönüp geliyorlar. Şah Senem'in tacı başındadır. Yüz naz ile tavus kuşu gibi yavaş yavaş yürüyerek Garip cana doğru geliveriyor. Bu yürüyüşü gören Garip canın akli başından gidiyor. Bunların yürüyüşüne heves edip bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Gördüm iki peri gelir,
Acayip sallana sallana,

Âşığının gönlünü alır,
Gelir sallana sallana.

Gece ayın on dördü gibi,
Üsküflü Hüma gibi,
Ulu devletli zengin gibi,
Gelir sallana sallana.

İki peri yoldaş olup,
Birbirinden örnek alıp,
Süzgün bakıp elini salıp,
Gelir sallana sallana.

Biri güldür, biri gonca,
Öbürü yok Senemce,
Temaşa edin hepiniz,
Gelir sallana sallana.

Garip derler kulun adına,
Hak yetirsin muradına,
Dayanamam ayrılık oduna,
Gelir sallana sallana.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Şah Senem ile Akça, Garip canın bulunduğu ağacın dibine yaklaşıyorlar. Garip can ise ağacın başından iniyor. Bunu Şah Senem ile Akça görüyorlar. Şah Senem, Garip canı görünce koşup yanına varıyor ve ona sarılıyor. Bu ikisi, ağızlarını ağızlarına, sinelerini sinelerine koyarak sarmaşık gibi sarmaşıyorlar. O zaman Garip can sevincinden bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

İkimizi koysalar bağın içine,
Seyran etsek seninle sevdiğim.
Şükür şimdi bağın ermiş kemâle,
Bağban olsam taze güle sevdiğim.

Kurban olayım kaşına, gözüne,
İnce boyuna, kametine, yüzüne,
Kurban olsun şirin canlar sözüne,
Kandır dudağındaki bala sevdiğim.

Cevrine dayanamam, cefa etme,
Başkası ile ahdi vefa etme,
Her ne gelse zevki sefa etme,
Söz yayılır ilden ile sevdiğim.

Kaşı güzele baş koymuşum,
Mest olup bellere kolumu salmışım,
Kaknus gibi aşk ateşine yanmışım,
Gel şimdi merhamet et güle sevdiğim.

Uğursuz rakipler bırakmaz sefa sürmeye,
Gelmişim önüne başımı vermeye,
Dudaklarının şekerini, balını emmeye,
Muntazırım yıllardır sevdiğim.

Âşık olanların yanar yüreği,
Aç koynunu, at boynuma elini,
Kabul olur kız oğlanın dileği,

Dileğini Hak'tan dile sevdiğim.

Âşık değildir yâr cebrini ar eden,
Allah'tır yoktan bizi var eden,
Garip derler bağ içinde feryat eden,
Sarılısam ince bele sevdiğim.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Şah Senem, bunu duyunca ayağa kalkıyor ve elini Garip canın boynuna atıyor. O da sevinip bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Arzımı işit, sevgili yârim,
Ukdesiz yaşa, devran geçmeden önce.
Bağa girip der taze gülümden,
Sarmaş düşman duymadan önce.

Ak bileğini sar benim boynuma,
Dolanıp gir benim koynuma,
Felek hayran olsun benim oyunuma,
Ukdesiz yaşa, devran geçmeden önce.

Öpücük al, kırmızı gül gibi yüzümden,
Muradını hâsıl et benden,
Ruhum tazelenir her bir sözünden,
Ukdesiz yaşa, devran geçmeden önce.

Sürme ol gözüm ile yaşıma,
Kurban ol böyle mizacıma, aklıma,
Pervane gibi dönerek etrafımda,
Yaşa, ecel meyini tutmazdan önce.

Saklı sır hiç kalmasın arada,
Rakiplerin yüzü olsun kara,
Şah Senem der, er murada,
Yaşa, gülünü hazan vurmada önce.

Şah Senem sözünü tamamlıyor. Garip can ile Şah Senem, zevki sefaya dalıyorlar. Bu durumu gören Akça gelinin de hatırına yâri geliyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Kahpe feleğin elinden,
Yüreğimde dağlar kaldı.
Bülbül ayrıldı gülünden,
Taze açılmış bağlar kaldı.

Kolay et bu müşkülü,
Uzağa düştü menzili,
Uçurdum şeyda bülbülü,
Bahçede kargalar kaldı.

Halep'te kaldı vatanım,
Hiç yoktur gelip gidenim,
Yâr ile sohbet ettiğim,
Eskideki yerler kaldı.

Ben bu ayrılık derdinde,
Yüzüm hep toz içinde,
Kardeşler durur yurdunda,
Havuzlu bağlar kaldı.

Gülnihal der yandı canım,

Felek yaktı kemiğimi,
Ezber hoca sevdiğim,
Yüreğimde dağlar kaldı.

Akça, sözünü tamamlıyor. Şah Senem, Akça'nın haline acıyıp ona teselli vererek:

- Ey Akça, sabret, sen de yârine kavuşursun, diyor. Bu konuşmadan sonra Şah Senem, Garip cana bakıp:

- Ey Garip can, gel birlikte bağı gezelim, sohbet edelim, diyerek bir name söylüyor.

O, işte bunun gibi:

Gel Garip'im gidelim bu bağa,
Bülbül görsün gülün temaşasını.
Koy lebin lebime, dudak dudağa,
Diller görsün balın temaşasını.

Huda'm yarattı cennet-i Rıdvan,
Bu dünyada verdi bize bin elvan,
Yar için nice yıl gezdi perişan,
Leyla görsün Mecnun temaşasını.

Aşk yeli herkesi etti berbât,
Her kime rastlasa ediyor feryât,
Bîsütûn dağını çok gezdi Ferhât,
Şirin görsün Ferhât temaşasını.

Hudam her kime saldıysa yüz sevda,
Cihan pazarına düştü bin kavga,
On iki yıl aktı deryada Azra,
Vamık görsün Azra temaşasını.

İki âşık bir araya gelse cem olup,
Sineleri dağlı, gözü yaş olup,
Sen Âşık Garip'sin, ben Senem olup,
Akça görsün bizim temaşamızı.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor ve yavaş yavaş Akça'nın yanına varıyor. Şah Senem, Akça'ya bakıp:

- Ey Akça, sen bütün sırlarımı biliyorsun. Sen benim en yakın sırdaşımsın. Akça, sen şimdi bu sırrı sakla, diyor. Bu sözleri işiten Akça, Şah Senem'e bakıp:

- Ey Şah Senem, bu sırrı Yasmık anaya söylesek iyi olur, diyor. Şah Senem bu fikri kabul ediyor. Bu işi yapmak için Şah Senem, Akça ve Garip Yasmık ananın yanına gidiyorlar. Onunla bu mesele hakkında konuşuyorlar. Bunlara Yasmık ana:

- Ben Garip canı saklayayım, ama sen babandan bağı iste. Sen bağı aldıktan sonra oraya başka hiç kimseyi sokmayız, diyor. Şah Senem, Akça ve Garip bunu kabul ediyorlar. Şah Senem, Yasmık anaya bakıp:

- Garip canı incitme, diyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Ben bugün giderim babamın yanına,
Vasiyetim Garip canı incitme.
İki âşığın kavuşmasının şanına,
Vasiyetim Garip canı incitme.

Hiç kimseye bildirme ta ben gelinceye,
Ben sana teslim ettim sabah oluncaya,
Varıp Şah Abbas'tan bağını alıncaya,
Vasiyetim Garip canı incitme.

Uğursuz rakipler yedi ekmeğimi tuzumu,
Onda kâr etmedi kaygı çekmem,

Gönlümün kuvveti, gücüm, dayancım,
Vasiyetim Garip canı incitme.

Ne cefalar çekti Garip için Senem,
Aşkın sevdasında perişan benim,
Akça kardeşim sensin benim annem,
Vasiyetim Garip canı incitme.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Garip canı Yasmık anaya teslim ediyorlar. Şah Senem ise bağı babasından istemek için Akça'yı gönderiyor. Akça, Şah Abbas'ın yanına gidiyor. Şah Abbas, Akça'dan haber soruyor. Akça, Şah Abbas'a bakıyor ve:

- Ey cömert şahım, sizden Şah Senem'in yaşadığı bağı ona bağışlamanızı dilemeye geldim, diyor. Şah Abbas, bunu kabul ediyor. Akça, Şah Senem'in köşküne dönüp geliyor ve Şah Abbas'ın bağı ona verdiğini söylüyor. Şah Senem, bunu duyunca kendi kendine "Ben Garip canı bağa getirdiğimde kızlardan birisi bunu babama söyleyince ne olacak?" diye düşünüyor. Akça, bu durum hakkında hemen düşünüyor ve Şah Senem'e bakıp:

- Ey Şah Senem, güneşi balçıkla sıvamak olmaz. Bu sırrı bütün kızlara söylemek lazım, diyor. Şah Senem, Akça'dan bu sözleri işitince bütün kızları yanına çağırıyor. Onlara sırrı bildirerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Sevgili yârinden ayrılıp,
Yaşamak reva olur mu?
Güzel yârin ayrılığında,
Gezmek reva olur mu?

Yüzde melâmet gerdanın,
Sözü yeter namerdinin,
Ey yaranlar aşk derdinin,
Derdine deva olur mu?

Ben isterim yârim gelse,
Gelip dertli gönlümü alsa,
Bir gün bunu babam bilse,
Kızlar kefil olur mu?

Ayrılık oduna yananın,
Sinesine taş basanın,
Herkese sırrını söyleyenin,
Sözüne güven olur mu?

Yar yoluna baş koymak,
Rahat verip sıkıntı almak,
Şah Senem der âşık olmak,
Bundan geçmek olur mu?

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Kızlar, bu sözleri işittikten sonra Şah Senem'e bakıp:

- Ey Şah Senem, öyle ise Garip canı buraya getirin, onu biz de görelim, diyorlar. Buna Şah Senem çok seviniyor ve Akça'ya bakıp:

- Ey Akça, git Yasmık anadan iste, Garip canı buraya getir, diyor. Akça bu işi yapmaya gidiyor. O, Yasmık ananın yanına varıp:

- Şah Senem'in elçisiyim. Ben sizden Garip canı istemeye, onu almaya geldim, diyerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Ben Şah Senem'in elçisi,
Benim ile yürü şimdi.
Açılmış bağların gülü,
Bağban olup der şimdi.

Düşman yüzü olsun kara,
Ateşler düşsün bu şehre,
İstersen kavuş o yâre,
Benim ile yürü şimdi.

Ölmesin dostlar, ölmesin,
Rakip işleri sezmesin,
Sırrını hiç kimse bilmesin,
Bakma sağa sola şimdi.

Huda işitsin feryâdını,
Hak versin murâdını,
Yar bilsin itikâdını,
İhlâs ile var şimdi.

Böyle yakma yüreğini,
At boynuna bileğini,
Gülñihal der dileğini,
Yardan dileyip al şimdi.

Akça, sözünü tamamlıyor. Bu sözü duyan Yasmık ana, Garip canın Şah Senem'in köşküne gitmesine razı oluyor. Bu izinden sonra Akça, Garip canı Şah Senem'in köşküne getiriyor. Kızlar, Garip canı görüyorlar, onu güler yüzle karşılıyorlar. Şah Senem, buna çok sevindi, Garip canın gönlünü almak için bir name söyledi. O işte bunun gibi:

Hoş geldin Garip'im, safa gelmişsin,
Kutlu olsun menzil mekân Garip'im.
Sohbet et, rakipler duymadan önce,
Ganimettir şimdi zaman Garip'im.

Korkum var, uğursuz rakipler duyarlar,
Duyarlarsa seni kırmızı kana boyarlar,
Beni bitmeyen cefaya salarlar,
Bu zamanlar nasıl zaman Garip'im.

Sana bağlıdır canım ve dünyam,
Sensin başımın tacı, sevgilim,
Sana feda olsun bu şirin canım,
Yoluna kurbandır bu can Garip'im.

Kaygılanma Şah Senem el olur diye,
Bir namerdın isteğini alır diye,
Düşünme ben ölürsen o kalır diye,
Getirme gönlüne şüphe Garip'im.

Şah Senem der varım yoğum senindir,
Kötü günüm, namusum şerefim senindir,
Göğsümdeki koşa narım senindir,
Sinem sana tahtirevan Garip'im.

Şah Senem sözünü tamamlıyor. Garip can, Şah Senem'e bakıp:

- Ey Şah Senem, ben senin bağbanına yanaşma olarak hizmet ediyordum. Ben şimdi gidip hayvanlarını kendisine teslim edeyim. Sen bana bu işleri yapmak için izin ver, diyor. Şah Senem, Garip cana izin veriyor. Garip can, bağbanın hayvanlarını teslim etmeye gidiyor. Garip can, bağdan çıkıp arkasına baktığında Şah Senem'in köşkünün parıltısı gökyüzüne çıkıyor. Garip can bunu görünce bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

Bir güneş yüzlü hüsn-i mesihim,
Bir şirin dillinin dağıyım dağı.

Dudakların şeker dudak, sözü fasihim,
O şirin zülalin dağyım dağı.

Cemalin sabah vakti yüzünde nikâp,
Kaldır yüzünden perde-yi hicâp,
Âleme ışık vurur misl-i afitâp,
Senem adlı kızın dağyım dağı.

Çemeni seyreder hüsn-i mürg-zâr,
Yüz elvan sıfatlı taze nevbahâr,
Ne benler, ne hatlar, nakışlı nigâr,
Tavus görünüşlünün dağyım dağı.

Gelir bir gün devran gelmeden kalmaz,
Ne oldu ikbalimin ışığı yanmaz,
Kara bahtım uykusundan uyanmaz,
Ben bu kötü ikbalin dağyım dağı.

Dudaklarının şekeri acı olur kanda,
Takatim kalmadı ciğerde, tende,
Garip âşık, size kuldur, bende,
Ben Senem adlının dağyım dağı.

Garip can sözünü tamamlıyor ve yoluna devam ediyor. O, bağbanın yanına varıyor. Hayvanlarını ona teslim ediyor. Garip can, bağban ve annesi ile vedalaşıp geri Şah Senem'in köşküne, bağa dönüyor. Şah Senem ile yiyip içiyor.

Günlerden bir gün herkes kendi işiyle uğraşırken yemek vakti geliyor. Yemek hazırlanıyor. Yemek yiyecekleri vakit Şah Senem, sucu kıza bakıyor ve:

- Ey kız, git Garip canın eline su dök, elini yıkasın, diyor. Sucu kız, güğümünü alıyor ve Garip canın eline su döküyor. O esnada sucu kız, Garip cana bakıp:

- Ey Garip can, ben de Şah Senem'den aşağı kalır değilim, diyor ve boynuna sarılıp okşamaya başlıyor. Garip can, buna çok kızıyor. Kızın yüzüne sert bir tokat atıyor. Kızın ağzı burnu kan oluyor. Kız, bundan sonra Garip cana kızgın bir şekilde bakıp:

- Sen bana vurdun. Ben sana öyle bir vururum ki onu asla unutamazsın, diyor ve bağdan çıkıp gidiyor. Garip can ise çok kızgın bir halde Şah Senem'in yanına dolanıp geliyor. Şah Senem, Garip canın yüzüne bakıp:

- Sana ne oldu? Sucu kız nerde? O, nereye gitti? diye soruyor. Garip can, olup biteni olduğu gibi Şah Senem'e anlatıyor. Bu haberi işiten Şah Senem, Garip cana bakıp:

- Ey Garip can, bunu yanlış yapmışsın, eğer o bizim sırrımızı babama söylerse babam beni de seni de sağ koymaz, diyerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Garip, senin kem talihinden,
Cihan oldu zindan bana.
Senin bu yaptığın işten,
Sonra olur ziyan bana.

Beni bıçaksız öldürdün,
Kâh ağlatıp kâh güldürdün,
Taze güllerimi soldurdun,
Esti hazan rüzgârı bana.

Beni eyledin biçare,
Yüreğime saldın yara,
Senin için ben avare,
Bu iş oldu ziyan bana.

Kız varır babamın yanına,

Sırrını söyler bütün herkese,
Düşmanlara bu bahane,
Geldi ahir zaman bana.

Yaptığın işte var galat,
Geldi yine bu külfet,
Garip can ver maslahat,
Geldi ahir zaman bana.

Senem söyler ey mihriban,
Kaygı oldu bu şirin can,
Kişi gelir her zaman,
Zindan oldu cihan bana.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Garip can, Şah Senem'e teselli veriyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Babam öğrenir diye kaygılanma,
Bize bir yazılan vardır Senem can.
Bana burada acı sözler söyleme,
Âşıkların dileği vardır Senem can.

Baban öğrenirse bizi sonra ne ederler,
Ferman ile tutup alıp götürürler,
Seni bırakıp beni kurban ederler,
Bir başa bir ölüm vardır Senem can.

Bülbül figan edip ayrılmaz gülden,
Canı çıkarmışım başta gönülden,
Yüz pare etseler dönmem senden,
Âşıklara dönmek ardır Senem can.

Ben bir kuzuym kurban yerine,
Boynumu bağlamışım zülfünün teline,
Bin kere baş koysam babanın darına,
Âşıkların işi inlemektir Senem can.

Garip söyler felek bize buyurmazsa,
Ölenlerin hatırasını görmezse,
Baban şimdi sizi bize vermezse,
Öldürürse öldürsün güçtür Senem can.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Şah Senem ile Garip can, konuşa dursunlar. Şimdi haberi kimden al, sucu kızdan al. Sucu kız, ağzının burnunun kanıyla ağlayarak Şah Abbas'ın yanına varıyor. Şah Abbas, bunu görünce kızdan haber soruyor. Sucu kız:

- Ey cömert şahım, kızınız yabancı bir yiğit ile köşkünde zevki sefa yapıyor. O yiğit, bana çok kötü vurdu. Ben yardım için sizin yanınıza geldim, diyor. Şah Abbas, bu sözü işitince kızıyor. Ona:

- Ey kız, sözün yalan çıkarsa seni taşıyarak öldürürüm, diyor. O zaman Şah Abbas, muhafızları çağırıyor ve onlara:

- Benim kızımın köşkünde yabancı bir yiğit varmış. Onu, Şah Senem ile birlikte bana getirin, diye emir veriyor. Muhafızlar hemen Şah Senem'in köşküne gidiyorlar.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'in köşkünden al. Şah Senem ile Garip fikir alış verişini yaparak Akça'nın yanına gidiyorlar. Olup bitenlerden onu haberdar ediyorlar. Akça, bu haberi işitince:

- Ey Şah Senem, biz Yasmık ananın yanına gidersek o, buna çare bulur, diyor. Şah Senem ve Garip can bu tavsiyeyi kabul ediyorlar, bunlar üçü birlikte Yasmık ananın yanına gidiyorlar. Ona olanları olduğu gibi anlatıyorlar. Yasmık ana onlara bakıp:

- Ey benim yavrularım, Garip canı sandığa koymak lazım. Onu da saman kümesinde gizlemeli, diyor. Yasmık ana, bu sözleri söyledikten sonra Garip canı sandığa koyuyorlar ve ağzını kapatıyorlar. Sandığı, Yasmık ananın saman kümesine götürmek için Akça, birkaç kızı çağırıyor. Kızlar, hemen oraya geliyorlar. Şah Senem, kızlara bakıp:

- Kızlar, kaldırın sandığı, diyerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Ey yârenler, halayıklar,
Kızlar kaldırın sandığı.
Ağabey, kardeş, dostlar,
Kızlar kaldırın sandığı.

Açılan bahçede bağım var,
Sinede çapraz dağım var,
İçinde can meddahım var,
Kızlar kaldırın sandığı.

Kara olsun düşman yüzü,
Görmesin rakibin gözü,
Mal mülkümün sahibi,
Kızlar kaldırın sandığı.

Sandıkla birlikte gidin,
Canımı canına katın,
İçinde ne olduğunu görün,
Kızlar kaldırın sandığı.

Bildirmeyin dostu düşmana,
Babam duyarsa atar ateşe,
Bizi koymasın feryada,
Kızlar kaldırın sandığı.

Açılmıştır bağ bahçesi,
Düşman çekiyor ah ü zarı,
Şah Senem'in sevdiği yarı,
Kızlar kaldırın sandığı.

Şah Senem sözünü tamamlıyor. Bu sözü işiten kızlar, sandığı kaldırıyorlar ve saman kümesine doğru gidiyorlar. Onu getirip Yasmık ananın saman kümesine saklıyorlar. Çok geçmeden Şah Abbas'ın gönderdiği muhafızlar geliyor. Onlar, Şah Senem'in köşkünün, bağının her yerini arıyorlar. Garip canı bulamıyorlar. Onlar, dolanıp Şah Abbas'ın huzuruna geliyorlar. Muhafızlar, Şah Abbas'a:

- Biz, Şah Senem'in köşkünü ve bağını o kadar aradık, ama o yabancı yiğidi bulamadık, diyorlar. Bu sözleri Şah Abbas işitince müneccimleri çağırıyor. Onlar, o anda padişahın yanında hazır oluyorlar. Onlara Şah Abbas, maksadını söylüyor ve:

- Fal bakın, diyor. O zaman müneccimler, falcılar, fal bakarak:

- Ey padişahım, Garip sandıkta, onun önünde Şah Senem, Garip can ile konuşmakta, diyorlar. O zaman Şah Abbas, müneccimlere, falcılara bakıp:

- Söyledikleriniz yalan çıkarsa hepinizi öldürürüm, malınızı talan ederim, diyor. Bu kahrılı sözleri söyledikten sonra birkaç muhafızı yine Şah Senem'in köşküne gönderiyor. Muhafızlar gidedursunlar.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem ile Yasmık anadan al. Şah Senem ile Akça, Yasmık ananın yanına gidiyorlar. Şah Senem, Yasmık anaya bakıp:

- Ey anne, babam müneccimleri, falcıları çağırıp Garip canın sandıkta olduğunu öğrenir. Şimdi ne yapmalı? Bir çare bul, diyor. Yasmık ana, Şah Senem'e:

- Ey Şah Senem, havuzun dibinde bir gün lazım olur diye yapılmış bir yer vardır. Garip canı oraya saklamalı, diyor. Şah Senem ile Akça, Garip canı havuzun dibindeki yere saklıyorlar. Garip canı saklar saklamaz Şah Abbas'ın gönderdiği muhafızlar geliyor. Onlar, Yasmık ananın sandığını ve kümesini, Şah Senem'in köşkünü ve bağını arıyorlar. Muhafızlar, arayıp taradıktan sonra hevesleri kursaklarında kalmış bir halde Şah Abbas'ın yanına dönüp gidiyorlar. Onlar şaha:

- Ey keremli şahımız, biz köşkü, bağı aradık, söylenen sandığa baktık. Bakmadık yer kalmadı. O yabancı yiğidi bulamadık, diyorlar. Şah Abbas, bunları duyunca hiddetlenerek:

- Bu elinden hiçbir iş gelmeyenleri asın. Bunlar, benim kızıma iftira ediyorlar, diyor ve cellâtlara sucu kızı, müneccimleri ve falcıları asmalarını emrediyor. Cellâtlar, onları konuşmalarına izin vermeden asıyorlar.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'den al. Şah Senem, sucu kızın, müneccimlerin ve falcıların asıldıklarını duyuyor ve rahatlıyor. Şah Senem, Akça'ya bakıyor ve "Ey Akça, artık düşmanlardan kurtulduk. Sen git Garip canı getir diyerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Akça, bugün tenden canım,
Çıkmadan cananı getir.
Mısır elinde Yusuf gibi,
Şu zindanda bağlıyı getir.

Bizim ile sözleşen,
Rahatı verip mihnet alan,
Cefa kılıcını cana saplayan,
Bağrı kara kanlıyı getir.

Hasta halini sorayım,
Sevgili gönlümü vereyim,
Doyunca yüzünü göreyim,
Gidip Garip canı getir.

Geçti meğer yârin ayrılığı,
Kahpe felek koydu dağı,
Bir ağız sözün sorusu,
Şu hicran yarasını getir.

Şah Senem der kara bahtım,
Yandı kül oldu bu cismim,
Yaklaştı ölüm vaktim,
Derdime dermanımı getir.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Akça, gidip Garip canı gizlendiği yerden alıp geliyor. Şah Senem, Garip cana:

- Ey Garip can, benim için zindanda oturdun, diyor ve ona nezaket gösteriyor. Garip can, Şah Senem'e:

- Ey Şah Senem, bu teftişlerden sağ selamet kurtulduk. Sen buna şükret, diyor. Şah Senem, bu sözleri duyunca Garip canın gönlünü almak için bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Âşık olup yâr cevriini çekmeyen,
Onun âşıklığına itibar olmaz.
Yâr yolunda gözyaşı dökmeyen,
Onun sırrına vasıl olamaz.

Zevk içinde ömrünü harap etme,
Şaşırma aklını, idrakini yitirme,
Gel dostum gönlüne kaygı getirme,
Zamanın hep böyle dar olmaz.

Ayrı düştüm deyip kalma hasrette,
İnaşllah saçım, olma külfette,
Kaldır başını, kalma hasrette,
Bülbül, gülün etrafında diken olmaz.

Pervane gibi kendini ateşe yakma,
Mansur gibi enelhak deyip ölme,
İsmail gibi kendini kurban etme,
Âşığım dediğinde itibar olmaz.

Senem söyler çekme derdi tasayı,
Aşk derdinin olmazmış dermanı,
Bir gün savrulur ecel harmanı,
Bu dünya hiç kimseye vefalı olmaz.

şah Senem sözünü tamamlıyor. şah Senem ile Garip can, bu olaylardan sonra rahat bir halde zevki sefa yapıyorlar.

şimdi haberi kimden al, şah Abbas'tan al. şah Abbas, kızı, müneccimleri ve falcıları astırmasına rağmen gönlü rahatlamıyor. O, Abdullah adlı vezirini yanına çağırarak ona olan biteni anlatıyor. şah, vezire kırk adam vererek:

- Sen gizlice şah Senem'in köşkünün, bağının yanına git. Oradaki sırları öğren. Söylenen yabancı yiğit varsa onu yakala ve bana getir, diyor. şah Abbas, emir vererek vezir Abdullah'ı kırk adamı ile şah Senem'in köşkünün, bağının civarına casus olarak gönderiyor. Bunlar, orada gizli gizli dolaşıyorlar. Bir gün Abdullah vezirin adamlarından birisi bağda şah Senem ile bir yiğidin zevki sefada olduklarını görüyor. O adam, bu haberi vezir Abdullah'a iletiyor. Vezir Abdullah, bu haberin doğru olup olmadığını gizlice kontrol etmek istiyor. O, söylenen yere doğru gidiyor. Bu durumun doğru olduğunu görünce vezir Abdullah düşünüyor ve sonunda şah Senem ile konuşmaya karar veriyor. Bu maksatla vezir Abdullah, şah Senem'in yalnız kaldığı bir anı rast getirip yanına gidiyor. şah Senem, vezir Abdullah'ın haberini alıyor. Abdullah vezir, şah Senem'e:

- Ey şah Senem, sen nasıl işlerle meşgulsün? Senin baban; hizmetçi kızı, müneccimleri ve falcıları astırdı. Onları haksız yere öldürdü, ama hizmetçi kızın, müneccimlerin ve falcıların söyledikleri her şey doğruymuş, diyor. O zaman şah Senem, vezir Abdullah'a:

- Ey vezir Abdullah, bu yiğit benim misafirim. Misafire hiç kimse dokunmaz, diyor ve name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Çok sıkıştırma, yârim aklını şaşırır,
Dokunma yârime, Allah aşkına.
Bana rastlayan ışık herkese rastlar,
Dokunma yârime, Allah aşkına.

Babam göndermiştir seni fermanla,
Ne işin var iyi ile kötüye,
Kulak ver Abdullah, gizli sırta,
Dokunma yârime, Allah aşkına.

Ben bir çaresizim, yaram gönlümde,
Her ne yaparsan ihtiyar elinde,
Tutsak etme düşman elinde,
Dokunma yârime, Allah aşkına.

Bizi alıp gitsen babamın yanına,
Babam girer âşıkların kanına,
Sen kalırsın melâmetin ocağında,
Dokunma yârime, Allah aşkına.

Senem der vereyim dünya malını,
Bütün hazinemin varını yoğunu,
İfşa etme âşıkların sırrını,
Dokunma yârime, Allah aşkına.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Bu konuşmadan sonra Şah Senem, vezir Abdullah ile bu sırrı hiç kimseye söylememe üzerine uzlaşmaya varıyor. Vezir Abdullah ile adamlarına kırk kalkan altın veriyor. Buna vezir Abdullah ve adamları razı oluyorlar.

Vezir Abdullah, adamlarıyla casusluk müddeti bitinceye kadar önceden olduğu gibi dolaştılar. Mühlet, bitince vezir Abdullah, Şah Abbas'ın yanına geliyor ve:

- Ey âlemlerin padişahı, benim cömert sultanım, biz Şah Senem'in köşkünün etrafında onca vakit kaldık, ama söylenen yabancı yiğide rastlamadık, diyor. Şah Abbas, bu sözleri işitince rahatlıyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Senem'den al. Bir gün Şah Senem, Garip can ile konuşuyor ve ona:

- Ey Garip can, eskiler “insanın alası içinde hayvanın alası dışında” demişler. Kim bilir vezir Abdullah bu sırrı saklar mı, saklamaz mı? Belli değil. Onun için bu sözler bitinceye kadar sen başka bir yere gitsen iyi olurdu. Teftişler bittikten sonra dönüp gelsen olur, diyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Garip dostum çek kaygını,
Düşman kâr etmeden önce.
Yarın seni, beni,
Muhafız iteklemeden önce.

Tan ile muhafız gelir,
Dört tarafını kuşatır,
Seni kötü güne uğratar,
Kaçiver tutmadan önce.

Yarın gelir burada yatan,
Seni benim ile tutan,
Bir başka yerde tut vatan,
Belli etmeden önce.

Kurtuluver buradan kaçıp,
Gözünü kapatıp benden geçip,
Bir ejderha ağzını açıp,
Vehim ile yutmadan önce.

Şah Senem der hicran yeli,
Dört taraftan eser ancak,
Başka yana ömrümün gülü,
Savrulup gitmeden önce.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Garip can, bu sözleri duyunca:

- Ey Şah Senem, ben hiçbir şeyi dert etmiyorum. Canı için sevgilisini bırakıp gitmek âşıklara ardır, namertliktir. Ben ölsem de buradan hiçbir yere gitmiyorum, diyerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Bana buradan gitmek olmaz,
Baban tutup almayınca.
Halil gibi zulüm görüp,
Ayrılık ateşine atmayınca.

Can bağlı zülfünün teline,
Baş koyup babanın darına,
Kuzu gibi kurban yerine,

Baban tutup kesmeyince.

Sen gezersin gül renkli giyip,
Ben üstüne benler koyup,
Kaknüs gibi ateşte yanıp,
Vademiz dolmayınca.

Can oldukça bu tende,
Ben olurum sana bende,
Cenazemi eşiginizde,
Gidemem kılmayınca.

Garip der son maksat,
Ecel gelse vermez fırsat,
Neler ganimet bu fırsat,
Gitmem ölmeyince.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Garip can bu nameyi söyledikten sonra Şah Senem, ne yapacağını bilemiyor. O, o zaman kendi kendine “Ben Garip canı gücendirmesem o buradan gitmez, düşman eline düşer. Onun için ben onu gücendirecek bir söz söyleyeyim ki o buradan gitsin. Düşmanın eline geçmesin. O zaman Garip can canlı kalır” diye düşünüyor. Bu düşünceden sonra Şah Senem, Garip cana kızgın bir eda ile bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Şimdi sohbet zamanı geçti,
Git Garip, eğlenme burada.
Ayrılığın vakti geldi,
Git Garip, eğlenme burada.

Neler gördüm senin vaslın için,
Benzeri yoktur aslının,
Bir gül idin, geçti faslın,
Git Garip, eğlenme burada.

Sen bir gülün harmanısın,
Her görenin yârânısın,
Ne derdimin dermanısın,
Git Garip, eğlenme burada.

Sen varken gülemem,
Bu nasıl derttir bilemem,
Senin için ölemem,
Git Garip, eğlenme burada.

Fayda bulmazsın bu vatandan,
Şirin canın çıkar tenden,
Şah Senem der vazgeçtim senden,
Git Garip, eğlenme burada.

Şah Senem, sözünü tamamlıyor. Garip can, bu sözleri duyunca çok kızıyor. Şah Senem’e:

- Ey Şah Senem, ben seni yârim biliyordum. Senin aşkınla yanıp yakılıyordum. Sen vefasızmışsın, diyor ve kendi kendine “Öyle ise ben başımı alıp bu yurttan başka bir yurda gideyim. Asla geri bu yurda gelmeyeyim” diyerek Şah Senem’e bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Şimdi göç eyledi gönül kervanı,
Göçerken eğleneyim, belki dönmem.
Benden başkası ile sür devranı,

Sürerken eğleneyim, belki dönmem.

Gariplerin olmaz belli bir vatani,
Aramazlar gariplikte yatanı,
Kızıl gülünde çevresinde biteni,
Dererken eğleneyim, belki dönmem.

Bu nasıl zehirdir kattın aşıma,
Sensin sebep gözden akan yaşıma,
Ecel yastığını koyup başıma,
Yatarken eğleneyim, belki dönmem.

Bilmeden başımı soktum bu derde,
Yoldaş olup senin gibi namerde,
“Yâr yâr” diye gezer idim bu yerde,
Gezerken eğleneyim, belki dönmem.

Bir demişler âşıkların yolunu,
Sen soldurdun muhabbetin gülünü,
Senden başka bir nazlının elini,
Tutarken eğleneyim, belki dönmem.

Şimdi vasfını söyleyip gezsem illerde,
Beni sorsan uzak yakın yollarda,
Mecnun gibi yedi yıllık çöllerde,
Yürürken eğleneyim, belki dönmem.

Horasan yurdunda akça yazılar,
Orada molla varsa burada kadılar,
Ezde yazılmış bize yazılar,
Yazılırken eğleneyim, belki dönmem.

Yalnızken ölüm gelse bu başa,
Bizden selam olsun hısım akrabaya,
Kılıç çekip bugün gelse savaşa,
Çekerken eğleneyim, belki dönmem.

Mevla'm merhamet etsin âşık yaşına,
İnsan ne geleceğini bilmez başına,
Gariplikte insan gelmez karşısına,
Yatarken eğleneyim, belki dönmem.

Garip söyler bozdun şimdi şanıma,
Ateşe attın gevherimi, hazinemi,
Sahibine verip şirin canımı,
Ölürken eğleneyim, belki dönmem.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Sonra Garip can, Şah Senem'in yüzüne bakmadan köşkten çıkıp gidiyor. O, kapı muhafızlarının yanına varıyor. Onlarla vedalaşıp kaleden çıkıyor. Şahvezir şehrinde geziniyor. Garip can, içinden söylenerek gidiyor. Nereye gideceğini de bilemiyor. Garip can, çöle çıkıyor. Sonunda onun yolu bir tepenin üstüne düşüyor. Garip can, o tepeye çıkıyor ve arkasına bakıyor. Şahvezir şehrinin açıkça görüldüğünü görüyor. Garip can, Şahvezir şehrine bakıyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Nasip kapandı Şahvezir senden,
Şimdi yürümeye yollar bizimdir.

Yâr vefasız, gönül incinmiştir ondan,
Şimdi yürümeye yollar bizimdir.

Vefasız yâr zehir kattı aşıma,
Acıma gözden akan yaşıma,
Desem musallattır benim başıma,
Şimdi yürümeye yollar bizimdir.

Şah Senem kovaladı köşkünden bizi,
Nasıl bela vurmuştur Şah Senem sizi,
Ben bugün söylemişim son sözü,
Şimdi yürümeye yollar bizimdir.

İkbalin şom olursa işin doğru gitmez,
Ne kadar çabalasan da bahtın düzelmez,
Bunu anlamayan asla hiç bilmez,
Şimdi yürümeye yollar bizimdir.

Garip söyler Şavezir'i terk ettim,
Vazgeçip başka vatana gittim,
Şah Senem'den şimdi vazgeçtim,
Şimdi yürümeye yollar bizimdir.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Onun hali çok fenaydı. Garip can, kuzeye doğru gidiveriyor. Garip can, az gitti uz gitti sonunda Diyarbakır şehrinin içinde gezinirken okul arkadaşlarına rastlıyor. Onlarla konuşuyor. Garip canın okul arkadaşlarından birisi Murat'tı. Onun sevdiği kıza Akcemaal derlerdi. Bunlar evlenmişlerdi. Garip can ile Murat sık sık görüşüyorlardı. Murat, Garip canın halini soruyor. Garip can, burada Murat'a başından geçenleri anlatarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Terk ettim Şahvezir'i,
Yâr bizi kovdu, kovaladı.
Şimdi görmem yüzünü,
Yâr beni kovdu, kovaladı.

Ayrılık günü geldi,
Gül benzim sararıp soldu,
Ahir zaman bize geldi,
Yâr bizi kovdu, kovaladı.

Bilmem nasıl söz oldu,
Gam tasadan benzim soldu,
Rakipler kahkahayla güldü,
Yâr bizi kovdu, kovaladı.

Şah Senem oldu bi-vefa,
Bitirmiştir zevki sefa,
Bahaneler bula bula,
Yâr bizi kovdu, kovaladı.

Garip der yârdan geçtim,
Ayrılık şarabını içtim,
Vatandan baş alıp göçtüm,
Yâr bizi kovdu, kovaladı.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Murat, bu sözleri duyunca Garip canı teselli ediyor ve onu evine götürüyor. Garip can, Murat'ın evinde birkaç gün kalıyor. Bir gün Garip can, seher vakti uyanıyor ve pir Aşık Aydın'ın yanına gitmeye karar veriyor. Dostu Murat ve

onun eşi Akcema1 peri ile vedalaşıp pir Âşık Aydın'ın yanına doğru yola çıkıyor. Garip can, pir Âşık Aydın'ın yanına varıyor. pir Âşık Aydın, Garip cana sağ esen olup olmadığını soruyor. Pir Âşık Aydın, Garip canı süzüyor. Onun yüzüne dikkatlice bakıyor ve ondan hal hatır soruyor. O zaman Garip canın halinin çok kötü olduğunu anlıyor. Ona bunun sebebini sorarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Konuş Garip can halinden,
Sana ne oldu, ne oldu?
Haber ver geldiğin yoldan,
Sana ne oldu, ne oldu?

Birisi eziyet mi etti?
Yoksa rakipten söz mü geldi?
Gönlüne şüphe mi düştü?
Sana ne oldu, ne oldu?

Perişandır senin halin,
Gevşemiştir senin salın,
Burada getirmiş ikbalin,
Sana ne oldu, ne oldu?

Solmuştur yüzünün rengi,
Halin perişan olmuştur,
Neleri söyler fikrin?
Sana ne oldu, ne oldu?

Aşk meyinden kana kana,
Ne olmuştur böyle sana,
Aydın der söyle bana,
Sana ne oldu, ne oldu?

Pir Âşık Aydın, sözünü tamamlıyor. Garip can, üzgün bir halde başından geçenleri bir bir anlatarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Âşık Aydın pirim dinle,
Ayrı düştüm ben yârimden.
İster azarla isterse onayla,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Yiyip içmekte idim,
Yârin bağında geziyordum,
Mutlu oynayıp gülüyordum,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Bugün bizi felek vurdu,
Şah Senem kız başka gördü,
Yalan yanlış söz söyledi,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Bilmem neden, nasıl oldu,
Ayrılığın günü geldi,
Etrafı düşman aldı,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Şah Senem kız gazap etti,
Birin sözüne uydu,
Dediği söz cana battı,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Kovdu köşkünden kaldırıp,
Söz söyledi hakaret edip,
İkbalimi buraya getirip,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Garip söyler böyle bizler,
Öğüt verin şimdi sizler,
Kalmadı diyecek sözler,
Ayrı düştüm ben yârimden.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Garip candan bu sözleri işiten Âşık Aydın, onu teselli edip:

- Ey Garip can, üzülme. Bunların hepsinin sonu hayır olur, diyerek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Garip oğlum gam çekme,
Terk et gamını kederini.
Gamlanıp söz söyleme,
Terk et gamını kederini.

Gam keder meşakkat getirir,
Hasretini canına yetirir,
Yüreğine neşter batırır,
Terk et gamını kederini.

Gam çekmek namert işi,
Onu bırakan er kişi,
Gez rahatça açıp bağı,
Terk et gamını kederini.

Gamlı olursan işin bitmez,
Günün uzar, vaktin geçmez,
Hiçbir şey hoşuna gitmez,
Terk et gamını kederini.

Devamlı ol mutlu mesut,
Kast etme tatlı cana,
Vasiyetim Garip cana,
Terk et gamını kederini.

İşitince Aydın'ın sözünü,
Verir padişah da kızını,
Görürsün hayatın yazını,
Terk et gamını kederini.

Pir Âşık Aydın, sözünü tamamlıyor. Garip can, üstadının öğüdünü alıyor. Onunla konuşup oturuyor. Garip can, Âşık Aydın'ın evinde birkaç gün kalıyor. Onun izzeti ikramını kabul ediyor. Bir gün Garip can, erkenden pir Âşık Aydın'ın yanına gidiyor. Onunla konuşup oturuyor. Garip can, evine gitmek istediğini söyleyerek pir Âşık Aydın'dan izin istiyor ve bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Buradan gitsem varsam annemin yanına,
İzin ister oldum bugün sizlerden.
Varıp baksam ben onun haline,
İzin ister oldum bugün sizlerden.

Felek bize ayrılığı salmıştı,
Annem, kardeşim orada ağlayıp kalmıştı,

Ağlamaktan gözü yaşla dolmuştu,
İzin ister oldum bugün sizlerden.

Nice yıllardır ayrılığa düşmüşüm,
Ayrılığın ateşine yanmışım,
Geçip giden güneş gibi batmışım,
İzin ister oldum bugün sizlerden.

Yâd eyledim annemi, kardeşimi bugün,
Rüyamda görmüşüm onları bugün,
Bekleyen ikisi aslında bir hazine,
İzin ister oldum bugün sizlerden.

Garip söyler izninizi alayım,
Diyarbakır'a gelirse yine geleyim,
Annem ne haledir onu göreyim,
İzin ister oldum bugün sizlerden.

Garip can sözünü tamamlıyor. Pir Âşık Aydın, Garip canın bu sözlerini işitince ona:
- Ey oğlum Garip can, sen annen ve kardeşinin yanına git, onları gör. Onlar, seni bekliyorlardır. Sen onların yanına gidersen onlar çok sevinirler, diyor ve pir Âşık Aydın, bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Bizden selam olsun annene, kardeşine,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.
Kavuş, lazımdır gidip gamlına,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.

Uzak yollar senin önünde vardır,
Annen, kardeşin seni görmeye hasrettir,
Sana Huda merhameti daima yardır,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.

“Görsem” diye onların gözü yoldadır,
Gör bak o ikisi nasıl haledir,
Senin gideceğin yol şimdi çöldedir,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.

“Garip” diyerek nice yıllar yürümeye,
Senin için tatlı canını vermeye,
Onlar hasret senin yüzünü görmeye,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.

Endişe etme, git yoluna,
Daima bak sağın ile soluna,
Yaş getirme Hüma kara gözüne,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.

Âşık Aydın verdi sana ruhsatı,
Gönlünden çıkar kaygıyı, hasreti,
Elinden kaçırma gelen fırsatı,
Git oğlum, sana Huda yâr olsun.

Pir Âşık Aydın, sözünü tamamlıyor. Bunu duyan Garip can üstadı ile vedalaşarak yola koyuluyor. O, Diyarbakır şehrinden çıkarak yol boyunca düşünerek yürüyor. Şah Senem'in, kendisini neden kovduğunu öğrenmek istiyor. O ne kadar düşünse de bir türlü bunun sebebini bulamıyor. Sonunda Garip can, kendi kendine Şah Senem'in, kendisini

kovmasını vefasızlık olarak kabul ediyor. Garip can, kahırlanarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Feryat ederim vefasızın elinden,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.
Söz işiten rakiplerin dilinden,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Kovaladı sözünde durmayıp bizleri,
Şimdi dinlemem ben yalan sözleri,
Asla görmez oldum kara yüzleri,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Seyran edip çıktım dikenli çöllere,
Bugün kargalar kondu lale, güllere,
Gönlüm kırıldı, adım attım yollara,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Terk edip dönmüşüm Senem bağına,
Ben çekmişim ayrılığın dağını,
Alıp gelmişim ateşin çoğunu,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Senem bugün gazap donunu giymiştir,
Bize verdiği vaadi, sözü tutmamıştır,
Bu sebepten şirin cana kıymıştır,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Vefasız hiçbir zaman sözünde durmaz,
Yârinin gönlünü bir kerecik görmez,
Bir yâr ile asla ömrünü sürmez,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Garip söyler bizi savıp savuşturdu,
Senem kovup gönlünü mutlu etti,
Hasretli ayrılık günü başladı,
Vefasızın asla ikrarı olmaz.

Garip can, sözünü tamamlıyor ve kendi yoluna gidiveriyor.

Şimdi haberi kimden al, Garip canın annesinden al. Garip canın annesi Abadan peri, bir gün seher vakti rüya görüyor. Rüyasında Garip can, bebek olarak görünüyor. Onu kucağında emziriyor. O zaman bebek, annesine bakıp gülümsüyor, gülüyor. Abadan peri, buna çok seviniyor ve uyanıyor. Baktı ki rüyaymış. Bebek de yok, Garip can da yok. O zaman Abadan peri, oğlunu hatırlayıp bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Şimdi ben kimden sorayım?
Görür müyüm oğlum seni?
Yeniden arayıp bakayım,
Görür müyüm oğlum seni?

Bizi bıraktın sen gittin,
Nice köprü, çaydan geçtin,
Nerelere gidip yettin?
Görür müyüm oğlum seni?

Oğlum benim ağlayıp gitti,
Nice aylar, günler geçti,
Öğlen güneşim şimdi battı,

Görür müyüm oğlum seni?

Neler işitir kulağım,
Tersine aktı bulağım,
Ne zaman gelir beklediğim,
Görür müyüm oğlum seni?

Daima gözüm yollarda,
Kızıl ördek kalmadı göllerde,
Yanıp kırıldı çöllerde,
Görür müyüm oğlum seni?

Şah Abbas zulüm etti bize,
Cebrine biz dayana dayana,
Yaş doldurdum kara göze,
Görür müyüm oğlum seni?

Senin baban dünyadan geçti,
Şah Abbas sözünden döndü,
Şimdi bizden devlet gitti,
Görür müyüm oğlum seni?

Diyarbakır'dan kovaladı,
Sözünü tutmayıp alay etti,
Yalan yanlış o konuştu,
Görür müyüm oğlum seni?

Şahta olmaz utanma,
Yüzü kalın, kösele gibi,
Doğru sözle olur ölüm,
Görür müyüm oğlum seni?

Abadan söyler, kendini,
Doğru söyledi sözünü,
Şah Abbas vermedi kızını,
Görür müyüm oğlum seni?

Abadan peri, sözünü tamamlıyor. O, hüngür hüngür ağlayıp kalıyor. Bu inlemeyi duyan Garip canın kız kardeşi Gülcemal peri, uykudan uyanıyor. Annesine:

- Ne oldu? diye soruyor. Abadan peri, gördüğü rüyayı kızına anlatarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Gökte uçan bölük bölük turnalar,
Allah aşkına Garip candan haber verin.
Kırklar, dostu erenler,
Allah aşkına Garip candan haber verin.

Hızır, İlyas çöl iyesi olanlar,
Belada yardım edip gelenler,
Neler olduğunu daima bilenler,
Allah aşkına Garip candan haber verin.

Batmışım ben bugün hasret gamına,
Pirim Âşık Aydın sığındım sana,
Garip candan haber getir bana,
Allah aşkına Garip candan haber verin.

Eziyet, sitem hançeri bağrımı delip,
Geçmedim dünyadan ecelim yetip,
Sığındım Allah'a yalvararak,
Allah aşkına Garip candan haber verin.

Gülcemal der yalvararak yüz tuttum,
Sığındım sizlere, tavaf ettim,
Yalvarmayı bitirdim sona geldim,
Allah aşkına Garip candan haber verin.

Gülcemal peri, sözünü tamamlıyor. Gülcemal peri, annesiyle Garip can'ı düşünüyor. O anda eşikten bir yiğit selam verip giriyor. Garip canın kardeşi ve annesi bu gelen yiğide bakıyorlar. Onun Garip can olduğunu görüyorlar. Bunlar, hemen yerlerinden kalkıp Garip can ile görüşüyorlar, kucaklaşıyorlar, hal hatır soruyorlar. Burada Garip can, başından geçenleri annesi ve kız kardeşine bir bir anlatarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Annem, kardeşim işitin sözümü,
Nice kavgalara karıştım.
Sığır çobanı oldum da ben,
Nice kavgalara karıştım.

Mal baktım ben sürü sürü,
Çobanlardan oldum biri,
Yâdîma düştü yâr hasretim,
Nice kavgalara karıştım.

Sığır çobanlığı yaptım,
Senem'i rüyamda gördüm,
Onu ben iyiye yordum,
Nice kavgalara karıştım.

Ücret verdi mal sahibi,
Koyuvermedi çok diyerek,
Gezdiğim yer dağ kayası,
Nice kavgalara karıştım.

Günde bir mal bırakıp geldim,
Kurtulmanın yolunu buldum,
Böyle ederek serbest kaldım,
Nice kavgalara karıştım.

Çobanlık işini bırakıp,
Gönlümü orada şad edip,
Yâre doğru yola çıkıp,
Nice kavgalara karıştım.

Diyarbakır'a doğru gittim,
Şahvezir'e varıp ulaştım,
Canı feda edip ortaya attım,
Nice kavgalara karıştım.

Kul edip kendimi sattırdım,
Senem'e işaret yetirdim,
Söz ile sözümü geçirdim,
Nice kavgalara karıştım.

Garip olduğumu bildi,

Senem bizi satın aldı,
Talih kuşu orada geldi,
Nice kavgalara karıştım.

Habeşi kul gibi götürdü,
Kullarla bizi bir yere koydu,
Böyle yapması canımı yaktı,
Nice kavgalara karıştım.

Kullar arasına koydu,
Âşığımlı diri diri yüzdü,
Yüreklerim orada yandı,
Nice kavgalara karıştım.

Öfkelenip oradan kaçtım,
O gün Senem'den geçtim,
Yüreğimi balçığa açtım,
Nice kavgalara karıştım.

Yaşlı fal baktı bize,
Dedi "iyilik var size",
Kulak verdim ben o söze,
Nice kavgalara karıştım.

"Bağbana doğru git" dedi,
"Onu bizzat gör" dedi,
"Ona oğul ol" dedi,
Nice kavgalara karıştım.

Bağbanın yanına vardım,
Bağda güllerini derdim,
Oğlu olup hizmet ettim,
Nice kavgalara karıştım.

Senem'e çiçek yolladım,
İçine mektup sakladım,
Sonunda işimi yaptım,
Nice kavgalara karıştım.

Senem, kabul etti köşke,
Orada düştük zevki sefaya,
Güveniyordum sağına soluna,
Nice kavgalara karıştım.

Sucu kız gazap etti,
O gün şaha haber etti,
Güzel günlerimiz geçti,
Nice kavgalara karıştım.

O gün beni gizlediler,
Beni kolayca sakladılar,
Oradan buraya götürdüler,
Nice kavgalara karıştım.

Sucu kız darda öldü,

Düşman benzi gül gibi soldu,
Zevki sefa yine geldi,
Nice kavgalara karıştım.

Başboş gezer idim,
Aşk ile naza katlanırdım,
Maşukun gönlünü alırdım,
Nice kavgalara karıştım.

Bilmem ne, nasıl oldu,
Senem kahır ile geldi,
Ayrılığı bize saldı,
Nice kavgalara karıştım.

Bize yanlış sözler dedi,
Dünya başıma dar oldu,
Bu halde ben yüz çevirdim,
Nice kavgalara karıştım.

Kovup geri dönün dedi,
Söyledikleri canımı acıttı,
Aklım fikrim başımdan gitti,
Nice kavgalara karıştım.

Senem'den o zaman geçtim,
Oradan çıkıp sefer ettim,
Yürüyüp buralara geldim,
Nice kavgalara karıştım.

Garip söyler yandı canım,
Budur edecek beyanım,
Şimdi diyecek yok kelamım,
Nice kavgalara karıştım.

Garip can, sözünü tamamlıyor. Garip canın kız kardeşi Gülcemal peri ve annesi Abadan peri onun haline çok üzülüyorlar. Onlar bitkin bir halde oturuyorlar. Bu durumda Gülcemal peri, Garip canın başından geçenleri duyunca üzülüyor. O, bu konudaki kendi düşüncesini beyan ederek bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Garip canım işit benim sözümü,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.
Titretirsin her yana baktırıp gözünü,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Kul ile şahın işi bir olmaz,
Şahlar zavallının halini bilmez,
Kaygılanmakla işin onulmaz,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Şah kızı istiyor kendine dengi,
Seni kovalayıp kurtarmıştır başımı,
Şimdi bulmuştur gönül sevincini,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Getirme aklına Senem adını,
Namert olup yapma feryadını,
Aklından çıkar şahların asıl zatını,

Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Bakma o yana bir kez bile dönüp,
Dünyayı zulüm aldı, etmiştir harap,
İyilik gitmiştir buz gibi eriyip,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Şah Abbas kovdu bizi yurdundan,
Gözüm sulandı ayağının tozundan,
Feryat ettim eziyetin derdinden,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Senemsiz vaktini hoş geçir hemen,
Gam keder çekme yaşadığın zaman,
Geçer bu günler de yoktur güman,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Düşmanlar sarmıştır benim çevremi,
Allah'a ulaşsın çektiğim ahım,
Gülcemal der budur sana öğüdüm,
Terk et Senem'i, çıkar aklından.

Gülcemal peri sözünü tamamlıyor. Garip can, annesi ve kız kardeşi ile konuşuyor, ama o zaman da Garip canın üzüntüsü geçmiyor. Hiç neşesi yoktu.

Şimdi haberi kimden al, yakında yaşayan Garip canların komşularından al. Onlar, Garip canın geldiğini duyunca onu görmeye geliyorlar. Halini hatırını soruyorlar. Garip can, gelenlere halini anlatıyor. Onlarla uzun süre konuşuyor. Abadan peri ise gelenlere yemek hazırlıyor. Onlar, yemek yiyorlar. Bir süre sonra gelenler, Garip can ile vedalaşarak evlerine dönüyorlar. Yine Garip can evde annesi ve kız kardeşi ile kalıyor. Bunlar kendi aralarında konuşuyorlar. Onlara yine hüznün çöküyor. Abadan peri, bunu görünce pir Âşık Aydın'ın verdiği kara dutarı getirip oğluna veriyor. Garip can, dutarı eline alarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Senem senem diye ömrümü geçirdim,
Senem gibi vefasız görmedim.
Aşka düşüp güneşimi batırdım,
Senem gibi vefasız görmedim.

Birbirimize sözümüzü verdik,
Birlikte iyiyi, kötüyü gördük,
Bağ seyrinde gülü birlikte derdik,
Senem gibi vefasız görmedim.

Âşık maşuk daima birlikte olmalı,
Kötü günde halini sorup durmalı,
Birbirinin karşılıklı gönlünü almalı,
Senem gibi vefasız görmedim.

Kovalayıp ceza verdi tatlı canıma,
Eziyet edip dursa yok yere kanıma,
Şimdi getirmem ben onu yanıma,
Senem gibi vefasız görmedim.

Azap çekip kavganın hepsine uğradım,
Hüngür hüngür ağlayıp buraya geldim,
Annem, kardeşim size gelip kavuştum,
Senem gibi vefasız görmedim.

Şah Senem'in öfkesi kabarmıştır,
Onu ben koymam adam yerine,
Garip söyler, şimdi gitmem yanına,
Senem gibi vefasızı görmedim.

Garip can, sözünü tamamlıyor ve saz çalıp name söylemeyi devam ettiriyor. Gönlüne teselli veriyor. Bu sazi, nameyi işitenler, Garip canın yanına geliyorlar. Abadan perinin evi insanlarla dolup taşıyor, oturacak yer kalmıyor. Buraya saz dinlemeye, name, destan işitmeye gelenler Abadan perinin evinin etrafında, dışarıda oturuyorlar. Kara evin kamışını, örtüsünü açıyorlar. Sadece ağaçları kalıyor. Bu halde Garip can evde saz çalıyor, name, destan söylüyor. O, gittikçe kızışıyor, coşuyor. Onun yüreğinde aşk ateşi tutuşup yanıyor. Bu saz sohbet, o gün ve ertesi gün de devam ediyor. Garip can bitkin düşüyor. Saz çalmayı, name, destan anlatmayı bırakıyor. Sonra buraya gelen insanlar, Garip canı alkışlıyorlar ve evlerine dönüyorlar.

Şimdi haberi kimden al, hilekâr Taymaz'dan al. Saz sohbet devam ederken saz dinlemeye, name destan işitmeye Garip canlara gelenlerin arasında hilekâr Taymaz da vardı. Hilekâr Taymaz, saz sohbet bittikten sonra olan biteni Şah Abbas'a haber vermek için köşke gidiyor. Şah Abbas'ın önünde iki büklüm oluyor, konuşmak için izin aldıktan sonra gördüğü her şeyi anlatıyor. Şah Abbas, hilekâr Taymaz'dan bunları duyunca öfkeleniyor ve yüksek bir sesle "cellât!" diye bağıyor. O zaman hizmetkârlar Şah Abbas'ın yanına geliyorlar. Hizmetkârlarına hemen cellâdı çağırmasını emrediyor.

Şimdi haberi kimden al, Şah Abbas'ın köşkünde çalışan Yaylım ustadan al. Yaylım usta, Garip canı yakalamak için cellât çağırıldığını öğreniyor ve bu durumu Garip'e haber vermek için atına biniyor. Ata kamçıyı basıyor. Cellâtlar daha köşkten çıkmadan Yaylım usta Garip canın yanına varıyor. Köşte duyduklarını ona anlatıyor. Garip can bu haberi alınca annesi, kız kardeşi ve Yaylım usta ile hemen fikir alış verişini yapıyor. Bu konuşmadan sonra Yaylım usta, Garip cana Şamahşirvan'a gitmesini öğütüyor. Bu fikri, Garip can da, annesi ve kız kardeşi de doğru buluyor. Garip can, annesi ve kız kardeşi ile vedalaşarak bir name söylüyor. O, işte bunun gibi:

Hoşça kalın şimdi anam, bacım,
Şamahşirvan'a yola çıktım.
Terk ettim vatanımı, ilimi,
Şamahşirvan'a yola çıktım.

Şahın cellâdı gelmeden,
Cellâtlar gelir şüphesiz,
Görseler vermezler aman,
Şamahşirvan'a yola çıktım.

Yakalasalas aralar dara,
Bakmazlar ah ü feryada,
Denk değil gücüm onlarla,
Şamahşirvan'a yola çıktım.

Ezelidir bize bugün,
Günüm geçti geldi gece,
Zalim çoktur onu bil sen,
Şamahşirvan'a yola çıktım.

Anam, bacım şimdi hoşça kalın,
Dua edip dilekte bulunun,
Nasip etsin bize bu yol,
Şamahşirvan'a yola çıktım.

Garip söyler, işit sözümü,

Anam, bacım, kara gözüm,
Ölmezsem gelirim kendim,
Şamahşirvan'a yola çıktım.

Garip can sözünü tamamlıyor. Yaylım usta, bu arada Garip canı atının arkasına bindirip gidiyor. Yaylım usta atını hızla sürüyor. O, kısa sürede gözden kayboluyor. Yaylım usta ile Garip can, kuzey batıya doğru gidiyorlar.

Şimdi haberi kimden al, Şah Abbas'ın cellâtlarından al. Cellâtlar, Yaylım usta ile Garip can gittikten sonra epey sonra Abadan perinin evine geliyorlar. Garip canı soruyorlar. Garip canın annesi ve kız kardeşi, cellâtlara "Biz yedi yıldır Garip canı görmedik. Onun nerede olduğunu bilmiyoruz" diyorlar. Cellâtlar, Abadan perinin evine bakıyorlar, etrafi arıyorlar, ama Garip canı bulamıyorlar.

Cellâtlar bir netice alamadan Şah Abbas'ın yanına dönüp geliyorlar. Garip canın orada olmadığını söylüyorlar. Şah Abbas, cellâtlardan bu haberi alınca hilekâr Taymaz'ın asılmasını emrediyor. Cellâtlar, hilekâr Taymaz'ı şehirde arayıp buluyorlar, onu konuşturmadan ve şahın yanına götürmeden asıyorlar. Hilekâr Taymaz, kazdığı kuyuya kendisi düşüyor.

Şimdi haberi kimden al, Garip can ile Yaylım ustadan al. Yaylım usta atını koşturup çöle çıkıyor. O atını yolsuz, izsiz yerlere sürüyor. Yaylım usta, epey yol alıyor. Sonunda çukur bir yere geldiğinde Yaylım usta, atını durduruyor. Garip can attan iniyor, Yaylım usta ile vedalaşıyor ve tek başına yaya halde neredesin Şamahşirvan şehri diyerek yola koyuluyor. Yaylım usta, Garip canın sureti kaybolana kadar peşinden bakıyor. Burada Garip canın haline Yaylım usta acıyor. Merhamet duygusu geliyor ve dünyadan şikayet ederek bir name söylüyor. O işte bunun gibi:

Bu dünya fanidir göremezsin,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.
Herkesi aldatıp içirir şarap,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Bakmıyor keder ile gamına,
Ahir yetiyor her insanın sonuna,
Şah, han demeden kasteder canına,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Harap eder dağı taşı eskisi gibi,
Daima kuruludur onun tuzağı,
Her birine verir geçme sırası,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Fahişe kadın gibi gülümseyerek bakar,
Boynuna yularını sımsıkı takar,
Çekip götürüp kabrine bir gün tıkar,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Yalancıdır bunun aslında adı,
Yalandır söylediği, dediği, her şeyi,
Herkesin dargın yüreğinde ateşi,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Fahişelikte yoktur hiç eşiti, dengi,
Güler arkandan yaşadığın sürece,
Yok etmektir herkesi akli fikri,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

İnsanın nefsi altın, gümüş, sırmada,
Bilmez onun fikri nice başlarda,

Kurmuştur kapanını gizli yerlerde,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Almadan verip daima aldatır alıyla,
Yollar seni sonu gelmez yoluna,
Bakmaz bir kişinin ağır haline,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Kova kova bir gün boynundan basar,
Çaresiz halde seni avucunda sıkar,
O zaman senin yerinde yeller eser,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Yaylım usta doğrusunu söylüyor,
Bu dünya herkesi daima izliyor,
Sağlam urgan ile iyice dizginliyor,
Bu dünya kimseye vefa göstermez.

Yaylım usta, sözünü tamamlıyor ve atını geri çevirerek mekânına dönüyor. O, evine geliyor. Nafakası ile meşgul oluyor.

KAYNAKÇA

- Abdillayev, Öde (1996). **Miras hem İhlas**, Aşgabat: Ruh.
- Aça, Mehmet (1998a). **Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, III C, Konya (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Aça, Mehmet (1998b). “Türk Dünyasındaki Epitetler Hakkında Dört Eser ve İlhan Başgöz’ün Bir Yazısına Dair”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 6, 693-699.
- Aça, Mehmet (2002a). **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği**, Konya: Kömen Yayınları.
- Aça, Mehmet (2002b). “Özbek Türklerinin Destancılık Geleneği Üzerine Notlar”, **Millî Folklor**, 53, Bahar, 78-93.
- Aça, Mehmet (2002c). “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, **Millî Folklor**, 7(54), Yaz, 75-85.
- Aça, Mehmet (2003a). “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlimskiy ve Ardıllarının Rolü”, **Orta Asyanı’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 23-68.
- Aça, Mehmet (2003b). “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler-Metinler)**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 150-164.
- Aça, Mehmet (2004). “Ortak Türk Kimliğinin Yeniden İnşası/Tanımı ve Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Bağlamında Türklük Bilimi Araştırmalarının Rolü”, **Kök Araştırmalar**, VI(1), Bahar, 27-57.
- Aça, Mehmet (2006). “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”, **Millî Folklor**, 9(72), Kış, 85-94.
- Aça, Mehmet (2007). “Destan ve Masal Anlatımı Zamanı ile Ortamını Belirleyen İnanışlar Nelerdir?”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı-I**, Ankara, 13-22.
- Aça, Mustafa (2003). **Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Ahmedov A., A. Saparov (1983). **Dutarıñ Ovazı-Halkımıñ Sazı; Mukamçı Kompozitorlar**, Aşgabat: Türkmenistan Neşriyatı.

Ahmetov, S.-S. Bahadırova (1992). **Folklorlık Terminlerdiň Kıskaç Sözlügi**, Nökis: Bilim Baspası.

Ahundov, Bayrammämmet (1957). **Şasenem-Garıp Türkmen Halk Dessanı**, Aşgabat: Türkmenistan Döwlet Neşiryatı.

Ahundov, Bayrammämmet (1959). **Şasenem-Garıp**, Aşgabat: Türkmenistan Döwlet Neşiryatı.

Allanazarov, A. (1979). **Şasenem-Garıp**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Allanazarov, A. (1980). **Hüylukga-Hemra, Sayatlı-Hemra (Halk Dessanları)**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Alptekin, Ali Berat-Şimşek Esmä (1990). “Türk Destanlarının Motif Yapısı-I”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 65, Nisan, 197-254.

Alptekin, Ali Berat (1997). **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (2002a). “Halk Hikâyeleri”, **Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi**, C 2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 313-650.

Alptekin, Ali Berat (2002b). **Taşeli Masalları**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (2009). “Türk Masal ve Halk Hikâyelerinde Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi Motifi Üzerine”, **Millî Folklor**, 10(81), Bahar, 18-26.

Annamammedov, M.-A. Nuryagdiyev (1994). **Abdisetdar Kazı Ceñnama Tekeleriň Uruş Kıssa Kitabı**, Aşgabat: Mirap Ilmı-Önümçilik Firması.

Annanurov, Ata (1989). “Gorkut Ata Halk Eposı”, **Sovet Edebiyatı**, 7, 118-169.

Annanurov, Ata (1997). “Depegöz Suceti ve Onuñ Variantları”, **Garagum**, 3, 184-192.

Annanurova, S. (1966). **Helalay-Garıp Dessan**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Annayev, Recep (1981). **Nobat Bağşı**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Arıkan, Metin (2007). **Kazak Destanları I Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan, Mustafa (1997). “Köroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Arslan, Mustafa (1998). “Köroğlu'nun Türkmen Versiyonuna Ait Anlatmaların Tespiti ve Bazı Problemler”, **Millî Folklor**, 5(38), Yaz, 69-73.

Arslan, Mustafa (2001). “Köroğlu Destanının Türkmen Benzer Metninde Genç Kahramanlar Hakkında Hikâyeler”, **Millî Folklor**, 7(51), Güz, 42-50.

Arslan, Mustafa (2002). “Türkmenistan’da Destan Dünyası”, **Türkler**, C 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 872-877.

Aslan, Ensar (2001). “Halk Hikâyelerinde Kahramanların Kıyafet Değişirme Motifi ve Arabızengi Tipi”, **Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları**, 2001/2, 1-10.

Aşırov, Akmuhammet (1992). **Könegüzer**, Aşgabat.

Aşır, Akmuhammet (1993). **Kırklar**, Aşgabat: Yurt.

Aşırov, Annagurban. (1993). **Şabende Hocamberdi Han**, Aşgabat: Meşrep.

Aşırov, Annagurban. (1997). **Kitabı Dedem Gorkut ve Hekayati Oguznamayı Gazan Beg ve Gayrı**, Aşgabat: TMGİ.

Aşırov, Akmuhammet (1992). **Köne Güzer**, Aşgabat: Türkmenistan DNÇB.

Aşırov, Akmuhammet (1993). **Türkmen Halk Dessanları II**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Aşırov, Akmuhammet, vd. (1997). **Rüstem Zal**, Aşgabat: Magarif.

Aşırov, Annagurban. (1999). **Kitabı Dedem Gorkut**, Aşgabat: TMGİ.

Aşırov, Nagım-Aman Kekilov (1954). **Zöhre-Tahrır**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Aşırov, Nagım (1958). **Göroğlu**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Aşırov, Nagım-Aman Kekilov (1959). **Mollanepes Zöhre-Tahrır**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Atakov, Ören (1997). **Bazar Bağşı**, Aşgabat: Türkmenistan.

Aydogdiyev, Yeyşembay (2006). “Payhas Kämilligi Gorkut Ata”, **Garagum**, 3, 177-183.

Azadovski, Mark (1992). **Sibirya’dan Bir Masal Anası**, çev.: İlhan Başgöz, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bakulin, F. (1997). “The Turkmens’ Songs and Their Poet Makhtumkuli”, çev.: John Macleod, **The Journal of Makhtumkuli Studies**, 1, 9-11.

Balı, Muhan (1997). **Ağıtlar**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barthold, V. V. (2004). **Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm**, çev.: Kaya Bayraktar-Ayşe Meral, İstanbul: Küre Yayınları.

Başgöz, İlhan (1986). **Folklor Yazıları**, İstanbul: Adam Yayınları.

Başgöz, İlhan (1998). “Dede Korkut Destanında Epitetler”, çev.: Nebi Özdemir, **Millî Folklor**, 5(37), Bahar, 23-35.

Başgöz, İlhan (2003). “Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi”, çev.: Metin Ekici, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara: Millî Folklor Yayınları, 190-222.

Bayat, Fuzuli (2003). **Korkut Ata Mitolojiden Gerçeğe Dede Korkut**, Ankara: KaraM Yayınları.

Baymıradov, A. (1982). **Türkmen Folklor Prozasının Tarihi Evolyutsiyası**, Aşgabat: İlim.

Baymıradov, Amanmırat-Ata Hocaguliyev (1992). **Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya**, I. Kitap, Aşgabat: Magarif.

Bekmıradov, Ahmet (1980). **Epiki Obrazda Evolyutsiya: Görogh Eposındaki Öveziñ Obrazınıñ Mısasında**, Aşgabat: İlim.

Bekmıradov, Ahmet. (1981). “Görogh’ın Dövri Hakda Bellikler”, **Sovet Edebiyatı**, 11, 1981.

Bekmıradov, Ahmet. (1987). **Andalıp hem Oguznamaçlık Däbi**, Aşgabat: İlim.

Bekmıradov, Ahmet. (1988). **Görogh’nın Izları**, Aşgabat: Türkmenistan.

Bekmıradov, Ahmet (1993). **Seyitnazar Seydi, Goşa Pudagım**, Aşgabat: Ruh.

Beliaev, Viktor (1975). **Central Asian Music. Essays in the History of the Music of the Peoples of the U.S.S.R.**, çev.: Mark ve Greta Slobin, Middletown: Wesleyan University Press.

Benzing, Johannes (1997). “Türkmen Edebiyatı”, çev.: Volkan Coşkun, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 107, Nisan, 153-174.

Berdiyev, Yusup (1991). **Täley Türkmen Sazları Hakdaki Rovayatlar**, Aşgabat: Altın Guşak.

Beydili, Celal (2005). **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Bertels, E. (1947). “Turkmenskaya Poema o Poet”, **Trudi Moskovskogo İnstita Vostokovedeniya**, 4, 75-87.

Biray, Himmet (1992). **Mahtumkulu Divanı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Biray, Nergis (1998a). “Türkmenler Arasında Ali Şir Nevâi Hakkında Anlatılan Halk Destanları-1”, **Millî Folklor**, 5(39), Güz, 57-76.

Biray, Nergis (1998b). “Türkmenler Arasında Ali Şir Nevâi Hakkında Anlatılan Halk Destanları-2”, **Millî Folklor**, 5(40), Kış, 50-57.

Blackwell, Carole (2001). **Tradition and Society in Turkmenistan. Gender, Oral Culture and Song**, Richmond: Curzon Press.

Bodrogligeti, András J. E. (1998). “Orta Asya Türklerinin Kültür Mirası ve Klasik Orta Asya Türk Edebiyatı, çev.: M. Süreyya Er, **Toplumsal Tarih**, 54, Haziran, 53-64.

Boratav, Pertev Naili (1984). **Köroğlu Destanı**, İstanbul: Adam Yayıncılık A. Ş.

Boratav, Pertev Naili (1995). **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, Pertev Naili (2007). **Az Gittik Uz Gittik**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Borcakova, K (1992). **Mıralı hem Soltansöyün (Dessan)**, Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyası Ensiklopediya Neşriyatı.

Borns, A. (1849). **Puteşestviye v Buharu**, Moskova.

Chadwick, Nora-Victor Zhirmunsky (1969). **Oral Epic of Central Asia**, London: Cambridge University Press.

Çetin, İsmet (1997). **Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çetin, İsmet (2007). “Baba Rövsan Destanı Üzerine Bir İnceleme”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı-II**, Ankara, 638-646.

Çınar, Ali Abbas (1996). **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Muğla: Muğla Üniversitesi Matbaası.

Çınar, Ali Abbas (2004). **Türkmen Halk Kültürü İncelemeleri/Metinler**, İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Çobanoğlu, Özkul (2001). “Türk Destanları”, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 86-471.

Çobanoğlu, Özkul (2003). **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çoruhlu, Yaşar (2002). **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

De Blocqueville, Henri de Couliboeuf (1986). **Türkmenler Arasında**, çev.: Rıza Akdemir, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Dessanlar, (1982). Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Durdiyev, Hudayberdi (1967). **Dutar Dillenende (Oçerkler)**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Durdiyev, Hudayberdi (1970). **Cadılı Senet**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Durdiyev, Kakacan (1977). **Gurbanalı-Magrupı Dövletyar (Dessan)**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Durdiyev, Kakacan-Tecen Nepesov (1995). **Magrupı, Yusup-Ahmet: Dessan**, Aşgabat: Magarîf.

Durdiyev, T.-Cumayev-B. Şamıradov (1967). **Türkmen Halk Dörediciligi Boyunça Oçerk**, Aşgabat: İlim Neşiryatı.

Durdiyeva, Amangül (1965). **Aşlı-Kerem Türkmen Halk Dessanı**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Durdiyeva, Amangül (1979). **Hüyrlukga-Hemra (Dessan)**, Aşgabat: İlim.

Durdiyeva, Amangül (1981). **Göroglı Eposında Fantastika**, Aşgabat.

Durdiyeva, Amangül (1998). **Aşlı-Kerem (Dessan)**, Aşgabat: TMGİ.

Durdiyeva, Amangül (2004). **Aşlı-Kerem Türkmen Halk Dessanı**, Aşgabat: Miras.

Duymaz, Ali (1993). “Zümrüdü Anka Masalı ve Bazı Mitolojik Motifler”, **Erciyes**, 16(184), Nisan, 23-25.

Duymaz, Ali (1996). **Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)**, Aydın: Millî Folklor Yayınları.

Duymaz, Ali (1997). **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Duymaz, Ali (1998). “Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(2), Temmuz, 91-97.

Duymaz, Ali (1999a). “Kanturalı Boyundaki Bazı Motif ve Unsurlar Üzerine”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 8, Güz, 360-386.

Duymaz, Ali (1999b). “Dede Korkut Kitabı’nda “Hüner” ve “Erdem” Kavramları Üzerine”, **IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı-Bildiriler**, Ankara, 187-198.

Duymaz, Ali (2000). “Dede Korkut Kitabı’nda Alplarin Eğitimi ve Geçiş Törenleri”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, 19-21 Ekim 1999**, Ankara, 109-122

Duymaz, Ali (2001). **Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Duymaz, Ali (2004). “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998/I**, 39-50.

Duymaz, Ali (2005). “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut’a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli”, **Karadeniz Araştırmaları**, 2(5), Bahar, 37-60.

Duymaz, Ali (2007a). “Azerbaycan’da Kültürel Kimliğin Kaynağı Olarak Dede Korkut Araştırmalarının Sorunları”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı-II**, Ankara, 729-738.

Duymaz, Ali (2007b). “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler”, **Millî Folklor**, 10(76), Kış, 50-58.

Duymaz, Ali (2008). “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, **Bilig**, 45, Bahar, 1-22.

Ekici, Metin (1995). **Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Ekici, Metin (1998). “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”, **Millî Folklor**, 5(39), Güz, 25-34.

Ekici, Metin (1999). “Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler”, **Millî Folklor**, 6(44), Kış, 10-17.

Ekici, Metin (1999). “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999, Ankara)**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 123-138)

Ekici, Metin (2001a). “The Birth of Hero in Turkish Epics”, **Millî Folklor**, 7(49), Bahar, 16-26.

Ekici, Metin (2001b). “Celali Revolts and the Epic Story of Koroğlu”, **Millî Folklor**, 7(51), Güz, 15-27.

Ekici, Metin (2002a). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I”, **Millî Folklor**, 14(53), Bahar, 27-33.

Ekici, Metin (2002b). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II”, **Millî Folklor**, 14(54), Yaz, 11-18.

Ekici, Metin (2004). **Türk Dünyasında Koroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler-**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Şükrü (1986). **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Şükrü (1997). “Atların Doğuşları İle İlgili Efsâneler”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları II**, Ankara: Akçağ Yayınları, 502-506.

Elçin, Şükrü (2003). “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 18-27.

Eliade, Mircea (1999). **Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri**, çev.: İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi.

Erdem, Melek (1998). **Dede Korkut Türkmen Varyantları**, Ankara (Yayımlanmamış doktora tezi).

Erdem, Melek (2002). “Türkmen Halk Edebiyatında Destan Geleneği”, **Türkler**, C 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 878-884.

Ergin, Muharrem (1988). **Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük)**, İstanbul: Hülbe Basım ve Yayın Tic. A.Ş.

Ergin, Muharrem (1994). **Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, Metin (1994). “Kazak Halk Akınlarında (Şairlerinde) Rüya Motifi”, **Millî Folklor**, 3(23), Güz, 8-14.

Ergun, Metin (1995). “Manasçılar-1”, **Türk Kültürü**, 33(390), (23-33), 599-609.

Ergun, Metin (1996). “Karakalpak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar-1”, **Türk Kültürü**, XXXIV(397), Mayıs, 275-289.

Ergun, Metin (1997). **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alp Manaş**, Konya: Günay Ofset.

Ergun, Metin-Mehmet Aça, (2004). **Tıva Kahramanlık Destanları I**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, Metin (2006). **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Fedakar, Selami (2003). “Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Fedakar, Selami (2007). “Harezmi Bölgesi Destancılık Geleneği”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir Bildiri Kitabı-II**, Ankara, 871-877.

Feldman, Walter Robert (1980). **The Uzbek Oral Epic: Documentation of Late Nineteenth and Early Twentieth Century Bards**, Columbia Üniversitesi (Yayımlanmamış doktora tezi).

Gandimov, Ş. (1984). **Literaturovedeniye, Nauka Sovetskogo Turkmenistana za 60 Let (1924-1964)**, Aşgabat: İlim.

Garlı, Aşirmät (2002). **Tanisañ Aşık Aydıñdır**, Aşgabat: İlim.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1940). **Mollanepes, Zöhre bilen Tahır**, Aşgabat: Türkmen Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1941). **Hüyrlukga-Hemra**, Aşgabat: Türkmen Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1943a). **Aslı-Kerem (Folklor Dessanı)**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1943b). **Magrupı, Seypelmelek-Medhalcemal (Dessan)**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1943c). **Şeydayı, Gül-Senuber**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1943ç). **Şabende Şabährem (Dessan)**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1944a). “Huyrlıkga i Hemra”, **Sovet Edebiyatı**, 7, 144-145.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1944b). **Magrupı, Alı Beg-Balı Beg**, Aşgabat.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1946). **Melike-Dilaram Folklor Dessanı**, Aşgabat: Türkmen Dövlät Neşiryatı.

Garıyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1947). **Türkmen Folklorından Usuli Gollanma**, Aşgabat.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1948a). **Şabende, Gül-Bilbil**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlet Neşiryatı.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1948b). **Hürlukga-Hemra**, Aşgabat: Türkmen Dövletneşir.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1950). **Hürlukga-Hemra**, Aşgabat: Türkmen Dövlet Neşiryatı.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1969). **Göroglı Hakında**, Aşgabat.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1971a). **Göroglı Gadımı Eser**, Aşgabat.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1971b). **Sayatlı-Hemra**, Moskova.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1975). **Göroglı Eposı**, Aşgabat.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (1983). **Gör-Oglı Turkmenskiy Geroiçeskiy Epos**, Moskova: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı.

Garriyev, Baymuhammet Ataliyeviç (2007). **Türk Dünyasında Köroglı Anlatmaları**, çev.: Fikret Türkmen-Muvaffak Duranlı-Feyzullah Rahmankul, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Garriyev, Seyit (1962). “Türkmen ve Garakalpak Bağşılarınıñ Hızmatdaşlığı”, **Mugallımlar Gazeti**, 8 Şubat.

Garriyev, Seyit (1982). **Türkmen Eposı, Dessanları ve Gündogar Halklarının Epiki Dörediciligi**, Aşgabat: İlim.

Garriyeva, Amangül, vd. (1993). **Türkmen Halk Dessanları I**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Gasımlı, Meherrem. (1996). **Aşig Seneti**. Bakı: Ozan Neşriyyatı.

Geldiyeva, Ş. (2006). **Türkmen Halk Ertekileri (Cadılı Ertekiler)**, Aşgabat: Miras.

Gılıcov, Agamırat (1994). **Alım Bağşı**, Aşgabat: Ag. Pendilteym Firması.

Gılıcov, Agamırat (1995a). **Aydım-Saz Terminleri**, Çärcev: Miras Önümçilik Kärhanası.

Gılıcov, Agamırat (1995b). **Saz Hakda Pähimler**, Çärcev: Miras Önümçilik Kärhanası.

Gılıçdurdiyev, Aba (1990). **Korkut Ata: O Turkmenskom Narodnom Geroiçeskom Epose**, Aşgabat: Magarif.

Govşudov, Ata (1940). “Halk Gahrımançılık Eposı”, **Sovet Türkmenistanı Gazeti**, Aralık, 29.

Göroğlu Türkmen Halk Destanı, (1996a). hzl.: Annagülü Nurmehmet, 2. Cilt, Ankara: Bilig Yayınları.

Göroğlu Türkmen Halk Destanı, (1996b). hzl.: Annagülü Nurmehmet, 3. Cilt, Ankara: Bilig Yayınları.

Göroğlu Türkmen Halk Destanı, (1996c). hzl.: Annagülü Nurmehmet, 4. Cilt, Ankara: Bilig Yayınları.

Gullayev, N. (1968). “Gündogarda Meşhur Sujet ve Andalıbın “Leyli-Mecnun” Dessanı”, **Mugallımlar Gazeti**, 17 Temmuz 1968.

Gullayev, N. (1989). **Leyli hem Mecnun Hakda Söhbət**, Aşgabat: Magarif.

Gulliyev, Ş. (1985). **İskusstvo Turkmenskih Bahşi (Osnovı Muzikalno-Poetiçeskogo Stroeniya)**, Aşgabat: İlim.

Gulmuhammedov, Abdilhekim (1927). **Sayad ile Hemra Dastanı**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlet Neşriyatı.

Gulmuhammedov, Abdilhekim (1931). **Materialı po Sredne-Aziatskim Literaturının Pamyatnikam**, Aşgabat.

Gumarova, Mälke (1973). **Köruglı (Köruglı cäne Onıñ Urpaktarı Turalı Dastandar)**, Almatı: Cazuvşı Baspası.

Gutlijeva, S. (1981) **Türkmen Halk Dessanı Necep Oglan**, Aşgabat: İlim Neşriyatı.

Günay, Umay (1986). **Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Günay, Umay (1993). “Rusya’da Folklor Faaliyetleri”, **Millî Folklor**, 3(20), Kış, 3-13.

Güzel, Abdurrahman (1999). **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hanov, S. (1996). “Alılda Galan Yakın Gelcek”, Türkmenistan İlimler Akademiyasının Habarları Gumanitar İlimleri, 4, 75-78.

Hocayev, Nepes (1948a). **Nurmuhammet Andalıp, Leyli-Mecnun**, Aşgabat: Türkmen Dövlet Neşriyatı.

Hocayev, Nepes (1948b). **Şasenem-Garıp**, Aşgabat: Türkmen Dövlet Neşriyatı.

Ilyasov, Aman (1998). **Batır Gagşal (Tarihî-Publitsistiki Oçerk)**, Aşgabat: Türkmen Dövlet Medeniyet İnstitutı.

İbrayev, Şakir (1998). **Destanın Yapısı (Kazak Destanlarında İnsan, Zaman ve Mekân)**, akt.: Ali Abbas Çınar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

İnan, Abdülkadir (1987). “Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara: TTK Yayınları, 238-240.

Jirmusnkiy, V. M.-H. T. Zarifov (1947). **Uzbekskiy Narodniy Geroiçeskiy Epos**, Moskova.

Jirmusnkiy, V. M. (1974). **Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos**, Leningrad: Nauka.

Jirmusnkiy, =Zhirmunsky V. (1997). “Orta Asya Türk Destanlarında Tarihi ve Tarih Dışı Unsurlar”, çev: Metin Özarslan, **Millî Folklor**, 5(35), Güz, 100-108.

Jirmunskiy, (V.)- Nora Chadwick (2000). “Orta ve Doğu Asya Türk Destanlarında Anlatım ve Kompozisyon”, (çev.: Handan Er), **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 8(19), 10-20.

Jirmusnkiy, V. M. (2003). “Epik Gelenek”, çev.: Oktay Selim Karaca, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara: Millî Folklor Yayınları, 266-276.

Kakabayev, Cumamirat (1993). **Ödeniyaz Bağşı**, Aşgabat: Hatamtay Hususi Kârhanası.

Kaplan, Mehmet-M. Akalın-M. Bali (1973). **Köroğlu Destanı**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kaplan, Mehmet (1976a). “Türk Destanında Alp Tipi”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 11-20.

Kaplan, Mehmet (1976b). “Dede Korkut Kitabında Kadın”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 41-54.

Kaplan, Mehmet (1991). **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karadavut, Zekeriya (1997). “Türk Destan Geleneği İçinde Köroğlu'nun Doğuşu ve Çocukluğu”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri**, C 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 327-332.

Karadavut, Zekeriya (2002). **Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı Türk Dünyasındaki Varyantlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları.

Karriyeva, A. B. (1988). “Hudojestvenno-Opredelitel'naya Sistema Eposa Göroglı”, **Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Habarları Gumanitar Ilımlarıñ Seriyası**, 6, 18-24.

Karriyeva, A. B. (1990). “Poetiçeskiy Obraz Geroin Turkmenskogo Romaniçeskogo Destana”, **Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Habarları Gumanitar Ilımlarıñ Seriyası**, 6, 8-15.

Karriyeva, A. B. (1992). “Syujetika Turkmenskogo Narodnogo Lyubovno-Romaniçeskogo Destana”, **Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Habarları Gumanitar Ilımlarıñ Seriyası**, 6, 51-56.

Kekilov, A. (1950). “Türkmen Edebiyatındaki Dessançılık Hesiyeti Hakında”, **Sovet Edebiyatı**, 5, 71-88.

Kekilov, A. (1957). **Mollanepes**, Aşgabat.

Kiçigulov, P. (1964). **Göroglı Halk Gahrımançılık Eposıdır**, Aşgabat (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Kiçigulov, P. (1978). **Göroglı Hakında Söhbət**, Aşgabat.

Kominek, Slawomira Zeranska (1992). “Turkmenskiy Bahşi: Şaman i/ili Artist”, **Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Habarları Gumanitar Ilımlarıñ Seriyası**, 4, 68-75.

Kominek, Slawomira Zeranska-Arnold Lebeuf (1997). **The Tale of Crazy Harman The Musician and the Concept of Music in the Türkmen Epic Tale, Harman Däli**, Warsaw: Academic Publications Dialog.

Kominek, Slawomira Zeranska (2005). “Türkmen Geleneksel Müziğinde “Yol” Kavramı”, **Folklor/Edebiyat**, çev.: Ayten Kaplan, 11(42), 241-254.

Koroglı, H. G. (1955). **Şasenem-Garib Narodniy Destan**, Moskova.

Kor-Oglı, H. (1972). **Turkmenskaya Literatura**, Moskova: İzdatelstvo “Vısshaya Şkola”.

Koroglı, H. G. (1973). “Turkmenskiy Epos Ger-Oglı i Osobennosti yego İstorizma”, **Spetsifika Folklornih Janrov**, Moskova, 134-145.

Koroglı, H. (1991). **Şasenem i Garıp, Kasım-Oglan i Drugiye Turkmenskiye Narodniye Povesti**, Moskova: Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı.

Koroğlu, Halıg (1999). **Oğuz Gehremanlıg Eposu**, Bakı: Yurd.

Köprülü, Fuad (1966a). “Ozan”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 131-144.

Köprülü, Fuad (1966b). “Bahşı”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 145-156.

Köprülü, Fuad (1966c). “Türkler’de Halk Hikâyeciliğine Ait Maddeler Meddahlar”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 361-412.

Köprülü, Fuad (1966ç). “Türk Edebiyatı’nın Menşesi”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 49-130.

Köprülü, M. Fuat (2003). “Millî Türk Destanı”, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 13-17.

Köse, Nerin (1994). “Gül Bilbil Destanı”, **Millî Folklor**, 3(24), Kış, 29-33.

Köse Nerin-Alimcan İneyet (1996). “Aşık Garip”in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, I, 43-57.

Köseyev, Mäti (1960). **Magrupı Yusup-Ahmet**, Aşgabat: Türkmen Dövlət Neşiriyatı.

Köseyev, Mäti (1960). **Sayath-Hemra**, Aşgabat: Türkmen Dövlət Neşiriyatı.

Köseyev, Mäti-B. Ahundov, (1972). **Kasımoglan Halk Dessanı**, Aşgabat: Turkmenneşir.

Köseyev, Mäti (1972). **Edebiyat Barada Söhbət**, Aşgabat.

Köseyev, Mäti (1980). **Görogli Türkmen Halk Eposı**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.

Köseyev, Mäti (1990). **Gorkut Ata Gadımı Türkmen Eposı**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.

Köseyev, Mäti (1994). **Gorkut Ata: Halk Dörediciligi**, Aşgabat: Magarif.

Kurbanova, Dzhamilya (2000). “The Singing Tradition of Turkmen Epic Poetry”, **The Oral Epic: Performance and Music**, ed.: Karl Reichl, Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, 115-128.

Maksetov, Kabil (1980). **Kırk Kız Karakalpak Halkının Kaharmanlık Destanı**, Nökis: Karakalpakstan Baspası.

Mämmetcumayev, Araznepes (1998). **Seyitmuhammet Sayyadı Zöhre-Tahir**, Aşgabat: TMGİ.

Mämmetcumayev, Araznepes (2004). **Seyitmuhammet Sayyadı Zöhre-Tahir**, Aşgabat: Miras.

Mämmetyazov, Babış. (1967). “Epos hem Dessan Terminleri Düşündirilende”, **Mugallımlar Gazeti**, 24 Şubat.

Mämmetyazov, Babış (1975). **Türkmen Halk Eposında Prozanın Orni**, Aşgabat.

Mämmetyazov, Babış.-Durdıyeva, A. (1976). **Kasım Oglan, Gövher Gız ve Şıralı Beg**, Aşgabat: İlim Neşiryatı.

Mämmetyazov, Babış (1979). **Göroglı Eposı ve Onuñ Házirki Zaman Yagdayı**, Aşgabat.

Mämmetyazov, Babış (1982). **Göroglı Eposınıñ Döreysi Hakında**, Aşgabat: İlim.

Mämmetyazov, Babış (1984). **Göroglı Eposınıñ Poetikası Hakında**, Aşgabat: İlim.

Mämmetyazov, Babış vd. (1990a). **Göroglı Türkmen Gahrımançılık Eposı**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Mammedyazov, Babış (1990b). “Razvitiye Turkmenskoy Folkloristiki”, **Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasınıñ Habarları Gumanitar İlimleri Seriyası**, 6, 3-7.

Mametyazov, Babış (1992). **Turkmenskiy Geroıçeskiy Epos Göroglı**, Aşgabat: İlim.

Mametyazov, Babış (1997). “Göroglı Eposınıñ Döreysi”, **Garagum**, 9, 177-189.

Mametyazov, Babış (1998). “Türkmen Halk Destanları”, **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi**, 20, Ağustos, 38-43.

Meredov, A. (1980). **Varka ve Gülşa Dessanı Parsı hem Türki Dillerinde**, Aşgabat: İlim.

Mıradov, Amanbay (1992). **İlaman Bağsı hem de Onuñ Edebi Folklor Mirası**, Aşgabat: Magarif.

Mirbadaleva, A. (1961). “İz İstorii Zapisey, Publikatsiy i İssledovaniy Destana Hyurlukga-Hemra” **İzvestiya ANTSSR Seriya Obşçestvennih Nauk**, 1, 57-64.

Mirbadaleva, A. (1963a). **Hüurlukga-Hemra**, Aşgabat: Türkmenistan Dövlet Neşiryatı.

Mirbadaleva, A. (1963b). “O Nekotorih Osobennostyah Syujeta Destana Hyurlukga i Hemra”, **İzvestiya ANTSSR Seriya Obşçestvennih Nauk**, 1, 59-67.

Mirzayev, Töre (1979). **Halk Bahşilarining Epik Repertuarı**, Taşkent: Özbekistan SSR “Fan” Naşriyatı.

Mirzayev, Töre-Zubayda Husainova (1996). **Göroğli Dastanlari I. Göroğlining Tuğilişi**, Taşkent: Yazuvçi Naşriyatı.

Mirzayev, Töre-Zubayda Husainova (1997). **Göroğli Dastanlari 2. Avazhan**, Taşkent: Yazuvçi Naşriyatı.

Mollanepes, Zöhre-Tahr (1954). Aşgabat: Türkmenistan Döwlet Neşriyatı.

Mollanepes, Eserlerinin Bir Tomlugu (Lirikası ve Zöhre-Tahr) (1961). Aşgabat: TSSR İlimlar Akademiyasının Neşriyatı.

Muhammedov, Agabay-Bayram Baymıradov (1981). **İmam Hasan ve İmam Hüseyin Halk Dessanı**, Daşhovuz: Hıyal Neşriyatı.

Musayev, S. (1995). “Manasçı”, **Manas Entsiklopediya II**, Bişkek, 68-76.

Mülkamanov, A. (1963). “Şabende'nin Şabehram Dessanı ve Onun Sovet Gündogarındaki Behram Gur Suceti Bilen Arabaglanışığı”, Aşgabat (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Mülkamanov, A. (1978). **Şabende, Şabähram**, Aşgabat: İlim.

Mülkamanov, A. vd. (1992). **Andalıp Dessanlar**, Aşgabat: Türkmenistan.

Nazarov, R. (1965). “Hüyrlukga-Hemra Dessanı”, **Oktyabr Revolyustsiyasından Öñki Türkmen Halk Poeziyası Hakında**, Aşgabat, 103-110.

Nazarov, Geldi (1987). **Yusup-Züleyha**, Aşgabat: İlim.

Necef, N. Ekber-Ahmet Annaberdiyev (2003). **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Nıyazlıyev, Nıyazmırat (1999). **Gönübek. Tarıhı Oçerkleriñ Makalalarıñ Yığındısı**, Aşgabat: Türkmenistan.

Nuraliyev, D. (1971). **Akademik A. N. Samoyloviç Türkmen Edebiyatı Hakında**, Aşgabat: İlim Neşriyatı.

Nurmemmet, Annagulı (1996). **Göroğlu Türkmen Halk Destanı**, VIII Cilt, Ankara: Bilig.

Ocak, Ahmet Yaşar (1990). **İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Oğuz, Öcal (2004). “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, **Millî Folklor**, 8(62), Yaz, 5-7.

Orazberdiyev, Pirberdi (1992). **Dutarıñ Yasalışı**, Aşgabat: Magarif.

Orazov, Aşır (1995). **Kitabı Dedem Gorkut ala Lisanı Tayfanı Oguzan (Gorkut Atanıñ Kitabı Oguz Taypalarımıñ Dillerinde)**, Aşgabat: İlim.

Ögel, Bahaeddin (1995). **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2000). **Türk Kültür Tarihine Giriş Türk Halk Musikisi Aletleri (Uygur Devleti'nden Osmanlılara)**, IX. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öräyev, Arazbay (1995). **Adat**, Aşgabat: Ruh Neşiryatı.

Övlüyäguliyeva, Maman (2006). **Sayatlı-Hemra**, Aşgabat: Miras.

Özkan, İsa (1989). **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destânı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özkan, İsa (1997a). "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 263-314.

Özkan, İsa (1997b). "Koroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili", **Türk Dili**, II(549), 223-233.

Özkan, İsa (2002). "Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Çalışmaları", **VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 225-232.

Putilov, B. N. (1997). **Epiçeskoye Skazitelstvo: Tipologiya i Etničeskaya Spetsifika**, Moskova: İzdatelskaya Firma "Vostočnaya Literatura" RAN.

Radloff, W. (1994). **Sibirya'dan III**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Rahmanov, Ata (1992). **Şasenem-Garıp**, Aşgabat: Magarif.

Rahmanov, Ata (2004). "Gorkut Ata Eposının Döremesine Täsir Eden Çeşmeler", **Garagum**, 7, 115-122.

Rahmanov, Ata (2007). "Gorkut Ata Düypsüz Çeşme", **Garagum**, 11, 161-175.

Ranke, Kurt vd. (1996). **Enzyklopädie des Märchens, Handwörterbuch zur Historischen und Vergleichenden Erzählforschung 8**, Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Recebov, R. (1966). **Edebiyat İlmına Değişli Terminlerin Sözlüğü**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Recebov, A. (1995). **Bağşlar-3 Ahal Velayatının Bağşı-Sazandaları, Şahırları ve Estrada Aydınçları Barada**, Aşgabat: Türkmenistan Sazçılık Cemgıyeti.

Reichl, Karl (2000). **Singing the Past Turkic and Medieval Heroic Poetry**, Ithaca and London: Cornell University Press.

Reichl, Karl (2002). **Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)**, çev.: Metin Ekici, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sädiyev, Sädi (1994). **Şabendäniñ Hocamberdi Han Dessan-Elegiyası**, Aşgabat: Meşrep.

Sagitov, İ. T. (1962). **Karakalpakskiy Geroičeskiy Epos**, Taşkent.

Sakali, M. A. (1956). **Turkmenskiy Skazoçnyı Epos**, Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasınıñ Neşiryatı.

Sakaoğlu, Saim-Duymaz, Ali (1996). **Hurşit ile Mahmihri Hikâyesi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1998). “Bey Böyrek Hikayesindeki Kıyafet Değişirme Motifi İle Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi”, **Dede Korkut Kitabı İncelemeler –Derlemeler-Aktarmalar I İncelemeler-Derlemeler**, Konya 1998, 121-135.

Sakaoğlu, Saim (2002). **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Samoyloviç, A. N. (1929). **Oçerki po İstorii Turkmenskoy Literaturı**, Leningrad.

Saparaliyev, Döölötbek (2006). “Kırgız ile Orta Asya Halklarının Birlikte Cungar Hanlığının İstilalarına Karşı Verdikleri Mücadeleler (XVII Yüzyıldan XVIII Yüzyıla Kadar)”, Akt.: Ulanbek Alimov, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, VI(1), Yaz, 209-220

Schmitz, Andrea (2004). **Edige Destanı Bir Kahramanlık Geleneğinin İçeriği, Oluşumu ve Etkileri**, çev.: Can Bulut, İzmir: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Seyidoğlu, Bilge (1975). **Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar Metinler ve Açıklamalar**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Seyidov, Aşır (1969). **Türkmen Halk Dörediciliği (Bibliografik Görkezici)**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Seyidov, Nuri (2005). **Varka-Gülşa (Türkmen Halk Dessanı)**, Aşgabat: Miras.

Seyitmıradov, K.-Ş. Halmuhammedov (1976). **Türkmen Folklorı Hâzirki Zamanda**, I Kitap, Aşgabat: İlim.

Seyitmıradov, K. (1977). **Necep Oglan (Dessan)**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Shoolbraid, G. M. H. (1975). **The Oral Epic of Siberia and Central Asia**, Bloomington: Indiana University.

Şabende, Gül-Bilbil (1963). Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Şahin, H. İbrahim (2005). “Türk Destanlarında Kahramanın “Bahadır” Atıyla Buluşması ve Sınaşması”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 639-647.

Şahin, H. İbrahim (2006). “Bahşılık Geleneğinde Hediyelerin Fonksiyonları ve Sembolik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, VI(2), 437-446.

Şahin, H. İbrahim (2007). “Necep Oglan Destanı’nda Türkmen Bahşılarının Eğitimleri ve İcra Ortamları”, **Millî Folklor**, 76, Kış, 210-217.

Şamuradov, B. (1956). **Nurmuhammet Andalıp, Leyli-Mecnun**, Aşgabat: Türkmen Dövlət Neşiryatı.

Şamuradov, Bayram (2000). “Âşık ve Bahşı Geleneği Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şeydayi, Gül-Senuber (1964). Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Şimşek, Esmâ (2001a). **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, I. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şimşek, Esmâ (2001b). **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, II. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şişman, Bekir-M. Kuzubaş (2007). **Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısında Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Tehmasib, M. H. (1969). **Azerbaycan Destanları**, C 4, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyas Neşriyyatı.

Tehmasib, M. H. (1982). **Koroğlu**, Bakı: Gençlik.

Togan, Zeki Velidî (1982). **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, İstanbul: Enderun Yayınları.

Töreya, Gülcahan (2006). “Miras Çeşmeleri”, **Garagum**, 3, 184-188.

Tural, Sadık-Annagulu Nurmemmet (1999). **Gorkut Ata Türkmen Halk Destanı**, Ankara: TMGİ.

Türkmen Dilinin Sözlüğü (1962). Aşgabat: Türkmen SSR İlimler Akademisi.

Türkmen, Fikret (1985). “Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, IV, İzmir, 9-19.

Türkmen, Fikret (1989a). “Köroğlu Hikâyelerinin Anadolu ve Türkmen Varyantları”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, V, İzmir, 7-12.

Türkmen, Fikret (1989b). “Anadolu’da Türkmen Destanı Yusuf-Ahmet’in Bir Varyantı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, V, İzmir 1989, 1-5.

Türkmen, Fikret (1995). **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara Akçağ Yayınları. [1. Baskısı: Ankara 1974]

Türkmen, Fikret (1996). “Türkmenistan ve Anadolu Arasında İki Destan”, **Turkologiya Beynelhalk Elmi Jurnal**, Azerbaycan Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, Bakü-Azerbaycan 1996, 66-69.

Türkmen, Fikret (1998). **Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. [1. Baskısı: Ankara 1983]

Türkmen, Fikret (2004). Dede Korkut Hikâyelerinde Ara Sözler (Digressions)”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998/I**, 153-160.

Türkmen Edebiyatının Tarihi, (1975). ed.: S. A. Garrıyev, II. Tom, 1. Kitap, Aşgabat: İlim Neşiriyatı.

Türkmen Edebiyatının Tarihi, (1976). ed.: S. A. Garrıyev, A. Meredov, M. Övezgeldiyev, II. Tom 2. Kitap, Aşgabat: İlim Neşiriyatı.

Türkmen Sovet Entsiklopediyası (1981). 3. C, Aşgabat: Türkmen SSR İlimler Akademiyası.

Uspenskiy V.-Belyayev (1928). **Turkmenskaya Muzıka**, Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Muzikalnyıy Sektor.

Vambery, Arminius (1993). **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, hzl.: N. Ahmet Özalp, İstanbul: Ses Yayınları.

Veliyev, Baba (1983). **Türkmen Halk Poeziyası**, Aşgabat: İlim.

Veliyev, Baba (1987). “Tulum Hoca Dessanı Hakkında”, **Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Habarları**, 6, 72-79.

Veliyev, Baba (1993). **Tulum Hoca (Dessan)**, Aşgabat: Kuyaş.

- Veliyev, N. Kâmil (1989). **Destan Poetikası**, hzl.: Halil Açıkgöz, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- Veyisov, Begmirat (2003). “Şasenem-Garıp Dessanınıñ Tâze Parçası”, **Garagum**, 6, 153-171.
- Yagmır, Oraz (1991). **Gurt Yakup (Beyik Ömürden Parçalar)**, Aşgabat: Altın Guşak Neşiryatı.
- Yakubovskiy, A. Y. (1944). “Kitabi Korkut i yego Znaçenie dlya İzüçeniya Turkmenskogo Obşçestva v Epohu Rannego Srednevekovya”, **Sovet Edebiyatı**, 6, Aşgabat.
- Yazberdiyev, Almaz (2005). Doğu’da Matbu Yayınların Tarihi 1802-1917 Arap Alfabeli Türkmen Kitapları Kataloğu, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yıldırım, Dursun (1998a). “Köroğlu Destanı’nın Orta Asya Rivâyetleri”, **Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları**, Ankara: Akçağ Yayınları, 169-179.
- Yıldırım, Dursun (1998b). “Türk Kahramanlık Destanları”, **Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları**, Ankara: Akçağ Yayınları, 149-157.
- Yıldırım, Nimet (2008). **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldız, Naciye (1995). **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, Naciye (2001). **Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç Eş-Metni Üzerine Bir Değerlendirme**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yoldaşoğlu, Fazıl (2000). **Alpamış Destanı**, akt.: A. Canpolat-A. Öz), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yusupov, N.-C. Yusupova (1992). **Türkmen Dili ve Edebiyatı**, Aşgabat: Dessur.
- Yücel, Ayşe (1998). “Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri”, **Millî Folklor**, 5(39), Güz, 38-45.
- Zarcone, Thierry (2001). **Yasak Kent Buhara 1830-1888 Bir Efsanenin Fethinde Modern Batı**, çev.: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.